EN BOK OM BÖCKER

Ur KB:s samlingar
Digitaliserad år 2013
National Library of Sweden

Stockholm 1972

SOU 1972:80

EN BOK OM BÖCKER

Litteraturutredningens branschstudier

Stockholm 1972

SOU 1972:80

Ref

Statens offentliga utredningar
SOU 1972:80
Utbildningsdepartementet

En bok om böcker

Litteraturutredningens branschstudier

Separat bilagedel 3 till
litteraturutredningens huvudbetänkande

1968 års litteraturutredning (L 68)
Stockholm 1972

ISBN 91–38–01398–3

Göteborgs Offsettryckeri AB, Sthlm 72.2 174 S

Förord

Den 6 juni 1968 bemyndigade Kungl Maj:t dåvarande chefen för utbildningsdepartementet, statsrådet Palme, att tillsätta högst fem sakkunniga att utreda frågan om litteraturstöd m m.

Med stöd av detta bemyndigande tillkallade departementschefen den 1 juli 1968 som sakkunniga ledamoten av riksdagen redaktören Kaj Björk, tillika ordförande, ledamoten av riksdagen filosofie kandidaten Per Ahlmark, dåvarande ledamoten av riksdagen filosofie doktorn Stellan Arvidson, författaren numera ledamoten av riksdagen Per Olof Sundman samt författaren filosofie licentiaten Per Wästberg.

Till sekreterare åt utredningen förordnades dåvarande kulturattachén Göran Löfdahl och till biträdande sekreterare med speciell uppgift att handlägga utredningens ekonomiska undersökningar dåvarande e universitetslektorn Göran Lannegren. Den 31 maj 1972 förordnades vidare civilekonomen Leif Sundkvist till bitr sekreterare.

De sakkunniga har antagit namnet 1968 års litteraturutredning.

Utredningsdirektiven ger de sakkunniga i uppdrag att pröva och föreslå konsumtions-, distributions- och produktionsfrämjande åtgärder inom litteraturens område. För att kunna ta ställning i dessa frågor såg sig utredningen tvungen att bl a skaffa sig en bild av i vad mån "de existerande villkoren för framställning och spridning av böcker motsvarar behoven av kvalificerad information och litterärt utbyte".

Utredningen måste inledningsvis konstatera att bokbranschen i förvånande utsträckning saknar elementär statistik om sin egen verksamhet. Detta gäller kanske i särskilt hög grad statistiska uppgifter av ekonomisk natur men även sådana frågor, som ligger inom den litteraturvetenskapliga forskningens område. Dessa brister har också påtalats i den offentliga debatten under senare tid.

Utredningens branschstudier ingår i det samlade undersökningsprogram utredningen utarbetat. Detta innefattar också utredningens redan publicerade läsvanestudier (SOU 1972:20) och biblioteksstudier (SOU 1972:61). Branschstudierna har genomförts i samarbete med framför allt statens pris- och kartellnämnd (SPK) och avdelningen för litteratursociologi vid Uppsala universitet med dess föreståndare docent Lars Furuland

och assistenten fil kand Hans Olof Johansson. Kapitlen 1–4 har sålunda utarbetats av SPK, kapitlen 8–13 av avdelningen för litteratursociologi medan enskilda specialister svarat för övriga kapitel. De olika författarnas namn finns angivna vid respektive kapitel. Vidare har utredningssekretariatet ägnat avsevärd tid åt genomförandet av dessa undersökningar.

Utredningen har valt att publicera sina branschstudier i en separat bilagedel liksom tidigare skett med dess läsvane- och biblioteksstudier. Vi hoppas att den debatt som kan uppstå kring resultaten skall kunna vägleda utredningen i arbetet med huvudbetänkandet. Ytterligare en separat bilagedel planeras. Denna kommer att redovisa utredningens studier kring litteraturens roll i undervisningen (från förskola t o m universitet). Skrifterna kommer tillsammans att utgöra ett viktigt underlag för de överväganden och förslag litteraturutredningen kommer att framföra i sitt huvudbetänkande.

Utredningen finner föreliggande material vara av stort intresse men publicerar det nu utan att ta direkt ställning till det; utredningen kommer att redovisa sin syn på resultaten i sitt huvudbetänkande.

Avslutningsvis vill utredningen tacka alla dem som direkt eller indirekt bidragit till denna skrift.

Stockholm i november 1972

Kaj Björk

Per Ahlmark *Stellan Arvidson* *Per Olof Sundman* *Per Wästberg*

/Göran Löfdahl *Göran Lannegren* *Leif Sundkvist*

Innehåll

En sammanfattning 11

Kapitel 1 *Strukturen inom bokförlagsbranschen* 57
1.1 Omfattning och uppgiftsinsamling 58
1.2 De större bokförlagen 59
1.2.1 Svenska Bokförläggareföreningens medlemmar . . 59
1.2.2 Övriga förlag 61
1.3 Förlagens bokförsäljning 62
1.3.1 Den totala bokförsäljningen 62
1.3.2 Försäljningen av läroböcker 63
1.3.3 Försäljningen av allmänlitteratur 65
1.4 Antal utgivna titlar 70
1.5 Bokförsäljningens fördelning på distributionskanaler . . . 72
1.5.1 Totalt 72
1.5.2 Bokförsäljningens fördelning på distributionskanaler för vissa typer av böcker 74
1.5.3 Bokdistributionens förändring efter april 1970 . . 75
1.6 Bokförsäljningen till konsumentpriser 76
1.7 Utrikeshandel 76
1.8 Sammanfattning 77

Kapitel 2 *Litteraturkategoriers lönsamhet* 79
2.1 Inledning 79
2.1.1 Syfte 79
2.1.2 Orientering om vissa förhållanden vid bokutgivning 79
2.2 Undersökningens genomförande 82
2.2.1 Undersökningsmetodik 82
2.2.2 Undersökningspopulationen 83
2.2.3 Beskrivning av undersökningspopulationen 84
2.3 Resultat av titelundersökningen 85
2.3.1 Litteraturkategorier 85
2.3.2 Förlagsgrupper 105
2.3.3 Översättningar 109
2.3.4 Pocketböcker 116
2.3.5 Svenska skönlitterära debutanter 120

2.4 Uppföljning av titelundersökningen 123
2.4.1 Prisutvecklingen 123
2.4.2 Kostnadsutvecklingen 124
2.4.3 Försäljningsutvecklingen 125
2.4.4 Utgivningsutvecklingen 125
2.4.5 Lönsamhetsutvecklingen i förlagen 126
2.5 Sammanfattning 129

Kapitel 3 *Bokhandelns struktur* 131
3.1 Bakgrund och syfte 131
3.2 Bokhandelns ändrade konkurrensförhållanden 131
3.2.1 Förhållandena före april 1970 131
3.2.2 Förhållandena efter april 1970 132
3.3 Bokhandelns organisationer m m 134
3.3.1 Svenska Bokhandlareföreningen 134
3.3.2 Bokbranschens Marknadsinstitut AB 134
3.3.3 Övriga sammanslutningar 135
3.3.4 Seelig & Co AB 135
3.4 Fackbokhandelns struktur 135
3.4.1 Undersökningens omfattning och genomförande . 135
3.4.2 Ägandeförhållanden, flerbutiksföretag och filialer . 136
3.4.3 Bokhandelns lokalisering 137
3.4.4 Antal sysselsatta 137
3.4.5 Bokhandelns försäljning 137
3.4.6 De fullsorterade boklådorna grupperade efter omsättningsstorlek 140
3.4.7 Bokförsäljningens variationer över årets månader . . 143
3.4.8 Bokhandelns försäljning 1961–1970 143
3.4.9 Bokhandelns kostnader m m 146
3.5 Övriga återförsäljarkanaler 148
3.5.1 Pressbyrån 148
3.5.2 Varuhusen 150
3.6 Utvecklingen på bokmarknaden efter bruttoprisernas avskaffande 150
3.6.1 Distributionskanaler 150
3.6.2 Priskonkurrensen 151
3.6.3 Försäljningen till skolor 153
3.7 Sammanfattning 153

Kapitel 4 *Bokhandelns lönsamhet* 155
4.1 Inledning 155
4.1.1 Bakgrund och syfte 155
4.1.2 Skol- och biblioteksförsäljningens organisation och villkor 156
4.2 Undersökningspopulation och genomförande 157
4.2.1 Undersökningspopulation och urval 157
4.2.2 Materialinsamling och genomförda beräkningar . . 158
4.3 De undersökta boklådornas lönsamhet 158
4.3.1 Resultatanalys 158

4.3.2 Kostnader 160
4.3.3 Effektivitet 161
4.3.4 Tillgångar och skulder 162
4.4 Försäljningen till skolor och bibliotek 163
4.5 Sammanfattning och avslutande synpunkter 166

Kapitel 5 *Regionala skillnader i bokförsäljning och bokutlåning* . 168
5.1 Inledning 168
5.1.1 Undersökningens syfte 168
5.1.2 Några begreppsförklaringar 168
5.2 Det lokala befolkningsunderlaget år 1970 – ett grovt mått på efterfrågan av böcker 169
5.3 Fackbokhandeln 171
5.3.1 Jämförelse med övrig fackhandel 171
5.3.2 Fackbokhandelns lokalisering 171
5.3.3 Försäljning via fackbokhandeln 174
5.4 Pressbyråns distributionsnät 180
5.4.1 Försäljningsställen i Pressbyråns distributionsnät . 180
5.4.2 Antalet försäljningsställen fördelade på A-regioner . 181
5.4.3 Omsättningen inom Pressbyråns distributionsnät fördelad på A-regioner 181
5.5 Jämförelse mellan distributionskanalerna folkbibliotek, fackbokhandel och Pressbyrån 182
5.5.1 Jämförelsemetod 182
5.5.2 Jämförelse för riket totalt 183
5.5.3 Antalet distribuerade böcker via olika kanaler, regionalt fördelat 184
5.5.4 Regionala skillnader i det samlade bokförvärvandet via folkbibliotek, fackbokhandel och Pressbyrån . 186

Kapitel 6 *Tekniska framställningskostnader* 188
6.1 De tekniska kostnadernas förändring 188
6.2 De tekniska kostnadernas andel i bokens pris 189
6.3 De tekniska kostnadernas inverkan på bokens pris 189
6.4 Boktypens inverkan på framställningskostnaden 190
6.5 Beräkningar av tryckkostnader 191
6.6 Nya tekniska metoder 195

Kapitel 7 *Prisutvecklingen för böcker* 196
7.1 Allmänt om prisindexar 196
7.2 Konsumentprisindex 197
7.3 Bokprisindexen i konsumentprisindex t o m november 1968 197
7.4 Bokprisindexen sedan november 1968 198
7.5 Speciellt om prisindexkonstruktionen 201
7.6 Kommentarer till prisutvecklingen för skilda kategorier . . 201
7.7 Effekterna av bruttoprissättningens avskaffande 204
7.8 Vägningstalen 205
7.9 Prisspridningen för olika kategorier efter bruttoprissätt-

ningens avskaffande 206
7.10 Medelpriser för olika kategorier av böcker 207

Kapitel 8 *Svensk bokutgivning under 1900-talet – en översikt* . 208
8.1 Svensk bokutgivningsstatistik 208
8.2 Den svenska bokutgivningen 209
8.3 Utgivningen av facklitteratur 1956–1971 212
8.4 Utgivningen av skönlitteratur 1956–1971 216
8.5 Problem i den aktuella bokutgivningsstatistiken 218
8.6 Underlag och huvudprinciper för de statistiska undersökningarna av bokutgivningens storlek och sammansättning . 221

Kapitel 9 *Utgivningen av skönlitteratur 1965–1970* 226
9.1 Inledning 226
9.2 Undersökningens uppläggning 228
9.3 Den årliga utgivningen av skönlitteratur 1965–1970 . . . 228
9.4 Förlag med utgivning av skönlitteratur 230
9.5 Skönlitteraturens genrer 237
9.6 Svenska original och översättningar 242
9.7 Originalspråk 246
9.8 Den skönlitterära förstagångsutgivningen 249
9.9 Medelpriser och prisutveckling 251
9.10 Debutanter, nyare författare och etablerade författare . . 256
9.11 Tendenser i de senare årens utgivning av skönlitteratur . . 262

Kapitel 10 *Utgivningen av lyrik 1965–1970* 266
10.1 Undersökningens uppläggning 266
10.2 Den årliga utgivningen av lyrik 266
10.3 Förlag med utgivning av lyrik 268
10.4 Förstagångsutgivningen av lyrik 270
10.5 Försäljning av diktsamlingar tryckta 1966 271

Kapitel 11 *Utgivningen av böcker i massmarknadsserier 1965–1970* 276
11.1 Populärlitteratur, kvantitetslitteratur, massmarknadslitteratur 278
11.2 Populärpocketbokens föregångare 280
11.3 Populärpocketboken och kvalitetspocketboken – en jämförelse 281
11.4 Undersökningens uppläggning 283
11.5 Den årliga utgivningen av böcker i massmarknadsserier . . 285
11.6 Massmarknadsseriernas fördelning på häftade och inbundna böcker 286
11.7 Innehållskategorier 287
11.8 Författare och hjältar 292
11.9 Förlag med utgivning av massmarknadsserier 293
11.10 Svenska original och översättningar 299
11.11 Förstagångsutgivning och omtryck 301
11.12 Prisnivå och prisutveckling 303
11.13 Försäljningen av populärpocketböcker 307

Kapitel 12 *Utgivningen av kvalitetspocketböcker 1954–1969* . . 310
12.1 Vad är en pocketbok? 310
12.2 Utländska förebilder 316
12.3 Pocketbokens introduktion i Sverige 318
12.4 Undersökningens uppläggning 321
12.5 Årlig utgivning samt fördelning på skönlitteratur och facklitteratur 323
12.6 Skönlitterära genrer 325
12.7 Facklitteraturens ämnesområden 328
12.8 Svenska original och översättningar 332
12.9 Förlag och serier 335
12.10 Pocketutgivningens upplagetyper: första pocketupplaga och omtryck i pocket 343
12.11 Originalutgåvor i pocket och andra slag av första pocketupplagor 345
12.12 Upplageutvecklingen 349
12.13 Prisutvecklingen 359
12.14 Läget för kvalitetspocketboken – den onda cirkeln . . . 365

Kapitel 13 *Finns klassikerna att köpa? Lagerhållningen 1971 av klassiker och allmänt erkänd 1900-talslitteratur* 369
13.1 Inledning 369
13.2 Undersökningarnas allmänna uppläggning 372
13.3 Svenska klassiker 375
13.4 Svensk 1900-talslitteratur (1900–1950) 385
13.5 Utländska klassiker 390
13.6 Utländsk 1900-talslitteratur 393
13.7 Utvecklingen på klassikermarknaden under 1970-talet . . 396
13.8 Sammanfattning och försök till prognos 401

Kapitel 14 *Tillgänglighet av litteratur på några specialområden* . 405
14.1 Utgivning av politisk litteratur inom fem områden 1960–1970 405
14.1.1 Syftet med undersökningen 405
14.1.2 Metod 406
14.1.3 Sovjet 407
14.1.4 Östeuropa 412
14.1.5 Mellersta Östern-krisen 415
14.1.6 EEC 417
14.1.7 Strategi 419
14.1.8 Slutsatser och sammanfattning 421
14.2 Bokutgivningen om Latinamerika i Sverige 422
14.2.1 Allmänna förutsättningar 422
14.2.2 Bokutgivningens utveckling sedan 1959 424
14.2.3 Regional- och ämnesmässig fördelning 425
14.2.4 Slutsatser 429
14.3 Afrikalitteraturen i Sverige 431
14.3.1 Kort historisk återblick 431
14.3.2 Modern facklitteratur om Afrika 432

14.3.3 Skönlitteratur 438
14.3.4 Antologier och serier 443
14.3.5 Tillgången på utländsk originallitteratur i Sverige . 443
14.3.6 Nordiska afrikainstitutet 444
14.3.7 Sammanfattning och slutsatser 444

Kapitel 15 *Kring översättningsproblematiken* 449
15.1 Översättning som tillämpad språkvetenskap 449
15.2 Översättning som forskningsobjekt 453

Kapitel 16 *Jämförande stickprovsundersökningar rörande recenserandet av skönlitteratur 1956 och 1968* 459
16.1 Inledning och sammanfattande synpunkter 459
16.2 Bonniers Litterära Magasin 462
16.3 Dagens Nyheter 465
16.4 Arbetarbladet 469

Kapitel 17 *Bokproduktionen i världen. En statistisk översikt* . . 473
17.1 Inledning 473
17.2 Antal utgivna titlar 474
17.2.1 Källmaterial 474
17.2.2 Fördelning efter litteraturkategorier 478
17.3 Upplagor, massupplagor 484
17.3.1 Källmaterial 484
17.3.2 Upplagepolitiken i öst och väst 485
17.4 Översättningar 488
17.4.1 Källmaterial 488
17.4.2 Fördelning efter ländergrupper 490
17.4.3 Fördelning efter språkområden – "inflytandesfärer" 495

Kapitel 18 *Några problem kring produktion och distribution av böcker i Sovjetunionen och de östeuropeiska länderna* 500
18.1 Förlagspolitiken 500
18.2 Metoder för produktion och distribution av skönlitteratur 504
18.2.1 Inledning 504
18.2.2 Stödåtgärder för litterärt skapande 505
18.2.3 Förlagsarbetet med skönlitterär masslitteratur . . 507
18.2.4 Distribution av skönlitterär masslitteratur 509
18.2.5 Restupplagor och realisation 510

Bilaga till kapitel 1 512
Bilaga till kapitel 2 517
Bilaga till kapitel 4 528
Bilaga till kapitel 6 531
Bilaga till kapitel 13 539
Bilaga till kapitel 14 559

A Summary in English 567

En sammanfattning

Direktiven till litteraturutredningen ger de sakkunniga i uppdrag att pröva och föreslå konsumtions-, distributions- och produktionsfrämjande åtgärder inom litteraturens område. För att kunna ta ställning i dessa frågor såg sig utredningen tvingad att bl a skaffa sig en bild av i vad mån "de existerande villkoren för framställning och spridning av böcker motsvarar behoven av kvalificerad information och litterärt utbyte".

När utredningen inledde detta arbete kunde den snabbt konstatera att bokbranschen i förvånande utsträckning saknar elementär statistik om sin egen verksamhet. Detta gäller kanske i särskilt hög grad statistiska uppgifter av ekonomisk natur men även sådana frågor, som ligger inom den litteraturvetenskapliga forskningens område. Dessa brister har också påtalats i den offentliga debatten under senare tid.

Föreliggande skrift redovisar resultaten av litteraturutredningens branschstudier. I kapitel 1–4 behandlas förlags- och bokhandelssektorn vad gäller struktur och lönsamhet. I kapitel 5 redovisas regionala skillnader i fackbokhandelns försäljning och jämförelser göres därvid med Pressbyrån och folkbibliotek. De tekniska kostnadernas roll i bokpriserna diskuteras i kapitel 6 och i kapitel 7 redovisas prisutvecklingen för olika bokkategorier. I kapitel 8–12 lämnas en ingående redogörelse för – främst det senaste decenniets – bokutgivning, totalt och i vissa kategorier. Framtida tendenser diskuteras också. I kapitel 13 redovisas tillgängligheten av svenska och utländska klassiker. Utgivningen av litteratur rörande vissa utländska förhållanden behandlas i kapitel 14 och i kapitel 15 tas översättningsproblematiken upp. I kapitel 16 redovisas en undersökning kring recensionsverksamheten. Vissa data rörande världsproduktionen av böcker återfinns i kapitel 17 medan kapitel 18 behandlar några problem kring produktion och distribution av böcker i Sovjetunionen och de östeuropeiska länderna.

Skriften ingår i det samlade undersökningsprogram utredningen utarbetat. Detta innefattar också utredningens redan publicerade läsvanestudier (SOU 1972:20) och biblioteksstudier (SOU 1972:61).

Det är litteraturutredningens förhoppning att dessa studier kan tjäna som ett meningsfullt underlag för den kommande diskussionen om

bokens villkor i detta land men också stimulera till en fortsatt och vidgad forskning kring dessa frågor.

1 *Strukturen inom bokförlagsbranschen*

Undersökningens syfte är att ge en bild av den svenska förlagsbranschens struktur. Det sker i första hand genom en redovisning av utgivningens och försäljningens omfattning och hur dessa värden fördelas mellan olika litteraturkategorier och olika förlag.

1.1 Omfattning och uppgiftsinsamling

Uppgifterna, som insamlades från förlagen genom skriftliga enkäter 1970 och 1971, avser i första hand verksamhetsåret 1970, men i flera fall även 1966 eller 1969. Bland förlagen återfanns samtliga medlemmar i Svenska Bokförläggareföreningen och Kristna Bokförläggareföreningen.

Redovisningen baseras på uppgifter från drygt 100 förlag. Bortfallet är obetydligt varför undersökningen kan sägas täcka hela den inhemska bokutgivningen avsedd för den allmänna marknaden.

Omsättningssiffrorna i det följande avser i de allra flesta fall inte konsumentvärdet utan förlagens nettoförsäljningsvärde, dvs konsumentvärdet minus återförsäljarrabatt. Förlagens direktförsäljning däremot är upptagen till konsumentvärde. Alla värden gäller exklusive varuskatt.

1.2 De större bokförlagen

I detta avsnitt presenteras kortfattat de största bokförlagen inom och utom Svenska Bokförläggareföreningen. Det är i första hand uppgifter om ägarförhållanden, utgivningens inriktning samt omsättningen som redovisas.

1.3 Förlagens bokförsäljning

Den totala bokförsäljningen

År 1966 uppgick den sammanlagda bokförsäljningen i de undersökta förlagen till 367 mkr. Motsvarande belopp 1970 var 511 mkr. Försäljningen har alltså ökat med 144 mkr eller knappt 40 procent (i löpande värde).

Försäljningsökningen under perioden var särskilt markant för de utanför föreningen stående förlagen som ökat sin andel av marknaden från 15 till 20 procent. För Svenska Bokförläggareföreningens medlemmar låg försäljningsökningen främst på läroboksområdet.

De åtta största bokförlagen i landet är Läromedelsförlagen, Bonniers, Almqvist och Wiksell, Natur & Kultur, Utbildningsförlaget Liber, Det Bästa, Norstedt och Gleerups.

Samma företag utom ett återfanns bland de 16 största 1966 och 1970 även om den inbördes ordningen i några fall förändrats. Det är då främst de läroboksproducerande förlagen som tagit en större del av marknaden.

Jämfört med 1966 har de större förlagens marknadsandelar minskat. År 1966 hade sålunda de fyra största förlagen 50 procent av marknaden mot 44 procent 1970 och de åtta största 64 procent mot 60 procent 1970.

Mer än hälften av de undersökta förlagen hade en omsättning under 1 mkr. Dessa förlag svarade för mindre än 5 procent av förlagens sammanlagda bokförsäljning.

Fördelas bokförsäljningen på ägarkategorier svarade Esselte-koncernen inkluderande Norstedt och Läromedelsförlagen, Bonnier-koncernen samt Almqvist & Wiksell-koncernen för tillsammans 47,6 procent av förlagens bokförsäljning 1970. De allmänägda förlagen – Utbildningsförlaget inklusive Gleerup, Beckmans Bokförlag och Svenska Reproduktions AB – täckte 8,2 procent av marknaden. De 12 förlag som drivs av eller har anknytning till religiösa samfund svarade för 3,4 procent. De folkrörelseägda – innefattande Rabén & Sjögren, Tiden/Fib, Prisma, Brevskolan samt LT:s Förlag – hade 8,2 procent av marknaden. Övriga förlag svarade för 33,0 procent av den redovisade bokförsäljningen 1970.

Försäljning av läroböcker

Sedan 1966 har förlagens försäljning av läroböcker ökat från 102 till 183 mkr, dvs med 81 mkr eller 79 procent. Genom den starka expansionen har denna kategori ökat sin andel av förlagens bokförsäljning från 29 procent 1966 till 36 procent 1970. En jämförelse med en tidigare SPK-undersökning ger vid handen att läromedelsförsäljningen närmare fyrdubblats sedan 1961 (i löpande värde).

Största företaget på läroboksmarknaden är Läromedelsförlagen med en marknadsandel 1970 på drygt 40 procent. De fyra största förlagen – Läromedelsförlagen, Almqvist & Wiksell, Natur & Kultur och Gleerups Förlag – hade 1970 tre fjärdedelar av marknaden. I och med Utbildningsförlagets förvärv av Gleerups Förlag med dotterbolag har förlagskoncentrationen inom läroboksproduktionen ytterligare förstärkts.

Den största delen, 72 procent, av läromedelsförsäljningen gick 1970 till bokhandeln medan direktförsäljningen till skolorna svarade för 15 procent.

Försäljning av allmänlitteratur

Förlagens sammanlagda försäljning av allmänlitteratur (annan litteratur än läroböcker) uppgick 1970 till 328 mkr, vilket innebär en ökning sedan 1966 med 63 mkr eller 24 procent. Av den angivna försäljningsökningen föll merparten (41 mkr) på förlagen utanför Bokförläggareföreningen.

Den största försäljningen av allmänlitteratur svarar Bonniers Förlag för med en marknadsandel 1970 på cirka 20 procent. Därefter följde Almqvist & Wiksell, Det Bästa, Norstedt, B Wahlström, Rabén & Sjögren, K G Bertmark och Tiden/Fib. Beräknat på den totala omsättningen av allmänlitteratur 1970 svarade

de fyra största förlagen för 38 procent
de åtta största förlagen för 55 procent
de sexton största förlagen för 73 procent.

Under perioden 1966–1970 har de större förlagen fått vidkännas en ökad konkurrens och därmed förlorat en del av marknaden – tvärtemot vad som skett på läroboksmarknaden. De åtta största förlagen – som med ett undantag när var desamma 1966 och 1970 – hade sålunda 63 procent av marknaden 1966 och 55 procent 1970.

Försäljningen av allmänlitteratur har sedan 1966 genomgått betydande förändringar. Den mest markanta förändringen är en minskning – både absolut och relativt – i försäljningen av uppslagsverk och liknande större verk. Vidare har försäljningen av skönlitteratur i ordinarie utgivningsform fått en minskad andel av marknaden. En ökad marknadsandel kan däremot noteras för facklitteratur, pocketböcker och inbundna billigböcker.

Skönlitteratur. Försäljningen av skönlitteratur i ordinarie utgivningsform har sedan 1966 ökat från 40,5 mkr till 42,9 mkr 1970 eller med 6 procent. 35 förlag redovisade sådan försäljning och av dessa dominerade de stora förlagen inom Bokförläggareföreningen. Sålunda svarade Bonniers, Norstedts, Wahlström & Widstrand samt Almqvist och Wiksell för 60 procent av marknaden.

År 1970 såldes dessutom skönlitteratur i pocketform och inbunden billigboksform för 23 resp 56 mkr, varför den totala skönlitterära försäljningen detta år uppgick till 122 mkr.

Barn- och ungdomsböcker. Försäljningen av barn- och ungdomsböcker har ökat under perioden från knappt 22 mkr till drygt 28 mkr eller med 30 procent. Av de 25 förlag som 1970 redovisade utgivning av sådan litteratur svarade fyra, Rabén & Sjögren, B Wahlström, Bonniers och Tiden/FiB, för 72 procent av försäljningen. Det råder alltså en betydande koncentration på barnboksmarknaden.

Fackböcker. Sedan 1966 har försäljningen av fackböcker i ordinarie utgivningsform ökat från 49 mkr till 70 mkr vilket motsvarar en ökning med 42 procent. Den kraftiga omsättningsökningen har också medfört att fackböckerna tagit en allt större del av marknaden, drygt 21 procent 1970. Fackboksutgivningen är fördelad på hela 58 förlag. De största av dessa är Norstedt, Bonniers, Forum, ICA-Förlaget, Rabén & Sjögren, Almqvist & Wiksell, Natur och Kultur samt Tiden/Fib. Tillsammans hade dessa åtta förlag 65 procent av marknaden 1970.

Som pocketböcker och inbundna billigböcker såldes år 1970 facklitteratur för 14 resp 10 mkr. Den totala fackboksförsäljningen uppgick således till 94 mkr.

Uppslagsverk och liknande större verk. År 1966 svarade denna kategori för nästan en fjärdedel av bokförsäljningen (exkl läroböcker). Därefter har emellertid försäljningen minskat från 58 till 56 mkr och andelen av bokförsäljningen sjunkit till ungefär en sjättedel.

Utgivningen av större verk är påtagligt koncentrerad till ett fåtal förlag och då vissa som helt inriktat sig på utgivning av uppslagsverk.

Pocketböcker. Sedan pocketböcker på svenska introducerades 1957

har försäljningen successivt ökat till att 1970 omfatta drygt 11 procent av förlagens värdemässiga försäljning av allmänlitteratur. Härvid har då inräknats både s k kvalitetspocket och massmarknadspocket.

Sedan 1966 har försäljningen ökat från 25 mkr till 37 mkr 1970, dvs med ungefär hälften. Samtidigt har antalet utgivande förlag ökat från 25 till 37. De fyra största, Aldus/Bonnier, B Wahlström, Wennerberg och Prisma täckte 62 procent av marknaden.

Kvalitetspocketböckerna har sedan 1966 ökat sin andel av pocketomsättningen från 56 till 59 procent. Detta torde dock inte motsvaras av någon ökning av andelen sålda exemplar eftersom prisökningen på kvalitetspocket varit betydligt kraftigare än för massmarknadspocket.

Inbundna böcker. Försäljningen av inbundna billigböcker, som var fördelad på 12 förlag, uppgick 1970 till 66 mkr, en ökning sedan 1966 med 23 mkr eller med 53 procent.

Vissa förlag, såsom Det Bästa, Bra Böcker, Positiv Fritid och Förlagshuset Norden, har nästan helt inriktat sig på billigboksutgivning. Försäljningen sker nästan uteslutande direkt till konsument via bokklubbar eller postorder. Denna kategori har svarat för huvudparten av försäljningsökningen.

Andra förlag, såsom Bonniers, B Wahlström, Norstedt och Tiden, använder billigböcker som komplement till den ordinarie utgivningen. Försäljningen sker då både direkt och via återförsäljare.

1.4 Antal utgivna titlar

Förlagen hade 1970 en utgivning på 5 021 titlar, av vilka 3 301 gällde allmänlitteratur. Härvid har utgåvor av gamla titlar i ny bokform medräknats, men däremot inte nya upplagor.

Med den indelningsgrund som tidigare tillämpats fördelar sig titlarna inom allmänlitteraturen enligt tabell. Som jämförelse anges också den värdemässiga fördelningen.

	Litteraturkategorier i procent							
	Ordinarie böcker			Uppslagsverk	Pocketböcker	Inbundna billigböcker	Övriga böcker	Totalt
	Skönlitteratur	Barn- o ungdomslitteratur	Facklitteratur					
Antal titlar	16,6	15,1	20,7	0,7	32,5	5,7	8,7	100
Värde	13,2	8,8	21,5	17,3	11,5	20,3	7,4	100

Som synes föreligger vissa skillnader beroende på om marknadsandelen för de olika kategorierna beräknas efter värde eller efter antal nya titlar. De förhållandevis billiga pocketböckerna svarade sålunda 1970 för en tredjedel av antalet utgivna titlar men endast för 11,5 procent av försäljningen. Även vad gäller barn- och ungdomsböcker var andelen av titlarna större än andelen av omsättningen.

Jämfört med 1969 ökade utgivningen av allmänlitteratur med sammanlagt 51 titlar (1,5 procent). Pocketböcker och fackböcker ökade med 100 resp 20 titlar medan övriga kategorier redovisade en minskning.

De största förlagen i antal utgivna titlar för 1969 och 1970 redovisas nedan.

	Antal nya titlar	
	1969	1970
Bonniers	560	508
B Wahlström	345	288
Norstedt & Söner	276	250
Rabén & Sjögren	167	228
Wennerbergs Förlag	136	195
Tiden/Fib	139	130
Forum	70	94
Almqvist & Wiksell	121	91

1.5 Bokförsäljningens fördelning på distributionskanaler

Förlagen inom Svenska Bokförläggareföreningen hade 1970 nästan samma fördelning på distributionskanaler som enligt SPK:s undersökning 1961. Tabellen nedan ger närmare besked om hur distributionsstrukturen för dessa förlag och övriga förlag tedde sig år 1970 (läroböcker undantagna).

Förlagskategori	Bokhandel		Pressbyrån		Övrig detaljhandel		Bokklubbar		Direktförsäljning per post		Hemförsäljning		Övriga kunder		Totalt
	mkr	%	mkr	%	mkr	%	mkr	%	mkr	%	mkr	%	mkr	%	mkr
Bokförläggareföreningens medlem	103,0	44,9	9,8	4,3	16,3	7,1	28,3	12,3	8,3	3,6	30,8	13,4	32,8	14,1	229,5
Övriga förlag	8,4	8,8	9,3	9,6	4,4	4,6	7,8	8,2	32,8	34,4	23,1	24,2	9,8	10,2	95,8
Totalt	111,5	34,3	19,1	5,9	20,7	6,4	36,1	11,1	41,1	12,6	53,9	16,6	42,6	13,1	325,3

Pocketböcker säljs nästan uteslutande via återförsäljare. För kvalitetspocketböcker gällde 1970 att 74 procent av försäljningen skedde till bokhandeln, 6 procent till Pressbyrån och 15 procent till övrig detaljhandel. För pocketböcker av massmarknadskaraktär gick 80 procent till Pressbyrån, 1 procent till bokhandeln och 3 procent till övrig detaljhandel.

Försäljningen av *uppslagsverk och övriga större verk* sker till övervägande del genom hemförsäljning och till viss del genom försäljning per post. Endast 10 procent av försäljningen går till bokhandeln. Det är här intressant att notera att även de förlag som för sitt övriga boksortiment huvudsakligen använder bokhandelsdistribution för sina uppslagsverk tillämpar direktförsäljning.

1.6 Bokförsäljningen till konsumentpriser

Med ledning av erhållna uppgifter om försäljningens fördelning på olika distributionskanaler är det möjligt att beräkna bokförsäljningen till konsumentvärde.

För allmänlitteraturen har den 1970 beräknats till 418 mkr. Därav såldes 244 mkr via återförsäljare medan 131 mkr såldes direkt från förlagen till enskild konsument via bokklubbar, postorder eller hemförsäljning. Resten utgjordes huvudsakligen av direktförsäljning till institutionella köpare, såsom bibliotek, företag och institutioner.

Läroboksförsäljningen kan beräknas till ett konsumentvärde av 192 mkr.

Den sammanlagda bokförsäljningen till konsumentpriser blir då 610 mkr.

1.7 Utrikeshandel

Enligt Statistiska centralbyråns utrikeshandelsstatistik har importvärdet av böcker på främmande språk mer än fördubblats sedan 1966 och uppgick 1970 till 43 mkr. Den största importen sker från Storbritannien och USA samt Västtyskland.

Exporten av böcker på svenska språket har under samma tid ökat med 34 procent och var 1970 14 mkr. Nästan all export sker till de övriga nordiska länderna, främst Finland.

2 *Litteraturkategoriers lönsamhet – En jämförande bidragsanalys av 1966 års bokutgivning*

2.1 Inledning

I detta avsnitt orienteras om vissa förhållanden som är viktiga för förståelsen av förlagsbranschens sätt att fungera. Bland annat diskuteras de olika kostnadsslag som är förknippade med bokutgivning och vilken betydelse dessa har för pris- och upplagesättning.

2.2 Undersökningens genomförande

Utredarna har valt att belysa de ekonomiska villkoren för bokutgivningen genom att analysera ett antal boktitlars *täckningsbidrag*, dvs i vilken utsträckning intäkterna bidrar till att täcka – förutom titelns direkta kostnader – även de gemensamma kostnaderna – samkostnaderna – i förlaget.

Till grund för analysen ligger ett statistiskt urval av titlar[1] från 1966 års utgivning av s k bokhandelsböcker. År 1966 valdes för att titlarnas hela livslängd skulle rymmas i undersökningsperioden. Sålunda har titlarnas alla kostnader och intäkter t o m 31.3.1971 medräknats. Läroböcker, kiosklitteratur, bokklubbsböcker och stora uppslagsverk ingår inte i undersökningen.

De undersökta titlarna har delats in i följande huvud- och underkategorier: *skönlitteratur* (prosa, lyrik och förströelselitteratur), *facklitteratur* (humaniora, naturvetenskap, samhällsvetenskap, handböcker och stora verk) samt *barn- och ungdomslitteratur.*[2]

Undersökningspopulationen består av 1 046 titlar, varav 39 procent skönlitteratur, 46 procent facklitteratur och 15 procent barn- och ungdomslitteratur.

[1] Endast titlar som utkom första gången 1966 har medtagits.

[2] Beträffande klassificering, se bilaga 2.4.

I undersökningen är 13 allmänutgivande förlag representerade. De svarade för ca 90 procent av den skönlitteratur som såldes genom bokhandeln 1966, för ca 60 procent av fackbokförsäljningen och för ca 70 procent av barn- och ungdomsboksförsäljningen. Vid resultatredovisningen har de indelats efter omsättning i 4 större och 9 mindre förlag.

Det bör i det följande observeras att i avsnitten om upplagor, försäljning, intäkter och kostnader beaktas enbart originalutgåvor, dvs bokens ursprungliga utgivningsform. Vissa titlar kan efter några år komma ut i ny form såsom pocket eller inbunden billigbok. Denna s k nyutgivning redovisas separat. I lönsamhetsavsnitten beaktas dock den sammanlagda effekten av de båda utgivningsformerna.

2.3 Resultat av titelundersökningen

Upplagor. Genomsnittsupplagan för de undersökta titlarna uppgick till 6 850 exemplar medan medianvärdet var 4 450. Barn- och ungdomslitteraturen hade de klart högsta och lyriken de klart lägsta upplagorna. Medianupplagan för en diktsamling var endast 1 215 exemplar. Facklitteraturen låg genomsnittligt på en högre upplagenivå än skönlitteraturen.

Spridningen med avseende på upplagestorlek inom de olika kategorierna var betydlig. Detta gällde främst skönlitteraturen där hela 44 procent av titlarna trycktes i mindre än 3 000 exemplar och 12 procent i mer än 10 000 exemplar. Se vidare tabell 2.1.

Drygt två procent av titlarna (25 st) svarade för 17 procent av den totala upplagan på 7,2 miljoner exemplar.

Försäljning till fullt pris. Genomsnittligt såldes av varje titel 4 140 exemplar till fullt pris. Här var medianvärdet 2 150. Barn- och ungdomsböckerna hade det överlägset bästa försäljningsresultatet medan i första hand lyrik, men även stora verk och prosa uppnådde mycket låga försäljningssiffror.

Även vad gäller antal sålda exemplar föreligger stark spridning inom de olika kategorierna. Av de skönlitterära titlarna såldes nästan 50 procent i mindre än 1 000 exemplar samtidigt som 6 procent såldes i mer än 10 000. Vid upplagesättningen hade av samma titlar endast 9 procent fått en upplaga under 1 000 exemplar och 12 procent en upplaga över 10 000. Liknande om dock inte lika extrema exempel kan anföras om facklitteraturen. Detta förhållande visar att det existerar en stor avvikelse mellan upplaga och försäljning för de olika titlarna.

Av de 100 i undersökningen ingående lyriktitlarna såldes 50 i mindre än 250 exemplar och 81 i mindre än 1 000 exemplar.

De 25 mest sålda titlarna svarade för nästan en fjärdedel av den totala försäljningen på drygt 4 milj exemplar. Bland dessa titlar återfanns i första hand barnböcker och kåserier, men även några romaner och handböcker.

Den tidigare påvisade skillnaden mellan produktion och försäljning visas klart i tabell 2.3. Där framgår att endast 60 procent av alla tryckta exemplar sålts till fullt pris. Skönlitteraturen nådde endast 50 procent. Av barn- och ungdomsböckerna såldes däremot drygt 70 procent till fullt pris.

Inte mindre än 60 procent av försäljningen skedde under utgivningsåret. Denna koncentration till det första året var klart starkare för skönlitteraturen än för övriga kategorier.

Reaförsäljning. Ungefär 63 procent av titlarna har förekommit på realisation. Andelen var utan jämförelse störst för de skönlitterära titlarna, av vilka 86 procent reats.

Inför realisationen nedsattes titlarnas pris med i genomsnitt 54 procent. Reduktionen var störst för skönlitteraturen och minst för fackböckerna.

Förhållandet mellan upplagor, fullprisförsäljning och reaförsäljning åskådliggörs grafiskt i figur 2.1.

Intäkter. Intäkten per titel i löpande pris uppgick till drygt 52 tkr. Därav utgjordes närmare 90 procent av intäkter från försäljningen till fullt pris och 9 procent av reaintäkter. För skönlitteraturen var reaintäkternas andel större (12 procent).

De verkliga intäkternas andel av de "teoretiska" (de intäkter som skulle ha erhållits om alla tryckta exemplar hade sålts till fullt pris) var omkring 62 procent för totalpopulationen liksom för facklitteraturen. För skönlitteraturen var den lägre och för barn- och ungdomslitteraturen hela 77 procent.

Kostnader. Förlagens kostnader kan grovt indelas i sär- och samkostnader. Särkostnaden är sådan kostnad som kan hänföras till en viss titel, dvs den skulle inte ha uppstått om titeln inte givits ut. Särkostnaden har uppdelats på framställningskostnad, författarhonorar, översättningskostnad och reklamkostnad. Samkostnaderna utgörs i första hand av kostnader för administration, redaktion, lager och distribution.

Särkostnaden per titel i löpande priser var drygt 36 tkr. Facklitteraturen låg klart över och skönlitteraturen klart under detta värde. En stor del av denna differens förklaras av tidigare påtalade skillnader i upplagestorlek.

Vad gäller olika litteraturkategoriers styckkostnad kan konstateras att facklitteraturen, på grund av större utgifter för redaktionellt arbete och illustrationer, i regel var dyrare att producera än skönlitteraturen. Detta gällde främst de stora verken men även inom områdena humaniora och naturvetenskap.

Skillnaden i styckkostnad mellan olika kategorier återspeglades delvis i prisskillnaderna. Kostnadens andel av priset varierade dock. Lägst var den för skönlitteraturen, vilket innebär att denna kategori, för varje sålt exemplar, erhöll det största bidraget för täckande av samkostnaderna.

Den klart viktigaste kostnadsposten för alla kategorier, men främst för facklitteraturen, var framställningskostnaderna. Royaltykostnaden, som var den näst största posten, spelade en stor roll för skönlitteraturen. *Samkostnadernas* andel av totalkostnaderna var ungefär 33 procent.

Nyutgivning. Av de drygt 1 000 titlarna i undersökningen har 40, de allra flesta skönlitterära, kommit ut i ny utgivningsform. Dessa utgåvor uppnådde en försäljning som var mer än dubbelt så stor som för de tidigare redovisade originalutgåvorna. De har därför gynnsamt påverkat lönsamheten för berörda kategorier, främst skönlitteraturen.

Täckningsbidrag.[1] Det största procentuella bidraget gav barn- och

[1] Bidrag i kr = intäkt minus särkostnad; bidrag i procent =(intäkt minus särkostnad) 100/intäkt.

ungdomslitteraturen med 38,6 procent, följt av skönlitteraturen med 33,6 procent medan facklitteraturen endast gav 29 procent bidrag. Bland delkategorierna var lyrikböckerna de utan jämförelse minst lönsamma med ett bidrag på 10 procent. Inom facklitteraturen var det humanioraböckerna och de stora verken som gav låga bidrag. Av de olika kategorierna vuxenlitteratur kan endast förströelselitteraturen sägas ha haft ett stort täckningsbidrag.

Spridningen mellan titlarna med avseende på lönsamheten var betydlig. 75 titlar gav bidrag på minst 60 tkr medan 41 gav en intäkt som understeg särkostnaden med mer än 15 tkr. Bland de lönsamma titlarna återfanns flera barnböcker och förströelseromaner samt – inom facklitteraturen – universitetslitteratur, naturskildringar, memoarer och handböcker. Som extremt olönsamma framstod några "större verk" samt böcker inom området humaniora.

Nedanstående tabell visar hur stor andel av titlarna inom olika kategorier som har givit bidrag respektive full kostnadstäckning.[1]

Kategori	Andel titlar med bidrag	
	>0 procent	>33 procent
Prosa	55	21
Lyrik	24	14
Förströelse	80	41
Skönlitteratur	52	23
Humaniora	69	32
Naturvetenskap	71	30
Samhällsvetenskap	75	41
Handböcker	83	55
Större verk	60	20
Facklitteratur	73	38
Barn- och ungdomslitteratur	86	46
Totalt	67	33

Endast hälften av de skönlitterära titlarna gav bidrag och en knapp fjärdedel full kostnadstäckning. För lyriken var situationen ännu sämre.

Av fackböckerna kunde närmare tre fjärdedelar täcka sina särkostnader medan knappt 40 procent gav vinst. Bäst i dessa avseenden lyckades handböckerna och sämst de "större verken".

Av de tre huvudkategorierna uppvisade barn- och ungdomsböckerna det bästa resultatet. Ungefär 85 procent av dessa titlar gav bidrag och nära hälften full kostnadstäckning.

Resultat. Totalt drabbades de i undersökningen ingående titlarna av en förlust som motsvarade ca 1,5 procent av omsättningen. Då har alla intäkter och kostnader räknats i löpande priser. Sker en deflatering till 1966 års penningvärde blir förlusten något större.

Beträffande de tre litteraturkategorierna kan konstateras att barn- och ungdomslitteraturen var vinstgivande, att skönlitteraturen tack vare ett litet antal verkliga storsäljare gav kostnadstäckning samt att fackboksutgivningen som helhet var olönsam. Till detta hade stora underskott på ett begränsat antal titlar verksamt bidragit.

[1] Ett bidrag på 33 procent räknas som full kostnadstäckning eftersom samkostnaderna motsvarade 33 procent av totalkostnaderna.

Förlagsgrupper

De i undersökningen ingående 13 förlagen har efter omsättningsstorlek indelats i två grupper. De större förlagen, som svarade för 64 procent av titlarna, hade genomsnittligt högre upplagor och försäljning samt även en högre andel sålda exemplar. Detta berodde främst på deras framgångsrika barnboksutgivning men också på att de svarade för de flesta storsäljare inom olika kategorier. Å andra sidan dominerade storförlagen också den olönsamma lyrik- och debutantutgivningen vilket verkade i motsatt riktning.

De mindre förlagen hade lägre styckkostnader såväl i absoluta tal som i förhållande till priset. De skillnader i lönsamhet som kan iakttagas mellan de båda förlagsgrupperna faller emellertid i stor utsträckning tillbaka på de skillnader i utgivningen som kortfattat beskrivits ovan. Totalt sett fick de mindre förlagen ett något bättre relativt bidrag, men skillnaden var för liten för att man skall kunna dra några slutsatser om vilken företagsstorlek som är mest fördelaktig. Några stordriftsfördelar synes emellertid inte föreligga i förlagsbranschen.

Översättningar

Ungefär 40 procent av titlarna i undersökningen är översättningar, de flesta inom skönlitteraturen, främst prosan.

Det är intressant att notera att 63 procent av de svenska skönlitterära originalverken men endast 22 procent av översättningarna trycktes i mindre än 3 000 exemplar. Andelen sålda exemplar var emellertid klart lägre för sistnämnda kategori vilket tyder på en alltför optimistisk upplagesättning.

Översättningskostnaden per sålt exemplar var 0,55 kr (för skönlitteraturen 0,80). Denna för översättningar speciella kostnad uppvägdes emellertid mer än väl av att författarersättningen var lägre för denna kategori. Detta förhållande gällde främst skönlitteraturen där svenska och utländska författare fick 4,10 resp 1,45 kr per sålt exemplar.

För vuxenlitteraturen förelåg inga klara skillnader i lönsamhet mellan översättningar och svenska originalverk. Barn- och ungdomsböckerna var däremot betydligt lönsammare i den sistnämnda kategorin.

Med avseende på titlarnas spridning över olika intervall kunde vissa tydliga skillnader noteras mellan kategorierna. En stor andel av den svenska skönlitteraturen uppvisade små upplagor, liten försäljning och dålig lönsamhet. Dit hörde de flesta lyrikböckerna men även många romaner och noveller. Endast 15 procent av de svenska skönlitterära titlarna gav full kostnadstäckning medan andelen för den utländska skönlitteraturen var 32 procent. Förlagen har uppenbarligen varit mindre benägna att ta risker vid utgivningen av utländsk skönlitteratur.

Pocketböcker

Undersökningen avser endast kvalitetspocketböcker och därav bara sådana som i original utgivits i pocket. Av titlarna i hela populationen

utgörs 15 procent av sådana pocketböcker, de allra flesta inom gruppen facklitteratur. Barn- och ungdomsböcker i detta utförande förekom ej. Pocketböckerna jämförs i det följande med den totala populationen av skön- och facklitteratur.

Pocketböckerna skilde sig avsevärt från den totala populationen med avseende på pris (11:15 kr mot 25:60), upplaga (9 000 ex mot 5 900) och försäljning (5 500 ex mot 3 300).

Trots större upplaga låg den genomsnittliga titelintäkten och titelkostnaden på en klart lägre nivå för pocketböckerna än för övriga böcker. Framställningskostnaden per producerat exemplar var 1,60 kr resp 3,75 och författarersättningen per försålt exemplar 0,55 resp 2,30. Pocketböckerna hade dessutom en större relativ skillnad mellan kostnader och pris och därmed en relativt sett större marginal än andra böcker.

Pocketutgivningen gav ett klart bättre relativt bidrag än övriga titlar. I absoluta tal däremot, vilket från förlagens synpunkt är av större intresse, eftersom samkostnaderna är oberoende av böckernas utförande, skilde sig lönsamheten för pockettitlarna inte påtagligt från övrig utgivning.

De ovan redovisade jämförelserna avser endast titlar som i original utgivits i pocket. En del av pocketutgivningen är emellertid nyutgivning. Lönsamheten för denna var betydligt bättre än vad som redovisats ovan för pockettitlarna i original.

Svenska skönlitterära debutanter

Debutantverk har i undersökningen definierats som en författares första eller andra skönlitterära verk. Av de drygt 1 000 titlarna var 71 debutantverk.

För debutanterna var upplagorna och framför allt försäljningen betydligt lägre än för skönlitteraturen i stort. Sålunda var den genomsnittliga försäljningen för en prosadebutant 500 exemplar mot 2 400 för hela kategorin. Upplagor över 3 000 exemplar eller försäljningssiffror över 1 000 exemplar var mycket sällsynta bland prosa- och lyrikdebutanterna.

För dessa kategorier gav nästan alla titlar underskott på de egna kostnaderna. Detta underskott kunde dock i regel begränsas till 6 000 kr beroende på de låga totalkostnaderna som i sin tur berodde på litet sidantal, enkelt utförande och låga upplagor.

2.4 Uppföljning av titelundersökningen

För att söka följa upp och skriva fram resultatet från titelundersökningen har kompletterande uppgifter om framför allt försäljning och kostnader insamlats om berörda förlag.

Bokförsäljningen har under perioden 1966–1970 ökat med ungefär 17 procent i löpande värde för de 13 förlagen. Trots att prisökningarna på tryckeritjänster något begränsats av den grafiska branschens överkapacitet och trots att vissa rationaliseringsåtgärder – såsom minskning av personalstyrkan samt enklare utförande på böckerna – vidtagits, har totalkostnaderna stigit med drygt 20 procent. Förlagens lönsamhet torde således snarast ha försämrats sedan 1966.

Lönsamhetsutvecklingen. För att ytterligare belysa lönsamhetsutvecklingen har en bokslutsanalys avseende åren 1968–1970 gjorts hos de 13 förlagen. Avsikten var att få fram det "verkliga" rörelseresultatet, dvs intäkterna från bokförsäljningen minus samtliga kostnader som belastat denna verksamhet.

Redovisningen inkluderar läroböcker och andra böcker som inte omfattas av titelundersökningen, eftersom dessa kategorier inte har kunnat särskiljas i bokslutsmaterialet.

Rörelseresultatet i procent av omsättningen för de båda förlagsgrupperna framgår av tabellen nedan.

År	Större förlag	Mindre förlag	Totalt
1968	3,5	0,2	2,5
1969	0,5	4,0	1,6
1970	−3,3	1,5	−1,8

Storförlagen hade alltså en klart negativ lönsamhetsutveckling under perioden, medan de mindre förlagen sammantagna något förbättrat sin situation 1970 jämfört med 1968. För de senare kunde emellertid ingen tendens spåras.

Endast tre förlag, alla tillhörande gruppen mindre förlag, hade ett bättre rörelseresultat i förhållande till omsättningen 1970 än 1968. Samtliga större förlag har således fått vidkännas en försämring av lönsamheten. Av de 13 förlagen redovisade fem, därav tre storförlag, ett rörelseunderskott år 1970.

Enligt gjorda beräkningar motsvarade det i rörelsen arbetande kapitalet genomsnittligt 80 procent av omsättningen. Vid gällande ränteläge kan det absoluta minimikravet på en tillfredsställande lönsamhet därför sättas vid ett rörelseresultat på ca 5 procent av omsättningen. Denna gräns uppnåddes endast av tre förlag år 1970.

Avslutningsvis kan nämnas att flera av de undersökta förlagen sedan 1970 vidtagit eller beslutat vissa åtgärder såsom rationalisering och utgivningsminskning för att bryta den negativa lönsamhetsutvecklingen.

3 *Bokhandelns struktur*

3.1 Undersökningens syfte

Föreliggande undersökning behandlar huvudsakligen strukturen i bokhandeln. Vissa strukturdata rörande två andra betydelsefulla återförsäljarkanaler – Pressbyrån och varuhusen – redovisas också.

3.2 Bokhandelns ändrade konkurrensförhållanden

I detta avsnitt redogörs för de konkurrensbegränsningar som förekom i bokbranschen före upphävandet av dispensen från bruttoprisförbudet den 1 april 1970 samt för de institutionella förändringar som därefter skett.

3.3 Bokhandelns organisationer m m

Här beskrivs kortfattat Svenska Bokhandlareföreningen, Bokbranschens Marknadsinstitut och distributionsföretaget Seelig.

3.4 Fackbokhandelns struktur

Undersökningen har utförts genom en skriftlig enkät som 1971 utsändes till landets omkring 300 fullsorterade boklådor. Frågorna gällde i första hand försäljningens omfattning och inriktning åren 1969 och 1970. Uppgifter inkom från 289 boklådor. Bortfallet var begränsat och bestod huvudsakligen av boklådor som lagts ned före enkättillfället.

Den fullsorterade bokhandelns försäljning 1970. De undersökta boklådorna redovisade 1970 en total försäljning på nära 500 mkr.[1] Därav utgjordes nästan 350 mkr, dvs 70 procent, av böcker.

Varugrupp	Mkr	Procent
Läroböcker	131	26
Utländska böcker i original	34	7
Övriga böcker	183	37
Summa böcker	348	70
Tidningar tidskrifter	13	3
Pappersvaror och övr varor	138	27
Summa	499	100

Av bokförsäljningen svarade 21 varuhusboklådor för något mer än 28 mkr (8 procent). För huvudparten av denna försäljning svarade de 17 boklådor som tillhör KF/Domus-koncernen. De förlagsägda boklådornas försäljning av böcker uppgick till omkring 46 mkr. Störst var de 9 boklådor som tillhörde Almqvist & Wiksell-koncernen. Tre av dessa var bland de största boklådorna i landet, var och en med en bokförsäljning överstigande 9 mkr.

Försäljningen till skolor och bibliotek uppgick till drygt 160 mkr, varav ungefär 150 mkr böcker. Övriga storköpare, dvs universitet, bildningsförbund o d, köpte för ca 30 mkr, varav 18 mkr utgjorde bokköp och resten pappersvaror och tidskrifter. Ungefär 62 procent av totalförsäljningen och 52 procent av bokförsäljningen gick till enskild konsument.

Realisationsförsäljningen uppgick till omkring 12 mkr eller drygt 3 procent av bokförsäljningen, f ö samma andel som i SPK:s undersökning 1961.

Försäljningen av böcker på främmande språk uppgick till 34 mkr. Därav föll hela 85 procent på 13 boklådor. Universitetslitteratur och vetenskaplig litteratur utgjorde huvudparten av försäljningen och det klart viktigaste språkområdet var det engelska.

Boklådorna har grupperats efter omsättning i tabellen nedan. I högsta klassen svarade 12 procent av boklådorna för 41 procent av den samlade omsättningen. De 46 procent som tillhör de två lägsta omsättningsklasserna svarade endast för 16 procent av omsättningen.

[1] Alla omsättningssiffror avser konsumentvärde exklusive varuskatt.

Omsättnings-klass i tkr	Antal boklådor		Ungefärlig procentuell andel av			
	Antal	procent	Total-försäljn	Bokför-säljn	Försäljn till skolor	Försäljn till bibliotek
3 000–	34	12	41	38	33	39
2 000–2 999	39	13	19	20	25	18
1 500–1 999	34	12	12	15	14	14
1 000–1 499	48	17	12	10	13	11
500– 999	82	28	12	13	12	13
< 500	52	18	4	4	3	5
Samtliga	289	100	100	100	100	100

Beträffande försäljningens fördelning på varu- och kundkategorier kan noteras att andelen försäljning av läromedel liksom andelen försäljning till skolor stiger med ökande omsättningsstorlek. De allra största boklådorna utgör emellertid ett undantag. Dessa har tvärtom den lägsta andelen skolförsäljning, eftersom de är belägna i storstadsområden och på universitetsorter och därigenom har en annan kundstruktur. De kommunala myndigheterna köper på dessa orter ofta läroböcker direkt från förlagen. Trots detta svarar de allra största boklådorna för en tredjedel av bokhandelns totala försäljning till skolor. Beträffande kund- och varustruktur för olika boklådor, se vidare tabell 3.8 och 3.9.

Bokhandelns försäljning 1961–1970. Det mest framträdande draget i utvecklingen mellan 1961 och 1970 är den allt större betydelsen försäljningen till skolväsendet har fått. Leveranserna till skolor utgjorde 1961 ca 12 procent av bokhandelns totalförsäljning medan andelen 1970 hade ökat till hela 24 procent, dvs nästan en fjärdedel av all försäljning.

Bokhandelns försäljning till skolor räknat i fasta priser har mer än tredubblats under åren 1961–1970. Även försäljningen till bibliotek ökade kraftigt. Försäljningen till övriga kundkategorier steg endast med 32 procent under denna period.

Av de olika varugrupperna svarade läroböcker för den största försäljningsökningen, 138 procent i fasta priser mellan åren 1961–1970. Försäljningen av utländska böcker ökade med 67 procent medan ökningen för övriga böcker stannade vid 41 procent.

Bokhandelns kostnader. Den största kostnadsposten (varukostnader undantagna) utgjordes av personalkostnader vilka utgjorde 60 procent av de totala kostnaderna 1970. Ersättningen till ägaren och dennes familj i form av egna uttag uppgick till knappt 6 procent av de totala kostnaderna. Denna kostnadsandel var som väntat betydligt större för de mindre boklådorna. Andra viktiga poster var hyror och frakter som tillsammans svarade för 16 procent.

Den icke fullsorterade bokhandeln. Enligt beräkning som gjorts på grundval av uppgifter om leveranser sålde de icke fullsorterade boklådorna 1969 böcker för drygt 15 mkr, varav ungefär 6 mkr läroböcker och 1,6 mkr biblioteksböcker. Dessa boklådor hade alltså en betydligt större andel av sin försäljning till institutionella köpare än den fullsorterade bokhandeln. Den genomsnittliga omsättningen per butik uppgick 1969 till endast 80 000 kr.

3.5 Övriga återförsäljare

Andra återförsäljare än fackbokhandeln sålde 1970 böcker för 56 mkr vilket motsvarar 20 procent av försäljningen genom samtliga typer av återförsäljare (läroböcker undantagna). Sortimentet är i dessa butiker nästan helt begränsat till pocketböcker (främst massmarknads), barnböcker, hobbyböcker samt skönlitterära bestsellers.

Pressbyrån. Pressbyrån fungerar dels som återförsäljare genom egna kiosker dels som distributör till ett stort antal andra återförsäljare. Konsumentvärdet av böcker försålda genom Pressbyråns egna kiosker och andra återförsäljare uppgick 1970 till 44,2 mkr, en ökning sedan 1966 med 31 procent.

Pressbyrån köper böcker från ca 170 förlag, ofta med ensamrätt på hela eller viss del av sortimentet. Pressbyrån har dessutom rätt att returnera böcker till förlagen och ger själv återförsäljarna full returrätt.

Genom Pressbyråns 1 200 *egna kiosker* såldes 1970 böcker för 10,5 mkr, en ökning sedan 1966 med 11 procent. Detta motsvarar dock endast två procent av företagets totala detaljhandelsförsäljning.

Pressbyråns 12 800 *övriga återförsäljare* av böcker hade 1970 en bokomsättning på 33,7 mkr, vilket var 38 procent mer än 1966. Största antalet återförsäljare utgjordes av privata kiosker (38 procent) och tobaksaffärer (21 procent). Dessa svarade tillsammans för 71 procent av försäljningen.

Varuhusen. Varuhusens totala försäljning av böcker, exklusive läroböcker, uppgick år 1970 till 35,1 mkr. Däri ingår dock 19,5 mkr som har sålts genom de 21 fullsorterade bokavdelningarna samt 3,4 mkr som levererats genom Pressbyrån.

Varuhusen köper emellertid också direkt från förlagen böcker, som säljs på icke fullsorterade bokavdelningar. Denna försäljning var 1970 12,2 mkr varav Åhlén-koncernen inklusive Wessel (80 varuhus) stod för hälften, medan resten fördelades ungefär lika på Epavaruhusen (115 st) och Domus/KF (150 st).

3.6 Utvecklingen på bokmarknaden efter bruttoprisernas avskaffande

Distributionskanaler. I och med övergången till fria bokpriser den 1 april 1970 ersattes det gamla kommissionssystemet med abonnemangsavtalet. En del icke fullsorterade boklådor valde i detta sammanhang att öka sitt sortiment och bli fullsorterade medan andra gick den motsatta vägen. Sedan 1969 fram till 1972 har antalet fullsorterade boklådor minskat från 313 till 289 och antalet icke fullsorterade från 186 till 176. Dessa förändringar behöver inte bero på kommissionssystemets avskaffande. Flera boklådor var redan tidigare hårt pressade.

I övrigt kan noteras att varuhusen något utökat sitt sortiment, framför allt av presumtiva bestsellers, samt att det på universitetsorterna öppnats studentboklådor som drivs av studenterna själva. Några helt nya försäljningskanaler av betydelse torde inte ha tillkommit sedan 1970.

Priskonkurrensen. De fria bokpriserna har inte medfört någon större priskonkurrens på böcker. Ungefär 85 procent av bokhandlarna uppgav

att de under det första året praktiskt taget undantagslöst följde cirkapriserna. De nedsättningar som skett förekom främst på ett fåtal bestsellers och uppslagsverk och låg i regel på 10–15 procent. Sammanfattningsvis kan sägas att dessa avvikelser totalt sett varit av marginell betydelse för bokprisnivån.

Bruttoprisavskaffandet innebar alltså att förlagen inte längre dikterade priserna. Detta har fått en märkbar effekt. I augusti 1971 sände sålunda Bokhandlareföreningen till sina medlemmar en rekommendation att höja priset på alla böcker utom skol- och biblioteksböcker med tre procent, en rekommendation som i stort sett torde ha följts av bokhandeln. I april 1972 utgick en ny skrivelse som innebar en rekommendation om en höjning med ytterligare en procent.

Försäljning till skolor. I och med den fria prissättningen kan kommunerna göra sina skolboksinköp genom anbudsförfarande, vilket medfört dels en koncentration av inköpen till ett mindre antal boklådor, dels en minskning av marginalerna på skolboksförsäljningen. Totalt sett har bokhandeln emellertid – enligt förlagens uppgifter om försäljningens fördelning på distributionskanaler – inte minskat sin marknadsandel.

Fr o m april 1972 har skolboksförlagen infört ett nettoprissystem, enligt vilket kommuner och andra storköpare har samma inköpsvillkor som bokhandeln. Det är ännu för tidigt att uttala sig om de effekter som detta nya system kommer att få på distributionen.

4 *Bokhandelns lönsamhet – med särskild inriktning på försäljning till skolor och bibliotek*

4.1 Inledning

Inledningsvis noteras att bokbranschens ändrade marknadsförhållanden, genom avskaffandet av bruttopriser, ensamrätten och etableringskontrollen, ännu inte märkbart påverkat bokdistributionens struktur. Sådana förändringar kan emellertid mycket väl inträffa i framtiden, speciellt vad gäller försäljningen till skolor och bibliotek, för vilken väsentligt förändrade villkor gäller sedan 1972.

Inledningsavsnittet innehåller också en kortfattad beskrivning av skol- och biblioteksförsäljningens organisation.

4.2 Undersökningspopulation och genomförande

Undersökningen omfattar ett statistiskt urval av de 181 fullsorterade boklådor som 1970 hade en försäljning till skolor och bibliotek på minst 20 procent av den egna totalförsäljningen. Denna begränsning av undersökningspopulationen genomfördes med hänsyn till syftet att särskilt studera skol- och biblioteksförsäljningens betydelse för bokhandeln.

Boklådorna i undersökningen svarade 1970 för ungefär 85 procent av bokhandelns totala försäljning till skolor och bibliotek på 161 mkr. Av denna summa utgjorde skolförsäljningen ungefär tre fjärdedelar.

4.3 De undersökta boklådornas lönsamhet

För de undersökta boklådorna uppgick den totala försäljningen genomsnittligt till 1,7 mkr varav 45 procent avsåg försäljning till skolor och bibliotek. Kostnaderna för bokinköp motsvarade ungefär 78 procent av omsättningen medan bokhandlarnas driftskostnader utgjorde cirka 17 procent. Av de senare var personalkostnaderna helt dominerande. Rörelseresultatet – före ägarens uttag för egen arbetsinsats – var genomsnittligt 90 tkr, men för de flesta boklådorna var det lägre, ungefär 70 tkr. Avkastningen, dvs rörelseresultatets andel av försäljningen, uppgick i genomsnitt till drygt 5 procent.

Några avgörande skillnader i lönsamhet mellan boklådor med hög respektive låg andel skol- och biblioteksförsäljning framkom ej. Visserligen var marginalen på denna typ av försäljning klart lägre men detta gällde också kostnaderna eftersom försäljningen huvudsakligen skedde under lågsäsong och ofta kunde fullgöras utan insättande av extra resurser.

Däremot förekom klara skillnader mellan enskilda boklådor. Sålunda gick var tionde boklåda med förlust, medan tre av fyra uppnådde ett överskott på minst 40 tkr.

För boklådorna i undersökningen kan lönsamheten 1970 genomsnittligt sett anses tillfredsställande, dvs avkastningen var tillräcklig för att ge ägaren en ersättning som väl täckte en föreståndarlön – 42 tkr enligt Handelns arbetsgivareorganisations statistik. Vidare lämnade verksamheten en rimlig ränta på ägarens kapital.

I tabell 4.7 visas bokhandelns tillgångar, skulder och eget kapital jämte några likviditets- och soliditetsmått. Där framgår bl a att lagerreserven utgjorde 40 procent av inventerat lagervärde. Boklådorna har således kunnat utnyttja de möjligheter till konsolidering som skattereglerna medger. I övrigt kan noteras att relationstalen för likviditet och soliditet förbättrats jämfört med 1961.

4.4 Försäljning till skolor och bibliotek

I detta avsnitt beräknas vilka intäkter och kostnader som direkt skulle försvinna om skol- och biblioteksförsäljningen upphörde.

Bruttovinsten av skol- och biblioteksförsäljningen uppgick endast till 10 procent av omsättningen, men eftersom de direkta kostnaderna för denna hantering var mycket låga blev rörelseresultatet ändå 5 procent, dvs ungefär lika mycket som för överdiskförsäljningen.

Eftersom skol- och biblioteksförsäljningen för de undersökta boklådorna svarade för hela 45 procent av deras omsättning, härrörde alltså en mycket stor del av dessa boklådors rörelseresultat från den kommunala försäljningen. Om denna försvinner kommer avkastningen för en genomsnittlig boklåda att sjunka till en sådan nivå att ägarens ersättning ungefär motsvarar en ordinär föreståndarlön medan verksamheten inte lämnar någon avkastning på satsat kapital. För boklådor med stor kommunal försäljning – mer än 50 procent av totalförsäljningen – blir avkastningen i många fall helt otillräcklig om den kommunala försäljningen försvinner.

5 *Regionala skillnader i bokförsäljning och bokutlåning*

5.1 Inledning

Här behandlas tre viktiga kanaler via vilka böcker når läsarna. Två förutsätter inköp, bokhandeln och Pressbyråns distributionsnät, medan den tredje, biblioteken, sprider sina böcker via lån. I kapitlet studeras de två försäljningskanalerna och då speciellt med avseende på regionala aspekter: antalet utbudsplatser och deras lokalisering redovisas liksom de olika kanalernas försäljning och hur denna fördelas mellan olika regioner. De tre stora distributionskanalerna jämförs avslutningsvis med varandra. Härvid görs också ett försök att uppskatta *antalet* böcker som nått sina läsare via respektive kanaler. Uppgifterna avser år 1970 där inte annat anges.

5.2 Befolkningsdata

I detta avsnitt redovisas befolkningens spridning över landet. Det sägs också att – om man utgår från att varje individ oavsett bostadsort efterfrågar lika mycket – detta mått kan användas som ett uttryck för hur efterfrågan/behovet av böcker regionalt fördelar sig.

5.3 Fackbokhandeln

Inledningsvis redovisas en undersökning kring förändringar i olika fackhandelsbranschers butiksnät. Av denna framgår att det totala antalet fackhandelsbutiker mellan årsskiftena 1963/64 och 1969/70 minskade med 6 procent. Den avgjort kraftigaste minskningen drabbade gruppen "Böcker och pappersvaror" som minskade sitt butiksantal med 31 procent.

Därefter behandlas *abonnemangsbokhandelns* – dvs den fullsorterade bokhandelns – lokalisering. I figur 5.2 visas en karta över försäljningsställenas regionala spridning. Det framgår att situationen i Syd- och Mellansverige är avsevärt mycket bättre än i Norrland. Under perioden juli 1967–november 1971 förlorade 17 orter sin abonnemangsbokhandel. Härvid drabbades huvudsakligen Mellansverige.

Grossistbokhandeln – dvs den icke fullsorterade bokhandeln – är huvudsakligen lokaliserad till mindre orter. Butiksnätet visar en betydligt jämnare spridning över landet än de fullsorterade boklådorna.

I ett särskilt avsnitt redovisas hur *försäljningen* från de två bokhandelstyperna regionalt fördelas. Försäljningen av svensk litteratur till allmänheten visar per individ högst värden i de tre storstadsområdena samt i områden med anknytning till universitet. Uppsala har ett värde om 75 kr/inv medan riksgenomsnittet ligger på 18 kr/inv.

Försäljningen av utländsk originallitteratur är ännu hårdare knuten till storstadsområdena. Riksgenomsnittet är 2,50 kr/inv medan samtliga storstadsområden har värden överstigande 10 kr/inv.

Försäljningen via grossistbokhandeln är obetydlig i förhållande till abonnemangsbokhandeln. Totalt motsvarar den en större abonnemangsboklådas omsättning. Jämförelsevis höga värden redovisas för västra Småland, Dalsland, norra Värmland samt främst Norrlands inland.

Slår man ihop abonnemangsbokhandelns och grossistkundernas försäljning får man den samlade fackbokhandelns försäljning. Detta har gjorts i figur 5.9. Man finner att grossistkundernas starka ställning i glesbygdsområdena långt ifrån uppväger avsaknaden av abonnemangsbokhandel i dessa områden.

5.4 Pressbyråns distributionsnät

Pressbyråns försäljning och dess fördelning på olika butikstyper har presenterats ovan i avsnitt 3.5. Det framgick att Pressbyrån säljer böcker via 14 000 försäljningsställen. I landet finns totalt ca 60 000 butiker av olika slag, varför Pressbyråns böcker finns att köpa på vart fjärde svenskt försäljningsställe. Pressbyråns distributionsnät är – till skillnad från vad som gäller för fackbokhandeln – mycket jämnt spritt över landet. Samma jämna bild visar försäljningens spridning.

5.5 Jämförelse mellan distributionskanalerna folkbibliotek, fackbokhandel och Pressbyrån

För att få till stånd en jämförelse mellan de tre viktigaste distributionskanalerna har antalet sålda böcker via fackbokhandel resp Pressbyrån samt antalet utlånade böcker via bibliotek beräknats. Beräkningsmetoderna är mycket grova varför detaljerade slutsatser inte kan dras. Man finner att sammanlagt något mer än 90 milj böcker förmedlades. Härav svarade folk- och skolbibliotek för 77 procent eller 70 milj volymer. De båda försäljningskanalerna distribuerade vardera något mer än 10 milj böcker till allmänheten. Det finns anledning att misstänka att Pressbyråns siffror är underskattade och fackbokhandelns överskattade.

I ett följande avsnitt visas hur antalet distribuerade böcker via respektive kanal fördelar sig regionalt (figur 5.12). Skillnaden mellan fackbokhandel och Pressbyrån är påfallande. Pressbyråns böcker har som tidigare antytts en mycket jämn spridning. 58 av 70 regioner har en försäljning per invånare inom intervallet 1,1–1,5 böcker per invånare. Betraktar man däremot kartan för fackbokhandeln finner man en betydande skillnad mellan olika regioner. De tre storstadsområdena och ytterligare ett par regioner innehållande universitetsorter har således värden som klart överstiger 1,5 försålda böcker per invånare. Å andra sidan finns det ett flertal regioner – främst i glesbygdsområden – som har värden understigande 0,5.

Den regionala spridningen av böcker via bibliotek uppvisar drag gemensamma med både fackbokhandel och Pressbyrån. De tättbefolkade blockregionerna har således de högsta värdena, men skillnaden mellan gles- och tätbygdsområden är inte så stor som den var för fackbokhandeln.

Biblioteken uppvisar en ibland förvånande bild. De regionala skillnaderna är inte entydigt kopplade till befolkningsunderlag och ekonomiska resurser. En förklaring härtill som redan givits i utredningens biblioteksskrift är att enskilda politikers och bibliotekariers intresse kan ha en avgörande betydelse för bibliotheksstandarden på vissa håll.

Om man studerar den totala bokdistributionens regionala fördelning (figur 5.14) finner man återigen en kraftig koncentration till storstads- och universitetsregionerna. I dessa distribueras genomgående mer än 10 böcker per invånare. Väsentligt lägre värden återfinns i västra och centrala Götaland, det inre av Svealand samt nästan hela Norrland.

6 *Tekniska framställningskostnader*

I detta kapitel diskuteras den roll kostnader för teknisk produktion har i bokens pris. I avsnitt 6.1 konstateras att ökningen i den grafiska industrins priser inklusive papperskostnader under den senaste 15-årsperioden varit väsentligt lägre än ökningen i konsumentprisindex. Den allmänt spridda tanken att den tekniska sidan orsakat de kraftiga bokprisökningarna får därför avvisas. Orsakerna får sökas på annat håll. De tekniska kostnadernas andel i bokens pris har under senare år minskat och utgör numera genomsnittligt knappast mer än 15–20 procent av bokens försäljningspris.

Påståendet att de tekniska kostnaderna genom förlagens kalkyleringsmetoder ensamma skulle bestämma bokpriserna avvisas också (avsnitt 6.3). Varje förlag har sin egen metod att räkna fram ett passande säljpris och tanken att t ex en halvering av de tekniska framställningskostnaderna skulle möjliggöra en halvering av försäljningspriset är inte realistisk. Varken förläggare, distributörer eller detaljhandel skulle kunna leva på de marginaler som då skulle uppstå.

I avsnitt 6.4, "Boktypens inverkan på framställningskostnaden", påvisas att skillnader vad gäller teknisk framställningskostnad mellan pocketböcker och originalböcker vid mindre upplagor är ganska liten. Tanken att en allmän övergång till pocketboksutgivning kraftigt skulle sänka bokpriserna måste därför också avvisas.

I bilaga 6 lämnas en ingående analys av kostnaderna för bokframställning. Total- och styckkostnadskurvor för olika boktyper vid olika upplagenivåer redovisas där bl a. I avsnitt 6.5 ges en sammanfattning av dessa resultat. I figur 6.3 återfinns total- och styckkostnadskurvor för tre vanliga bokutföranden: den trådhäftade originalboken, kvalitetspocketboken samt massmarknadspocketboken. Skillnaden mellan de två första är vid små upplagor obetydlig, men vid upplagor om 10 000 ex och mer uppstår betydande kostnadsfördelar för pocketutförandet. Styckkostnader för massmarknadspocketboken är vid låga upplagor högre än motsvarande kostnad för de två andra boktyperna – huvudsakligen beroende på att rullrotationstryck används. Vid upplagor om 20 000 ex – en vanlig upplaga för massmarknadsböcker som distribueras via Pressbyrån – är dock kostnadsfördelarna för massmarknadsutförandet avsevärda.

När det gäller mycket små upplagor – upp till 1 500 exemplar – visas att offsetframställning från skrivmaskinsskrift blir billigare än ett utförande i sedvanligt boktryck.

I avsnitt 6.6 diskuteras möjligheten att genom införandet av nya tekniska metoder förändra kostnadsbilden. Möjligheterna till radikala kostnadsbesparingar tycks för närvarande vara rätt små.

7 *Prisutvecklingen för böcker*

I avsnitt 7.1 förklaras vad som menas med en prisindex och hur en sådan konstrueras. I avsnitt 7.2 ventileras frågor rörande konsumentprisindex och i avsnitt 7.3 förklaras vilken roll bokprisindex hade i beräkningen av konsumentprisindex fram till november 1968. Bokprisindex byggde då enbart på svensk nyutkommen skönlitteratur, vilket visade sig ge prisökningar som inte var representativa för utgivningen i stort. Från november 1968 har man därför en ny konstruktion av bokprisindex, där all utgivning – utom skolböcker etc – finns representerad (se avsnitt 7.4 och 7.5).

I figur 7.1 jämförs prisutvecklingen mellan åren 1959 och 1971 för svensk skönlitteratur, biografbiljetter, teaterbesök, radio- och TV-licens samt konsumentprisindex. Det framgår därur att alla kulturvaror haft en kraftigare prisutveckling än den som motsvarar konsumentprisindex. De största prisökningarna drabbade svensk skönlitteratur.

I tabell 7.1 visas resultatet av mätmetoderna efter år 1968. Under denna treårsperiod har den genomsnittliga prisutvecklingen för den samlade bokutgivningen inte varit större än konsumentprisutvecklingen.

Skönlitteratur och barn- och ungdomsböcker har i realiteten sjunkit i pris. Särskilt markant är denna prissänkning för skönlitteratur och då speciellt utländsk sådan i svensk översättning. Prisutvecklingen för facklitteratur är ungefär densamma som den genomsnittliga. Yrkesorienterande facklitteratur visar dock en något kraftigare prisstegring. Större prisökningar än genomsnittet svarar endast pocketböckerna för och då särskilt skönlitterära sådana. På tre och ett halvt år har priserna för denna grupp ökat med hela 78 procent. Prisstegringstakten har dessutom ökat.

I avsnitt 7.6 diskuteras de olika kategorierna prisförändringar närmare.

I avsnitten 7.7 och 7.9 diskuteras effekterna av bruttoprissättningens avskaffande år 1970. Resultatet av de undersökningar SCB gjort visar att några omedelbara prishöjningar inte gjorts. Vidare fann man att skillnaden i prissättning mellan olika försäljningskanaler var obetydlig. Vissa skillnader förekom vad gällde skönlitterära pocketböcker, dock högst en krona. Man hade inte heller höjt priset på litteratur utgiven före bruttoprisavskaffandet. Dessa studier gjordes i maj 1970. Efter detta datum har bokhandeln gjort vissa uppjusteringar av priserna på böcker i lager, i genomsnitt ca 4 procent.

I avsnitt 7.8 diskuteras vägningstalen år 1967 resp 1968. Dessa tal motsvarar olika bokkategoriers marknadsandel. Man kan konstatera att marknadsandelarna för skönlitteratur och allmänorienterande facklitteratur enligt dessa tal minskat under treårsperioden. För samma kategorier hade som påpekats prissänkningar skett.

I avsnitt 7.10 redovisas medelpriserna för olika kategorier av böcker. Skillnaden mellan olika typer av fackböcker är stor. Populärvetenskapliga pocketböcker ligger således lägst (16,58 kr) medan den allmänorienterande facklitteraturen i originalupplaga ligger högst (41,77 kr).

8 *Svensk bokutgivning under 1900-talet – en översikt*

8.1 Svensk bokutgivningsstatistik

Det har varit och är i viss mån fortfarande ganska klent beställt med statistik över den svenska bokutgivningen. För perioderna 1896–1900 och 1920–1951 finns dock sammanställningar i tidskriften Le Droit d'Auteur. Fr o m 1953 har statistik utarbetats av Bibliografiska institutet och publicerats bl a i Statistisk årsbok.

8.2 Den svenska bokutgivningen

År 1900 låg totalutgivningen på 1 683 titlar varav skönlitteraturen svarade för 358. Fram till 1920 fördubblades utgivningen. Under 1920- och 30-talen var utgivningen påtagligt stabil och andelen skönlitteratur höll sin ställning. År 1940 gav en bottennotering men de följande krigsåren innebar en kraftig ökning. 1945 var totalutgivningen 4 211 titlar varav skönlitteraturen svarade för 1 326. Efter kriget är tendensen fallande, men under första hälften av 1950-talet kan man åter skönja en ökning.

Under perioden 1956–1971 har den totala bokutgivningen enligt Bibliografiska institutets statistik ökat från 4 492 titlar till 7 558, alltså med över 68 procent. Den skönlitterära utgivningen ökade med drygt 38 procent och den facklitterära med nära 90. De sista åren uppvisar en viss stagnation som tycks bli ännu mer påfallande för år 1972.

8.3 Utgivningen av facklitteratur 1956–1971

Man kan peka på två orsaker till den kraftiga ökningen för facklitteratur. För det första torde det stora intresset för debattlitteratur i olika politiska och sociala ämnen vara en viktig förklaring. De två ämnesområdena "Samhälls- och rättsvetenskap" och "Ekonomi och näringsväsen" svarar för en tredjedel av ökningen. Pocketbokens införande har i detta sammanhang haft en avgörande betydelse. För det andra torde olika reformer inom utbildningsväsendet ha satt betydande spår i utgivningsstatistiken.

8.4 Utgivningen av skönlitteratur 1956–1971

Bibliografiska institutets statistik visar för skönlitteraturen en stagnation i ökningen av antalet utgivna titlar under 1960-talets senare hälft. Utvecklingen under denna period behandlas utförligare nedan (kapitel 9–12).

8.5 Problem i den aktuella bokutgivningsstatistiken

Bibliografiska institutet har för närvarande otillräckliga resurser, och om ingen förstärkning kommer till stånd är det stor risk att både registre-

ringsarbete och statistik blir allvarligt lidande. Redan nu har institutets svårigheter inneburit vissa inskränkningar som gör att siffrorna för olika år inte är helt jämförliga.

8.6 Underlag och huvudprinciper för de statistiska undersökningarna av bokproduktionens storlek och sammansättning

Svensk bokförteckning (årskatalogerna) har legat till grund för materialinsamlingen till de undersökningar som redovisas i kapitlen 9–12. Den statistiska bearbetningen av materialet har emellertid skett efter andra principer än dem som Bibliografiska institutets statistik bygger på. I vissa av delundersökningarna har materialet kompletterats med utgåvor som inte upptagits i Svensk Bokförteckning. En ledande princip har varit att inte endast redovisa de totala siffrorna över utgivningen av olika huvudkategorier av litteratur utan att så långt det varit möjligt göra mera speciella uppdelningar av materialet som främst belyser förhållandet mellan den kvalificerade och den enklare litteraturen.

9 *Utgivningen av skönlitteratur 1965–1970*

9.1 Inledning

I avsnittet diskuteras de olika uppdelningar man kan göra för att analysera förhållandet mellan kvalificerad skönlitteratur och exempelvis enklare underhållningsböcker.

9.2 Undersökningens uppläggning

Grundmaterialet för databehandlingen har hämtats ur Svensk Bokförteckning. Samtliga skönlitterära böcker utgivna i Sverige på svenska språket och tryckta under något av åren 1965–1970 med undantag av skolböcker har registrerats. Som grund för periodindelningen ligger tryckåret för varje bok.

9.3 Den årliga utgivningen av skönlitteratur 1965–1970

Normalt ligger skönlitteraturutgivningen under perioden på över 1 300 titlar per år, men åren 1967 och 1970 uppvisar nedgångar med ungefär ett hundratal titlar.

9.4 Förlag med utgivning av skönlitteratur

I undersökningen ingår utgåvor från drygt 300 olika förlag och utgivare, om man räknar in privatutgivning av typen "eget förlag". Några få förlag svarar emellertid för huvudparten av det skönlitterära titelutbudet i Sverige. De tre största – Bonniers (21,5 procent), B Wahlströms (14,4 procent) och Wennerbergs (14,1 procent) – har tillsammans givit ut

hälften av de skönlitterära böckerna 1965–1970. Två av de tre största förlagen, Wahlströms och Wennerbergs, är utpräglade massmarknadsförlag som huvudsakligen säljer genom Pressbyrån. På fjärde plats vad gäller titelutbudet kommer det näst största "kvalitetsförlaget", Norstedts, som står för 5,2 procent 1965–1970. Mellan 3 och 4 procent av titlarna faller på vardera Tiden/FiB, Rabén & Sjögren, Wahlström & Widstrand och Almqvist & Wiksell/Geber i nu nämnd ordning. Tidens förlag uppnår dock sin position endast tack vare sin ansenliga utgivning 1965/66; från 1965 till 1970 sker en femtioprocentig minskning av förlagets skönlitteraturutgivning.

Bland de 43 största förlagen har den grupp som kan betecknas som "kvalitetsförlag" minskat sin utgivning, medan massmarknadsförlagen ökat. Relativt sett innebär detta att "kvalitetsförlagen", som 1965/66 svarade för 58 procent, har gått ner till 50 procent 1969/70 så att försprånget till massmarknadsförlagen, som gått från 38 till 45 procent avsevärt minskat. Övriga förlag, bland dem de religiösa, svarade 1969/70 för 5 procent.

9.5 Skönlitteraturens genrer

Kategorin romaner-noveller är den i särklass största med hela 80 procent av utgivningen 1965–1970. Därnäst kommer lyriken med 10,5 procent. Bland övriga genrer är det endast två som överstiger 2 procent: kåserier-anekdoter och dramatik.

Ser man på utvecklingen under perioden är den nedgång som drabbat lyrikutgivningen det mest påfallande: från 155 titlar 1965 (11,6 procent av hela utgivningen) till 110 titlar 1970 (9,5 procent).

9.6 Svenska original och översättningar

Ca 57 procent av den skönlitterära utgivningen 1965–1970 utgörs av översättningar från andra språk, och deras andel har ökat något under perioden. Den största andelen översättningar finns i kategorin romaner och noveller (ca 65 %) medan lyriken i mycket liten utsträckning består av översättningar (ca 14 %). De största "kvalitetsförlagen" ger i allmänhet ut flera svenska original än översättningar, och Bonniers förlag svarar ensamt för nästan en tredjedel av de svenska originalen under perioden. Att översättningarna trots detta överväger i den totala skönlitterära utgivningen beror på massmarknadslitteraturen, som till mycket ringa del består av svenska original.

9.7 Originalspråk

Inte mindre än 72 procent av den översatta skönlitteraturen 1965–1970 har engelska som originalspråk. Därefter följer franska (7,8 %), tyska (5,1 %), danska (3,0 %), ryska (2,5 %) och norska (1,5 %).

9.8 Den skönlitterära förstagångsutgivningen

Drygt 65 procent av den skönlitterära utgivningen i titlar räknat bestod under perioden 1965–1970 av verk som utgavs för första gången på svenska – antingen de var översättningar eller svenska original. De förstagångsutgivna verken ökar i antal mot mitten av perioden, men därefter minskar förstagångsutgivningen av svenska original kraftigt medan de förstagångsutgivna översättningarna ökar ytterligare något. Detta sammanhänger uppenbarligen med populärpocketbokens framgångar, medan översättningarna på "kvalitetsförlagen" minskar under perioden.

9.9 Medelpriser och prisutveckling

Olika kategorier av skönlitteratur uppvisar skiftande prisutveckling under perioden. Massmarknadsförlagens utgåvor, vilkas medelpris ligger omkring tre kronor, har från 1965 ökat mindre i pris än konsumtionsvaror i allmänhet och kan med hänsyn till inflationen sägas vara ganska mycket billigare 1970 än 1965. Den totala skönlitteraturutgivningen på de s k kvalitetsförlagen, som huvudsakligen distribuerar sina böcker genom bokhandeln, har under perioden 1965–1969 stigit betydligt mer i pris än övriga varor, men 1970 sjönk medelpriset till en nivå något under den som den allmänna kostnadsutvecklingen från 1965 skulle motivera. Normalutgåvor (ej pocketböcker) på "kvalitetsförlagen" har haft en lugnare prisutveckling, men tendenserna är ungefär desamma med en i regel något större prissänkning 1970. Skönlitterära kvalitetspocketböcker har däremot ökat kraftigt i pris – även i förhållande till den allmänna kostnadsutvecklingen.

9.10 Debutanter, nyare författare och etablerade författare

Debutverken utgör under åren 1965–1970 närmare 13 procent av de svenska originalen i materialet, men deras andel har minskat påtagligt under periodens senare hälft. Minskningen gäller först lyrikdebutanterna men under de sista åren också romandebutanter. Bland debutverken är lyrik nästan lika vanlig som romaner och noveller. Bonniers har under perioden publicerat något över 30 procent av de registrerade debutverken. Även andra nyare författare svarar för ett mindre antal böcker i slutet av perioden än i början. Nära 70 procent av de verk som utgivits av medlemmar i Sveriges Författareförening har kommit på de fem största "kvalitetsförlagen". Betydligt mera än hälften av de skönlitterära verk som utgivits under perioden har skrivits av författare födda under perioden 1901–1930, medan mindre än 3 procent av verken skrivits av författare födda före 1800.

9.11 Tendenser i de senare årens utgivning av skönlitteratur

Utgivningen på massmarknadsförlagen och på de s k kvalitetsförlagen har under åren 1965–1970 utvecklats på helt skilda sätt. Massmarknadsför-

lagen har ökat sitt titelutbud medan "kvalitetsförlagen" uppvisar tendenser till stagnation och åtminstone mot slutet av perioden till direkta nedskärningar i antalet utgivna titlar. Den första stora nedgången kommer 1967, då främst Bonniers men även t ex Tiden och Rabén & Sjögren reducerade sina utgivningstal. Om inte Norstedts just detta år startat pocketserien PAN med en stor satsning för att bygga upp en backlist, skulle "kvalitetsförlagens" samlade siffror ha sett ännu dystrare ut. Speciellt lyrikutgivningen har nu drabbats hårt av nedskärningen.

Följande år sker en viss återhämtning på "kvalitetsförlagen", men de två sista åren i undersökningen visar ytterligare nedskärningar. Utbudet av svenska original men även översättningar minskar på dessa förlag, vilket tyder på att den kvalificerade översättningslitteraturen är en av de mest drabbade kategorierna. Antalet debutverk av både lyrik och romaner-noveller har också tydligt minskat i antal under periodens lopp.

Den omstrukturering av utgivningen – nedskärningen inom mindre lönsamma sektorer – som man tydligt kan se i de redovisade siffrorna har av allt att döma fortsatt 1971 och 1972. Bokförläggareföreningen har insamlat data rörande utgivningen på medlemsförlagen under dessa år, och Bonniers förlag har lämnat uppgifter om sin utgivning. Allt detta tyder på än större nedskärningar efter den undersökta perioden – nedskärningar som drabbat så gott som samtliga kategorier men främst lyriken och översättningslitteraturen. En utveckling som innebär att förlagen i allt större utsträckning satsar på underhållningslitteratur och hos publik och kritik väl etablerade författare men allt mindre på den unga svenska litteraturen och den kvalificerade översättningslitteraturen måste anses som synnerligen beklaglig.

10 *Utgivningen av lyrik 1965–1970*

10.1 Undersökningens uppläggning

Huvuddragen i periodens utgivning av lyrik behandlas i skönlitteraturundersökningen (kapitel 9), och tonvikten här ligger därför på resultatet av en enkät om försäljningen av lyrikböcker tryckta 1966.

10.2 Den årliga utgivningen av lyrik

Fördelad på tvåårsperioder har lyrikutgivningen minskat från 321 titlar 1965/66 till 263 titlar 1967/68 och 230 titlar 1969/70. Den första minskningen kan nästan helt tillskrivas de största förlagen och i synnerhet Bonniers, medan det i första hand är mindre förlag som skär ner utgivningen i slutet av perioden då de stora förlagen ligger kvar på samma låga nivå. Antalet utgivna debutanter följer i stort sett samma utveckling. Hårdast drabbade tycks övriga nyare författare ha blivit, vilket tyder på att förlagen ger varje författare färre chanser än man tidigare gjort.

10.3 Förlag med utgivning av lyrik

En mycket stor del av de förlag och utgivare som 1965–1970 utgav lyrik kan betraktas som tillfälliga utgivare. Bonniers svarar för 33,6 procent av

de utgivna lyriktitlarna, vilket är en betydligt större andel än förlaget har av den totala skönlitteraturutgivningen. Även övriga större "kvalitetsförlag" har i allmänhet en förhållandevis stor andel lyrik i sin utgivning, medan massmarknadsförlagen naturligtvis saknas helt i detta sammanhang.

10.4 Förstagångsutgivningen av lyrik

En tidigare undersökning av Hans Olof Johansson har visat att förstagångsutgivningen av lyrik i stort sett har ökat under hela perioden 1931–1960. Vad som hänt under den mellanliggande femårsperioden är inte helt klart, men siffran för perioden 1966–1970 ligger något lägre än siffran för 1956–1960 om man kompenserar den skillnad som olikheterna i beräkningssätt givit upphov till. Förstagångsutgivningen av lyrik har alltså stagnerat under det senaste decenniet. Bonniers har under perioden 1965–1970 en starkare ställning än vad som varit normalt under tidigare decennier.

10.5 Försäljning av diktsamlingar tryckta 1966

Genomsnittsförsäljningen till fullt pris av förstagångsutgivna diktsamlingar på Bonniers förlag 1966 var 637 exemplar. Debutdiktsamlingar på samma förlag hade en lägre genomsnittsförsäljning – 402 exemplar – men den påverkas i mycket hög grad av en enda försäljningssuccé, och ett tal som bättre svarar mot verkliga förhållanden är de övriga debutanternas genomsnitt, 213 exemplar. Genomsnittsförsäljningen för hela förstagångsutgivningen på Rabén & Sjögren och Wahlström & Widstrand låg betydligt lägre än på Bonniers, 291 exemplar, medan deras debutantlyrik genomsnittligt såldes i 227 exemplar. Man kan notera att ungefär en fjärdedel av förstagångsutgåvorna på de tre nämnda förlagen såldes i mindre än 100 exemplar och ytterligare en fjärdedel i mellan 100 och 200 exemplar. Endast sex förstagångsutgivna diktsamlingar på Bonniers såldes i mer än 2 000 exemplar och ingen enda på Rabén & Sjögren eller Wahlström & Widstrand.

Förstagångsutgivningen av lyrik exklusive debutanter på övriga förlag har totalt en lägre genomsnittsförsäljning än på de tre största förlagen. Men utgåvor på religiösa förlag har en högre försäljning, 744 exemplar.

Omtryck av originaldiktsamlingar – som alltså ursprungligen utkommit före 1966 – har i regel jämförelsevis höga försäljningssiffror och likaså samlade dikter och urval ur enskilda författares produktion. Vissa utgåvor av den senare typen, som i allmänhet tryckts flera gånger före 1966, har genom åren kommit upp i en sammanlagd försäljning på över 50 000 exemplar.

11 *Utgivningen av böcker i massmarknadsserier 1965–1970*

Böcker distribueras i Sverige huvudsakligen genom två stora återförsäljarnät. Fackbokhandeln (abonnemangsbokhandel och grossistbokhandel) erbjuder i sina ca 500 försäljningsställen ett långt rikare urval böcker än

Svenska Pressbyråns ca 14 000 försäljningsställen, som i huvudsak säljer den billigaste underhållningslitteraturen. Pressbyrån svarar för en ansenlig del av den totala bokförsäljningen i landet om man räknar i antal sålda exemplar.

11.1 Populärlitteratur, kvantitetslitteratur, massmarknadslitteratur

Termen *massmarknadslitteratur* anspelar på Pressbyråns stora antal försäljningsställen. Varje bok som till någon del säljs genom Pressbyrån kan emellertid inte räknas som massmarknadslitteratur. I denna undersökning ställs två krav på en massmarknadsbok: den ska rutinmässigt levereras till minst 2 500–3 000 återförsäljare och försäljningen ska till större del ske genom Pressbyrån än genom fackbokhandeln.

11.2 Populärpocketbokens föregångare

De första *populärpocketböckerna* i Sverige utkom i början av 1950-talet, men massmarknadslitteraturen är en betydligt äldre företeelse. Antalet populärpocketserier uppgick 1965 till omkring 35 och 1970 till närmare 50.

11.3 Populärpocketboken och kvalitetspocketboken – en jämförelse

Det finns många yttre likheter mellan populärpocketboken och kvalitetspocketboken, men de är avsedda att tillfredsställa skilda behov. Klyftan har också vidgats i och med att försöken att marknadsföra kvalitetspocketböcker genom Pressbyrån misslyckats. Därmed är de båda boktyperna skilda åt också när det gäller distributionen och numera råder högst betydande prisskillnader.

11.4 Undersökningens uppläggning

Undersökningen begränsar sig till de massmarknadsböcker som ingår i serier, vilka emellertid utgör minst 90 procent. Eftersom Svensk bokförteckning inte fullständigt registrerat populärpocketböcker har materialet för skönlitteraturundersökningen (kapitel 9) här utökats med 480 utgåvor, huvudsakligen hämtade ur manuskriptet till Svensk bokkatalog (femårskatalogen).

11.5 Den årliga utgivningen av böcker i massmarknadsserier

I stort sett har massmarknadsserieutgivningen ökat under perioden 1965–1970, och detta innebär också att dess andel av den totala skönlitteraturutgivningen har stigit från ca 33 till 39 procent. Under periodens sista del ligger utgivningen av massmarknadsböcker i serier över 500 titlar årligen.

11.6 Massmarknadsseriernas fördelning på häftade och inbundna böcker

De häftade böckerna utgör över 90 procent av utgivningen i massmarknadsserier. Övervägande delen av de häftade böckerna är att betrakta som populärpocketböcker.

11.7 Innehållskategorier

Pressbyrån indelar populärpocketböckerna i tre innehållskategorier, och denna uppdelning följs i huvudsak i denna undersökning. *Detektiv- och agentromaner* är den i titlar räknat största kategorin och har i stort sett hållit sina utgivningssiffror, men deras andel av hela massmarknadsserieutgivningen har sjunkit från 47 procent till ca 35 procent under perioden. *Westernböckerna* är den näst största kategorin och har under större delen av perioden utgjort drygt 30 procent. *Romantikböckerna* har ökat i antal men låg under periodens sista del ganska stilla. Deras andel steg från 19 procent till 24 procent. Utanför den egentliga populärpocketsektorn ligger *pornografin* som ökat mest under perioden – från drygt en procent av massmarknadsserieutgivningen 1965 till närmare 11 procent.

11.8 Författare och hjältar

Inom massmarknadsutgivningen framhäver man ofta serienamnet på bekostnad av författarnamnet. Man gör det svårare för publiken att på förhand bedöma böckernas kvalitet för att därmed kunna hålla upplagesiffrorna på en så jämn och lönsam nivå som möjligt. Det har dock visat sig att publiken ändå i stor utsträckning väljer bok efter författarnamn, och allt fler serier består numera av en enda författares verk. Samtidigt blir dock också författarbolagen vanligare. De består av flera författare som skriver under en gemensam pseudonym om en hjälte. Författarbolagens växande antal beror sannolikt på svårigheten att finna författare som var för sig har en tillräckligt stor produktion och tillräckligt publiktycke för att bära upp en egen serie.

11.9 Förlag med utgivning av massmarknadsserier

Det är endast 18 förlag som svarar för hela utgivningen i massmarknadsserier under perioden 1965–1970. De två största förlagen, Wennerbergs och B Wahlströms, har en förkrossande dominans med sina 71,6 procent av utgivningen. Ett par, Williams och Åhlén & Åkerlund som tidigare har en mycket stor tidskriftsutgivning, expanderar emellertid när det gäller bokutgivning. De renodlade pornografiförlagen, som Hsonproduktion och Obelisk, tycks däremot ha sin stora blomstringstid bakom sig och skär nu ner sin utgivning.

11.10 Svenska original och översättningar

Översättningarna utgör över 85 procent av periodens utgivning i massmarknadsserier, men andelen svenska original har ökat en del under de

senaste åren – främst beroende på nyutgivning av Sigge Starks omfattande romanproduktion och pornografins tillväxt. Bland översättningarna är engelskan det i särklass vanligaste originalspråket med en andel på drygt 87 procent, och endast tre titlar har översatts från något annat språk än engelska, franska, tyska, danska eller norska.

11.11 Förstagångsutgivning och omtryck

Förstagångsutgivningens andel är större inom massmarknadssektorn än inom skönlitteraturen i dess helhet. Det kan ibland vara svårt att fastställa om ett verk utkommit på svenska förut, men man kan räkna med att närmare 85 procent av massmarknadsböckerna utges för första gången.

11.12 Prisnivå och prisutveckling

Populärpocketböcker kostar i allmänhet mindre än fyra kronor, och prisstegringen har under perioden varit mycket måttlig i jämförelse med t ex kvalitetspocketböckernas. Totalt har visserligen de häftade massmarknadsböckernas medelpris ökat med över 38 procent, men detta beror främst på de förhållandevis dyra pornografiböckernas växande antal. De egentliga populärpocketböckerna har bara ökat med i genomsnitt 16 procent, och för kategorin romantik är prisökningen rent av så liten som knappt 9 procent. Det finns bland populärpocketböckerna ett tydligt samband mellan innehåll och pris. Den dyraste gruppen är romantikböckerna, därnäst följer detektiv- och agentromaner och billigast är westernböckerna.

11.13 Försäljningen av populärpocketböcker

Totalt säljs det numera omkring åtta miljoner populärpocketböcker årligen, och genomsnittsförsäljningen per titel torde inte ligga så långt under 17 000 exemplar. En serie som säljs i mindre än 10 000 exemplar per titel betraktas som olönsam och brukar snabbt läggas ner. Tre serier – Bill och Ben, Manhattan och Succéromanen ur Allers – såldes 1970 i över 25 000 exemplar per titel. Sammanlagt ett 25-tal serier med totalt 280 titlar såldes i mer än 15 000 exemplar per titel.

12 *Utgivningen av kvalitetspocketböcker 1954–1969*

Den undersökning som presenteras i detta kapitel gäller bokhandelspocket-kvalitetspocket, i fortsättningen ofta benämnd bara pocket.

12.1 Vad är en pocketbok?

Kvalitetspocketboken – som huvudsakligen sprids via bokhandeln – svarar för en icke oväsentlig del av det svenska titelutbudet. Cirka 15 procent av skönlitteraturen i titlar räknat och något mer av facklitteraturen utkommer som kvalitetspocketböcker.

Denna boktyp karakteriseras av det behändiga fickformatet, pappersryggarna, den trådlösa häftningen och de mjuka pärmarna, marknadsföringen i serier, bokhandelsförsäljningen, exponeringen i bokhandeln för kundens självval, det jämförelsevis låga priset samt de för svenska förhållanden relativt höga upplagorna. De två sistnämnda egenskaperna är boktypen dock – som undersökningen visar – på väg att förlora. Till dessa yttre egenskaper kommer mer svårfångade kvalitativa egenskaper vad innehållet beträffar, vilka bäst framträder vid en jämförelse med populärpocketserierna inom massmarknadslitteraturen (se kapitel 11). Kvalitetspocketboken täcker dock ett stort fält från högt kvalificerad fack- och skönlitteratur till ren underhållningslitteratur.

12.2 Utländska förebilder

Den nya typen av billigböcker utvecklades först i England och USA, varvid 1930-talets tryckttekniska framsteg blev av största betydelse för pocketbokens genombrott. År 1935 lanserade den engelske förläggaren Allen Lane tio böcker av jämförelsevis god litterär standard i en ny serie, *Penguin,* för försäljning även utanför bokhandeln. I USA startade Robert Fair de Graff 1939 den framgångsrika serien *Pocket Books* med ett mer populärt urval. En fortsatt differentiering av pocketmarknaden inleddes 1953 i USA genom *quality paperbacks* och senare *university paperbacks.*

12.3 Pocketbokens introduktion i Sverige

De "lättare" pocketserierna hade vissa efterföljare i Sverige i början av 1950-talet – den varaktigaste var Bonniers Zebra-serie, startad 1954, som tidvis stått på gränsen mellan kvalitets- och populärpocketserierna. En pocketutgivning efter förebild av *quality paperbacks* började 1957 med Bonniers populärvetenskapliga Aldus-serie. År 1960 följde Delfin, Bonniers serie för skönlitteratur, och samma år tillkom Prisma-serien. Prisma har utvecklats till det mest utpräglade fristående pocketförlaget i Sverige.

12.4 Undersökningens uppläggning

Undersökningen vill analysera framväxten och utvecklingen av en svensk pocketutgivning fr o m boktypens introduktion i Sverige på 1950-talet. Seeligs pocketkataloger har lämnat utgångsmaterial för urvalet av serier och den bibliografiska huvudkällan har varit Svensk bokförteckning. Vidare har upplageuppgifter insamlats från förlagen.

I kvalitetspocketundersökningen räknas varje upplaga som en enhet oavsett om det är fråga om en första pocketupplaga eller ett omtryck. Endast böcker i serier, som omfattar minst fem titlar, har noterats.

12.5 Årlig utgivning samt fördelning på skönlitteratur och facklitteratur

Fr o m 1960, då den skönlitterära Delfinserien och den övervägande populärvetenskapliga Prismaserien introducerades, kan man tala om en

pocketmarknad i Sverige med konkurrerande förlag. Det sker sedan en kontinuerlig expansion av den totala utgivningen från 87 pocketböcker år 1960 till 659 år 1969 och 760 år 1970. Endast ett år kan man notera en nedgång i absoluta tal: siffran för 1966, ett självsaneringens år inom branschen, uppvisar en minskning med 63 titlar till 428.

Fördelningen mellan skönlitteratur och facklitteratur genomgår en intressant utveckling. År 1960 svarade skönlitteraturen för två tredjedelar av de utgivna titlarna medan facklitteraturen stod för den resterande tredjedelen. En svängning har därefter inträtt så att andelarna år 1970 var de motsatta. I absoluta tal har dock skönlitteraturen ökat kraftigt från 58 titlar år 1960 till 217 år 1969 och 250 år 1970. Utvecklingen har dock varit något ojämn.

12.6 Skönlitterära genrer

Romanerna dominerar helt utgivningen under inledningsskedet. Längre fram breddas utgivningen i takt med förlagens minskade krav på upplagestorlek. Under senare hälften av 1960-talet har andelen romaner-noveller varit ca 80 procent. En liten genremässig breddning av utgivningen av fiktionslitteratur har skett under senare år, men andra genrer än romaner-noveller har likväl endast svarat för några få procent vardera av det skönlitterära pocketutbudet. Försök som gjordes i mitten av 1960-talet att mer påtagligt vidga utgivningen av lyrik och dramatik synes ha strandat på svårigheterna att uppnå någorlunda acceptabla försäljningstal.

12.7 Facklitteraturens ämnesområden

Den facklitterära pocketutgivningen är mångsidig och omfattar samtliga ämnesområden enligt bibliotekens klassifikationssystem. Den mest uppseendeväckande utvecklingen under de senaste åren är den synnerligen kraftiga ökningen av avd Samhälls- och rättsvetenskap beroende främst på den växande utgivningen av litteratur i politiska och sociala frågor. Även avd Ekonomi och näringsväsen har ökat påtagligt under åren 1967–1969. Den humanioraavdelning som står starkast är Historia. En till sitt ämnesområde mer begränsad avdelning som Litteraturhistoria har ökat i absoluta tal men inte procentuellt. Detsamma gäller avd Konst, musik, teater och film.

Om man betraktar vad som hänt med pocketförläggarnas *backlist* (antal titlar i lager) måste förändringen under 1960-talet betraktas som revolutionerande. Avd Samhälls- och rättsvetenskap hade 1962 en backlist på ungefär 15 titlar i pocketserierna medan Seeligs specialkatalog från september 1970 upptar 279 pockettitlar på denna avdelning som inkluderar den avgjort största delen av de sociala och politiska debattböckerna. Historia och särskilt litteraturhistoria står jämförelsevis starkare i lagerkatalogen än i utgivningsstatistiken. Samhälls- och rättsvetenskap, som är mer inriktad på aktuell debatt, har alltså – liksom den naturvetenskapliga litteraturen – en något kortare omloppstid än Historia och Litteraturhistoria.

Två av pocketbokens funktioner har varit särskilt viktiga under 1960-talet: pocketboken som debattbok och som undervisningslitteratur.

12.8 Svenska original och översättningar

Översättningarna dominerade till en början kraftigt men tappade sedan något så att svenska original sedan 1966 årligen svarat för något mer än 45 procent. För skönlitteraturen ligger andelen lägre: de senaste fyra åren uppgår den till en tredjedel av den totala skönlitterära pocketutgivningen. Inom facklitteraturen svarade de svenska originalen genomsnittligt för något över hälften av utgivningen.

12.9 Förlag och serier

Bonniers med sina kontakter med utlandet och stora backlist tog avgörande initiativ vid pocketbokens introduktion i Sverige – antingen man väljer att räkna 1954 med Zebraböckerna eller 1957 med Aldus-serien som startår. 1950-talets fullständiga dominans för Bonniers bröts genom Prismaserien som startade 1960.

År 1969 var Aldus/Bonnier störst med 30 procent av utgivna titlar (jfr 57 procent 1961). Därnäst följde år 1969 Prisma (12,4), PAN/Norstedt (13,2), Wahlström & Widstrand (9,6) och Rabén & Sjögren (7,4).

En redovisning av olika ägar- och intressegruppers andelar av utgivningen under perioden 1967–1969 visar att *Bonniergruppen* (Aldus/Bonnier, Forum, W&W) svarar för ca 44 procent av titlarna. *Övriga större privatägda förlag* (PAN/Norstedt, NoK, A & W/Geber och Cavefors) svarar för 25 procent och *folkrörelseförlag* (Prisma, Rabén & Sjögren, Verbum, LT, Tiden/FiB, Liber, EFS, Folk och Samhälle) för ungefär lika mycket. Resterande ca 5 procent hänför sig till gruppen *Övriga förlag.* Andelarna har under treårsperioden legat påfallande stilla.

12.10 Pocketutgivningens upplagetyper: första pocketupplaga och omtryck i pocket

De nya upplagorna av verk som tidigare utgivits i pocket svarar i regel för mellan 13 och 15 procent av den totala utgivningen under åren 1961–1967. En märkbar ökning inträder därefter och 1969 består så mycket som en fjärdedel av nya upplagor. En grundläggande orsak till detta är givetvis att pocketförlagen hunnit skaffa sig en allt rikare egen backlist och disponerar fler rättigheter till olika litterära verk. En viktig delförklaring är också att upplagornas storlek minskar.

12.11 Originalutgåvor i pocket och andra slag av första pocketupplagor

År 1960 var 28 av årets pocketböcker originalutgåvor, motsvarande 35 procent av årets "första pocketupplagor", 1964 överskreds hundratalet och 1969 noterades det hittills största antalet originalutgåvor: 281 böcker (58 %).

De skönlitterära originalutgåvorna jämte originalantologierna, huvudsakligen översättningar, har genomsnittligt svarat för ca 20 procent av

hela den skönlitterära pocketutgivningen (1969 ca 26 %). Men av facklitteraturen är numera nära två tredjedelar verk som förut ej utkommit i bokform i Sverige. Man kan alltså konstatera att pocketserierna – som man ursprungligen ansåg borde bestå av nyutgåvor ur förlagens backlistsortiment – i allt större utsträckning har kommit att svara för lanseringen av originalutgåvor på den svenska bokmarknaden.

12.12 Upplageutvecklingen

Upplageutvecklingen inom den svenska pocketutgivningen måste betecknas som högst oroande. Första pocketupplagorna av skönlitterära verk trycktes 1960–1963 i över 15 000 ex genomsnittligen för att sedan successivt sjunka till ca 8 900 ex år 1968. En svag och troligen tillfällig återhämtning noteras 1969. Nya upplagor av skönlitteratur uppvisar en ännu mer negativ utveckling.

För facklitteraturen kan man konstatera att första pocketupplagorna har sjunkit från 9 100 ex år 1960 till 5 400 år 1969. Nya upplagor av facklitteratur uppnådde sin högsta genomsnittssiffra 1966 med 7 450 ex för att 1969 vara nere i drygt 5 400 ex.

Upplagorna för skönlitteraturen kulminerade alltså redan i början av 1960-talet medan upplagorna för facklitteraturen nådde sin högsta punkt i mitten av decenniet.

De enskilda verk som uppnått de högsta samlade upplagorna är på skönlitteratursidan sexualskildringar av mer eller mindre pornografisk karaktär (Kärlek och Sänghästen) som i några fall tryckts i 160 000 ex. För en stor del av de skönlitterära upplagorna på 20 000 ex och däröver svarar detektivromanerna. Med mycket höga sammanlagda upplagetal i pocket utges också verk av den etablerade kvalitetslitteraturens allra mest kända namn, dvs nobelpristagare som Hemingway, Steinbeck och Lagerkvist. Några av sina högsta upplagetal når dessa författare med verk som läses som kursböcker vid universiteten och i gymnasieskolan.

Storsäljarna bland fackböckerna är främst sexualupplysningsböckerna som i ett fall tryckts i närmare 200 000 ex. Mycket stora upplagor (mellan 40 000 och 78 000 ex) noteras också för en del ordböcker, handböcker samt politiska och fackliga upplysningsskrifter.

Genomsnittsförsäljningen per titel i lager vittnar i ännu högre grad om de växande svårigheterna: 6 295 sålda volymer per lagerhållen titel 1960 var ett exceptionellt högt tal under introduktionstiden, men också genomsnittsförsäljningen för 1961 och 1962 på 4 810 resp 3 750 volymer anger ett helt annat och hoppfullare läge än de siffror under 1 500 ex som noterats för de senaste tre åren och nått sitt absoluta bottenläge hittills 1970 med 1 220 sålda volymer per titel. 1970 har lagren ökat med närmare en miljon exemplar och därmed har man åter kommit upp i de oroande siffror som framtvingade speciella åtgärder 1966. Det är här fråga om ett problem för branschen som ackumuleras år för år.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att den negativa upplageutvecklingen måste betraktas som ett allvarligt varningstecken för den svenska pocketutgivningen. En breddning av marknaden i takt med expansionen i titelutbudet har ej kunnat uppnås.

12.13 Prisutvecklingen

Undersökningen belyser prisutvecklingen för bokköparen. För hela pocketutgivningen är medelpriset 1960 4:56. En år för år fortgående prisstegring har 1969 drivit upp priset till 12:92. Om 1960 sätts som basår (100) uppgår indextalet 1969 till 283. Konsumentprisindex har under samma period stigit från 100 till 138,7. Pocketboken uppvisar alltså i jämförelse med konsumentprisindex en synnerligen markant prisstegring, betydligt kraftigare än för andra bokkategorier. (Se även prisjämförelserna i avsnitt 9.9.)

Siffermaterialet visar att det är skönlitteraturen som svarat för den kraftigaste prisstegringen: från 3:58 1960 till 10:35 1969 medan facklitteraturen under samma tid stigit från 6:53 till 14:18. Den totala ökningen beror också till mycket stor del på att de dyrare fackböckerna ökat sin andel av hela pocketutgivningen.

12.14 Läget för kvalitetspocketboken – den onda cirkeln

Pocketserierna har svarat för en viktig insats i det gångna decenniets bokförsörjning, inte minst för det moderna utbildningssamhället. Även för folkbiblioteken har pocketboken fått en allt större betydelse.

Pocketbok blev för många ett positivt begrepp – liktydigt med kvalitetsbetonad billighetsbok – när boktypen slog igenom i början av 1960-talet. Allt fler förlag sökte utnyttja boktypens starkt positiva image och gick in på pocketmarknaden samtidigt som de redan etablerade förlagen ökade sitt utbud. Utgivningen kom att starkt differentieras och specialiseras på ett sätt som avvek från de ursprungliga marknadsföringsideerna bakom pocketboken. Man lyckades inte uppnå den breddning av marknaden som hade varit en förutsättning för att kunna bevara upplage- och i någon mån också prisbalansen under boktypens andra utvecklingsfas i Sverige. Från författarnas sida har man med oro följt utvecklingen och börjat ifrågasätta den gängse royaltysättningen (7–10 procent): "Det finns inte längre några pocketböcker, och normalkontraktet (16 2/3 procent) måste därför gälla" (Sven Fagerberg).

Kvalitetspocketboken har således hamnat i en ond cirkel: den vidgade utgivningen – med originalutgivning på smala områden – resulterar i lägre försäljningssiffror, vilket tvingar förlagen till prishöjningar som i sin tur ytterligare pressar ner försäljningssiffrorna osv. Denna process stimuleras och hålls vid liv av ytterligare utgivningsökningar från de konkurrerande förlagen.

Frågan för framtiden är om pocketbokens förläggare åter kommer att slå vakt om boktypens ursprungliga egenart och möjligen rentav renodla den på bekostnad av mer exklusiva utgåvor och originalutgivning i pocketserierna. Om man skall kunna skapa en slagkraftig och attraktiv massmarknadsserie för kvalitetslitteratur, som har möjlighet att klara sig inom Pressbyråns distributionsnät, krävs ett samarbete mellan de ledande förlagen.

Spridnings- och publikfrågorna är i grunden avgörande för kvalitetspocketbokens framtid och för en lösning av dess upplage- och prissättningsproblem.

13 *Finns klassikerna att köpa? Lagerhållningen 1971 av klassiker och allmänt erkänd 1900-talslitteratur*

13.1 Inledning

Målsättningen för undersökningen är att analysera förlagens nuvarande verksamhet på klassikerområdet genom en studie av lagerhållningen av klassiker och det aktuella läget för de speciella klassikerserierna. Vidare blir "klassikerkreeringen" i Sverige föremål för vissa undersökningar – främst för att få ett jämförelsematerial och med hjälp av detta belysa frågan om förlagens lagerhållning av klassiker svarar mot klassikernas ställning och aktualitet i vår litterära kultur.

Statligt stöd för billiga folkupplagor av svenska och utländska klassiker föreslogs redan i en riksdagsmotion 1920. Riksdagen begärde med anledning av detta en utredning och Kungl Maj:t hänsköt frågan till 1920 års folkbildningssakkunniga, men den försvann sedan i utredningskvarnen.

Slutligen redogör inledningen även för ett norskt kommittéförslag om klassikerstöd som lämnades inom ramen för Norsk kulturråd 1965. Detta har i Norge resulterat i att ett visst projektstöd för klassikerutgåvor utdelas av kulturrådet (se även bilaga 13).

13.2 Undersökningarnas allmänna uppläggning

Materialet redovisas i fyra delundersökningar: svenska klassiker, svensk 1900-talslitteratur (1900–1950), utländska klassiker samt utländsk 1900-talslitteratur.

En redogörelse lämnas för de gemensamma förutsättningarna för samtliga delundersökningar. Undersökningstillfället för granskningen av lagerhållningen är 31 mars 1971. (Förändringar efter denna tidpunkt diskuteras i avsnitt 13.7.) Det grundläggande källmaterialet har hämtats ur Bokförlagens gemensamma lagerkatalog 1971 men för kollationeringar har även Seeligs centrallagerkatalog, realisationskataloger och insamlade uppgifter från förlagen begagnats.

13.3 Svenska klassiker

Som klassiker räknas författare födda senast 1865, vilka i en "aktualitetsmätning" uppnår ett visst vägningstal. Detta vägningstal är avhängigt av den uppmärksamhet som ägnas författaren i tio olika sammanhang (litteraturhistoriska handböcker, skolantologier, universitetskurser, lexika och recensioner).

Sammanlagt 57 svenska författare hänförs på detta sätt till klassikerna. De indelas i två undergrupper:

I. 21 författare med särskilt höga vägningstal
II. 36 författare med lägre klassikeraktualitet.

Klassikerpopulationen var 1971 representerad i bokhandeln med 295 volymer varav 225 härrör från grupp I. (Jfr tabell 13.1 i bilaga 13.) Inom grupp I finns en koncentration till 11 författare som svarar för inte

mindre än 182 volymer. Strindberg ensam stod för 53 volymer (varav en rad verk i två eller flera utgåvor). För hela klassikergruppen har antalet lagerhållna volymer minskat med 36 enheter mellan 1970 och 1971.

Stagnelius, Fröding och Lagerlöf är jämförelsevis väl representerade i lagerhållningen. I övrigt är lagerhållningen av de främsta svenska klassikerna långt ifrån tillfredsställande. Trots det stora antalet Strindbergsvolymer finns det stora luckor i lagerhållningen av hans produktion och situationen tycks dessutom ha blivit påtagligt sämre under de senaste åren. Ännu sämre ställt är det med Almqvistutgivningen.

Situationen är naturligtvis särskilt ogynnsam för "mindre" klassiker och speciellt för lyriker. Förekomsten av antologier över olika perioder av svensk diktning innebär för lyrikens del en viss men otillräcklig kompensation. Det är också uppenbart att utgivningsprojekt av typ samlade eller valda verk har fått det allt svårare.

En rad exempel på klassiska verk som ej går att inköpa redovisas i texten (avsnitt 13.3) och av tabell 13.1 (bilaga) framgår vilka svenska klassiker som överhuvud taget ej är representerade på bokmarknaden. Samtidigt med denna bristsituation finns ett femtiotal verk av svenska klassiker i två eller flera utgåvor: Hemsöborna i 9 utgåvor, Fredmans epistlar, Singoalla och Röda rummet i 7 osv.

13.4 Svensk 1900-talslitteratur (1900–1950)

Lagerhållningen har undersökts beträffande ett författarurval som omfattar 86 framstående svenska författare födda efter 1865 och med debut senast 1945. Sammanlagt 340 volymer av dessa författare hölls i lager 1971. 21 av författarna var vid undersökningstillfället ej representerade med någon enda titel som ursprungligen var utgiven före 1950.

Vad gäller enskilda verk har en jämförelse gjorts mellan verk upptagna i Berömda svenska böcker (1972) och vad som finns att köpa i bokhandeln. Av sammanlagt 198 upptagna verk från tiden 1900–1950 saknades så mycket som 95. Bibliotekstjänst har vidare för sex år sedan efterlyst vissa verk och en genomgång visar att flertalet fortfarande saknas.

13.5 Utländska klassiker

Utländska klassiker som upptagits i Litteraturhandboken (332 författare) är representerade i lagerhållningen med 437 volymer, en nedgång med 16 från 1970. Utgivningen är emellertid koncentrerad till ett mindre antal författare (t ex 55 volymer Shakespeare) och en rad dubbelutgåvor förekommer. Listan över utländska klassiker, vilkas verk helt saknas i lagerhållningen 1971, visar sig bli generande lång (tabell 13.5 i bilagan). Avsnittets text lämnar också förteckningar över en rad enskilda titlar för vilka en utgivning kan anses motiverad.

De största språkområdena i klassikerutgivningen är engelska 29 procent, franska 22, ryska 14 samt tyska 8 procent. Antikens litteratur betraktad som en enhet uppnår 13 procent. I ytterst ringa utsträckning

förekommer litteratur från länder utanför den västerländska kulturkretsen.

Ett speciellt problem är de geschäft i förkortade eller starkt bearbetade klassikerutgåvor som förekommer på bokmarknaden. Ofta anges det inte på något sätt att större redaktionella ingrepp skett.

13.6 Utländsk 1900-talslitteratur

Lagerhållningen granskas beträffande 191 utländska författare födda under perioden 1866–1920 och förekommande i minst två av tre namngivna litterära handböcker. (Jfr tabellerna 13.6 och 13.7 i bilaga 13.) 411 volymer fanns att köpa 1971, en minskning med 33 sedan 1970. De största originalspråken är engelska 37 procent (varav 18 procent amerikansk litteratur), franska 15, tyska 15, danska, norska och isländska 11 samt ryska 8 procent. Många länders litteraturer är starkt försummade i det svenska bokutbudet och vad som presenteras som erkänd 1900-talslitteratur faller praktiskt taget helt inom den västerländska kulturkretsen.

13.7 Utvecklingen på klassikermarknaden under 1970-talet

Samtliga fyra grupper som diskuterats ovan har drabbats av volymminskningar mellan 1970 och 1971. Totalt har beståndet minskat med ca 6 procent. Det är framför allt det exklusiva och svårsålda sortimentet som drabbats; strikt företagsekonomiska bedömningar har uppenbarligen blivit allt vanligare på förlagen. Situationen tycks, av förlagsuppgifter från 1972 att döma, vara på väg att bli ännu sämre. Ett allvarligt varningstecken är att betydligt över en tredjedel av klassikerbeståndet 1971 saknas i Seeligs centrallagerkatalog 1972, bl a på grund av realisationer.

Klassikerbeståndet minskar av två skäl. För det första realiseras hela lager av titlar som tidigare betraktades som stapelvaror. För det andra kan man skönja en klar minskning i den nytillkommande utgivningen. Serier som tillsammans svarat för en betydande del av utgivningen av klassiker och erkänd 1900-talslitteratur har mer eller mindre definitivt lagts ner under de senaste åren. Detta gäller *Levande litteratur, Tidens klassiker, Bonnierbiblioteket* och *Kammarbiblioteket.* Utgivningen är påfallande försiktig i *Den svenska lyriken* och avantgardeserien *Panache.* En del av utgivningen har övergått till pocketserier, men utgåvor i denna form utförsäljes numera ganska snabbt genom realisationer.

Det är huvudsakligen två serier – *Forumbiblioteket/Forum pocket* som specialiserat sig på utländsk litteratur och *Svalans klassiker* som utger urval av svenska mästares verk – vilka för närvarande svarar för väsentligare insatser inom klassikerutgivningen. Även för dessa serier är emellertid läget pressat. Det är framför allt de höga kapital- och lagerhållningskostnaderna som anses besvärande.

13.8 Sammanfattning och försök till prognos

Det samlade intrycket av de aktuella överslagsberäkningarna och granskningarna av klassikerserierna blir att den aktuella bokkrisen i Sverige i hög grad drabbat utgivningen av klassiker och jämförbara 1900-talsverk. Den företagna lagerundersökningen per 31 mars 1971 har pekat på flera svårbemästrade problem och utvecklingen har därefter varit negativ. 1972 befinner sig utgivningen och lagerhållningen av klassiker i Sverige i ett prekärt läge.

Medlen förefaller tryta för förlagens satsningar på större översättningsprojekt och på utgåvor av framstående svenska författares samlade eller valda verk. Däremot förekommer på marknaden en rad småutgåvor av i och för sig intressanta men likväl perifera verk av främst svenska klassiker. Det är utgåvor som kräver obetydlig kapitalinsats och äger ett visst nyhetsvärde på grund av att de inte tidigare utgivits – därmed kan de påräkna en liten men säker försäljning.

Vidare påtalar författaren att samarbete sällan eller aldrig förekommer mellan läromedelsutgivare och allmänna förlag; i så fall kunde det samlade behovet från å ena sidan skola och universitet och å andra sidan allmänheten i många fall tillfredsställas genom gemensamma utgåvor. Lagerhållningen fungerar inte heller som tidigare för klassikerna och realisationer sker betydligt tidigare än som förr var brukligt för klassikerbeståndet.

14 *Tillgänglighet av litteratur på några specialområden*

I kapitlet behandlas problem inom den sektor av den svenska bokutgivningen som berör utländska förhållanden. De redovisade undersökningarna syftar till att ge en bild av i vilken utsträckning viss litteratur översätts till svenska samt ge underlag för en bedömning av den inhemska originalutgivningen kring utländska förhållanden. Intresset koncentreras på den facklitterära utgivningen.

Tre institutioner med specialkunskaper, Utrikespolitiska Institutet, Latinamerika-institutet och Dag Hammarskjöldbiblioteket har bidragit. Utrikespolitiska Institutet svarar för en studie där bokutgivningen kring fem problemområden behandlas: *Sovjet, Östeuropa, Mellersta Österns-krisen, EEC samt strategi.* Bokutgivning som berör *latinamerikanska förhållanden* eller som är ett resultat av översättningar från ifrågavarande språkområden behandlas av Latinamerika-institutet. Dag Hammarskjöldbiblioteket behandlar *Afrika "söder om Sahara".*

De tre institutionernas rapporter presenteras i avsnitten 14.1–3. I dessa förtecknas den litteratur som föreligger på respektive område. Författarna har också noterat titlar och ämnesområden som saknas i den svenska utgivningen. Ett genomgående drag är att större arbeten – standardverk och referenslitteratur – inte finns översatta. På samma sätt noteras svårigheten att få kvalificerade svenska författare att i bokform ta upp frågor som de i och för sig dagligen sysslar med. Ersättningen från förlagen för nedlagt arbete anses oftast alltför liten.

Detta har medfört att böcker av pamflettkaraktär – såväl vad gäller

översättningar som originalutgivning på svenska – kommit att dominera en stor del av ifrågavarande utgivning. Förlagen tvingas av ekonomiska skäl begränsa sin utgivning till titlar som har en kort men intensiv försäljningsperiod. En betydande del av utgivningen förutsätter att titlarna användes som kurslitteratur vid universiteten.

När det gäller översättningarna kan man spåra en mycket stark anglosaxisk dominans. Betraktar man utgivningen från och om Sydamerika och Afrika finner man en kraftig dominans på vissa ämnes- och länderområden. Även detta kan förklaras av kravet på dagsaktualitet. Viss roll tycks också enskilda förlagsredaktörers intresseinriktning spela.

15 *Kring översättningsproblematiken*

Inledningsvis påtalas det lättsinne med vilket litteraturkritiker behandlar översättningsaspekten. Författaren påpekar också att samspelet mellan de fria marknadskrafterna och förlagsredaktörernas individuella preferenser leder till mycket godtyckliga resultat vad gäller utgivningen av översättningslitteratur. Vidare redovisas erfarenheterna från de översättningsgranskningar som gjorts vid olika universitetsinstitutioner – främst tyska institutionen i Stockholm. En rad exempel på grava översättningsfel påtalas. Detta förhållande får dock till stor del skyllas på de ekonomiska betingelser, under vilka översättarna arbetar.

Avslutningsvis pläderar författaren för att universiteten påföres två uppgifter inom översättningsområdet. För det första bör en organiserad översättar- och tolkutbildning komma till stånd. För det andra bör den förhandsgranskning, som hittills helt berott på personliga kontakter, få en fastare organisatorisk förankring vid universiteten och utsträckas till alla språkområden. Det ligger nära till hands att tänka sig den förlagd till institutionen för lingvistik vid Stockholms universitet, och där organiserad som en "avdelning för teoretisk och tillämpad översättningsvetenskap".

I avsnitt 15.2 återfinns en uppsats om översättning som forskningsobjekt.

16 *Jämförande stickprovsundersökningar rörande recenserandet av skönlitteratur 1956 och 1968*

För att få en föreställning om huruvida recenserandet av skönlitteratur förändrats under de senaste decennierna – och i så fall på vilket sätt – har litteraturvetenskapliga institutionen vid Stockholms universitet för litteraturutredningens räkning utfört tre stickprovsundersökningar. Som jämförelseår har valts 1956 och 1968 för att om möjligt kunna sammanställa resultaten med resultat av andra vid institutionen pågående undersökningar om recensionsverksamhet, vilka avser just åren 1956 och 1968.

Valet av undersökningsobjekt. En stor del – i jämförelse med vissa andra länder en mycket stor del – av recenserandet av nyutkommen skönlitteratur har i Sverige brukat ombesörjas av dagspressen. Det ansågs givet att en av stickprovsundersökningarna skulle gälla en stor rikstidning. Med hänsyn till dess omfattande spridning och ställning som ledande

recensionsorgan valdes Dagens Nyheter.

Som komplement till rikstidningen ansågs det lämpligt att även undersöka en någorlunda stor landsortstidning, gärna av annan politisk färg. Valet föll på Arbetarbladet i Gävle.

Recensioner av skönlitteratur förekommer även i annan press än dagspress. De tidskrifter som haft ambition att utföra en mera omfattande bevakning är dock fåtaliga. I praktiken visade det sig att endast BLM kunde komma i fråga.

Vad stickproven tyder på. De tre stickproven gav inte ett alldeles enhetligt utslag. I både DN och BLM sjönk den procentuella andel av årets utgivning av skönlitteratur (exklusive barn- och ungdomslitteratur) som blev föremål för recension på ett markant sätt från 1956 till 1968. I Arbetarbladet var andelen konstant, vilket i absoluta tal innebär en ökning av antalet recensioner, eftersom antalet utgivna verk ökat.

Endast i fråga om barn- och ungdomslitteratur är tendensen likartad i samtliga tre publikationer; här har andelen recenserade böcker ökat kraftigt.

Ytterligare en skillnad kan avläsas mellan å ena sidan BLM och DN, å andra sidan Arbetarbladet. I de båda förra har de relativt färre recenserade böckerna var och en i genomsnitt ägnats något större utrymme. I den sistnämnda har det i absoluta tal ökade antalet recensioner motvägts av att var och en i genomsnitt blivit kortare.

Man kan fråga sig vilkendera tendensen, som är representativ för svensk dagspress i stort, den i DN eller den i Arbetarbladet. En viss belysning kan fås genom de ovan nämnda undersökningar, som utförts vid litteraturvetenskapliga institutionen. Dessa har avsett att för ett antal stickprovsvis valda *svenska* skönlitterära original kartlägga den totala förekomsten av recensioner, med hänsyn till antal, omfång, fördelning på dags- och annan press samt dessutom med uppmärksammande av ett antal innehållsliga aspekter som här inte skall närmare beröras.

Undersökningarna avser romaner och noveller (exklusive detektivromaner och barnböcker) och kan sammanfattas på nedanstående sätt:

	Antal undersökta		Genomsnittligt antal recensioner per bok (i dagstidningar och tidskrifter)	Genomsnittlig längd i spaltcentimeter
	Böcker	Recensioner		
1956	16	608	38	25
1968	11	308	28	34

Den troliga tolkningen av de skillnader, som framträder vid en jämförelse mellan de 608 recensionerna från 1956 och de 308 recensionerna från 1968 är att minst två faktorer gjort sig gällande. Dels har tidningsdöden satt sina spår. Dels har en tendens att presentera ett mer begränsat antal böcker gjort sig gällande. Det spaltutrymme som ges åt en viss företeelse är en grov men ändå brukbar mätare på det nyhetsvärde man i en tidning tillmäter en företeelse. Spaltutrymme per presenterad bok synes i regel vara oförändrat (eller kanske något ökat), men bedömningen av hur många böcker, som har tillräckligt nyhetsvärde för att presenteras,

synes ha blivit mer restriktiv.

Om detta är en riktig tolkning, utgör Arbetarbladet ett undantag från regeln. Man synes där ha eftersträvat en oförändrad – eller med hänsyn tagen även till barn- och ungdomslitteratur – ökad täckningsgrad på bekostnad av det utrymme som ägnats år varje enskilt objekt.

I en undersökning av DN framkommer omständigheter som tyder på att i varje fall betydande delar av skönlitteraturen tillmäts ett relativt lägre nyhetsvärde än tidigare. Det gäller i påfallande grad översättningar; utslaget stöds här av ett motsvarande i BLM. Det gäller sannolikt även svensk skönlitteratur. Om man företar en grov mätning av hur stort omfång av kultursidorna, som litteraturrecensionerna fått, visar det sig att de senares utrymme ökat avsevärt mindre än kultursidorna som helhet, och dessa har i sin tur inte på något vis följt med i den kraftiga ökningen av tidningens totala omfång.

I avsnitten 16.2–16.4 presenteras de undersökningar som gjorts rörande BLM, DN och Arbetarbladet.

17 *Bokproduktionen i världen. En statistisk översikt*

I avsnitt 17.1 pekar författaren på svårigheterna att få en samlad och tillförlitlig bild av världens bokproduktion. Vissa länder offentliggör ingen som helst statistisk information, andra en mycket bristfällig sådan. Därtill kommer att definitionen av begreppet titel samt indelningen i litteraturkategorier varierar starkt mellan olika länder. Med hjälp av UNESCO-statistiken kan man dock få en viss uppfattning om det totala titelutbudet.

Avsnitt 17.2 redogör för antalet utgivna titlar och deras fördelning på skön- och facklitteratur samt på olika länder och ländergrupper. Där framgår bl a att världens samlade bokutgivning 1968 uppgick till ungefär 500 000 titlar, en ökning sedan 1961 med 125 000. Nästan hälften av detta titelutbud utgjordes av humaniora, medan skönlitteraturen svarade för knappt en fjärdedel.

Mer än hälften av titlarna för år 1968 publicerades i västländerna, en tredjedel i de kommunistiska länderna och en tiondel i utvecklingsländerna. För den förstnämnda ländergruppen var humaniora samt skönlitteratur de största ämneskategorierna medan naturvetenskap och humaniora dominerade stort för den andra gruppen.

Sverige låg 1968 på femtonde plats i denna statistik med ca 7 500 titlar, därav drygt en fjärdedel skönlitteratur.

Av avsnitt 17.3 framgår att upplagesiffrorna är ännu svårare att beräkna än titelantalet. För år 1968 har totalupplagan uppskattats till 6 miljarder exemplar, således ungefär 12 000 exemplar per titel.

I avsnittet diskuteras vidare upplagepolitiken i öst och väst. Den väsentligaste skillnaden synes vara att medan förläggaren i väst ofta ger ut en begränsad förstaupplaga för att sedan avvakta förutsättningarna för nya större upplagor, trycker hans kollega i öst ofta nya titlar i mycket stora upplagor; en snabb slutförsäljning av en titel garanterar nämligen inte en ny upplaga.

I avsnitt 17.4 tas översättningarna upp till behandling. Med avseende

på antal och typer av översättningar från andra språk delas länderna in i olika grupper. Sverige hänförs till en grupp av västeuropeiska länder med litet språkområde, hög läskultur och högt utvecklat förlagsväsen. I dessa länder finns behov av och förutsättningar för en stor utgivning av översättningslitteratur.

Mot denna grupp kan ställas länderna inom det engelska språkområdet, främst USA och England, där förlagen på grund av den stora egna utgivningen uppfattar behovet av att översätta böcker från andra språk som relativt litet.

I vissa andra länder, såsom de kommunistiska, inskränks antalet översättningar på administrativ väg även om läsbehovet är stort och inte helt tillfredsställes genom den egna utgivningen.

Antalet översättningar var 1967 ungefär 40 000, dvs endast 8 procent av det totala titelantalet. Inte mindre än 40 procent var översättningar från engelskan. Andra viktiga översättningsspråk var franskan, tyskan och ryskan. För ryskan påverkas dock värdet av ett stort antal s k inre översättningar till andra officiella språk i Sovjetunionen.

De flesta översättningarna (inre översättningar undantagna) gavs ut i det tyska språkområdet. Sverige låg här på elfte plats med omkring 1 450 översättningar, varav närmare 70 procent från engelskan. Även för de andra länderna i väst var engelskan det klart största översättningsspråket.

Engelskans dominerande ställning inom översättningslitteraturen kan inte endast förklaras av det engelska språkets och den anglo-saxiska kulturens utbredning i världen. Den beror även, hävdar författaren, på en medveten och av stora resurser understödd förlagsoffensiv från de engelskspråkiga ländernas sida.

18 *Några problem kring produktion och distribution av böcker i Sovjetunionen och de östeuropeiska länderna*

Inledningsvis framhåller författaren i avsnitt 18.1 att förlagspolitiken i de östeuropeiska länderna bedrivs efter olika principer för var och en av tre skilda informationskretsar. För den första kretsen, som utgörs av den stora massan av medborgare, utges en utvald del av den politiska, skönlitterära och populärvetenskapliga litteraturen i stora upplagor. Den andra kretsen avser läsare med mer kvalificerade informationsbehov, för vilka även viss icke-marxistisk litteratur trycks i små upplagor. Den tredje kretsen utgörs av högspecialiserade läsare som i sluten distribution får ta del av speciell litteratur i informationssyfte.

Bedömningen av vilka titlar som skall distribueras till de olika kretsarna varierar från land till land i Östeuropa och förändras också från tid till annan. Tolkningen bestämmes av en speciell uppsiktsapparat som byggts upp i de olika länderna.

Avsnitt 18.2 behandlar uteslutande den i massupplagor utgivna skönlitteraturen. Där redogör författaren för vilka åtgärder som vidtagits på olika stadier i den litterära processen för att främja denna typ av litteratur.

För att stimulera tillkomsten av nya manuskript utlyses ett stort antal

litterära pris och tävlingar över förelagda litterära ämnen. Därutöver finns ett antal mer selektiva former för att främja debutantutgivning och gynna etablerade, till systemet positivt inställda författare.

I förlagen har massmarknadsutgivningen i regel förtur och titlarna åsättes, tack vare statliga bidrag, genomgående mycket låga priser. Bibliotek och bokhandel förmås eller stimuleras att lagerhålla denna litteratur i stort antal. Därutöver finns vissa speciella distributionsvägar för massupplagorna såsom tidningsförsäljningsställen och bokklubbar.

När försäljningsperioden upphört sker i regel ingen makulering utan nya ansträngningar görs för att få omsättning på restupplagorna.

1 Strukturen inom bokförlagsbranschen[1]

År 1968 tillsatte chefen för utbildningsdepartementet en utredning med uppgift att utreda frågan om litteraturstöd m m. Området för utredningen, som tog namnet 1968 års litteraturutredning – L 68 –, innefattar såväl böcker som tidskrifter dock med undantag för vetenskapligt tryck och läroböcker.

Bakgrunden till utredningens tillsättande var frågan i vad mån de rådande villkoren för framställning och spridning av böcker "motsvarar behoven av kvalificerad information och litterärt utbyte". I direktiven omnämns bl a de med hänsyn till utbildning, inkomst, kön, ålder etc rådande skillnaderna i läsvanor, bokläsandets ökade konkurrens från andra media, främst TV, samt den under de senaste åren stagnerade försäljningen av skönlitteratur. Enligt direktiven skall utredningen också beakta de ändrade marknadsförutsättningarna i och med slopandet av bruttopriserna på böcker fr o m 1.4.1970.

För att utredningen skall kunna ta ställning till hur ett litteraturstöd bör utformas har den inriktat sin utredningsverksamhet främst på följande områden:

a läs- och bokköpsvanor
b bibliotekens organisation och struktur
c struktur och lönsamhet i produktions- och distributionsleden.

L 68 tog under 1970 kontakt med pris- och kartellnämnden för att få till stånd en undersökning av produktions- och distributionsleden i bokbranschen. Nämnden, som tidigare på uppdrag av dåvarande näringsfrihetsrådet undersökt bokbranschen[2], beslöt att genomföra den begärda undersökningen i samråd med L 68. Den föregående undersökningen, som främst var inriktad på bokhandeln, åberopades bl a vid rådets beslut år 1965 att upphäva dispensen från bruttoprisförbudet för böcker fr o m 1.4.1970.

SPKs undersökning av bokbranschen har delats upp på två delar – en produktionsdel (förlag) och en distributionsdel (bokhandel). Varje del innehåller i sin tur två avsnitt, ett allmänt strukturavsnitt till vilket uppgifter inhämtats från ett relativt stort antal företag och ett lönsamhetsavsnitt baserat på uppgifter från ett begränsat antal företag.

Föreliggande rapport behandlar strukturen i förlagsbranschen.

[1] Kapitlet är författat av statens pris- och kartellnämnd.

[2] "Den svenska bokmarknaden 1961" Pris- och kartellfrågor nr 1, 1963.

1.1 *Omfattning och uppgiftsinsamling*

För att belysa storleken av förlagens bokförsäljning, försäljningsutveckling, försäljningens fördelning på olika slag av litteratur och försäljningens fördelning på distributionskanaler insamlades under 1970 och 1971 uppgifter från 164 förlag. Uppgifterna skulle i första hand avse verksamhetsåren 1969 och 1970. I vissa fall begärdes också motsvarande uppgifter för 1966. Bland de förlag som undersöktes återfanns samtliga förlag – exklusive musikförlag – tillhörande branschorganisationerna Svenska Bokförläggareföreningen och Kristna Bokförläggareföreningen. Med förlag förstås i detta sammanhang företag som under ett eller flera förlagsnamn ger ut böcker.

Begärda uppgifter inkom från drygt 100 av de totalt 164 förlagen. Antalet redovisade förlag varierar något mellan de olika åren på grund av att vissa förlag som startat sin verksamhet under undersökningsperioden och andra som lagts ner under perioden medtagits i redovisningen. För 1966 avser redovisningen således 107 förlag, för 1969 110 förlag och för 1970 107 förlag. De förlag som inte lämnade begärda uppgifter uppgav

att man inte haft någon bokförsäljning under perioden
att verksamheten upphört i början av undersökningsperioden eller
att bokförlagsverksamheten just startat.

Vidare uppgav sex företag att man inte kunde lämna begärda uppgifter då bokförlagsverksamheten ej kunde redovisas skild från annan verksamhet. Bokförlagsverksamheten uppgavs dock i dessa fall vara av mycket liten omfattning.

De förlag som ingår i redovisningen för 1970 finns upptagna i bilaga 1.1.

Vid bearbetningen och sammanställningen av materialet har vissa justeringar gjorts. Uppgifter som omfattat annan period än 12 månader har omräknats till helt år. I de fall det av kommentarerna framgått att bland bokförsäljningen redovisats annan verksamhet har denna verksamhet uteslutits. Då företagens redovisningsperiod omfattat annan 12-månadersperiod än kalenderår har någon justering däremot ej skett. Uppgifterna har i sådana fall förts till det år inom vilket huvuddelen av räkenskapsåret faller.

Redovisningen i det följande avser *förlagens nettoförsäljning av böcker exklusive varuskatt*. Den försäljning som sker via återförsäljare är således upptagen till konsumentpriser minus återförsäljarrabatt. Direktförsäljningen avser konsumentvärdet.

Undersökningen torde värdemässigt täcka i stort sett hela den inhemska bokutgivningen, avsedd för den allmänna marknaden. Då det inte finns någon offentlig statistik över bokmarknaden är det inte möjligt att ange exakt hur stor del av marknaden eller hur stor del av förlagen som omfattas av undersökningen. Det kan nämnas att det enligt telefonkatalogens yrkesregister årgång 1970 finns cirka 450 bokförlag i landet – varav drygt hälften i stockholmsområdet. Huvuddelen av dessa förlag utgörs dock av företag, organisationer eller föreningar för vilka bokutgivningen – ofta av mycket speciell karaktär – ingår som en liten del i verksamheten.

Förutom de företag som är upptagna i telefonkatalogen under "bokförlag" finns det ett okänt antal företag och privatpersoner som ger ut böcker. Denna utgivning är emellertid sedd utifrån totalmarknaden av ringa omfattning.

1.2 *De större bokförlagen*

Innan uppgifter om totalmarknaden redovisas lämnas här först en redovisning av de större förlagen. I samband härmed redovisas också ägar- och koncernförhållanden.

1.2.1 Svenska Bokförläggareföreningens medlemmar

AB Läromedelsförlagen som till lika delar ägs av Albert Bonniers Förlag AB och AB P A Norstedt & Söner är landets största förlag med en omsättning 1970 på 72 mkr. Förlagets utgivning avser främst läroböcker och sker under flera förlagsnamn. Förlaget utger förutom läroböcker barnböcker under förlagsnamnet SAGA.

Fr o m 1 juni 1972 övertar Esselte Bonniers aktier i Läromedelsförlagen. I samband därmed sammanslås Läromedelsförlagen med andra förlag inom Esseltekoncernen inriktade på utbildningsområdet, nämligen Norstedts Skolavdelning, Skrivrit och Akuma. Det nya förlaget får namnet Esselte Studium.

AB Albert Bonniers Förlag är landets största utgivare av allmänlitteratur[1] med en marknadsandel på ca 20 procent 1970. Förlagets utgivning spänner över ett vitt fält och omfattar skönlitteratur, barn- och ungdomsböcker, facklitteratur samt uppslagsverk och liknande större verk. Utgivningen avser både "vanliga böcker" och till formatet standardiserade böcker som pocketböcker och inbundna billigböcker.

Förlaget har landets största försäljning av pocketböcker vilka ges ut under förlagsnamnet Aldus. Förutom bokdistribution genom bokhandeln och andra återförsäljare har förlaget en omfattande direktförsäljning till konsument via bokklubben Svalan och den 1970 bildade bokklubben Bonniers Bokklubb.

Albert Bonniers Förlag ingår i Bonnierkoncernen. Däri ingår också tre andra bokförlag med förhållandevis stor bokförsäljning: Bokförlaget Forum, AB Wahlström & Widstrand samt Åhlén & Åkerlunds Förlag AB. De tre förlagen har inriktat sig på delvis olika utgivning. Wahlström & Widstrand har främst utgivning av skönlitteratur, Forum av facklitteratur och praktiska handböcker samt Åhlén & Åkerlund av facklitteratur typ hobbyböcker (idrottsböcker gör-det-själv-böcker).

Totalt uppgick Bonnierkoncernens försäljning av böcker från de fyra förlagen till 88 mkr 1970 vilket motsvarar 27 procent av marknaden för allmänlitteratur.

Bonnierkoncernens övriga verksamhetsgrenar omfattar ett flertal områden såsom tidnings- och tidskriftsutgivning, tryckeri, pappersbruk, mekanisk industri samt rederiverksamhet. Försäljningen av böcker från de fyra förlagen utgjorde 1970 cirka 12 procent av koncernomsättningen.

Almqvist & Wiksell Förlag AB är dotterbolag till Almqvist & Wiksells

[1] I det följande användes beteckningen "allmänlitteratur" som ett sammanfattande begrepp för andra böcker än läroböcker. Häri innefattas bl a skönlitteratur, facklitteratur, barn- och ungdomslitteratur samt uppslagsverk.

Boktryckeri AB. Redovisningsåret 1969/70 svarade bokförlaget för drygt en tredjedel av koncernens omsättning på 158 mkr. Koncernens övriga verksamhetsgrenar omfattar boktryckeri och bokhandel (9 boklådor) samt almanacksförlag.

Almqvist & Wiksell är efter Läromedelsförlagen den största utgivaren av läroböcker, och läroboksförsäljningen svarar för cirka 60 procent av förlagets bokförsäljning på drygt 50 mkr. Dessutom bedriver förlaget en omfattande verksamhet inom skolmaterielsektorn. Den övriga utgivningen omfattar i första hand uppslagsverk (Focus) samt fackböcker av vetenskaplig karaktär. Förlaget har även en inte oväsentlig utgivning av skönlitteratur samt av barn- och ungdomsböcker.

Almqvist & Wiksell utger också böcker under förlagsnamnen Gebers Förlag och Skoglunds Bokförlag.

Bokförlaget Stiftelsen Natur & Kultur har liksom Almqvist & Wiksell en betydande läroboksförsäljning, och mer än hälften av förlagets omsättning på 28 mkr 1970 avsåg läroböcker. Den övriga bokutgivningen är främst inriktad på uppslagsverk och liknande större verk samt facklitteratur.

AB P A Norstedt & Söners omsättning uppgick 1970 till 121 mkr varav bokförsäljningen svarade för knappt 15 procent. Härvid har ej medräknats företagets försäljning av Sveriges Rikes Lag och juridiska tidskrifter. Förutom bokförlagsverksamhet och utgivning av juridiska skrifter driver Norstedt & Söner tryckerirörelse och läromedelsproduktion.

Största delen av företagets bokförsäljning avser facklitteratur men företaget har även betydande försäljning av skönlitteratur. Företagets pocketböcker utges under namnet PAN och vidare har företaget direktförsäljning till konsument genom bokklubben "Vår bok".

Norstedt & Söner ingår i Esselte-koncernen, vilken också omfattar tre andra företag med bokutgivning, nämligen Generalstabens Litografiska Anstalt, Wezäta Förlaget och Gustav Melins AB. Det senare förlaget utger endast biblar och psalmböcker. Koncernens bokförsäljning uppgick 1970 till cirka 21 mkr vilket motsvarar 3 procent av koncernomsättningen.

Svenska Utbildningsförlaget Liber AB ägs till 50 procent av staten genom Allmänna Förlaget och till vardera 25 procent av Svenska Kommunförbundet respektive Kooperativa Förbundet. Utgivningen omfattar tryckta läromedel för främst grundskolan och gymnasieskolan, annat tryckt material för skolan samt serviceutgivning av olika slag för SÖ och UKÄ. Förlagets snabba omsättningsökning de senaste åren sammanhänger med att huvuddelen av SÖ-förlagets utgivning övertagits. Utbildningsförlagets omsättning uppgick 1970 till 28 mkr, varav hälften läroböcker. År 1970 förvärvade Utbildningsförlaget aktiemajoriteten i AB CWK Gleerups Bokförlag inklusive dotterbolaget G F Fritzes Bokförlag. Dessa förlag är också huvudsakligen inriktade på läroboksutgivning. Genom förvärvet av Gleerups kommer Utbildningsförlaget (staten) – med dotterbolag – att bli den tredje största läroboksproducenten.

Utöver Allmänna Förlaget och Utbildningsförlaget driver AB Statsföretag förlagsverksamhet genom J Beckmans Bokförlag och Svenska Reproduktions AB.

AB Rabén & Sjögren Bokförlag är dotterföretag till Kooperativa Förbundet som också har ägarintressen i Utbildningsförlaget och Brevskolans Förlag (40 procent av aktierna). Det senare förlaget har inriktat sig på utgivning av mer allmänorienterande kurslitteratur.

Rabén & Sjögren är landets största utgivare av barn- och ungdomsböcker. Den övriga utgivningen avser facklitteratur och skönlitteratur. Förlaget driver också bokförmedling till de kooperativa varuhusen av andra förlags böcker.

B Wahlström Bokförlag AB med Kometförlaget, J A Lindblads Bokförlag och Bokförlaget Spegeln har inriktat sin utgivning på barn- och ungdomsböcker, billigare pocketböcker av seriekaraktär och inbundna billigböcker. Försäljningen sker i stor utsträckning genom Pressbyrån och varuhus. Förlaget har även direktförsäljning till konsument via bokklubb.

Bokförlaget Tiden/Fib, som ägs av olika socialdemokratiska organisationer, utger främst facklitteratur men också i viss utsträckning skönlitteratur. Tiden äger i sin tur Bokförlaget Prisma som inriktat sig på utgivning av pocketböcker.

LT:s Förlag ägs av Sveriges Lantbruks Förbund och utgivningen omfattar i första hand läroböcker och fackböcker. Förlaget har även viss skönlitterär utgivning.

1.2.2 Övriga förlag

De större förlagen utanför Bokförläggareföreningen är:

Bokförlaget *Det Bästa* som är dotterbolag till det amerikanska företaget Readers Digest Ass. Förlagets utgivning omfattar facklitteratur av typ handböcker och hobbyböcker samt skönlitteratur av förströelsekaraktär. Förlaget har helt inriktat sig på direktförsäljning och är ett av de största inom detta område i landet. Under perioden 1966–1970 har förlaget ökat sin bokförsäljning kraftigt.

K G Bertmarks Förlag och *Brunnhages Förlag AB* utger uteslutande uppslagsverk och liknande större verk. Försäljningen sker därvid direkt till konsument i hemmen.

Förlagshuset Norden ger huvudsakligen ut uppslagsverk men har också viss utgivning av skönlitteratur. Den skönlitterära utgivningen avser främst nyutgivning i billigboksform. Försäljning sker till övervägande del direkt till konsument per post eller genom hemförsäljning.

Bokförlaget Bra Böcker som startades 1965 är dotterbolag till det danska förlaget Landemann Förlags AS. Förlaget är helt inriktat på direktförsäljning genom bokklubb, och utgivningen omfattar skönlitteratur och rikt illustrerade fackböcker. Förlaget har varit framgångsrikt och har sedan 1966 ökat omsättningen kraftigt.

Wennerbergs Förlags AB är helt inriktat på utgivning av billigare pocketböcker av seriekaraktär. Försäljning sker nästan uteslutande genom Pressbyrån och varuhus.

Sveriges Radios Förlags utgivning avser huvudsakligen kurslitteratur för radio- och TV-kurser. Förlagets bokförsäljning har ökat kraftigt sedan 1966 i och med den ökade kursverksamheten inom radio och TV. Förlaget har också viss utgivning av allmänlitteratur i pocket.

1.3 *Förlagens bokförsäljning*

1.3.1 Den totala bokförsäljningen

År 1966 uppgick den sammanlagda bokförsäljningen i de undersökta förlagen till 367 mkr. Motsvarande belopp 1970 var 511 mkr. I de angivna värdena ingår då försäljningen av både läroböcker och allmänlitteratur.

Bokförsäljningens värdemässiga utveckling under undersökningsperioden och fördelningen på Bokförläggareföreningens medlemmar och övriga förlag framgår av uppställningen i tabell 1.1.

Den totala bokförsäljningen från förlagen ökade sålunda under perioden med 144 mkr eller med 10 procent per år. Som jämförelse kan nämnas att den privata konsumtionen i löpande priser (exklusive varuskatter) under motsvarande period ökat med 7,5 procent per år.

Försäljningsökningen under perioden var särskilt markant för de utanför föreningen stående förlagen som ökat sin andel av marknaden från 15 till 20 procent. För Svenska Bokförläggareföreningens medlemmar låg försäljningsökningen främst på läroboksområdet (mer härom i avsnitt 1.3.2).

Uppgifterna i tabell 1.1 avser förlagens nettoförsäljning av böcker. Uppräknat till konsumentpriser kan den totala bokförsäljningen för de undersökta förlagen beräknas till 608 mkr (exklusive varuskatt) 1970 varav Bokförläggareföreningens medlemmar svarade för 492 mkr[1].

Förlagen har inte haft möjlighet att redovisa antalet sålda exemplar, totalt eller uppdelat på olika kategorier av litteratur, varför den volymmässiga förändringen under perioden inte kunnat fastställas. Antas att bokpriserna under perioden 1966–1970 genomsnittligt ökat i samma takt som konsumentpriserna totalt före varuskatt (s k nettoprisindex) kan den volymmässiga förändringen – antal sålda böcker – beräknas till ca 20 procent under perioden[2].

Beräknat efter den totala bokförsäljningen från förlagen 1970 hade:

det största förlaget 14 procent av marknaden
de fyra största förlagen 44 procent av marknaden
de åtta största förlagen 60 procent av marknaden
de sexton största förlagen 81 procent av marknaden.

Tabell 1.1 Bokförsäljningen från förlagen 1966–1970 (exklusive varuskatt).

Förlagskategori	Bokförsäljningen från förlagen i mkr					Försäljningsökning 1966–1970	
	1966	1967	1968	1969	1970	mkr	%
Bokförläggareföreningens medlemmar	310	336	347	378	405	95	31
Övriga förlag	57	68	75	92	106	49	86
Totalt	367	404	422	470	511	144	39

[1] Beräkningarna av försäljningsvärdet till konsumentpriser, se vidare avsnitt 1.6.

[2] Böcker ingår i konsumentprisindex i gruppen "läs- och skrivmaterial". Före november 1968 beräknades prisförändring på böcker endast på en representantvara "Svensk nyutkommen skönlitteratur" och kan före nämnda tidpunkt inte anses representativt varför omräkning skett med hjälp av totalprisindex.

Tabell 1.2 Antal bokförlag fördelade efter omsättning av böcker 1970.

Förlagskategori	Omsättningsklasser, mkr						Totala antalet förlag
	<0,5	0,5–<1	1–<5	5–<10	10–<25	25–	
Bokförläggare-föreningens medlemmar	14	10	10	9	4	4	51
Övriga förlag	28	10	13	3	2	–	56
Totalt	42	20	23	12	6	4	107

De åtta största bokförlagen i landet är Läromedelsförlagen, Bonniers, Almqvist & Wiksell, Natur & Kultur, Utbildningsförlaget Liber, Det Bästa, Norstedt och Gleerups. Det Bästa tillämpar uteslutande direktförsäljning varför värdet av dess bokförsäljning inte är direkt jämförbart med övriga nämnda förlags.

Samma företag utom ett återfanns bland de 16 största 1966 och 1970 även om den inbördes ordningen i några fall förändrats. Det är då främst de läroboksproducerande förlagen som tagit en större del av marknaden.

Jämfört med 1966 har de större förlagens marknadsandelar minskat. År 1966 hade sålunda de fyra största förlagen 50 procent av marknaden mot 44 procent 1970 och de åtta största 64 procent mot 60 procent 1970.

Omsättningsstrukturen i förlagsbranschen samt de större förlagens betydelse framgår av tabell 1.2 där de undersökta förlagen fördelats på omsättningsklasser efter respektive förlags totala bokförsäljning.

Mer än hälften av de undersökta förlagen hade en omsättning under 1 mkr. Dessa förlag svarade för mindre än 5 procent av förlagens sammanlagda bokförsäljning.

Fördelas bokförsäljningen på ägarkategorier svarade Esseltekoncernen inkluderande Norstedts och Läromedelsförlagen, Bonnier-koncernen samt Almqvist & Wiksell-koncernen för tillsammans 47,6 procent av förlagens bokförsäljning 1970. De allmänägda förlagen – Utbildningsförlaget inklusive Gleerup, Beckmans Bokförlag och Svenska Reproduktions AB – svarade för 8,2 procent av marknaden. De 12 förlag, som drivs av eller har anknytning till religiösa samfund, svarade för 3,4 procent. De folkrörelseägda – innefattande Rabén & Sjögren, Bokförlaget Tiden/Fib, Bokförlaget Prisma, Brevskolan samt LT:s Förlag – hade 8,2 procent av marknaden. Övriga förlag svarade för 33,0 procent av den redovisade bokförsäljningen 1970.

Nämnden begärde förutom uppgifter om totalförsäljningen också uppgifter om försäljningens fördelning på olika litteraturkategorier. Grunderna för kategoriindelningen framgår av bilaga 1.2. Försäljningens fördelning på respektive kategorier 1966, 1969 och 1970 för Bokförläggareföreningens medlemmar och övriga förlag redovisas i bilaga 1.3

1.3.2 Försäljningen av läroböcker

En första indelning har skett i läroböcker och övriga böcker dvs allmänlitteratur. Med läroböcker avses i detta sammanhang böcker

Tabell 1.3 Försäljningen från förlagen av läroböcker och allmänlitteratur (exklusive varuskatt).

Kategori	1966		1969		1970	
	mkr	%	mkr	%	mkr	%
Läroböcker	102	28,6	160	34,0	183	35,8
Allmänlitteratur	265	71,4	310	66,0	328	64,2
Totalt	367	100	470	100	511	100

producerade speciellt för grundskolan och gymnasieskolan samt i viss utsträckning för den eftergymnasiala utbildningen. Utvecklingen 1966–1970 inom de båda delmarknaderna för böcker framgår av tabell 1.3.

Sedan 1966 har förlagens försäljning av läroböcker ökat med 81 mkr eller med 79 procent. För övriga böcker ökade försäljningen under perioden med 63 mkr eller med 24 procent. Den avsevärt kraftigare omsättningsökningen för läroböcker jämfört med allmänlitteratur har medfört att läroböckernas andel av marknaden ökat från 29 procent 1966 till 36 procent 1970 av förlagens sammanlagda bokförsäljning.

Enligt SPKs undersökning 1961 uppgick läroboksförsäljningen från förlagen samma år till 47,5 mkr. Under tioårsperioden 1961–1970 har läroboksförsäljningen ökat med 136 mkr eller i det närmaste fyrdubblats. Läroböckernas andel uppgick 1961 till 27 procent av förlagens totala bokförsäljning. Härvid var läroboksandelen något överskattad eftersom 1961 års undersökning var begränsad till Bokförläggareföreningens medlemmar samt fem andra förlag.

Läroboksutgivningen är koncentrerad till företagen inom Bokförläggareföreningen och då främst till de större förlagen. Av de 19 förlag som 1970 redovisade läroboksutgivning tillhör 16 Bokförläggareföreningen och dessa 16 företag hade 95 procent av läroboksmarknaden. Största företaget på läroboksmarknaden är Läromedelsförlagen med en marknadsandel 1970 på drygt 40 procent. De fyra största förlagen på marknaden – Läromedelsförlagen, Almqvist & Wiksell, Natur & Kultur och Gleerups Förlag – hade 1970 tre fjärdedelar av marknaden. I och med Utbildningsförlagets förvärv av Gleerups Förlag med dotterbolag har förlagskoncentrationen på läroboksmarknaden ytterligare förstärkts.

En påtaglig specialisering föreligger inom denna del av förlagsbranschen. Sålunda svarade läroböckerna hos 10 av de 19 läroboksproducerande förlagen för hälften eller mer av respektive förlags totala bokförsäljning. Fyra förlag var helt inriktade på läroboksutgivning.

Läroboksmarknadens kraftiga expansion sedan 1966 har skett inom de förlag som 1966 gav ut läroböcker. För de förlag som har både läroboksutgivning och annan utgivning har därvid – liksom för totalmarknaden – en förskjutning skett mot en ökad andel läroboksförsäljning. Av de förlag som 1970 redovisade läroboksutgivning är endast 3 nya på denna marknad sedan 1966. Ur koncentrationssynpunkt är dessa emellertid inte av någon betydelse då de 1970 tillsammans hade en läroboksförsäljning under 0,5 mkr.

Även för bokhandeln är läroböcker omsättningsmässigt av stor bety-

delse. Sålunda gick 1970 72 procent (131 mkr) av förlagens läroboksförsäljning till bokhandeln. Direktförsäljningen till skolor svarade för 15 procent (28 mkr). Resterande försäljning skedde till diverse direktkunder bl a till bildningsförbund. Försäljningen genom andra återförsäljare än bokhandeln uppgick till mindre än 1 procent av den totala läroboksförsäljningen.

I stort förelåg samma fördelning på försäljningskanaler 1970 som 1969. Det innebär att bokhandeln under det första året av den fria bokmarknaden kunde behålla sin dominerande ställning som läroboksdistributör. I och med att kommunerna fr o m april 1972 vid direktköp från förlagen får samma inköpsvillkor som bokhandeln torde man kunna vänta sig en förändring av distributionsstrukturen för läroböcker.

Läroboksmarknaden kommer inte att ytterligare beröras i denna del av undersökningen. I särskilda undersökningar har SPK tidigare på uppdrag av den statliga läromedelsutredningen (SOU 1971:91) behandlat detta ämnesområde[1].

1.3.3 Försäljningen av allmänlitteratur

Förlagens sammanlagda försäljning av allmänlitteratur, således annan litteratur än läroböcker, uppgick 1970 till 328 mkr exklusive varuskatt, vilket innebär en ökning sedan 1966 med 63 mkr eller med genomsnittligt 6 procent per år. Av den angivna försäljningsökningen svarade Bokförläggareföreningens medlemmar för endast 22 mkr, vilket motsvarar en genomsnittlig försäljningsökning för dessa på drygt 2,6 procent per år. För kategorin "övriga förlag" uppgick försäljningsökningen till 41 mkr, vilket motsvarar en ökning på drygt 20 procent per år.

Den största försäljningen av allmänlitteratur svarar Bonniers Förlag för med en marknadsandel 1970 på cirka 20 procent. Därefter följer beräknat på nettofakturering Almqvist & Wiksell, Det Bästa, Norstedt, B Wahlström, Rabén & Sjögren, K G Bertmark och Tiden/Fib. Beräknad på den totala omsättningen av allmänlitteratur 1970 svarade

de fyra största förlagen för 38 procent
de åtta största förlagen för 55 procent
de sexton största förlagen för 73 procent.

Under perioden 1966–1970 har de större förlagen fått vidkännas en ökad konkurrens och därmed förlorat en del av marknaden – tvärtemot vad som skett på läroboksmarknaden. De åtta största förlagen – som med ett undantag när var desamma 1966 och 1970 – hade sålunda 63 procent av marknaden 1966, 56 procent 1969 och 55 procent 1970.

Sedan 1966 har bokförsäljningen värdemässigt ökat för flertalet förlag. Omsättningsutvecklingen 1966–1970 uppvisar emellertid betydande variationer mellan de undersökta förlagen. Ser man till de 16 största förlagen 1970, som enligt ovan svarade för cirka 75 procent av försäljningen av allmänlitteratur, hade ett förlag mindre omsättning av böcker 1970 än 1966 medan tre hade i det närmaste samma omsättning och tolv hade ökat sin omsättning av böcker. För de sistnämnda varierade omsättningsökningen från cirka 2 procent till en tredubbling av omsättningen.

1 "Läromedelsleverantörer – struktur och konkurrensförhållanden", PKF 10, 1971.
"Prisövervakning av läroböcker", PKF 5, 1970.

Tabell 1.4 Försäljningen av allmänlitteratur fördelad på litteraturkategorier/utförande, mkr.

Kategori	1966		1970	
	mkr	%	mkr	%
1. Ordinarie böcker	111,3	42,7	141,3	43,5
därav				
skönlitteratur	(40,5)	(15,5)	(42,9)	(13,2)
barn- och ungdomslitteratur	(21,8)	(8,4)	(28,5)	(8,8)
facklitteratur	(49,0)	(18,8)	(69,9)	(21,5)
2. Uppslagsverk	58,4	22,4	56,3	17,3
3. Pocketböcker	24,7	9,5	37,5	11,5
4. Inbundna billigböcker	43,3	16,6	66,1	20,3
5. Övriga böcker	23,2	8,8	24,1	7,4
Totalt[a]	260,9	100	325,3	100

[a] Fem förlag 1966 respektive tre 1970 kunde ej göra den begärda uppdelningen varför totalsiffran skiljer sig något från den som redovisats i tabell 1.3 för allmänlitteratur.

Jämfört med 1969 fick sju av de 16 största förlagen vidkännas en omsättningsminskning 1970. Minskningen varierade därvid från 1 procent upp till 20 procent. För fyra av de förlag som ökat sin bokförsäljning var ökningen mindre än 1 procent.

Någon entydig förklaring till den varierande omsättningsutvecklingen för de ledande förlagen går inte att få fram utifrån nämndens insamlade material. Sålunda har både sådana förlag som ger ut billigare pocketböcker av seriekaraktär och sådana som inriktat sig på utgivning av skönlitteratur eller kvalificerad vetenskaplig litteratur fått vidkännas försäljningsminskning 1970 jämfört med 1969.

I gruppen allmänlitteratur ingår böcker som innehållsmässigt, produktionsmässigt och distributionsmässigt är mycket olika men som vanligen återfinns i de större förlagens sortiment. I det följande redovisas allmänlitteraturen fördelad på vissa underkategorier.

Fördelningen på dessa kategorier 1966 och 1970 framgår av tabell 1.4. En uppdelning på litteraturkategorier och förlagskategorier återfinns i bilaga 1.3.

Försäljningen av allmänlitteratur har sedan 1966 genomgått betydande förändringar. Den mest markanta förändringen är en minskning – både absolut och relativt – i försäljningen av uppslagsverk och liknande större verk. Vidare har försäljningen av skönlitteratur i ordinarie utgivningsform fått en minskad andel av marknaden. En ökad marknadsandel kan däremot noteras för facklitteratur, pocketböcker och inbundna billigböcker.

Nedan lämnas en mer ingående redovisning av försäljningen för de olika kategorierna.

Skönlitteratur

Försäljningen från förlagen av skönlitteratur i ordinarie utgivningsform har sedan 1966 ökat från 40,5 mkr till 42,9 mkr 1970 eller med 6 procent. Av de totalt drygt 100 förlag som lämnade uppgifter om försäljningens fördelning på litteraturkategorier redovisade 35 denna typ av utgivning. Värdemässigt domineras den skönlitterära utgivningen

emellertid helt av de större förlagen inom Bokförläggareföreningen. Således hade förlagen inom föreningen med en bokförsäljning över 5 mkr 85 procent av marknaden 1970. De största utgivarna av skönlitteratur är Bonniers, Norstedt, Wahlström & Widstrand samt Almqvist & Wiksell. Dessa fyra hade 1970 60 procent av försäljningen. Andra förlag med större skönlitterär utgivning i ordinarie bokform är LT:s Förlag, Tiden/Fib och Rabén & Sjögren.

Totalt sett har den skönlitterära försäljningen i ordinarie utgivningsform haft en mycket måttlig försäljningsökning sedan 1966. Ser man till de enskilda förlagen finner man att försäljningsutvecklingen för dessa inbördes varit mycket olika. Vissa har således en betydligt lägre försäljning av skönlitteratur 1970 än 1966 medan andra kunnat öka sin försäljning kraftigt. Vidare varierar försäljningen mellan de enskilda förlagen för de tre uppgiftsåren 1966, 1969 och 1970. Variationerna i försäljningen dels mellan olika förlag och dels mellan olika år torde kunna förklaras med att just inom skönlitteraturen omsättningen är starkt beroende av försäljningen av ett fåtal titlar.

SPK har låtit förlagen ange hur den skönlitterära försäljningen värdemässigt fördelar sig på vissa underkategorier. Enligt förlagens uppskattningar utgörs sammanlagt

3 procent av lyrik och dramatik
15 procent av skönlitteratur av förströelsekaraktär (detektiv, äventyr o d)
82 procent av övriga romaner och noveller.

Förutom utgivning i ordinarie utgivningsform utges skönlitteratur också i pocket och inbunden billigboksform – både som original och som nyutgivning av tidigare utgivna titlar.

Försäljningen av skönlitteratur i pocketform inklusive s k massmarknadspocket uppgick 1970 från förlagen till 23 mkr och i inbunden billigboksform till 56 mkr. Totalt gör detta en försäljning från förlagen av skönlitteratur på 122 mkr. Mer om pocketboksförsäljning och försäljning av inbundna billigböcker återfinns på s 69 f.

Barn- och ungdomsböcker

Försäljningen av barn- och ungdomsböcker har ökat under perioden från knappt 22 mkr till drygt 28 mkr eller med 30 procent. Barn- och ungdomsboksutgivningen är påtagligt koncentrerad till fyra förlag. Endast 25 av de undersökta förlagen redovisade 1970 sådan utgivning och de fyra största förlagen svarade för 72 procent av försäljningen. Dessa fyra förlag var Rabén & Sjögren, B Wahlström, Bonniers och Tiden/Fib. De två förstnämnda förlagen har i betydande utsträckning specialiserat sig på utgivning av barn- och ungdomsböcker, och försäljningen svarar för en stor del av respektive förlags totala omsättning.

Två andra förlag som specialiserat sig på denna typ av litteratur är Illustrationsförlaget – som ägs av det danska förlaget med samma namn – och Förlagshuset Kärnan. Dessa förlag är därvid i huvudsak inriktade på utgivning av billigare bilderböcker för de yngsta åldersklasserna.

Fackböcker

Sedan 1966 har försäljningen av fackböcker i ordinarie utgivningsform ökat från 49 mkr till 70 mkr vilket motsvarar en ökning med 42 procent på fyra år. Den kraftiga omsättningsökningen har också medfört att fackböckerna tagit en allt större del av marknaden, drygt 21 procent 1970.

Utgivningen av fackböcker är spridd på ett större antal förlag än vad som gäller utgivningen av skönlitteratur eller barn- och ungdomsböcker. Av de undersökta förlagen angav således 58 att man utgav denna typ av litteratur, varav 20 förlag uteslutande hade utgivning av facklitteratur. De största förlagens andel av marknaden är mindre än vad som gäller för tidigare behandlade kategorier. Vidare gäller att Bokförläggareföreningens medlemmar inte dominerar fackboksförsäljningen i samma utsträckning som försäljningen av skönlitteratur och barn- och ungdomslitteratur. Förlagen utanför föreningen svarade 1970 för en tredjedel av fackboksförsäljningen mot mindre än 10 procent för övriga nämnda kategorier.

De största utgivarna av facklitteratur är Norstedt, Bonniers, Forum, ICA-Förlaget, Rabén & Sjögren, Almqvist & Wiksell, Natur och Kultur, Tiden/FiB. Tillsammans hade dessa åtta förlag 65 procent av marknaden 1970.

Ökningen av fackboksförsäljningen sedan 1966 har huvudsakligen skett inom de förlag som gav ut sådan litteratur 1966. Nya förlag av någon större betydelse har inte tillkommit på marknaden. Däremot har en förskjutning skett så att de största förlagens andel av marknaden minskat.

Försäljningen av fackböcker i pocketboksutförande uppgick 1970 till 14 mkr och i inbundet billigboksutförande till 10 mkr. Totalt uppgick fackboksförsäljningen från förlagen sålunda till 94 mkr.

Uppslagsverk och liknande större verk

År 1966 svarade uppslagsverken och liknande större verk för nästan en fjärdedel av bokförsäljningen från bokförlagen. Deras betydelse har emellertid successivt minskat, och försäljningen 1970 på 56 mkr var således 2 mkr lägre än 1966. Utgivningen av större verk är påtagligt koncentrerad till ett fåtal förlag och då vissa som helt inriktat sig på utgivning av uppslagsverk. Här kan då nämnas K G Bertmarks Förlag AB och Brunnhages Förlag AB. Knappt hälften av den totala försäljningen av uppslagsverk härrör från företag utanför Bokförläggareföreningen.

Sammanlagt redovisar 20 förlag utgivning av uppslagsverk och andra större verk. De fyra största förlagen inom detta område är K G Bertmarks Förlag, Almqvist & Wiksell, Natur & Kultur samt Förlagshuset Norden, vilka 1970 tillsammans hade två tredjedelar av marknaden. Ser man till de enskilda förlagen har denna försäljning för de flesta förlag värdemässigt varit oförändrad eller minskat jämfört med 1966. För ett av de större förlagen har försäljningen av uppslagsverk minskat med 75 procent sedan 1966.

Pocketböcker

Sedan pocketböcker på svenska introducerades 1957 har försäljningen successivt ökat till att 1970 omfatta drygt 11 procent av förlagens värdemässiga försäljning av allmänlitteratur. Härvid har då inräknats både s k kvalitetspocket och massmarknadspocket.[1]

År 1966 uppgick förlagens pocketboksförsäljning till knappt 25 mkr och 1970 till drygt 37 mkr, en ökning med 51 procent på fyra år. Ökningen beror delvis på att nya förlag kommit in på denna marknad. För år 1966 redovisade sålunda 25 förlag pocketboksutgivning medan antalet pocketboksutgivande förlag 1970 ökat till 37. Huvuddelen av ökningen svarade emellertid de förlag för som redan var etablerade på denna marknad 1966. De förlag som tillkommit sedan 1966 svarade endast för 15 procent av ökningen under perioden.

De största pocketboksförlagen efter försäljningsvärde är Bonniers/ Aldus, B Wahlström, Wennerbergs, Prisma, Norstedt/Pan, Wahlström & Widstrand samt Åhlén & Åkerlund. De fyra största förlagen hade 1970 62 procent av marknaden och de åtta största hade 80 procent.

Av den totala pocketboksförsäljningen 1970 kan 22 mkr (59 procent) beräknas vara kvalitetspocket från 25 förlag och 15 mkr massmarknadspocket från 12 förlag. Uppdelning på de två kategorierna har därvid genomförts förlagsvis, dvs de förlag vars försäljning huvudsakligen sker via bokhandeln har klassificerats som kvalitetspocketförlag och de vars försäljning huvudsakligen sker via kiosker, varuhus och andra återförsäljare som massmarknadsförlag.

Sedan 1966 har kvalitetspocketböckernas värdemässiga andel av marknaden – med samma indelning som ovan – ökat något eller från 56 till 59 procent. Den ökade värdemässiga andelen motsvaras inte av någon volymmässig ökning, utan kvalitetspocketförsäljningen torde tvärtom volymmässigt ha minskat sin andel av pocketboksmarknaden. Enligt beräkningar genomförda av litteratursociologiska avdelningen vid Uppsala universitet har nämligen priserna på kvalitetspocketböcker stigit med 26,4 procent under perioden 1966–1969 och på massmarknadspocket med 16,4 procent.

Innehållsmässigt är massmarknadspocketböckerna enligt biblioteksklassificeringen uteslutande att anse som skönlitteratur. Av kvalitetspocketförsäljningen kan enligt förlagens uppgifter 8 mkr (36 procent) beräknas vara skönlitteratur och 14 mkr facklitteratur.

Inbundna billigböcker

Med detta förstås sådana inbundna böcker som utges i ett förenklat och standardiserat utförande och som ofta ingår i en serie.

Med den indelning som SPK gjort kan man här urskilja två typer av förlag med billigboksutgivning. Dels finns det förlag som helt inriktat sig på utgivning av sådana standardiserade böcker. Försäljning sker då uteslutande direkt till konsument genom bokklubbar eller direkt per post. Dels finns det förlag som ger ut både standardiserade billigböcker och andra typer av böcker. Billigboksutgivningen är då ett komplement

[1] Massmarknadspocket: enklare pocketböcker av typen wild-west, detektiv- och agentromaner, porr o d, som huvudsakligen saluförs genom samma kanaler som tidningar och tidskrifter dvs kiosker, tobaksbutiker och varuhus. Kvalitetspocket: Andra pocketböcker än ovan nämnda, som huvudsakligen saluförs genom bokhandeln.

till den ordinarie utgivningen, varigenom man kan nå en större marknad, och billigboksutgivningen omfattar nästan uteslutande tidigare utgivna titlar. Försäljning sker både direkt till konsument och via återförsäljare.

Den senare typen av billigboksutgivning är begränsad till att omfatta skönlitteratur medan den förra även omfattar facklitteratur.

Försäljningen av inbundna billigböcker uppgick 1970 från 12 förlag till 66 mkr, en ökning sedan 1966 med 23 mkr eller med 53 procent. Den ökning av billigboksförsäljningen som skett sedan 1966 har huvudsakligen de direktförsäljande förlagen utanför Bokförläggareföreningen svarat för.

Förlag med både omfattande billigboksutgivning och ordinarie utgivning är Bonniers, B Wahlström, Norstedt och Tiden. Stora direktförsäljande förlag vilkas utgivning avser billigböcker är Det Bästa, Bra Böcker, Positiv Fritid och Förlagshuset Norden.

Av den totala billigboksförsäljningen 1970 var enligt förlagens uppskattningar 56 mkr (85 procent) skönlitteratur och 10 mkr (15 procent) facklitteratur. Man bör vid en jämförelse av billigboksförsäljningen med andra typer av böcker hålla i minnet att billigboksförsäljning i stor utsträckning sker direkt till konsument.

Övriga böcker

Den här upptagna försäljningen avser sådan speciell litteratur som faller utanför den normala utgivningen men som ändock ingår i verksamheten hos ett begränsat antal förlag. Av den redovisade försäljningen av övriga böcker på 24 mkr från 8 förlag svarade försäljningen av biblar och psalmböcker för 6 mkr, handelskalendrar för 5 mkr och diverse övriga böcker för 13 mkr.

1.4 *Antal utgivna titlar*

Enligt den statistik som utges av Bibliografiska institutet vid Kungliga Biblioteket uppgick antalet titlar för böcker och broschyrer (böcker under 48 sidor) till 7 709 år 1970, en ökning sedan år 1969 med 305 titlar (4,3 procent). Av de 7 709 titlarna var 5 893 (76 procent) originalutgivning och 1 816 (24 procent) titlar som utgivits i ny upplaga eller i ny utgivningsform.

De förlag som ingår i SPKs undersökning hade 1970 – eller närmast motsvarande redovisningsperiod – sammanlagt en utgivning på 5 021 nya titlar. Härvid har medräknats titlar som utkommit i ny utgivningsform men ej sådana som endast utgetts i ny upplaga. Skillnaden mellan SPKs och institutets uppgifter förklaras dels med att de nya upplagorna inte medtagits i SPKs beräkningar, dels med att institutet registrerar alla typer av böcker, dvs också sådana böcker som inte är avsedda att säljas på allmänna marknaden såsom exempelvis vetenskapliga avhandlingar och medlemsskrifter.

Av de totalt 5 021 titlarna utgjordes 1 720 (34 procent) av lärobokstitlar och 3 301 (66 procent) av allmänlitteratur.

Tabell 1.5 1970 års bokutgivning av allmänlitteratur fördelad på litteraturkategorier/utförande efter antal nya titlar och efter värde.

	Litteraturkategorier i procent							
	Ordinarie böcker			Upp-slags-verk	Pocket-böcker	Inbundna billig-böcker	Övriga böcker	Totalt
	Skön litte-ratur	Barn- o ungdoms-litte-ratur	Fack-litte-ratur					
Antal titlar	16,6	15,1	20,7	0,7	32,5	5,7	8,7	100
Värde	13,2	8,8	21,5	17,3	11,5	20,3	7,4	100

Med den indelningsgrund som tidigare tillämpats fördelar sig titlarna inom allmänlitteraturen enligt tabell 1.5. Som jämförelse anges också den värdemässiga fördelningen.

Som framgår av tabell 1.5 föreligger det vissa skillnader beroende på om marknadsandelen för de olika kategorierna beräknas efter värde eller efter antal nya titlar. De förhållandevis billiga pocketböckerna svarade således 1970 för en tredjedel av antalet utgivna titlar men endast för 11,5 procent av försäljningen. Även vad gäller barn- och ungdomsböcker var andelen av titlarna större än andelen av försäljningen. För skönlitteratur samt fack- och handböcker i ordinarie utgivningsform är skillnaden mellan den titelmässiga och den värdemässiga andelen inte så stor.

Jämfört med 1969 ökade utgivningen hos de undersökta förlagen av allmänlitteratur med sammanlagt 51 titlar (1,5 procent). Utgivningsökningen gällde därvid främst pocketböcker som ökade med drygt 100 titlar och fackböcker i ordinarie utgivningsform som ökade med drygt 20 titlar. För övriga kategorier minskade utgivningen 1970 jämfört med 1969.

I stort föreligger ett positivt samband mellan antal nyutgivna titlar och förlagsstorlek mätt i omsättning, dvs de omsättningsmässigt stora förlagen svarar också för en stor del av de nyutgivna titlarna. Detta samband mellan omsättning och antal nya titlar gäller också inom respektive litteraturkategori.

Av de cirka 3 300 – exklusive läroböcker – 1970 utgivna titlarna svarade således de 17 förlagen inom Bokförläggareföreningen med en bokförsäljning över 5 mkr för 63 procent. Omsättningsmässigt hade dessa förl g 60 procent av bokförsäljningen (exklusive läroböcker). Totalt utgav Bokförläggareföreningens medlemmar 2 564 titlar 1970 (77 procent). Motsvarande värdemässiga marknadsandel var 70 procent.

Beroende på utgivningens inriktning föreligger vissa skillnader om förlagens storlek uttrycks efter omsättning eller i antal nya titlar. Förlag som huvudsakligen saluför dyrare uppslagsverk är omsättningsmässigt stora men ger ut få titlar per år. Å andra sidan är pocketboksförlag – särskilt de som ger ut massmarknadspocket – titelmässigt relativt stora.

De titelmässigt största förlagen (exklusive läroböcker) 1970 eller motsvarande redovisningsperiod redovisas nedan. Som jämförelse lämnas också motsvarande uppgifter för 1969.

Förlag	Antal nya titlar	
	1969	1970
Bonniers	560	508
B Wahlström	345	288
Norstedt & Söner	276	250
Rabén & Sjögren	167	228
Wennerbergs Förlag	136	195
Tiden/Fib	139	130
Forum	70	94
Almqvist & Wiksell	121	91
Wahlström & Widstrand	–[a]	88

[a] Brutet räkenskapsår 1969

Titelmässigt tillhörde också Utbildningsförlaget Liber de större förlagen med en utgivning av 162 titlar 1970 (exklusive läroböcker). Denna utgivning avsåg då speciallitteratur för skolan.

För övriga undersökta förlag fördelade sig utgivningen enligt följande (exklusive läroböcker):

8 förlag utgav 51–75 titlar 1970
13 " " 26–50 " "
16 " " 11–25 " "
13 " " 6–10 " "
47 " " 0– 5 " "

1.5 *Bokförsäljningens fördelning på distributionskanaler*

1.5.1 Totalt

Enligt SPKs undersökning av bokbranschen 1961 gick 45,8 procent av förlagens bokförsäljning (exklusive läroböcker) till bokhandeln, 4,2 procent till Pressbyrån, 6,5 till övrig detaljhandel, 34,1 direkt till konsument och 9,4 procent till diverse kunder bl a genom export. Försäljningens fördelning på distributionskanaler 1970 redovisas i tabell 1.6 nedan. De uppgifter som lämnats för 1961 är närmast jämförbara med dem som här redovisas för Bokförläggareföreningens medlemmar. För dessa gäller – beräknat utifrån totalförsäljningen – nästan exakt samma distributionsstruktur 1970 som den som redovisades 1961.

Tabell 1.6 Förlagens försäljning av allmänlitteratur 1970 fördelad på distributionskanaler.

Förlagskategori	Bokhandeln		Press-byrån		Övrig detalj-handel		Bok-klubbar		Direktför-säljning per post		Hemför-säljning		Övriga kunder		Totalt
	mkr	%	mkr	%	mkr	%	mkr	%	mkr	%	mkr	%	mkr	%	mkr
Bokförläggare-föreningens medlemmar	103,0	44,9	9,8	4,3	16,3	7,1	28,3	12,3	8,3	3,6	30,8	13,4	32,8	14,1	229,5
Övriga förlag	8,4	8,8	9,3	9,6	4,4	4,6	7,8	8,2	32,8	34,4	23,1	24,2	9,8	10,2	95,8
Totalt	111,5	34,3	19,1	5,9	20,7	6,4	36,1	11,1	41,1	12,6	53,9	16,6	42,6	13,1	325,3

Förlagens sammanlagda försäljning av allmänlitteratur till bokhandeln uppgick 1970 till 111 mkr eller 34 procent av den totala försäljningen. Försäljningen från förlagen av läroböcker till bokhandeln uppgick 1970 till 131 mkr. Under bokhandeln ingår då försäljningen till de cirka 290 fullsorterade boklådorna och de cirka 180 boklådor som saluför ett begränsat boksortiment, dvs huvudsakligen till dem som före april 1970 benämndes A- och B-kommissionärer. Den här redovisade försäljningen gäller både den som distribuerades direkt till bokhandeln och den som distribuerades via det av ett antal bokhandlare ägda distributionsföretaget Seelig & Co.

Huvuddelen av försäljningen till bokhandeln sker till de fullsorterade boklådorna. För 1969 uppgick de cirka 180 icke-fullsorterade boklådornas inköp av allmänlitteratur till knappt 5 mkr vilket motsvarade cirka 4,5 procent av förlagens totala försäljning till bokhandeln detta år. Motsvarande uppgifter har inte gått att få fram för 1970 men relationen mellan fullsorterade och icke-fullsorterade boklådor torde vara densamma som under föregående år.

Försäljningen till Pressbyrån och övrig detaljhandel uppgick 1970 till 39,8 mkr vilket motsvarar 35 procent av förlagens försäljning till bokhandeln. I försäljningen till Pressbyrån ingår värdet av dels de böcker som säljs genom Pressbyråns egna försäljningsställen, dels dem som distribueras till andra återförsäljare genom Pressbyrån.

Försäljningen till "övrig detaljhandel" innefattande varuhus, stormarknader, missionsbokhandel etc uppgick 1970 till 20,7 mkr. Totala antalet försäljningsställen som ingår under denna kategori går inte att beräkna utifrån förlagens uppgifter. Bland de större förlagen redovisar Bonniers cirka 500 kunder under "övrig detaljhandel", Rabén & Sjögren cirka 350, Almqvist & Wiksell cirka 150 och Forum cirka 125.

Direktförsäljningen av böcker i form av bokklubbsförsäljning, försäljning per post eller försäljning genom agenter i hemmet eller på arbetsplatser uppgick 1970 till 131 mkr eller 40 procent av förlagens bokförsäljning, dvs mer än försäljningen till bokhandeln. Försäljningen till bokhandeln är emellertid här beräknad till konsumentpriser minus återförsäljarrabatter medan direktförsäljningen avser konsumentpriser. Om bokhandelsförsäljningen värderas upp med en genomsnittsmarginal på 38 procent blir förhållandena mellan bokhandelsförsäljningen och direktförsäljningen 185 mkr mot 131 mkr.

Bokklubbsförsäljning, dvs direktförsäljning som bygger på att medlemmarna förbinder sig att köpa ett visst antal volymer eller för ett visst belopp och då till vissa prisförmåner, tillämpas endast av fem förlag av vilka Bonniers är det största. Övriga förlag med bokklubbsförsäljning är Norstedt, Tiden, B Wahlström och Bra Böcker. Det senare förlaget har helt inriktat sig på bokklubbsförsäljning. Sammanlagt uppgick bokklubbsförsäljningen 1970 till 36,1 mkr.

Direktförsäljning till enskild konsument per post – i annan form än bokklubb – domineras av två förlag, Det Bästa och Förlagshuset Norden. Båda förlagen är helt inriktade på direktförsäljning. För övriga förlag som tillämpar direktförsäljning per post utgör denna typ av försäljning en mycket liten andel av respektive förlags försäljning.

Försäljningen direkt till konsument i hemmet eller på arbetsplatser genom agenter avser främst uppslagsverk och liknande större verk.

Under "övriga kunder" ingår försäljning av sambindningsböcker till det allmänna biblioteksväsendet via Bibliotekstjänst, försäljning på export, direktförsäljning till företag och institutioner etc.

1.5.2 Bokförsäljningens fördelning på distributionskanaler för vissa typer av böcker

De skillnader som föreligger mellan Bokförläggareföreningens medlemmar och "övriga förlag" i val av distributionskanaler sammanhänger med skillnader i utgivningsstruktur och inte med huruvida förlagen är medlemmar i föreningen eller ej.

Som tidigare redovisats har de förlag som inte är medlemmar i föreningen – beräknat utifrån totalförsäljning – inriktat sig på försäljning av uppslagsverk och inbundna billigböcker vilka huvudsakligen säljs direkt till konsument. Fördelningen på distributionskanaler för olika typer av böcker framgår av tabell 1.7.

Pocketböcker säljs nästan uteslutande genom återförsäljare. Härvid svarar Pressbyrån och övrig detaljhandel för en större andel av pocketbokförsäljningen än bokhandeln. Den redovisade fördelningen är beräknad utifrån den totala pocketbokförsäljningen. Ser man till de enskilda förlagen finner man att böckerna från visst förlag antingen i sin helhet distribueras genom bokhandeln eller också uteslutande genom Pressbyrån och övrig detaljhandel.

I det föregående har en uppdelning av pocketbokförsäljningen gjorts i kvalitetspocket och massmarknadspocket. För kvalitetspocketförsäljningen gällde 1970 – med samma indelningsgrund som tidigare – att 74 procent av försäljningen skedde till bokhandeln, 6 procent till Pressbyrån och 15 procent till övrig detaljhandel. För pocketböcker av massmarknadskaraktär gick 80 procent till Pressbyrån, 1 procent till bokhandeln och 3 procent till övrig detaljhandel.

När den inbundna billigboken lanserades skedde försäljningen direkt till konsument främst via bokombud. Även idag sker huvuddelen av försäljningen av billigböckerna direkt till konsument men nu via bokklubb eller per post. En förhållandevis stor bokhandelsförsäljning förekommer också.

Försäljningen av uppslagsverk och övriga större verk sker till

Tabell 1.7 Försäljningens fördelning på distributionskanaler för vissa typer av böcker 1970.

Typ av böcker	Försäljning totalt mkr	Procentuell andel av försäljningen						
		Bok-handeln	Press-byrån	Övrig detalj-handel	Bok-klubb	Direkt-försälj-ning per post	Hemför-säljning	Övriga kunder
Pocketböcker	37,5	41,7	37,6	11,5	0,8	1,0	1,2	6,2
Inbundna billigböcker	66,1	10,0	0,6	1,7	44,4	39,2	2,5	1,6
Uppslagsverk	56,3	10,9	–	2,8	1,1	11,4	68,4	5,4

övervägande del genom hemförsäljning och till viss del även genom försäljning per post. Endast 10 procent av försäljningen går till bokhandeln. Det är här intressant att notera att även de förlag som för sitt övriga boksortiment huvudsakligen använder bokhandelsdistribution för sina uppslagsverk tillämpar direktförsäljning.

1.5.3 Bokdistributionens förändring efter april 1970

Samtidigt som dispensen från bruttoprisförbudet upphävdes fr o m 1.4.1970 försvann också bokhandelns ensamrätt till återförsäljning av läroböcker och övriga böcker över ett visst pris (senaste prisgräns 19 kr exklusive moms). Härigenom blev förlagens hela boksortiment tillgängligt för alla återförsäljare.

Det första året av den fria bokmarknaden kom emellertid inte att medföra några egentliga förändringar av distributionsstrukturen. Ser man endast till Bokförläggareföreningens medlemmar – det var endast de förlag som tillhörde föreningen som hade avtal med bokhandeln om ensamrättsförsäljning – minskade bokhandelns andel av dessa förlags sammanlagda försäljning av allmänlitteratur med drygt 1 procentenhet medan kategori "övrig detaljhandel" ökade sin andel med cirka 0,5 procentenhet. Det bör i sammanhanget påpekas att förlagens lämnade uppgifter avser bokföringsår, vilka för de undersökta förlagen omfattar delvis olika tidsperioder. Detta kan medföra att förändringarna i distributionsstrukturen till följd av den fria marknaden inte helt framkommer vid jämförelse mellan de två åren utifrån förlagsuppgifterna.

Jämfört med 1969 kan en påtaglig ökning av bokklubbsförsäljningen noteras för Bokförläggareföreningens medlemmar. Detta har inte direkt något att göra med den fria marknaden utan sammanhänger med att Bonniers startat en ny typ av bokklubb, Bonniers Bokklubb, i vilken medlemmar erbjuds inte bara böcker speciellt producerade för bokklubben utan också vissa böcker ur det sortiment som huvudsakligen säljs genom bokhandeln.

Inte heller för läroböcker innebar den fria bokmarknaden 1970 några påtagliga förändringar av distributionsstrukturen jämfört med 1969. År 1969 gick sålunda 74,3 procent av förlagens läroboksförsäljning till bokhandeln mot 73,3 procent år 1970. Den förändring som här skett torde i första hand bero på att ett av de större förlagen lagt om sin redovisning så att de icke-fullsorterade boklådorna fr o m 1970 inte längre redovisas som bokhandel.

Nämndens undersökning av förlagsbranschen sträcker sig fram till 1971. Enligt de uppgifter som under hand inhämtats från en del större förlag avseende 1971 har bokförsäljningen till varuhusen minskat – efter en mindre ökning 1970 – till viss del beroende på stora returer av böcker som levererats 1970. Även en minskning av försäljningen till bokhandeln har noterats till följd av stora returer. Vidare har några förlag uppgivit att hemförsäljning av stora bokverk minskat kraftigt under 1971.

1.6 *Bokförsäljningen till konsumentpriser*

Med ledning av uppgifterna från de undersökta förlagen avseende försäljningens fördelning på distributionskanaler kan värdet av bokförsäljningen till konsumentpriser beräknas. En sådan beräkning kan genomföras med relativt stor säkerhet utifrån förlagsuppgifter eftersom man i branschen – även efter slopandet av bruttopriserna – haft samma marginaler som tidigare. Enligt en undersökning av SPK 1971 tillämpade således cirka 85 procent av de fullsorterade boklådorna undantagslöst cirkapriserna under perioden april–december 1970. För flertalet av dem som inte tillämpade cirkapriserna gällde prisavvikelserna endast 1–2 procent av bokomsättningen.

Under antagande att den bokförsäljning som sker via bokhandeln och övriga återförsäljare kan värderas upp med en genomsnittlig återförsäljarmarginal på 38 procent och att den övriga försäljningen skett till konsumentvärde kan det sammanlagda konsumentvärdet av allmänlitteratur på svenska för 1970 beräknas till 418 mkr (exklusive moms). Av dessa 418 mkr utgjordes 58 mkr av pocketböcker (14 procent), 71 mkr (17 procent) av inbundna billigböcker och 65 mkr (16 procent) av uppslagsverk och liknande större verk.

Läroboksförsäljningen, som 1970 uppgick till 183 mkr, kan beräknas till ett "konsumentvärde" av 192 mkr. Härvid har då försäljningen till bokhandeln och övriga återförsäljare räknats upp med en återförsäljarmarginal på 6,25 procent.

1.7 *Utrikeshandel*

De av svenska förlag utgivna böckerna har under senare år fått en ökad konkurrens av importerade böcker. Enligt Statistiska Centralbyråns utrikeshandelsstatistik uppgick importvärdet av böcker på *främmande språk.*

1966 till 18,3 mkr
1967 " 18,3 "
1968 " 18,7 "
1969 " 32,5 "
1970 " 42,9 "

Värdemässigt har importen drygt fördubblats under perioden. Volymmässigt – mätt i importerad vikt – ökade bokimporten under motsvarande period 1,7 ggr. Importökningen sedan 1966 har enligt utrikeshandelsstatistiken inte skett kontinuerligt utan hela ökningen har inträffat de två senaste åren. Det är svårt att finna någon direkt förklaring till denna språngvisa utveckling. Enligt SCB och Tullverket har inte någon förändring skett i principerna för redovisningen.

Beräknat efter värdet 1970 svarade importen från Storbritannien och USA för drygt 50 procent, från Västtyskland för 15 procent och från Finland för 7 procent.

Importen av böcker på främmande språk sker till övervägande delen genom bokhandeln men också i betydande omfattning direkt genom

forskningsbibliotek, institutioner o d. De bokgrossister som finns på marknaden, av vilka bonnierföretaget Importbokhandeln och det från förlagen och bokhandeln fristående Svensk Bokimport är de största, har främst inriktat sig på mer gångbar utländsk skönlitteratur och på vissa pocketboksserier. Den import som sker via bokgrossister kan uppskattas till mindre än 10 procent av den värdemässiga importen.

Med hänsyn till de olika distributionsvägarna för de importerade böckerna är det svårt att beräkna det totala konsumtionsvärdet av bokimporten. Försäljningen 1970 av utländska böcker genom bokhandeln kan beräknas uppgå till cirka 35 mkr exklusive moms (se vidare kapitel 3).

Exporten av böcker på svenska språket uppgick enligt utrikeshandelsstatistiken 1970 till 13,9 mkr, en ökning sedan 1966 med 3,5 mkr eller 34 procent. Exportökningen har – i likhet med importökningen – skett de senaste två åren. Exportvärdet 1967 och 1968 var sålunda lägre än 1966. Även vad gäller exporten har den värdemässiga ökningen varit snabbare än volymökningen. Exportvolymen – beräknad efter vikt – ökade sålunda med 26 procent under perioden 1966–1970.

Exportförsäljningen av böcker på svenska sker av förklarliga skäl nästan uteslutande till de övriga nordiska länderna. Sålunda gick 58 procent av den värdemässiga exporten 1970 till Finland, 19 procent till Norge och 14 procent till Danmark. Av länderna utanför Norden svarade Västtyskland för största delen – 3 procent av exporten.

1.8 *Sammanfattning*

Bokförsäljningen från förlagen har under perioden 1966–1970 sammanlagt ökat med 144 mkr eller knappt 40 procent. Huvuddelen av denna försäljningsökning avser läroböcker som därmed ökat sin andel av marknaden, beräknat efter förlagens försäljningsvärden, från 29 procent 1966 till 36 procent 1970. Försäljningen av allmänlitteratur – dvs andra böcker än läroböcker – ökade under perioden med 63 mkr eller knappt 25 procent.

Inom allmänlitteraturen har sedan 1966 vissa förskjutningar skett. Sålunda ökade försäljningen av pocketböcker med 12 mkr eller drygt 50 procent. Vidare ökade försäljningen av facklitteratur i ordinarie utförande med 21 mkr eller drygt 40 procent. Försäljningen av skönlitteratur ökade mycket måttligt under perioden, och skönlitteraturen hade 1970 en mindre andel av marknaden än 1966.

Försäljningen av uppslagsverk har absolut sett minskat med 2 mkr sedan 1966.

Inom allmänlitteraturen har de större förlagen fått vidkännas en minskad marknadsandel. 1970 hade sålunda de åtta största förlagen 55 procent av marknaden mot 63 procent 1966.

Av förlagens sammanlagda försäljning av allmänlitteratur kan 46 procent beräknas ske till bokhandeln och andra återförsäljare och 40 procent direkt till konsument genom bokklubbar, per post eller genom direktförsäljning i hemmen. Resterande försäljning sker direkt till diverse kunder – institutioner, företag o d. Vid en jämförelse mellan återförsälj-

ning och direktförsäljning måste man dock hålla i minnet att värdet av försäljningen till återförsäljare avser konsumentpriser minus återförsäljarrabatten.

Den fria bokmarknadens första år kom inte att medföra några påtagliga förändringar av distributionsstrukturen. Bokhandelns andel av förlagsförsäljningen minskade således endast med drygt 1 procentenhet.

2 Litteraturkategoriers lönsamhet

En jämförande bidragsanalys av 1966 års bokutgivning[1]

2.1 *Inledning*

2.1.1 Syfte

Föreliggande undersökning skall utifrån en bidragsanalys söka belysa olika litteraturkategoriers lönsamhet. Denna inriktning av undersökningen har valts efter samråd med litteraturutredningen – L 68, som bl a har att ta ställning till om det är påkallat att genom särskilda produktionsstödjande åtgärder främja viss utgivning.

2.1.2 Orientering om vissa förhållanden vid bokutgivning

Produktion och försäljning

Försäljningen av en boktitel är spridd över en period av flera år även om huvuddelen av försäljningen sker utgivningsåret. Blir efterfrågan större än vad som ursprungligen producerats görs tilltryck till den första upplagan eller trycks helt nya upplagor. I det förra faller sker tryckningen från en stående trycksats medan den vid nya upplagor sker från en ny trycksats. Även när förlagen på förhand räknar med att försäljningen blir stor kan tryckningen fördelas på flera tryckningstillfällen.

När försäljningen till det ursprungliga priset upphört realiseras kvarvarande böcker. Denna realisation sker vanligen först tre år efter utgivningsåret. De exemplar som förlagen eventuellt har kvar i lager efter första realisationstillfället kan antingen realiseras på nytt eller också säljas i parti till starkt reducerade priser – försäljning av restupplagor. För titlar som vunnit god avsättning kan originalutgivningen[2] kompletteras med nyutgivning[2] i billigare version. Nyutgivning sker när förlaget bedömer att en fortsatt försäljning till ursprungligt pris inte längre kan påräknas men att det alltjämt finns ett större köpintresse för titeln ifråga.

För de flesta titlar täcker den ursprungliga producerade upplagan efterfrågan och det blir då inte aktuellt att trycka nya upplagor eller med nyutgivning.

De intäkter som en viss titel kan ge är således intäkter från försäljning till fullt pris, från realisationsförsäljning, från försäljning av restupplagor

[1] Kapitlet är författat av statens pris- och kartellnämnd.

[2] Med originalutgivning förstås här och i det följande en titels första utgivningsform. Däri innefattas också eventuella tilltryck och nya upplagor.

Nyutgivning: utgivning av titeln i annan form än originalutgivning exempelvis såsom pocket eller inbunden billigbok.

och från motsvarande försäljning av eventuell nyutgivning. Om en titel ges ut utomlands kan det svenska förlaget också få vissa intäkter för denna utgivning.

Kostnader

Förlagets kostnader för att ge ut en viss titel kan delas upp på tre huvudslag av kostnader: framställningskostnader, författarersättning och allmänna förlagskostnader.

Framställningskostnaderna omfattar kostnader för sättning, repro/kliché, tryckning, bindning samt papper. Till framställningskostnaderna kan också räknas vissa kostnader inom förlaget som inte är direkt hänförbara till det rent tekniska framställningsförfarandet, exempelvis kostnader för korrekturläsning, illustrering och formgivning.

En stor del av framställningskostnaderna är oberoende av upplagans storlek. Detta medför att kostnaden per producerad bok minskar med stigande upplaga.

Till de fasta kostnaderna kan hänföras de relativt stora kostnaderna för repro/kliché, sättning samt för intagning i tryckpress, vidare kostnader i förlaget för korrekturläsning, illustrering och formgivning. Till de rörliga kostnaderna kan i första hand hänföras kostnader för papper, tryckfärg och bindning. Till följd av de höga fasta initialkostnaderna minskar styckkostnaden snabbast i de lägsta upplageintervallen.

Vissa av framställningskostnaderna är också fasta med avseende på olika tryckningstillfällen, dvs de kostnader man lagt ner vid första upplagan "uppstår" inte igen vid eventuella tilltryck eller vid nya upplagor. Vissa kostnader tillkommer emellertid, exempelvis kostnader för intagning i tryckpress, varför styckkostnaden i detta fall inte minskar lika mycket som vid samtidig tryckning av motsvarande antal exemplar. Fasta med avseende på olika tryckningstillfällen är bl a kostnaderna för repro/kliché samt för sättning – om tidigare trycksats används.

Vid upplagesättningen har förlaget att beakta antingen risken att trycka en för liten eller en för stor upplaga. Är den ursprungliga producerade upplagan för liten måste ytterligare exemplar produceras, vilket blir dyrare än om den efterfrågade kvantiteten producerats vid ett tillfälle. Vidare kan förlaget vid en för liten upplaga gå miste om försäljningsintäkter vilket ur lönsamhetssynpunkt betyder mer än den stigande styckkostnaden. En för stor upplaga å andra sidan medför en stor förlust om denna upplaga inte går att sälja.

Upplagesättningen är också ur en annan synpunkt viktig eftersom upplagans storlek vanligen ligger till grund för prissättningen.

Författarna erhåller vanligen ersättning efter antal försålda exemplar. Ersättningen beräknas som viss andel av konsumentpriset, royaltyn. För svensk skönlitteratur i ordinarie utförande uppgår royaltyn enligt det s k normalkontraktet[1] till lägst 16 2/3 procent av cirkapriset före varuskatt (tidigare bruttopriset) för häftad version. Endast i undantagsfall torde ersättningen överstiga 16 2/3 procent. För barn- och facklitteratur utgår i regel lägre royalty. Vidare är royaltyn lägre för pocketböcker (lägst 7,5 procent). För översättningslitteratur utgår lägre författarersättning än för

[1] Kontrakt, som reglerar förhållandena mellan förlaget och författaren, antaget 1947 av Svenska Bokförläggareföreningen och dåvarande Författareföreningen. Normalkontraktet gäller endast svensk skönlitteratur men torde på vissa punkter även tillämpas för andra typer av litteratur.

svenska originalverk men då tillkommer översättningskostnader för den förstnämnda kategorin.

Ersättning till författaren betalas till viss del i förskott, s k garantihonorar. Garantihonorarets storlek bestäms utifrån den tryckta upplagan och kan variera mellan olika typer av litteratur. För skönlitterära böcker skall det enligt normalkontraktet uppgå till lägst 1/3 av det beräknade honoraret för hela första upplagan. Uppnås inte den försäljning som svarar mot garantihonoraret återkräver inte förlaget den "överersättning" författaren erhållit. Eftersom garantihonoraret betalas ut i förskott är författarersättningen för förlaget delvis en fast kostnad och oberoende av försäljningens storlek.

Förlagskostnader avser kostnader för sådana funktioner som normalt ligger inom förlaget, exempelvis kostnader för förlagsredaktion, reklam, försäljning, distribution, lager, ekonomi och administration. Sett utifrån den enskilda titeln är förlagskostnaderna i huvudsak att anse som samkostnader, dvs de mot de faktiskt nedlagda resurserna svarande kostnaderna går inte att härleda till den enskilda titeln. Vid kalkylering och resultatuppföljning fördelas förlagskostnaderna av vissa förlag på de enskilda titlarna. En vanlig fördelningsgrund är därvid att fördela förlagskostnaderna efter de tekniska framställningskostnaderna. Titlar som tryckts i stora upplagor och därmed fått höga produktionskostnader får således bära en stor del av förlagskostnaderna.

Det bör nämnas att återförsäljarrabatten på genomsnittligt 38–40 procent av cirkapriset ur förlagens synpunkt inte är någon kostnad.

Prissättning

Priset på en bok bestäms ofta utifrån styckkostnaden. I de fall förlaget räknat med att endast den ursprungliga upplagan kommer att säljas sätts priset så att förlaget får kostnadstäckning och skälig vinst när viss del av denna upplaga sålts. Hur stor den sålda delen skall vara varierar mellan olika typer av litteratur. För böcker vars avsättning bedöms som mer osäker är denna del mindre och därmed riskmarginalen större än för andra[1]. Vid eventuella till- eller omtryck sjunker styckkostnaden medan priset hålls oförändrat. Om längre tid förflutit sedan föregående tryckningstillfälle kan förlaget höja priset med hänvisning till de under tiden ökade pappers- och tryckkostnaderna.

När förlaget på förhand anser sig kunna räkna med en stor efterfrågan, exempelvis för en etablerad författare, sätts priset vanligen högre än vad som motiveras av den beräknade styckkostnaden. För svårsålda böcker, som produceras i små upplagor och där styckkostnaden därför blir hög, sätts däremot priset oftast lägre än vad som motiveras av styckkostnaden.

Lönsamhet

Bokutgivning betecknas ofta inom förlagsbranschen som ett "gungor- och karusellförhållande", dvs ett fåtal titlar ger stora vinster, vilka måste täcka förlusterna på andra titlar. Variationerna i lönsamhet beror därvid i första hand på hur många exemplar som säljs. Dessa variationer i

[1] Enligt Bo Bramsen "Förlagskalkylering", Stockholm 1970, bör priset för en skönlitterär bok sättas så att förlaget får kostnadstäckning och vinst då 2/3 av upplagan sålts, för en fackbok 3/4 av upplagan.

försäljningen slår kraftigt på en titels lönsamhet, särskilt som initialkostnaden är hög och "följandekostnaden" förhållandevis låg. Vidare har varje titel något av en monopolställning varför förlaget aldrig behöver sänka priset – då försäljningen visat sig gå bra – för att hindra intrång på "marknaden".

Ur förlagens synpunkt måste dessa stora variationer i lönsamheten mellan olika titlar anses som mer eller mindre normala. Med utgångspunkt i tidigare erfarenheter torde nämligen ett förlag kunna räkna med att förluster på ett relativt stort antal titlar kompenseras av förhållandevis stora vinster på ett fåtal titlar. Detta gäller särskilt de större förlagen som har en mer differentierad utgivning. Ett förlag kan därför satsa på flera debutanter eller i övrigt oprövade författare och uppnå en tillfredsställande lönsamhet totalt om endast några av böckerna blir försäljningsframgångar. Förlaget kan också genom att satsa på debutanter binda lovande författare till sig vars framtida böcker kan komma att säljas i stora upplagor.

2.2 *Undersökningens genomförande*

2.2.1 Undersökningsmetodik

SPK har valt att belysa de ekonomiska villkoren för bokutgivningen genom att i första hand analysera ett antal boktitlars täckningsbidrag, dvs i vilken utsträckning titlarnas intäkter bidrar till att täcka – förutom sina direkta kostnader – även de gemensamma kostnaderna – samkostnaderna – i förlaget. Denna metod har valts därför att endast en del av förlagens kostnader kan härledas till de enskilda titlarna. Den "totala lönsamheten" för en titel eller litteraturkategori blir annars beroende av efter vilka principer dessa gemensamma kostnader fördelas. I de fall förlagen tillämpar olika fördelningsgrunder sinsemellan eller olika fördelningsgrunder för olika litteraturkategorier är det svårt att göra en rättvisande jämförelse på annat sätt än genom en bidragsanalys.

Vid beräkningen av titlarnas bidrag har på intäktssidan tagits med intäkter från fullprisförsäljning, realisationsförsäljning och försäljning av restupplagor avseende såväl originalutgivning som eventuell nyutgivning. I de fall förlagen erhållit någon annan ersättning för en titel, exempelvis då denna givits ut utomlands, har denna intäkt också medräknats. Värdet av böcker i lager har medtagits – om intäkter fortfarande kan förväntas inflyta vid försäljningen av dessa.

Som särkostnader har upptagits

a) framställningskostnader, innefattande kostnader för sättning, repro/kliché, tryckning, bindning, papper samt liknande kostnader i förlaget som direkt kan hänföras till viss titel, exempelvis kostnader för illustrering, korrekturläsning o d
b) författarersättning
c) kostnader för översättning
d) reklam.

Reklamkostnaderna har sålunda ansetts vara en särkostnad. I praktiken torde de på titlarna påförda reklamkostnaderna inte vara renodlade särkostnader, dvs endast en viss del av de påförda reklamkostnaderna kan direkt härledas till den enskilda titeln. Resterande del av reklamkostnaderna är fördelad utifrån titelns beräknade ianspråktagande av gemensamma reklamresurser.

De uppgifter som inhämtats och de beräkningar som gjorts redovisas i bilaga 2.1 och 2.2.

2.2.2 Undersökningspopulationen

Till grund för analysen ligger ett statistiskt urval på 507 titlar, första gången utgivna 1966, från 13 förlag. 1966 års utgivning valdes för att samtliga intäkter och kostnader som är förenade med en titel skulle kunna belysas. Undersökningen har begränsats till sådana titlar som främst har varit avsedda att saluföras genom bokhandeln. I och med denna begränsning har bl a läroböcker, s k kiosklitteratur, bokklubbsböcker och större uppslagsverk uteslutits.

Urvalsförfarandet redovisas närmare i bilaga 2.3.

De undersökta titlarna har delats in i tre litteraturkategorier: skönlitteratur, facklitteratur samt barn- och ungdomslitteratur. De två förstnämnda kategorierna har i sin tur delats in i underkategorier enligt följande:

Skönlitteratur:	prosa, lyrik, förströelselitteratur
Facklitteratur:	humaniora, naturvetenskap, samhällsvetenskap, handböcker, stora verk.[1]

De 13 förlag som omfattas av titelundersökningen hade 1966 en sammanlagd omsättning av böcker – inklusive bl a läroböcker – på 190 mkr eller omkring hälften av förlagsförsäljningen detta år. Fördelat på de tre litteraturkategorierna svarade de 13 förlagen för cirka 90 procent av den skönlitteratur som 1966 såldes genom bokhandeln, för cirka 60 procent av fackboksförsäljningen och för cirka 70 procent av barn- och ungdomsboksförsäljningen.

Vid bearbetningen och resultatredovisningen av undersökningsmaterialet har förlagen fördelats på två förlagsgrupper enligt nedan.

Förlagsgrupp 1: större förlag

Almqvist & Wiksell Förlag
Albert Bonniers Förlag
P A Norstedt & Söner
Rabén & Sjögren Bokförlag

Förlagsgrupp 2: mindre förlag

Bo Cavefors Bokförlag
Bokförlaget Forum
LT:s Förlag
Bokförlaget Natur & Kultur

[1] Grunderna för indelningen på de olika kategorierna redovisas i bilaga 2.4

Bokförlaget Prisma
Tiden/Fib
Wahlström & Widstrand
Verbum – Kyrkliga Centralförlaget
Zindermans Förlag

2.2.3 Beskrivning av undersökningspopulationen

Antal titlar

Uppräknat med hänsyn till urvalsfraktionerna representerar de 507 titlarna en population av 1 046 titlar, varav 406 (39 procent) skönlitteratur, 486 (46 procent) facklitteratur och 154 (15 procent) barn- och ungdomslitteratur.

Av de drygt 1 000 titlarna var cirka 40 procent översättningar. Den största andelen översättningar återfanns inom skönlitteraturen och barn- och ungdomslitteraturen.

Fördelat på förlagsgrupper svarade de fyra förlag som hänförts till kategorin större förlag för sammanlagt 667 (64 procent) av titlarna i populationen och de 9 mindre förlagen för 379 (36 procent). De större förlagens titelmässiga dominans gäller främst skönlitteraturen – där de svarade för drygt två tredjedelar av titlarna – och barn- och ungdomslitteraturen där de svarade för cirka 80 procent av titlarna. 159 (15 procent) av titlarna i populationen utgavs i original i pocket, varav 130 gällde facklitteratur.

Fördelningen av titlarna i undersökningspopulationen på litteraturkategorier och övriga här nämnda indelningsgrunder framgår vidare av bilaga 2.5.

Sidantal

Genomsnittligt hade de undersökta böckerna 183 sidor. Från detta genomsnitt avvek främst lyrikböckerna med 91 sidor och barn- och ungdomsböckerna med 115 sidor. Relativt tunna var också handböckerna med 147 sidor. Relativt flera sidor än genomsnittet hade de stora verken med 354 sidor. Titlarnas fördelning på litteraturkategorier och sidantal framgår i detalj av bilaga 2.6.

Priser

Av titlarna i populationen hade hälften ett pris till konsument exklusive varuskatt under 20 kr. De flesta titlarna återfanns i prisklasserna 10–20 kr (34 procent) och 20–30 kr (26 procent). Fyra procent av titlarna kostade mer än 50 kr. Det ovägda genomsnittspriset för de undersökta titlarna var 23:38.

Från detta genomsnittspris förekom stora avvikelser mellan olika litteraturkategorier och inom dessa. Billigast var barn- och ungdomsböckerna med ett genomsnittspris på 10:52. Dessa böcker hade enligt ovan också relativt få sidor. De skönlitterära böckerna hade ett genom-

snittspris på 23:52 och fackböckerna på 27:33. Inom kategorin skönlitteratur hade lyrikböckerna ett förhållandevis lågt pris – och också få sidor. Tre fjärdedelar av lyrikböckerna kostade under 20 kr, med ett genomsnittspris på 17:32. Inom facklitteraturen hade handböckerna och de naturvetenskapliga böckerna lägre genomsnittspris än övriga inom kategorin.

Genomsnittspriset för det totala antalet titlar var i det närmaste detsamma för de två förlagsgrupperna, nämligen 23:28 respektive 23:54. Om man emellertid fördelar böckerna på de olika litteraturkategorierna finner man att böckerna från de mindre förlagen genomsnittligt var billigare. För de större förlagen var genomsnittspriset på en skönlitterär bok 23:89, för en fackbok 28:96 och för en barnbok 10:52. För de mindre förlagen var motsvarande priser 22:65, 25:53 och 10:52. Det är den större andelen barnböcker hos de större förlagen, som förklarar att genomsnittspriset för samtliga titlar ändå blev ungefär detsamma för båda förlagsgrupperna.

Fördelning på prisklasser framgår vidare av bilaga 2.7.

2.3 *Resultat av titelundersökningen*

Nedan följer en genomgång av de resultat som undersökningen har givit. Huvudintresset kommer därvid att läggas vid jämförelsen mellan olika litteraturkategoriers täckningsbidrag. Därefter följer avsnitt som belyser skillnaden mellan olika förlagskategorier, mellan svenska originalverk och översättningar, mellan bundna böcker och pocketböcker samt mellan debutanter och etablerade författare.

2.3.1 Litteraturkategorier

Att söka belysa olika litteraturkategoriers bidragstäckning kan sägas vara denna titelundersöknings huvudsyfte, vilket också inledningsvis konstaterades. Det har framgått av det föregående vilka litteraturkategorier som titlarna fördelats på. Till detta kan här fogas att fördelningen på de tre huvudkategorierna överensstämmer med den som tillämpas i Svensk Bokförteckning, på så sätt att Hc är skönlitteratur, u barn- och ungdomslitteratur och alla övriga böcker facklitteratur. Fördelningen på underkategorier har skett med hjälp av "Årets böcker 1966". En närmare beskrivning av kategoriindelningen finns i bilaga 2.4.

Produktion och försäljning

Upplagor. I tabell 2.1 redovisas genomsnitts- och medianvärden för antalet producerade exemplar samt titlarnas fördelning på vissa upplageintervall. De angivna upplagesiffrorna innefattar det totala antalet exemplar som har tryckts i den ursprungliga utgivningsformen. Här inkluderas alltså alla nytryck och nya upplagor även om de är delvis omarbetade. Däremot ingår inte sådana exemplar som har tryckts i billigboksutgåva. Denna nyutgivning redovisas separat i det följande.

I uppgifterna ingår också friexemplaren, dvs de exemplar som sändes

Tabell 2.1 Titlarnas fördelning på olika upplageintervall för olika litteraturkategorier, procentuell fördelning. Upplagornas medelvärde och median.

Kategori	Antal titlar	Upplageintervall				Antal prod ex	
		1–999	1 000–2 999	3 000–9 999	10 000–	Medelvärde	Median
Prosa	227	1	44	43	12	5 083	3 200
Lyrik	100	35	40	22	3	2 630[a]	1 215
Förströelse	79	0	4	73	23	9 692	4 900
Skönlitteratur	406	9	35	44	12	5 375	3 250
Humaniora	170	4	23	61	12	5 698	4 400
Naturvetenskap	80	0	6	83	11	6 920	6 500
Samhällsvetenskap	141	0	14	68	18	5 880	4 000
Handböcker	80	0	3	75	22	7 742	6 475
Större verk	15	0	20	73	7	5 143	4 330
Facklitteratur	486	1	14	70	15	6 271	5 000
Barn- och ungdomslitteratur	154	0	1	57	42	12 591	7 620
Totalt	1 046	4	20	58	18	6 854	4 450

ut som recensionsexemplar till tidningar, som läseexemplar till bokhandelsmedhjälpare och som gratisexemplar till författare. Friexemplaren vars andel varierar från 10 procent av de minsta upplagorna till 5 procent av de större har inkluderats eftersom de belastar titelns kostnadssida. Man bör därför vid studium av tabellerna i det följande observera att försäljningens andel av produktionen inte kan nå 100 procent.

Skönlitteraturen hade den starkaste koncentrationen till de lägre intervallen. Sålunda hade 44 procent av dessa titlar tryckts i mindre än 3 000 exemplar medan motsvarande andelar för facklitteraturen var 15 procent och för barnlitteraturen en procent. För förstnämnda kategori hade resultatet starkt påverkats av lyriktitlarna, som genomgående hade små upplagor, men även ett stort antal prosatitlar hade tryckts i mindre än 3 000 exemplar. De genomgående största upplagorna hade barn- och ungdomslitteraturen inom vilken inte mindre än 42 procent av titlarna hade en upplaga överstigande 10 000 exemplar.

Den totala upplagan för samtliga titlar var närmare 7,2 miljoner exemplar, vilket motsvarar en genomsnittsupplaga på 6 854 exemplar. Av tabell 2.1 framgår att barn- och ungdomslitteraturen låg högt över detta genomsnitt eller på 12 591 exemplar samt att facklitteraturen hade högre värden än skönlitteraturen. Inte oväntat låg lyriken lågt, avsevärt lägre än andra kategorier. Samtliga typer av facklitteratur uppnådde högre genomsnittsupplagor än prosan.

Medelvärdet är emellertid ett inte helt representativt mått för att beskriva upplagorna eftersom det påverkas av ett litet antal titlar med stora upplagor. Medianen, dvs det värde som ligger mitt i skalan, säger mer om vilken som är den typiska upplagan för varje kategori. Helt naturligt låg också varje medianvärde klart under motsvarande medelvärde. Av de tre huvudkategorierna gällde detta i första hand skönlitteraturen och

[a] I kategorin lyrik ingår också några titlar med dramatik och aforismer (jfr bilaga 2.4). Medelvärdena för lyriken i tabell 2.1 och 2.2 har kraftigt påverkats av en dramatikantologi som kommit till användning inom den högre undervisningen. Denna titel uppnådde nämligen en relativt sett mycket stor upplaga och försäljning. Medianvärdena får därför anses vara mer representativa för kategorin lyrik.

Tabell 2.2 Titlarnas fördelning på olika försäljningsintervall för olika litteraturkategorier, procentuell fördelning. Försäljningens medelvärde och median.

Kategori	Antal titlar	Försäljningsintervall				Antal sålda ex	
		1–999	1 000–2 999	3 000–9 999	10 000–	Medelvärde	Median
Prosa	227	46	37	13	4	2 396	1 080
Lyrik	100	81	10	6	3	1 189[a]	250
Förströelse	79	14	38	34	14	5 708	2 675
Skönlitteratur	406	49	30	15	6	2 743	1 015
Humaniora	170	29	34	31	6	3 216	1 985
Naturvetenskap	80	10	50	34	6	4 084	2 705
Samhällsvetenskap	141	16	47	31	6	3 800	2 315
Handböcker	80	10	23	57	10	4 794	3 780
Större verk	15	47	33	20	0	1 942	1 040
Facklitteratur	486	20	38	35	7	3 749	2 470
Barn- och ungdomslitteratur	154	1	19	62	18	9 044	4 945
Totalt	1 046	28	32	32	8	4 138	2 150

[a] Se not föregående sida.

inom denna kategori lyriken.

Av de drygt 1 000 titlarna hade 25, (2,4 procent) huvudsakligen romaner och noveller samt barnböcker, tryckts i mer än 25 000 exemplar. Sammanlagt svarade dessa 25 titlar för 17,4 procent av den totala upplagan på 7,2 miljoner exemplar. Tre titlar hade tryckts i mer än 100 000 exemplar. En mer detaljerad redovisning av spridningen i produktionen framgår av bilaga 2.8.

Försäljning till fullt pris. De intervall som använts i tabell 2.1 för upplagestorlekarna har också använts för att redovisa spridningen i försäljningen i tabell 2.2.

Av naturliga skäl var relationen mellan litteraturkategorierna med avseende på spridningen ungefär densamma som vid produktionen. Sålunda hade skönlitteraturen, främst lyriken, klart större andel titlar i de lägsta intervallen än facklitteraturen och barn- och ungdomslitteraturen.

Det är emellertid mer belysande att jämföra uppgifter om försäljningen med uppgifter om produktionen. Nästan 50 procent av de skönlitterära titlarna såldes i mindre antal än 1 000 exemplar medan andelen titlar som producerats i motsvarande antal var 9 procent. Det betyder att de allra flesta titlarna med producerade upplagor mellan 1 000 och 3 000 exemplar jämte några titlar med ännu högre upplagor inte nådde upp i en försäljning av 1 000 exemplar. Något liknande kan noteras beträffande facklitteraturen. Där hade 15 procent av titlarna tryckts i mindre antal än 3 000 exemplar medan 58 procent hade en försäljning som understeg samma tal.

Påtagligt låg försäljning hade lyriken, för vilken hela 81 procent av titlarna ej uppnått en försäljning av 1 000 exemplar. Inom facklitteraturen visade större verk och humaniora låga upplagor. Det var i första

hand kulturhistoriska verk och litterära essäer som bidrog därtill. Den största andelen storsäljare (över 10 000 exemplar) fanns i grupperna barn- och ungdomslitteratur, förströelselitteratur och handböcker med 18, 14 respektive 10 procent.

Tabell 2.2 redovisar också medelvärde och median för försäljningen. Medelvärdet per titel var 4 138 exemplar, vilket motsvarar en total fullprisförsäljning på cirka 4,33 miljoner exemplar. Medianen var endast 2 150 exemplar, alltså betydligt lägre än medelvärdet. Allmänt gällde att skillnaden mellan dessa båda mått var större för försäljningen än på upplagesidan. Det beror naturligtvis på att titlarna med högre upplagor har haft en relativt större försäljning än andra titlar. Differensen mellan medianen och medelvärde var störst för skönlitteraturen vilket innebär att det var inom denna kategori som de verkliga storsäljarna hade det största inflytandet på totalresultatet.

Av de 25 titlar som tryckts i mer än 25 000 exemplar hade tio uppnått försäljningssiffror i motsvarande intervall. Tillsammans svarade dessa tio titlar för drygt 15 procent av det totala antalet sålda exemplar på 4,33 miljoner. De 25 mest sålda titlarna representerade nästan en fjärdedel av den totala försäljningen. Bland dessa titlar återfanns i första hand barnböcker och kåserier, men även några romaner och handböcker. En mer ingående redovisning av spridningen i försäljningen återfinns i bilaga 2.9.

Den stora skillnaden mellan produktion och försäljning framgår även av tabell 2.3. Den visar att barn- och ungdomslitteraturen hade den klart bästa relationen mellan fullprisförsäljning och produktion, nämligen 71,8 procent. Fackböckerna hade ett högre relationstal än de skönlitterära titlarna, beroende på de senares betydligt starkare koncentration till de lägsta försäljningsintervallen. Stora verk, prosa och lyrik hade låg försälj-

Tabell 2.3 Försäljning till fullt pris och produktion per titel för olika litteraturkategorier.

Kategori	Antal sålda ex	Antal prod ex	Försäljningens andel av produktionen, %
Prosa	2 396	5 083	47,1
Lyrik	1 189	2 630	45,2
Förströelse	5 708	9 692	58,9
Skönlitteratur	2 743	5 375	51,0
Humaniora	3 216	5 698	56,4
Naturvetenskap	4 084	6 920	59,0
Samhällsvetenskap	3 800	5 880	64,6
Handböcker	4 794	7 742	61,9
Större verk	1 942	5 143	37,8
Facklitteratur	3 749	6 271	59,8
Barn- och ungdomslitteratur	9 044	12 591	71,8
Totalt	4 138	6 854	60,4

ning i relation till produktionen, medan övriga kategorier låg samlade omkring totalgenomsnittet.

Försäljningen till fullt pris var koncentrerad till utgivningsåret. Totalt såldes 61 procent av alla böcker under första året. Skillnaden var dock stor mellan skönlitterära och övriga böcker. För de flesta romaner hade försäljningen i stort sett upphört efter första året. Det var endast ett antal bestsellers som därefter hade någon försäljning av betydelse.

För fack- respektive barn- och ungdomslitteraturen var försäljningen jämnare fördelad över tiden. För dessa båda kategorier var förstaårsförsäljningens andel 54 procent mot 82 procent för skönlitteraturen. Det bör emellertid påpekas att det för barnböckerna framför allt var storsäljarna som hade en jämn försäljningsutveckling. De olika kategorierna facklitteratur visade sinsemellan upp vissa skillnader. Sålunda hade samhällslitteraturen hög förstaårsförsäljning på grund av debattböckernas inverkan, medan handböckerna företedde den i särklass jämnaste fördelningen mellan åren. Andra böcker med lång livslängd var sådana fackböcker som används som kurslitteratur på universitet och andra frivilliga läroanstalter. De förekom i första hand inom naturvetenskap och ekonomi. En detaljerad sammanställning av försäljningens fördelning över tiden finns i bilaga 2.10.

Reaförsäljning. Inom bokbranschen gäller normalt att en titel inte realiseras förrän en viss tid efter utgivningen. Denna tid kan variera mellan olika kategorier men är som regel tre år. För titlarna i undersökningen gällde att februari–mars 1969 var det första möjliga reatillfället. Den största reaförsäljningen skedde dock året därpå. I tabell 2.4 redovisas reaförsäljningen för de olika litteraturkategorierna.

Av tabellen framgår att 63 procent av titlarna förekommit på någon realisation. Andelen var betydligt större inom skönlitteraturen än inom andra kategorier. Titlarna inom denna kategori hade enligt tidigare i regel

Tabell 2.4 Reaförsäljning. Antal titlar och sålda exemplar.

Kategori	Antal titlar totalt	Antal reade titlar	Andel reade titlar %	Antal sålda ex per read titel
Prosa	227	197	87	1 026
Lyrik	100	86	86	332
Förströelse	79	66	84	1 886
Skönlitteratur	406	349	86	1 018
Humaniora	170	90	53	1 248
Naturvetenskap	80	44	55	1 065
Samhällsvetenskap	141	65	46	753
Handböcker	80	30	38	1 081
Större verk	15	14	93	1 740
Facklitteratur	486	243	50	1 090
Barn- och ungdomslitteratur	154	68	44	2 585
Totalt	1 046	660	63	1 206

Tabell 2.5 Genomsnittliga konsumentpriser (exklusive varuskatt).

Kategori	Ordinarie pris per titel i kr	Reapris per titel i kr	Reaprisets andel av ordinarie pris i procent
Skönlitteratur	23:52	9:37	39,8
Facklitteratur	27:33	14:66	53,6
Barn- och ungdomslitteratur	10:52	4:97	47,2
Totalt	23:38	10:86	46,4

också kortare livslängd än andra böcker. Fackböcker, speciellt handböcker, som i regel har en längre livslängd, hade realiserats i betydligt mindre utsträckning. Den största försäljningen per titel uppnådde barn- och ungdomsböcker, förströelseböcker och större verk.

När man studerar reaförsäljningens relativa betydelse är det viktigt att komma ihåg att titlarna har varit utsatta för en starkt prisnedsättelse, vilket framgår av tabell 2.5.

Som synes hade bokpriserna vid realisationen i genomsnitt nedsatts till 46 procent av det ursprungliga priset, dvs med mer än hälften. Skillnaden var emellertid mycket stor i det avseendet mellan skönlitterära böcker och fackböcker. Det kan mot den bakgrunden synas överraskande att skönlitteraturen, trots en större prissänkning, inte uppnått större försäljning per realiserad titel än övriga kategorier.

Sammanfattningsvis presenteras nedan ett diagram över produktion och försäljning för de olika litteraturkategorierna. Hela stapeln anger produktionen, den svarta delen försäljning till fullt pris och den streckade delen reaförsäljning, allt i exemplar per titel. Av diagrammet framgår

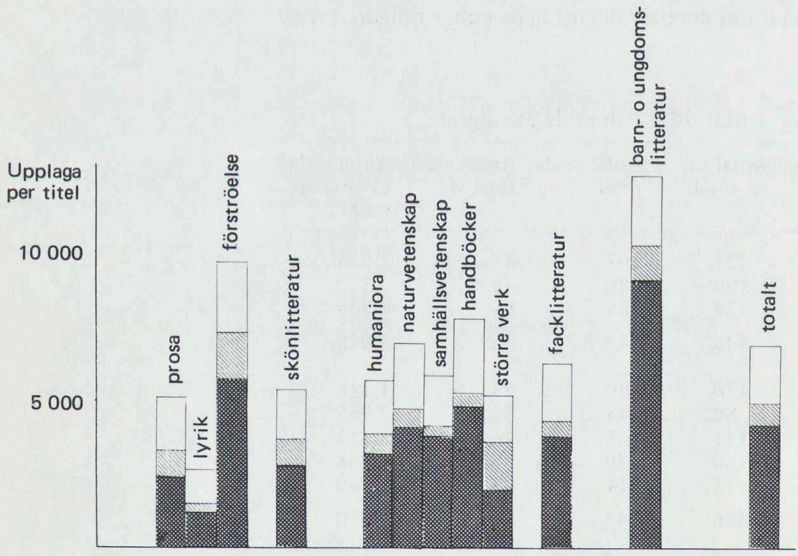

Hela stapeln – antal producerade exemplar per titel
Fylld del – antal sålda exemplar (till fullt pris) per titel
Streckad del – antal sålda exemplar (på realisation) per titel

Figur 2.1 Genomsnittlig produktion och försäljning för olika litteraturkategorier.

Tabell 2.6 Olika genomsnittliga konsumentpriser (exklusive varuskatt).

Kategori	Konsumentpriser (exkl varuskatt i kr)		
	Per titel	Per prod ex	Per sålt ex
Skönlitteratur	23:52	22:10	22:05
Facklitteratur	27:33	25:20	23:15
Barn- och ungdomslitteratur	10:52	9:80	9:65
Totalt	23:38	20:10	18:55

tydligt att barnböckerna hade den största försäljningen både till fullt pris och på rea samt att facklitteraturen hade större fullprisförsäljning än skönlitteraturen men mindre reaförsäljning än den senare. Skillnaden mellan de skönlitterära grupperna var större än mellan motsvarande facklitterära.

Medelpriser. I det föregående har ovägda medelpriser per titel för olika litteraturkategorier presenterats. Det finns emellertid också andra sätt att uttrycka det genomsnittliga priset. Titelns pris kan t ex vägas med det antal exemplar som har producerats eller sålts. Se tabell 2.6 ovan.

Medelpriset per producerat exemplar var genomgående lägre än titelpriset, vilket har sin grund i att de billigare böckerna trycktes i större upplagor än de dyrare i varje kategori. Detta förhållande var mest uttalat för fackböckerna. Till en del beror det naturligtvis på inverkan av pocketböckerna, som har lägre priser och större upplagor än andra böcker. Även från annan utgångspunkt kan rimliga förklaringar finnas. En titel som på grund av stor förväntad försäljning redan från början trycks i en stor upplaga drar en lägre styckekostnad och kan därför få ett lägre pris. Dessutom är det känt att vissa titlar, typ större verk, som har höga priser på grund av påkostat utförande, traditionellt trycks i små förstaupplagor.

För facklitteraturen var medelpriset per sålt exemplar klart lägre än medelpriset per producerat exemplar medan de båda värdena var ungefär lika stora för skönlitteraturen. Bokköparna hade alltså, vad gäller facklitteraturen, i större utsträckning valt de billigare titlarna, vilket antyder en större priskänslighet för denna kategori.

Med anledning av dessa uppgifter är det påkallat att något modifiera den bild som framgick av tabell 2.3. Där konstaterades att skillnaden i försäljningsandel, dvs den andel av produktionen som sålts till fullt pris, mellan facklitteratur och skönlitteratur var närmare nio procentenheter (59,8 mot 51 procent). Om hänsyn tas till skillnaderna mellan de båda medelpriserna per producerat respektive per sålt exemplar, minskar detta gap till fyra procentenheter (54,9 respektive 50,9 procent).

Intäkter

I avsnitt 2.1.2 angavs de typer av intäkter som inflyter från förlagsverksamhet. Den viktigaste är fullprisintäkten, eftersom förhoppningen är att hela upplagan skall säljas till det ursprungliga priset. För de flesta titlarna upphör emellertid försäljningen redan inom ett år utan att alla exemplar

Tabell 2.7 Intäktsslagens andelar av de totala intäkterna för originalutgivningen.

Kategori	Intäkt per titel i kr	Fullprisintäkter, %	Reaintäkter, %	Övriga intäkter, %
Skönlitteratur	42 194	87,0	12,4	0,6
Facklitteratur	58 930	89,9	8,7	1,4
Barn- och ungdomslitteratur	57 087	92,4	5,7	1,9
Totalt	52 163	89,4	9,4	1,2

är sålda, varför resterande böcker måste realiseras. Detta kan ske vid flera tillfällen, dock normalt tidigast tre år efter utgivningen. Några titlar säljs slut på rean, medan andra säljs senare i parti till slumppriser eller får ligga kvar och "värma lagerhyllorna". Enstaka titlar har emellertid en jämn och hög fullprisförsäljning och kan fortfarande anses kuranta efter fem år.

Genom att sälja utgivningsrättigheterna till andra länder[1] kan förläggaren erhålla en extraintäkt. Denna är dock, utom för någon enstaka titel, obetydlig i det stora sammanhanget. Av större vikt är i stället de intäkter som inflyter från den s k nyutgivningen. Dessa kommer dock att redovisas i ett senare avsnitt.

De olika intäktsslagens betydelse. Tabellen 2.7 visar hur de totala intäkterna från originalutgivningen fördelades på olika intäktsslag. Därvid har intäkterna för restupplageförsäljning i parti och utgivning utomlands jämte de beräknade intäkterna för kvarvarande lager sammanslagits till en post "övriga intäkter".

Dominerande var de intäkter som härrörde från fullprisförsäljningen, vilka motsvarade 89 procent av totalbeloppet, medan reaintäkternas andel var 9 procent. Det har tidigare visats att skönlitterära titlar, framför allt prosa, i större utsträckning än andra titlar blev föremål för realisation. Detta bekräftas av föreliggande siffror. Sålunda utgjorde reaintäkterna drygt 12 procent av totalintäkterna för skönlitteraturen mot knappt 9 procent för fackböckerna. Att reaförsäljningen spelade större roll för de skönlitterära titlarna än för andra kategorier beror på att fullprisförsäljningen varit sämre och att därför fler titlar har placerats på rean. Detta faktum att de kan säljas tre till fyra år efter utgivningen till nedsatt pris men inte ett år efter utgivningen till ordinarie pris kan vittna om att de inte är föråldrade efter ett år utan att priset är för högt och/eller försäljningen för passiv.

Den avsevärt största andelen reaförsäljning, 24 procent, hade dock de stora verken, vilket framgår av bilaga 2.11[2]. En möjlig förklaring därtill är att det ursprungliga priset var så högt att det orsakade köpmotstånd medan det starkt nedsatta priset vid rean var acceptabelt för en större grupp av konsumenter.

Medelpriser för olika försäljningsperioder. Det har tidigare konstaterats att 61 procent av antalet sålda exemplar (till fullt pris) föll inom utgivningsåret. Om man emellertid betraktar fullprisintäkternas fördelning över tiden finner man att 67 procent därav inflöt år 1966. Detta

[1] En viss export av böcker på svenska sker till de övriga nordiska länderna, främst Finland. Denna eventuella försäljning, som är av obetydlig omfattning, är inkluderad i de tidigare redovisade försäljningsuppgifterna.

[2] Bilaga 2.11 visar intäkt per titel, fördelad på intäktsslag, för de olika litteraturkategorierna.

Tabell 2.8 Konsumentpris per sålt exemplar till fullt pris för olika försäljningsperioder (exklusive varuskatt).

Kategori	Förstaårsförsäljning, kr	Övriga års försäljning, kr	Totalt, kr
Skönlitteratur	23:05	17:25	22:05
Facklitteratur	25:45	20:65	23:15
Barn- och ungdomslitteratur	10:–	9:10	9:65
Totalt	20:20	15:85	18:55

innebär att de böcker som såldes under första året i genomsnitt var dyrare än de som såldes senare. Differensen härvidlag för olika litteraturkategorier framgår av tabell 2.8.

Skillnaden för fack- och skönlitteraturen synes så stor att den inte enbart kan anses bero på slumpen. Det kan finnas anledning förmoda att konsumenten är mindre prismedveten vid köp av nya böcker än av gamla. Detta kan gälla t ex vid presentköpen, där priset kan spela en mindre roll, främst då det gäller nyutkommen litteratur. Men även om boken är avsedd för köparen själv, kan priset på en nyutkommen bok spela en sekundär roll. Det är då fråga om köp av viss bok, för vilken substitut inte finns, t ex favoritförfattarens senaste verk. En bidragande orsak kan naturligtvis också vara att bibliotekens utbud av nya böcker släpar efter i tiden.

Försäljningsandel. Av tabell 2.3 framgick att 59,8 procent av antalet producerade fackböcker hade sålts till fullt pris och att motsvarande andel för skönlitteraturen var 51 procent. I kommentaren till tabell 2.6 konstaterades att denna skillnad i försäljningsandel mellan de båda kategorierna minskades om försäljningen och produktionen vägdes med respektive medelpriser. Om man tar hänsyn även till de intäkter som härrörde från bl a reaförsäljning och sålunda ställer de totala intäkterna i relation till de "teoretiska" intäkterna (de intäkter som skulle ha erhållits om samtliga exemplar hade sålts till fullt pris), förändras bilden ytterligare. Observeras bör dock att den "teoretiska" intäkten aldrig kan uppnås eftersom gratisexemplaren är inkluderade.

Skillnaden mellan skönlitteratur och facklitteratur har alltså krympt ytterligare, vilket naturligtvis beror på att realisationen spelade större roll för förstnämnda kategori.

Tabell 2.9 Verkliga och "teoretiska" intäkter per titel för olika litteraturkategorier.

Kategori	Verkliga intäkter, kr	"Teoretiska" intäkter, kr	De verkliga intäkternas andel av de "teoretiska", %
Skönlitteratur	42 194	72 118	58,5
Facklitteratur	58 930	96 226	61,2
Barn- och ungdomslitteratur	57 087	74 225	76,9
Totalt	52 163	83 636	62,4

Kostnader

I avsnitt 2.1.2 redogjordes i korthet för de olika kostnader som är förknippade med bokutgivning. Dessa kan grovt indelas i sär- och samkostnader. Särkostnaden är sådan kostnad som kan hänföras till en viss titel, dvs kostnaden skulle inte ha uppstått om titeln inte givits ut. Särkostnaden har uppdelats på framställningskostnad, författarhonorar och översättningskostnad. Reklamen intar i detta sammanhang något av en mellanposition. Det är ostridigt att t ex annonskostnaden drabbar de titlar som ingår i annonsen men det är svårt och förenat med stort arbete att över en längre period riktigt fördela dessa kostnader på de olika titlarna. Då emellertid de flesta förlagen har ansett sig kunna fördela sina reklamkostnader har dessa tagits med i särkostnadsberäkningen. För de förlag som ej redovisat reklamen som en särkostnad har nämnden i samråd med respektive förlag beräknat denna.

Samkostnaderna utgörs i första hand av kostnader för administration, redaktion[1], lager och distribution. Nio av de i undersökningen ingående förlagen (representerande 86 procent av omsättningen) har fördelat sådana kostnader. Denna fördelning har huvudsakligen skett med utgångspunkt i framställningskostnaderna. Av de fyra förlag som inte kunnat göra någon fördelning av samkostnaderna tillhör ett förlagsgrupp 1 och tre förlagsgrupp 2.

Särkostnader. Särkostnaden per titel för originalutgivningen uppgick till cirka 36 400 kr. Helt naturligt förelåg klara skillnader mellan olika litteraturkategorier. Sålunda visade sig fackböckerna vara klart dyrare att ge ut än de skönlitterära böckerna. Genomsnittskostnaderna för de två kategorierna uppgick till 42 500 respektive 29 700 kr. Skillnaden beror till en del på att fackbokstitlarna hade större upplagor. Av samma skäl drog barnböckerna större särkostnader än skönlitteraturen. Av underkategorierna hade lyriken den i särklass lägsta kostnaden per titel, vilket är helt naturligt med tanke på de synnerligen små upplagorna. En detaljerad sammanställning av de olika särkostnadernas storlek för olika litteraturkategorier finns i bilaga 2.12.

För att man skall få en bättre jämförelse mellan olika litteraturtyper bör kostnaderna sättas i relation till produktionen. Tabell 2.10 ger särkostnaderna per producerat exemplar och per 100 boksidor samt särkostnadernas andel av priset. Vid studium av tabellen bör man emellertid hålla i minnet att, bortsett från alla olikheter i övrigt, styckekostnaderna blir lägre ju färre titlar en viss given totalupplaga är fördelad på. Eller med andra ord: ju större upplaga per titel, desto gynnsammare kostnadsbild.

Ytterligare en kommentar är på sin plats. Den del av författarroyaltyn, som ligger över garantihonoraret, skiljer sig från andra särkostnader genom att den uppstår först vid en viss minimiförsäljning. Denna kostnads relativa betydelse beror alltså på hur stor andel av upplagan som säljs, vilket i detta fall innebär att skönlitteraturens relativa kostnad är något underskattad i förhållande till andra kategorier eftersom förstnämnda kategori hade en lägre försäljningsandel.

Trots högre genomsnittsupplaga drabbades facklitteraturen av en klart

[1] Med undantag för de redaktionella särkostnader som omnämnts i avsnitt 2.1.2.

Tabell 2.10 Särkostnaderna per producerat exemplar, per 100 sidor och i procent av konsumentpriset (exklusive varuskatt).

Kategori	Särkostn per prod ex, kr	Antal sidor per prod ex	Särkostn per 100 sidor, kr	Pris per prod ex, kr	Särkostn andel av priset, %
Prosa	6:44	231	2:79	26:05	24,7
Lyrik	4:45	171	2:60	16:52	26,9
Förströelse	4:50	185	2:43	18:13	24,8
Skönlitteratur	5:52	208	2:65	22:12	25,0
Humaniora	7:44	233	3:19	27:21	27,3
Naturvetenskap	6:42	206	3:12	22:20	28,9
Samhällsvetenskap	5:73	213	2:69	20:95	27,4
Handböcker	4:59	143	3:21	18:73	24,5
Större verk	29:75	348	8:55	119:46	24,9
Facklitteratur	6:77	207	3:27	25:21	26,9
Barn- och ungdoms-litteratur	2:79	104	2:68	9:79	28,5
Totalt	5:32	179	2:97	20:10	26,5

större styckkostnad än skönlitteraturen. Det torde bero på de större kostnaderna för redaktionellt arbete och illustrationer för förstnämnda kategori. Detta gäller först och främst de stora verken men även inom områdena naturvetenskap och humaniora. Förströelselitteraturens relativt låga styckkostnad förklaras till stor del av den höga upplagenivån. Den lägsta kostnaden per producerat exemplar hade barn- och ungdomslitteraturen. Där måste emellertid hänsyn tagas till att sidantalet var betydligt lägre än för övriga kategorier.

Genom att dividera styckkostnaden med det genomsnittliga sidantalet erhålles en bättre bild av de olika kategoriernas kostnadsintensitet. Här måste emellertid påpekas att förutom upplagans storlek spelar bokens sidantal en viss roll. Ju tunnare boken är, desto större blir den relativa kostnaden, eftersom varje titel har en stor fast kostnad som är oberoende av bokens omfång. Det är emellertid endast för kategorier där sidantalet klart avviker från genomsnittet som denna omständighet är av avgörande betydelse.

De viktigaste faktorer som konstituerar skillnader i kostnadsintensiteten är

1. omfattningen av det redaktionella granskningsarbetet
2. omslags- och papperskvalitet
3. antal typrum per sida
4. illustrationernas kvalitet och antal
5. bokens bindning.

Fackböckernas högre kostnad kan huvudsakligen förklaras med hänvisning till de första och fjärde punkterna. Papperskvalitén och antalet typrum varierar stort inom såväl fack- som skönlitteraturen. Allmänt kan dock sägas att lyriken, vad beträffar alla fem kostnadsfaktorerna, ligger i den lägre delen av skalan. Att denna kategori ändå har en hög relativ kostnad beror, som tidigare nämnts, på den låga genomsnittsupplagan.

Bland fackböckerna hade inte oväntat de stora verken den utan jämförelse största kostnaden per 100 sidor medan de övriga kategorierna inbördes låg på ungefär samma nivå. Därifrån avvek dock den samhällsvetenskapliga litteraturen, som bl a bestod av debattböcker av mindre påkostat slag.

Barnböckerna är nästan alltid inbundna och ofta rikt illustrerade och därmed relativt kostsamma, vilket dock här har motverkats av den gynnsammare upplagestrukturen.

Skillnaden i styckkostnad mellan olika kategorier återspeglades delvis i prisskillnaderna. Därmed är inte sagt att kostnaderna utgjorde en konstant andel av priset. Av tabell 2.10 framgår att skönlitteraturen hade de lägsta kostnaderna i förhållande till priset, vilket innebär att denna kategori, för varje sålt exemplar, erhöll det största bidraget för täckande av samkostnaderna. Att barn- och ungdomsböckerna hade en relativt låg marginal jämfört med de andra huvudkategorierna kan delvis förklaras av att förlagen vid sin prissättning räknar med en större priskänslighet för dessa böcker.

De olika kostnadsslagens betydelse. En uppfattning om de olika kostnadsposternas relativa betydelse får man genom att ställa dem i relation till förlagens intäkter. Se tabell 2.11.

Vid studium av tabellen är det viktigt att hålla i minnet att framställningskostnaderna är oberoende av försäljningens storlek medan den del av författararvodet som ligger över garantibeloppet ökar proportionellt med försäljningen. Detta betyder att, allt annat lika, författarhonorarets andel ökar med större försäljningsandel.

Det bör observeras att i uppställningen nedan har översättningskostnaderna slagits ut på samtliga titlar inom respektive litteraturkategori – således även på de svenska – därav den låga andelen översättningskostnader. En jämförelse mellan svenska originalverk och översättningar återfinns i avsnitt 2.3.3 av vilket framgår översättningskostnadernas storlek och andel för den utländska litteraturen.

Särkostnaderna motsvarade för den totala populationen ungefär 70 procent av intäkterna, vilket innebär att originalutgivningen gav ett täckningsbidrag på 30 procent. För barn- och ungdomslitteraturen var

Tabell 2.11 Kostnadsslagen i procent av de totala intäkterna för originalutgivningen.

Kategori	Intäkt per titel, kr	Särkostnader i procent av intäkterna				
		Framställningskostnad	Royalty	Översättning	Reklam	Summa
Skönlitteratur	42 194	37,3	18,0	2,6	12,3	70,2
Facklitteratur	58 930	46,5	12,8	1,6	11,2	72,1
Barn- och ungdomslitteratur	57 087	43,6	10,7	0,7	6,6	61,6
Totalt	52 163	43,2	14,1	1,8	10,8	69,9

särkostnadernas andel lägre, och därmed bidragets storlek högre, än genomsnittet. Detta berodde, förutom på den stora försäljningen, på relativt låga kostnader för royalty och reklam.

Framställningskostnaden var överlag den största kostnadsposten, för skönlitteratur dock i mindre utsträckning än för övriga kategorier. Vad gäller facklitteraturen gick en mycket stor del av intäkterna åt till att täcka denna post. Dessa böcker drog även tämligen höga reklamkostnader.

Skönlitteraturen hade den största andelen royaltykostnader, vilket är naturligt med tanke på vad som i avsnitt 2.1.2 har sagts om denna kostnadspost. Genom att multiplicera siffrorna i royaltykolumnen med 0,6[1] får man ett ungefärligt mått på hur stor del som författarna erhåller av branschens totala intäkter. Att denna för skönlitteraturen klart understiger 16 2/3 procent har flera orsaker. På reaförsäljning utgår betydligt lägre royalty än på fullprisförsäljning. För utländsk skönlitteratur utgår lägre honorar än för svensk och på pocketböcker är procentsatsen oftast endast 7,5 procent.

Reklamkostnadernas andel av förlagens intäkter uppgick till knappt 11 procent. Utslagen på branschens bruttointäkter, dvs multiplicerad med 0,6[1], blir andelen 6,5 procent. Därvid har inte hänsyn tagits till bokhandelns reklamkostnader men dessa är så obetydliga att de inte påverkar resultatet.

Samkostnader. Som tidigare nämnts har endast nio av de tretton förlagen fördelat sina samkostnader. Detta försvårar möjligheterna att göra en totalkostnadsberäkning. Materialet visar att de nio förlagens samkostnader svarade för 33 procent av deras totalkostnader. Möjligen vågar man antaga att de övriga fyra förlagen hade samma andel samkostnader. Förlagen ifråga är dock inte representativa i alla avseenden. Sålunda hade de större andel pockettitlar och sämre genomsnittligt bidrag än andra förlag. Å andra sidan representerar de olika förlagsstorlekar. Då de endast svarade för cirka 14 procent av omsättningen väger de relativt lätt i sammanhanget.

Om man alltså räknar med att andelen samkostnader totalt var 33 procent blir totalkostnaden 56,9 mkr eller 54 400 kr per titel. Eftersom intäkten per titel var cirka 52 200, blir underskottet på originalutgivningen cirka 4 procent av intäkterna.

Kostnader och intäkter för nyutgivningen

I föregående avsnitt har kostnader och intäkter för originalutgivningen redovisat. Därvid har alltså nytryck och nya upplagor inberäknats, även om de till viss del omarbetats. Det förekommer emellertid också att vissa titlar efter några år ges ut i ny utgivningsform såsom pocket eller inbunden billigbok. Det rör sig huvudsakligen om titlar med allmänt innehåll, som under det första året haft en mycket god försäljning.

Av de 1 046 titlarna i undersökningen har 40 blivit föremål för en sådan utgivning. Av dessa var 28 romaner och noveller, 8 fackböcker samt de övriga 4 barnböcker. Det visar sig tydligt att denna utgivning på några väsentliga punkter klart skilde sig från originalutgivningen. Det

[1] Omräkningsfaktorn 0,6 har valts därför att bokhandelns rabatt var cirka 40 procent.

Tabell 2.12 Intäkter, särkostnader och bidrag per titel för nyutgivningen.

Kategori	Antal nyutgivna titlar	Intäkter, kr	Särkostnader, kr	Bidrag, kr	Bidragets andel av intäkterna, %
Skönlitteratur	28	113 914	51 872	62 042	54,4
Facklitteratur	8	119 897	47 312	72 585	60,5
Barn- och ungdomslitteratur	4	33 084	16 200	16 884	51,0
Totalt	40	107 027	47 392	59 635	55,7

handlade om lågprisböcker (priset per titel var endast 10:50) med stora upplagor (21 100 exemplar per titel) och stor försäljning (14 800 exemplar per titel). Av dessa böcker hade alltså 70 procent av alla producerade exemplar sålts trots att utgåvorna funnits på marknaden två år mindre än originalböckerna.

I tabell 2.12 redovisas nyutgivningens intäkter, kostnader och bidrag per titel för de tre huvudkategorierna.

I bilaga 2.13 har motsvarande poster fördelats på det totala antalet titlar i populationen. Dessa kostnader och intäkter skall läggas till de tidigare redovisade från originalutgivningen för att titlarnas totala intäkter och kostnader skall erhållas.

Täckningsbidrag

I det förgående har intäkter och särkostnader för såväl original- som nyutgivning redovisats. Utifrån dessa uppgifter kan titlarnas täckningsbidrag beräknas – dvs skillnaden mellan intäker och särkostnader.

Bidraget kan uttryckas dels i absoluta tal och dels i procent av intäkterna. I det första fallet får man ett mått på hur många kronor som titeln bidrar med till täckande av samkostnaderna och i det andra kan man se hur stor andel av titelns intäkter, som kan användas till samma syfte. Fördelen med att räkna i relativt bidrag är framför allt den att hänsyn tas till de kostnadsinsatser som gjorts. Sålunda kan jämförelser mellan olika titlars och olika kategoriers "avkastning" göras. Att titlarna ger höga relativa bidrag utgör emellertid inte alltid någon garanti för att bokutgivningen blir lönsam eftersom titlarnas bidrag i kronor måste vara tillräckligt stora för att täcka alla samkostnader inklusive kostnaderna för den centrala administrationen. Därför är det absoluta bidraget också ett intressant jämförelsemått.

Bidrag för olika litteraturkategorier. Det totala bidraget för samtliga titlar blev cirka 18,84 mkr, vilket motsvarade ett täckningsbidrag på 32 procent av totalintäkten på 58,84 mkr. Eftersom samkostnaden har beräknats uppgå till 33 procent av totalkostnaden har alltså en förlust uppstått på 1966 års utgivning. I detta sammanhang måste dock vissa reservationer göras med tanke på att såväl intäkter som kostnader är fördelade över en längre period. Denna fråga kommer att behandlas senare.

Tabell 2.13 Intäkter, särkostnader och bidrag per titel för olika litteraturkategorier.

Kategori	Intäkter, kr	Särkostnader, kr	Bidrag, kr	Bidrag i proc av intäkterna, %
Prosa	56 503	37 559	18 944	33,5
Lyrik	12 984	11 692	1 292	10,0
Förströelse	78 432	48 110	30 322	38,6
Skönlitteratur	50 050	33 240	16 810	33,6
Humaniora	55 333	42 587	12 746	23,0
Naturvetenskap	71 633	47 107	24 526	34,2
Samhällsvetenskap	51 536	34 614	16 922	32,8
Handböcker	53 216	35 528	17 688	33,2
Större verk	195 855	153 015	42 840	21,9
Facklitteratur	60 904	43 265	17 639	29,0
Barn- och ungdomslitteratur	57 946	35 582	22 364	38,6
Totalt	56 256	38 243	18 013	32,0

I tabell 2.13 redovisas täckningsbidraget både absolut och relativt uppdelat på de olika litteraturkategorierna.

Det största procentuella bidraget gav barn- och ungdomslitteraturen med 38,6 procent, följt av skönlitteraturen med 33,6 procent medan facklitteraturen endast gav 29 procent bidrag. Bland delkategorierna var lyrikböckerna de utan jämförelse minst lönsamma med ett bidrag på 10 procent, vilket var långt under genomsnittet. För facklitteraturen var det humanioraböckerna och de stora verken som gav låga bidrag medan de övriga kategorierna låg nära totalgenomsnittet. Inom vuxenlitteraturen kan endast förströelselitteraturen sägas ha haft ett stort täckningsbidrag.

Även i absoluta tal hade barn- och ungdomsböckerna det största bidraget av de tre huvudkategorierna. Däremot visade här de skönlitterära titlarna lägre värden än fackböckerna, mycket beroende på lyrikens inverkan. Denna senare kategori gav det i särklass lägsta bidraget men hade också den klart lägsta omsättningen. Bland de facklitterära kategorierna kan man notera att humanioraböckerna, trots en relativt stor omsättning, erhöll det minsta absoluta bidraget.

Titlarnas fördelning på olika bidragsintervall. Som framgått ovan förelåg vissa skillnader i täckningsbidrag mellan olika litteraturkategorier. Tidigare redovisade uppgifter över spridningen på olika försäljningsintervall antyder att klara differenser också skulle finnas mellan titlar i samma litteraturkategori. Detta bekräftas av tabell 2.14.

Räknat på den totala populationen hade hela 33 procent av titlarna inte täckt sina egna kostnader. Med andra ord hade endast 67 procent av titlarna lämnat bidrag till samkostnaderna. Det bästa resultatet uppvisades av barn- och ungdomstitlarna av vilka endast 14 procent lämnade underskott, vilket kan jämföras med 47 procent för skönlitteraturen. För sistnämnda kategori gav främst lyriktitlarna men även åtskilliga prosaböcker lågt bidrag. Beträffande facklitteraturen kan noteras att den, av de tre huvudkategorierna, hade den största andelen titlar i såväl det lägsta

Tabell 2.14 Titlarnas fördelning på absoluta bidragsintervall för olika litteraturkategorier, procentuell fördelning.

Kategori	Antal titlar	Bidragsintervall				
		Underskott, tkr		Överskott, tkr		
		>15	15–0	0–6	6–30	⩾30
Prosa	227	1	43	19	22	15
Lyrik	100	1	75	6	14	4
Förströelse	79	3	18	25	31	23
Skönlitteratur	406	2	46	17	21	14
Humaniora	170	5	26	23	27	19
Naturvetenskap	80	10	19	21	34	16
Samhällsvetenskap	141	4	21	19	34	22
Handböcker	80	10	8	13	47	22
Större verk	15	33	7	20	7	33
Facklitteratur	486	7	20	20	33	20
Barn- och ungdoms-litteratur	154	0	14	20	52	14
Totalt	1 046	4	29	19	31	17

som det högsta intervallet.

En mer detaljerad redovisning av titlarnas fördelning över olika absoluta bidragsintervall finns i bilaga 2.14.

Hänsyn bör emellertid tas inte bara till fördelningen inom olika intervall utan också till bidragets storlek i respektive intervall. Tabell 2.15 visar att av de titlar som lämnade bidrag gav de skönlitterära böckerna de största överskotten. Bland de titlar som inte kunde täcka sina egna kostnader uppvisade däremot fackböckerna de största underskotten.

Av drygt 1 000 titlar gav 6 minst 300 000, 37 minst 100 000 och 75 titlar minst 60 000 kr i bidrag. Alla kategorier utom lyrik var företrädda i denna krets. Facklitteraturen hade här större representation än skönlitteraturen. Om man emellertid bara ser till de 37 bästa titlarna var andelen skönlitteratur något större. Bland de sex mest lönsamma böckerna fanns två barnböcker.

En stor del av de lönsamma fackböckerna var sådana titlar som använts som kurslitteratur på universitet och andra frivilliga läroanstalter. Som

Tabell 2.15 Genomsnittligt bidrag för titlar med positivt respektive negativt bidrag.

Kategori	Överskott		Underskott	
	Kr	Antal titlar	Kr	Antal titlar
Skönlitteratur	36 517	212	4 726	194
Facklitteratur	29 306	355	13 979	131
Barn- och ungdoms-litteratur	26 658	133	4 829	21
Totalt	30 987	700	8 236	346

mycket lönsamma framstod också ett antal naturskildringar, memoarer och praktiska handböcker. De skönlitterära titlarna var med några undantag av underhållningskaraktär. De 75 titlarna som hade ett täckningsbidrag på minst 60 000 kr gav tillsammans ett bidrag på 11,78 mkr, dvs 62,5 procent av det totala bidraget på 18,84 mkr. Ser man endast på de 25 bästa titlarna blev bidraget 7,7 mkr, dvs 40,9 procent.

Av de titlar som inte täckt sina särkostnader hade 41 lämnat ett underskott på mer än 15 000 kr. I denna grupp dominerade facklitteraturen med 35 titlar. Här fanns några "större verk", böcker inom kulturhistoria, konst och litteratur samt biologi, men även enstaka biografier och handböcker.

Av materialet framgår också titlarnas spridning med avseende på graden av bidragstäckning. Tidigare har noterats att samkostnaderna genomsnittligt motsvarade cirka 1/3 av de totala kostnaderna. Det kan vara av intresse att se hur många titlar som täckte sina samkostnader. Tabell 2.16 visar därför hur stor andel av titlarna som gav ett täckningsbidrag på minst 33 procent. Dessutom har i en särskild kolumn redovisats hur stor andel av titlarna som över huvud taget gav bidrag.

I genomsnitt täckte var tredje titel sina samkostnader. Andelen var klart större för barnböckerna och även för fackböckerna medan endast 23 procent av de skönlitterära titlarna uppnådde ett 33-procentigt bidrag. Speciellt för sistnämnda kategori var det alltså en liten andel av titlarna som bar upp den totala utgivningen. Fackböcker, speciellt handböcker, var i regel säkrare kort även om kraftiga bakslag i vissa fall kunde inträffa för denna kategori.

Femton titlar, därav 12 fackböcker, gav täckningsbidrag på minst 66 procent. De 25 "bästa" titlarna hade ett täckningsbidrag på minst 61 procent. Den genomsnittliga bidragsprocenten för dessa var 69 procent. Inte mindre än åtta handböcker fanns bland dessa högavkastande titlar,

Tabell 2.16 Andel titlar som gav bidrag respektive full kostnadstäckning för olika litteraturkategorier.

Kategori	Antal titlar	Andel titlar med bidrag, %	Andel titlar med bidrag > 33 procent, %
Prosa	227	55	21
Lyrik	100	24	14
Förströelse	79	80	41
Skönlitteratur	406	52	23
Humaniora	170	69	32
Naturvetenskap	80	71	30
Samhällsvetenskap	141	75	41
Handböcker	80	83	55
Större verk	15	60	20
Facklitteratur	486	73	38
Barn- och ungdomslitteratur	154	86	46
Totalt	1 046	67	33

tillsammans med ett antal detektivromaner, barnböcker och kursböcker.

Bilaga 2.15 visar titlarnas fördelning över ett antal procentuella bidragsintervall.

Vinst. Såsom framgått av tabell 2.13 uppgick intäkten per titel till 56 260 kr, medan särkostnaden var cirka 38 240 kr. Samkostnadernas andel av totalkostnaden har uppskattats till 33 procent. Därav följer en genomsnittlig totalkostnad på 57 175 kr, och en förlust per titel motsvarande 915 kr eller cirka 1,5 procent av intäkterna.

Möjligheterna att beräkna de olika litteraturkategoriernas vinst kompliceras avsevärt av svårigheten att uppskatta deras samkostnadsandel. Enligt den fördelning av samkostnaderna som gjorts av nio förlag skulle fack- och barnböcker relativt sett ha dragit en något större andel samkostnader än skönlitteraturen. Detta stämmer också med den uppfattning som ett antal förläggare har givit uttryck åt. Något exakt mått på vad samkostnaderna betyder för de olika kategorierna kan emellertid inte redovisas.

Slutsatsen blir, med hänvisning till de bidragsprocent som redovisats i tabell 2.13, att fackboksutgivningen i sin helhet var olönsam, att de skönlitterära titlarna gav kostnadstäckning men inte mer samt att barn- och ungdomslitteraturen var vinstgivande.

Sammanfattning

Av det föregående har framgått att, av de tre huvudkategorierna, barn- och ungdomslitteraturen uppnådde det högsta bidraget i absoluta såväl som i relativa tal. Förklaringen därtill får sökas i den, jämfört med övriga kategorier, mycket stora försäljningen av dessa böcker. Den genomgående höga upplagenivån bidrog till att sänka särkostnaden per producerat exemplar, som dock utgjorde en större andel av priset för barnböckerna än för vuxenlitteraturen.

En relativt liten andel av barnbokstitlarna var direkt olönsam medan några synnerligen lönsamma titlar i hög grad bidrog till det goda totalresultatet.

Vad angår vuxenlitteraturen erhöll fackböckerna ett något större absolut bidrag per titel än skönlitteraturen, vilket delvis hänger samman med att den förstnämnda kategorin låg på en högre omsättningsnivå, beroende på större upplagor och mer påkostade böcker och därmed höga kostnader och högre priser.

Ser man däremot på bidraget i procent av intäkterna visade skönlitteraturen ett bättre resultat. Visserligen hade för facklitteraturen en större andel av produktionen sålts, men detta motverkades gott och väl av att de skönlitterära titlarna erhöll ett större relativt bidrag för varje sålt exemplar. De hade med andra ord en högre risk- och vinstmarginal. Till detta kom att nyutgivning betydde avsevärt mer för skönlitteraturen.

Av det ovan sagda kan dock inte den slutsatsen dras att skönlitterära böcker genomgående eller ens i de flesta fall var mer lukrativa än fackböckerna. Motsatsen var snarare fallet. Av de titlar som redovisade underskott eller ett obetydligt överskott, var de flesta skönlitterära, däribland huvuddelen av lyrikutgivningen. Å andra sidan fanns ett antal

romaner och noveller, huvudsakligen av underhållningskaraktär, som såldes i ett mycket stort antal. Utan deras medverkan skulle 1966 års skönlitterära utgivning ha tett sig direkt olönsam.

Klart lönsamma titlar fanns också bland fackböckerna. Vad beträffar denna kategori är det dock mer intressant att notera att de titlar som inte gav bidrag drabbades av ett betydligt större underskott än motsvarande skönlitterära. Fackböckerna, speciellt större verk, drog nämligen högre kostnader, på grund av större redaktionell insats och större upplagor. Om sedan försäljningen var dålig, blev alltså förlusten desto större.

Inom skönlitteraturen var lyriken den i särklass minst lönsamma kategorin, vilket främst berodde på att försäljningen låg på en synnerligen låg nivå. Därtill kom att den ogynnsamma upplagestrukturen bidrog till en relativt hög styckekostnad samt att priset inte var anpassat därefter.

För förströelselitteraturen var situationen på många sätt den motsatta: höga upplagor, stor försäljning, låga kostnader i förhållande till priset och därmed god lönsamhet.

För prosatitlarna gällde att upplagorna var lägre än för förstöelselitteraturen, men den genomsnittliga marginalen per sålt exemplar var densamma. Den avgörande skillnaden var emellertid att försäljningen var så mycket sämre för prosaböckerna. Det var för sistnämnda kategori som "gungor- och karusellförhållandet" var mest uttalat, dvs ett litet antal titlar täckte de förluster som uppstod på en stor del av utgivningen.

De olika kategorierna facklitteratur visade sinsemellan upp mindre skillnader. Titlarna inom områdena naturvetenskap och samhällsvetenskap samt handböckerna gav ungefär samma procentuella bidrag. Det bör emellertid påpekas att resultatet för den förstnämnda kategorin starkt påverkades av två mycket lönsamma titlar, av vilka en hade kommit i ny utgåva. De samhällsvetenskapliga titlarna uppnådde den i förhållande till produktionen största försäljningen, medan handböckerna hade de i förhållande till priset lägsta kostnaderna.

Som klart olönsamma framstod humanioraböckerna och de större verken. Detta berodde i första hand, speciellt för de större verken, på en jämfört med övriga kategorier låg försäljning såväl i absoluta tal som i procent av produktionen. För den förstnämnda kategorin kom därtill en relativt låg marginal för varje sålt exemplar.

Bland de lönsamma fackböckerna återfanns flera kursböcker, främst inom naturvetenskap och ekonomi, ett antal praktiska handböcker samt några reseskildringar och memoarer. På den olönsamma sidan fanns flera humanioraböcker, ofta påkostade, inom områdena kulturhistoria, konst och litteratur, jämte några biologiböcker samt enstaka biografier och handböcker.

Det bidrag som erhölls på den totala utgivningen kan, såsom tidigare framhållits, inte anses ha täckt de totala samkostnaderna varför 1966 års utgivning blev förlustbringande för förlagen. Denna förlust uppgick till cirka 1,5 procent av omsättningen.

Omräkning till 1966 års penningvärde

De kostnader och intäkter som har redovisats i det föregående är uttryckta i löpande priser. Eftersom de inte uppkommit samtidigt utan under en följd av år kan en viss överskattning anses ha skett. För att söka bedöma hur stor denna överskattning är har intäkter och kostnader deflaterats till 1966 års penningvärde. Som mått på penningvärdeförsämringen har därvid använts konsumentprisindex enligt följande

1966 = 100,0	1967 = 104,1	1968 = 106,1
1969 = 109,0	1970 = 116,8	

Intäkterna. Fullprisintäkterna är redovisade för olika år och omräknas med index för respektive år.

Reaförsäljningen har skett under redovisningsåren 1968, 1969 och 1970. Genomsnittligt kan emellertid reaintäkterna beräknas ha influtit under 1969.

Intäkterna för nyutgåvorna, av vilka de flesta utkom 1968, kan anses ha influtit 1969.

Övriga intäkter, vilka utgör en liten del av de totala intäkterna, kan beräknas ha influtit 1970.

Om sålunda de olika intäkterna räknas om till 1966 års penningvärde uppgår de totala intäkterna till 56,9 mkr mot 58,8 mkr i löpande priser. Intäkterna är således överskattade med 1,9 mkr eller 3,3 procent.

Kostnaderna. Även om förlagen inte redovisat kostnaderna fördelade på olika år kan man av grundmaterialet beräkna när de uppkommit.

De flesta titlarna har tryckts i endast en upplaga och framställningskostnaderna har då uppkommit utgivningsåret. Cirka 85 procent av de totala framställningskostnaderna kan beräknas ha fallit på detta år. Resterande del kan hänföras till 1968 (genomsnittligt).

Författararvodet utbetalas i regel året efter försäljningen. Eftersom 2/3 av försäljningen inträffade 1966 skulle alltså samma andel av royaltykostnaden ha betalts ut 1967. En stor del av detta belopp har emellertid betalts ut till författarna i form av garantihonorar redan under utgivningsåret. Grovt räknat kan 1/3 av den totala royaltykostnaden anses ha uppstått 1966, ytterligare 1/3 1967 och resten (genomsnittligt) år 1969.

Kostnaderna för översättning och reklam har helt hänförts till utgivningsåret 1966.

De flesta nyutgåvorna kom ut 1968 och kostnaderna för dessa kan också sägas ha inträffat under detta år.

I 1966 års penningvärde kan kostnaderna beräknas till 39,4 mkr mot 40,0 mkr i löpande värden, vilket innebär en överskattning med 0,6 mkr eller 1,5 procent.

Intäkterna har således överskattats mer än kostnaderna. Tar man hänsyn till detta vid bidragsberäkningen sjunker det totala absoluta bidraget för de undersökta titlarna från 18,8 mkr till 17,5 mkr (från 18 013 till 16 730 kr/titel). Det relativa bidraget blir då 30,8 procent i stället för 32,0 procent i löpande priser.

Överskattningen av kostnader och intäkter gäller fack- och barnlitteraturen i större utsträckning än skönlitteraturen eftersom de först nämnda

kategorierna har större försäljning och flera nya upplagor efter utgivningsåret än skönlitteraturen. Dessa skillnader måste dock i det stora sammanhanget uppfattas som marginella och påverkar inte det tidigare redovisade huvudintrycket.

2.3.2 Förlagsgrupper

I undersökningen ingår titlar från 13 förlag. Vid uppgiftsbearbetningen delades dessa titlar in enligt tidigare – förutom i nio litteraturkategorier – även i två förlagsgrupper efter antal utgivna titlar. Denna indelning genomfördes för att det var av intresse att få belyst huruvida lönsamheten skilde sig mellan förlag i olika storleksgrupper.

Storleken är inte den enda faktor som skiljer de båda förlagsgrupperna åt. Tre av de större förlagen har, i motsats till de mindre, egna tryckerier. De har dessutom en bredare utgivning och ombesörjer själva sin distribution till bokhandeln. Av de mindre förlagen har hälften totaldistribution via Seelig. De förlag som ingår i respektive grupp redovisas i avsnitt 2.2.2.

Förlagsgrupp 1[1] svarade för cirka 64 procent av de undersökta titlarna. Dominansen var störst inom barn- och ungdomslitteraturen med drygt 80 procent och inom skönlitteraturen med 70 procent av populationen. Fackböckerna var däremot jämnt fördelade mellan de båda förlagsgrupperna. 413 titlar var översättningar från främmande språk. Av dessa svarade förlagsgrupp 1 för cirka 60 procent. Titlarnas fördelning på förlagsgrupper och litteraturkategorier framgår vidare av bilaga 2.5.

Produktion och försäljning

Genomsnittligt hade förlagsgrupp 1 enligt tabell 2.17 en större produktion och en större försäljning till fullt pris och även en större försäljningsandel än förlagsgrupp 2. Detta beror främst på barn- och ungdomslitteraturen, vilken dominerades av den förra förlagsgruppen.

[1] De större förlagen ingår i förlagsgrupp 1 och de mindre i förlagsgrupp 2.

Tabell 2.17 Försäljning till fullt pris och produktion per titel för olika förlagsgrupper.

Kategori	Antal sålda ex	Antal prod ex	Försäljningens andel av produktionen, %
Förlagsgrupp 1	4 488	7 127	63,0
Skönlitteratur	2 549	4 875	52,3
Facklitteratur	3 884	6 347	61,2
Barn- och ungdomslitteratur	10 052	13 747	73,1
Förlagsgrupp 2	3 522	6 375	55,3
Skönlitteratur	3 202	6 555	48,8
Facklitteratur	3 599	6 188	58,2
Barn- och ungdomslitteratur	4 301	7 152	60,1

Tabell 2.18 Verkliga och "teoretiska" intäkter per titel för olika förlagsgrupper.

Kategori	Verkliga intäkter, kr	"Teoretiska" intäkter, kr	De verkliga intäkternas andel av de "teoretiska", %
Förlagsgrupp 1	53 301	83 985	63,5
Skönlitteratur	40 733	68 474	59,5
Facklitteratur	62 359	103 012	60,5
Barn- och ungdomslitteratur	63 317	80 585	78,6
Förlagsgrupp 2	50 160	83 016	60,4
Skönlitteratur	45 639	80 713	56,5
Facklitteratur	55 143	88 740	62,1
Barn- och ungdomslitteratur	27 786	44 298	62,7

Skillnaden i försäljningsandel var närmare åtta procentenheter mellan de två förlagsgrupperna. Den främsta orsaken därtill är naturligtvis barn- och ungdomslitteraturen där de större förlagen hade uppnått en ansenlig försäljning både absolut och relativt. Orsaken till dessa förlags betydligt lägre försäljning inom kategorin skönlitteratur får sökas i utgivningens inriktning. Sålunda svarade de större förlagen för tre fjärdedelar av lyrikutgivningen. De svarade även för huvuddelen av den skönlitterära debutantutgivningen vilken också hade låg försäljning. Att den genomsnittliga försäljningen trots detta inte var lägre för denna förlagsgrupp beror på att den också svarade för de flesta verkliga storsäljarna inom skönlitteraturen.

Mäts försäljningsandelen i stället i värde, dvs erhållna intäkter för originalutgivningen (fullprisintäkter, reaintäkter etc) ställda i relation till de intäkter som skulle ha erhållits om alla producerade exemplar hade sålts till fullt pris, reduceras skillnaden mellan de två förlagsgrupperna betydligt. Se tabell 2.18 ovan.

De mindre förlagen hade således genomsnittligt på varje sålt exemplar ett högre försäljningspris i förhållande till pris per producerat exemplar jämfört med de större förlagen.

Kostnader

Nästa steg blir att studera kostnadsbilden för att se om några skillnader av betydelse föreligger mellan de två förlagsgrupperna. Det är då inte tillfyllest att jämföra kostnaden per titel eftersom upplagorna varierar såväl totalt som inom litteraturkategorierna. I nedanstående tabell har hänsyn tagits därtill genom att kostnaderna per titel dividerats med genomsnittligt antal producerade exemplar och sidantal.

De mindre förlagen hade enligt tabell 2.19 lägre särkostnader per producerad bok för fack- och skönlitteraturen men något högre för barn- och ungdomslitteraturen. Detta senare beror till stor del på mindre upplagor. Att skillnaden totalt var så liten förklaras av att de dyraste kategorierna, dvs skön- och facklitteraturen, vägde tyngre hos förlagsgrupp 2.

Tabell 2.19 Särkostnader per producerat exemplar, per 100 sidor och i procent av konsumentpriset för olika förlagsgrupper.

Kategori	Särkostn per prod ex, kr	Antal sidor per prod ex	Särkostn per 100 sidor, kr	Pris per prod ex, kr	Särkostn i procent av priset, %
Förlagsgrupp 1	5,32	170	3,13	19,64	27,1
Skönlitteratur	6,01	215	2,80	23,41	25,7
Facklitteratur	7,47	200	3,74	27,05	27,6
Barn- och ungdomslitteratur	2,78	107	2,60	9,77	28,5
Förlagsgrupp 2	5,30	197	2,69	21,01	25,2
Skönlitteratur	4,66	196	2,38	19,86	23,5
Facklitteratur	5,99	214	2,80	23,13	23,9
Barn- och ungdomslitteratur	2,86	75	3,81	9,99	28,6

Av tabellen framgår också särkostnaden per 100 sidor för de båda förlagsgrupperna. Enligt detta mått förelåg också stora skillnader till de större förlagens nackdel. Vad gäller skönlitteraturen kan differensen delvis förklaras av att förlagsgrupp 2 genomsnittligt hade större upplagor, medan förklaringen för facklitteraturen helt får sökas i skillnader i kostnadsintensitet för given upplaga och givet sidantal. Huruvida dessa lägre kostnader beror på skillnader i böckernas utformning (papperskvalitet, illustrationer, bindning) eller på verkliga kostnadsfördelar i de mindre förlagen går inte att fastställa utifrån nämndens material.

Det är emellertid inte bara kostnadernas storlek utan också deras andel av priset som är av betydelse för lönsamheten. Som synes var denna andel störst för förlagsgrupp 1, vilket innebär att förlagen inom denna grupp för varje sålt exemplar hade en mindre marginal än övriga förlag.

Nyutgivning

En annan faktor som påverkar en titels lönsamhet är nyutgivningen. Denna spelade en stor roll för förlagsgrupp 1 som svarade för 29 av de 40 nyutgåvorna. Dessa förlag har i större utsträckning än de övriga speciell utgivning av pocket- och bundna billigböcker samtidigt som de i sin ordinarie utgivning har flera bestsellers av den typ som lämpar sig för nyutgivning.

Nyutgivningens betydelse för de båda förlagsgrupperna framgår av nedanstående sammanställning där de olika posterna fördelats på samtliga titlar i populationen.

Tabell 2.20 Intäkter, särkostnader och bidrag per titel för olika förlagsgrupper.

Kategori	Intäkter, kr	Särkostn, kr	Bidrag, kr	Bidragets andel av intäkterna, %
Förlagsgrupp 1	5 034	2 058	2 976	59,1
Förlagsgrupp 2	2 436	1 381	1 055	43,3

Tabell 2.21 Intäkter, särkostnader och bidrag per titel för olika förlagsgrupper.

Kategori	Intäkter, kr	Särkostnader, kr	Bidrag, kr	Bidragets andel av intäkterna, %
Förlagsgrupp 1	58 335	39 982	18 353	31,5
Skönlitteratur	48 685	32 554	16 131	33,1
Facklitteratur	66 121	48 874	17 247	26,1
Barn- och ungdomslitteratur	64 359	38 793	25 566	39,7
Förlagsgrupp 2	52 596	35 184	17 412	33,1
Skönlitteratur	53 269	34 860	18 409	34,6
Facklitteratur	55 143	37 071	18 072	32,8
Barn- och ungdomslitteratur	27 786	20 483	7 303	26,3

Täckningsbidrag

Det genomsnittliga absoluta och relativa bidraget för de två förlagsgrupperna framgår av tabell 2.21 vari också intäkter och särkostnader för nyutgivningen inkluderats.

De större förlagen hade, tack vare barn- och ungdomsböckerna, det största absoluta bidraget per titel. Ställt i relation till intäkterna hade emellertid de mindre förlagen bättre bidrag. För de båda kategorierna vuxenlitteratur hade den senare förlagsgruppen både absolut och relativt bättre bidrag. För den totala utgivningen var skillnaden i bidraget mellan förlagsgrupperna cirka 1,5 procentenheter. Denna skillnad är emellertid för liten för att man skall kunna uttala sig om vilken förlagsstorlek som är den mest lönsamma.

Någon tillförlitlig jämförelse av vinsten kan inte göras eftersom fyra förlag ej fördelat samkostnaderna. Av tillgängligt material att döma skulle samkostnadernas andel av totalkostnaderna vara några procentenheter större för de större förlagen. I detta perspektiv tedde sig då de mindre förlagens utgivning ännu något lönsammare än de större.

Antar man att samkostnadernas andel utgör 33 procent av totalkostnaderna för alla förlag skulle 1966 års utgivning ha gått med vinst för sju av förlagen, därav två inom förlagsgrupp 1. Härvid har då inte någon omräkning skett till 1966 års penningvärde.

Sammanfattning

Sammanfattningsvis kan konstateras att de större förlagen sålde en klart större andel av de producerade exemplaren än de mindre förlagen. Skillnaden mellan grupperna reduceras dock kraftigt när hänsyn tas till försäljningspriserna. De mindre förlagen hade relativt större fördelar på kostnadssidan. På varje såld bok fick dessa sålunda en betydligt större marginal än de större förlagen beroende på lägre särkostnader. Totalt visade sig utgivningen för förlagen inom grupp 2 ha varit något lönsammare – lämnat bättre bidrag – än för de inom förlagsgrupp 1.

2.3.3 Översättningar

De i undersökningen ingående titlarna har även delats upp i svenska originalverk och översättningslitteratur. Utgivningsmässigt är den väsentligaste skillnaden mellan dessa kategorier att den senare redan tidigare givits ut och prövats på en annan marknad. Dessutom är den utländske författarens "bindning" till ett visst svenskt förlag betydligt lösare än den svenske författarens. Därför har förlagen större rörelsefrihet vid utgivningen av utländska böcker[1] samtidigt som konkurrensen om vissa internationella bestsellers kan bli mycket hårdare. Mellan svenska förläggare och författare kan ofta ett ömsesidigt beroendeförhållande sägas föreligga. Den etablerade författaren kan känna moralisk skyldighet att stanna hos det förlag där han debuterade, samtidigt som en förläggare med hänvisning till det kulturella värdet kan fortsätta att år efter år ge ut även "olönsamma" författares verk.

Kostnadsmässigt skiljer sig de båda kategorierna åt dels genom att förlaget för den utländska litteraturen har vissa fasta kostnader för utgivningsrätt och översättning, dels genom att författarersättningen är lägre för översättningar än för svenska originalverk.

Av titlarna i populationen var 413 eller 40 procent översättningar. Andelen var större (45 procent) inom skönlitteraturen och barn- och ungdomslitteraturen, medan var tredje fackbok var utländsk. Endast 12 procent av lyrikböckerna var översättningar medan motsvarande värde för förströelselitteraturen var 63 procent. En närmare beskrivning av översättningslitteraturens fördelning på olika litteraturkategorier finns i bilaga 2.5.

Produktion och försäljning

Uppenbara skillnader i utgivningsstruktur förelåg mellan svenska och utländska böcker. Det gällde främst skönlitteraturen där de svenska titlarna hade klart lägre upplagor än översättningarna. Detta framgår tydligt av tabell 2.22, enligt vilken 63 procent av den svenska mot 22 procent av den utländska litteraturen hade upplagor understigande 3 000

[1] Med utländska böcker och utländsk litteratur menas i detta sammanhang översättningslitteratur.

Tabell 2.22 Titlarnas fördelning på olika upplageintervall för svensk och utländsk litteratur, procentuell fördelning.

Kategori	Antal titlar	Upplageintervall			
		1–999	1 000–2 999	3 000–9 999	10 000–
Svensk	633	7	24	54	15
Skönlitteratur	224	17	46	30	7
Facklitteratur	325	2	15	67	16
Barn- och ungdomslitteratur	84	0	1	66	33
Utländsk	413	0	14	64	22
Skönlitteratur	182	0	22	60	18
Facklitteratur	161	0	12	74	14
Barn- och ungdomslitteratur	70	0	0	47	53

Tabell 2.23 Titlarnas fördelning på olika försäljningsintervall för svensk och utländsk litteratur, procentuell fördelning.

Kategori	Antal titlar	Försäljningsintervall			
		1–999	1 000–2 999	3 000–9 999	10 000–
Svensk	633	34	28	31	7
Skönlitteratur	224	64	21	10	5
Facklitteratur	325	22	37	35	6
Barn- och ungdoms-litteratur	84	1	11	70	18
Utländsk	413	19	39	33	9
Skönlitteratur	182	29	42	22	7
Facklitteratur	161	15	40	37	8
Barn- och ungdoms-litteratur	70	0	28	53	19

exemplar. Det förstnämnda värdet påverkades naturligtvis starkt av lyriken, men även ett stort antal prosatitlar låg däri.

När man betraktar titlarnas fördelning över försäljningsintervallen enligt tabell 2.23 kan man notera att de ovan nämnda differenserna har reducerats. Visserligen var andelen titlar som sålts i mindre än 1 000 exemplar klart större för den svenska än för den utländska litteraturen, men redan i nästa intervall var förhållandet ett annat. Upplagesättningen hade tydligen speciellt för de utländska titlarna varit alltför optimistisk. För t ex barnböckerna hade 53 procent av titlarna tryckts i mer än 10 000 exemplar medan endast 19 procent uppnådde motsvarande försäljning.

Av de 25 titlarna som tryckts i över 25 000 exemplar var 13 svenska och 12 utländska. Ser man emellertid på de tio titlar som såldes i mer än 25 000 exemplar hittar man bara en översättning.

En mer detaljerad sammanställning av titlarnas spridning över olika upplage- och försäljningsintervall finns i bilaga 2.16.

Ovan angivna uppgifter antyder att gapet mellan försäljning och produktion var större för översättningarna. Detta bekräftas också av nedanstående sammanställning över andelen sålda exemplar.

Tabell 2.24 Försäljning till fullt pris och produktion per titel för svensk och utländsk litteratur.

Kategori	Antal sålda exemplar	Antal prod exemplar	Försäljningens andel av prod, %
Svensk	4 121	6 576	62,7
Skönlitteratur	2 465	4 593	53,7
Facklitteratur	3 579	6 015	59,5
Barn- och ungdomslitteratur	10 632	14 037	75,7
Utländsk	4 165	7 280	57,2
Skönlitteratur	3 086	6 339	48,7
Facklitteratur	4 092	6 789	60,3
Barn- och ungdomslitteratur	7 139	10 856	65,8

Tabell 2.25 Verkliga och "teoretiska" intäkter per titel för svensk och utländsk litteratur.

Kategori	Verkliga intäkter, kr	"Teoretiska" intäkter, kr	De verkliga intäkternas andel av de "teoretiska", %
Svensk	51 472	80 487	64,0
Skönlitteratur	39 886	65 774	60,6
Facklitteratur	54 691	89 138	61,4
Barn- och ungdomslitteratur	69 916	86 327	81,0
Utländsk	53 223	88 434	60,2
Skönlitteratur	45 039	80 121	56,2
Facklitteratur	67 485	109 753	61,5
Barn- och ungdomslitteratur	41 695	61 027	68,3

Försäljningens andel av produktionen var alltså större för de svenska titlarna såväl totalt som för skönlitteraturen och barn- och ungdomslitteraturen. Däremot var upplagans och försäljningens storlek högre för översättningarna, med undantag för barn- och ungdomsböckerna.

Intäkter

Försäljningsandelen kan också mätas i kronor genom att de intäkter som erhållits för utgivningen sätts i relation till de intäkter som skulle ha uppkommit om alla tryckta exemplar hade sålts.

När försäljningsandelen mättes i exemplar var skillnaden mellan de svenska och utländska titlarna drygt fem procentenheter. Mätt i försäljningsintäkter har den enligt ovanstående tabell krympt till knappt fyra beroende på att reaförsäljningen relativt sett var större för översättningarna. Visserligen hade för båda grupperna lika stor andel av titlarna realiserats, nämligen 63 procent, men försäljningen per titel samt priset var högre för de utländska böckerna. Mellan de olika litteraturkategorierna kan andra differenser noteras. Vad gäller barn- och ungdomsböckerna hade översättningarna den största andelen reade titlar, medan förhållandet var omvänt för facklitteraturen.

Kostnader

Det har tidigare framhållits att svenska och utländska böcker kostnadsmässigt skiljer sig åt på så sätt att de utländska medför speciella kostnader för översättning, samtidigt som de drar en lägre kostnad till författarna än de svenska titlarna. Därför är det ett speciellt intresse att närmare studera dessa kostnadsposter.

Av tabell 2.26 framgår kostnadernas andel av det genomsnittliga försäljningspriset. Först har kostnaderna per försålt exemplar (till fullt pris) beräknats, varefter detta värde har ställts mot priset per försålt exemplar. Det bör observeras att översättningskostnaden är en fast utgift och därmed regressiv mot försäljningen, medan royaltyn (utöver garanti-

Tabell 2.26 Royalty- och översättningskostnader per sålt exemplar och i procent av priset.

Kategori	Royalty per sålt ex, kr	Översättning per sålt ex, kr	Pris per sålt ex, kr	Royalty i procent av priset, %	Översättning i procent av priset, %	Royalty + översättning i procent av priset, %
Svensk	2:16		18:79	11,5		11,5
Skönlitteratur	4:12		24:07	17,1		17,1
Facklitteratur	2:26		22:71	10,0		10,0
Barn- och ungdomslitteratur	0:82		10:41	7,9		7,9
Utländsk	1:19	0:56	18:13	6,6	3,1	9,7
Skönlitteratur	1:45	0:80	20:07	7,2	4,0	11,2
Facklitteratur	1:55	0:68	23:90	6,5	2,8	9,3
Barn- och ungdomslitteratur	0:42	0:12	8:36	5,0	1,4	6,4

honoraret) är proportionell mot försäljningen, dvs ju större försäljningen är, desto mindre blir översättningskostnaden jämförd med royaltyn. Notera också att royaltyn per sålt exemplar är något överskattad eftersom den del som utgår på reaförsäljningen inte har kunnat rensas bort. Effekten därav torde dock vara obetydlig, eftersom antal sålda exemplar, försäljningspris och royaltyprocent är betydligt lägre för realiserade böcker.

Tabellen visar klart att, med den försäljning som uppnåddes på 1966 års utgivning, översättningskostnaderna gott och väl ryms inom den marginal som finns mellan svenska och utländska titlars royaltykostnader. Detta gällde framför allt skönlitteraturen, där royalty på de svenska titlarna för övrigt mycket väl överensstämde med vad som föreskrivs i normalkontraktet, nämligen minst 16 2/3 procent. För den svenska facklitteraturen var royaltyn klart lägre. Till en liten del beror detta emellertid på att var femte titel inom denna kategori var pocket. För denna boktyp utgår som bekant en lägre författarersättning.

Med avseende på ovannämnda poster drog alltså den utländska litteraturen lägre kostnader. Så var också fallet om man ser på den totala särkostnaden. Där var emellertid skillnaden mindre, eftersom översättningslitteraturen hade en något större relativ framställningskostnad, medan reklamkostnaderna låg på ungefär samma nivå för de båda kategorierna. I tabell 2.27 har särkostnaderna, liksom vid tidigare jämförelser, ställts i relation till produktionen.

Såsom tidigare nämnts finns det, för varje titel, en fast kostnad som är oberoende av sidantal och upplaga. Av detta skäl drar böcker med litet sidantal och låg upplaga, allt annat lika, större särkostnader per 100 sidor än andra böcker. Detta förhållande har bidragit dels till att den svenska vuxenlitteraturen hade större särkostnad per 100 sidor än den utländska och dels till att motsvarande kostnad var lägre för den svenska barnlitteraturen än för den utländska.

Slutligen kan konstateras att särkostnaden utgjorde en lägre andel av priset för utländska än för svenska böcker, framför allt för skönlitteraturen. Där har alltså den lägre författarersättningen för översättningar

Tabell 2.27 Särkostnader per prod ex, per 100 sidor och i procent av konsumentpriset (exkl varuskatt).

Kategori	Särkostnad per prod ex, kr	Antal sidor per prod ex	Särkostnad per 100 s, kr	Pris per prod ex, kr	Särkostnadens andel av priset, %
Svensk	5:42	164	3:30	20:16	26,9
Skönlitteratur	6:21	179	3:47	23:59	26,4
Facklitteratur	6:58	183	3:60	24:41	27,0
Barn- och ungdoms-litteratur	2:85	120	2:38	10:13	28,1
Utländsk	5:16	200	2:58	20:01	25,7
Skönlitteratur	4:90	233	2:10	20:82	23,5
Facklitteratur	7:13	251	2:84	26:63	26,8
Barn- och ungdoms-litteratur	2:70	78	3:46	9:26	29,2

spelat en viss roll.

De olika särkostnadsslagens storlek i kronor per titel redovisas i bilaga 2.17.

Nyutgivning

Den utländska litteraturen svarade för 24 av de 40 titlar som kommit ut i ny utgivningsform. Av de 28 skönlitterära nyutgåvorna var 17 översättningar.

De mest lönsamma av titlarna ifråga visade sig dock vara svenska varför denna grupp nådde den högsta omsättningen och det högsta bidraget, även om värdena fördelas på alla titlar i populationen, vilket framgår av tabell 2.28 nedan.

Täckningsbidrag

Bidrag för svensk och utländsk litteratur. Den skillnad i lönsamhet som förelåg mellan svensk och utländsk litteratur var främst att hänföra till barn- och ungdomslitteraturen. Det framgår tydligt av tabell 2.29 över totalutgivningens (inklusive nyutgivningens) täckningsbidrag.

Den utländska vuxenlitteraturen gav ett större absolut bidrag per titel än den svenska. Ser man emellertid på det relativa bidraget är skillnaden obetydlig. Vad beträffar barnböckerna däremot visade de svenska titlarna ett klart bättre resultat, såväl absolut som relativt.

Titlarnas fördelning på olika bidragsintervall. Det har tidigare konstate-

Tabell 2.28 Intäkter, särkostnader och bidrag per titel för nyutgivningen.

Kategori	Intäkter, kr	Särkostnader, kr	Bidrag, kr	Bidragets andel av intäkterna, %
Svensk	4 105	1 629	2 476	60,3
Utländsk	4 072	2 092	1 980	48,6

Tabell 2.29 Intäkter, särkostnader och bidrag per titel för svensk och utländsk litteratur.

Kategori	Intäkter kr	Särkostnader kr	Bidrag kr	Bidrag i procent av intäkterna, %
Svensk	55 577	37 343	18 234	32,8
Skönlitteratur	47 928	31 780	16 148	33,7
Facklitteratur	57 145	40 483	16 662	29,2
Barn- och ungdomslitteratur	69 916	40 036	29 880	42,7
Utländsk	57 295	39 621	17 674	30,8
Skönlitteratur	52 666	35 041	17 625	33,5
Facklitteratur	68 489	48 879	19 610	28,6
Barn- och ungdomslitteratur	43 565	30 239	13 346	30,6

rats att de svenska titlarna, framför allt inom skönlitteraturen, hade en starkare koncentration till de lägre försäljningsintervallen. Om man studerar titlarnas fördelning över olika bidragsintervall i tabell 2.30 kan en liknande tendens observeras. 26 procent av de utländska och hela 38 procent av de svenska böckerna kunde inte täcka sina egna kostnader. Detta berodde till stor del på skönlitteraturen, där inte mindre än 63 procent av de svenska titlarna gav underskott på särkostnaderna.

De största extremvärdena uppvisade de utländska fackböckerna av vilka tio procent lämnade ett underskott på de egna kostnaderna på mer än 15 tkr medan 22 procent gav ett bidrag överstigande 30 tkr. Dessa titlar drog stora kostnader varför underskottet kunde bli betydande när försäljningen uteblev. Ofta var dessutom upplagesättningen alltför optimistisk.

Av de 75 titlar som gav bidrag på mer än 60 tkr var 35 utländska. Ser man emellertid endast på de sex titlar vars bidrag överskred 300 tkr

Tabell 2.30 Titlarnas fördelning på absoluta bidragsintervall för svensk och utländsk litteratur, procentuell fördelning.

Kategori	Antal titlar	Bidragsintervall				
		Underskott		Överskott		
		>15 tkr	15–0 tkr	0–6 tkr	6–30 tkr	⩾30 tkr
Svensk	633	3	35	18	28	16
Skönlitteratur	224	1	62	10	16	11
Facklitteratur	325	6	21	23	30	20
Barn- och ungdomslitteratur	84	0	12	26	49	13
Utländsk	413	5	21	18	37	19
Skönlitteratur	182	2	27	25	28	18
Facklitteratur	161	10	16	14	38	22
Barn- och ungdomslitteratur	70	0	16	13	57	14

Tabell 2.31 Andel titlar som gav bidrag respektive full kostnadstäckning för svensk och utländsk litteratur.

Kategori	Antal titlar	Andel titlar med bidrag, %	Andel titlar med ≥ 33 procent bidrag, %
Svensk	633	62	31
Skönlitteratur	224	37	15
Facklitteratur	325	73	37
Barn- och ungdomslitteratur	84	88	48
Utländsk	413	74	37
Skönlitteratur	182	71	32
Facklitteratur	161	74	39
Barn- och ungdomslitteratur	70	84	43

finner man bara en utländsk titel. På den extremt olönsamma sidan var titlarna jämnare fördelade mellan de båda grupperna. Sålunda fanns, bland de tolv titlar som hade ett negativt "bidrag" på mer än 30 tkr, sex översättningar.

Det är inte bara en titels absoluta bidrag som är av betydelse vid lönsamhetsbedömningen utan också hur stor andel av intäkterna som kan användas till täckande av samkostnaderna. I denna undersökning har en bidragsprocent på 33 uppfattats som "kostnadstäckande", eftersom samkostnaden motsvarade 33 procent av totalkostnaden. Av tabell 2.31 framgår hur stor andel av titlarna som täckte sina egna kostnader och hur stor andel som också täckte sin del av samkostnaderna.

Resultatet är entydigt. Den svenska skönlitteraturen gav de i särklass sämsta täckningsbidragen. Det var alltså framför allt inom denna grupp som en liten andel av titlarna bar upp den totala utgivningen. Det är värt att notera att strukturen för den utländska skönlitteraturen överensstämde mycket bättre med de utländska fackböckernas än med den svenska skönlitteraturens.

Bilaga 2.18 visar mer detaljerat titlarnas spridning över olika bidragsintervall.

Sammanfattning

De svenska originaltitlarna hade, med undantag för fackböckerna, en i förhållande till produktionen större försäljning än översättningarna. De utländska titlarna trycktes däremot i större upplagor, utom vad gällde barn- och ungdomslitteraturen.

Särkostnaderna motsvarade för de utländska böckerna en något mindre andel av priset än för de svenska. Detta inträffade till stor del tack vare att översättningskostnaderna, speciellt för skönlitteraturen, rymdes inom den marginal som lämnats genom att royaltyn är lägre på utländska böcker. Nyutgivningen var lönsammast för de svenska titlarna. Totalt sett gav den svenska litteraturen ett högre bidrag.

Skillnaden var dock ej stor (endast två procentenheter) och berodde huvudsakligen på barn- och ungdomslitteraturen.

Med avseende på titlarnas spridning över olika intervall kunde vissa klara skillnader noteras mellan kategorierna. En stor andel av den svenska skönlitteraturen uppvisade små upplagor, liten försäljning och dålig lönsamhet. Dit hörde de flesta lyrikböckerna men även många romaner och noveller. Endast 15 procent av de svenska skönlitterära titlarna gav full kostnadstäckning. Ett icke oväsentligt antal utländska fackböcker lämnade stora underskott på de egna kostnaderna. De extremt lönsamma titlarna var övervägande av svenskt ursprung.

Huvudintrycket är att det för vuxenlitteraturen inte förelåg någon skillnad i den totala lönsamheten mellan svenska och utländska titlar. För barn- och ungdomslitteraturen däremot var skillnaden mycket stor.

2.3.4 Pocketböcker[1]

Den tidigare redovisningen av produktion, försäljning, intäkter och kostnader avser den totala utgivningen oavsett utgivningsform, dvs den innefattar också titlar som i original utgivits i pocket. Med hänsyn till den ökade försäljningen av pocketböcker kan det vara av intresse att studera huruvida pocketböckerna lönsamhetsmässigt skiljer sig från vad som ovan redovisats för populationen.

Av populationens totalt 1 046 titlar var 159 (15 procent) pocketutgåvor, därav 130 inom facklitteraturen. Se vidare bilaga 2.5.

Jämförelsen i det följande avser pockettitlarna och samtliga titlar i populationen inom kategorierna skönlitteratur och facklitteratur. Barn- och ungdomslitteraturen har ej medtagits vid jämförelsen, eftersom inga sådana böcker utgivits i pocket. I de värden som redovisas för populationen ingår sålunda också pockettitlarna. Då antalet pockettitlar i undersökningen var relativt litet torde jämförelsen visa på vilka punkter pocketböckerna skiljer sig från andra böcker. I det följande används i detta avsnitt beteckningen "populationen" när samtliga titlar inom skön- respektive facklitteraturen avses.

Produktion, försäljning

Ser man först till antalet producerade och försålda exemplar finner man att antalet i båda fallen var betydligt högre för pockettitlarna än för populationen som helhet. Vidare skilde sig pockettitlarna genom att försäljningen var jämnare fördelad över tiden. Åtminstone för de skönlitterära titlarna förelåg en markant skillnad mellan pocket och populationen. Pocketböckernas högre försäljning och längre försäljningsperiod torde sammanhänga med dels utgivningens inriktning, dels pocketböckernas betydligt lägre pris.

I tabell 2.32 redovisas vissa värden avseende priser, produktion och försäljning till fullt pris för pockettitlarna separat och för populationen uppdelad på skönlitteratur och facklitteratur.

Antalet producerade och försålda exemplar för pockettitlarna var högre än genomsnittet för det totala antalet titlar inom respektive litteraturkategori. Sålunda producerades endast 3 procent av pockettitlarna i mindre än 3 000 exemplar mot 29 för populationen. 26 procent av

[1] Med pocketböcker avses i detta sammanhang s k kvalitetspocket, dvs sådana böcker som huvudsakligen säljs genom bokhandeln.

Tabell 2.32 Konsumentpriser, försäljning till fullt pris och produktion per titel

Kategori	Antal titlar	Medelpris kr	Antal sålda ex	Antal prod ex	Försäljningens andel av prod, %	Förstaårsförsäljningens andel av fullprisförsäljn, %
Skönlitteratur						
Pocket	29	9,33	5 836	12 445	46,9	47,8
Samtliga titlar	406	23,52	2 743	5 375	51,0	81,5
Facklitteratur						
Pocket	130	11,58	5 377	8 249	65,2	48,1
Samtliga titlar	486	27,33	3 749	6 271	59,8	53,8
Skön- och facklitteratur						
Pocket	159	11,17	5 461	9 015	60,6	47,9
Samtliga titlar	892	25,60	3 291	5 864	56,1	64,3

pockettitlarna producerades i mer än 10 000 exemplar mot 14 procent för populationen. Av pockettitlarna såldes 34 procent (till fullt pris) i mindre än 3 000 exemplar. 14 procent såldes i mer än 10 000 exemplar. För populationen var motsvarande andel 68 procent respektive 5 procent.

Pockettitlarnas fördelning på olika upplage- och försäljningsintervall redovisas i bilagorna 2.8 och 2.9.

Även vad gällde reaförsäljningen uppvisade pockettitlarna en "bättre" bild än populationen totalt. Sålunda hade endast 27 procent av pockettitlarna realiserats mot 66 procent av skön- och fackbokstitlarna i populationen. Antalet sålda exemplar per realiserad titel var genomsnittligt högre för pockettitlarna – 1 337 mot 1 046 för populationen totalt. Utslaget på samtliga pockettitlar uppgick realisationen emellertid endast till 361 exemplar.

Intäkter, kostnader

Genomsnittligt gav pockettitlarna förlagen en intäkt på 38 230 kr varav 95 procent härrörde från fullprisförsäljningen och 3 procent från reaförsäljningen. Skönlitteraturen gav lägre intäkt per pockettitel än facklitteraturen – 33 089 kr mot 39 377. Facklitteraturens högre intäkt – trots något färre antal sålda exemplar – berodde på det genomsnittligt högre priset för denna kategori.

Förlagens särkostnader för de undersökta pockettitlarna uppgick genomsnittligt till 23 228 kr mot 36 649 kr för samtliga titlar. De lägre kostnaderna för pockettitlarna, trots en genomsnittligt större produktion och försäljning, berodde främst på de lägre framställningskostnaderna och den lägre ersättningen till författarna. Framställningskostnaderna per producerat pocketexemplar uppgick sålunda till 1,62 kr mot 3,77 kr för populationen. Ersättningen till författarna uppgick för pocketböckerna till genomsnittligt 0,54 kr per försålt exemplar till fullt pris mot 2,30 för populationen. De totala särkostnaderna per producerad bok var för

Tabell 2.33 Kostnadsslagens andel av intäkterna.

Kategori	Intäkt per titel kr	Särkostnader i procent av intäkterna				
		Framställningskostnad	Royalty	Översättning	Reklam	Summa
Skönlitteratur						
Pocket	33 089	45,8	7,4	2,4	16,4	72,0
Samtliga titlar	42 194	37,3	18,0	2,6	12,3	70,2
Facklitteratur						
Pocket	39 377	36,7	7,8	2,8	11,2	58,5
Samtliga titlar	58 930	46,5	12,8	1,6	11,2	72,1
Skön- och facklitteratur						
Pocket	38 230	38,2	7,8	2,7	12,1	60,8
Samtliga titlar	51 312	43,1	14,7	1,9	11,6	71,3

pocketböckerna 2,58 kr vilket motsvarade 23,6 procent av konsumentpriset. För populationen var motsvarande värden 6,25 kr respektive 26,2 procent av priset.

Uttryckt som andel av förlagens intäkter fördelade sig särkostnaderna för pockettitlarna och för populationen totalt enligt tabell 2.33. Uppställningen avser endast originalutgivningen.

För pockettitlarna totalt utgjorde särkostnaderna – jämfört med populationen – en betydligt mindre del av förlagsintäkterna, beroende på högre försäljning och lägre författarersättning. Översättningskostnaden sammanhänger inte med bokens utförande. Den blev därför relativt större för de billigare pocketböckerna. Reklamkostnaderna slutligen uppgick till lika stor andel av intäkterna för pockettitlarna som för populationen totalt.

Den påfallande höga andelen framställningskostnader för de skönlitterära pockettitlarna berodde på att dessa producerats i stora upplagor utan att uppnå motsvarande försäljning. Vad sedan gäller de skönlitterära pockettitlarnas låga andel författarersättning jämfört med facklitteratur i pocket torde utgivningens inriktning detta år ha spelat in. Bland de skönlitterära pockettitlarna ingick sålunda flera antologier för vilka förlagen inte betalt någon royalty.

Täckningsbidrag

Jämför man slutligen lönsamheten – mätt som täckningsbidrag – för originalutgivningen framgår att pockettitlarna genomsnittligt gav bättre bidrag både absolut och relativt än titlarna i populationen. Uppdelat på de två litteraturkategorierna visade det sig emellertid att pockettitlarna gav lika stort eller lägre absolut bidrag än vad som gällde för populationen i respektive kategori. De skönlitterära pockettitlarna gav jämfört med fackbokstitlarna i pocket ett betydligt lägre bidrag, beroende på en lägre andel sålda exemplar. Skillnaden mellan pockettitlarna och populationen framgår av tabellen nedan, som redovisar intäkter, särkostnader och bidrag för originalutgivningen.

Tabell 2.34 Intäkter, särkostnader, bidrag per titel

Kategori	Intäkter kr	Särkostnader kr	Bidrag kr	Bidragets andel av intäkterna %
Skönlitteratur				
Pocket	33 089	23 864	9 225	27,9
Samtliga titlar	42 194	29 663	12 531	29,7
Facklitteratur				
Pocket	39 377	23 086	16 291	41,4
Samtliga titlar	58 930	42 485	16 445	27,9
Skön- och facklitteratur				
Pocket	38 230	23 228	15 002	39,2
Samtliga titlar	51 312	36 649	14 663	28,6

Tar man hänsyn även till utgivningen i ny utgivningsform blir lönsamhetsbilden delvis en annan än den som redovisas ovan. Endast en av pockettitlarna har senare utgivits i ny utgivningsform (illustrerad pocket) mot 40 av titlarna i populationen. Inklusive denna nyutgivning gav pockettitlarna genomsnittligt ett bidrag på 15 189 kr (bidragsprocent 39,5) mot 17 262 kr (30,8 procent) för titlarna i populationen.

Vad gäller spridningen i bidraget uppvisade pockettitlarna ett bättre resultat än populationen så till vida att det var en mindre andel pockettitlar som inte täckte sina egna kostnader. Å andra sidan var det färre andel titlar bland pocketböckerna som gav extremt stora bidrag. Den genomsnittligt lägre framställningskostnaden begränsade förlusterna på de olönsamma pockettitlarna. Det lägre priset medförde att också förtjänsterna begränsades då försäljningen gick bra.

Spridningen i bidraget för pockettitlarna och populationen redovisas i tabell 2.35 varvid också medtagits eventuella intäkter från nyutgivningen.

Tabell 2.35 Titlarnas fördelning på absoluta bidragsintervall, procentuell fördelning.

Kategori	Antal titlar	Bidragsintervall				
		Underskott		Överskott		
		>15 tkr	15–0 tkr	0–6 tkr	6–30 tkr	>30 tkr
Skönlitteratur						
Pocket	29	–	45	24	17	14
Samtliga titlar	406	2	46	17	21	14
Facklitteratur						
Pocket	130	–	17	22	46	15
Samtliga titlar	486	7	20	20	33	20
Skön- och facklitteratur						
Pocket	159	–	22	23	40	15
Samtliga titlar	892	5	31	19	28	17

Ser man till spridningen i det relativa bidraget hade 47 procent av pocketbokstitlarna ett täckningsbidrag på 33 procent eller mer. För populationen totalt uppnådde 30 procent av titlarna – exklusive barn- och ungdomsböckerna – motsvarande täckningsbidrag. En mer ingående redovisning på absoluta och relativa bidragsintervall för pockettitlarna och för populationen totalt återfinns i bilaga 2.14 respektive 2.15.

Sammanfattning

Pockettitlarna hade genomsnittligt större försäljning än övriga böcker och en längre livslängd, dvs försäljningen var utspridd över en längre tidsperiod.

Ser man till originalutgivningen var lönsamheten genomsnittligt bättre för pockettitlarna så till vida att de gav ett bättre procentuellt bidrag. Lönsamheten var också i ett annat avseende bättre då det var ett färre antal pockettitlar som inte kunde täcka sina egna särkostnader. I absoluta tal, vilket ur förlagens synpunkt är av större intresse eftersom kostnaderna i förlagen är oberoende av böckernas utförande, skilde sig lönsamheten för pockettitlarna inte påtagligt från övrig utgivning.

De ovan redovisade jämförelserna avser endast titlar som i original utgivits i pocket. En stor del av pocketutgivningen är emellertid nyutgivning. Lönsamheten för denna nyutgivning är betydligt bättre än vad som redovisats ovan för pockettitlarna i original dels beroende på att vissa kostnader för en titel är av engångskaraktär och endast belastar originalutgivningen – exempelvis översättningskostnaderna – dels beroende på en större försäljning. Denna bättre lönsamhetsbild för nyutgivningen framgår av redovisningen i tabell 2.12. Av de där 40 redovisade nyutgåvorna var 20 pocketutgåvor.

2.3.5 Svenska skönlitterära debutanter

I diskussionen kring bokutgivningens villkor har gruppen svenska skönlitterära debutanter spelat en framträdande roll. Denna utgivning har betecknats som kulturellt värdefull därför att den utgör en nödvändig förutsättning för introduktionen av nya författare och därmed för den svenska litteraturens förnyelse och utveckling. Den anses också vara svårsåld eftersom det gäller okända och icke tidigare publicerade författare. Av denna anledning har farhågor uttryckts för att förlagen i fortsättningen kommer att satsa mindre på debutanter, vilket på lång sikt skulle inverka negativt på utbudet av svensk skönlitteratur.

Debutantutgivningen kan ur förlagens synpunkt uppfattas som en investering i författare, dvs man väntar sig att debutanterna så småningom skall bli etablerade författare och lönsamma för förlaget. Med tanke på att, enligt tidigare redovisade uppgifter, endast en minoritet av de svenska skönlitterära titlarna gav full kostnadstäckning ter sig emellertid denna "avkastning" mycket osäker.

Mot bakgrunden av det ovan sagda är det av intresse att närmare studera debutantutgivningens lönsamhet. Men först några ord om begreppet debutant. Flera förlag brukar ge en ny författare en andra chans

Tabell 2.36 Debutantutgivningen: antal titlar, pris och antal sidor.

Kategori	Antal titlar i populationen	Antal titlar i urvalet	Pris per titel i urvalet kr	Sidantal per titel i urvalet
Prosa	26	10	19:90	115
Lyrik	36	16	13:45	59
Förströelse	9	7	18:95	165
Totalt	71	33	16:55	98

även om den första boken har fått ett reserverat mottagande av kritik och publik. Det kan därför finnas anledning att även beteckna författare som ger ut en andra bok som debutanter. I denna undersökning definieras debutant alltså på följande sätt: varje svensk författare som 1966 gav ut sin första eller andra skönlitterära titel.

Vid urvalet togs ingen speciell hänsyn till om titeln var ett debutantverk eller inte eftersom andra variabler såsom litteraturkategori, förlagstyp, boktyp och nationalitet prioriterades. Den följande redovisningen gäller alltså endast de debutantverk som kom med i urvalet.

Antal titlar, pris och sidantal

I tabell 2.36 redovisas antal debutanttitlar i population och urval, jämte genomsnittligt pris och sidantal för de senare.

Av de 71 titlarna i populationen var 39 rena debutantverk, dvs respektive författares första bok. Motsvarande antal för titlarna i urvalet var 20. Debutantböckerna hade genomsnittligt lägre pris och sidantal än övriga titlar i respektive litteraturkategori. Detta gällde i första hand prosan och lyriken.

Produktion och försäljning

Det har tidigare framgått att en stor andel (45 procent) av alla skönlitterära titlar trycktes i upplagor på mindre än 3 000 exemplar. Uppenbarligen hade debutantböckerna bidragit till den höga andelen böcker med små upplagor. Av de 26 debutanttitlarna inom prosa och lyrik trycktes nämligen endast en (roman) i mer än 3 000 exemplar. Av samma titlar lyckades endast en prosabok uppnå en fullprisförsäljning på mer än 1 000 exemplar. För deckar- och kåseridebutanterna var bilden

Tabell 2.37 Försäljning till fullt pris och produktion per titel för debutantutgivningen

Kategori	Antal sålda ex	Antal prod ex	Försäljningens andel av prod, %
Prosa	494	1 935	25,5
Lyrik	160	1 135	14,1
Förströelse	10 675	16 356	65,3

ljusare: alla sju titlarna hade upplagor på mer än 3 000 exemplar och tre av dem kunde redovisa försäljningssiffror i samma intervall.

Trots den försiktiga upplagesättningen för debutantverken kunde endast en liten andel av produktionen säljas till fullt pris. Se tabell 2.37.

För prosa- och lyrikdebutanterna var försäljning, produktion och försäljningens andel betydligt lägre än vad som gällde totalt för motsvarande litteraturkategorier. Beträffande förströelselitteraturen påverkades värdena av att en titel i denna grupp blev en bestseller. Om denna titel rensas bort sjunker försäljningsandelen från 65 till 49 procent för denna kategori.

Alla debutanttitlar utom två har realiserats, vilket inte är överraskande med tanke på den dåliga fullprisförsäljningen. Reaförsäljningen per titel var för de tre kategorierna 286, 174 respektive 1 309 exemplar. För lyriken gällde alltså att fler exemplar hade sålts på realisation än till fullt pris. Reapriserna hade genomgående reducerats till cirka en tredjedel av de ursprungliga priserna, vilket innebar en kraftigare prisreduktion för debutantverken än för andra skönlitterära titlar.

Mot bakgrunden av ovan redovisade uppgifter kan det synas anmärkningsvärt att två titlar har kommit ut i ny utgivningsform. Det är som tidigare nämnts främst lönsamma titlar som blir föremål för sådan utgivning. I detta fall rörde det sig om två detektivromaner som publicerats i en billigboksserie. De extra intäkter som influtit därifrån hade dock endast en marginell effekt på det totala resultatet.

Täckningsbidrag

Redan av de försäljnings- och produktionsuppgifter som har redovisats kan slutsatsen dras att debutantutgivningen i sig själv var en dålig affär för förlagen. Detta bekräftas också av tabell 2.38.

Någon beräkning av det procentuella bidraget har inte gjorts för prosa och lyrik eftersom dessa kategorier inte kunde täcka sina egna kostnader. I stället kan förhållandet uttryckas så att intäkterna för prosadebutanterna endast täckte 70 procent av särkostnaderna och att motsvarande värde för lyriken var 40 procent. Förströelselitteraturen däremot gav ett bidrag på 33,4 procent. Om man räknar bort den tidigare nämnda bestsellern sjunker det absoluta bidraget till 7 659 kr per titel och det relativa till 19 procent för denna kategori.

Av debutanttitlarna inom kategorierna prosa och lyrik gav endast en – en diktsamling – bidrag till täckande av samkostnaderna. För de allra flesta titlarna var dock underskottet lägre än 6 000 kr. Endast två titlar

Tabell 2.38 Intäkter, särkostnader och bidrag per titel för debutantutgivningen

Kategori	Intäkter kr	Särkostnader kr	Bidrag kr
Prosa	7 340	10 459	– 3 119
Lyrik	2 062	5 073	– 3 011
Förströelse	82 557	54 994	27 563

visade ännu sämre resultat, av vilket det allra sämsta var ett underskott på 9 500 kr. Av de sju titlarna inom förströelselitteraturen var det endast två som inte kunde täcka sina egna kostnader.

Sammanfattning

Sammanfattningsvis kan beträffande debutantutgivningen konstateras att upplagorna, försäljningen och bidraget (åtminstone för prosa och lyrik) var betydligt sämre än för motsvarande litteraturkategorier i stort. Den förlust som uppstod blev dock relativt begränsad eftersom kostnaderna var låga, beroende på de små upplagorna och det låga sidantalet.

Även om det omedelbara ekonomiska utfallet av debutantutgivningen är otillfredsställande, kan kostnaderna för denna utgivning betraktas som investering i författare (dock med osäkra avkastningsmöjligheter) eller som nödvändiga utgifter för att främja den svenska litteraturens förnyelse och utveckling, vilket i och för sig är en förutsättning för en skönlitterär utgivning på längre sikt.

2.4 *Uppföljning av titelundersökningen*

De tidigare redovisade uppgifterna belyser olika litteraturkategoriers lönsamhet med utgångspunkt i 1966 års utgivning. Med hänsyn till att flera år förflutit sedan dess – och till att man först under de senare åren i förlagskretsar talat om en förlags/litteraturkris – är det av intresse att söka bedöma huruvida de redovisade uppgifterna även speglar nu rådande förhållanden. Av förklarliga skäl måste en sådan uppföljning bli av resonerande karaktär utifrån vissa allmänna uppgifter om utvecklingen i branschen och vissa uppgifter från de enskilda förlag som omfattas av titelundersökningen.

De faktorer som i första hand är av intresse vid en sådan bedömning är utvecklingen av priser, kostnader, försäljning och utgivning.

2.4.1 Prisutvecklingen

Böcker ingår i konsumentprisindex som del i gruppen "läs- och skrivmaterial". Före november 1968 beräknades prisförändringarna på böcker endast på "svensk nyutkommen skönlitteratur" i ordinarie utförande. Fr o m november 1968 utökades antalet representantvaror till även facklitteratur och barn- och ungdomslitteratur i både vanligt utförande och pocketutförande för att bokprisindex bättre skulle spegla den verkliga prisutvecklingen.

Enligt SCB:s bokprisindex steg bokpriserna, sammanvägt, november 1968 – november 1970 med 7,9 procent. Konsumentprisindex steg under motsvarande period med 12,3 procent. Av de olika representantvarorna steg skönlitteraturen i pocket mest, 38,6 procent. För översatt skönlitteratur i ordinarie utförande sjönk priserna i stället med drygt 3 procent.

Om man för att få ett mått på prisutvecklingen på böcker för hela perioden antar – i brist på bättre värden – att även bokprisindex före

november 1968 är representativt, har bokpriserna under perioden 1966 – november 1970 stigit med 9,8 procent eller med cirka 2,5 procent per år (exklusive varuskatt). Totalindex steg under motsvarande period med 15,3 procent.

Att för de undersökta förlagen få en uppfattning om prisutvecklingen är inte möjligt eftersom dessa i flera fall under perioden ändrat sin utgivningsstruktur. Allmänt har man emellertid den uppfattningen inom förlagen att bokprisindex efter november 1968 speglar den faktiska prisutvecklingen på böcker.

2.4.2 Kostnadsutvecklingen

En av de större kostnadsposterna för förlagen är de tekniska framställningskostnaderna, innefattande sättning, tryckning, bindning och papper. För de undersökta förlagen motsvarade dessa kostnader enligt ovan cirka 40 procent av intäkterna eller ungefär lika stor andel som de totala kostnaderna i förlagen (inklusive reklam).

Boktryckarkammaren respektive Bokbinderikammaren[1] utger årligen index där man beräknar i vilken utsträckning ökade lönekostnader och andra kostnadsökningar inverkar på priserna för de tre arbetsmomenten sättning, tryckning och bindning. Enligt denna index har under perioden april 1966 – april 1970 kostnaderna för sättning och tryckning ökat med 30,3 procent och för bokbinderi med 33,9 procent. Pappersprisema, beräknade efter prisökningen på träfritt tryckpapper, har 1966–1970 enligt producentprisindex stigit med 15,4 procent.

Sammantaget kan de tekniska produktionskostnaderna enligt dessa indexar beräknas ha stigit med genomsnittligt 28,8 procent (vägt genomsnitt) – 7,2 procent per år – under perioden 1966–1970, således betydligt snabbare än bokpriserna.

I praktiken torde förlagen inte ha haft så stora kostnadsökningar för den tekniska produktionen. Den grafiska branschen har de senare åren haft överkapacitet, vilket gjort det möjligt för förlagen att pressa priserna på tryckeritjänsterna. Vidare har förlagen sökt begränsa kostnadsökningarna för den tekniska produktionen genom en nedskärning av de tryckta upplagorna och därmed en bättre anpassning till försäljningen, samt genom en begränsning av böckernas omfång, illustrering och utsmyckning. Härigenom har de faktiska kostnadsökningarna för den tekniska produktionen kunnat hållas vid cirka 5 procent per år – enligt uppskattningar från de tillfrågade förlagen. Att göra en mer exakt beräkning härvidlag är svårt med hänsyn till förlagens delvis förändrade utgivningsstruktur under perioden.

De allmänna förlagskostnaderna innefattande kostnader för administration, försäljning, ekonomi, reklam och lager uppgår till drygt 40 procent av förlagens totala intäkter. Huvuddelen av dessa kostnader utgörs av lönekostnader. Enligt förlagens uppskattning har de avtalsenliga lönerna inklusive ökningar i de sociala kostnaderna ökat med cirka 6–7 procent per år sedan 1966. Totalt uppskattas de allmänna förlagskostnaderna ha ökat något mindre genom bl a rationaliseringar. Kostnaderna inom förlagen har dock ökat snabbare än bokpriserna.

[1] Kommittéer inom Svenska Boktryckareföreningen respektive Sveriges Bokbinderiidkareförening för behandling av vissa branschfrågor.

2.4.3 Försäljningsutvecklingen

Sedan 1966 har bokförsäljningen mätt i värde – läroböcker undantaget – ökat mycket måttligt. Detta gäller särskilt Bokförläggareföreningens medlemmar, dvs de förlag som svarar för huvuddelen av den utgivning som ur L 68:s synpunkt är av intresse. Under perioden 1966–1970 ökade dessa förlag sin bokförsäljning – exklusive läroböcker – med 10,4 procent. Bokpriserna steg under motsvarande period enligt ovan med 9,8 procent. Med hänsyn till att under perioden en förskjutning av försäljningen skett mot en större andel pocketböcker är det vanskligt att utifrån dessa siffror dra några slutsatser om volymförändringen. Siffrorna pekar dock på att försäljningsvolymen – antal sålda böcker – inte ökat påtagligt sedan 1966.

Ser man till de tretton förlag vars titlar ingår i titelundersökningen har dessa sedan 1966 ökat sin bokförsäljning (exklusive läroböcker) med 17 procent, dvs mer än vad som gäller för föreningens medlemmar totalt.

En faktor som påverkat försäljning och lönsamhet negativt senaste året är – enligt förlagens uppgifter – det fr o m 1.4.1970 gällande abonnemangsavtalet med bokhandeln. Det nya avtalet har nämligen medfört dels att rabatterna till bokhandeln ökat något, dels att bokhandelns returer av böcker ökat kraftigt. Ökningen av returerna beror enligt uppgift bl a på att den tidigare bytesreturen förändrats till en retur med kontant återbetalning – med vissa avdrag.

2.4.4 Utgivningsutvecklingen

Lönsamheten för en titel beror i första hand på hur många exemplar som säljs av titeln i fråga. Ovan har konstaterats, utifrån vissa allmänna index, att bokförsäljningen volymmässigt – antal sålda böcker – troligen legat relativt stilla sedan 1966. Samtidigt har enligt Bibliografiska institutets statistik antalet utgivna titlar (böcker och broschyrer) ökat med 14,2 procent under perioden 1966–1970.

Även bland de tretton förlag som nämnden tillfrågat har man redovisat en ökning av utgivningen sedan 1966. Denna ökning skedde huvudsakligen fram till 1969, varefter en viss minskning skett under 1970 och 1971. Samtidigt redovisas en ändrad inriktning av utgivningen. Sedan 1966 har exempelvis flera förlag startat pocketboksutgivning. Vidare har man de senaste åren mer medvetet satsat på böcker för speciella ändamål och ämnesområden, exempelvis böcker avsedda för universitetsundervisningen.

Titelutvecklingen ställd i relation till omsättningsutvecklingen och prisutvecklingen talar sålunda för att det under de senaste åren skett en minskning i antalet sålda exemplar per titel. För kvalitetspocketböcker kan detta direkt bekräftas av den pocketboksstatistik som publiceras i tidskriften "Svensk Bokhandel". Enligt denna statistik sjönk det genomsnittliga antalet sålda exemplar per titel i lager från 2 085 per år 1966 till 1 220 år 1970. Någon motsvarande statistik för övriga böcker finns inte men de tillfrågade förlagen har uppgivit att även för dessa böcker har en viss minskning skett i antalet sålda exemplar sedan 1966, dock inte i

samma omfattning som för pocketböcker.

Den allmänna redovisningen ovan över pris-, kostnads- och försäljningsutvecklingen talar i stort sett för att de förhållanden som redovisas för 1966 års utgivning även torde gälla idag. Bokutgivningens villkor har sålunda inte förbättrats, utan snarare försämrats sedan 1966. Detta bestyrks också av den studie – redovisad i det följande – som nämnden gjort av lönsamhetsutvecklingen för de tretton förlag som omfattas av titelundersökningen.

2.4.5 Lönsamhetsutvecklingen i förlagen

För att belysa lönsamhetsutvecklingen i förlagsbranschen har nämnden för de 13 förlag som omfattas av titelundersökningen studerat rörelseresultaten för bokförlagsverksamheten före avskrivningar men efter justering för varulagerreservens förändring. Undersökningsperioden avser åren 1968, 1969 och 1970 eller motsvarande räkenskapsår. Med rörelseresultat avses försäljningsintäkterna från bokförsäljningen minus samtliga kostnader som direkt belastat denna verksamhet. Bland de kostnadsslag som medräknats vid beräkningen av rörelseresultatet ingår framställningskostnader för producerade böcker, utbetald ersättning till författarna och allmänna förlagskostnader (lager, distribution, försäljning, ekonomi, administration). I rörelseresultatet ingår ej finansiella intäkter och kostnader, skatter, avskrivningar eller andra bokslutsdispositioner.

Rörelseresultatet som mått på lönsamheten och lönsamhetsutvecklingen har valts för att möjliggöra jämförelser mellan de olika förlagen som drivs under delvis olika villkor. För flera av de undersökta förlagen utgör nämligen förlagsverksamheten endast en del av den totala verksamheten. Avskrivningar samt finansiella intäkter och kostnader är i sådana fall inte direkt hänförbara till de olika verksamhetsgrenarna utan måste fördelas på dessa. De olika verksamhetsgrenarnas resultat blir i sådana fall beroende av efter vilka principer denna fördelning sker. Att därvid bedöma huruvida en sådan fördelning svarar mot de "verkliga" kostnaderna är mycket svårt.

Redovisningen i det följande gäller resultatet av den totala bokförlagsverksamheten. I de fall förlagen även har utgivning av läroböcker eller andra böcker, som inte omfattas av titelundersökningen (bokklubbsböcker, uppslagsverk, kalendrar), har resultatet för denna utgivning också inräknats. En stor del av förlagens kostnader är nämligen gemensamma för hela bokutgivningen och kan inte direkt härledas till de olika kategorierna av böcker.

Tabell 2.39 Totalt rörelseresultat 1968, 1969 och 1970

Förlagsgrupp	Antal förlag	Rörelseresultat, tkr		
		1968	1969	1970
Större förlag	4	5 218	762	– 5 684
Mindre förlag	9	105	2 963	1 106
Totalt	13	5 323	3 725	– 4 578

Det totala rörelseresultatet för de 13 undersökta förlagen har under perioden kraftigt försämrats. Från att 1968 ha uppvisat ett sammanlagt rörelseöverskott på 5,3 mkr har förlagen vid periodens slut ett underskott på 4,5 mkr. Denna påtagliga försämring beror främst på att några av de större förlagen fått vidkännas kraftiga förluster. Detta framgår av tabell 2.39 ovan, som redovisar rörelseresultatet för de två förlagsgrupperna.

Ser man till de enskilda förlagens utveckling hade nio förlag ett sämre rörelseresultat i kronor räknat 1970 än 1968 medan fyra förlag hade förbättrat sitt rörelseresultat.

Fyra förlag redovisade 1968 ett negativt rörelseresultat mot fem för år 1970. Av dessa fem återfanns tre bland de större förlagen.

För att man skall få ett bättre mått på förlagens lönsamhetsutveckling bör rörelseresultatet sättas i relation till omsättningen respektive år. Omsättningen av böcker för de tretton förlagen ökade 1968–1970 med totalt 15 procent (inklusive läroböcker). De fyra större förlagen ökade därvid med totalt 12 procent och de övriga med 19 procent.

Rörelseresultatets andel av omsättningen för de två förlagsgrupperna och totalt framgår av tabell 2.40.

Den genomsnittliga lönsamheten har märkbart försämrats för förlagsgrupp 1 medan förlagsgrupp 2 något har förbättrat sin situation 1970 jämfört med 1968.

Tabell 2.40 Rörelseresultatet i procent av omsättningen fördelat på förlagsgrupper.

År	Större förlag	Mindre förlag	Totalt
1968	3,5	0,2	2,5
1969	0,5	4,0	1,6
1970	– 3,3	1,5	– 1,8

Tabell 2.41 Antal förlag med positivt respektive negativt rörelseresultat i procent av omsättningen.

	Antal förlag		
	1968	1969	1970
Rörelseöverskott i procent av omsättningen			
>10	1	3	1
5–10	5	1	2
<5	3	5	5
Totalt	9	9	8
Rörelseunderskott i procent av omsättningen			
>10	2	2	3
5–10	1	1	1
<5	1	1	1
Totalt	4	4	5

Tabell 2.41 ovan ger en bild av hur de 13 förlagen fördelar sig på olika lönsamhetsintervall under den aktuella perioden.

Endast tre förlag, samtliga tillhörande gruppen mindre förlag, hade ett bättre rörelseresultat i förhållande till omsättningen 1970 än 1968. Samtliga större förlag har sålunda haft en negativ lönsamhetsutveckling.

För att man med utgångspunkt i rörelseresultatet skall kunna bedöma huruvida lönsamheten är tillfredsställande eller ej vid en viss tidpunkt, kan detta ställas i relation till det i företaget arbetande kapitalet. För de fem förlag som upprättar fullständiga årsredovisningar uppgick de tillgångar som var direkt hänförbara till förlagsverksamheten, dvs i huvudsak omsättningstillgångar i form av varulager, kundfordringar och likvida medel, till mellan 60 och 100 procent av omsättningen 1970 med ett genomsnitt på cirka 80 procent. Vid gällande ränteläge kan det absoluta minimikravet för en tillfredsställande lönsamhet sättas vid ett rörelseresultat på cirka 5 procent av omsättningen. Antas att även för övriga åtta förlag tillgångarna i förlagsverksamheten motsvarar cirka 80 procent av omsättningen, framgår av tabell 2.41 att endast tre förlag hade ett rörelseöverskott på 5 procent av omsättningen eller mer. Övriga 10 förlag uppvisade antingen rörelseunderskott eller rörelseöverskott på endast någon eller några procent av omsättningen.

Redovisningen ovan avseende lönsamheten ger inte någon fullständig bild av förlagens ekonomiska situation. Av de redovisade uppgifterna avseende rörelseresultatet framgår emellertid att lönsamheten för de undersökta förlagen försämrats under de tre senare åren. Det bör i sammanhanget påpekas att uppgifterna endast gäller resultatet av förlagsverksamheten. Flera av de undersökta förlagen ingår i företag eller koncerner som även har annan verksamhet, exempelvis tryckeriverksamhet och läromedelsproduktion. Förlagsverksamheten kan då ses som en integrerad del i den totala verksamheten. Att i sådana fall utifrån endast resultatet från förlagsverksamheten bedöma risken för exempelvis en minskning i utgivningen är svårt. Totalt kan nämligen verksamheten i dessa företag vara lönsam även om bokutgivningen inte täcker sina direkta kostnader.

Avslutningsvis kan nämnas att de undersökta förlagen sedan 1970 redan vidtagit eller beslutat vissa åtgärder för att bryta den negativa lönsamhetsutvecklingen. Bonniers minskade sålunda år 1971 antalet anställda inom förlaget med drygt 10 procent samtidigt som antalet utgivna titlar detta år minskade med cirka 20 procent jämfört med året före. En ytterligare minskning av utgivningen kommer att ske under verksamhetsåret 1972/73. Utgivningsminskningen har drabbat alla kategorier av litteratur men skönlitteraturen relativt sett hårdast. Även övriga större förlag har sedan 1970 genomfört eller beslutat utgivningsminskningar som i första hand drabbat den skönlitterära utgivningen.

De mindre förlagen som nämnden varit i kontakt med har inte några lika uttalade planer på en allmän utgivningsminskning. Man satsar i stället i ökad utsträckning på utgivning av fackböcker för speciella ämnesområden/målgrupper på bekostnad av främst den skönlitterära utgivningen.

2.5 *Sammanfattning*

SPK har i samråd med litteraturutredningen genom en bidragsanalys (intäkter ./. särkostnader) undersökt olika litteraturkategoriers lönsamhet.

Undersökningen, som begränsades till bokhandelsböcker, bygger på uppgifter från ett statistiskt urval av 507 boktitlar första gången utgivna 1966. Urvalet representerar en population på 1 046 titlar. 1966 års utgivning valdes för att alla de intäkter och kostnader som normalt är förknippade med en titel skulle kunna belysas.

Vid bearbetningen och redovisningen fördelades de undersökta titlarna i första hand på tre litteraturkategorier: skönlitteratur, facklitteratur och barn- och ungdomslitteratur. Skönlitteraturen fördelades i sin tur på tre underkategorier: prosa, lyrik och förströelselitteratur. Facklitteraturen fördelades på fem underkategorier: humaniora, naturvetenskap, samhällsvetenskap, handböcker och större verk.

Av de drygt 1 000 titlarna var 33 procent direkt olönsamma dvs de lämnade inte något bidrag för täckande av gemensamma kostnader i förlaget. Största andelen olönsamma titlar återfanns inom skönlitteraturen där endast varannan titel lämnade bidrag. Särskilt lyrikutgivningen framstod som påtagligt olönsam i så måtto att endast var fjärde lyriktitel lämnade något bidrag. Inom facklitteraturen gav cirka 75 procent av titlarna bidrag och inom barn- och ungdomslitteraturen hela 85 procent av titlarna.

Skillnaden mellan litteraturkategorierna vad gäller andelen titlar som gav bidrag beror främst på skillnaden i försäljningen. Genomsnittligt såldes de skönlitterära titlarna till fullt pris i 2 700 exemplar vilket motsvarar 51 procent av vad som tryckts. För facklitteraturen och barn- och ungdomslitteraturen var försäljningen högre, genomsnittligt 3 700 respektive 9 000 exemplar per titel. För dessa kategorier hade också en större andel av vad som producerats kunnat säljas, 60 procent respektive 71 procent.

Även om en stor del av de skönlitterära titlarna inte täckte sina egna framställningskostnader visade det sig att skönlitteraturen totalt sett inte var mindre lönsam än facklitteraturen. Det genomsnittliga bidraget för skönlitterär titel var i kronor räknat nästan lika stort som för en fackbokstitel. Ställd i relation till intäkten gav den skönlitterära titeln ett bättre täckningsbidrag än fackbokstiteln. Skönlitteraturens totalt sett bättre relativa lönsamhet – jämfört med facklitteraturen – berodde på att ett begränsat antal titlar, huvudsakligen av förströelsekaraktär, uppnått stor försäljning vilket givit stora bidrag. Vidare var de direkta förlusterna på de skönlitterära titlarna som inte gav bidrag genomsnittligt lägre än för de olönsamma titlarna inom facklitteraturen.

Det totala bidraget som erhölls på de drygt 1 000 titlarna från 1966 års utgivning var inte tillräckligt för att täcka förlagens samkostnader för denna utgivning. Förlusten på de undersökta titlarna kan beräknas till cirka 1,5 procent av omsättningen.

Av de undersökta titlarna var cirka 40 procent översättningar. Vissa skillnader kunde konstateras mellan svenska originalverk och översätt-

ningar. Sålunda såldes de svenska titlarna inom fack- och skönlitteraturen genomsnittligt i färre exemplar än översättningarna. Förlagens direkta kostnader för översättningarna motsvarade en mindre andel av priset än för de svenska verken, främst beroende på den lägre författarersättningen på de utländska böckerna. Inom skönlitteraturen var det en betydligt större andel av de svenska verken som inte täckte sina direkta kostnader jämfört med översättningarna. Detta "kompenseras" emellertid av att ett fåtal av de svenska titlarna gav påtagligt stora bidrag. Totalt förelåg det inte någon skillnad i lönsamhet mellan översättningarna och de svenska originalverken inom skön- och facklitteraturen. Vad gäller barn- och ungdomslitteratur hade emellertid de svenska originalverken bättre lönsamhet beroende på en större försäljning.

I urvalet ingick 33 svenska skönlitterära debutantverk. Av dessa täckte endast sex sina särkostnader. Det dåliga resultatet för debutantutgivningen beror på den påtagligt låga försäljningen. För lyrik- och prosadebutanter såldes sålunda genomsnittligt mindre än 500 exemplar per titel till fullt pris. Förlagens direkta förluster på debutantutgivningen var emellertid begränsade eftersom framställningskostnaderna var låga beroende på små upplagor och lågt sidantal.

SPK:s undersökning avser 1966 års bokutgivning. Pris- och försäljningsutvecklingen på böcker samt kostnadsutvecklingen i och utanför förlagen talar dock för att bokutgivningens ekonomiska villkor inte förbättrats utan snarare försämrats sedan 1966.

3 Bokhandelns struktur[1]

3.1 *Bakgrund och syfte*

Bokhandeln är traditionellt den viktigaste återförsäljaren av böcker i landet. År 1970 fanns ca 300 fullsorterade boklådor och ca 180 med ett begränsat sortiment. Dessa svarade tillsammans för ungefär 85 procent av bokförsäljningen via återförsäljare, vilken år 1970 uppgick till ca 420 mkr. För läroböcker, utländska böcker och vissa typer av skön- och facklitteratur – särskilt den nyutkomna – är bokhandeln den helt dominerande återförsäljarkanalen.

Bokhandeln drev fram till april 1970 sin verksamhet i skydd av vissa konkurrensbegränsningar – bruttopriser, etableringskontroll och ensamrätt vid försäljning av alla läroböcker samt övriga böcker över viss prisgräns. Dessa konkurrensbegränsningar upphörde den 1.4.1970 men även därefter har bokhandeln behållit sin dominerande ställning som bokdistributör.

I direktiven till litteraturutredningen sägs bl a att utredningen skall "klarlägga vad som från samhällets sida kan göras för att underlätta spridningen av den kvalitetslitteratur som har svårigheter att nå ut". Mot bakgrunden av bokhandelns dominerande ställning vad gäller spridningen av böcker och bokhandelns förändrade marknadsförutsättningar fann utredningen det angeläget att få bokhandelns situation belyst.

Föreliggande undersökning kommer främst att behandla strukturen i bokhandeln. Vissa strukturdata kommer också att redovisas för två andra relativt betydelsefulla återförsäljarkanaler – Pressbyrån och varuhusen.

3.2 *Bokhandelns ändrade konkurrensförhållanden*

Inledningsvis redovisas i det följande de fr o m april 1970 ändrade marknads- och konkurrensförhållandena för bokhandeln samt en kort redogörelse för bokhandelns organisationer.

3.2.1 Förhållandena före april 1970

Näringsfrihetsrådet beslöt 1965 att den av rådet 1958 medgivna dispensen från förbudet mot bruttopriser på böcker skulle upphöra fr o m

[1] Kapitlet är författat av statens pris- och kartellnämnd.

1.4.1970. Från nämnda tidpunkt fick således återförsäljarna själva fastställa sina utförsäljningspriser. Samtidigt som dispensen avskaffades upphörde också bokhandelns ensamrätt till försäljning av vissa typer av böcker liksom också den etableringskontroll som Svenska Bokförläggareföreningen upprätthållit.

Etableringskontrollen innebar att föreningen efter hörande av Bokhandlareföreningen tillsatte kommissionärer. Dessa kommissionärer var uppdelade i A-kommissionärer, B-kommissionärer och lantbokhandlare. A-kommissionärerna hade rätt att erhålla i stort sett samtliga böcker i kommission från föreningens medlemsförlag. Den rätten var förenad med skyldigheten att ta emot de böcker som förlagen sände ut i kommission. B-kommissionärerna hade ett mer begränsat sortiment men kunde på kundernas begäran anskaffa alla typer av böcker. Lantbokhandlarna, som tillsattes på platser där A- eller B-kommissionärer saknades, hade ett mycket begränsat lager av böcker men kunde liksom B-kommissionärerna rekvirera alla slags böcker på kundernas begäran.

Kommissionssystemet hade den fördelen att även små boklådor kunde hålla ett brett sortiment eftersom förlagen i viss utsträckning finansierade deras boklager.

För A-kommissionärerna uppgick antalet kommissionsexemplar till 1–5 per titel beroende på bokhandelns storlek. Vad bokhandeln behövde utöver kommissionsexemplaren levererades i fast räkning. Eventuellt osålda exemplar av vad som levererats i fast räkning fick under vissa villkor returneras. Värdet av returerna fick sedan tas ut i andra böcker från förlaget i fråga, s k bytesreturer.

Det boksortiment som var förbehållet kommissionärerna bestod förutom av läroböcker av andra böcker över ett visst pris. Senast gällande prisgräns var ett konsumentpris på 19 kr (exkl varuskatt).

Vissa böcker fick dock oberoende av pris saluföras av andra än kommissionärerna. Biblar, psalm- och sångböcker och andaktsböcker, kartor, resehandböcker, bilderböcker för barn, kalendrar och årsböcker tillhörde det s k fria sortimentet.

3.2.2 Förhållandena efter april 1970

Sedan näringsfrihetsrådet beslutat att inte förlänga dispensen från bruttoprisförbudet inleddes diskussioner mellan bokförlagen och bokhandeln. Genom överenskommelse den 9 januari 1969 slöts ett nytt avtal mellan Bokförläggareföreningen och Bokhandlareföreningen, det s k abonnemangsavtalet.

Det nya avtalet innebär att bokförlagen liksom tidigare skickar ut böcker i kommission – som bokhandeln är skyldig att ta emot. Antalet kommissionsexemplar är dock begränsat till ett exemplar per titel (tidigare 1–5). Övriga erforderliga exemplar köps i fast räkning.

För abonnemangsexemplaren erhåller bokhandeln 40 procents rabatt på cirkapriset vid leveransen. I efterhand erhålls dessutom en ytterligare rabatt på 6 procent (s k abonnemangsersättning).

För böcker inköpta i fast räkning uppgår återförsäljarrabatten till 30–42 procent av cirkapriset beroende på kvantitet. Högsta rabatten

utgår vanligen vid samtidigt köp av 300 böcker av en titel. Samma rabattvillkor gäller för andra återförsäljare. Bokhandeln erhåller dessutom 4 procents rabatt årligen på nettovärdet av böcker (inköp ./. returer) köpta i fast räkning (s k sortimentsersättning).

Liksom tidigare kan bokhandeln returnera även böcker inköpta i fast räkning. Vid returer återbetalar förläggaren till bokhandlaren ett värde motsvarande cirkapriset minus 40 procent rabatt. Denna s k returrabatt gäller för returer under ett redovisningsår till ett belopp motsvarande abonnemangssändningarna tre redovisningsår tidigare samt sex procent av fasträkningsköpen ett år tidigare med avdrag för samma års returer. För returer som ligger över denna kvot höjs returrabatten.

Den returrätt som gällde tidigare var begränsad till bytesreturer av böcker. I nuvarande avtal finns inte denna begränsning, utan värdet av returerna kan tas ut i kontanter. Utbetalningen sker då ett år efter det att returerna skett.

De nu gällande rabattvillkoren är utformade så att de vid oförändrad orderstruktur totalt sett skall ge bokhandeln samma marginaler som tidigare. För att stimulera till större samtidiga inköp har förlagen emellertid gjort vissa justeringar av rabattvillkoren jämfört med tidigare.

Abonnemangsavtalet omfattar inte läroböcker.[1] För dessa gäller sedan 1.4.1972 att samma priser tillämpas vid försäljning till statliga och kommunala kunder som till bokhandeln och övriga återförsäljare. Av förlagen åsatta nettopriser utgör basen för fakturering och prissättning. En rabattskala mellan 1 och 7 procent tillämpas vid order om 500–10 000 kr. Förutom nettopriser anger förlagen också cirkapriser på läroböcker. Dessa är beräknade så att de ger bokhandeln samma marginal, 25 procent, som tidigare vid försäljning över disk.

De återförsäljare som tillträder avtalet måste uppfylla vissa krav på sortiment, försäljningslokalens storlek och personalens fackkunskap samt kunna redovisa tillfredsställande ekonomiska förutsättningar. Kraven är i stort sett desamma som tidigare gällde för A-kommissionär.

Den viktigaste förändringen i förhållande till tidigare gällande ordning är att det enligt det nya avtalet inte sker någon prövning huruvida en eventuellt nyetablerad butik kan ogynnsamt påverka marknadsförutsättningarna för redan befintliga butiker.

Med vissa undantag tillträdde de som 1969 var A-kommissionärer (313) abonnemangsavtalet samtidigt med ett mindre antal tidigare B-kommissionärer. Totalt har det emellertid skett en minskning i antalet fullsorterade boklådor så att i maj 1972 endast 289 återstod.

Abonnemangsavtalet ger bokhandeln en särställning gentemot andra återförsäljare. Bokhandeln säljer fortfarande böcker i kommission, även om det begränsats till ett exemplar per titel, och har även nu returrätt. Dessutom har bokhandeln högre rabatt än övriga återförsäljare för att täcka de speciella kostnaderna för abonnemangs- och sortimentsåtagandet.

Det avtal som ingicks år 1969 sades ursprungligen upp till den 1 april 1972 men har därefter förlängts på ett år med smärre justeringar av abonnemangsersättningen och returrätten. Orsaken till att avtalet sades upp efter att ha varit i kraft endast två år var bl a att man från förlagen

[1] Böcker avsedda för grund- och gymnasieskolan.

ansåg att bokhandeln under åren 1970 och 1971 redovisat alltför stora returer och därmed inte uppfyllt sortimentsåtagandet. Från bokhandeln önskade man å sin sida en övergång till nettoprissystem.

För de återförsäljare som tidigare var B-kommissionärer (ca 180) gäller – såvida de inte tillträtt abonnemangsavtalet – att de genom att öppna s k grossistkonto hos distributionsföretaget Seelig & Co har kunnat tillförsäkra sig viss sortimentsbredd och returrätt. Seelig har sålunda övertagit det speciellt för B-kommissionärerna inrättade distributionsföretaget Bokcentralens funktioner. I och med detta har Bokcentralens funktion som distributör upphört.

Grossistkunderna erhåller ett provexemplar av de mest gångbara nyutkomna titlarna. På provexemplaren erhålles en rabatt på 36 procent av cirkapriset samtidigt som kredittiden utsträckes till 1 1/2 år. Övriga exemplar köps i fast räkning med en rabatt på 30–38 procent beroende på inköpt kvantitet.

Grossistkunderna har returrätt – med en returrabatt på 36 procent – upp till ett värde som motsvarar värdet av leveranserna av provexemplar. För returer utöver detta värde blir rabatten minst 50 procent.

För att bli grossistkund hos Seelig fordras endast en viss kreditvärdighet. Då vissa fasta avgifter utgår fordras dels en årsomsättning av böcker på minst 60 000 kr, dels att man håller viss sortimentsbredd för att det skall löna sig för en bokhandel att bli grossistkund jämfört med att få leveranser på annat sätt – via Pressbyrån eller en fullsorterad bokhandel.

I stort är det de bokhandlare som tidigare var B-kommissionärer som blivit grossistkunder hos Seelig. Vissa tidigare A-kommissionärer har dock tillkommit medan å andra sidan vissa tidigare B-kommissionärer tillträtt abonnemangsavtalet. Antalet grossistkunder var vid årsskiftet 1971–1972 176. Dessa kan beräknas svara för 4–5 procent av den totala bokhandelsförsäljningen inklusive läroböcker och sambindningsböcker.[1]

3.3 *Bokhandelns organisationer m m*

3.3.1 Svenska Bokhandlareföreningen

Svenska Bokhandlareföreningen bildades i augusti 1893 under namnet Svenska Sortimentsbokhandlareföreningen. År 1918 fick föreningen sitt nuvarande namn. Enligt stadgarna skall föreningen verka för "bokhandelns höjande och sunda utveckling". Föreningen är en intresseorganisation av i stort sett samma typ som övriga branschorganisationer på detaljhandelns område. Antalet medlemmar var vid årsskiftet 1971–1972 ca 375. Detta är en ökning med ca 85 från föregående årsskifte. Flertalet av de nya medlemmarna har tidigare tillhört föreningen Sveriges B-bokhandlareförbund. Bland medlemmarna finns eljest såväl enskilda företagare som privata och konsumentkooperativa varuhus.

3.3.2 Bokbranschens Marknadsinstitut AB

För att samordna bokhandelns och bokförläggarnas aktiviteter i fråga om reklam, katalogverksamhet, utbildning m m bildade Svenska Bokför-

[1] Böcker som inbundits speciellt för biblioteken.

läggareföreningen och Svenska Bokhandlareföreningen 1971 ett gemensamt organ, Bokbranschens Marknadsinstitut AB, till vilket samtliga medlemmar i de båda föreningarna är anslutna. Föreningarna äger hälften var av Marknadsinstitutets aktiekapital.

3.3.3 Övriga sammanslutningar

Bland bokhandelns övriga sammanslutningar kan följande nämnas.

För prövning av ansökningar om anslutning till abonnemangsavtalet av den 9 januari 1969 mellan Svenska Bokförläggareföreningen och Svenska Bokhandlareföreningen bildades Bokhandelsrådet. Rådet består av två bokförläggare och två bokhandlare med en opartisk jurist som ordförande.

Avtals- och lönefrågor behandlas av Svenska Bokhandlareföreningens Samarbetsorganisation. Organisationen är ansluten till Handelns Arbetsgivareorganisation. De bokhandelsanställda är i regel medlemmar i Handelstjänstemannaförbundet.

3.3.4 Seelig & Co AB

Seelig & Co är ett distributionsföretag som ägs av bokhandlare. Aktiekapitalet är fördelat på ca 130 poster. De tio största ägarna svarar för ungefär hälften av aktierna. Bland dessa tio återfinns boklådor av olika storlekar och från olika delar av landet. I denna grupp ingår också Bokhandlareföreningen och dess Skånekrets, vilka tillsammans svarar för ca 15 procent av aktierna. Företaget har till uppgift att genom samordning av bokhandelns rekvisitioner och förlagens leveranser förenkla och därmed förbilliga bokhandelns arbetsrutiner. Omsättningen uppgick 1970 till 45 miljoner kronor. Seelig har även ett eget centrallager omfattande ca 18 000 titlar för att kunna direkt expediera småorder. Genom detta centrallager kan den enskilda bokhandeln erhålla större kvantitetsrabatter än vid direktköp från förlagen.

För vissa förlag, främst mindre, handhar Seelig all distribution och lagerföring av böcker. Seelig ombesörjde fram till juli 1972 distribution och lagerföring av de böcker som bundits speciellt för biblioteken, de s k sambindningsböckerna. Företagets verksamhet omfattar även vissa andra funktioner av gemensamt intresse för branschen, bl a utgivning och distribution av kataloger samt dataservice.

3.4 *Fackbokhandelns struktur*

3.4.1 Undersökningens omfattning och genomförande

Undersökningen av bokhandelns struktur har utförts i form av en enkät under tiden maj–augusti 1971. Enkäten är en totalundersökning och populationen har utgjorts av de 313 fullsorterade boklådor (A-kommissionärer) som finns upptagna i den av Svenska Bokförläggareföreningen i

oktober 1969 utgivna medlemsmatrikeln. Denna matrikel var den sista som utgavs före 1.4.1970 då begreppen A- och B-boklådor försvann.

Bortfallet uppgår till 18 butiker, varav 11 hade upphört under 1970 eller första halvåret 1971. De övriga var under nedläggning vid intervjutillfället eller hade på grund av ägarbyte o d ej kunnat medverka i enkäten. Antalet avgivna svar varierar något för olika enkätfrågor beroende på möjligheterna för den enskilde bokhandlaren att lämna tillförlitliga uppgifter. Den genomsnittliga svarsfrekvensen är drygt 90 procent.

Med bokhandel och boklåda menas i den fortsatta redogörelsen, där inte annat säges, fullsorterad bokhandel. Antikvarisk bokhandel och missionsbokhandel[1] kommer inte att beröras.

Uppgifter rörande försäljning, kostnader m m avser kalenderår eller närmast jämförlig räkenskapsperiod.

Av 289 boklådor, som lämnat uppgifter om försäljningen 1970 har 259 kunnat göra en fullständig fördelning på varugrupper och kundkategorier. 24 har i viss utsträckning kunnat fördela försäljningsvärdet medan 6 boklådor endast kunnat uppge totalomsättningen. Det har här antagits att dessa 30 boklådor som grupp betraktat ej nämnvärt skiljer sig från de övriga vad avser försäljningens inriktning varför deras sammanlagda totalomsättning fördelats på respektive kategorier på samma sätt som de övriga boklådornas. Då det gäller försäljningen av utländska böcker samt tidningar och tidskrifter har endast redovisade uppgifter medtagits eftersom den huvudsakliga försäljningen av dessa varor är koncentrerad till ett fåtal stora boklådor.

Jämförelser med resultat från SPKs tidigare undersökning av bokmarknaden kommer i viss utsträckning att göras i det följande.[2] De uppgifter som avser 1966 gäller inte samtliga fullsorterade boklådor under detta år utan endast dem som var verksamma ännu 1969 och som kunnat redovisa uppgifter om försäljningen 1966. Butiker som nedlagts under tiden 1966–1969, mestadels mindre boklådor, finns således inte med. Uppgifterna är medtagna för att visa utvecklingen hos dem som ingår i populationen dvs bokhandlare som hösten 1969 betecknades som A-kommissionärer. Av 255 boklådor med uppgifter från 1966 har 221 kunnat lämna mer ingående uppgifter om försäljningens sammansättning under nämnda år.

3.4.2 Ägandeförhållanden, flerbutiksföretag och filialer

Liksom under 1961 förekom vid intervjutillfället varken vertikal eller horisontell integration i någon mera betydande omfattning. 16 boklådor var förlagsägda. Av dessa tillhörde 9 Almqvist & Wiksell och 5 Bonnierkoncernen. Norstedts och Tidens förlag hade vardera en boklåda. Bonniers har numera avvecklat sin bokhandelsrörelse. I varuhuskedjor ingick 21 fullsorterade boklådor, varav KF/Domus svarade för de flesta (17). Ytterligare 30 boklådor ingick i andra flerbutiksföretag.

Försäljning via filial förekom i mycket liten omfattning. Endast 19 av 295 boklådor hade filial. Dessa filialer svarade tillsammans för ungefär 1–2 procent av bokhandelns totala försäljning.

[1] De missionsboklådor som 1969 var A-kommissionärer är dock inkluderade.

[2] Den svenska bokmarknaden år 1961. (Pris- och kartellfrågor 1963:1.)

3.4.3 Bokhandelns lokalisering

Nästan var fjärde boklåda finns i storstadsområdena Stor-Stockholm, Stor-Göteborg eller Stor-Malmö. Ungefär 20 procent är belägna i övriga tätortsregioner med mer än 30 000 invånare. Av de minsta boklådorna – med en årsomsättning på högst 500 000 kr – finns drygt 60 procent i tätorter med mindre än 10 000 invånare. Omkring var femte av de minsta boklådorna är belägen i storstadsområden.

3.4.4 Antal sysselsatta

Den fullsorterade bokhandeln sysselsatte 1970 omkring 2 200 årssysselsatta personer, dvs i genomsnitt 7,9 per boklåda, vilket innebär en minskning jämfört med 1961 då drygt 2 600 eller 9,2 per boklåda var sysselsatta.

Antal sysselsatta per boklåda i olika omsättningsklasser samt omsättningen per sysselsatt redovisas i delavsnitt 3.4.6.

3.4.5 Bokhandelns försäljning

Den fullsorterade bokhandelns försäljning 1970

De i enkäten ingående boklådorna redovisade 1970 en total nettoomsättning[1] (exkl varuskatt) på nära 500 mkr. I denna omsättning ingår även försäljning av tidningar, tidskrifter, pappersvaror och övriga varor. Böcker svarade för nästan 350 mkr, dvs ungefär 70 procent av omsättningen.

Boklådor, vilka ingick i varuhuskedja, sålde böcker för över 28 mkr, dvs 8 procent av bokhandelns totala bokomsättning. Minst 8,5 mkr härav utgjordes av läroböcker. Helt dominerande var försäljningen i de 17 boklådor som tillhörde KF/Domus-koncernen. Dessa svarade för nästan all läroboksförsäljning i varuhusägda boklådor. Ungefär 40 procent av Domus-boklådornas totala bokförsäljning utgjordes av läroböcker.

De förlagsägda boklådornas försäljning av böcker uppgick till minst 46 mkr, varav över 11 mkr läroböcker. Störst var de 9 boklådor som tillhörde Almqvist & Wiksell-koncernen. Tre av dessa var bland de största boklådorna i landet, var och en med en bokförsäljning överstigande 9 mkr.

Med ledning av de uppgifter som inhämtats i bokhandelsenkäten har försäljningsvärdet i det följande fördelats på olika kundkategorier och varugrupper.

[1] Dvs omsättning med avdrag för eventuella kategori- och kassarabatter till konsumenter.

Tabell 3.1 Bokhandelns nettoomsättning 1970 (exkl moms) fördelad på kundkategorier.

Kundkategori	Mkr	Procent
Skolor	123	24
Bibliotek (ej skolbibliotek)	38	8
Övriga storköpare (universitet bildningsförbund o d)	29	6
Övriga kunder	309	62
Summa	499	100

Tabell 3.2 Bokhandelns försäljning av böcker 1970 (exkl moms) fördelad på kundkategorier.

Kundkategori	Mkr	Procent
Skolor	115	33
Bibliotek	35	10
Övriga storköpare	18	5
Övriga kunder	180	52
Summa	348	100

Försäljningen till skolor och bibliotek uppgick till drygt 160 mkr, varav ungefär 150 mkr böcker. Övriga storköpare, dvs universitet, bildningsförbund o d, köpte för 29–30 mkr, varav 18 mkr utgjorde bokköp och resten pappersvaror och tidskrifter. Ungefär 62 procent av totalförsäljningen och 52 procent av bokförsäljningen gick till övriga kunder. Nära 90 procent av omsättningen av pappersvaror och övriga varor utgjorde försäljning till allmänheten.

Läroböcker svarade för mer än en fjärdedel av bokhandelns försäljning 1970 eller 131 mkr. Utländska böcker i original såldes för 34 mkr. Försäljningen av övriga böcker, dvs på svenska förlag utgivna böcker som inte tillhör kategorin läroböcker för grundskola och gymnasium, utgjorde värdemässigt drygt hälften av bokförsäljningen och 37 procent av bokhandelns totala försäljning. Se vidare tabell 3.3 nedan.

Bokhandelns försäljning av pocketböcker uppgick 1970 till minst 28 mkr, varav ungefär 3 mkr utgjorde försäljning av utländsk pocket, dvs 10–11 procent av den totala pocketbokförsäljningen.

Realisationsförsäljning av böcker var av relativt liten omfattning och dess andel av totala bokförsäljningen var i stort sett oförändrad jämfört med 1961. År 1970 uppgick reaförsäljningen till omkring 12 mkr eller drygt 3 procent av hela bokförsäljningen.

Som nämnts ovan uppgick bokhandelns försäljning av utländska böcker i original till omkring 34 mkr. Ett tiotal boklådor svarade för huvuddelen av denna försäljning. Tjugosex bokhandlare, som samtliga sålde utländska böcker till ett värde överstigande 100 000 kr, redovisade

Tabell 3.3 Bokhandelns nettoomsättning 1970 (exkl moms) fördelad på varugrupper.

Varugrupp	Mkr	Procent
Läroböcker[a]	131	26
Utländska böcker i original	34	7
Övriga böcker	183	37
Summa böcker	348	70
Tidningar tidskrifter	13	3
Pappersvaror och övr varor	138	27
Summa	499	100

[a] Läroböcker för grundskolan och gymnasiet för vilka tillämpas speciella rabattvillkor.

Tabell 3.4 Bokhandelns försäljning av utländsk litteratur 1970 (exkl moms) fördelad på olika kategorier.

Kategori	Nettoomsättning	
	Mkr	Procent
Skönlitteratur och populär facklitteratur	8,3	25
Kurslitteratur vid universiteten	9,4	28
Övrig facklitteratur av vetenskaplig prägel	13,7	41
Övrigt	2,1	6
Totalt	33,5	100

tillsammans en omsättning på 32 mkr, vilket utgjorde över 90 procent av bokhandelns totala försäljning av utländsk litteratur. Av dessa 26 bokhandlare hade 13 en omsättning av utländska böcker på över 500 000 kr och deras sammanlagda försäljning uppgick till 85 procent av hela försäljningen.

Uppgifterna i tabell 3.4 och 3.5 bygger på svar från 161 boklådor. Övriga hade antingen ingen försäljning av utländsk litteratur eller en högst obetydlig sådan.

Skönlitteratur och populär facklitteratur såldes för över 8 mkr och utgjorde därmed en fjärdedel av omsättningen av utländska böcker. Kurslitteratur vid universiteten samt övrig facklitteratur av vetenskaplig prägel såldes för mer än 23 mkr och dessa kategorier svarade för 69 procent av försäljningen.

Ungefär 70 procent av den utländska litteraturen var engelskspråkig. Näst största språkområde var det tyska, som svarade för omkring 14 procent av omsättningen. Av den tyskspråkiga litteraturen tillhörde endast 19 procent kategorin skönlitteratur och populär facklitteratur. Motsvarande andelar för den engelskspråkiga litteraturen var 23 procent och för den franskspråkiga hela 40 procent.

Bokhandlarna rekvirerade som regel den utländska litteraturen på egen hand direkt från utlandet. Inköp från något av de två importgrossistföretagen – Importbokhandeln AB och Svensk Bokimport – hade främst betydelse när det gällde utländsk skönlitteratur. Dessa svarade härvid för

Tabell 3.5 Olika språkområdens ungefärliga representation i olika kategorier av utländsk litteratur 1970.

Kategori	Språkområdens ungefärliga representation i % av omsättning					
	Engelska	Tyska	Franska	Övr Norden	Annat	Summa
Skönlitteratur och populär facklitteratur	65	11	9	6	9	100
Kurslitteratur vid universiteten	81	8	4	4	3	100
Övrig facklitteratur av vetenskaplig prägel	65	20	5	4	6	100
Övrigt	77	11	5	4	3	100
Samtliga kategorier	70	14	6	4	6	100

38 procent av bokhandelns anskaffning. Endast 13 procent av den totala anskaffningen av all litteratur kom från dessa båda importörer.

Försäljning av andra varor än böcker slutligen uppgick till drygt 150 mkr, dvs 30 procent av totalomsättningen. Huvuddelen av denna försäljning utgjordes av pappersvaror. Tidningar och tidskrifter såldes för över 13 mkr.

Den icke fullsorterade bokhandeln

För att få en uppfattning om bokförsäljningens omfattning i den icke fullsorterade bokhandeln har vissa beräkningar gjorts på grundval av uppgifter om leveranser till B-boklådorna från Bokcentralen 1969. Att detta år valts i stället för 1970 beror på de stora förändringar som ägde rum under sistnämnda år och de därmed sammanhängande svårigheterna att erhålla säkra uppgifter. Från och med hösten 1970 övertog Seelig distributionen till B-boklådorna, som då fick beteckningen "grossistkunder". Av de tidigare B-boklådorna kom ett tiotal att bli fullsorterade boklådor medan ett tjugotal antingen upphörde med bokförsäljning eller inskränkte sig till Pressbyråns sortiment. Dessutom tillkom ett antal nya grossistkunder, av vilka några tidigare varit fullsorterade boklådor. Om inga större förändringar i lagerhållningen av böcker ägt rum i B-bokhandeln 1969 jämfört med tidigare år skall inköpsvärdet uppräknat till konsumentpris avspegla den icke fullsorterade bokhandelns ungefärliga omsättning av böcker. Vid uppräkningen till konsumentpris har använts en genomsnittlig återförsäljarmarginal av 6,25 procent för läroböcker, 10 procent för biblioteksböcker (sambindningsböcker) och 38 procent för övriga böcker.

Försäljningen 1969 har beräknats till drygt 15 mkr, varav ungefär 6 mkr utgjordes av läroböcker, 1,6 mkr av biblioteksböcker och 7,6 mkr av övriga böcker. Detta innebär att ca 50 procent av den icke fullsorterade bokhandelns försäljning var försäljning till skol- och biblioteksväsendet. Motsvarande andel för den fullsorterade bokhandeln var 30–33 procent, dvs den icke fullsorterade bokhandeln hade en betydligt större andel försäljning till institutionella köpare.

Den fullsorterade bokhandeln sålde 1969 för över 114 mkr till skolor och bibliotek medan motsvarande försäljning i den icke fullsorterade bokhandeln beräknas ha uppgått till endast 7–8 mkr.

Den genomsnittliga omsättningen per butik i B-bokhandeln uppgick 1969 till omkring 80 000 kr. Antalet B-boklådor var vid slutet av 1969 186.

Efter 1969 har en minskning av bokförsäljningen i den icke fullsorterade bokhandeln ägt rum. Bortfallet av de 10 relativt stora företag som blivit fullsorterade boklådor har sålunda inte uppvägts av de nytillkomnas försäljning.

3.4.6 De fullsorterade boklådorna grupperade efter omsättningsstorlek

Den genomsnittliga totalförsäljningen per butik uppgick 1970 till 1,7 mkr. Medianföretagets försäljning var 1,1 mkr. Var fjärde boklåda hade

Tabell 3.6 Bokhandelns försäljning i olika omsättningsklasser 1970.

Omsättningsklass i tkr	Antal boklådor		Total omsättning		Medelomsättning	Antal sysselsatta per företag	Medelomsättning per sysselsatt
	Antal	Procent	Mkr	Procent	Tkr		Tkr
3 000–	34	12	208	41	6 111	26,0	235
2 000–2 999	39	13	97	19	2 483	12,6	197
1 500–1 999	34	12	59	12	1 725	8,6	201
1 000–1 499	48	17	58	12	1 207	6,8	178
500– 999	82	28	58	12	713	4,6	155
< 500	52	18	19	4	366	3,2	114
Samtliga	289	100	499	100	1 726	7,9	218

en omsättning överstigande 2 mkr. Fjorton boklådor omsatte över 5 mkr och fem redovisade ett försäljningsvärde för enbart böcker överstigande 9 mkr. Den största resp minsta omsättningen för enskild butik låg över 16 mkr resp under 100 000 kr.

Nitton boklådor sålde även via filial. Filialernas försäljning varierade starkt. Medianfilialens omsättning uppgick till 310 000 kr och medelantalet sysselsatta var 2 personer. De två största filialerna omsatte över en miljon kr och hade huvudsakligen inriktat sig på försäljning av kurslitteratur. Några av de minsta filialerna hade endast försäljning under del av året. Filialernas omsättning inkluderas i det följande i huvudbutikernas försäljning.

Boklådorna grupperade efter omsättningsstorlek återges i tabell 3.6. I den lägsta omsättningsklassen – med en omsättning understigande 500 000 kr – fanns 52 boklådor eller 18 procent av samtliga. Dessa svarade för knappt 4 procent av bokhandelns totala omsättning. I den högsta omsättningsklassen – med en årsomsättning överstigande 3 mkr – fanns 34 boklådor, vilket är knappt 12 procent av samtliga. Dessa svarade dock för inte mindre än 41 procent av totalomsättningen. Medelomsättningen var drygt 16 gånger större i den högsta klassen än i den lägsta och medelomsättningen per sysselsatt var dubbelt så stor.

Tabell 3.7 Omsättningsklassernas andelar av bokhandelns totala försäljning, bokförsäljning samt försäljning till skolor och bibliotek 1970.

Omsättningsklass i tkr	Antal boklådor		Ungefärlig procentuell andel av			
	Antal	procent	Totalförsäljn	Bokförsäljn	Försäljn till skolor	Försäljn till bibliotek
3 000–	34	12	41	38	33	39
2 000–2 999	39	13	19	20	25	18
1 500–1 999	34	12	12	15	14	14
1 000–1 499	48	17	12	10	13	11
500– 999	82	28	12	13	12	13
< 500	52	18	4	4	3	5
Samtliga	289	100	100	100	100	100

Tabell 3.8 Försäljningens fördelning på varugrupper 1970.

Omsättningsklass i tkr	Antal boklådor	Försäljningens fördelning i procent					Bokandel i % av totalförsäljningen
		Läroböcker	Utländska böcker	Övriga böcker	Tidningar, tidskrifter	Pappersvaror och övrigt	
3 000–	27	21	12	35	3	29	69
2 000–2 999	33	35	1	36	0	28	71
1 500–1 999	32	33	2	40	0	25	74
1 000–1 499	40	28	1	39	1	31	68
500– 999	77	27	1	44	0	28	72
< 500	50	22	0	40	2	36	62
Samtliga	259						

Omsättningsklassernas andelar av olika slags försäljning framgår av tabell 3.7 ovan. De stora boklådorna svarade för en mycket stor andel av bokhandelns försäljning. Boklådor med en omsättning på minst 2 mkr utgjorde 25 procent av samtliga men svarade för 60 procent av bokhandelns totala försäljning och 58 procent av dess bokförsäljning. Av försäljningen till skolor och bibliotek svarade dessa för ungefär 58 respektive 57 procent. Boklådor med en omsättning under 1 mkr utgjorde 46 procent av samtliga boklådor och svarade för endast 16 procent av totalomsättningen.

Försäljningens sammansättning och olika kundkategoriers relativa betydelse varierade mellan boklådor med olika omsättningsstorlek. Uppgifterna i tabell 3.8 och 3.9 bygger på svar från 259 boklådor, vilka kunnat lämna en fullständig fördelning av omsättningen på kategorier.

Merparten av läroboksförsäljningen går till skolor (cirka 80 procent) men överdiskförsäljning till allmänheten, bibliotek och övriga storköpare förekommer. Andelen läroböcker ökade med stigande årsomsättning, dock att de allra största boklådorna – med en omsättning över 3 mkr – hade en betydligt mindre läroboksandel än de medelstora boklådorna. Försäljningen av utländsk litteratur var av större omfattning endast i den högsta omsättningsklassen. Andelen pappersvaror och övrigt varierade

Tabell 3.9 Försäljningens fördelning på kundkategorier 1970.

Omsättningsklass i tkr	Antal	Försäljningens fördelning i procent			
		Skolor	Bibliotek	Övriga storköpare	Övriga kunder
3 000–	27	19	7	9	65
2 000–2 999	33	31	7	6	56
1 500–1 999	32	29	9	4	58
1 000–1 499	40	27	7	4	62
500– 999	77	23	8	2	67
< 500	50	21	10	2	67
Samtliga	259				

Tabell 3.10 Bokhandelns försäljning av böcker under årets månader 1970 (i procent).

	Månad	Kvartal	Halvår
Januari	7		
Februari	7	20	
Mars	6		35
April	5		
Maj	4	15	
Juni	6		
Juli	7		
Augusti	12	31	
September	12		65
Oktober	11		
November	8	34	
December	15		

mellan 25 och 36 procent. Boklådor med en omsättning under 500 000 kr hade störst pappersvaruandel.

Skolförsäljningens andel av totala försäljningen i de olika omsättningsklasserna varierade från 19 till 31 procent. I likhet med vad som ovan sagts om läroboksandelen ökade skolandelen med stigande omsättning. Boklådor med en omsättning över 3 mkr hade dock den minsta skolandelen, dvs 19 procent. Dessa boklådor är belägna i storstadsområden och på universitetsorter och har därigenom en annan kundstruktur. Vidare köper de kommunala myndigheterna på dessa orter ofta läroböcker direkt från förlagen. De största boklådorna svarade dock för ungefär 33 procent av bokhandelns försäljning till skolor. Leveranser till bibliotek och övriga storköpare var främst koncentrerade till de största boklådorna. Boklådor med en omsättning under 500 000 kr hade största biblioteksandelen (10 procent) men svarade endast för ungefär 5 procent av bokhandelns biblioteksförsäljning.

3.4.7 Bokförsäljningens variationer över årets månader

Bokförsäljningens variationer över årets månader 1970 visade ingen nämnvärd skillnad jämfört med 1961. Större delen av bokförsäljningen ägde rum under andra halvåret, vilket sammanhänger med läroboksförsäljningen och julförsäljningen. Störst var försäljningen under december (15 procent). Om man bortser från läroböcker beräknas dock december svara för ungefär en femtedel av årets omsättning. Lägst var bokförsäljningen under april och maj. Se vidare tabell 3.10 ovan.

3.4.8 Bokhandelns försäljning 1961–1970

Försäljningens sammansättning under åren 1961 och 1970 redovisas i tabell 3.11 och 3.12 nedan. Uppgifterna för 1961 har hämtats från SPK:s tidigare undersökning av bokmarknaden.

Tabell 3.11 Bokhandelns nettoomsättning (exkl moms) åren 1961 och 1970 fördelad på kundkategorier.

Kundkategori	1961		1970	
	Mkr	%	Mkr	%
Skolor	27	12	123	24
Bibliotek	12	6	38	8
Övr storköpare	187	82	29	6
Övr kunder			309	62
Totalt	226	100	499	100

Tabell 3.12 Bokhandelns nettoomsättning (exkl moms) åren 1961 och 1970 fördelad på varugrupper.

Varugrupp	1961		1970	
	Mkr	%	Mkr	%
Läroböcker	40	18	131	26
Utl böcker i original	15	7	34	7
Övriga böcker	94	41	183	37
Summa böcker	149	66	348	70
Tidningar tidskrifter	7	3	13	3
Pappersvaror övr varor	70	31	138	27
Totalt	226	100	499	100

Det mest framträdande draget i utvecklingen mellan 1961 och 1970 är den allt större betydelsen av försäljningen till skolväsendet. Leveranserna till skolor utgjorde 1961 ca 12 procent av bokhandelns totalförsäljning medan andelen 1970 hade ökat till 24 procent, dvs nästan en fjärdedel av all försäljning. Läroboksförsäljningen uppgick 1961 till 17–18 procent av totalomsättningen och var 1970 26 procent. Bokandelen – bokförsäljningens andel av totala försäljningen – ökade från 66 procent 1961 till nära 70 procent 1970.

Tabell 3.13 Bokhandelns försäljning 1961 och 1970 uttryckt i 1961 års priser[a] samt procentuell förändring mellan 1961 och 1970 fördelad på varugrupper.

Varugrupp	1961, mkr	1970, mkr	Ökning i procent
Läroböcker	40	95	138
Utländska böcker	15	25	67
Övriga böcker	94	133	41
Summa böcker	149	253	70
Tidningar tidskrifter	7	10	43
Pappersvaror och övriga varor	70	100	43
Totalt	226	363	61

[a] Deflatering har skett med hjälp av nettoprisindex.

Tabell 3.14 Bokhandelns försäljning 1961 och 1970 uttryckt i 1961 års priser[a] samt procentuell förändring mellan 1961 och 1970 fördelad på kundkategorier.

Kundkategori	1961, mkr	1970, mkr	Ökning i procent
Skolor	27	89	230
Bibliotek	12	28	133
Övriga	187	246	32

Bokhandelns försäljning till skolor räknat i fasta priser mer än tredubblades under åren 1961–1970. Även försäljningen till bibliotek ökade kraftigt. Försäljningen till övriga kundkategorier steg med endast 32 procent under denna period.

Läroböcker svarade för den största försäljningsökningen. Denna försäljning steg med 138 procent mellan åren 1961 och 1970. Försäljningen av utländska böcker ökade med 67 procent medan ökningen för övriga varor – dvs svenska böcker som ej tillhör kategorin läroböcker – tidningar och tidskrifter samt pappersvaror m m. stannade vid 41–43 procent.

Ovan har redovisats förändringen mellan 1961 och 1970 i försäljningens sammansättning och fördelning på olika kundkategorier. Uppgifter för de i populationen ingående boklådorna har även inhämtats för 1966 och 1969. Av intresse är om och i vad mån boklådor av olika omsättningsstorlek utvecklats olika. Boklådorna har därför rangordnats efter omsättningsstorlek och den övre respektive undre kvartilen har studerats för 1966, 1969 och 1970. Butikerna i den övre kvartilen representerar de stora och de i den undre de små boklådorna.

Boklådorna i den övre kvartilen svarade 1966 för ungefär 42 procent av hela populationens omsättning och åren 1969 och 1970 för omkring 60 procent. Omsättningen i den undre kvartilen uppgick till endast 6–7 procent av den totala omsättningen. Den genomsnittliga omsättningen

Tabell 3.15 Omsättningen fördelad på kundkategorier i den övre respektive undre kvartilen (se vidare i texten).

Kvartil Kundkategori	Omsättningens fördelning i procent		
	1966	1969	1970
Övre			
Skolor	16	21	23
Bibliotek	6	7	7
Övr storköpare	9	8	8
Övr kunder	69	64	62
Totalt	100	100	100
Undre			
Skolor	19	19	20
Bibliotek	8	9	11
Övr storköpare	1	2	2
Övr kunder	72	70	67
Totalt	100	100	100

[a] Deflatering har skett med hjälp av nettoprisindex.

Tabell 3.16 Omsättningen fördelad på varugrupper i den övre respektive undre kvartilen (se vidare texten).

Kvartil Varugrupp	Omsättningens fördelning i procent		
	1966	1969	1970
Övre			
Läroböcker	19	25	26
Utl böcker i original	8	10	8
Övr böcker	39	35	36
Summa böcker	66	70	70
Tidningar	3	2	2
Papper o övrigt	31	28	28
Totalt	100	100	100
Undre			
Läroböcker	22	22	22
Utl böcker i original	1	1	1
Övr böcker	43	42	43
Summa böcker	66	65	66
Tidningar	1	1	1
Papper och övrigt	33	34	33
Totalt	100	100	100

per butik var 1966 8–9 gånger större i den övre kvartilen än i den undre samt 1969 och 1970 10 gånger större.

Vid en jämförelse mellan boklådorna i den övre och den undre kvartilen (tabell 3.15 och 3.16) framgår bland annat att andelen leveranser till institutionella köpare ökat väsentligt 1966–1970 för både de större och de mindre boklådorna. Emellertid var ökningen störst för de större. Skillnaden i utveckling var särskilt markant när det gäller skolandelen. Den stora ökningen av bokhandelns skolförsäljning har främst berört de de större boklådorna.

Den genomsnittliga bokandelen var ungefär lika stor för de stora och de små boklådorna 1966, dvs omkring 66 procent. Under perioden 1966–1970 hade de stora bokhandlarna ökat sin bokandel med drygt 4 procentenheter till ungefär 70 procent medan bokandelen för de mindre i stort sett varit oförändrad.

De större boklådornas läroboksandel ökade från 19 till 26 procent mellan 1966 och 1970. Motsvarande andel för de mindre var i stort sett oförändrad. Under 1966 var läroboksandelen högre hos de mindre boklådorna medan dessa 1969 och 1970 hade en lägre läroboksandel än de stora boklådorna.

3.4.9 Bokhandelns kostnader m m

I tabell 3.17 redovisas bokhandelns kostnader 1970 fördelade på vissa kostnadsslag. Uppställningen avser de faktiska kostnaderna, dvs före kalkylmässiga avskrivningar och räntor. De redovisade uppgifterna innefattar ej varuhusen med fullsorterade bokavdelningar eftersom dessa i detta avseende inte är jämförbara med renodlade bokhandelsföretag.

Tabell 3.17 Bokhandelns kostnader 1970, genomsnitt per boklåda.

Omsättningsklass, tkr	Antal företag	Personal (inkl sem ersättn och soc kostnader)				Hyror		Frakter		Övriga faktiska kostnader		Summa kostnader	
		Anställda		Ägare med familj									
		Tkr	%	Tkr	%	Tkr	%	Tkr	%	Tkr	%	Tkr	%
3 000–	29	913	63,4	24	1,6	167	11,6	56	3,9	278	19,3	1 438	100,0
2 000–2 999	36	330	64,7	19	3,7	63	12,4	21	4,1	77	15,1	510	100,0
1 500–1 999	31	229	59,3	27	7,0	50	13,0	20	5,2	60	15,5	386	100,0
1 000–1 499	44	163	60,4	23	8,5	34	12,6	11	4,1	39	14,4	270	100,0
500– 999	71	84	55,3	21	13,8	18	11,8	7	4,6	22	14,5	152	100,0
– 500	49	47	50,5	18	19,4	12	12,9	4	4,3	12	12,9	93	100,0
Totalt	260	234	60,3	22	5,7	46	11,8	16	4,1	70	18,1	388	100,0
1969	254	219	58,6	24	6,4	43	11,5	14	3,7	74	19,8	374	100,0
1966	213	182	57,1	23	7,2	29	9,1	12	3,8	73	22,8	319	100,0

Den största kostnadsposten utgjordes av personalkostnader till anställda. Genomsnittligt var lönekostnaden för anställda 60 procent av de totala kostnaderna. Ersättningen till ägaren och dennes familj i form av egna uttag uppgick till knappt 6 procent av de totala kostnaderna. Denna kostnadsandel var som väntat betydligt större för de mindre boklådorna. Hyreskostnaden (exkl el, städning o d) svarade för 12 procent av totalkostnaderna och andelen var i stort densamma i samtliga omsättningsklasser. Detsamma gäller kostnaderna för frakter (in- och utfrakter) som uppgick till 4 procent av kostnaderna.

"Övriga kostnader" som innefattar diverse kostnader såsom bl a el, städning, telefon, reklam, räntor, kundförluster o d ökade med stigande omsättning – från 13 procent i lägsta till 19 procent i högsta omsättningsklassen.

Som jämförelse redovisas i uppställningen även kostnadsfördelningen 1966 och 1969 – för de företag som kunnat lämna sådana uppgifter. Även om uppgifterna inte är helt jämförbara för de tre åren på grund av att antalet avgivna svar inte är detsamma kan konstateras att kostnadernas fördelning sedan 1966 i stort varit oförändrad. Några större kostnadsbesparande rationaliseringar synes inte ha skett i bokhandeln sedan 1966. De skillnader som föreligger mellan 1966 och 1970 beror huvudsakligen på att ett 40-tal företag – främst mindre – inte kunnat lämna uppgifter för 1966.

I bokhandelsenkäten infordrades även uppgifter om boklådornas storlek mätt i lokalyta och antal hyllmeter för böcker. Omsättningen avser förhållandena 1970. Antal ytenheter och hyllmeter avser förhållandena sommaren 1971.

Som framgår av tabell 3.18 är det stora skillnader mellan fullsorterade boklådor inte endast när det gäller årsomsättning och genomsnittligt antal sysselsatta utan även i fråga om lokalyta och antal hyllmeter för böcker. Den genomsnittliga totalytan och genomsnittligt antal hyllmeter

Tabell 3.18 Omsättningen per ytenhet samt antal hyllmeter.

Omsättningsklass i tkr	Genomsnittl totalyta, m²	Genomsnittl försäljn yta, m²	Försäljn yta i proc av totalyta, %	Genomsnittlig omsättning per m²		Genomsnittligt antal hyllmeter för böcker
				Totalyta kr/m²	Försälj yta kr/m²	
3 000–	894	448	50	6 800	13 600	1 242
2 000–2 999	510	285	56	4 900	8 700	636
1 500–1 999	382	241	63	4 500	7 200	641
1 000–1 499	304	191	63	4 000	6 300	566
500– 999	177	109	62	4 000	6 500	346
– 500	165	93	56	2 200	3 900	225
Samtliga	349	199	57	4 900	8 700	517

för böcker var mer än fem gånger större i den högsta omsättningsklassen än i den lägsta.

3.5 *Övriga återförsäljarkanaler*

Förutom försäljning genom bokhandeln förekommer en inte oväsentlig bokförsäljning genom andra återförsäljarkanaler, främst varuhus, tobaksbutiker och kiosker. Denna försäljning uppgick 1970 till ca 56 mkr eller 20 procent av den totala försäljningen genom återförsäljare på 282 mkr detta år – läroböcker undantagna.

Den bokförsäljning som sker via dessa övriga kanaler är även efter bruttoprisernas avskaffande 1970 nästan helt begränsad till en del av boksortimentet, främst då till billigare pocketböcker av seriekaraktär, barnböcker, fackböcker av hobbykaraktär samt skönlitterära bestsellers.

Nedan redovisas uppgifter för de viktigaste återförsäljarkanalerna utanför bokhandeln: Pressbyrån och varuhusen.

3.5.1 Pressbyrån

Pressbyrån fungerar vad gäller böcker – liksom vad gäller tidningar och tidskrifter – dels som återförsäljare genom egna kiosker, dels som distributör till ett stort antal andra återförsäljare. Konsumentvärdet av böcker försålda genom Pressbyråns egna kiosker och återförsäljare uppgick 1970 till 44,2 mkr (exkl moms), en ökning sedan 1966 med 31 procent.

All bokförsäljning genom Pressbyrån sker med fri returrätt. Pressbyrån erhåller därvid från förlagen en varierande ersättning i procent av cirkapriset (minst 40 %). Vid vidaredistribution till återförsäljarna lämnar Pressbyrån i sin tur en grundprovision på 20 procent av cirkapriset (exkl varuskatt). Bonus utgår efter viss grundförsäljning med 3–11 procent beroende på bokförsäljningens omfattning under en 12-månadersperiod.

Pressbyrån träffar avtal med förlagen om ensamrätt till leveranser av böcker till sina återförsäljare. I vissa fall kan detta avtal gälla en viss del av förlagens boksortiment. Denna ensamrätt är enligt Pressbyrån en förutsättning för den fria returrätten eftersom det inte skulle vara

praktiskt möjligt för återförsäljare att skilja på böcker levererade genom Pressbyrån och sådana som levererats på annat sätt.

Totalt har Pressbyrån cirka 170 leverantörer av böcker. I det ordinarie pressbyråsortimentet ingår cirka 1 000 boktitlar men efter beställning kan även böcker utanför detta sortiment anskaffas.

Egna kiosker

Av den totala bokförsäljningen genom Pressbyrån 1970 på 44,2 mkr uppgick försäljningen genom cirka 1 200 egna försäljningställen till 10,5 mkr, vilket motsvarar cirka 2 procent av företagets totala detaljhandelsförsäljning. Den genomsnittliga bokförsäljningen per försäljningsställe kan beräknas till cirka 8 700 kr per år.

Sedan 1966 har bokförsäljningen i Pressbyråns egna försäljningsställen ökat med 11 procent. I stort skedde hela denna ökning 1970.

År 1969 (senaste uppgiftsår) såldes genom Pressbyråns egna försäljningsställen cirka 3 370 000 böcker, vilket vid ett totalt försäljningsvärde av 9 519 tkr motsvarar ett medelpris per försåld bok på cirka 2:80. Det låga medelpriset förklaras av försäljningens huvudsakliga inriktning på pocketböcker av seriekaraktär, barnböcker o d.

Andra återförsäljare

Pressbyrån har totalt cirka 14 800 återförsäljare. Av de 12 800 som säljer böcker får 9 300 bokleveranser regelbundet.

Återförsäljarna är uppdelade på olika klasser efter hur stor del av pressbyråsortimentet som de är intresserade av att sälja. Vissa erhåller således samtliga titlar i sortimentet medan andra erhåller ett begränsat antal titlar. Leveranserna sker därefter veckovis utan att återförsäljaren behöver göra några beställningar. Antal levererade böcker bestäms med tidnings- och tidskriftsleveranserna som bas.

Pressbyråns system för bokleveranser innebär att hanteringskostnaden för den enskilda boken blir låg men samtidigt medför det stora returer. Värdet av de böcker som går tillbaka till förlagen från Pressbyråns egna kiosker och återförsäljare motsvarar således ungefär 50 procent av vad som levererats till Pressbyrån.

Största antalet återförsäljare utgörs av privata kiosker (38 %) och tobaksaffärer (21 %). Övriga återförsäljare utgörs av frukt- och konfektyrbutiker, livsmedelsbutiker, snabbköp, varuhus, hotell/motell. Återförsäljarnas försäljning av böcker uppgick 1970 till 33,7 mkr (exkl moms) varav huvuddelen (71 %) skedde genom kiosker och tobaksbutiker. Även varuhusen[1] svarade för en förhållandevis stor del av försäljningen (10 %).

Pressbyråns försäljning av böcker via återförsäljarna har sedan 1966 ökat med 38 procent, dvs betydligt snabbare än försäljningen genom de egna kioskerna.

Sedan 1970 har Pressbyrån i samarbete med förlagen utökat boksortimentet hos cirka 200 återförsäljare att omfatta "kvalitetsböcker" i högre prislägen. Denna satsning har emellertid hittills inte avspeglat sig i någon större ökning av bokförsäljningen.

[1] Andra än sådana som är fullsorterade boklådor eller sådana som gör inköp direkt från förlagen.

Pressbyrån tillämpar vid försäljning i de egna kioskerna genomgående de av förlagen angivna cirkapriserna som för det sortiment som Pressbyrån saluför oftast är tryckta på böckerna. Även Pressbyråns återförsäljare torde genomgående följa cirkapriserna.

3.5.2 Varuhusen

De stora varuhuskedjorna Domus/KF, Åhlén/Tempo/Wessels och Epa/Turitz köper förutom via Pressbyrån även direkt från förlagen. Det gäller då sådana böcker som inte ingår i det normala pressbyråsortimentet. För Domusvaruhusen administreras de centrala bokinköpen av Rabén & Sjögrens Förlag.

Varuhusens totala försäljning av böcker, exklusive läroböcker, uppgick år 1970 till 35,1 mkr. Däri ingår dock 19,5 mkr som har sålts genom de drygt 20 fullsorterade bokavdelningarna. Denna försäljning ingår i redovisningen ovan av bokhandelsförsäljningen och berörs inte vidare här.

Värdet av varuhusens försäljning av böcker levererade genom Pressbyrån uppgick motsvarande år till 3,4 mkr. Den övriga försäljningen på 12,2 mkr utgörs av böcker som köpts direkt från förlagen och som sålts på icke fullsorterade bokavdelningar inom varuhusen. Därav svarade Åhlénkoncernen inklusive Wessels för ungefär hälften. Den övriga försäljningen fördelades ungefär lika på Epavaruhusen och varuhusen tillhörande konsumentkooperationen.

Nästan samtliga varuhus inom respektive varuhuskedja saluför detta sortiment. Antalet sådana varuhus var 1970 ca 350 varav ca 150 tillhörde konsumentkooperationen, 115 ingick i EPA/Turitz-koncernen och ca 80 i Åhlénkoncernen. Boksortimentets omfattning varierade i dessa varuhus från ett 70-tal titlar till ca 2 400 (Wesselsvaruhusen). Det vanligaste var dock att varuhusen hade ett "eget" boksortiment på 250–350 titlar. Försäljningen per varuhus av sådana böcker – pressbyråböckerna undantagna – kan för 1970 beräknas till 30 000 kr för EPA-varuhus och de konsumentkooperativa varuhusen och till 40 000 för Åhlénsvaruhusen.

3.6 *Utvecklingen på bokmarknaden efter bruttoprisernas avskaffande*

3.6.1 Distributionskanaler

I näringsfrihetsrådets beslut 1965 att upphäva bokbranschens dispens från bruttoprisförbudet på böcker framhölls bland annat att bruttopriserna samt etableringskontrollen och ensamrättförsäljningen hämmade utvecklingen av nya former för spridning av böcker samtidigt som dessa företeelser förklarades medföra en ekonomisk belastning för branschen och därmed för konsumenterna.

Med ett friare bokhandelssystem väntade man sig följande:

a en för konsumenterna större tillgänglighet av böcker, dvs böcker skulle komma att säljas av ett större antal återförsäljare och genom andra försäljningskanaler än tidigare
b bl a till följd av denna ökade spridning av bokförsäljningen skulle det uppstå priskonkurrens vilken skulle verka i prissänkande riktning.

Nämndens undersökning av bokhandeln har huvudsakligen inriktats på att redovisa strukturen, varför någon systematisk uppgiftsinsamling för att beskriva effekterna av den friare marknaden inte skett. Vissa uppgifter om den senaste utvecklingen av priser och sortiment har dock inhämtats.

Antalet fullsorterade boklådor har minskat sedan 1969. Enligt Bokhandlareföreningens uppgifter fanns 313 A-kommissionärer 1969 medan antalet fullsorterade boklådor[1] i maj 1972 var 289. En viss förändring har samtidigt skett så att tidigare B-kommissionärer blivit fullsorterade, medan vissa tidigare A-kommissionärer minskat sitt boksortiment och blivit s k grossistbokhandlare. Några företag har också gått i konkurs eller lagts ner. Den minskning som skett sedan 1969 i antalet fullsorterade boklådor inträffade i huvudsak i samband med övergången från det gamla kommissionssystemet till nuvarande abonnemangssystem.

Vad gäller den icke fullsorterade bokhandeln, grossistbokhandeln, kan konstateras att antalet sådana boklådor minskat från 186 till 176. Omsättningsmässigt har den icke fullsorterade bokhandelns marknadsandel minskat eftersom de större B-kommissionärerna blivit fullsorterade medan de tidigare A-kommissionärer som tillkommit utgjorts av mindre boklådor.

För varuhusen har en mindre utökning av sortimentet skett till att omfatta även titlar över tidigare prisgräns. Det gäller främst titlar för vilka man förväntar sig hög försäljning.

En intressant konsekvens av den friare marknaden är att det på universitetsorterna öppnats studentboklådor som drivs av studenterna själva. I vissa fall har dessa studentboklådor tillträtt abonnemangsavtalet och är således fullsorterade. I andra fall har man begränsat sitt sortiment till kurslitteratur. Redan före 1970 förekom bokförsäljning i Umeå respektive Lund genom studentboklådor som sedan 1968 var B-kommissionärer. Dessa måste emellertid då – liksom övriga boklådor – tillämpa gällande försäljningsvillkor för bokhandeln.

I övrigt torde några helt nya försäljningskanaler av böcker av betydelse inte ha tillkommit sedan 1970. Visserligen förekommer det att annan fackhandel än bokhandeln nu saluför böcker som har anknytning till dess verksamhetsområde. Denna försäljning är dock ytterst begränsad och kunde också förekomma före 1970 eftersom de aktuella böckerna tillhörde det s k fria sortimentet.

3.6.2 Priskonkurrensen

Då bruttopriserna slopades ersattes de med av förlagen angivna cirkapriser. Cirkapriserna motsvarar de tidigare bruttopriserna då några förändringar av kalkylationsprinciper inte skett. För böcker som främst är avsedda att säljas genom kiosker, tobaksaffärer o d trycks cirkapriserna på böckerna medan på "bokhandelsböcker" någon sådan central prismärkning inte sker.

De fria bokpriserna har emellertid inte medfört någon större priskonkurrens på böcker. Av 291 fullsorterade bokhandlare uppgav således 248 eller 85 procent att de under tiden april–december 1970 praktiskt taget undantagslöst följde cirkapriserna på böcker. Flertalet av dem som ej

[1] Sådana som tillträtt abonnemangsavtalet.

följt cirkapriserna hade haft prisavvikelser på enstaka titlar eller på högst 1 à 2 procent av bokomsättningen. Endast åtta boklådor hade avvikit från cirkapriserna på mer än 5 procent av bokomsättningen. Två boklådor uppgav att de haft lägre priser på motsvarande 90 procent av bokomsättningen.

Avvikelser från cirkapriserna förekom främst på vissa bestsellers och uppslagsverk. Prissänkningarna var vanligen 10–15 procent och i några enstaka fall 20 procent. Typvärdet var 10 procent.

Butiker med prisavvikelser var utspridda på olika orter och var ej koncentrerade till vissa regioner. Ej heller skilde de sig från de övriga i sortiments- och storlekshänseende.

Vad gäller realisationsförsäljningen – perioden 25 februari – 13 mars 1971 – angav 91 procent av butikerna att man genomgående följt katalogpriserna. Underskridandena har haft liten betydelse för bokprisnivån. Endast 4 procent av butikerna angav att de hade underskridit katalogpriserna på fem procent eller mer av reaomsättningen.

I de fall där avvikelser från katalogpriserna förekom låg prissänkningarna mellan 10 och 20 procent och var i något enstaka fall ännu större. Prisnedsättningar skedde t ex på titlar som fanns upptagna i föregående års katalog men som även medtagits i årets, på dyrare böcker samt vid större köp. En bokhandlare sänkte priset på hela det kvarvarande rea-sortimentet under sista veckan (8–13 mars) med 20 procent under måndagen, 30 procent under tidagen osv och med 70 procent under lördagen.

Nästan var tredje boklåda hade ännu inte vid intervjutillfället sommaren 1971 mött någon priskonkurrens på böcker. Ungefär var fjärde boklåda – 27 procent – väntade sig ej heller någon priskonkurrens till följd av den fria prissättningen på böcker. Denna uppfattning var relativt utbredd bland de mindre boklådorna.

Vad gäller priskonkurrens mellan bokhandeln och övriga återförsäljare är det främst varuhusen som agerat. Priskonkurrensen gäller då ett begränsat antal titlar av bestsellerkaraktär som dock kan svara för en stor del av varuhusens försäljning. I övrigt tillämpar man förlagens rekommenderade priser.

Varuhus av stormarknadskaraktär tillämpar genomgående lägre priser. Sålunda har Wesselsvaruhus enligt uppgift bokpriser som ligger 14–24 procent under cirkapriset och Obsvaruhusen och Epa-Stormarknad cirka 10 procent under cirkapriserna. Sammanfattningsvis kan dock sägas att underskridandena av cirkapriser totalt sett torde ha varit av marginell betydelse för bokprisnivån.

Sedan nämnden sommaren 1971 insamlat uppgifter om bokhandelns prisföljsamhet har Bokhandlareföreningen i augusti 1971 sänt ut en cirkulärskrivelse till sina medlemmar vari man rekommenderat en generell prishöjning med 3 procent på andra böcker än läroböcker och sambindningsböcker. Rekommendationen torde i stort sett ha följts av bokhandeln. Detta innebär att bokhandelns priser för flertalet böcker sedan hösten 1971 legat 3 procent över förlagens tidigare rekommenderade cirkapriser.

Förlagen har invänt mot denna höjning i bokhandeln bl a därför att

förlagens avtal med författarna om royalty bygger på förutsättningen att uttagna konsumentpriser i stort inte överskrider cirkapriserna. Vid gällande rabattskalor motsvarar en prishöjning i bokhandelsledet med 3 procent en marginalhöjning med 7,5 procent.

Pressbyrån och varuhusen har inte genomfört motsvarande höjningar utan tillämpar cirkapriserna. Ett skäl härtill är att en stor del av det sortiment som saluförs är prismärkt från förlagen. I de fall avvikelser från cirkapriserna förekommer gäller det underskridanden. De varuhus som har egna fullsorterade bokavdelningar följde emellertid enligt uppgift Bokhandlareföreningens rekommendationer och höjde priserna med 3 procent.

I slutet av april 1972 utgick en ny cirkulärskrivelse från Bokhandlareföreningen i realiteten innehållande en rekommendation om en prishöjning med ytterligare en procent.

3.6.3 Försäljningen till skolor

Näringsfrihetsrådets beslut om slopande av bruttopriserna och övriga konkurrensbegränsningar inom bokbranschen har hittills haft den största effekten på skolboksförsäljningen. Före 1970 var de rabatter som bokhandeln lämnade till de kommunala storköparna fasta och oberoende av inköpt kvantitet. Kommunerna hade då ingen anledning att koncentrera inköpen för att genom större volym få lägre priser. Bokinköpen kunde därför vara spridda på ett flertal boklådor inom samma kommun. Direktköp från förlagen var vidare förbehållna kommuner med årliga inköp överstigande 1 mkr, dvs Stockholm, Göteborg och Malmö samt någon ytterligare kommun.

I och med den fria prissättningen kan nu kommunerna göra sina inköp genom anbudsförfarande, vilket medfört dels en koncentration av inköpen till ett mindre antal boklådor, dels en minskning av marginalerna på skolboksförsäljningen. Totalt sett har bokhandeln emellertid – enligt förlagens uppgifter om försäljningens fördelning på distributionskanaler – inte minskat sin marknadsandel. En av orsakerna härtill har uppenbarligen varit att förlagen under perioden april 1970–april 1972 lämnat bättre rabatter till bokhandeln än till övriga kunder. Kommunerna har därför inte kunnat göra några större förtjänster på att gå förbi bokhandeln.

Fr o m april 1972 har, som tidigare redovisats, förlagen infört ett nettoprissystem för skolböcker som är detsamma för alla kundkategorier. Det är ännu för tidigt att uttala sig om de effekter som detta nya system kommer att få på distributionen av böcker.

3.7 *Sammanfattning*

Av den bokförsäljning som sker via återförsäljare beräknas bokhandeln svara för ungefär 85 procent. Bokhandeln är den helt dominerande återförsäljarkanalen för läroböcker, utländska böcker samt vissa typer av skön- och facklitteratur – särskilt den nyutkomna.

Under 1970 omsatte bokhandeln nära 500 mkr. I denna omsättning

ingår även försäljning av andra varor än böcker nämligen tidningar och tidskrifter samt pappersvaror o d. Böcker svarade för nästan 350 mkr eller ungefär 70 procent av omsättningen.

Mer än en fjärdedel av bokhandelns försäljning utgjordes värdemässigt av läroböcker. Omkring 7 procent var försäljning av utländska böcker. Försäljning av övriga böcker, dvs svenska böcker som inte tillhör kategorin läroböcker för grundskola och gymnasium, utgjorde drygt hälften av bokförsäljningen och 37 procent av bokhandelns totala försäljning.

Försäljning till skolor och bibliotek uppgick till 160 mkr eller 32 procent av bokhandelns hela försäljning. Övriga storköpare köpte för 29–30 mkr, varav 18 mkr utgjorde bokköp och resten pappersvaror och tidskrifter. Ungefär 62 procent av totalförsäljningen och 52 procent av bokförsäljningen såldes över disk till enskild konsument.

Det genomsnittliga totala försäljningsvärdet per butik uppgick till 1,7 mkr. Var fjärde boklåda hade en omsättning överstigande 2 mkr. Fjorton boklådor omsatte över 5 mkr och fem redovisade ett försäljningsvärde för enbart böcker överstigande 9 mkr.

Den fullsorterade bokhandeln sysselsatte 1970 omkring 2 200 årssysselsatta personer eller i genomsnitt 7,9 per boklåda.

Av de övriga återförsäljarkanalerna svarade Pressbyrån genom egna kiosker och återförsäljare för en bokförsäljning av drygt 44 mkr. Varuhusens försäljning av böcker inköpta direkt från förlagen uppgick till 12 mkr. I detta belopp är då inte inräknat värdet av den bokförsäljning som sker genom de drygt 20-talet fullsorterade bokavdelningarna i varuhusen.

4 Bokhandelns lönsamhet[1]

Med särskild inriktning på försäljning till skolor och bibliotek

4.1 *Inledning*

4.1.1 Bakgrund och syfte

Bakgrunden till föreliggande lönsamhetsundersökning är följande. L68 har i uppdrag att bl a komma med förslag om hur spridningen av kvalitetslitteratur skall underlättas. För närvarande är bokhandeln den helt dominerande distributionskanalen för sådan litteratur. För att kunna göra en bedömning av bokhandelns framtida förutsättningar och omfattning är det av värde för L68 att få uppgifter om bokhandelns ekonomiska läge, detta inte minst med tanke på att tre viktiga konkurrensbegränsningar inom bokbranschen upphört fr o m den 1 april 1970 – dispensen från bruttoprisförbudet, etableringskontrollen och ensamrättsförsäljningen.[2]

Även om den friare marknaden ännu inte lett till några väsentliga förändringar av distributionsmönstret för böcker och därmed inte heller till ändrade marknadsandelar för bokhandeln respektive andra distributionskanaler, kan sådana förändringar i framtiden inte uteslutas. Av särskilt intresse för bedömningen av bokhandelns framtid är härvid utvecklingen av försäljningen till skolor och bibliotek sedan inköpsvillkoren för läroböcker och biblioteksböcker under 1972 radikalt förändrats. På läroböcker har förlagen sålunda infört nettopriser fr o m 1 april 1972. Kommunerna kan nu köpa läroböcker direkt från förlagen på i stort sett samma villkor som bokhandeln. Vidare har Bibliotekstjänst AB[3] fr o m samma datum sagt upp sitt avtal med bokhandeln avseende villkoren för distributionen av biblioteksböcker – det s k sambindningsavtalet. Bibliotekstjänst håller nu på att bygga upp en egen organisation för distributionen av biblioteksböcker. Bokhandeln har för att söka behålla biblioteksförsäljningen startat försäljning av biblioteksböcker genom Bokhandelns Biblioteksservice (BBS).

Föreliggande undersökning avser att belysa bokhandelns lönsamhet med särskild hänsyn tagen till skol- och biblioteksförsäljningens betydelse.

[1] Kapitlet är författat av statens pris- och kartellnämnd.

[2] Se vidare avsnitt 3.2.

[3] Bibliotekstjänst AB ägt av Sveriges allmänna biblioteksförening i vilken bl a de kommunala biblioteken ingår.

4.1.2 Skol- och biblioteksförsäljningens organisation och villkor

Skolornas och bibliotekens sammanlagda inköp av böcker uppgick 1970 till cirka 240 mkr. Två tredjedelar av dessa inköp skedde därvid genom bokhandeln. Enligt nämndens undersökning avseende bokhandelns struktur utgjorde sålunda den fullsorterade bokhandelns försäljning nämnda år till skolor 123 mkr och till det allmänna biblioteksväsendet 38 mkr.

Bokhandelns försäljning till skolor och bibliotek fördelar sig på olika varuslag enligt nedanstående uppställning, som baserar sig på uppgifter lämnade vid nämndens strukturundersökning av bokhandeln.

Leveranserna av läroböcker till skolorna sker till största delen vid läsårets början. Utöver de stora höstleveranserna sker leveranser av mindre efterbeställningar under hela läsåret. Leveranserna till skolorna särpackas ofta av bokhandeln på de olika skolenheterna. Vid större order kan leveranserna ske direkt från förlagen även om bokhandeln handhar själva försäljningen.

Den mest arbetskrävande delen av skolboksförsäljningen uppges av bokhandeln vara efterbeställningarna. Eftersom varje skolenhets inköp skall särpackas och faktureras för sig blir arbetsinsatsen per leverans för dessa efterbeställningar relativt stor.

Bokhandelns leveranser till biblioteken avsåg främst sambindningsböcker.[1] Villkoren för leveranserna av sambindningsböcker reglerades 1970 av ett avtal mellan Bibliotekstjänst och Seelig & Co.[2] Sambindningsförsäljningen var organiserad på så sätt att biblioteken beställde böckerna i bokhandeln som vidarebefordrade beställningarna till Seelig & Co. Seelig lät ombesörja inbindningen av böckerna och utrustning i övrigt för biblioteksbruk. Böckerna levererades därefter särpackade på respektive bibliotek till bokhandeln. Med leveransen följde en faktura över dels vad biblioteken skulle betala till bokhandeln, dels vad bokhandeln skulle betala till Seelig.

Bokhandelns arbete med försäljningen till bibliotek av andra böcker än sambindningsböcker skilde sig däremot inte från arbetet med skolboksförsäljningen, dvs bokhandeln svarade själv för särpackning, fakturering o d.

Till skillnad från skolförsäljningen är försäljningen till biblioteken relativt jämnt fördelad över året.

Förlagen angav 1970 på läroböcker förutom ett cirkapris ett s k kommunpartipris, vilket motsvarade det pris bokhandeln före bruttoprisernas slopande tillämpade vid försäljning till skolor. På kommunpartipri-

[1] Böcker som bundits in eller i övrigt förstärkts samt på annat sätt utrustats för biblioteksbruk. Avtalet uppsagt fr o m 1.4.1972, jfr avsnitt 4.1.1.

[2] Seelig & Co AB, distributionsföretag för böcker ägt av bokhandlare och bokhandlareföreningar.

Tabell 4.1 Bokhandelns försäljning till skolor och bibliotek fördelade på varuslag 1970, procent.

Avnämare	Läroböcker	Utländska böcker	Övriga böcker	Tidningar, tidskrifter	Övriga varor	Summa
Skolor	90	1	6	0	3	100
Bibliotek	9	8	78	5	0	100

set, som således kunde ses som ett rekommenderat pris vid försäljning till storköpare, erhöll bokhandeln en rabatt på 6,25 procent.

På sambindningsböckerna erhöll bokhandeln en ersättning som varierade mellan olika typer av böcker och för olika prisklasser. Genomsnittligt uppgick bokhandelns marginal på denna försäljning till drygt 10 procent.

På övriga böcker erhöll – och erhåller – bokhandeln från förlagen en rabatt som beroende av inköpt kvantitet varierar mellan 30 och 42 procent. Vid försäljning till skolor och bibliotek lämnar bokhandeln i sin tur vanligen rabatt – ofta 10 eller 20 procent på cirkapriserna.

4.2 *Undersökningspopulation och genomförande*

4.2.1 Undersökningspopulation och urval

Undersökningen omfattar fullsorterade boklådor[1] som 1970 hade en försäljning till skolor och bibliotek på minst 20 procent av den egna totalförsäljningen. Denna begränsning av undersökningspopulationen genomfördes med hänsyn till syftet att särskilt studera skol- och biblioteksförsäljningens betydelse för bokhandeln.

Uppgifter om boklådornas försäljning till skolor och bibliotek erhölls från materialet som var insamlat till nämndens strukturundersökning, vilken omfattade samtliga fullsorterade boklådor.

Boklådornas fördelning efter andel skol- och biblioteksförsäljning inom vissa ortskategorier redovisas i tabell 4.2.

Sammanlagt redovisade sålunda 181 boklådor en skol- och biblioteksförsäljning av minst 20 procent av totalförsäljningen 1970. De boklådor som inte ingår i undersökningspopulationen ligger främst i storstadsregionerna och i övriga orter med mer än en boklåda.

Ur denna population på 181 boklådor drogs ett statistiskt urval av 48 boklådor. Två boklådor kunde inte lämna tillräckliga uppgifter varför undersökningen bygger på uppgifter från 46 boklådor. Urvalsförfarandet redovisas närmare i bilaga 4.1.

Baserat på uppgifter från dessa 46 boklådor kan de 181 boklådorna i undersökningspopulationen beräknas ha en skol- och biblioteksförsälj-

[1] Återförsäljare som på vissa villkor erhåller 1 exemplar av flertalet nyutkomna böcker i kommission och därmed kan hålla ett relativt djupt och brett sortiment. Se vidare avsnitt 3.2.

Tabell 4.2 De fullsorterade boklådorna 1970 fördelade på ortskategorier och andel skol- och biblioteksförsäljning, antal boklådor.

Ortskategorier	Andel skol- och biblioteksförsäljning				
	<20 %	20–29 %	30–49 %	>50 %	Totalt
Stockholm Göteborg Malmö	43	8	5	9	65
Övriga orter med fler än en boklåda	25	13	26	20	84
Övriga orter	14	19	53	28	114
Totalt	82	40	84	57	263 [a]

[a] Av de totalt 289 undersökta fullsorterade boklådorna 1970 kunde 26 inte göra den begärda fördelningen på kundkategorier. Av dessa 26 låg 16 i storstadsregionerna.

ning på 140 mkr vilket motsvarar cirka 85 procent av bokhandelns totala försäljning till dessa kundkategorier 1970. Skol- och biblioteksförsäljningens andel av den totala omsättningen kan för 1970 beräknas till i genomsnitt 45 procent för de 181 boklådorna. Motsvarande andel för samtliga fullsorterade boklådor var 32 procent.

4.2.2 Materialinsamling och genomförda beräkningar

Materialinsamling och genomförda beräkningar kan delas upp i tre huvudmoment:

– En balansteknisk analys av räkenskapshandlingarna för att bl a få fram de undersökta boklådornas totala lönsamhet.

– En framräkning av boklådornas försäljning till skolor och bibliotek på grundval av en genomgång av samtliga fakturor samt beräkning av bruttovinsten på denna försäljning.

– En framräkning av boklådornas rörelseresultat efter avdrag av resultatet av försäljningen till skolor och bibliotek med ledning av från boklådorna erhållna uppgifter.

De insamlade uppgifterna avser 1970 eller närmast motsvarande räkenskapsår, vilket för de flesta företagen innebär redovisningsperioden 1.4.1970–31.3.1971. Så långt det varit möjligt har uppgifterna inhämtats direkt ur företagens räkenskaper. För att få jämförbarhet mellan företagen har följande justeringar av de bokförda värdena gjorts:

– Avskrivningarna har beräknats på anskaffningsvärdet och upptagits till 10 procent för inventarier och 20 procent för bilar per år. Avskrivningar på fastigheter har upptagits till bokfört värde.

– Lagervärderingen är gjord till inventerat värde och till inköpspris.

– Kostnader som inte rimligen bör belasta ett enda år har fördelats över flera räkenskapsår, exempelvis kostnader för ombyggnad av butikslokalen.

– Extraordinära intäkter och kostnader som ej är hänförliga till bokhandelsrörelsen har exkluderats.

– Företagens resultat har beräknats *före* ägarens egna uttag. I de enstaka fall ägaren själv inte arbetet i företaget har ett belopp motsvarande en föreståndarlön – cirka 40 000 kr – frändragits kostnaderna och lagts till rörelseresultat för att man skall få jämförbarhet mellan boklådorna. Övriga familjemedlemmar har efter uppgiven arbetstid påförts kalkylmässig lön enligt HAO:s (Handelns Arbetsgivareorganisation) statistik.

I bilagorna 4.2–4.4 finns definitioner till de redovisningstekniska begrepp som tillämpats i undersökningen.

4.3 *De undersökta boklådornas lönsamhet*

4.3.1 Resultatanalys

I tabell 4.3 redovisas genomsnittliga intäkter, kostnader och resultat för undersökta boklådor totalt och för boklådor indelade efter andel skol- och biblioteksförsäljning.

Tabell 4.3 De undersökta boklådornas intäkter och kostnader, genomsnitt per boklåda.

Intäkter, kostnader resultat	Andel skol- och biblioteksförsäljning						Samtliga	
	20–29 %		30–49 %		50 % –			
	Tkr	%	Tkr	%	Tkr	%	Tkr	%
Försäljning	1 777	100,0	1 362	100,0	2 300	100,0	1 737	100,0
– varukostnad	1 333	75,1	1 068	78,4	1 860	80,9	1 364	78,5
= bruttovinst	444	24,9	294	21,6	440	19,1	373	21,5
+ övriga intäkter netto	18	0,9	10	0,8	15	0,7	13	0,8
= bruttointäkter	462	25,8	304	22,4	455	19,8	386	22,3
– kostnader	391	21,9	231	17,0	305	13,3	296	17,1
= rörelseresultat	71	3,9	73	5,4	150	6,5	90	5,2
– ränta på eget kapital	11	0,6	6	0,5	9	0,4	9	0,5
= företagarvinst	60	3,3	67	4,9	141	6,1	81	4,7

Den helt dominerande delen av intäkterna härrör från försäljning av varor – böcker, pappersvaror och övriga varor. Posten "Övriga intäkter" avser nettointäkter från i huvudsak tipsförmedling och kommissionsförsäljning av lotter. Dessa intäkter uppgår i genomsnitt till 4 procent av de totala intäkterna (bruttointäkterna).

Den största bruttovinsten i procent av försäljningen visar boklådorna med den lägsta andelen skol- och biblioteksförsäljning. Detta beror på att marginalen vid försäljning till skolor och bibliotek är betydligt lägre än vid överdiskförsäljning.

Boklådornas kostnader för personal, lokaler o d uppgår i genomsnitt till 296 tkr eller cirka 17 procent av omsättningen. Kostnadsandelen sjunker med stigande andel skol- och biblioteksförsäljning. Detta sammanhänger med de lägre kostnaderna i förhållande till omsättningen för skol- och biblioteksförsäljningen jämfört med försäljningen över disk. Skol- och biblioteksförsäljningen sker främst under de perioder då boklådorna har viss överkapacitet – augusti–september och januari – och kan då ofta fullgöras utan att extra resurser behöver sättas in.

Rörelseöverskottet – före ägarens uttag för egen arbetsinsats – ligger i genomsnitt på 90 tkr för de undersökta boklådorna, vilket utgör cirka 5 procent av omsättningen. Den betydligt högre omsättningen och rörelseöverskottet för gruppen med den största skol- och biblioteksförsäljningen orsakas av en boklåda med påtagligt hög omsättning och stort rörelseöverskott. Tas denna boklåda ej med i redovisningen blir det genomsnittliga överskottet i stort sett detsamma i de tre grupperna – drygt 70 tkr.

Spridningen i rörelseresultaten för de enskilda boklådorna är betydande. Således visar fyra av de 46 boklådorna underskott, 29 överskott med högst 100 tkr och 13 boklådor ett överskott överstigande 100 tkr. I relativa tal motsvarar detta en spridning från ett överskott på 14 procent till ett underskott på 7 procent av försäljningen.

Avkastningen stiger med ökad andel skol- och biblioteksförsäljning, men variationerna mellan boklådorna inom grupperna är alltför stora för

Tabell 4.4 De undersökta boklådornas intäkter, kostnader och resultat 1970, genomsnitt per boklåda.

Intäkter kostnader, resultat	Omsättningsklasser					
	<1 mkr		1–2 mkr		>2 mkr	
	Tkr	%	Tkr	%	Tkr	%
Försäljning	740	100,0	1 582	100,0	3 722	100,0
– varukostnad	583	78,8	1 276	80,7	2 855	76,8
= bruttovinst	157	21,2	306	19,3	867	23,2
+ övriga intäkter netto	11	1,4	14	0,9	17	0,5
= bruttointäkter	168	22,6	320	20,2	884	23,7
– kostnader	120	16,2	252	15,9	667	17,9
= rörelseöverskott	48	6,4	68	4,3	217	5,8
– ränta på eget kapital	7	0,9	7	0,4	11	0,3
= företagarvinst	41	5,5	62	3,9	206	5,5

att något direkt orsakssamband mellan avkastningens storlek och andelen skol- och biblioteksförsäljning skall kunna utläsas.

Om man utgår från att i boklådorna insatt kapital skall förränta sig med 6 procent och drar bort den framräknade räntan från rörelseresultatet erhålles det överskott, här benämnt företagarvinst, som bokhandeln lämnar utöver förräntning av insatt kapital.

I tabell 4.4 redovisas de undersökta boklådorna grupperade efter omsättningsstorlek. I absoluta tal stiger intäkterna, kostnader och rörelseöverskott – helt naturligt – med stigande omsättning. I relativa tal – andel av omsättningen – föreligger inte några entydiga skillnader mellan stora och små boklådor. Rörelseöverskottet uppgår sålunda till 6,4 procent av omsättningen i lägsta omsättningsklassen, 4,3 i mellersta och 5,8 i högsta omsättningsklassen.

Det högre relativa rörelseöverskottet i lägsta omsättningsklassen beror på att kostnaderna beräknats före ägarens uttag för egen arbetsinsats. I de mindre boklådorna väger ägarna då tyngre. Den tidigare nämnda boklådan med betydande överskott hör till gruppen med över 2 mkr i total omsättning. Gruppens genomsnittliga överskott förbättras därigenom betydligt. Bortser man från denna boklåda skulle rörelseöverskottets andel av omsättningen i det närmaste vara densamma i de två högsta omsättningsklasserna.

4.3.2 Kostnader

I tabell 4.5 redovisas de undersökta boklådornas kostnader fördelade på olika kostnadsslag.

Av kostnaderna svarar löner och övriga personalkostnader – exklusive ägarens uttag för egen arbetsinsats – för cirka två tredjedelar. Övriga kostnadsslag av större betydelse är lokalkostnader – innefattande hyror, el, städning o d – samt kontorskostnader. Fraktkostnader avser endast utfrakter från boklådorna till kunderna medan ingående frakter ingår i varukostnaderna. Boklådornas reklamkostnader utgjorde i genomsnitt 0,5

Tabell 4.5 De undersökta boklådornas kostnader 1970, genomsnitt per boklåda.

Kostnader	Andel skol- och biblioteksförsäljning						Samtliga	
	20–29 %		30–49 %		50 % –			
	Tkr	% av försäljning	Tkr	% av försäljning	Tkr	% av försäljning	Tkr	% av försäljning
Personalkostnader	264	14,9	147	10,8	199	8,6	195	11,3
Lokalkostnader	51	2,8	37	2,7	46	2,0	43	2,5
Reklamkostnader	11	0,6	6	0,5	15	0,7	9	0,5
Fraktkostnader	7	0,3	5	0,4	6	0,3	6	0,3
Kontorskostnader	26	1,5	12	0,9	20	0,9	19	1,0
Avskrivningar	7	0,4	3	0,2	4	0,2	4	0,3
Räntor	11	0,6	9	0,6	8	0,3	9	0,6
Övriga kostnader	14	0,8	12	0,9	7	0,3	11	0,6
Summa kostnader	391	21,9	231	17,0	305	13,3	296	17,1

procent av omsättningen. Posten övriga kostnader utgör en restpost och omfattar sådana kostnader som försäkringar, resor, traktamenten o d.

Det är främst personalkostnaderna som påverkas av försäljningens sammansättning. De relativa personalkostnaderna sjunker med stigande andel skol- och biblioteksförsäljning och utgjorde genomsnittligt 14,9, 10,8 respektive 8,5 procent av omsättningen.

4.3.3 Effektivitet

Tabell 4.6 belyser boklådornas effektivitet. Definitioner av de använda begreppen återfinns i bilaga 4.4.

Försäljningen per sysselsatt stiger kraftigt med ökad andel skol- och biblioteksförsäljning. Omvänt kan detta uttryckas så att boklådor med

Tabell 4.6 Boklådornas arbetsproduktivitet, ytproduktivitet och lagerproduktivitet år 1970, genomsnitt per boklåda.

Produktivitetsmått	Andel skol- och biblioteksförsäljning i %			Samtliga
	20–29	30–49	50–	
Arbetsproduktivitet				
Försäljning per sysselsatt och år tkr	159,0	175,0	266,0	198,0
Bruttovinst per sysselsatt och år tkr	39,6	33,4	51,7	40,5
Ytproduktivitet				
Försäljning per m² totalyta tkr	4,6	4,2	7,4	5,3
Försäljning per m² butiksyta tkr	8,8	8,2	12,8	9,7
Lagerproduktivitet				
Lageromsättning hastighet ggr/år	4,0	3,6	5,3	4,0
Genomsnittlig lagertid dagar	91,0	103,0	86,0	95,0

större andel överdiskförsäljning kräver större personalinsats per försäljningskrona.

Den högre bruttovinsten per sysselsatt för boklådor med mer än 50 procent skol- och biblioteksförsäljning beror till största delen på att i den gruppen ingår en mycket stor boklåda med osedvanligt hög bruttovinst. Undantas denna boklåda är bruttovinsten per sysselsatt ganska likartad för de tre grupperna.

Vad gäller ytproduktiviteten är denna något bättre för boklådorna med den högsta skol- och biblioteksandelen. Det förklaras av att denna försäljning i stort sett kräver utrymme endast för lager.

Den genomsnittliga boklådans lager – inklusive kommissionslagret – omsätts fyra gånger per år, dvs lagertiden uppgår i genomsnitt till 95 dagar.

Antalet sysselsatta uppgår i genomsnitt till 9,2 och personalkostnaden exklusive ägarens egen arbetsinsats till i genomsnitt cirka 24 000 kr per anställd och år. Den förhållandevis låga siffran beror på det stora antalet deltidsanställda inom branschen vilkas löneläge är relativt lågt. Det är vanligt att boklådorna har en eller ett par erfarna medhjälpare och i övrigt tillgodoser personalbehovet med mindre kostnadskrävande personal. I vissa fall kompenserar företagsägaren bristen på erfarna bokhandelsmedhjälpare genom en större personlig arbetsinsats.

4.3.4 Tillgångar och skulder

I tabell 4.7 redovisas tillgångar, skulder och eget kapital för samtliga undersökta boklådor samt uppdelade efter andel skol- och biblioteksförsäljning.

Tabell 4.7 Tillgångar, skulder och eget kapital i bokhandeln.[a]

Tillgångar, skulder	Andel skol- och biblioteksförsäljning i %						Samtliga	
	20–29		30–49		50–			
Balansomslutning, tkr	776,8		500,7		441,5		544,7	
Tillgångar i procent av balansomslutningen								
Likvida medel	9,3		4,4		13,0		8,1	
Kundfordringar	26,5		19,2		27,0		23,6	
Övr omsättn tillgång I	2,1	37,9	6,1	29,7	3,6	43,6	4,2	35,9
Varulager	48,9		60,3		44,9		53,1	
Övr omsättn tillgång II	0,3	49,2	3,0	63,3	2,9	47,8	1,7	54,8
Övr tillgångar	12,9		7,0		8,6		9,3	
Skulder/Eget kapital i procent av balans-omslutningen								
Leverantörsskulder	34,0		31,2		42,2		35,4	
Övr kortfr skulder	19,5	53,5	23,0	54,2	12,0	54,2	19,3	54,7
Långfristiga skulder	12,5		11,1		13,4		12,2	
Lagernedskrivning	20,6		24,9		19,4		21,4	
Eget kapital	13,3		9,8		13,0		11,8	
Kassalikviditet	71		55		80		65	
Balanslikviditet	163		171		169		166	
Soliditet	23		22		29		22	

[a] Uppställningen bygger på uppgifter från 45 av de 46 boklådorna. En boklåda ingår i en koncern och uppgifter om tillgångar och skulder har inte kunnat erhållas separat.

Vid beräkningarna har härvid inte medtagits värdet av kommissionslagret eftersom detta lager tillhör förlagen.

Av tabellen framgår bl a att de likvida medlen totalt svarar för cirka 8 procent av balansomslutningen.

Kundfordringarna svarar för drygt en femtedel av de totala tillgångarna. Kreditkunderna utgörs i stor utsträckning av kommuner och andra institutionella köpare varför dessa fordringar kan betraktas som säkra tillgångar.

Varulagret svarar för cirka hälften av de totala tillgångarna. Varulagret är därvid upptaget till inventerat värde, dvs före lagernedskrivning.

På passivsidan har upptagits ett värde som motsvarar lagernedskrivningen. Lagerreserven utgör, beräknat för samtliga undersökta boklådor, cirka 40 procent av inventerat lagervärde. Boklådorna har således kunnat utnyttja de möjligheter till konsolidering som skattereglerna medger.

Anläggningstillgångarna består till omkring hälften av inventarier och bilar.

På passivsidan kan noteras att leverantörsskulderna – exklusive värdet av kommissionskrediten – utgör drygt en tredjedel av balansomslutningen.

Det egna kapitalet utgör drygt 20 procent av balansomslutningen. Härvid har hälften av lagernedskrivningen inräknats i det egna kapitalet. Den resterande delen av lagernedskrivningen är att betrakta som en långfristig skatteskuld.

Respektive posters andel av balansomslutningen varierar för de tre kategorierna. Någon klar trend finns emellertid inte varför skillnaderna inte kan förklaras av andelen skol- och biblioteksförsäljning.

I tabell 4.7 redovisas också vissa relationstal som belyser boklådornas betalningsberedskap och soliditet. Definitioner till de olika måtten framgår av bilaga 4.4. Huruvida de redovisade likviditets- och soliditetsmåtten för boklådorna är tillfredsställande eller ej kan inte entydigt fastställas. Det är emellertid intressant att notera att de angivna relationstalen förändrats sedan 1961.[1] Sålunda uppgick kassalikviditeten 1961 till nära 100, balanslikviditeten till drygt 200 och soliditeten till drygt 40 för de undersökta företagen medan motsvarande värden 1970 utgjorde 65, 166 respektive 22. I 1961 års undersökning ingick även boklådor med låg skol- och biblioteksandel – under 20 procent – i undersökningspopulationen. Det finns dock ingen anledning anta att skillnader i undersökningspopulationen mellan tidigare och nuvarande undersökning är orsak till den redovisade förändringen.

4.4 *Försäljningen till skolor och bibliotek*

För att belysa skol- och biblioteksförsäljningens betydelse för boklådorna har s k bortfallsanalys gjorts, dvs en beräkning av vilka intäkter och kostnader som direkt skulle försvinna om denna försäljning upphörde.

Uppgifter om försäljningen till skolor och bibliotek har inhämtats genom en genomgång av samtliga fakturor hos de undersökta boklådorna varvid uppgifter om försäljningsvärde, lämnade rabatter och debiterade frakter erhållits. Inköpsvärde – och bruttovinst – för denna försäljning

[1] "Den Svenska bokmarknaden 1961", Pris- och Kartellfrågor I:1963.

har sedan kunnat beräknas utifrån boklådornas erhållna rabatter från förlagen.

Vid beräkningen av kostnaderna för skol- och biblioteksförsäljningen har hänsyn endast tagits till de kostnader som direkt kommer att falla bort om försäljningen till skolor och bibliotek förloras. Kostnaderna för skol- och biblioteksförsäljningen har därvid beräknats i samråd med uppgiftslämnarna eftersom någon separat redovisning av dessa kostnader inte finns i räkenskaperna.

Följande kostnader har beaktats: löner inklusive sociala avgifter, frakter, emballage och lokalkostnader. Som personalkostnader har upptagits kostnaden för den personal som arbetar enbart med skol- och biblioteksförsäljning. I de fall ägaren och/eller föreståndaren haft hand om försäljningen till skolor och bibliotek skulle ett bortfall av denna försäljning innebära att dennes arbetsinsats skulle kunna utnyttjas för överdiskförsäljning. Därmed blir viss annan personal obehövlig. Kostnaden för den "övertaliga" personalen har upptagits som kostnad för skol- och biblioteksförsäljningen. Har försäljningen kunnat utföras utan att extra personal anskaffats eller övertidsersättningar utbetalats har personalkostnader inte påförts.

Beräkningarna av frakter och emballage bygger på uppgiftslämnarens bedömning av hur boklådornas totala utgifter för dessa poster fördelas på de olika kundkategorierna. Lokalkostnaderna har medtagits i de fall boklådan utnyttjar lokaler speciellt för skol- och biblioteksförsäljningen.

Av de redovisade kostnaderna för skol- och biblioteksförsäljningen faller huvuddelen på skolförsäljningen. Kostnaderna för biblioteksböckerna utgörs främst av fraktkostnader.

De 181 boklådorna som ingår i undersökningspopulationen hade år 1970 en försäljning till skolor och bibliotek på cirka 140 mkr.[1] Bruttovinsten uppgick totalt till 14,4 mkr. Boklådornas kostnader uppgick till 7,6 mkr vilket innebär att försäljningen till skolor och bibliotek lämnade ett överskott på 6,8 mkr.

I tabell 4.8 redovisas de undersökta boklådornas genomsnittliga försäljning till skolor och bibliotek samt kostnader och resultat av denna försäljning.

Bruttovinsten av skol- och biblioteksförsäljningen uppgår i genomsnitt

[1] Uppräknat belopp baserat på urvalets 46 boklådor.

Tabell 4.8 Skol- och biblioteksförsäljningens kostnader och resultat för de undersökta boklådorna, genomsnitt per boklåda.

Försäljning, kostnader, resultat	Andel skol- och biblioteksförsäljning i %						Samtliga	
	20–29		30–49		50–			
	Tkr	%	Tkr	%	Tkr	%	Tkr	%
Försäljning	474	100	613	100	1 330	100	794	100
– varukostnad	417	88,0	554	90,3	1 200	90,2	714	90,0
= bruttovinst	57	12,0	59	9,7	130	9,8	80	10,0
– kostnader	28	6,0	29	4,8	71	5,3	42	5,2
= resultat	29	6,0	30	4,9	59	4,5	38	4,8

till cirka 80 tkr eller 10 procent av omsättningen. I bruttovinsten ingår också den extra ersättning som boklådorna betingar sig för frakt och expedition. Denna ersättning uppgår i genomsnitt till 10 tkr eller 1,3 procent av försäljningen till skolor och bibliotek varför den genomsnittliga "faktiska" marginalen (bruttovinstprocenten) är 8,7 procent.

De direkta kostnaderna för försäljningen till skolor och bibliotek uppgick i genomsnitt till cirka 42 tkr (5,2 % av omsättningen) vilket ger ett rörelseresultat på genomsnittligt 38 tkr eller 4,8 procent av denna försäljning.

I tabell 4.9 har en sammanställning gjorts av dels hela verksamheten i de undersökta boklådorna, dels skol- och biblioteksförsäljningen separat.

Försäljningen till skolor och bibliotek svarar för i genomsnitt 45 procent av den totala försäljningen. Bruttovinstprocenten för skol- och biblioteksförsäljningen var betydligt lägre än för överdiskförsäljningen varför dess andel av den totala bruttovinsten endast var 21 procent. Då emellertid boklådornas extra kostnader för försäljningen till skolor och bibliotek var låga utgjorde överskottet av denna försäljning ändå drygt 40 procent av det totala rörelseöverskottet.

Dras överskottet av försäljningen till skolor och bibliotek från det totala överskottet skulle detta för de två grupperna med lägsta andel försäljning till skolor och bibliotek ha minskat till i genomsnitt cirka 40 tkr. För gruppen med den största andelen försäljning till skolor och bibliotek skulle överskottet ha reducerats till cirka 90 tkr. Denna siffra påverkas dock starkt av ett mycket stort företag i gruppen. Bortser man

Tabell 4.9 Försäljning, kostnader och rörelseresultat för de undersökta boklådorna, totalt och separat för försäljningen till skolor och bibliotek, genomsnitt per boklåda.

Försäljning Kostnader Resultat	Andel skol- och biblioteksförsäljning i procent						Samtliga	
	20–29		30–49		50–			
	Tkr	Andel av total, %	Tkr	Andel av total, %	Tkr	Andel av total, %	Tkr	Andel av total, %
Försäljning	1 777	100	1 362	100	2 300	100	1 737	100
därav skolor o bibl	474	27	613	45	1 330	58	794	45
Varukostnader	1 333	100	1 068	100	1 860	100	1 364	100
därav skolor o bibl	417	31	554	52	1 200	65	714	52
Bruttovinst	444	100	294	100	440	100	373	100
därav skolor o bibl	57	13	59	20	130	39	80	21
Övriga intäkter	18		10		15		13	
därav skolor o bibl	–		–		–		–	
Bruttointäkter	462	100	304	100	455	100	386	100
därav skolor o bibl	57	12	59	20	130	29	80	21
Kostnader	391	100	231	100	305	100	296	100
därav skolor o bibl	28	7	29	13	71	23	42	14
Resultat totalt	71	100	73	100	150	100	90	100
därav skolor o bibl	29	41	30	42	59	39	38	43
Resultat exkl skolor	42	59	43	58	91	61	52	57

Tabell 4.10 De undersökta boklådornas avkastning – rörelseresultat i procent av försäljningen – för totalförsäljningen, skol- och biblioteksförsäljningen samt överdiskförsäljning.

Försäljningskategori	Andel skol- och biblioteksförsäljning i %			Samtliga
	20–29	30–49	50–	
Totalförsäljning	3,9	5,4	6,5	5,2
Skol- och biblioteksförsäljning	6,0	4,9	4,5	4,8
Överdiskförsäljning	3,2	5,7	7,8	5,5

från denna boklåda skulle gruppen redovisa ett genomsnittligt överskott på endast cirka 6 tkr.

Vad gäller avkastningen av överdiskförsäljningen är denna enligt tabell 4.10 svagt stigande mellan grupperna. Emellertid påverkas även här gruppen med största andelen skol- och biblioteksförsäljning kraftigt av den tidigare nämnda boklådan med god lönsamhet. Undantas denna boklåda blir avkastningen i denna grupp endast någon procent av försäljningen.

Enligt Handelns Arbetsgivareorganisations statistik var årskostnaden – lön och lönebikostnad – 1970 för en manlig föreståndare med minst 4 underställda i genomsnitt 42 000 kr. Om skol- och biblioteksförsäljningen försvann skulle cirka 80 procent av boklådorna med en andel skol- och biblioteksförsäljning på minst 50 procent antingen uppvisa rörelseunderskott (drygt hälften) eller inte lämna minst 40 000 kr i överskott åt ägaren för lön samt kostnader för sociala utgifter jämte ränta på i rörelsen insatt eget kapital. För mellangruppen var motsvarande andel cirka 60 procent, varav drygt hälften skulle få underskott. För gruppen med lägsta andel skol- och biblioteksförsäljning skulle cirka 30 procent av boklådorna ha redovisat ett rörelseresultat understigande 40 000 kr.

Detta innebär att om skol- och biblioteksförsäljningen försvann skulle cirka 60 procent av samtliga i undersökningen ingående boklådor ha visat ett rörelseresultat understigande 40 000 kr och omkring hälften av dessa rörelseunderskott. Flertalet av dessa boklådor ligger i orter med endast en boklåda. Det bör påpekas att bortsett från en eventuell förlust av skol- och biblioteksförsäljningen uppvisar cirka 25 procent av de undersökta boklådorna ett rörelseresultat understigande 40 000 kr. Andelen rena underskottsföretag uppgår till knappt 10 procent.

4.5 *Sammanfattning med avslutande synpunkter*

Föreliggande undersökning om bokhandelns lönsamhet år 1970 med särskild hänsyn till skol- och biblioteksförsäljningens betydelse bygger på ett urval av 46 boklådor med en skol- och biblioteksförsäljning av minst 20 procent av den egna totalförsäljningen.

För de undersökta boklådorna uppgår den totala försäljningen genomsnittligt till cirka 1,7 mkr varav 45 procent avser försäljning till skolor och bibliotek. Avkastningen, dvs rörelseresultatets andel av

försäljningen, uppgår i genomsnitt till drygt 5 procent. Bruttovinstens andel av försäljningen minskar med stigande andel skol- och biblioteksförsäljning till följd av boklådornas lägre marginaler för denna försäljning. Då kostnadstrenden är densamma framkommer inga avgörande skillnader i avkastningen mellan boklådor med låg respektive hög andel skol- och biblioteksförsäljning.

På kostnadssidan är personalkostnaderna helt dominerande och utgör i genomsnitt cirka 11 procent av försäljningen. De relativa personalkostnaderna minskar med stigande andel skol- och biblioteksförsäljning eftersom boklådorna kan tillvarata viss säsongmässig överkapacitet vilket gör att de extra kostnaderna för denna försäljning blir låga.

Ur resultatsynpunkt är skol- och biblioteksförsäljningen betydelsefull för boklådorna. Av det genomsnittliga överskottet svarar denna försäljning för nästan 45 procent, och för flertalet boklådor med en försäljningsandel på över 50 procent skulle större delen av överskotten försvinna om man gick miste om denna försäljning.

Cirka 60 procent av de undersökta boklådorna skulle redovisa antingen rörelseunderskott eller överskott understigande 40 000 kr om skol- och biblioteksförsäljningen försvann.

För de undersökta boklådorna kan lönsamheten 1970 genomsnittligt sett anses tillfredsställande, dvs boklådornas avkastning är tillräcklig för att ge ägaren en ersättning som väl täcker en genomsnittlig föreståndarlön – även om man beaktar ägarens vanligen längre arbetstid. Vidare lämnar verksamheten en rimlig ränta på ägarens kapital. Dessa slutsatser grundar sig på de genomsnittliga värden som erhållits genom undersökningen. För de enskilda boklådorna varierar resultatet kraftigt både mellan och inom grupperna.

En mycket stor del av boklådornas överskott härrör från den kommunala försäljningen. Om denna försäljning försvinner kommer den genomsnittliga avkastningen att sjunka till en sådan nivå att ägarens ersättning ungefär motsvarar en genomsnittlig föreståndarlön, medan verksamheten inte lämnar någon avkastning på satsat kapital. För boklådor med stor kommunal försäljning – mer än 50 procent av totalförsäljningen – blir avkastningen i många fall helt otillräcklig om den kommunala försäljningen försvinner.

Lönsamheten torde 1970 vara acceptabel. Försvinner emellertid skol- och biblioteksförsäljningen torde åtskilliga boklådor få stora problem med lönsamheten. Generellt sett kommer de mindre boklådorna att drabbas hårdare än de större på grund av de förras redan tidigare begränsade rörelseöverskott.

Vid analysen av skol- och biblioteksförsäljningens betydelse har beräknats vilka kostnader och intäkter som direkt skulle försvinna om denna försäljning upphörde. Härvid har inte kunnat beaktas i vilken utsträckning boklådorna kan minska sina kostnader utöver vad som är en direkt följd av en eventuell förlust av skol- och biblioteksförsäljningen eller komplettera den nuvarande försäljningen med andra varor för att på så sätt förbättra lönsamheten.

5 Regionala skillnader i bokförsäljning och bokutlåning[1]

5.1 *Inledning*

5.1.1 Undersökningens syfte

I detta kapitel studeras tre viktiga kanaler via vilka böcker når läsare. Två förutsätter inköp, bokhandeln och Pressbyråns distributionsnät, medan den tredje, biblioteken, sprider sina böcker via lån. Biblioteken har tidigare ingående studerats i litteraturutredningens biblioteksstudier, Försök med bibliotek (SOU 1972:61). I detta kapitel skall inledningsvis de två försäljningskanalerna studeras och då speciellt med avseende på regionala aspekter: antalet utbudsplatser och deras lokalisering kommer att redovisas liksom de olika kanalernas försäljningsvärden och hur dessa fördelas mellan olika regioner. För att ge en möjlighet till jämförelse mellan försäljningens fördelning och befolkningens fördelning redovisas den senare i ett särskilt avsnitt.

De tre stora distributionskanalerna jämförs avslutningsvis med varandra. Härvid göres också ett försök att uppskatta *antalet* böcker som nått sina läsare via respektive kanaler. Uppgifterna avser år 1970 om inte annat anges.

5.1.2 Några begreppsförklaringar

För att underlätta läsningen skall inledningsvis innebörden av några begrepp, som används i undersökningen, förklaras.

Abonnemangsbokhandlare är det namn på fullsorterade boklådor som användes efter 1 april 1970. Dessa bokhandlare erhåller merparten av de vid svenska bokförlag producerade titlarna i kommission. (Kallades tidigare A-bokhandel.)

Grossistkund är det namn på icke fullsorterad boklåda, som användes efter 1 april 1970. (Kallades tidigare B-bokhandel.)

Fackbokhandel betecknar abonnemangsbokhandlare och grossistkunder sammantagna.

A-region är ett statistikområde. Sverige är indelat i 70 A-regioner.

Isaritmkarta. En isaritmkarta är en karta på vilken det finns linjer, s k isaritmer, vilka anger lika värde för en variabel. Kartorna kan jämföras

[1] Kapitlet har författats av fil kand Sven Ockborn.

med väderkartor, där man ritar linjer för exempelvis en viss uppmätt temperatur.

Lokalt befolkningsunderlag är antalet invånare inom avståndet 30 km från en godtycklig mätpunkt. Det lokala befolkningsunderlaget i Stockholm är över en miljon. Var man än placerar en mätpunkt på en karta över Stockholm fångar man således in över en miljon invånare inom en cirkel centrerad till mätpunkten, med radien 30 km. Det lokala befolkningsunderlaget i Östersund överstiger 50 000 invånare varav hälften bor i tätorten, och hälften i andra tätorter, eller på glesbygden, inom 30 kilometers avstånd från Östersund.

5.2 *Det lokala befolkningsunderlaget år 1970 – ett grovt mått på efterfrågan av böcker*

Några omfattande analyser av bokefterfrågan har aldrig gjorts i Sverige. Ännu mindre har man undersökt hur denna skiljer sig regionalt. En något diskutabel bild av den regionala fördelningen kan man få genom att studera hur befolkningen är spridd över landet. Man utgår därvid från att varje individ oavsett bostadsort efterfrågar lika mycket böcker. Detta tillåter naturligtvis inga långtgående slutsatser. Av intresse kan dock vara att jämföra befolkningens spridning med olika försäljningsställens spridning och försäljningens fördelning regionalt.

Sveriges befolkning uppgick vid årsskiftet 1970/71 till 8 091 782 personer. Den största befolkningskoncentrationen i landet finns i Storstockholmsområdet (se figur 5.1). År 1970 fanns där något mer än 1,2 miljoner invånare inom 30-kilometersräjongen. Därnäst följde Göteborgsområdet med 0,6 miljoner invånare samt Malmö-Lund-området med 0,4 miljoner. Ett litet område längst in i Mälardalen har över 1/4 miljon invånare. I centrala Östergötland förekommer den femte befolkningskoncentrationen över 200 000 invånare.

Lokala förtätningar om 100 000 invånare och något däröver förekommer på betydligt fler håll i landet. Detta tröskelvärde passeras inom ganska vida zoner omkring de tre storstäderna: södra Uppland, östra Västmanland och norra Södermanland hör dit; detsamma gäller västra Västergötland, södra Bohuslän, praktiskt taget hela Skåne samt Blekinge fram till Karlshamn. De därefter återstående isolerade öarna med 100 000 invånare är, räknat från söder: södra Vätterbygden, Östergötland med undantag av södra skogsbygden, centrala Närke, Karlstad, Falun-Borlänge, Gävle-Sandviken och Sundsvall.

Tröskelvärdet 50 000 invånare överskrids inom två stora regionala block, ett centralsvenskt och ett sydvästsvenskt. I Norrland förekommer bara smärre spridda områden med denna folktäthet. I inlandet når endast Storsjöbygden upp till mer än 50 000 invånare. De övriga områdena ligger vid eller nära kusten i nedre Hälsingland och östra Medelpad samt vid Umeå, Skellefteå och Luleå-Boden.

Söder om en linje från västra Värmland, vidare norr om Siljan till en punkt norr om Gävle begränsas ett område med mer än 25 000 invånare. Över detta värde ligger ett långsträckt kustnära område i Norrland, som är avbrutet av tre mera glest bebyggda kilar.

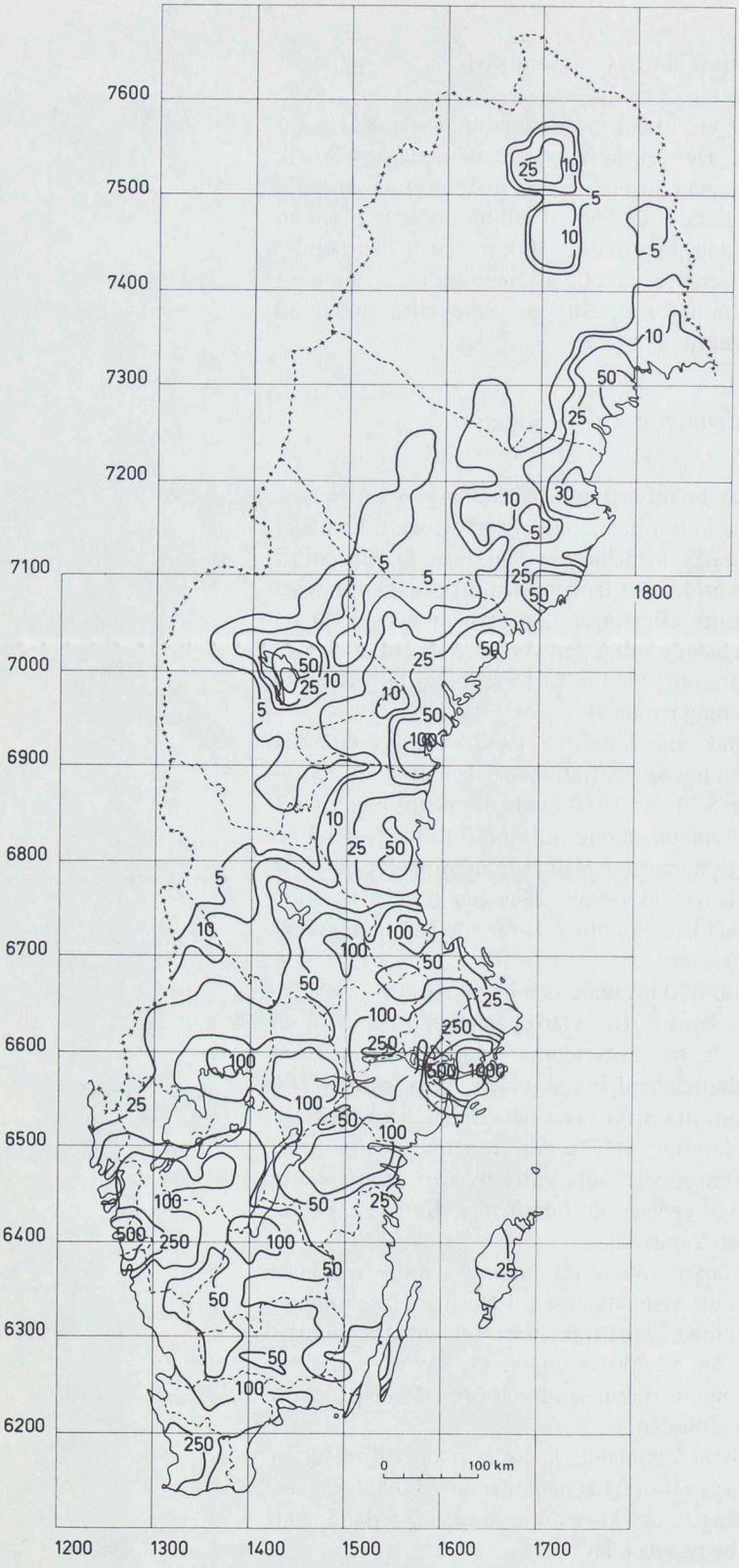

Figur 5.1 Lokalt befolkningsunderlag i tusental invånare, dvs antalet invånare inom 30 km 1970/71, isaritmkarta. Figurens isolinjer (iso = lika) eller isaritmer skall läsas på samma sätt som linjerna på en väderkarta. En person bosatt i Stockholm har således minst 1 000 000 grannar närmare än 30 km från bostaden eftersom Stockholm i figuren ligger i det område, som begränsas av 1 000 000-isaritmen. I norra Sveriges fjälltrakter har man, mätt på samma sätt, mindre än 5 000 grannar inom ett avstånd av 30 km från bostaden.

Norrlands inland och nordöstra Svealand avviker markant från övriga delar av landet. Hela området med undantag av centrala Jämtland samt gruvdistrikten i norr har mindre än 10 000 invånare inom alla områden, i allmänhet till och med betydligt mindre. Ganska särpräglat är området längs Inlandsbanan från Östersund mot Gällivare med mer än 5 000 invånare.

5.3 *Fackbokhandeln*

5.3.1 Jämförelse med övrig fackhandel

Förändringarna i fackhandelsbranschernas butiksnät har beräknats i annat sammanhang.[1] Sådana studier visar att antalet fackhandlare minskat i flertalet branscher. I tabell 5.1 visas förändringarna för olika typer mellan årsskiftena 1963/64 och 1969/70. Det totala antalet fackhandelsbutiker minskade med 6 %. Den starkaste minskningen (31 %) drabbade bok- och pappershandeln.

5.3.2 Fackbokhandelns lokalisering

Landet indelas i 70 A-regioner. Samtliga dessa har minst en fackbokhandel, i vilket begrepp alltså inkluderas såväl abonnemangs- som grossistbokhandel. Om man istället ser på de 464 primärkommunerna visar det sig att endast 60 % av dem har en bokhandel. Vid årsskiftet 1973/74 skall en indelning i 271 kommunblock vara genomförd. Om inga förändringar i förekomst inträffar till dess kommer 87 % av kommunblocken, motsvarande 95 % av befolkningen, att ha minst en boklåda i sin kommun.

Abonnemangsbokhandelns lokalisering

Om abonnemangsboklådorna vore jämnt fördelade över landet skulle ingen ha längre avstånd än 23 km till närmaste butik. Uppgifterna avser år 1968

[1] Glesbygdsutredningens delbetänkande "Kommersiell service i glesbygden", SOU 1972:13.

Tabell 5.1 Butiksnätets förändring 1963–1969 inom några fackhandelsbranscher. (Källa: SPK:s butiksregister.)

Bransch	Förändring 1963–1969 i %
Färghandelsvaror	– 7
Järnvaror	–14
Möbler och bosättningsartiklar	– 5
Beklädnadsvaror	–10
Skor	– 4
Manufakturvaror inkl. handskar och väskor	+ 3
Cykel och sportartiklar	–21
Böcker och pappersvaror	–31
Tobak	+ 2
Ur och optik	– 1
Blommor	– 8
Övriga branscher	+ 5
Samtliga branscher	– 6

Tabell 5.2 Befolkningens fördelning på avståndszoner i förhållande till A-bokhandeln. Tabellen är hämtad från SOU 1970:14, Urbaniseringen i Sverige.

Tur- och returresa, km	Befolkning	
	Tusental	Procent
– 50	6 543	85
50–100	886	11
100–200	241	3
200–400	46	1
Summa	7 716	100

men förändringarna är små sedan detta år och torde inte ändra huvudintrycket. Stockholmsregionen har avgjort det största antalet A-boklådor. Om boklådorna vore jämnt fördelade i detta område skulle ingen ha mer än 3,5 km till närmaste butik.

I rena glesbygder är naturligtvis avstånden väsentligt större till abonnemangsboklådor än i storstadsområden. Tabell 5.2 visar att 85 % av befolkningen når A-boklådor med tur- och returresa under 50 km. Ingen har längre tur- och returavstånd än 400 km.

Figur 5.2 visar abonnemangsbokhandelns lokalisering. I Götaland och Svealand är det endast i begränsade områden – gränstrakterna mellan länen – som befolkningen inte når en abonnemangsbokhandel inom 30 km. I Norrland är nätet av bokhandlare betydligt glesare. Det är bara i

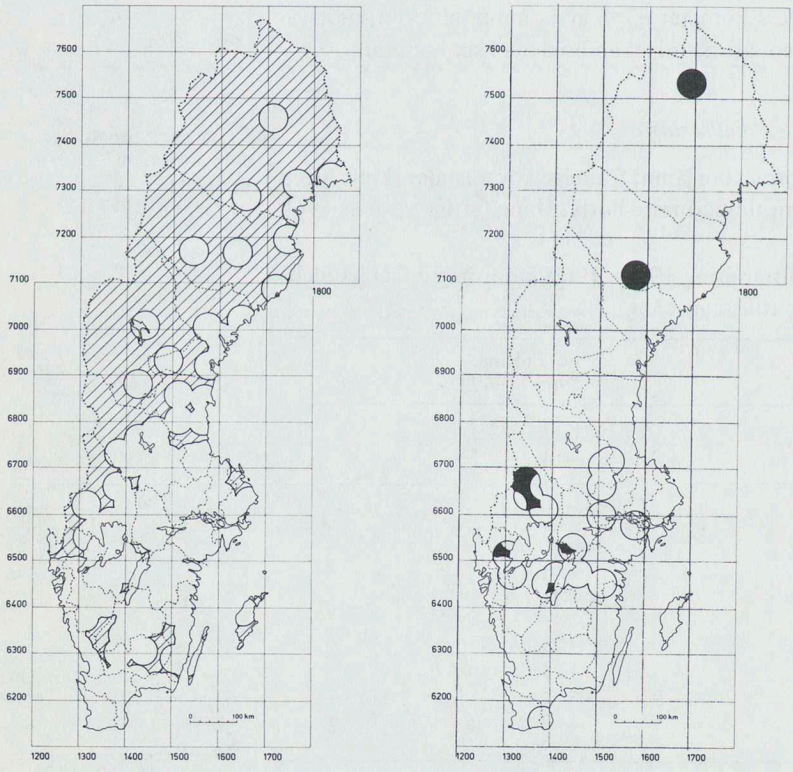

Figur 5.2 Abonnemangsbokhandelns lokalisering. Figuren visar de områden av landet vars befolkning har kortare avstånd än 30 km till abonnemangsbokhandel. De snedstreckade områdena ligger utanför detta avstånd. Källa är Svenska Bokförläggareföreningens matrikel från november 1971.

Figur 5.3 Figuren visar de 17 orter, som förlorat abonnemangsbokhandel under perioden juli 1967–november 1971. De svärtade områdena på kartan har ingen alternativ abonnemangsbokläda att tillgå inom 30 km avstånd. Källa är Svenska Bokförläggareföreningens matriklar 1967 och 1971.

ett stråk längs kusten som befolkningen når denna typ av bokhandel inom 30 km avstånd. Detta betyder att nedläggning av en bokhandel i det inre av Norrland ökar avstånden mångfalt för befolkningen i detta område.

Figur 5.3 visar att, under perioden juli 1967 – november 1971, 17 orter blivit utan abonnemangsbokhandel. I flertalet fall har boklådorna en sådan lokalisering att befolkningen trots dessa nedläggningar har tillgång till abonnemangsbokhandel inom 30 km från bostaden. De områden, som är svärtade på kartan, har ingen alternativ abonnemangsboklåda att tillgå inom detta område. Det är anmärkningsvärt att merparten av orterna vars abonnemangsboklådor lagts ner ligger i Mellansverige.

Grossistbokhandelns lokalisering

Grossistbokhandeln har inte varit föremål för samma systematiska studier som abonnemangsbokhandeln. Enligt Bokförläggareföreningens matrikel hösten 1971 fanns 180 grossistkunder.

Dessa boklådor är belägna dels i orter av storleksordningen 5 000 invånare och därunder, dels förekommer de som komplement till abonnemangsboklådorna i storstadsområdena. De är således sällan förekommande i medelstora städer.

Figur 5.4 visar grossistkundernas lokalisering. Det mest framträdande draget är dessa boklådors spridning över hela landet. De linjerade områdena på kartan saknar B-boklådor inom 30 km avstånd.

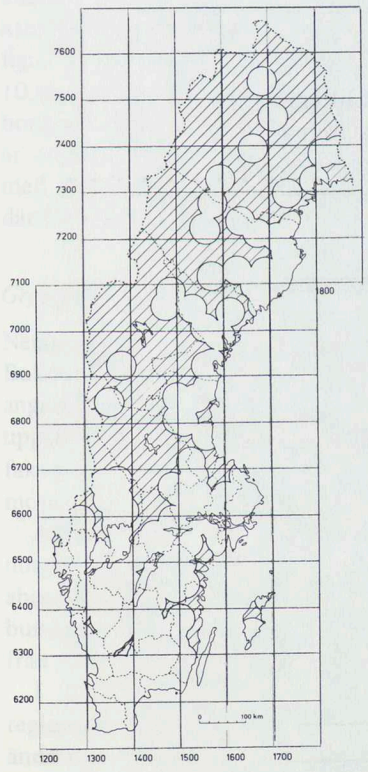

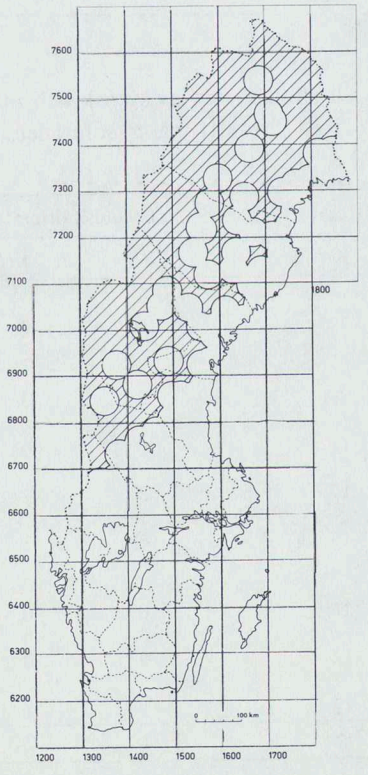

Figur 5.4 Grossistkundernas lokalisering. Figuren visar de områden av landet vars befolkning har kortare avstånd än 30 km till grossistbokhandel. De snedstreckade områdena ligger utanför detta avstånd. Källa är Svenska Bokförläggareföreningens matrikel från november 1971.

Figur 5.5 Fackbokhandelns lokalisering. Figuren visar de områden av landet vars befolkning har kortare avstånd än 30 km till fackbokhandel. De snedstreckade områdena ligger utanför detta avstånd. Källa är Svenska Bokförläggareföreningens matrikel från november 1971.

Den samlade fackbokhandelns lokalisering

Fackbokhandelns – d v s abonnemangs- och grossistbokhandel sammantagna – lokalisering sammanfattas i figur 5.5. De föregående kartorna, (figur 5.2 och 5.4) har sammanslagits. Figuren visar de områden av Sverige som har fackbokhandel inom 30 km.

5.3.3 Försäljning via fackbokhandeln

Abonnemangsbokhandelns försäljning till allmänheten

I detta avsnitt har SPK:s material rörande bokhandeln[1] använts. Härav framgick abonnemangsbokhandelns samlade försäljning till allmänheten – beräknat till konsumentpris exkl moms (se tabell 5.3).

Försäljningen till allmänheten från abonnemangsboklådor av svensk och utländsk litteratur uppgår alltså sammanlagt till 166 mkr. Detta ger en försäljning per invånare om något mer än 20 kr. Om försäljningen fördelas på riksområden erhålles tabell 5.4.

[1] Se kapitel 3.

Tabell 5.3. Försäljningen till allmänheten i bokkategorier.

	Mkr
Svensk litteratur	145
Utländsk litteratur	21
Totalt	166

Tabell 5.4 Försäljningen till allmänheten av svensk och utländsk litteratur från A-boklådor år 1970 fördelat på riksområden. (Bokstäverna motsvarar länsbeteckning.)

Ingående län	Svensk litteratur		Utländsk litteratur	
	Mkr	Kr/inv	Mkr	Kr/inv
AB Stockholm CDETU	47	32	10	7
Östra Mellansverige FGHI	28	20	3	2
Småland med öarna KLM	8	11	0	0
Sydsverige NOPR	20	17	3	2
Västsverige SWX	23	15	4	3
Norra Mellansverige ZY	8	10	0	0
Mellersta Norrland AC, BD	5	12	0	0
Övre Norrland	6	12	1	1
Hela riket	145	18	21	2,5

Såväl omsättningsmässigt som vad gäller försäljning per invånare finner man en stark koncentration till Stockholmsområdet. Östra Mellansverige, Sydsverige och Västsverige har också väsentligt högre värden än övriga delar av landet. Speciellt stark är som synes koncentrationen när det gäller försäljningen av utländsk litteratur (jämför nedan).

Studerar man enbart försäljningen av svensk litteratur och går ner på mindre geografiska mätytor (en radie om 30 km), finner man att spridningen kring genomsnittet 18 kr/inv är ännu större (se figur 5.6). De högsta värdena föreligger i storstadsområdena samt i de områden som har universitet och högskolor. Området runt Uppsala har värden över 75 kr/inv. Detta är en toppnotering, som övriga områden inte tillnärmelsevis når upp till. Gränsvärdet 25 kr/inv redovisar området från Stockholm över Uppsala, Västerås. Övriga toppar i försäljningen är från söder räknat Malmö-Lund, Jönköping, Linköping, Östersund, Umeå och Piteå.

Ett annat gränsområde, med värden över 15 kr/inv, finns längs kusten från Malmö upp till Göteborg, Kristianstad-slätten, Kalmar, Växjö och Jönköping-Skövde-området. Ett område i Östsverige från centrala Östergötland genom östra Sörmland och förbi Mälardalen är det största sammanhängande området med detta värde. Övriga friliggande områden med denna försäljning är Göteborgsområdet, Karlstad, centrala Närke, södra Dalarna, Ådalen, Östersund, Umeå samt kustområdet från Skellefteå till Luleå upp mot Boden.

Betraktar man slutligen abonnemangsbokhandelns försäljning av utländsk originallitteratur, 21 mkr, finner man att denna är mycket hårt knuten till storstadsområdena. De nio största försäljarna av utländsk litteratur svarar för mer än 2/3 av den totala försäljningen. Kartan i figur 5.7 ger en klar bild av försäljningskoncentrationen. Värden över 10 kr/inv förekommer i Stockholm/Uppsala, Malmö/Lund samt Göteborgsområdet. Detta skall jämföras med riksgenomsnittet 2,5 kr/inv. Det är troligt att boklådorna i storstäderna betjänar övriga delar av landet med utländsk litteratur. Koncentrationen vad gäller konsumtionen är därför knappast så stor.

Grossistkundernas försäljning till allmänheten

Nedanstående siffror för grossistkundernas försäljning är hämtade från Bokcentralens och Seeligs leveransuppgifter. Omsättningen är i källorna angiven till nettopriser. Den genomsnittliga bokhandelsrabatten har uppskattas till 38 %. Omsättningssiffrorna har därför multiplicerats med faktorn 1,6, vilket ger försäljningspriserna till allmänheten exklusive moms.

Allmänhetens inköp av böcker från grossistkunderna är av storleksordningen 6 mkr, ett värde som motsvarar försäljningen från en stor abonnemangsboklåda. Som redan konstaterats är dessa boklådor hårdare bundna till mindre tätorter än abonnemangsbokhandeln. Medelinköpen från allmänheten för hela landet är 0,75 kr/inv.

I figur 5.8 visas hur försäljningen via grossistkunderna förhåller sig regionalt. Det är anmärkningsvärt att ett brett område från Stockholm ända ner till Östskåne visar extremt låga värden. Starkast tycks denna typ

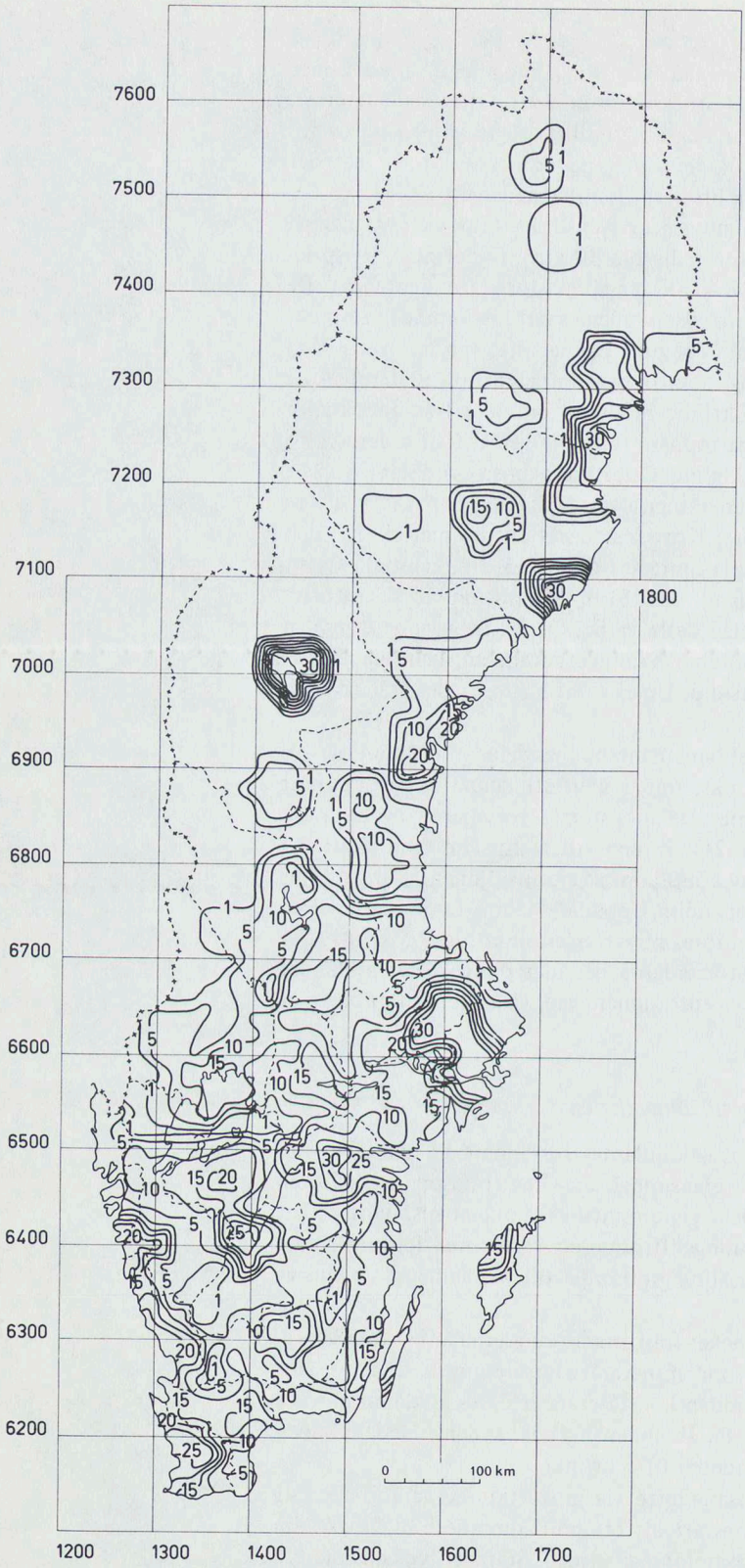

Figur 5.6 Lokal försäljning av svensk litteratur genom abonnemangsbokhandeln i kronor per invånare räknat, dvs försäljningen genom samtliga abonnemangsbokhandlare inom 30 km satt i relation till befolkningen inom samma område, isaritmkarta. Figurens isolinjer (iso = lika) eller isaritmer skall läsas på samma sätt som isobarerna på en väderlekskarta. Genomsnittligt köpte invånarna i Stockholm för något mer än 30 kronor av svensk litteratur genom abonnemangsbokhandeln.

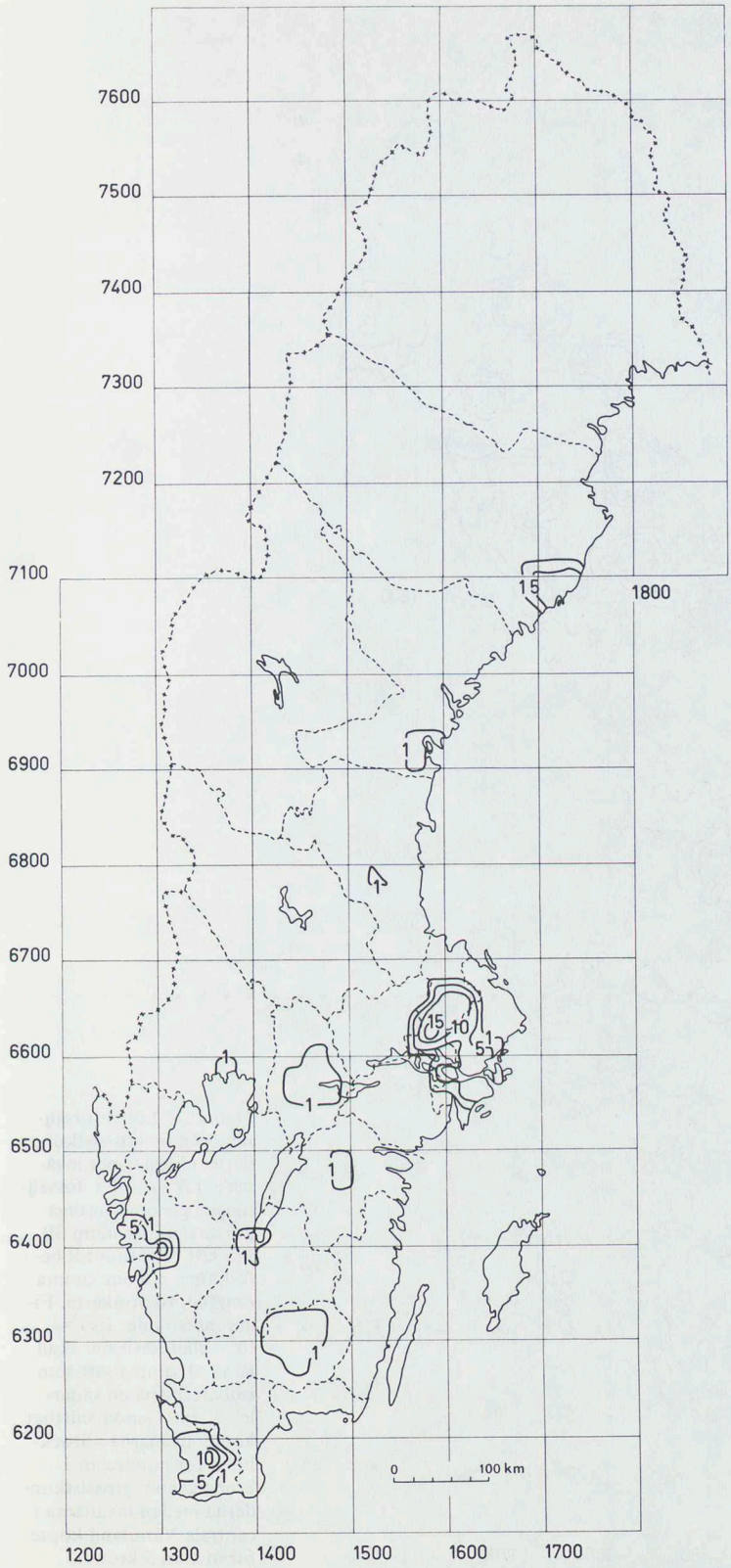

Figur 5.7 Lokal försäljning av utländsk litteratur genom abonnemangsbokhandlare i kronor per invånare räknat, dvs försäljningen genom samtliga abonnemangsbokhandlare inom 30 km satt i relation till befolkningen inom samma område, isaritmkarta. Figurens isolinjer (iso = lika) eller isaritmer skall läsas på samma sätt som isobarerna på en väderlekskarta. Genomsnittligt köpte invånarna i Stockholm för mellan 5 och 10 kronor av utländsk litteratur genom abonnemangsbokhandeln.

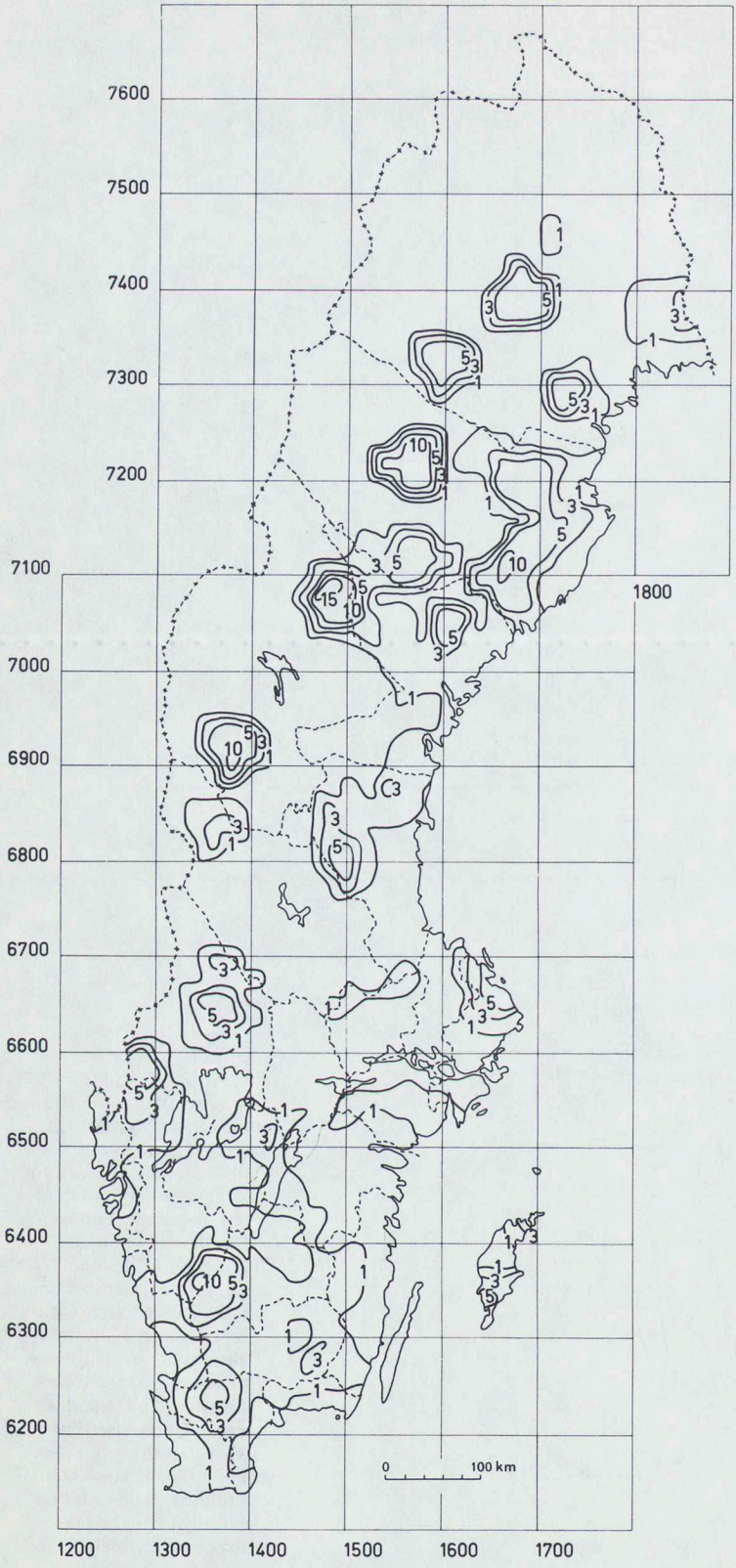

Figur 5.8 Lokal försäljning genom grossistkunderna i kronor per invånare räknat, dvs försäljningen genom samtliga grossistkunder inom 30 km satt i relation till befolkningen inom samma område, isaritmkarta. Figurens isolinjer (iso = lika) eller isaritmer skall läsas på samma sätt som isobarerna på en väderlekskarta. Genomsnittligt köpte invånarna i Stockholm för mindre än 1 krona genom grossistkunderna medan invånarna i centrala Värmland köpte för mer än 5 kronor.

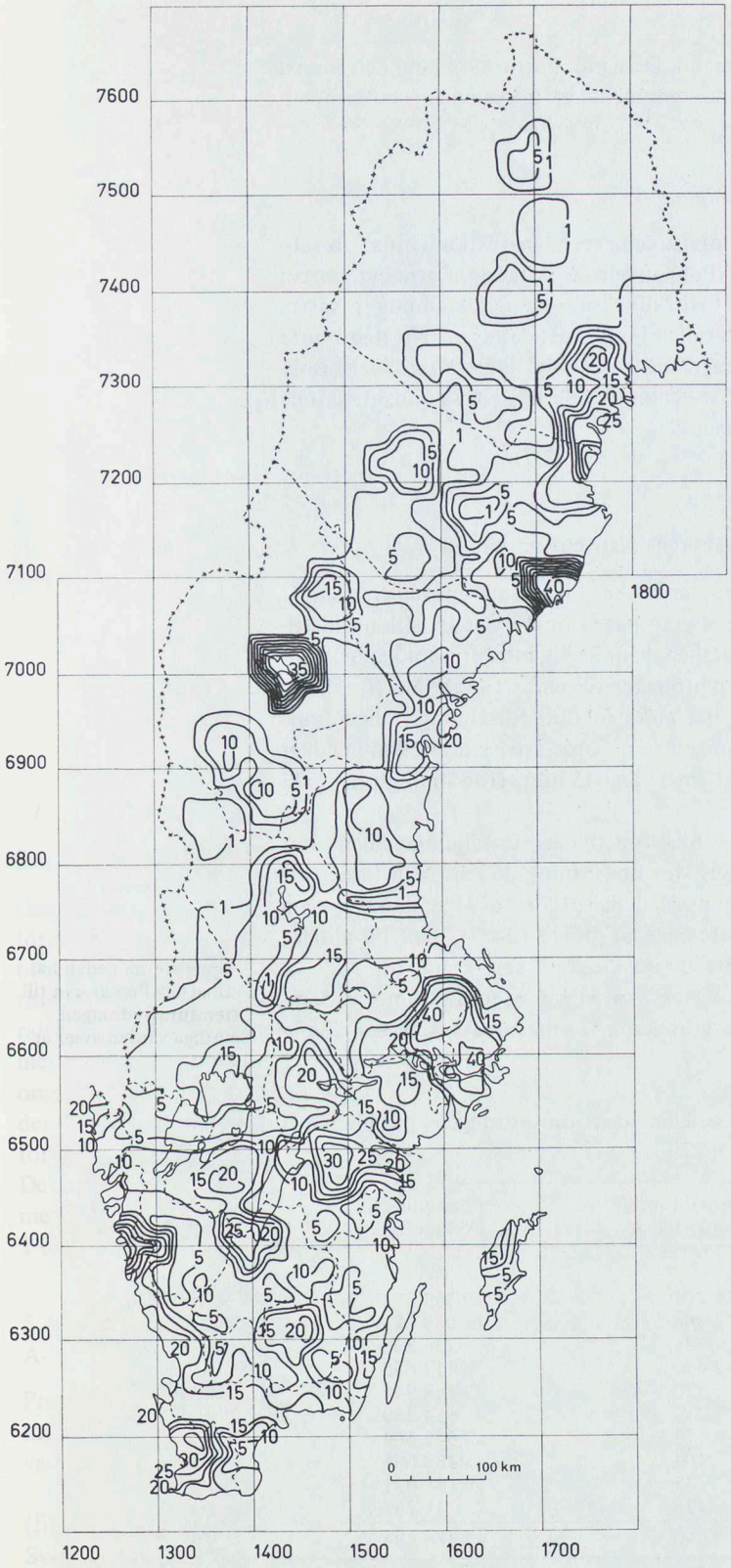

Figur 5.9 Lokal försäljning genom fackbokhandeln i kronor per invånare räknat, dvs försäljningen genom samtliga fackbokhandlare inom 30 km satt i relation till befolkningen inom samma område, isaritmkarta. Figurens isolinjer (iso = lika) eller isaritmer skall läsas på samma sätt som isobarerna på en väderlekskarta. Genomsnittligt köpte invånarna i Stockholm för över 40 kronor genom fackbokhandeln.

av bokhandel vara i västra Småland, Dalsland, norra Värmland och främst Norrlands inland. I de angivna områdena är abonnemangsbokhandeln svagt företrädd.

Fackbokhandelns samlade försäljning

Slår man ihop abonnemangsbokhandelns och grossistkundernas försäljning får man den samlade fackbokhandelns försäljning. Detta har gjorts i figur 5.9. Man finner att grossistkundernas starka ställning i västra Småland, Dalsland, norra Värmland och det inre av Norrland inte uppväger avsaknaden av abonnemangsbokhandel i dessa områden. Bokförsäljningen per invånare är här genomgående låg. Några undantag finns dock, t ex området kring Östersund.

5.4 *Pressbyråns distributionsnät*

5.4.1 Försäljningsställen i Pressbyråns distributionsnät

Svenska Pressbyrån AB distribuerar böcker till försäljningsställen utanför den egentliga bokhandeln. Pressbyrån har samma nyckelposition i distributionen till dessa försäljningsställen, som Seelig intar för bokhandeln.

År 1970 levererade Pressbyrån böcker till cirka 14 000 återförsäljare. Eftersom man i landet totalt har cirka 60 000 försäljningsställen finns Pressbyråns böcker att köpa i ungefär var fjärde svensk affär. Sammanlagt säljer man böcker för något mer än 43 mkr (försäljningspris exkl moms).[1]

I tabell 5.5 förtecknas de olika typerna av försäljningsställen, hur många de är till antalet och hur stor omsättning de har. Man finner att cirka 1 200 (9 %) av försäljningsställena utgörs av Pressbyråns egna kiosker. Deras andel av omsättningen är större (24 %). Den till antalet största återförsäljarkategorin är "övriga kiosker" som svarar för 30 % av omsättningen. Gruppen "tobakister" har 19 % av omsättningen. Sammanlagt svarar de tre nämnda grupperna för närmare 3/4 av den totala bokomsättningen.

[1] Uppgifterna nedan har lämnats av Pressbyrån till litteraturutredningen. Samtliga värden avser år 1970.

Tabell 5.5 Antalet försäljningsställen och omsättningen på böcker i Pressbyråns distributionsnät år 1970.

Bransch	Antal försäljningsställen	Försäljning kr exkl moms
Pressbyråns försäljningsställen	1 204	10 367 561
Övriga kiosker	4 868	13 089 073
Bok- och pappershandel	346	736 865
Tobakshandel	2 632	8 417 655
Frukt och konfektyr	570	2 168 942
Livsmedel	1 210	654 369
Supermarket	2 173	3 642 564
Varuhus	404	3 480 061
Hotell/motell/värdshus	75	88 031
Övriga	478	741 763
Summa	13 960	43 386 884

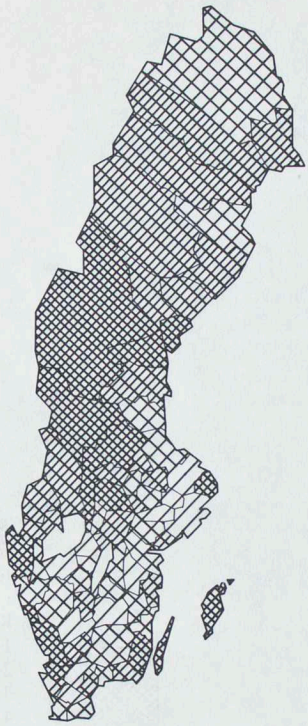

Figur 5.10 Antalet försäljningsställen per 1 000 invånare i A-regionerna. Försäljningsställen per 1 000 inv.
1. –1,5
2. 1,6–2,0
3. 2,1–2,5
4. 2,6–

5.4.2 Antalet försäljningsställen fördelade på A-regioner

Om samtliga försäljningsställen i Pressbyråns distributionsnät vore jämnt fördelade över landet skulle ingen behöva resa mer än 4 km för att köpa böcker. Nu följer naturligtvis den geografiska fördelningen av distributionsnätet befolkningens lokalisering. Beroendet av befolkningskoncentrationer är dock anmärkningsvärt litet. Pressbyrån är sålunda väsentligt mer "decentraliserad" än andra branschers detaljistnät. Glesbefolkade områden har färre invånare per försäljningsställe än tätbebyggda områden. Bortsett från fem A-regioner har man i Norrland mer än 1,7 försäljningsställen per 1 000 invånare. Detta åskådliggöres i figur 5.10. Det är anmärkningsvärt att flera av A-regionerna i Svealand och Götaland med hög turistintensitet har höga värden vad gäller försäljningsställen per 1 000 invånare.

5.4.3 Omsättningen inom Pressbyråns distributionsnät fördelad på A-regioner

Pressbyråns försäljning om 43 mkr ger en genomsnittlig försäljning per invånare av 5,36 kr. (Genomsnittsvärdet för den samlade fackbokhandeln vad gäller svensk litteratur var knappt 19 kr.)

De regionala variationerna för Pressbyråförsäljningen är inte så stora. (figur 5.11.) Omsättningen är dock relativt hög i så gott som hela Svealand, Bohuslän, Sydvästskåne, Kalmar län och på Gotland, samt vissa

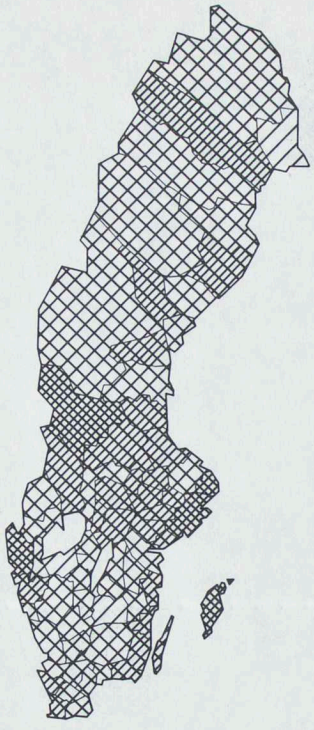

Figur 5.11 Pressbyråns försäljning till allmänheten i A-regionerna räknat i kronor per invånare.
Kronor per invånare
1. –4:-
2. 4:01–5:–
3. 5:01–6:–
4. 6:01–

blockregioner i Norrland. I dessa områden når man värden som överstiger 5 kr/inv. Mer än 6 kr/inv omsättes i Stockholms län, på Gotland, samt i blockregionerna Uddevalla och Mora. Lägre värden framträder i det östra Skåne, i ett bälte från norska gränsen genom Västergötland ner mot norra Kalmar län samt tre blockregioner i norra Sverige. 5 av blockregionerna i dessa områden har omsättning under 4 kr/inv. Jämförelser mellan försäljningen genom fackbokhandeln och Pressbyrån sker i avsnitt 5.5.

5.5 *Jämförelse mellan distributionskanalerna folkbibliotek, fackbokhandel och Pressbyrån*

5.5.1 Jämförelsemetod

Det är svårt att med hjälp av omsättningssiffror jämföra fackbokhandel med Pressbyråns distributionsnät. Helt omöjligt är det att relatera försäljningssiffror med bibliotekens utlåning. Ett sätt att få till stånd en jämförelse är att beräkna antalet sålda böcker via de båda försäljningskanalerna och antalet via biblioteken utlånade böcker. Siffran för biblioteken föreligger. När det gäller bokhandel och Pressbyrån måste man känna böckernas genomsnittliga pris exklusive moms. Några exakta värden har inte kunnat erhållas. Genom förfrågningar hos de större förlagen har dock ett genomsnittspris om 16 kr för bokhandelns del räknats fram. Denna siffra torde vara ganska exakt. När det gäller Pressbyrån har man

från företaget inte kunnat lämna några upplysningar. Den siffra för böckernas genomsnittspris, 4 kr, som här har använts är därför relativt osäker. De beräkningar som gjorts i annat sammanhang (se avsnitt 3.5.1. och 11.12.) tyder dock på att den inte är tagen i underkant.

5.5.2. Jämförelse för riket totalt

I tabell 5.6 har ett försök gjorts att för riket totalt jämföra de tre distributionskanalerna fackbokhandel, Pressbyrån och folkbibliotek. Där presenteras antalet utbudspunkter (försäljnings- respektive utlåningsställen), försäljningens storlek totalt och per invånare samt antalet distribuerade böcker totalt och per invånare. För fackbokhandeln, d v s abonnemangs- och grossistboklådor sammantagna, har försäljningsvärden för såväl svensk som utländsk litteratur tagits med. I värdena för folkbiblioteken ingår inte skol-, studiecirkel- och sjukhusbibliotek. Som utbudspunkter räknas alla utlåningsställen med mer än 300 volymer i fast bokbestånd samt med minst en timmes öppethållande per vecka. Antalet utbudspunkter för biblioteken har inte gått att erhålla för år 1970. Siffrorna gäller år 1966. Övriga värden avser genomgående år 1970.

Man finner att av de totalt något mer än 17 000 utbudspunkterna svarar Pressbyrån för 82 procent, folkbiblioteken för 15 procent och fackbokhandeln för knappt 3 procent. Värden för de två försäljningskanalernas omsättning har presenterats i tidigare avsnitt. Här dominerar fackbokhandeln, som svarar för 80 procent av den samlade försäljningen till allmänheten. Ser man däremot på *antalet* distribuerade böcker medför det högre genomsnittspriset i fackbokhandeln att de två försäljningskanalerna blir likvärdiga. Man distribuerar således vardera något mer än 10 milj böcker vilket ger en siffra på 1,3 böcker på invånare. Eftersom fackbokhandelns försäljning till institutioner och företag – speciellt stor vad gäller utländsk originallitteratur – inte kunnat särskiljas är siffran för denna kanal överskattad. Allmänheten torde således inköpa fler böcker via Pressbyrån än via fackbokhandeln. Beaktas även folkbibliotekens roll i bokspridningen finner man att totalt cirka 73 miljoner böcker distribuerades via de tre kanalerna år 1970. Härav svarade biblioteken för

Tabell 5.6 Jämförelse mellan fackbokhandel, Pressbyrån och folkbibliotek vad gäller antalet utbudspunkter, försäljning och antalet distribuerade böcker år 1970.

	Antal utbuds-punkter	Försäljning till allmänheten exkl skolböcker		Antal distribuerade böcker	
		Totalt mkr	Kronor per inv	Totalt milj	Per inv
Fackbokhandel	475	172	21,3	10,75	1,3
Pressbyråns distr nät	13 960	43,4	5,3	10,85	1,3
Folkbiblio-teken	2 656	–	–	51,22	6,3

70 procent medan den två försäljningskanalerna vardera stod för 15 procent. Försäljningssidan svarar alltså sammanlagt för mindre än 1/3 av de distribuerade böckerna. Bortser man från Pressbyrån och enbart studerar folkbibliotek och fackbokhandel finner man att dessa tillsammans fördelar 62 milj böcker varav biblioteken svarar för 83 procent. (Som tidigare påpekats har enbart folkbiblioteken tagits med eftersom regionala värden för övriga typer av bibliotek inte föreligger. Totalt uppgick dock utlåningen via skolbiblioteken år 1970 till något mindre än 19 milj volymer. Slås skol- och folkbibliotekens utlåningssiffror ihop erhålles ett värde om drygt 70 milj volymer. Bibliotekssidans dominans vad gäller antalet förmedlade böcker blir då ännu kraftigare. Av totalt förmedlade 91 milj exemplar svarar biblioteken för 77 procent. En jämförelse mellan värdena för fackbokhandel och bibliotek visar att biblioteken svarar för 87 procent och bokhandeln för 13 procent av cirka 80 milj distribuerade böcker.)

5.5.3 Antalet distribuerade böcker via olika kanaler, regionalt fördelat

I föregående avsnitt beräknades antalet sålda böcker via de tre kanalerna folkbibliotek, fackbokhandel och Pressbyrån. I detta avsnitt skall ett försök göras att fördela respektive kanals distribution över landets 70 A-regioner. Resultatets osäkerhet blir därvid större än tidigare; bl a måste man utgå ifrån att försäljningen har samma inriktning i de olika A-regionerna, så att genomsnittspriset för respektive kanal överallt är

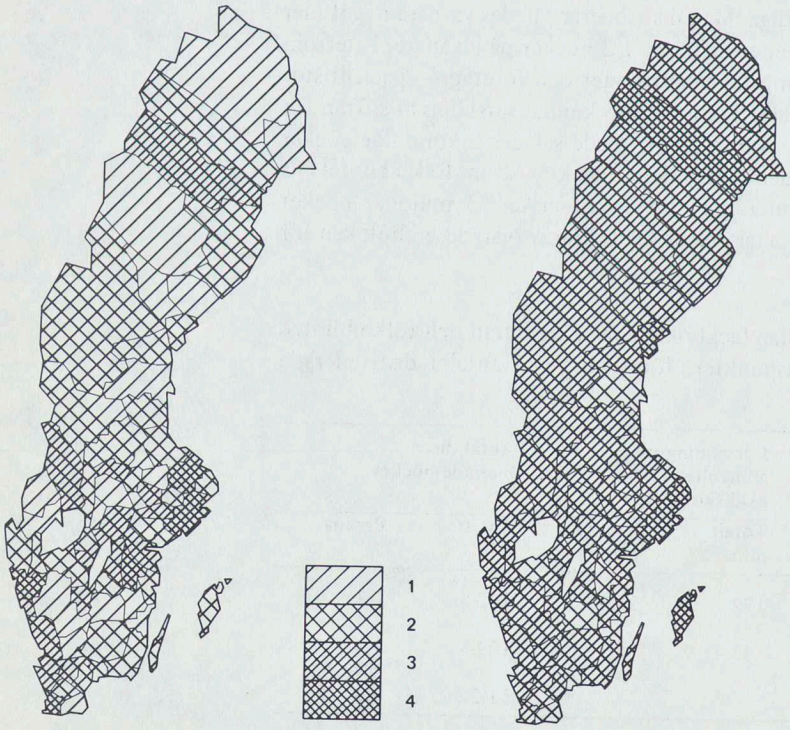

Figur 5.12 Jämförelse mellan antalet per invånare distribuerade böcker genom fackbokhandel, Pressbyrån och folkbiblioteken.
A och B avser fackbokhandel resp Pressbyrå.
Böcker per invånare
1. –0,5
2. 0,6–1,0
3. 1,1–1,5
4. 1,6–

detsamma. De drag som tas upp nedan är emellertid så entydiga att några felaktigheter i materialet inte kan ha orsakat dem.

Som tidigare påpekats distribuerade fackbokhandel och Pressbyrån ungefär lika många böcker. Kartorna A och B i figur 5.12 har därför kunnat konstrueras med samma skalbeteckning. För biblioteken – som ju utlånar väsentligt fler böcker än de båda andra kanalerna sålde – har man i syfte att få fram en geografisk jämförelsebild måst använda en annan och högre skalindelning (karta C i figur 5.12). Jämför man de två försäljningskanalerna finner man en påtaglig skillnad. Pressbyråns distribution av böcker är mycket jämnt fördelad över landet. 58 av 70 A-regioner har en försäljning per invånare inom intervallet 1,1 – 1,5 böcker per invånare. Betraktar man däremot kartan för fackbokhandeln finner man en betydande skillnad mellan olika typer av A-regioner. De tre storstadsområdena och ett par A-regioner innehållande universitetsorter har således värden som överstiger 1,5 försålda böcker per invånare. Å andra sidan finns det en rad A-regioner – främst i glesbygdsområden – som har värden understigande 0,5. Under riksgenomsnittet 1,3 böcker per invånare ligger nästan samtliga områden utom de tidigare nämnda storstads- och universitetsområdena.

Kartan för biblioteksutlåningen (figur 5.12 c) har likheter med kartorna för såväl fackbokhandel som Pressbyrån. De tättbefolkade blockregionerna har således de högsta värdena, men skillnaden mellan gles- och tätbygdsområden är inte så stor som den var för fackbokhandeln.

Biblioteken uppvisar en ibland förvånande bild. De regionala skillna-

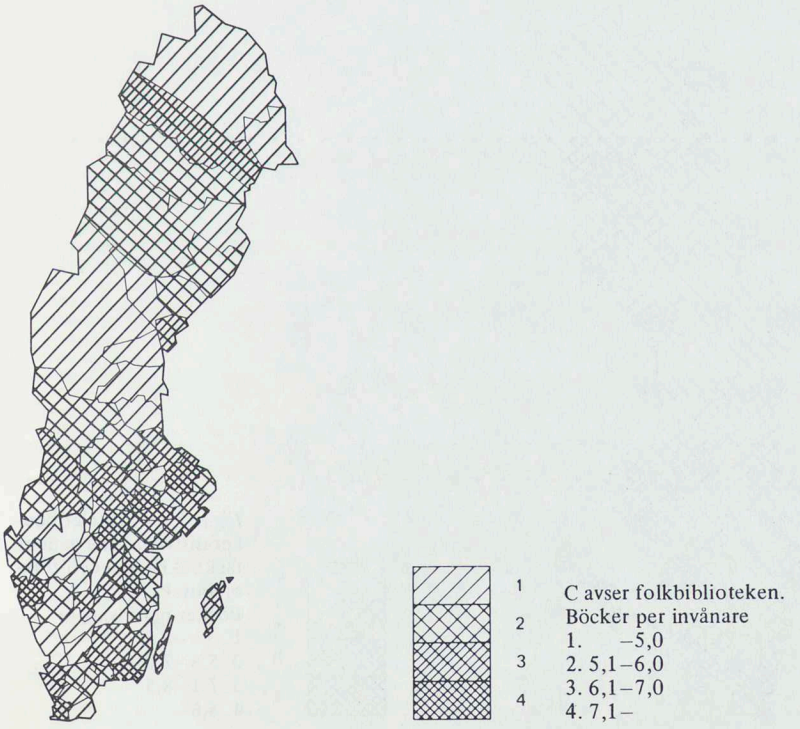

derna är inte entydigt kopplade till befolkningsunderlag och ekonomiska resurser. En förklaring härtill som redan givits i utredningens biblioteksskrift är att enskilda politikers och bibliotekariers intresse kan ha en avgörande betydelse för biblioteksstandarden på vissa håll.

5.5.4 Regionala skillnader i det samlade bokförvärvandet via folkbibliotek, fackbokhandel och Pressbyrån

I föregående avsnitt redovisades den regionala spridningen för de tre kanalerna var för sig. I detta avsnitt slås kanalerna samman. I figur 5.13 redovisas således regionala skillnader i antalet spridda böcker via fackbokhandel och folkbibliotek. Läggs även Pressbyråns värden till erhålls en bild av antalet böcker som sprids via de tre stora bokförmedlingskanalerna. Dessa svarar för den avgjort största delen av den institutionella bokspridningen. Som tidigare påpekats saknas dock utlåningen från skol-, studie- och sjukhusbibliotek. Genom att uppgiften rörande försäljning från bokklubbar, vissa varuhus samt bokcaféer saknas har inte den bokspridning som sker via dessa kunnat beaktas. Försäljningen via bokklubbar har, speciellt under senare år, utvecklats kraftigt. Det bokförvärvande som sker genom "lån från goda vänner" etc inte heller kunnat beaktas.

I figur 5.13 finner man att den samlade bokspridningen via fackbokhandel och folkbibliotek visar en betydande koncentration. I den högsta klassen (mer än 8,6 böcker per invånare) återfinns de tre storstadsregio-

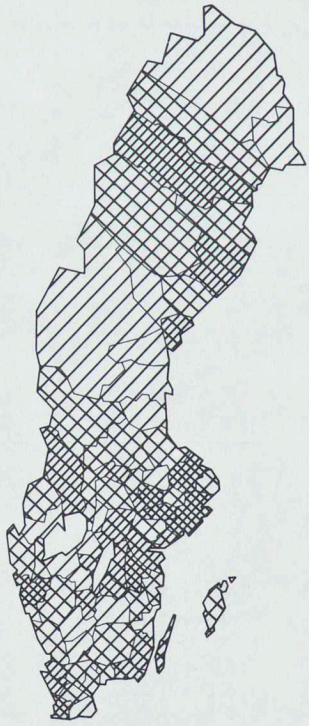

Figur 5.13 Antalet böcker distribuerade genom fackbokhandel och folkbibliotek.
Böcker per invånare
1. –5,5
2. 5,6–7,0
3. 7,1–8,5
4. 8,6–

nerna samt Uppsala, Linköping, Västerås och Eskilstuna. De två senare regionerna är de enda i denna grupp som saknar anknytning till universitet. Låga värden återfinns i västra och centrala Götaland, det inre av Svealand samt nästan hela Norrland.

Figur 5.14 där alltså även böcker förvärvade via Pressbyrån beaktas visar ungefär samma regionala mönster som figur 5.13. Detta beror naturligtvis på den tidigare redovisade jämnheten i Pressbyråns bokspridning. Figuren har tagits med huvudsakligen av det skälet att siffror för det samlade bokförvärvandet från de tre kanalerna skall redovisas. De sju A-regioner som uppvisade de högsta värdena i figur 5.13 ligger också högst i figur 5.14. Invånarna förvärvade i ifrågavarande områden genomsnittligt mer än 10 böcker per år. Högsta värdet hade Uppsala med 14,3. Värdena för glesbygdsområdena är relativt sett något högre än i figuren för folkbibliotek och fackbokhandel genom Pressbyråns bättre bokspridning i dessa områden.

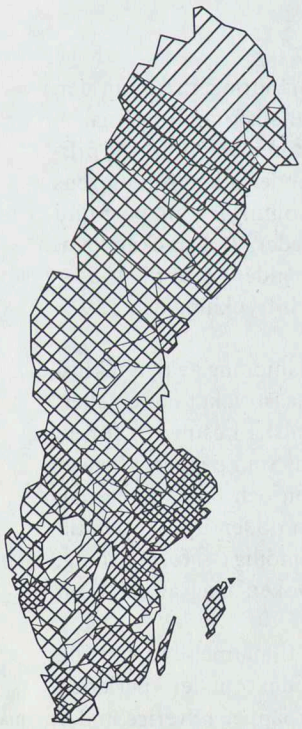

Figur 5.14 Antalet böcker distribuerade genom fackbokhandel, Pressbyrå och folkbibliotek i A-regionerna.
Böcker per invånare
1. – 6,0
2. 6,1 – 8,0
3. 8,1 – 10,0
4. 10,1 –

6 Tekniska framställningskostnader[1]

Bokförläggaren har i sin verksamhet att räkna med olika typer av kostnader, såsom ersättningar till författare, lektörskostnader, redaktionella kostnader för bearbetning av författarens manuskript, kostnader för formgivning och omslagsdesign, *kostnader för teknisk produktion,* för lager och distribution, ersättning till återförsäljare etc. Härtill kommer administrativa kostnader för förlagsrörelsen, reklamkostnader, kapitalkostnader m m.

Med *tekniska kostnader* avses här vad bokförläggaren har att betala till tryckerier och bokbinderier för bokens tekniska framställning och för det material som ingår, t ex papper.

6.1 *De tekniska kostnadernas förändring*

Under den senaste 15-årsperioden har kostnadsförändringarna inom den grafiska industrin i stort sett följt de allmänna kostnadsförändringarna.

Boktryckarekammaren utfärdar varje år en rekommendation till prisjusteringar till boktryckareföreningens och bokbinderiidkareföreningens medlemmar. I en sammanställning av de kostnadshöjningar som, på grund av ökade arbetslöner och höjda allmänna kostnader, Boktryckarekammaren rekommenderat, framgår att dessa under tiden 1 april 1955–1 april 1970 borde ha varit 137 % för sättning och tryckning och 159 % för bokbinderiarbeten.

Rationaliseringar, produktionsomläggningar, tillämpning av nya tekniska metoder samt inte minst konkurrensen om förlagstrycket har emellertid hållit prisnivån nere. Räknar vi hela den tekniska kostnaden för en boks produktion, alltså såväl sättning och tryckning som papper, klichéer eller annat reproduktionsarbete, bokbinderiarbeten och binderimaterial, kan kostnadsökningen under den senaste 15-årsperioden uppskattas till högst 50 à 60 %. Direkta jämförelser är knappast möjliga – formgivning, ändring av papperskvaliteter m m har gjort att boken idag är delvis en annan produkt än för femton år sedan.

Vad papperskostnaderna beträffar har de inte tillnärmelsevis följt de allmänna höjningarna. Medan konsumentprisindex under perioden 1957–1972 stigit med 85 % har priserna på tryckpapper i Sverige under

[1] Kapitlet har författats av Stig J. Hedén, Allmänna Förlaget.

samma tid ökat med ca 25 %. Pappersprisema sjönk i början av 1950-talet för att från mitten av 1960-talet återigen långsamt höjas. Från 1953 till 1965 låg priserna på s k träfritt papper – det som nästan uteslutande används till ordinära förlagsböcker – praktiskt taget stilla. Den ovan nämnda 25-procentshöjningen har inträffat efter 1963.

I den totala tekniska framställningskostnaden för en ordinär roman utgör papperskostnaden idag omkring 20 % vid upplagor om ca 2 000 ex, omkring 50 % vid upplagor om ca 10 000 ex.

Utvecklingen vad gäller den grafiska industrins priser inklusive papperskostnader tyder alltså på att talet om att de tekniska kostnaderna skulle ha tvingat fram kraftiga bokprishöjningar är överdrivet. Orsakerna till höjningarna torde få sökas på annat håll.

6.2 *De tekniska kostnadernas andel i bokens pris*

Det torde vara alldeles klart att de allmänna kostnaderna för förlagsverksamhet under årens lopp stigit snabbare än de tekniska kostnaderna.

Av detta följer att den tekniska framställningskostnaden i bokkalkylen nu utgör en mindre del av de totala kostnaderna än vad de gjorde för 15–20 år sedan. I de flesta förlagskalkyler idag torde bokens tekniska kostnader utgöra 15–20 % av bokens salupris, i många fall kanske inte mer än 10 %. En normalkalkyl, hämtad ur Bo Bramsens bok Forlagskalkulation, svensk utgåva Förlagskalkylering (Forum 1969), visar exempel på fördelning av kostnaderna i procent av säljpris (cirkapris). Teknisk framställning, författarhonorar och säljrabatter anses stå i direkt relation till säljpriset, medan övriga kostnader i kalkylen bedöms utifrån förlagets egen omsättning.

Normalkalkylen

	I % av bokhandelspriset	I % av förlagets nettopris
1. Teknisk framställning	20	(31)
2. Författarhonorar	15	(23)
3. Förlagets driftskostnader	(15)	23
4. Förlagets reklamkostnader	(5)	8
5. Vinst- och riskmarginal	(10)	15
6. Bokhandelsrabatt	35	–
Totalt	100	100

Ovanstående är ett exempel med utgångspunkt i danska förhållanden. Om man skulle hämta ett motsvarande exempel från Sverige skulle troligtvis den tekniska framställningens andel minska. I den svenska översättningen av Bramsens bok lämnas två svenska kalkylexempel; där representerar de tekniska kostnaderna 16 resp 13 % av säljpriset.

6.3 *De tekniska kostnadernas inverkan på bokens pris*

Det finns en utbredd uppfattning om att det är de tekniska kostnaderna som ensamma avgör en boks pris. Bo Bramsen skriver t ex i ovan nämnda

arbete: "Det finns också all anledning att så tidigt som möjligt göra klart för sig, att konsekvensen är att varje kronas fördyring i framställningen principiellt betyder en ökning med 5 kronor i bokhandelsledet, och att varje krona man kan spara i framställningskostnader betyder en prisreducering med 5 kronor för den slutlige konsumenten."

Så enkelt är det naturligtvis inte. Om vi skulle våga antagandet att de tekniska kostnaderna genom en ännu inte känd uppfinning skulle kunna nedbringas till en tiondel av de nuvarande, skulle bokens pris knappast kunna sänkas till en tiondel av vad det är idag. Varken förläggare, distributörer eller detaljhandel skulle kunna leva på de marginaler som då skulle uppstå.

Bokens säljpris är givetvis i hög grad beroende av storleken av de tekniska framställningskostnaderna – men nästan varje förlag har sin egen metod att räkna fram ett passande säljpris. Säljpriset påverkas också av om förlaget haft stora kostnader för manuskriptets bearbetning inom eller utanför förlaget, t ex i fråga om en fackbok eller handbok. Författarens arvode är heller inte alltid detsamma, det kan variera mellan 0 och 20 procent av bokens säljpris. En hög kostnad för redaktionellt arbete tillsammans med ett högt författarhonorar sänker den tekniska framställningskostnadens del i säljpriset. I vissa fall förekommer inget författararvode. Många klassikerutgåvor kan ges ut med minimala redaktions- och författarkostnader – här kan den tekniska kostnaden komma att utgöra väsentligt större del av bokens säljpris än i andra fall. Klassikerutgåvans säljpris blir kanske bara mellan tre och fyra gånger den tekniska framställningskostnaden. Å andra sidan finns åtskilliga exempel där priset är tio gånger den tekniska kostnaden. Allmänt gäller att ju större upplaga, desto mindre andel utgör de tekniska kostnaderna i priset.

6.4 *Boktypens inverkan på framställningskostnaden*

Vid små upplagor är de tekniska kostnaderna relativt oberoende av i vilken form boken ges ut (se dock avsnitt 6.5.1). Ett mindre eller större format spelar i princip inte så stor roll. En viss textmängd ger i ett litet format ett större sidantal än det större formatet, vilket i sin tur medför ökade binderikostnader etc.

Eftersom det är vanligt att man väljer något mindre typstorlek och mindre mellanslag vid små format blir kostnaden ofta till den lilla bokens fördel. Vid utgivning i pocketformat är det inte formatet i och för sig som ger lägre kostnader. Det är valet av typstorlek och radmellanslag i kombination med tunnare och billigare papper samt förenklade binderiförfaranden som jämte en hårt driven standardisering spelar största rollen. Ju större upplaga som kan tryckas samtidigt, desto större blir fördelarna av dessa åtgärder.

För en roman eller fackbok som har en begränsad publik och som därför måste tryckas i liten upplaga, blir skillnaden i totala tekniska kostnader mellan ett pocketboksutförande och ett utförande med spatiös sättning på tjockare papper i ordinärt roman- eller fackboksformat så liten att förläggaren gärna satsar på det senare. Köparen tycker ofta att han får mer för pengarna i det större formatet – han kanske dessutom

föredrar större bokstavstyper och det lite exklusivare utförandet. Den verkliga, kostnadsmotiverade skillnaden i säljpris för en förstagångsutgivning mellan de två utförandena ligger kanske kring 5 kronor. Om därför en förläggare ser sig tvingad att sätta ett högt pris torde han hellre ge ut boken i sedvanligt originalutförande till ett pris av 36 kronor än ge ut samma titel i pocketboksutförande till ett pris av 31 kronor.

6.5 *Beräkningar av tryckkostnader*

Det finns i den tekniska bokkalkylen vissa kostnader som är i stort sett proportionella mot manuskriptets omfång oavsett i vilken form boken framställs och i vilken upplaga den trycks. Andra delkostnader påverkas såväl av manuskriptets omfång som av upplagestorlek, papperskvalitet, bindningssätt etc.

I bilaga 6 redovisas ett system för beräkning av ungefärliga kostnader för textböcker. Där används termerna *fast kostnad* för sådana delkostnader som är oberoende av bokens upplaga och *rörlig kostnad* för delkostnader som är direkt proporionella mot den tryckta upplagans storlek. I fast kostnad ingår bl a sättning av texten, ombrytning i sidor, korrigeringar, intagning i press. Rörlig kostnad består av tryckningskostnader, kostnader för papper, häftning eller bindning etc.

Det är uppenbart att en bok tryckt med liten typgrad på tunt papper blir billigare än en bok med samma textmängd tryckt med större typgrad på tjockare papper. Det är lika klart att en större upplaga ger en lägre kostnad per exemplar. Hur stora kostnadsskillnaderna är avser tabell 6.1 i bilaga 6 (beräknade tekniska kostnader per 100 000 tecken) att visa.

Tabellen kan användas framförallt vid jämförande kostnadsberäkningar för en bok i olika utföranden och olika upplagor. Den visar att de *fasta* kostnaderna endast i liten utsträckning påverkas av skillnaden i typgrad och radavstånd.

De *rörliga* kostnaderna står i direkt proportion till den tryckta upplagans storlek men varierar inom vissa gränser vid ändring av papperstjocklek och ändring av sättningstyp. För en bok satt med liten typgrad och tryckt på tunt papper kan den rörliga kostnaden ligga på endast 50 % av den rörliga kostnaden för samma bok satt med större typgrad och tryckt på tjockare papper.

Man kan med någon generalisering räkna med att de fasta kostnaderna för textböcker idag ligger omkring 15 kronor per 1 000 nedslag plus kostnader för omslaget som kan variera avsevärt. Observera att tabellen inte innehåller kostnader för formgivning eller teckning av omslag eller andra illustrationer.

De rörliga kostnaderna skulle generellt kunna beräknas till omkring 3 kronor per 1 000 nedslag och 1 000 exemplar.

En roman om 150 sidor innehåller mellan 300 000 och 500 000 nedslag. Räknar vi med 400 000 tecken och en upplaga om 2 000 exemplar får vi en fast kostnad om ca 6 000 kronor plus 1 500 för omslaget = 7 500 kronor och en rörlig kostnad av 400 x 3 x 2 = 2 400 kronor plus för omslaget 500 kronor. De tekniska kostnaderna för dessa 2 000 ex ligger sålunda någonstans omkring 10 500 kronor.

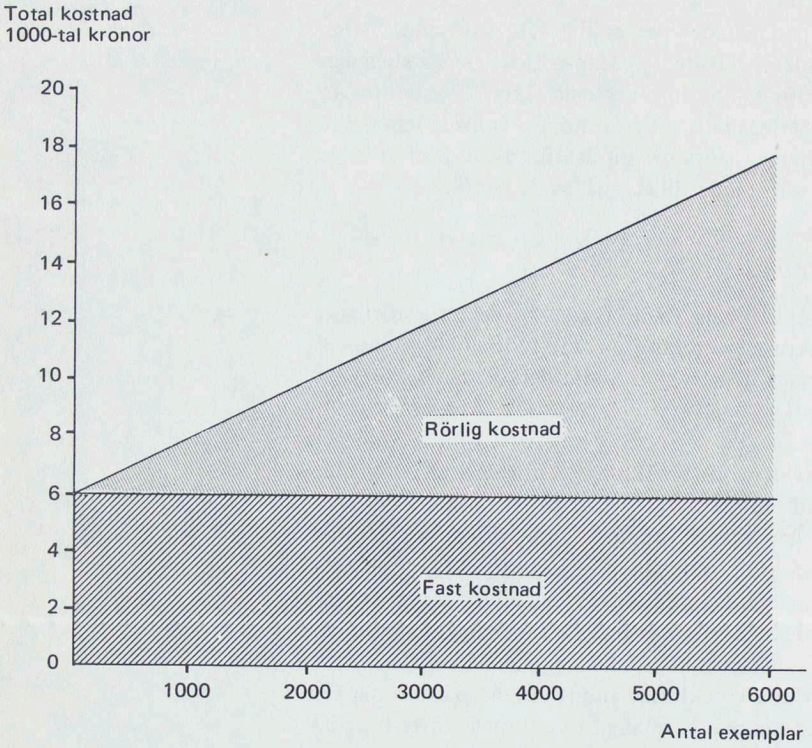

Figur 6.1 Total teknisk framställningskostnad för en textbok om ca 150 sidor i ordinärt utförande.

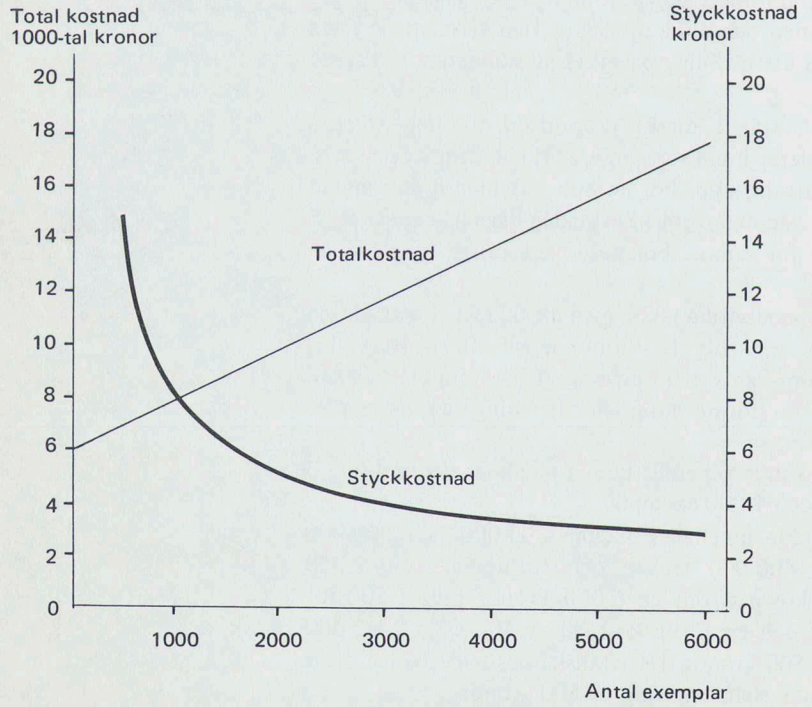

Figur 6.2 Total teknisk framställningskostnad och styckkostnad för en textbok om ca 150 sidor i ordinärt utförande. Fasta och rörliga kostnader är desamma som i figur 6.1.

Figur 6.1 visar förhållandet mellan fasta och rörliga kostnader för en ordinär textbok. Figur 6.2 visar styckkostnaden, dvs kostnaden per tryckt exemplar, för upplagor mellan 500 och 6 000 exemplar. Av diagrammet kan man utläsa att styckkostnaden sjunker snabbt vid upplageökningar mellan 500 och 2 000 exemplar för att därefter plana ut och inte nämnvärt förändras efter 5 000 ex. Styckkostnaden är i detta exempel vid 3 000 ex 50 % av styckkostnaden vid 1 000 ex. Vid 6 000 exemplar har den tekniska kostnaden per exemplar sjunkit med ytterligare 12,5 %.

Figur 6.3 visar de tekniska kostnadernas förändring vid framställning av en textbok i tre olika tekniska utföranden. A och B baseras på tryckning i arkpressar medan C är samma bok framställd i rullrotationstryck på trähaltigt papper.

A Originalutförande, sättning 10/14, 120 g tf papper, trådhäftning
B Pocketboksutförande, sättning 9/11, 90 g tf papper, limhäftning
C Pocketboksutförande, 70 g trähaltigt papper, rullrotationstryck

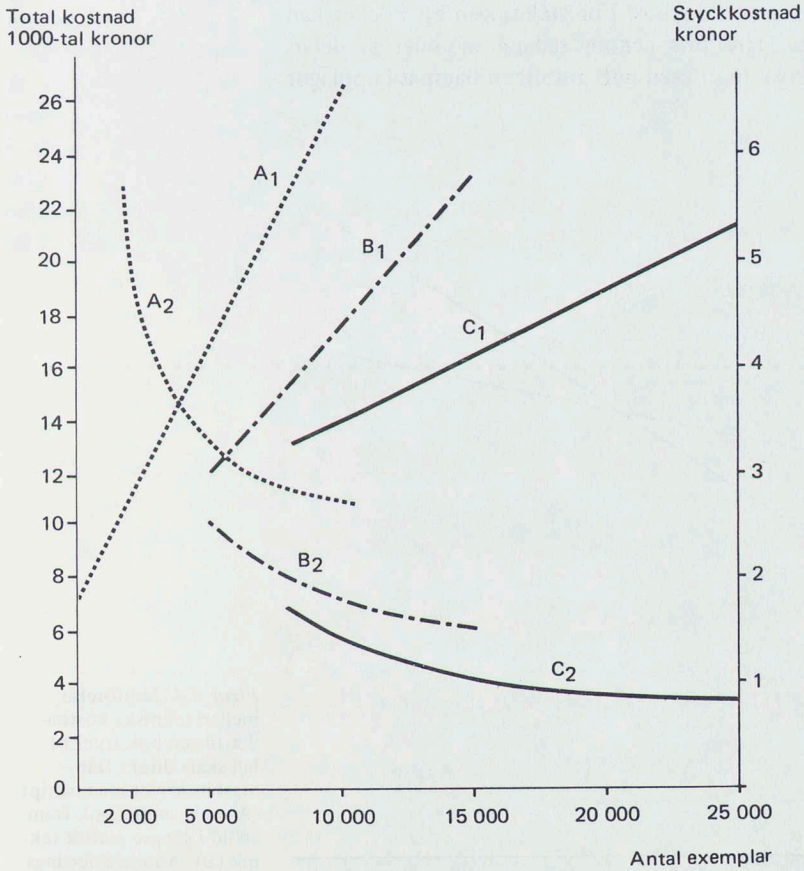

A1, B1, C1 = Total teknisk kostnad
A2, B2, C2 = Styckkostnad

Figur 6.3 Total teknisk framställningskostnad och styckkostnad för samma textmängd i tre olika utföranden.

A är en liten roman eller novellsamling i sedvanligt utförande satt med stor typgrad och tryckt på tjockt träfritt papper. Häftning utförd med textiltråd, omslag i 3 eller 4 färger.

Utförande B är satt med mindre typgrad och tryckt på tunnare papper. Omslag i 2 eller 3 färger, häftning utförd genom rygglimning utan tråd. Gäller i huvudsak upplagor upp till 10 000 ex.

Utförande C är den prisbilliga pocketboken, framställd i stora serier i upplagor om lägst 10 000 ex, tryckt på enkelt, trähaltigt papper i hårt standardiserad produktion.

Medan skillnaden i fasta kostnader för de olika boktyperna är relativt liten blir skillnaden i styckkostnad vid 10 000 exemplar avsevärd. A blir mer än dubbelt så dyr som C.

Små upplagor

I bilagan har också redogjorts för problemet med böcker i små upplagor. Textframställning genom utskrift av författarens manuskript på en härför lämplig skrivmaskin, kan i allmänhet nedbringa de tekniska kostnaderna, hur mycket berro på upplagans storlek och på vilket sätt och till vilka kostnader textframställningen kan göras. Föreställningen att böcker kan framställas till väsentligt lägre pris genom sådana metoder är delvis felaktig, men metoden kan i regel med gott resultat tillämpas i upplagor

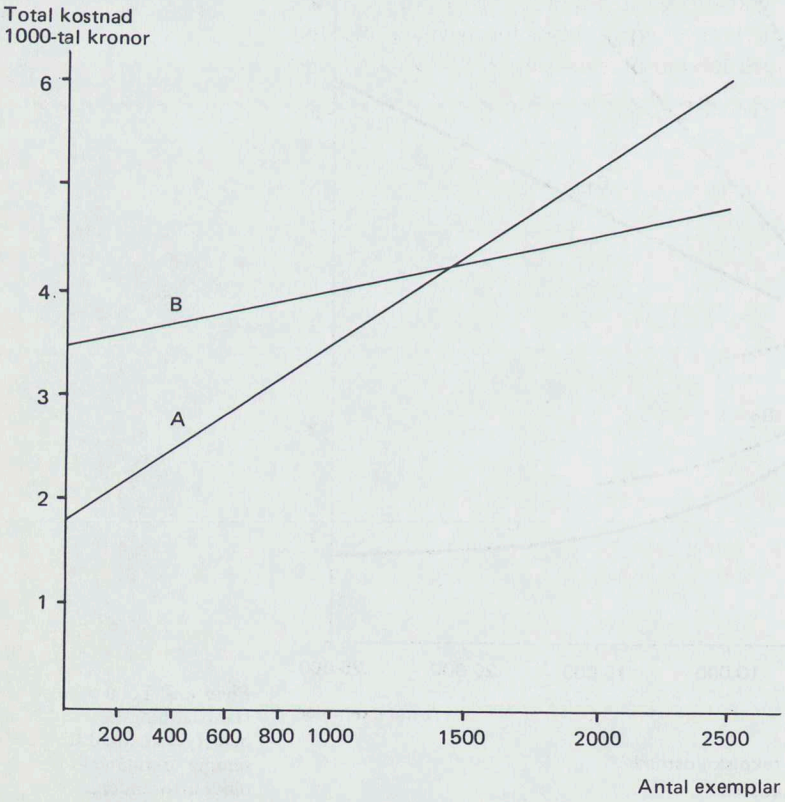

Figur 6.4 Jämförelse mellan tekniska kostnader för en bok tryckt i hel skala direkt från maskinskrivet manuskript (A) och samma bok framställd i gängse grafisk teknik (B). A innehåller inga kostnader för framställning av tryckningsförlagen.

om 100–1 000 ex. Vid större upplagor äts kostnadsbesparingen ofta upp av större pappersåtgång och dyrare tryckning och bindning.

En jämförelse mellan en maskinskriven bok, reproducerad och tryckt i skala 1:1 och samma bok framställd via gängse grafiska metoder kan ge följande kostnadsbild, figur 6.4. Observera att i diagrammet *ingen* kostnad medtagits för utskrift av tryckningsförlagan. Blir upplagan större än ca 1 500 ex blir den maskinskrivna boken dyrare än den grafiskt satta produkten.

6.6 *Nya tekniska metoder*

På senare år har nya tekniska metoder introducerats i de grafiska företagen. Det är framförallt på sättningssidan som sådana hittills har tillämpats. På tryckningssidan räknar man med fortsatt automatisering av produktionen.

Det är dock osäkert om tillämpningen av nya sättnings- och tryckningsmetoder inom den närmaste tiden kommer att medföra märkbara sänkningar av de tekniska kostnaderna för böcker av typ skönlitteratur i originalutgåvor. Längre driven standardisering av format, typografi och papperskvaliteter kan betyda mera.

Ju mer standardiserad ett bokförlags produktion är i tekniskt avseende, desto fördelaktigare produktionspriser kan förlaget räkna med. Det är inte bara de tekniska kostnaderna som härigenom påverkas fördelaktigt. Förlagets egna handläggningskostnader för den tekniska produktionen såsom offertinfordran, kalkylering, typografisk formgivning etc blir billigare och kontakterna med leverantörer underlättas. Se vidare bilaga till kapitel 6.

7 Prisutvecklingen för böcker[1]

7.1 *Allmänt om prisindexar*

Om man vill mäta prisförändringar från en tidsperiod till en annan för en vara eller en grupp av varor kan man erhålla ett mått på denna förändring genom att konstruera en prisindex. Den period man vill ha som utgångspunkt för prisjämförelserna brukar man kalla indexens *basperiod* och indexen sätts lika med 100 för denna. Den period man vill jämföra med basperioden kallas för *jämförelseperioden* och indexen för denna period sättes lika med 100 ± den procentuella ökningen eller minskningen jämfört med basperioden. Om exempelvis indexen är 120 för jämförelseperioden innebär detta att priserna ökat med + 20 procent från basperioden till jämförelseperioden. Priserna kan givetvis också sjunka. Ett indextal på 80 innebär att priserna har sjunkit med 20 procent mellan bas- och jämförelseperioden. Om vi nu betraktar jämförelseperioden som basperiod och sålunda får en ny jämförelseperiod (nr 2), och prisutvecklingen mellan den första och andra jämförelseperioden är + 10 procent (indexen är 110), så kan vi lätt räkna ut den totala prishöjningen för bägge perioderna (det antas att prisindexen för första perioden var 120). Vi multiplicerar (kedjar) helt enkelt de bägge indexarna och dividerar dessa med 100 och får så fram den nya indexen;

$$\frac{120.00 \times 110.00}{100.00} = 132.00$$

Prishöjningen blev 32 procent.

Om vi antar att prisindexen för den första perioden blev 80 och för den andra 90 så blir den totala prisutvecklingen

$$\frac{80 \times 90}{100} = 72$$

dvs priserna har på två perioder sjunkit med 28 (100 – 72) procent. På detta sätt kan prisutvecklingen för en vara eller grupp av varor mätas periodvis. Prisindexarna multipliceras med varandra och divideras med hundra och man får på så sätt fram en s k *kedjeindex*.

[1] Kapitlet har författats av förste aktuarie Ulf Ryytty vid statistiska centralbyråns handelsenhet.

7.2 *Konsumentprisindex*

Konsumentprisindex skall mäta den relativa genomsnittliga prisutvecklingen för alla privata konsumenter. Basperioden för konsumentprisindex är år 1949. Indexen räknas fram varje månad och baseras på de priser konsumenterna faktiskt får betala (marknadspriserna). I dessa priser ingår alla indirekta skatter. Indexen beräknas som en kedjeindex med årslänkar vilket innebär att man varje år börjar en helt ny indexserie med december föregående år som bas.

Prisutvecklingen mäts för livsmedel, alkoholhaltiga drycker och tobak, bostad, bränsle och lyse, kläder och skor, inventarier och husgeråd samt diverse varor och tjänster (däribland böcker). Prisnoteringar insamlas varje månad, i den vecka som den 15:e infaller, för ett urval av varor och tjänster (ca 250 s k representantvaror), dels lokalt av s k lokalombud (ungefär 120 st) spridda över hela landet, dels centralt av statistiska centralbyrån (SCB). Lokalt insamlas månatligen 30 000–35 000 prisuppgifter från ca 2 300 noteringsställen.

Prisindexlänkar (med december föregående år = 100) framräknas på grundval av dessa prisnoteringar för varje representantvara. Indextalen (ca 250) hopvägs sedan med respektive representantvaras vägningstal. Dessa vägningstal grundar sig på varans konsumtion i förhållande till hela den privata konsumtionen. Vägningstalen uttrycks i promille (tusendelar).

7.3 *Bokprisindexen i konsumentprisindex t o m november 1968*

Böcker ingår i konsumentprisindex som en del av gruppen läs- och skrivmateriel och har (för år 1972) vägningstalet 4 promille, dvs bokinköpens genomsnittliga andel av den privata konsumtionen (91 716 milj kr år 1971) har beräknats till 4 promille.

Representantvara för böcker var till november 1968 *svensk nyutkommen skönlitteratur* (ej i pocketutgåva). Detta att representantvaran hade denna varudefinition gjorde att bokprisindexen åtminstone under de senaste åren av 1960-talet ej gav en helt riktig bild av den genomsnittliga prisutvecklingen för varugruppen böcker.

En betydande förskjutning i allmänhetens inköpsvanor från dyrare till billigare böcker kunde antas ha skett i och med introduktionen av pocketboken i Sverige fr o m 1957.

Att bokprisutvecklingen t o m november 1968 antagligen blev något överskattad stöds av nedanstående indexjämförelse;

$$\text{Index } \frac{\text{nov 1968}}{\text{juni 1954} = 100}$$

Konsumentprisindex	168
Bokprisindex	285

Böckernas priser skulle enligt indexen ha ökat med 185 procent sedan juni 1954 jämfört med en genomsnittlig konsumentprisökning på 68 procent.

Detta förhållande uppmärksammades av branschfolk och föranledde Svenska Bokförläggareföreningen att hemställa att SCB skulle se över

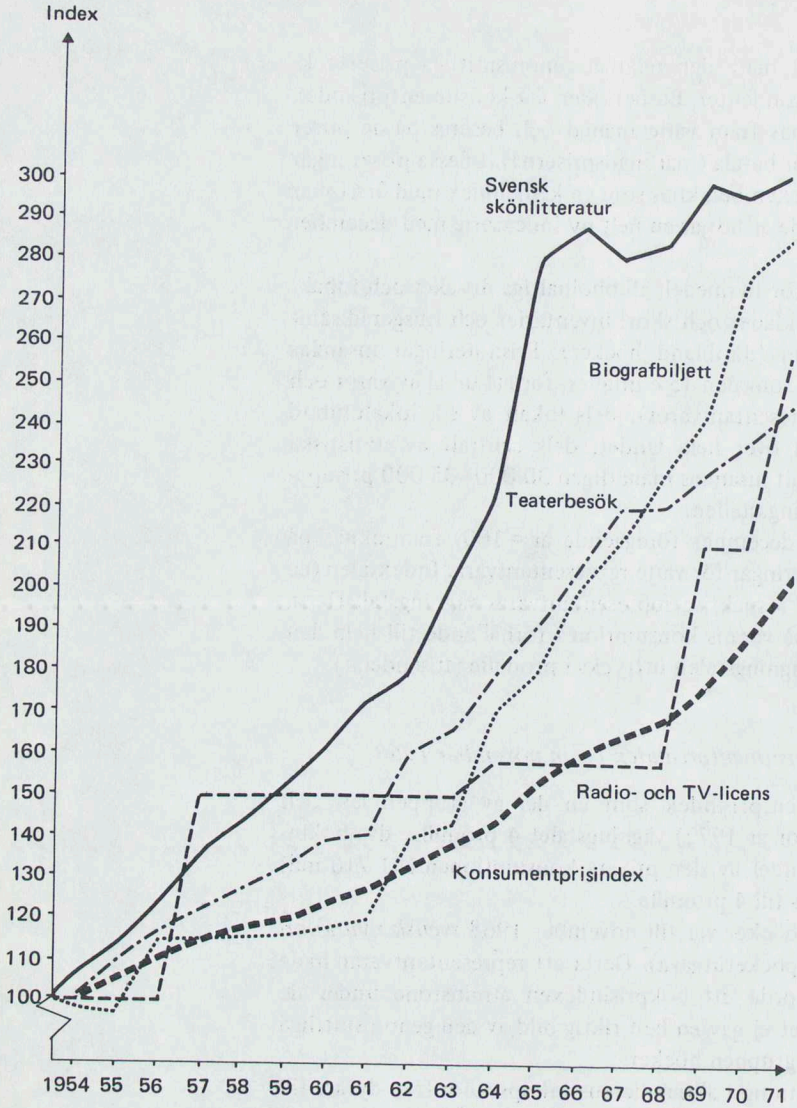

Figur 7.1 Prisindexserier för Svensk skönlitteratur, Biografbiljett, Teaterbesök, Radio- och TV-licens, Konsumentprisindex.

reglerna för beräkning av bokprisindexen.

I figur 7.1 visas prisindexserier för svensk skönlitteratur och ett antal andra representantvaror för kulturaktiviteter med juni 1954 = 100.

7.4 *Bokprisindexen sedan november 1968*

Svenska Bokförläggareföreningens begäran om en ny bokprisindex föranledde SCB att igångsätta arbetet med en ny bokprisindexkonstruktion.

Böckerna indelades i fyra huvudkategorier med vardera två undergrupper:

1 Skönlitteratur (ej pocket eller skolböcker)
1.1 Svensk skönlitteratur
1.2 Utländsk skönlitteratur i svensk översättning

2 Barn- och ungdomslitteratur
2.1 Ungdomsböcker
2.2 "Läsa-själv-böcker", böcker för barn under 8 år

3 Pocketböcker
3.1 Skönlitterära pocketböcker
3.2 Populärvetenskapliga pocketböcker

4 Facklitteratur
4.1 Allmänorienterande facklitteratur såsom memoarer och biografier, reseskildringar, debattböcker
4.2 Yrkesorienterande facklitteratur, utpräglad facklitteratur, böcker för universitetsstuderande

Ett 40-tal förlag (däribland alla större sådana) ombads ange sin bruttoomsättning inkl oms, bokhandelsmarginaler, rabatter etc. På grundval av dessa uppgifter beräknades sedan vägningstal (marknadsandelar) för de skilda kategorierna. Med bas i november 1968 kunde sedan prisutvecklingen följas för bokmarknaden som helhet och speciellt för enskilda kategorier. I nedanstående tabell visas prisutvecklingen.

Tabell 7.1 Prisindexutvecklingen inom olika bokkategorier nov 1968 – nov 1971 jämfört med den genomsnittliga konsumentprisutvecklingen.

	Indextal						
	Maj -69 nov- 68	Nov -69 nov -68	Maj -70 nov- 68	Nov -70 nov -68	Maj -71 nov -68	Nov -71 nov -68	Maj -72 nov -68
1. *Skönlitteratur*	*98,65*	*102,87*	*97,93*	*100,90*	*92,84*	*104,61*	*89,05*
1.1 Svensk skönlitteratur	98,67	105,18	104,26	104,02	95,69	106,33	77,16
1.2 Utländsk skönlitteratur	98,62	99,97	90,24	96,98	89,31	102,10	100,94
2 *Barn- och ungdomsböcker*	*102,37*	*102,22*	*103,15*	*102,12*	*105,96*	*113,12*	*112,84*
2.1 Ungdomsböcker	100,00	100,23	101,53	101,41	106,31	113,42	113,27
2.1 Läsa-själv-böcker	111,24	109,69	109,08	104,78	105,08	113,31	112,71
3 *Pocketböcker*	*98,65*	*113,31*	*119,95*	*125,30*	*141,88*	*157,41*	*163,58*
3.1 Skönlitterära pocket	99,17	117,45	127,33	138,63	145,40	173,11	178,46
3.2 Populärvetensk pocket	97,90	107,34	109,68	106,09	136,96	134,42	141,24
4 *Facklitteratur*	*101,46*	*108,54*	*106,79*	*111,42*	*113,90*	*120,88*	*117,70*
4.1 Allmänorient facklitteratur	102,76	110,71	103,99	112,19	109,17	118,84	111,41
4.2 Yrkesorient facklitteratur	99,07	104,53	111,44	109,99	118,03	121,79	122,44
Totalt	100,26	106,15	104,80	107,94	111,26	119,96	115,64
Konsumentprisindex	101,87	103,86	108,83	112,25	116,12	119,90	123,95

Av tabellen 7.1 framgår att den genomsnittliga prisutvecklingen (ca 20 procent) för böcker under 3-årsperioden november -68 – november -71 inte varit större än den genomsnittliga konsumentprisutvecklingen. Vidare ses att skönlitteratur och barn- och ungdomsböcker i realiteten sjunkit i pris. Särskilt markant är denna prissänkning för skönlitteratur och då speciellt utländsk sådan i svensk översättning. Prisutvecklingen för fack-

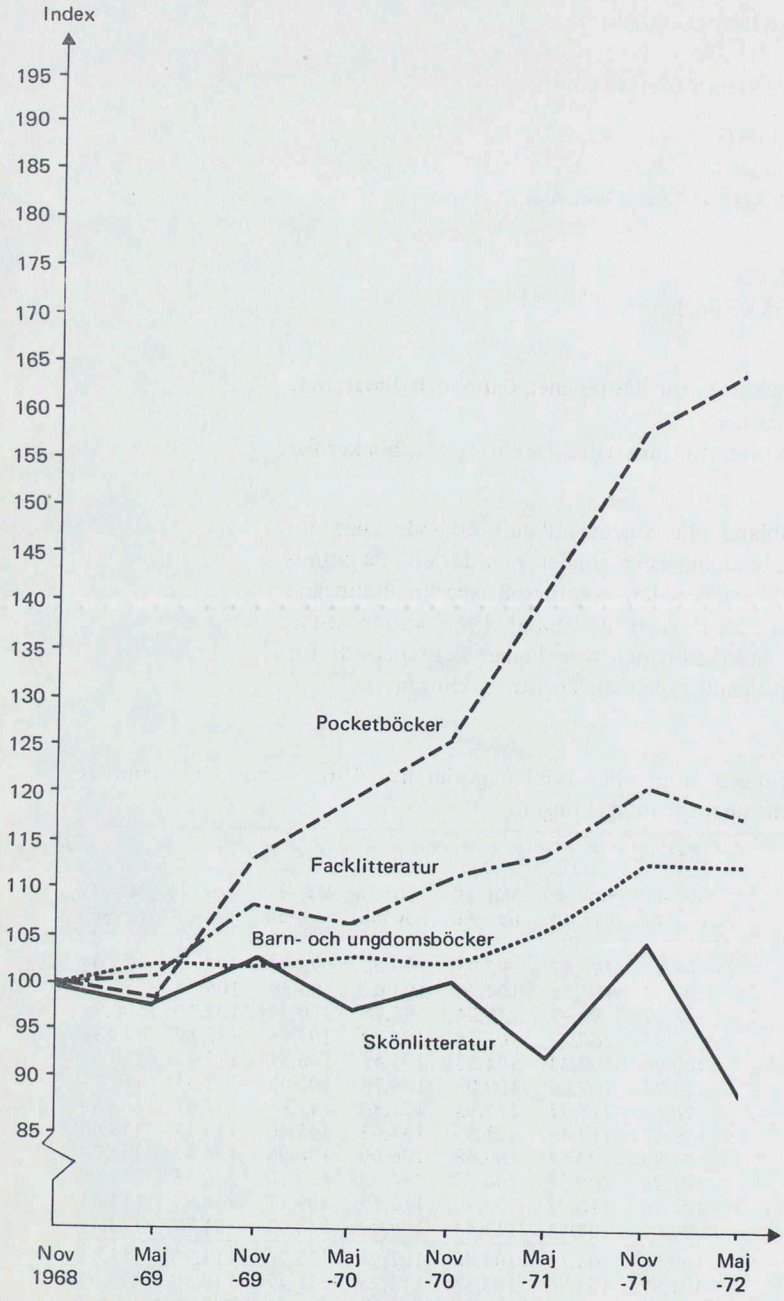

Figur 7.2 Prisindexserier för Skönlitteratur, Barn- och ungdomsböcker, Pocketböcker, Facklitteratur.

litteratur är ungefär densamma som den genomsnittliga. Yrkesorienterande facklitteratur visar dock en något kraftigare prisstegring. Större prisökningar än genomsnittet svarar endast pocketböckerna för och då särskilt skönlitterära sådana.

Prisutvecklingen för olika huvudkategorier av böcker åskådliggörs i diagramform i figur 7.2.

7.5 *Speciellt om prisindexkonstruktionen*

Prisutvecklingen mäts bara för böcker på svenska språket som tänkes gå till privat konsumtion.

Endast nyutgivna böcker prisnoteras. Bokrealisationer ger ej någon effekt i indexen då vid dessa mest säljs äldre böcker.

Bokklubbsverksamheten återspeglas ej i indexen. Visserligen ökade antalet medlemmar i dessa från december 1969 till december 1970 med 70 520 st (antalet var 270 730 i december 1970) men Indexnämnden fattade i maj 1971 beslutet att någon speciell bokklubbsindex ej skulle infogas i bokprisindex, då detta skulle kräva för stora resurser.

Prisnoteringarna, som ligger till grund för indexen, insamlas fr o m april 1970 genom lokalinsamling från ca 20 noteringsställen över hela landet.

Prisutvecklingen följes fr o m april 1970 genom distributionskanalerna bokhandeln, olika varuhuskedjor och pressbyrån.

7.6 *Kommentarer till prisutvecklingen för skilda kategorier*

Svensk skönlitteratur

Hel- och halvårslänkar

Maj -69 nov -68	Nov- 69 nov -68	Maj -70 nov -69	Nov -70 nov -69	Maj -71 nov -70	Nov -71 nov -70	Maj -72 nov -71
98,67	105,18	99,13	98,90	91,99	102,22	72,57

Man märker att indexarna gör en "dykning" från november till maj. Detta är en säsongeffekt och beror på att skönlitteratur vanligen ej har så stor utgivning på våren. Under år 1969 var prisökningen "som vanligt" relativt kraftig. Fr o m 1970 kan man märka relativa prissänkningar för denna kategori. Mellan november 1969 och november 1970 sjönk priserna med 1,1 procent medan konsumentprisindex under samma period steg med 8,1 procent. Den reella prissänkningen för skönlitteratur blev alltså ca 10 procentenheter. Fr o m 1971 höjdes momsen med 5,89 procent (från 11,11 till 17,65 procent). Bokhandeln fick dessutom dispens från pris- och kartellnämnden att göra en generell höjning med 3 procent. Den rimliga prishöjningen för böcker borde då ha varit 9,7 procent

$$\left(\frac{105{,}89 \times 103{,}00}{100} = 109{,}67\right).$$

Prishöjningen för svensk skönlitteratur stannade emellertid vid 2,2 procent. Åter en reell prissänkning på ca 7,5 procentenheter.

Utländsk skönlitteratur i svensk översättning

Hel- och halvårslänkar

Maj -69 nov -68	Nov -69 nov -68	Maj -70 nov -69	Nov -70 nov -69	Maj -71 nov -70	Nov -71 nov -70	Maj -72 nov -71
98,62	99,97	90,27	97,01	94,93	105,28	98,86

Även här märks säsongeffekter för maj-indexarna. Relativa prissänkningar har skett under hela treårsperioden. I realiteten har priserna under tre år endast ökat med två procent, medan konsumentprisindex ökat med 20 procent. En prissänkning har alltså skett med ca 18 procentenheter.

Ungdomsböcker

Hel- och halvårslänkar

Maj -69 nov -68	Nov -69 nov -68	Maj -70 nov -69	Nov -70 nov -69	Maj -71 nov -70	Nov -71 nov -70	Maj -72 nov -71
100,00	100,23	101,30	101,18	104,83	111,84	99,87

Mycket moderat prisökning utom för november-indexen 1971.

Läsa-själv-böcker

Hel- och halvårslänkar

Maj -69 nov -68	Nov -69 nov -68	Maj -70 nov -69	Nov -70 nov -69	Maj -71 nov -70	Nov -71 nov -70	Maj -72 nov -71
111,24	109,69	99,44	95,52	100,29	108,14	99,47

De höga prisindexarna 1969 sammanhänger med att ett större förlag introducerade sig på marknaden för denna kategori och gjorde vissa prishöjningar på sina böcker. Då priserna tidigare var mycket låga och förlaget dominerade på marknaden för denna kategori gav detta stor effekt på indexen. Som märks av de senare indexarna är antagligen konkurrensen inom denna kategori mycket kraftig.

Skönlitterära pocketböcker

Hel- och halvårslänkar

Maj -69 nov -68	Nov -69 nov -68	Maj -70 nov -69	Nov -70 nov -69	Maj -71 nov -70	Nov -71 nov -70	Maj -72 nov -71
99,17	117,45	108,41	118,03	104,88	124,87	103,09

Detta är den kategori för vilken de i särklass kraftigaste prisökningarna noterats. På tre och ett halvt år har priserna ökat med 78 procent. Prisstegringstakten har dessutom ökat.

Populärvetenskapliga pocketböcker

Hel- och halvårslänkar

Maj -69 nov -68	Nov -69 nov -68	Maj -70 nov -69	Nov -70 nov -69	Maj -71 nov -70	Nov -71 nov -70	Maj -72 nov -71
97,90	107,34	102,18	98,84	129,10	126,70	105,07

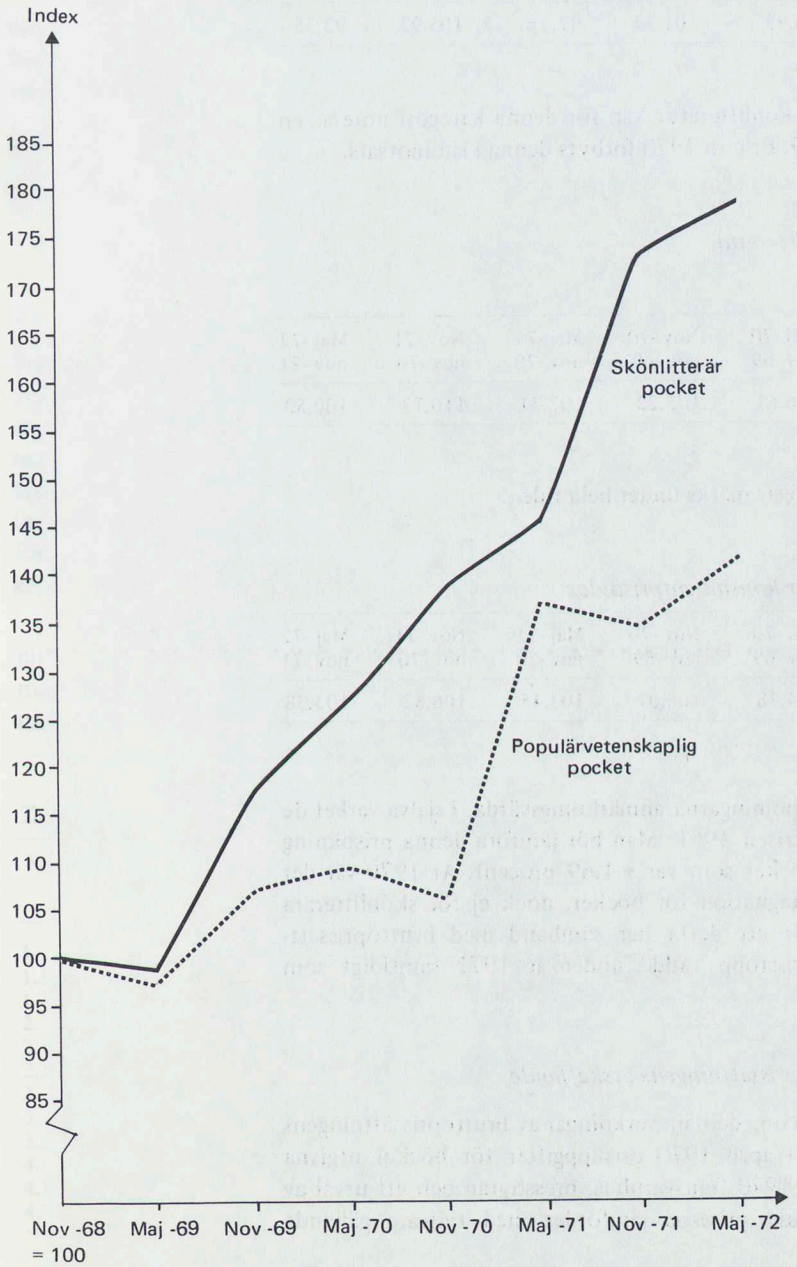

Figur 7.3 Prisindexserier för Skönlitterär pocket, Populärvetenskaplig pocket.

Prisutvecklingen är rätt differentierad. Under 1970 märks en rätt kraftig prissänkning som emellertid 1971 övergår till en mycket markant prisökning. Prisutvecklingen för pocketböcker åskådliggörs i figur 7.3.

Allmänorienterande fackböcker

Hel- och halvårslänkar

Maj -69 nov -68	Nov -69 nov -68	Maj -70 nov -69	Nov -70 nov -69	Maj -71 nov -70	Nov -71 nov -70	Maj -72 nov -71
102,76	110,71	93,93	101,34	97,31	105,93	93,75

I likhet med svensk skönlitteratur kan för denna kategori noteras en prisökning under år 1969. Fr o m 1970 förbyts denna i sin motsats.

Yrkesorienterande facklitteratur

Hel- och halvårslänkar

Maj -69 nov -68	Nov -69 nov -68	Maj -70 nov -69	Nov -70 nov -69	Maj -71 nov -70	Nov -71 nov -70	Maj -72 nov -71
99,07	104,53	106,61	105,22	107,31	110,73	100,53

Relativt stadiga prisökningar märks under hela tiden.

Hel- och halvårslänkar för konsumentprisindex

Maj -69 nov -68	Nov -69 nov -68	Maj -70 nov -69	Nov -70 nov -69	Maj -71 nov -70	Nov -71 nov -70	Maj -72 nov -71
101,87	103,86	104,78	108,07	103,45	106,82	103,38

Under år 1970 är prishöjningarna anmärkningsvärda, i själva verket de kraftigaste sedan Koreakrisen 1951. Man bör jämföra denna prisökning med motsvarande för böcker som var + 1,69 procent. År 1970 var det sålunda en prishöjningsstagnation för böcker, dock ej för skönlitterära pocketböcker. Möjligt är att detta har samband med bruttoprissättningens avskaffande. Prisstopp rådde under år 1971 samtidigt som momsen höjdes.

7.7 *Effekterna av bruttoprissättningens avskaffande*

För att utröna eventuella omedelbara verkningar av bruttoprissättningens avskaffande insamlades i april 1970 prisuppgifter för böcker utgivna november 1969 – mars 1970 från varuhus, pressbyrån och ett urval av bokhandlare. De noterade priserna jämfördes med tidigare gällande

bruttopriser. Resultatet av denna prisundersökning visade att någon omedelbar prishöjning ej skett. I övrigt noterades följande:

1. Vissa smärre olikheter i prissättningen kunde noteras mellan de olika distributionskanalerna. Dessa olikheter var ej stora, approximativt högst upp till en krona.
2. Den mest varierande prissättningen förekom för skönlitterära pocketböcker. Differenserna var dock ej stora, högst upp till en krona.
3. Pressbyrån hade även börjat sälja dyrare böcker.

För att ta reda på vilka verkningar avskaffandet av bruttoprissättningen hade på något äldre böcker insamlades i maj 1970 prisuppgifter på böcker utgivna juni-november 1969. Denna prisundersökning gav som resultat:

1. Priserna på dessa böcker hade ej förändrats i och med bruttoprissättningens avskaffande.
2. Någon prisspridning kunde inte märkas mellan de olika distributionskanalerna.

7.8 *Vägningstalen*

Tidigare har nämnts att ett antal förlag angav sin bruttoomsättning avseende år 1967. På grundval av dessa uppgifter beräknades sedan vägningstal (marknadsandelar) för de skilda kategorierna. Då det kunde antas att dessa hade undergått kraftiga förändringar sedan 1967 kontaktades ett 20-tal förlag (däribland alla större) våren 1971 och ombads ange faktureringsvärden för år 1970 exkl moms, bokhandelns marginaler etc för de skilda kategorierna. Vägningstal avseende år 1970 beräknades sedan. Dessa framgår av tabell 7.2.

Kommentar: Man märker här att för de kategorier för vilka prissänkningar skett (skönlitteratur och allmänorienterande facklitteratur) så har marknadsandelarna minskat väsentligt. Den kraftiga ökningen av vägningstalet för Läsa-själv-böcker beror på att det största förlaget inom

Tabell 7.2 Olika litteraturkategoriers vägningstal 1967 respektive 1970.

Kategori	Vägningstal i ‰ avseende år		Förändring i %
	1967	1970	
1. Skönlitteratur (ej pocket)	397	224	– 44
1.1 Svensk skönlitteratur	221	117	– 47
1.2 Utländsk skönlitteratur	176	107	– 39
2. Barn- o ungdomslitteratur	147	229	+ 56
2.1 Ungdomsböcker	116	163	+ 41
2.2 Läsa-själv-böcker	31	66	+ 113
3. Pocketböcker	166	187	+ 13
3.1 Skönlitterära pocketböcker	98	109	+ 11
3.2 Populärvet. pocketböcker	68	78	+ 15
4. Facklitteratur	290	360	+ 24
4.1 Allmänorient. fackböcker	188	168	– 10
4.2 Yrkesorient. fackböcker	102	192	+ 88

denna kategori ej var med i beräkningarna för år 1967. I övrigt var ökningarna för pocketböcker och yrkesorienterande facklitteratur väntade.

Faktureringsvärdena i 1 000-tal kronor framgår av följande sammanställning.

Kategori	Faktureringsvärden i 1 000-tal kronor
1. Skönlitteratur	18 652
2. Barn- o ungdomsböcker	19 065
3. Pocketböcker	15 570
4. Facklitteratur	29 929
Summa	83 216

Ur det inhämtade materialet kunde även fördelningen mellan nyutgivning och nya upplagor avläsas. Antalet uppgiftslämnare var i detta fall lägre (ca 15) men vissa tendenser bör kunna avläsas:

Kategori	Faktureringsvärden 1970 1 000-tal kronor		Fördelning i %	
	Nyutgåva	Nya upplagor	Nyutgåva	Nya upplagor
1. Skönlitteratur	*13 658*	*560*	*96*	*4*
1.1 Svensk skönlitteratur	7 191	484	94	6
1.2 Utländsk skönlitteratur	6 467	76	99	1
2. Barn- o ungdomsböcker	*9 882*	*799*	*93*	*7*
2.1 Ungdomsböcker	4 998	445	92	8
2.2 Läsa-själv-böcker	4 884	354	93	7
3. Pocketböcker	*7 104*	*2 487*	*74*	*26*
3.1 Skönlitterära pocketböcker	1 887	1 197	61	39
3.2 Populärvet pocketböcker	5 217	1 290	80	20
4. Fackböcker	*19 906*	*8 579*	*70*	*30*
4.1 Allmänorient fackböcker	10 532	1 985	84	16
4.2 Yrkesorient fackböcker	9 374	6 594	59	41
Summa	50 550	12 425	80	20

7.9 *Prisspridningen för olika kategorier efter bruttoprissättningens avskaffande*

Nedanstående iakttagelser gäller endast nyutgiven litteratur. Ovan har redogjorts för de omedelbara effekterna.

I november 1970 märktes ingen prisspridning mellan prisnoteringarna inom distributionskanalerna. Mellan distributionskanalerna märktes i vissa fall obetydliga prisdifferenser.

I november 1971 märktes vissa obetydliga differenser i priserna för pocketböcker och allmänorienterande fackböcker mellan de olika distributionskanalerna. För facklitteratur märktes differentierade priser mellan olika bokhandlare för ca 10 procent av prisnoteringarna. Prisspridningar-

na var mycket små.

I stort sett kan man dra den slutsatsen att när det gäller nyutgiven litteratur har inte bruttoprissättningens avskaffande på två år ännu fått effekter när det gäller försäljningen genom bokhandlare, varuhus och pressbyrån. Man bör dock vara medveten om att denna slutsats baseras på noteringar från ett litet antal noteringsställen av speciell karaktär. I bokprisindexen avspeglas ej ännu prissättningen på s k stormarknader.

7.10 *Medelpriser för olika kategorier av böcker*

Då antalet titlar som saluförs i detaljhandeln är mycket stort är det i praktiken helt uteslutet att vid indexberäkningarna insamla prisuppgifter för mera än ett relativt ringa urval av varor. De böcker vilkas prisuppgifter ligger till grund för bokprisindexarna är därför mycket strikt definierade. Endast böcker som exakt uppfyller varudefinitionernas krav medtas vid prisindexberäkningarna. Nedan framgår representantvarudefinitionerna för vissa kategorier samt medelpriser inkl oms och moms i november respektive år för dessa. Medelpriserna avser häftade exemplar.

Kategori	Medelpriser i kronor i november (inkl oms och moms)			
	1968	1969	1970	1971
1. Skönlitteratur, nya verk av episk karaktär (ej pocket, skolböcker, religiös litteratur, dramatik, lyrik, bilderböcker och enklare litteratur av typ deckare)				
1.1 Skönlitterära svenska originalverk med sidantal 144–320 sidor, upplaga större än 3 000 ex	33,86	35,62	35,20	35,98
1.2 Utländska skönlitterära verk i svensk översättning med sidantal 144–320 sidor, upplaga större än 3 000 ex	35,21	35,20	34,11	35,91
3. Pocket, nya verk (ej reprints och enklare pocketlitteratur av typ Vilda Västern-romaner)				
3.1 Skönlitterära pocketböcker på svenska med sidantal 144–240 sidor	10,32	11,90	12,21	17,25
3.2 Populärvet pocketböcker på svenska med sidantal 90–200 sidor	13,09	13,87	13,37	16,58
4. Facklitteratur, nyverk (ej pocket, skolböcker, juridik eller utpräglade bildverk)				
4.1 Allmänorienterande fackböcker med sidantal 200–320 sidor, upplaga större än 3 000 ex	35,17	38,94	39,43	41,77
4.2 Yrkesorienterande fackböcker med sidantal 100–240 sidor, upplaga större än 3 000 ex	24,76	25,88	27,21	30,13

8 Svensk bokutgivning under 1900-talet – en översikt[1]

8.1 *Svensk bokutgivningsstatistik*

Det har varit och är i viss mån fortfarande ganska klent beställt med statistik över svensk bokutgivning. I Statistisk årsbok, som innehåller tabeller rörande de flesta samhällsområden, finner man ingen bokutgivningsstatistik förrän fr o m årsboken 1954, och att den tillkommer då är en följd av Bibliografiska institutets inrättande 1953. Siffrorna, som i första omgången gäller bokproduktionen 1953, grundar sig nämligen på Svensk bokförteckning årskataloger där de också publiceras fr o m 1956. Även i Kungliga bibliotekets årsberättelser kan man finna samma tabeller fr o m 1953.

Före Bibliografiska institutets tillkomst fördes också statistik på grundval av årskatalogen – den årligen på Svenska bokförläggareföreningens uppdrag utarbetade Årskatalog för svenska bokhandeln. Denna statistik, som publicerades i tidskriften *Le Droit d'Auteur,*[2] löper fr o m 1920. Vidare förekommer svensk bokutgivningsstatistik i Le Droit d'Auteur från några år närmast före sekelskiftet och denna årsstatistik förefaller någorlunda jämförbar med sifferserien fr o m 1920.[3] Man kan slutligen också finna en tabell över 1919 års utgivning i Le Droit d'Auteur,[4] men den är uträknad på ett helt annat material (troligen tryckleveranserna till KB) och således inte alls jämförbar. Siffran för den totala utgivningen (32 613) är omkring tio gånger så stor som motsvarande siffror i den senare statistiken. Tryckleveranserna till Kungliga biblioteket brukar uppgå till så höga tal när även tidskrifter och småtryck inräknas.

År 1950 började UNESCO aktivt intressera sig för bokutgivningsstatistik. Resultaten publicerades fr o m 1951 i United Nations *Statistical Yearbook* och fr o m 1963 i UNESCOs *Statistical Yearbook* som ger den utförligaste informationen om bokutgivningen i världen.

En översikt över bokutgivningen i olika länder publicerades år 1952 av UNESCO under titeln *Statistical Report on Book Production 1937–1950.* För Sveriges del finns årlig statistik över antalet utgivna titlar

[1] Kapitlet har författats av docent Lars Furuland och fil kand Hans Olof Johansson.

[2] Utges i Bern av Bureau de l'union internationale pour la protection des oeuvres littéraires et artistiques. Statistiken över svensk bokutgivning börjar publiceras 1924 och återkommer vart eller vartannat år t o m 1953, då siffrorna gäller 1951 års utgivning.

[3] Statistik för åren 1896–1900 i Le Droit d'Auteur 1898–1901.

[4] Le Droit d'Auteur 1921, s 143.

1937–1949, och sånär som för det sista året överensstämmer siffrorna med dem som publicerats i Le Droit d'Auteur. Medan tidskriften anger utgivningen för 1949 till 3 372 titlar har dock UNESCO en lägre siffra, 3 192. Det är alltså tydligt att redaktionen för den svenska årskatalogen, som uppges vara källan, har stått till tjänst med de tidigare siffrorna. Men dessa var troligen inte anpassade till de normer som UNESCO föreslagit för beräkningen, medan statistiken för 1949 uträknades särskilt för ändamålet och i enlighet med dessa normer. Differenser av ungefär denna begränsade storleksordning förekommer i regel under 1950- och 1960-talen mellan årsstatistiken enligt UNESCOs publikationer och enligt Svensk bokförteckning och Statistisk årsbok. Anledningen är av allt att döma skilda normer för klassificeringen.

Givetvis är också de ovannämnda tryckleveranserna, som rapporteras i Kungliga bibliotekets årsberättelser under rubriken Svenska tryckavdelningen, i vissa avseenden användbara som ett mått på den svenska bokproduktionen. När den ska redovisas i Bokutredningens betänkande 1952, väljer man just tryckleveranserna till Kungliga biblioteket som grundval[1] trots att man främst intresserar sig för förlagsproducerad, saluförd litteratur. Anledningen är uppenbarligen att man saknade kännedom om den årsstatistik som publicerades i Le Droit d'Auteur. Man är medveten om den betydande felkällan i årsberättelsernas tryckleveransstatistik, att den grundar sig på leveransår och inte på tryckår, vilket innebär en betydande eftersläpning i redovisningen; en stor del av leveranserna äger ju rum först året efter tryckningen och i vissa fall ännu senare.[2] Men trots att man alltså i utredningen påpekar denna felkälla har den föranlett vissa misstag. Man talar om "den plötsliga minskningen i förlagsproduktionens omfattning år 1941",[3] då det i själva verket är tydligt att denna nedgång kom 1940 och att året 1941 snarast innebar en synnerligen kraftig ökning i bokutgivningen. Det framgår av årsstatistiken i Le Droit d'Auteur, som redovisar följande siffror för den totala utgivningen: 1939 2 954, 1940 2 274 och 1941 3 268. I redovisningen av tryckleveranserna kommer nedgången på grund av eftersläpningen att inverka främst på 1941 års siffror och resultatet blir detta: 1939 8 829, 1940 8 790 och 1941 7 381.

Leveransstatistiken är således otillförlitlig om man söker ett mått på den årliga utgivningen men för längre perioder torde dess siffror kunna ge en mera rättvisande bild, dock endast av bok- och trycksaksproduktionen i stort inklusive ett mycket omfattande material av helt annan karaktär än det som redovisas i årskatalogerna. Bland det som levereras från tryckerierna till Kungliga biblioteket är en stor del reklamtryck och publikationer avsedda för internt bruk i ämbetsverk och företag. Produktionen av dessa typer av trycksaker påverkas inte på samma sätt av de omständigheter och faktorer, som är av betydelse för den i egentlig mening förlagsproducerade och saluförda litteraturen.

1 Bokutredningen (SOU 1952:23), s 72 f.

2 Bokutredningen, s 72. T o m 1922 redovisade man dock i årsberättelserna leveranserna efter tryckår och t o m 1933 finns också i anslutning till de nämnda tabellerna en uppställning som visar årets leveranser fördelade på tryckår. Man kan se att endast en mycket liten del av trycket levererades samma år.

3 Bokutredningen, s 73.

8.2 *Den svenska bokutgivningen*

Den statistik som finns att tillgå för åren 1896–1900 (jfr ovan) lämnar följande information om den totala bokutgivningen och skönlitteraturen:

	1896	1897	1898	1899	1900
Totalt	1 506	1 642	1 555	1 538	1 683
Skönlitteratur	299	330	309	337	358

Fram till 1920, det år då den fortlöpande statistiken i Le Droit d'Auteur börjar, har den totala bokutgivningen i det närmaste fördubblats och uppgår till 2 962 titlar. (Se tabell 8.1.) Detta är emellertid en av de högsta årssiffrorna under perioden 1920–1939, då utgivningen i allmänhet ligger på en något lägre nivå. Under 1920- och 30-talen är bokutgivningen över huvud taget påtagligt stabil enligt Le Droit d'Auteurs siffror och uppgår i regel till 2 600 à 2 800 titlar. Den sjunker aldrig till mindre än 2 404 titlar (1921) och stiger aldrig till mer än 3 114 (1925). Begynnelse- och slutåren i perioden ligger båda på ca 2 900 titlar.

Utgivningen av skönlitteraturen följer i stort sett utvecklingen för den totala bokutgivningen. En topp noteras exempelvis åren 1923–25 både för skönlitteraturen och den totala utgivningen. Man märker dock en

Tabell 8.1 Den svenska bokutgivningen 1920–1955: antal titlar.

	Skönlitteratur	Övrig utgivning	Totalt
1920	994	1 968	2 962
1921	720	1 684	2 404
1922	839	1 854	2 693
1923	906	2 109	3 015
1924	850	2 208	3 058
1925	857	2 257	3 114
1926	767	1 977	2 744
1927	787	1 865	2 652
1928	684	2 039	2 723
1929	721	1 916	2 637
1930	661	1 999	2 660
1931	688	1 955	2 643
1932	638	1 867	2 505
1933	675	1 925	2 600
1934	763	2 021	2 784
1935	760	2 109	2 869
1936	793	2 093	2 886
1937	794	2 040	2 834
1938	859	1 975	2 834
1939	807	2 147	2 954
1940	626	1 717	2 343
1941	880	2 388	3 268
1942	969	2 465	3 434
1943	990	2 485	3 475
1944	1 265	2 723	3 988
1945	1 326	2 885	4 211
1946	1 167	2 656	3 823
1947	1 126	2 327	3 453
1948	1 085	2 203	3 288
1949	791	2 581	3 372
1950	749	2 757	3 506
1951	645	2 368	3 013
1952	669[a]	2 617[a]	3 286[a]
1953	707	2 901	3 608
1954	835	3 303	4 138
1955	979	3 467	4 446

Källor: Le Droit d'Auteur (statistik för åren 1920–1951), Statistisk årsbok (åren 1953–1955) samt Svensk bokförteckning 1956 (som gör vissa korrigeringar av årsbokens siffror 1953–1954). Beträffande siffrorna för 1952 se not a.

[a] Några siffror för 1952 står inte att finna vare sig i Le Droit d'Auteur eller Statistisk Årsbok, och de uppgifter som finns i UNESCOs publikationer för detta år är uppenbarligen grundade på helt andra beräkningsprinciper, varför siffror från otryckta anteckningar i Bibliografiska institutet använts.

intressant tendens till att fluktuationerna blir något kraftigare markerade för skönlitteraturen. Denna framstår alltså som jämförelsevis konjunkturkänslig.

Det finns skäl att tvivla på den absoluta likformigheten i den årliga skönlitteraturstatistiken, varför en analys främst bör ta fasta på huvuddragen. En så kraftig variation i statistiken från ett år till ett annat, att den uppenbarligen speglar en ganska drastisk förändring i utgivningen, inträffar dock genom den stora uppgången 1934. Den skönlitterära utgivningen ökar med 30 % jämfört med 1933 års siffra, för att 1935 åter gå ner till ungefär 1933 års nivå. Utvecklingen bör antagligen ses som en följd av den allmänna konjunkturförbättringen 1934 efter den stora ekonomiska krisen.

Den omedelbara krigsfaran för Sverige 1939–1940 ledde till en annan högst markant förändring. 1940 års utgivning sjönk på ett drastiskt sätt jämfört med läget under de närmast föregående åren; detta gäller både totalutgivning och skönlitterär produktion. Men bottenläget blev inte varaktigt. Redan 1941 steg totalutgivningen kraftigt – med 39,5 % jämfört med 1940 års siffra. Skönlitteraturen uppvisar enligt samma källa en ökning med hela 40,6 %.[1]

Under de närmaste åren fortsätter ökningen både för hela populationen och för skönlitteraturen. Kulminationen sker 1945 (totalutgivningen 4 211 och skönlitteraturen 1 326). Åren 1946–1948 är tendensen däremot fallande. Därpå varierar siffran för totalutgivningen under åren närmast decennieskiftet kring 3 300 titlar. Jämförelser med skönlitteraturen är nu svåra att göra på grund av den viktiga förändring som statistiken över skönlitteraturen uppvisar från 1948 (1 085 titlar) till 1949 (791). Detta är inte en förändring som beror på reella förhållanden utan på en omläggning av statistiken innebärande att barn- och ungdomslitteraturen inte längre räknas till gruppen skönlitteratur.[2] Från 1948 till 1949 ökar nämligen den bibliografiska avdelningen "Education et instruction, livres d'enfants" i statistiken för Le Droit d'Auteur från 79 till 496 titlar medan den tidigare har varierat kring titeltalet 100. Den förändring som i det läget äger rum visar sig bli bestående. Genom förändringen av de bibliografiska principerna tillkommer nu en samlingsavdelning bestående av skönlitterära och facklitterära barnböcker samt pedagogiska arbeten. Statistiken kan alltså inte ge några exakta tal för den skönlitterära barnlitteraturen men en ungefärlig beräkning visar, att den under de första åren efter omläggningen uppgick till 300 à 350 titlar årligen.

För 1952 saknas jämförbar statistik och 1953 sker en så genomgripande omläggning av de bibliografiska rutinerna genom tillkomsten av Bibliografiska institutet att det är svårt att direkt jämföra också den statistik som då påbörjas med de tidigare siffrorna. Vissa förändringar ägde vidare rum under de första åren av institutets verksamhet,[3] varför det kan vara lämpligt att välja 1956, det år då det nuvarande systemet i huvudsak var infört, som basår för en analys av den följande periodens utgivningsstatistik. Om första hälften av 1950-talet kan man allmänt säga att utgivningen då tycks ha ökat – så långt kan man säkert lita på den befintliga statistiken.

Under perioden 1956–1971 har den totala bokutgivningen enligt

1 Förändringarna i början av 1930-talet och 1939–40 har analyserats av H.O. Johansson i Litteratur och samhälle nr 63 1969.

2 Barnlitteraturen räknades även under den allra första statistikperioden 1896–1900 på detta sätt, men utgivningen av skönlitteratur för barn uppgick då inte till mer än ett drygt hundratal titlar.

3 Sune Lindqvist, Om Bibliografiska institutets verksamhet (i: Bibliotek och historia. Festskrift till Uno Willers, 1971), s 257.

Tabell 8.2 Bokutgivningen 1956–1971 fördelad på skönlitteratur, facklitteratur, barn- och ungdomslitteratur samt musikalier: antal titlar.

	Skönlitteratur	Facklitteratur	Barn- och ungdomslitteratur	Musikalier	Summa
1956	997	2 943	548	4	4 492
1957	1 087	3 459	628	6	5 180
1958	1 076	3 480	546	4	5 106
1959	1 078	3 673	552	8	5 311
1960	1 146	3 552	523	13	5 234
1961	1 128	3 687	512	12	5 339[a]
1962	1 185	3 777	499	11	5 472
1963	1 217	4 063	414	10	5 704[b]
1964	1 383	4 781	432	6	6 602
1965	1 416	4 765	474	11	6 666
1966	1 406	4 841	490	11	6 748
1967	1 330	5 327	542	19	7 218
1968	1 416	5 551	505	10	7 482
1969	1 354	5 381	655	14	7 404
1970	1 415	5 651	637	6	7 709
1971	1 380	5 589	583	6	7 558

[a] De sex talskivor som detta år inräknats i den redovisade totalsiffran har här utelämnats, eftersom talskivor inte räknas under periodens övriga år.

[b] Den totalsiffra på 5 703 verk som anges i Svensk bokförteckning för detta år överensstämmer inte med summan av de redovisade kategorierna.

Källa: Svensk bokförteckning 1956–1971.

Bibliografiska institutets statistik (tabell 8.2) ökat från 4 492 titlar till 7 558, alltså med över 68 %. Den skönlitterära utgivningen ökade under samma tid med drygt 38 % och den facklitterära med nära 90 %. Vissa delar av perioden uppvisar emellertid tendenser till stagnation i utgivningen, och under periodens sista år tycks utgivningen till och med vara på en viss tillbakagång – framför allt gäller detta skönlitteraturen. Denna tillbakagång kommer, om man får tro förlagens uppgifter om den planerade utgivningen,[1] att bli ännu mera påfallande under 1972 och torde alltså ha samband med den s k förlagskris som blivit mycket omskriven.

8.3 *Utgivningen av facklitteratur 1956–1971*

Enligt Bibliografiska institutets statistik har den facklitterära utgivningen alltså ökat mycket kraftigt under de senaste 16 åren – från 2 943 titlar 1956 till 5 589 titlar 1971. Delvis kan denna ökning kanske förklaras med en förbättrad registrering av vissa kategorier av facklitteratur, t ex vetenskapliga rapportserier och liknande, men det är otvivelaktigt också en verklig ökning som avspeglas i siffrorna. Inte minst torde kvalitetspocketbokens växande popularitet ha påverkat utvecklingen – även om endast ungefär en femtedel av ökningen direkt kan tillskrivas pocketböckerna. En annan viktig faktor är det stora intresset för debattlitteratur i olika politiska och sociala ämnen – delvis just pocketböcker (se avsnitt 12.7) – som gjort sig gällande främst under andra hälften av 1960-talet. Tabell 8.3 visar visserligen att de allra flesta av de facklitterära ämnesområdena har ett större antal utgivna titlar 1971 än 1956 – inte mindre än elva områden har mer än fördubblat sin utgivningsmängd och ytterligare två har ökat med mera än 50 %. Men de två ämnesområdena "Samhälls- och rättsvetenskap" och "Ekonomi och näringsväsen" har

[1] Se t ex Dagens Nyheter 6.7.1972 och Svenska Dagbladet 12.9.1972.

Tabell 8.3 Utgivningen av facklitteratur fördelad på ämnesområden 1956–1971: antal titlar.

	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971
A. Bok- och biblioteksväsen	51	58	85	80	82	77	86	92	100	98	122	127	111	92	98	115
B. Allmänt och blandat	16	20	29	33	33	33	45	40	45	55	50	67	62	59	66	70
C. Religion	261	308	281	273	268	277	274	295	330	275	227	343	313	286	269	279
D. Filosofi och psykologi	47	51	57	65	45	56	68	71	84	103	101	93	129	108	121	146
E. Uppfostran och undervisning	72	97	127	163	113	132	157	150	179	157	167	153	192	189	228	203
F. Språkvetenskap	271	420	342	391	420	389	397	498	538	559	491	558	505	445	431	431
G. Litteraturhistoria	58	77	80	81	74	83	88	84	90	101	109	95	96	104	101	105
I. Konst, musik, teater och film	147	148	142	171	167	141	136	164	188	160	139	190	212	186	180	218
J. Arkeologi	25	18	26	27	19	18	12	22	25	24	22	23	20	20	35	32
K. Historia	108	116	115	100	134	133	139	154	182	170	177	221	214	223	227	226
L. Biografi med genealogi	144	125	119	89	110	109	82	103	106	106	107	110	97	104	114	119
M. Etnografi och folklivsforskning	14	19	17	17	30	23	19	23	23	24	22	21	20	31	18	17
N. Geografi	263	264	289	298	321	296	271	305	391	339	311	299	320	261	302	315
O. Samhälls- och rättsvetenskap	206	235	185	230	207	255	259	277	350	371	380	463	517	631	707	680
P. Teknik, industri och kommunikationer	308	304	350	364	330	361	352	380	479	486	546	601	684	617	698	656
Q. Ekonomi och näringsväsen	323	362	359	404	374	381	451	377	525	553	586	637	597	663	680	676
R. Idrott, lek och spel	51	64	57	62	63	55	57	47	61	80	61	78	69	84	84	71
S. Krigsväsen	18	21	22	17	15	16	12	16	10	25	21	34	50	40	43	38
T. Matematik	59	102	83	102	87	97	104	123	128	140	157	147	116	139	136	123
U. Naturvetenskap	332	458	479	470	439	518	468	545	579	577	609	631	720	637	589	485
V. Medicin	169	192	236	236	221	237	300	297	368	362	436	436	507	462	524	584
Summa	2 943	3 459	3 480	3 673	3 552	3 687	3 777	4 063	4 781	4 765	4 841	5 327	5 551	5 381	5 651	5 589

Källa: Svensk bokförteckning 1956–1971.

ökat med hela 827 titlar, vilket är lika med nästan en tredjedel av den totala facklitteraturökningen. Och om man därtill lägger den debattlitteratur som ligger bl a inom ämnena "Uppfostran och undervisning" (skoldebatten), "Historia" (modern historia), "Krigsväsen" (försvarsdebatt, gerillakrigföring) och "Medicin" (narkotika- och alkoholproblem m m), torde denna sektor framstå som avgörande för ökningen.

Man får emellertid inte heller underskatta den betydelse som olika reformer inom utbildningsväsendet kan ha haft för bokutgivningen. Behovet av både förbättringar av tidigare använda läromedel och helt nya böcker för nytillkomna utbildningsvägar har ökat under de senaste åren, och detta har också satt sina spår i utgivningsstatistiken.

I tabell 8.4 har ämnesområdena ordnats efter sina andelar av den totala facklitteraturutgivningen 1971. För åren 1956, 1961, 1966 och 1971 anges dels varje ämnes totala utgivningssiffra, dels den procentuella andelen av den samlade facklitteraturen dessa år. Platssiffrorna anger ämnesområdenas storleksordning för varje år.

Vi kan där se att avdelningen "Samhälls- och rättsvetenskap" (O) som 1971 har de flesta registrerade titlarna inte så länge haft denna framskjutna position. Både 1956 och 1961 låg ämnesområdet på en sjundeplats med mindre än hälften så stor utgivning, och som man kan se av tabell 8.3 är det först 1970 som "Samhälls- och rättsvetenskap" blir den största avdelningen. Också avdelningarna "Ekonomi och näringsväsen" (Q) och "Teknik, industri och kommunikationer" (P) har växt kraftigt mellan 1956 och 1971 men låg redan det förstnämnda året på andra respektive tredje plats. Båda avdelningarna har dock tidvis legat något längre ned på listan.

Bland de stora avdelningarna är det "Medicin" (V) som har haft den största procentuella ökningen; utgivningen har enligt statistiken mer än tredubblats på 16 år och ämnet har därmed avancerat från åttonde plats 1956 och 1961 till fjärde 1971. Förklaringen kan antagligen sökas på flera olika håll. Debattlitteratur om narkotika och alkohol har redan nämnts. Andra kategorier av böcker som mötts av ett ökat intresse är litteratur om sexualfrågor och om läkemedel samt publikationer i anslutning till kampanjen mot tobaksrökning.

Avdelningen "Historia" (K) tillhör dem som ökat kraftigt procentuellt men endast obetydligt när det gäller placering, från elfte plats 1956 till nionde 1971. Den sannolikt främsta orsaken till ökningen har redan nämnts: den politiska debattlitteraturen som inte sällan klassificeras som historia, t ex då de politiska förhållandena i olika länder behandlas.

Ökningen för "Uppfostran och undervisning" (E) har säkert sin främsta orsak i de nämnda reformerna inom utbildningsväsendet. Inte heller denna avdelning har avancerat så värst mycket placeringsmässigt men väl ökat en hel del procentuellt.

Från sjuttonde till tolfte plats har avdelningen "Filosofi och psykologi" (D) stigit under perioden, och utgivningen har mer än tredubblats. Det är framför allt underavdelningen psykologi som har ökat i omfattning, vilket kanske också till stor del kan tillskrivas intresset för debattlitteratur.

Avdelningen "Allmänt och blandat" (B) har under perioden haft den

Tabell 8.4 Ordningsföljden mellan facklitteraturens ämnesområden och deras andelar av den totala facklitteraturutgivningen 1956, 1961, 1966 och 1971.

	1956			1961			1966			1971		
	Antal titlar	%	Plats-siffra	Antal titlar	%	Plats-siffra	Antal titlar	%	Plats-siffra	Antal titlar	%	Plats-siffra
O. Samhälls- och rättsvetenskap	206	7,0	7	255	6,9	7	380	7,8	6	680	12,2	1
Q. Ekonomi och näringsväsen	323	11,0	2	381	10,3	3	586	12,1	2	676	12,1	2
P. Teknik, industri och kommunikationer	308	10,5	3	361	9,8	4	546	11,3	3	656	11,7	3
V. Medicin	169	5,7	8	237	6,4	8	436	9,0	5	584	10,4	4
U. Naturvetenskap	332	11,3	1	518	14,0	1	609	12,6	1	485	8,7	5
F. Språkvetenskap	271	9,2	4	389	10,6	2	491	10,1	4	431	7,7	6
N. Geografi	263	8,9	5	296	8,0	5	311	6,4	7	315	5,6	7
C. Religion	261	8,9	6	277	7,5	6	227	4,7	8	279	5,0	8
K. Historia	108	3,7	11	133	3,6	10	177	3,7	9	226	4,0	9
I. Konst, musik, teater och film	147	5,0	9	141	3,8	9	139	2,9	12	218	3,9	10
E. Uppfostran och undervisning	72	2,4	12	132	3,6	11	167	3,4	10	203	3,6	11
D. Filosofi och psykologi	47	1,6	17	56	1,5	16	101	2,1	16	146	2,6	12
T. Matematik	59	2,0	13	97	2,6	13	157	3,2	11	123	2,2	13
L. Biografi med genealogi	144	4,9	10	109	3,0	12	107	2,2	15	119	2,1	14
A. Bok- och biblioteksväsen	51	1,7	15	77	2,1	15	122	2,5	13	115	2,1	15
G. Litteraturhistoria	58	2,0	14	83	2,3	14	109	2,3	14	105	1,9	16
R. Idrott, lek och spel	51	1,7	15	55	1,5	17	61	1,3	17	71	1,3	17
B. Allmänt och blandat	16	0,5	20	33	0,9	18	50	1,0	18	70	1,3	18
S. Krigsväsen	18	0,6	19	16	0,4	21	21	0,4	21	38	0,7	19
J. Arkeologi	25	0,8	18	18	0,5	20	22	0,5	19	32	0,6	20
M. Etnografi och folklivsforskning	14	0,5	21	23	0,6	19	22	0,5	19	17	0,3	21
Summa	2 943			3 687			4 841			5 589		

Källa: Svensk bokförteckning 1956, 1961, 1966 och 1971.

procentuellt största ökningen, med 338 %, vilket kan förklaras dels med ett ökat intresse för tvärvetenskaplig forskning och dels med den massmediadebatt som förts under de senaste åren – bl a underavdelningarna "Masskommunikationer", "Publicistik" och "Radio och television" hör till "Allmänt och blandat".

Den ständigt växande bokutgivningen på alla dessa ämnesområden medför naturligtvis också ett ökat behov av bibliografier av olika slag, och det är därför inte märkligt att även avdelningen "Bok- och biblioteksväsen" (A) tillhör dem som mer än fördubblats i omfattning.

Det är bara ett ämnesområde som uppvisar en lägre utgivningssiffra för 1971 än för 1956. Det är "Biografi med genealogi" (L), som därmed sjunkit från tionde till fjortonde plats.

Avdelningen "Naturvetenskap" (U) uppvisar visserligen en ökning i antalet utgivna titlar från 1956 till 1971, men relativt sett har den sjunkit ned från första plats som den innehade ännu 1966 till femte plats 1971. Också 1968 var "Naturvetenskap" det största ämnet och kunde då uppvisa den högsta årssiffra som något ämne haft under perioden, 720 titlar (se tabell 8.3). Därefter minskar utgivningen år för år, från 1970 till 1971 rent av med över hundra titlar. Detta fenomen är så mycket svårare att förklara som ämnesområdet i Svensk bokförtecknings systematiska avdelning snarare tycks ha ökat i antal titlar sedan 1968. Kanske ligger förklaringen i Bibliografiska institutets sätt att räkna det växande antalet dubbelklassificerade böcker. En bok som åsätts två olika klassifikationssigna noteras nämligen som en halv bok i vartdera ämnet, och det innebär att om ämnet "Naturvetenskap" allt oftare kombineras med andra ämnen vid klassificeringen kan detta resultera i att antalet naturvetenskapliga böcker i statistiken sjunker, även om antalet böcker – enkelklassificerade och dubbelklassificerade – med naturvetenskapligt signum i verkligheten ökat. Det finns alltså anledning att misstänka att ämnet "Naturvetenskap" inte har gått tillbaka i den utsträckning som statistiken för de senaste åren tycks utvisa.

Också avdelningen "Språkvetenskap" (F) har ett avsevärt större antal titlar 1971 än 1956 men har ändå gått tillbaka från fjärde plats till sjätte. Under några år i mitten av 1960-talet visar statistiken betydligt högre utgivningssiffror, men den nedgång som sedan kommer kan knappast förklaras med ett ökat antal dubbelklassificerade böcker. Det tycks vara fråga om en verklig nedgång, och orsakerna till fluktuationerna för detta ämnesområde under hela perioden får nog sökas inom utbildningsväsendet, eftersom så gott som alla dessa böcker är att betrakta som läromedel.

8.4 *Utgivningen av skönlitteratur 1956–1971*

Den skönlitterära utgivningen har enligt Bibliografiska institutets statistik ökat mindre än den facklitterära under perioden 1956–1971. Som tidigare nämnts märks också under de senaste åren en tendens till nedgång som inte har någon tydlig motsvarighet i facklitteratursiffrorna. Tabell 8.2 visar att redan 1965 års utgivning innebär en toppnotering för skönlitteraturen, medan den högsta årssiffran för facklitteraturen kommer först 1970. Man märker också en kraftig periodicitet i de senaste

Tabell 8.5 Utgivningen av skönlitteratur 1956–1971: antal titlar fördelade på svenska original, översättningar och böcker på främmande språk.

	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963
Svensk skönlitteratur i original	546	518	535	524	562	532	550	556
varav nya verk	417	370	385	410	399	403	403	431
varav nya upplagor	129	148	150	114	163	129	147	125
Utländsk skönlitteratur i svensk översättning	445	565	539	541	561	577	611	648
varav nya verk	370	456	442	422	443	465	465	509
varav nya upplagor	75	109	97	119	118	112	146	139
Skönlitteratur på främmande språk[a]	6	4	2	13	23	19	24	13
Summa	997	1 087	1 076	1 078	1 146	1 128	1 185	1 217

Tabell 8.5 forts

	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971
Svensk skönlitteratur i original	618	611	659	563	671	566	620	584
varav nya verk	429	423	460	406	500	433	433	432
varav nya upplagor	189	188	199	157	171	133	187	152
Utländsk skönlitteratur i svensk översättning	751	779	727	748	722	773	771	776
varav nya verk	563	597	561	600	583	635	598	626
varav nya upplagor	188	182	166	148	139	138	173	150
Skönlitteratur på främmande språk[a]	14	26	20	19	23	15	24	20
Summa	1 383	1 416	1 406	1 330	1 416	1 354	1 415	1 380

Källa: Svensk bokförteckning 1956–1971.

[a] Böcker översatta från svenska och utgivna för i huvudsak utländsk publik samt böcker utgivna för språkliga minoriteter inom Sverige m m.

årens skönlitteraturutgivning som visserligen kan spåras också i fråga om facklitteraturen men inte är lika tydlig där. Från och med 1966 har vartannat år en relativt hög utgivningssiffra och vartannat en relativt låg. Detta innebär att förloppet också får ett annat utseende om man för samman skönlitteraturutgivningen i tvåårsperioder:

1962–63	1964–65	1966–67	1968–69	1970–71
2 402	2 799	2 736	2 770	2 795

Här ser man att en nedgång kommer redan mellan 1964/65 och 1966/67. Men differenserna är så små att det ter sig svårt att tolka förloppet annat än som en stagnation, och 1970/71 är ju utgivningen åter uppe på ungefär samma nivå som 1964/65. Om denna stagnation skall följas av en verklig nedgång kommer att visa sig i följande års utgivningsstatistik.

Vad den tydliga periodiciteten beror på är svårt att veta. Man kan inte helt utesluta att Bibliografiska institutets besvärliga personalsituation (se avsnitt 8.5) i viss mån kan spela en roll på så sätt att man somliga år tvingas uppskjuta en del av registreringsarbetet. Men vissa tecken tyder på att detta inte kan ha en avgörande betydelse. Dels borde då även facklitteraturen drabbas – kanske i ännu högre grad – men där kan man inte med säkerhet säga att fenomenet visar sig, i varje fall inte under en lika lång period. Dels tycks det vara så att periodiciteten är starkare för svenska original än för översättningar (se tabell 8.5). Detta tyder onekligen på att orsaken främst är att söka i de ekonomiska svårigheter som de större förlagen haft de senaste åren och som främst har gått ut över den kvalificerade skönlitteraturen.

Tabell 8.5 visar vidare att andelen översättningar inom skönlitteraturen har ökat ganska kraftigt sedan början av 1960-talet. Detta kan till en del förklaras med de ekonomiska svårigheter som drabbat den kvalificerade utgivningen av svensk originallitteratur men främst med det ökande utbudet av massmarknadslitteratur, som till övervägande delen utgörs av översättningar (se kapitel 11).

En mera detaljerad statistisk genomgång av den skönlitterära utgivningen 1965–1970 kommer att redovisas i kapitel 9. Lyrikutgivningen under samma period behandlas särskilt i kapitel 10, den skönlitterära massmarknadsutgivningen i kapitel 11 och kvalitetspocketutgivningen 1954–1969 i kapitel 12.

8.5 *Problem i den aktuella bokutgivningsstatistiken*

Att huvudprinciperna för den statistik som Bibliografiska institutet årligen utarbetar varit desamma sedan 1956 innebär inte att den är helt likformig för alla dessa år. Siffrorna grundar sig alltså på innehållet i årskatalogerna, som i sig bara är ett urval av den samlade tryckproduktionen i landet, och många olika faktorer kan påverka statistiken. Det på senare år besvärligaste problemet har gällt Bibliografiska institutets personalresurser; trots en stark ökning av bokutgivningen och även nya

arbetsuppgifter har antalet heltidstjänster bara ökat från sex 1956 till åtta 1971.[1] Personalbristen har dels givit upphov till kraftiga förseningar, främst när det gäller utgivandet av femårskataloger, och dels inneburit att man har fått inskränka registreringen av vissa kategorier av tryck.[2]

Årskatalogerna och därmed statistiken är beroende av vad som sänds in till Bibliografiska institutet. Om en utgivare underlåter att sända en bok, kommer den normalt inte att registreras förrän tryckeriet levererar sina pliktexemplar till Kungliga biblioteket. Detta kan medföra att den antingen kommer i en senare årskatalog än där den rätteligen hör hemma eller att den överhuvudtaget inte kommer i någon årskatalog utan först i femårskatalogen.

Det är ibland fråga om besvärliga gränsdragningar mellan vad som enligt huvudprinciperna ska tas med i årskatalogen och vad som ska sparas till femårskatalogen. Olika personer kan göra helt olika bedömningar, och särskilt kännbart blir problemet naturligtvis om en alltför stor del av arbetet överförs till mindre kvalificerad personal.

Trots alla dessa felkällor är det uppenbart att Bibliografiska institutets statistik ändå ger en i stort sett riktig bild av fluktuationerna i bokutgivningen. Ett avsevärt arbete läggs ner på att korrigera de felaktigheter som kan tänkas uppkomma, men det är också klart att behovet av resursförstärkning blir alltmera påtagligt. Om en sådan inte kommer till stånd, är det stor risk att både registreringsarbetet och statistiken blir allvarligt lidande. Det visar inte minst den inskränkning som gjordes 1971, då ett antal populärpocketserier uteslöts ur årskatalogen och därmed ca 28 % av de skönlitterära titlarna helt enkelt inte kom med.[3] I statistiken gjorde man då ett undantag från regeln att bara räkna de titlar som finns i årskatalogen; annars skulle den ha visat en plötslig nedgång i den skönlitterära bokutgivningen med i det närmaste 30 %.

Ett problem, som inte är så stort som det i förstone kan tyckas, är att årskatalogerna och därmed statistiken som nämnts bara tar upp ett urval av den samlade tryckproduktionen i landet. Man brukar räkna med att femårskatalogerna innehåller 15–25 % flera titlar än årskatalogerna, trots att inte heller femårskatalogerna kan göra anspråk på absolut fullständighet. Men om man ser till vilka kategorier av tryck som inte kommer med i årskatalogerna, står det klart att statistiken inte drabbas alltför hårt av detta. Tack vare förlagens och utgivarnas intresse att få sina produkter registrerade i de veckoförteckningar, som publiceras i Svensk bokhandel och sedan ackumuleras till månadsförteckningar, kvartals- och årskataloger, kommer nästan alla publikationer som är avsedda för en mera allmän spridning på bokmarknaden att tas med. Dessutom tillkommer en del tryck som har en i olika avseenden begränsad spridning men som ändå kan anses ha allmänt intresse. Men naturligtvis förekommer det att förläggare och utgivare av sådana publikationer inte sänder in dem till Bibliografiska institutet. Orsaken kan vara att man inte känner till institutets verksamhet eller att man inte har något intresse för det led i marknadsföringen som registreringen innebär. Bortfallet torde vara större för facklitteraturen än för skönlitteraturen, men vissa kategorier av skönlitteratur blir oundvikligen underrepresenterade i årskataloger och statistik. Det gäller t ex en hel del böcker som säljs genom Pressbyrån;

[1] Lindqvist, a a, s 257.

[2] Lindqvist, a a, s 259.

[3] Se Vägledning samt Statistiska uppgifter (not 1) i Svensk bokförteckning 1971. Årskatalog (1972). Beträffande den debatt som förts i frågan se avsnitt 11.4.

bl a har vissa populärpocketserier aldrig eller bara tillfälligt medtagits. En annan kategori skönlitteratur som i ganska stor utsträckning faller bort är privatutgivningen, böcker på "eget förlag".

Besvärligare är problemet med statistikens periodindelning. Då man vill statistiskt framställa bokproduktionens utveckling under en längre eller kortare period, kan man vid periodindelningen utgå från antingen *tryckår* eller *utgivningsår*. Dessa överensstämmer vanligen, men en del av de böcker som utges i början av året är tryckta i slutet av föregående år och i vissa fall förekommer ännu längre intervaller. (Valet är i någon mån beroende av vad man vill belysa med statistiken. En undersökning som tar sikte på vad som vid vissa tidpunkter finns i handeln bör alltså gå efter utgivningsår, medan tryckåret kan vara lämpligare om man vill belysa t ex förlagens ekonomiska situation vid olika tidpunkter.)

Den statistik som utarbetas vid Bibliografiska institutet utgår i princip varken från tryckår eller utgivningsår. Den är beroende av vilka böcker som sänts in till institutet under det år som statistiken gäller och som bedömts vara av sådan karaktär att de ska tas med i årskatalogen. Som tidigare nämnts händer det inte så sällan att böcker insänds alltför sent för att kunna komma in i den årskatalog där de hör hemma, och dessutom förs en betydande del av de böcker som inkommer till institutet i december regelmässigt till följande års katalog.[1] Detta innebär att statistiken genomgående dras med en viss eftersläpning, vars storlek det är svårt att uppskatta men vars verkningar till stor del upphävs av att eftersläpningen är ungefär lika stor varje år. Endast då kraftiga förändringar i utgivningens storlek äger rum kan statistiken bli allvarligt påverkad.

I de flesta länder råder en besvärande brist på grundläggande statistik och basfakta av alla slag om bokutgivningen. Den statistik som finns inskränker sig ofta till summeringar av antalet årligen utgivna titlar fördelade på vissa bibliografiska grupper. Berörda myndigheter, bokbranschens organisationer, bibliotek, författarsammanslutningar och litteraturforskare skulle alla ha behov av en mer genomarbetad och förfinad bokutgivningsstatistik.

De allra flesta kulturländer har byggt upp speciella organ för att utarbeta nationalbibliografier, dvs löpande förteckningar samt kataloger för år och längre tidsperioder över den nationella utgivningen av böcker och i regel även tidskrifter och musikalier. Den svenska nationalbibliografin, redigerad av Bibliografiska institutet vid Kungliga biblioteket, har utvecklats till en av de ledande publikationerna av detta slag i världen. Ett betydande arbete läggs ner på att till bokhandelns, bibliotekens, forskarnas och allmänhetens tjänst snabbt och korrekt registrera den svenska utgivningen av böcker och andra viktigare tryckalster.

Man saknar alltså en grundlig och inträngande svensk bokstatistik samtidigt som nästan alla grundläggande data om i princip varje utgiven svensk skrift av nämnvärt omfång rutinmässigt noteras i de förteckningar som Bibliografiska institutet utger. Detta har varit ett paradoxalt förhållande som nu emellertid kan ändras. Under senare år har en avancerad datateknik vuxit fram, vilken rätt utnyttjad möjliggör lagring och

[1] Se t ex Svensk bokförteckning 1970. Årskatalog (1971), Vägledning.

bearbetning av så stora och komplexa faktamängder som det här är fråga om på ett jämförelsevis enkelt och billigt sätt. Grundidén bakom de undersökningar som här framläggs (kapitlen 9–12) är just att utnyttja Bibliografiska institutets mödosamt utarbetade och systematiskt uppställda material av tiotusentals boknotiser med hjälp av datorn. Veterligen är undersökningarna de första som utförs med denna metodik, som ju kan appliceras på varje nationallitteratur och varje tidsperiod av bokutgivning som är registrerad på ett bibliografiskt tillfredsställande sätt.

Vad Sverige beträffar är utgångsläget gynnsamt för en fortlöpande kartläggning av bokutgivningens och därmed en väsentlig del av den litterära kulturens utveckling. Den årligen publicerade Svensk bokförteckning utkommer med berömvärd snabbhet och fyller jämförelsevis högt ställda krav på korrekt bibliografering.

8.6 *Underlag och huvudprinciper för de statistiska undersökningarna av bokutgivningens storlek och sammansättning*

Svensk bokförteckning har legat till grund för de olika undersökningar av bokutgivningen som utförts vid Avdelningen för litteratursociologi i Uppsala[1] och som behandlas i kapitlen 9–12. De bygger alltså i princip på samma material som Bibliografiska institutets statistik, men dels har vissa kompletteringar ansetts nödvändiga och dels har den statistiska bearbetningen skett efter andra principer.

Undersökningen avser att täcka följande sektorer av bokutgivningen i Sverige:

Utgivningen av skönlitteratur 1965–1970 (kapitel 9)[2]
Utgivningen av lyrik 1965–1970 (kapitel 10)
Utgivningen av böcker i massmarknadsserier 1965–1970 (kapitel 11)
Utgivningen av kvalitetspocketböcker 1965–1970 (kapitel 12).

Gemensamt för alla dessa undersökningar är att periodindelningen grundar sig på *tryckår,* vilket har bedömts vara det mest fördelaktiga av de tänkbara alternativen. Om man istället valt att gå efter Bibliografiska institutets årsindelning, vilket hade varit det enklaste, hade risken varit större att statistiken skulle påverkas av förändringar i den bibliografiska rutinen (jfr avsnitt 8.5). Utgivningsåret är för de allra flesta böcker svårt och mycket tidskrävande att fastställa – det överensstämmer alltså inte alltid med det år då boken registreras i Svensk bokförteckning och anges endast i undantagsfall där. Dessutom slår förändringarna i utgivningen igenom något tidigare i en statistik grundad på tryckår än i en som bygger på utgivningsår.

Av stor betydelse är också att de kompletteringar som för vissa delar av materialet var nödvändiga endast kunde gå efter tryckår. De gjordes huvudsakligen med hjälp av Bibliografiska institutets manuskript till Svensk bokkatalog, där varken utgivningsår eller leveransår anges.

Materialet för *skönlitteraturundersökningen* (kapitel 9) har helt hämtats ur Svensk bokförteckning, som väl täcker den bokhandelsdistribuerade skönlitteraturen och dessutom omfattar huvuddelen av den litteratur som

[1] Metodiken är utarbetad av Lars Furuland och Hans Olof Johansson. Den senare har svarat för flertalet kontakter med Uppsala datacentral och vissa delar av programmeringen, som i övrigt utförts av fil kand Anders Haglund och programmeraren Henry Jansson. Excerperingen är utförd av fil kand Annika Hartzell, fil stud Margrethe Fagerlind, fil mag Mona Brundin, fil stud Cecilia Kugelberg och fil mag Inga Anagrius under Hans Olof Johanssons ledning.

[2] Undersökningen avser vuxenlitteraturen. Skönlitteratur och även facklitteratur för barn och ungdom 1966–1970 kartläggs av fil mag Christina Tellgren. Denna delundersökning publiceras i en kommande fjärde bilagedel. – En undersökning av hur klassikerna lagerhålls har utförts av docent Lars Furuland (se kapitel 13).

främst sprids genom Pressbyråns återförsäljare. Någon komplettering, som var representativ för alla betydelsefulla kategorier som genom sena leveranser och Bibliografiska institutets rutinmässiga uteslutningar inte kommer med, var av ekonomiska och tidsmässiga skäl inte möjlig att göra. Bortfallet kan dock knappast uppgå till några betydande tal.

De kataloger och delårsförteckningar som kommit till användning är årskatalogerna för 1965–1970, delårskatalogen för januari–april 1971, månadsförteckningen för maj 1971 samt veckoförteckningarna för 3.6–26.8.1971 i Svensk bokhandel. Samtliga notiser med signa började på Hc (skönlitteratur på svenska språket) och med tryckår 1970 eller tidigare kodifierades och överfördes till hålkort.

Därefter gjordes vissa uteslutningar för att få ett så relevant och homogent material som möjligt. Följande kategorier uteslöts:

a) Böcker tryckta före 1965.
b) Böcker på främmande språk, som trots detta hade ett signum började på Hc. (Detta gäller t ex verk av svenska författare som översatts och som främst är avsedda för utländsk publik.)
c) Grammofonskivor och tonband (dock inte böcker med bifogad grammofonskiva).
d) Böcker utgivna enbart i Finland. (Böcker på finländska förlag med svensk delupplaga och böcker på svenska förlag med finländsk delupplaga har dock medtagits.)
e) Böcker som enbart är avsedda att användas i undervisning (skolantologier och liknande).
f) Böcker som av olika skäl inte bedömts vara avsedda för en mera allmän publik (t ex avancerade vetenskapliga editioner av författares samlade verk).

Böcker med två eller flera klassifikationssigna varav något är facklitterärt har medtagits om de inte faller under någon av de ovanstående kategorierna.

Av praktiska skäl har varje notis i Svensk bokförteckning räknats som en enhet, oavsett om den upptar en eller flera upplagor av ett verk. Detsamma gäller i huvudsak också de notiser som upptar flera delar av ett verk. En ny upplaga av ett verk har alltså räknats som en självständig enhet om den upptagits i en annan årgång av Svensk bokförteckning än föregående upplaga men däremot inte om den är en bland flera upplagor i samma notis. De notiser som samtidigt upptar första (svenska) utgåva av ett verk och en eller flera nya upplagor eller tryckningar har emellertid fått en särskild kodbeteckning som gör det möjligt att vid behov urskilja dem. En del av ett verk som registrerats i en annan årgång än verkets övriga delar har också räknats som en självständig enhet, medan flera delar i samma notis kommit att tillsammans bilda en enhet. Även verk i flera delar går dock att särskilja genom en speciell kodbeteckning. Vissa undantag har också gjorts när det gäller verk som registrerats som delar av ett större; i enstaka fall då delarna snarare borde betraktas som verk i en serie, t ex Kärlek (Bengt Forsbergs förlag), har de räknats som självständiga enheter.

I *lyrikundersökningen* (kapitel 10) har de böcker i skönlitteraturundersökningen som har något av följande signa medtagits: Hc.03 och Hc.03(s) – svensk poesi i original inkl samlingar, Hce.03 och Hce.03(s) – utländsk poesi i översättning inkl samlingar. I övrigt har inga förändringar av materialet vidtagits. Anledningen till att lyriken behandlas i ett separat kapitel är att vissa kompletterande uppgifter samlats in från förlag och andra utgivare om de böcker som trycktes 1966 – ett år som valts i anslutning till de undersökningar som utförts av statens pris- och kartellnämnd. De insamlade uppgifterna gäller upplagornas storlek och antalet sålda exemplar.

Även *undersökningen av massmarknadsserierna* (kapitel 11) bygger i huvudsak på skönlitteraturundersökningens material. Ur detta har de bokserier, som enligt vissa definitioner (se avsnitt 11.4) kan betecknas som massmarknadslitteratur, utskilts och bildar material för en särskild undersökning av en sektor inom utgivningen som aldrig tidigare varit tillgänglig för statistisk behandling på detta sätt. På grund av vissa uppenbara brister i Bibliografiska institutets registrering av populärpocketserier – vilka är den dominerande gruppen i materialet – och den uteslutning som gjordes från och med 1971, då även många böcker med tryckår 1970 försvann ur Svensk bokförteckning, var det emellertid nödvändigt att göra en komplettering av materialet. Detta skedde till största delen med hjälp av manuskriptet till Svensk bokkatalog men också genom kontakter med de berörda förlagen.

När det gäller *kvalitetspocketundersökningen* (kapitel 12), som omfattar en betydligt längre period än de övriga undersökningarna, har omständigheterna medgivit ett annat tillvägagångssätt. Utgångspunkten har här varit de speciella pocketkataloger som Seelig & Co sedan 1967 utgivit. Varje bokserie som upptagits i dessa kataloger och som till och med 1969 upptar minst fem utgåvor registrerades. Därefter kontaktades alla berörda förlag och ombads lämna uppgifter om hur många upplagor som utkommit av varje titel i dessa serier, när dessa upplagor tryckts och hur många exemplar varje upplaga bestod av. På grundval av dessa uppgifter räknades *varje upplaga som en enhet,* oavsett hur eller om den registrerats i Svensk bokförteckning, och som ny upplaga betraktas då varje nytryckning av ett verk inom samma bokserie. Detta är alltså en av de viktigaste skillnaderna mellan kvalitetspocketundersökningen och de övriga undersökningarna, där notiserna i Svensk bokförteckning i stort sett fått bilda enheter. Påpekas bör också att kvalitetspocketundersökningen upptar såväl skönlitteratur som facklitteratur och att den täcker perioden 1954–1969. Att 1970 års utgivning inte kunnat komma med beror på att tiden inte medgivit att uppgifter insamlats från förlagen för detta år.

Också ifråga om kvalitetspocketundersökningens material är det till största delen uppgifter ur Svensk bokförteckning som bildat underlag för excerperingen, även om urvalet alltså skett på annat sätt.

I samtliga dessa delundersökningar har datamaterialet kompletterats med vissa uppgifter om böckerna som inte finns i Svensk bokförteckning.

Författarnas födelseår och kön har i möjligaste mån införts för skönlitterära böcker. Svensk bokförteckning har uppgifter om svenska författares födelseår, men när det gäller utländska författare har en rad andra bibliografiska och biografiska verk samt bibliotekskataloger kommit till användning.

Debutår har angivits för alla svenska författare av skönlitterära verk. Huvudkälla har då varit Svenskt författarlexikon. Vidare har medlemskap i dåvarande Sveriges Författareförening (SFF) eller i Finlands Svenska Författareförening (FSFF) noterats.

Ett ganska omfattande arbete har lagts ned på att undersöka om verken tidigare utkommit. Även antologier och urval ur en författares verk har fått särskilda kodbeteckningar.

De prisuppgifter som finns i Svensk bokförteckning har bearbetats så att datamaterialet upptar såväl pris inklusive varuskatt (oms eller moms) som pris exklusive skatt. När priset i Svensk bokförteckning anges utan skatt har i den ena variabeln ett påslag gjorts med den procent som skatten uppgick till det år då boken trycktes, och när priset angavs med skatt har motsvarande avdrag gjorts i den andra variabeln. För de år då skattefoten ändrats under löpande kalenderår har en genomsnittsprocent uträknats med hänsyn till under hur stor del av året de olika procentsatserna varit gällande.[1]

Alla medelpristabeller i den följande framställningen (kapitlen 9–12) avser pris inklusive skatt, men materialet medger alltså även en direkt uträkning av medelpris exklusive skatt.

De uppgifter som samlats in speciellt för lyrikböcker tryckta 1966 (upplagornas storlek och försäljning) och kvalitetspocketböcker (upplagornas storlek) har berörts ovan.

Den metodik som här kommit till användning innebär att den investering, som redan har skett i nationalbibliografin, med datorns hjälp utnyttjas på ett nytt sätt. Såväl siffer- som bokstavsbeteckningar har kommit till användning. Detta möjliggör att s k utlistningar kan ske från den uppbyggda databanken även av exempelvis en viss författares samtliga utgivna titlar och upplagor. Som exempel på tekniskt enklare utlistningar kan nämnas: vissa förlags eller seriers totala utgivning, samtliga översättningar från ett visst språk, alla utgåvor av författare tillhörande en viss epok, speciella prisklasser eller utförandetyper av böcker osv. Den väsentligaste vinsten av att en bank med fullständiga bokdata byggts upp är dock givetvis att datorn kan programmeras till att ge en rad intressanta bearbetningar i tabellform av den svenska bokutgivningen. Det är inte för mycket sagt att därmed nya möjligheter öppnas för litteraturstatistik och litteratursociologi. Bokdatabanken kan byggas ut med kommande årsproduktioner av skönlitteratur och andra bokkategorier. Med hjälp av den mera sällan utkommande Svensk bokkatalog kan materialet efter hand kompletteras så att det så småningom blir i det närmaste fullständigt. Även äldre perioder av svensk bokutgivning kan successivt införlivas med databanken.

Slutligen bör det tilläggas att det "grundkort" för varje bok i undersökningen, vilket bygger på nationalbibliografins notis, givetvis kan

[1] Uträkningarna har skett med dator och följande procentsatser har använts (% av nettopriset):

1954–59	Ingen skatt
1960	4,2
1961	4,2
1962	5,3
1963	6,4
1964	6,4
1965	8,2
1966	10,0
1967	10,9
1968	11,11
1969	11,11
1970	11,11

Omsättningsskatten införd 1.1 1960, höjning till 6,4 % 1.7. 1962, till 10 % 1.7. 1965 och till 11,11 % 1.3. 1967.

kombineras med tilläggskort som noterar resultaten av t ex innehållsanalyser och andra intensivstudier som en forskare bedriver på ett urval ur produktionen.

Undersökningarna avser att analysera utgivningen av fiktionslitteratur och populärare fackböcker (närmare bestämt pocketbeståndet av facklitteratur) i Sverige under senare år. En strävan har varit att inte bara registrera utgivningen per år i titlar räknat utan att på olika sätt uppdela titelbeståndet på olika kategorier som kan vara av speciellt intresse: genrer eller ämnesområden, upplagetyper, originalspråk, förlag och förlagsgrupper, serieutgivning osv. Stort intresse har ägnats prisutvecklingen och för pocketbokens del även upplageutvecklingen. Övriga kapitel består av specialundersökningar som vill komplettera bilden genom att lyfta fram boktyper av särskilt intresse i den just nu rådande situationen på den svenska bokmarknaden. Det gäller den speciellt för en massmarknad producerade litteraturen som f n expanderar och vidare lyriken, en konjunkturkänslig genre. Även de svårbemästrade aktuella problemen beträffande lagerhållningen av klassiker och upprätthållandet av klassikerserierna har ägnats en specialstudie (kapitel 13).

9 Utgivningen av skönlitteratur 1965–1970[1]

9.1 *Inledning*

Termen *skönlitteratur* är inte helt entydig. Den har länge haft en estetiskt värderande innebörd, och många människor vill alltjämt skilja mellan "den sköna litteraturen" och andra typer av fiktionslitteratur. Här används dock termen utan värderande undermening som en beteckning för all den litteratur för vuxna som inte är att hänföra till facklitteraturen. Detta sker också i anslutning till Klassifikationssystem för svenska bibliotek, som inte gör någon skillnad mellan t ex ren underhållningslektyr och konstnärligt syftande litteratur.

Denna vida innebörd av ordet skönlitteratur medför att man vid tolkningen av utgivningsstatistik bör lägga vikt vid olika typer av kategoriindelningar. En förändring i den totala utgivningens storlek behöver ju inte innebära att tendensen är densamma i alla delar av materialet.

En grundläggande uppdelning av stor betydelse är den som rör genrer. Omkring 80 % av den skönlitterära utgivningen utgörs av romaner och noveller, omkring 10 % av lyrik och resten av dramatik, kåserier, essäer m m. Det är uppenbart att förändringar i lyrikutgivningen, som är en speciellt konjunkturkänslig sektor med sina små upplagor och sin dåliga lönsamhet, ofta kan säga mera om förhållandena på bokmarknaden än förändringar i romanutgivningen, som domineras av mera lättsmält och därmed mera lättsåld lektyr. Men i totalsiffrorna kommer lyrikutgivningens fluktuationer oftast bort på grund av romanernas kraftiga dominans. Lyrikutgivningen har också ägnats en speciell undersökning i kapitel 10.

Förhållandet mellan svenska original och översättningar i utgivningen är även en viktig aspekt. Känt är att översättningslitteraturen under de senaste decennierna ökat kraftigare än de svenska originalen, som nu sedan länge utgör den mindre delen av skönlitteraturutgivningen i titlar räknat. På grund av populärlitteraturens stora dominans inom översättningslitteraturen kan siffrorna för svenska original anses vara mera talande. Förutom att dessa givetvis innefattar en avsevärt större mängd kulturellt värdefull litteratur, är det ur många synvinklar angeläget att bevara en litteraturproduk-

[1] Kapitlet är författat av docent Lars Furuland och fil. kand Hans Olof Johansson.

tion på svenska språket. Man kan nämna att det i första hand var den oroväckande minskningen av den norska originallitteraturen som drev fram det nuvarande stödsystemet i Norge.

Andra intressanta aspekter är t ex förhållandet mellan förstagångsutgivning och omtryck samt debutböckernas andel av litteraturproduktionen. Även utgivningens yttre former bör ingå i analysen, t ex andelen kvalitetspocketböcker och populärpocketböcker – två kategorier som under det senaste decenniet haft stor betydelse inom bokutgivningen. Kvalitetspocketböckerna, som även ägnats en speciell delundersökning omfattande en längre period (kapitel 12), har under åren 1965–1970 utgjort omkring 15 % av den skönlitterära utgivningen i antal titlar räknat men uppvisar tendenser till stagnation eller till och med nedgång, medan populärpocketböckerna, som särskilt behandlas i kapitel 11, bara tycks öka sin andel och nu utgör över en tredjedel av skönlitteraturutgivningen.

Samtliga de nämnda uppdelningarna kan också betraktas som steg på vägen mot den kanske mest betydelsefulla men samtidigt svåraste uppdelningen, den som skiljer mellan kvalificerad skönlitteratur och kulturellt mindre värdefull. Svårigheten, för att inte säga omöjligheten att göra en tillfredsställande uppdelning i detta avseende framträder redan om man arbetar med ett mycket mindre material än det i denna undersökning, som omfattar flera tusen utgåvor. För att få en uppfattning om den kvalificerade litteraturens situation är det alltså lämpligt att välja ut vissa kategorier, t ex lyrik eller förstagångsutgivning av svenska original, som är mera representativa än materialet i sin helhet.

Genom den skarpa boskillnad som råder på bokmarknaden mellan förlag av olika typer och med skiftande inriktning kan man också med hjälp av förlagsgruppering av materialet göra sig en ganska god föreställning om den kvalificerade litteraturens ställning gentemot den rena underhållningslitteraturen. Visserligen kan man inte utgå ifrån att en bok på Bonniers i alla avseenden är mera värdefull än en bok på B. Wahlströms – man kan inte ens förutsätta att en majoritet av människor skulle föredra Bonnierboken – men otvivelaktigt har Bonniers böcker i allmänhet ett betydligt bättre anseende i litterära kretsar. Dessutom kan man lätt se skillnaden mellan de båda förlagens målsättning. Bonniers satsar på en allsidig utgivning med både skön- och facklitteratur, har en stor förstagångsutgivning av svenska författare, som åtminstone på kort sikt ofta går med stora förluster, och låter den mindre lönsamma utgivningen finansieras av böcker med bredare publik och större försäljning. För B. Wahlströms torde en sådan utgivningspolitik vara helt främmande, och detta förlag satsar i huvudsak på översättningslitteratur av enklare slag och svenska romaner som tidigare gått som följetonger i veckopressen. Målsättningen är uppenbart att varje utgivningsprojekt ska finansiera sig självt och ge så stor vinst som möjligt. Så gott som alla större och medelstora förlag följer något av dessa mönster och därigenom kan man alltså göra sig en ganska god uppfattning om hur stor del av den svenska skönlitterära utgivningen som kan betraktas som kvalificerad och hur stor del som kan sägas vara kulturellt mindre värdefull. En svårighet är dock att den grupp som i fortsättningen kommer att kallas "kvalitetsförlag" även utger en inte obetydlig del enklare underhållningslitteratur,

varför det är omöjligt att ange några exakta tal för den kvalificerade litteraturen. De beräkningar som kunnat göras på det föreliggande materialet tyder emellertid på att den rena underhållningslitteraturen numera utgör över hälften av den skönlitterära utgivningen i antal titlar räknat. Om det vore möjligt att beräkna andelarna av antalet sålda exemplar skulle underhållningslitteraturens dominans visa sig ännu mycket större, eftersom genomsnittsförsäljningen för denna sektor ligger betydligt högre än för annan skönlitteratur.

9.2 *Undersökningens uppläggning*

Kartläggningen av den skönlitterära utgivningen i Sverige 1965–1970 avser att belysa förhållandet mellan olika sektorer inom utgivningen och de förändringar som under perioden har ägt rum både för utgivningen i dess helhet och för enskilda sektorer. De viktigaste indelningsgrunderna har behandlats redan i föregående avsnitt.

Principerna för materialinsamlingen behandlas utförligt i avsnitt 8.6 och ska här endast beröras i korthet. Utgångspunkten har alltså varit Svensk bokförtecknings kataloger och veckolistor för tiden 1965 – 26.8.1971. Samtliga skönlitterära böcker utgivna i Sverige på svenska språket och tryckta under något av åren 1965–1970 med undantag av skolböcker etc (se avsnitt 8.6) registrerades och kom att bilda materialet för undersökningen. Som grund för periodindelningen valdes tryckår, och av arbetstekniska skäl betraktades varje notis i Svensk bokförteckning som en enhet – oavsett om den innefattade en eller flera upplagor eller tryckningar av ett verk. Kodifieringen gjordes dock så att förstagångsutgivningen i samtliga fall går att skilja ut från olika slag av omtryck.

Så gott som alla uppgifter om böckerna som står att finna i Svensk bokförteckning kodifierades och dessutom tillfördes vissa andra uppgifter, t ex i möjligaste mån födelseår för utländska författare och debutår för svenska författare.

Materialet för skönlitteraturundersökningen omfattar 7 763 titlar eller utgåvor. Hur de fördelar sig på tryckår framgår av närmast följande avsnitt. Därefter studeras utgivningen med hänsyn till fördelningen på förlag och vissa förlagstyper, genrer, original och översättningar, originalspråk samt förstagångsutgivning och omtryck. Ett särskilt avsnitt omfattar en analys av prisutvecklingen inom vissa litteraturkategorier. I andra avsnitt undersökes hur stor del av hela utgivningen och av vissa sektorer inom den som olika kategorier av författare svarar för (debutanter, nyare författare och etablerade författare, SFF-medlemmar osv). Det sista avsnittet söker sammanfatta utvecklingen i stort av skönlitteraturutgivningen i Sverige 1965–1970, särskilt förhållandet mellan kvalificerad skönlitteratur och populärlitteratur, och berör även läget 1971–1972.

9.3 *Den årliga utgivningen*[1] *av skönlitteratur 1965–1970*

Tabell 9.1 visar den skönlitterära utgivningens årliga fördelning under den undersökta perioden. Den periodicitet som finns i Bibliografiska institutets statistik för samma tid (se avsnitt 8.3) märks inte så tydligt i dessa

[1] Trots att det som tidigare framgått inte varit möjligt att fastställa det egentliga utgivningsåret för varje enskild titel utan periodindelningen grundar sig på tryckår, kommer i den följande framställningen termen *utgivning* att generellt användas även om enskilda års tryckproduktion.

Tabell 9.1 Utgivningen av skönlitteratur 1965–1970: antal titlar.

År	Antal
1965	1 337
1966	1 320
1967	1 234
1968	1 370
1969	1 338 (ca 1 307)[a]
1970	1 164 (ca 1 270)[a]
Summa	7 763

[a] Modifierade siffror. Se kommentaren i avsnitt 9.3.

siffror. Visserligen uppvisar utgivningen 1967 också i detta material en mycket låg siffra, men främst när det gäller förhållandet mellan periodens två sista år går tendenserna isär.

Emellertid finns det anledning att närmare studera åren 1969 och 1970. Det sistnämnda året uppvisar i denna tabell en förbluffande låg utgivningssiffra, särskilt med tanke på att Bibliografiska institutets statistik redovisar en ökning av utgivningen detta år. Det är framför allt två omständigheter som bidrar till denna skillnad.

För det första gjorde Bibliografiska institutet under 1971 och början av 1972 ett uppehåll i registreringen av enskilda titlar i de flesta populärpocketserier. Detta innebär att skönlitteraturundersökningens material, som helt bygger på innehållet i Svensk bokförteckning, inte omfattar de utgåvor i dessa serier som under normala omständigheter skulle ha registrerats med tryckåret 1970 i 1971 års bokförteckning. Det är naturligtvis omöjligt att exakt ange det antal böcker som på detta sätt fallit bort, eftersom Bibliografiska institutets registrering av populärpocketböcker inte heller tidigare varit fullständig. Men det kompletterade material som ligger till grund för den speciella undersökningen av massmarknadsserier (kapitel 11) innehåller 75 titlar, som är tryckta 1970 och ingår i serier som under 1970 helt eller till större delen registrerades i Svensk bokförteckning. (Se vidare avsnitt 8.5 och 11.4.)

För det andra visar en närmare granskning av utgivningen på Wennerbergs förlag, som enligt denna undersöknings material uppvisar en påfallande nedgång 1970 (se tabell 9.2), att förlaget under 1969 tryckte avsevärt många flera böcker än normalt vilka utgavs först under följande år. Dessa böcker har i Svensk bokförteckning registrerats i årskatalogen för 1970 och därmed i detta års statistik, medan de i denna undersökning alltså förts till 1969. Att ange ett tal för dessa utgåvor är ännu vanskligare än för de ovannämnda, eftersom antalet böcker på Wennerbergs förlag med olika tryckår och utgivningsår varierar något även under normala omständigheter. Den uppskattning som gjorts i avsnitt 11.5 bygger på skillnaden mellan siffrorna för 1969 och 1970 i Wennerbergs egen utgivningsstatistik och visar att ungefär 31 av de utgåvor som trycktes 1969 under normala omständigheter skulle ha tryckts först 1970, då de också utgavs.

Eftersom dessa båda avvikelser från det normala bidrar till förklaringen av utgivningssiffrorna för 1969 och 1970 och i mycket hög grad påverkar vissa av de följande tabellerna har i tabell 9.1 även modifierade siffror på

grundval av de nämnda uppskattningarna angivits för de två åren. Nedgången från 1968 till 1969 blir på detta sätt mera påtaglig och likheten med Bibliografiska institutets statistik ökar på den punkten. Men 1970 uppvisar alltjämt en påfallande låg utgivningssiffra – endast siffran för 1967 är lägre.

Det är svårt att finna någon förklaring till denna avvikelse från Bibliografiska institutets statistik, men man bör hålla de principiella skillnaderna i material och beräkningssätt i minnet. Denna undersökning utesluter vissa kategorier av böcker som finns med i Bibliografiska institutets siffror, t ex skönlitteratur för skolbruk. Vidare baseras denna undersökning på tryckår och inte på leveransår – trots att överflyttningen av Wennerbergs böcker i de modifierade siffrorna innebär ett litet avsteg från huvudprincipen. Kraftiga förändringar i utgivningens storlek bör alltså framträda tidigare här än i Bibliografiska institutets statistik, och det är rimligt att anta att den nedgång, som i institutets statistik inträder 1971 och som sannolikt kommer att bli mera varaktig än de tidigare, börjar slå igenom redan 1970 i denna undersökning.

Man kan alltså med utgångspunkt från tabell 9.1 konstatera att den årliga utgivningen av skönlitteratur i stort inte har förändrats så mycket under perioden 1965–1970. Antalet utgivna titlar har normalt legat ett stycke över 1 300, men åren 1967 och 1970 uppvisar klara nedgångar.

9.4 *Förlag med utgivning av skönlitteratur*

I undersökningen ingår utgåvor från drygt 300 olika förlag och andra utgivare, om man räknar in privatutgivning av typen "eget förlag". Av dessa förlag och utgivare är det färre än 100 som under perioden 1965–1970 givit ut mer än två skönlitterära böcker. De allra flesta kan alltså betecknas som tillfälliga utgivare av skönlitteratur – somliga har framför allt facklitteratur på utgivningslistan medan andra överhuvudtaget inte givit ut något annat än en eller två skönlitterära böcker.

Trots denna mångfald av förlag är det bara några få som svarar för huvudparten av det skönlitterära titelutbudet i Sverige. De tre största – Bonniers, B Wahlströms och Wennerbergs – har tillsammans givit ut hälften av de skönlitterära böckerna 1965–1970. Deras dominans framgår av tabell 9.2, som upptar alla förlag med minst tolv skönlitterära utgåvor under perioden.

Två av de tre största förlagen, Wahlströms och Wennerbergs, är utpräglade massmarknadsförlag – större delen av deras utgåvor säljs huvudsakligen genom Pressbyrån. Detta ger en uppfattning om den starka ställning som massmarknadslitteraturen[1] har inom skönlitteratursektorn. Ändå gör tabell 9.2 inte massmarknadsförlagen full rättvisa, eftersom många populärpocketböcker inte registrerats i Svensk bokförteckning (se avsnitt 11.4). Av den anledningen kan det vara på sin plats att just i avsnittet om förlagen använda det kompletterade material som ligger till grund för massmarknadsundersökningen. Tabell 9.3 upptar alltså också 480 populärpocketböcker som av olika anledningar inte upptagits i Svensk bokförteckning. Även tabellerna 9.4 och 9.5 bygger på det kompletterade materialet. Visserligen gäller kompletteringen bara en

[1] Termen förklaras i avsnitt 11.1.

Tabell 9.2 Den skönlitterära utgivningen 1965–1970 fördelad på förlag: antal titlar.

	1965	1966	1967	1968	1969	1970	Summa
Bonniers; Aldus	352	334	244	285	276	283	1 774
B Wahlström; Kometförlaget; Spegeln; Lindblads	170	192	191	188	231	202	1 174
Wennerbergs	183	174	197	203	223	118	1 098
Norstedts; PAN; Vingförlaget; Nordisk rotogravyr	73	67	110	107	71	84	512
Tiden/FIB	73	60	42	48	36	34	293
Rabén & Sjögren	39	56	36	54	55	39	279
Wahlström & Widstrand	67	43	38	55	35	38	276
Almqvist & Wiksell; Geber; Skoglunds	53	43	45	36	40	28	245
Forum	16	17	20	45	42	51	191
LT	14	21	19	20	27	29	130
Prisma	43	18	14	12	17	12	116
Lindqvists	17	9	6	11	33	24	100
Åhlén & Åkerlund	13	13	20	23	16	11	96
Hsonproduktion; Elephant press	2	3	7	19	20	17	68
Cavefors	10	8	7	9	18	12	64
Zinderman	8	12	10	12	11	10	63
Regal; Trots	8	12	12	14	11	4	61
Smålänningen	10	12	–	12	12	12	58
Verbum (SKDB)	13	7	8	14	9	7	58
Natur och Kultur	12	14	11	11	6	2	56
Obelisk	–	12	16	13	10	4	55
Gummesson	7	11	5	6	7	7	43
Alfviförlaget; Vänerförlaget	1	16	14	5	3	–	39
Gidlunds; Bok och bild	3	8	6	7	7	6	37
Berghs	6	10	4	1	4	7	32
Reader's Digest	5	4	4	6	5	6	30
C Topelius; Piccolo; Fabel	6	8	4	8	4	–	30
Termac	9	13	4	–	–	–	26
Gleerup	1	3	3	7	3	8	25
Evangeliipress	5	5	4	4	2	3	23
Hökerberg	7	5	4	3	2	–	21
Bra Böcker	–	–	–	2	11	6	19
Bengt Forsberg; Corniche	5	4	4	2	2	2	19
Författarcentrum	–	–	–	15	2	–	17
EFS-förlaget	2	2	2	4	3	3	16
Hembygdsförlaget	4	5	2	2	2	1	16
Sveriges Radio	2	4	3	2	4	1	16
Författarförlaget	–	–	–	–	–	15	15
Williams	–	–	2	2	6	4	14
Hall	2	3	2	2	2	1	12
Tomas	3	2	2	1	2	2	12
Övriga förlag och utgivare	93	90	112	100	68	71	534
Summa	1 337	1 320	1 234	1 370	1 338	1 164	7 763

enda sektor av utgivningen, men de förlag som har en landsomfattande spridning genom bokhandeln har redan sin utgivning väl täckt i Svensk bokförteckning. De kompletterade tabellerna ger en betydligt mera verklighetstrogen bild av förhållandet mellan de förlag som utger skönlitteratur än tabell 9.2. De ytterligare kompletteringar som skulle kunna komma ifråga skulle i stort sett endast omfatta tillfälliga utgivare som inte sänt in sina böcker till Bibliografiska institutet.

Tabell 9.3 Den skönlitterära utgivningen 1965–1970 fördelad på förlag: antal titlar.

	1965	1966	1967	1968	1969	1970	Summa	Procent
Bonniers	352	334	244	285	276	283	1 774	(21,5)
B Wahlström	170	192	191	188	231	212	1 184	(14,4)
Wennerbergs	197	176	197	203	223	165	1 161	(14,1)
Norstedts	73	67	110	107	71	84	512	(6,2)
Tiden/FIB	73	60	42	48	36	34	293	(3,6)
Rabén & Sjögren	39	56	36	54	55	39	279	(3,4)
Wahlström & Widstrand	67	43	38	55	35	38	276	(3,3)
Almqvist & Wiksell/Geber	53	43	45	36	40	28	245	(3,0)
Pingvinförlaget	46	34	38	40	37	–	195	(2,4)
Forum	16	17	20	45	42	51	191	(2,3)
Regal	19	23	31	32	32	42	179	(2,2)
LT	14	21	19	20	27	29	130	(1,6)
Prisma	43	18	14	12	17	12	116	(1,4)
Lindqvists	17	9	6	11	33	26	102	(1,2)
Åhlén & Åkerlund	13	13	20	23	16	17	102	(1,2)
Hsonproduktion	2	3	7	19	25	32	88	(1,1)
Obelisk	–	12	16	13	13	19	73	(0,9)
Cavefors	10	8	7	9	18	12	64	(0,8)
Zinderman	8	12	10	12	11	10	63	(0,8)
Övriga förlag och utgivare	196	226	200	220	176	198	1 216	(14,8)
Summa	1 408	1 367	1 291	1 432	1 414	1 331	8 243	

Anm. Tabellen grundar sig på ett kompletterat material, där 480 utgåvor i massmarknadsserier lagts till. Jämfört med materialet i tabell 9.2 har B Wahlströms totalsumma ökat med 10 titlar, Wennerbergs med 63, Pingvinförlagets med 195 (!), Regals med 118, Lindqvists med 2, Åhlén & Åkerlunds med 6, Hsonproduktions med 20 och Obelisks med 18. Resten av kompletteringen, 48 titlar, har fallit på mindre förlag.

Av de 19 förlag vilkas utgivning specificeras i tabell 9.3 är åtta helt eller huvudsakligen att betrakta som massmarknadsförlag: B. Wahlström, Wennerbergs, Pingvinförlaget, Regal, Lindqvists, Åhlén & Åkerlund, Hsonproduktion och Obelisk. Alla dessa har genom kompletteringen fått högre siffror. Pingvinförlaget, vars utgivning inte alls registrerats i Svensk bokförteckning och alltså inte heller ingår i materialet för tabell 9.2, visar sig rent av gå upp till nionde plats bland förlagen. Även Regals och Wennerbergs utgivningssiffror ökar kraftigt genom kompletteringen, även om Wennerbergs på grund av sin redan starka ställning inte avancerar på listan.

Tabell 9.4 visar hur stor del av det kompletterade materialet som förlag av olika storlek svarar för. Ingen hänsyn har här tagits till vilken karaktär förlagen i övrigt har, och det är svårt att urskilja några klara utvecklingstendenser. Om man sammanställer materialet till tvåårsperioder kan man notera att de fyra största förlagen får följande siffror: 1965/66 1 561 utgåvor (56,3 % av den totala utgivningen), 1967/68 1 525 (56,0) och 1969/70 1 545 (56,3). Den närmast följande förlagsgruppen varierar mellan 33,3 % av utgivningen och 35,4 % och uppvisar både i absoluta tal och procentuellt något högre värden 1969/70 än 1965/66. Båda dessa förlagsgrupper hade den procentuellt svagaste ställningen 1967/68, men differenserna är alltså så små att man inte kan dra några slutsatser. Förlag med 3–29 utgåvor hade den högsta utgivningssiffran 1967/68, då totalutgivningen var som lägst, och gick

Tabell 9.4 Den skönlitterära utgivningen fördelad på olika grupper av förlag: antal titlar.

	1965	1966	1967	1968	1969	1970	Summa	Procent
Förlag med minst 300 utgåvor under perioden (4 st)	792	769	742	783	801	744	4 631	(56,2)
Förlag med 30–299 utgåvor under perioden (25 st)	483	462	407	501	501	471	2 825	(34,3)
Förlag med 3–29 utgåvor under perioden (62 st)	72	90	87	98	78	87	512	(6,2)
Förlag med 1–2 utgåvor under perioden samt förf:s och utg:s förlag	61	46	55	50	34	29	275	(3,3)
Summa	1 408	1 367	1 291	1 432	1 414	1 331	8 243	

1969/70 tillbaka till ungefär samma nivå som 1965/66. De allra minsta förlagen, som till övervägande delen torde vara av typen "eget förlag" även om detta ofta är svårt att avgöra, är den grupp som uppvisar den största förändringen under den undersökta perioden. Åren 1965/66 och 1967/68 låg gruppens utgivning på ungefär samma nivå, 3,9 % av den totala utgivningen, men 1969/70 innebar en kraftig nedgång, vilket mycket tydligt framgår också av årssiffrorna i tabell 9.4.

Man kan av detta material inte påvisa någon förskjutning bland de etablerade förlagen mot ytterligare koncentration av utgivningen till större förlag men heller inte mot större spridning. Den minskade utgivningen på eget förlag skulle möjligen kunna tillskrivas de ökande tryckkostnaderna, men man kan inte helt utesluta möjligheten att den besvärliga personalsituationen i Bibliografiska institutet har medfört en något sämre bevakning av privatutgivningen. Någon principiell nedskärning i registreringen av denna sektor som när det gäller t ex populärpocketböcker har dock inte företagits.

I tabell 9.5 har de förlag som i det kompletterade materialet representeras av minst tolv skönlitterära utgåvor under perioden 1965–1970 sammanförts till fyra grupper. Den första har fått beteckningen "Kvalitetsförlag" och omfattar dels de större förlagen med allmän utgivning av både skönlitteratur och facklitteratur, s k *general publishers*, och dels förlag med mera specialiserad utgivning av framför allt kvalificerad skönlitteratur. Följande förlag har förts till denna grupp:

Bonniers
Tiden/FIB
Wahlström & Widstrand
Forum
Prisma
Zinderman
Gidlunds
Gleerup
Författarcentrum
Författarförlaget
Norstedts
Rabén & Sjögren
Almqvist & Wiksell/Geber
LT
Cavefors
Natur och Kultur
C Topelius
Hökerberg
Sveriges Radio

Den andra gruppen, "Massmarknadsförlag", omfattar förlag vars utgivning domineras av massmarknadslitteratur inklusive pornografi:

B Wahlströms	Wennerbergs
Pingvinförlaget	Regal
Lindqvists	Åhlén & Åkerlund
Hsonproduktion	Obelisk
Williams	Alfviförlaget
Termac	Bengt Forsberg
Svea press	

Den tredje gruppen har kallats "Religiösa förlag" och omfattar alltså sådana förlag som ägs av eller har stark anknytning till religiösa samfund:

Verbum	Gummessons
Evangeliipress	EFS-förlaget
Hall	

De förlag som av olika anledningar inte har kunnat föras till någon av de nämnda grupperna utan fått bilda gruppen "Övriga förlag" är följande:

Smålänningen	Berghs
Reader's Digest	Bra Böcker
Hembygdsförlaget	Tomas

Av de 43 förlag som har den största skönlitteraturutgivningen under perioden 1965–1970 är alltså 19 "kvalitetsförlag" och 13 massmarknadsförlag. Massmarknadsförlagen har dock i genomsnitt större utgivning per förlag än "kvalitetsförlagen". Tabell 9.5 visar också att klyftan krymper i och med att "kvalitetsförlagen" minskat sin utgivning i ungefär samma takt som massmarknadsförlagen ökat sin. Tydligast syns detta om man delar upp utgivningen på tvåårsperioder:

	1965–66	1967–68	1969–70
"Kvalitetsförlag"	1 500 (57,9 %)	1 352 (53,8 %)	1 308 (50,2 %)
Massmarknads-förlag	974 (37,6 %)	1 075 (42,8 %)	1 184 (45,4 %)

Om man sedan ser på de årliga variationerna, finner man i tabellen att den kraftiga nedgången i skönlitteraturutgivningen 1967 främst kan tillskrivas "kvalitetsförlagen", medan massmarknadsförlagen detta år istället ökade sin utgivning ganska kraftigt. Redan 1966 började minskningen på "kvalitetsförlagen" och den upphämtning som kommer efter den verkliga djupdykningen 1967 visar sig vara temporär. De två sista åren av perioden ligger "kvalitetsförlagens" utgivning på drygt 650 titlar. Massmarknadsförlagen å sin sida ökar utgivningen för varje år fram till 1969. Den största ökningen kommer mellan 1968 och 1969, och trots att utgivningen på dessa förlag åter minskar kraftigt 1970 är det sistnämnda årets utgivningssiffra högre än för något av åren 1965–1968. Man bör också notera att både ökningen 1969 och minskningen 1970 här förstärks av att Wennerbergs 1969 tryckte ovanligt många böcker som utgavs först 1970; en modifiering av siffrorna för massmarknadsförlagen med utgångspunkt från detta skulle för 1969 ge 600 titlar och för 1970 584 titlar.

Tabell 9.5 Den skönlitterära utgivningen på förlag med minst 12 titlar under perioden 1965–1970 fördelad på olika kategorier av förlag: antal titlar.

	1965	1966	1967	1968	1969	1970	Summa
"Kvalitetsförlag"	779	721	616	736	656	652	4 160
Massmarknadsförlag	479	495	533	542	631	553	3 233
Religiösa förlag	29	28	21	30	23	21	152
Övriga förlag	28	33	12	24	36	34	167
Summa	1 315	1 277	1 182	1 332	1 346	1 260	7 712

Utgivningen på de religiösa förlag som upptagits i tabell 9.5 är i förhållande till de båda största grupperna så liten att de variationer som finns inte kan läggas till grund för några riktigt säkra slutsatser. Men om man undantar den mycket låga siffran för 1967 ligger utgivningen fram t o m 1968 på en klart högre nivå än 1969–1970. Uppdelad på tvåårsperioder ser de religiösa förlagens utgivning ut på detta sätt: 1965/66 57 titlar (2,2 % av den utgivning som upptas i tabell 9.5), 1967/68 51 titlar (2,0 %) och 1969/70 44 titlar (1,7 %). Utgivningen av skönlitteratur på de religiöst orienterade förlagen förefaller alltså ha minskat under den undersökta perioden, men man bör då hålla i minnet dels att många mindre samfund och lokala församlingar sporadiskt bedriver bokutgivning, dels att ganska mycket uppbyggelselitteratur med skönlitterär anstrykning klassificeras under avdelningen Religion i Svensk bokförteckning och därmed faller utanför denna undersökning.

Gruppen "Övriga förlag" torde vara alltför heterogen för att de årliga utgivningssiffrorna ska kunna läggas till grund för en meningsfylld analys. Ett av förlagen i gruppen bör dock speciellt nämnas. Det är Bra Böcker, vars utgivning i detta material helt ligger på periodens andra hälft och alltså starkt bidrar till den relativt höga nivån för hela gruppen 1969 och 1970. Utgivningen påbörjades dock redan 1965, men böckerna torde då inte ha levererats till Bibliografiska institutet. Bra Böcker är närmast ett slags bokklubb, som till sina medlemmar utsänder hela bokpaket, vanligen omfattande en fackbok och två eller tre skönlitterära böcker. Bland dem ingår både översättningar och nyutgivningar av kända svenska författares verk. Medlemsantalet har så småningom blivit mycket stort; 1970 rapporterades Bra Böcker ha 40 000 medlemmar.

Tabell 9.3 med det kompletterade förlagsmaterialet visar de största enskilda förlagen som har utgivit skönlitteratur i Sverige 1965–1970. Under perioden svarade *Bonniers* inklusive pocketförlaget Aldus för 1 774 skönlitterära titlar motsvarande 21,5 % av periodens hela utgivning. Bonniers är därmed det utan tvekan största förlaget i Sverige när det gäller utgivningen av skönlitteratur i titlar räknat. År 1965 registrerades 353 titlar på Bonniers, 1966 var utgivningstalet nästan lika högt (334 titlar) men 1967 noterades endast 244 titlar. Det är en nedgång för förlaget som är så stor att den faktiskt ensam skulle räcka för att förklara nedgången i den totala skönlitteraturutgivningen detta år. Om Bonniers hade haft lika stor utgivning som 1966 skulle totalsiffran för skönlittera-

tur istället ha ökat något 1967. Detta är ett talande exempel på förlagets betydelse för den svenska litteraturproduktionen, och trots nedskärningen under perioden hade Bonniers ännu 1970 21,3 % av det skönlitterära titelutbudet.

Att Bonniers så kraftigt reducerade sin skönlitterära utgivning 1967 torde sammanhänga med de två mycket kapitalkrävande satsningar som förlaget gjort under 1960-talet med Bonniers lexikon (1961–1967) och Den svenska historien (1966–1968). Fr o m 1968 har utgivningen varit mycket stabil och legat kring 280 titlar, vilket i procent räknat inneburit en liten återhämtning 1970 eftersom den totala utgivningen då minskar. Men om man ser på perioden i stort framstår det dock som den viktigaste förändringen att en väsentlig reducering i absoluta tal har skett. De två senaste åren 1971 och 1972 har sedan – enligt vad som nu är bekant – inneburit ytterligare nedskärningar i Bonniers utgivning.

Det näst största utbudet av skönlitteratur kommer från *B Wahlströms bokförlag* som under de sex åren utgivit 1 184 titlar (14,4 % av den totala utgivningen). År 1965 svarade man för 170 titlar men en ökning skedde under perioden och såväl 1969 som 1970 överskreds gränsen 200 titlar väsentligt. Eftersom B Wahlströms utgivning, som till stor del är avsedd för distribution genom Pressbyrån för massmarknadsförsäljning, därefter snarast har ökat kommer Bonniers och Wahlströms av allt att döma att ligga varandra betydligt närmare än tidigare vid en kommande summering av tvåårsperioden 1971/72[1]. En utförligare presentation av förlaget finns i avsnitt 11.9.

Tredje platsen tätt efter B Wahlströms intar *Wennerbergs förlag* med 1 161 titlar (eller 14,1 %). Wennerbergs är i högre grad än B Wahlströms ett utpräglat specialförlag för massmarknadsböcker, främst romaner i populärpocketserier. Det har tidigare påpekats att förlagets siffra för 1969 inkluderar ett trettiotal titlar som normalt tillhör tryckåret 1970. Utgivningstalet ligger om man tar hänsyn till detta på omkring 200 titlar årligen under hela den undersökta perioden frånsett 1967 då antalet titlar var nere i 176. Även Wennerbergs presenteras utförligt i avsnitt 11.9.

Norstedts med sina 512 skönlitterära titlar står för 5,2 % av titelutbudet 1965–1970, dvs för knappt hälften så många titlar som B Wahlströms och Wennerbergs och mindre än en tredjedel så många som Bonniers. Utvecklingen av Norstedts utgivning illustreras bäst genom en indelning i tvåårsperioder. Förlagets totala skönlitterära titelutbud uppgick till 140 titlar 1965/66, 217 titlar 1967/68 och 155 titlar 1969/70. Den starka ökningen 1967/68 förklaras väsentligen av att Norstedts höll på att bygga upp sin pocketserie PAN (startad 1967). Om man räknar förstagångsutgivningen av svenska original på Norstedts så visar det sig, att denna utgivning inte ökar nämnvärt 1967/68 och rentav minskar något 1969/70. Det beror alltså väsentligen på omtrycken i PAN att summan av titlarna 1969/70 har ökat något jämfört med 1965/66.

På femte plats bland utgivarna av skönlitteratur och på tredje plats bland "kvalitetsförlagen" kommer *Tiden/FIB* med 293 titlar åren 1965–1970, dvs 3,6 % av utbudet. Denna position uppnår Tiden endast tack vare sin ansenliga utgivning 1965/66: sammanlagt 133 titlar. Åren 1967/68 når utgivningen inte högre än till 90 titlar och 1969/70 är den

[1] Det kan här vara anledning erinra om att B Wahlström har en väsentligt större utgivning av barn- och ungdomslitteratur än Bonniers. En räkning för åren 1966–1970 visar att Wahlströms utgivit 722 titlar (inkl nya uppl) för barn och ungdom och Bonniers 483. (De angivna talen inkluderar ett litet antal fackböcker.) Se Christina Tellgrens undersökning i L 68:s följande bilagedel.

nere i 70 titlar. Från 1965 till 1970 är det fråga om en drygt femtioprocentig minskning: under periodens första år utges 73 titlar men fem år senare endast 34.

Rabén & Sjögren (279 titlar, 3,4 % av utgivningen) och *Wahlström & Widstrand* (276, 3,3 %) följer tätt efter Tiden/FIB och uppnår bägge i regel högre tal än Tiden under åren 1968–1970. Totalt ger då Tiden ut 118 titlar medan Rabén & Sjögren står för 148 och Wahlström & Widstrand för 128. *Almqvist & Wiksell/Geber* har 1965–1970 sänt ut 245 skönlitterära titlar eller 3,0 % av vad som utkommit i Sverige. Utgivningen har sjunkit i absoluta tal under senare år och ligger år 1970 på 28 titlar mot 53 år 1965. På *Forum* dominerar utgivningen av klassiker och annan kvalitetslitteratur i översättning. Forums utgivning expanderar starkt under perioden och stiger från 16 titlar 1965 till 54 titlar 1970. Den stora uppgången kom 1968 då man från 20 titlar föregående år gick upp till ett dubbelt så högt utgivningstal, vilket man sedan upprätthållit 1969–1970. Till stor del beror uppgången på att Forum inledde sin pocketutgivning 1967, men den kommer också parallellt med en mycket omfattande lansering av äventyrsförfattaren Alistair MacLean – 23 titlar 1968–1970. Den goda försäljningen av dem har sannolikt bidragit till att en rad andra böcker har kunnat utges. Totalt svarar Forum för 191 titlar (2,3 %) under hela sexårsperioden.

Titelutbudet är ungefär lika stort från de två massmarknadsförlagen *Pingvinförlaget* och *Regal:* 195 titlar (2,4 %) resp 179 titlar (2,2 %). Både Pingvinförlaget, som numera uppgått i Williams förlag, och Regal har främst specialiserat sig på populärpocketutgivning av western, deckare och agentböcker. *LTs förlag* och kvalitetspocketförlaget *Prisma* sänder ut betydligt färre skönlitterära titlar: 130 resp 116 titlar eller 1,6 resp 1,4 % av den skönlitterära utgivningen 1965–1970. Prisma gjorde 1965 en satsning på skönlitteratur i sin pocketserie och uppnådde då den höga årssiffran 43 titlar för att sedan varje år ligga väsentligt under hälften av detta tal. LT har en jämnare och fram t o m 1970 (27 titlar) något stigande utgivning av skönlitteratur. De utgivningslistor som förlaget utsänt för de senaste två åren tyder på att en nedgång i antal publicerade skönlitterära titlar sedan har inträtt.

9.5 *Skönlitteraturens genrer*

Genreuppdelningen i den följande framställningen grundar sig i huvudsak på Klassifikationssystem för svenska bibliotek, men böcker med två eller flera klassifikationssigna har här förts till särskilda grupper istället för att som i Bibliografiska institutets statistik fördelas på de egentliga genrerna. Anledningen är att dubbelklassificerade böcker sällan är representativa för båda de genrer som de förts till. Men då böcker med två eller flera signa endast utgör 1,4 % av materialet torde de inte innebära några allvarliga problem.

Besvärligare är de antologier som i Svensk bokförteckning klassats som Hc(s) eller Hce(s), eftersom det inte av signum framgår om de innehåller prosastycken eller verk från två eller flera genrer. En stor del av dem borde föras till Hc eller Hce (romaner och noveller) på samma sätt som

Tabell 9.6 Utgivningen av skönlitteratur 1965–1970 fördelad på olika genrer: antal titlar.

	1965	1966	1967	1968	1969	1970	Summa
Samlingar							
Antal	20	39	19	18	20	17	133
Procent	1,5	3,0	1,5	1,3	1,5	1,5	1,7
Periodica							
Antal	2	4	1	4	1	3	15
Procent							0,2
Fornsvensk litteratur							
Antal	–	–	–	–	1	–	1
Procent							0,0
Romaner och noveller							
Antal	1 056	1 035	992	1 087	1 107	933	6 210
Procent	79,0	78,4	80,4	79,3	82,7	80,2	80,0
Kåserier och anekdoter							
Antal	40	31	26	35	31	27	190
Procent	3,0	2,3	2,1	2,6	2,3	2,3	2,4
Aforismer							
Antal	8	8	5	8	9	5	43
Procent							0,6
Dramatik							
Antal	29	13	28	37	20	37	164
Procent	2,2	1,0	2,3	2,7	1,5	3,2	2,1
Lyrik							
Antal	155	166	126	137	120	110	814
Procent	11,6	12,6	10,2	10,0	9,0	9,5	10,5
Essäer							
Antal	5	4	9	13	12	17	60
Procent							0,8
Folkdiktning							
Antal	3	2	4	4	3	1	17
Procent							0,2
Dialektlitteratur							
Antal	1	2	–	4	2	–	9
Procent							0,1
Böcker med två signa varav minst ett skönlitterärt							
Antal	18	16	23	22	12	14	105
Procent							1,4
Böcker med mer än två signa varav minst ett skönlitterärt							
Antal	–	–	1	1	–	–	2
Procent							0,0
Summa	1 337	1 320	1 234	1 370	1 338	1 164	7 763

renodlade lyrikantologier förts till avdelningen Hc.03 (poesi) och dramatikantologier förts till Hc.02 (dramatik). Eftersom även antologierna under Hc(s) och Hce(s) utgör en relativt liten del av materialet, 1,7 %, har dock inte en närmare granskning och uppdelning av dem ansetts nödvändig.

I tabell 9.6 kan man se hur den svenska skönlitteraturutgivningen fördelat sig på de olika genrerna under perioden 1965–1970. Avdelningen romaner och noveller är den i särklass största med hela 80 % av utgivningen. Därnäst kommer lyriken med 10,5 %. Bland de övriga genrerna är det endast två som överstiger två procent av utgivningen: kåserier och anekdoter med 2,4 % samt dramatik med 2,1 %.

Ser man på utvecklingen under perioden är det för de flesta genrer

svårt att urskilja några tydliga tendenser. Mest påfallande är den nedgång som drabbat lyrikutgivningen – från 155 titlar 1965 (11,6 % av hela utgivningen) till 110 titlar 1970 (9,5 % av hela utgivningen). Den starkaste ställningen har lyriken 1966 med hela 166 titlar (12,6 % av utgivningen), och den verkliga nedgången kommer följande år – en minskning med hela 40 titlar. Denna dramatiska utveckling kan utan vidare sägas bero på ett enda förlags utgivningspolitik. Bonniers skar nämligen ned sin lyrikutgivning med hela 42 titlar 1967. Från och med detta år har förlaget emellertid ganska stabilt legat på 35–36 titlar om året med en liten uppgång 1969 till 43 titlar. Orsaken till den fortsatta nedgången 1969 och 1970 får alltså sökas på andra håll, och det ligger nära till hands att misstänka att privatutgivningen svarar för en inte oväsentlig del av den minskningen.

Avdelningen romaner och noveller uppvisar en mindre dramatisk utveckling under perioden. Visserligen kommer också där ett par relativt stora nedgångar 1967 och 1970, men den första av dem är inte alls jämförbar med minskningen för andra genrer, eftersom romaner och noveller tvärtom ökar sin andel av totalutgivningen från 78,4 % 1966 till 80,4 % 1967. Nedgången 1970 förefaller i tabellen betydligt större än den var i verkligheten, eftersom nedskärningen i Svensk bokförteckning enbart drabbade romaner och man alltså bör räkna med ytterligare ca 75 titlar 1970 (se avsnitt 9.3). Då får man för avdelningen romaner och noveller följande utgivningssiffror, fördelade på tvåårsperioder:

1965–66	1967–68	1969–1970
2 091	2 079	2 115

I absoluta tal har titelutbudet inom dessa genrer alltså legat ganska stilla under perioden, men man bör också observera att detta procentuellt innebär en ökning. Romaner och noveller utgjorde 1965/66 tillsammans 78,7 % av utgivningen, 1967/68 79,8 % och 1969/70 hela 82,1 %. Orsaken till denna utveckling ligger med all säkerhet i massmarknadslitteraturens tillväxt under perioden.

Det kan i detta sammanhang också vara befogat att något beröra förhållandet mellan romaner och noveller. Dessa båda genrer är alltså här sammanförda till en avdelning, och det är på grund av klassifikationssystemets utformning omöjligt att skilja dem åt. Novellistiken utgör dock en nästan försvinnande liten del av titlarna i denna avdelning, och vissa tecken tyder på att dess andel under de senaste åren kan ha minskat. Detta skulle då hänga samman med att novellen huvudsakligen hör hemma inom den mera kvalificerade litteraturen och därmed liksom lyriken når en ganska smal publik. Om det har blivit svårare att ge ut lyrik, har säkert också novellistiken drabbats av det kärvare litteraturklimatet.[1]

Utvecklingen inom avdelningarna kåserier och anekdoter, dramatik och aforismer varierar visserligen en del från år till år, men några tydliga tendenser kan man inte urskilja.

Den enda av de små genrerna som uppvisar någon tendens är essäerna, vilkas titeltal utslaget på tvåårsperioder får följande utseende:

[1] Jfr Ivar Lo-Johansson, Försvar för novellen (Böckernas värld, nr 3, 1969).

1965–66	1967–68	1969–70
9	22	29

Det rör sig alltså om mera än en tredubbling av utgivningen under åren 1965–1970 och en uppgång från 0,3 % av den totala skönlitteraturutgivningen 1965/66 till 1,4 eller 1,5 (beroende på om man räknar med den modifierade totalsumman eller inte) av utgivningen 1969/70. Hur denna tillväxt inom en av tradition så pass exklusiv genre ska förklaras är svårt att säga, särskilt med tanke på att den kvalificerade litteraturen i övrigt

Tabell 9.7 Utgivningen av svensk skönlitteratur i original 1965–1970 fördelad på olika genrer: antal titlar.

	1965	1966	1967	1968	1969	1970	Summa
Samlingar							
Antal	6	13	7	7	11	3	47
Procent	1,0	2,3	1,3	1,2	2,1	0,6	1,4
Periodica							
Antal	2	4	1	4	1	3	15
Procent							0,4
Fornsvensk litteratur							
Antal	–	–	–	–	1	–	1
Procent							0,0
Romaner och noveller							
Antal	368	356	350	395	353	356	2 178
Procent	63,2	62,3	65,3	65,0	67,2	68,1	65,1
Kåserier och anekdoter							
Antal	34	29	25	35	28	25	176
Procent	5,8	5,1	4,7	5,8	5,3	4,8	5,3
Aforismer							
Antal	4	1	–	2	2	2	11
Procent							0,3
Dramatik							
Antal	13	6	15	13	8	23	78
Procent	2,2	1,1	2,8	2,1	1,5	4,4	2,3
Lyrik							
Antal	136	144	109	120	99	89	697
Procent	23,4	25,2	20,3	19,7	18,9	17,0	20,8
Essäer							
Antal	4	3	8	11	10	13	49
Procent	0,7	0,5	1,5	1,8	1,9	2,5	1,5
Folkdiktning							
Antal	2	2	3	3	2	1	13
Procent							0,4
Dialektlitteratur							
Antal	1	2	–	4	2	–	9
Procent							0,3
Böcker med två signa varav minst ett skönlitterärt							
Antal	12	11	17	13	8	8	69
Procent	2,1	1,9	3,2	2,1	1,5	1,5	2,1
Böcker med mer än två signa varav minst ett skönlitterärt							
Antal	–	–	1	1	–	–	2
Procent							0,1
Summa	582	571	536	608	525	523	3 345

tycks vara på tillbakagång. Det verkar emellertid som om flera, i vissa fall besläktade faktorer skulle ha inverkat: den uppenbara dragningen till det dokumentära hos allt flera skönlitterära författare, ett ökat intresse för essäistiska miljövårdsböcker och naturskildringar etc.

I tabellerna 9.7 och 9.8 visas hur genrerna fördelar sig inom kategorierna svenska original och översättningar. Som man kunde vänta med tanke på massmarknadslitteraturens starka ställning utgör romaner och noveller en betydligt större del av översättningarna än av de svenska originalen, medan lyriken bara i mycket ringa utsträckning är representerad inom översättningslitteraturen.

Man kan också med hjälp av dessa tabeller konstatera att de översatta romanerna minskade i antal från 1965/66 till 1967/68 men 1969/70 låg på en klart högre nivå än under de tidigare tvåårsperioderna. De svenska originalen bland romanerna var ungefär lika många 1965/66 och 1969/70 och nådde sin högsta nivå under mellanperioden.

Den minskade utgivningen inom avdelningen lyrik visar sig helt och hållet drabba de svenska originalen, medan lyrikövers ättningarna förblir på ungefär samma nivå perioden igenom.

Uppgången för essäerna gäller huvudsakligen svenska original, men även översatta essäer ökar något i antal.

Tabell 9.8 Utgivningen av skönlitteratur i översättning till svenska 1965–1970 fördelad på olika genrer: antal titlar.

	1965	1966	1967	1968	1969	1970	Summa
Samlingar							
Antal	14	26	12	11	9	14	86
Procent	1,9	3,5	1,7	1,4	1,1	2,2	1,9
Romaner och noveller							
Antal	688	679	642	692	754	577	4 032
Procent	91,1	90,7	92,0	90,8	92,7	90,0	91,3
Kåserier och anekdoter							
Antal	6	2	1	–	3	2	14
Procent							0,3
Aforismer							
Antal	4	7	5	6	7	3	32
Procent							0,7
Dramatik							
Antal	16	7	13	24	12	14	86
Procent	2,1	0,9	1,9	3,1	1,5	2,2	1,9
Lyrik							
Antal	19	22	17	17	21	21	117
Procent	2,5	2,9	2,4	2,2	2,6	3,3	2,6
Essäer							
Antal	1	1	1	2	2	4	11
Procent							0,2
Folkdiktning							
Antal	1	–	1	1	1	–	4
Procent							0,1
Böcker med två signa varav minst ett skönlitterärt							
Antal	6	5	6	9	4	6	36
Procent							0,8
Summa	755	749	698	762	813	641	4 418

Tabell 9.9 Utgivningen av skönlitteratur inom olika genrer 1965–1970 fördelad på de sju största förlagen och övriga: antal titlar.

	Romaner noveller	Kåserier anekdoter	Dramatik	Lyrik	Övrigt	Summa
"Kvalitetsförlag"						
Bonniers	1 344	46	48	278	58	1 774
Norstedts	433	8	7	41	23	512
Tiden/FIB	230	–	7	44	12	293
Rabén & Sjögren	195	8	4	45	27	279
Wahlström & Widstrand	187	22	11	40	16	276
	2 389	84	77	448	136	3 134
Massmarknadsförlag						
B Wahlströms	1 169	1	–	–	4	1 174
Wennerbergs	1 098	–	–	–	–	1 098
	2 267	1	–	–	4	2 272
Övriga förlag och utgivare	1 554	105	87	366	245	2 357
Summa	6 210	190	164	814	385	7 763

Det kan till slut vara av intresse att något beröra genrefördelningen på olika förlag. Tabell 9.9 ställer i detta avseende de fem största "kvalitetsförlagen", de två största massmarknadsförlagen samt övriga förlag och utgivare mot varandra. Man ser där att "kvalitetsförlagen" i allmänhet har en ganska god spridning på genrer, medan massmarknadsförlagen som väntat har sin utgivning helt koncentrerad på romaner. Gruppen övriga förlag och utgivare har en klart mindre andel romaner i sin utgivning än de stora förlagen, men alla andra genrer är bättre representerade inom denna förlagsgrupp än bland "kvalitetsförlagen". Detta gäller även lyrik, som utgör 14,3 % av de fem "kvalitetsförlagens" totala skönlitteraturutgivning och 15,5 % av utgivningen inom gruppen övriga förlag.

Bonniers är det ledande förlaget också när det gäller utgivning av romaner och noveller, men massmarknadsförlagens koncentration på denna genre gör att deras siffror inte ligger mycket lägre. Tillsammans har Wennerbergs och B Wahlströms utgivit i det närmaste lika många romaner under perioden som de fem största "kvalitetsförlagen". Inom lyrikutgivningen har Bonniers en procentuellt mycket starkare ställning än inom den totala skönlitteraturutgivningen. Förlaget stod under perioden 1965–1970 för hela 34,2 % av alla lyriktitlar. Tiden/FIB, Rabén & Sjögren och Wahlström & Widstrand har också en något starkare ställning inom lyrikutgivningen än inom totalutgivningen, medan Norstedts har en något svagare ställning.

9.6 *Svenska original och översättningar*

I denna undersökning, som omfattar alla skönlitterära böcker på svenska utgivna i Sverige, används den bibliografiska termen *svenska original* som samlingsbeteckning för böcker (både förstaupplagor och omtryck) som ursprungligen är skrivna på svenska. Den andra huvudkategorin blir då

Tabell 9.10 Utgivningen av skönlitteratur 1965–1970 fördelad på svenska original och översättningar: antal titlar.

	1965	1966	1967	1968	1969	1970	Summa
Svenska original							
Antal	582	571	536	608	525	523	3 345
Procent	43,5	43,3	43,4	44,4	39,2	44,9	43,1
Översättningar	755	749	698	762	813	641	4 418
Summa	1 337	1 320	1 234	1 370	1 338	1 164	7 763

givetvis *översättningar* från främmande språk till svenska.

Det är av stort intresse att fastställa andelarna för original och översättningar i ett lands bokutgivning. Olika länder uppvisar synnerligen stora olikheter i det avseendet. I länder med nationalspråk som är världsspråk är andelen översättningar vida lägre än i småstater vilkas nationsgränser samtidigt är språkgränser.

I Sveriges litterära liv har översättningar av profan skönlitteratur spelat en ytterst viktig roll alltsedan 1700-talet. Tyvärr existerar dock inga undersökningar som möjliggör jämförelser mellan den nu undersökta perioden 1965–1970 och tidigare epoker.

Vad åren 1965–1970 beträffar visar undersökningen (tabell 9.10) att betydligt mer än hälften av alla utgivna skönlitterära titlar (eller närmare bestämt 56,9 %) är översättningar. Årssiffrorna 1965 och 1966 är 755 resp 749 titlar men sedan följer en markant nedgång 1967 till 698 titlar. 1968 ökar antalet översättningar åter till 762. För åren 1969 och 1970 finns det anledning utgå från ett modifierat titeltal, sammanfört till en tvåårsperiod. I annat fall skulle översättningarna drabbas av ett ganska stort och omotiverat bortfall (se avsnitt 9.3). Titeltalet 1969/70 blir då 1 516, vilket kan jämföras med 1 399 titlar 1965/66 och 1 471 titlar 1967/68.

De svenska originalen följer i stort sett med i samma utveckling som översättningarna 1965–1968. År 1967 är även här ett dåligt år med endast 536 titlar – framför allt beroende på Bonniers nedskärning av sin utgivning (se avsnitt 9.4). Det högsta titeltalet för svenska original under hela sexårsperioden uppnås följande år 1968 genom en utgivning på 608 titlar. Sedan framträder en tendens till nedgång 1969/70. Vid en indelning i tvåårsperioder ter sig titeltalen för svenska original på följande sätt: 1 153 titlar 1965/66, 1 144 titlar 1967/68 och 1 061 titlar 1969/70

Tabell 9.11 Utgivningen av romaner och noveller 1965–1970 fördelad på svenska original och översättningar: antal titlar.

	1965	1966	1967	1968	1969	1970	Summa
Svenska original							
Antal	368	356	350	395	353	356	2 178
Procent	34,8	34,4	35,2	36,3	31,9	38,2	35,1
Översättningar	688	679	642	692	754	577	4 032
Summa	1 056	1 035	992	1 087	1 107	933	6 210

Tabell 9.12 Utgivningen av lyrik 1965–1970 fördelad på svenska original och översättningar: antal titlar.

	1965	1966	1967	1968	1969	1970	Summa
Svenska original							
Antal	136	144	109	120	99	89	697
Procent	87,7	86,7	86,5	87,6	82,5	80,9	85,6
Översättningar	19	22	17	17	21	21	117
Summa	155	166	126	137	120	110	814

enligt det modifierade materialet (som dock för de svenska originalens del bara innebär en obetydlig justering av titeltalet). Den i tvåårsperioder indelade översikten över utgivningen av svenska original visar alltså, om man jämför den med motsvarande sammanställning (i texten ovan) för översättningarna, att de svenska originalen står sig betydligt sämre än översättningarna.

Det är i någon mån svenska original av romaner-noveller och främst svensk originallyrik som råkat ut för nedgången 1969/70 (se tabell 9.11 och 9.12). De absoluta talen är även här intressanta och om man sammanställer dem i tvåårsperioder framträder utvecklingen mera i stort:

	1965–66	1967–68	1969–70
Sv original: romaner-noveller	724	745	709
Sv original: lyrik	280	229	188

Den för konjunktursvängningar ömtåliga lyrikgenren har uppenbarligen särskilt lidit av förlagsrestriktionerna mot slutet av 1960-talet, vilka ju varit en följd av bokförlagens växande ekonomiska svårigheter. Att vidare den svenska originalromanutgivningen som helhet betraktad har haft svårare än översättningsromanerna att hålla sin ställning beror – som redan berörts i avsnitt 9.4 – främst på att den framgångsrika populärpocketutgivningen bär upp titeltalet för översättningarna. Däremot är antalet svenska original på massmarknaden mycket litet.

Att kvalitetslitteratur i översättning har fått allt svårare att hävda sig på bokmarknaden antyds av tabell 9.13. Den översatta skönlitteraturen på fem ledande "kvalitetsförlag" (Bonniers, Norstedts, Tiden/FIB, Rabén & Sjögren och Wahlström & Widstrand) har successivt minskat under åren 1965–1970 från närmare 300 till något under 200 titlar årligen. År 1965 svarade översättningarna för praktiskt taget hälften av skönlitteraturutgivningen på de fem nämnda förlagen, men 1970 hade andelen sjunkit till strax under 40 %. Minskningen är mycket påtaglig för Bonniers, Tiden/FIB och Wahlström & Widstrand medan den är obetydlig för Rabén & Sjögren; Norstedts har i stort sett hållit sin nivå. En tillfällig kraftig ökning för Norstedts 1967/68 beror på att PAN-serien då var under uppbyggnad.

Det är allmänt omvittnat att nedgången speciellt drabbat den mer kvalificerade delen av översättningarna; resultaten av klassikerundersökningen pekar också i denna riktning (se avsnitt 13.7).

I titlar räknat har även utgivningen av svenska original på de fem "kvali-

Tabell 9.13 Den skönlitterära utgivningen på några större "kvalitetsförlag" fördelad på svenska original och översättningar: antal titlar.

	1965	1966	1967	1968	1969	1970	Summa
Bonniers							
Svenska original							
Antal	200	204	151	173	164	176	1 068
Procent	56,8	61,1	61,9	60,7	59,4	62,2	60,2
Översättningar	152	130	93	112	112	107	706
Summa	352	334	244	285	276	283	1 774
Norstedts							
Svenska original							
Antal	43	38	60	60	33	56	290
Procent	58,9	56,7	54,5	56,1	46,5	66,7	56,6
Översättningar	30	29	50	47	38	28	222
Summa	73	67	110	107	71	84	512
Tiden/FIB							
Svenska original							
Antal	15	12	7	10	15	9	68
Procent	20,5	20,0	16,7	20,8	41,7	26,5	23,2
Översättningar	58	48	35	38	21	25	225
Summa	73	60	42	48	36	34	293
Rabén & Sjögren							
Svenska original							
Antal	22	32	19	39	42	25	179
Procent	56,4	57,1	52,8	72,2	76,4	64,1	64,2
Översättningar	17	24	17	15	13	14	100
Summa	39	56	36	54	55	39	279
Wahlström & Widstrand							
Svenska original							
Antal	27	23	16	29	21	22	138
Procent	40,3	53,5	42,1	52,7	60,0	57,9	50,0
Översättningar	40	20	22	26	14	16	138
Summa	67	43	38	55	35	38	276
Summa svenska original							
Antal	307	309	253	311	275	288	1 743
Procent	50,8	55,2	53,8	56,6	58,1	60,3	55,6
Summa översättningar							
Antal	297	251	217	238	198	190	1 391
Procent	49,2	44,8	46,2	43,4	41,9	39,7	44,4
Summa	604	560	470	549	473	478	3 134

tetsförlagen" minskat under perioden men nedgången i absoluta tal är ganska obetydlig. (Procentuellt är det givetvis fråga om en ökning av andelen svenska original, eftersom totalutgivningen av skönlitteratur ju befinner sig i sjunkande.) De fem förlagen har uppenbarligen strävat efter att hålla uppe sin svenska originalutgivning. Den nedgång i titeltal som dock kan noteras är främst att hänföra till lyrikutgivningen vilket framgår av tabell 9.14 och 9.15.

Tabell 9.14 Svenska original av romaner och noveller på de största "kvalitetsförlagen": antal titlar.

	1965	1966	1967	1968	1969	1970	Summa
Bonniers	133	120	100	116	115	118	702
Norstedts	34	33	44	43	25	45	224
Tiden/FIB	9	7	6	9	10	4	45
Rabén & Sjögren	14	17	11	25	24	13	104
Wahlström & Widstrand	7	9	8	18	14	12	68
Summa	197	186	169	211	188	192	1 143

Tabell 9.15 Svenska original av lyrik på de största "kvalitetsförlagen": antal titlar.

	1965	1966	1967	1968	1969	1970	Summa
Bonniers	45	74	32	32	37	32	252
Norstedts	8	2	9	10	5	4	38
Tiden/FIB	4	4	–	1	4	4	17
Rabén & Sjögren	5	9	4	7	11	4	40
Wahlström & Widstrand	9	6	5	5	3	5	33
Summa	71	95	50	55	60	49	380

Tabellerna 9.13–9.15 visar också Bonniers dominerande betydelse för utbudet av svenska original på vår bokmarknad. Bonniers utgav närmare en tredjedel av alla skönlitterära svenska original 1965–1970. De därnäst viktigaste förlagen för den svenska originalutgivningen är Norstedts, Rabén & Sjögren och Wahlström & Widstrand, vilka dock alla kommer på en väsentligt lägre nivå och tillsammans inte svarar för mer än något över hälften av Bonniers titelantal.

Om man ser på den andel som de svenska originalen har av respektive förlags hela skönlitteraturutgivning (tabell 9.13) kommer Rabén & Sjögren på första plats (64,2 %), följt av Bonniers (60,2 %), Norstedts (56,6 %) och Wahlström & Widstrand (50,0 %). Tiden/FIB har en ganska obetydlig utgivning av svenska original (23,2 %).

9.7 *Originalspråk*

Utmärkande för den svenska bokutgivningen är att andelen översättningar är synnerligen stor jämfört med länder som England, USA och Frankrike där nationalspråket är ett världsspråk. Översättningarna i Sverige 1965–1970 uppgår – som vi sett i avsnitt 9.6 – till ca 57 % (4 418 titlar) av hela utbudet av skönlitteratur och så mycket som 90 % av alla översättningar tillhörde kategorin romaner-noveller.

Det är angeläget att kartlägga varifrån förlagen hämtar originalen till översättningarna som är en så stor del av vår skönlitteratur. Genom en översiktstabell (9.16) har alla språk redovisats från vilka minst tre titlar är hämtade.[1]

[1] I Svensk bokförteckning finns också tabeller där översättningarna fördelas på originalspråk. Vissa smärre olikheter mellan bokförteckningens statistik och tabell 9.16 beror främst på att den förra bygger på katalogår (leveransår) och den senare på tryckår.

En överväldigande del av vår import av skönlitteratur kommer från det engelska språkområdet, dvs väsentligen från England och USA. Inte mindre än 72 % (3 179 titlar) av all översatt skönlitteratur 1965–1970 har engelskan som originalspråk. Vid ett närmare studium av årsnoteringarna bör man även se till modifierade siffror för 1969 och 1970 (se avsnitt 9.3). De justeringar som kan komma ifråga 1969–1970 gäller nämligen genomgående massmarknadslitteratur och dessa böcker är huvudsakligen översättningar från engelskan. Det kan vara lämpligt att sammanföra materialet i tvåårsperioder. Åren 1965/66 och 1967/68 utkom 1 063 resp 1 058 titlar som var översatta från engelskan (motsvarande 70,7 % resp 72,5 % av alla skönlitterära översättningar) och 1969/70 ca 1 118 titlar (73,7 % enligt det modifierade materialet). Engelskan som originalspråk har alltså hållit sin ställning under perioden även i absoluta tal. Det är anmärkningsvärt eftersom hela den samlade svenska skönlitterära utgivningen liksom det totala antalet översättningar till svenska minskar 1969/70. Att översättningarna från engelskan kan öka något under den sista tvåårsperioden jämfört med 1965/66 och 1967/68 förklaras huvudsakligen av att massmarknadslitteraturen har hävdat sig så väl under de senaste åren.

Franskan är näst efter engelskan det språk, från vilket de svenska

Tabell 9.16 Utgivningen av skönlitteratur i översättning till svenska 1965–1970 fördelad på originalspråk: antal titlar.

	1965	1966	1967	1968	1969	1970	Summa	(Procent)
Engelska	547	516	517	541	611	447	3 179	(72,0)
Franska	54	66	47	65	61	50	343	(7,8)
Tyska	32	46	31	40	36	40	225	(5,1)
Danska	26	31	24	21	15	14	131	(3,0)
Ryska	28	15	18	17	17	17	112	(2,5)
Norska	5	15	9	17	10	12	68	(1,5)
Spanska	14	7	10	3	8	2	44	(1,0)
Italienska	8	7	6	10	6	4	41	(0,9)
Finska	7	3	5	3	9	7	34	(0,8)
Grekiska	5	1	5	7	3	8	29	(0,7)
Holländska	4	6	2	2	3	1	18	(0,4)
Japanska	1	2	–	4	6	2	15	(0,3)
Isländska, färöiska	3	2	3	–	1	4	13	(0,3)
Tjeckiska, slovakiska	1	–	1	4	1	4	11	(0,2)
Ungerska	–	2	2	4	2	1	11	(0,2)
Kinesiska	1	1	–	1	4	3	10	(0,2)
Polska	2	3	1	1	2	1	10	(0,2)
Latin	–	–	2	3	2	2	9	(0,2)
Arabiska	3	2	1	–	–	–	6	(0,1)
Hebreiska	–	2	2	1	–	–	5	(0,1)
Serbokroatiska	1	2	–	1	–	–	4	(0,1)
Turkiska	–	1	–	1	–	2	4	(0,1)
Vietnamesiska	–	–	–	–	1	3	4	(0,1)
Portugisiska	–	1	1	–	1	–	3	(0,1)
Övriga språk	3	5	–	1	2	4	15	(0,3)
Flera språk (i samma bok)	10	13	11	15	12	13	74	(1,7)
Summa	755	749	698	762	813	641	4 418	(100)

förlagen hämtar de flesta originalen till sina översättningar av skönlitteratur. Genomsnittligen svarar franskan för 7,8 % av översättningarna 1965–1970. Några nämnvärda förändringar för franskans del sker inte under perioden, vilket en summering av titeltalen i tvåårsperioder klart visar: 120 titlar 1965/66, 112 titlar 1967/68 och 111 titlar 1969/70. Två författare står för 111 av periodens 343 översättningar från franska: detektiven Maigrets andlige fader Georges Simenon och Jean Bruce, författarnamnet bakom agentserien OSS 117. Skillnaden mellan engelskan och franskan som originalspråk är mycket stor. Det utkommer nästan tio gånger så många översättningar från engelskan i vårt land. En väsentlig förklaring är att 2 264 massmarknadsböcker under perioden är översatta från engelskan mot endast 125 från franskan. Dessa siffror bygger på det kompletterade materialet i specialundersökningen (avsnitt 11.10) som visar att över 45 % av *hela* översättningslitteraturen utgöres av från engelskan översatta massmarknadsböcker. Även inom den mera kvalificerade utgivningen är engelskan mycket klart dominerande.

Tyskan är originalspråk för 5,1 % av de skönlitterära översättningarna. Hur pass stabilt titelutbudet varit framträder tydligt, om man även för tyskans del genomför en gruppering i tvåårsperioder: 78 titlar 1965/66, 71 titlar 1967/68 och 76 titlar 1969/70. Tyskan kommer alltså franskan närmast, men franskan intar obestridligen ställningen som andraspråk inom översättningslitteraturen under åren 1965–1970. Inte något år under perioden har tyskan överträffat franskan eller legat i jämbredd med dess titeltal. Genomsnittligt ligger franskan 52 % (eller ca 20 titlar) högre än tyskan. Närmast franskan når översättningarna från tyskan 1970 då franskans titeltal ligger 25 % högre än tyskans. Att tyskan 1970 kommer relativt nära franskan torde hänga samman med att andelen populärlitteratur är större bland översättningarna från tyskan (jfr tabell 11.7) och att populärlitteraturen ju stått sig förhållandevis bättre bland översättningarna än kvalitetslitteraturen.

De därnäst största originalspråken är danska (3,0 %), ryska (2,5 %), norska (1,5 %), spanska (1,0 %), italienska (0,9 %), finska (0,8 %) och grekiska (0,7 %). Det rör sig här om små titeltal årligen och några utvecklingstendenser kan knappast utläsas. Värt att observera är att översättningslitteraturen från Danmark (även om man frånräknar pornografin) och Norge står betydligt starkare än litteraturen från Finland. En liten förbättring av den finska litteraturens ställning i Sverige kan dock kanske skönjas. De högsta utgivningstalen noteras för de två sista åren under den granskade perioden (16 titlar 1969/70 mot endast 18 under de föregående fyra åren).

Vad gäller den grupp som man kunde kalla "de mindre språken" (under 0,5 %) inom den svenska översättningslitteraturen kan man konstatera en ökning på drygt 15 % i utgivningen om man jämför periodens första och sista tre år. Det rör sig dock om små tal eftersom det totala antalet översättningar från "de mindre språken" inte uppgår till mer än 138 titlar. Men från flera främmande litteraturer som tidigare varit föga kända i vårt land har en hel del nya skönlitterära verk introducerats särskilt under periodens sista tre år. För japanska, tjeckiska och slovakiska, ungerska, kinesiska, turkiska och vietnamesiska kan man

spåra sådana mindre ökningar. Det kan tilläggas att nobelprisen har haft en klart avläsbar temporär effekt för de små språken. Ökningarna för hebreiskan 1966–1968, spanskan 1967 och japanskan 1968–1969 beror praktiskt taget helt på att Nobels litteraturpris 1966 tilldelades Agnon, 1967 Asturias och 1968 Kawabata.

Bakom introduktionen under senare år av flera nya litteraturer och kulturer ligger förvisso pionjärinsatser från olika förlag. Ännu är det dock fråga om en kvantitativt sett ytterst liten utvidgning av gränserna för vår översättningslitteratur. De engelsk-amerikanska och västeuropeiska kontakterna har traditionellt helt dominerat våra litterära förbindelser, och vår översättningslitteratur 1965–1970 vittnar knappast om att någon nämnvärd förändring skulle ha ägt rum. Från endast tre språkområden – det engelska, franska och tyska – hämtas omkring 85 % av den översatta skönlitteraturen. Våra nordiska grannländer Danmark, Norge, Finland, Island och Färöarna svarar för ungefär 5,5 % av de titlar som utges i översättning till svenska och från ryskan, spanskan och italienskan kommer ytterligare 4,5 %. Därtill kommer böcker med översättningar från flera språk (2 %). Omkring 3 % är vad som återstår för världens alla övriga litteraturer.

9.8 *Den skönlitterära förstagångsutgivningen*

Förstagångsutgivningen är ur många synvinklar den viktigaste delen av den skönlitterära produktionen. Av de många verk som varje år för första gången presenteras för publiken kommer ganska få att tryckas om och ännu färre att bli vad man kallar klassiker. Men eftersom ett verks värde och livslängd sällan kan bedömas på förhand, är en stor förstagångsutgivning en av förutsättningarna för en på längre sikt livskraftig nationallitteratur. Det är inte bara blivande klassiker som är betydelsefulla; även verk av mera tidsbunden karaktär spelar givetvis en viktig roll i det litterära utbudet. Det finns alltså anledning att speciellt granska förstagångsutgivningen.

Skönlitteraturen har här uppdelats på dels förstagångsutgivning, dels nya upplagor, urval och antologier. Förstagångsutgivningen består ju i princip av alla titlar (svenska original och översättningar) som för första gången sänds ut på den svenska bokmarknaden. När det gäller antologier är det dock i allmänhet inte möjligt att utan en noggrann bibliografisk undersökning fastställa om en titel tillhör förstagångsutgivningen eller ej; i översättningsantologier är det dessutom ofta fråga om en blandning av nytt och gammalt. Av dessa anledningar har antologierna konsekvent förts till omtrycken. Resultaten påverkas knappast av detta, eftersom antologier är en så obetydlig grupp i sammanhanget. De svarar för mindre än 5 % av hela det skönlitterära titelutbudet under perioden och endast en bråkdel av antologierna, t ex Wahlström & Widstrands Grupp 65 och dess efterföljare, innehåller enbart förstagångsutgivning.

Tabell 9.17 visar att 65,3 % av den skönlitterära utgivningen under perioden 1965–1970 utgörs av förstagångsutgivna verk – vare sig det nu är förstaupplagor av svenska original eller av utländska verk i svensk översättning. Under den första hälften av perioden varierar antalet

Tabell 9.17 Den skönlitterära utgivningen fördelad på förstagångsutgivning och övrigt: antal titlar.

	1965	1966	1967	1968	1969	1970	Summa
Förstagångsutgivning							
Antal	825	863	849	890	910	733	5 070
Procent	61,7	65,4	68,8	65,0	68,0	63,0	65,3
Nya upplagor, urval och antologier	512	457	385	480	428	431	2 693
Summa	1 337	1 320	1 234	1 370	1 338	1 164	7 763

Anm Notiser i Svensk bokförteckning som upptar både en första upplaga och en eller flera nya upplagor har här räknats enbart till förstagångsutgivningen.

förstagångsutgivna titlar mycket lite från år till år, och man kan lägga märke till att förstagångsutgivningen knappast alls har berörts av den kraftiga nedgången 1967, medan däremot omtryck, urval och antologier minskat relativt mycket i antal både 1966 och 1967.

År 1968 ökar förstagångsutgivningen ganska mycket men ökningen är förhållandevis mindre än för omtrycken, vilkas antal stiger med nära 25 %. Tillväxten av förstagångsutgivningen fortsätter även 1969, då omtrycken minskar i antal, och 1970 minskar såväl förstagångsutgivning som omtryck. Nedgången för förstagångsutgivningen 1970 var dock inte i verkligheten lika stor som den framstår i tabellen, eftersom de titlar som föll bort då Bibliografiska institutet skar ned registreringen av populärpocketserier till större delen var förstaupplagor.

Massmarknadsförlagen har en betydande förstagångsutgivning (jfr avsnitt 11.11), och man kan som exempel nämna att de två största massmarknadsförlagen – B Wahlströms och Wennerbergs – under perioden gav ut sammanlagt flera förstaupplagor än de fem största "kvalitetsförlagen" – Bonniers, Norstedts, Tiden/FIB, Rabén & Sjögren och Wahlström & Widstrand. Men när det gäller omtryck har massmarknadsförlagen mindre än en tredjedel så många som "kvalitetsförlagen". Man bör alltså behandla siffrorna i tabell 9.17 med en viss försiktighet.

Ett lämpligt sätt att studera förstagångsutgivningen av kvalificerad skönlitteratur kan vara att se speciellt på de svenska originalen, som i mycket liten utsträckning utgörs av massmarknadslitteratur. Tabell 9.18

Tabell 9.18 Den skönlitterära utgivningen av svenska original fördelad på förstagångsutgivning och övrigt: antal titlar.

	1965	1966	1967	1968	1969	1970	Summa
Förstagångsutgivning							
Antal	335	369	353	386	337	322	2 102
Procent	57,6	64,6	65,9	63,5	64,2	61,6	62,8
Nya upplagor, urval och antologier	247	202	183	222	188	201	1 243
Summa	582	571	536	608	525	523	3 345

Tabell 9.19 Den skönlitterära utgivningen av översättningar fördelad på förstagångsutgivning och övrigt: antal titlar.

	1965	1966	1967	1968	1969	1970	Summa
Förstagångsutgivning							
Antal	490	494	496	504	573	411	2 968
Procent	64,9	66,0	71,1	66,1	70,5	64,1	67,2
Nya upplagor, urval och antologier	265	255	202	258	240	230	1 450
Summa	755	749	698	762	813	641	4 418

visar den årliga utvecklingen för denna sektor, men tendenserna märks tydligare om man fördelar materialet på tvåårsperioder:

1965–66	1967–68	1969–70
704	739	659

Förstagångsutgivningen av svenska original har alltså ökat en del från 1965/66 till 1967/68, men den minskning som inträder under den sista tvåårsperioden är så stor att 1969/70 uppvisar det klart lägsta talet.

En motsvarande sammanställning för förstagångsutgivningen av översättningar, grundad på tabell 9.19, bör modifieras med hänsyn till bortfallet av populärpocketböcker 1970 (se avsnitt 9.3) och ger då följande resultat:

1965–66	1967–68	1969–70
984	1 000	1 034

Här ser vi alltså en fortskridande ökning, som helt beror på massmarknadslitteraturens expansion. Översättningslitteraturen på de fem största "kvalitetsförlagen" har som vi sett i tabell 9.13 (avsnitt 9.6) totalt minskat under perioden 1965–1970, och det finns ingen anledning att förmoda att förstagångsutgivningen av översättningar på dessa förlag skulle uppvisa en annan utveckling.

Man kan sammanfattningsvis konstatera att även ett speciellt studium av den betydelsefulla förstagångsutgivningen tydligt pekar på en nedgång för den kvalificerade skönlitteraturen och en fortsatt ökning för massmarknadslitteraturen.

9.9 *Medelpriser och prisutveckling*

De stigande bokpriserna har de senaste åren varit ett ständigt debattämne. Många har i dem sett den främsta orsaken till den kris som bokbranschen drabbats av.

Böcker är ett av de många varuslag som ingår i Statistiska centralbyråns fortlöpande bevakning av prisutvecklingen i landet, men fram till 1968 var den metodik som användes mycket otillfredsställande genom att man endast undersökte nyutkommen svensk skönlitteratur. Bokprisindexen gav då ingen riktig bild av den genomsnittliga prisutvecklingen

för böcker, i synnerhet inte sedan pocketboken introducerats och erövrat en stor del av marknaden.

Numera undersöks åtta kategorier av böcker var för sig, och av dem är tre skönlitterära: nyutkomna svenska originalromaner (ej pocketböcker), nyutkomna romaner i översättning (ej pocketböcker) samt nyutkomna skönlitterära pocketböcker. För att få den totala bokprisindexen väger man sedan ihop de åtta kategorierna.

Även om bokprisindex numera ger en mera verklighetstrogen bild av prisutvecklingen, innebär omläggningen dock den nackdelen att inga löpande indexserier kan gå längre tillbaka än 1968. Det finns alltså all anledning att använda det material som Svensk bokförteckning erbjuder för att komma åtminstone något längre tillbaka i tiden. Men samtidigt bör man observera att några direkta sammankopplingar mellan Statistiska centralbyråns index och de medelprisberäkningar som redovisas i detta avsnitt inte är möjliga att göra. Det är framför allt två viktiga skillnader i metodiken som hindrar detta. För det första grundar Statistiska centralbyrån sina beräkningar på ett urval av de utkomna böckerna på ett ganska litet antal förlag, medan de här redovisade resultaten alltså bygger på samtliga utkomna titlar inom berörda kategorier. För det andra insamlas Statistiska centralbyråns uppgifter ute i boklådor och andra försäljningsställen, medan de prisuppgifter som ligger till grund för den statistik som här framläggs alltså har hämtats ur Svensk bokförteckning och bearbetats efter principer som beskrivs i avsnitt 8.6. Vissa allmänna jämförelser kan det ändå finnas anledning att göra, och därför har två av kategorierna i tabell 9.20 avgränsats så att de blir så lika motsvarande kategorier i Statistiska centralbyråns undersökningar som möjligt.

Alla medelprisberäkningar som ingår i denna och de följande delundersökningarna (kapitlen 11–12) är grundade på pris inklusive skatt, det vill säga det pris som konsumenten får betala för böckerna på marknaden[1].

[1] Man bör observera att bruttoprissystemet avskaffades 1.4.1970. Detta innebär att det cirkapris som uppges i Svensk bokförteckning inte alltid följs av alla återförsäljare. Men för åren 1965–1969 gällde fasta bokpriser, och ännu under 1970 torde prisskillnaderna på de böcker som här behandlas vara obetydliga.

I Normala häftade skönlitterära böcker med 129–192 s på de fem största "kvalitetsförlagen" (Bonniers, Norstedts, Tiden/FIB, Rabén & Sjögren och Wahlström & Widstrand).

II Normala häftade skönlitterära böcker med 129–192 s på de två största massmarknadsförlagen (B Wahlström och Wennerbergs).

III Förstagångsutgivning av romaner och noveller av svenska författare med 144–320 s, med undantag för pocketböcker, böcker i massmarknadsserier, pornografi, detektiv-, agent- och äventyrsromaner.

IV Förstagångsutgivning av romaner och noveller i översättning till svenska med 144–320 s, med undantag för pocketböcker, böcker i massmarknadsserier, pornografi, detektiv-, agent- och äventyrsromaner.

V Skönlitterära förstaupplagor och antologier av svenska författare på förlag med minst 15 skönlitterära utgåvor under perioden, med undantag för böcker i massmarknadsserier och pornografi. Årtalen avser för denna klass katalogår (det år då böckerna registrerats i Svensk bokförteckning), vanligen sammanfallande med utgivningsåret.

VI Skönlitterära förstaupplagor och antologier i översättning till svenska på förlag med minst 15 skönlitterära utgåvor under perioden, med undantag för böcker i massmarknadsserier och pornografi. Årtalen avser katalogår, vanligen sammanfallande med utgivningsår.

VII Samtliga skönlitterära kvalitetspocketböcker under perioden. Angående denna population se vidare avsnitt 12.4.

Tabell 9.20 Bokprisernas utveckling för skönlitteratur i förhållande till den allmänna prisutvecklingen 1965–1970: medelpris och medelprisindex samt medelpris uttryckt i 1965 års penningvärde.

	I "Kvalitetsförlag"			II Massmarknadsförlag			
	Medelpris	Medelprisindex	Pris i 1965 års penningvärde	Medelpris	Medelprisindex	Pris i 1965 års penningvärde	Konsumentprisindex
1965	13:37	100,0	13:37	2:89	100,0	2:89	100,0
1966	16:97	126,9	15:95	3:03	104,8	2:85	106,4
1967	17:09	127,8	15:39	2:94	101,7	2:65	111,0
1968	16:85	126,0	14:88	3:10	107,3	2:74	113,2
1969	17:57	131,4	15:13	3:20	110,7	2:75	116,1
1970	16:52	123,6	13:29	3:30	114,2	2:66	124,3

	III Normalutgåvor av svenska romaner			IV Normalutgåvor av översatta romaner			
	Medelpris	Medelprisindex	Pris i 1965 års penningvärde	Medelpris	Medelprisindex	Pris i 1965 års penningvärde	Konsumentprisindex
1965	25:75	100,0	25:75	27:75	100,0	27:75	100,0
1966	27:62	107,3	25:96	30:13	108,6	28:33	106,4
1967	30:27	117,6	27:27	30:55	110,1	27:53	111,0
1968	31:40	121,9	27:73	33:25	119,8	29:36	113,2
1969	30:79	119,6	26:52	33:02	119,0	28:44	116,1
1970	30:28	117,6	24:36	33:15	119,5	26:67	124,3

	V Förstagångsutgivning av svensk skönlitteratur			VI Förstagångsutgivning av översatt skönlitteratur			
	Medelpris	Medelprisindex	Pris i 1965 års penningvärde	Medelpris	Medelprisindex	Pris i 1965 års penningvärde	Konsumentprisindex
1965	20:19	100,0	20:19	24:89	100,0	24:89	100,0
1966	22:45	111,2	21:10	26:33	105,8	24:74	106,4
1967	24:00	118,9	21:62	25:55	102,7	23:02	111,0
1968	22:92	113,5	20:25	27:18	109,2	24:02	113,2
1969	24:81	122,9	21:38	27:57	110,8	23:75	116,1
1970	23:54	116,6	18:94	29:53	118,6	23:75	124,3

	VII Skönlitterära kvalitetspocketböcker			
	Medelpris	Medelprisindex	Pris i 1965 års penningvärde	Konsumentprisindex
1965	7:27	100,0	7:27	100,0
1966	8:16	112,2	7:67	106,4
1967	8:78	120,8	7:91	111,0
1968	9:58	131,8	8:46	113,2
1969	10:35	142,4	8:92	116,1
1970				124,3

För att möjliggöra en realistisk analys, som kan ta hänsyn till rådande förhållanden inom branschen, har sju kategorier utvalts. Hur avgränsningarna gått till framgår av anmärkningarna till tabell 9.20. Uppdelningen tar sikte på att ställa normalutgivningen av svensk skönlitteratur i original och översättningar i relation till mera speciella utgivningsformer, som serieutgivning av kvalitetspocketböcker och populärpocketböcker, men också till det allmänna kostnadsläget.

De värden som presenteras för vart och ett av urvalen i tabell 9.20 är det reella medelpriset inklusive skatt för varje år under perioden, en indexserie med 1965 som basår samt ett medelpris i 1965 års penningvärde, vilket uträknats med hänsyn till den allmänna konsumentprisindexen. Det senare innebär att om priset i 1965 års penningvärde är högre 1966 än 1965 så har priserna inom den bokkategorin alltså stigit mera än priset på andra varor. För direkta jämförelser med indexserierna för de olika bokkategorierna har också konsumentprisindex med 1965 som basår redovisats i tabellen.

Det första urvalet i tabell 9.20 upptar normala häftade böcker (inklusive böcker i pocketutförande) med 129–192 sidor utgivna av de fem största "kvalitetsförlagen". Om man först ser på kolumnen med de reella medelpriserna, kan man konstatera att priset 1970 ligger betydligt högre än 1965 – det har ökat med 23,6 % – men det visar sig också att ökningen framför allt skedde 1966 då priset var högre än både 1968 och 1970. Den totala prisökningen för kategorin fram till och med 1970 var rent av något mindre än för konsumtionsvaror i allmänhet, vilka ökade med hela 24,3 %. I fast penningvärde kan man alltså säga att medelpriset för urval I i själva verket minskade något från 1965 till 1970.

Betydligt billigare är böckerna i urval II i tabell 9.20. Det är utgivningen av normala häftade böcker med 129–192 sidor på de två största massmarknadsförlagen, vilket innebär att denna kategori helt består av populärpocketböcker. De kostade 1970 i genomsnitt bara en femtedel så mycket som böckerna i urval I, och den prishöjning som ägt rum under perioden, 14,2 %, får anses som mycket måttlig med tanke på den allmänna kostnadsökningen. Omräknat till 1965 års penningvärde har medelpriset under alla de följande åren legat ganska klart under det som gällde 1965. Särskilt 1967, då det faktiska medelpriset sjunker, och 1970, då konsumentprisindex ökar mycket kraftigt, innebär mycket stora nedgångar i den kolumnen.

En betydligt utförligare genomgång av prisutvecklingen för populärpocketböcker och andra massmarknadsböcker finns i avsnitt 11.12.

Prisutvecklingen för de två första kategorierna i tabell 9.20 uppvisar som synes mycket få likheter. Ofta är det rent av så att en ökning för den ena kategorin motsvaras av en minskning för den andra – om man antingen ser till det faktiska priset eller till priset i fast penningvärde. Det är alltså uppenbart att de båda kategorierna påverkas av mycket skiftande faktorer, och massmarknadslitteraturen har inte alls drabbats av de svårigheter som kommit priserna på "kvalitetsförlagens" utgivning att skjuta i höjden.

De båda följande urvalen i tabell 9.20 (III och IV) är de som närmast

går att jämföra med Statistiska centralbyråns båda grupper: nyutkomna svenska originalromaner och nyutkomna romaner i översättning. I urvalen ingår endast romaner och noveller med 144–320 sidor, och dessutom har pocketböcker, böcker i massmarknadsserier, pornografi, detektiv- och agentböcker samt äventyrsromaner i möjligaste mån uteslutits. Det rör sig vidare bara om förstagångsutgivning. Begränsningarna visar sig resultera i betydligt högre prislägen för båda dessa kategorier än för tabellens urval I. Ännu mycket större är skillnaden mellan å ena sidan urval III och IV och å andra sidan urval II; medelpriset för de nyutkomna romanerna i normalutgivningen är omkring tio gånger så högt som medelpriset för populärpocketböcker – en grupp som för övrigt också till större delen består av förstagångsutgivna romaner.

Även urvalen III och IV har under perioden 1965–1970 genomsnittligt ökat mindre i pris än konsumtionsvaror i allmänhet, men liksom inom urval I är det först 1970 som de allmänna prishöjningarna passerar bokprishöjningen.

Urvalen III och IV består till mycket stor del av vad man brukar kalla kvalificerad skönlitteratur. En jämförelse mellan dem visar att översättningarna genomgående är dyrare än de svenska originalen – vanligen uppgår skillnaden till två–tre kronor – och för det mesta har prisutvecklingen inom de båda grupperna gått tämligen parallellt. År 1967 ökar visserligen de svenska originalen kraftigt i pris, medan översättningarna då förblir på ungefär samma nivå, men skillnaden är åter ungefär lika stor följande år. Under de tre sista åren visar det faktiska medelpriset för svenska original en tydlig sjunkande tendens, medan översättningarna i stort sett förblir på samma prisnivå. För båda grupperna innebär det att medelpriset i fast penningvärde sjunker från 1968 till 1970.

Ett slags kvalitetsurval är också grupperna V och VI i tabell 9.20, vilka består av förstagångsutgivning och antologier på förlag med minst 15 skönlitterära utgåvor under hela perioden. Utgåvor i massmarknadsserier och pornografi har uteslutits, men till skillnad från urvalen III och IV ingår här kvalitetspocketböcker, normalutgivna detektivromaner, diktsamlingar, dramatik m m – förutsatt att böckerna i övrigt motsvarar definitionerna för grupperna. Vidare har inga begränsningar ifråga om sidantal gjorts. En principiell skillnad är också att årsindelningen inom grupperna V och VI bygger på det år varje bok registrerats i Svensk bokförteckning, vilket för de utgåvor det här gäller så gott som alltid torde överensstämma med det faktiska utgivningsåret.

Prisnivån inom urvalen V och VI ligger som synes genomgående under den som gäller urvalen III och IV. Detta sammanhänger med att flera relativt billiga kategorier tillkommit, t ex diktsamlingar och kvalitetspocketböcker. Men också för dessa grupper finns en genomgående prisskillnad mellan svenska original och översättningar – vid ett par tillfällen uppgår skillnaden rent av till omkring fyra kronor.

Urval V är den bland tabellens bokkategorier som näst efter populärpocketböckerna uppvisar den minsta prisökningen från 1965–1970, och ifråga om urval VI kan man notera att priset i 1965 års penningvärde aldrig senare nått upp till den nivå det låg på 1965.

Innan man övergår till kategori VII i tabellen bör man fastslå att

samtliga de hittills behandlade kategorierna i förhållande till den allmänna kostnadsstegringen under perioden har minskat i pris från 1965 till 1970. De procentuella höjningarna då man räknar i flytande penningvärde – dvs med de priser som konsumenterna får betala – varierar mellan 14,2 för populärpocketböcker och 23,6 för utgivningen på de största kvalitetsförlagen. Man bör emellertid också vara medveten om att förändringar i medelpriset inte alltid beror på verkliga höjningar eller sänkningar av priset på helt jämförbara böcker. De kan också orsakas av en omstrukturering av utgivningen, och det är omöjligt att avgöra om den påfallande låga prisnivån 1970 beror på att förlagen i det besvärliga läge de uppenbarligen befinner sig i valt att öka sin utgivning av lättare underhållning på bekostnad av mera exklusiv och därmed dyrare litteratur, eller om de verkligen pressat priserna utan att sänka standarden på utgivningen.

Kategori VII, som består av skönlitterära kvalitetspocketböcker skiljer sig på ett mycket påfallande sätt från de övriga urvalen i tabell 9.20. Här ser man en ganska stadig prishöjning med omkring 10 % per år – den normala höjningen av konsumentprisindex är under perioden "bara" ungefär hälften så stor – och medelpriset ligger 1969 hela 42,4 % högre än 1965. Visserligen saknas här siffror för 1970, eftersom kvalitetspocketundersökningen (kapitel 12) endast kunnat föras fram till 1969, men inga tecken tyder på att medelpriset skulle ha varit lägre 1970. Statistiska centralbyråns beräkningar av bokprisindex visar en prishöjning med ca 18 % för skönlitterära pocketböcker från november 1969 till november 1970.

Man kan alltså till slut konstatera att prisutvecklingen för skönlitterära böcker varit ganska ogynnsam under en stor del av den undersökta perioden. Undantaget från den regeln är populärpocketböcker, som ökat mycket obetydligt i pris. Särskilt ogynnsam har utvecklingen varit för de skönlitterära kvalitetspocketböckerna.

År 1970 innebär för de flesta av de i tabell 9.20 uppförda kategorierna en normalisering av prisnivån i förhållande till den konsumentprisindexserie som har 1965 som basår, och man kan förmoda att detta är ett led i förlagens strävan att komma ur den kris som de senaste åren blivit allt svårare.

9.10 *Debutanter, nyare författare och etablerade författare*

För de förlag som särskilt inriktar sig på utgivning av kvalificerad svensk skönlitteratur är återväxten bland författarna ett ständigt aktuellt problem. Det gäller för förlagen att knyta så många unga författare till sig som möjligt, eftersom de flesta författare blir sina första förlag trogna – kanske särskilt de författare som nått en viss publikframgång. En debutbok som går med stor förlust för förlaget kan om det vill sig väl mer än uppvägas av vinsten på författarens senare böcker. Om förlaget däremot nöjer sig med att satsa enbart på redan etablerade författare kan det så småningom bli svårt att finna tillräckligt många lönsamma utgivningsprojekt. Därför strävar åtminstone de större "kvalitetsförlagen"

Tabell 9.21 Den skönlitterära utgivningen av svenska original fördelad på debutböcker och övriga: antal titlar.

	1965	1966	1967	1968	1969	1970	Summa
Debutböcker							
Antal titlar	78	80	68	87	58	53	424
Procent	13,4	14,0	12,7	14,3	11,0	10,1	12,7
Övriga utgåvor							
Antal titlar	504	491	468	521	467	470	2 921
Procent	86,6	86,0	87,3	85,7	89,0	89,9	87,3
Summa	582	571	536	608	525	523	3 345

efter att dra till sig så många debutanter som möjligt, vilket otvivelaktigt ofta innebär att man ger avkall på kvalitetskravet. Förlagen anser sig inte ha råd att vänta tills en lovande talang utvecklats, eftersom risken då är stor att ett annat förlag lägger beslag på författaren för egen räkning.

Antalet debutanter per år varierar sannolikt mera med förlagens ekonomiska resultat än med den faktiska tillgången på bra manuskript, men i stort sett torde det rådande systemet bädda för en ganska stor generositet mot nya författare – åtminstone så länge det inte råder ekonomisk lågkonjunktur – och de som i första hand drabbas när åtstramningar kommer är säkert inte debutanterna som ju är en framtidsförsäkring, utan de författare som har kanske två eller flera böcker bakom sig utan att ha nått några publikframgångar.

Tabell 9.21 visar hur stor del av utgivningen av svenska original som debutverken utgör. Totalt under perioden rör det sig om 12,7 % (424 utgåvor av 3 345), men under de två sista åren av perioden har debutverken minskat i antal och därmed också i procent av den totala utgivningen av svenska original. Även 1967 uppvisar en tämligen låg siffra för debutanter, men detta sammanhänger inte så mycket som man kunde tro med den stora nedgången på Bonniers detta år. Bonniers lät inte i någon nämnvärd utsträckning nedskärningen gå ut över debutanter, vilket

Tabell 9.22 Debutverk av romaner och noveller fördelade på de största "kvalitetsförlagen" och övriga förlag: antal titlar.

	1965	1966	1967	1968	1969	1970	Summa
"Kvalitetsförlag"							
Bonniers	8	12	12	14	14	5	65
Norstedts	2	3	–	1	5	5	16
Tiden/FIB	–	–	–	–	–	1	1
Rabén & Sjögren	–	2	3	6	2	1	14
Wahlström & Widstrand	1	1	1	3	1	3	10
Antal	11	18	16	24	22	15	106
Procent	32,4	40,0	55,2	50,0	75,9	60,0	50,5
Övriga förlag							
Antal	23	27	13	24	7	10	104
Procent	67,6	60,0	44,8	50,0	24,1	40,0	49,5
Summa	34	45	29	48	29	25	210

Tabell 9.23 Debutverk av lyrik fördelade på de största "kvalitetsförlagen" och övriga förlag: antal titlar.

		1965	1966	1967	1968	1969	1970	Summa
"Kvalitetsförlag"								
Bonniers		9	14	10	6	8	7	54
Norstedts		2	1	1	2	–	1	7
Tiden/FIB		2	–	–	–	–	–	2
Rabén & Sjögren		1	1	–	5	1	–	8
Wahlström & Widstrand		4	2	2	2	1	1	12
	Antal	18	18	13	15	10	9	83
	Procent	46,2	58,1	39,4	53,6	45,5	36,0	46,6
Övriga förlag								
Antal		21	13	20	13	12	16	95
Procent		53,8	41,9	60,6	46,4	54,5	64,0	53,4
	Summa	39	31	33	28	22	25	178

framgår av tabellerna 9.22 och 9.23. Det är framför allt på gruppen övriga förlag som minskningen av antalet debutanter faller, och den gäller företrädesvis romandebutanter. Lyrikdebutanterna ökar i själva verket något i antal 1967, som man kan se av tabell 9.23. Även nedgången för debutanter 1969 och 1970 gäller huvudsakligen romaner på övriga förlag, men då minskar även lyriken. Under periodens senare hälft är debutantutgivningen alltså klart mindre än under förra hälften, och den genre som har minskat mest är lyriken, medan roman- och novelldebuter i det närmaste håller sina utgivningstal. Det senare beror på att romandebutanterna är så många 1968, då lyriken redan minskar något.

Lyrik samt romaner och noveller svarar tillsammans för över 90 % av debutböckerna under perioden, vilket väl motsvarar deras sammanlagda andel av skönlitteraturutgivningen i stort. Men proportionerna mellan de två genrerna är helt andra när det gäller debutböckerna än i övrigt; hela 42 % av alla skönlitterära debutverk utgörs av diktsamlingar, medan romaner och noveller utgör 49,5 %.

Man kan av detta förmoda att lyrikdebutanterna i regel övergår till att skriva även prosa under sitt fortsatta författarskap, och det är en tendens som säkert uppmuntras av förlagen, som har betydligt större möjligheter att göra förtjänster på en prosaförfattare än på en poet. Möjligen är detta förhållande orsaken till att de stora "kvalitetsförlagen" minskar sin utgivning av lyrikdebutanter under senare hälften av den undersökta perioden men inte bara håller siffrorna för romandebutanter uppe utan rent av ökar dem.

Av de enskilda förlagen har Bonniers naturligtvis den största debutantutgivningen under perioden med 128 titlar, vilket motsvarar 30,2 % av hela materialet. Därnäst kommer Norstedts med 27 debutböcker och Rabén & Sjögren och Wahlström & Widstrand med vardera 23. Det femte förlaget i listan över de största "kvalitetsförlagen" Tiden/FIB, har som framgår av tabellerna en mycket blygsam debutantutgivning.

På grund av den stora dominans som Bonniers har när det gäller utgivning av debutanter, får förlaget också in betydligt flera manuskript än de övriga förlagen, och det finns anledning att förmoda att en mycket

Tabell 9.24 Förstagångsutgivning av svenska original av romaner fördelad på nyare författare och etablerade: antal titlar.

	Nyare författare		Etablerade författare		Summa
	Antal	(procent)	Antal	(procent)	
1965	74	(39,4)	114	(60,6)	188
1966	107	(50,2)	106	(49,8)	213
1967	97	(46,9)	110	(53,1)	207
1968	98	(43,2)	129	(56,8)	227
1969	68	(34,2)	131	(65,8)	199
1970	81	(44,0)	103	(56,0)	184
Summa	525	(43,1)	693	(56,9)	1 218

Anm: Som "nyare" räknas de författare som debuterat tidigast fem år före utgivandet av den bok som noterats i tabellen.

stor del av de manuskript som sänds in till Norstedts, Rabén & Sjögren och Wahlström & Widstrand redan varit hos Bonniers och blivit refuserade.

Tabellerna 9.24 och 9.25 visar förhållandet mellan nyare författare och "etablerade". Med nyare menas då sådana som debuterat tidigast fem år före utgivandet av den bok som noterats i tabellen. Alla övriga författare har något oegentligt kallats "etablerade". Av de förstagångsutgivna romanerna och novellerna under hela perioden har 43,1 % varit skrivna av nyare författare medan motsvarande siffra för lyriken är hela 57,5 %.

Att även denna kategori författare har minskat sin utgivning under perioden beror bara delvis på debutanterna – som alltså ingår i gruppen nyare författare. Också nyare författare exklusive debutanter har en mindre utgivning under periodens senare hälft än under den förra hälften. På längre sikt är detta givetvis bara en naturlig följd av nedgången för debutanter, eftersom antalet författare som nyligen debuterat ju minskar. Men som tidigare antytts finns det anledning att förmoda att mindre framgångsrika författare med någon eller några böcker bakom sig drabbas tidigare och hårdare av förlagens nedskärningar än debutanterna. Den

Tabell 9.25 Förstagångsutgivning av svenska original av lyrik fördelad på nyare författare och etablerade: antal titlar.

	Nyare författare		Etablerade författare		Summa
	Antal	(procent)	Antal	(procent)	
1965	58	(58,0)	42	(42,0)	100
1966	60	(60,0)	40	(40,0)	100
1967	53	(64,6)	29	(35,4)	82
1968	47	(56,0)	37	(44,0)	84
1969	32	(44,4)	40	(55,6)	72
1970	42	(60,0)	28	(40,0)	70
Summa	292	(57,5)	216	(42,5)	508

Anm: Som "nyare" räknas de författare som debuterat tidigast fem år före utgivandet av den bok som noterats i tabellen.

stora nedgången för nyare författare av romaner har ju heller ingen motsvarighet i de siffror som gäller enbart debutanter. Romaner av nyare författare exklusive debutanter utgjorde 1965–1967 sammanlagt 170 titlar men 1968–1970 endast 145.

Beteckningen "etablerade författare" i tabell 9.24 och 9.25 är som ovan antyds inte riktigt adekvat, eftersom ingen hänsyn har kunnat tas till dessa författares framgång hos publik och kritik eller till antalet tidigare utgivna böcker. Men man kan förutsätta att huvuddelen av dem ändå kan kallas etablerade – i åtminstone något avseende –och det är då intressant att konstatera att utgivningen av sådana författares verk inte visar någon tydlig sjunkande tendens under sexårsperioden som helhet. Visserligen har båda tabellerna sin lägsta siffra 1970, då en mera allmän nedskärning kan tänkas börja, men både inom kategorin romaner och noveller och inom kategorin lyrik uppvisar 1968 och särskilt 1969 mycket höga tal – för romaner och noveller rent av de högsta under perioden.

Etablerade i en annan mening är de författare som tillhör en författarförening.[1] För varje bok av en svenskspråkig författare har i datamaterialet noterats om han är medlem av Sveriges Författareförening (som numera uppgått i Sveriges Författarförbund) eller i Finlands Svenska Författareförening. Huvudkällor har varit föreningarnas medlemsmatriklar fram till 1969, medlemsförteckningen i Björn Juléns Att skriva och ändå leva (1968) samt kompletterande uppgifter från SFF:s sekreterare Karl Otto Zamore för år 1970. Eftersom materialinsamlingen för perioden 1965–1969 avslutades under 1970 har de medlemmar som invalts senare inte kunnat registreras. Inte heller har tiden medgivit att tidpunkten för invalet relaterats till böckernas utgivningsår, utan en författare

[1] I Sveriges Författareförening invaldes en medlem normalt efter anmälan av minst två styrelseledamöter, och ett villkor var att vederbörande utgivit minst två böcker.

Tabell 9.26 Förstagångsutgivningen av svenska original på olika förlag fördelad på medlemmar i Sveriges Författareförening, medlemmar i Finlands Svenska Författareförening och övriga: antal titlar.

	Sv Förf	Finl Sv Förf	Ej medl	Summa
	Antal (procent)			
"Kvalitetsförlag"				
Bonniers	389 (68,6)	12	166	567
Norstedts	152 (86,4)	2	22	176
Tiden/FIB	29 (87,9)	–	4	33
Rabén & Sjögren	123 (80,4)	2	28	153
Wahlström & Widstrand	61 (72,6)	4	19	84
Antal	754	20	239	1 013
Procent	69,9	71,4	29,2	52,7
Övriga förlag och utgivare				
Antal	324	8	579	911
Procent	30,1	28,6	70,8	47,3
Summa	1 078	28	818	1 924

Anm: Tabellen upptar endast verk som skrivits av en enda författare, ej antologier och verk av författarbolag. Procenttal inom parentes avser procent av radsummor, medan övriga procenttal avser procent av kolumnsummor.

som utgivit en bok 1965 men blivit invald först 1969 räknas i tabell 9.26 som medlem redan 1965. Av denna anledning har tabellen inte någon årsindelning.

En mycket stor del av de fem största "kvalitetsförlagens" utgivning består som synes av verk av författare som var eller senare under perioden blivit medlemmar av Sveriges Författareförening. Att Bonniers procenttal är lägst bland dessa förlag kan förefalla underligt men torde bero på förlagets stora andel av debutanter, vilka antingen inte återkommit eller blivit medlemmar senare än 1970. Bonniers svarar ändå för drygt 36 % av det totala antalet utgåvor av SFF-medlemmar.

De relativt få verken av medlemmar i Finlands Svenska Författareförening uppvisar ungefär samma fördelning mellan å ena sidan de fem största "kvalitetsförlagen" och å andra sidan övriga förlag. Men Bonniers har här en ännu starkare ställning liksom Wahlström & Widstrand, som under många decennier spelat en viktig roll för introduktionen av finlandssvenska författare i Sverige.[1]

Tabell 9.27 ger bl a en uppfattning om klassikerutgivningens andel av den totala skönlitterära utgivningen. Visserligen saknas uppgift om författarens födelseår för 16,2 % av materialet, men detta bortfall drabbar till allra största delen utländska författare födda på 1900-talet och i synnerhet då populärförfattare som inte upptas i vanliga författarlexika. Antalet verk av författare födda före 1800 påverkas i mycket liten utsträckning av bortfallet, och detsamma gäller säkert också större delen av 1800-talet.

Författare födda före 1800 representeras av mindre än tre procent av de skönlitterära utgåvorna under perioden 1965–1970; författare födda

[1] Jfr Hans Olof Johansson, Svensk lyrik 1931–1960. En översikt av originalutgivningen i bokform (Litteratur och samhälle, nr 63, 1969), s 3 003.

Tabell 9.27 Den skönlitterära utgivningen fördelad efter författarnas födelseår: antal titlar.

Författaren född	Svenska original	Översättningar	Summa
före 500	–	21	21
500–1499	–	19	19
1500–1599	1	28	29
1600–1699	1	15	16
1700–1799	31	40	71
1800–1850	47	116	163
1851–1860	24	33	57
1861–1870	41	57	98
1871–1880	22	52	74
1881–1890	125	198	323
1891–1900	446	494	940
1901–1910	426	621	1 047
1911–1920	553	628	1 181
1921–1930	566	436	1 002
1931–1940	481	136	617
1941–1950	176	7	183
efter 1950	16	–	16
Summa	2 956	2 901	5 857

Anm: Tabellen upptar endast verk som skrivits av en enda författare, ej antologier och verk av författarbolag. Uppgift om födelseår saknas för 1 135 utgåvor (16,2 % av materialet), ett svenskt original och 1 134 översättningar.

under förra hälften av 1800-talet av ungefär lika många böcker. Den stora koncentrationen ligger på författare födda under perioden 1891–1930 med en ganska jämn fördelning på de olika decennierna. De allra yngsta författarna i materialet är så gott som alla svenskar, men det finns anledning att anta att åtminstone grupperna 1921–1930 och 1931–1940 också skulle ha dominerats av utländska författare om inte bortfallet varit. Även antalet utgåvor av utländska författare födda på 1940-talet är sannolikt mycket för lågt i tabellen.

9.11 *Tendenser i de senare årens utgivning av skönlitteratur*

Normalt omfattar den skönlitterära utgivningen i Sverige under åren 1965–1970 över 1 300 titlar årligen. Men den undersökta sexårsperioden uppvisar två mer markanta svackor i utgivningen. Den ena infaller 1967 och den andra omfattar snarast tvåårsperioden 1969/70 med en tendens till starkare nedgång under det senare året. Av flera skäl är det dock som ovan framhållits ofta lämpligt att utgå från en tvåårsindelning vid analysen.

Även om nedgången under de nämnda åren är påtaglig, kan man utifrån totalsiffrorna knappast uppfatta förändringarna som dramatiska. Men det uppseendeväckande som hänt inom skönlitteraturutgivningen under senare år framträder klarare, när man närmare granskar de olika kategorier som ingår i hela titelbeståndet. Fortfarande är det dock i första hand dels 1967 och dels 1969/70 som kommer att tilldra sig särskild uppmärksamhet.

Från 1966 till 1967 minskade utgivningen av skönlitteratur med närmare hundra titlar. Bland de förlag som utgav minst tolv skönlitterära titlar under perioden var det främst "kvalitetsförlagen" som drabbades av nedgången, som för deras del uppgick till nästan hundra titlar, medan massmarknadsförlagen ökade med ett fyrtiotal titlar. Om inte Norstedts just 1967 tack vare den nystartade PAN-serien som var under uppbyggnad hade svarat för en ansenlig ökning (med 43 titlar), skulle de större "kvalitetsförlagens" slutsiffra för året ha blivit ännu dystrare. Bland enskilda förlag noterar man minskningar för Tiden och Rabén & Sjögren med ett tjugotal titlar vardera. Större delen av nedgången för "kvalitetsförlagen" får dock tillskrivas Bonniers, vars minskning var så exceptionellt stor som 90 titlar. Bonniers titelminskning fördelar sig ganska jämnt mellan den stora romangenren och lyriken som 1966 hade varit något mindre än en fjärdedel så stor som gruppen romaner-noveller. Lyriken på Bonniers fick 1967 utstå en nedskärning som gott och väl var femtioprocentig. Svenska original minskar överhuvudtaget kraftigt 1967, på Bonniers och inom hela utgivningen.

Efter ett år som innebär en så djup svacka som 1967 följer inte sällan ett år av återhämtning. 1968 blev också ett gynnsamt utgivningsår. Vid en tvåårsuppdelning (1965/66, 1967/68, 1969/70) finner man dock att ökningen 1968 inte helt kan väga upp minskningen 1967. Flera viktiga kategorier får låga titeltal 1967/68 jämfört med föregående tvåårsperiod. Man kan notera en minskning för "kvalitetsförlagen" med omkring 10 % samtidigt som massmarknadsförlagen ökade med ungefär lika många

procent. Svensk originallyrik minskade väsentligt, inte minst på grund av att Bonniers så kraftigt skar ner sin förstagångsutgivning av diktsamlingar.

Den nedgång i utgivningen av skönlitteratur som inträder vid slutet av den undersökta perioden har ett mera komplicerat orsakssammanhang än svackan 1967. Vid den första anblicken kan det verka som om det var massmarknadsförlagen som stod för en ansenlig del av minskningen, men detta gäller ingalunda över hela linjen.

Om man ser på de två åren som en enhet är minskningen jämfört med föregående tvåårsperiod inte överväldigande stor, men en djupare analys visar att vissa kategorier har minskat ganska avsevärt. Det gäller t ex svenska original av både romaner och lyrik, medan översättningarna snarast ökar. De större och medelstora "kvalitetsförlagen" minskar sin utgivning och massmarknadsförlagen ökar – om man räknar med det kompletterade materialet som använts i undersökningen av massmarknadslitteratur (kapitell 11) är den ökningen mycket stor. Utgivningen på mindre reguljära förlag och på eget förlag minskar också en hel del.

Dessa klara tendenser bör man hålla i minnet då man betraktar utvecklingen för de två åren separat.

Från 1968, som har det högsta totala utgivningstalet under perioden, till 1969 är utvecklingen ganska entydig. Utgivningen på de stora "kvalitetsförlagen" sjunker – det gäller i någon mån Bonniers och i synnerhet Norstedts, Wahlström & Widstrand och Tiden/FIB – och massmarknadsförlagen fortsätter den frammarsch som kännetecknat de närmast föregående åren. Utbudet av svenska original minskar mycket kraftigt, och på de fem största "kvalitetsförlagen" minskar även översättningarna – medan det totala antalet skönlitterära översättningar på grund av massmarknadsförlagens expansion i inte så ringa grad växer.

Ytterligare belägg för massmarknadslitteraturens tillväxt ger talen för förstagångsutgivningen av översättningar, som ökar synnerligen kraftigt under det att förstagångsutgivningen av svenska original istället minskar i det närmaste lika mycket.

Man kan utan tvekan konstatera att 1969 var det stora året för massmarknadslitteraturen, samtidigt som den kvalificerade skönlitteraturen på nytt föll tillbaka efter den tillfälliga återhämtningen 1968.

Bilden av den kvalificerade litteraturens återtåg och den enklare underhållningslitteraturens frammarsch kompliceras emellertid något av siffrorna för 1970. Än en gång uppvisar "kvalitetsförlagen" tendenser till återhämtning, men nu sammanfaller dessa också med en nedgång för åtminstone de största massmarknadsförlagen.

Man kan också notera att översättningarna minskar mycket kraftigt 1970, medan utgivningen av svenska original förblir på ungefär samma nivå som 1969.

Allt detta tycks ju tyda på att trenden åtminstone tillfälligt brutits. Men om man studerar förhållandena närmare, finner man vissa tecken som tyder på att den tidigare utvecklingen under perioden ännu står sig.

Antalet tryckta massmarknadstitlar har otvivelaktigt minskat från 1969 till 1970, men man bör observera att den stora nedgången på B Wahlströms och i synnerhet på Wennerbergs inte helt motsvarar den allmänna bilden. Dessa förlag har inte längre en fullt lika stark ställning

vad titelutbudet beträffar inom sin sektor av bokutgivningen som de hade i början av den undersökta perioden. Under de sex åren har deras andel av den totala utgivningen av massmarknadsböcker sjunkit från omkring 75 % till omkring 65 %, och många av de mindre förlag som expanderat har inte fått sin utgivning registrerad i Svensk bokförteckning och därmed inte heller i det material som denna undersökning grundar sig på. Den speciella undersökningen av massmarknadsserierna (kapitel 11), som bygger på ett större material, visar att massmarknadsböckernas titelantal visserligen sjunkit från 1969 till 1970, men minskningen är inte större än att 1970 års siffra är den näst högsta under hela perioden. Om man dessutom tar hänsyn till att Wennerbergs 1969 lät trycka ovanligt många böcker som utgavs först följande år, är det uppenbart att *utgivningen* av böcker i massmarknadsserier 1970 snarast bör ha ökat något jämfört med 1969 (se avsnitt 11.5).

Av "kvalitetsförlagen" har Bonniers och Norstedts åter ökat sin utgivning, men samtidigt inträder en minskning på ett par förlag som 1969 höll sina utgivningssiffror, Rabén & Sjögren och Almqvist & Wiksell/Geber, och den minskningen tar ut uppgången på Bonniers och Norstedts. I tabell 9.5 kan man se att "kvalitetsförlagen" sammanlagt har en nedgång i utgivningen från 1969 till 1970. Den är visserligen mycket liten men mycket talar för att man också bör ta en omstrukturering av "kvalitetsförlagens" utgivning med i bilden.

Man kan t ex notera att Bonniers minskar sin utgivning av översättningar, vilket tycks bekräfta uppgifterna om att den s k förlagskrisen i hög grad skulle drabba utgivningen av kvalificerad utländsk skönlitteratur. Vidare kan man konstatera att Bonniers skär ner antalet romandebutanter kraftigt, medan antalet lyrikdebutanter, som minskat redan 1967 och 1968, förblir på samma låga nivå. Det totala antalet lyrikutgåvor på Bonniers minskar något, och detsamma gäller lyrikutgivningen på Rabén & Sjögren och Norstedts.

Det förefaller alltså som om "kvalitetsförlagen" 1970 lyckats upprätthålla sina totala utgivningssiffror från föregående år främst genom att skära ned på utgivningen inom mindre lönsamma kategorier. Denna omstrukturering tycks emellertid inte ha givit tillfredsställande resultat, eftersom omfattande nedskärningar rapporteras även 1971 och 1972. En enkät som Svenska Bokförläggareföreningen har gjort hos sina medlemsförlag[1] visar att den totala utgivningen på de förlag som besvarat enkäten visserligen inte sjönk nämnvärt från 1970 till 1971. Men ser man till de olika kategorier som specificeras i enkäten, finner man att skönlitteraturen – särskilt översättningarna – fortsatte att minska, medan facklitteraturen i regel ökade en del.

För 1972 föreligger, eftersom enkäten gjordes vid mitten av detta år, endast preliminära siffror, men de talar ett tydligt språk. Än en gång har omstruktureringen och nedskärningarna visat sig otillräckliga, och nu sjunker titeltalen inom alla de redovisade kategorierna – såväl de skönlitterära som de facklitterära. Man kan särskilt notera att även de svenska originalen minskar kraftigt i antal 1972.

Bonniers, som har ett speciellt intresse i detta sammanhang på grund av sin under många decennier dominerande ställning inom svensk bokut-

[1] Enkäten, som har utförts för litteraturutredningens räkning, har besvarats av 27 förlag. Inget av de förlag som inte svarat har en så omfattande utgivning att helhetsbilden skulle kunna påverkas. I de siffror som lämnats ingår inte skolböcker och populärpocketböcker.

givning, uppger att förlaget 1972 räknar med att utge totalt 290 titlar. Detta skulle innebära en minskning med närmare 45 % från 1970 då totalutgivningen var 516 titlar. Lyrikutgivningen beräknas minska med ca 47 % och de skönlitterära översättningarna inom andra genrer med nära 50 %. Antalet skönlitterära debutanter har från 1970 till 1972 gått ner med hela 70 %.

Nedskärningen torde också innebära att Bonniers inte längre är det ledande förlaget när det gäller antalet utgivna titlar skönlitteratur. Åtminstone för tillfället har B Wahlström, som ökat sin utgivning sedan 1970, och möjligen också Wennerbergs passerat Bonniers, vilket ytterligare bekräftar massmarknadslitteraturens framgångar.

Det är alltså uppenbart att de tendenser till nedskärning och omstrukturering av utgivningen på de ledande "kvalitetsförlagen" som tydligt kan spåras redan under perioden 1965–1970 har förstärkts under de senaste två åren. Hur detta har påverkat deras utbud i kvalitativt avseende kan inte bedömas utifrån de tillgängliga uppgifterna. Men utvecklingen måste anses som mycket beklaglig om den, som det förefaller, innebär att förlagen i allt större utsträckning satsar på underhållningslitteratur och hos publik och kritik väl etablerade författare men allt mindre på den unga svenska litteraturen och den kvalificerade översättningslitteraturen.

10 Utgivningen av lyrik 1965–1970[1]

10.1 *Undersökningens uppläggning*

I föregående kapitel, som behandlar den skönlitterära utgivningen i dess helhet, har det på många punkter funnits anledning att särskilt observera lyrikens roll. De allmänna tendenserna i lyrikutgivningen kan alltså förutsättas vara kända för läsaren, och i detta kapitel ska endast viktigare fakta upprepas. Även de uppgifter rörande titelutbudet, som inte tidigare lämnats i kapitel 9, kommer dock att göras tämligen kortfattade. Huvudvikten i denna specialundersökning kommer att läggas vid resultatet av en enkät om försäljningen av lyrikböcker tryckta 1966.

Som framgått av avsnitt 8.6 grundar sig lyrikundersökningen på exakt samma material som skönlitteraturundersökningen. Ur detta har alltså utvalts alla utgåvor med något av följande klassifikationssigna: Hc.03, Hc.03(s), Hce.03 och Hce.03(s). Dessa bildar hela materialet, och inga kompletteringar har gjorts.

Däremot finns ett bortfall på ganska precis 15 % när det gäller specialstudien över försäljningen (avsnitt 10.5). För vissa av böckerna har inga uppgifter inkommit och för andra har uppgifterna varit alltför bristfälliga för att läggas till grund för den statistiska behandlingen.

10.2 *Den årliga utgivningen av lyrik*

Lyriken är en mycket speciell genre inom skönlitteraturutgivningen, eftersom den innehåller så få titlar som kan betecknas som populärlitteratur. I en årlig produktion på över hundra titlar kan man i regel bara finna en handfull som motsvarar en bredare publiksmak. Och även bland bästsäljarna inom lyriken är det svårt att finna några motsvarigheter till romanens massmarknadsvarianter. De lyrikförfattare, vars böcker säljs i tusentals exemplar, hör i allmänhet lika mycket till den "finlitterära" sektorn som de med en försäljning omkring hundra exemplar.

Detta innebär att en statistik över lyrikutgivningen kan sägas vara betydligt mera representativ för kvalitetslitteraturen än statistiken över romanutgivningen, där populärlitteraturen och framför allt massmark-

[1] Kapitlet är författat av fil kand Hans Olof Johansson.

Tabell 10.1 Utgivningen av lyrik 1965–1970 fördelad på svenska original och översättningar: antal titlar.

	1965	1966	1967	1968	1969	1970	Summa
Svenska original							
Antal titlar	136	144	109	120	99	89	697
Procent	87,7	86,7	86,5	87,6	82,5	80,9	85,6
Översättningar							
Antal titlar	19	22	17	17	21	21	117
Procent	12,3	13,3	13,5	12,4	17,5	19,1	14,4
Summa	155	166	126	137	120	110	814

nadslitteraturen i alltför hög grad påverkar siffrorna. Vi har i kapitel 9 sett att statistiken över skönlitteraturutgivningen i stort inte motsvarar den utveckling som den kvalificerade litteraturen genomgått under de senaste åren. Det har ofta varit nödvändigt att i denna framställning peka på att massmarknadslitteraturens expansion dolt den stagnation eller till och med nedgång, som man kan spåra i de delar av materialet som bättre motsvarar den kvalificerade litteraturen, bl a inom lyriken.

Tabell 10.1 visar den drastiska utveckling som lyrikutgivningen genomgått under perioden 1965–1970. Från periodens första år har antalet utgåvor sjunkit med närmare 30 %, och vi kan också se att denna nedgång endast drabbat de svenska originalen, medan översättningarna är mycket jämnt fördelade på de olika åren.

Vi har tidigare kunnat konstatera att nedgången från 1965/66 till 1967/68 i mycket hög grad kan tillskrivas Bonniers, vars roll illustreras av följande siffror över lyrikutgivningen fördelad på tvåårsperioder:

	1965–66	1967–68	1969–70
Bonniers	128	71	79
Övriga förlag	193	192	151
Summa	321	263	230

Att gruppen övriga förlag så väl håller sin ställning under mellanperioden betyder dock inte att Bonniers är det enda förlag som skär ned sin utgivning. Bland de fem förlag som under åren 1965–1970 har den största lyrikutgivningen är det ytterligare tre som minskar antalet lyrikutgåvor 1967/68 jämfört med 1965/66. Norstedts är det enda av de större förlagen som ökar lyrikutgivningen 1967/68.

I den fortsatta minskningen av lyrikutgivningen har Bonniers ingen del. Förlaget ökar i själva verket sitt utbud av lyrik något under perioden 1969/70, och av de övriga fem stora förlagen är det endast två som minskar sin utgivning. Norstedts återgår till ungefär samma nivå som 1965/66 och på Wahlström & Widstrand är minskningen mycket blygsam. Om man räknar samman lyrikutgivningen på de fem största förlagen finner man en mycket liten ökning från 1967/68 till 1969/70.

Den kraftiga nedgången i lyrikutgivningen vid mitten av den undersökta perioden kan alltså sägas helt bero på de större förlagen, i synnerhet Bonniers som skar ned sin lyrikutgivning med över hälften på

ett år – från 77 titlar 1966 till 35 titlar 1967. Men under resten av perioden håller dessa förlag i stort sett sina positioner, och istället minskar utgivningen på de mindre förlagen. Man kan säkert utgå ifrån att denna nedgång har ett samband med den minskade privatutgivningen 1969 och 1970 (se avsnitt 9.4).

Det kan också vara på sin plats att nämna något om hur denna utveckling inverkat på återväxten bland författarna. På följande sätt har lyrikdebutanterna fördelat sig på tvåårsperioder:

	1965–66	1967–68	1969–70
Bonniers	23	16	15
Övriga	47	48	32
Summa	70	64	47

Vi ser att utgivningen av debutböcker i stort sett följer den allmänna utvecklingen, men nedgången för debutanterna är 1967/68 inte lika stor. Den procentuella andelen debutanter ökar i själva verket från 1965/66 till 1967/68, och detta gäller också för utgivningen på Bonniers separat. Däremot minskar debutanternas andel under den sista tvåårsperioden, både på Bonniers och inom hela utgivningen. Bonniers har dock fortfarande en högre procent debutanter än 1965/66.

I högre grad än debutanterna har en annan grupp drabbats av förlagens nedskärningar. Det är de s k nyare författarna – de som debuterat tidigast fem år före den bok som noterats i materialet. Nyare författare exklusive debutanter har under perioden följande utgivning av lyrikböcker, fördelad på tvåårsperioden:

1965–66	1967–68	1969–70
48	36	27

Detta innebär inte bara en minskning i absoluta tal utan också en fortgående procentuell minskning i förhållande till den totala förstagångsutgivningen. En stor del av dessa författare torde vara sådana som har kanske ett par tre böcker bakom sig men som inte har nått några nämnvärda framgångar vare sig hos kritik eller publik. Och förklaringen till nedgången skulle då kunna vara att förlagen visserligen alltjämt satsar på ganska många debutanter men att man ger dem färre chanser än tidigare. En författare som inte lyckas skulle alltså numera på ett tidigare stadium hindras utge sina böcker, och kanske har även författare med större utgivning bakom sig drabbats av detta.

10.3 *Förlag med utgivning av lyrik*

Den svenska lyrikutgivningen under perioden 1965–1970 fördelar sig på drygt 150 förlag. Endast ungefär en femtedel av dem gav ut mer än två titlar, och en mycket stor del kan alltså betraktas som tillfälliga utgivare, vanligen av typen "eget förlag".

Eftersom det många gånger är svårt att avgöra vad man ska betrakta som eget förlag, går det inte att ange några exakta tal för den

utgivningsformens andel av lyrikutgivningen eller för lyrikens andel av utgivningen på eget förlag. Men man kan utan vidare säga att omkring 60 % av privatutgivningen utgörs av diktböcker – det är alltså en betydligt högre siffra än de ca 10 % som lyriken utgör av den totala skönlitteraturutgivningen under perioden. Förklaringen torde dels vara att det är lättare att få ihop material till en relativt tunn diktsamling än till en prosabok och dels att den tunnare diktsamlingen är mycket billigare att trycka. Och på senare år har tryckkostnaderna nått en så hög nivå att det är få personer som har råd att på egen bekostnad låta framställa ens en mindre bok. Det är inte underligt att utgivningen på eget förlag är på tillbakagång.

Tabell 10.2 visar vilka förlag som utgivit mer än två lyriktitlar under perioden 1965–1970. Tabellen bygger på ett större material än de övriga i detta avsnitt, då även dubbelklassificerade böcker vilka som ena signum har Hc.03, Hc.03(s), Hce.03 eller Hce.03(s) har räknats in. Detta tillägg uppgår som synes till 49 titlar, och man kan alltså konstatera att ett mycket stort antal av de dubbelklassificerade böckerna i skönlitteraturundersökningen (se tabell 9.6) till någon del består av lyrik.

Tabell 10.2 Utgivningen av lyrik fördelad på förlag: antal titlar.

	1965	1966	1967	1968	1969	1970	Summa
Bonniers	52	78	39	36	44	41	290
Rabén & Sjögren	7	14	7	9	12	5	54
Tiden/FIB	9	10	6	7	7	8	47
Norstedts	9	3	10	10	6	4	42
Wahlström & Widstrand	10	6	6	7	5	6	40
Zinderman	4	4	4	5	4	6	27
Prisma	8	4	2	1	1	3	19
Författarcentrum	–	–	–	15	2	–	17
Gidlunds/Bok och bild	1	5	4	3	2	2	17
C Topelius	4	6	–	5	2	–	17
Verbum	8	2	2	1	2	2	17
Cavefors	1	2	2	1	4	3	13
LT	2	–	3	3	3	2	13
Gummessons	1	4	2	1	2	2	12
Forum	1	1	1	1	1	6	11
Hembygdsförlaget	4	2	1	1	2	–	10
Almqvist & Wiksell	3	1	3	–	–	–	7
Sveriges Radio	1	2	1	1	2	–	7
Proprius	–	1	–	1	–	4	6
Gleerup	–	1	2	–	–	2	5
Bokvännerna	–	1	2	–	–	1	4
Förenade författare	2	1	–	1	–	–	4
Kyrkliga förlaget	–	–	–	1	–	3	4
Lundaförlaget	1	1	1	–	1	–	4
Rundqvist	–	1	2	–	–	1	4
Castell	–	–	1	1	1	–	3
Hall	–	1	2	–	–	–	3
Litteraturförlaget	–	1	–	2	–	–	3
Natur och Kultur	–	1	–	2	–	–	3
Spektra	–	–	–	1	–	2	3
Wezäta	–	1	1	1	–	–	3
Övriga förlag och utgivare	32	21	34	27	22	18	154
Summa	160	175	138	144	125	121	863

Jämfört med tabell 9.3, som omfattar hela skönlitteraturen, är det i tabell 10.2 framför allt en grupp förlag som helt försvunnit. Det är massmarknadsförlagen, vilka överhuvudtaget inte har någon utgivning av lyrik.

De fem största förlagen när det gäller lyrikutgivning är desamma som de fem största "kvalitetsförlagen" när det gäller skönlitteraturutgivningen som helhet. Men ordningen mellan dem är något ändrad. Störst är även här Bonniers, som sammanlagt under perioden 1965–1970 utgav 33,6 % av alla lyriktitlar, inklusive de dubbelklassificerade. Förlaget har alltså en ännu starkare ställning inom lyrikutgivningen än inom den samlade skönlitteraturutgivningen, vilket till stor del förklaras av massmarknadsförlagens roll. Bland de fem största förlagen är det bara Norstedts som har en mindre andel av lyrikutgivningen än av hela skönlitteraturen; de övriga har ökat sina andelar jämfört med tabell 9.3. Den årliga utvecklingen för dessa förlag har berörts i avsnitt 10.2.

Bland de övriga förlag som avancerat om man jämför med tabell 9.3 och alltså har en förhållandevis stor utgivning av lyrik märks Zinderman, Författarcentrum (vars hela utgivning består av foldrar med dikturval), Gidlunds, C Topelius (som främst givit ut diktantologier kring temata som kärlek, vänskap och årstider) och Hembygdsförlaget.

10.4 *Förstagångsutgivningen av lyrik*

För lyrikutgivningen liksom för de flesta andra sektorer av den svenska bokutgivningen är det svårt att finna jämförbar statistik över längre perioder. Men åtminstone en del av lyriken – för övrigt den ur många synvinklar viktigaste delen – har behandlats i en tidigare undersökning[1] och dess statistik täcker den svenska förstagångsutgivningen av lyrik under perioden 1931–1960. Det kan alltså vara på sin plats att här göra vissa jämförelser mellan den aktuella lyrikutgivningen och tidigare decenniers utgivning.

Tabell 10.3 visar förstagångsutgivningen av svensk lyrik i original fördelad på femårsperioder och uppdelad på Bonniers och övriga förlag. Man bör observera att denna statistik bygger på innehållet i Svensk bokkatalog (femårskatalogerna) som upptar flera titlar än årskatalogerna, och dessutom upptar den de antologier som innehåller förstagångspublicerade dikter. För att siffrorna från den här aktuella undersökningen ska

[1] Hans Olof Johansson, Svensk lyrik 1931–1960. En översikt av originalutgivningen i bokform (Litteratur och samhälle, nr 63, 1969).

Källa: Hans Olof Johansson, Svensk lyrik 1931–1960. En översikt av originalutgivningen i bokform (Litteratur och samhälle, nr 63, 1969), tab 5 och 13.

Tabell 10.3 Förstagångsutgivningen av svensk originallyrik på Bonniers och övriga förlag 1931–1960: antal titlar.

	1931–35	1936–40	1941–45	1946–50	1951–55	1956–60	Summa
Bonniers							
Antal	54	77	89	118	102	121	561
Procent	14,7	24,4	25,7	30,4	22,9	24,6	23,8
Övriga förlag och utgivare	313	239	257	270	344	371	1 794
Summa	367	316	346	388	446	492	2 355

Tabell 10.4 Förstagångsutgivningen av svensk originallyrik på Bonniers och övriga förlag 1965–1970: antal titlar.

	1965	1966	1967	1968	1969	1970	Summa
Bonniers							
Antal	35	48	22	23	25	23	176
Procent	35,0	46,2	25,9	26,7	34,2	32,9	34,0
Övriga förlag och utgivare	65	56	63	63	48	47	342
Summa	100	104	85	86	73	70	518

bli jämförbara med dem i tabell 10.3 bör man lägga på uppskattningsvis 10–20 %.

Med undantag för en nedgång 1936/40, som till mycket stor del beror på en betydande svacka i hela bokutgivningen år 1940 (se avsnitt 8.1 och tabell 8.1), har lyrikutgivningen i antal titlar räknat ökat stadigt från femårsperiod till femårsperiod ända fram till 1960-talets slut. Den sammanlagda utgivningen 1956/60 uppgick till 492 förstagångsutgivna diktböcker. Vad som hände under den mellanliggande femårsperioden vet vi alltså inte så mycket mera om än att utgivningen år 1965 låg på en ganska hög nivå jämfört med de siffror som finns för slutet av 1950-talet. Den siffra man ur tabell 10.4 kan få fram för utgivningen 1966/70 ligger visserligen betydligt lägre än siffrorna för både 1951/55 och 1956/60, men då bör man alltså kompensera det bortfall som årskatalogerna har. Om man väljer att öka antalet med 15 %, vilket kan vara rimligt, uppnår man en utgivningssiffra för perioden 1966/70 på ca 480 titlar. Det förefaller alltså som om lyrikutgivningen stagnerat efter den stadiga ökning som fortgick åtminstone till slutet av 1950-talet, kanske ända fram till början av 1960-talet.

Ser man sedan på Bonniers roll finner man att förlaget under hela perioden 1931–1970 varit det helt dominerande förlaget när det gäller förstagångsutgivning av lyrik. Den procentuella andelen har varierat ganska mycket men har sedan 1936/40 legat klart över 20 % – under perioden 1946/50 till och med över 30 %. Om man på samma sätt som ovan kompenserar bortfallet i årskatalogerna med att lägga på 15 % på totalsumman för perioden 1966/70 – men givetvis inget på Bonniers eftersom detta förlags hela utgivning registrerats i årskatalogerna – kommer man fram till att Bonniers andel även då låg omkring 30 %. Det förefaller alltså som om Bonniers betydelse för den svenska lyrikutgivningen inte har minskat utan rent av – med reservation för de allra senaste årens utveckling – har ökat jämfört med läget på 1950-talet.

10.5 *Försäljning av diktsamlingar tryckta 1966*

Det torde vara allmänt bekant att diktsamlingar tillhör de böcker som säljs minst, men man ser sällan några siffror som illustrerar detta förhållande. I de undersökningar som för litteraturutredningens räkning utförts vid statens pris- och kartellnämnd ingår dock en studie över försäljningen av olika kategorier av litteratur (avsnitt 2.3), där lyrik

tillsammans med dramatik och aforismer bildar en av kategorierna. SPK:s undersökning, som bygger på ett statistiskt urval av förstagångsutgivningen på 13 av de största förlagen, visar tydligt skillnaderna i försäljning mellan å ena sidan lyrik, dramatik och aforismer och å andra sidan övriga skönlitterära kategorier.

Den speciella studie över lyrikförsäljningen som här ska redovisas avsåg i princip att omfatta samtliga lyrikböcker som trycktes 1966, alltså även olika slag av omtryck. En begäran om uppgifter har således utsänts till alla förlag och utgivare av diktböcker med detta tryckår, med undantag för ett litet fåtal som inte kunnat anträffas. Från ytterligare några förlag och utgivare inkom inga uppgifter eller endast mycket bristfälliga uppgifter som inte var användbara vid den statistiska behandlingen. Sammanlagt uppgår bortfallet till ca 15 % av populationen.

För den sektor där bortfallet är störst, utgivningen på eget förlag, kan man misstänka att det finns en tendens i bortfallet. Det kan vara så att författare med låga försäljningstal varit mindre benägna att svara än andra. Dessutom kan man inte bortse från möjligheten att vissa författare uppgivit högre försäljningstal än de verkliga.

Trots alla reservationer måste man konstatera att viktiga sektorer av utgivningen ändå är väl täckta. Det gäller inte minst de största förlagens utgivning, där bortfallet är mycket litet. Risken för felaktiga siffror är där också mycket liten.

På grund av de förhållanden som anförts och på grund av att materialet delvis är mycket disparat kommer endast en del av försäljningssiffrorna att redovisas i form av statistik. Det gäller vissa mera homogena kategorier inom förstagångsutgivningen av svenska original.

I övrigt kommer endast exempel på försäljningen inom somliga kategorier att lämnas.

Den statistik som redovisas och de övriga exempel som lämnas kommer enbart att gälla den tryckta upplagans storlek (inklusive de tilltryckningar som i vissa fall gjorts under perioden 1966–1969) samt försäljning till fullt pris under tiden fram till 31.12.1969 eller 31.3.1970. Anledningen till att två alternativ lämnats ifråga om slutdatum är att förlagen på detta sätt kunnat välja det datum som passat deras redovisningssystem bäst. Eftersom huvuddelen av försäljningen sker inom några månader efter utgivandet av en normal diktsamling betyder denna differens mycket lite.

Uppgifter om realisationsförsäljning har också insamlats, men det har visat sig alltför svårt att på ett meningsfullt sätt bearbeta dessa uppgifter, då realisationerna skett vid mycket varierande tidpunkter och under skiftande former. I vissa fall kan man misstänka att den realisationsförsäljning som uppgivits i själva verket har bestått i att avyttra restupplagan till en eller flera återförsäljare. Man kan dock allmänt nämna att försäljning till nedsatt pris ofta överstiger försäljningen till fullt pris – många gånger är skillnaden anmärkningsvärt stor.

En annan speciell form av försäljning, som emellertid är en del av fullprisförsäljningen, är den som sker till Bibliotekstjänsts sambindning. För lyriken torde den spela en förhållandevis stor roll, och ibland överstiger den till och med den normala bokhandelsförsäljningen. Sam-

manlagt 106 av de 1966 tryckta lyrikutgåvorna upptogs på sambindningslistor, och av dem köpte man 13 914 exemplar, dvs i genomsnitt 131 exemplar per bok.

Tabell 10.5 visar genomsnittsförsäljningen för förstagångsutgivningen av svenska författares verk med tryckår 1966. Någon totalsiffra lämnas inte, eftersom en sådan skulle säga mycket lite om verkliga förhållanden. Istället har utgivningen uppdelats på några olika förlag och förlagstyper.

De förstagångsutgivna diktsamlingarna på Bonniers förlag har i genomsnitt tryckts i 1 582 exemplar och sålts i 637 exemplar till fullt pris. Talen för debutböcker ligger som man kunde vänta betydligt lägre, men åtminstone försäljningssiffran förefaller ändå ganska hög. Detta beror på att en av Bonniers debutdiktsamlingar detta år sålde osedvanligt bra, Anna-Clara Tjernelds Tjejdikter, som kom upp i en sammanlagd försäljning på 2 667 exemplar. Om man räknar ut genomsnittsförsäljningen på Bonniers övriga debutdiktsamlingar 1966, får man talet 213 som torde ge en mera realistisk bild av de ekonomiska betingelserna för debutlyrik.

De två förlag som näst efter Bonniers har den största förstagångsutgivningen av lyrik 1966, Rabén & Sjögren och Wahlström & Widstrand, har

Tabell 10.5 Genomsnittsförsäljning för förstagångsutgivna diktsamlingar av svenska författare, tryckta 1966: antal exemplar.

	Antal titlar	Genomsnittligt antal tryckta exemplar	Genomsnittlig försäljning
Förstagångsutgivning på Bonniers	46	1 582	637
Därav debutböcker	13	968	402
Förstagångsutgivning på Rabén & Sjögren och Wahlström & Widstrand	15	1 092	291
Därav debutböcker	3	1 146	227
Förstagångsutgivning på samtliga de tre största förlagen	61	1 462	552
Därav debutböcker	16	1 001	369
Förstagångsutgivning exklusive debutanter på de tre största förlagen	45	1 626	617
Förstagångsutgivning exklusive debutanter på övriga förlag	14	796	239
Förstagångsutgivning på religiösa förlag	3	1 333	744
Förstagångsutgivning på icke religiösa förlag och på eget förlag	11	650	101
Förstagångsutgivning på eget förlag	4	413	131
Förstagångsutgivning på reguljära förlag med landsomfattande bokhandelsdistribution	7	929	209

av praktiska skäl sammanförts i tabellen. Ytterligare ett par förlag skulle under normala omständigheter ha kunnat föras till samma grupp men är inte alls representerade i materialet. Norstedts har normalt en ungefär lika stor förstagångsutgivning av lyrik som de två sistnämnda förlagen, men detta år utkom endast tre böcker i den kategorin på förlaget och några uppgifter om försäljningen av dem har inte inkommit. LT som också brukar ha en tämligen stor förstagångsutgivning av svensk lyrik gav 1966 inte ut någon sådan diktsamling.

Såväl tryckningstalet som försäljningstalet på Rabén & Sjögrens och Wahlström & Widstrands förstagångsutgivna lyrik ligger i genomsnitt betydligt lägre än motsvarande på Bonniers. Siffrorna för debutböcker på de båda förlagen ligger däremot förhållandevis högt, särskilt om man jämför med Bonniers debutböcker exklusive Anna-Clara Tjerneld. Den bok som drar upp talen är en ganska speciell utgåva, Tord Halls Entropi, som skrivits med hjälp av dator och därigenom fick en del extra publicitet. Wahlström & Widstrand lät trycka den i 1 750 exemplar och försäljningen till fullt pris översteg 400 exemplar. De två övriga debutböckerna på de båda förlagen trycktes i vardera drygt 800 exemplar och såldes i 143 respektive 82 exemplar.

Den följande raden i tabellen ger genomsnittstalen för samtliga förstagångsutgivna svenska diktsamlingar på de tre förlag – Bonniers, Rabén & Sjögren och Wahlström & Widstrand – som 1966 hade den största utgivningen av sådana böcker. Man kan nämna att av de 61 utgåvorna i detta material var det endast sex som såldes i över 2 000 exemplar till fullt pris. Författare till dessa böcker var Bo Bergman, Gunnar Ekelöf, Lars Forssell, Alf Henrikson, Anna-Clara Tjerneld och Tomas Tranströmer. Samtliga utkom på Bonniers.

Antalet förstagångsutgivna diktsamlingar med mycket låg försäljning var betydligt flera på de tre förlagen. Tre av Bonniers utgåvor såldes i mindre än 50 exemplar. En på Wahlström & Widstrand, tre på Rabén & Sjögren och sju på Bonniers såldes i mellan 50 och 100 exemplar. Ytterligare 15 böcker på de tre förlagen såldes i mindre än 200 exemplar.

Om man undantar debutanterna finns i detta material endast 14 förstagångsutgivna diktsamlingar som utgivits av andra förlag än de tre största. Genomsnittssiffror för debutanter på övriga förlag lämnas inte eftersom materialet är mycket disparat.

Förstagångsutgivningen exklusive debutanter på övriga förlag skiljer sig som synes ganska mycket från motsvarande utgivning på de tre största förlagen, och även här är det ett tämligen disparat material som sammanställts. Därför har en uppdelning på mindre kategorier gjorts, och det visar sig att utgåvor på religiösa förlag har den största genomsnittsförsäljningen av alla kategorier i tabellen, medan resten av förstagångsutgivningen exklusive debutanter på övriga förlag har den lägsta genomsnittsförsäljningen av alla. För kategorierna förstagångsutgivning exklusive debutanter dels på eget förlag, dels på reguljära förlag med landsomfattande bokhandelsdistribution redovisas också genomsnittsupplaga och genomsnittsförsäljning.

Inom gruppen eget förlag finns den bok som har den minsta försäljningen i hela det inkomna materialet. Den har sålts i endast åtta (!)

exemplar till fullt pris och ett exemplar till nedsatt pris. Detta aktualiserar det problem som ovan berörts – att alla författare som utger på eget förlag förmodligen inte är lika villiga att erkänna hur få exemplar de sålt. Alltså bör man kanske inte fästa för stort avseende vid den försäljningssiffra som tabellen ger för gruppen eget förlag.

Till sist ska även några andra kategorier än förstagångsutgivningen beröras. Dessa kommer dock inte att redovisas i någon tabell.

Kategorin omtryck av originalverk, det vill säga nya upplagor och utgåvor av hela diktsamlingar i den form författaren givit dem, består till mycket stor del av pocketböcker, eftersom Bonniers 1966 gav ut fem klassiska svenska diktsamlingar i Delfinserien. Utgåvorna i denna kategori har i regel sålts i flera tusen exemplar, men det finns också en – utgiven på ett reguljärt förlag med tämligen stor lyrikutgivning – som bara har sålts i tolv exemplar.

Den kategori som består av samlade dikter och urval ur enskilda författares produktion är större och uppvisar också mycket skiftande försäljningssiffror. En betydande grupp är t ex Bonniers utgåvor av olika författares samlade dikter. Dessa har i allmänhet tryckts flera gånger före 1966, och vissa av dem har under årens lopp kommit upp i en sammanlagd försäljning på över 50 000 exemplar. Några påfallande låga försäljningstal träffar man inte på inom denna kategori, och man kan räkna med att förlagen är ganska säkra på en god försäljning innan de ger ut böcker av denna typ.

Inte fullt lika höga är försäljningssiffrorna inom kategorin antologier, men ändå är det här som den högsta genomsnittssiffran visar sig. Att diktantologierna med tryckår 1966 i genomsnitt har sålts i över 55 000 exemplar beror alltså inte på en genomgående hög försäljning. Det är i själva verket en enda bok som orsakar denna rekordnotering, och även om ingen av de andra böckerna i kategorin hade sålts i ett enda exemplar skulle genomsnittsförsäljningen ha överstigit 50 000. Denna fantastiska bästsäljare var den ABC-bok med skämtverser som utgavs i samband med TV-serien Hylands hörna och såldes i 1 104 950 exemplar!

De lyrikutgåvor som trycktes 1966 uppvisar som framgått en mycket stor spännvid när det gäller försäljningens storlek. I själva verket har med säkerhet ingen annan svensk bok som utgavs detta år sålts i mera än en miljon exemplar och mycket få böcker – om ens några – sålts i mindre än åtta exemplar. Man kan alltså säga att lyriken 1966 omspänner hela det intervall som försäljningssiffrorna för den totala bokutgivningen i Sverige rör sig inom.

Det är dock uppenbart att lyrikförsäljningen i allmänhet är *mycket liten* jämfört med andra kategoriers försäljning. Den kvantitativt viktigaste delen av lyriken, förstagångsutgivningen av svenska författare, uppvisar nästan genomgående låga siffror.[1] Av 61 förstagångsutgivna diktböcker på de tre största förlagen såldes 29 i mindre än 200 exemplar, och inte ens siffror understigande 50 sålda exemplar är något helt unikt.

[1] Jfr avsnitt 2.3, där även debutanter behandlas särskilt (2.3.5).

11 Utgivningen av böcker i massmarknadsserier 1965–1970[1]

Den franske litteratursociologen Robert Escarpit skiljer ifråga om bokdistribution mellan två "kretslopp", det bildade och det populära.[2] Det är en beskrivning som stämmer in på förhållandena inte bara i Frankrike utan i en rad andra länder. I Sverige representeras de båda kretsloppen av två skilda distributionsföretag: Seelig & Co., som handhar så gott som all distribution till den fullsorterade bokhandeln (abonnemangsbokhandeln), och Svenska Pressbyrån, som levererar böcker till en rad olika typer av försäljningsställen vilka alla har det gemensamt att boken där bara är ett av många varuslag och oftast spelar en mycket blygsam roll i den totala omsättningen.

Den kanske mest påfallande skillnaden mellan de båda distributionskanalerna ligger i antalet försäljningsställen. Medan abonnemangsbokhandeln representeras av ca 300 boklådor, uppgår de av Pressbyråns återförsäljare som regelbundet saluför böcker till över 10 000. Till det bildade kretsloppet bör visserligen också grossistbokhandeln (en utbyggnad av den gamla B-bokhandeln) räknas, men det sammanlagda antalet försäljningsställen inom hela bokhandelssektorn överstiger ändå inte 500.

Som läget nu är kan man också urskilja en ganska klar gräns mellan de båda kanalernas boksortiment. Pressbyrån distribuerar huvudsakligen enklare underhållningslitteratur till låga priser – populärpocketböckerna som är den största gruppen kostar ytterst sällan mera än fyra kronor – och vidare populära handböcker, kalendrar m m. Bokhandeln å sin sida har visserligen också en hel del enklare underhållning i sitt sortiment, men genom abonnemangssystemet (se avsnitt 3.2) erbjuds kunden där ett rikare urval böcker av skiftande slag och till varierande priser, och dessa böcker finns till mycket stor del i lager hos varje enskild återförsäljare.

I princip råder numera – efter bruttoprissystemets upphävande – inga restriktioner för någon av kanalerna. Pressbyrån har rätt att distribuera vilka böcker som helst, efter att tidigare ha bundits av en prisgräns, och bokhandeln har aldrig haft några egentliga inskränkningar i sin rätt att distribuera böcker. Men i praktiken existerar alltså en skillnad. Bokhandeln har med få undantag valt att inte tillhandahålla den billigaste underhållningslitteraturen av typ populärpocketböcker, och Pressbyrån spelar en mycket blygsam roll i distributionen av dyrare böcker. Det senare kan illustreras med några siffror som bokförläggare Adam Helms

[1] Kapitlet är författat av fil kand Hans Olof Johansson.

[2] Robert Escarpit, Litteratursociologi (1970), s 86 ff.

publicerat rörande ett par bestsellers.[1] Den dyraste av dem, Thor Heyerdahls Expedition Ra (49:50 exkl moms), såldes i totalt 23 805 exemplar varav endast 300 (= 1,3 %) genom Pressbyrån, medan den billigare, Vilhelm Mobergs Min svenska historia I (20:– exkl moms), visserligen såldes betydligt mera genom Pressbyrån, 11 800 (= 8,1 %) av 145 000 exemplar, men med tanke på den stora skillnaden i antalet försäljningsställen mellan Pressbyrån och bokhandeln ter sig ändå Pressbyråns andel av försäljningen som mycket liten. På hösten 1971, alltså efter den tid som dessa siffror gäller, inledde Pressbyrån en kampanj bland sina återförsäljare för att stimulera dem att sälja även böcker som inte tillhör det traditionella sortimentet.[2] Det är alltså möjligt att situationen kan komma att förändras, men inte minst de erfarenheter som tidigare gjorts av kvalitetspocketförlagen visar att det finns betydande svårigheter som inte kan övervinnas med kampanjer. De returbestämmelser som gäller för Pressbyråns återförsäljare passar för billiga, lättsålda böcker men knappast för dyrare eller svårsålda böcker.[3] Dessutom har återförsäljarna i allmänhet mycket små möjligheter till exponering av samma bok under lång tid, och en bok som hamnar bakom eller under disken är i det närmaste omöjlig att sälja.

Men åtminstone en följd av nyordningen är mycket väsentlig. Numera kan man genom Pressbyråns återförsäljare beställa vilka böcker som helst, och detta innebär givetvis en avsevärd förbättring jämfört med tidigare, särskilt i de allt flera kommuner som saknar bokhandel.[4]

I detta sammanhang bör också Pressbyråns andel av den totala bokförsäljningen i landet beröras. Några helt tillfredsställande beräkningar som jämför de olika kanalernas försäljning räknat i antal exemplar torde inte finnas. Den statistik som brukar åberopas i sådana sammanhang[5] är baserad på böckernas försäljningsvärde och ger på grund av den stora skillnaden i medelpris mellan bokhandelns och Pressbyråns böcker ingen uppfattning om *antalet* sålda böcker.

Eftersom man inte känner medelpriset på böcker annat än för de speciella kategorier som statistiska centralbyrån medtar i sina indexberäkningar, är det inte lätt att bilda sig en säker uppfattning om hur många böcker som årligen säljs, vare sig totalt eller genom en speciell distributionskanal. En beräkning som nu utförts för litteraturutredningens räkning (se avsnitt 5.5.2 med tabell 5.6) visar emellertid att fackbokhandelns (inkl grossistbokhandel) och Pressbyråns andelar av det totala antalet sålda exemplar per år ligger mycket nära varandra – om man bortser från bokhandelns försäljning av skolböcker. Båda kanalerna skulle enligt den beräkningen sälja drygt 10 miljoner böcker per år, och det visar hur uppenbart man underskattar Pressbyråns bokdistribution, när man enbart räknar med andelen av det totala försäljningsvärdet och förbiser hur många böcker som verkligen når publiken via Pressbyrån.

Om man slutligen också betänker hur stor del av fackbokhandelns försäljning som utgörs av facklitteratur, inser man att Pressbyrån med största sannolikhet är den klart ledande distributören av skönlitteratur – i antal sålda exemplar räknat.

[1] Adam Helms, "Förlagskrisen" en branschkris (Svensk Bokhandel nr 3–4, 1972) s 37.

[2] TidningsNytt nr 10, 1971.

[3] Se t ex Bertil Hökby, Också ett sätt att räkna (Svensk Bokhandel nr 44, 1970, s 1350) och Svensk Bokhandel nr 49, 1970, s 1564.

[4] Jfr Nils Gunnar Nilsson, Kiosken – den nya kultplatsen (Vår Lösen nr 8, 1971), s 464.

[5] Se t ex Bengt Holmström & Åke Runnqvist, Boksverige (1971), s 111 och Läs- och bokvanor i fem svenska samhällen (SOU 1972:20), s 243. Jfr också kap 3.

11.1 *Populärlitteratur, kvantitetslitteratur, massmarknadslitteratur*

När Pressbyråns boksortiment kommer på tal bland representanter för det bildade kretsloppet, vare sig det rör sig om litteraturkritiker, bokhandlare, bibliotekarier, folkbildningsarbetare eller andra, används ofta subjektivt värderande termer som *smutslitteratur* och *oböcker*. Det säger sig självt att sådana benämningar endast är användbara i polemiska sammanhang. En ren kvalitetsbedömning skulle förmodligen – om den överhuvudtaget vore genomförbar – visa att gränsen mellan bokhandelns och Pressbyråns sortiment i det avseendet inte är så klar som många vill tro, åtminstone inte om man också tar hänsyn till försäljningsvolymen för "bra" och "dålig" litteratur.

De mera allmänna termerna *populärlitteratur* och *triviallitteratur* är svåra att definiera men torde i stort sett omfatta samma kategorier av litteratur. Den förstnämnda termen är inlånad från engelskan och franskan och har blivit ganska etablerad – inte minst på grund av sin likhet med termer som populärmusik och populärvetenskap. Ordet triviallitteratur däremot kommer från tyskan, där det länge varit en allmänt vedertagen term, men det har knappast slagit igenom på samma sätt i svenskan. Grundinnebörden torde vara ungefär densamma för båda termerna – det är en litteratur som är enkel, lättsmält och omtyckt av många – men vanligen får de också värderande innebörd. De som föredrar termen populärlitteratur motiverar det ofta med att triviallitteratur på svenska har en alltför negativ klang; man vill inte ha en värderande term som snarast är ägnad att fördjupa klyftan mellan två värderingssystem. Försvararna av termen triviallitteratur menar å sin sida att populärlitteratur låter alltför positivt och att själva ordet skulle verka som ett godkännande av de böcker som avses.

Just genom anknytningen till populärmusik torde dock *populärlitteratur* vara den mest lämpliga av de två termerna – om man inte eftersträvar en direkt värderande benämning. Dessutom är det givetvis en fördel att den redan är ganska etablerad. I sammanhang som detta är emellertid inte heller denna term med sin tämligen diffusa anknytning till både produktions- och konsumtionsledet i den litterära processen särskilt användbar. Populärlitteraturen är en mycket vagt avgränsad massa, som innefattar såväl bokhandels- som pressbyråböcker, såväl mycket enkel som relativt kvalificerad underhållning.

Främst till komsumtionsledet hänför sig termen *kvantitetslitteratur*[1] som är en samlande beteckning för de böcker som köps eller läses av många, oavsett vilket estetiskt eller moraliskt anseende böckerna har och vilken distributionskanal de tillhör. Denna term är möjlig att definiera praktiskt på ett helt annat sätt än de tidigare nämnda och den kan alltså mycket väl användas i vetenskapliga sammanhang. För undersökningar som omfattar kortare perioder är försäljningen det enda tillförlitliga kriteriet, men för längre perioder kan också antalet upplagor vara en mycket god mätare. Inte heller begreppet kvantitetslitteratur kan anknytas till någon speciell distributionskanal; i själva verket torde förutsättningen för verkligt höga försäljningssiffror vara att boken överskrider gränsen mellan de båda kretsloppen.

[1] Se Erland Munch-Petersen, Romantisk underholdning (1970), s 167 ff.

Den specialundersökning som här ska redovisas avser alltså att kartlägga den del av den skönlitterära produktionen i Sverige som säljs huvudsakligen genom Pressbyrån. Även om såväl populärlitteraturen som kvantitetslitteraturen till betydande del består av just sådana böcker, är ingen av dessa termer riktigt adekvat i sammanhanget. Bortsett från att båda kategorierna inkluderar en viss mängd bokhandelslitteratur, är det svårt att finna praktiskt användbara definitioner som motsvarar de verkliga förhållandena.

Vad som krävs är en term som direkt syftar på distributionskanalen, i detta fall Pressbyrån. En sådan term som vunnit viss spridning är *kiosklitteratur,* men nackdelarna är stora. Dels syftar den endast på en av Pressbyråns återförsäljarkategorier, dels torde den i allmänhet avse bara en del av de böcker som säljs genom Pressbyrån, främst populärpocketböckerna. En nackdel, om än inte lika vägande, är också den karaktär av skällsord som ordet fått i debattsammanhang.

Betydligt bättre är termen *massmarknadslitteratur,* som anspelar på den mycket stora marknad som Pressbyrån med sina tusentals återförsäljare utgör. Varje utgåva som till någon del säljs genom Pressbyrån kan emellertid inte betraktas som massmarknadslitteratur, eftersom vissa av återförsäljarna även har en förhållandevis stor försäljning av böcker som egentligen hör hemma inom bokhandelssektorn. Två olika villkor måste normalt uppfyllas för att en bok ska räknas till den verkliga massmarknadslitteraturen.

För det första bör boken rutinmässigt levereras till ett stort antal av Pressbyråns återförsäljare, som regel minst 2 500–3 000. Som exempel kan nämnas att den största populärpocketserien går ut till ungefär 9 600 återförsäljare, de flesta till mellan 6 000 och 8 000 och samtliga till uppskattningsvis ungefär 3 000[1]. Även vissa inbundna serier som B. Wahlströms Månadsdeckare och Elitromaner levereras till närmare 3 000 återförsäljare.[2]

För det andra bör mer än hälften av försäljningen ske genom Pressbyrån eller i varje fall en större del än genom bokhandeln. Även den växande varuhusförsäljningen, som i betydande utsträckning går utanför de två stora distributionskanalerna, och vissa former av direktförsäljning genom postorder bör i detta sammanhang räknas till massmarknadssektorn.

Den del av den svenska bokproduktionen som enligt dessa definitioner kan betecknas som massmarknadslitteratur är svår att exakt mäta men torde uppgå till 800–1 000 titlar årligen om man räknar både skönlitteratur, barnlitteratur och fackböcker. Proportionerna är också svåra att uppskatta, men skönlitteraturen för vuxna utgör utan tvekan den absolut dominerande delen.

Den bokkategori som dominerar Pressbyråns sortiment är de s k populärpocketböckerna. För dessa liksom för en stor del av den övriga massmarknadslitteraturen är den mer eller mindre periodiska utgivningen i serier ett viktigt led i marknadsföringen. Därigenom kan både produktion och distribution förenklas och förbilligas, och man kan utan överdrift säga att serieutgivningen är en av de viktigaste förutsättningarna för en framgångsrik marknadsföring genom Pressbyrån.

[1] Uppgifter från intendent Folke Lundberg vid Pressbyråns boksektion.

[2] Uppgift från redaktör Eva Vahlberg, B. Wahlströms förlag.

Det innebär att mycket få böcker som kan räknas till massmarknadslitteraturen är fristående från serier. För att exakt bestämma andelen skulle man behöva detaljerade uppgifter från både Pressbyrån och förlagen, men uppskattningsvis rör det sig inom skönlitteratursektorn inte om mera än högst 10 %.

11.2 *Populärpocketbokens föregångare*

Att populärpocketboken är besläktad med kvalitetspocketboken hörs på namnet. Släktskapet är närmast betingat av att båda boktyperna har en av sina förebilder i den amerikanska paperbackutgivning som inleddes av förlaget Pocket Books 1939 (se avsnitt 12.2). Karakteristiskt för denna var blandningen av kvalitetslitteratur och enklare underhållning samt massmarknadsdistributionen genom bl a drugstores. Här i Sverige uppträdde de första pocketserierna omkring 1950 och då ofta med just en sådan blandad utgivning (se avsnitt 12.3), men ganska snart blev serier med enbart lättare gods de dominerande. Vissa förlag kom att specialisera sig på utgivningen av populärpocketböcker, och när kvalitetspocketutgivningen fick sitt genombrott några år senare, skedde det i serier som visserligen siktade på en bredare marknad än den traditionella bokhandeln men som kanske på grund av ett allför exklusivt titelurval ändå missade massmarknaden. Den enda av de "blandade" serierna som kom att fortleva – och alltjämt gör det – var Zebraböckerna på Bonniers förlag. Men den fortlevde genom att ganska tidigt ändra karaktär; istället för att ge ut en blandning av kvalitetslitteratur och enkel underhållning gick man in för verk av författare som balanserar på gränsen mellan de båda typerna. Serien renodlades också så att den bara innehöll detektivromaner, såväl svenska original som översättningar. Av de större serier som med någon rätt kan kallas kvalitetspocket är Zebra den enda som samtidigt har varit en massmarknadsserie.

Men givetvis hade populärpocketboken också andra föregångare och förebilder än den amerikanska paperbackutgivningen. Billiga kriminalberättelser har en längre historia än så, inte bara i USA utan också i Sverige. Man kan nämna de s k *dime novels* som i överflöd uppträdde i USA från slutet av 1800-talet och som omkring sekelskiftet importerades hit med detektiven Nick Carter i spetsen. En rik flora av kriminalromaner och liknande erbjöd även den s k kolportagelitteraturen som under senare hälften av 1800-talet erövrade Sverige. Den såldes, som benämningen avslöjar, genom ombud (kolportörer) och utgivningen skedde häftesvis. Båda dessa litteraturtyper tycks emellertid i det närmaste ha försvunnit under loppet av 1910-talet, vilket förmodligen hade tre samverkande orsaker: den kampanj som i helig vrede riktades mot vad som betraktades som förråande lektyr, uppkomsten av de s k 25-öresserierna med "bättre underhållningsromaner" och filmens genombrott på bred front.[1]

Detektivromaner fanns det visserligen gott om också under den följande perioden, men någon större utpräglad massmarknadsutgivning i serier till låga priser tycks inte ha förekommit.

På 1930-talet uppträdde så de s k kriminalmagasinen, ett mellanting mellan tidskrifter och böcker. Den mest långlivade serien var Detektivmagasinet, som startade 1934 och som i likhet med flera andra serier,

[1] Om billighetsutgivningen i Sverige omkring sekelskiftet se Arne Hirdman, Alla tiders folkböcker (1950), särskilt s 105 ff.

t ex Alibi-magasinet (startad 1945) och Sexton Blake-magasinet (startad 1951), fanns kvar ännu då populärpocketböckerna hade blivit helt etablerade. De vanligen 64-sidiga numren var klammerhäftade och hade samma format som en bok. Varje nummer innehöll en avslutad detektiv- eller äventyrsroman, och priset var då Detektivmagasinet började utkomma 25 öre.

Men en serie som ännu mera påminde om populärpocketboken var Nyckelböckerna. Den började utkomma redan 1937 och kostade då 50 öre per nummer. Sidantalet var 96 och i motsats till magasinen var Nyckelböckerna trådhäftade. Denna serie kan på sätt och vis betraktas som den allra första populärpocketserien, eftersom den innan den så sent som 1970 upphörde hade fått populärpocketbokens format och allmänna utseende.

Den första massmarknadsserie som redan från början hade pocketutförande var Jaguarböckerna, vars första nummer utkom 1950. Under de följande åren tillkom en rad serier, som dock i många fall inledningsvis hade ett något större format än det för pocketboken vanliga. Bland dessa tidiga populärpocketserier kan man nämna Pingvinböckerna (1950), X-böckerna (1951), Manhattanböckerna (1952), Dollarböckerna (1953) och Meteorböckerna (1954). Därefter har serierna stadigt ökat i antal; 1965 uppgick de till omkring 35 och 1970 till närmare 50.

11.3 *Populärpocketboken och kvalitetspocketboken – en jämförelse*

Alla de yttre kriterierna på en kvalitetspocketbok gäller också för populärpocketboken: det behändiga formatet, det enkla häftningssättet, den effektivt utnyttjade satsytan, serieutgivningen, omslagets "säljande" egenskaper och det låga priset. Ändå är det inte svårt att se skillnaden mellan typiska representanter för de båda kategorierna, t ex mellan Delfinserien och Manhattanböckerna. Olikheterna börjar redan på omslagen. Medan Manhattans omslag visar spektakulära sexual- eller våldsscener, ofta en kombination av båda, i tämligen realistiskt utförande, har Delfin mera sobra, "konstnärligt" stiliserade omslagsteckningar. Båda typerna är avsedda som blickfång, men de appellerar till olika läsargrupper eller åtminstone till olika behov hos de presumtiva läsarna.

På samma sätt skiljer sig innehållet i de båda serierna. Manhattanböckerna syftar till att ge underhållning och spänning för stunden utan några framträdande konstnärliga biavsikter, medan rådande konstnärliga och litterära värderingar spelar en avgörande roll för titelurvalet i Delfinserien, som visserligen också innehåller en hel del detektivromaner men bara av författare som nått ett visst anseende även inom det bildade kretsloppet. Det är alltså fråga om en tydlig kvalitetsskillnad mellan de båda serierna, men den sammanhänger snarare med varierande målinriktning än med att den ena förläggaren medvetet skulle ge ut "dåliga" böcker. Serierna är uppenbarligen avsedda att tillfredsställa skilda behov; en annan sak är sedan om behoven verkligen blir tillfredsställda av dem.

Till innehållet skiljer sig de två kategorierna också därigenom att populärpocketböckerna uteslutande är skönlitterära. Varje serie har dessutom en specialinriktning som gör det möjligt för Pressbyrån att

indela dem i tre innehållskategorier: "deckare/äventyr" (som också omfattar t ex agentromaner), "western" och "romaner" (som snarare borde kallas romantik). Sådan specialinriktning är mycket ovanlig bland kvalitetspocketböckerna; flera av de största serierna har till och med en blandning av skön- och facklitteratur.

Ytterligare en principiell skillnad gäller marknadsföringen. Medan kvalitetspocketböckerna åtminstone ursprungligen var avsedda att förbli i marknaden en längre tid än normalboken, kännetecknas populärpocketboken av en mycket kort omloppstid, vanligen en månad till ett halvår. Åtskilliga återförsäljare, kanske de flesta, returnerar böckerna när nästa nummer i samma serie utkommer. Några bestämmelser som föreskriver snabba returer finns emellertid inte. Orsaken är snarast att utrymmet för bokexponering hos återförsäljarna vanligen är så litet. Möjligheten att köpa äldre nummer i serierna finns dock; somliga återförsäljare lagerhåller dem under längre tid, förlagen säljer även på postorder direkt till kunderna och dessutom är olika former av realisationer vanliga.

I praktiken har emellertid klyftan mellan kvalitetspocketböcker och populärpocketböcker vidgats. Försöken att marknadsföra de förra genom Pressbyrån har i stort sett slagit fel, och därmed är massmarknaden i egentlig mening åter reserverad för den enklare underhållningslitteraturen. Även de pocketserier som blandar enkel och mera kvalificerad litteratur har förvisats till den mindre marknad som bokhandeln utgör. I samband med denna allt skarpare boskillnad har också prisskillnaderna växt. Priset på de tidigare skönlitterära kvalitetspocketböckerna, t ex de första numren i Delfinserien, låg inte mycket över priset på populärpocketböcker. Båda kategorierna har visserligen ökat i pris under 1960-talets lopp, men ökningen har i avsevärt högre grad drabbat kvalitetspocketböckerna (se avsnitt 9.9, 11.12 och 12.13).

Förutsättningarna för den låga prissättningen för populärpocketböcker är bland annat den rationaliserade framställningsprocessen och satsningen på jämförelsevis säkra författare och verk. Både författare och översättare torde i allmänhet få en blygsam ersättning för sitt arbete, vilket också för med sig att svenska originalromaner är sällsynta. De utländska romanerna har när de kommer på svenska redan givit sina upphovsmän betydande intäkter från ett större språkområde, och de svenska har vanligen gått som följetonger i veckopressen. Det senare innebär också att huvuddelen av de svenska originalen tillhör kategorin romantik, eftersom få veckotidningar publicerar romaner av annat slag.

Även den redaktionella och tekniska framställningsprocessen påverkar prisläget i gynnsam riktning; antalet korrektur har åtminstone i vissa fall reducerats (med ett ökat antal tryckfel som naturlig följd), tryckpressarna har ofta en mycket stor kapacitet som utnyttjas till fullo etc.

Satsningen på säkra författare och verk innebär att förlagen ytterst ogärna experimenterar. Varje serie har i allmänhet sin egen image som inte förändras. Avsikten är att få en stadigvarande läsekrets som köper seriens alla nummer, och om serien inte får ett tillräckligt gensvar hos publiken läggs den ned snarare än att innehållet förändras. I enlighet med denna linje betonas också serienamnet i reklam och på bokomslag, medan enskilda författare och titlar kommer i bakgrunden.

11.4 *Undersökningens uppläggning*

Anledningen till att massmarknadslitteraturen blivit föremål för en särskild undersökning är naturligtvis att denna stora sektor av den svenska bokutgivningen sällan uppmärksammats i sådana sammanhang. Syftet med undersökningen är att belysa massmarknadslitteraturens ställning på bokmarknaden: hur stor utgivningen är, vilka typer av böcker det är som produceras för massmarknaden, vilka förlag som svarar för utgivningen etc. Avslutningsvis kommer också att göras ett försök att belysa hur stor försäljning massmarknadsböckerna har.

Av praktiska skäl har det inte varit möjligt att i denna delundersökning medta hela den utgivning som kan kallas massmarknadslitteratur. Det är i det närmaste omöjligt att för varje enskild titel avgöra i vilken utsträckning den säljs genom Pressbyrån och till hur många återförsäljare den levereras. Därför har undersökningen begränsats till att gälla böcker i serier, men eftersom minst 90 % av de skönlitterära massmarknadsböckerna ingår i sådana är det en ganska obetydlig inskränkning.

Även när det gäller serierna har det dock varit svårt att alltid kunna avgöra om de uppfyller båda de villkor som angivits för massmarknadslitteraturen – att böckerna levereras till ett stort antal återförsäljare (minst 2 500–3 000) och att huvuddelen av försäljningen sker genom Pressbyrån. I ett mycket litet antal fall torde de böcker som medtagits endast uppfylla ett av villkoren.

Dessutom tillkommer den svårighet som ligger i att Bibliografiska institutet inte alls eller endast ofullständigt registrerat en hel del av massmarknadsserierna. För att bilden av massmarknadsserieutgivningen skulle bli fullständig krävdes en komplettering av det material som Svensk bokförteckning ger. En sådan var också nödvändig av den anledningen att Bibliografiska institutet på grund av bristande resurser i bokförteckningen för år 1971 uteslutit huvuddelen av massmarknadsserierna, varvid ett antal böcker med tryckår 1970 helt fallit bort.[1]

Kompletteringen som omfattade sammanlagt 480 utgåvor fördelade på åren 1965–1970 gjordes med hjälp av Bibliografiska institutets manuskript till Svensk bokkatalog (den s k femårskatalogen) och i många fall genom bistånd från berörda förlag.

Liksom när det gäller kvalitetspocketundersökningen är alltså serietillhörigheten ett grundläggande villkor för att en bok ska medtas i denna undersökning. Inga krav har dock ställts på seriernas omfång, utan varje utgåva som anses tillhöra en massmarknadsserie ingår.

Varje serie som noterades under materialinsamlingen för skönlitteraturundersökningen (kapitel 9) och därvid fick ett kodnummer prövades med avseende på distributionskanal. Med hjälp av uppgifter från Pressbyrån och olika förlag bestämdes om den kunde räknas som massmarknadslitteratur. I första hand var alltså försäljningens fördelning på olika kanaler avgörande.

Drygt 60 serier visade sig vara typiska populärpocketserier och kunde utan vidare bestämmas i detta avseende liksom när det gällde antalet försäljningsställen. Förutom dessa har ytterligare ett 30-tal serier, de

[1] Om inskränkningen i Svensk bokförteckning se artiklar av Lars Furuland, Hans Olof Johansson och Sune Lindqvist i Dagens Nyheter 2.10, 29.10 och 5.11.1971. I maj 1972 återupptog Bibliografiska institutet registreringen av populärpocketböcker.

flesta omfattande bara ett fåtal titlar, bedömts vara massmarknadslitteratur enligt åtminstone ett av villkoren. Somliga serier kan ha en betydande varuhusförsäljning som tillsammans med pressbyråförsäljningen överstiger

Tabell 11.1 Förteckning över de serier som ingår i undersökningen av massmarknadsböcker.

Detektiv- och agentserier

A. A. Fair (Wennerbergs)
Agent FX-18 (Wennerbergs)
Agentserien (B. Wahlström)
Carter Brown (Wennerbergs)
Chase (B. Wahlström)
Dollarserien (Regal)
Elke-bok (Nordisk grafic)
Ett nytt Mike Shayne-mysterium (Wennerbergs)
Hank Janson (Wennerbergs)
Hemligt uppdrag (B. Wahlström)
Ironsides (Wennerbergs)
Jaguarböckerna (Wennerbergs)
Jerry Cotton (Regal)
Johnny Liddell (Wennerbergs)
John Stake (B. Wahlström)
Kometdeckaren (B. Wahlström)
Larry Kent (Wennerbergs)
Lindqvists kvalitetsdeckare (Lindqvist)
Manhattanböckerna (B. Wahlström)
Mannen från UNCLE (Wennerbergs)
Matt Helm (B. Wahlström)
Månadsdeckaren (B. Wahlström)
Nick Carter (Wennerbergs)
Norman Seger (Wennerbergs)
OSS 117 (B. Wahlström)
Peter Cheyney (B. Wahlström)
Peter Flynn (Wennerbergs)
Sam Durell (Wennerbergs)
Shell Scott (Regal)
Spillane (B. Wahlström)
Styrbjörn Viking (Wennerbergs)
Victory (Wennerbergs)
X-böckerna (Wennerbergs)
Zebraböckerna (Bonniers)
Zebra special (Bonniers)

Romantikserier

Bara för vuxna (B. Wahlström)
De nya läkarromanerna (B. Wahlström)
Elitserien (B. Wahlström)
En mysrysare (Wennerbergs)
En spegelroman (B. Wahlström)
Favoriter från gård och bygd (B. Wahlström)
Guldserien (Williams)
Gård och bygd (B. Wahlström)
Hela världens romanbibliotek (Åhlén & Åkerlund)
Hjärteserien (B. Wahlström)
Lyckohjärtat (B. Wahlström)
Månadens roman (B. Wahlström)
Nordlandsserien (B. Wahlström)
Piccadilly (B. Wahlström)
Romansuccé ur Sveriges populäraste veckotidningar (Åhlén & Åkerlund)
Sigge Stark (Wennerbergs)
Succéromanen från Hennes (Hemmets Journal)
Succéromanen ur Allers (B. Wahlström)
Vita serien (Wennerbergs)

Westernserier

Arizona (Wennerbergs)
Big Jim (Wennerbergs)
Bill och Ben (Wennerbergs)
Bravo (Pingvinförlaget)
Bästa västern (B. Wahlström)
Cactus Jim (Wennerbergs)
Kaliber 45 (B. Wahlström)
Laredo (Wennerbergs)
Longhorn (Regal)
McAllister (B. Wahlström)
Mustang (B. Wahlström)
Nyckelböckerna (Wennerbergs)
Pingvinböckerna (Pingvinförlaget)
Prärie (Wennerbergs)
Pyramidböckerna (Wennerbergs)
Sexy Western (Williams)
Sheriff (B. Wahlström)
Silver Star (Bonniers)
Topp Wild West (Regal)
Walt Slade (Wennerbergs)
Wild West (B. Wahlström)

Pornografiserier

All världens pornografi (Forsbergs)
En Knorrbok (Vänerförlaget)
Fickis från Hson (Hsonproduktion)
IBA:s röda serie (IBA)
Jalusi (Obelisk)
Klassisk erotik (Obelisk)
Kärlek (Forsbergs)
Modern erotik (Obelisk)
Semesterporr (Åson production)
Snabbis från Hson (Hsonproduktion)
Svea book (Svea press)
Venusböckerna (Obelisk)

Övriga serier

De goda kåsörerna (Åhlén & Åkerlund)
Evergreen (Reuter & Reuter)
Lindqvists pocket (Lindqvists)
Roabok (Åhlén & Åkerlund)
TV-favoriten (B. Wahlström)

bokhandelns del, och de har då tagits med även om Pressbyråns andel inte överstiger 50 %. Även viss postorderförsäljning direkt till konsumenterna har på detta sätt räknats till massmarknadssektorn. Men det bör betonas att även om uppgifterna i en del fall varit knapphändiga och inte medgivit alldeles säkra avgöranden gäller denna osäkerhet högst en tiondel av serierna eller mindre än en procent av de böcker som ingår i undersökningen.

Massmarknadsserierna uppdelades också på ett antal innehållskategorier, som i huvudsak överensstämmer med dem som Pressbyrån använder.[1] En förteckning över samtliga serier som ingår i massmarknadsserieundersökningen lämnas i tabell 11.1.

11.5 *Den årliga utgivningen av böcker i massmarknadsserier*

Av tabell 11.2 framgår dels hur utgivningen av böcker i massmarknadsserier varierat från år till år under perioden 1965–1970, dels hur stor del av det totala antalet skönlitterära titlar som massmarknadsserierna svarat för under perioden.

I stort sett har massmarknadsserieutgivningen ökat, även om mindre nedgångar kan noteras 1966 och 1970. Eftersom den totala skönlitterära utgivningen under samma tid utan klar tendens har varierat kring årsgenomsnittet för perioden (ca 1 374 utgåvor) har därmed också den procentuella andelen för massmarknadsserierna ökat, från knappt 33 % till över 39 %.

I detta sammanhang ska nämnas att den komplettering av materialet som gjorts visserligen bara omfattar böcker i massmarknadsserier, men eftersom denna kategori är den enda i den skönlitteratur som distribueras och saluförs över hela landet som inte fullständigt registreras i Svensk bokförteckning, är tabellens procenttal inte för höga. Om man kunde göra en mera omfattande komplettering skulle den i hög grad komma att gälla massmarknadslitteratur utanför serier och endast i obetydlig utsträckning bokhandelslitteratur. För jämförelsens skull kan man dock nämna att en beräkning grundad på det mindre material (7 763 utgåvor) som används för skönlitteraturundersökningen i stort och som endast bygger på innehållet i Svensk bokförteckning ger en andel för massmarknadsserierna på 32,4 % för hela perioden.

Man kan konstatera att det är en ansenlig del av den skönlitterära produktionen i Sverige som utgörs av böcker i massmarknadsserier. Bara de rena populärpocketserierna (häftade böcker i de tre innehållskategorierna "detektiv- och agentromaner", "romantik" och "western") utgör omkring 30 % av skönlitteraturutgivningen 1965–1970, och dessutom tillkommer pornografiserier, inbundna massmarknadsserier m m som utgör ytterligare ungefär sex procent av utgivningen. Om man sedan betänker att en stor del av bokhandelslitteraturen också är av ganska lättviktigt slag – detektiv- och kärleksromaner, "läsecirkelböcker" etc – inser man att populärlitteraturen i vid mening är den dominerande delen av bokutbudet i Sverige och att kvalitetslitteraturen, den som recenseras på kultursidorna och så småningom inflyter i litteraturhandböckerna, är

[1] T ex i Pressbyråns boknyckel, en stencilerad vägledning för återförsäljarna. Se vidare avsnitt 11.7.

Tabell 11.2 Utgivningen av skönlitteratur fördelad på böcker i massmarknadsserier och övriga utgåvor: antal titlar.

	Böcker i massmarknadsserier		Övrig utgivning	Summa
	Antal	(Procent)		
1965	462	(32,8)	946	1 408
1966	450	(32,9)	917	1 367
1967	482	(37,3)	809	1 291
1968	516	(36,0)	916	1 432
1969	562	(39,7)	852	1 414
1970	524	(39,4)	807	1 331
Summa	2 996	(36,3)	5 247	8 243

en kvantitativt ganska obetydlig del. Ännu mera förkrossande skulle populärlitteraturens dominans framstå om man kunde räkna inte bara antalet utgivna titlar utan också antalet tryckta och sålda exemplar.

Att döma av tabellen blir också massmarknadslitteraturens andel av det hela allt större. Den nedgång som uppträder 1970 visar sig efter en analys vara endast skenbar. Liksom i alla övriga tabeller redovisas utgivningen här efter *tryckår*, vilket är ofrånkomligt eftersom utgivningsåret i regel inte uppges i Svensk bokförteckning. Visserligen sammanfaller utgivningsår och katalogår oftast, men detta är inte alltid fallet och för de böcker som inte upptas i årskatalogerna finns överhuvudtaget ingenting annat att gå efter än tryckåret.

I detta fall visar en närmare undersökning att Wennerbergs, det största populärpocketförlaget, tryckte ovanligt många titlar 1969 men gav ut ungefär lika många som tidigare år. De övriga utkom alltså först under 1970. Med hjälp av förlagets egen utgivningsstatistik[1] kan man korrigera missvisningen och får då fram totalsiffrorna 531 utgåvor för 1969 och 555 utgåvor för 1970. Detta svarar mot ungefär 38 % respektive 42 % av den totala skönlitteraturutgivningen under dessa år. Det är alltså uppenbart att *utgivningen* av massmarknadsserier ökade även 1970, såväl procentuellt som i absoluta tal. Under de övriga åren i undersökningen är antalet böcker där tryckåret skiljer sig från utgivningsåret-katalogåret ganska jämnt fördelade och innebär inga betydande missvisningar.

11.6 *Massmarknadsseriernas fördelning på häftade och inbundna böcker*

Som tidigare nämnts utgör populärpocketböckerna huvuddelen av den skönlitterära massmarknadsutgivningen. Tabell 11.3 visar fördelningen på häftade och inbundna böcker i det undersökta materialet, och man finner att de senare inte uppgår till mera än 8,8 %. Alla de återstående böckerna är dock inte populärpocketböcker i egentlig mening; vissa pornografiutgåvor har ett större format och framför allt faller en del serier utanför de innehållskategorier som populärpocketböckerna brukar uppdelas på. Men eftersom inte minst pornografiutgåvorna ofta har ett omisskännligt pocketutförande, t ex i serierna Fickis från Hson och Venusböckerna, är andelen pocketböcker i massmarknadsserierna i verkligheten något större än siffran för de egentliga populärpocketböckerna. Knappt 91 % av

[1] Statistiken meddelad av förlagets chef, Erik Hörsta.

Tabell 11.3 Utgivningen av böcker i massmarknadsserier fördelade på häftade böcker och inbundna: antal titlar.

	Häftade		Inbundna		Halvfr.band		Summa
	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	
1965	413	(89,4)	49	(10,6)	–		462
1966	390	(86,7)	57	(12,7)	3	(0,7)	450
1967	439	(91,1)	29	(6,0)	14	(2,9)	482
1968	476	(92,2)	29	(5,6)	11	(2,1)	516
1969	532	(94,7)	21	(3,7)	9	(1,6)	562
1970	483	(92,2)	41	(7,8)	–		524
Summa	2 733	(91,2)	226	(7,5)	37	(1,2)	2 996

undersökningsmaterialet utgörs av pocketböcker, och dessa uppgår därmed till ganska precis en tredjedel av den totala skönlitterära utgivningen i Sverige räknat i antal titlar. Detta kan jämföras med kvalitetspocketböckernas andel som under samma sexårsperiod är omkring 15 %, om man räknar på det kompletterade materialet.

Någon riktigt entydig tendens är det svårt att urskilja i tabellen, men andelen inbundna böcker är i alla fall uppenbart mindre under senare hälften av den undersökta perioden. Om man av detta vågar dra slutsatsen att populärpocketböckerna vinner terräng på bekostnad av de inbundna massmarknadsböckerna, skulle man möjligen kunna söka orsaken i den minskade status som inbundna böcker i allmänhet har efter kvalitetspocketbokens genombrott. En tendens i det bildade kretsloppet skulle alltså efter en tid också slå igenom i det populära kretsloppet. Men sannolikt spelar även kostnaderna för inbindningen en inte oväsentlig roll för utvecklingen. I detta sammanhang kan också nämnas att en av de största inbundna serierna i undersökningen, Elitserien, efter undersökningsperiodens slut delvis övergått till häftade böcker.

Som tabell 11.3 visar har det också utgivits böcker i halvfranska band i massmarknadsserier. Dessa ingick i den nämnda Elitserien och kostade 1967, då de flesta av dem utkom, faktiskt så lite som 11:50 exkl oms. Men detta är alltså mera en marginalföreteelse.

11.7 *Innehållskategorier*

Då populärpocketboken först uppträdde på den svenska marknaden för omkring tjugo år sedan, hade förlagen ofta för avsikt att lansera olika typer av romaner i samma serie. Ganska snart tycks de dock ha insett att det lönade sig bättre att inrikta varje serie på en mera avgränsad målgrupp, och numera kan så gott som alla populärpocketserier och andra massmarknadsserier med lätthet placeras in i ett litet antal avgränsade innehållskategorier.

Svenska Pressbyrån indelar populärpocketserierna i tre huvudgrupper: "romaner", "deckare/äventyr" och "western".[1] Den förstnämnda gruppen innefattar alla typer av berättelser som främst riktar sig till kvinnliga läsare: kärleksromaner, läkarromaner, romantiska äventyrsberättelser och

[1] Indelningen används bl a i Pressbyråns boknyckel, en stencilerad vägledning för återförsäljarna med förslag till sortiment av olika serier och typer av böcker.

Tabell 11.4 Utgivningen av böcker i massmarknadsserier fördelad på olika innehållskategorier: antal titlar.

	Detektiv- o agentromaner		Western		Romantik		Pornografi		Övrigt		Summa
	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	
1965	217	(47,0)	151	(32,7)	87	(18,8)	6	(1,3)	1	(0,2)	462
1966	189	(42,0)	135	(30,0)	105	(23,3)	17	(3,8)	4	(0,9)	450
1967	195	(40,5)	148	(30,7)	112	(23,2)	27	(5,6)	–		482
1968	191	(37,0)	156	(30,2)	125	(24,2)	42	(8,1)	2	(0,4)	516
1969	194	(34,5)	180	(32,0)	122	(21,7)	49	(8,7)	17	(3,0)	562
1970	184	(35,1)	149	(28,4)	127	(24,2)	56	(10,7)	8	(1,5)	524
Summa	1 170	(39,1)	919	(30,7)	678	(22,6)	197	(6,6)	32	(1,1)	2 996

liknande. I kategorin "deckare/äventyr", som med åren fått ett allt större inslag av agent- eller spionromaner, är spänningen den mest åtråvärda egenskapen, och böckerna vänder sig huvudsakligen till en manlig läsekrets. Den tredje kategorin, "western", kunde lika gärna vara en underavdelning i deckare/äventyr-gruppen. Även den riktar sig i första hand till manliga läsare och intrigerna har ofta mycket gemensamt med kriminalromanernas. Den särskiljande faktorn är miljön, den amerikanska Västern, och därmed ofta även tiden, slutet av 1800-talet.

Denna indelning har vissa brister; kategorierna "romaner" och "deckare/äventyr" tenderar att bli alltmera heterogena, och dessutom finns ett antal serier med helt egna profiler som inte självklart låter sig inordnas i någon av grupperna. Men i stort sett är indelningen fortfarande tillämpbar och har alltså även kommit till användning i denna undersökning – dock med tillägg av två kategorier: "pornografi" och "övrigt". Beteckningarna på de två förstnämnda av Pressbyråns grupper har vidare ändrats till "romantik" respektive "detektiv- och agentromaner", och dessutom har även de få serier som inte kan betraktas som pocketutgivning fördelats på de fem kategorierna. Hur denna fördelning har gjorts framgår av förteckningen i tabell 11.1, och tabell 11.4 visar hur titlarna årligen fördelat sig.

Den genom hela perioden största kategorin, både när det gäller antal serier och antal titlar, är detektiv- och agentromanerna, som med undantag av 1965 då utgivningen var som störst (217 titlar) håller sig på en nivå omkring 190 titlar per år. På grund av massmarknadsböckernas totala ökning har dock detektiv- och agentromanernas andel av utgivningen gradvis minskat från 47 % till ca 35 %.

Den grupp som ökat mest under perioden är pornografin, från sex titlar 1965 (1,3 % av utgivningen i massmarknadsserier) till 56 titlar 1970 (10,7 %). Detta innebär att de egentliga populärpocketböckerna, till vilka pornografin vanligen inte räknas, inte har ökat fullt lika mycket som tabell 11.3 tycks utvisa och dessutom att en mycket stor del av den totala ökningen för massmarknadsserierna får tillskrivas just pornografin.

Också romantikserierna har ökat under perioden men har under de tre sista åren legat ganska stilla omkring 125 titlar per år. Westernserierna uppvisar större årliga variationer men har tämligen stadigt haft en andel

på ca 30 % av den totala utgivningen i massmarknadsserier. Westernböckerna är därmed den näst största kategorin räknat i antal utgivna titlar.

Detektiv- och agentserier. Kategorin detektiv- och agentromaner omfattar under perioden 1965–1970 sammanlagt 35 olika serier av varierande storlek och ålder. De äldsta nu existerande är Jaguarböckerna (1950), Manhattan (1952), Zebraböckerna (1954), Kometdeckaren och Wahlströms månadsdeckare (båda 1955). En annan mycket tidig detektivserie, X-böckerna (1951), upphörde 1966.

Endast en av serierna i denna kategori består av inbundna böcker. Det är Wahlströms månadsdeckare, som också skiljer sig något från de flesta andra vad innehållet beträffar. I den utges ofta detektivromaner av mera erkända författare, både svenska och utländska: Agatha Christie, Dorothy Sayers, Maria Lang, Stieg Trenter m fl.

Också Zebraböckerna och Zebra special innehåller en hel del böcker av sådana författare. Dessa två serier samt Lindqvists kvalitetsdeckare håller dessutom priser som ligger något över de för populärpocketböcker vanliga. Ännu dyrare är en serie som gränsar till pornografigruppen, Elkebok ("thriller med sex"), som utges av författaren själv under förlagsnamnet Nordisk grafic.

Med undantag för de fem senast nämnda serierna utgörs denna kategori av helt typiska populärpocketböcker, och även Zebraböckerna, Zebra special, Lindqvists kvalitetsdeckare och Elkebok har ett omisskännligt pocketutförande.

Två av de serier som placerats i kategorin är varken detektiv- eller agentserier i sträng mening. Det är Wennerbergs serie med krigsskildringar, Victory, samt en kortlivad svensk originalserie med romaner i vikingamiljö, Styrbjörn Viking, som samma förlag försökte lansera 1968.

Westernserier. Kategorin westernromaner omfattar under denna period 20 massmarknadsserier, som samtliga är av populärpockettyp. Den äldsta av dem, Nyckelböckerna, är också den överlägset mest långlivade av alla de här behandlade serierna. Den startade redan 1937 och upphörde först 1970 med nummer 692. Fram till slutet av 1950-talet innehöll den visserligen så gott som enbart detektivromaner, men under den period som undersökningen omfattar var den en ren westernserie. Ännu 1960 betecknades för övrigt westernberättelserna i serien som "kriminalromaner".

Den näst äldsta serien i denna kategori är Pingvinböckerna (1950) som fortfarande utges, och därnäst följer Pyramid (1955) och Mustang (1958).

Att westernböckerna överhuvudtaget kommit att betraktas som en särskild genre beror sannolikt på påverkan från filmen, där westerngenren också intar en sorts särställning.

Romantikserier. Till kategorin romantik har förts samtliga serier som huvudsakligen riktar sig till kvinnliga läsare. Sammanlagt under perioden rör det sig om ca 20 självständiga serier, varav närmare hälften är inbundna. Svårigheten att ange ett exakt tal beror på att mer eller mindre fristående underavdelningar i serierna ganska ofta förekommer liksom ibland även namnbyten.

I denna grupp finns tio serier som tveklöst kan hänföras till populärpocketböckerna, och de är alla påbörjade under 1960-talet. De äldsta är Piccadilly, som endast utgavs åren 1962–1965, och Vita serien, grundad 1963 och alltjämt vid liv. Den numera mest sålda populärpocketserien för kvinnor, Succéromanen ur Allers, startade 1964.

Frågan varför populärpocketböcker för kvinnor är en så sen företeelse är inte lätt att besvara. Men man kan gissa att veckopressens noveller och följetonger ansågs fylla behovet av lättare underhållningslitteratur för kvinnor. Männen däremot, som kanske växt upp med publikationer som Detektivmagasinet och Alibimagasinet, utgjorde en mera lättillgänglig marknad när populärpocketböckerna på allvar lanserades i början av 1950-talet. Det är för övrigt betecknande att romantikserierna i stor utsträckning består av verk som tidigare publicerats i veckotidningar och att seriernas namn inte sällan anspelar på detta, t ex Succéromanen ur Allers och Romansuccé ur Året Runt.

De inbundna serierna i denna grupp är ofta mer heterogena än pocketserierna. Romaner som förmodligen läses i ungefär lika hög grad av båda könen kan i vissa fall förekomma, men i huvudsak är serierna inriktade på en kvinnlig läsekrets. Försäljningssätt och distribution skiljer sig också något från det vanliga; B. Wahlströms förlag, som svarar för majoriteten av de inbundna serierna i denna delundersökning, avpassar vissa av dem för postorderförsäljning. De säljs då till mycket stor del genom annonser i veckopressen. Överhuvudtaget gäller om B. Wahlströms inbundna serier att Pressbyrån svarar för en mindre del av försäljningen än andra kanaler – i flera fall är A-bokhandelns andel ensam större än Pressbyråns – men de har ändå förts till massmarknadsserierna. Som tidigare nämnts levereras de till närmare 3 000 av Pressbyråns återförsäljare, och man får anse att vissa andra distributionsvägar, som varuhusförsäljning och den typ av postorderförsäljning som används, tillsammans med den alls inte obetydliga pressbyråförsäljningen motiverar att man räknar dem till massmarknadslitteraturen.

Pornografiserier. Till kategorin pornografi räknas här tolv serier. Den äldsta är Kärlek som startade 1965. Därnäst kom 1966 Fickis från Hson, som ganska snart följdes av Klassisk erotik och Modern erotik. De tre sistnämnda är till utseendet typiska pocketserier, men priserna låg redan från början betydligt högre än de egentliga populärpocketböckernas. De första volymerna i dessa serier kostade mellan 7:50 och 9:75. Kärlek som hade ett något avvikande utseende var ännu dyrare och kostade 15 kr.

Att prisnivån inom kategorin pornografi är så relativt hög har säkert flera orsaker. Dels har man kanske aldrig genomsnittligt kunnat räkna med så stora upplagor som för de vanliga populärpocketböckerna, dels kan det mycket väl tänkas att traditioner har spelat in. Pornografi i bokform har ju under långa tider varit både dyr och svåråtkomlig och försäljningen ofta mer eller mindre illegal. Dessutom är andelen svenska original, särskilt i Hsons serier, mycket stor och detta innebär säkert större författarhonorar.

Pornografin är alltså den av kategorierna i tabellen som har ökat mest under perioden, både i absoluta tal och procentuellt. Detta sammanhänger med det genombrott som pornografin fick i mitten av 1960-talet,

då just serien Kärlek tillsammans med några debattböcker spelade en viktig roll som banbrytare. (Om nedskärningar 1971–1972 se 11.9.)

Även ifråga om pornografiböckerna har det varit nödvändigt med en viss modifiering av kriterierna på massmarknadslitteratur. Det har varit svårt att kontrollera alla förlag och serier, och i stort sett har varje pornografiserie som påträffats ansetts höra till massmarknadslitteraturen, eftersom bokhandeln inte säljer dem. Men givetvis finns det andra distributionsvägar än Pressbyrån för pornografi – inte bara postorderförsäljning till konsumenterna utan också direktleveranser till återförsäljare tillhör vanligheterna – och i något fall kan det rent av vara så att Pressbyrån inte alls haft med distributionen att göra. Det stora flertalet av böckerna i kategorin, betydligt över 90 % av dem, uppfyller dock med säkerhet båda de villkor som uppställts och ytterligare några gör det med stor sannolikhet. De stora pornografiförlagen som Hsonproduktion och Obelisk säljer så gott som enbart genom Pressbyrån, och böckerna levereras då till mellan 3 000 och 4 000 försäljningsställen.

Ett annat problem är att denna undersökning inte kunnat göra pornografiutgivningen riktig rättvisa, både på grund av att den i ganska liten utsträckning registrerats i Svensk bokförteckning och därmed är svåråtkomlig och på grund av att serieutgivningen inte har riktigt samma funktion som i den övriga massmarknadslitteraturen. Inom denna sektor spelar nämligen förlagsnamnet ofta serienamnets roll, och det beror helt enkelt på att pornografin utges av speciella förlag som inte alls eller bara sällan har någon annan utgivning. Serienamnet är därmed ganska överflödigt, i varje fall som varudeklaration, och en definition som helt bygger på serietillhörighet kan alltså te sig lite artificiell. Flera mindre pornografiförlag skulle med lika stor rätt som några av de medtagna kunna ingå i denna delundersökning. Men eftersom pornografin intar något av en särställning bland massmarknadslitteraturen och eftersom det skulle innebära ett oerhört arbete att spåra upp alla små förlag och deras utgivning, har något försök till komplettering på den punkten inte gjorts. För den totala bilden av massmarknadsutgivningen skulle en sådan komplettering inte heller ha inneburit så stor skillnad – ökningen av antalet titlar skulle sannolikt inte uppgå till mer än några få procent.

Det kan också vara på sin plats att i detta sammanhang nämna något om de olika kategoriernas marknadsandelar, dvs hur antalet sålda exemplar fördelar sig. Denna fördelning överensstämmer givetvis inte riktigt med fördelningen av serier eller titlar.

Det är dock svårt att skaffa sig en säker uppfattning om marknadsandelarna, eftersom inget material finns som täcker hela den sektor som behandlas i denna delundersökning. Vad som går att få fram gäller populärpocketserier i egentlig mening, alltså dem som Pressbyrån behandlar som sådana. I den tidigare omnämnda stencilerade "boknyckeln" för januari 1969 ger Pressbyrån rekommendationer om hur många exemplar av varje populärpocketserie som försäljningsställen av olika storlek ska ta emot. Rekommendationerna bygger på tidigare försäljningsresultat, vilket gör att man kan få en ungefärlig uppfattning om de tre kategoriernas marknadsandelar genom att inom varje kategori summera siffrorna i

kolumnen för de största försäljningsställena och jämföra dem. Av det totala antalet rekommenderade exemplar svarar romantikserierna för 23 %, detektiv- och agentserierna för 43 % och westernserierna för 34 %.

Naturligtvis utgör dessa siffror ingen exakt mätare på de verkliga försäljningsandelarna. Enligt uppskattningar från förlags- och pressbyråfolk hade westernböckerna 1968–1969 ännu en betydligt starkare ställning och hade först 1970 eller senare kommit ner i en marknadsandel av den storleksordning som boknyckelns siffror tycks utvisa.

I början av den undersökta perioden var westernserierna den mest sålda av de tre kategorierna, men detektivserierna låg inte långt efter. Det är alltså främst romantiken som i kraft av en ökad utgivning tagit hand om det som westernböckerna förlorat i marknadsandel. I dagens läge förefaller det som om detektiv- och agentserierna skulle ha den största andelen av försäljningen med 40–45 %, medan westernserierna har omkring 35 % och romantikserierna 20–25 %.

Som en trolig orsak till westernböckernas relativt kraftiga fluktuationer och till deras nedgång under de senaste åren brukar förlagsfolk nämna westernserierna i TV. Dessa skulle alltså påverka försäljningen av westernböcker i gynnsam riktning, och när TV inte har någon westernserie skulle också intresset för böcker i den genren sjunka. Det är inte omöjligt att en jämförelse mellan TV:s programutbud och westernböckernas försäljning under en tid skulle bekräfta teorin, men man bör i sammanhanget inte glömma de många westernfilmerna på biograferna. Även dessa torde i hög grad kunna påverka bokförsäljningen.

11.8 *Författare och hjältar*

I de debatter som då och då blossar upp om massmarknadslitteraturen framkommer inte sällan vanföreställningar som bygger på alltför grov generalisering. Många av dessa gäller författarnas roll.

En vanlig åsikt bland representanter för det bildade kretsloppet är att författarna av massmarknadsböcker helt saknar egna profiler och därmed inte betyder något för publiken. Man menar att bara serienamnet spelar en roll för valet av bok. Denna föreställning bygger snarast på den idealsituation som massmarknadsförlagen vill uppnå och inte så mycket på den verkliga situationen. För att utgivningen ska bli så lönsam som möjligt söker förlagen hålla en lika stor försäljning på alla nummer i en serie. Det innebär att de måste göra det svårt för läsarna att på förhand bedöma böckernas kvalitet. Författarnamnen är finstilta på omslagen och serienamnen framhävs. I reklamen och på de kuponger för beställning som ofta finns i böckerna anges så gott som aldrig författarnamnen.

Det har dock visat sig att denna politik i stor utsträckning misslyckas. Publiken gör en klar skillnad mellan olika författare, och förlagen har av den anledningen försökt andra metoder. Dels har antalet serier som skrivs av en enda författare ökat betydligt sedan populärpocketböckernas genombrottstid i början av 1950-talet, och dels har en typ av serier, som för den vanlige läsaren förefaller vara skriven av en enda författare men egentligen inte är det, blivit vanlig.

Den sistnämnda typen produceras alltså av s k författarbolag som utåt

uppträder under en gemensam pseudonym som vanligen är lika med hjältens namn. Sådana fiktiva självbiografier av en detektiv eller hemlig agent har funnits under lång tid. De gamla Nick Carter-böckerna, som kom till Sverige vid sekelskiftet, författades av flera olika författare som alla uppträdde under pseudonymen Nicholas (Nick) Carter. Numera finns också en Nick Carter-serie som produceras på samma sätt, men hjälten är inte längre detektiv utan hemlig agent. Andra aktuella exempel är Hank Janson, Larry Kent och Jerry Cotton. Kvaliteten och stilen varierar ofta påtagligt inom serierna, men eftersom författarnamnen förblir hemliga finns ingen möjlighet till förhandsbedömning av den enskilda boken. Systemet innebär givetvis också en stor risk för förlagen: en bok som inte tilltalar läsarna kan göra att de för gott går förlorade för serien. Men det förefaller ofta som om brister i kvalitet kompenseras av en anhopning av spektakulära sex- och våldsskildringar. Detta är naturligtvis något som förekommer också i andra typer av serier, men författarbolagen innebär uppenbarligen större risk för systematisk exploatering av sensationslystnad på bekostnad av litterära kvaliteter.

Författarbolagen i den svenska massmarknadsutgivningen är liksom övriga författare oftast amerikanska, t ex Nick Carter, Larry Kent och Hank Janson. Men det finns också åtminstone ett tyskt, nämligen Jerry Cotton. Ett speciellt fall är serien Succéromanen ur Allers, eftersom veckotidningen Allers där romanerna tidigare publicerats i följetongsform har några fast anställda författare. Dessa framträder såvitt det är känt inte under gemensamma pseudonymer, men för dem och även för författare som mera tillfälligt skriver för Allers finns det en uppsättning på 40 regler som varje roman måste uppfylla för att bli antagen.[1]

Än så länge är de maskerade författarbolagen inte någon dominerande del av svensk massmarknadsutgivning, men de förefaller att bli vanligare. Anledningen till detta är säkert att det är svårt att finna författare som var för sig har en tillräckligt stor produktion och tillräckligt publiktycke för att det ska löna sig att påbörja en serie med deras verk.

11.9 *Förlag med utgivning av massmarknadsserier*

Hela massmarknadsserieutgivningen under perioden 1965–1970 handhas av endast 18 olika förlag, om man bortser från att vissa förlag använder flera namn. Av tabell 11.5 framgår att de stora förlagens dominans är närmast förkrossande. De två största, Wennerbergs och B. Wahlström, svarar tillsammans för hela 71,6 % av utgivningen, och om man lägger till ytterligare tre förlag kommer man upp till 87,9 %. För att uppnå så höga procentsiffror när det gäller skönlitteraturutgivningen i dess helhet under samma period, måste man räkna in 9 respektive 23 förlag.

De fem mindre förlag som inte specificeras i tabellen är IBA (International Book Automation), Vänerförlaget, Åson production, Reuter & Reuter och Hemmets Journal. De tre förstnämnda har utgivit varsin pornografiserie, Reuter & Reuter en serie romaner av Dumas och Hemmets Journal en enda bok i serien Succéromanen från Hennes.

Bland förlagen i massmarknadsundersökningen kan man urskilja några olika kategorier. Först och främst har vi dem som helt eller huvudsak-

[1] Karin Hagberg, Succéromanen ur Allers. Synpunkter på tillverkningsprocessen och kvinnobilden. (Litteratur och samhälle nr 101, 1972), s 4698 och 4702 f.

Tabell 11.5 Utgivningen av böcker i massmarknadsserier fördelad på förlag: antal titlar.

	1965	1966	1967	1968	1969	1970	Summa	
							Antal	Procent
Wennerbergs	197	176	197	203	223	165	1 161	(38,8)
B. Wahlström	147	166	153	163	174	180	983	(32,8)
Pingvinförlaget	46	34	38	40	37	–	195	(6,5)
Regal	19	21	29	30	32	41	172	(5,7)
Aldus/Bonnier	36	23	20	17	12	14	122	(4,1)
Hson	2	2	5	15	25	32	81	(2,7)
Åhlén & Åkerlund	10	9	17	17	9	14	76	(2,5)
Obelisk	–	12	14	12	13	19	70	(2,3)
Williams	–	–	–	2	7	35	44	(1,5)
Lindqvist	–	–	–	–	16	15	31	(1,0)
Svea press	–	–	2	4	9	3	18	(0,6)
Bengt Forsberg	4	3	3	2	2	2	16	(0,5)
Nordisk grafic	–	1	1	2	3	4	11	(0,4)
Övriga förlag (5 st)	1	3	3	9	–	–	16	(0,5)
Summa	462	450	482	516	562	524	2 996	

ligen är inriktade på utgivning av populärpocketböcker i egentlig mening. Till denna förlagskategori hör de två största förlagen, Wennerbergs och B.Wahlström, men också t ex Pingvinförlaget och Regal. Förlag som Åhlén och Åkerlund och Williams ger ut ett ökande antal populärpocketserier vid sidan av sin huvudsakliga verksamhet, tidskriftsutgivningen. En viktig orsak till att Williams 1970 ökade sin utgivning så kraftigt var att man från Elanders i Göteborg övertagit Pingvinförlaget med dess serier. Namnet Pingvinförlaget används fortfarande på en del utgåvor, men från och med 1970 är det riktigare att föra dem till Williams, vilket skett i tabell 11.5.

Som redan framgått i avsnittet om innehållskategorier skiljer sig Bonniers (Zebraböckerna) och Lindqvists förlag från de egentliga populärpocketutgivarna. Bonniers har ju också tyngdpunkten i sin utgivning på mera kvalificerad litteratur (men representeras i denna undersökning även av en ren populärpocketserie, Silver star, som dock lades ner redan 1965). Lindqvists har visserligen tyngdpunkten lagd på bred underhållningslitteratur men intar ändå en mellanställning, vilket man ser inte minst på prissättningen.

Drygt en tredjedel av förlagen i massmarknadsundersökningen representeras enbart av pornografi, och deras utgåvor skiljer sig på flera sätt från de övriga förlagens. Det gäller Hson, Obelisk, Svea press, Bengt Forsbergs förlag, IBA, Vänerförlaget och Åson production. De mindre av dem har ofta en stor del av sin produktion utanför serierna, och eftersom förlagsnamnet på grund av specialiseringen ofta fungerar som ett slags serienamn blir serietillhörigheten ett ganska artificiellt kriterium (se avsnitt 11.7).

Som en kategori för sig kan man räkna Nordisk grafics utgivning av Elkeböckerna. Dessa är en blandning av pornografi och agentromaner och priset ligger närmare genomsnittet för pornografi än för övriga agentserier. Förlagsverksamheten bedrivs av författaren själv, Sven Ekvall (pseudonymen Sean Elke), och det rör sig alltså snarast om ett ganska

avancerat "eget förlag".

Några av de ovan nämnda förlagen kan anses vara berättigade till en närmare presentation.

Wennerbergs[1] är det största och nästan enda renodlade populärpocketförlaget i Sverige. Verksamheten inleddes 1950 med serien Jaguarböckerna, vilken alltjämt utges. Förlaget är dotterföretag till Winther Publishers Holding Ltd i Köpenhamn, som driver bokförlag också i Danmark, Norge, Finland och Västtyskland. Genom sina förlag har Winther en sammanlagd produktion på 28 miljoner böcker om året[2] och av dessa svarar Wennerbergs för mellan fyra och fem miljoner.

Samtliga böcker som utges av Wennerbergs trycks och häftas av Uniprint A/S, ett annat Wintherföretag. Kapaciteten är 20 000 helt leveransklara böcker i timmen. Det internationella samarbetet innebär också att utgivningsrätter samtidigt köps för hela Norden. Det betyder att en avsevärd del av det redaktionella arbetet också är förlagt till Köpenhamn, även om inte alla böcker nödvändigtvis ges ut i alla de berörda länderna.

I Wennerbergs utgivning är alla de tre huvudtyperna av populärpocketböcker representerade. Detektiv- och agentserier som Jaguar, Larry Kent och Nick Carter, westernserier som Bill och Ben och Walt Slade samt romantikserier som Sigge Stark och Vita serien stod på utgivningslistan 1970. Dessutom utger förlaget en serie med krigsskildringar, Victory, som i denna undersökning förts till kategorin detektiv- och agentserier. Sammanlagt utgav Wennerbergs under 1970 20 olika serier, varav åtta var detektiv- och agentserier, åtta var westernserier, tre var romantikserier och en krigsserie. Under hela perioden 1965–1970 har ytterligare nio serier, varav sju detektiv- och agentserier, funnits på förlagets utgivningslista – om man också räknar utgåvor med förlagsnamnet Romanförlaget. Detta förlag, som bl a hade den 1937 startade serien Nyckelböckerna, köptes av Wennerbergs 1964, men det dröjde ett par år innan namnet helt försvann från bokomslagen.

Som framgår av tabell 11.5 har Wennerbergs årliga utgivning räknat i antal titlar hållit sig ganska konstant under perioden – om man tar hänsyn till det stora antalet böcker som trycktes 1969 men utgavs först 1970 (se avsnitt 11.5). Däremot har tydliga förskjutningar ägt rum mellan de olika innehållskategorierna. Fram till 1966 hade förlaget bara en romantikserie, Vita serien som innehåller läkar- och sjuksköterskeromaner. Detta år startades Rebecca (som senare bytte namn till En mysrysare) och året därpå Sigge Stark-serien. Därmed tredubblades utgivningen av romantik på tre år. 1966 utgjorde romantiken mindre än 10 % av Wennerbergs utgivning, räknat i antal titlar. Följande år hade den nått 15 % och de tre sista åren i undersökningen har andelen varierat mellan 19 och 21,5 %. Dessa siffror speglar också ganska väl försäljningsutvecklingen. 1966 var ca 8 % av det totala antalet sålda exemplar romantikböcker, och 1970 var försäljningsandelen uppe i ca 20 %.

Mot romantikens ökande andel av utgivningen svarar en minskande andel för detektiv- och agentromaner under åren 1966–1969, men 1970 uppvisar den kategorin åter en ökning. Försäljningsmässigt tycks dock inga större förändringar ha ägt rum för detektiv- och agentserierna; åren

1 Uppgifterna om Wennerbergs förlag kommer delvis från förlagschefen Erik Hörsta, som bl a ställt en del av förlagets egen statistik till förfogande för jämförelser med undersökningsresultatet.

2 Winther World Wide (Presentationsbroschyr utan tryckår).

1966–1970 har deras andel av antalet sålda exemplar på Wennerbergs legat omkring 40 %.

Westernböckernas andel av utgivningen höll sig under åren 1966–1969 tämligen konstant omkring 40 % men sjönk 1970 till ca 36 %. Försäljningsandelen har hela tiden legat högre; 1966 var den ca 53 % och 1969 49 %. Men också den sjönk kraftigt 1970 – till ca 40 %. Man skulle av detta kunna tro att den minskade utgivningen har orsakat den minskande andelen av antalet sålda exemplar, men i själva verket torde det vara så att utgivningen anpassats till den vikande försäljningstrenden. Anledningen till westernseriernas tillbakagång är inte heller ökad konkurrens från andra förlag, utan andra förklaringar får sökas (jfr avsnitt 11.12).

Det är emellertid fortfarande en westernserie som toppar Wennerbergs försäljningslista. Bill och Ben, vars författare går under namnet Marshall Grover (möjligen en pseudonym), är sålunda en av de tre mest sålda populärpocketserierna i Sverige. I skiktet närmast under toppen ligger ytterligare ett par av Wennerbergs westernserier, Big Jim (också av Marshall Grover) och Walt Slade (av Jackson Cole, pseud för Leslie Scott), men åtminstone den sistnämnda tycks vara på stark tillbakagång försäljningsmässigt. Som ett tecken på westernseriernas minskade dragningskraft får man väl också se nedläggningen av den tidigare nämnda serien Nyckelböckerna.

När det gäller romantikserierna har Wennerbergs inte en lika stark ställning, men Sigge Stark är ändå den näst mest sålda serien inom den kategorin, och även Vita serien och En mysrysare tycks stå sig ganska väl i konkurrensen.

Detektiv- och agentserierna, som de sista åren utgjort omkring 40 % av både utgivning och försäljning på Wennerbergs, är den kategori som förefaller att hävda sig sämst i den yttre konkurrensen. Nick Carter, som säljs ungefär lika mycket per titel som Sigge Stark, är den ledande av förlagets detektiv- och agentserier. Som framgår av listan i tabell 11.15 har flera av B. Wahlströms serier i denna kategori ungefär jämförbara försäljningssiffror och åtminstone en, Manhattan, klart högre siffror.

B. Wahlströms bokförlag,[1] som också äger Kometförlaget, Lindblads förlag och Spegeln, tillhör inte de renodlade populärpocketförlagen. Men huvuddelen av Wahlströms utgivning kan utan vidare räknas till massmarknadslitteraturen – såväl den här behandlade vuxenlitteraturen som en del av den omfångsrika barn- och ungdomsbokutgivningen. Någon större likhet med *general publishers* av typ Bonniers och Norstedts har förlaget inte heller, eftersom facklitteratur och svensk originalutgivning nästan helt saknas.

I motsats till Wennerbergs är B. Wahlströms ett inhemskt förlag, närmast av typen familjeföretag. Det startades 1911 av Birger Wahlström och drivs nu av dennes son Bo Wahlström. Utgivningen har hela tiden varit inriktad på billigböcker – 1912 startade förlaget en serie 25-öresböcker som så småningom kom att uppta över 500 nummer[2] – och bakom den långvariga framgången ligger säkert den ständiga anpassningen till rådande publiksmak och aktuella produktions- och distributionsbetingelser.

Den äldsta av de serier som här behandlas är Manhattanböckerna, som

[1] Uppgifterna om B. Wahlströms har delvis lämnats av förlagsredaktör Eva Vahlberg och bokförläggare Bo Wahlström.

[2] Arne Hirdman, Alla tiders folkböcker (1950), s 120.

startade 1952. Därefter följde 1955 Wahlströms månadsdeckare, som är inbundna, och samma år på det från början fristående men inom familjen ägda Kometförlaget serien En kometbok, som numera har bytt namn till Kometdeckaren.

Bland de populärpocketserier som under perioden 1965–1970 utgivits av B. Wahlströms dominerar detektiv- och agentserierna (10 st). Den mest sålda av dessa är Manhattanböckerna, men också serierna Chase, Spillane och Matt Helm samt Kometdeckaren tillhör de få som år 1970 såldes i minst 20 000 exemplar per titel. Därmed är Wahlströms dominans när det gäller detektiv- och agentserier uppenbar – även om man med visst fog kan räkna Chase, Spillane och Matt Helm (numera nedlagd och ersatt av Steve Bentley) som en enda serie liksom Lyckohjärtat, där också tre författare utkommer växelvis.

Försäljningsframgången för trippelserien Chase/Spillane/Matt Helm avslöjar den kanske viktigaste orsaken till Manhattans publiktycke. Författarna James Hadley Chase (pseud för René Raymond), Mickey Spillane och Donald Hamilton (författare till Matt Helm-böckerna) har nämligen intagit en framträdande plats i denna serie. En annan författare med stor dragningskraft bör också nämnas i det sammanhanget: Peter Cheyney, som även han varit representerad med en egen serie (1964–1966) men som tidigare förekommit flitigt i Manhattan. Denna uppsättning ryktbara författare torde alltså vara orsaken till att Manhattan säljs så mycket bättre än den i övrigt likartade Jaguarserien på Wennerbergs.

Fullt lika dominerande är Wahlströms inte när det gäller romantikserierna. Visserligen är Succéromanen ur Allers den mest sålda populärpocketserien inom den kategorin, men i övrigt är det endast en av de fem häftade romantikserier som Wahlströms utgav under perioden 1965–1970 som fortlever: Lyckohjärtat som växelvis innehåller romaner av Hedwig Courths-Mahler, Audrie Manley-Tucker och Sigge Stark – alla lika pålitliga storsäljare.

Av de tre huvudkategorierna av populärpocketböcker är western den minst betydelsefulla på Wahlströms. Fram till 1970 hade förlaget endast två westernserier, Mustang och Sheriff. Detta år startade visserligen fyra nya serier, men detta innebär knappast någon mera allvarlig satsning på western. Snarare är det fråga om en omstrukturering av utgivningen från större serier med tät utgivning till flera mindre med färre titlar per år. En beräkning av antalet westernutgåvor från Wahlströms i Svensk bokförteckning 1969 och 1970 visar en ökning bara från 27 till 28 trots att antalet serier således har ökat från två till sex.

Några detaljerade uppgifter om försäljningen av olika kategorier av böcker på Wahlströms har inte stått att få, men totalt torde förlaget sälja i det närmaste lika många populärpocketböcker årligen som Wennerbergs, dvs mellan tre och fyra miljoner exemplar.

Wahlströms svarar också som tidigare nämnts för huvuddelen av de inbundna böckerna i materialet. De inbundna serierna, som med ett undantag tillhör kategorin romantik, är av två slag om man ser till distribution och försäljning. Det ena slaget är de serier, vanligen omfattande 15 böcker som utges samtidigt, som produceras med sikte på postorderförsäljning. De annonseras i veckopressen och varje serie säljs i

sin helhet till annonskunderna, men därutöver förekommer också en hel del försäljning via andra kanaler, då böckerna alltså säljs separat. Exempel på sådana serier är Hjärteserien och Nordlandsserien. Den andra typen representeras av Elitserien och Månadsdeckarna, som utkommer med nya nummer mer eller mindre regelbundet och säljs på vanligt sätt. Dessa två serier har enligt uppgift större delen av sin försäljning förlagd till bokhandeln (inklusive de varuhus som har A-bokhandel) men även pressbyrå- och varuhusförsäljningen är betydande (se avsnitt 11.1).

Obelisk[1] och *Hsonproduktion*[2] är de två största renodlade pornografiförlagen i Sverige för närvarande. De har under den undersökta perioden haft ungefär lika stor bokproduktion, mellan 90 och 100 utgåvor vartdera, men som synes av tabell 11.5 ingår Hsons böcker i något större utsträckning i denna undersökning.

En annan likhet mellan de båda förlagen är att deras böcker har ett typiskt pocketutförande, men prisnivån ligger med undantag för Obelisks Venusböcker betydligt över den för populärpocketböcker gängse. Det som främst skiljer förlagen är att Hson vid sidan av bokutgivningen också publicerar pornografiska tidskrifter, t ex Piff och Raff, medan Obelisk enbart har utgivning av böcker och enstaka bildhäften. I själva verket svarar den redan i mitten av 1950-talet inledda tidskriftsutgivningen för den dominerande delen av Hsonproduktions omsättning, medan bokförsäljningen efter en ganska kort blomstringstid på sistone gått tillbaka kraftigt.

Inom kategorin pornografi finns det mycket stora skillnader mellan olika böcker när det gäller upplagornas storlek och försäljningen. Toppnoteringen torde de två första volymerna i serien Kärlek (Bengt Forsbergs förlag) ha med sina 160 000 tryckta exemplar och en försäljning som kanske också närmar sig denna siffra. Det finns säkert också i materialet exempel på en högst blygsam försäljning, men från de små förlag som kan vara aktuella i det sammanhanget har inga uppgifter kunnat erhållas. Även de mera normala försäljningssiffror som Hson och Obelisk kan uppvisa ligger emellertid långt under dem som gällde för de första Kärleksböckerna. Det genomsnittliga antalet tryckta exemplar för Hsons böcker låg 1969 omkring 12 000.[3]

Numera torde upplagan ha sjunkit betydligt och ligger någonstans mellan 6 000 och 8 000, medan försäljningen kanske uppgår till mellan 3 000 och 4 000 exemplar. Obelisks böcker hade 1970 en genomsnittsupplaga på omkring 15 000 exemplar, och försäljningen låg på drygt 5 000 exemplar i genomsnitt per titel. Både Hson och Obelisk har de senaste åren kraftigt skurit ner sin bokutgivning.

Obelisk representeras i massmarknadsundersökningen av fyra serier: Klassisk erotik, Modern erotik, Jalusi och Venusböckerna. De två förstnämnda, som båda startade 1966, lades ner 1969 samtidigt som Jalusi och Venusböckerna tillkom. Hson har under hela perioden endast två serier: Fickis från Hson, som startades 1966 (de två första volymerna trycktes 1965 men tycks ha utgivits först följande år), och Snabbis från Hson, som började utkomma 1969.

1 Uppgifterna om Obelisk delvis lämnade av bokförläggare Erik Hörsta på Wennerbergs, som ombesörjer distributionen av förlagets böcker.

2 Uppgifterna delvis lämnade av redaktör Roland Lundin på Hsonproduktion.

3 Leif Silbersky & Carl-östen Nordmark, Såra tukt och sedlighet (1969), s 149.

Tabell 11.6 Utgivningen av böcker i massmarknadsserier fördelad på svenska original och översättningar: antal titlar.

	Svenska original		Översättningar		Summa
	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	
1965	60	(13,0)	402	(87,0)	462
1966	41	(9,1)	409	(90,9)	450
1967	54	(11,2)	428	(88,8)	482
1968	92	(17,8)	424	(82,2)	516
1969	70	(12,5)	492	(87,5)	562
1970	83	(15,8)	441	(84,2)	524
Summa	400	(13,4)	2 596	(86,6)	2 996

11.10 *Svenska original och översättningar*

En överväldigande majoritet av böckerna i massmarknadsserieundersökningen är översättningar. Fördelningen mellan svenska original och översättningar framgår av tabell 11.6.

Den utländska dominansen – 86,6 % under hela perioden och 1966 uppe i 90,9 % – har sannolikt sin grund i de ekonomiska betingelserna för denna utgivningsform. För att kunna hålla de låga priserna på massmarknadsböckerna måste även författarledet i produktionsprocessen vara högt rationaliserat. I många länder, främst naturligtvis USA men också England, Tyskland, Australien och Frankrike, finns sedan länge en etablerad författarkår som enbart ägnar sig åt att framställa populärlitteratur i ett mer eller mindre högt uppdrivet tempo. Där finns alla varianter – från den ensamme författaren som producerar kanske ett halvdussin manuskript om året till stora författarsyndikat, vars medlemmar döljer sig bakom en enda pseudonym och producerar väldiga mängder.

I ett så litet språkområde som det svenska saknas förutsättningar för ett sådant system. De blygsamma honorar som betalas för normala populärpocketupplagor i Sverige räcker inte som uppehälle utan måste kompletteras med andra inkomster. Ändå finns det ett litet antal svenska författare som faktiskt livnär sig på att skriva populärlitteratur, men detta möjliggörs i regel genom att romanerna publiceras som följetonger i veckopressen innan de ges ut i populärpocketserier.

Detta innebär också att de flesta svenska originalen hör hemma inom kategorin romantik. Mest sällsynta är de inom kategorin western och nästan lika ovanliga inom kategorin detektiv- och agentserier. De senare typerna av berättelser förekommer ju mycket sparsamt som veckotidningsföljetonger.

En särställning i det här avseendet liksom i många andra intar kategorin pornografi. Där är svenska original mycket vanliga – över hälften av de pornografiska massmarknadsserieböckerna är skrivna av svenska författare. Det rör sig dessutom till nästan hundra procent om verk som publiceras för första gången. Utan tvekan är det den relativt höga prisnivån inom denna kategori som gör det möjligt för svenska författare att konkurrera. Möjligen kan en viss export också spela in.

Tabellen 11.6 visar att andelen svenska original bland massmarknads-

Tabell 11.7 Utgivningen av översättningar inom massmarknadsserierna fördelad på originalspråk: antal titlar.

	Engelska		Franska		Tyska		Nordiska språk		Övriga		Summa
	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	
1965	371	(92,3)	16	(4,0)	–		15	(3,7)	–		402
1966	340	(83,1)	27	(6,6)	17	(4,2)	25	(6,1)	–		409
1967	372	(86,9)	21	(4,9)	14	(3,3)	20	(4,7)	1	(0,2)	428
1968	370	(87,3)	21	(5,0)	20	(4,7)	12	(2,8)	1	(0,2)	424
1969	441	(89,6)	17	(3,5)	27	(5,5)	6	(1,2)	1	(0,2)	492
1970	370	(83,9)	23	(5,2)	22	(5,0)	26	(5,9)	–		441
Summa	2 264	(87,2)	125	(4,8)	100	(3,9)	104	(4,0)	3	(0,1)	2 596

serierna har ökat under senare hälften av den undersökta perioden. Det är framför allt två förlag som svarar för denna ökning, Wennerbergs och Hson.

Wennerbergs startade 1967 serien Sigge Stark, som innehåller en rad nyutgåvor av denna författares romaner. Första året utgavs fyra och därefter har det kommit 13 per år. Denna serie har blivit en försäljningssuccé, vilket kanske bidragit till att även B. Wahlströms i serien Lyckohjärtat börjat utge Sigge Stark.

Största delen av ökningen får dock tillskrivas Hson, vars serie Fickis med huvudsakligen svenska original började en kraftig expansion 1968. Dessutom startade förlaget 1969 den billigare serien Snabbis med enbart svenska original.

Därigenom svarar de båda förlagen för ungefär hälften av de svenska originalen under perioden 1968–1970 mot endast en knapp tiondel under den föregående treårsperioden.

Inte överraskande är *engelskan* det vanligaste originalspråket bland översättningarna. Tabell 11.7 visar att andelen för olika år varierar mellan 83,1 % och 92,3 % men ingen tydlig tendens kan skönjas.

Den amerikanska dominansen på populärpocketområdet, som alltså sammanhänger med det stora antalet populärförfattare och den stora marknaden för sådan litteratur i USA, har kritiserats hårt i press och debattböcker. Den innebär självfallet att de politiska åsikter som uttrycks främst i agentromanerna ofta är onyanserat proamerikanska och antikommunistiska. Inte heller de tyska och franska agentserierna tycks på den punkten skilja sig från sina amerikanska förebilder – både den tyska serien Jerry Cotton och den franska OSS 117 har till och med hjältar som arbetar för amerikanska underrättelseorganisationer.

Översättningar från engelska förekommer rikligt i alla kategorier av massmarknadsböcker men mest naturligtvis inom detektiv- och agentserierna samt inom westernserierna. Romantikserier som enbart innehåller översättningar från engelska är t ex Vita serien och En mysrysare, och i kategorin pornografi innehåller Obelisks serier åtskilliga engelska original.

De böcker i massmarknadsserierna som översatts från *franska* är till övervägande delen agentromaner. Förutom den tidigare nämnda OSS 117

som utges av B. Wahlström fanns 1966–1968 serien Agent FX–18 på Wennerbergs förlag. Dessutom tillkom 1970 på Wahlströms agentserien Hemligt uppdrag.

Bland de *tyska* originalen finns som nämnts också en agentserie, Jerry Cotton, men i övrigt rör det sig huvudsakligen om böcker tillhörande kategorin romantik. Den vanligaste författaren torde vara Hedwig Courths-Mahler (1867–1950), som återigen blivit populär i B. Wahlströms serier Lyckohjärtat och Hjärteserien. Dessutom utkommer en del tyska författare i Succéromanen ur Allers och andra serier med veckotidningsföljetonger i bokform. Även i kategorin pornografi finns några tyska original.

Danska och *norska* original har i tabellen slagits ihop och har under perioden i dess helhet kommit upp i en andel som är något större än de tyska originalens. Av de två är danskan det vanligaste originalspråket, framför allt representerat av romantik (Succéromanen ur Allers) och pornografi. Norge har å sin sida exporterat en smula romantik men också rafflande äventyr av Kjell Hallbing (pseudonymen Leo Manning), kanske en sentida efterföljare till sina landsmän Stein Riverton och Övre Richter Frich. Hans westernhjälte, pokerspelaren och förföraren Clay Allison tycks emellertid inte skilja sig nämnvärt från sina helamerikanska kolleger.

De tre böckerna med andra originalspråk än de ovannämnda hör samtliga till kategorin pornografi. En är översatt från ryska, en från ett eller flera orientaliska språk och en, renässansmannen Pietro Aretinos Skamlösa memoarer, från italienska. Huruvida de har översatts direkt från dessa språk eller via annat språk framgår inte.

11.11 *Förstagångsutgivning och omtryck*

Tabell 11.8 visar massmarknadsböckernas fördelning på originalupplagor – för översättningarna lika med första upplaga på svenska – och omtryck. Dessutom finns kolumner för urval och antologier, vilka inte kunnat uppdelas på originalupplagor och omtryck, eftersom det är mycket svårt att ta reda på om novellerna i ett urval eller en antologi

Tabell 11.8 Utgivningen av böcker i massmarknadsserier fördelad på förstagångsutgivning och övrigt: antal titlar.

	Original-upplagor		Nya upplagor		Urval m m		Antologier		Summa
	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	
1965	383	(82,9)	73	(15,8)	2	(0,4)	4	(0,9)	462
1966	357	(79,3)	89	(19,8)	2	(0,4)	2	(0,4)	450
1967	417	(86,5)	62	(12,9)	–		3	(0,6)	482
1968	452	(87,6)	57	(11,0)	3	(0,6)	4	(0,8)	516
1969	502	(89,3)	56	(10,0)	–		4	(0,7)	562
1970	438	(83,6)	81	(15,5)	1	(0,2)	4	(0,8)	524
Summa	2 549	(85,1)	418	(14,0)	8	(0,3)	21	(0,7)	2 996

varit publicerade tidigare. Dessa båda kategorier utgör dock omkring en procent av utgivningen i massmarknadsserier och inverkar inte nämnvärt på siffrorna.

Helt tillförlitlig är emellertid inte tabellen. Bibliografiska institutet har inte alltid möjlighet att observera tidigare utgåvor, och årskatalogernas uppgift har endast tillfälligtvis kunnat korrigeras på den punkten. Någon eller på sin höjd några få procent av populationen skulle alltså rätteligen flyttas från kolumnen med originalupplagor till kolumnen med omtryck. Inte bara Bibliografiska institutets noggranna behandling utan också de större förlagens samvetsgranna uppgiftslämnande bidrar till att hålla felprocenten så låg. Besvärligast är de fall då två olika förlag med långt mellanrum ger ut samma verk i olika översättningar och med olika titlar. Förlagen har då svårt att upptäcka det rätta förhållandet, eftersom femårskatalogerna som hittills innehållit den fullständigaste förteckningen av massmarknadsserierna sedan länge dras med kraftiga förseningar i utgivningen.

Nämnas bör även att de notiser i årskatalogerna som samtidigt upptar originalupplagan och en eller flera nya upplagor i detta fall har räknats in endast bland originalupplagorna, eftersom det vanligen rör sig om en och samma tryckning som på grund av kontraktsbestämmelser uppdelats i ett antal "upplagor". Verkliga tilltryckningar av böcker i massmarknadsserier, som är tämligen sällsynta, upptas så gott som aldrig i Svensk bokförteckning. Inte heller registreras de dubbelvolymer av tidigare tryckta verk som utsänds av Wennerbergs under t ex beteckningen "dubbeldeckare" och av Wahlströms under beteckningen "kvartalsrepriser". Dessa verk är alltså sammanförda parvis i ett gemensamt omslag och säljs till reducerat pris – en av de vanligaste formerna av realisation på detta område.

Även med hänsyn till den underrepresentation för omtryck som av olika anledningar finns i materialet och som alltså inte är så betydande, kan man konstatera att massmarknadsförlagen i avsevärt mindre omfattning än förlag som Bonniers, Norstedts och Wahlström & Widstrand utger nya upplagor och nya utgåvor av skönlitteratur (jfr avsnitt 9.8). Också urvalsvolymer och antologier är mycket ovanliga inom massmarknadslitteraturen.

Detta torde bero dels på att tillgången till nya verk på området är mycket god och dels på att mycket få klassiker i egentlig mening skapas. I den mån äldre verk ur populärlitteraturen bevarar eller återvinner sitt publiktycke sker det antingen på en annan upplevelsenivå – t ex den nostalgiska syn på seriemagasin och äventyrsböcker från ungdomen som är vanlig i finlitterära kretsar – eller genom en fortlöpande moderniseringsprocess där så gott som bara grundhandlingen lämnas orörd. Det senare kan till och med gå så långt att en ny författare tar upp handlingen och ger ut boken i sitt eget namn trots mycket påtagliga likheter in i minsta detalj.[1] I övrigt förekommer nyutgivning av massmarknadslitteratur vanligen endast inom loppet av några få decennier eller ännu kortare tid från originalupplagan och bara av mycket populära författare.

Man hör ibland påståenden om att populärpocketförlagen ger ut böcker i nyutgåva med annan titel och annat omslag utan att ange att boken kommit ut tidigare. Några exempel på ett sådant bedrägligt förfa-

[1] Om en nyutgiven "schejkroman" och dess förhållande till pionjärverket i genren se Hans Olof Johansson, Än lever schejkromanen (Dagens Nyheter 7.4.1972) i anslutning till Ruth Halldén, En våldtäkt per kapitel (Dagens Nyheter 1.4.1972).

rande med nya upplagor har inte påträffats i samband med den relativt noggranna genomgång av massmarknadslitteraturen som gjorts för denna undersökning. Det utesluter naturligtvis inte att detta kan förekomma och framför allt inte att det kan ha förekommit före den period som undersökningen omfattar. Men i huvudsak tycks det som om förlagen, åtminstone de större, ganska samvetsgrant redovisar tidigare utgåvor på samma förlag. B. Wahlströms har ofta en "tryckningshistoria" på titelbladets baksida, och Wennerbergs brukar redan på omslaget tydligt ange att det är en ny upplaga om den tidigare haft ett annat utseende. Om däremot såväl titel som omslag är helt oförändrade, som fallet är med några nya upplagor av Nick Carter och Sigge Stark på Wennerbergs nyligen, anges inte alltid att det rör sig om ett omtryck.

Då och då händer det dock som ovan nämnts att ett förlag ger ut en nyöversättning av ett verk utan att känna till en tidigare utgåva på ett annat förlag. Men sådana missöden beror snarare på otillräckliga bibliografier än på förläggarnas förslagenhet.

11.12 *Prisnivå och prisutveckling*

Tabellerna 11.9–11.14 samt figur 11.1 visar prisnivå och prisutveckling för böcker i massmarknadsserier. För de häftade böckerna används sidantal och innehållskategorier som bakgrundsvariabler, för de inbundna endast innehållskategorier på grund av det låga antalet titlar. Tabellernas medelvärden är grundade på detaljhandelspris inklusive omsättningsskatt, alltså det pris som konsumenterna betalat samma år som boken trycktes (om beräkningsprinciperna se avsnitt 8.6).

De kraftiga prishöjningar som ägt rum för kvalitetspocketböckerna har ingen motsvarighet inom populärpocketsektorn. Visserligen har priserna på populärpocketböcker också ökat under den undersökta perioden, men medan de skönlitterära kvalitetspocketböckerna från 1965 till 1969 gått upp med drygt 42 % (se tabell 12.25 b), har de egentliga populärpocketböckerna bara ökat med något över 16 %.

Tabell 11.10 visar däremot att medelpriset för samtliga häftade böcker i massmarknadsserier från 1965 till 1970 har gått upp med hela 38,2 %. Detta förklaras till stor del av pornografiböckernas växande andel av populationen. Visserligen har pornografin genomsnittligt minskat i pris med hela 41,1 %, vilket man kan se i tabell 11.12, men prisläget var ännu 1970 extremt högt i förhållande till övriga häftade böcker i massmarknadsserier.

Av tabell 11.9 att döma verkar sidantalet att spela en stor roll vid prissättningen av populärpocketböcker. Sidtalsklasserna 97–128, 129–160 och 161–192, där de flesta av titlarna finns, uppvisar under större delen av perioden tydliga prisskillnader. Tabell 11.11 å andra sidan visar att det finns ett samband också mellan innehållskategori och pris, och ser man på medelpriserna för olika kategorier inom en och samma sidtalsklass, 129–160 sidor, finner man att detta samband tydligen är starkare. Sambandet mellan sidantal och pris är i stort sett beroende av hur de olika kategorierna är fördelade på sidtalsklasser. Man kan konstatera att westernböckerna, som är den billigaste kategorin, till mycket stor del

Tabell 11.9 Medelpris inkl varuskatt för häftade böcker i massmarknadsserier fördelade på sidtalsklasser: kronor och öre (antal titlar anges inom parentes).

	1–64	65–96	97–128	129–160	161–192	193–224	225–256	257–288	Samtliga
1965	– (–)	4:30 (2)	2:21 (180)	3:14 (118)	3:17 (99)	3:50 (13)	10:65 (1)	– (–)	2:78 (413)
1966	– (–)	– (–)	2:55 (169)	3:61 (124)	3:45 (80)	5:51 (11)	8:44 (2)	4:51 (1)	3:20 (387)
1967	– (–)	– (–)	2:51 (160)	3:44 (179)	3:94 (92)	5:28 (7)	9:14 (1)	– (–)	3:25 (439)
1968	3:50 (2)	12:22 (4)	2:45 (168)	4:10 (201)	3:71 (78)	3:43 (17)	9:75 (3)	– (–)	3:53 (473)
1969	– (–)	5:65 (5)	2:63 (174)	3:97 (237)	4:78 (75)	4:68 (39)	6:00 (2)	– (–)	3:72 (532)
1970	– (–)	5:75 (13)	3:46 (145)	3:73 (224)	4:68 (75)	3:42 (26)	– (–)	– (–)	3:83 (483)
1965–70	3:50 (2)	6:69 (24)	2:61 (996)	3:73 (1 083)	3:91 (499)	4:18 (113)	8:66 (9)	4:51 (1)	3:41 (2 727)

Tabell 11.10 Medelprisindex för häftade böcker i massmarknadsserier 1965–1970.

1965	100				
1966	115,2	100			
1967	117,1	101,7	100		
1968	127,1	110,4	108,5	100	
1969	134,1	116,4	114,5	105,5	100
1970	138,2	120,0	118,0	108,7	103,0

Tabell 11.11 Medelpris inkl varuskatt för häftade böcker i massmarknadsserier fördelade på innehållskategorier: kronor och öre (antal titlar inom parentes).

	Detektiv- och agentromaner		Westernromaner		Romantik		Pornografi	
	Totalt	129–160 s	Totalt	129–160 s	Totalt	129–160 s	Totalt	129–160 s
1965	2:77 (205)	2:68 (36)	2:07 (151)	2:18 (34)	3:52 (50)	3:36 (45)	13:97 (6)	16:23 (3)
1966	3:13 (177)	2:86 (45)	2:19 (135)	2:45 (20)	3:67 (57)	3:57 (51)	10:15 (17)	11:06 (8)
1967	3:01 (184)	2:85 (86)	2:13 (148)	2:46 (23)	3:43 (81)	3:36 (60)	10:79 (26)	11:35 (10)
1968	3:13 (180)	3:16 (75)	2:25 (156)	2:54 (29)	3:76 (99)	3:49 (71)	10:51 (37)	10:20 (26)
1969	3:28 (182)	3:14 (85)	2:38 (180)	2:60 (50)	3:67 (107)	3:65 (73)	9:65 (46)	11:04 (21)
1970	3:42 (172)	3:22 (88)	2:60 (149)	2:77 (59)	3:83 (98)	3:80 (59)	8:23 (56)	11:76 (11)
1965–70	3:11 (1 100)	3:03 (415)	2:27 (919)	2:54 (215)	3:67 (492)	3:55 (359)	9:74 (188)	11:10 (79)

Tabell 11.12 Medelprisindex för häftade böcker i massmarknadsserier inom olika innehållskategorier (1965=100).

	Detektiv- och agentromaner	Western	Romantik	Pornografi
1965	100	100	100	100
1966	112,9	105,9	104,3	72,7
1967	108,4	103,0	97,6	77,2
1968	113,0	109,1	106,8	75,2
1969	118,3	115,4	104,3	69,0
1970	123,4	125,8	108,8	58,9

Tabell 11.13 Medelpris inkl varuskatt för inbundna böcker i massmarknadsserier: kronor och öre (antal titlar inom parentes).

	Detektiv- och agentromaner		Romantik		Pornografi		Totalt	
1965	8:72	(12)	10:61	(36)	–	(–)	10:13	(48)
1966	9:07	(12)	10:84	(47)	–	(–)	10:48	(59)
1967	9:65	(11)	12:42	(28)	18:68	(1)	11:81	(40)
1968	9:72	(11)	14:06	(25)	12:75	(3)	12:73	(39)
1969	9:80	(12)	13:88	(15)	14:16	(3)	12:28	(30)
1970	11:35	(12)	14:63	(29)	–	(–)	13:67	(41)
1965–70	9:72	(70)	12:35	(180)	14:20	(7)	11:68	(257)

Tabell 11.14 Medelprisindex för inbundna böcker i massmarknadsserier 1965–1970.

1965	100				
1966	103,5	100			
1967	116,6	112,7	100		
1968	125,7	121,5	107,8	100	
1969	121,2	117,2	104,0	96,5	100
1970	134,9	130,4	115,7	107,4	111,3

har mindre än 129 sidor och att romantikböckerna, som är dyrast, huvudsakligen finns i klassen över 160 sidor. Westernböcker med över 160 sidor och romantikböcker med mindre än 129 sidor är mycket ovanliga. Ytterst kan man naturligtvis anta ett närmare samband mellan sidantal och pris, men när ett förlag ska prissätta en ny serie är det uppenbart att den innehållskategori till vilken serien hör i första hand blir avgörande för priset.

Denna prispolitik har blivit så etablerad att ett av de största förlagen, Wennerbergs, för en tid sedan rent av införde fasta prisklasser, så att romantikböckerna kom att kosta 3:95, detektiv- och agentböckerna 3:25 och westernböckerna 2:95. Även B. Wahlström tycks i huvudsak följa samma linje.

Delvis kan denna prisdifferentiering förklaras av variationer i försäljningens storlek. När försäljningen minskar för en serie eller för en hel kategori, har förlaget att välja mellan att antingen sänka priset för att på det sättet söka höja försäljningssiffrorna igen eller att höja priset i hopp

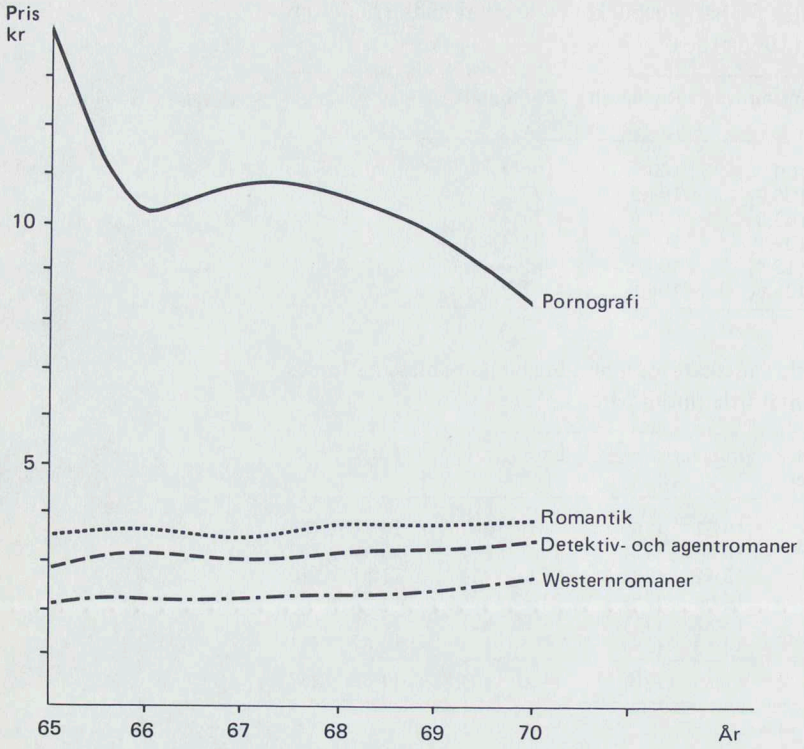

Figur 11.1 Prisutvecklingen för olika kategorier av massmarknadsböcker. (Jämför tabell 11.11.)

om att ändå kunna hålla försäljningen på en lönsam nivå. Det förra alternativet torde bara användas i undantagsfall, och när prishöjningarna har en alltför ogynnsam inverkan på försäljningen tillgrips nedläggning av serien. Några ideella motiv som kan försvara en olönsam utgivning har de förlag det här är fråga om naturligtvis inte. Förluster kan bara tolereras under en kortare tid då en ny serie håller på att introduceras.

Detta innebär att den kategori som har den största försäljningsökningen eller den minsta försäljningsminskningen drabbas av mindre prishöjningar än de andra kategorierna. I tabell 11.12 ser man att westernböckerna fram till 1969 i stort sett ökade mindre i pris än detektiv- och agentromanerna, vilket alltså kan förklaras med att försäljningssiffrorna för westernböcker har haft en mera gynnsam utveckling eller i varje fall förblivit på en jämförelsevis god lönsamhetsnivå. År 1970 däremot, då den stora försäljningsnedgången för western börjat göra sig gällande, stiger priset för denna kategori mycket kraftigt. Romantikböckerna, som gjorde en sen entré på populärpocketmarknaden och som sedan har ökat sin försäljningsandel, har i stort sett hållit sina priser under den undersökta perioden; en ökning med knappt nio procent på fem år måste betraktas som mycket liten – särskilt med tanke på att ungefär en fjärdedel av ökningen får tillskrivas omshöjningar.

Man får emellertid inte glömma bort att förlagen inte har någon anledning att hålla priserna nere bara för sakens egen skull. På lång sikt torde alltså försäljningen ha påverkat priserna, närmast genom att hålla tillbaka prisstegringen på de mest lättsålda böckerna, men det är också

klart att priserna i sin tur påverkar försäljningen. Och detta har säkert mycket stor betydelse för prisdifferentieringen mellan de olika kategorierna. Även om inga mera omfattande marknadsundersökningar eller publikundersökningar har gjorts på detta område torde man kunna utgå ifrån att westernböckerna har en genomsnittligt yngre läsekrets än de övriga kategorierna.[1] En mycket stor del av westernläsarna är av allt att döma skolungdomar med begränsade möjligheter att köpa böcker, vilket innebär att en kraftig prishöjning förmodligen skulle få en mycket stor negativ inverkan på försäljningen.

Man kan med anledning av detta också förutsätta att prishöjningen på westernböcker 1970 ytterligare bidrog till att försäljningen gick ner. Däremot är det knappast möjligt att helt vända på resonemanget ovan och säga att försäljningsnedgången helt beror på prishöjningen; den vikande tendensen i försäljningen har märkts under en längre tid.

Romantikböckerna torde till stor del rikta sig till en betydligt äldre läsekrets med större ekonomiska resurser än westernläsarna, vilket alltså medger högre priser. Men denna kategori är mera heterogen än westerngenren, och det är betecknande att en serie som startade 1971 och som uppenbarligen riktar sig i första hand till yngre läsare, En prinsessroman på B. Wahlströms förlag, fick ett lägre pris än det för romantikserier vanliga. På samma sätt torde också en viss prisdifferentiering förekomma inom detektiv- och agentgenren.

I detta sammanhang bör även nämnas att ett par förlag efter undersökningsperiodens slut börjat utge böcker som ligger betydligt lägre i pris än de vanliga populärpocketböckerna. Williams startade 1971 en westernserie, Cleveland, med 96-sidiga böcker i något större format och med priset 1:50. Samma år påbörjade B. Wahlström sin utgivning av s k minipocketböcker för 1:95. Minipocketböckerna, vilkas format är ungefär hälften så stort som populärpocketböckernas, omfattar flera olika serier, bl a en med fackböcker, En fackelbok, och det normala sidantalet är 120.

Prisnivån för de inbundna massmarknadsböckerna ligger som framgår av tabell 11.13 betydligt högre än för de häftade. Även inom denna sektor är romantikserierna genomsnittligt dyrare än den enda detektivserien, Wahlströms Månadsdeckare. De inbundna pornografiutgåvorna är få – de flesta av dem ingår i serien Fickis från Hson och kostar 12:75 – och påverkar inte nämnvärt medelpriset för hela sektorn. Några inbundna westernserier finns som tidigare nämnts inte.

Tabell 11.14 visar prisstegringen för de inbundna massmarknadsserierna som procentuellt är ungefär lika stor från 1965 till 1970 som för de häftade. Denna relativt kraftiga stegring, som i detta fall inte kan förklaras med någon ökad andel för pornografin, ligger huvudsakligen på kategorin romantik, och det är framför allt 1967 och 1970 som prisökningen är stor: 12,7 respektive 11,3 %.

11.13 *Försäljningen av populärpocketböcker*

De undersökningar som för litteraturutredningens räkning utförts vid Avdelningen för litteratursociologi behandlar normalt inte försäljningen

[1] Se t ex Läs- och bokvanor i fem svenska samhällen (SOU 1972:20), tabell 5.31 a, s 388.

av de böcker som ingår i materialet. Denna aspekt på bokbranschen täcks i allmänhet av pris- och kartellnämndens ekonomiska undersökningar. Men just ifråga om massmarknadslitteraturen som särskild sektor av den svenska bokutgivningen kan det vara på sin plats att här lämna några uppgifter.

Det har tidigare antytts att massmarknadslitteraturen skulle utgöra en ännu större andel av skönlitteraturutgivningen om man räknade i antal sålda exemplar och inte som i denna undersökning i antal utgivna titlar. Hur stor är då försäljningen av böcker i massmarknadsserier?

Några exakta tal kan inte lämnas, eftersom förläggarna i allmänhet är ganska förtegna om försäljningssiffrorna, men man kan ändå komma ganska långt, åtminstone när det gäller populärpocketböckerna. Om man undantar realisationer torde det, enligt uppgift från förlagen, totalt per år säljas omkring sju miljoner populärpocketböcker. Inkluderar man även realisationerna överstiger försäljningen troligen åtta miljoner exemplar, vilket kan jämföras med kvalitetspocketböckernas försäljning som numera uppgår till omkring tre miljoner exemplar årligen. Dessa siffror gäller alltså enbart de egentliga populärpocketböckerna, de som ingår i Pressbyråns tre innehållskategorier, och inte några inbundna böcker eller någon pornografi. För 1970 skulle detta innebära en genomsnittsförsäljning per titel på omkring 17 000 exemplar till fullt pris. I själva verket ligger genomsnittet förmodligen lite lägre, eftersom de försäljningssiffror som meddelats från förlagen inte skiljer på nyutgivna böcker och äldre böcker i lager utan endast ger en totalsumma för kalenderårets försäljning.

Variationen mellan olika serier är tämligen stor men som huvudregel gäller att när försäljningen underskrider 10 000 exemplar betraktas serien som olönsam och läggs ner. Därför finns det i materialet inte särskilt många titlar med mycket låg försäljning som kan dra ner genomsnittet. Försäljningen av olika titlar inom en och samma serie varierar inte särskilt mycket, speciellt sedan det blivit vanligt med serier som bara innehåller verk av en enda författare eller med en enda hjälte.

I tabell 11.15 finns en uppställning över de mest sålda populärpocketserierna 1970. De har indelats i tre grupper: en med en genomsnittsförsäljning per titel över 25 000 exemplar, en med genomsnittsförsäljning mellan 20 000 och 25 000 exemplar och en med genomsnittsförsäljning mellan 15 000 och 20 000 exemplar. Inom dessa grupper är serierna uppställda i bokstavsordning eftersom det varit omöjligt att få exakta uppgifter om dem. Det senare innebär givetvis också att indelningen i vissa fall är något osäker, men i den mån någon serie placerats i fel grupp torde den verkliga försäljningssiffran i varje fall ligga mycket nära gränsen till denna grupp.

Det är kanske betecknande att de tre serier som toppar listan tillhör tre olika kategorier och att alltså alla huvudtyper av populärpocketböcker är representerade bland serier som säljs i mer än 25 000 exemplar per titel. Skillnaderna mellan de tre kategoriernas marknadsandelar har ju också minskat under de senaste åren (se avsnitt 11.7).

Vilken av de tre toppserierna som är den mest sålda är omöjligt att avgöra eftersom B. Wahlströms förlag som svarar för två av dem inte vill

Tabell 11.15 De mest sålda populärpocketserierna 1970.[a]

	Titlar utgivna 1970
Serier med genomsnittligt över 25 000 sålda exemplar per titel	
Bill och Ben (Wennerbergs)	13
Manhattan (B. Wahlström)	13
Succéromanen ur Allers (B. Wahlström)	13
Serier med genomsnittligt 20 000–25 000 sålda exemplar per titel	
Big Jim (Wennerbergs)	12
Chase/Spillane/Matt Helm (B. Wahlström)	12
Kometdeckaren (B. Wahlström)	13
Nick Carter (Wennerbergs)	10
Sigge Stark (Wennerbergs)	13
Walt Slade (Wennerbergs)	9
Serier med genomsnittligt 15 000–20 000 sålda exemplar per titel	
Agentserien (B. Wahlström)	9
En mysrysare (Wennerbergs)	13
Hank Janson (Wennerbergs)	11
Jaguar (Wennerbergs)	13
Larry Kent (Wennerbergs)	13
Lyckohjärtat (B. Wahlström)	12
Mustang (B. Wahlström)	11
Månadens roman (B. Wahlström)	12
OSS 117 (B. Wahlström)	12
Pyramid (Wennerbergs)	13
Romansuccé (Åhlén & Åkerlund)	16
Sheriff (B. Wahlström)	11
Victory (Wennerbergs)	13
Vita serien (Wennerbergs)	13

[a] Listan har väsentligen sammanställts på grundval av uppgifter i pressen och siffrorna i Pressbyråns boknyckel men har sedan kunnat korrigeras på vissa punkter av representanter för berörda förlag, främst bokförläggare Erik Hörsta, Wennerbergs, och redaktör Eva Vahlberg, B. Wahlström.

lämna ut exakta uppgifter om försäljningen. Men det finns skäl att anta att ingen av dem 1970 hade ett genomsnitt över 30 000 exemplar. Av Bill och Ben såldes detta år i genomsnitt ca 27 000 exemplar per titel, och förmodligen ligger också Manhattan och Succéromanen ur Allers där omkring.

Det kan även nämnas att den tryckta upplagan för alla de tre serierna vid denna tid uppgick till omkring 40 000 exemplar per titel, och man kan alltså räkna med en försäljning av ca 70 % av upplagan, vilket också torde gälla för de flesta andra populärpocketserier. Normalt ligger den tryckta upplagan för populärpocketböcker omkring eller något över 20 000 exemplar, men det finns också fall då t ex publicitet kring en bok kan driva upp försäljningen till en betydligt högre nivå än normalt och därmed göra tilltryckningar motiverade.[1]

[1] Som exempel kan nämnas Nick Carter-boken Blå död med handlingen förlagd till Sverige. Den ägnades ett helt uppslag i Aftonbladet 5.10.1969, och förlaget lät snabbt göra en tilltryckning. Totalt trycktes den i 50 000 exemplar och såldes i 42 000, dvs ungefär dubbelt så många som normalt.

12 Utgivningen av kvalitetspocketböcker 1954–1969[1]

För närvarande förekommer två huvudtyper av pocketböcker i Sverige, liksom i de flesta länder i västvärlden. I svensk debatt och facklitteratur brukar man tala om dels *kvalitetspocket,* dels *populärpocket* eller *massmarknadspocket.* Den förra typen kunde för närvarande i Sverige lika gärna kallas *bokhandelspocket* efter den försäljningskanal som hittills har varit helt dominerande för dessa böcker. Populärpocketböckerna har däremot nästan enbart spritts via det distributionsnät som Svenska Pressbyrån betjänar.

Den undersökning som presenteras i detta kapitel gäller kvalitetspocket, i fortsättningen oftast benämnd bara pocket. Här används däremot ej kortformen pocket beträffande populärpocketboken, som ju är en av de viktigaste formerna för utgivning av massmarknadslitteratur (kiosklitteratur) i vårt land. (Om termfrågan se speciellt avsnitt 11.1.) Massmarknadslitteraturen och speciellt populärpocketutgivningen har behandlats i föregående kapitel.

Pocketutgivningen svarar för en inte oväsentlig del av titelutbudet på den svenska bokmarknaden. Överslagsberäkningar – grundade på undersökningsmaterialet i kapitel 9 – visar att kvalitetspocketserierna har svarat för ca 15 % av hela den svenska utgivningen av skönlitteratur i titlar räknat under åren 1965–1970. Pocketseriernas andel av alla skönlitterära titlar tenderar dock att minska under de två sista undersökta åren (13 à 14 % 1969–1970). Vilken andel av facklitteraturutgivningen som pocketböckerna står för är svårare att fixera. Uppskattningsvis torde den uppgå till 15 à 20 % av alla bokhandelsförsålda facklitterära titlar av allmännare intresse.[2]

12.1 *Vad är en pocketbok?*

Ordet *pocketbok* är egentligen en formatbeteckning efter engelskans pocket. I Sverige förekom också försök att kalla den nya boktypen för fickbok. Men medan liknande namngivningssträvanden blev framgångsrika i Tyskland och Frankrike och ledde till allmänt accepterande av termerna *Taschenbuch* och *livre de poche,* har den anglosaxiska benämningen pocketbok slagit igenom i Sverige. I Danmark och Norge har man i stället valt att peka på prisbilligheten när man namngivit boktypen, som

[1] Kapitlet är författat av docent Lars Furuland.

[2] Beräkningarna för facklitteraturen bygger på "Årets Böcker 1969". (Svensk Bokförteckning upptar ju mängder av böcker från myndigheter, företag osv, vilka ej kan jämställas med pocketböckerna.) Detta material har jämförts med pocketstatistiken i tabell 12.1.

fått heta *billigbog* respektive *billigbok.*

Man har sagt att den svenska branschtermen pocketbok erinrar om en annan viktig egenskap hos boktypen, nämligen att den är internationell.[1] Det diskutabla är dock att vi från engelskan har hämtat en benämning som inte kommit att användas som allmän typbeteckning i England och USA. I de engelskspråkiga länderna heter det *paperbound* eller oftast *paperback,* ursprungligen med syftning på inbindningstekniken; paperback förekommer även som benämning på enstaka serier i andra länder (t ex Rowohlt Paperback i Tyskland). *Pocket books* är däremot firmanamnet på ett enskilt amerikanskt förlag (Pocket Books Inc).

Den franske litteratursociologen Robert Escarpit har inte utan skäl kritiserat alla hittills nämnda termer såsom inadekvata delbeteckningar. Han har framhållit, att det som i grunden skiljer den riktiga pocketboken från den traditionella boken är att den i produktions- och distributionsleden behandlas inte som en hantverksprodukt utan som en ren industriprodukt. Pocketboken – den senaste fasen i bokens långa historia – måste betecknas som revolutionerande: den har siktat till att i alla avseenden adaptera boken för massläsning. Den nya boktyp som vuxit fram bör därför kallas *mass-circulation book* (ty *Massenbuch,* fr *livre de masse*).[2]

Boktypens skilda benämningar i olika länder är alltså något förvirrande. Man har vid namngivningen tagit fasta på olika egenskaper hos den nya boktypen som format, prissättning, inbindningsteknik och spridning. För Sveriges del får emellertid termen pocketbok eller pocket nu anses vara så fast etablerad i branschspråk, facklitteratur och allmänt språkbruk, att den bör behållas i denna framställning.

Ett försök till definition av vad pocketboken är måste utgå från en systematisk genomgång av alla de egenskaper hos pocketboken som kan tänkas konstituera den som en speciell boktyp.[3]

Formatet, ca 11 x 18,5 cm, tillhör de avgjort viktigaste kriterierna på vad en pocketbok är och har med små avvikelser blivit internationellt accepterat. En väsentlig anledning till att formatet slagit igenom är att det möjliggör ett ekonomiskt utnyttjande av tryckpressar och papper. Det behändiga formatet innebär ur bokköparens synpunkt att pocketboken får plats i en vanlig kavajficka eller handväska. Den skiljer sig alltså klart från den konventionella boken vad storlek och vikt beträffar. Även hanteringen av böckerna under distributionen har blivit förbilligad och effektiviserad tack vare det gemensamma standardformatet på praktiskt taget alla pocketförlags produkter. I bokhandeln har man kunnat ställa upp speciella för pocketböckerna fabricerade bokhyllor, gondoler eller boksnurror, som givit god exponering på en liten golvyta.

Det begränsade pocketformatet har dock nackdelar i vissa sammanhang. För en del läsare med synsvårigheter och för läsretarderade kan pocketboken vara svårforcerad. Att satsytan är liten kan också vara en olägenhet för sådana texter som behöver noter, tabeller, diagram, figurer eller andra illustrationer.

Under senare år har nya svenska pocketbokserier tillkommit som specialiserat sig på litteratur för kurs- eller bredvidläsning för universitetsstuderande och just för dessa serier har man i flera fall valt ett något större

1 Per I. Gedin, Den nya boken (1966), s 18.

2 Robert Escarpit, The Revolution in Books (i: The UNESCO Courier, Sept. 1965, s 4 f; jfr samma nr i tidskriftens tyska och franska editioner). Termpolemiken är mindre framträdande i Escarpits verk The Book Revolution, London & Paris 1966, s 25 ff, men uppfattningen är i sak densamma.

3 Gedin har presenterat och analyserat pocketboken i a a (1966). Framställningen nedan söker föra vidare den diskussion, som Gedin inlett i sitt kapitel Vad är en pocketbok?

format: 19,5 x 13 cm, ungefär motsvarande det s k lilla romanformatet. Man har då kunnat få in mer text per sida än i det vanliga pocketformatet och haft bättre möjligheter att lösa de nämnda boktekniska problemen. Formatmässigt representerar universitetsserier som W & W:s ALMA, Prismas Storprisma och Aldus' boktyp "Aldus^2" ett sådant mellanläge mellan pocketformatet och det större romanformatet. För bokhandelns pocketavdelningar har detta inneburit exponeringsproblem genom att formatet inte passat i flertalet ställ och hyllor för pocket. Det kan ifrågasättas om denna nya utgivningsform, som i regel även vad priset och upplagan beträffar (se nedan) avviker väsentligt från normalpocketboken, skall betraktas som en pocketserie. Från förlagshåll lanserar man dock sådana böcker som pocketböcker, de upptas i regel i distributören Seeligs specialkatalog och bokhandelns pocketkataloger. I hela pocketbokbeståndet representerar det större formatet tills vidare en mycket liten minoritet.

Även format som är mindre än pocketbokens normalmått har förekommit. Det viktigaste exemplet är Sesamserien som specialkatalogen räknar till pocketböckerna (jfr avsnitt 12.4). Den startade i ett miniformat, men man har sedan övergått till ett format som i stort sett överensstämmer med pocketbokens vanliga mått.

Inbindning, pärmar. Till boktypens karakteristika hör paperbackutförande med trådlös häftning och mjuka omslag. Dessa rationella framställningsmetoder bidrar till att hålla produktionspriset nere. Man har i Sverige även prövat utgivning med hårda omslag eller pärmar *(hardcover),* men det har inte slagit igenom för pocketböckernas del.

Typografi. Målsättningen har av Gedin sammanfattats på följande sätt: "Största möjliga antal ord per sida utan minskad läslighet är riktpunkten för pocketboktypografin, vilket i sin tur är en av förutsättningarna för det låga priset."[1] Det bör också erkännas att typografin i regel är väl genomarbetad i de ledande pocketserierna. Att man måste arbeta med liten satsyta och jämförelsevis liten stil leder dock till vissa problem som berörts ovan i avsnittet om format.

Serieutgivning. För att man skall kunna betrakta en bok som pocketbok i denna terms ursprungliga mening måste den ingå i en serie. Inom serierna är titlarna ofta numrerade i löpande ordning och underavdelningar eller underserier förekommer, t ex Panorama i PAN-serien och Kalejdoskop i BOC-serien. I regel har redaktionerna lagt ner stor möda på seriernas speciella symboler eller firmamärken, som skall fungera som signaler för igenkännande. Serieutgivningen är av särskild betydelse, därför att den är förutsättningen för märkesreklam.

Omslag. Pocketböckerna avses till stor del bli sålda i speciella pocketboklådor eller på bokhandelsavdelningar som bygger på principen att kunden själv skall välja sin bok utan att rådfråga någon bokhandelsmedhjälpare. Omslaget, som kan ha mer eller mindre utpräglad märkeskaraktär, får därför en avgörande betydelse som stimulans till köp och som konsumentupplysning. Pionjärserien Penguin använde länge en enkel och klar enhetstyp för omslagen, där endast färgen på vissa fält av omslaget ändrades så att kunderna lätt såg om boken var en roman, deckare eller fackbok. I Sverige har omslagen i regel varit mer varierade och avsett att

[1] Gedin, a a, s 21.

även ge en differentierad presentation av den enskilda boken i serien. Omslaget på en pocketbok har både en informativ och dekorativ uppgift, det skall fungera som affisch och löpsedel för produkten. Denna är därmed förberedd för en massmarknad, men kvalitetspocketboken har dock av olika skäl svårt att hävda sig bland varorna på denna marknad.

Man får i detta sammanhang inte blunda för att det finns motsättningar mellan vad den tränade bokköpande kulturpubliken (låt oss säga ett par hundratusen personer i vårt land) betraktar som ett bra konstnärligt omslag och vad som appellerar till det stora flertalet mer otränade kulturkonsumenter. Det är inte bara av en tillfällighet eller på grund av innehållet i boken som omslaget till populärpocketböcker och kvalitetspocketböcker är så diametralt olika. Produkterna vänder sig i själva verket redan genom sin förpackning till i viss mån skilda målgrupper.

Lättast studeras kanske problematiken när det gäller att marknadsföra böcker för barn. Det har i Österrike[1] visat sig att presentation av erkänd, klassisk barn- och ungdomslitteratur varit mycket framgångsrik, när böckerna utsänts i häftesform och med omslag som "konstnärligt" – ur gängse recensent- eller lärarsynpunkt sett – måste sägas vara förskräckliga i sin grällhet och banalitet. Det är visserligen svårt att isolera omslagets betydelse i förhållande till andra faktorer som pris, format osv. Men de österrikiska erfarenheterna tyder dock på att stora grupper av barn tenderar till att avstå från att läsa böcker med mer impressionistiska, "konstnärliga", icke-föreställande omslag.

Slutligen bör det tilläggas att de nya omslagstyperna som kom med pocketboken starkt bidragit till att förändra de svenska bokomslagen över huvud taget, vilket omedelbart framträder om man jämför representativa prov på böcker av idag och för femton–tjugo år sen.

Marknadsföring och reklam. Kvalitetspocketboken säljs, som redan framhållits, fortfarande huvudsakligen genom bokhandeln. Flera försök att utnyttja Pressbyråns distributionssystem för spridning till kiosker och tobakister runt hela landet har ekonomiskt inte slagit väl ut eller givit de resultat man hoppats på. Utgivare av kvalitetspocketböcker, som prövat massdistribution genom Pressbyrån, har råkat ut för mycket stora returer och mängder av böcker i dessa returer har blivit så skamfilade, att de varit osäljbara även som realisationsvara. Normalkalkylen för en kvalitetspocketbok har visat sig inte kunna bära returkostnaderna i denna distributionskanal. Tack vare sitt låga pris kan massmarknadslitteraturen lättare tåla stora returer och makuleringskostnader. Förlagschefen Bertil Hökby har lämnat ett exempel på pocketförlaget Prismas kalkyler för distribution genom Pressbyrån: "Vi har för böcker som vi tycker skulle kunna passa Pressbyrån gjort noggranna kalkyler där vi tänkt oss att öka en bokhandelsupplaga på, säg 6 000 exemplar, till 16 000 exemplar och funnit att dessa ytterligare 10 000 exemplar som kanske kostat bara 8 000 kronor att ta fram *inte* har blivit täckta av uppkomna försäljningsintäkter sedan vi tagit hänsyn till kostnaderna för makulering."[2]

Från förlagssidan har särskilt bokförläggare Per I. Gedin framhållit, att det skulle behövas ett samarbete mellan de ledande förlagen för att skapa en slagkraftig och attraktiv massmarknadsserie för kvalitetslitteratur, som hade möjlighet att klara sig inom distributionssystemet för massmark-

[1] Efter en idé av professor R Bamberger vid Internationales Institut für Kinder-, Jugend- und Volksliteratur i Wien har en rad enkla häftesserier (Golden Leiter, Grosses Abenteuer, Frische Saat) startats, vilka bl a sprids genom en bokklubb för barn och ungdom.

[2] Hökby enligt skriftlig uppgift 1972.

nadslitteratur.[1]

Serieutgivningen möjliggör som nämnts en märkesreklam. Pocketböckerna har också tidigare i regel kalkylerats så att man inte medgav separatreklam för enskilda titlar utan endast kollektiv reklam för serien i dess helhet eller för en rad utgåvor i serien samtidigt.[2] Under senare år förefaller dock reklamen för enskilda titlar ha ökat åtskilligt i omfattning.

Som berördes i avsnittet om omslaget är pocketboken producerad med tanke på att kunden skall betjäna sig själv. Den exponeras också alltmer i bokhandeln efter ämnesområden så att kunden skall ha lätt att själv upptäcka böcker inom ett visst ämne som intresserar honom. Här har emellertid den växande pocketutgivningen medfört nya problem: utgivningens storlek gör att bara ett fåtal boklådor har möjlighet att visa tillnärmelsevis alla titlar som finns i lager.

Kvalitetspocketboken har en vida längre livstid än populärpocketboken även om den senare ingalunda returneras lika snabbt och regelbundet som vecko- eller månadstidningar utan har friare returtider och kan ligga kvar ett halvår eller mer hos detaljisten. Men kvalitetspocketbokens livstid på förlagens backlist är obestridligen vida längre (normalt sällan under tre–fem år) och kan bli mycket lång. Ännu 1971 fanns exempelvis åtta av de tio första Aldusböckerna kvar i produktionen – efter fjorton år.[3] Å andra sidan har lagerhållningen vållat förlagen allt större problem och tvingat fram realisationer och makuleringar av nummer som inte säljer tillräckligt. Den första stora utrensningen skedde 1966 och fler torde följa. Att pocketböcker blir föremål för realisationer överensstämmer dock inte med de ursprungliga idéerna om pocketboken som en lågprisprodukt och får ses som en nödfallsåtgärd. I de diskussioner som alltsedan 1966 förts i branschorganet Svensk Bokhandel[4] och i andra sammanhang av företrädare för bokförlagen har också uppmärksamheten alltmer riktats på pocketmarknadens känslighet för överproduktion av titlar.

Pris. Det har med rätta framhållits att ett lågt pris är en av grundförutsättningarna för pocketboken.[5] Helst bör också priset sättas på ett sätt som förenklar reklam, försäljning och köp: man indelar då utgivningen i två tre prisklasser (enkelvolymer, dubbelvolymer, specialutgåvor osv). Penguin-förlaget hade stora framgångar vid starten 1935 med sin enhetsprispolitik och åtskilliga serier även i Tyskland och Frankrike har arbetat efter liknande riktlinjer. I Sverige användes prissättning i bestämda klasser i annan billighetsutgivning (t ex FiB:s folkböcker) men slog aldrig igenom för kvalitetspocketbokens del. Den hamnade tidigt i kostnadsstegringar som i de flesta fall omöjliggjorde enhetsprissättning. Däremot brukar populärpocketboken produceras så att den passar in i ett prisklasssystem.

Upplaga. Om utbudet av titlar stiger alltför mycket på en begränsad marknad leder det till sjunkande upplagor. I Sverige var pocketböckernas genomsnittsupplaga i början av 1960-talet ca 15 000 ex för skönlitteratur och 8 000 ex för facklitteratur i första pocketupplaga. Omkring 15 % av utgivningen överskred 1961–1964 20 000-gränsen. Därefter har upplagorna sjunkit radikalt (se avsnitt 12.12). I Sverige har bokförlagen i varje fall inte upprätthållit någon gräns nedåt utan vissa böcker introdu-

[1] Gedin har upprepade gånger återkommit till frågan, bl a i Svensk Bokhandel nr 44, 1970, s 1350.

[2] Gedin, a a (1966), s 39.

[3] Centrallagerkatalog september 1971 från Seelig & Co, jämförd med Aldus utgivningslista.

[4] Bl a Bertil Hökby, Lars Holmer och Per Gedin i Svensk Bokhandel nr 44, 1971, s 1346 ff.

[5] Bl a av Gedin, a a (1966), s 19.

ceras i pocketbokserier trots att upplagan endast är 2 000 à 3 000 ex, i enstaka fall ännu lägre. De risker som är förknippade med denna politik har redan framhållits i samband med diskussionen av prissättningsfrågan.

I bl a Tyskland och England har man haft liknande problem, men de har inte framträtt så drastiskt som inom det lilla svenska språkområdet. Några nedre gränser för titlarnas första upplagor i svenska pocketserier tycks inte generellt kunna uppställas.

Royalty. I Sverige skiljer sig pocketutgåvorna från flertalet normalböcker genom att det s k normalkontraktet mellan Sveriges författarförbund och Svenska bokförläggareföreningen om 16 2/3 % royalty endast i rena undantagsfall följes. Royalty har tidigare i regel utgått med mellan 5 och 10 %; de vanligaste procentsatserna torde numera vara 7 eller 10 %. Även orginalutgåvor i pocketserier brukar få lägre royaltysats än normalkontraktets. Det kan dock anmärkas att skönlitterära författare, vilkas verk för första gången utkommer i pocketform i Rabén & Sjögrens serie Trend fr o m 1972 erhåller royalty enligt normalkontrakt.

Avsikten var från början att pocketböckernas stora upplagor skulle hålla författaren skadeslös, men med de sjunkande upplagorna har problemet lett till påtagliga motsättningar mellan å ena sidan författarna och deras fackliga organisation och å andra sidan förlagen och bokförläggareföreningen.

Innehåll. Kvalitetspocketserierna har ett mycket skiftande innehåll. Man täcker hela fältet från deckare till mycket kvalificerade fackböcker i speciella ämnen.

I Sverige existerar det en i någon mån flytande men fullt skönjbar gräns, som överraskande sällan överskrides från respektive sidor, mellan kvalitetspocketböcker och populärpocketböcker (deckare och kärleksromaner av enklare slag, agentböcker, western osv). Det är dock en gräns som inte alltid går mellan boktyper utan ibland snarare mellan olika författare; en del äventyrs- och detektivförfattare lanseras av kvalitetsförlagen, andra av massmarknadsförlagen. Därigenom hamnar de i olika system för marknadsföring med skilda prislägen, olikartade omslag osv.

Publik. De av Harald Swedner ledda undersökningarna om läsvanor visar, att personer med högre utbildning än genomsnittet är överrepresenterade bland läsare av alla slags böcker. Speciellt markant är denna överrepresentation som man kunde vänta sig bland läsarna av kvalitetslitteratur, men den framträder också – vilket man inte visste tidigare – bland massmarknadslitteraturens läsare.[1]

Pocketbokens publik i Sverige har inte ägnats några specialundersökningar. En liten pilotundersökning från Malmö 1971 har dock jämfört en vanlig bokhandel med bl a en specialbokhandel för pocket och funnit att kunderna i pocketbokhandeln rekryteras "från en bredare bas både socialgrupps-, ålders- och utbildningsmässigt".[2] Detta är ett i och för sig rimligt resultat, men det bygger på ett så begränsat material att det främst har sitt värde för hypotesbyggande vid fortsatta undersökningar. Från erfarna företrädare för bokhandelsbranschen kan man också inhämta vissa synpunkter. Pocketböckerna anses i allmänhet ha en jämförelsevis ungdomlig publik som köper böcker för egen läsning och endast i liten utsträckning för att ge bort dem som present. En väsentlig del av pocket-

[1] Läs- och bokvanor i fem svenska samhällen. Litteraturutredningens läsvanestudier. SOU 1972:20, kap 5.

[2] Bokkunden (Svensk Bokhandel nr 41, 1971). En undersökning av Lundastudenter, handledare Kerstin Stjärne-Nilsson och Bo S Svensson.

publiken anses bestå av lärare och kursbokskö̈pande studerande, särskilt på universitets- och högskolenivå. Nyttofunktionen har blivit allt väsentligare för pocketboken.

En svensk kvalitetspocketbok är, som framgår av ovanstående, svår att exakt definiera. Man kan visserligen säga att den är summan av alla nämnda karakteristika, men därmed har man bara överlåtit definitionsproblemen åt läsaren. Pocketbokens väsentligaste egenskaper under boktypens svenska historia får dock anses ha varit:

det behändiga fickformatet
pappersryggarna, den trådlösa häftningen och de mjuka pärmarna
marknadsföringen i serier
försäljningen genom huvudsakligen bokhandeln
försöken till exponering för kundens självval
det jämförelsevis låga priset
de för svenska förhållanden relativt stora upplagorna.

De två sista egenskaperna är den svenska pocketboken på väg att förlora, möjligen också i någon mån kundens överblick och självval eftersom ansvällningen av nya titlar försvårat den speciella pocketexponeringen.

Frågan för framtiden är om pocketbokens förläggare kommer att slå vakt om boktypens egenart och möjligen rentav renodla den på bekostnad av orginalutgivning eller mer exklusiva utgåvor i pocketserierna. Eller om en övervägande del av seriernas innehåll i framtiden kommer att bestå av orginalböcker och andra utgåvor i begränsad upplaga, vilka utges i pocketutstyrsel och åsätts ett serienamn.

12.2 *Utländska förebilder*

Man skulle för pocketbokens del – liksom alltid när det gäller innovationer inom bokproduktionen – kunna nämna åtskilliga initiativ i olika länder, som pekar fram mot den nya boktypen: billiga, serieutgivna, häftade böcker i ett standardiserat litet bokformat och med åtskillig kvalitetsbetonad litteratur ingående i serieurvalet. Men här liksom i andra fall, där större ekonomiska satsningar och industriell produktion erfordras, är det framgången som räknas och de kommersiellt lyckosamma experimenten som kommer att framstå som förebilder för andra senare försök.

En rad bedömare med god branschkännedom anser att det var den engelske förläggaren Allen Lane, som inledde den revolutionerande utvecklingen av den nya billigboken. 1935 sände Lane ut tio böcker av jämförelsevis god litterär standard i en nystartad serie, *Penguin.* Bland de tio första numren fanns verk av Maurois, Hemingway och Linklater samt lättlästa detektivromaner och thrillers av författare som Dorothy Sayers, Agatha Christie och Beverly Nichols. Penguin-böckerna hade det behändiga formatet vi sedan vant oss vid som pocketbokens speciella format, de var skurna och försedda med pappersryggar *(paperbacks)* och pappersomslag. Alla främre omslag var likartade: boktitlarna framhävdes genom kraftiga stilar, tillhörigheten till olika huvudgenrer inom serien markerades genom fält i skilda färger – orange, blått eller grönt för romaner, thrillers eller biografier – och den enda illustration som förekom var

seriesymbolen, pingvinen, i svart och vitt.[1] Priset var inte mer än sixpence eller ungefär så mycket som man betalade för en ask cigarretter; i en traditionell utgåva *(hardback edition)* skulle priset ha varit omkring tjugo gånger så högt. De första Penguin-böckerna ägde alltså en rad karakteristika som vi numera anser vara utmärkande för pocketboken.

Upplagan för Penguin-böckerna var vid introduktionen satt till 20 000 exemplar och Allen Lane hade räknat med att lönsamhetsgränsen gick vid 17 500 exemplar. Tack vare att en stor varuhuskedja kunde övertalas att gå med i experimentet blev det från början en framgång och upplagetalen flerdubblades snart. Man kunde sedan räkna med att även en bok som avgjort inte var av bestsellertyp uppnådde 50 000 exemplar i Penguinserien.[2] Det bör tilläggas att de första böckerna i serien också nådde ut i tidningskioskerna – en försäljningsmetod för böcker som möttes med stor skepsis av många företrädare för bokbranschen när Lanes idéer först blev kända.

Den nya typen av billigböcker vidareutvecklades främst i USA och England. 1930-talets tryckttekniska framsteg, som gjorde det möjligt att använda rotationspressar vid boktryck, blev därvid av största betydelse för pocketbokens genombrott. Just det nya tryckförfarandet med ökad automation beträffande både tryck och bindning innebar en viktig gräns mellan äldre billighetsserier i litet format och med kvalificerat innehåll – t ex det tyska förlaget *Tauchnitz'* bekanta fickböcker – och de nya i egentligaste mening massproducerade pocketböckerna.

Pocketbokens pionjär i USA var Robert Fair de Graff, en förläggare som av åtskilliga bedömare särskilt i Tyskland och USA anses vara den främste idégivaren till den moderna pocketboken ("Vater aller Taschenbücher").[3] De Graff startade 1939 den explosionsartat framgångsrika serien *Pocket Books* – ett namn som f ö ännu är lagligt skyddat i USA, vilket bidragit till att den generella benämningen för boktypen på engelska har blivit *paperbacks.* Det existerade inget medvetet behov av den nya boktypen men genom serien Pocket Books skapade man en efterfrågan. Det skedde bl a genom att redaktionen – i motsats till Penguin – satsade på slagkraftiga omslag i flerfärgstryck och genom att man sålde böckerna inte genom den traditionella bokhandeln utan ute på massmarknaden, främst genom tusentals drugstores. Serien Pocket Books var i övrigt lik Penguin, men urvalet blev åtskilligt populärare i den amerikanska serien och skulle alltmer komma att breddas. Författare som James Hilton och Agatha Christie men också en rad av de "hårdkokta" deckarförfattarna är representativa för Pocket Books redan under de första åren. Med vissa mellanrum utsände man bland underhållningslitteraturen böcker som Five Great Tragedies av Shakespeare och Wuthering Heights av Emily Brontë, vilka ingick bland de tio första volymerna. Om man bortser från Shakespeare, som ju har en speciell position i de engelskspråkiga länderna, finner man flera överensstämmelser i urvalet mellan Pocket Books och de allra första utsändningarna från den svenska serien Zebra, utgiven av Bonniers från 1954. Zebra syftade till en början mot en blandad utgivning med en del mer kvalificerade titlar mellan seriens lättare gods. (Se nästa avsnitt.)

En bidragande orsak till framgången i USA för Pocket Books var de

[1] Uppslaget till djursymbolen som seriemärke kommer kanske från den tyska *Albatross*-serien, som var något äldre men som var specialiserad på utgivning av litteratur på engelska för tyska läsare.

[2] 50 000 ex räknas som en normalupplaga, t ex av Gedin, a a, s 33.

[3] Se t ex Buchmarkt, 1 jan 1971, s 48. – En utförlig historik i F L Schick, The Paperbound Book in America. The History of Paperbacks and their European Background (New York 1958).

speciella villkoren för bokspridning under andra världskriget. Pocketboken var genom sitt format och sin vikt ett alternativ som var vida överlägset den traditionella boken när man skulle förse soldaterna runt om i världen med läsning. En pocketbok kunde kuverteras och skickas som ett vanligt brev.

Under 1940-talet växte en rad stora pocketbokserier fram i USA, de erövrade bokhandeln och bildade snart tillräckligt underlag för speciella försäljningsställen för pocketböcker.

Efter andra världskrigets slut började den tyske förläggaren Rowohlt trycka tidigare i Tyskland förbjudna böcker. Den starka efterfrågan som detta utbud rönte kunde han möta tack vare att han tryckte i rotationspressar som dock krävde tidningsformat. Med en formatändring tillkom snart en modern pocketserie: *rororo*-serien *(Rowohlts Rotationsromane).* Från 1950 kan man tala om en pocketmarknad i Tyskland och här uppträdde under 1950- och 1960-talet allt fler konkurrerande serier av *Taschenbücher.* I Frankrike, där den konventionellt producerade boken hade varit jämförelsevis framgångsrik och stod starkare än i Tyskland, fick pocketboken fast fot först från 1953. Numera har alla västeuropeiska länder och en rad utomeuropeiska stater egna pocketbokserier.

I Skandinavien blev pocketboken påfallande sent introducerad. Den kom till Finland 1955, Danmark 1959 och Norge först 1961.[1] I Sverige företogs (som nästa avsnitt berättar om) flera försök med pocketserier under 1950-talet, det första mer omfattande genom den nämnda Zebraserien från 1954. 1957 brukar annars räknas som kvalitetspocketbokens födelseår i Sverige – då utkom de första böckerna i Aldus-serien.

En viss differentiering av pocketbokmarknaden hade skett genom lanseringen i USA 1953 av *quality paperbacks.* De riktade sig till en begränsad och ganska lätt lokaliserad målgrupp, de redan boksynta och läsintresserade med högre utbildning. I de nya kvalitetsserierna, för vilka *Doubledavs* förlag först gick i bräschen, utkom även mycket exklusiva böcker. I *quality paperbacks,* med priser mellan de tidigare paperbackseriernas och den "vanliga" bokens, kunde även titlar som beräknades gå ut i relativt små upplagor utkomma. Vid den svenska pocketbokens framväxt var just *quality paperbacks* en viktig förebild, eftersom man i Sverige genom språkområdets begränsning hade att räkna med ett – i jämförelse med de stora språken – begränsat antal potentiella köpare. En speciell typ av kvalitetspocketböcker i USA är vidare de renodlade populärvetenskapliga serier *(university paperbacks),* som produceras direkt för de universitetsstuderande. Mot 1960-talets slut har även dessa serier fått sina motsvarigheter i Sverige.

12.3 *Pocketbokens introduktion i Sverige*

De flesta försök att teckna pocketbokens historia i Sverige brukar börja med Aldusböckernas födelse 1957.[2] Aldus var för visso först med att efter *quality paperbacks* idé introducera facklitteratur på den svenska pocketmarknaden, men vi bör därför inte förbigå de tidigare serier, som faktiskt har mera gemensamt med de engelska och amerikanska pionjärserierna än vad den sobra Aldusserien har. I föregående avsnitt har vi sett

[1] J Aanderaa, Billigbokstatus framför 70-talet (i: Syn og Segn, Oslo, nr 1, 1970).

[2] Per I. Gedin, Aldus' förste chef, har ägnat ett ofta åberopat avsnitt av Den nya boken (1966) åt pocketbokens historia i Sverige.

exempel på Penguins och Pocket Books' tidiga utgivning – en blandning av lätt och något tyngre gods, väl lämpad för en bredare publik. Per I. Gedin, som skrivit den första och hittills enda svenska boken om pocketutgivningen, ger dessa förlag stort utrymme i sin internationella historieskrivning, men när han kommer till Sverige förbigår han liknande tidiga serier och koncentrerar sig på Aldus' och senare Delfins och Prismas pionjärinsatser. En uttömmande historieskrivning kan inte heller lämnas här; källmaterial saknas ännu. Följande framställning gör därför inte anspråk på fullständighet, men den vill dock genom exempel visa att de engelska och amerikanska serierna efterbildades tidigare i Sverige än numera är bekant.

I själva verket var t o m begreppet pocketböcker introducerat långt före Aldus. I sin engelska form förekom det redan från 1949 i serien Lindqvists pocket books ("Passar kassan – fickan – smaken"), vars förebild uppenbarligen är den amerikanska serien Pocket Books. Namn som James Hilton och Max Brand är gemensamma för serierna, och det något tyngre godset representerades i den svenska serien av t ex en volym med noveller av Oscar Wilde, Theodor Storm, Robert Louis Stevenson och Mark Twain. Särskilt långlivad blev dock inte denna serie; den upphörde redan 1951. Detta år tillkom för övrigt en serie med namnet Pocket Magazine, utgiven av Svenska Förlaget AB, men förutom en bok av Georges Simenon innehåller den inga mera kända namn.

I början av 1950-talet uppstod också de första av de serier som numera betecknas som populärpocketböcker. Dessa kan inte heller frånkännas ett visst samband med serier som Pocket Books i USA, även om kvalitetsinslagen är få eller helt obefintliga.

De äldsta nu levande populärpocketserierna är Jaguarböckerna och Pingvinböckerna, som båda började utkomma 1950, den förra på Wennerbergs förlag och den senare på Pingvinförlaget. År 1952 följde Manhattanböckerna på B. Wahlströms förlag. Jaguar- och Manhattanböckerna bestod enbart av detektivromaner medan Pingvinböckerna, som till en början innehöll både detektiv- och westernberättelser, ganska snart övergick till att bli en ren westernserie. Populärpocketböckernas andel i titlar och tryckta exemplar av den svenska bokmarknaden har sedan genom åren ökat och hela tiden har de utgjort en avsevärt större del än kvalitetspocketböckerna (se kapitel 11). Under 1950- och förra hälften av 1960-talet hade de dock en stark konkurrens på massmarknaden i de vida mer kvalitetsinriktade s k folkböckerna, dvs FiB- och BFB-serierna. Men folkböckernas epok är nu slut: Folket i Bilds folkbokserie upphörde redan 1961 och Bonniers folkbibliotek 1970.

Endast ett av initiativen till en pocketbokutgivning av den enklare amerikanska typen gav ett varaktigt resultat. Det var Bonniers Zebraböcker, som tillkom 1954 och som från början hade den typiska blandningen av lättviktigt och kvalificerat innehåll. Tyngdpunkten kom visserligen under en period att förskjutas åt de enklare underhållningsdeckarnas håll, men i stort sett har serien en karaktär som gör att man med vissa reservationer kan föra den till kvalitetspocketböckerna. En väsentlig skillnad är dock att Zebra under större delen av sin livstid huvudsakligen sålts genom Pressbyrån, men detta är ju helt i linje med de

utländska förebilderna för kvalitetspocketböckerna.

Bland pocketserier av den amerikanska, blandade typen kan utom Lindqvists pocket books också nämnas Tigerböckerna, som började utkomma på Lindqvists förlag 1957 och har författarnamn som Edgar Allan Poe, Rudyard Kipling, Eric Williams, Conan Doyle och Knut Hamsun på utgivningslistan ("Tigerböckerna – en pocket-serie som innehåller alla tiders best-sellers"). Även en senare serie som LP-böckerna (Lindqvists) kan diskuteras i sammanhanget, men den hör likväl snarast hemma bland populärpocketböckerna ("skimrande kärleksromaner" och "toppspännande deckare i stjärnklass"). En serie som däremot utan tvekan måste hänföras till kvalitetspocketutgivningen är Tempusserien, som utgavs av Tidens förlag fram till 1962. Den första volymen i serien trycktes 1959 och detta gör den till den första skönlitterära pocketboken i denna undersökning frånsett Zebraböckerna. De fem första titlarna var Dürrenmatts Domaren och hans bödel, Pireys krigsrapport Kamrat in i helvetet, Cronins Fången, Inga Lena Larssons Vide ung och Jan Fridegårds En natt i juli.

Den populärvetenskapliga Aldusserien debuterade 1957 med tre titlar sedan Per I. Gedin föreslagit Bonniers att på försök ge ut pocketböcker i stil med *quality paperbacks* i Amerika.[1] Aldus satsade från början framgångsrikt på kvalificerad populärvetenskap och standardverk inom en rad humanistiska ämnen såsom de tio första numren visar. Åtta av dem finns f ö kvar i nya upplagor på Aldus lagerlista ännu 1971/72.

+ Eli F. Heckscher: Svenskt arbete och liv
+ Margaret Mead: Kvinnligt, manligt, mänskligt
+ Ivar Strahl: Makt och rätt
+ Ingemar Hedenius: Tro och livsåskådning (Tro och vetande)
  George Gamow: Universums skapelse
+ E. Kjellberg–G. Säflund: Grekisk och romersk konst
+ Alfred Einstein: Musikens historia
+ Sigmund Freud: Drömtydning
  Elis Håstad: Sveriges historia under 1900-talet
+ John Allegro: Dödahavsrullarna

(+ = lagerhålles fortfarande enl Seeligs centrallagerkatalog, sept 1971.)

1960 startade Gedin även Delfinserien, som skulle svara för Bonniers pocketutgivning av skönlitteratur. Detta år grundades dessutom Bokförlaget Aldus, vilket har förblivit Bonnierkoncernens speciella pocketförlag för Aldus- och Delfinserierna.

På hösten 1960 tillkom Prisma-serien, startad av Biblioteksförlaget som var ett dotterföretag till NKI-skolan. Från den tiden kan man tala om en svensk pocketbokmarknad med konkurrerande serier och förlag. Prisma, som inom kort blev ett fristående specialförlag för pocketutgivning, såldes 1964 till Tidens förlag; aktiemjoriteten övergick därmed till socialdemokratiska partistyrelsen. Förlaget har under Bertil Hökbys ledning uppvisat en omfattande och mångsidig utgivning, trots att man ju inte under uppbyggnadsskedet hade tillgång till något storförlags *backlist* av rättigheter till tidigare utgivna litterära verk. Prisma kan fortfarande

[1] Intervjuer med Per I. Gedin, Erik Hyllner och Bertil Hökby i DN 22.2.1966.

betecknas som det mest utpräglade fristående pocketförlaget i Sverige (även om man under de senaste åren fått en inte oväsentlig utgivning också i annan form än pocketbokens).

Prismas främsta områden är populärvetenskap, som man satsat på alltsedan förlaget ägdes av NKI-skolan, och samhällsdebatterande litteratur, som blev en betydande del av utgivningen efter anknytningen till arbetarrörelsen. Vid debattboksutgivningen har man bl a samarbetat med föreningen Verdandi i Uppsala. Samarbetet med andra föreningar och med fackförbunden byggdes ut under 1960-talet genom samutgivningar med bl a RFSU, LO, TCO och R-förbunden. Särskilt 1965 gjorde Prisma försök att lansera nyare skönlitteratur av bl a yngre svenska författare, en satsning som dock slog fel. Man har därefter inskränkt den skönlitterära utgivningen så att den för Prisma är en mer marginell företeelse.[1]

En rad pocketserier på andra förlag – bl a W&W-serien 1963, startad av Gedin, och Norstedts PAN 1967 – har senare tillkommit. En presentation av dessa och andra aktuella pocketutgivare förekommer i ett följande avsnitt (12.9).

De svenska pocketförlagens framgångar var påtagliga under början och mitten av 1960-talet. Förläggarna samarbetade därvid på ett sätt som knappast förekommit tidigare i branschen. Man utgav en gemensam katalog och delade genom denna och andra åtgärder (bl a bokhandelsbearbetning) på introduktionskostnaderna för den nya boktypen. Förlagscheferna Erik Hyllner i Aldus, Per I. Gedin i W&W och Bertil Hökby i Prisma utbytte statistiska uppgifter och lade därigenom grunden till den pocketstatistik som fortfarande årligen publiceras i tidningen Svensk Bokhandel och som saknar motsvarighet inom branschen i övrigt.

12.4 *Undersökningens uppläggning*

Undersökningen avser att analysera framväxten och utvecklingen av den svenska pocketbokutgivningen fr o m boktypens introduktion i Sverige på 1950-talet. I tabeller och kommentarer belyses den årliga utgivningen av kvalitetspocketböcker 1954–1969 och dess fördelning på skönlitteratur och facklitteratur samt på olika genrer och ämnesområden. Även fördelningen på svenska original och översättningar granskas. En väsentlig del av undersökningen handlar om den roll som enskilda förlag och pocketserier har spelat; vidare förekommer sammanställningar, som visar hur stor del av utgivningen i titlar räknat som olika huvudtyper av förlag har svarat för. Undersökningen visar också olika upplagetypers andel av utgivningen. Slutligen ägnas utförliga avsnitt åt upplage- och prisutvecklingen.

Urvalet och avgränsningen av kvalitetspocketböckerna som en kategori inom den svenska bokproduktionen har skett på följande sätt.

Samtliga tre pocketkataloger, som Seelig utgav för den aktuella tiden, har fått lämna utgångsmaterial.[2] Alla serier i dessa kataloger har granskats och deras utgivningshistoria har följts tillbaka till seriernas start, varvid Svensk bokförteckning har varit huvudkälla. I princip har även pocketböcker, som inte längre fanns i lager när Seelig 1968 utgav den första stora specialkatalogen, blivit registrerade och medtagna i

[1] Gedin, Prisma de första 10 åren (i: Svensk Bokhandel nr 44, 1970), s 1 352 ff.

[2] Pocketböcker (augusti 1968); Pocketböcker hösten 69; Pocketböcker våren 70. Katalogen 1968 var den första stora samlade katalogen av denna typ. – Dessa offsettryckta kataloger bör inte förväxlas med de mindre pocketkataloger som spritts i reklamsyfte till *kunderna* i bokhandeln. – Beträffande undersökningens generella uppläggning jämför även avsnitt 8.6.

undersökningen. Vissa ytterligare kompletteringar har skett genom förfrågningar hos förlag eller på annat sätt. Även uppgifter om antal tryckta exemplar har insamlats från förlagen.

I kvalitetspocketundersökningen räknas – när ej annat uttryckligen anges – varje upplaga som en enhet oavsett om det är fråga om en första pocketupplaga eller ett omtryck (ny upplaga, tilltryckning).

De aktuella titlarna är prövade i två avseenden innan de fått komma med i undersökningsmaterialet. Dels har bundna böcker inte räknats som pocketböcker. Dels har seriekaraktären ansetts så viktig för själva boktypen, att enstaka böcker, som mer eller mindre tillfälligt fått heta pocketböcker eller serier som havererat redan i starten, inte blivit medräknade. Regeln har utformats så, att en serie måste omfatta minst fem titlar under undersökningstiden för att komma ifråga för registrering. Själva seriebegreppet har dock tolkats generöst och serienumrering har inte krävts; i regel förekommer dock en sådan numrering.

Redan Seeligs pocketkataloger ger en god täckning av fältet. För 1960-talet torde undersökningens pocketmaterial efter de kompletteringar som skett vara så gott som fullständigt. En jämförelse med den branschstatistik, som finns för 1960-talet[1] och som uppvisar ett betydligt lägre antal titlar, styrker den bedömningen. Under 1950-talet förekom en del sporadiska och senare glömda försök att introducera pocketserier i vårt land efter utländskt mönster. (Se historiken i 12.3.) Ett självklart tillägg till de i Seeligkatalogerna förtecknade serierna är Tempus-serien, vars första nummer trycktes 1959 och som utgavs av Tidens förlag t o m 1962. I flera andra fall är det dock tveksamt om det är fråga om kvalitetspocketutgivning. En och annan serie med fem eller fler nummer kan ha blivit förbigången, särskilt om seriekaraktären har varit svagt markerad. Man får alltså räkna med att 1950-talets siffror kan vara några tiotal titlar för låga, åtminstone om man arbetar med ett vidsträckt kvalitetspocketbegrepp.

Bonniers debattserie Tribun bestod till en början av böcker i normalutförande men 1965 övergick man till pocketutförande, och från denna tidpunkt är serien medtagen i undersökningen. Förlagets handboksserie Sesam, som 1965 införlivades med pocketförlaget Aldus, är däremot i sin helhet medtagen i undersökningen.[2]

För övrigt bör det nämnas att 1950-talet i denna undersökning kvantitativt domineras av de svårplacerade Zebraböckerna, som fortfarande utges av Bonnier och är den äldsta i Seeligs specialkatalog över pocketböcker upptagna serien. Zebraböckerna har – om också efter viss tvekan – medtagits i undersökningen. Ett av de viktigaste argumenten för detta har just varit branschorganet Seeligs klassificering av Zebra som pocketbok i motsats till serier som Jaguar, Manhattan osv. Zebras karaktär av kvalitetspocketserie kan dock diskuteras. Då serien startades 1954 var avsikten, som framgår av den inledande historiken, utan tvekan att skapa en svensk motsvarighet till de utländska massmarknadsserierna med kvalitetslitteratur blandad med lättare gods.[3] Så småningom antog utgivningen alltmer karaktären av populärpocket och koncentrerades på detektivromaner. Men författarna i Zebraserien har ofta ett bättre anseende än författarna i de vanliga populärpocketserierna; inte minst

[1] Gedin, a a samt den årliga statistiken i Svensk Bokhandel.

[2] Gedin, a a, s 57, räknar ej Sesam som pocketserie, men i motsats till Tribun-serien har Sesam hela tiden bestått av maskinskurna volymer i litet format. (Om formatet jfr avsnitt 12.1.)

[3] De första två årens utgivning uppvisar en blandning av dels gängse populär-pocketmaterial, som deckare, western- och kärleksromaner, och dels böcker av Eric Lundqvist (reseskildrare), Vilhelm Moberg, Albert Engström och Peter Freuchen.

förekommer svenska nyutgåvor av författare som Trenter, Burman och Mellvig. Det är alltså svårt att på innehållet skilja Zebra från kvalitetspocketserier med lättare underhållningslitteratur på utgivningslistan. Delfinserien har t ex liksom Zebra åtskilliga böcker av Agatha Christie, och W & W:s svarta serie består enbart av deckare. Vad som i första hand skiljer Zebra från de övriga serierna är att den så länge distribuerades huvudsakligen genom Pressbyrån, något som visat sig mer eller mindre ogörligt för de andra serierna. Först någon gång under andra hälften av 1960-talet har bokhandelsförsäljningen glidit över 50 %-strecket och då i samband med en förändring av böckernas omslag och deras allmänna image.

12.5 *Årlig utgivning samt fördelning på skönlitteratur och facklitteratur*

En svensk pocketutgivning med ungefär den inriktning, som under 1960-talet präglat de svenska kvalitetspocketserierna, inleddes 1957 då de första populärvetenskapliga Aldusvolymerna utkom. Fr o m 1960, då de skönlitterära Delfin- och de huvudsakligen populärvetenskapliga Prismaböckerna introducerades, kan man tala om en pocketmarknad i Sverige. Från 1959 till 1960 mer än fördubblades antalet utgivna pocketböcker – den kraftigaste procentuella ökningen i boktypens historia i Sverige. Därefter sker en kontinuerlig expansion av den totala utgivningen från 87 pocketböcker 1960 till 659 pocketböcker 1969 (se

Tabell 12.1 Pocketutgivningen fördelad på skönlitteratur och facklitteratur: antal titlar.

	Skönlitt		Facklitt		Diverse[b]		Summa	Skattning av totala antalet tryckta ex
	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)		
1954	7	(87,5)	1	(12,5)	–		8	
1955	15	(93,8)	1	(6,3)	–		16	
1956	19	(100)	–		–		19	
1957	21	(87,5)	3	(12,5)	–		24	
1958	22	(78,6)	6	(21,4)	–		28	
1959	22	(55,0)	18	(45,0)	–		40	
1960	58	(66,7)	29	(33,3)	–		87	1 220 000
1961	79	(54,9)	65	(45,1)	–		144	1 870 000
1962	111	(57,8)	81	(42,2)	–		192	2 410 000
1963	90	(40,5)	131	(59,0)	1	(0,5)	222	2 430 000
1964	145	(42,8)	194	(57,2)	–		339	3 570 000
1965	232	(47,3)	258	(52,5)	1	(0,2)	491	5 700 000
1966	190	(44,4)	237	(55,4)	1	(0,2)	428	4 110 000
1967	193	(36,7)	330	(62,7)	3	(0,6)	526	4 240 000
1968	255	(39,2)	392	(60,2)	4	(0,6)	651	4 760 000
1969	217	(32,9)	441	(66,9)	1	(0,2)	659	4 360 000
Summa	1 676[a]	(43,3)	2 187	(56,5)	11	(0,3)	3 874	
1970[c]	250	(33)	510	(67)			760	

[a] Häri ingår 13 verk som jämte sin skönlitterära signering även har facklitterärt signum.

[b] Häri ingår barnlitteratur, musikalier m m.

[c] Ungefärlig beräkning efter kompletteringar av branschstatistiken i Svensk Bokhandel nr 44, 1971.

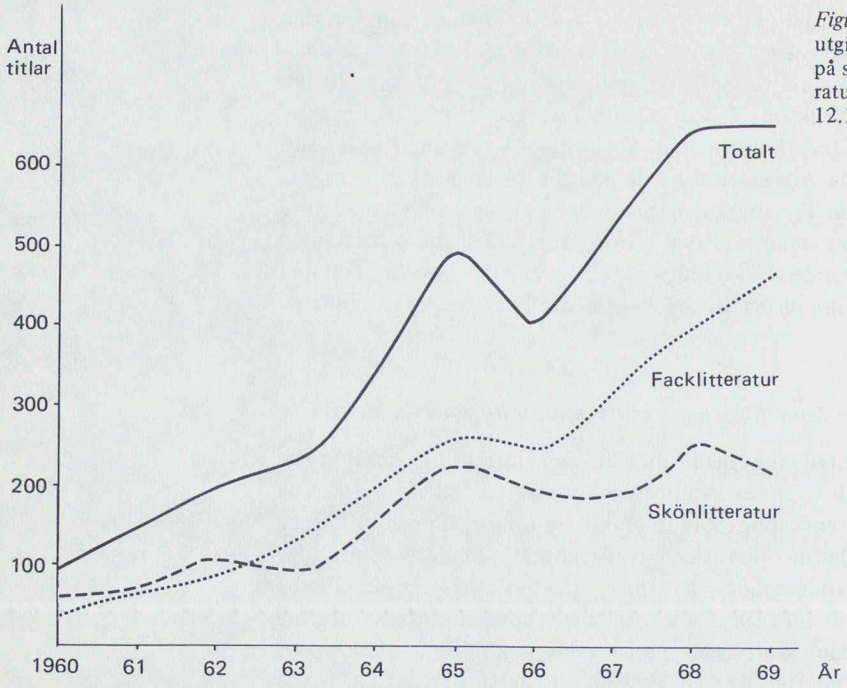

Figur 12.1 Pocketutgivningen fördelad på skön- och facklitteratur. (Jämför tabell 12.1.)

tabell 12.1 och figur 12.1). Den största årliga ökningen i absoluta tal räknat noteras för 1968 och uppgår till 125 titlar.

Ökningen av utgivningen har fortgått även 1970, ett år från vilket endast tidskriften Svensk Bokhandels branschstatistik föreligger.[1] Den upptar 740 pocketböcker publicerade 1970. Detta är att betrakta som ett minimital, eftersom Svensk Bokhandels siffror hela tiden legat lägre än den verkliga utgivningen. Diskrepansen mellan sifferserierna har emellertid successivt minskat genom att statistiken i Svensk Bokhandel breddats; 1969 är dess tal endast 38 enheter lägre än den nu presenterade statistikens årssummering. Man kan med ledning av detta och efter kontroller mot Seeligs pocketkatalog och Årets böcker 1970 uppskatta 1970 års totala pocketutgivning till cirka 760 titlar.

Endast ett år kan man notera en nedgång i absoluta tal: siffran för 1966 uppvisar en minskning med 63 till 428, men detta sammanhänger med den starka ökningen under närmast föregående år. Den hade varit väl optimistisk och lett till en för stor lagerhållning av alltför många titlar. Detta framtvingade vissa självsaneringsåtgärder såsom lagergallring och realisationer men även tillfälligt en något restriktivare utgivning.

Fördelningen mellan skönlitteratur och facklitteratur uppvisar en intressant utveckling. De första försöken till pocketutgivning gällde huvudsakligen skönlitteratur av populärare slag (Zebraböckerna); först fr o m 1960 är dock pocketboken så pass etablerad i Sverige att närmare jämförelser kan ske. Skönlitteraturen har fram t o m 1962 en andel i titlar räknat som klart överstiger 50 % av pocketutbudet. 1963 sker en

[1] Svensk Bokhandel nr 44, 1971.

markant nedgång till 40,5 %. En viss återhämtning äger rum under de tre följande åren, men den är endast tillfällig och nedgången fortsätter 1967–1969. Skönlitteraturens andel har 1969 sjunkit till sin hittills lägsta procentsiffra (32,9), motsvarande 217 titlar. Diversegruppen (barnlitteratur, musikalier m m) är en försvinnande liten del av pocketböckerna och har hittills inte något år överstigit 0,7 %. Det är således facklitteraturen för vuxenpubliken som svarar för huvuddelen av ökningen: ännu 1960 hade facklitteraturen en så låg andel av titelbeståndet som 33,3 % för att 1969 uppgå till 66,9 %, det hittills högsta procenttalet. Om man ser till de absoluta talen sker dock en ökning även av skönlitteraturen från 58 titlar 1960 till 251 titlar 1968 och 217 1969. 1970 kan utgivningen ungefärligen anges till knappt 250 skönlitterära titlar vilket procentuellt gör 32 à 33 % eller en nivå motsvarande 1969 då den hittills lägsta procentsiffran noterades. Vad gäller titelutbudet intar således skönlitteraturen numera en betydligt svagare ställning än under förra hälften av 1960-talet.

I tabell 12.1 finns också en kolumn som upptar det totala antalet tryckta exemplar för samtliga utgivna titlar under perioden 1960–1969. Denna bygger på de uppgifter om varje titels upplaga som lämnats av förlagen, men då uppgifter om vissa titlar, främst utgåvor i serierna Zebra och Zebra special, inte har inkommit har dessa skattats. Av detta ser man att ökningen i antal utgivna titlar de senaste åren inte har någon motsvarighet när det gäller antalet exemplar. På grund av genomsnittsupplagornas minskning kommer i denna kolumn 1965, året före den s k självsaneringen, att utgöra toppunkten. Detta hänger till stor del samman med att en rad verkliga storsäljare utgavs just det året, t ex de fyra första volymerna av Kärlek med en sammanlagd upplaga av 520 000 exemplar (se tabell 12.21), men även om man skulle bortse från dessa extrema fall är det uppenbart att siffran för 1965 knappast har överträffats senare.

12.6 *Skönlitterära genrer*

När pocketutgivningen inleddes i Sverige tillhörde all skönlitteratur i pocket den bibliografiska gruppen romaner–noveller (se tabell 12.2). Novellutbudet var dock mycket begränsat och romanen ensam var den helt dominerande skönlitterära genren även om exakta tal för vardera kategorin inte kan anföras på grund av de bibliografiska principerna i grundmaterialet.

Under senare hälften av 1960-talet har andelen romaner–noveller varit ca 80 procent eller strax därunder, vilket motsvarar 143–206 böcker. En viss genremässig breddning av utgivningen av fiktionslitteratur har således skett under senare år, vilket sammanhänger med att förlagen inte längre kräver så höga minimiupplagor för utgivningsobjekten i sina pocketserier. Romaner–noveller kompletteras numera med andra genrer, som dock var för sig hittills endast svarat för någon eller några procent av det skönlitterära utbudet på pocketmarknaden: poesi (3,8 % i genomsnitt för hela perioden), dramatik (3,7 %), kåserier, anekdoter (2,9 %), essäer (0,9 %), aforismer (0,5 %), tecknade serier och skämtteckningar (0,3 %) och folkdiktning (0,2 %). Härtill kommer samlingar av skönlitteratur

Tabell 12.2 Den skönlitterära pocketutgivningen fördelad på olika genrer: antal titlar.

	Romaner, noveller		Kåserier, anekdoter		Prosaantologier m m[a]		Lyrik		Dramatik		Övrigt[b]		Skönlitt med flera signa		Summa
	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	
1954–59	106	(100)	–		–		–		–		–		–		106
1960	57	(98,3)	–		–		–		–		1	(1,7)	–		58
1961	73	(92,4)	1	(1,3)	3	(3,8)	–		2	(2,5)	–		–		79
1962	96	(86,5)	3	(2,7)	2	(1,8)	7	(6,3)	2	(1,8)	1	(0,9)	–		111
1963	77	(85,6)	1	(1,1)	4	(4,4)	4	(4,4)	1	(1,1)	3	(3,3)	–		90
1964	125	(86,2)	4	(2,8)	4	(2,8)	3	(2,1)	5	(3,4)	2	(1,4)	2	(1,4)	145
1965	179	(77,1)	15	(6,5)	14	(6,0)	8	(3,4)	9	(3,9)	4	(1,7)	3	(1,3)	232
1966	143	(75,3)	7	(3,7)	17	(8,9)	15	(7,9)	4	(2,1)	4	(2,1)	–		190
1967	155	(80,3)	5	(2,6)	6	(3,1)	11	(5,7)	11	(5,7)	3	(1,5)	2	(1,0)	193
1968	206	(80,8)	5	(2,0)	5	(2,0)	6	(2,3)	22	(8,6)	7	(2,7)	4	(1,6)	255
1969	172	(79,3)	7	(3,2)	8	(3,7)	9	(4,1)	6	(2,8)	9	(4,1)	6	(2,8)	217
Summa	1 389	(82,9)	48	(2,9)	63	(3,8)	63	(3,8)	62	(3,7)	34	(2,0)	17	(1,0)	1 676

[a] Här ingår ej antologier som *endast* innehåller lyrik eller dramatik.
[b] De 34 böckerna utgöres av: aforismer 8, essäer 15, folkdikt 4, teckningar 5 samt på utländskt språk utgivna böcker 2.

(prosaantologier m m), som genomsnittligt svarat för 3,8 % av den skönlitterära pocketutgivningen.

Ansatser till att väsentligt öka utgivningen av poesi i pocket kan urskiljas 1966 (7,9 %). Det var det året Delfin-serien släppte ut ett antal berömda svenska diktsamlingar i pocket: Frödings Stänk och flikar, Birger Sjöbergs Kriser och kransar, Martinsons Passad, Lindegrens Sviter och Ekelöfs Strountes. Prisma gav också detta år – liksom 1965 – ut ett antal diktsamlingar i samarbete med FiB:s lyrikklubb, bl a flera antologier. Dramatiken utvisar en liknande påtaglig ökning 1968 (8,6 %), då Gleerups utgav en större svit av Shakespearedramer i Tema-serien. Dessa ökningar synes emellertid inte ha lett till mer bestående resultat i form av förbättrade andelar av titelutbudet. 1969 uppvisar lyrik och dramatik åter procenttal som ligger nära genomsnittet för hela perioden. De mer exklusiva genrerna lyrik och dramatik har alltså på några undantag när inte kunnat hävda sig i pocket beroende på svårigheterna att uppnå tillräckligt höga försäljningstal.

Tabell 12.3 Den facklitterära pocketutgivningen 1960–1969 fördelad på ämnesområden: antal noteringar per ämnesområde.

	Enkelklassificerade titlar	Flera signa per bok: berörda områden	Summa noteringar	
			Antal	(Procent)
Samhälls- och rättsvetenskap (O)	304	96	400	(16,8)
Historia (K)	263	67	330	(13,9)
Ekonomi och näringsväsen (Q)	174	38	212	(8,9)
Filosofi och psykologi (D)	146	40	186	(7,8)
Naturvetenskap (U)	141	14	155	(6,5)
Litteraturhistoria (G)	132	14	146	(6,1)
Konst, musik, teater och film (I)	127	10	137	(5,8)
Medicin (V)	97	24	121	(5,1)
Geografi (N)	109	11	120	(5,1)
Religion (C)	109	10	119	(5,0)
Idrott, lek och spel (R)	67	8	75	(3,2)
Teknik, industri och kommunikationer (P)	64	10	74	(3,1)
Biografi med genealogi (L)	39	29	68	(2,9)
Allmänt och blandat (B)	49	11	60	(2,5)
Språkvetenskap (F)	45	8	53	(2,2)
Matematik (T)	26	11	37	(1,6)
Uppfostran och undervisning (E)	22	6	28	(1,2)
Krigsväsen (S)	12	7	19	(0,8)
Etnografi och folklivsforskning (M)	16	1	17	(0,7)
Arkeologi (J)	11	4	15	(0,6)
Bok- och biblioteksväsen (A)	2	2	4	(0,2)
Summa	1 955	421[a]	2 376	(100)

[a] Dubbelklassificering förekommer av 214 titlar, varav 13 har facklitterärt plus skönlitterärt signum. I två fall har tre signa från tre olika ämnesområden använts. Flera signa för olika avdelningar inom ett och samma ämnesområde har *ej* räknats som dubbelsignering.

12.7 *Facklitteraturens ämnesområden*

Samtliga tjugoen facklitterära ämnesområden enligt bibliotekens klassifikationssystem har förekommit i pocketproduktionen (se tabell 12.3). Antalet enkelklassificerade titlar varierar mellan summa 2 inom avd. Bok- och biblioteksväsen och 304 inom avdelningen Samhälls- och rättsvetenskap. Övriga större avdelningar är: Historia 263, Ekonomi och näringsväsen 174, Filosofi och psykologi 146, Naturvetenskap 141, Litteraturhistoria 132, Konst, musik, teater och film 127, Geografi 109 och Religion 109 samt Medicin 97, en avdelning som uppnår denna position tack vare ett stort antal sexualupplysningsskrifter. I specialkatalogen från september 1970 fanns exempelvis cirka tjugofem böcker av detta slag i lager.

Om man även räknar med de titlar som har flera signa och således tar hänsyn till alla de noteringar vid klassificeringen, som över huvud taget berör respektive ämnesområde, får man praktiskt taget samma ranglista. Detta framgår omedelbart av tabell 12.3. Endast avd Medicin uppnår en klart förbättrad position tack vare jämförelsevis många dubbelklassificerade titlar. Flertalet av dessa gäller Medicin jämte Filosofi–psykologi.

De vanligaste kombinationerna vid dubbelsignering är följande. (Siffrorna anger antal titlar i pocketutgivningen 1960–1969.)

Samhälls- och rättsvetenskap + Historia	28
Biografi + Historia	23
Ekonomi och näringsväsen + Samhälls- och rättsvetenskap	21
Medicin + Filosofi och psykologi	15
Samhälls- och rättsvetenskap + Filosofi och psykologi	10

Samhälls- och rättsvetenskap är som synes det ämnesområde som dominerar vid dubbelsigneringarna och därnäst kommer Historia. Även den enskilda kombination, som oftast förekommer under 1960-talet, bildas just av titlar som tillhör bägge dessa bibliografiska avdelningar. I stor utsträckning är det här fråga om böcker i modern historia med sociala perspektiv.

Grunden till den synnerligen mångsidiga utgivning, som tabellerna summerar, lades under 1960-talets första år och utbudet konsoliderades vid mitten av årtiondet (se tabell 12.4). Det mest uppseendeväckande i utvecklingen under åren 1967–1969 är den synnerligen kraftiga ökning som skett inom avd Samhälls- och rättsvetenskap beroende främst på den växande utgivningen av litteratur i politiska och sociala frågor; även samtidshistorien med sociologiska perspektiv har stärkt sin ställning såsom framgått redan av dubbelsigneringarna. Först 1964 nådde det absoluta talet för Samhälls- och rättsvetenskap upp till 17, 1966 var det 34 men 1969 så högt som 136, vilket motsvarar 26,9 % av årets hela facklitteraturutgivning i pocketserier. Även avd Ekonomi och näringsväsen har ökat påtagligt under åren 1967–1969.

Den humanioraavdelning som står starkast är Historia. En till sitt ämnesområde mer begränsad avdelning som Litteraturhistoria har visserligen ökat i absoluta tal men inte procentuellt, dvs Litteraturhistoria har

Tabell 12.4 Facklitteraturens tio största ämnesområden i pocketutgivningen 1960–1969: antal noteringar vid klassificeringen.

	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	Summa	
											Antal	(Procent)
Samhälls- och rättsvetenskap (O)	2	8	4	10	17	36	34	55	98	136	400	(16,8)
Historia (K)	3	6	14	18	38	30	29	51	81	60	330	(13,9)
Ekonomi och näringsväsen (Q)	1	2	10	9	13	35	23	31	38	50	212	(8,9)
Filosofi och psykologi (D)	3	7	2	13	18	27	23	30	29	34	186	(7,8)
Naturvetenskap (U)	9	14	12	17	20	23	20	11	10	19	155	(6,5)
Litteraturhistoria (G)	2	4	7	12	14	12	21	25	20	29	146	(6,1)
Konst, musik, teater och film (I)	2	4	6	16	21	19	10	18	22	19	137	(5,8)
Medicin (V)	3	5	3	6	8	12	13	23	23	25	121	(5,1)
Geografi (N)	–	1	7	8	10	14	15	19	23	23	120	(5,1)
Religion (C)	1	1	3	8	14	11	18	23	23	17	119	(5,0)
Övriga signa	4	18	19	26	36	57	48	73	75	94	450	(18,9)
Summa	30	70	87	143	209	276	254	359	442	506	2 376	

inte följt med i facklitteraturens allmänna ökning. Detsamma gäller avdelningen Konst, musik, teater och film.

Antalet fackböcker i pocketproduktionen, vilka åsatts minst dubbel ämnessignering, har stigit kraftigt under senare år. Under hela perioden har 216 böcker erhållit en sådan klassificering men årssiffran har vuxit kontinuerligt, vilket till en del förklaras av att pocketutgivningen blivit mer okonventionell. Pocketböcker handlar allt oftare om något bestämt problemkomplex och planeras inte längre i så hög grad *inom* vissa ämnesramar. Man har exempelvis börjat utge fler böcker kring olika aktuella frågor som belyses av en rad författare företrädande olika ämnen, yrken eller konstgrenar.

Om man betraktar vad som hänt med pocketförläggarnas *backlist* (dvs antal titlar i lager) måste förändringen under de senaste tio åren betecknas som revolutionerande. Den avdelning, Samhälls- och rättsvetenskap, som ökat mest under 1960-talet hade 1962 en backlist på högst 15 titlar. Men i specialkatalogen från Seelig i september 1970 fanns inte mindre än 279 pockettitlar i lager på denna avdelning som inkluderar den avgjort största delen av de sociala och politiska debattböckerna. En sammanställning över de titlar som var tillgängliga i bokhandeln 1970/71 inom de sju största ämnesområdena visar betydelsen av pocketseriernas backlist för det aktuella litteraturutbudet i vårt land:

	Antal titlar
Samhälls- och rättsvetenskap	279
Historia	211
Ekonomi och näringsväsen	141
Litteraturhistoria	104
Filosofi och psykologi	103
Naturvetenskap	76
Konst, musik, teater och film	75

Vid en jämförelse mellan lagerkatalogen och utgivningsstatistiken (enligt tabell 12.3) finner man att avdelningar som Historia och särskilt Litteraturhistoria står jämförelsevis starkare i lagerkatalogen än i utgivningsstatistiken. Utgivningen inom avdelningen Samhälls- och rättsvetenskap, som är mer inriktad på aktuell debatt, har alltså liksom den naturvetenskapliga litteraturen en något kortare omloppstid än Historia och Litteraturhistoria.

Tillväxten av pocketförläggarnas backlist under 1960-talet, inte minst inom avdelningen Samhälls- och rättsvetenskap som nästan tjugodubblats, måste betecknas som imponerande. Härigenom har köparna onekligen erbjudits ett omfattande sortiment. Kunskapsbehovet inom det moderna utbildningssamhället är själva grundförutsättningen för denna mångsidiga facklitterära utgivning – och omvänt har pocketboken kommit att bli av stor betydelse för utbildningssamhällets bokförsörjning.

Två bokkategorier har varit särskilt viktiga för utvecklingen under 1960-talet: pocketboken som debattbok och som undervisningslitteratur.

Debattböckerna kom i stort sett före kursböckerna. En norsk förläggare, Johs. Aanderaa, som publicerat en uppsats om den norska pocketboken, har gjort en uppskattning som förtjänar anföras av hur

många svenska pocketböcker som är debattböcker: lagerhållningen i Sverige beräknar han 1962 till 25 men 1968 till 356 debattböcker. Aanderaas överslagsberäkning, som är gjord från andra utgångspunkter än sammanställningen i denna studie, ger således samma bild som här har tecknats. Den svenska pocketboken har onekligen haft avgörande betydelse som forum och kanal för samhällsdebatten under 1960-talet. Det vore en överdrift att säga att pocketboken *skapade* detta växande intresse för aktuell debatt. Men den nya boktypen har gjort det möjligt att föra den aktuella debatten på ett nytt och effektivare sätt.[1]

I regel har det varit fråga om en växelverkan och ett samspel mellan pocketboken och andra media för samhällsdebatt som är mer utpräglade massmedia. En pocketbok kan syfta till – och i bästa fall lyckas med – att initiera en allmän diskussion i en förbisedd fråga och exempelvis bli utgångspunkt för program i radio–TV och artiklar i pressen. Men den kan också ingå som ett led i en pågående debatt eller innebära en slutsummering av en debatt som förts i andra media.

I alla dessa funktioner har pocketboken visat sig användbar och effektiv. Den måste sammanfattningsvis sägas ha haft stor betydelse för debatt och information i samhällsfrågor under 1960-talet. Det bör observeras att denna insats skett under en tid som med goda skäl brukar kallas för mediakrisens – med tidnings- och tidskriftsdöd och redan av utrymmesskäl begränsade möjligheter för debattörer och kulturskribenter att komma till tals i TV. Tendenser till överutbud av debattböcker har dock förekommit under de senaste åren. Denna ansvällning av debattböcker i pocketserierna sammanhänger med konkurrensen mellan förlagen men beror också på den antydda mediasituationen. Det torde ha varit fråga om ett övergående fenomen och redan 1971–1972 har opinionsbildarna påtagliga svårigheter att komma fram via pocketmediet. Anledningen är de inskränkningar som pocketutgivarna tvingats till av ekonomiska skäl.

Den andra huvudanvändningen av den facklitterära pocketboken är som *kursbok och undervisningslitteratur.* Först mot mitten av 1960-talet började pocketförläggarna på allvar ge sig in på området och man har sedan producerat ett så stort antal titlar som kursböcker eller bredvidläsningslitteratur att denna sektor kommit att svara för en betydligt större ökning av förlagens backlist inom fackboksutgivningen än debattböckerna. Gränsen mellan boktyperna kan ibland vara svår att dra, men om kursböckernas allt större betydelse för pocketserierna mot slutet av 1960-talet kan ingen tvekan råda.

Aldus och Prisma gav sig i mitten av 1960-talet ungefär samtidigt in på kursboksutgivningen och man satsade först på vissa bestämda ämnen som statskunskap (främst Aldus) och företagsekonomi (Prisma). Wahlström & Widstrand (W & W-serien och framför allt ALMA) och andra förlag har följt efter, och ett stort antal böcker för universitetsbruk men också för vuxenundervisning och gymnasieskolans bredvidläsning har producerats. Ett stort sortiment av titlar – och troligen en viss överproduktion – förekommer för de stora universitetsämnena med tusentals kursläsande studenter. Mot slutet av 1960-talet utgav man emellertid också allt fler pocketböcker för "smalare" områden och mindre målgrupper av special-

[1] Jfr Aanderaa, J., Billigbokstatus framfor 70-talet (Syn og segn, Oslo, nr 1, 1970). Jfr även avsnitt 8.3.

intresserade.

Ser man på den facklitterära pocketbokens utveckling i Sverige från början av 1960-talet är det alltså uppenbart att den populärvetenskapliga boken för den intresserade lekmannen (ett typiskt exempel är Prismas tidiga översättningar av den bekanta amerikanska Science Study-serien) har kommit att spela en jämförelsevis allt mindre roll i pocketförlagens backlist, medan undervisningslitteraturen i form av kursböcker och liknande breder ut sig och alltmer behandlar även smala specialområden. Denna trend är den kanske viktigaste förklaringen till den här registrerade titelökningen för facklitteratur i pocketserierna under senare hälften av 1960-talet och har som vi skall se också spelat en inte obetydlig roll för upplage- och prisutvecklingen.

12.8 *Svenska original och översättningar*

T o m 1960 dominerade översättningarna kraftigt inom den svenska pocketutgivningen som då fortfarande var under uppbyggnad (tabell 12.5). Ännu 1961 var 65,3 % eller i absoluta tal 94 av årets 144 pocketböcker översatta från främmande språk. Detta sammanhänger givetvis med att själva idén kom utifrån och att framgångsrika utgivningslistor från engelska och amerikanska förlag blev förebilder också för den svenska utgivningen. För de svenska förläggarna kan det också ha varit svårt att övertyga svenska författare om den nya utgivningsformens fördelar innan den visat sin livskraft.

Efter 1961 har antalet svenska original ökat år för år – från 85 1962 till 317 1969. Procentuellt hade en utjämning skett redan 1962 så att andelen svenska original uppgick till 44,3 %. Fr o m 1966 har andelen ständigt legat över 45 %. Det högsta procenttalet för svenska original uppnåddes 1969 med 48,1 %. För denna utveckling har tillkomsten av speciella svenska pocketförlag från början av 1960-talet och en rad nya pocketserier varit av stor betydelse. Pocketutgivarna har dels fått större resurser att initiera svenska originalprojekt för pocket – ett tidigt exempel var W & W:s "Historia kring"-serie – och dels allt bättre förmått bevaka hela det samlade beståndet av rättigheter till svenska litterära verk som de stora förlagen disponerar.

Vad *skönlitteraturen* beträffar (tabell 12.6) har de på svenska skrivna pocketböckerna genomsnittligt legat på 31,1 % av den totala utgivningen. En svag ökning av svenska original kan noteras: de senaste fyra åren uppgår de till en tredjedel av utgivningen motsvarande mellan 64 och 85 titlar.

Den högsta andelen översättningar av *facklitteratur* (tabell 12.7) förekommer 1960 och 1961, dvs under de första år då fackboken i pocket kvantitativt började bli av betydelse. Först 1961 års siffra (58,5 %) kan dock tillmätas större värde; dessförinnan räknas procentsiffrorna på alltför få titlar. Man kan i varje fall konstatera att förlagen i hög grad begagnade sig av översättningar från främmande språk när ett bestånd av facklitterära pocketböcker skulle byggas upp. Senare har de svenska originalen fått väsentligt större betydelse. I absoluta tal har de ökat successivt från 27 år 1961 till 118 1965 och 247 1969 motsvarande 41,5,

Tabell 12.5 Pocketutgivningen fördelad på svenska original och översättningar: antal titlar.

	Svenska original		Översättningar		På främmande språk		Summa
	Antal	Procent	Antal	Procent	Antal	Procent	
1954–59	39	(28,9)	96	(71,1)	–		135
1960	22	(25,3)	65	(74,7)	–		87
1961	50	(34,7)	94	(65,3)	–		144
1962	85	(44,3)	107	(55,7)	–		192
1963	95	(42,8)	125	(56,3)	2	(0,9)	222
1964	143	(42,2)	195	(57,5)	1	(0,3)	339
1965	189	(38,5)	297	(60,5)	5	(1,0)	491
1966	203	(47,4)	221	(51,6)	4	(0,9)	428
1967	239	(45,4)	284	(54,0)	3	(0,6)	526
1968	293	(45,0)	357	(54,8)	1	(0,2)	651
1969	317	(48,1)	338	(51,3)	4	(0,6)	659
Summa	1 675	(43,2)	2 179	(56,2)	20	(0,5)	3 874

Tabell 12.6 Den skönlitterära pocketutgivningen fördelad på svenska original och översättningar: antal titlar.

	Svenska original		Översättningar		På främmande språk		Summa
	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	
1954–59	21	(19,8)	85	(80,2)	–		106
1960	15	(25,9)	43	(74,1)	–		58
1961	23	(29,1)	56	(70,9)	–		79
1962	35	(31,5)	76	(68,5)	–		111
1963	28	(31,1)	62	(68,9)	–		90
1964	39	(26,9)	106	(73,1)	–		145
1965	72	(31,0)	159	(68,5)	1	(0,4)	232
1966	64	(33,7)	125	(65,8)	1	(0,5)	190
1967	66	(34,2)	127	(65,8)	–		193
1968	85	(33,3)	170	(66,7)	–		255
1969	73	(33,6)	143	(65,9)	1	(0,5)	217
Summa	521	(31,1)	1 152	(68,7)	3	(0,2)	1 676

Anm. 13 titlar med både skön- och facklitt signering är inräknade såväl i tabell 12.6 som 12.7. Däremot har 11 titlar (barnlitt, musikalier m m) ej inkluderats i någon av dessa tabeller. Jfr översiktstabellen 12.1.

Tabell 12.7 Den facklitterära pocketutgivningen fördelad på svenska original och översättningar: antal titlar.

	Svenska original		Översättningar		På främmande språk		Summa
	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	
1954–59	18	(62,1)	11	(37,9)	–		29
1960	7	(24,1)	22	(75,9)	–		29
1961	27	(41,5)	38	(58,5)	–		65
1962	50	(61,7)	31	(38,3)	–		81
1963	67	(51,1)	63	(48,1)	1	(0,8)	131
1964	104	(53,6)	89	(45,9)	1	(0,5)	194
1965	118	(45,4)	138	(53,1)	4	(1,5)	260
1966	139	(58,6)	96	(40,5)	2	(0,8)	237
1967	174	(52,4)	155	(46,7)	3	(0,9)	332
1968	208	(52,5)	187	(47,2)	1	(0,3)	396
1969	247	(55,4)	196	(43,9)	3	(0,7)	446
Summa	1 159	(52,7)	1 026	(46,6)	15	(0,7)	2 200

Anm. 13 titlar med både skön- och facklitt signering är inräknade såväl i tabell 12.7 som 12.6. Däremot har 11 titlar (barnlitt, musikalier m m) ej inkluderats i någon av dessa tabeller. Jfr översiktstabellen 12.1.

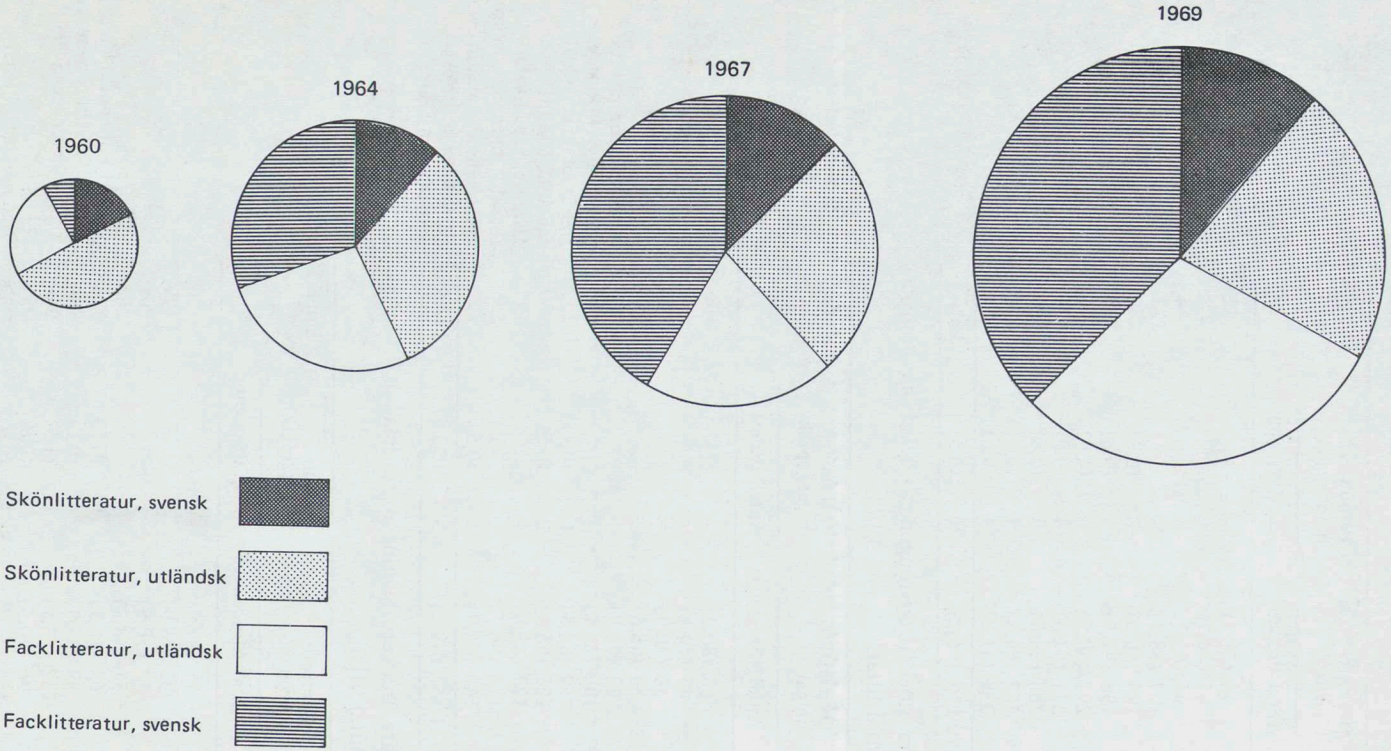

Figur 12.2 Pocketutgivningen fördelad på 1) skön- och facklitteratur, 2) svenska original och översättningar. Cirklarnas storlek svarar mot antalet titlar. (Jämför tabell 12.6 och 12.7)

45,4 resp 55,4 %. Genomsnittligt har under hela perioden 52,7 % av utgivningen varit svenska original.

Figur 12.2 sammanfattar vad som ovan sagts i en översikt av titelutbudet 1960, 1964, 1967 och 1969 fördelat på de fyra kategorierna svensk skönlitteratur, utländsk skönlitteratur, svensk facklitteratur och utländsk facklitteratur.

12.9 *Förlag och serier*

Bonniers förlag med sina goda kontakter med utlandet och sin stora backlist tog avgörande initiativ vid pocketbokens introduktion i Sverige – vare sig man väljer att räkna 1954 med Zebraböckerna eller 1957 med Aldusserien som startår (se avsnitt 12.3). Förlaget skaffade sig alltså redan från början en stark ställning inom svensk pocketbokutgivning och totalt har t o m 1969 omkring 40 % av alla svenska pocketböcker utgivits av Aldus/Bonnier (tabell 12.8). 1950-talets fullständiga dominans för Bonniers bröts genom Prismaserien, som startade 1960. Ett speciellt pocketförlag, Bokförlaget Prisma, byggdes upp för att driva den nya serien. Samma år hade som också nämnts i den historiska inledningen Bokförlaget Aldus bildats för att fortsätta utgivningen av Aldusböckerna och lansera Delfinserien. Man får således räkna 1960 som genombrottsår för pocketboksutgivningen i Sverige och det har i denna undersökning i allmänhet varit befogat att låta sifferanalyser och jämförelser börja med detta år.

I *absoluta tal* har Aldus/Bonnier starkt ökat sin utgivning under perioden 1960–1969 från 61 till 198 årligen utsända titlar. Åren 1966 och 1967 är de enda som uppvisar en nedgång i absoluta tal, dock mycket begränsad. Från 1967 till 1968 sker åter en ansenlig ökning med så mycket som 40 titlar och Aldus/Bonnier uppnår nu 197 titlar; jämfört med 1965, det sista året före svackan, är ökningen 20 titlar. På den nivån ligger förlaget kvar 1969 och även 1970 av en preliminär beräkning att döma. Det är i realiteten fråga om en stagnation, som i viss mån framträder redan 1966–1967, och fr o m senare halvåret 1971 tillkännager förlaget kraftiga restriktioner i utgivningen av ekonomiska skäl. En klar nedgång i titlar räknat torde vara att vänta för Aldus/Bonnier lika väl som för flera andra pocketförlag.

Om man ser till Aldus/Bonniers årliga *procentuella andel* av hela den svenska utgivningen av pocketböcker så blir bilden delvis en annan: en nedgång från 70 % av titlarna 1960 och 57 % 1961, då Prisma var fullt etablerat, till omkring 30 % 1967. Denna andel har förlaget sedan hållit under de följande år som undersökningen omfattar. Nedgången – som ju inte är någon nedgång i absoluta tal – beror givetvis på starten av en rad andra serier och förlag, däribland några med kapitalinsatser från Bonniers (se nedan).

En granskning av de enskilda seriernas utveckling (tabell 12.9) visar att den populärlitteraturbetonade Zebraserien 1960–1969 haft en utgivning som tämligen konstant legat kring 15 böcker årligen. Aldusböckerna sjunker något i titlar räknat 1966–1967 men uppvisar i övrigt en

Tabell 12.8 De tio största pocketförlagen: antal utgivna titlar.

	1954–1959		1960		1961		1962		1963		1964	
	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)
Aldus/Bonnier	134	(99,3)	61	(70,1)	82	(56,9)	111	(57,8)	112	(50,5)	150	(44,2)
Prisma	–		22	(25,3)	53	(36,8)	65	(33,9)[a]	64	(28,8)	66	(19,5)
Wahlström & Widstrand	–		–		–		–		33	(14,9)	53	(15,6)
PAN/Norstedt	–		–		–		–		–		–	
Rabén & Sjögren	–		–		–		1	(0,5)	1	(0,5)	27	(8,0)
Almqvist & Wiksell/Geber	–		–		–		11	(5,7)	4	(1,8)	15	(4,4)
Cavefors	–		–		3	(2,0)	–[a]		–		–	
Natur & Kultur	–		–		–		–		–		–	
Verbum	–		–		–		–		5	(2,3)	14	(4,1)
Tiden/FIB	1	(0,7)	4	(4,6)	5	(3,5)	4	(2,1)	–		1	(0,3)
Övriga förlag (12 st)	–		–		1	(0,7)	–		3	(1,4)	13	(3,8)
Summa	135		87		144		192		222		339	

	1965		1966		1967		1968		1969		Summa	
	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)
Aldus/Bonnier	177	(36,0)	167	(39,0)	157	(29,8)	197	(30,3)	198	(30,0)	1 546	(39,9)
Prisma	102	(20,8)	80	(18,7)[a]	60	(11,4)	61	(9,4)	82	(12,4)	655	(16,9)[a]
Wahlström & Widstrand	62	(12,6)	32	(7,5)[a]	55	(10,5)	61	(9,4)	63	(9,6)	359	(9,3)[a]
PAN/Norstedt	–		–		77	(14,6)	101	(15,5)	87	(13,2)	265	(6,8)
Rabén & Sjögren	47	(9,6)	40	(9,3)	39	(7,4)	35	(5,4)	49	(7,4)	239	(6,2)
Almqvist & Wiksell/Geber	14	(2,9)	14	(3,3)	17	(3,2)	15	(2,3)	15	(2,3)	105	(2,7)
Cavefors	4	(0,8)	14	(3,3)	13	(2,5)	20	(3,1)	45	(6,8)	99	(2,6)[a]
Natur & Kultur	16	(3,3)	18	(4,2)	21	(4,0)	18	(2,8)	22	(3,3)	95	(2,5)
Verbum	13	(2,6)	12	(2,8)	14	(2,7)	21	(3,2)	8	(1,2)	87	(2,2)
Tiden/FIB	22	(4,9)	16	(3,7)	10	(1,9)	14	(2,2)	5	(0,8)	82	(2,1)
Övriga förlag (12 st)	34	(6,9)	35	(8,2)	63	(12,0)	108	(16,6)	85	(12,9)	342	(8,8)
Summa	491		428		526		651		659		3 874	

[a] 1962–1965 utgavs 13 titlar i samproduktion mellan Prisma och Cavefors. Dessa har förts till Prisma. 1966 utgavs 1 titel i samproduktion mellan Prisma och W & W. Den har här förts till Prisma.

Tabell 12.9 De största pocketserierna: antal utgivna titlar.

	1954–59		1960		1961		1962		1963		1964	
	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)
Prismaserien	–		22	(25,9)	53	(36,8)	57	(29,7)	53	(23,9)	52	(15,3)
Delfinserien	–		28	(32,2)	27	(18,8)	36	(18,8)	42	(18,9)	66	(19,5)
Aldusböckerna	27	(20,0)	15	(17,2)	22	(15,3)	21	(10,9)	35	(15,8)	47	(13,9)
W & W-serien	–		–		–		–		33	(14,9)	53	(15,6)
PAN	–		–		–		–		–		–	
Zebraböckerna	107	(79,3)	17	(19,5)	16	(11,1)	15	(7,8)	16	(7,2)	15	(4,4)
Tema (Rabén & Sjögren)	–		–		–		–		–		20	(5,9)
Sesam	–		–		5	(3,5)	20	(10,4)	12	(5,4)	13	(3,8)
BOC-serien	–		–		–		–		–		–	
NoK pocket	–		–		–		–		–		–	
Verbumserien	–		–		–		–		5	(2,3)	14	(4,1)
Geber pocket	–		–		–		–		–		10	(2,9)
Övriga serier (35 st)	1	(0,7)	5	(5,7)	21	(14,6)	43	(22,4)	26	(11,7)	49	(14,5)
Summa	135		87		144		192		222		339	

	1965		1966		1967		1968		1969		Summa	
	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)
Prismaserien	88	(17,9)	68	(15,9)	50	(9,5)	54	(8,3)	58	(8,8)	555	(14,3)
Delfinserien	67	(13,6)	61	(14,3)	45	(8,6)	64	(9,8)	52	(7,9)	488	(12,6)
Aldusböckerna	52	(10,6)	48	(11,2)	48	(9,1)	53	(8,1)	67	(10,2)	435	(11,2)
W & W-serien	54	(11,0)	26	(6,1)	45	(8,6)	40	(6,1)	48	(7,3)	299	(7,7)
PAN	–		–		77	(14,6)	101	(15,5)	87	(13,2)	265	(6,8)
Zebraböckerna	14	(2,9)	15	(3,5)	13	(2,5)	14	(2,2)	12	(1,8)	254	(6,6)
Tema (Rabén & Sjögren)	44	(9,0)	40	(9,3)	39	(7,4)	35	(5,4)	49	(7,4)	227	(5,9)
Sesam	27	(5,5)	21	(4,9)	20	(3,8)	30	(4,6)	30	(4,6)	178	(4,6)
BOC-serien	4	(0,8)	14	(3,3)	13	(2,5)	19	(2,9)	37	(5,6)	87	(2,2)
NoK pocket	16	(3,3)	18	(4,2)	21	(4,0)	18	(2,8)	14	(2,1)	87	(2,2)
Verbumserien	13	(2,6)	12	(2,8)	11	(2,1)	19	(2,9)	6	(0,9)	80	(2,1)
Geber pocket	14	(2,9)	11	(2,6)	12	(2,3)	15	(2,3)	15	(2,3)	77	(2,0)
Övriga serier (35 st)	98	(20,0)	94	(22,0)	132	(25,1)	189	(29,0)	184	(27,9)	842	(21,7)
Summa	491		428		526		651		659		3 874	

successiv ökning under hela perioden, vilket fört serien upp till 67 titlar 1969. Delfinserien når däremot sitt maximum 1965 och minskar sedan. Dessa skillnader mellan Aldus och Delfin är ett av tecknen på facklitteraturens expansion de senaste åren på skönlitteraturens bekostnad. I Delfinserien utkom redan under startåret 1960 fler titlar än i den tre år äldre Aldusserien. 1967 passerar för första gången summan av Aldus' titlar i årets utgivning Delfins årssumma, 1968 är Delfinserien åter större men 1969 har facklitteraturens framryckningar i titelutbudet blivit mycket tydligt. Aldusböckerna svarar 1969 för 10,2 % av hela den svenska pocketutgivningen i titlar räknat medan Delfinserien sjunkit till 7,9 %, den lägsta andel som serien haft under hela sin livstid.

Det näst största pocketförlaget är Prisma. Från 22 titlar under startåret 1960 stiger förlagets utgivning raskt till 53 titlar följande år. Efter att under tre år ha legat kring 65 titlar satsar Prisma 1965 på en rekordutgivning av 102 titlar som man ännu inte överträffat. (Häri inkluderas även exempelvis serien Verdandidebatt och utgåvor i samarbete med FiB.) Under undersökningens fyra sista år varierar Prismas utgivning mellan ca 60 och 80 titlar per år. Eftersom förlaget samlar den allra största delen av sin utgivning i en enda serie, där fack- och skönlitteratur blandas, kommer Prismaserien att bli den enskilda serie som redovisar de flesta titlarna totalt för hela perioden. Vissa år överträffas den dock av Delfinserien, Aldusböckerna eller PAN.

Norstedts trädde in på pocketmarknaden först 1967 och det skedde genom en bred utgivning av både skön- och facklitteratur i PAN-serien. Vad titelantalet beträffar blev denna serie under sitt introduktionsår den titelmässigt största i Sverige, en ställning som PAN har hållit även de två närmast följande åren. Förutsättningen för en sådan gradering är ju dock att Bonniers valt att dela sin utgivning mellan Aldus och Delfin jämte några mindre serier. 1968 utsände PAN/Norstedt så mycket som 101 titlar, vilket är seriens toppsiffra hittills i seriestatistiken.

En kraftfull introduktion, men på en i titlar räknat lägre nivå, gjorde Wahlström & Widstrand genom W & W-serien, som är fyra år äldre än PAN. Om man ser till hela perioden är Wahlström & Widstrand fortfarande vår tredje pocketutgivare i storleksordning. Man har hållit en mycket jämn årlig utgivning på 50 à 60 titlar frånsett åtstramningsåret 1966 då endast 32 titlar utsändes. På senare år har W & W mer differentierat sin pocketutgivning på olika serier (de mindre är Nu!, Svarta serien, ALMA-serien), men fortfarande har W & W-serien ungefär samma absoluta titeltal som serien haft ända sedan 1964: 40 à 50 titlar per år.

Från 1965 har Rabén & Sjögren kunnat hålla en titelmässigt relativt stabil utgivning på mellan 35 och 49 titlar årligen, utsänd genom serien Tema som därigenom under de senaste åren tillhört de sex största serierna i svensk pocketproduktion. (1969 ligger Tema på femte plats med 7,4 % av de utgivna titlarna.) Serienamnet Tema används också av Gleerup, LT och Liber (numera Utbildningsförlaget). Om man räknar in dessa förlags utgivning blir Tema-serien den andra i storlek 1969 med 74 titlar (11,4 %). De övriga stora serierna är alla redan nämnda och svarade 1969 för följande utgivning: PAN 87, Aldusböckerna 67, Prismaserien

58, Delfinserien 52, W & W-serien 48 titlar.

En exceptionellt stark ökning har Cavefors med BOC-serien uppvisat från 1968 till 1969. Totalt svarar förlaget 1969 för 6,8 % av pocketutgivningen eller 45 titlar varav 37 genom BOC-serien. 2 1/2 à 3 % av utgivningen håller Almqvist & Wiksell/Geber genom Geber pocket och Natur och Kultur genom NoK pocket och NoK debatt.

Man kan sammanfatta läget mot slutet av den undersökta perioden så, att den största förlagsenheten Aldus/Bonnier utger en knapp tredjedel av de svenska pockettitlarna eller i det närmaste 200 per år 1968–1969. Bokförlaget Prisma har mindre än hälften så stor utgivning och ungefär lika stort är utbudet från PAN/Norstedt. Titelmässigt har PAN t o m något överträffat Prisma under sina tre år som pocketproducent men Prisma och PAN bör dock snarast jämställas med hänsyn till det antal titlar som den äldre pocketutgivaren kan erbjuda ur sin lagerlista. Till samma storleksgrupp hör Wahlström & Widstrand, som visserligen de tre senaste åren har en något lägre utgivning än PAN och Prisma men som genom den tidigt startade W & W-serien förfogar över en stor backlist och om hela undersökningsperioden summeras med en marginal på omkring 100 titlar intar platsen som Sveriges tredje största pocketförlag.

Förlagen kan också sammanföras till större grupper efter ägar- eller stödorganisationsintressen. En lämplig tidsperiod för att söka fastställa nuläget är snarare tre än fem år, eftersom omsättningen i pocketutgivarnas lager har ökat under senare år och realisationer eller makuleringar efter 1966 förekommit oftare än förut. Treårssammanställningen är också att föredra, därför att den stora PAN-serien, som påverkar hela marknadsstrukturen, startade först 1967. I ett cirkeldiagram (figur 12.3) illustreras dock även huvuddragen i utvecklingen fr o m 1961 då Bonniers och folkrörelseförlaget Prisma var helt dominerande inom pocketutgivningen. Detta läge var i stort sett oförändrat ännu 1964, men därefter inleddes förskjutningar, som blir mycket påtagliga 1967 då PAN/Norstedts etablerade sig som pocketutgivare.

En mer detaljerad sammanställning för åren 1967–1969 visar följande – om man (liksom i figur 12.3) räknar de i redaktionellt avseende fristående förlagen Forum och Wahlström & Widstrand till *Bonniergruppen*. Forum är ett av Bonnier helägt förlag medan Bonnier har aktiemajoritet i Wahlström & Widstrand.

Bonniergruppen	1967	1968	1969	Summa 1967–1969
Aldus/Bonnier	157	197	198	552
Forum	11	35	28	74
W & W	55	61	63	179
	223 (42,4 %)	293 (45,0 %)	289 (43,9 %)	805 (43,8 %)

Procenttalen gäller hela pocketutgivningen i titlar räknat under de angivna åren och sammanställningen utvisar en stor stabilitet i marknadsandelen för de företag, i vilka Bonnier har aktiemajoritet. Om man gör en motsvarande sammanställning för hela perioden 1954–1969 finner man

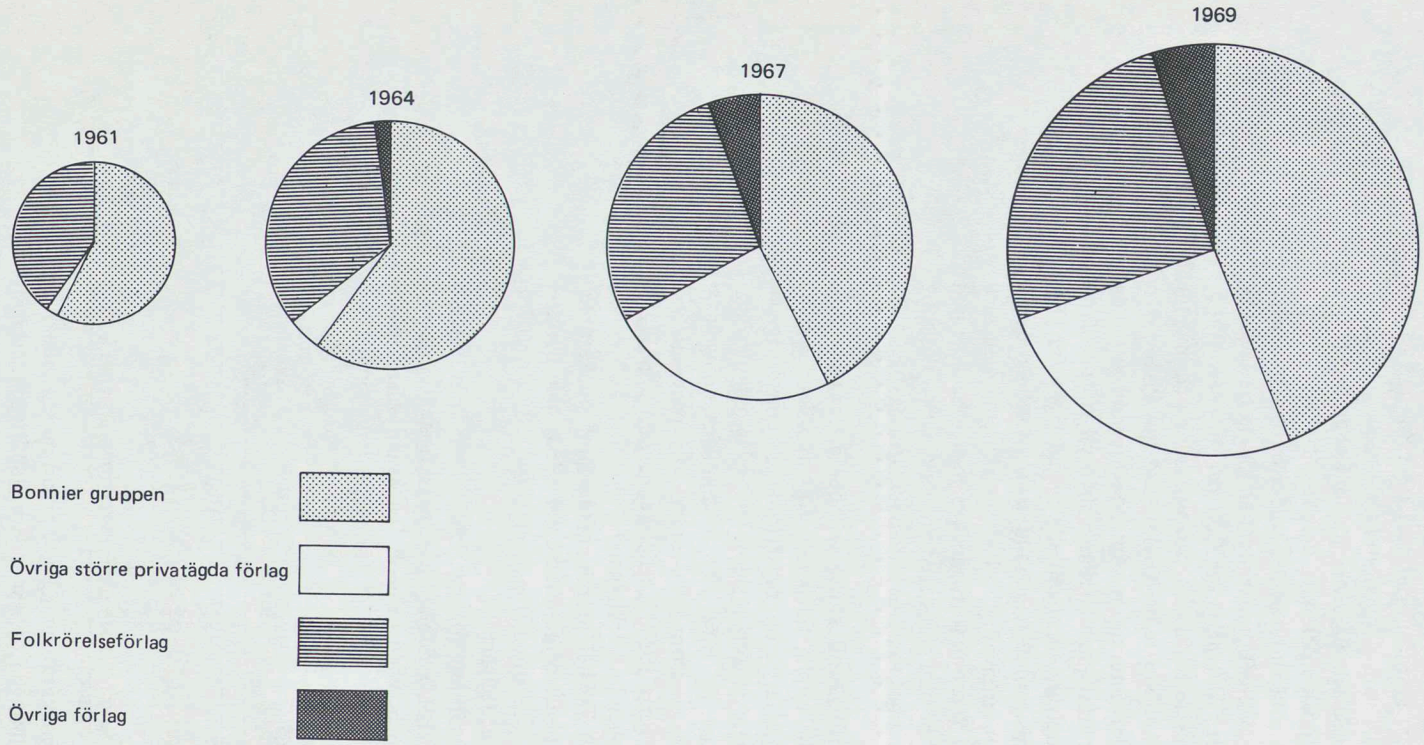

Figur 12.3 Pocketutgivningen fördelad på olika förlagskategorier. Cirklarnas storlek svarar mot antalet titlar. (Jämför avsnitt 12.9.)

att de nämnda förlagen under perioden utgivit 1 979 pocketböcker medan samtliga övriga förlag står för 1 895. Det innebär att Bonnieranknutna pocketförlag svarat för 51,5 % av hela utgivningen 1954–1969. Denna sammanställning, liksom vissa ovan gjorda beräkningar, visar på en relativ nedgång för Bonniergruppen efter pocketbokens introduktionsperiod då man kraftigt dominerade marknaden. Under de sista tre år som pocketundersökningen omfattar (1967–1969) har emellertid Bonniergruppens andel av hela titelutbudet varit anmärkningsvärt stabil och endast varierat inom en så snäv ram som 42–45 %.

Om man för jämförelsens skull bildar en grupp av *övriga större privatägda pocketboksförlag* blir bilden följande för de tre nämnda åren. Gränsen mellan "större" och "mindre" privatägda förlag i avseende på utgivningen i titlar räknat är visserligen subjektivt dragen, men den har inte varit svår att fixera. Avståndet till nästa privatägda förlag under den angivna tidsperioden är mycket stort.

Övriga större privatägda förlag	1967	1968	1969	Summa 1967–1969
PAN/Norstedt	77 (14,6 %)	101 (15,5 %)	87 (13,2 %)	265 (14,4 %)
NoK	21	18	22	61
A&W/Geber	17	15	15	47
Cavefors	13	20	45	78
	128 (24,3 %)	154 (23,7 %)	169 (25,6 %)	451 (24,6 %)

Procentsiffror av hela den årliga utgivningen har lagts in för Esselteägda PAN/Norstedt, det klart största bland dessa förlag. Procenttalen som anges efter summan av de större privatägda förlagens titelutbud räknas givetvis också på hela den årliga svenska utgivningen. – Sammanställningen visar att det är PAN/Norstedt och Cavefors som svarat för den expansion i absoluta tal som förekommit. Talen tyder på samma stabila andel av titelutbudet på marknaden för den här sammanförda gruppen som för Bonniergruppen.

En grupp för sig, inom vilken vissa normala förlagskontakter men sällan något verkligt samarbete äger rum, bildar *förlagen med folkrörelseanknytning*. Graden av folkrörelsernas ekonomiska och ideella engagemang växlar från förlag till förlag. Gruppens utveckling 1967–1969, om man räknar i utgivna pockettitlar, framgår av tablån överst på nästa sida.

Det stora folkrörelseanknutna förlaget inom pocketutgivningen är Prisma, som står arbetarrörelsen nära och vars intressanta utveckling tidigare kommenterats (avsnitt 12.3). Rabén & Sjögren är knutet till konsumentkooperationen, LT finansieras av producentkooperationen bland bönderna, Tiden/FIB av arbetarrörelsen, Verbum och EFS av religiösa rörelser samt Folk och Samhälle av folkpartiet. Liber, som har stötts av konsumentkooperationen, har numera uppgått i Utbildningsförlaget och har således *efter* den behandlade perioden kommit att tillhöra förlagen med anknytning till det allmänna.

LT har expanderat något inom pocketutgivningen på senare år medan

Folkrörelse-förlag	1967	1968	1969	Summa
Prisma	60 (11,4 %)	61 (9,4 %)	82 (12,4 %)	203 (11,5 %)
Rabén & Sjögren	39	35	49	123
Verbum	14	21	8	43
LT	6	11	16	33
Tiden/FIB	10	14	5	29
Liber	11	11	6	28
EFS	4	3	2	9
Folk och Samhälle	1	6	–	7
Summa folkrörelseförlag	145 (27,6 %)	162 (24,9 %)	168 (25,5 %)	475 (25,9 %)

förhållandet är det motsatta för Tiden/FIB. Prisma svarar i stället för en rad pocketböcker som just har medlemmarna i den fackliga eller politiska arbetarrörelsen som målgrupp. Som ett enda exempel kan nämnas att rapporten från LO:s arbetsgrupp för kulturfrågor om Fackföreningsrörelsen och kulturen (1971) utgavs av Prisma i samarbete med LO. Beträffande de religiösa förlagen Verbum och EFS kan man konstatera att de har minskat sin pocketutgivning de senaste åren.

I stort sett har de folkrörelseanknutna förlagen hållit sin position under perioden 1967–1969 och svarat för en fjärdedel av titelutbudet. Ingen annan av de här i illustrativt syfte sammanförda grupperna består dock av så många småförlag som folkrörelsegruppen och direkt samarbete förekommer bara mellan ett par av förlagen. Man får därför konstatera att summeringen ovan ger en något för positiv bild av gruppens tyngd och betydelse inom utbudet av pockettitlar i Sverige.

En relativt liten grupp utgör *övriga förlag* med pocketutgivning. vilka inte gärna kan föras till den tidigare behandlade gruppen av "större" privatägda. Här ingår ett förlag, Sveriges Radio, med anknytning till det allmänna men för övrigt bildas gruppen av som regel helt privatägda förlag. Den sammanlagda andelen av utgivningen framgår av följande sammanställning över de åtta återstående förlagens utgivning:

	1967	1968	1969	Summa 1967–1969
Övriga förlag	30 (5,7 %)	42 (6,5 %)	33 (5,0 %)	105 (5,7 %)

Gruppen övriga förlag torde i något större utsträckning än de andra grupperna ha drabbats av regeln att serier med tillsammans endast 5 nummer eller mindre under undersökningsperioden ej har medtagits. Någon nämnvärd förändring av bilden skulle dock inte ha skett om gränserna kring undersökningen dragits annorlunda. I flera fall är det f ö här knappast fråga om en pocketbokutgivning i serieform utan snarare ett användande av honnörsordet pocket på tämligen ensamstående utgåvor för vilka man väljer pocketbokens format.

Numera har staten intressen inte bara i Sveriges Radios förlag utan även i ett par andra pocketutgivande förlag. Det gäller Gleerups som knutits till det statliga Utbildningsförlaget. Även Liber, som stötts av kooperationen, har numera gått upp i Utbildningsförlaget (där KF således har en aktiepost) och pocketutgivningen sker fortfarande under serienamnet Tema, som man delar med bl a Rabén & Sjögren. Det statliga Allmänna Förlaget har också tillkommit som pocketutgivare fr o m 1970 (Publicaserien).

Med hänsyn till den betydelse som marknadsandel, backlist, innehav av rättigheter osv. har i förlagsbranschen är det befogat att även göra en annan sammanställning, där de nämnda *förlagen som numera har anknytning till det allmänna* sammanförts till en särskild grupp. Om deras pocketutgivning under den här behandlade perioden summeras blir resultatet en andel av titelutbudet på knappt 5 %.

Förlag som numera har anknytning till det allmänna	1967	1968	1969	Summa 1967–1969
Gleerup	11	15	5	31
Liber	11	11	6	28
Sveriges Radio	7	13	7	27
	29 (5,5 %)	39 (6,0 %)	18 (2,7 %)	86 (4,7 %)

Sammanfattningsvis kan man konstatera att treårsperioden 1967–1969 uppvisar en påfallande stabilitet med endast marginella förskjutningar vad gäller förlagsfördelningen av titelutbudet på den svenska pocketmarknaden. Genomgående svarar *Bonniergruppen* för cirka 43 % samt grupperna *övriga större privatägda förlag* och *folkrörelseförlag* för vardera 25 %. *Övriga förlag* publicerade endast drygt 5 % av titlarna under denna tid.

Om man slutligen sammanför de förlag som *numera* har anknytning till staten till en grupp, visar den sig ha svarat för knappt 5 % av titelutbudet under åren 1967–1969. Den förändring av ägarförhållandena, som de facto inträtt 1970–1971, är av begränsad betydelse kvantitativt sett inom svensk pocketutgivning även om man tillägger Allmänna Förlagets serie Publica. I övrigt har förlagsläget vad gäller utbudet av pockettitlar inte nämnvärt förändrats under 1970 och 1971.

12.10 *Pocketutgivningens upplagetyper: första pocketupplaga och omtryck i pocket*

De nya upplagorna av verk som tidigare utgivits i pocket uppvisar en andel av hela den årliga samlade pocketutgivningen som föga varierar under åren 1961–1967 (tabell 12.10): nya upplagor svarar för mellan 13,3 och 15,7 % av den totala utgivningen frånsett ett år (1962) med 10,9 %. En märkbar ökning inträder därefter 1968 (19,8 %) och 1969 består så mycket som en fjärdedel (24,6 %) av nya upplagor.

Ökningen av de nya upplagorna beror på en rad samverkande orsaker. En grundläggande orsak är givetvis att pocketförlagen under det gångna

Tabell 12.10 Pocketutgivningen fördelad på första pocketupplaga och omtryck i pocket: antal titlar.

	Upplaga 1	Ny upplaga		Reviderad upplaga		Summa
	Antal (Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	
1954–1959	128 (94,8)	6	(4,4)	1	(0,7)	135
1960	79 (90,8)	8	(9,2)	–		87
1961	123 (85,4)	21	(14,6)	–		144
1962	169 (88,0)	21	(10,9)	2	(1,0)	192
1963	186 (83,8)	32	(14,4)	4	(1,8)	222
1964	279 (82,3)	53	(15,6)	7	(2,1)	339
1965	403 (82,1)	77	(15,7)	11	(2,2)	491
1966	361 (84,3)	57	(13,3)	10	(2,3)	428
1967	430 (81,7)	77	(14,6)	19	(3,6)	526
1968	510 (78,3)	129	(19,8)	12	(1,8)	651
1969	483 (73,3)	162	(24,6)	14	(2,1)	659
Summa	3 151 (81,3)	643	(16,6)	80	(2,1)	3 874

decenniet fått allt rikare egen backlist och alltså disponerar fler rättigheter till olika litterära verk. Vidare bör man observera att de sjunkande upplagorna är en viktig delförklaring till förändringen. En jämförelse med upplagetabellerna (12.16–19) visar att upplagestorleken har sjunkit kraftigt samtidigt med att antalet omtryck ökar. Allmänt sett är det givetvis främst de upprepade kraftiga höjningarna av papperspriset och stegrade tryck-, häftnings- och lagerhållningskostnader mot slutet av 1960-talet samt den i viss mån vikande marknaden för pocketböcker i samband med det växande titelutbudet, som har lett till att förlagen visar allt större försiktighet när förstaupplagornas storlek skall fastställas. Man torde också kunna räkna med att under de senaste åren flera förstaupplagor i pocketversion än tidigare har utgivits som pilotupplagor för att utröna intresset på marknaden. Bl a torde detta gälla populärvetenskapliga böcker, som förlagen hyser förhoppningar om skall bli kursböcker eller allmänt anlitade bredvidläsningsböcker inom högre undervisning,

Tabell 12.11 Den skönlitterära pocketutgivningen fördelad på första pocketupplaga och omtryck i pocket: antal titlar.

	Upplaga 1	Ny upplaga		Reviderad upplaga		Summa
	Antal (Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	
1954–1959	106 (100)	–		–		106
1960	56 (96,6)	2	(3,4)	–		58
1961	72 (91,1)	7	(8,9)	–		79
1962	101 (91,0)	10	(9,0)	–		111
1963	76 (84,4)	14	(15,6)	–		90
1964	118 (81,4)	27	(18,6)	–		145
1965	188 (81,5)	44	(19,0)	–		232
1966	164 (86,3)	26	(13,7)	–		190
1967	164 (85,0)	29	(15,0)	–		193
1968	203 (79,6)	51	(20,0)	1	(0,4)	255
1969	164 (75,6)	53	(24,4)	–		217
Summa	1 412 (84,2)	263	(15,7)	1	(0,1)	1 676

Anm 13 titlar med både skön- och facklitt signering är inräknade såväl i tabell 12.11 som 12.12. Däremot har 11 titlar (barnlitt, musikalier m m) ej inkluderats i någon av dessa tabeller. Jfr översiktstabellen 12.1.

Tabell 12.12 Den facklitterära pocketutgivningen fördelad på första pocketupplaga och omtryck i pocket: antal titlar.

	Upplaga 1		Ny upplaga		Reviderad upplaga		Summa
	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	
1954–1959	22	(75,9)	6	(20,9)	1	(3,4)	29
1960	23	(79,3)	6	(20,7)	–		29
1961	51	(78,5)	14	(21,5)	–		65
1962	68	(84,0)	11	(13,6)	2	(2,5)	81
1963	109	(83,2)	18	(13,7)	4	(3,1)	131
1964	161	(83,0)	26	(13,4)	7	(3,6)	194
1965	216	(83,1)	33	(12,7)	11	(4,2)	260
1966	197	(83,2)	30	(12,7)	10	(4,2)	237
1967	265	(79,8)	48	(14,5)	19	(5,7)	332
1968	306	(77,3)	79	(19,9)	11	(2,8)	396
1969	320	(71,7)	112	(25,1)	14	(3,1)	446
Summa	1 738	(79,0)	383	(17,4)	79	(3,6)	2 200

Anm 13 titlar med både skön- och facklitt signering är inräknade såväl i tabell 12.12 som 12.11. Däremot har 11 titlar (barnlitt, musikalier m m) ej inkluderats i någon av dessa tabeller. Jfr översiktstabellen 12.1.

vuxenutbildning osv. I den mån en bok blir kursläsning leder det normalt till att nya upplagor kan utges.

Det är i denna situation och inte minst med hänsyn till de sjunkande förstaupplagorna föga anmärkningsvärt att omtrycken ökar. Det skulle ha varit ett mycket allvarligt sjukdomstecken för pocketbranschen om inte en påtaglig ökning hade kunnat noteras.

De reviderade upplagorna (som inte är inräknade i ovannämnda tal) uppvisar också en ökning – om också liten – i såväl absoluta tal som procenttal om man jämför de senaste åren med 1960-talets första år. Andelen revideringar inom hela utgivningen är dock mycket liten (2,1 % 1969).

De reviderade upplagorna är som man kunde vänta sig praktiskt taget genomgående fackböcker. Vad gäller omtrycken (de nya upplagorna) har facklitteraturen en klar övervikt: 383 nya upplagor av facklitteratur har sänts ut under perioden mot 263 av skönlitteratur (tabell 12.11 och 12.12).

12.11 *Originalutgåvor i pocket och andra slag av första pocketupplagor*

Följande tabeller (12.13–15) omfattar endast en viss del av pocketpopulationen; den upptar alla verk då de första gången uppträder i pocketutförande men däremot ej andra och följande upplagor. Det är alltså den del av pocketutgivningen, som ovan har kallats "första pocketupplagor" som här blir fördelad på följande sju grupper:

originalutgåva	verk som ej tidigare utgivits i bokform i Sverige
ny oförändrad utgåva	verk som tidigare utkommit som normalbok
ny reviderad utgåva	verk som tidigare utkommit som normalbok och med reviderad text utges i pocketversion
urval	urval av en enda författares verk (i regel tidigare publicerade)
originalantologi	antologi (med texter av flera författare) som sammanställts speciellt för pocketutgåvan i fråga

Tabell 12.13 Första pocketupplagor fördelade på olika slag av utgåvor: antal titlar.

	Orig utg		Ny oförändrad utg		Ny reviderad utg		Urval		Original-antologi		Ny utg av antologi		Specialuppsatssamling		Summa
	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	
1954–59	66	(51,6)	57	(44,5)	2	(1,6)	2	(1,6)	–		–		1	(0,8)	128
1960	28	(35,4)	47	(59,5)	1	(1,3)	3	(3,8)	–		–		–		79
1961	59	(48,0)	57	(46,3)	1	(0,8)	3	(2,4)	3	(2,4)	–		–		123
1962	65	(38,5)	77	(45,6)	3	(1,8)	17	(10,1)	5	(3,0)	2	(1,2)	–		169
1963	83	(44,6)	79	(42,5)	9	(4,8)	8	(4,3)	4	(2,2)	–		3	(1,6)	186
1964	106	(38,0)	126	(45,2)	19	(6,8)	12	(4,3)	9	(3,2)	–		7	(2,5)	279
1965	150	(37,2)	185	(45,9)	17	(4,2)	25	(6,2)	14	(3,5)	2	(0,5)	10	(2,5)	403
1966	148	(41,0)	133	(36,8)	25	(6,9)	14	(3,9)	19	(5,3)	6	(1,7)	16	(4,4)	361
1967	199	(46,3)	165	(38,4)	16	(3,7)	12	(2,8)	18	(4,2)	2	(0,5)	18	(4,2)	430
1968	264	(51,8)	163	(32,0)	14	(2,7)	19	(3,7)	26	(5,1)	–		24	(4,7)	510
1969	281	(58,2)	114	(23,6)	8	(1,7)	29	(6,0)	23	(4,8)	5	(1,0)	23	(4,8)	483
Summa	1 449	(46,0)	1 203	(38,2)	115	(3,6)	144	(4,6)	121	(3,8)	17	(0,5)	102	(3,2)	3 151

Anm Observera att termen *första pocketupplagor* avser verk som för första gången utsändes som pocketböcker, oavsett om de tidigare kommit som normalböcker eller inte.

Tabell 12.14 Skönlitterära första pocketupplagor fördelade på olika slag av utgåvor: antal titlar.

	Orig utg		Ny oförändrad utg		Ny reviderad utg		Urval		Original-antologi		Ny utg av antologi		Summa
	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	
1954–59	53	(50,0)	53	(50,0)	–		–		–		–		106
1960	11	(19,6)	43	(76,8)	–		2	(3,6)	–		–		56
1961	16	(22,2)	50	(69,4)	–		3	(4,2)	3	(4,2)	–		72
1962	11	(10,9)	71	(70,3)	–		14	(13,9)	4	(4,0)	1	(1,0)	101
1963	5	(6,6)	61	(80,3)	1	(1,3)	6	(7,9)	3	(3,9)	–		76
1964	10	(8,5)	91	(77,1)	2	(1,7)	8	(6,8)	7	(5,9)	–		118
1965	19	(10,1)	137	(72,9)	3	(1,6)	18	(9,6)	10	(5,3)	1	(0,5)	188
1966	22	(13,4)	106	(64,6)	8	(4,9)	8	(4,9)	14	(8,5)	6	(3,7)	164
1967	29	(17,7)	119	(72,6)	1	(0,6)	5	(3,0)	9	(5,5)	1	(0,6)	164
1968	41	(20,2)	136	(67,0)	3	(1,5)	17	(8,4)	6	(3,0)	–		203
1969	50	(30,5)	86	(52,4)	–		17	(10,4)	6	(3,7)	5	(3,0)	164
Summa	267	(18,9)	953	(67,3)	18	(1,3)	98	(6,9)	62	(4,4)	14	(1,0)	1 412

Anm Observera att termen *första pocketupplagor* avser verk som för första gången utsändes som pocketböcker, oavsett om de tidigare kommit som normalböcker eller inte.

Tabell 12.15 Facklitterära första pocketupplagor fördelade på olika slag av utgåvor: antal titlar.

	Orig utg		Ny oförändrad utg		Ny reviderad utg		Urval		Original-antologi		Ny utg av antologi		Specialuppsatssamling		Summa
	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	
1954–59	13	(59,1)	4	(18,2)	2	(9,1)	2	(9,1)	–		–		1	(4,5)	22
1960	17	(73,9)	4	(17,4)	1	(4,3)	1	(4,3)	–		–		–		23
1961	43	(84,3)	7	(13,7)	1	(2,0)	–		–		–		–		51
1962	54	(79,4)	6	(8,8)	3	(4,4)	3	(4,4)	1	(1,5)	1	(1,5)	–		68
1963	78	(71,6)	18	(16,5)	8	(7,3)	2	(1,8)	–		–		3	(2,8)	109
1964	96	(59,6)	35	(21,7)	17	(10,6)	4	(2,5)	2	(1,2)	–		7	(4,3)	161
1965	131	(60,6)	48	(22,2)	14	(6,5)	8	(3,7)	4	(1,9)	1	(0,5)	10	(4,6)	216
1966	126	(64,0)	27	(13,7)	17	(8,6)	6	(3,0)	5	(2,5)	–		16	(8,1)	197
1967	168	(63,4)	46	(17,4)	15	(5,7)	7	(2,6)	10	(3,8)	1	(0,4)	18	(6,8)	265
1968	222	(72,5)	28	(9,2)	11	(3,6)	2	(0,7)	19	(6,2)	–		24	(7,8)	306
1969	232	(72,5)	28	(8,8)	8	(2,5)	12	(3,8)	17	(5,3)	–		23	(7,2)	320
Summa	1 180	(67,9)	251	(14,4)	97	(5,6)	47	(2,7)	58	(3,3)	3	(0,2)	102	(5,9)	1 738

Anm Observera att termen *första pocketupplagor* avser verk som för första gången utsändes som pocketböcker, oavsett om de tidigare kommit som normalböcker eller inte.

ny utgåva av antologi antologi (med texter av flera författare) som tidigare utkommit som normalbok

specialuppsatssamling samling av uppsatser kring ett bestämt ämne eller liknande (både tidigare publicerade och helt opublicerade uppsatser kan ingå).

1960 var 28 av årets pocketböcker originalutgåvor, vilket motsvarade 35,4 % av årets "första pocketupplagor" (tabell 12.13). 1964 överskred antalet hundratalet och uppgick till 106 (38%) och 1969 noterades det hittills största antalet originalutgåvor: 281 böcker i det årets utgivning var originalutgåvor för pocketserier (58,2%). Därtill kom en ökning av den lilla gruppen förstagångsutgivna antologier: 1969 var originalantologierna 23 stycken.

Även kategorien specialuppsatssamlingar har blivit en väsentlig grupp inom pocketutgivningen (23 titlar 1969). Här är i regel åtminstone sammanställningen av uppsatserna ny och även böcker med genomgående nyskrivna uppsatser förekommer. Exempel på uppsatssamlingar av denna viktiga typ är W & W-seriens "kring"-böcker (t ex Historia kring Oscar II, 1963, Kring industrialismens genombrott i Sverige, 1966, och Aldus-seriens "Synpunkter på" (t ex Synpunkter på Strindberg, 1964, Synpunkter på Birger Sjöberg, 1966).

Facklitteraturen (tabell 12.15) svarar genomsnittligt för mer än fyra gånger så många originalutgåvor som skönlitteraturen (tabell 12.14). 1969 har den dittills högsta noteringen: 232 titlar mot skönlitteraturens 50 som likaledes är en toppnotering för originalutgivning i pocket. Alla verk av typen specialuppsatssamlingar och flertalet av typen originalantologier under den undersökta perioden tillhör också facklitteraturen. Pocketförläggarna har i anmärkningsvärt stor utsträckning tagit initiativ till sådana nya boktyper och själva vänt sig till lämpliga författare och redaktörer.

Vi kan konstatera att pocketserierna – som man ju ursprungligen ansåg borde bestå av nyutgåvor av titlar från backlistsortimentet – i själva verket i stor utsträckning har kommit att svara för lanseringen av originalutgåvor på den svenska bokmarknaden. Om man jämför de i tabell 12.13–15 presenterade siffrorna med *hela* pocketutgivningen, finner man visserligen att de skönlitterära originalutgåvorna jämte originalantologierna under den undersökta perioden inte svarat för mer än ca 20 % (1969 ca 26 %) av hela den skönlitterära pocketutgivningen. Men av facklitteraturen i pocket har ca 61 % (1969 ca 62 %) varit originalutgåvor om man räknar med originalantologier och specialuppsatssamlingar. Nära två tredjedelar av all facklitteratur i pocketserierna är alltså numera verk som aldrig tidigare utkommit i bokform i Sverige. Denna utveckling sammanhänger med pocketseriernas alltmer påtagliga inriktning på undervisningslitteratur (se avsnitt 12.7).

12.12 *Upplageutvecklingen*

Grundmaterialet för upplagetabellerna består av från förlagen insamlade uppgifter om de tryckta upplagornas storlek för varje enskild titel.

Tabell 12.16 Genomsnittsupplagor för pocketböcker: antal tryckta exemplar. (Antal titlar inom parentes.)

	Skönlitteratur		Facklitteratur	
	Första pocketuppl	Nya uppl	Första pocketuppl	Nya uppl
1960	15 254 (39)	11 220 (2)	9 145 (23)	3 517 (6)
1961	16 861 (56)	12 386 (7)	8 363 (51)	5 483 (14)
1962	15 213 (86)	15 250 (10)	7 985 (68)	5 793 (13)
1963	15 115 (60)	14 722 (14)	7 593 (109)	5 807 (22)
1964	13 712 (100)	14 964 (26)	6 949 (161)	6 984 (33)
1965	12 806 (171)	22 959 (40)	7 513 (216)	6 989 (44)
1966	11 948 (145)	13 349 (25)	6 523 (197)	7 451 (40)
1967	10 424 (152)	10 582 (29)	6 364 (265)	5 743 (67)
1968	8 865 (196)	9 992 (51)	5 901 (306)	5 861 (90)
1969	9 441 (164)	7 897 (53)	5 402 (320)	5 424 (126)
Summa	11 906 (1 169)	13 011 (257)	6 559 (1 716)	6 006 (455)

En översikt av upplageutvecklingen lämnas i tabellen över genomsnittsupplagor (tabell 12.16). Pocketutgivningen är här uppdelad på första pocketupplagor och nya upplagor inom dels skönlitteraturen och dels facklitteraturen. Upplagorna för praktiskt taget samtliga facklitterära titlar är kända medan upplageuppgifter inte stått att få för en sjundedel av de skönlitterära titlarna. Av den anledningen tillfogas för jämförelsens skull en tabell över skönlitteraturen (12.17), i vilken väsentliga kompletteringar skett genom upplageskattningar. Skattningarna bygger på generella uppgifter om vissa seriers och författares beräknade normala upplagetal vid olika tidpunkter. [1]

Men genomsnittstabeller säger inte hela sanningen om upplageutvecklingen ens när de bygger på ett fullständigt källmaterial. Ett begränsat antal toppupplagor kan exempelvis starkt påverka resultaten. Därför är det av stort intresse att också studera de tabeller som fördelar den skönlitterära resp facklitterära populationen på olika upplagestorleksgrupper (tabell 12.18–19). På grund av det omnämnda bortfallet av skönlitterära titlar redovisas dock endast fördelningen i absoluta tal för skönlitteraturens del.

1 Kompletteringarna gäller Zebra och Zebra special och hänsyn har vid skattningarna tagits till vissa bästsäljare som Ian Fleming. Uppgifter har lämnats av Sven Granath (seriens redaktör under många år) och Bonniers förlag.

Tabell 12.17 Skattning av genomsnittsupplagor för skönlitterära pocketböcker: antal tryckta examplar.

	Första pocketuppl	Nya uppl
1960	17 500	11 000
1961	18 000	12 500
1962	16 000	15 500
1963	16 500	14 500
1964	15 500	15 000
1965	14 000	26 500
1966	13 000	14 000
1967	11 000	10 500
1968	9 000	10 500
1969	9 500	8 000

Anm Talen är avrundade till närmaste 500-tal. Kompletteringar har skett genom tillägg av 143 upplageskattade Zebra- och Zebra special-volymer utöver det material som redovisas i tabell 12.16.

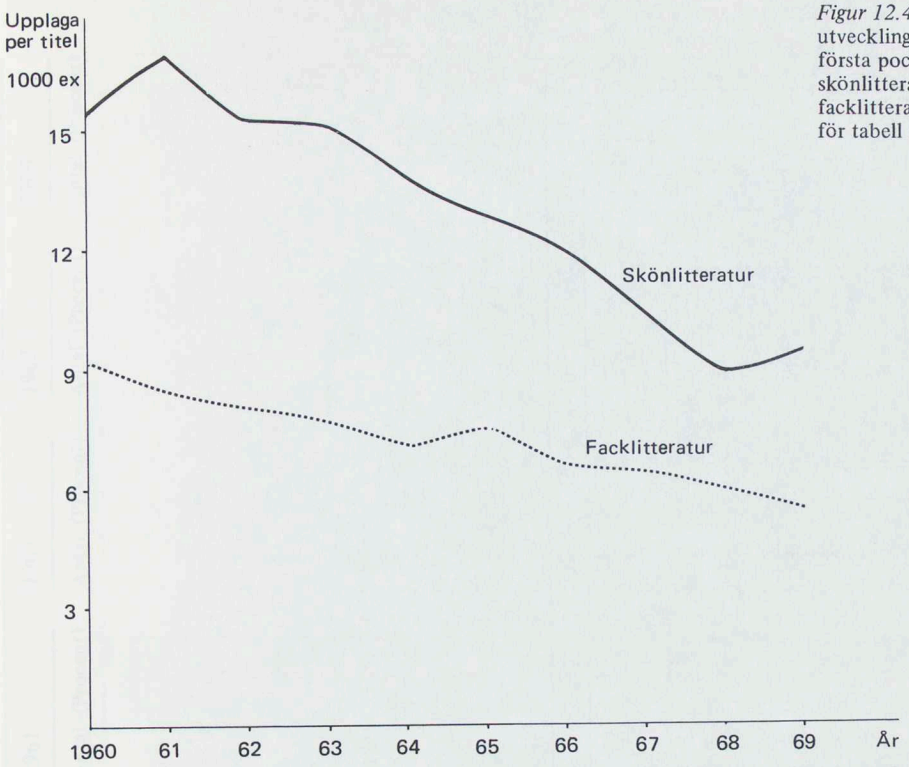

Figur 12.4 Upplageutvecklingen för första pocketupplagor: skönlitteratur och facklitteratur. (Jämför tabell 12.16.)

Upplageutvecklingen inom den svenska pocketutgivningen måste betecknas som högst oroande. Första pocketupplagorna av skönlitterära verk trycktes 1960–1963 i över 15 000 exemplar för att sedan successivt sjunka till 8 865 exemplar 1968 (tabell 12.16). En svag tendens till återhämtning – utan motsvarighet inom övriga kategorier – kan noteras 1969 med 9 441 exemplar. Nya upplagor av skönlitteratur uppvisar en ännu negativare utveckling under slutet av 1960-talet. 1962–1966 låg genomsnittssiffrorna för nya upplagor på 13 000–15 000 exemplar men de hade 1969 sjunkit till under 8 000 exemplar. (Den höga siffran för 1965 förklaras främst av några mycket stora upplagor i Corniche-serien Kärlek.)

I tabell 12.17 har kompletteringar skett genom upplageskattningar av ett stort antal titlar i Zebra- och Zebra special-serien. Detta påverkar de genomsnittliga upplagetalen för skönlitteraturen starkast i början av perioden, då pocketutgivningen ännu var begränsad till ett ganska litet antal titlar. (Bortfallet är dessutom något större i början av 1960-talet.) Genomsnittstalen blir enligt denna uträkning minst ettusen exemplar högre per tryckår i början av 1960-talet än tabell 12.16 utvisade men stiger endast obetydligt mot decenniets slut.

I stort sett ger bägge genomsnittstabellerna samma helhetsbild av en starkt negativ upplageutveckling under 1960-talet för skönlitteraturen i pocket.

Tabell 12.18 Den skönlitterära pocketutgivningen fördelad på upplagestorleksgrupper: antal titlar.

	1954–59	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	Summa
– 1 999	–	–	–	–	–	–	1	2	–	2	–	5
2 000– 3 999	–	–	–	–	–	2	11	15	11	23	23	85
4 000– 5 999	–	–	–	–	3	7	20	20	26	58	64	198
6 000– 7 999	–	–	–	2	5	14	33	20	30	38	20	162
8 000– 9 999	–	–	–	2	6	6	16	16	20	22	20	108
10 000–11 999	–	2	6	26	16	28	40	38	36	35	29	256
12 000–13 999	–	3	7	4	1	7	14	3	9	24	20	92
14 000–15 999	–	32	26	30	11	16	15	24	24	25	23	226
16 000–17 999	1	3	1	–	–	–	2	–	–	1	1	9
18 000–19 999	2	–	–	1	2	–	1	–	1	4	7	18
20 000–24 999	–	1	23	31	28	45	41	24	22	15	3	233
25 000–29 999	–	–	–	–	1	–	4	2	–	1	7	15
30 000–49 999	–	–	–	–	1	1	9	4	2	–	–	17
50 000–99 999	–	–	–	–	–	–	–	3	–	–	–	3
100 000–	–	–	–	–	–	–	4	–	–	–	–	4
Saknas	103	17	16	15	16	19	21	19	12	7	–	245
Summa	106	58	79	111	90	145	232	190	193	255	217	1 676

Anm. På grund av det relativt stora bortfallet har procenttal här ej medtagits.

Tabell 12.19 Den facklitterära pocketutgivningen fördelad på upplagestorleksgrupper: antal titlar.

	1954–59		1960		1961		1962		1963		1964	
	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)
– 1 999	–		–		1	(1,5)	–		–		1	(0,5)
2 000– 3 999	3	(10,3)	2	(6,9)	4	(6,2)	2	(2,5)	3	(2,3)	7	(3,6)
4 000– 5 999	18	(62,1)	11	(37,9)	15	(23,1)	27	(33,3)	25	(19,1)	51	(26,3)
6 000– 7 999	6	(20,7)	3	(10,3)	16	(24,6)	28	(34,6)	72	(55,0)	87	(44,8)
8 000– 9 999	–		5	(17,2)	6	(9,2)	5	(6,2)	14	(10,7)	24	(12,4)
10 000–11 999	–		3	(10,3)	19	(29,2)	11	(13,6)	12	(9,2)	18	(9,3)
12 000–13 999	–		–		–		3	(3,7)	–		3	(1,5)
14 000–15 999	–		4	(13,8)	4	(6,2)	2	(2,5)	3	(2,3)	–	
16 000–17 999	–		1	(3,4)	–		2	(2,5)	–		2	(1,0)
18 000–19 999	–		–		–		–		–		–	
20 000–24 999	–		–		–		–		2	(1,5)	1	(0,5)
25 000–29 999	–		–		–		–		–		–	
30 000–49 999	–		–		–		1	(1,2)	–		–	
Saknas	2	(6,9)	–		–		–		–		–	
Summa	29		29		65		81		131		194	

	1965		1966		1967		1968		1969		Summa	
	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)	Antal	(Procent)
– 1 999	–		–		1	(0,3)	1	(0,3)	4	(0,9)	8	(0,4)
2 000– 3 999	7	(2,7)	9	(3,8)	37	(11,1)	48	(12,1)	59	(13,2)	181	(8,2)
4 000– 5 999	58	(22,3)	78	(32,9)	115	(34,6)	181	(45,7)	236	(52,9)	815	(37,0)
6 000– 7 999	119	(45,8)	115	(48,5)	123	(37,0)	113	(28,5)	107	(24,0)	789	(35,9)
8 000– 9 999	27	(10,4)	21	(8,9)	29	(8,7)	28	(7,1)	21	(4,7)	180	(8,2)
10 000–11 999	34	(13,1)	6	(2,5)	15	(4,5)	14	(3,5)	14	(3,1)	146	(6,6)
12 000–13 999	6	(2,3)	1	(0,4)	4	(1,2)	3	(0,8)	1	(0,2)	21	(1,0)
14 000–15 999	2	(0,8)	2	(0,8)	4	(1,2)	2	(0,5)	1	(0,2)	24	(1,1)
16 000–17 999	–		–		–		–		–		5	(0,2)
18 000–19 999	1	(0,4)	–		1	(0,3)	–		1	(0,2)	3	(0,1)
20 000–24 999	5	(1,9)	2	(0,8)	1	(0,3)	3	(0,8)	1	(0,2)	15	(0,7)
25 000–29 999	1	(0,4)	2	(0,8)	1	(0,3)	–		–		4	(0,2)
30 000–49 999	–		1	(0,4)	1	(0,3)	3	(0,8)	1	(0,2)	7	(0,3)
Saknas	–		–		–		–		–		2	(0,1)
Summa	260		237		332		396		446		2 200	

För facklitteraturen (tabell 12.16) kan man notera att första pocketupplagorna har sjunkit från 9 145 exemplar 1960 till 5 402 1969. Nya upplagor av facklitteratur uppnådde sin högsta genomsnittssiffra 1966 med 7 451 exemplar för att 1969 vara nere i 5 424. Om man betraktar utvecklingen i stort under 1960-talet kan man dock finna att den sistnämnda kategorin endast uppvisar en svag nedgång. Läget synes under de senaste åren ha blivit det, att nya upplagor genomsnittligt har tryckts i ungefär lika många exemplar som första pocketupplagor av facklitteraturen under samma år.

Man måste sammanfattningsvis konstatera att upplagorna för skönlitteratur i pocket kulminerade redan i början av 1960-talet och att upplagorna för facklitteratur synes ha kulminerat i mitten av decenniet.

Branschtidningen Svensk Bokhandel har årligen fortsatt den pocketstatistik som Gedin påbörjade i Den nya boken (1966). Gedin lämnar bara en ospecificerad siffra som ej medger att man urskiljer vare sig skön- eller facklitteratur eller olika upplagetyper. Växlande principer för insamlingen av materialet före och efter 1966 försvårar också detaljjämförelser. Branschstatistiken kan dock trots dessa brister utan tvekan anses demonstrera samma utveckling som den här presenterade undersökningen: upplagorna har successivt sjunkit från 18 800 tryckta exemplar per titel 1960 till 6 500 1969. Även siffran för 1970 föreligger nu och tyder inte på någon förbättring (6 300 ex).

Om man granskar den skönlitterära pocketutgivningens *fördelning på upplagestorleksgrupper* (tabell 12.18) visar det sig, att skönlitteraturen fr o m 1960 svarar för 272 titlar som tryckts upp i över 20 000 exemplar. (Därtill kommer närmare 150 Zebra-böcker med upplagor som i regel har legat strax över eller under 20 000 ex.) Ännu fram till 1965 var gruppen 20 000–24 999 ex betydande inom skönlitteraturen, men sedan har den alltmer övergivits vid upplagesättningen. I hela sifferserien för skönlitteraturen finner man f ö att förläggarna när det gäller bästsäljare antingen satsat på upplagor över 20 000 ex eller strax under 16 000 ex. I upplagestorleksgrupperna mellan 16 000 och 19 999 faller en mycket liten del av produktionen (knappt 2 % plus några procent för saknade Zebra-böcker). Allt fler titlar hamnar i stället i de allra lägsta upplagestorleksgrupperna (under 6 000 ex). Under hela perioden har 288 skönlitterära titlar tryckts i så låga upplagor och av dessa titlar faller inte mindre än två tredjedelar enbart på åren 1968 och 1969. Drygt 33 % av hela periodens skönlitterära pocketutgivning ligger i upplagegrupperna under 10 000 ex. Om man sammanställer de årliga andelarna av dessa jämförelsevis låga upplagor (under 10 000 ex) framträder på ett slående sätt de svårigheter förlagen har att hålla uppe pocketupplagorna:

1954–61	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969
0 %	3,6 %	15,6 %	20,0 %	34,9 %	38,4 %	45,1 %	56,1 %	58,5 %

Det bör påpekas att ovanstående siffror inte påverkas av något bortfall.[1]

[1] Här spelar de uteblivna uppgifterna för Zebra och Zebra special ingen roll, eftersom dessa alltid har upplagor över 10 000.

När facklitteraturen i pocket fr o m 1960 började introduceras på den svenska marknaden från flera olika förlag var upplagorna för fackböcker väsentligt lägre än för skönlitteraturen. De i utgångsläget mera blygsamma upplagorna för fackböcker har inte gärna kunnat sjunka lika drastiskt under perioden, men en klar nedgång kan dock noteras. Den sammanhänger med den ökande utgivningen av pocketböcker inom "smala" ämnesområden (se avsnitt 12.7) och givetvis även med de åtföljande successiva prishöjningarna (se avsnitt 12.13). Vad tabellen 12.19 över upplagestorleksgrupperna visar är att grupperna 2 000–3 999 och 4 000–5 999 tryckta exemplar under de senaste åren kommit att omfatta en allt större del av facklitteraturen i pocket. För hela perioden omfattar dessa grupper 45 % av utgivningen. Om vi ser på de årliga andelarna utkommer emellertid fr o m 1968 mer än halva facklitteraturutgivningen i dessa blygsamma upplagor: omkring 58 % 1968 och 66 % 1969 trycktes i mindre än 6 000 exemplar. 1969 trycktes endast 19 facklitterära pocketböcker (eller 4,1 % av årets utgivning) i upplagor över 10 000 exemplar; det högsta talet under perioden uppnåddes 1965 med 49 böcker över 10 000 exemplar (18,9 %). Under hela den undersökta perioden trycktes ungefär var tionde fackbok i pocket i över 10 000 exemplar (10,2 %).

Siffror för enskilda förlag kan här inte anföras. Det skall endast noteras att skillnaderna i genomsnittlig upplagestorlek numera visserligen är relativt obetydliga när det gäller facklitteraturen, men att mycket markanta skillnader (differenser på 5 000 ex och mera) kvarstår vad skönlitteraturen beträffar, om man jämför ett inom den skönlitterära utgivningen väl etablerat förlag och ett i det avseendet "litet" förlag.

Försäljnings- och lagerökningsstatistiken i Svensk Bokhandel kan också bidra till att belysa utvecklingen (tabell 12.20). Försäljningen i volymer och kronor räknat uppvisar visserligen fortfarande en årlig ökning men genomsnittsförsäljningen per titel i lager vittnar om de växande svårigheterna: 6 295 sålda volymer per lagerhållen titel 1960 var ett exceptionellt högt tal under introduktionstiden men också genomsnittsförsäljningen för 1961 och 1962 på 4 810 resp 3 750 volymer anger ett helt

Tabell 12.20 Försäljning och lagerökning för pocketböcker.

	Försäljning i volymer	Genomsnittsförsäljning per titel i lager (antal volymer)	Försäljning i kronor	Lagerökning från föregående år
1960	277 000	6 295	647 000	548 000
1961	693 000	4 810	1 965 000	767 000
1962	1 028 000	3 750	3 025 000	987 000
1963	1 251 000	2 950	4 100 000	810 000
1964	1 650 000	2 655	5 600 000	1 069 000
1965	2 080 000	2 330	8 800 000	1 554 000
1966	2 655 000	2 085	11 210 000	735 000
1967	2 720 000	1 700	13 599 000	103 000
1968	2 628 000	1 400	14 670 000	750 750
1969	2 917 000	1 350	19 897 000	855 250
1970	3 236 000	1 220	21 523 000	935 140

Källa: Pocketbokstatistiken i Svensk Bokhandel nr 46 1967, nr 44 1968, nr 44 1969, nr 44 1970, nr 44 1971. För tiden före 1966 bygger Svensk Bokhandel på Per I. Gedin, Den nya boken (1966).

annat och hoppfullare läge än de siffror under 1 500 ex som noterats för de senaste tre åren och nått sitt absoluta bottenläge hittills 1970 med 1 220 sålda volymer per titel. Det inneliggande lagret har ökat år från år och endast från det stora lagerrensningsåret 1966 till 1967 är den årliga ökningen påfallande låg. 1970 har lagren ökat med närmare en miljon exemplar och därmed har man åter kommit upp i de oroande siffror som framtvingade åtgärderna 1966. Det är här fråga om ett problem för branschen som ackumuleras år från år.

Såväl tabellerna över genomsnittsupplagor som över upplagestorleksgrupper utgår ju – som inledningsvis påpekades – ifrån varje tryckt upplaga av en titel och denna behandlas som en enhet i undersökningen. Man riktar då uppmärksamheten på enskilda upplagor.

Men på grundval av det material som insamlats från förlagen kan man också göra sammanställningar över de sammanlagda upplagetalen för enskilda verk under den tid de utkommit i svenska pocketserier. Om alla upplagor och tryckningar i pocketutförande 1954–1969 summeras, får man en topplista där skönlitteraturen dominerar. Siffrorna anger det antal verk som uppnått en viss upplaga.

Upplagetal	Skönlitterära verk	Facklitterära verk
Över 100 000	5	2
80 000–99 999	3	1
60 000–79 999	18	2
40 000–59 999	39	9
30 000–39 999	42	8
20 000–29 999	192	44

De allra största upplagorna når sexualskildringar av mer eller mindre pornografisk karaktär – av typ Kärlek och Sänghästen. För en stor del av de skönlitterära upplagorna på 20 000 ex och däröver svarar vidare detektivromaner av typ Agatha Christie och Raymond Chandler (se tabell 12.21). Men i mycket höga sammanlagda pocketupplagor – efter svenska förhållanden – har man också utgivit verk av den etablerade kvalitetslitteraturens mest kända namn, dvs nobelpristagare som Hemingway, Steinbeck och Lagerkvist. Under senare år finns dock en tendens till att pocketupplagor även av sådana bästsäljare av alla kategorier – det må sedan vara de verkligt säljande detektivförfattarna eller nobelpristagarna som skriver prosaberättelser – har sjunkit påtagligt. Om man granskar förlagsrepresentationen finner man att topplistan för skönlitteratur domineras av Bokförlaget Aldus/Bonniers om man bortser från de pornografiska böckerna.

Det bör slutligen tilläggas att främst gymnasieskolans men också universitetens behov av texter och bredvidläsningslitteratur är av stor betydelse för de höga upplagorna på böcker som Lagerkvists Gäst hos verkligheten och över huvud taget för de upplagetal som författare som Lagerkvist, Strindberg, Hemingway, Steinbeck, Sartre och Camus uppnår. Även användningen av sådana pocketböcker som premieböcker har nämnts från förläggarhåll när upplagetabellen diskuterats.

Tabell 12.21 Bästsäljare i svensk pocketutgivning 1957–1969: skönlitteratur.

Titel	Tryckår	Antal uppl	Serie	Förlag	Antal tr ex
Kärlek 1 (1:a uppl 10 000, 2:a uppl 150 000)	1965	2	Kärlek	Corniche	160 000
Kärlek 2 (1:a uppl 10 000, 2:a uppl 150 000)	1965	2	”	”	160 000
Pär Lagerkvist, Gäst hos verkligheten (1:a uppl 20 600, sex följande uppl mellan 15 300 och 25 500)	1960–68	7	Delfin	Aldus/Bonnier	148 100
Kärlek 3	1965	1	Kärlek	Corniche	100 000
Kärlek 4	1965	1	”	”	100 000
Hans Alfredson, En liten bok . . .	1964–69	5	Delfin	Aldus/Bonnier	92 000
Fritiof Nilsson Piraten, Tre terminer	1960–68	6	”	”	86 900
Sänghästen 1	1965–66	3	Prisma	Prisma	86 400
Sänghästen 2	1965–66	3	”	”	77 200
George Orwell, Nittonhundraåttiofyra	1963–68	4	Delfin	Aldus/Bonnier	76 700
John Steinbeck, Det stora kalaset	1960–68	5	”	”	74 600
Agatha Christie, Tio små negerpojkar	1961–69	5	”	”	71 600
Svensk berättarkonst	1961–68	4	”	”	68 500
Ernest Hemingway, Och solen har sin gång	1960–68	5	”	”	66 500
Pär Lagerkvist, Dvärgen	1961–68	4	”	”	66 500
George Orwell, Djurfarmen	1961–69	4	”	”	66 500
John Steinbeck, Pärlan	1963–68	4	”	”	64 400
E.M. Remarque, På västfronten intet nytt	1963–69	4	”	”	63 400
J.D. Salinger, Räddare i nöden	1960–68	5	”	”	61 400
Jean-Paul Sartre, Muren	1962–67	4	”	”	61 400
John Steinbeck, Buss på villovägar	1962–65	3	”	”	61 400
August Strindberg, Fadren/Fröken Julie	1961–67	4	Aldus	”	61 400
August Strindberg, Röda rummet	1961–67	4	”	”	61 400
Albert Camus, Främlingen	1960–68	4	Delfin	”	60 600
Tage Danielsson, Sagor för barn över 18 år	1966–69	3	W&W-serien	W & W	60 000
Tage Danielsson, Tage Danielssons bok	1965–66	3	”	”	60 000

Källor: Skriftliga meddelanden från förlagen.
Anm: Slutsummorna har avrundats nedåt till närmaste hundratal. Uppgifterna från förlagen inkluderar i vissa fall reklamexemplaren.

Tabell 12.22 Bästsäljare i svensk pocketutgivning 1957–1969: facklitteratur.

Titel	Tryckår	Antal uppl	Serie	Förlag	Antal tr ex
Jerome Rainer & Julia Rainer, Variation och förnyelse i sexuallivet (1:a uppl 15 400, sex följande uppl på mellan 20 400 och 44 400)	1965–69	7	Prisma	Prisma	197 400
Jerome Rainer & Julia Rainer, Lyckliga tillsammans (1:a uppl 10 000, sex följande uppl på mellan 8 000 och 23 200)	1961–69	7	”	”	102 400
Samspel, utarbetad av RFSU (1:a uppl 36 000, 2:a uppl 38 000, 3:e uppl 18 900)	1967–69	3	”	”	92 900
Bror Danielsson, Modern engelsk–svensk ordbok	1964–69	4	”	”	78 300
Göran Smith (& Sven Jerstedt; fr o m 3:e pocketuppl 1965), Parterna på arbetsmarknaden	1961–68	6	”	”	62 800
Erik Westerlind & Rune Beckman, Sveriges ekonomi	1962–68	4	”	”	55 300
Brita Schlyter, Lek och leksaker	1961–69	5	”	”	50 100
Öka takten	1968	1	Folkpartiets skriftserie	Folk och samhälle	45 500
Åke Wikander, 475 (550) körkortsfrågor	1965–69	5	Sesam	Aldus/Bonnier	45 300
Åke Ortmark, Maktspelet i Sverige	1968	2	W&W-serien	W & W	45 000
Julius Fast, Sexuell njutning	1967–68	4	Prisma	Prisma	41 700
Olof Palme, Politik är att vilja	1968–69	2	”	”	40 800
Aldus världsatlas	1962	1	Aldus	Aldus/Bonnier	40 000
Elis Håstad, Sveriges historia under 1900-talet	1958–66	7	”	”	40 000
Erik Rhenman, Företagsledning i en föränderlig värld	1965–69	6	”	”	39 400
Göran Palm, Indoktrineringen i Sverige	1968–69	5	PAN	PAN/Norstedt	39 000
Peter Gorpe, Modern administration	1966–69	4	Prisma	Prisma	35 800
Prisma uppslagsbok	1961–66	3	”	”	35 000[a]
Inge Hegeler & Sten Hegeler, Kärlekens ABZ	1965–69	3	Tema	Rabén & Sjögren	33 900
H.J. Eysenck, Är ni intelligent?	1963–69	3	Prisma	Prisma	32 400

Källor: Skriftliga meddelanden från förlagen.
Anm: Slutsummorna har avrundats neråt till närmaste hundratal. Uppgifterna från förlagen inkluderar i vissa fall reklamexemplaren.

[a] Ytterligare 29 300 ex inbundna.

Storsäljare bland fackböckerna är (som framgår av tabell 12.22) främst sexualupplysningsböckerna. Men också en del handböcker, ordböcker samt politiska och fackliga upplysningsskrifter har kunnat utges i mycket stora upplagor. På fackboksidan är Prisma, som i flera fall vid just dessa böckers projektering och spridning har samarbetat med organisationer som RFSU och LO, påtagligt framgångsrikt; förlaget har uppnått en rad av de högsta samlade upplagorna för enskilda fackböcker.

Topplistor som de här presenterade förändras ständigt och riskerar att på flera punkter vara inaktuella innan de hinner publiceras. Sitt egentliga syfte kan de dock tjäna oavsett smärre inadvertenser: att visa vilka typer av pocketböcker som hittills uppnått de allra högsta sammanlagda upplagetalen i Sverige.

Några förklaringar till den påtagliga nedgången i upplagestorlek kan förvisso anföras under hänvisning till branschens förändrade villkor. De ämnesområden som pocketböckerna behandlar har blivit "smalare" och utgivningen kan alltså allmänt sägas ha blivit mer specialiserad. En förläggare har pekat på den ökade benägenheten att betrakta förstaupplagorna som pilotupplagor i syfte att testa marknaden.[1] I viss mån kan man också tack vare ny tryckeriteknik undvika kostnader för stilhyra, vilket tidigare var en tung post när förlaget hade tagit till en alltför liten upplaga. Lägre lagerkostnader följer också med minskade upplagor – ett speciellt viktigt ekonomiskt skäl för förlagen att vara återhållsamma.

Men siffrornas otvetydiga och dystra vittnesbörd om starkt sjunkande upplagor låter sig inte förklaras enbart genom sådana branschmässiga resonemang utan upplageutvecklingen måste betecknas som ett allvarligt varningstecken för hela den svenska pocketutgivningen.

12.13 *Prisutvecklingen*

Undersökningen avser att belysa prisutvecklingen för pocketböcker sådan den tett sig i detaljistledet, dvs. för bokköparen. Den varuskatt (oms resp moms), som varit gällande för respektive tryckår, har därför inkluderats i priserna. Följande skattesatser har tillämpats under den tid undersökningen omfattar: fr o m 1.1 1960 4,2 %, 1.7 1962 6,4 %, 1.7 1965 10 % och 1.3 1967 11,11 %.

Prisuppgifterna har hämtats ur den årligen utkommande Svensk bokförteckning, redigerad av Bibliografiska institutet. Med hjälp av datorn har bokpriserna, som i regel är noterade utan skatt, omräknats till priser inklusive gällande skatt för det aktuella året.[2] Den svenska nationalbibliografin är en lämplig källa för den period som undersökningen omfattar, dvs för tiden fram till de fasta bokprisernas avskaffande 1970. Vid fortsatta prisundersökningar får man däremot överväga att helt eller delvis välja en annan metod för att kunna ta hänsyn till prisavvikelser i detaljistledet.

Det kan tilläggas att det äldre bokprisindex som Statistiska centralbyrån arbetade med har visat sig vara missvisande, men fr o m november 1968 använder man sig av en ny metodik som ger ett betydligt säkrare resultat.[3] I SCB:s bokprisundersökningar utgår man givetvis – i motsats

[1] Bertil Hökby i Svensk Bokhandel nr 44, 1971 s 1346.

[2] När skatten höjts *under* löpande år (tryckår) har det av praktiska skäl inte varit möjligt att undersöka om utgivningen av en viss bok skett före eller efter höjningen. I stället har skatteprocenten för hela tryckåret i fråga jämkats med hänsyn till när under året höjningen inträdde. Jfr avsnitt 8.6.

[3] Nya bokprisindex har bl a presenterats i Svensk Bokhandel nr 36, 1970. Senaste redovisning införd i nr 30–31, 1972.

till den här presenterade undersökningen – från ett begränsat urval av utgivningen och insamlar sedan prisuppgifter ute i butikerna för de valda böckerna.

SCB:s senaste undersökningar kan belysa vad som hänt sedan de fasta bokpriserna slopats. Prisdifferenserna i detaljistledet har hittills visat sig vara mycket begränsade. Undantag är enstaka titlar som av vissa säljare använts som lockvaror, men detta – liksom små variationer i utförsäljningspriset på det vanliga sortimentet – har ännu inte fått någon större betydelse statistiskt sett. Man kan förmoda att prisdifferenserna i framtiden kommer att bli något större. En formell förändring efter prisreformen är att Pressbyrån även börjat sälja dyrare böcker. I princip

Tabell 12.23 Medelpris (inkl skatt) för pocketböcker: kronor och öre. (Antal titlar inom parentes.)

	Hela utgivningen	Hela skönlitt	Skönlitt: sidtalsgruppen s 161–224	Hela facklitt	Facklitt: sidtalsgruppen s 129–192
1954–59	3:50 (135)	2:35 (106)	2:36 (103)	7:67 (29)	6:22 (9)
1960	4:56 (87)	3:58 (58)	3:04 (34)	6:53 (29)	6:04 (10)
1961	5:37 (144)	3:91 (79)	3:49 (41)	7:14 (65)	7:09 (23)
1962	5:57 (192)	4:39 (111)	3:87 (58)	7:19 (81)	7:39 (21)
1963	6:99 (222)	5:37 (90)	4:56 (44)	8:10 (131)	8:26 (45)
1964	8:10 (339)	6:14 (145)	5:67 (75)	9:57 (194)	9:02 (51)
1965	8:80 (491)	7:27 (232)	6:22 (93)	10:19 (260)	9:59 (85)
1966	10:25 (428)	8:16 (189)	7:12 (75)	11:93 (237)	10:95 (74)
1967	11:21 (526)	8:78 (193)	7:84 (78)	12:64 (332)	11:93 (134)
1968	11:74 (651)	9:58 (254)	8:20 (91)	13:11 (396)	12:79 (149)
1969	12:92 (659)	10:35 (217)	8:96 (84)	14:18 (446)	13:81 (155)
1954–69	9:75 (3 874)	7:31 (1 674)[a]	5:88 (776)[a]	11:62 (2 200)	11:29 (756)

Anm 13 titlar med både skön- och facklitt signering är inräknade såväl i kolumnerna för skönlitt som facklitt. Däremot har 11 titlar (barnlitt, musikalier m m) ej inkluderats i dessa delpopulationer.

[a] 2 titlar (skönlitt på främmande språk) har utelämnats.

Tabell 12.24 Medelpris (inkl skatt) för första pocketupplagor: kronor och öre. (Antal titlar inom parentes.)

	Hela utgivningen	Hela skönlitt	Skönlitt: sidtalsgruppen s 161–224	Hela facklitt	Facklitt: sidtalsgruppen s 129–192
1954–59	3:28 (128)	2:35 (106)	2:36 (103)	7:73 (22)	5:82 (7)
1960	4:29 (79)	3:56 (56)	3:04 (34)	6:07 (23)	5:79 (8)
1961	5:17 (123)	3:90 (72)	3:48 (40)	6:97 (51)	7:05 (17)
1962	5:61 (169)	4:42 (101)	3:87 (53)	7:36 (68)	7:32 (19)
1963	6:98 (186)	5:44 (76)	4:54 (40)	8:06 (109)	8:54 (35)
1964	8:21 (279)	6:29 (118)	5:73 (62)	9:62 (161)	9:11 (39)
1965	8:91 (403)	7:36 (188)	6:35 (75)	10:29 (216)	9:54 (71)
1966	10:44 (361)	8:39 (163)	7:20 (67)	12:13 (197)	10:87 (63)
1967	11:32 (430)	8:90 (164)	7:79 (64)	12:84 (265)	12:03 (107)
1968	11:93 (510)	9:92 (202)	8:35 (74)	13:26 (306)	13:13 (116)
1969	13:11 (483)	10:53 (164)	9:21 (64)	14:45 (320)	13:97 (102)
1954–69	9:71 (3 151)	7:29 (1 410)[a]	5:76 (676)	11:67 (1 738)	11:30 (584)

[a] 2 titlar (skönlitt på främmande språk) har utelämnats.

Tabell 12.25 a Medelprisindex för pocketböcker (inkl skatt), hela utgivningen.

1960	100								
1961	117,7	100							
1962	122,0	103,7	100						
1963	153,1	130,1	125,5	100					
1964	177,6	150,9	145,5	116,0	100				
1965	192,9	163,8	158,0	126,0	108,6	100			
1966	224,7	190,9	184,1	146,7	126,5	116,5	100		
1967	245,7	208,8	201,4	160,5	138,4	127,4	109,4	100	
1968	257,2	218,5	210,8	168,0	144,8	133,4	114,5	104,7	100
1969	283,2	240,6	232,1	185,0	159,5	146,8	126,1	115,2	110,1

kan numera vilken bok som helst i det aktuella boksortimentet rekvireras genom Pressbyrån.

I den nu föreliggande prisundersökningen av pocketböcker från tiden 1954–1969 har som nämnts periodens hela utgivning fått lämna grundmaterialet till tabellerna 12.23–25. Enskilda år redovisas dock ej av statistiska skäl för perioden 1954–1959 utan först fr o m 1960. Detta år har också valts som basår för de medelprisindex som är framräknade för hela populationen och för olika sektorer av den. Materialet har vidare bearbetats så att en tabell (12.24) avser medelpriset endast för *första* pocketupplagor (omtrycken är alltså här uteslutna). Förstaupplagorna visar sig fr o m 1962–1963 genomsnittligt kosta något mer än omtrycken, men skillnaderna är obetydliga och uppgår även när man granskar olika undergrupper (skön- resp facklitteratur, vissa sidtalsgrupper) endast till några tiotal ören. Det har därför inte funnits anledning att redovisa mer än de indexserier som är uträknade på hela den årliga utgivningen (tabellerna 12.25 a–e).

För hela pocketutgivningen låg medelpriset 1954–1959 på kr 3:50. 1960, som är det första året med en differentierad pocketmarknad med konkurrerande serier, är medelpriset 4:56 (för förstauppl 4:29). En år för år successivt fortgående prisstegring har 1969 drivit upp priset till 12:92 (13:11). Med 1960 som basår (100) uppgår indextalet för 1969 till 283. Siffermaterialet visar vidare att det är skönlitteraturen som svarat för den kraftigaste prisstegringen. Medelpriset för en skönlitterär pocketbok var 1960 3:58 (3:56) och 1969 10:35 (10:53), medan facklitteraturen stigit från 6:53 (6:06) till 14:18 (14:45). Detta motsvarar i indextal 289 för skönlitteraturen och 217 för facklitteraturen.

Tabell 12.25 b Medelprisindex för pocketböcker (inkl skatt), hela skönlitteraturen.

1960	100								
1961	109,2	100							
1962	122,4	112,1	100						
1963	149,9	137,2	122,5	100					
1964	171,4	156,9	140,0	114,3	100				
1965	202,9	185,8	165,8	135,4	118,4	100			
1966	227,7	208,4	186,0	151,9	132,8	112,2	100		
1967	245,1	224,3	200,2	163,5	143,0	120,8	107,6	100	
1968	267,5	244,9	218,5	178,5	156,1	131,8	117,5	109,2	100
1969	288,9	264,5	236,0	192,7	168,6	142,4	126,9	117,9	108,0

Tabell 12:25 c Medelprisindex för pocketböcker (inkl skatt), skönlitteraturen: sidtalssnittet 161–224.

1960	100								
1961	114,8	100							
1962	127,3	110,9	100						
1963	150,0	130,7	117,8	100					
1964	186,5	162,5	146,5	124,3	100				
1965	204,6	178,2	160,7	136,4	109,7	100			
1966	234,2	204,0	184,0	156,1	125,6	114,5	100		
1967	257,9	224,6	202,6	172,0	138,3	126,0	110,1	100	
1968	269,7	235,0	211,9	179,8	144,6	131,8	115,2	104,6	100
1969	294,7	256,7	231,5	196,5	158,0	144,1	125,8	114,3	109,3

Konsumentprisindex har under samma period 1960–1969 stigit från 100 till 138,7. Pocketboken uppvisar således i jämförelse med konsumentprisindex en synnerligen markant prisstegring. Att priserna för pocketböcker även stigit jämförelsevis kraftigare än för andra boktyper visar SCB:s undersökningar av en rad olika bokkategorier (se kapitel 7). För pocketstatistiken i branschorganet Svensk Bokhandel har man räknat fram genomsnittspriser exklusive bokhandelsrabatter och varuskatt.[1] Denna statistik som bygger på nettopriser (fakturanetto) visar också på en kontinuerlig prisökning, som från 2:33 1960 steg till 8:40 1970. Om man på detta sätt räknar efter förlagens nettopris, som praktiskt taget dikterat prisutvecklingen, finner man att pocketböckernas pris mer än tredubblats under 1960-talet. Brantast har ökningen varit från 1968 (5:52) till 1969 (7:02) och från sistnämnda år till 1970 (8:40).

Både för skön- och facklitteraturen kan man vidare konstatera att prisstegringen varit ännu något kraftigare om man utgår från indextalen för de vanligaste sidtalsgrupperna, som är s 161–224 för skönlitteraturen och s 129–192 för facklitteraturen. (46 % av all skönlitteratur och 34 % av all facklitteratur i pocket faller inom dessa sidtalsgrupper.) Här får skönlitteraturen prisindex 295 och facklitteraturen 229. Hur den jämförelsevis något högre prisstegringen inom de nämnda sidtalsgrupperna skall tolkas är tveksamt. Av en viss betydelse torde köpmotståndet mot dyra pocketböcker ha varit. Det kan möjligen ha påverkat kalkylerna så att de till sidtal största pocketböckerna inte i samma utsträckning som de sidtalsmässigt "normalare" böckerna har fått bära sin del av kostnadsstegringarna.

[1] Svensk Bokhandel nr 44, 1971.

Tabell 12.25 d Medelprisindex för pocketböcker (inkl skatt), hela facklitteraturen.

1960	100								
1961	109,5	100							
1962	110,2	100,6	100						
1963	124,1	113,4	112,6	100					
1964	146,7	134,0	133,2	118,2	100				
1965	156,2	142,7	141,8	125,9	106,5	100			
1966	182,8	167,0	165,9	147,3	124,6	117,0	100		
1967	193,8	177,0	175,9	156,2	132,1	124,1	106,0	100	
1968	200,9	183,6	182,4	161,9	137,0	128,7	109,9	103,7	100
1969	217,3	198,6	197,3	175,2	148,2	139,2	118,9	112,2	108,2

Tabell 12.25 e Medelprisindex för pocketböcker (inkl skatt), facklitteraturen: sidtalssnittet 129–192.

1960	100								
1961	117,4	100							
1962	122,4	104,2	100						
1963	136,8	116,5	111,8	100					
1964	149,3	127,2	122,1	109,2	100				
1965	158,8	135,3	129,8	116,1	106,3	100			
1966	181,3	154,4	148,2	132,6	121,4	114,2	100		
1967	197,5	168,3	161,4	144,4	132,3	124,4	108,9	100	
1968	211,8	180,4	173,1	154,8	141,8	133,4	116,8	107,2	100
1969	228,6	194,8	186,9	167,2	153,1	144,0	126,1	115,8	108,0

När pocketbokserierna startade i England och USA på 1930-talet åsattes de ett pris som svarade mot vad en ask cigarretter kostade. Detta är en i pockethistorien smått legendarisk jämförelse som emellertid leder till dystra slutsatser om jämförelsen utsträckes till att omfatta Sverige av idag. När våra folkbokserier blomstrade under 1940-talet och början av 1950-talet höll de i stort sett motsvarande låga pris. Denna lågprispolitik fortsattes av populärpocketboken medan kvalitetspocketboken – som vi redan sett av tabellmaterialet men även skall illustrera genom några konkreta exempel – prissattes på ett annat sätt. Visserligen nådde en serie som Delfin till stor del andra läsare än folkboken[1] och hade delvis

[1] Gedin, a a (1966), s 29 f.

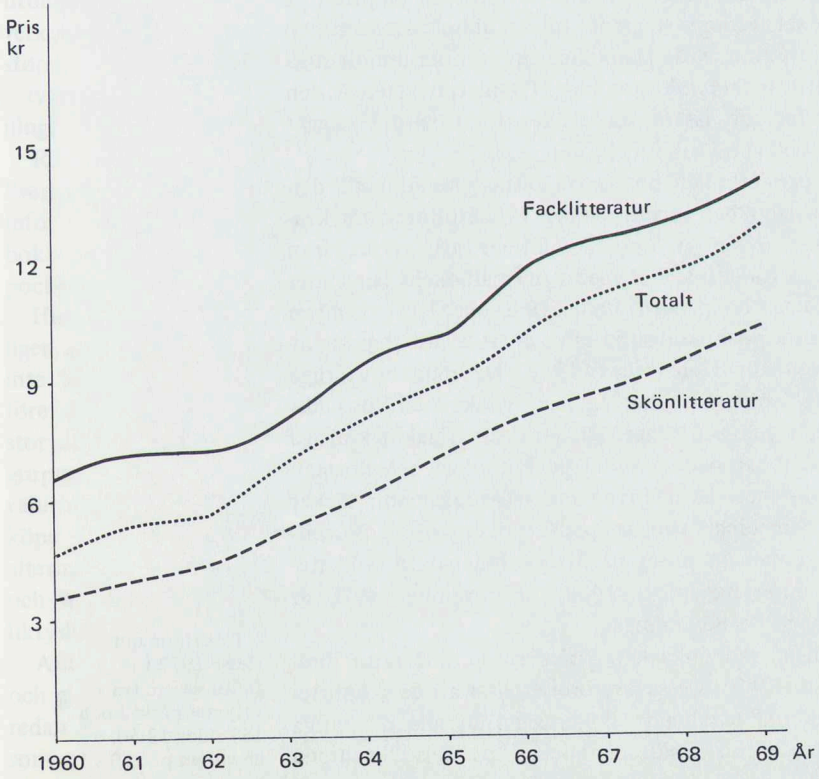

Figur 12.5 Prisutvecklingen för pocketböcker: skönlitteratur och facklitteratur. (Jämför tabell 12.23.)

ett exklusivare urval, men några prisexempel är ändå på sin plats och kan vara belysande.

I serien FiB:s folkböcker, som kom först bland folkböckerna och höll de lägsta priserna, åsattes de allra första volymerna 1941 ett pris av 1 kr för häftat exemplar och ännu 1949 utsändes enkelvolymerna i serien för 1:45. I reklamen hette det: "de är inte dyrare än en biobiljett". Under 1950-talet höjdes priserna nästan årligen men höjningarna var små. Ännu vid slutet av 1950-talet kostade en roman av normalt omfång 2:75 à 2:95 i FiB:s serie. Det var ungefär på denna nivå som också Zebra-serien befann sig (2:45 1959). De utpräglade kvalitetspocketböckerna i Delfinserien gick däremot in på marknaden 1960 med ungefär en femtioöring högre pris än FiB-böckerna. Delfinseriens första skönlitterära volymer med normalt romanomfång (ca 200 pocketsidor) prissattes till 3:50. 1967 kostade en jämförbar volym 6:50 – och därmed hade nästan en fördubbling av priset skett. FiB:s folkböcker var vid denna tid sedan flera år försvunna från marknaden och Bonniers folkbibliotek spelade inte längre samma roll som tio år tidigare. (Folkboksepoken upphörde definitivt med nedläggningen av BFB 1970.) Priserna på en normalroman i pocket har sedan ytterligare genom kostnadsstegringarna tvingats upp emot tian såsom framgått av tabellmaterialet – samtidigt som priset alltmer differentierats med hänsyn till produktionskostnaderna för skilda utgivningsobjekt. 1972 kostar en pocketupplaga av en översatt roman i Delfinserien 12:50 för ca 160 sidor och 16 kr för 280 sidor,[1] en fackbok av samma omfång är minst en femma dyrare.

Efter drygt ett decennium av pocketutgivning i Sverige har nu priset på kvalitetsromaner i pocket genom stegrade tillverkningskostnader och varuskatter och under inverkan av de sjunkande upplagorna hunnit stiga till tre gånger vad cigarrettpaketet kostar idag. Populärpocketen – den främsta konkurrenten om de läsare som söker förströelse – ligger däremot kvar på ett pris mellan tre och fyra kronor.

Prisutvecklingen för pocketboken bör också sättas i relation till den konventionella bokhandelsbokens prisutveckling. Prissättningen för kvalitetspocketboken kom – som vi sett – alltmer att avvika från populärpocketbokens och följde i stället med i normalbokens långt mer påtagliga prisökningar. Sedan bokpriserna under 1940-talet legat tämligen stilla inleddes de markanta prishöjningarna efter en avsevärd stegring av papperspriserna vid tiden för Koreakriget 1952. De nära nog årliga höjningar av bokpriserna, som sedan har ägt rum i takt med kostnadsstegringarna för papper, tryck och löner och som varit särskilt kraftiga under 1960-talet, har drabbat både kvalitetspocketboken och normalboken hårt. SCB:s med ny metodik bedrivna undersökningar, som täcker tiden fr o m 1968/69, visar emellertid att pocketbokens pris i procentuella tal höjts betydligt mer än priset på övriga undersökta bokkategorier (se kapitel 7). Från november 1969 till november 1970 är prishöjningen 18 % enligt SCB:s beräkningar.

Prisjämförelser mellan en rad olika kategorier av skönlitteratur förekommer i kapitel 9 (avsnitt 9.9). Dessa jämförelser visar att de skönlitterära kvalitetspocketböckerna påfallande skiljer sig från alla de övriga urvalen som undersökts: normala häftade böcker på dels "kvalitets-

[1] T ex Hermann Hesse 1972 i Delfinserien: två volymer på 152 och 162 sidor 12:50, en volym på 279 s 16:-.

förlag" och dels massmarknadsförlag, normalutgåvor av dels svenska och dels översatta romaner samt förstagångsutgivning av dels svensk och dels översatt skönlitteratur. För de skönlitterära pocketböckernas del framträder en stadig prisökning med omkring 10 % per år medan alla övriga nämnda kategorier och särskilt populärpocketboken uppvisar långt måttligare höjningar, (se tabell 9.20). Den normala årliga höjningen under perioden av konsumentprisindex är hälften så stor som kvalitetspocketbokens prisökning. År 1969 låg den skönlitterära pocketbokens medelpris 42 % högre än 1965. Medelpriser år för år i 1965 års penningvärde har också framräknats, dvs hänsyn har tagits till den fortskridande inflationen. Det visar sig att priserna för samtliga undersökta bokkategorier – med ett undantag – har sjunkit om man räknar fram ett pris i 1965 års penningvärde. Eller med andra ord: bokpriserna har från 1965 till 1970 inte stigit lika snabbt som priserna på andra konsumtionsvaror som ingår i beräkningarna av konsumentprisindex. Endast pocketboken avviker härvidlag från övriga undersökta bokkategorier och uppvisar en prisstegring även enligt denna medelprisberäkning i 1965 års penningvärde.

12.14 *Läget för kvalitetspocketboken – den onda cirkeln*

Genom sin pocketutgivning har de svenska förlagen obestridligen gjort en viktig insats för det gångna decenniets bokförsörjning, inte minst inom det moderna utbildningssamhället: för universiteten och andra högre utbildningsvägar, inom vuxenutbildningen och hela den fria bildningsverksamheten. Även för folkbiblioteken har pocketboken fått en allt större betydelse; 1969 bestod – för att anföra det mest talande exemplet – två sjundedelar av alla vuxenböcker, som såldes till biblioteken i sambindningens biblioteksband, av pocketböcker.[1]

Redan tio år efter pocketbokens framgångsrika introduktionsperiod i Sverige under låt oss säga åren 1957–1963 står pocketutgivarna likväl nu inför en rad svårlösta problem – till stor del desamma som drabbat hela bokbranschen men i flera avseenden särskilt bekymmersamma för just pocketboken.

Hur den publik var sammansatt, som kvalitetspocketserierna ursprungligen attraherade när de marknadsfördes i Sverige, är en fråga som tyvärr inte blev föremål för några undersökningar. Branschens representanter förefaller dock vara överens om att pocketböckernas initialframgångar till stor del berodde på att de tack vare sin prisbillighet fann vägen till nya grupper av bokköpare. Pocketserierna fick en jämförelsevis ung och välutbildad publik av redan läsintresserade, som inte ansett sig ha råd att köpa böcker till sedvanliga bokhandelspriser men nu fann billiga alternativ tack vare de första årens produktion i Aldus-, Delfin-, Prisma- och W & W-serierna. *Pocketbok* blev för många ett positivt begrepp – liktydigt med kvalitetsbetonad billighetsbok.

Allt fler förlag sökte utnyttja den nya boktypens starkt positiva image och gick in på pocketmarknaden och detta skedde samtidigt med att de redan etablerade konkurrerande pocketförlagen ökade sitt utbud. Böcker som knappast svarade mot de ursprungliga marknadsföringsidéerna

[1] Sambindningsredaktören Lillemor Aldén, Bibliotekstjänst, i AB 3.4 1970: Drygt 700 000 bundna vuxenböcker såldes 1969 genom sambindningen varav 200 000 pocketböcker. – Det bör här tilläggas att just pocketböcker i jämförelsevis stor utsträckning även köps *oinbundna* av biblioteken för att placeras i speciella boksnurror eller pockethyllor. Några tal för dessa inköp är dock inte kända.

bakom pocketboken blev i allt större utsträckning salufördа i pocketserier. Utgivningen kom därigenom att starkt differentieras och specialiseras och endast en liten del av årsproduktionen hade ens potentiella möjligheter till den massmarknadsförsäljning som man ännu siktade till under pocketbokens första år i Sverige. Titelvalet och dess större eller mindre betydelse för utvecklingen kan man ha skilda meningar om. Men i varje fall måste det konstateras att utgivningen i titlar räknat steg för hastigt och blev alltför omfattande i förhållande till efterfrågan. I och för sig var givetvis en breddning av pocketbeståndet önskvärt av kulturella skäl men ökningen kom för snabbt. Förlagen och bokbranschen i stort lyckades inte uppnå den breddning av marknaden, som hade varit en förutsättning för att man skulle kunna bevara upplagebalansen under boktypens andra utvecklingsfas i Sverige.

Utbudets avgörande betydelse bör ytterligare något kommenteras. En enskild pockettitel uppnådde givetvis vida lättare en tillfredsställande försäljning i början av 1960-talet då pocketköparna ännu bara hade ett par tre hundra titlar att välja på i bokhandelns pocketställ. Under de senaste åren när det totala pocketlagret bestått av över tvåtusen titlar, har det blivit praktiskt taget omöjligt att uppnå en jämförbar försäljning för varje titel. Redan själva exponeringen av de lagerhållna pocketböckerna har inte kunnat fungera enligt boktypens marknadsföringsidéer; pocketboken kräver enligt kalkylerna en vida längre försäljnings- och exponeringstid än "normalboken". Läget beskrevs 1970 av en förläggare på följande sätt: "Inom varje litet delområde finns det som regel ett par tre olika böcker med närbesläktad titel och likartad uppläggning."[1] Så behandlades exempelvis Tjeckoslovakien-krisen i åtta olika pocketböcker, Mellanöstern-konflikten i åtminstone elva osv.

Upplagorna började obönhörligt sjunka som ett resultat av överutbudet och produktionen av böcker även om "smala" ämnen. Tendenser till en nedgång framträder redan 1964 och utvecklingen har sedan i stort sett varit oförändrat negativ. Med sjunkande upplagor följer automatiskt stigande priser, eftersom det ju är utmärkande för den grafiska industrin att man har mycket höga kostnader för de första exemplaren av varje tryckt skrift men låga kostnader för de s k tilltrycksexemplaren. Pocketpriserna ökade snabbare än priserna för andra kategorier av kvalitetsböcker. Och för populärpocketböckerna var prishöjningarna högst måttliga (se avsnitt 11.12). De stigande kvalitetspocketpriserna verkade i sin tur avskräckande på köparna och försvårade de försök som kunde förekomma att bredda publikunderlaget och nå ut till nya pocketköpare.

Därmed hade kvalitetspocketboken som kommersiell produkt hamnat i en ond cirkel: sjunkande upplagor – stigande priser – stagnerande eller vikande köplust – ytterligare sjunkande upplagor – etc. Antalet sålda volymer per titel i lager har sjunkit drastiskt under senare delen av 1960-talet och efter lagerrensningen 1966 har lagren åter vuxit år för år med åtföljande kapitalförluster.

Författarna har börjat upptäcka att pocketboken inte längre genomgående har högre upplagetal än normalboken. Därmed reser sig i nuläget en fråga av stor vikt för den framtida prissättningen av pocketboken. Royaltyproblemet för pocketböcker är ännu i princip olöst: de svenska

[1] Bertil Hökby, Pocketböcker till tusen (i: Fönstret nr 5, 1970).

författarnas fackliga organisation kräver normalkontraktets royalty (16 2/3 %) medan Bokförläggareföreningen inte velat gå med på mer än de lägre procentsatserna (i regel 7 à 10 %) som f n är praxis i pocketserier. Royaltyns betydelse har förläggarna velat åskådliggöra genom följande exempel: bokhandelspriset för en pocketbok som kostar 17 à 18 kr skulle med nuvarande kalkyleringsregler behöva höjas med en femma om normalkontraktets royalty tillämpades.[1] Från författarhåll svarar man att den lägre royaltysatsen inte längre kompenseras genom högre upplagor. Pocketboken var visserligen en gång en lysande marknadsföringsidé men det är nu inte mer än själva tillverkningssättet kvar av den ursprungliga idén. "Det finns inte längre några pocketböcker, och normalkontraktet måste därför gälla" (Sven Fagerberg).[2]

I grunden avgörande för pocketbokens framtid och för en lösning av dess upplage- och prissättningsproblem är givetvis spridnings- och publikfrågorna. Man har i historieskrivningen över pocketbokens pionjärår i Sverige framhållit, att en del av folkbokseriernas populärare författare ej blev lika efterfrågade när de lanserades i pocket. Av denna och andra liknande iakttagelser har man dragit den tidigare åberopade slutsatsen att pocketboken mötte en delvis ny bokpublik. Den nya boktypens köpare, som i regel måste uppsöka pocketboken i bokhandeln, har emellertid inte tillväxt på det sätt man en gång trodde och folkbokseriernas köpare, som förlagen till stor del nådde på arbetsplatserna eller i hemmen, torde ha gått förlorade för kvalitetspocketboken. Inbrytningarna inom massmarknadsförsäljningen (pressbyrådistributionen) är mycket begränsade. Kvalitetspocketboken är huvudsakligen en bokhandelsvara. Under hela den tid boktypen funnits i Sverige är det bokhandeln, som genom sin satsning på pocketsortimentet i hög grad bidragit till de försäljningsframgångar som pocketboken kunnat uppnå. Endast cirka 25 % av försäljningen har 1968–1970 skett genom andra kanaler än bokhandeln; den nämnda försäljningssiffran inkluderar alltså inte bara försäljning via Pressbyrån utan också till varuhuskedjor samt direktförsäljning.[3] I Sverige såldes 1970 totalt mer än dubbelt så många populärpocketböcker som kvalitetspocketböcker (ca 8 miljoner exemplar mot 3,2 miljoner) och upplage- och försäljningsutvecklingen för populärpocketböckerna har varit gynnsammare än för kvalitetspocketböckerna under senare år.

Ett speciellt problem, som försvårar marknadsföringen av kvalitetspocketboken jämfört med den bokhandelsförsålda boken i normalutförande, är att recensionsfrågan inte är tillfredsställande löst vare sig i tidningar eller andra massmedier. Både förlag och författare klagar – och inte utan rätt – över att även sådana verk, som för första gången utges i vårt land i pocketserierna, försummas jämfört med förstaupplagor i traditionell utstyrsel.

I början av 1970-talet förefaller den svenska kvalitetspocketboken befinna sig i det läget, att priserna blivit så höga att konsumenterna inte längre är benägna att som tidigare förbinda begreppen kvalitetspocketbok och billighetsbok. Därmed är förläggarna på väg att förlora ett väsentligt reklam- och försäljningsargument. Förlagen i Sverige har föredragit att

[1] Kalkyleringsresonemanget framfördes vid Litteraturutredningens utfrågning kring pocketbokens problematik; se DN 23.2 1971. Förlagens nuvarande kalkyleringspraxis innebär att om en del av kakan ökar, måste också de övriga delarna öka. Att bokhandelns del av priset ökar i kronor räknat om priset stiger genom en royaltyhöjning är i varje fall oundvikligt.

[2] Sven Fagerberg, Avvikelser från normalkontraktet – pocketböcker och bokklubbar (i Författaren nr 3, 1970).

[3] Svensk Bokhandel nr 44, 1971, s 1344.

gynna en utveckling mot fler originalutgåvor och mer undervisningslitteratur även i "smala" ämnen i pocketserierna och i varje fall inte varit benägna att för ett visst utgivningsår eller längre tidsperioder sätta gränser för vad en pocket allra högst får kosta. Även enstaka serier med speciellt höga produktionskostnader och större format, framtvingat av stoffets krav, har kommit att införas i pocketsortimentet. Pristak skulle ha betytt att *om* en pocketprodukt i kalkylerna visat sig överskrida en viss prisgräns (man kan vid olika tidpunkter tänka sig t ex 15:-, 20:-, 25:- som en lämplig sådan gräns), betraktas den inte längre vid marknadsföringen som en pocketbok utan överföres rutinmässigt till normalutgivningen. Med alla de olägenheter som sådana pristak för olika serier kunde ha inneburit skulle man dock därmed ha bidragit till att hålla pocketpriserna nere och bevara den av allt att döma framgångsrika bild av den svenska pocketboken som en lågprisbok som skapades av förlagen under pocketbokens introduktionsår.

Tanken med den ursprungliga pocketboken var att med slagkraftig marknadsföring utge kända verk i stora upplagor. Pocketmarknaden har emellertid radikalt förvandlats och utgivningen har blivit mycket omfattande, komplex och ofta specialinriktad.

Frågan för framtiden är om pocketbokens förläggare åter kommer att slå vakt om boktypens ursprungliga egenart och möjligen rentav renodla den på bekostnad av originalutgivning eller mer exklusiva utgåvor i pocketserierna. Eller om en övervägande del av seriernas innehåll i framtiden kommer att bestå av utgåvor i begränsad upplaga, vilka utges i pocketutstyrsel och åsätts ett serienamn men i övrigt allt mindre skiljer sig från originalboken.

Det skulle av kulturella skäl vara synnerligen önskvärt att en slagkraftig och attraktiv massmarknadsserie för kvalitetslitteratur skapades, som hade möjlighet att klara sig inom Pressbyråns distributionsnät. Men för att detta skall lyckas torde det krävas ett samarbete mellan de ledande förlagen eller en insats från samhällets sida. Vidare kan man hävda att det åtminstone vore rationellt med en mer konsekvent klyvning än nu i dels lågprispocketserier och dels originalpocketserier med högre pris. (Produktionen av "universitetspocketböcker" i särskilda dyrare serier är ett av tecknen på en utveckling i den riktningen.) Vi finge då ett system med i stort sett tre prisklasser för de kvalitetsböcker som för närvarande i huvudsak säljs genom bokhandeln: lågprispocket, originalpocket i ett mellanprisläge och slutligen den nuvarande "normalboken" som troligen även framdeles kommer att ligga betydligt högre i pris än pocketböckerna.

13 Finns klassikerna att köpa?

Lagerhållningen 1971 av klassiker och allmänt erkänd 1900-talslitteratur[1]

13.1 *Inledning*

Den litterära processen – eller med andra ord litteraturens väg från författare till läsare – består schematiskt sett av tre huvudled: produktion, distribution och konsumtion. Dvs för det första konstellationen *författare-förläggare* kring verkets ideella och materiella tillkomst, för det andra själva *spridningen* av verket och dess inordnande genom kritiken och andra urvalsinstrument i ett eller flera värderingssystem och för det tredje verkets möte med *läsarna-mottagarna.*

Klassikerundersökningen kommer främst att beröra två led i denna litterära process. Dels kommer förlagens nuvarande verksamhet på klassikerområdet att analyseras genom en studie av lagerhållningen av klassiker och det aktuella läget för de speciella klassikerserierna. Dels kommer den "klassikerkreering" som äger rum inom vårt litterära system att bli föremål för vissa undersökningar. Det senare sker främst för att få ett jämförelsematerial och med hjälp av detta söka belysa frågan om förlagens lagerhållning och utbud av klassiker svarar mot klassikernas ställning och aktualitet i vår litterära kultur. Det kan vara anledning att här erinra om, att uppfattningen om vilka författare som är klassiker ju förändras successivt. En del av dem som betraktas som klassiker under en epok försvinner från den litterära scenen under nästa epok. Andra författare – äldre och yngre – börjar i stället uppfattas som omistliga diktare.

En rad undersökningar inom det aktuella problemfältet skulle i och för sig vara av intresse: jämförande historiska studier av klassikernas ställning i bokutgivningen vid olika tidpunkter, fallstudier av enskilda förlags verksamhet med klassikerutgivning osv. Fältet är mycket vidsträckt och praktiskt taget obearbetat. Föreliggande studie är koncentrerad kring den från litteraturutredningens synpunkt angelägnaste uppgiften: en analys av lagerhållningen 1971 av klassiker och allmänt erkänd 1900-talslitteratur. Det bör understrykas att de som bilagor publicerade författarlistorna summerar läget 31 mars 1971. Väsentliga förändringar 1971–72 behandlas dock givetvis här och var i den kommenterande texten och sammanfattas i ett särskilt avsnitt.

[1] Kapitlet är författat av docent Lars Furuland.

Det är uppenbart att obalans kan råda mellan utbudet av klassiker och "efterfrågan" på klassiker från skola, bibliotek och enskilda – särskilt inom ett så litet språkområde som det svenska. Situationer kan uppstå då en påtaglig efterfrågan föreligger, vilken likväl från förlagshåll inte bedöms vara tillräckligt stor för att ekonomiskt motivera nyutgivningar. Talrika exempel på att en sådan påtaglig men begränsad efterfrågan har varit svår att möta, lämnar de listor över "Svåröverkomliga klassiker" som *Bibliotekstjänst* sammanställt på 1960-talet och tillställt förlagen för att därmed förmå dem att utge en rad slutsålda verk.[1] Andra exempel på luckor i utgivningen noterade Hans Norling i en artikelserie med rubriken "Vi bygger ett bibliotek", utmynnande i kravet på ett allsidigt svenskt klassikerbibliotek där varje förlag skulle publicera sina titlar (Arbetet 16.4 1959). Norling ansåg att det rådde en bristsituation som var "ett fattigdomsbevis mitt i det rika överflödet".

Sådana krav på en förbättrad utgivning och lagerhållning av svenska och utländska klassiker (fler exempel kunde åberopas ur de senaste decenniernas kulturdebatt) hade framförts långt tidigare och även i riksdagen. 1920 motionerade Ivar Vennerström om statsmakternas medverkan genom anslag eller på annat sätt till utgivning av de främsta svenska och utländska klassikernas skrifter.[2] Efter normalarbetsdagens införande var det särskilt viktigt, hävdade Vennerström, att statsmakterna tog initiativ till åtgärder "för att bekämpa den genomusla andliga spis massorna i våra dagar bjudes och i stället sörja för riklig tillgång till sund och förädlande själslig näring". Vennerström fortsatte:

> Det är ett stycke sund konservatism att söka behålla känningen med gångna kulturskedens rika litteratur. Sanningsenligt måste man erkänna, att den svenska diktens stora namn för de allra flesta av sina nu levande landsmän, ja, för alla utom ett mycket litet fåtal litterärt och över huvud taget andligt intresserade äro bara namn. Mitt i våra inhemska författares abnorma överflöd på modärn dagsländelitteratur och mitt i översättningslitteraturens forsande ström av sensationslystnad och raffel står Sveriges folk alldeles okunnigt om sin rika klassiska nationallitteratur.

Det var billiga folkupplagor av dels svenska och dels utländska klassiker som Vennerström i första hand saknade och han gav exempel på statsunderstödd masspridning av god skönlitteratur i Sovjetunionen och Norge. Som exempel på utländska författare som borde bli föremål för utgivning i Sverige med statligt stöd nämnde motionären Goethe, Schiller, Dostojevskij, Gorkij, Molière, Zola, France, Shakespeare och Dickens. Verksamheten borde successivt utbyggas till att även omfatta "de värdefullaste svenska arbetena på historiens, litteraturhistoriens och populärvetenskapens område". För tillfället förordade Vennerström anslag till enskilda personer och företag för utgivning av folkupplagor. Men "tänkt till sitt logiska slut", som det hette i motionens avslutning, innebar hans förslag ett krav för framtiden på ett statens förlag och tryckeri.

Motionen av Vennerström, som tillhörde den vänstersocialistiska riksdagsgruppen, fick en positiv utskottsbehandling i andra kammaren men avstyrktes av en utskottsmajoritet (5 mot 2) i första kammaren.[3] En livlig debatt följde vid första kammarens plenum. En av utskottsreservan-

[1] Den senaste, omfattande ca 250 titlar, sammanställdes 1966 av Kerstin Berggren och utsändes till förlagen i början av 1967. Det blir anledning återkomma till listan i det följande.

[2] Motion i andra kammaren nr 308 1920.

[3] Andra kammarens första tillfälliga utskotts skrivelse nr 16 1920. Första kammarens första tillfälliga utskotts skrivelse nr 26 1920.

terna, landsfiskal Olof Lind (vänstersoc), samt Karlstads-Tidningens redaktör Mauritz Hellberg (liberal), den socialdemokratiske partisekreteraren Gustav Möller, biskopen i Luleå Olof Bergqvist (h) och folkbildningspionjären Oscar Olsson (s) lyckades genom sina inlägg vinna majoritet (47 röster mot 35) för att första kammaren skulle gå emot sitt utskott och följa andra kammarens beslut. Oscar Olsson höll två engagerade anföranden och tog särskilt upp prisfrågorna. Motståndarna i första kammaren till den vennerströmska motionen – i debatten framträdde ordföranden i det avstyrkande utskottet häradshövdingen Th. Borell (h), friherre R. Barnekow (liberal) och godsägare G. Sederholm (h) – anförde främst ekonomiska skäl för sin ovilja att stödja klassikerprojektet. Man framhöll också att initiativ för spridning av klassiker i folkupplaga var en angelägenhet för det frivilliga folkbildningsarbetet men däremot knappast för staten.[1]

Resultatet av Vennerströms motion blev en begäran från kamrarna hos Kungl. Maj:t om en utredning av möjligheterna "att med det snaraste genom statsmakternas medverkan i form av anslag eller på annat sätt utge billiga folkupplagor av de främsta svenska och till svenska översatta utländska klassiska författares skrifter".[2] Att motionens tillskyndare segrade förefaller ha berott på att de kunde appellera till en känsla hos ledamöter av skilda partier, att det nya demokratiska statsskicket och åttatimmarsdagen krävde nya initiativ även på kulturlivets område.

Frågan hänsköts till *1920 års folkbildningssakkunniga* men försvann i utredningskvarnen. De kommitterade – som avbröt sitt arbete innan hela problemkomplexet kring folkbildningsfrågan hade behandlats – nöjde sig med att notera klassikerutgivningen på sin lista över angelägna kulturfrågor för framtida utredningar.[3]

I Norge har klassikerutgivningen under det senaste decenniet aktualiserats i statens kulturpolitik i samband med att åtgärder vidtagits mot bokutgivningskrisen. 1965 tillsatte *Norsk kulturråd* den s k Klassikerkommittéen med fyra professorer som ledamöter för att främst utreda frågor om

a) en särskild serie för klassisk norsk litteratur (kommittén skulle även ge förslag till utgivning i serien),

b) en nyutgivning av slutsåld nyare norsk skönlitteratur.

Kommittén föreslog kulturrådet att ta initiativ till och stå som garant för en synnerligen omfattande serie av främst klassiker men också viss nyare norsk litteratur. Utgivningen i serien, som enligt förslaget borde kallas "Kulturrådets bibliotek", skulle normalt överlåtas på de förlag som innehade rättigheterna. Serien borde omfatta centrala verk ur norsk litteratur genom tiderna, i första hand skönlitteratur. Därnäst nämndes essäistiken som en lämplig genre i klassikerserien men man borde också bereda plats för "viktige historiske dokumenter, – f eks lover, brev, memoarer – og betydelig, lett tilgjengelig faglitteratur innenfor områder av allmen interesse, som filosofi, religion, historie, kunsthistorie, litteraturhistorie, topografi, samfunnsforskning, folkeminnegransking, biografi – dessuten reiseskildringer, journalistikk o. l. av høy kvalitet". Kommittén räknade med att ett tillskott på 20 000–25 000 norska kr erfordrades per bok och föreslog att ett årligen återkommande anslag på ca 500 000

[1] Första kammarens prot nr 61 1920, s 65 ff. Andra kammarens prot nr 64, s 14.

[2] Riksdagens skrivelse nr 452 1920.

[3] Betänkande med utredning och förslag angående det fria och frivilliga folkbildningsarbetet (SOU 1924:5, s 6 och 8).

borde utgå. Planen avskrevs emellertid i denna storstilade form – av ekonomiska skäl och av befarade svårigheter med rättigheterna. Däremot har Norsk kulturråd successivt sedan 1966 utdelat anslag för olika utgivningsprojekt från förlagen avseende "norske klassikere og annen eldre norsk litteratur" (med 3 000–15 000 kr per projekt). Under de fyra första åren (fr o m 1966) erhöll drygt 60 sådana utgåvor understöd (se bilaga 13 som förtecknar de projekt som hunnit resultera i tryckta volymer).[1]

13.2 *Undersökningarnas allmänna uppläggning*

Fyra olika delundersökningar har företagits för att belysa lagerhållningen 31 mars 1971 av klassiker och av allmänt erkänd skönlitteratur från 1900-talet. Delundersökningarna omfattar:

1. Svenska klassiker
2. Svensk 1900-talslitteratur (1900–1950)
3. Utländska klassiker
4. Utländsk 1900-talslitteratur

Såvitt möjligt har dessa noggranna lagerräkningar kompletterats genom förlagsförfrågningar och vissa överslagsberäkningar för att även belysa läget 1972 beträffande lagerhållning och utgivningsprinciper.[2]

Uppläggningen av de olika delundersökningarna har mer i detalj beskrivits i respektive avsnitt. Inledningsvis lämnas här en introduktion och en redogörelse för de gemensamma förutsättningarna för samtliga delundersökningar. Själva klassikerbegreppet diskuteras närmare i inledningen till den första delundersökningen, eftersom termbestämningen har skett främst med hänsyn till vad som är lämpligt för den svenska litteraturen.

Undersökningen av svenska klassiker utgår från en operationell definition av vilka författare, som f n betraktas som klassiker i den bemärkelsen att de får utförlig behandling inom våra litterära institutioner (normgivande handböcker, universitet, skola, uppslagsverk, kritik). Att lägga en så noggrann definition till grund för urvalet har ansetts vara av särskilt intresse vad gäller svenska klassiker. Beträffande utgivningen av svensk skönlitteratur 1900–1950 har ett betydligt enklare förfaringssätt tillämpats. (Se inledningen till avsnitt 13.4.) Avsikten är här att med en inte alltför tidsödande metod ge en översikt av hur förlagen lagerhåller den allmänt erkända 1900-talslitteratur, som publicerats av författargenerationerna fram t o m fyrtiotalisterna.

Urvalet av biograferade utländska klassiker i ett verk som Litteraturhandboken vilar på ganska fast etablerade och allmänt omfattade litterära värderingar, kodifierade i en rad litteraturhistoriska översiktsverk. Litteraturhandbokens urval har därför kunnat accepteras för undersökningen. Däremot är handbokens urval av utländsk 1900-talslitteratur mindre väl sovrat och synnerligen omfattande. Av denna anledning har Litteraturhandboken när det gäller den utländska 1900-talslitteraturen kompletterats med två andra urvalsinstrument: Artur Lundkvists kapitel i Västerlandets litteraturhistoria och Sverker Göranssons motsvarande avsnitt i Epoker och diktare.

[1] Utredning om utgivelse av eldre og nyere norsk litteratur (stencil, Norsk kulturråd) samt muntliga upplysningar av sekr. H. Brinchmann, Oslo.

[2] Uppläggningen av undersökningen har diskuterats med bibliotekarien Tommy Sundin och fil kand Bengt Brundin. Sundin har vidare svarat för excerperingen av lagerhållningen och upprättandet av bilagorna. Brundin har samlat en del av materialet om läget 1972.

Vad lagerhållningen beträffar är ordet *volym* den term som används i text och tabeller. För att ge en ungefärlig uppfattning om mängden i handeln tillgänglig litteratur av respektive författare bedömdes en volymräkning vara det mest adekvata tillvägagångssättet. Det betyder att exempelvis en utgåva av någon författares samlade dikter i tre delar räknats som tre enheter. Ett problem vid räkningen utgör de (dock fåtaliga) separata utgåvorna av större *sammanhängande* verk (t ex Dostojevskijs Bröderna Karamasov), som vid utgivningen kommit att uppdelas på mer än en volym; de har endast fått en notering.

Olika utgåvor av samma verk räknas var och en som en enhet men dessa dubbleringar ägnas sedan ofta särskild uppmärksamhet i kommentaren. Det bör observeras att talen i tabellerna alltså ej gäller antalet "verk" som finns i lager av en viss författare utan antalet olika utgåvor ("volymer"). Antalet "verk" i lagerhållningen kan vara både större och mindre än de räknade enheterna. "Verk" är en alltför svårdefinierbar enhet (inte minst för lyrik, novellistik, essäistik och överhuvudtaget för den äldre litteraturen) för att kunna göra tjänst vid en kartläggning som denna.

Till undersökningsmaterialet ("skönlitteraturen") har väsentligen förts Hc/Hce-klassificerade böcker, men även litteratur som bibliografiskt sett tillhör olika fackområden har tagits med i de fall den ansetts ligga skönlitteraturen nära. Det gäller verk av s k diktarfilosofer (Platon, Pascal, Nietzsche, Schopenhauer, Kierkegaard), äldre historiska framställningar (Herodotos, Tacitus, Carlyle), vissa reseskildringar, essäer, biografier, memoarer och brev samt även vissa andaktsböcker och betraktelser. Barnlitteraturen ligger däremot i princip utanför denna undersökning, men författare vilkas verk ursprungligen skrevs för vuxna och fortfarande läses av både vuxna och barn (t ex Harriet Beecher Stowe) har behållits i urvalet. Anonymer (t ex sagosamlingar) och antologier med flera författares verk är svårplacerade och har av praktiska skäl ej medtagits i själva registreringen; sådana böcker omnämns däremot i kommentarerna när det ansetts befogat.

För att fastställa om ett verk finns i lager har *Bokförlagens gemensamma lagerkatalog* använts. Denna årligen av Seelig utgivna katalog fungerade länge som "bokhandelns bibel" och var ett oundgängligt arbetsredskap vid rekvisitioner av tidigare utgiven litteratur. Den sista lagerkatalogen utkom 1971 och har varit en huvudkälla för denna undersökning. 1972 har dess funktioner i stor utsträckning övertagits av *Seeligs centrallagerkatalog* som dock i princip upptar endast Seeligs egen lagerhållning (ca 20 000 titlar) medan bokförlagens gemensamma lagerkatalog beräknas ha innehållit ett väsentligt högre antal titlar (26 000 à 27 000).

Lagerhållningen av äldre litteratur berörs i ganska stor utsträckning av den nedskärning av det registrerade materialet, som införandet av centrallagerkatalogen som arbetsinstrument innebar. Det har alltså inte varit möjligt att begagna centrallagerkatalogen som huvudkälla för klassikerundersökningen. Enligt uppgift från Seelig planerar man för övrigt att utge ett supplement till centrallagerkatalogen med förlagens övriga lagerhållning.

Genom granskning av centrallagerkatalogen och av realisationskata-

loger för de fem senaste åren samt därefter företagna förfrågningar hos vissa förlag har material insamlats till de översikter som förekommer över det dagsaktuella läget. Ett tjugotal fel i 1971 års lagerkatalog (främst en del inaktuella boknotiser) har därvid påträffats och kunnat korrigeras i undersökningen. Det har funnits all anledning att på detta sätt komplettera undersökningen med så aktuella uppgifter som möjligt. Drastiska förändringar har inträffat på klassikermarknaden under det allra senaste året (1971–1972) och om detta kan ju inte 1971 års lagerkatalog berätta.

Några större boklådor och antikvariat har egna lager av äldre realisationsböcker och andra utgångna titlar men dessa mindre enskilda lager har givetvis inte kunnat beaktas vid undersökningen. De är ju f ö inte tillgängliga för fler än den enskilda bokhandelns kunder. Under senare år har lagerrensningar och rationaliseringar sopat undan många sådana mindre restlager både hos detaljister och förlag.

Bokförlagens gemensamma lagerkatalog tillkom på så sätt att förlagen lämnade uppgifter till katalogredaktionen, vilka togs in i katalogen mot en obetydlig avgift (ca 50 kronors grundavgift för upp till 40 titlar). Förlagsrepresentationen är mycket god. Alla större förlag och praktiskt taget samtliga mindre förlag med klassikerutgivning deltar i katalogen. Uppgifterna från förlagen har i några fall i alltför hög grad byggt på föregående katalogmanuskript. Ett antal fel, som förklaras av denna redigeringsteknik, har kunnat korrigeras (se ovan).

Av skol- och läroböcker medtar katalogen endast ett mindre antal, enligt anvisningarna sådana som är lämpliga för självstudier. Det är en avgränsning som passar denna undersökning, som vill granska den för en större allmänhet avsedda och attraktiva klassikerutgivningen (men man måste beklaga att förlagen själva och inte katalogredaktionen enhetligt gjort denna bedömning). I praktiken har emellertid riktlinjen fungerat så att de ledande och mest omfattande serierna med litterära texter för skolbruk, Svenskalärarföreningens (tidigare Modersmålslärareföreningens) skriftserie (Gleerups) och Skönlitteratur i skolan (Läromedelsförlagen) i princip ej förekommer i lagerkatalogen.

Flertalet vetenskapliga texteditioner finns ej heller med i lagerkatalogen. Det är dock ett förhållande som praktiskt taget uteslutande berör delundersökningen "Svenska klassiker" och dessa utgåvor för specialister diskuteras utförligare i det avsnittet. Huvudregeln bör dock anges redan här: sådana editioner är inte medtagna i beräkningar och tabeller – i allmänhet saknas de också i lagerkatalogen. Deras betydelse för klassikerutbudet berörs dock i textkommentaren till den nämnda delundersökningen. Slutligen bör det nämnas att några praktverk (tillsammans 5 volymer), som betingar priser på avsevärt över 100:– ej är medräknade.

Sammanfattningsvis kan man säga att bokförlagens gemensamma lagerkatalog – efter vissa korrigeringar (se ovan) – får anses vara en tillfredsställande huvudkälla för denna undersökning med dess syfte att belysa möjligheterna för en större allmänhet att genom bokhandeln kunna köpa klassiker och allmänt erkänd 1900-talslitteratur.

Ännu en grundläggande förutsättning för mätningarna måste beröras. Lagerkatalogen upptar "förlagsartiklar tillgängliga den 31 mars 1971". En författare kan alltså efter denna tidpunkt ha utgivits i nyutgåva och i den kommenterande texten till undersökningen kan en sådan nyutgivning vara noterad i förbigående. Alla tabeller och summeringar gäller dock läget vid mätningstillfället. En ny klassikerutgåva får ju ofta en hel del publicitet medan en äldre lagerhållen utgåva försvinner nästan omärkligt från bokmarknaden. Det är egentligen bara lagerkatalogen och förlagens svar på bokhandelns beställningar som rapporterar om läget. Man får alltså inte förledas till att tro att tillståndet är bättre än tabellerna visar, därför att man på några enskilda punkter ganska lätt kan konstatera att talen för lagerhållningen är för låga. Jämförelser som bygger på en fullständig granskning även av den näst sista lagerkatalogen – och som det blir anledning återkomma till – tyder i själva verket på att den nästan omärkliga avgången ur det tillgängliga klassikerbeståndet genom realisation och utförsäljning de sista åren varit betydligt större än nytillskotten.

Läget 1971 redovisas i de bifogade tabellerna. Inte minst listorna över saknade författare är tämligen utrymmeskrävande men har ändå publicerats, eftersom de ansetts vara av visst intresse för bl a bokförlagen.

13.3 *Svenska klassiker*

I essän Vad är en klassiker? nämner T.S. Eliot "sinnets mogenhet, sedernas mogenhet, språkets mogenhet och fulländning av den allmänna stilen" som några av de egenskaper man bör kräva av en författare för att kalla honom klassiker. Eliot avsåg här att skapa en definition som gjorde Vergilius och den vergilianska traditionen mönsterbildande. Han gör däremot inte anspråk på att ha givit en allmängiltig definition av ordet "klassisk", tvärtom menar han att ordet "har och kommer i fortsättningen att ha olika betydelser i olika sammanhang".

För en undersökning med syfte att granska svenska bokförlags lagerhållning av "äldre" och i vårt samhälle som "värdefull" erkänd litteratur krävs en definition av annat och mindre subtilt slag. Uppgiften är i första hand att skapa en förteckning över författare som kan sägas äga aktualitet i vår tid trots att deras litterära skapande sedan länge är avslutat. För att göra definitionen helt brukbar vid ett urvalsförfarande gäller det att fastställa vilken innebörd man i sammanhanget bör inlägga i uttrycken "äga aktualitet" och "sedan länge".

Tidsavgränsningen är minst komplicerad. Hur "unga" får författarna vara för att komma ifråga vid ett klassikerurval? Det är nära nog en smakfråga. För denna undersökning har det förefallit lämpligt att använda den kanske vidaste tänkbara ramen och sätta den främre gränsen vid sekelskiftet, dvs inkludera nittiotalisterna bland klassikerna. I praktiken innebär det att författare *med födelseår senast 1865* kommer ifråga. Undersökningen gäller lagerhållningen av samtliga verk av dessa författare. Eller med andra ord: ett litet antal verk som utkom i originalutgåvor först på 1900-talet har medräknats, t ex Selma Lagerlöfs 1900-talsböcker.

Att sedan bestämma, vilka svenska författare födda senast 1865 som fortfarande är "aktuella" i början av 1970-talet och f n kan betraktas som "klassiker", är mer komplicerat och bestämningen kan knappast göras så att den blir invändningsfri. Någon form av intervjuundersökning med ett representativt urval av svenska folket kunde förvisso ha litteratursociologiskt intresse men skulle svårligen kunna användas som enda eller avgörande kriterium. Undersökningsmetodiken måste ta hänsyn till *hur* klassiker faktiskt kreeras och att de främst lever inom det som litteratursociologerna brukar kalla för det bildade kretsloppet. Man måste i första hand undersöka de opinionsbildande organ och litterära institutioner, som kan antas grundlägga och upprätthålla läsarnas åsikter om vilka författare som bör kallas klassiker. Skolans och universitetens litteraturundervisning är av stor betydelse för klassikerkreeringen, men även innehållet i allmänt spridda handböcker och uppslagsverk och litteraturrecensenternas verksamhet spelar här en väsentlig roll. För att täcka alla dessa områden valdes ett antal undersökningsobjekt av olika slag:

1. Två väl etablerade standardverk med stor spridning. De hade länge fungerat som handböcker och uppslagsverk vid universitetsundervisningen och även i stor utsträckning använts som referenslitteratur för lärare och elever i gymnasiet:
   a. Ny illustrerad svensk litteraturhistoria, 2 uppl (1967),
   b. Tigerstedt, Svensk litteraturhistoria, 3 uppl (1967).
2. En allmänt spridd nyare litteraturhistoria för gymnasiet: Nordberg-Wittrock, Dikt och data, 3 uppl (1969).
3. De skönlitterära texter som 1969/70 föreskrevs på kurslistorna för ämnet litteraturhistoria med poetik vid landets fem universitet.
4. Två mycket spridda gymnasieantologier:
   a. Tideström-Tarschys, Dikt och tanke, 2 uppl (1967–1968),
   b. antologidelarna i Svenska för gymnasiet av Brodow-Edqvist-Kavaleff-Öh (1966–1968).
5. Två litteraturlexikon:
   a. Litteraturhandboken, 4 uppl (1971),
   b. Svenskt litteraturlexikon, 2 uppl (1970).
6. Ett modernt uppslagsverk: Bonniers trebandslexikon (1970).
7. Det svenska recensionsmaterial från tiden 1953–1956 och 1962–1965 som Karl Erik Rosengren använt för sin avhandling Sociological aspects of the literary system (1968).[1]

Andra undersökningsobjekt kunde naturligtvis ha valts, men för det uppställda syftet torde representativiteten vara fullt tillräcklig.

Vissa gränsdragningar måste göras så att de "minst ansedda" bland de behandlade respektive föreskrivna, återgivna eller omnämnda författarna inte kom med. Av den anledningen företogs en kvantitativ mätning av storleken på varje författares representation i de undersökningsobjekt där detta var möjligt. Sedan uppställdes avgränsande krav att använda som kriterier på att en författare var väl representerad eller mer än väl representerad. Genom ett enkelt vägningstalsystem kunde man erhålla en grov rangordning av författarna, vilken i sin tur lades till grund för utvärderingen av *klassikerna*. Systemet gick ut på att en författare som

[1] Rosengren har ställt även otryckt material (datalistor) till förfogande.

enligt de valda kriterierna ansågs vara *väl* representerad i ett av undersökningsobjekten tilldelades vägningstalet 1 och en *mer än väl* representerad författare vägningstalet 2. En redovisning för hur gränserna är dragna i varje särskilt fall lämnas i anmärkningar till tabell 13.1 i bilaga 13.

Ett förfaringssätt som detta grundar sig på det rimliga antagandet att ett samband råder mellan en författares betydenhet i ett visst litterärt system vid en viss tid och exempelvis det sidomfång han tilldelas i en samtida litteraturhistoria eller antologi och den aktualitet han har i litteraturkritiken.

Fastställandet av kriterier: Ny illustrerad svensk litteraturhistoria är inte en persons verk utan de olika avsnitten har författats av specialister. Det är en nackdel för undersökningen, eftersom specialisterna på olika avsnitt inte lägger samma vikt vid teckningen av enskilda författarpersonligheter. En målsättning för hela verket är dock att utöver mer allmänt hållna epokkarakteristiker ge författarporträtt och denna målsättning följs i princip av medarbetarna. Disproportioner kan alltså förekomma men har ej bedömts vara så stora att inte en kvantitativ mätning är motiverad. Beträffande Tigerstedts Svensk litteraturhistoria och Norberg-Wittrocks Dikt och data förekommer inte svårigheten med olika avsnittsförfattare.

De tillämpade sidtalsgränserna för olika vägningstal redovisas i anmärkningarna till tabell 13.1 i bilaga 13. Även kriterierna för de vägningstal som användes på gymnasieantologierna är angivna under tabellen.

Från universitetens kurslistor i litteraturhistoria noterades de författare som föreskrevs till läsning på 1- och 2-betygsnivå. Någon kvantitativ mätning av hur mycket av varje diktare som lästes vid vart och ett av universiteten gjordes inte. I stället bestämdes vägningstalen med utgångspunkt från det antal listor på vilka respektive författare fanns representerad. Undersökningen påbörjades innan PUKAS-systemets kurslistor förelåg. Men redan av andra skäl är det motiverat att välja basmaterial från tiden närmast före PUKAS: de nedskurna kurserna har hittills inte följts av mer än två studentkullar och nedskärningens förmodade påverkan på klassikerintresset i allmänhet och efterfrågan på klassiker i bokhandeln i synnerhet måste ännu vara ringa.

Recensionsmaterialet är som nämnts hämtat från K.E. Rosengrens avhandling, där Rosengren räknat omnämnanden *(mentions)* av andra författare än den som recensionen i fråga behandlar.[1] De gränsvärden ovanför vilka en författare är meriterad till vägningstalen 1 respektive 2 framgår av anmärkningarna till tabell 13.1.

Hur lagerkatalogen utnyttjats redovisas i avsnittet ovan om delundersökningarnas allmänna uppläggning. Några speciella problem som berör utgivningen av svenska klassiker återstår att diskutera.

I lagerkatalogen förekommer ej de vetenskapliga texteditioner i stort format av svenska klassiker som sedan 1910-talet utges genom *Svenska Vitterhetssamfundet* och som har en begränsad spridning till framför allt större folkbibliotek och vissa skolbibliotek samt till fackmän inom litteraturvetenskap och nordisk filologi. Samfundet har omkring 540 medlemmar. Dess utgivningsverksamhet är givetvis av betydelse för

[1] Se närmare om metoden i Rosengren, a a, s 26. Rosengrens material för tiden 1953–1956 och 1962–1963 *(total material)* resp 1964–1965 *(small material)* uppvisar olikheter vad beträffar antalet företrädda tidningar (se s 152, 155, 163), vilket emellertid i viss mån kompenseras genom att undersökningen omfattar fler recensioner under den tid tidningarnas antal varit färre. För den relativt grova mätning som kommer i fråga i klassikerundersökningen är olikheterna av mindre betydelse.

tillgängligheten av våra klassiker – även indirekt för en vidare krets genom att de högt kompetenta utgivarna svarar för kritiska textgranskningar som i sin tur kan användas som utgångspunkt för populära utgåvor, antologier och läseböcker. Utan en sådan textkritisk verksamhet skulle den allmänna nivån på den svenska klassikerutgivningen oundvikligen sjunka. (Men det förefaller tyvärr som om redaktörer av klassikerutgåvor för en större allmänhet inte alltid kände till Vitterhetssamfundets verksamhet och den textdiskussion och de övriga kommentarer som dess utgåvor erbjuder.) Följande editioner är avslutade: Then Swänska Argus av Olof von Dalin, Gunno Dahlstierna, Johan Henric Kellgren, Anna Maria Lenngren, Lasse Lucidor, Hedvig Charlotta Nordenflycht, Johan Runius, Singoalla av Viktor Rydberg, Erik Sjöberg (Vitalis), Erik Johan Stagnelius, Jacob Wallenberg, J.O. Wallin och Spel om Herculis Wägewal. Under arbete är samlade skrifter av Carl Michael Bellman, Carl August Ehrensvärd, Carl Gustaf af Leopold, Bengt Lidner, Johan Ludvig Runeberg, Georg Stiernhielm och Thomas Thorild samt Mäster Olof av August Strindberg och Adolph Törneros brev.

De tal, som är redovisade i tabellerna över lagerhållningen till en större allmänhet genom bokhandeln och som räknats fram på grundval av lagerkatalogen, inkluderar *inte* Vitterhetssamfundets ovannämnda utgåvor. Inte heller räknas de få övriga rent vetenskapliga texteditioner som kunde komma i fråga (bl a ett par i serien *Nordiska texter*), lika litet som de texter som enbart utges som läromedel. De rent vetenskapliga utgåvorna upptas i regel ej heller i 1971 års lagerkatalog. Däremot är *Svenska litteratursällskapets klassikerutgåvor* registrerade i katalogen. Denna serie omfattar nio enskilda mindre verk eller urval: Gustaf Philip Creutz' Atis och Camilla, Olof von Dalins Sagan om hästen och Then Swänska Argus (urval; slutsålt), Carl Gyllenborgs Svenska spratthöken (slutsåld), Ola Hanssons Sensitiva amorosa, Urban Hiärnes Stratonice,

Tabell 13.8 Svenska klassiker. (Det i texten beskrivna förfaringssättet ger en författarpopulation som fördelar sig på följande sätt.)

	Vägningstal	Antal författare	
Grupp I	17	11	
	16	3	
	15	2	
	14	1	
	13	4	Summa 21
Grupp II	12	7	
	11	2	
	10	4	
	9	1	
	8	6	
	7	9	
	6	7	Summa 36
Grupp III	5	12	
(hänförs ej	4	19	
till klassiker-	3	23	
populationen)	2	42	Summa 96

E.G. Modées Fru Rangsiuk, Stagnelius' Bacchanterna och Stiernhielms Hercules (slutsåld). De flesta utgåvorna är fotografiska nytryck efter förstaupplagorna. Volymerna har sålts till specialister och boksamlare men också i några fall använts som kursböcker av universitetsstuderande. Man kan knappast påstå att serien, med dess visserligen tidshistoriskt intressanta men inte sällan svårlästa originaltexter, riktar sig till en större publik av bokhandelskunder och det har ansetts riktigast att ej inkludera den i tabellernas summeringar av klassikerutgåvor för en större allmänhet. Några nummer bortfaller f ö redan därigenom att de visat sig vara slutsålda.[1]

Genom det beskrivna förfaringssättet får man fram en författarpopulation som fördelar sig såsom tabell 13.8 på föregående sida visar. Man kan ha olika meningar om det antal observationer som skall föreligga för att författarbetydenheten skall kunna tillskrivas värdet "svensk klassiker". Gränsen har satts vid vägningstalet 6 och den operationella definitionen blir alltså: en svensk klassiker är den författare som med det beskrivna mätsystemet erhållit vägningstalet 6 eller däröver. De som fallit under denna gräns men åtminstone uppnått talet 2 kallas i ovanstående tabell för grupp III men har ej hänförts till klassikerpopulationen. Tabell 13.1 i bilaga 13 redovisar fullständigt fördelningen av observationer och lagerhållning för författare med vägningstalet 6 eller mer. I kommentaren har det visat sig lämpligt att uppdela klassikerpopulationen och skilja mellan två huvudgrupper: författare med vägningstalen 17–13 (grupp I) och 12–6 (grupp II). (I direkt anslutning till tabellen lämnas dessutom en förteckning över författare med vägningstalen 5 och 4.)

Den klassikerpopulation (grupp I + grupp II) som skapats på detta sätt är relativt stor och består av 57 författare födda senast 1865. Syftet att undersöka hur äldre erkänd svensk litteratur lagerhålles motiverar dock generositeten i urvalet.

Grupp I med de högsta vägningstalen består av följande 21 författare, nämnda i tidsföljd:
Bellman, Tegnér, Stagnelius, Almqvist, Runeberg, Rydberg, Strindberg, Fröding, Heidenstam, Lagerlöf och Karlfeldt – högsta poäng *17*.
Kellgren, Geijer och Atterbom – *16*.
Stiernhielm och Lenngren – *15*.
Dalin – *14*.
Wivallius, Linné, Wallin och Ola Hansson – *13*.

Lagerhållningen. Ett exempel på en lagerhållning som f n kan betecknas som tillfredsställande erbjuder de aktuella Stagneliusutgåvorna: dels finns en utgåva i fem delar av Stagnelius' Samlade skrifter, dels föreligger flera olika goda urval.

Stagnelius ägnas bl a en volym i Bonniers serie Den svenska lyriken, vilket betyder att hans centrala lyriska produktion är tillgänglig nästan fullständig i en relativt billig edition. 1972 har visserligen två Stagneliusvolymer – Kammarbibliotekets Liljor i Saron och FiB:s lyrikklubbs urval – realiserats och slutsålts, men i stället har Svalans urval tillkommit.

Frödings diktning är lika lätt åtkomlig men en vetenskaplig edition finns här ej att tillgå, däremot Skrifter (1954–1956), varav dock del 1

[1] Almqvist & Wiksell/Geber, seriens förläggare, är det enda förlag som ej lämnat uppgifter om utsålda böcker till lagerkatalogen.

saknas i centrallagret i maj 1972. För Selma Lagerlöf är läget ungefär detsamma så länge den tolvbandiga jubileumsupplagan kan erbjudas både i form av separata delar och till ett enhetspris för hela sviten av inbundna skrifter. Men valmöjligheterna mellan häftade och olika typer av bundna exemplar har starkt begränsats 1971–1972 genom slutförsäljning av vissa delar i speciella utföranden.

I övrigt är lagerhållningen av de främsta svenska klassikerna långt ifrån tillfredsställande. Den stora Strindbergsupplagan av Samlade skrifter i 55 delar (utg J. Landquist 1912–1920), sedan länge slutsåld och betingande mycket höga antikvariska priser, har inte omtryckts eller ersatts. Brandells mindre utgåva (ett urval av fjorton band; första tr 1945–1946) går inte längre att förvärva komplett. Den kommenterade edition av Strindbergs Dramer som Bonniers inledde 1962 kommer möjligen inte alls att fortsättas och i varje fall inte att lagerhållas som en under lång tid tillgänglig litterär stapelvara. De tre första delarna (1962–1964) har redan realiserats. Inte heller de nio första delarna av den stora grundläggande brevutgåvan upptas längre i lagerkatalogen trots att verket är under utgivning. För basbeståndet av Strindbergs författarskap svarar för närvarande pocketserien "Strindberg i Aldus" som består av 15 volymer, vilket förvisso är ett tacknämligt initiativ av pocketförlaget *Aldus*. (2 volymer har dock varit utsålda 1971–1972.) Men det måste ändå betecknas som en mycket begränsad satsning, när det gäller att hålla den ur många synpunkter sett allra främste svenske författarens verk tillgängliga på bokmarknaden. Slutförsäljningarna framträder om man jämför hela Strindbergsbeståndet i 1970 och 1971 års lagerkatalog: en minskning med 16 volymer har skett.

Lagerhållningen av Almqvist befinner sig i en liknande men värre situation och tillgängligheten överhuvudtaget av hans författarskap är otillfredsställande. Den stora bonnierska utgåvan av Samlade skrifter blev olyckligtvis aldrig fullbordad och av de 21 delar (av totalt 32 planerade) som trycktes 1921–38 finns numera högst 5 udda delar kvar i lager. I övrigt förekommer bara separatutgåvor av enstaka verk och några urval av kortprosa och dikter. Om man beaktar författarskapets omfång och aktualitet även i våra dagar måste Almqvist sägas vara mycket illa representerad i lagerhållningen. Utgivningen bestäms uppenbarligen ofta av rena tillfälligheter eller kanske ambitioner att bli först med att publicera förut mer eller mindre okända flisor ur diktarens stora *oeuvre*. Ett samlat och välavvägt Almqvist-urval på 8–10 band (att säljas dels som helhet, dels i form av separata delar) saknas i hög grad.

Enstaka dikter av lyrikerna bland våra klassiker kommer med i läseböcker för skolan. Tid efter annan utkommer också antologier av typ Lyrikboken i När-var-hur-serien och Svensk dikt från trollformler till Björn Håkanson (1968) i W&W-serien, vilka riktar sig till en större publik. Men trots sådana antologiers stora förtjänster är detta ju inte någon utgivningsform som kan göra de främsta enskilda diktarna rättvisa.

En del vetenskapliga editioner i stort format, utgivna av Svenska Vitterhetssamfundet, föreligger också. Av ovan nämnda författare (grupp I) har samfundet utsänt editioner av Stiernhielm, Lenngren, Wallin och Kellgren samt Rydbergs Singoalla och vidare är editioner av Bellman,

Runeberg och Strindbergs Mäster Olof under arbete. Men i bokbeståndet för spridning till en vidare publik finns onekligen en rad beklagliga luckor. Särskilt svårt är det att uppdriva lyrikernas skrifter i någorlunda komplett skick. Wivallius-, Kellgren- och Atterbom-utgåvor saknas helt i bokhandeln. Av Dalin finns inget lyrikurval i lager. Ola Hanssons dikter, som har stort egenvärde och därtill varit banbrytande för den moderna svenska lyriken, fanns inte att köpa vid undersökningstillfället.[1] Ola Hanssons Valda dikter utkom för så länge sedan som 1943, Samlade skrifter utgavs av Tidens förlag 1919–1922 och Efterlämnade skrifter i urval redigerades av Hj. Gullberg 1928–1931. Av Hanssons prosa finns f n endast ett häfte med en enda novell samt ett fotografiskt nytryck av Sensitiva amorosa. Folkkära skalder som Fröding (se ovan) och Bellman är däremot väl företrädda i lagerhållningen. Det måste dock tillfogas att enstaka delar i Bellmanssällskapets standardutgåva nu anges vara utgångna och alltså en komplett Bellmanedition inte längre står att få. Av Heidenstams samlade verk finns endast ett par delar kvar i lager och varken Rydbergs Skrifter eller hans Skrifter i folkupplaga finns längre att köpa i separata delar eller billigare utförande utan endast i halvfranska band. Karlfeldt representerades vid undersökningstillfället bara av en enda samlingsutgåva.

Inte minst bibliotek och skolor, som vill bygga upp standardboksamlingar, torde drabbas av att de större och fullständigare editionerna är så jämförelsevis fåtaliga.

Det bör observeras att granskningen hittills inte har gällt hela den population som här har karakteriserats som "svenska klassiker" utan endast de 21 mest uppmärksammade författarna bland dessa (grupp I). Förtjänsten av att läget för deras del ännu inte blivit helt oacceptabelt på den allmänna bokmarknaden tillkommer främst följande tre serier: Bonniers *Den svenska lyriken* som av författarna i grupp I lagerhåller dikter av Fröding, Heidenstam, Karlfeldt, Rydberg, Stagnelius, Strindberg och Tegnér samt en volym Gustaviansk lyrik (dock nyligen realiserad); *Bokklubben Svalans svenska klassiker* med utgåvor 1971 av Almqvist, Bellman, Fröding, Geijer, Heidenstam, Karlfeldt, Lagerlöf, Lenngren, Linné, Runeberg, Rydberg, Strindberg och Tegnér; *Levande litteratur* på Bokförlaget Natur och Kultur med utgåvor av Linnés resor, Runebergs Episka dikter och vidare en rad *minor classics* som nämns i det följande. (*Levande litteratur* har nu tyvärr ingen aktiv utgivningsverksamhet.)[2] Hur utgåvorna är utformade beror till stor del på författarskapens omfattning och karaktär. Eftersom det nästan genomgående är fråga om enbandsutgåvor kan endast vissa av lyrikerna som har ett begränsat författarskap utkomma i fullständiga utgåvor i dessa serier. Prosaisterna blir mer eller mindre illa representerade.

Även *FiB:s lyrikklubb* bör nämnas i sammanhanget, men i dess publikationer har det vanligen varit fråga om urval inom en mycket snäv sidtalsram. *Bonnierbiblioteket* (numera nedlagt) utgav som regel separata prosaverk och inte urval; även om 1900-talslitteraturen dominerar har ett par verk av Almqvist, Rydbergs Singoalla, Heidenstams Karolinerna, Lagerlöfs Mårbacka och Strindbergs En dåres försvarstal utkommit i denna serie. Pocketserier som främst *Aldus, Delfin* och *Prisma* har tidvis ambitiöst ägnat sig åt klassikerutgivning. Pocketserierna tenderar dock att

[1] Ett mindre dikturval planeras utkomma hösten 1972.

[2] Över huvud taget kämpar serieutgivningen av klassiker just nu med speciella svårigheter som behandlas mot slutet av kapitlet.

inte i samma utsträckning som de speciella klassikerserierna lagerföra sina titlar under längre tid. Standardutgåvor som Barocklyrik, Rokokolyrik, Åttiotalsnoveller och Nittiotalsnoveller i serien *Aldus klassiker* har exempelvis försvunnit från marknaden.

Vidgar vi blickfältet och ser på den övriga klassikerpopulationen (grupp II med vägningstalen 12–6) stiger givetvis andelen författare som praktiskt taget helt saknas i lagerhållningen: Lucidor (som efter undersökningstillfället dock ägnats en liten FiB-utgåva), Runius, Dahlstierna, Frese, Gyllenborg, Franzén, Lidner, C.V.A. Strandberg, Tavaststjerna. Man kan här bortse från två författare som av speciella skäl kommit med strax ovanför den nedre gränsen för klassikerpopulationen: Hedborn vars position till stor del beror på en enda dikt, Ute blåser sommarvind, och Wirsén som däremot inte kvalificerar sig genom eftervärldens höga värdering av hans poetiska förtjänster utan genom att handböcker och recensenter gärna dröjer vid hans litteraturpolitiska verksamhet. I takt med de sjunkande vägningstalen inom grupp II blir det givetvis också alltmer en smakfråga hur väsentlig bristen i lagerhållningen skall bedömas vara.

En tendens från det "lilla" klassikerurvalet (grupp I) står sig också för grupp II: det är lyrikerna som är sämst ställda beträffande separatutgåvor och dikter ur deras produktion måste ofta sökas i ett svåröverblickbart och föränderligt utbud av antologier. Huvudsakligen får man förlita sig på läseböcker för skola och universitet, men tendensen i dessa urval går uppenbarligen i riktning mot ett minskat klassikerinslag. Det största svenska urvalet av äldre klassiker finns f n i Ståhle-Tigerstedts utförligt kommenterade serie Sveriges litteratur, där emellertid delarna betingar ett pris på närmare 40 kr och har redigerats speciellt för universitetsbruk. Som tidigare nämnts ingår sådana utgåvor inte i de statistiska sammanställningarna.

Att urval av Olaus Petri, Nordenflycht, Thorild, Snoilsky, Levertin och Hallström överhuvudtaget fanns i lager vid undersökningstillfället är de tre ovan nämnda klassikerseriernas förtjänst (*Den svenska lyriken, Svalans klassiker* och *Levande litteratur*). Den senare serien har dock som nämnts numera till stora delar realiserats. Vidare noterar man att Fredrika Bremers Hertha, som inte på decennier funnits att köpa, äntligen utgavs 1971. Men samtidigt försvann två ständigt efterfrågade verk av henne ur lagerkatalogen: Hemmen i den nya världen och Livet i gamla världen. Verk av Spegel, Swedberg och Ehrensvärd har hållits i lager av NoK-serien *Levande litteratur* men tillhör de titlar som nyligen realiserats. Erfarenhetsmässigt betyder det att de i själva verket redan är helt eller i det närmaste slutsålda.

En räkning har även företagits efter 1970 års lagerkatalog, vilket möjliggör en jämförelse mellan katalogerna 1970 och 1971. Därvid visar sig en tendens till minskning. I lagerhållningen fanns 1970 331 volymer av svenska klassiker (grupp I och grupp II), men 1971 hade talet sjunkit till 295 volymer. Det är de 21 klassikerna av grupp I som dominerar utgivningen med 225 volymer 1971 mot 70 för grupp II (37 författare); Strindberg ensam stod för 53 volymer, Linné för 33 (Valda avhandlingar

är medräknade). Som jämförelse kan nämnas att författare med lägre vägningstal (grupp III – 96 författare), vilka ej har betecknats som klassiker, svarar för endast 75 volymer i 1971 års lagerkatalog. *En* författare (Carl Aug. Cederborg), som egentligen tillhör det populärlitterära kretsloppet och spridningssystemet och som har det låga vägningstalet 2, svarade ensam för 34 (!) av dessa volymer skrivna av författare tillhörande grupp III.

Grupp II har praktiskt taget behållit sin ställning år 1971 – som ju dock är svag: 70 volymer mot 74 år 1970. Den ovannämnda minskningen faller således på grupp I som minskat från 257 volymer år 1970 till 225 år 1971. De 37 "mindre" klassikerna som bildar grupp II visar sig i själva verket ha en än blygsammare ställning i utgivningen om man närmare studerar verkligheten bakom siffrorna. Utan 29 Swedenborg-volymer, som representerar en högst speciell utgivning (Nykyrkliga bokförlaget o likn), skulle lagerhållningen för grupp II ligga på det ytterst låga talet 41 volymer.

De 11 författarna av "första klassikergraden" (17 vägningspoäng) inom grupp I svarar för en så stor del av utgivningen som 182 volymer av de 225 som totalt tillfallit grupp I. Även inom grupp I är alltså koncentrationen på några få namn uppenbar och en breddning vore förvisso önskvärd ur kulturkonsumenternas synpunkt. Det blir i hög grad företagsekonomiska realiteter och överväganden som nu bestämmer marknadsföringen.

Bedömningen av dessa förhållanden måste med nödvändighet bli subjektiv. För den som företagit undersökningen är det emellertid uppenbart, att det *inte* förhåller sig så att de 11 svenska "superklassikerna" har fått för många utgåvor – svåra brister har redan påpekats – utan förvisso så att även de övriga har fått för få utgåvor. Det borde vara möjligt att bredda utgivningen inte minst av de "mindre" klassikerna och mer ta hänsyn till det enskilda verket än namnet. På Bibliotekstjänsts önskelista till förlagen från 1966 återfanns bl a följande verk – som fortfarande saknas i utgivningen – av författare som tillhör undersökningens klassikerurval: Fredrika Bremer, Hemmet och Presidentens döttrar, Per Hallström, fyra verk, bl a Döda fallet, Ola Hansson, litteraturkritik i urval och Rustgården, Olof Högberg, Den stora vreden, Oscar Levertin, Magistrarne i Österås och Roccoconoveller, Mikael Lybeck, Breven till Cecilia, Adolph Törneros, Brev och dagboksanteckningar.

Berömda svenska böcker är ett nykommet verk (september 1972) som också kan användas för jämförelser med lagerhållningen. Ca 100 verk av författare som är födda före 1865 – och praktiskt taget alla tillhör denna undersöknings klassikerpopulation – är behandlade i Berömda böcker. Ett fyrtital av verken går f n inte att köpa genom bokhandeln. Till stor del är det fråga om samma verk som Bibliotektstjänst efterlyste men dessutom kan bl a följande nämnas: en rad prosaverk av Almqvist, Atterboms Fågel Blå och Lycksalighetens ö, August Blanches Ett resande teatersällskap m fl, Fredric Cederborghs Uno von Thrazenbergh och Ottar Trallings levnadsmålning (kulturhistoriskt intressanta romaner som ju varit grundläggande för den moderna svenska romankonsten), Heidenstams Hans Alienus, Heliga Birgittas pilgrimsfärd och Folkungaträdet, Clas Livijns Spader Dame (senast utgiven 1953 men

utsåld). Man kan tillägga att Stiernhielms Hercules inte finns att köpa separat (bortsett från en speciell skolupplaga) och att Dalin-utgåvor för den allmänna bokhandeln saknas – brister som Ivar Vennerström redan 1920 beklagade sig över i sin motion (se avsnitt 13.1). Vidare saknas bl a ett Kellgren-urval, Fredrika Bremers reseskildringar, Geijerstams Mina pojkar och Valda allmogeberättelser samt urval av Sturzen-Beckers Skisser.

Kategorien Samlade verk uppvisar den största nedgången inom grupp I av klassikerpopulationen. 21 volymer av hela nedgången från 1970 till 1971 (totalt 36 volymer) är delar i sådana verk. Påtagligt få nya satsningar på större projekt inom klassikerutgivningen (samlade verk, större sviter av olika författares skrifter i urval osv) har skett under de allra senaste åren och man kan förutse att denna negativa tendens kommer att framträda än tydligare under de närmaste åren. Ett slående exempel på det kärva utgivningsklimatet är att Bonniers planer på en stor klassikerutgåva, Nationallitteraturen, ligger skrinlagda sedan mitten av 1960-talet trots att det förberedande redaktionella arbetet med denna serie om trettiofem band till stora delar redan hade avslutats.

En huvudorsak till de växande svårigheterna med klassikerutgivningen är de ekonomiska problemen med den speciella lagerhållning över längre tidsperioder som här erfordras.

Under sådana förhållanden är det särskilt anmärkningsvärt att så många kollisioner mellan förlagen om samma utgivningsprojekt förekommer. I detta sammanhang räknas inte förekomsten av olika urval – i de flesta fall är sådana dubbleringar önskvärda. Gunnar Ekelöfs lilla Stagne-

Tabell 13.9 Verk av svenska klassiker (grupp I), lagerhållna 1971 i två eller flera utgåvor.

Antal utgåvor	
9	Strindberg: Hemsöborna
7	Bellman: Fredmans Epistlar Rydberg: Singoalla Strindberg: Röda rummet
5	Fröding: Stänk och flikar
4	Strindberg: Giftas Fröding: Gitarr och dragharmonika Fröding: Nya dikter Lagerlöf: En herrgårdssägen
3	Linné: Lappländska resan Linné: Nemesis divina Almqvist: Drottningens juvelsmycke Strindberg: Svenska öden och äventyr Heidenstam: Nya dikter Fröding: Nytt och gammalt Fröding: Gralstänk Lagerlöf: Herr Arnes penningar
2	33 olika verk

liusurval för FIB:s lyrikklubb (numera slutsålt) är ett exempel bland flera som kunde anföras på att det är motiverat att utge personligt hållna urval och att det finns utrymme på bokmarknaden för detta även när lagerhållningen redan är relativt rik. Dubbleringar kan också vara försvarliga när det gäller att föra fram en illustrerad utgåva, ge ett radikalt annorlunda prisalternativ av någon mycket efterfrågad bok eller utge en specialutgåva för synsvaga (Forumbiblioteket, Datareprografi).

Dubbleringarna etc i utgivningen av grupp I framgår av tabell 13.9. Samtliga kollisioner har noterats, dock räknas inte verk i sviter av samlade skrifter som endast säljs kompletta. Det framträder tydligt att dubbleringarna och den mångdubbla utgivningen bidrar till att den statistik som ovan presenterats ger en alltför ljus bild av läget. Hela lagerhållningen av de 21 författare som bildar grupp I i denna undersökning bestod 1971 av 225 volymer. Men nettobeståndet av *olika* titlar är som man kan förstå väsentligt mindre. I drygt ett tiotal fall är det dock fråga om uppenbarligen väl befogade dubbleringar (se skälen anförda ovan).

Men även sedan man tagit hänsyn till detta kvarstår det bestämda intrycket att kollisionerna är för många. Strindbergsvolymerna i lager är totalt 53; 4 verk förekommer i 23 olika utgåvor.[1] I de 19 Almqvistvolymerna finns flera dubbleringar, Rydbergs Singoalla finns i 7 utgåvor (eller 10 om samlade skrifter och liknande också räknas) osv.

Förlagen samlas således kring några få eftertraktade verk och från flera håll bevakas TV-serier och liknande tillfällen genom nyutgåvor. Exempel på TV-succéer som bidragit till överutbudet är Strindbergs Hemsöborna och Röda rummet. Däremot blir övriga delar av författarskapen, där det borde vara möjligt att göra upptäckter och nylanseringar, sällan eller aldrig presenterade på bokmarknaden.

För det stora flertalet författare inom gruppen gäller att utgivningsrätten är fri; gränslinjen femtio år efter vederbörandes död är passerad. Utgåvorna av de svenska klassikerna belastas redaktionellt endast av korrektur- och i vissa fall bearbetningskostnader men för utländska klassiker tillkommer i allmänhet kostnader för nyöversättningar (eller ersättning för revideringar). Dessa förhållanden är inte utan betydelse i den konkurrens kring vissa svenska verk som här har beskrivits. Vid undersökningarna av de fyra olika författarpopulationerna (svenska klassiker, utländska klassiker, svensk respektive utländsk "erkänd" 1900-talslitteratur) har det visat sig att kollisionerna i utgivningen framför allt drabbar de svenska klassikerna.

13.4 *Svensk 1900-talslitteratur (1900–1950)*

Denna delundersökning har ett mer begränsat syfte än undersökningen av svenska klassiker men vill ändå ge en allmän överblick av lagerhållningen 1971.

Urvalet av författare har åstadkommits på ett enklare och mer summariskt sätt än vid undersökningen av lagerhållningen av svenska klassiker. De författare har medtagits som uppfyller minst två av följande tre villkor:

[1] Hemsöborna 9, Röda rummet 7, Giftas 4 och Svenska öden och äventyr 3 utgåvor. – Beträffande dessa större verk är begreppen volymer och verk så nära överensstämmande att de är jämförbara.

1. biograferade i Litteraturhandboken, 4 uppl (1971), kap "Svensk litteratur efter 1900" och "Finlandssvensk litteratur"
2. behandlade på mer än 10 rader i G. Brandells Svensk litteratur 1900–1950 (1967)
3. behandlade på mer än 5 rader i N.Å. Sjöstedts partier (s 457–595) i Epoker och diktare, del 2 (1972).

De som medtagits från denna urvalsram är författare födda efter 1865 med debut senast 1945. Tor Hedberg, Olof Högberg, Axel Munthe och Fredrik Vetterlund samt några finlandssvenska författare har alltså uteslutits, eftersom de alla är födda 1865 eller tidigare. De ingår i stället i populationen till delundersökningen Svenska klassiker. Däremot finns sekelskiftesförfattare som Hjalmar Söderberg och Bo Bergman med, liksom givetvis hela tiotalistgenerationen. Med gränsdragningen "debut senast 1945" blir önskemålet att få med de viktigaste fyrtitalisterna ganska väl tillgodosett.

Det är lagerhållningen i volymer räknat av verk publicerade i förstaupplagor t o m 1950 som registrerats i tabell 13.2 i bilaga 13. För de författare, som utgivit arbeten på bägge sidor av det valda gränsåret 1950, ingår följaktligen i tabellens siffror bara de verk som ursprungligen publicerats före år 1951.[1] Övriga villkor som har gällt för delundersökningen framgår av avsnittet 13.2 ovan om undersökningarnas allmänna uppläggning.

Tidigare har sagts att klassikerna i undersökningen tillhör det "bildade" litterära kretsloppet. Detsamma gäller de i undersökningen aktuella 1900-talsförfattarna. Författare som lanseras i det "populära" kretsloppet, dvs för massmarknadsförsäljning, blir däremot ytterst sällan medtagna i de handböcker och antologier som tillhör institutionerna i det bildade spridningssystemet.[2] Det bör i förbigående nämnas att de lagerhållningstal, som man kunde redovisa för massmarknadsförfattare (t ex Sigge Stark – Signe Björnberg), inte är jämförbara med talen för det bildade kretsloppet. Till massmarknadsförsäljningens strategi hör just att inte i någon större utsträckning lagerhålla böcker utan tvärtom realisera ut restupplagor och satsa på ny marknadsföring vid gynnsamt tillfälle. Den under en längre tidsperiod populära massmarknadsförfattaren hålls helt enkelt tillgänglig genom att förlaget med jämna mellanrum inleder en ny serieutgivning av upplagor som lämpar sig för pressbyrå- och varuhusdistribution. En sådan författare kan alltså vara högst aktuell i bokproduktionen utan att det nämnvärt märks i lagerkatalogen som ju främst fyller en funktion inom det bildade kretsloppet och kan sägas vara en av dess institutioner. I lagerkatalogen finns givetvis ej de kortlivade populärpocketböckerna upptagna utan på sin höjd några enstaka verk av massmarknadsförfattare; i regel är det då fråga om inbundna verk.

Urvalet av erkända 1900-talsförfattare kom totalt att uppgå till 86 svenska 1900-talsförfattare. Av dem har 65 fått med åtminstone något av sina verk utgivna före 1950 i lagerkatalogen 1971 medan 21 av författarna helt saknas där med sina verk från tiden före 1950 (tabell 13.3 i bilaga 13). Lagerhållningen i volymer räknat uppgår 1971 endast

[1] Beträffande urvalsvolymer har dessa alltid räknats om de innehåller *någon* litteratur från tiden före gränsåret. Postuma verk utgivna efter 1950 har inte medräknats; undantag har dock gjorts för brevutgåvor. Såväl författarskivor med ev häften som utgåvor för utländsk publik faller utanför undersökningen.

[2] Av de begagnade urvalsinstrumenten är det endast Litteraturhandboken som medtar ett litet antal populärförfattare. I 4:e uppl av Litteraturhandboken har dock antalet populärförfattare minskat genom att åtskilliga, som fanns med i 3:e uppl, nu strukits: Leonard Strömberg, Margit Söderholm, Runa (Elisabeth Beskow), Gunnar Widegren m fl.

till 340 för hela författargruppen, en obetydlig nedgång från 1970 (344 volymer).

Ett antal av dessa 1971 lagerhållna 340 volymer består av enskilda verk som är publicerade i två eller flera utgåvor. Kollisionerna i utgivningen visar sig för denna författargrupp gälla ett 50-tal verk, vilka utgivits i omkring 120 olika utgåvor. I regel är det dock inte fråga om verkliga kollisioner utan om dubbelutgivningar som kan anses ganska väl motiverade av olika skäl (jfr avsnitt 13.3). De författarrättsliga förhållandena bidrar för de svenska 1900-talsförfattarnas del till att – ur konsumenternas synpunkt – fullständigt onödiga dubbleringar i stort sett ej förekommer.

För lagerhållningen av den svenska 1900-talslitteraturen är pocketserierna betydelsefulla, särskilt *Delfin* men också *W & W-serien, PAN* och *Tema.* Sveriges största bokklubb *Svalan* ger vidare ut nya utgåvor av åtskilliga verk ur 1900-talslitteraturen som är aktuella i kritik och handböcker. Detsamma gäller *FiB:s lyrikklubb* medan *Bonniers folkbibliotek* nyligen upphört och en tidigare för den äldre finlandssvenska litteraturen så viktig serie som *Finlandssvenskt bibliotek* inte längre förekommer i den svenska lagerkatalogen. Särskilt viktig för lagerhållningen av svensk lyrik, som inte längre går att få i originalupplagor, är Bonniers serie *Vår tids lyrik,* där svenska lyrikers samlade produktion utges fullständigt eller i omfattande urval. 1971 innehöll serien följande: Sven Alfons, Werner Aspenström, Bo Bergman, Karin Boye, Johannes Edfelt, Gunnar Ekelöf, Nils Ferlin, Gabriel Jönsson, Pär Lagerkvist, Ebbe Linde, Erik Lindegren, Erik Lindorm, Artur Lundkvist, Einar Malm, Bertil Malmberg, Harry Martinson, Karl Gustav Ossiannilsson, Sten Selander, Sigfrid Siwertz, Birger Sjöberg, Evert Taube, Karl Vennberg och Anders Österling. – G M Silfverstolpe och Erik Blomberg hade redan försvunnit ur serien före 1971 och slutförsäljning av en rad volymer pågick 1971–72 genom realisationer. I varje fall Alfons- och Aspenströmvolymerna lagerhålles inte längre och det torde vara en tidsfråga innan ytterligare ett antal volymer försvinner ur serien. I Seeligs lagerkataloger har redan många nummer utgått sedan de börjat realiseras.

Redan ett axplock av namn från förteckningen över författare, som saknas i lagerhållningen (tabell 13.3 i bilaga 13), vittnar om kännbara luckor i tillgängligheten i bokhandeln av svensk litteratur från tiden före 1950: Gustaf-Otto Adelborg, Arvid Brenner, Irja Browallius, Ivar Conradson, Elsa Grave, Gustav Hedenvind-Eriksson (men ett urval nyligen utgivet i Tema), Josef Kjellgren, Arvid Mörne, Maria Sandel, G M Silfverstolpe, Gustaf Ullman, Rudolf Värnlund m fl. En rad betydande finlandssvenska författare skulle också kunna nämnas. Vissa verk av dem är dock tillgängliga genom import, men om detta ger lagerkatalogen endast ofullständiga upplysningar.

Om man ser på vilka enskilda verk som saknas, blir givetvis de efterlysningar som man vill sända ut ännu mer beroende av personliga värderingar. Ett grundbestånd av saknade verk kan dock förtecknas med utgångspunkt i det urval som redaktionen av Berömda svenska böcker (1972) har kommit fram till. Handboken behandlar 198 verk från tiden 1900–1950 av svenska författare som debuterat senast 1945. Omkring

hälften (ca 95 verk) finns f n ej att köpa genom bokhandeln. Gränsen 1950 har upprätthållits vid räkningen för att de anförda talen skall vara jämförbara med här ovan redovisade siffror för grundundersökningen.

När konkreta *exempel* på verk som saknas i bokhandeln skall anföras, kan det dock i flera fall vara anledning att gå något längre fram i tiden vad gäller första upplagans tryckår. (Varför klaga över att Lars Ahlins Junfrun i det gröna inte lagerhålls f n men underlåta att nämna att detsamma gäller ett sådant verk som hans Natt i marknadstältet? osv.) Bl a följande titlar, som tillhör urvalet i Berömda svenska böcker, saknas i handeln 1971:

Lars Ahlin, Jungfrun i det gröna
Kanelbiten
Natt i marknadstältet
Gilla gång
Sivar Arnér, Knekt och klerk
Vackert väder
Erik Asklund, Manne
Henning Berger, Drömlandet
Hjalmar Bergman, Loewenhistorier
Komedier i Bergslagen
Jonas och Helen
Arvid Brenner, Rum för ensam dam
Vintervägen
Irja Browallius, Elida från gårdar
Vänd ryggen åt Sivert
Tito Colliander, Förbarma dig
Stig Dagerman, Ormen
Sigurd Dahlbäck, Firman Åbergson
Elmer Diktonius, Janne Kubik
R R Eklund, Liten drömmarpilt
Ny dag börjar
Rabbe Enckell, Tillblivelse, m fl
K-E Forsslund, Storgården
Olle Hedberg, Rymmare och fasttagare
Fria på narri
Vad suckar leksakslådan?
Bekänna färg
Gustav Hedenvind-Eriksson, En dröm i seklets natt
Järnets gåta
Silverskogen sydväst om månen (jämte forts)
Gustaf Hellström, Polismästaren och riddaren Carl Heribert Malmros
Jarl Hemmer, En man och hans samvete
Adolf Johansson, De röda huvudena
Josef Kjellgren, Människor kring en bro
Smaragden
Martin Koch, Arbetare
Agnes von Krusenstjerna, Fröknarna von Pahlen
Fattigadel
Sven Lidman, Köpmän och krigare
Walter Ljungquist, Resande med okänt bagage
Azalea
Paula
Ivar Lo-Johansson, Måna är död
Artur Lundkvist, Komedi i Hägerskog
Moa Martinson, Boken om Sally
Drottning Grågyllen
Fabian Månsson, Rättfärdiggörelsen genom tron
Arvid Mörne, Ett liv
Ludvig Nordström, Landsortsbohème
Planeten Markattan
K G Ossiannilsson, Barbarskogen
Maria Sandel, Virveln
Droppar i folkhavet
Runar Schildt, Regnbågen
Häxskogen
Galgmannen
Den stora rollen
Sigfrid Siwertz, En flanör
K A Tavaststjerna, Hårda tider
Fritz Thorén, Jag är eld och luft
Albert Viksten, Storm över niporna
Elin Wägner, Åsa-Hanna
Rudolf Värnlund, Det druckna kvarteret
Den heliga familjen

Man kan också jämföra lagerhållningen med Bibliotekstjänsts förteckning 1966 (sammanställd av Kerstin Berggren) av brister i förlagens sortiment som då ansågs besvärande för biblioteken. Förteckningen sträcker sig något utanför det författarurval som här har avgränsats, men det kan finnas anledning att göra en sådan utvidgning även i denna redovisning när man vill föra enskilda saknade verk på tal. Det är i regel inte författarskapen som helhet utan vissa bestämda böcker som man önskar se i lagerhållningen. Bibliotekstjänst önskelista sammanfaller beträffande nio ovannämnda titlar (av Brenner, Forsslund, Hellström, Ljungquist, Nordström, Schildt och Thorén) med den lista över saknade böcker som byggts på urvalet i Berömda svenska böcker. Bland återstående önskemål märks:

G-O Adelborg, Afsides
Om det personligt andliga
Våga, vedervåga (eller urval)
Stina Aronson, Den fjärde vägen
Irja Browallius, Någon gång skall det ljusna
Synden på Skruke
Två slår den tredje
Dagmar Edqvist, Kamrathustrun
Tre män och Cecilia
Karin Ek, Död och liv
Lars Göransson, Den förvirrade guden
Eurydike
Sälla jaktmarker
Waldemar Hammenhög, Esther och Albert
Esthers och Alberts äktenskap
Olle Hedberg, Skära, skära havre
Ut med blondinerna
Gustav Hedenvind-Eriksson, En bondes dagbok
Rälsläggarens berättelser
Gustaf Hellström, Kuskar
Sex veckor i Arkadien
Ragnar Josephson, Kanske en diktare
John Karlzén, Si, detta är nytt
Så gör man inte
Martin Koch, Mauritz
Gertrud Lilja, Kvinnorna i släkten
Så leva vi
Walter Ljungquist, Kammarorgel
Vandring med månen
Artur Lundkvist, Himmelsfärd
Vandrarens träd
Arvid Mörne, Någon går förbi
Ludvig Nordström, Öbacka-bor
K G Ossiannilsson, Havet
Maria Sandel, Häxdansen
Mannen som reste sig
Gustav Sandgren, Maria
Svensk amour
Birger Sjödin, Noveller i urval
Marika Stiernstedt, Fröken Liwin
Hugo Swensson, Hjalmar Willén och hans klass
Paul Hoffman, läroverksadjunkt
Kerstin Söderholm, Endast med mig själv
Fritz Thorén, Du vinge utav bly
Gustav Ullman, Präster
Albert Viksten, Timmer
Elin Wägner, Genomskådad
Hemlighetsfull
Vinden vände bladen
Vändkorset
Rudolf Värnlund, Hedningarna som icke hava lagen

Ytterligare skulle man kunna nämna Ernst Didrings Malm, Per Freudenthals I lustgården m fl, Ragnar Jändels Den trånga porten, Barndomstid och lyrikurval, Gustav Sandgrens Skymningssagor och Elin Wägners Tusen år i Småland.

När det gäller de få samlade skrifter av 1900-talsförfattare som utgivits råder samma ur kulturell synpunkt beklagliga förlagsekonomiska regler som för samlade verk av klassikerna: förtjänstfulla samlingsutgåvor realiseras och försvinner därmed ur marknaden. Att Hjalmar Bergmans Samlade skrifter inte skall kunna finnas kvar som litterär stapelvara är beklagligt. Andra notabla förluster under senare år är t ex försvinnandet av Ragnar Jändels Samlade skrifter och Elin Wägners Valda skrifter.

13.5 *Utländska klassiker*

En översikt av vilka utländska klassiker, som enligt 1971 års lagerkatalog kan köpas i svenska boklådor, lämnar tabell 13.4. Författarurvalet är hämtat från avsnitten i Litteraturhandbokens fjärde upplaga om den icke svenskspråkiga litteraturen. Medtagna är 332 författare *födda senast 1865* som ägnats en biografi; vidare ett par författare som tillmätts så stor betydelse, att de är behandlade i inledningen till något avsnitt i handboken, men (förmodligen av redaktionella tillfälligheter) inte blivit biograferade. För verk av de författare, som ingår i den på så sätt skapade författargruppen, förekommer inte någon främre kronologisk gräns för originalupplagans utgivningsår. I några fall är alltså även litteratur som utkom i originalupplaga på 1900-talet medräknad, t ex sena verk av Tolstoj och Kipling. Slutligen bör det påpekas att listorna över saknade författare omfattar dels författare som tidigare utgivits på svenska, dels också ett mindre antal författare som överhuvudtaget ej är översatta till svenska. Bristerna i tillgängligheten sammanhänger givetvis med hela översättningsproblematiken – något som framstår ännu tydligare när det gäller 1900-talslitteraturen.

Inom lagerhållningens utbud av utländska klassiker i Sverige (tabell 13.4 i bilaga 13) dominerar den engelska (29 %) och franska (22 %) litteraturen, därnäst följer den ryska (14 %) och tyska (8 %). Antikens litteratur betraktad som enhet uppnår 13 %, italiensk litteratur 4 %, amerikansk litteratur 3 % samt dansk och norsk litteratur 3 %.

Ytterst få utgåvor av äldre kinesisk, japansk, indisk eller annan litteratur utanför den västerländska kulturkretsen förekommer i de svenska förlagens utgivning. Vad som tid efter annan kan finnas att tillgå är i regel publicerat som korta textprov i antologier av skiftande slag. Antologibeståndet ingår som tidigare nämnts ej i registreringen men skulle inte nämnvärt förändra helhetsbilden av den västerländska kulturtraditionens helt dominerande roll i den svenska utgivningen av äldre litteratur. Litteraturhandboken, som använts för urvalet, är visserligen själv en av de institutioner, som bidrar till att bevara och styra intresset i denna riktning. Men det hindrar inte att en registrering av lagerhållningen som utgår från dess urval ger en rättvisande bild av hur den faktiska lagerhållningen av all äldre litteratur är sammansatt. Det finns på några få undantag när inget annat att räkna i svensk lagerhållning än västerländsk litteratur. Grundorsakerna är givetvis översättningspolitiken som i sin tur beror på kulturförbindelsernas utveckling.

Samma registrering av lagerhållningen har företagits i både 1970 och 1971 års lagerkataloger. Det visar sig då ha skett en obetydlig nedgång i det totala antalet volymer: 1970 453, 1971 437. En mer påtaglig negativ tendens, som måste betecknas som olycklig om man värdesätter en mångsidig lagerhållning, kan iakttagas. Det är särskilt författare som varit representerade med ett enda eller (i ett par fall) några få verk i den föregående lagerkatalogen (1970), som helt försvunnit i den senaste katalogen (1971): Aristoteles, Pietro Aretino, Benjamin Constant, George Eliot, Samuel Johnson, John Milton, J F Cooper (vuxenutgåva), O Henry, Jeremias Gotthelf, Steen Steensen Blicher och Konstantinos

Kavafis. Bland författare med på så sätt begränsad lagerhållning i Sverige har bara ett enda namn tillkommit 1971: Friedrich von Schiller.

Den beskrivna tendensen torde av allt att döma kunna förklaras av det hårdnande klimatet för klassikerutgivning i Sverige. Utgivningen koncentreras mer än tidigare kring namn som bedöms vara relativt säljbara. Behoven av undervisnings- och kurslitteratur påverkar inte bara de speciella textserierna för skolbruk utan återverkar också alltmer på urvalet och lagerhållningen av klassikerserierna. Shakespeare är det tydligaste exemplet bland många som kunde nämnas på koncentrationen till "superklassikerna": antalet volymer har ökat från 51 till 55 och Shakespeare ensam svarar 1971 för närmare 13 % av *hela* utgivningen i volymer räknat av utländska klassiker i Sverige. Andra välkända författare som ökat något är Hugo, Maupassant, Dickens, Jerome, Swift, Twain, Tjechov, Tolstoj och Turgenjev. Av de undersökta 332 utländska klassikerna är 203 överhuvudtaget inte representerade med något enda verk i den aktuella lagerhållningen.

Onödiga dubbleringar förekommer, särskilt inom den mindre ambitiösa och ur textkritisk synpunkt ofta mindervärdiga utgivningen från populärförlagen, t ex Hugos Ringaren i Notre Dame och Flauberts Madame Bovary som bägge på senare år kommit i fyra olika utgåvor samt Emily Brontës Svindlande höjder och Dumas' d y Kameliadamen som finns i tre utgåvor. Även den mer ambitiösa utgivningen uppvisar kollisioner, inte minst gäller det för Shakespeare-utgåvorna. Här får man (liksom när det gäller Dante och andra svårtolkade diktare) ta hänsyn till att det är önskvärt att flera olika översättningar kan publiceras. Men vad Shakespeare beträffar kan man trots allt anmärka på den i flera fall mångdubbla utgivningen av en och samma Shakespeareöversättning, vanligen Hagbergs. Hamlet förekommer exempelvis i sex utgåvor förutom i Hagbergs Samlade arbeten och i ett par samlingsvolymer.

En sammanräkning av utgivningskollisionerna blir knappast meningsfylld eller rättvisande, när det gäller de utländska klassikerna. Legitima presentationer av olika översättningar, vissa utgåvor från samma trycksats men i olika utförande (Forum pocket resp Forumbiblioteket) och högst lovvärda publiceringar av en del storstilsvolymer för synskadade och synsvaga (Forum[1]) är alla exempel på böcker som i så fall skulle behöva frånräknas. Att precisera ett tal för onödiga kollisioner är alltså svårt. Man kan endast konstatera, att ett inte obetydligt antal dubbleringar eller flerdubbla utgivningar utan urskiljbar motivering förekommer vad beträffar de populärare klassikerna, men också att kollisionerna är avsevärt färre än i utgivningen av svenska klassiker.

För utländska klassiker har de mest betydelsefulla serierna varit *Forumbiblioteket/Forum pocket* och *Tidens klassiker* samt därnäst *Levande litteratur* (NoK). Ur dessa serier, som under lång tid framstått som särskilt viktiga för klassikerutbudet i Sverige, har sedan den senaste lagerkatalogen avslutades ytterligare ett antal volymer realiserats och därmed i regel slutsålts. Det gäller huvudsakligen Levande litteratur och Tidens klassiker, som inte längre är aktiva serier utan på sin höjd gör tilltryck av enstaka säljande nummer och som överhuvudtaget står för alltför många volymer i senaste lagerkatalogen i förhållande till vad som

[1] Även Datareprografi har utgivit ett antal klassiker i böcker med stor stil men de säljs enbart via Bibliotekstjänsts sambindning och ingår ej i lagerkatalogen.

verkligen finns kvar 1972. Vid förvandlingen av det gamla Forumbiblioteket till den med annan typografi och utstyrsel formgivna nya serien har också enstaka titlar försvunnit. Den tidigare förlagspolitiken, att i dessa speciella klassikerserier tillhandahålla inte minst utländska klassiker som stapelvaror ständigt tillgängliga för intresserade bokköpare, anstränger sig ännu Forum att följa. Men på marknaden i övrigt förefaller denna princip vara på väg att mer eller mindre överges utom för bästsäljarna bland klassikerna.

Tendensen är densamma inom pocketserierna som har haft och fortfarande har avsevärd betydelse för klassikerutgivningen. Särskilt bör *Prisma* nämnas vad beträffar de utländska klassikerna.[1] Pocketseriernas insatser blir dock med nödvändighet mer nyckfullt växlande än de speciella klassikerseriernas. De senare har ju haft som en självklar huvuduppgift att lansera äldre (och viss nyare) utländsk litteratur av påtagligt god kvalitet.

Lyriker och dramatiker (med undantag av Shakespeare och i viss mån även Molière och de tre stora grekiska tragöderna) har särskilt svårt att hävda sig i utgivningen. För lyrikernas del ger antologierna en viss men långtifrån tillfredsställande täckning. I några fall där vederbörande dramatiker saknas i lagerkatalogen (t ex Corneille, Racine, Calderón) förekommer enstaka verk i antologier, huvudsakligen avsedda för universitetsbruk.

Sammanfattningsvis måste man säga att listan över utländska klassiker som helt saknas i den svenska lagerhållningen (tabell 13.5 i bilaga 13) är generande lång och kan tala för sig själv. Givetvis är det anlitade urvalet på vissa punkter så stort att man inte rimligen kan begära tillgänglighet på svenska språket. Men det hindrar inte att varje litterärt intresserad person utan svårigheter ur förteckningen kan sammanställa egna större eller mindre urval av klassiker, vilkas frånvaro i lagerhållningen man finner ytterst beklaglig.

Bibliotekstjänsts fylliga önskelista ("Svåröverkomliga klassiker", 1966) med enskilda utländska verk, som man skulle önska se utgivna på svenska, är fortfarande obeaktad vad gäller de flesta förslagen om utgåvor av utländska klassiker. Saknade är bl a följande:[2]

Amiel, En drömmares dagbok
Balzac, Kusin Bette
Camus, dramatik
Chamisso, Peter Schlehmil
Chateaubriand, Atala
Daudet, Lilla parvelns historia
Dostojevskij, Onda andar
George Eliot, Kvarnen vid Floss
France, Noveller i urval
Frenssen, Jörn Uhl
Gjellerup, Kvarnen
Hardy, Heden
Immermann, Fogdegården
J P Jacobsen, Fru Marie Grubbe
Niels Lyhne
Keller, Gröne Henrik
Le sage, Gil Blas
Ljeskov, Den förtrollade vandringsmannen
Montesquieu, Persiska brev
Pontoppidan, Det förlovade landet
Lycko-Per
Rabelais, Den stora Gargantua
Pantagruel (urval finns dock nu)
Scott, Midlothians hjärta
Storm, Immensee och andra noveller
Suttner, Ned med vapnen
Thackeray, Historien om Henry
Esmond esq
Verga, Familjen Malavoglia
Wieland, Abderiternas historia
Vigny, Krigarlivets tvång och storhet
Wilde, Lögnens förfall
Zola, Drömmen

[1] En del äldre utländsk litteratur finns också i Delfin-serien som dock främst lanserat översättningar av 1900-talslitteratur.

[2] På ett par undantag när tillhör de uppräknade författarna också denna lagerundersöknings klassikerpopulation.

Det är inte svårt att bygga ut denna lista. Man kan exempelvis nämna följande titlar; författarna tillhör dels den klassikergrupp som f n överhuvudtaget inte är representerad på svensk bokmarknad (tabell 13.5 i bilaga 13), dels också den grupp som i någon mån är företrädd i lagerhållningen:

Balzac, Chagrängskinnet
Bang, Vid vägen
Cervantes, fullständig utg av Don Quijote
Constant, Adolphe
Dickens, Lysande utsikter
Emily Dickinson, lyrikurval
Eichendorff, Ur en dagdrivares levnad
George Eliot, Silas Marner
Emerson, essäer
Hauptmann, Vävarna
Hawthorne, Den eldröda bokstaven
Hoffmann, Djävulselixiret
Huysmans, Mot strömmen
Henry James, The Ambassadors
The Bostonians
Kivi, Sju bröder
Lie, Familjen på Gilje
Maeterlinck, Fågel blå
Melville, Moby Dick
Mörike, Mozart på resa till Prag
Novalis (v. Hardenberg), Heinrich von Ofterdingen
Obstfelder, Korset
Saltykov, Familjen Golovljov
Scott, Fornforskaren
Tolstoj, Uppståndelse
Turgenev, Rudin
Whitman, dikturval
Villon, Det stora testamentet
Zola, Krogen
Jorden
Människans lägre jag

Ett problem i samband med klassikerutgivningen och speciellt vid lanseringen av utländska klassiker är de geschäft i branschen som mindre nogräknade förlag ägnar sig åt. Vissa förlag har, som Germund Michanek visat i en artikel,[1] givit ut klassisk litteratur i så kraftigt bearbetat och nedskuret skick, att man måste fråga sig om det är riktigt att ens behålla originalets titel. Ofta är det fråga om skinnbandsutgivning med braskande reklam men innehållet kan vara förvanskat eller starkt förkortat utan att detta anges. Om inte förlaget på synligt ställe klart anger att bearbetning och/eller förkortning skett, lurar man alla intresserade som vill ta del av ett visst klassiskt verk. Särskilt drabbade blir ju kursläsande studenter. I debatten har det hävdats av Michanek att om konsumentupplysningen sviker på denna avgörande punkt är det dags för konsumentombudsmannen att ingripa och syna produkterna. Den nya lagen om otillbörlig marknadsföring som citerats i sammanhanget stadgar ju straff för näringsidkare som "uppsåtligen använder vilseledande framställning... ägnad att påverka efterfrågan på varan".[2]

13.6 *Utländsk 1900-talslitteratur*

Ett grundvillkor för urvalet av utländska 1900-talsförfattare har varit att de skall vara födda under perioden 1866–1920, alltså tidigast 1866 och senast 1920. Urvalet fortsätter alltså i direkt anslutning till klassikerurvalet (författare födda senast 1865). Att födelseår och inte debutår valts som gränsår är närmast av praktiska skäl.

Det har inte ansetts vara lämpligt att vad gäller den nyare utländska litteraturen låta Litteraturhandboken, som här är alltför osovrad, ensam

[1] G. Michanek, Geschäft med klassiker, DN 22.2. 1972 med efterföljande debatt i Svensk bokhandel nr 13 och 16 1972 och tidningen Land nr 17 1972.

[2] Michanek, a a

svara för urvalet. Det har i stället tillkommit på så sätt, att de författare medtagits som svarar mot minst två av följande tre kriterier:

1. biograferade i Litteraturhandboken, 4 uppl (1971)
2. behandlade på mer än 5 rader i Artur Lundkvists kapitel "Nittonhundratalet" i Västerlandets litteraturhistoria (1967)
3. behandlade på mer än 5 rader i Sverker Göranssons kapitel "Allmän och nordisk litteratur 1900–1960" i Epoker och diktare, del 2 (1972).

Att ramen för Lundkvists framställning fastställts så att den inte innefattar den nordiska litteraturen utgör en inkonsekvens i urvalsförfarandet. Urvalet av nordiska författare blir dock relativt omfattande även med bibehållandet av två kriterier trots bortfallet av Lundkvists översikt. Både litteraturhandboken och Göranssons framställning behandlar jämförelsevis många namn ur våra grannländers diktning.

Allt som upptagits i den senaste lagerkatalogen (dvs utgåvor ända fram till 1971) av den på detta sätt skapade författarpopulationen har noterats vid granskningen. Det är en olikhet i förhållandet till undersökningen av den svenska 1900-talslitteraturen men det saknas inte motiveringar för förfaringssättet. Bakom nyutgåvor av den moderna svenska litteraturen ligger ofta aktivitet och engagemang även av författarna själva. I det fallet har det förefallit naturligt att dra en främre gräns: den har placerats vid 1950 och försetts med kompletteringen att författarna måste ha debuterat senast 1945 för att medräknas. Denna undersökning vill alltså göra halt efter fyrtiotalistgenerationen. I undersökningen av utländsk 1900-talslitteratur är det naturligare att följa förlagsaktiviteten även beträffande verk publicerade efter 1950. En utländsk författare – vilken diktargeneration han än tillhör – är i regel inte på samma sätt själv medagerande i utgivningsprocessen som en svensk författare. Ett rent praktiskt skäl för skillnaderna i uppläggning är svårigheterna att utgå från debut- och förstapubliceringsår för de utländska författarna.

Lagerhållningen av det angivna urvalet av 191 utländska författare födda 1866–1920 uppgick 1971 till 411 volymer (tabell 13.6 i bilaga 13), en minskning med 33 sedan 1970. 84 av författarna i urvalet var inte alls representerade i lagerhållningen.

De stora originalspråken för ovannämnda översättningar är i 1971 års lagerkatalog engelska (37 %, varav 18 % amerikansk litteratur), franska (15 %), tyska (15 %) samt danska, norska och isländska (11 %). Därefter följer ryska (8 %), spanska, portugisiska inklusive latinamerikansk litteratur (6 %), italienska (4 %), finska (1 %) samt övriga språk (2 %).

Som framgått av kapitlet om massmarknadslitteraturen står engelskan ännu starkare inom denna sektor och dominerar alltså totalt hela den svenska översättningslitteraturen. Många länders litteraturer är däremot starkt försummade i det svenska bokutbudet och den pågående översättningsverksamheten är minimal vad gäller en rad nya framväxande nationallitteraturer. Den metodik som används i denna undersökning är förvisso inte speciellt avsedd eller lämpad att i detalj belysa översättningsproblematiken (jfr kommentaren i avsnitt 13.5). Men det hindrar ju inte att resultaten av räkningen i stort ändå torde vara rättvisande. Redan den

sammanställning som här har företagits visar således, att det finns ett nära samband mellan kulturförbindelser och andra kontakter, inte minst handelsförbindelser mellan länderna.

Som en detaljkommentar till de tyska översättningarna bör det nämnas att en författare, Peter Weiss, som ensam svarar för över en fjärdedel av dessa böcker, ju även tillhör den svenska litteraturen och tidigare skrivit på svenska. Därmed har han kunnat förbereda lanseringen av sina tyska böcker i Sverige. Siffran för franskan påverkas starkt av en i 1971 års lagerkatalog aktuell överutgivning av Beckett (21 volymer motsvarande 5 % av hela det material som ingår i delundersökningen och en tredjedel av franskans andel).

Exemplet Beckett visar hur kraftigt förlagen satsar på Nobelpristagarna. De flesta pristagarna möts inte av någon mer förblivande efterfrågan utan säljs snabbt ut på realisationerna sedan de varit aktuella i samband med prisutdelningen. En rad dubbleringar uppstår genom att dyra utgåvor direkt följs av pocketutgåvor, aktuella exempel är Beckett och Solzjenitsyn. Nu upplever vi också – för att ta ett annat exempel – ett plötsligt utbud av Hesse, varigenom förlagen vill uppfånga ett förnyat intresse som man har spårat hos publiken.

En lagerhållning som för närvarande är föredömlig i sin mångsidighet och relativa prisbillighet är *W & W-seriens* respektive *Delfins* lansering av Kafka samt Camus och Sartre – frånsett de senares dramatik som nu praktiskt taget helt saknas på bokmarknaden.

Moderna dramatiker har överhuvudtaget – med undantag av Brecht – svårt att hävda sig i bokutgivningen, vilket avspeglas i den klena lagerhållningen av exempelvis Pirandello och O'Neill. Följande dramatiker saknas f n helt: Jean Anouilh, Jean Giraudoux, Tennessee Williams, Hofmannsthal, Kaj Munk, Ionesco, Arthur Miller och Ernst Toller.

Lyrikerna i vårt författarurval utges mycket sparsamt utanför de antologier där enstaka dikter och brottstycken står att finna. Namn som nu saknas i lagerhållningen är t ex Valery, Claudel, Éluard, Benn (tidigare i Panache-serien) och Sandburg. Den svenska publiken för denna litteratur torde tidigare till stor del ha föredragit att läsa just lyriken på originalspråk. Förändringar i språkundervisningen i gymnasieskolan kommer att göra det nödvändigare än förr med goda översättningar och tvåspråkiga utgåvor.

Utländska romanförfattare har aldrig vunnit nämnvärd ryktbarhet i Sverige om de inte kommit i svenska översättningar. För denna genre finns det än en gång anledning att åberopa Bibliotekstjänsts exempelsamling över luckor i lagerhållningen.

Andersen Nexö, Pelle Erövraren
Ditte människobarn
Sherwood Anderson, Mörkt skratt
Barbusse, Elden
H C Branner, Berättelsen om
Börje
Ryttaren
Dos Passos, 42:a breddgraden
1919
Dreiser, En amerikansk tragedi
Duun, Juviksfolket
Döblin, Berlin Alexanderplatz
Eliot, Cocktailpartyt
Falkberget, Christianus Sextus
Fallada, Hur skall det gå för Pinnebergs?
Faulkner, Ljus i augusti
Medan jag låg och dog

Martin A Hansen, Rapphönan
Hoel, Möte vid milstolpen
J V Jensen, Himmerlandshistorier
Jökeln
Heinrich Mann, Undersåten
Thomas Mann, Lotte i Weimar
Martin du Gard, Släkten Thibault
Mauriac, Kärlekens öken
Natten tar slut
Fallna änglar
Kaj Munk, Våren kommer så saktelig
Paludan, Jörgen Stein
Pekkanen, I fabrikens skugga
Nis Petersen, Sandalmakargatan
Saroyan, Jag heter Aram
Sillanpää, Silja
Silone, Bröd och vin
Sädeskornet under snön
Undset, Olav Audunsson
Valery, Själen och dansen
Wasserman, Fallet Maurizius
Wolfe, Se hemåt, ängel!

En utbyggnad av listan med andra jämförbara, inte alltför exklusiva verk är lätt att åstadkomma som följande exempel visar:

Bachelli, Floderna flyter mot havet
Bernanos, Under djävulens färla
Borges, Ficciones
Broch, Sömngångare
Bunin, Byn
Duhamel, Salavins historia
Ehrenburg, Tretton pipor
Fitzgerald, Den store Gatsby
Gladkov, Cement
Gorkij, Natthärbärget
Artamonovs
Huxley, Kontrapunkt
J V Jensen, Den långa resan
Det förlorade landet
Lawrence, Aarons stav
Mannen som dog
Moravia, De likgiltiga
Papini, En färdig man
Pavese, Månen och eldarna
Pratolini, Fattiga älskares krönika
Reymont, Bönderna
Rolland, Jean-Christophe
Sillanpää, Det fromma eländet
Silone, Fontamara
Sjolochov, Stilla flyter Don
Tagore, Gitanjali
Farande fåglar
Chitra
H G Wells, Tidsmaskinen
Wilder, San Luis bro
Vår lilla stad
Vittorini, Samtal på Sicilien
Virginia Woolf, Mot fyren
Åren
Richard Wright, Son av sitt land
Black boy
Zamjatin, Vi

Bibliotekstjänsts förslag ovan rör sig på några undantag när inom samma författarurval som granskats för denna undersökning. Av flertalet här nämnda författare saknas (som framgår av tabell 13.7 i bilaga 13) inte bara de förtecknade enstaka verken utan varje representation i den aktuella svenska lagerhållningen.

13.7 *Utvecklingen på klassikermarknaden under 1970-talet*

I varje delundersökning redovisas en jämförelse mellan 1970 och 1971. För alla de fyra undersökta författarpopulationerna framträder då som vi sett en viss minskning i titelbeståndet, mest påtaglig för gruppen svenska klassiker som fått en nedgång med 10 %. Om man summerar de fyra undersökningarna blir slutsiffran 1 483 enheter i lager år 1971, svarande mot 1 572 år 1970 – dvs man kan konstatera en nedgång med ca 6 %.

I och för sig kan man tycka att minskningen är obetydlig. I det litterära systemet försiggår ständigt en process som leder till att ett antal

av klassikerna och av de allmänt erkända författarna ur de närmast föregående författargenerationerna "dör" och försvinner. Detta är en normal, ja livsnödvändig utveckling inom en levande litterär kultur. Man kan välja att bara betrakta den framräknade siffran för nedgången som ett bland flera tänkbara mått på omsättningshastigheten i det litterära systemet.

Flera iakttagelser under arbetet med rapporten är dock illavarslande och ger anledning till oro. Nedgången i utbudet synes speciellt ha drabbat det mer exklusiva och svårsålda sortimentet: de strikt företagsekonomiska bedömningarna har uppenbarligen blivit allt vanligare. Samlade eller valda skrifter, tidigare en viktig form för lagerhållning av våra klassiker, har klart visat sig vara på retur. Serieutgivningen av klassiker stagnerar på flera förlag – och detta är kanske det mest oroande symptomet.

Det finns således skäl att ytterligare skärskåda läget och dels göra överslagsberäkningar av den allra senaste utvecklingen, dels inhämta de uppgifter som står att få hos förlagen.

Klassikerutgivningen 1972 (enligt löpande delårshäften av Svensk bokförteckning t o m juli månad) är mycket försiktig och uppgår för hela det här granskade författarurvalet till ett femtiotal volymer. Däremot har upprepade realisationer av titlar i klassikerbeståndet förekommit. En genomgång av de senaste fem årens allmänna bokrealisationer visar att flera förlag valt att tunna ut sin backlist och minska sina lager av klassiker. Man får ett bestämt intryck av att klassikerna varit överrepresenterade i realisationerna.

Att inte tendensen till nedskärning av klassikerbeståndet framträder ännu tydligare i lagerkatalogen 1971 beror på att många titlar i mars 1971 ännu fanns kvar i små upplagor och tills vidare också stod kvar i katalogen. Av den katalog som sedan har ersatt bokförlagens gemensamma lagerkatalog, nämligen Seeligs centrallagerkatalog, framgår emellertid tydligt, att klassikerna alltmer blivit en marginell vara inom boksortimentet. Mindre lagerrester upptas av kostnadsskäl sällan i centrallagerkatalogen och titlar med begränsad försäljning tenderar också att saknas i denna katalog. En beräkning – som strax närmare skall presenteras – visar att en högst avsevärd del av klassikerbeståndet från mars 1971 inte finns med i den nya centrallagerkatalogen daterad maj 1972; delvis är det just fråga om böcker som figurerat i realisationskatalogerna.

Ännu några synpunkter på den nya centrallagerkatalogen och dess funktioner bör emellertid först framföras. Av skäl som berörts ovan är den nämligen avgjort ett sämre hjälpmedel för backlistförsäljning av klassiker än den gamla lagerkatalogen från mars 1971. När centrallagerkatalogen används i bokhandeln i stället för den sista, alltmer inaktuella lagerkatalogen, riskerar kunden att få svaret, att en viss bok inte finns att köpa trots att den faktiskt ännu lagerhålles på förlaget. Bokbranschens företrädare har inte varit okunniga om denna risk med centrallagerkatalogen, som innehåller ca 6 000 färre titlar än lagerkatalogen. Hos Seelig förbereder man också, som redan nämndes i avsnitt 13.1, en kompletterande katalog över den del av förlagens egen lagerhållning som ej finns i centrallagret. Seelig överväger vidare att i framtiden förena centrallager-

katalogen med denna kompletteringskatalog till en enda publikation. (Endast en kodmarkering skulle då ange vad som finns i centrallagret.) Detta vore en revision av det nuvarande katalogbeståndet som inte bara skulle vara befogad av praktiska skäl utan även önskvärd ur kulturell synpunkt. Därmed skulle man åtminstone i någon mån kunna bidra till att hålla uppe backlistförsäljningen av kvalitetsböcker, bland dem klassikerutgåvorna.

En kontroll har företagits av samtliga volymer (enheter i undersökningen 1971) mot centrallagerkatalogen från maj 1972. Även de fem senaste realisationskatalogerna har granskats, men de tal som nedan anföres ur dessa senare svårbearbetade kataloger är att beteckna som minimital. Därtill kommer ju att även en hel del böcker som inte upptas i reakatalogerna i själva verket realiseras på olika sätt. Kontrollen mot den senaste centrallagerkatalogen av de fyra delundersökningarnas material av böcker, tillgängliga i lager 31 mars 1971, har givit följande resultat:

Svenska klassiker:

1971 i lagerkatalogen 295 olika volymer (utgåvor)
varav a) 32 dels realiserats 1967–1971, dels saknas i centrallagerkatalogen maj 1972
b) ytterligare 124 saknas i centrallagerkatalogen maj 1972

Allmänt erkänd svensk litteratur 1900–1950:

1971 i lagerkatalogen 340 volymer (utgåvor)
varav a) 50 dels realiserats 1967–1971, dels saknas i centrallagerkatalogen maj 1972
b) ytterligare 115 saknas i centrallagerkatalogen maj 1972

Utländska klassiker:

1971 i lagerkatalogen 437 volymer (utgåvor)
varav a) 41 dels realiserats 1967–1971, dels saknas i centrallagerkatalogen maj 1972
b) ytterligare 80 saknas i centrallagerkatalogen maj 1972

Allmänt erkänd utländsk 1900-talslitteratur:

1971 i lagerkatalogen 411 volymer (utgåvor)
varav a) 73 dels realiserats 1967–1971, dels saknas i centrallagerkatalogen maj 1972
b) ytterligare 73 saknas i centrallagerkatalogen maj 1972

Betydligt över en tredjedel av hela klassikerbeståndet 1971 saknas alltså i centrallagerkatalogen. Anledningarna kan vara många och skiftande, men sammanfattningsvis har man anledning betona två orsaker som särskilt viktiga: De böcker det gäller saknas i centrallagerkatalogen därför att 1) de är på väg ut ur sortimentet och endast finns kvar i små restupplagor,

2) de inte marknadsföres lika aktivt som huvuddelen av det övriga sortimentet. Anledningen till det senare förhållandet är givetvis i regel att dessa böcker inte anses ekonomiskt kunna bära upp en dyrare lansering. (Redan att ha böcker i centrallagret kostar pengar!)

De speciella klassikerserierna har varit ryggraden i klassikerutbudet i Sverige de senaste decennierna. Ännu i lagerhållningen i mars 1971 ståtar bokmarknaden med en rad sådana serier från olika förlag, men i själva verket var flera klassikerserier redan då i praktiken nedlagda eller på fallrepet.[1]

Två tidigare för klassikerutgivningen i Sverige mycket viktiga serier, *Levande litteratur* (NoK) och *Tidens klassiker,* bedriver inte längre aktiv utgivning utan bör betraktas som mer eller mindre nedlagda. Den verksamhet som förekommer är – utom realisationer ur lagret – vissa omtryck av enstaka utgåvor som har en marknad som kursböcker. Några siffror kan exemplifiera hur snabbt utvecklingen – som dock under mindre dramatiska former varit på väg i åtskilliga år – har gått den senaste tiden. 35 volymer i Levande litteratur, som återfanns i lagerkatalogen 1971 men saknades i centrallagerkatalogen ett år senare, har kollationerats. 11 av dem är fortfarande till salu ur lagret men 24 har redan 1 mars 1972 försvunnit ur förlagets backlist. Från Tidens förlag har man returbegärt och successivt realiserat ut stora delar av sin omfattande klassikerutgivning. Man uppger att 87 olika titlar kunde expedieras ur lagret 1971 medan endast 27 kan rekvireras på ordersedlarna hösten 1972. Inom kort kommer endast några spillror av dessa serier att finnas kvar.

Bonnierbiblioteket, som också haft målsättningen att ständigt hålla sina nummer i lager, är nu nedlagt. Under året 1971–1972 har 8 titlar helt slutsålts och av de övriga har antalet exemplar i lager sjunkit och valmöjligheterna mellan olika typer av utförande (hft, inb, hfr) starkt reducerats. *Kammarbiblioteket* är också nedlagt och under de senaste året har 6 volymer försvunnit ur lagerhållningen. Även en rad utgåvor i standardserien *Den svenska lyriken* har realiserats men tills vidare är endast 4 volymer helt slutsålda. I denna serie kommer vissa nummer enligt planerna att tryckas om. *Panache*-serien är en avantgardeserie som dock utgivit en rad mer eller mindre "klassiska" utländska 1900-talsförfattare (Borges, Beckett, Eliot, Gombrowicz osv). Utgivningen har här varit mycket begränsad under senare år men det uppges att serien skall fortsätta.

Från Bonnierbiblioteket och även övriga serier sker en viss övergång av titlar, dels till pocketserien *Delfin* och dels till *Svalans klassiker.* Som pocketundersökningen (kapitel 12) visar kan dock pocketlanseringen numera i *ett* avseende inte motsvara Bonnierbibliotekets tidigare strävanden. Pocketböckerna hålls inte längre "ständigt" i lager på samma sätt som under boktypens första år i Sverige. Just den klassikerlansering som skett i systerserien *Aldus klassiker,* vilken slutsålts genom realisationer, vittnar om detta liksom också det förhållandet att ett par av volymerna i serien *Strindberg i Aldus* förblivit slutsålda under ett par år. Å andra sidan är själva lanseringen av klassikerna förmodligen ganska effektiv i pocket genom denna boktyps ställning på bokmarknaden och de speciella

[1] Uppgifter om klassikerutgivningen har inhämtats från Bokvännerna, Bonniers, Forum, Natur och Kultur och Tiden/FiB.

exponeringsmöjligheter som den i många fall förfogar över ute i boklådorna. Risken är bara att klassikerna drunknar i mängden.

Den framgångsrikaste samlade klassikerutgivningen från Bonniers sida synes för tillfället ske via *Svalans klassiker,* där omtrycken och de nya numren kommit regelbundet under de senaste åren. Bokklubbsverksamheten (direktförsäljningen) är här viktigast för Svalans klassiker men även genom bokhandeln sker en inte obetydlig försäljning.

En annan metod för försäljning av verk ur nationallitteraturen exemplifieras av Bonniers sobra tvåbandiga utgåva av Hjalmar Söderbergs valda skrifter. Just valda skrifter snarare än fullständiga samlade skrifter kan man vänta sig vissa satsningar på. Av det tidigare rätt omfattande beståndet av samlade skrifter återstår snart inte mycket mer än Albert Engström- och Selma Lagerlöf-sviterna.

Klassikerförsäljning sker överhuvudtaget i betydande utsträckning genom erbjudanden som utsändes via Bonniers bokklubb. På det hela taget måste det sägas att sortimentet smalnar hos det största förlaget, att de exklusivare numren sitter trångt och att serieutgivningen av klassiker tenderar att koncentreras till Svalans klassiker. Denna utveckling sammanhänger givetvis med den allmänna åtstramningen på Bonniers 1971–1972 med inskränkningar i utgivningen.[1] Med den negativa utveckling som f n präglar stora delar av klassikermarknaden är det emellertid inte givet, att man längre fram kommer att finna det ekonomiskt försvarbart att på nytt bredda klassikerutgivningen. Hösten 1972 undersöker förlaget marknaden för en ny serie, "Bonniers Bästa", en i konstskinn bunden "kvalitetsserie med verk av stora svenska berättare". Urvalet kännetecknas av den försiktighet och önskan att satsa på säkra kort som hösten 1972 präglar inte bara Bonniers klassikersatsning utan en stor del av svensk bokutgivning. Man har stannat för att försöka med följande utgivningslista: Carl Larsson, Jag; Heidenstam, Karolinerna; Lagerlöf, Jerusalem I–II; Engström, Rospiggar; Söderberg, Den allvarsamma leken; Bergman, Farmor och Vår Herre; Nordström, Tomas Lack och hans familj; Siwertz, Selambs; Hellström, Snörmakar Lekholm får en idé; Wägner, Åsa-Hanna; Stiernstedt, De fyra marskalkstavarna; Malmberg, Åke och hans värld samt Fiskebyn; Krusenstjerna, Den blå rullgardinen; Sjöberg, Kvartetten som sprängdes och Lagerkvist, Dvärgen.

Det gamla *Forumbiblioteket* har successivt ersatts med det nya bundna Forumbiblioteket och samma titlar i häftat skick utges parallellt i väsentligt större upplagor i systerserien *Forum pocket.* Vid övergången har en del svårsålda titlar övergivits men för övrigt är Forumbiblioteket den enda av de gamla klassikerserierna som söker upprätthålla regeln att de stora klassikerna är en litterär stapelvara som ständigt bör hållas i lager. Att det är en krävande målsättning framgår omedelbart av några överslagsberäkningar. Bokutgivningsåret 1971–1972 sålde Forum 71 162 exemplar i pocketutförande (och ca 5 000 bundna exemplar), vilket utslaget på alla nummer i klassikerserien som hade någon positiv försäljning under året gör en medelförsäljning på cirka 700 exemplar. Då är att märka att Hesses Stäppvargen ensam står för 7 247 ex och att de tio bäst säljande titlarna svarar för 38 % av hela årets försäljningssumma för serien.

Det ligger under dessa förhållanden nära till hands att avstå från

[1] Se t ex intervju med Gerard Bonnier i SvD 12.9.1972.

serietänkandet (filosofin att den ena volymen får bära upp den andra, att serien skall sälja som helhet och för sin genomgående höga kvalitet). Forumbiblioteket säger sig emellertid fortfarande försöka upprätthålla de ursprungliga målsättningarna, men man betonar starkt de ökade svårigheterna genom stegrade lagerhållningskostnader[1] osv. Hela lagret ligger f ö kring 1/2 miljon exemplar. Som exempel på ett nummer som man inte tänker släppa, nämner man Stendhals Rött och svart, I och II, som senaste året sålts i 171 resp 86 ex och året dessförinnan i 325 resp 282 ex. Det är just serietänkandet som motiverar att man tills vidare trots allt håller ut med denna och andra ännu sämre säljare. Hösten 1972 kommer 9 nya nummer i Forumbiblioteket/Forum pocket: Lucretius, Om tingens natur; Homeros, Sången om Ilion (i Tord Baeckströms nyöversättning); Sofokles, Kung Oidipus och Elektra; Xenofon, Kyrosexpeditionen (Anabasis) (i Ebbe Lindes översättning); Tolstoj, Kosackerna; Turgenjev, Senilia (i Sven Vallmarks översättning); Rimbaud, Lyrik och prosa (i Gunnar Ekelöfs översättning); Sandemose, Murarna kring Jeriko och Moravia, Romarinnan.

Försäljningen till Bibliotekstjänst är väsentlig för åtskilliga andra av förlagets böcker men för att sprida de nya klassikervolymerna betyder det inte så mycket som man skulle tro: Lucretius har beställts i 155, Turgenjev i 140, Sandemose i 180 och Moravia i 355 ex för att ta några just föreliggande exempel. En svensk deckare som förlaget utger beställs samtidigt i 1 100 ex. Ett exempel på en bottensiffra är volymen Catilina/Jugurtha av den romerske historieskrivaren Sallustius; denna klassikerutgåva beställdes endast i 52 exemplar av biblioteken. En genomsnittssiffra för Forums *hela* utgivning 1971 av olika bokkategorier föreligger också: detta år uppgick Bibliotekstjänsts beställningar (enligt Forums noteringar) genomsnittligen till 470 ex per titel.

13.8 *Sammanfattning och försök till prognos*

Huvudundersökningen har gällt lagerhållningen 1971 enligt bokförlagens gemensamma lagerkatalog, den publikation som bokhandeln använt sig av för att konstatera om en förfrågan efter en viss bok kan föranleda rekvisition från förlaget eller ej. Kollationering har även skett i den nya centrallagerkatalogen. Dessa undersökningar av hur svenska utgåvor av klassiker och äldre, allmänt erkänd litteratur från 1900-talet lagerhålls har påvisat en hel rad allvarliga luckor i beståndet. En tendens till försämring har vidare spårats mellan 1970 och 1971 vid jämförelserna mellan de två senaste lagerkatalogerna. Särskilt illavarslande är emellertid den utveckling som varit på väg under senare hälften av 1960-talet, men som först 1971–1972 med full kraft börjat påverka själva lagerhållningen och utbudet av klassikerutgåvor. (Se avsnitt 13.7.) En successiv nedläggning eller stark uttunning av flera viktiga specialserier för klassiker har förekommit under de senaste åren och andra utgivningsformer har inte tillfredsställande kunnat fylla luckorna.

Det aktuella läget 1972 för förlagen utmärkes av en väsentligt större försiktighet än tidigare vad gäller lagerhållning av böcker under längre tider på grund av de ökande kostnaderna för boklagren. Denna allmänna

[1] 15 öre per volym och år är en ungefärlig beräkning som framförts från förlagshåll vad gäller klassikerutgivningen.

utveckling inom branschen torde – ännu mer än vad som hittills kunnat avläsas – komma att drabba klassikerna och därmed jämförbar 1900-talslitteratur, dvs den utgivning som redan tidigare hade att bemästra problemet med en över en längre period utsträckt efterfrågan som årligen var jämförelsevis blygsam. De allra senaste åren har klassikerutgåvor i betydande utsträckning börjat realiseras och därmed ofta slutsålts; detta gäller även klassikerserier som tidigare i princip hållits i lager som litterära stapelvaror. På förlagshåll uppger man, att detta inte är en tillfällig företeelse utan ett resultat av en av omständigheterna framtvingad delvis ny förlagspolitik beträffande dessa utgåvor.

I sista hand beror den prekära situationen givetvis på att svenskan är ett så litet nationalspråk, att även klassiker, som röner påtaglig efterfrågan från skola, bibliotek och allmänhet, tenderar att bli förlustbringande för förläggarna att hålla i lager.

Man kan från de senaste åren notera en minskning både av antalet tillgängliga volymer i samlade skrifter och av andra större utgivningsprojekt på klassikerområdet. Detta torde främst komma att drabba folk- och skolbibliotek under uppbyggnad men i viss utsträckning även den bokköpande allmänheten som dock huvudsakligen efterfrågar enskilda verk. Beklagansvärt från kulturell synpunkt är exempelvis att Hjalmar Bergmans samlade skrifter realiseras och försvinner ur marknaden liksom de första delarna i den nya grundläggande upplagan av Strindbergs dramer. Ännu ett exempel är att de första delarna av den fullständiga utgåvan av Strindbergs Brev torde försvinna ur lagren innan verket är fullbordat. Vidare kan nämnas att Bonniers långt framskridna redaktionella satsning på en cirka trettiofembandig klassikerantologi ("Nationallitteraturen") har avbrutits; även om själva den magistrala utgivningsformens lämplighet kan ifrågasättas är dock detta ett talande exempel på de svårigheter som klassikerlanseringen har att kämpa med.

De ekonomiska realiteter, som alltid försvårat klassikerutgivningen i Sverige men under de senaste åren gjort sig särskilt starkt påminda, kan knappast komma att radikalt förändras under de närmaste åren. Tillgängligheten av svenska och utländska klassiker och jämförbar äldre 1900-talslitteratur kan därför väntas komma att bli försämrad på främst två sätt: genom dels minskad lagerhållning i titlar räknat, dels större försiktighet från förlagens sida med nya utgåvor. Visserligen svarar ännu två klassikerserier *(Forumbiblioteket* som specialiserat sig på utländska klassiker och *Svalans klassiker* som utger urval av svenska mästares verk) för väsentliga insatser. Men den i stort dominerande förlagspolitiken f n vad gäller såväl omtryck som nyutgåvor och nyöversättningar av klassiker måste betecknas som ytterst restriktiv. Om inte stabiliserande och stimulerande åtgärder vidtas inom och utom förlagsbranschen torde *urvalet* av lagerhållna klassiker och kvalitetslitteratur från förra hälften av 1900-talet komma att minskas väsentligt. Färre namn kommer då att dominera förlagens backlist av klassiker.

Vad man vill efterlysa är fler goda standardutgåvor både av enskilda litterära verk och av valda skrifter,[1] som kunde bidra till att hålla national- och världslitteraturens främsta diktverk levande. Man saknar ofta i hög grad just valda skrifter av de stora klassikerna som stapelvara –

[1] I avsnitten 13.3–6 samt i bil 13.3, 13.5 och 13.7 lämnas exemplifierande förteckningar på luckor i klassikerbeståndet.

utgåvor där de olika volymerna kan köpas separat och undan för undan trycks om så att de ständigt lagerföres.

Ett annat symptom på klassikerutgivningens nuvarande kraftlöshet bör också påpekas. Vad vi finner i bokhandelssortimentet även av populärare klassikers verk är i stor utsträckning små fynd ur kvarlåtenskaperna, tillfälliga brottstycken ur den mindre centrala produktionen, illustrerade specialutgåvor eller olika slags antologier. Det bör understrykas att en rätt stor del av de klassikerutgåvor som medräknats i undersökningens kvantitativa sammanställningar i själva verket utgöres av sådana tämligen speciella utgåvor. Almqvist och Dan Andersson[1] är exempel på författare som f n i stor utsträckning presenteras för bokköparna genom denna typ av utgivning medan mer ambitiösa satsningar och omfattande utgåvor av deras skrifter saknas.

Förlagen kan producera sådana mindre specialutgåvor med en ganska begränsad ekonomisk satsning. (Ofta sker det f ö efter det att författarrättens s k femtioårsgräns passerats.) Det finns i allmänhet en liten men relativt säker marknad för dessa produkter – särskilt om man kan bjuda ett eller annat fynd i form av några nyfunna dikter eller brev eller annat okänt material. Biblioteken är mer eller mindre nödsakade att köpa sådana nya "originalutgåvor" av klassiker och det existerar ännu en liten publik av samlare som kan vara intresserade att äga en viss känd författares verk i komplett skick. I och för sig är denna utgivningsverksamhet givetvis i de flesta fall lovvärd. Men klassikerutgivningen i stort borde präglas av helt andra satsningar, för vilka förlagen nu i allmänhet tycks sakna ekonomiska möjligheter på den svenska bokmarknaden.

Vetenskapliga texteditioner, närmast avsedda för fackmän och specialister, kan endast i undantagsfall bidra till att sprida klassikerna till en större allmänhet. Det kan gälla sådana verk, som inte kräver en alltför tung och omfattande språklig och saklig kommentar eller variantpresentationer. Den vetenskapliga utgivningsverksamheten, som i Sverige främst bedrives av Svenska vitterhetssamfundet, arbetar med högst begränsade resurser, vilket leder till att utgivningstiderna för projekten blir extremt långa. Därigenom – och även på grund av det osedvanligt stora bokformatet som gör volymerna svåra att härbärgera i vanliga bokhyllor – blir möjligheterna till försäljning på den öppna marknaden minimala. Det bör dock noteras att samfundet nu beslutat att inte längre påbörja någon ny edition i det gamla magistrala formatet. Vitterhetssamfundets verksamhet har indirekt betydelse för den allmännare utgivningen av svenska klassiker genom att man företar textgranskningar som andra utgåvor kan dra nytta av.

Trots den begränsade klassikerutgivningen i Sverige har undersökningen visat att en rad onödiga dubbelutgåvor förekommer, väsentligen (men ingalunda uteslutande) av svenska klassiker. Vad gäller författare, vilkas verk faller utanför författarrätten (femtioårsregeln), borde ett förlagssamarbete kunna etableras som förhindrar dubbelutgåvor. Enstaka notiser har under senare år förekommit i Svensk Bokhandel, vari förlag annonserat vissa inledda utgivningsprojekt med angivande av att man genom offentliggörandet velat förekomma kollisioner med andra förlag. Denna kutym borde kunna utvidgas eller annat lämpligt organ (t ex

[1] Dan Andersson har dock ägnats en antologi i serien Svalans klassiker; delvis är det fråga om urval ur hans skrifter.

Svenska Bokförläggareföreningen) anlitas för en sådan form av förlagssamarbete. Svårigheten ligger emellertid i att man i den fria konkurrensens namn inte kan komma överens om hur gynnsamma försäljningsobjekt skall fördelas. (T ex utgåvor i samband med en klassikerproduktion i TV.)

De högre skolorna och universiteten använder f n en del klassikerutgåvor i pocketserier även om de är helt okommenterade. Å andra sidan förekommer en del klassikerutgåvor nu endast i form av skolutgåvor som är föga attraktiva för en bredare publik. Med hänsyn till det begränsade svenska språkområdet borde i större utsträckning åtminstone vissa klassikerutgåvor söka täcka *båda* dessa behov. Den bokköpande publik, som har intresse av att förvärva klassikerutgåvor, torde inte avstå från inköp bara för att en efterställd kommentar av måttligt omfång förekommer. Det är inte heller någon olägenhet för skola och universitet om en text genom utgåvans format och utstyrsel lyckas bevara den enskilda moderna bokens attraktionskraft. Pocketserierna erbjuder här en tänkbar form som kunde anlitas i större utsträckning än nu. En grundförutsättning för det skisserade samarbetet mellan läromedelsproducenter och allmänna förlag i en utgivning för dubbla målgrupper är dock att problemen kring den olikartade marknadsföringen av skolböcker resp pocketböcker och de skilda rabattsatserna i bokhandeln kan lösas. Ett fördyrande av de utgåvor som skall användas i skolorna får inte bli resultatet av en samproduktion.

I Sverige har utgivnings- och lagerhållningssvårigheterna drabbat både våra nationella klassiker och utländsk klassisk litteratur; även den allmänt erkända 1900-talslitteraturen befinner sig i ett svårt läge. Ett projektstöd av norsk typ (se avsnitt 13.1) till enbart inhemsk klassisk litteratur ter sig för begränsat och skulle bara lösa en del av problemen. Frågan är inte bara hur exempelvis en utgåva av C J L Almqvists valda skrifter äntligen skall kunna komma till stånd utan också hur större projekt liknande de allmänt lovordade Proust- och Musil-utgåvorna skall kunna möjliggöras även i framtiden.

14 Tillgänglighet av litteratur på några specialområden

Litteraturutredningen har funnit det angeläget att komplettera ovan presenterade undersökningar om utgivningen med några punktstudier. De följande avsnitten tar upp problem inom den sektor av den svenska bokutgivningen som berör utländska förhållanden. Undersökningarna syftar till att ge en bild av i vilken utsträckning viss litteratur översätts till svenska samt ge underlag för en bedömning av den inhemska originalutgivningen kring utländska förhållanden. Intresset koncentreras på den facklitterära utgivningen.

I syfte att initiera sådana studier kontaktade utredningen tre institutioner med specialkunskaper: Utrikespolitiska Institutet, Latinamerika-institutet och Dag Hammarskjöldbiblioteket. Det bestämdes att Utrikespolitiska Institutet skulle svara för en studie där bokutgivningen kring fem problemområden behandlades: *Sovjet, Östeuropa, Mellersta Östern-krisen, EEC och strategi.* Bokutgivning som på något sätt berör *Latinamerikas förhållanden* eller som är ett resultat av översättningar från ifrågavarande språkområden skulle behandlas av Latinamerika-institutet. Dag Hammarskjöldbiblioteket påtog sig att på samma sätt behandla *Afrika "söder om Sahara".*

Rapporterna från de tre institutionerna presenteras, i nämnd ordning, nedan.

14.1 *Utgivning av politisk litteratur inom fem områden 1960–1970*[1]

14.1.1 Syftet med undersökningen

Syftet med denna undersökning är att undersöka den svenska utgivningen av politisk litteratur inom fem olika områden under den senaste tioårsperioden, alltså 1960–1970. Med politisk litteratur förstås litteratur som behandlar internationell politik i egentlig mening samt sådana inrikespolitiska frågor som har påtaglig relevans för det utrikespolitiska handlandet. Gränserna blir dock ofta godtyckliga. De fem områden undersökningen skulle omfatta är:

[1] Avsnittet är författat av fil kand Anne-Marie Bratt. Undersökningen gjordes våren 1971. Vissa kompletteringar har gjorts juli 1972.

1. Sovjet
2. Östeuropa
3. Mellersta Östern-krisen
4. EEC
5. Strategi

Litteraturutredningen ville ha uppgifter om och fackmannens synpunkter på:

a. den inhemska originalutgivningen
b. litteratur som är översatt till svenska
c. tillgängligheten av utländsk litteratur inom Sverige
d. om den i Sverige utgivna litteraturen täcker samma områden som den internationella utgivningen.

Den aktuella litteraturen skulle vända sig till allmänheten. Man skulle alltså bortse från vetenskaplig litteratur, viss kurslitteratur etc.

14.1.2 Metod

Begreppet "litteratur som vänder sig till allmänheten" har i denna undersökning tolkats såsom böcker som finns tillgängliga i bokhandeln och bibliotek och som inte främst vänder sig till personer som är yrkesmässigt engagerade i ämnet. Det är emellertid mycket svårt att dra några bestämda gränser. I de flesta fall kan det inte bli fråga om böcker som vänder sig till en bredare allmänhet, och en hel del av böckerna måste nog hänföras till den vetenskapliga litteraturen. Samhällsvetenskapliga böcker är dock inte svårtillgängliga för icke-fackmän på samma sätt som t ex tekniska fackböcker.

För att undersöka punkt a. och b. har litteraturlistor sammanställts för varje område med Svensk Bokförteckning som underlag. Med hjälp av dessa listor kan man se hur stor utgivningen varit på de olika områdena, hur stor del som är originallitteratur resp översättningar, hur utgivningen fördelar sig i tiden etc. När det gäller år 1970 finns en felkälla då Svensk Bokförteckning endast utkommit för januari till september.

För att kunna ge fackmannens åsikter om bokutgivningen på de aktuella områdena har frågeformulär om de olika ämnena sänts ut till några experter inom och utanför Utrikespolitiska institutet.

Det har varit svårt att få fram några mer uttömmande svar på alla frågor. En del svar har redovisats skriftligt, några per telefon. De svar som inkommit har tillsammans med litteraturlistorna legat till grund för analysen.

När det gäller punkt c. och d. har det varit svårare att komma till några konkreta resultat. Den begränsade tiden har omöjliggjort mer omfattande undersökningar av dessa punkter. En viss bild kan man få av den i Sverige tillgängliga litteraturen genom att gå igenom Utrikespolitiska institutets bokkataloger. Dessa böcker är utvalda av institutets medarbetare. De täcker relativt väl områden av den interna politiken som har relevans för det utrikespolitiska skeendet, en hel del kulturgeografi, sociologi, juridik, ekonomi, m m. Lättare typer av litteratur på de olika områdena, t ex reseskildringar, förekommer endast undantagsvis.

En mindre urvalsundersökning har gjorts på Sovjet på böcker förtecknade i dessa kataloger. Naturligtvis kan man ej dra några mer långtgående slutsatser av resultaten, då UI:s bibliotek ej innehåller all i Sverige tillgänglig litteratur om Sovjet. Realkatalogen innehåller endast böcker som inkommit till biblioteket efter 1963, varför siffrorna för de tidigare åren är något osäkra.

Eftersom bokutgivning i hög grad är en fråga som avgörs av förlagen, och för att få lite synpunkter från förlagshåll, har undersökningen kompletterats med ett par intervjuer med förlagsredaktörer på Prisma och Rabén & Sjögren.

Det är svårt att dra långtgående slutsatser av denna begränsade undersökning om hur utgivningen skulle kunna förändras, vilka stödåtgärder man skulle kunna vidta etc. Undersökningen skulle då behöva kompletteras med utredning om förslagsvis följande punkter:

1. Inhämta fler personers uppfattning. Personer man skulle kunna vända sig till är t ex universitetslärare av olika slag, journalister, vetenskapsmän, politiker etc.
2. Hur sållas och varför bortsållas idéer och förslag om utgivning (t ex brist på författare, manus och översättare, bedömning om att marknaden är för liten, ointresse från förläggarens sida etc)?
3. Genomgång av olika typer av bokförteckningar på utländsk litteratur i Sverige, bibliografier etc.
4. Genomgång av utländska bokförteckningar över tillgänglig litteratur i några länder, t ex USA, Frankrike, något östeuropeiskt land etc.

De nedan redovisade uppfattningarna är en sammanställning av de synpunkter som framkommit vid intervjuer med experterna. Dessa har haft tillgång till, förutom frågeformulären, de bilagda litteraturlistorna. Dessa experter har också givit förslagen på utländska böcker som är lämpliga att översätta till svenska.

14.1.3 Sovjet

Det som framför allt saknas i den svenska bokutgivningen om Sovjet är referenslitteratur och standardverk, dvs väl underbyggda, sakliga och balanserade framställningar som står sig några år och ej snabbt förlorar i aktualitet. Under senare år har det på flera områden framförallt kommit ut pocketböcker med kort aktualitetstid. Utgivningen verkar också i viss mån vara styrd av tillfälliga politiska utspel och händelser. Områden som saknas är kulturpolitik och ideologiska frågor.

Som framgår av litteraturlistan s 409 tt, är en stor del av de upptagna utgåvorna rapporter och tal hållna av ryska statsmän samt småskrifter, t ex Världspolitikens dagsfrågor. Dessa skrifter har naturligtvis också stort värde bl a för dokumentärt innehåll och snabbhet i utgivningen.

Av böckerna är mer än hälften översättningar till svenska, 21 översättningar mot 16 originalutgåvor. Hur utgivningen fördelar sig i tiden och på olika typer av skrifter framgår av tabell 14.1.

Tabell 14.1 Den svenska utgivningen 1960–1970[a].

År	Svenska originalböcker	Översatta böcker	Småskrifter	Tal, rapporter etc	Summa
1960	1	1	1	1	4
1961		2			2
1962	2	1		1	4
1963		3	2	4	9
1964	2		1		3
1965	2		1	1	4
1966	1	1	2		4
1967	1	3			4
1968	2	2	1		5
1969	3	3	1		7
1970	2	6	1	1	10
Summa	16	22	10	8	56

[a] Källa: Svensk bokförteckning 1960–1970.

För att undersöka den utländska litteraturen som finns i Sverige har en mindre urvalsundersökning gjorts av de böcker som finns i Utrikespolitiska institutets bibliotek och som handlar om Sovjet. I urvalet finns både svenska och utländska böcker. Det slumpmässiga urvalet omfattar 106 titlar av totalt ca 550 st. 43 st utgick på grund av att de var periodiska skrifter, broschyrer på mindre än 70 sidor eller böcker som till övervägande del ej behandlar Sovjet. Hur dessa böcker fördelar sig i tiden, på språk och utgivarland framgår av tabellerna 14.2 och 14.3. Observera de tidigare nämnda felkällorna för åren 1960–1963 och 1970.

Det bör understrykas att den totala tillgången på litteratur om Sovjet i Sverige inte behöver fördela sig på samma sätt som litteraturen i tabellerna ovan.

Tabell 14.2 Fördelning i tiden.

År	Antal böcker
1960	1
1961	–
1962	3
1963	3
1964	11
1965	11
1966	5
1967	11
1968	8
1969	7
1970	3
Summa	63

Tabell 14.3 Fördelning på språk och utgivarland.

Språk	Utgivarland	Antal böcker
Engelska	Holland	1
–"–	Kina	1
–"–	USA	22
–"–	England	17
Franska	Frankrike	4
Tyska	Tyskland	5
Danska	Danmark	1
Ryska	Sovjet	3
Svenska	Original	2
–"–	Översättn	7
	Summa	63

Förslag på utländska böcker lämpliga att översätta till svenska

Fainsod, M.,	Smolensk under Soviet Rule, London 1958
Schapiro, L.,	The Communist Party of the Soviet Union. London 1960.
Conquest, R.,	Russia after Khrushew. New York 1965.
Carr, E. M.,	Socialism in one country 1924–26. London 1964.
Chambre, H.,	Union Soviétique et Développement Economique. Préface de François Perroux. Paris 1967.
Schuman, F. L.,	Government in the Soviet Union. (2-nd. ed.) New York 1967.
Symposium, with an introductory essay by Arnold J. Toynbee. Oxford Un. Press 1967.	The Impact of the Russian Revolution: 1917–1967. The Influence of Bolshevism on the World outside Russia.
Dinerstein, H. S.,	Fifty Years of Soviet Foreign Policy. Baltimore 1968.
Brzezinski, Z. K., & Huntington, S. P.	Political Power: USA/USSR. New York 1964.

Litteratur om Sovjet som utkommit i Sverige 1960–1970

Chrusjtjov, N. S.,	Det internationella läget och Sovjetunionens utrikespolitik. Chrusjtjovs referat på Sovjetunionens högsta Sovjets 3:e session den 31 okt 1959. (1960)
Chrusjtjov. N. S.,	Med skapande arbete skall vi stärka fredens sak och säkra segern i den ekonomiska tävlan med kapitalismen. Tal av N. S. Chrusjtjov på unionskonferensen för föregångsmännen i de kommunistiska arbetsbrigadernas och slagbrigadernas tävlan den 28 maj 1960. (1960)
Derjabin, P., & Gibney, F.,	Kremls hemliga värld. (1960) Tiden, 314 s.

Kaelas, A., Baltikum i Sovjetsfären. (Världspolitikens dagsfrågor 1960:9).

Eklund, A., Kristen i Sovjet. Anteckningar kring en resa. (1960) Norman, 159 s.

Thayer, C. W., Ryssland. (1961) Allhem, 176 s.

Birnbaum, I., Sovjetunionens historia. (1961) Utrikespolitiska Institutet, Rabén & Sjögren, 176 s.

Conquest, R. Den stora terrorn. (1971) Prisma, 547 s.

Kalnins, B., Rysslands historia och statsskick. (1962) Tiden, 151 s.

Hamrin, H., Student i Sovjet. (1962) Bonniers, 233 s.

Lindmarker, I., Hemma i Moskva. (1962) Geber, 207 s.

Chrusjtjov, N. S., Rapport för partiet och folket. Verksamheter av Sovjetunionens kommunistiska partis centralkommitté för partiets 22 kongress den 17 okt. 1961. (1962) Förlaget för litteratur på främmande språk. Sthlm-Arbetarkultur.

Nesterov, M., Sovjetunionens utrikeshandel. (1963) Förlaget för litteratur på främmande språk. Sthlm-Arbetarkultur. 63 s.

Chrusjtjov, N. S., & Castro, F., Sovjetunionen och Kuba. Tal vid vänskapsmötet i Moskva den 23 maj 1963 och gemensam sovjetisk-kubansk deklaration. (1963) Sthlm APN, 48 s.

Chrusjtjov, N. S., Det nuvarande internationella läget och Sovjetunionens utrikespolitik. Rapport på SSSR:s högsta sovjets session den 12 dec 1962. (1963) APN, 55 s.

Leonhard, W., Det nya Sovjet. (1963) Rabén & Sjögren, 380 s.

Salisbury, H. E., Vart går Sovjet? Nyorientering och reaktion i sextiotalets Sovjet. (1963) Natur och Kultur, 137 s.

Wickbom, T. G., Konflikten Peking–Moskva. (Världspolitikens dagsfrågor 1963:6)

Cartier, R., Sovjet – propaganda och verklighet. (1963) Sthlm Gothia, 160 s.

Ekström, T., Sovjetunionen–USA, den industriella kapplöpningen. (Världspolitikens dagsfrågor 1963:3)

Pokatajev, J., & Joffe, J. J., Sovjetunionen och Förenta Staterna 1960–1970–1980. (1963) Sthlm APN, 48 s.

(Chrusjtjov, N. S.) Chrusjtjov och Sovjetunionens utrikespolitik. En nordisk undersökning. (1964) Utrikespolitiska Institutet, Rabén & Sjögren.

Hofsten, E. v., Sovjet just nu. En kortfattad presentation med tonvikt på aktuella uppgifter om samhällsliv, ekonomi och kultur. (1964) Forum, 47 s.

Lindmarker, I., Ryska bilder. (1964) Geber, 223 s.

Allard, S., Ryskt utspel i Wien. (1965) Norstedt, 303 s.

Brezjnev, L. I., Sovjetfolkets stora seger. Tal vid högtidsmötet i Moskva den 8 maj 1965 med anledning av 20-årsminnet av sovjetfolkets seger över Hitlertyskland. (1965) 35 s.

Sparring, Å., Den rysk-kinesiska konflikten. (Strategisk bulletin 1965:3)

Sjöberg, S., & Forsberg, B., Sovjetunionen. (1965) Mera-om-böckerna, 72 s.

Gooding, J., Väststudent i Sovjet. (1966) Hökerberg, 253 s.

Björkegren, H., Människor i Sovjet. (1966) Wahlström & Widstrand, 113 s.

Norrman, K-E., Den 23:e ryska partikongressen. (Världspolitikens dagsfrågor 1966:8)

Ekström, T., Sovjetunionens ekonomireform. (Världspolitikens dagsfrågor 1966:1)

Deutscher, I., Den ofullbordade revolutionen 1917–1967. Föreläsningar hållna vid University of Cambridge jan–mars 1967. (1967) Aldus/Bonnier, 109 s.

Luxemburg, R., Den ryska revolutionen. (1967) Federativ (Seelig) 70 s.

Schapiro, L., Sovjetstaten. Politik och förvaltning. (1967) Natur och Kulturs pocketserie, 188 s.

Silverstolpe, G. W., Sovjets ekonomiska system sett från väst. (1967) Rabén & Sjögrens samhällsvetenskapliga bibliotek, 172 s.

Halliday, E. M., Ryssland i revolution. (1968) Allhem.

Lewin, M., Lenins sista strid. (1968) Geber, 182 s.

Lötveit, T., Rysk-kinesiska gränskonflikter. (Världspolitikens dagsfrågor 1967:12)

Ruffman, K-H., Sovjetrysssland. (En systematisk historisk framställning) (1968) Aldus/Bonnier 313 s.

Tikkanen, H., I Sovjet, (1969) Helsingfors: Söderström, 128 s.

Vinde, R., & Vinde, V., Sovjet – kontinent i förvandling. (1969) Tiden, 218 s.

Blomqvist, L-E., Rysk litteratur efter Stalin. (1968) Natur och Kultur.

Blomqvist, L–E., & Ljunggren, M., Sovjet – Protest. (1969) Pan.

Trotskij, L., Den förrådda revolutionen. (1969) Partisan, 232 s.

Trotskij, L., Den permanenta revolutionens epok. En antologi av Isaac Deutscher. (1969) Partisan, 332 s.

Nove, A., Det ekonomiska systemet i Sovjetunionen. (1969) Prisma, 364 s.

Paul, P. E., Sovjetunionens utrikeshandel och handelspolitik. (Populärekonomiska skrifter 1969 nr 4)

Jangfeldt, B., (ed.) Bör Stalin återupprättas? (1970) Pan.

Carr, E. M., Ryska revolutionen 1917–23, del 1–3. (1970) Cavefors.

Stiernlöf, S., Kvinnor i Sovjet. (1970) Prisma.

Hamrin, H., Protest i Sovjet. (Världspolitikens dagsfrågor 1970:3)

Salisbury, H. E., Krig mellan Ryssland och Kina. (1970) Aldus/Bonnier, 235 s.

Vladimirov, L., Så lever man i Sovjet. (1970) Natur och Kultur, 207 s.

Bresjnev, L. I., Lenins sak lever och segrar. Tal på gemensamt högtidssammanträde med SUKP:s, SSSR:s högsta sovjet och RSFR:s högsta sovjet den 21 april 1970 med anledning av 100-årsminnet av V. I. Lenins födelse. (1970) APN, 56 s.

Kaser, M., Ekonomin i Sovjet. (1970) Aldus/Bonnier, 254 s.

Amalrik, A. A., Kommer Sovjetunionen att bestå till år 1984. (1970) Aldus/Bonnier, 71 s.

Crankshaw, E., Öst mot öst. Det nya kalla kriget. (1964)

14.1.4 Östeuropa

Liksom för Sovjet gäller för utgivningen om Östeuropa att det saknas väl underbyggda standardverk. Som framgår av litteraturlistan s 00–00 har en mycket stor del av utgåvorna om Östeuropa kommit ut i olika småskriftsserier.

Krisen i Tjeckoslovakien 1968 har kommit att dominera den svenska utgivningen i hög grad. Som framgår av tabellerna 14.4 och 14.5 handlar en stor del av skrifterna och böckerna om krisen, och utgivningen ökade mycket kraftigt under 1968. Dessa böcker är helt naturligt mycket aktuella när de kommer ut, men många förlorar troligen snabbt i aktuali-

Tabell 14.4 Den svenska utgivningen, fördelning på länder [a].

Land	Antal böcker
Polen	3
Tjeckoslovakien	18
Jugoslavien	3
Ungern	4
Rumänien	2
Lettland	1
Allmänt om Östeuropa	11
Summa	42

[a] Källa: Svensk Bokförteckning 1960–1970

Tabell 14.5 Den svenska utgivningen 1960–1970 [a].

År	Svenska originalböcker	Översättningar	Småskrifter	Summa
1960		2	2	4
1961		1	2	3
1962	1	1	1	3
1963			1	1
1964		1		1
1965			2	2
1966	2		1	3
1967		1	2	3
1968	6	2	4	12
1969	4	3	3	10
1970	–	–	–	–
Summa	13	11	18	42

[a] Källa: Svensk Bokförteckning 1960–1970.

tet. Utgivningen har alltså påverkats av specifika politiska händelser. Tabellerna ger en bild av den svenska utgivningen.

Förslag på utländska böcker lämpliga att översätta till svenska

Skilling, H. G.,	Communism, National and International,: Eastern Europe after Stalin. Toronto 1964.
Wolfers, A., (ed.)	Changing East-West Relations and the Unity of West. Baltimore 1964.
Stern, G.,	Fifty Years of Communism. London 1967.
Hanhardt jr, A. M.,	The German Democratic Republic. Baltimore 1968.
London, K., (ed.)	A Half-Century of Communism. Baltimore 1968.
Morrisson, J. F.,	The Polish People's Republic. Baltimore 1968.
Pano, N. C.,	The People's Republic of Albania. Baltimore 1968.
Skilling, H. G.,	The Governments of Communist East Europe. New York 1968 (4th printing).
Zaninovich, M. G.,	The Development of Socialist Yugoslavia. Baltimore 1968.
Fischer-Galati, S.,	The Socialist Republic of Rumania. Baltimore 1969.
Suda, Z.,	The Czechoslovak Socialist Republic. Baltimore 1969.

Litteratur om Östeuropa som utkommit i Sverige 1960–1970

Gomulka, W.,	Polsk utrikespolitik. Översättning av artikel i Foreign affairs. (1960) Polska ambassaden, 31 s.
Kavka, F.,	Tjeckoslovakiens förflutna och nutid. (1960) 174 s.

Soják, V., Tjeckoslovakien. Utrikespolitik. (1960) Prag:orbis. Tjeckoslovakiska sällskapet för internationella förbindelser.

Birnbaum, H., Slaverna och deras grannfolk. En kort orientering. (Slaviskt kursbibliotek) (1961) Almqvist och Wiksell, 68 s.

Kŕăl, K., Tjeckoslovakien. Frågor och svar. Karel Kŕăl besvarar frågor från fackföreningsmän i utlandet. (1960) Prag: prace, 225 s.

Redemo, A., Planhushållning i Öststaterna. (Världspolitikens dagsfrågor 1961:12)

Svabe, A., Lettlands historia. Sthlm: Lettiska nationella fonden. (1962) 122 s.

Benenson, P., Åsiktsförföljelse i öst och väst. (1962) Verdandi-debatt, 128 s.

Aizsilnieks, A. P., Ekonomi i öst och väst. Är jämförelser möjliga. (Samhällsdebatten nr 19) (1962)

Stolpe, H., Väst- och Österuropas ekonomi. (Världspolitikens dagsfrågor 1963:10)

Djermanovie, R., Jugoslaviens ödesväg. (1964) Rabén & Sjögren, 236 s.

Johansen, J. O., Rumäniens väg. (Världspolitikens dagsfrågor 1965:1)

Redemo, A., Jugoslavien. (Världspolitikens dagsfrågor 1965:3)

Källberg, S., Uppror – Budapest 56. Dagboksblad. (1966) Tema, Rabén & Sjögren, 149 s.

Alsterdal, A., Det andra Europa. (1966) Rabén & Sjögren, 194 s.

Ennerfelt, P. G., Handeln mellan öst och väst. (Studier och debatt 1966:1)

Brocki, Z., Från Gdynia till Gdansk. (1967) 32 s.

Derlata, Y., & Lubojanski, J., Polens nord- och västområden. Fakta och siffror. (1967) 141 s.

Samhällslivet i Ungern. Ungersk exposés småskrifter nr 3. (1967)

Gudmundson, U., Tjeckoslovakien 1968. En socialistisk tragedi. (1968) Pan/Norstedt, 176 s.

Harning, A., Prag – våldtagen stad 21–22 augusti 1968. (1968) Geber pocket, 115 s.

Johansen, J. O., Tjeckoslovakiens ödestimma. (1968) Aldus/Bonnier, 175 s.

Jonsson, S., Prag, augusti 1968. En bildrapport. (1968) 86 s.

Posse, A., När järnridån föll över Prag. (1968) Natur och Kultur.

Utrikespolitiska Institutet Reform, ockupation. Tjeckoslovakien 1968. (1968) Utrikespolitiska Institutet. 171 s.

Johansen, J. O.,	Östeuropa i omvandling. (1968) Aldus/Bonnier, 211 s.
Hellstam, D., & Kunicki,	Leva i Ungern och Polen. (1968) Gleerup, 72 s.
Nord, L.,	Partiet och staten i Jugoslavien. (1968) Utrikespolitiska Institutet, Internationella studier, 27 s.
Edeen, A.,	Tjeckoslovakien. (Strategisk bulletin 1968:5)
Engman, I.,	Invasion och motstånd i Tjeckoslovakien 1968. (Försvar i nutid 1969:5)
Kleberg, O.,	Tjeckoslovakien. (Världspolitikens dagsfrågor 1968:10)
Lindqvist, H.,	Tjeckoslovakien 1968 – den vackra drömmen. (1969) Tema, Rabén & Sjögren, 184 s.
Mňačko, L.,	Bratislava: sju nätter. (1969) Norstedt, 222 s.
	Motståndet i Tjeckoslovakien 1968. (Psykologiskt försvar nr 44 1969)
Sjögren, P.,	Vår och höst i Prag. (1969) Aldus/Bonnier, 172 s.
	Ungerska rådsrepubliken 50 år. (Ungersk exposés småskrifter nr 11) (1969)
Johansen, J. O.,	Rumänien under Ceausescu. (Världspolitikens dagsfrågor 1968:11)
Paul, P-E.,	Mellan öst och väst. Essäer. (1969) Helsingfors: Söderström.
Klokocka, V.,	Demokrati och socialism. Det tjeckoslovakiska alternativet. (1969)
Cars, H. C.,	Marknad Östeuropa. En marknadshandledning och ett debattinlägg om den svenska östhandelspolitiken. (1969) Norstedt, 220 s.
Sik, O.,	Sanningen om den tjeckoslovakiska ekonomin. (Ekonomi och samhälle) (1969) Bonniers, 101 s.

14.1.5 Mellersta Östern-krisen

När det gäller litteratur om Mellersta Östern-konflikten, behandlas både i den svenska originallitteraturen och i de översatta böckerna den israeliska ståndpunkten utförligare än den arabiska. Två av huvudparterna i konflikten, Egypten och Jordanien är underrepresenterade i litteraturen. Från början var nästan allt som skrevs proisraeliskt, men i slutet av 1960-talet började det komma fram även en proarabisk opinion.

Den politiska sidan av konflikten är också relativt utförligt behandlad, medan det skrivits mindre om t ex ekonomiska och sociala frågor, även i fråga om Israel.

Även på detta område finner man att det saknas böcker av typ standardverk på svenska. Det finns ett antal bra utländska sådana böcker som inte översatts. Ett exempel är W. Laqueurs "The road to war", som

anses som en av de bästa, och som används i debatten av båda parterna i konflikten.

Förslag på utländska böcker lämpliga att översätta

Avneri, U.,	Israel without Zionism. New York 1968. 215 s.
Laqueur, W.,	The road to war 1967. The origins of the Arab-Israel conflict. London 1968. 358 s.
Laqueur, W.,	The struggle for the Middle East. The Soviet Union and the Middle East 1958–68. London 1969, 239 s.
Rodinson, M.,	Israel and the Arabs. Aylesbury 1968. 239 s.
Seguev, S.,	La guerre des six jours. 1968.
Young, P.,	The Israeli campaign 1967. London 1967. 192 s.
	Dokument om Palestinagerillan från PLO i Beirut.

Litteratur om Mellersta Östern-konflikten som utkommit i Sverige 1960–1970

Abdulhadi, M.,	Arabernas äganderätt till Palestina. En infödd palestinaarab berättar. (1963) 187 s.
Churchill, R., & Churchill, W. S.,	Sexdagarskriget. (1967) Bonniers, 232 s.
Dayan, Y.,	Min krigsdagbok. (1967) Hökerberg, 177 s.
Donovan, R. J.,	Sex dagar i juni. Kriget i Mellersta Östern 5–10 juni 1967. (1967) 160 s.
Reske-Nielsen, E.,	Konflikten i Mellersta Östern. (Världspolitikens dagsfrågor 1967:6)
Kimche, D., & Bawley, D.,	Sandstormen. Sexdagarskriget i juni 1967. (1968) 281 s.
Tingsten, H.,	Det hotade Israel. (1967) Aldus/Bonnier, 128 s.
Christensson, H.,	Mellersta Östern efter sexdagarskriget. (Världspolitikens dagsfrågor 1968:2)
Eban, A.,	Israel försvarar sin frihet. Israels utrikesministers tal i FN:s generalförsamling den 19 juni och 25 sept. 1967. (1968) Israels ambassad, 24 s.
Beckman, S.,	Palestina och Israel. En analys från vänster. (1969) Tema, Rabén & Sjögren, 151 s.
Borchenius, P.,	Kan Israel överleva? Intryck från Mellanöstern två år efter sexdagarskriget. (1969) Örebro:Libris, 144 s.
Flapan, P.,	1967 års krig mellan Israel och arabstaterna. (1969) Utg. av Judiska informationskommittén i Sverige. 44 s.
Gaspar, L.,	Palestinas historia. (1969) Pan/Norstedt, 141 s.

Ahlmark, P., Hammarberg, T., & Klein, E.,	Det hatade Israel. (1970) Pan/Norstedt, 160 s.
Zeidler-Blomberg, B.,	Palestinaaraberna – part i gammal konflikt. (Världspolitikens dagsfrågor 1970:2)
Gahrton, P.,	Kampen om Palestina. En kritisk analys av sionism och arabnationalism. (1970) Prisma, 321 s.
Geries, P.,	Araberna i Israel. (1970) PAN/Norstedt, 151 s.
Michanek, K. G.,	Det nya Israel. (1970) Askild och Kärnekull, 80 s.
Rohde, P. P.,	Krig och kriser i Mellanöstern. (1970) Tema, Rabén & Sjögren, 307 s.
Lippold, M.,	Mellanöstern i närbild. (1970) Aldus/Bonnier, 193 s.
Beckman, S.,	Palestina och USA-imperialismen. (1969) Tema, Rabén & Sjögren, 185 s.
Beckman, V.,	Dagbok från en kris. (Mellersta Östern-krisen observerad från Kairo och Beirut) (1967) Aldus/Bonnier, 156 s.
Chaliand, G.	Palestinska befrielserörelser. (1970) 226 s.
Franklin, K. & Franklin, L.	Det namnet känner jag inte till. (1970) 121 s. Sthlm: Harrier.

14.1.6 EEC

I Sverige har Handelsdepartementet publicerat visst utredningsmaterial om den Europeiska gemenskapen under 60-talet. Detta material är dock svårtillgängligt för allmänheten. Däremot har det varit ont om populär informationslitteratur och debattlitteratur i Sverige. Vi ligger långt efter både England och Norge och Danmark när det gäller populära upplysningsskrifter.

Europarörelsens Svenska Råd genomför en översättning av EEC:s egen *"Facts about EEC"*, vilken kan komma att fylla ett behov av information om EEC.

Den utländska liksom den svenska litteraturen på detta område blir snabbt inaktuell, eftersom utvecklingen inom EEC går mycket fort. Ett exempel på en mer tidlös bok som kunde ha översatts är *Swann, D., The Economics of the Common Market*, utgiven 1970.

När det gäller allmänna analyser av enhetssträvandena i Europa och framtidsperspektiv, kan man peka på två böcker som skulle kunna översättas:

Maine, R., The Recovery of Europe. London 1970

de la Mahatière, S., Towards one Europe. Pelican 1970.

Ämnen som borde belysas mer i den svenska litteraturen är dels Sveriges internationella ekonomiska beroende och dels konsekvenserna av en ekonomisk union.

Handelsdepartementet har nu börjat ge ut en skriftserie kallad "EEC information". Sex delar har hittills kommit ut.

Swedberg, H., De sex och de sju. (Världspolitikens dagsfrågor 1960: 5/6)

Hägglöf G., Att säga ja till Europa. Utopi och verklighet. (1961) Norstedt, 44 s.

Ja till Europa. Aktiv Europapolitik. (Fakta och åsikt nr 3, utg. av Sveriges liberala studentförbund) (1961) 36 s.

Aspekter på Romfördraget. (1961) Sveriges Industriförbund, 132 s.

Europeiska ekonomiska gemenskapen. (Handelsdepartementet)

1. Redogörelse för Romfördraget och dess tillämpning utarbetad inom Kommerskollegium, 212 s.

2. Utredning rörande Romfördragets bestämmelser sedda ur svensk synvinkel utförda inom Kommerskollegium. 119 s.

Braunerhielm, E., De västeuropeiska marknadsproblemen 1959–1962. (Världspolitikens dagsfrågor 1962:7)

Odhner, C. E., Sverige i EEC (LO och KF 1962)

Ekström-Myrdal-Pålsson, Vi och Västeuropa. (1962) Rabén & Sjögren.

Kitzinger, U., Spelet kring Europamarknaden. (1963) Aldus/Bonnier, 175 s.

Thuresson, P. Å., (red.) Jordbruket och livsmedelshandeln i Europamarknaden. Ett abc om EEC. (1962), 147 s.

Braunerhielm, E., Sverige och den gemensamma marknaden. (1964) Studieförbundet Näringsliv och Samhälle.

Cederberg, Th., EEC:s gemensamma jordbrukspolitik. (1967) Industriförbundets förlag.

Ekström, J., EEC i arbete. (Världspolitikens dagsfrågor 1967: 2/3, omarb. uppl. 1970)

Mandel, E., EEC och konkurrensen Europa – USA. Ett marxistiskt svar till J. J. Servan-Schreibers "Den amerikanska utmaningen". (1969) Partisan, 111 s.

Niklasson, S., Rätt och beslut i EEC. (1969) Lund, Studentlitteratur, 125 s.

Bernitz, U., Europeisk marknadsrätt. (1969) Jurist- och samhällsvetarförb. 86 s.

Kleppe, P., EFTA – NORDEK – EEC. Analys av de nordiska ländernas integrationsproblem. (1969) Studier och debatt (SNS) 273 s.

Pålsson, L., EEC-rätt. (1970) Lund, Studentlitteratur, 150 s.

Bergquist, M., Sverige och EEC. (1970) Norstedt.

(Av Handelsdepartementet utgivna skrifter)

1. EEC under andra halvåret 1970.

2. Davignon-rapporten, Werner-rapporten.

3. Sveriges utrikeshandel under 60-talet mot bakgrund av marknadsbildningarna i Europa.

4. EEC:s handelspolitik.

5. EEC under första halvåret 1970.

6. Inför Sveriges EEC-förhandlingar.

14.1.7 Strategi

Med strategi menas här det sätt varpå en stat använder sina militära, politiska och ekonomiska resurser för att uppnå utrikespolitiska målsättningar.

Det är relativt väl sörjt med litteratur på svenska på detta område. Större delen av de översättningar som kommit till stånd har initierats av Utrikespolitiska institutet.

En mindre del av utgivningen är teoretisk inriktad. Det mesta som kommer ut är enklare debattinlägg och samtidshistoriska översikter. Utgivningen domineras också av litteratur om militär strategi t ex försvarsfrågor och nedrustningsfrågor, medan t ex diplomati och allianspolitik berörs mer sporadiskt.

Hittills har den utländska litteraturen dominerats av den anglosaxiska litteraturen, men det börjar nu komma mycket böcker på detta område även från Frankrike och i synnerhet från Västtyskland.

Förslag på utländska böcker lämpliga att översätta till svenska

Schelling, T. C.,	The Strategy of Conflict. Camb. Mass. 1960
Levine, R. A.,	The Arms debate. Camb.Mass. 1963.
Iklé, F. C.,	How Nations negotiate. New York 1964.
Waltz, K. N.,	Man, the State and War. A theoretical analysis. New York (1959) Paper ed. 1965.
Schelling, T. C.,	Arms and Influence. New Haven 1966.
Beaton, L.,	Politics of Arms Control. New York 1969.
Galtung, J.,	Cooperation in Europe. Oslo 1970.
von Weiszäcker, C. F., (ed.)	Kriegsfolgen und Kriegsverhütung. 1970.
Rapoport, A.,	Strategy of Conscience.

Litteratur om strategi som utkommit i Sverige 1960–1970

Sköld, N.,	Avrustning – maktbalans och avspänning. (1961) Tiden, 178 s.
Gihl, T.,	Om freden och säkerheten. Nationalism och internationalism. (1962)
Scholander, A. F. E., & Hedberg, J.,	Moderna kärnvapen. (1962) Folkförsvaret, 334 s.

Rastén, A., Atlantpakten och kärnvapnen. (Världspolitikens dagsfrågor 1963:1)

Le Ghait, E., Kärnvapen och strategi – en studie i terrorbalans. (1963) Partisan, Rabén & Sjögren, 155 s.

Kahn, H., Tankar om det otänkbara. (1963) Aldus/Bonnier, 236 s.

Manstein, B., Kärnvapenkriget och civilbefolkningen. Illusion och verklighet. (1963) Gbg: Zinderman.

Sovjetunionens säkerhetspolitiska problematik. (Säkerhetspolitiska studier nr 1, 1964)

Holm, E., Vägen till provstoppet. (Världspolitikens dagsfrågor 1963:12)

Jacobsson, G., Kan vi försvara oss? (Nordisk fredsdebatt 1964:1)

Kennedy, J. F., Fredens strategi. (1964) Aldus/Bonnier, 189 s.

Strachey, J., Att förebygga krig. (1964) Verdandi-debatt, 256 s.

Edeen, A., Den strategiska debatten i Sovjetunionen. (Strategisk bulletin 1965:2)

Goldmann, K., Amerikansk säkerhetspolitik och krisen inom NATO. (Strategisk bulletin 1965:1)

Kaufmann, W. W., McNamara-strategin. Amerikansk militärfilosofi under 1960-talet. (1965) Utg. i samarbete med Utrikespolitiska institutet. Rabén & Sjögren, 229 s.

Myrdal, A., Nedrustning – realitet eller utopi. (Försvar i nutid 1965:4)

Ahlmark, P., Kärnvapen och försvar. (1965) Utg. av Folkpartiets ungdomsförbund, 47 s.

Holm, E., Kan småstaterna försvara sig. (Försvar i nutid 1965:3)

Vätebomben och civilförsvaret. (Nordisk fredsdebatt 1964:6)

Birnbaum, K-E., Fredsforskning. (Försvar i nutid 1965:2)

Wieslander, H., I nedrustningens tecken. (1966) Akad. avh. Gleerup, 352 s.

Birnbaum, K. E., Sverige och kärnvapenfrågan. (Strategisk bulletin 1965:6)

Sköld, N., De första stegen mot nedrustning. (Strategisk bulletin 1966:1)

Svahnström, B., Ett kärnvapenfritt Norden. (Nordisk fredsdebatt 1965:7)

Beaufre, A., Modern strategi för fred och krig. (1966), Prisma, 341 s.

Lindholm, S., Strategi och samvete. (Strategisk bulletin 1966:4)

Nihlén S.,	Modern strategi. (Världspolitikens dagsfrågor 1965:12)
Goldmann, K. (red)	Strategi i öst och väst. SOU 1966:18.
Åhslund, B.,	Vår tids krig: subversion eller gerilla. (Strategisk bulletin 1965:5)
Andrén, N.,	Power-balance and non-alignment. (1967) Almqvist och Wiksell, 212 s.
Brodin, K.,	Bonn och säkerheten i Europa. (Strategisk bulletin 1967:1)
Schulman, M. D.,	Bortom det kalla kriget. (1967) Utg av Utrikespol. Inst., Rabén & Sjögren, 125 s.
Holst, J. J.,	Antirobotvapen – hot eller löfte? (Strategisk bulletin 1967: 2/3)
Pettersson, L.,	Psykologiskt försvar i fred och krig. (Försvar i nutid 1966:6)
Edelstam, A.,	Nedrustningsfrågan. (Strategisk bulletin 1968:4)
Andrén, N.,	Den totala säkerhetspolitiken. (Strategisk bulletin 1968:1/2)
Grape, L., & Ysander, B-C.,	Säkerhetspolitik och försvarsplanering. (Studier och debatt 1967:2)
McNamara, R. S.,	Säkerhetens innebörd. Tankar från min tid som försvarsminister. (1968) Utg av Utrikespol. Inst., Rabén & Sjögren.
Marcus, S.,	Administrativt försvar. (Försvar i nutid 1968:5)
Prawitz, J.,	Världsplanering för fred. (Försvar i nutid 1969:3)
Bock, S.,	För kollektiv säkerhet i Europa. DDR:s europapolitik. (1969) 47 s.
Aron, R.,	Modernt strategiskt tänkande. (Strategisk bulletin 1969:4)
Sköld, N.,	Styrkebalans, stabilitet, säkerhet. (Försvar i nutid 1969:4)
Bringmark, G.,	Europas säkerhet – en debatt och dess bakgrund. (Försvar i nutid 1970:2)

14.1.8 Slutsatser och sammanfattning

Ett genomgående drag i den svenska utgivningen på dessa fem områden är att det saknas litteratur av typ standardverk och referenslitteratur. I många fall saknas det kanske kommersiella skäl för förlagen att ge ut denna typ av böcker, då man bedömer marknaden som för liten. Förlagen sade sig dock vara intresserade av att ge ut böcker med lång försäljningstid. Ett starkt skäl för förlagen att ge ut en viss bok är om den kan användas i undervisning, t ex som kursbok. Utgivningen verkar i viss mån också fungera så att kommer det ut en bok om ett speciellt ämne följer lätt fler böcker om samma ämne efter.

Ett annat problem med denna typ av litteratur är att det tycks vara svårt att få svenska författare att skriva mer omfattande böcker. Det är naturligtvis i hög grad en ekonomisk fråga. Personer som har de nödvändiga fackkunskaperna har inte råd att satsa den tid som behövs för att skriva.

När det gäller den översatta litteraturen kan brister i utlandsbevakningen hos förlagen vara ett skäl till att vissa bra böcker aldrig blir översatta. Där skiljer det sig säkerligen mellan olika förlag. Vissa förlag satsar mer på svensk originallitteratur, medan andra till största delen ger ut översättningar och då har en bättre utlandsbevakning.

Det råder dock stor brist på bra översättare för litteratur på dessa områden, särskilt när det gäller icke engelskspråkig litteratur. Personer som har språkkunskaperna saknar ofta de nödvändiga fackkunskaperna och kan inte den terminologi och de begrepp som används. Det är därför svårt att få utländska böcker bra översatta.

14.2 *Bokutgivningen om Latinamerika i Sverige*[1]

14.2.1 Allmänna förutsättningar

Bokutgivningen om Latinamerika i Sverige står naturligtvis framförallt i samband med det intresse den svenska *allmänheten* har eller förväntas hysa för detta område. Men den är också beroende på tillgång på lämpliga och/eller hugade *författare* och *översättare* samt på förlagens *litteraturkännedom* på detta område.

Den svenska allmänhetens intresse för Latinamerika och andra utomeuropeiska områden har fram till 1960-talet alltid varit blygsamt. Detta innebar att böcker om Latinamerika sällan utgjorde mer än en handfull om året och ofta mindre. Böckerna tillfredsställde främst ett behov av reseskildringar som kanske är relativt konstant. Det ökade intresse för Latinamerika som kunde noteras vid tiden för andra världskrigets slut stod vidare i samband med önskan om kontakt med en icke-krigshärjad världsdel, av intresse för både affärsfolk och utvandrare. Tendensen antyds av titeln till Martin Rogbergs 1945 utgivna resereportage: "Följ med till framtidslandet". När Latinamerika under 1950-talet inte längre framstod som något "framtidsland" avtynade den svenska allmänhetens intresse åter.

Under 1960-talets lopp har den svenska allmänheten på ett helt annat sätt än förr blivit medveten om de s k u-länderna och deras problem. Intresset var till en början koncentrerat till Afrika. Genom Castro-revolutionen 1959 och den dramatiska händelseutveckling kring ön som kulminerade med raketkrisen 1962 kom emellertid också Latinamerika i viss mån in i bilden. I samband särskilt med Vietnamkriget blev den svenska opinionen under 1960-talets andra hälft märkbart radikaliserad, framförallt vad ungdomen beträffar. Detta innebär ökad lyhördhet för den gerillaverksamhet som efter kubanskt föredöme uppflammat i Latinamerika. Denna verksamhet hade på Latinamerikas landsbygd 1966 redan passerat sin kulmen och fick sedan ett hårt slag genom "Che" Guevaras död 1967. Det oaktat fortsatte det svenska intresset, som

[1] Originalversionen av den 8 februari 1971 författad av fil dr Magnus Mörner, Latinamerikainstitutet. Reviderad av civilekonom Weine Karlsson juli 1972.

manifesterades både i de allmänna massmedia och i artikel- och bokutgivning, att främst vara knutet till just denna aspekt av det latinamerikanska skeendet. Den stadsbaserade gerillan och den latinamerikanska urbanisering som är dess bakgrund har knappast givit upphov till ett lika påfallande publikintresse.(1)[1]

Då vi understrukit det politiska Latinamerika-intressets stora betydelse bör samtidigt påpekas att detta fått mycket klarare uttryck i artikelmaterialet än i bokutgivningen, där reseskildringar av mer eller mindre traditionell typ fortsatt att utgöra ett betydande inslag. Det förefaller emellertid mycket sannolikt att det politiska, delvis emotionella svenska intresset för Latinamerika överlag verkat pådrivande och stimulerande. Det under 60-talet ökade intresset för översatt latinamerikansk skönlitteratur tyder t ex härpå. Televisionen och radion har alltmer utvidgat sin bevakning av Latinamerika. Detta gäller också dagstidningarna. 1970 inrättade Dagens Nyheter som första svenska tidning en permanent redaktion i Latinamerika (Buenos Aires). Trots att SIDA hittills med få undantag lämnat Latinamerika utanför sin direkta biståndsverksamhet, bidrar denna institution bl a genom stipendier för svenska journalister till att stödja de opinionsbildare som intresserar sig för denna kontinent. Det är troligen ofrånkomligt att den svenska allmänhetens intresse för Latinamerika även i framtiden kommer att växla beroende på inte minst den politiska händelseutvecklingen både i Latinamerika och i andra avlägsna länder som konkurrerar med denna världsdel om vår uppmärksamhet. Särskilt den pågående internationaliseringen av skol- och universitetsstudierna men även det ökade intresset för u-länder inom folkbildningen gör det dock sannolikt att det svenska Latinamerika-intresset på längre sikt snarast kommer att öka.

Originalarbeten

De svenska författare som på 1950-talet var lämpliga och/eller hugade att skriva om Latinamerika för svensk publik var ganska lätt räknade. En del reseskildringar vittnade t ex vältaligt om att författarna var okunniga i spanska (eller portugisiska) och även i övrigt mycket illa förberedda för sin uppgift.(2) Tack vare 1960-talets ökade intresse för Latinamerika har både förlag och läsare så småningom kommit att ställa högre krav på författarna. Tidningarnas recensioner vittnar t ex härom. Samtidigt har de kraftigt förbättrade utsikterna till försäljning av arbeten med latinamerikanskt ämne gjort det mödan värt för författarna att lägga ned mer arbete på sina produkter. Ett gott exempel på både omfattande förberedelser och publikframgång är Sven Lindqvists lysande reportage "Slagskuggan" från 1969.(3)

En liten grupp specialiserade vetenskapsmän, vilkas vetenskapliga arbeten framläggs på svenska, engelska eller andra språk, har också, ibland i bokform, skrivit för en bredare svensk publik. Deras vetenskapliga arbeten utkommer ibland i Sverige, i andra fall utomlands.(4) Exempel finns vidare på att utländska författare fått sina manuskript översatta till svenska och utgivna i Sverige, alltså en marginell typ av originalarbeten.(5)

[1] Siffra inom parentes, t ex (1) hänför sig till en separat notförteckning i slutet av kapitel 14.

Översättningar

Svenska originalarbeten om latinamerikanska realia har givetvis kompletterats med översättningar av utländska arbeten. Därtill kommer översättningar av latinamerikansk skönlitteratur till svenska. Hur har urvalet skett? En genomgång av översättningsböckerna om Latinamerika gör ett ganska godtyckligt intryck. Sannolikt har direkta förlagskontakter spelat en större roll för urvalet än konsultationer med sakkunniga och kännedom om den internationella kritiken av arbetena i fråga. Svårigheten att framförallt finna kompetenta översättare från spanska och portugisiska har väl också påverkat urvalet. Man har emellertid i en del fall t o m översatt böcker som utkommit om Latinamerika på ett så pass litet känt språk som holländska.(6)

Frågan om översättningarnas kvalitet är särskilt allvarlig när det gäller skönlitteratur. Vad beträffar lyrik har det blivit vanligt att översättningarna utförs i samarbete med en språkman och en svensk diktare.(7) Hela översättningsproblemet förtjänar att i högre grad än vad som hittills skett uppmärksammas av förlag och recensenter.

14.2.2 Bokutgivningens utveckling sedan 1959

Fil kand Miguel Benito vid Kungl Biblioteket har på Latinamerika-institutets uppdrag utfört undersökningar av det bok- och artikelmaterial som åren 1959–1971 utgavs i Sverige om Latinamerika. Följande framställning grundas på hans arbeten: boken "Latinamerika i svensk bibliografi, 1959–1969" (Stockholm, 1971) och bibliografin för perioden 1970–1971 i Latinamerika-institutets tidskrift Ibero-Americana, vol. II (1972). De 545 böcker och broschyrer om Latinamerika som 1959–1971 utkom i vårt land fördelar sig tidsmässigt på följande sätt (prel uppgifter för 1971):

1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	Totalt
26	26	21	30	34	25	33	35	38	68	74	68	67	545

En såvitt möjligt uttömmande genomgång av tidskriftsartiklar för samma period har givit följande siffror:

1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	Totalt
39	45	52	57	52	40	82	64	62	80	109	113	99	894

Såväl bok- som artikelproduktionen uppvisar markanta uppgångar i slutet av 1960-talet. (Obs. "Che" Guevaras död 1967!) Efter att ha legat på en relativt jämn nivå av 25–35 böcker om året 1959–1967 fördubblades bokutgivningen 1968 till nära 70 böcker, en nivå som därefter bibehållits. Bilden är inte lika klar för artikelproduktionen. Denna uppvisar en svagt ökande trend 1959–1967. Skillnaden mellan åren 1964 och 1965 kan delvis bero på tillfälligheter. Under 1968–1969 inträffar emellertid en höjning till en avgjort högre nivå.

I bilaga 14 redovisas fördelningen av bok- och artikelproduktionen på ämnen och länder i detalj. Av de 1959–1971 utgivna 545 böckerna och

broschyrerna utgjordes 455 av realia, 90 av skönlitteratur och litteraturhistoria. Av realiaarbetena behandlade 163 Latinamerika i dess helhet medan 292 ägnades åt enskilda länder eller regioner. De senares andel tenderar att öka, vilket följande tablå visar:

	1958(8)	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971
Realiaböcker totalt	13	23	18	13	25	27	21	27	27	33	61	65	60	55
Därav översättning	6	9	2	5	7	6	6	7	4	8	14	29	27	16

Siffrorna antyder att översättningarna i en framtid kan komma att spela en viktigare roll än under 1960-talet. Det stora antalet originalarbeten under vissa år visar samtidigt att Sverige redan har en anmärkningsvärd "författarpotential" på området.

De största ämnesgrupperna inom kategorin realiaböcker (455) utgjordes av politik (89), allmänt (82) och geografi (79), dvs främst reseskildringar. Av de 292 realiaböcker som behandlade vissa länder eller grupper av länder stod Mexiko för det största antalet (61). Därefter följde Kuba (52) och Brasilien (45). Vi hänvisar f ö till de tabeller som återfinns i *bilaga 14*.

Ökningen av bokutgivningen om Latinamerika bör givetvis ses mot bakgrund av den totala svenska bokproduktionens tillväxt under perioden (se bilaga 14), som ju står i samband med "pocketbok-revolutionen". Den ter sig emellertid inte desto mindre anmärkningsvärd. Sannolikt ter sig tillväxten också relativt snabb i jämförelse med andra europeiska länder.

14.2.3 Regional- och ämnesmässig fördelning

Som redan påpekats behandlar inemot en tredjedel av de realiaböcker som 1959–1971 utgavs om Latinamerika området i dess helhet. Andelen har varierat kraftigt från år till år varför någon tendens till förändring ännu ej kan urskiljas. Man skulle vänta att ökad kännedom skulle leda till att andelen böcker om "Latinamerika" – ett begrepp som är nästan lika vagt som "Europa" – minskade till förmån för länderstudier. Böcker om "Latinamerika" kan emellertid självfallet ändå genom länderuppdelning belysa kontrasterna inom området, vilket en del gjort.

Latinamerika. Allmänt. En särskilt allsidig översikt av Latinamerika är den som 1966 utgavs av Hans W:son Ahlman.(9) Kartboken "Vår värld-Latinamerika" som utgavs 1968 av Utrikespolitiska institutet är också avsedd för "nybörjaren".(10) Andres Küngs 1969 publicerade "Latinamerika – reform eller stagnation" är en utmärkt, till större delen länderuppdelad översikt, som dock främst beaktar de politiska förhållandena.(11) Något större behov av ytterligare översikter av denna art (original eller översättningar) föreligger knappast, förutsatt att nya upplagor kontinuerligt sörjer för att de snabba förändringarna i Latinamerika, ekonomiskt, politiskt och socialt, vederbörligen registreras.

I sammanhanget skall också observeras att den "bredvidläsningsbok" om Latinamerika för skolungdom som 1970 utgavs av Sven Wernström var synnerligen bristfällig.(12)

Latinamerika. Reseskildringar. Många läsare, som inte gärna läser en handbok, tar däremot gärna del av reseskildringar. Dessa kan därför spela en stor roll för både information och opinionsbildning. Martin Rogbergs "Följ med till framtidslandet" (1945), Artur Lundkvists "Vulkanisk kontinent" (1957)(13) och Sven Lindqvists "Slagskuggan" (1969) som var och en genom sin intresseinriktning och tendens är kännetecknande för sin epok, har alla spelat en sådan roll. Andra reseskildringar, t ex Rolf Blombergs talrika böcker,(14) har framförallt varit av underhållande natur. Slutligen finns det en grupp böcker, som, samtidigt som de återger intryck från Latinamerika, närmast är att betrakta som skönlitterära.(15)

Latinamerika. Ekonomi. Med tanke på den ekonomiska problematikens stora betydelse inte bara för svenskt näringsliv utan också för den politiska debatten är det häpnadsväckande att ingen aktuell ekonomisk översikt av Latinamerika i bokform utgivits på svenska.(16) Om ingen lämplig författare finns att tillgå i landet, finns det åtskilliga färska utländska arbeten, som från olika utgångspunkter analyserar Latinamerikas ekonomi.(17)

Latinamerika. Geografi. Situationen är något bättre när det gäller geografi. Bl a finns ett rätt fylligt avsnitt om Latinamerika i Natur och Kulturs serie Allmän världsgeografi.(18) Samma förlag publicerade också ett vackert illustrerat, översatt arbete om Latinamerikas natur, vars användbarhet dock begränsas av pris och format.(19) Mer geografisk litteratur – alltså åtskild från reseskildringar och reportage – skulle fylla en uppgift. Kanske dock snarare när det gäller de viktigare länderna eller grupperna av länder än Latinamerika i dess helhet.

Latinamerika. Historia. Magnus Mörners omfattande översikt från 1957 utkom 1969 i sin tredje, reviderade upplaga. Den är till större delen länderuppdelad.(20) Mer summariska är två översikter som översatts från engelskan.(21) Socialhistoriska aspekter tas upp i en annan bok av Mörner.(22) En ekonomisk-historisk tolkning, som redan tidigare livligt uppmärksammats i debatten, har nyligen utgivits på svenska: André Gunder Franks bok om underutveckling och kapitalism i Latinamerika.(23) I övrigt har av Latinamerikas historiska utveckling nästan bara erövringens epok (1492–1580) uppmärksammats i bokutgivningen, främst genom översättningar.(24)

Latinamerika. Politik. Kontrasten mellan kvantitet och kvalitet är särskilt påfallande när det gäller litteraturen om Latinamerikas politik. Den enda översikten – vid sidan av Küngs mer allmänt hållna arbete – förefaller att vara det 30-tal sidor som Göran G. Lindahl disponerade för Latinamerika i en handbok om "Utländsk statskunskap" från 1965.(25) Bland översättningar kom John Gerassis mediokra reportage, som mycket opportunt utkom i Sverige 1967, att här spela en ur internationell synpunkt överraskande stor roll för åsiktsbildningen.(26) Boken har dessbättre sjunkit i bakgrunden sedan Lindqvists arbete 1969 utkommit. Det kontroversiella förhållandet mellan Latinamerika och USA har belysts från olika aspekter i böcker av alla slag men en fylligare

framställning av Latinamerikas roll i världspolitiken saknas. Det intresse som världsdelen ägnats av t ex norska fredsforskare, har ännu ingen motsvarighet i Sverige.(27) Det förefaller paradoxalt nog med tanke på hur talrika bidragen till Latinamerikas "politik" varit, att finnas ett betydande behov av både handböcker och olika tolkningar på detta område. Angående kyrkans ställning finns t ex endast en kort broschyr.(28) Självfallet är emellertid böckernas "livslängd" mycket begränsad. Det gäller därför för svenska förlag att snabbt notera nyheter av värde på den internationella bokmarknaden.

Latinamerika. Sociala förhållanden. Medan de sociala förhållandena i Latinamerika ägnats rätt stor uppmärksamhet i massmedia, är de illa belysta i bokutgivningen. Det finns ingen översikt över den fackliga rörelsen, (29) ingen framställning av latinamerikansk urbanisering. Undervisningsförhållandena skulle också förtjäna en särskild framställning, latinamerikanska attityder till kvinnans ställning i samhället, familj och sexualliv likaså. Däremot kommer de agrara problemen att behandlas i en kommande bok av Sven Lindqvist.

Latinamerika. Kultur. Bertil Malmbergs lilla pocketbok "Det spanska Amerika i språkets spegel" är en utmärkt introduktion till latinamerikansk kultur.(30) I övrigt är litteraturen mager: ingen konsthistorisk översikt, ingen litteraturhistoria i bokform,(31) ingen sammanfattning rörande massmedia. Om författare till originalarbeten saknas i Sverige, finns det däremot ganska gott om böcker att översätta på detta område.

Latinamerika och Sverige. En fyllig översikt av de svensk-latinamerikanska förbindelsernas historia utkom redan 1951.(32) De strikt ekonomiska belyses i Exportföreningens 1970 utgivna broschyr om svenska produktionsinvesteringar. De svenska företagens etablering i Latinamerika i början av 1900-talet har belysts i Harald Runbloms akademiska avhandling.(33) Latinamerikasvenskarnas förhållanden och attityder har däremot ej skildrats på sätt som skett i fråga om en del andra u-länder.(34)

Mexiko. Fastän inte mindre än 61 böcker utkommit om Mexiko under tiden 1959–1971, saknar man en motsvarighet till Ivan Linds förträffliga, men nu helt föråldrade, lilla översikt från 1951. (35) Bland översättningar märks tre av sociologen Oscar Lewis bekanta arbeten.(36) Arkeologi och erövringshistoria är mycket väl tillgodosedda,(37) en senare tids utveckling däremot ej.(38)

Mellanamerika. De mellanamerikanska länderna är så när som på den oroliga politiken i Guatemala försummade i bokutgivningen.(39) Det bästa svenska reportaget härifrån kom ut på 50-talet.(40)

Västindien. I detta område är det naturligtvis det före 1959 bortglömda Kuba som på 60-talet framför allt uppmärksammats. Under åren 1962–1965 utgavs fyra entusiastiska reportageböcker av svenskar från ön.(41) En ambitiös översikt utgavs 1969 av en radikal studentgrupp som besökt Kuba.(42) 1970 följde en liknande översikt av en borgerligt orienterad författare.(43) Bland översättningarna märks framför allt tal och skrifter av Fidel Castro och "Che" Guevara.(44) Översatta arbeten om Kuba tillgodosåg länge främst positiva tolkningar men ett par bekanta kritiska arbeten har nyligen utgivits i Sverige.(45) En fördjupad syn på

Kuba skulle främjas av översättningar av t ex en antologi av Fernando Ortiz klassiska arbeten om afrokubanerna.(46) Kuba bör också insättas i sitt västindiska sammanhang. De svenska böcker som belyser livet i Västindien utanför Kuba är fåtaliga.(47)

Norra Sydamerika. Detta område är f n bäst belyst av svenska reseskildringar, delvis av hög kvalitet, såsom Georg Dahls och Lars Perssons från Colombia(48) och Rolf Blombergs från Ecuador.(49) För Ecuador finns också en användbar liten översikt av David Bergqvist.(50) För Colombia gäller snarast att den svenske läsaren med reseskildringarnas hjälp får en fyllig bild av livet i landets avlägsnaste hörn, men att böcker om livet i städerna och samhällsproblemen på nationell nivå saknas. En översättning av "gerillaprästen" Camilo Torres skrifter skall dock noteras.(51)

Västra Sydamerika. Det svenska intresset för "Che" Guevaras, Hugo Blancos och Héctor Béjars revolutionära verksamhet vid mitten av 1960-talet speglades främst i tidskriftsartiklar men också i några böcker.(52) Stillahavsländerna belyses också speciellt i Lindqvists "Slagskuggan". I övrigt har området och dess problem varit ganska försummade i svensk bokutgivning även om några böcker utkommit om Allendes Chile. Med tanke på de intressanta strukturförändringar som pågår i hela det andinska området, vore det angeläget att få fram mer litteratur.(53)

Laplataområdet. Denna del av Latinamerika var på 1940- och 50-talen den i Sverige mest omskrivna. Sedan Perón störtades 1954 har det svenska intresset minskat på ett påfallande sätt. Eftersom Argentina och Uruguay knappast bjuder på exotiska och extremt fattiga miljöer kunde de inte tillgodose 1960-talets speciella intresseinriktning i Sverige. Ett undantag skall emellertid noteras: boken "Utveckling i baklås" som 1969 utgavs av en grupp Stockholmsakademiker och även inbegriper Brasilien.(54)

Brasilien. Detta land står för ungefär 1/3 av Latinamerikas areal och befolkning. Av de 455 svenska realiaböcker från tiden 1959–1971 som ägnas olika länder i Latinamerika, svarar dock Brasilien endast för 45. Bland reseskildringar märks sådana som belyser svensk mission, särskilt pingstvännernas, i landet.(55) En anmärkningsvärt väl dokumenterad realiabok av nytt slag är Tomas Gerholms och Irène Matthis "Fallet Brasilien. En studie i kapitalismens kris och revolutionens möjligheter".(56) Bland översättningar märks böcker av Josué de Castro och Helder Camara.(57) Däremot översattes förvånande nog aldrig något arbete av den världsbekante sociologen Gilberto Freyre. Inte heller något av de modernare men mindre välskrivna arbeten som utgetts av nu verksamma brasilianska samhällsvetenskapare.(58) Indianernas öde har uppmärksammats i enstaka böcker men framförallt i massmedia.(59) Brasiliansk kultur är nästan bortglömd. Utan tvivel uppvisar det väldiga Brasilien särskilt stora luckor i svensk bokutgivning.

Skönlitteratur. I fråga om sedan 1959 översatt latinamerikansk skönlitteratur leder nobelpristagaren Miguel Asturias stort med elva böcker närmast följd av 1971 års nobelpristagare Pablo Neruda med sex böcker.(60) Rómulo Gallegos vars kandidatur till priset var aktuell i

början av 1960-talet kommer trea med fyra.(61) Jorge Amado hör till de få brasilianer som är representerade. Arne Lundgren utgav 1963 en utmärkt antologi av latinamerikanska noveller.(62) Latinamerikansk lyrik har snarare presenterats i tidskrifter än i böcker; latinamerikansk dramatik inte alls.

Frågan huruvida latinamerikansk skönlitteratur i regel är smältbar och förståelig för en bredare svensk publik kan naturligtvis ställas. Speciellt intresserade kan å andra sidan ofta spanska. Deras studium av originalversionerna skulle kunna underlättas genom utgivandet av ordlistor sådana som den Studentlitteratur utgivit till ett verk av Enrique Larreta.(63) Det förefaller emellertid som om särskilt översättningar av fler sådana latinamerikanska romaner och noveller som tar upp samhällsproblem skulle ha en uppgift att fylla.(64) De bör i så fall förses med förklarande inledningar och kommentarer.

14.2.4 Slutsatser

Vår genomgång av bokutgivningen om Latinamerika i Sverige, främst för åren 1959–1971, har givit vid handen att den gjort en avsevärd expansion sedan 1950-talet. Den är emellertid mycket ojämnt fördelad både i ämnesmässigt och regionalt hänseende. Kvalitativt är den, som väl är ofrånkomligt, alltjämt ojämn men en viss kvalitetshöjning har kunnat konstateras. Samtidigt som antalet lämpliga och/eller hugade svenska författare ökat, tycks också förlagens intresse av att publicera översättningar om området ha blivit större, vilket givetvis återspeglar allmänhetens ökade medvetenhet om Latinamerika och dess problem.

Innan vi ger oss in på frågan om hur en bättre balans skall kunna åstadkommas inom bokutgivningen kan det vara lämpligt att stanna vid ett par andra frågor. Vad är det som stora grupper svenskar ytterligare behöver veta om Latinamerika? I vilka fall är böcker och inte andra kommunikationsmedier den bästa formen?

Svensk allmänhet tar f n emot ett enormt nyhetsflöde genom television, radio och tidningar om yttervärlden, inte minst u-länderna. Det ligger emellertid i sakens natur att detta flöde än koncentreras till ett område, än till ett annat. Ofta presenteras aldrig bakgrunden till dagshändelserna. Det är alltså sådant bakgrundsmaterial som den av omvärlden intresserade svensken ofta efterlyser. Vidare behöver han ibland material för att kunna ta ställning i frågor som direkt berör honom: Bör Sverige utvidga sitt bistånd till Latinamerika? Till vilka länder? I vilken form? Vilken roll spelar svenska företag och svensk mission i Latinamerika? I sådana fall gäller det att både presentera elementära fakta och olika åsikter om problemet. När det gäller de europeiska länderna har svensken i allmänhet intresse av turistinformation – i vid bemärkelse. Latinamerikaresenärerna är emellertid ännu relativt fåtaliga och är dessutom i regel lika väl betjänta av en guide på engelska eller annat språk.(65) Om man till sist också vågar anlägga ett vidare perspektiv förefaller det att svensk allmänhet bör påminnas om att Latinamerika inte bara är ett "u-landsområde" utan också, trots sina delvis indianska och afrikanska kulturtraditioner, en del av Västerlandet.

Dess kultur är därför för oss mindre svårtillgänglig än övriga u-länders.

Inte bara för nyhetsmaterialet utan också för t ex natur, arkitektur, filmkonst är naturligtvis televisionen det mest lovande kommunikationsmediet. Politisk och kulturell debatt belyses däremot särskilt väl i tidskrifter, särskilt om tidskriften i fråga är känd för att hysa intresse för latinamerikanska problem så att intresserade följer med den. Ekonomiska konjunkturförändringar likaså. Böcker och broschyrer blir däremot ofrånkomliga när det gäller att presentera det bakgrundsmaterial vi talat om.

Svenska författare har givetvis speciella förutsättningar att skildra Latinamerika för svensk publik. Det finns också anledning att gärna se att det lilla men växande antal svenskar som vetenskapligt och i internationella sammanhang ägnar sig åt Latinamerika, presenterar sina rön i populär svensk form. Å andra sidan bör översättningar inte bara ses som ett "nödvändigt ont", när svenska författare inte finns att tillgå. Framför allt är det viktigt att låta latinamerikanerna själva komma till tals. I viss utsträckning kan detta ske genom utgivandet av antologier – såsom de vilka utgivits av Magnus Mörner och Pierre Schori.(66) I andra fall behöver hela böcker presenteras för att komma till sin rätt. De viktigaste inläggen i den internationella diskussionen bör också framläggas på svenska – utan längre dröjsmål. Det är i detta sammanhang tråkigt att notera att t ex ett förlag sommaren 1972 uppger sig ha låtit översätta två standardverk från 1969–1970 men av marknadshänsyn tvingats uppskjuta utgivningen.(67) Skulle detta vara ett mera utbrett fenomen, borde kanske stödåtgärder övervägas. Hittills har översättningarna om Latinamerika ensidigt gynnat anglosaxiska arbeten. Eftersom engelska är det i Sverige mest utbredda utländska språket, borde man tvärtom ägna speciellt intresse åt sådana böcker som utges inte bara på spanska och portugisiska utan på franska, tyska och slaviska språk.

Med tanke på de svenska förlagens påtagliga intresse för Latinamerika vill vi inte vid denna tidpunkt föreslå några mer omfattande stödåtgärder. Ur Latinamerika-institutets synpunkt finns det dock några områden där stödåtgärder framstår som synnerligen angelägna:

1. *Frågan om bevakningen av nyheter på den internationella bokmarknaden.* Denna bevakning förefaller bristfällig och borde förbättras. Särskilt när det gäller de böcker som utges i Latinamerika är detta en rätt besvärlig uppgift. Som i *bilaga 14* närmare berörs fungerar Latinamerika-institutet f n som ett dokumentationscentrum för realialitteraturen. Ibero-amerikanska institutet i Göteborg är landets viktigaste centrum för skönlitteraturen. Instituten skulle emellertid behöva ytterligare resurser för att utbygga en snabb dokumentationstjänst av den art som skulle kunna direkt biträda förlagen i detta värv.
2. *Frågan om granskning av arbeten innan de utges.* Både manuskript till originalarbeten och utländska arbeten, vilkas utgivande övervägs, borde regelmässigt underkastas en grundlig sådan granskning. En språkgranskning av översättningar ter sig inte mindre angelägen. Förlagen verkar emellertid att ofta sakna förståelse för denna aspekt och kanske disponerar man ej heller medel för ändamålet. Granskningshonorar är

nämligen notoriskt låga. Det förefaller som om någon form av subventioner för att bekosta granskningsarbeten av sakkunniga skulle lösa detta problem och minska antalet av genanta sak- och översättningsfel som hittills är så vanliga. Även om dessa upptäcks av nitiska recensenter är ju skadan då redan skedd.

3. *Frågan om aktuell bakgrundsinformation.* Vi har redan understrukit att de på nutidsläget inriktade böckernas "livslängd" är kort. Nya, omarbetade upplagor kan lösa problemet, försåvitt tidigare upplagor hunnit bli slutsålda. Detta är emellertid långt ifrån alltid fallet. I många fall kan översikter i broschyrformat vara att föredra i stället för böcker. Utrikespolitiska institutets skriftserie "Världspolitikens dagsfrågor" har också ur Latinamerikas synpunkt visat sig användbar. Det skulle emellertid på latinamerikaintressets nuvarande nivå behövas en serie informativa broschyrer om latinamerikanska frågor som var något mer fylliga och även lämpade sig för undervisningsändamål. Latinamerika-institutet skulle se det som en uppgift att utge en sådan skriftserie. De förlagskontakter som hittills ägt rum har emellertid ej lett till någon lösning av den finansiella aspekten. En stödåtgärd skulle i detta fall lämpligast ta sig formen av en finansiell garanti till förlaget.

14.3 *Afrikalitteraturen i Sverige*[1]

14.3.1 Kort historisk återblick

Redan från tiden några århundraden före Kristus känner man till grekiska beskrivningar från Afrika. Omkring medeltiden är källorna mestadels arabiska, och därefter är det portugisiska sjöfarare, som huvudsakligen på 1500-talet beskriver olika afrikanska kustriken. Från 1600-talet finns det skildringar på främst engelska och tyska, och från senare hälften av 1700-talet har vi också dokument från en del svenska resenärer, t ex *Carl Peter Thunberg, Anders Sparrman* och *C B Wadström.* Sistnämnde Wadström hörde för övrigt till dem som möjliggjorde utgivandet av den från Amerika frigivne afrikanske slaven *Olaudah Equianos* märkliga självbiografi, Gustavus Vasa, The African, som kom ut 1789, och som inom fem år hade gått ut i nio upplagor på engelska. Först 1964 kom emellertid denna bok på svenska, Berättelsen om Olaudah Equiano eller Gustavus Vasa, afrikanen.

Mot slutet av 1700-talet och under 1800-talet kom en lång rad europeiska forskningsresande till kontinenten. Stor berömmelse nådde framför allt utforskaren av floden Nigers lopp, engelsmannen *Mungo Park, David Livingstone,* som genomkorsade vidsträckta områden i framför allt östra Afrika, samt deras landsmän *J H Speke* och *Samuel White Baker,* som letade efter Nilens källor, och respektive resejournaler blev snabbt översatta också till svenska. (Däremot har av någon anledning Spekes minst lika berömda kollega i Östafrika, *Richard Burton,* ej översatts till svenska.) Den amerikanske journalisten *H M Stanleys* många äventyrliga färder är ej mindre bekanta, och från Sverige reste anglovärmlänningen *Charles Andersson* till södra Afrika och berättade om hårresande äventyr vid Sjön Ngami och Floden Okawango.

[1] Avsnittet är författat av bibliotekarie Nina Bergström. Den ursprungliga versionen skrevs i mars 1971. Vissa justeringar i juli 1972.

Ett par relativt nyutkomna sammanställningar på svenska av utdrag ur tidiga afrikafarares berättelser är *C G Widstrands* Afrikaresenärer, 1965, och *Ronny Ambjörnssons* Flodsökarna, 1969.

I forskarnas spår följde så småningom missionärer, och många är de, som mer eller mindre engagerande rapporterat från sina afrikanska verksamhetsfält. En svensk, som genom sina rapporter om förhållandena i Kongo-staten vid sekelskiftet åstadkom stor uppmärksamhet, var baptistmissionären *E V Sjöblom.* Välbekant missionär är också tysken *Albert Schweitzer,* vars berättelser från Lambarene under cirka tre årtionden med jämna mellanrum kom ut också på svenska. Den första, Mellan urskog och vatten, kom ut 1921.

I och med utforskningen av kontinenten och den därpå följande koloniseringen med mer eller mindre fast europeisk bosättning i Afrika från början av 1900-talet, kom litteraturen därifrån parallellt med missionärsrapporter eller reseskildringar från nu oftast något mindre strapatsrika och äventyrliga forskningsfärder så småningom att omfatta även mer vardagsbetonade skildringar, där den afrikanska miljön ej längre var huvudtema utan utgjorde bakgrund till de europeiska resenärernas eller nybyggarnas romaner, noveller eller självbiografiska framställningar. *Martin Tucker* har t ex i sin afrikanska litteraturhistoria (Africa in modern literature, 1967) bl a en lista på omkring 300 författare huvudsakligen av brittisk extraktion, som i sina romaner etc ofta rör sig i afrikansk miljö. Här skall endast erinras om några få av de mest kända, vilka också har översatts till svenska, exempelvis *Joseph Conrad, C S Forester, Joyce Cary, Graham Greene, Gerald Hanley, Elspeth Huxley, Evelyn Waugh, Ernest Hemingway, Saul Bellow* och *Romain Gary* samt bland skandinaver *Karen Blixen.*

14.3.2 Modern facklitteratur om Afrika

Först på 1950-talet börjar sedan i samband med de vaknande frihetsrörelserna och kampen för oberoende ett nytt slags afrikalitteratur växa fram, mindre exotisk, mer politiskt inriktad. Med Ghanas självständighet 1957 börjar avkoloniseringen, och intresset för det fria Afrika väcks så småningom; i Sverige tar det fart i början av 1960-talet, vilket bl a manifesterar sig i inrättandet av Nordiska afrikainstitutet 1962. Genom tillkomsten av detta institut har en mera systematisk bevakning av afrikalitteraturen i Norden kunnat inledas. Dels samlar man i dess bibliotek den viktigaste originallitteraturen på de stora språken och håller en samkatalog över africana i övriga vetenskapliga bibliotek i Norden, dels har man genom sin publikationsverksamhet kunnat täcka en del områden, där information i stort sett saknats på svenska, men där efterfrågan blivit allt större. Speciellt har man inriktat sig på moderna afrikanska samhällsförhållanden.

Några av de viktigaste faktaböckerna om Afrika, såväl svenska som utländska, ska här i korthet kommenteras.

Allmänna översiktsverk. Praktiskt taget det enda allmänna översiktsverk om Afrika som finns på svenska är (bortsett från ett par mycket

kortfattade men användbara utgivna av Sveriges Radio resp Dagens Nyheter) *Hans W:son Ahlmanns* Afrika med artiklar av auktoriteter inom olika områden. Den kom ut 1963 och är alltså vid det här laget i behov av en grundlig revidering om inte fullständig ersättning. På engelska finns ett par användbara handböcker, nämligen den av *Colin Legum* redigerade, Africa: Handbook to the continent, 3 uppl 1969, som särskilt i fråga om politik och ekonomi är mycket informativ. Nyhetsbyrån Reuters The New Africans, 1967, ger data om såväl politiska personligheter som stater, ekonomi och politik. *Ronald Segals* Political Africa, 1961, är fortfarande i många sammanhang mycket användbar, t ex i fråga om politiska partier och personligheter under befrielsekampens mest avgörande år. Väsentlig när det gäller källmaterial är *Colin Legum & John Drysdale* Africa Contemporary Record, som fr o m 1969 ges ut årligen. På franska bör man främst nämna tidskriften Jeune Afriques årsbok, som innehåller många värdefulla faktauppgifter och aktuellt statistiskt material. Den utges också på engelska.

Av översiktsverk inom mer speciella områden kan nämnas i fråga om *historia* främst den brittiske afrikaspecialisten och journalisten *Basil Davidsons* olika verk, många av dem översatta till svenska. Om forntiden skriver han t ex i Old Africa Rediscovered (på sv 1962: Svart forntid), om epoken 1400–1900 i Black Mother (sv övers 1963: Svart prolog). En översikt över historien från forntid till våra dagar ger han i Africa in History: Themes and Outlines (sv 1969: Afrikas historia) och företrädesvis samtidshistoria i Which Way Africa? (sv övers 1965: Vart går Afrika?). Hans senaste: The Africans, An Entry to Cultural History, 1969, är – ännu – ej översatt till svenska.[1] Främst den antika historien behandlar *R Oliver* och *J D Fage* i A Short History of Africa (på sv 1963: Afrikas historia) och den av förstnämnde Oliver utgivna The Dawn of African History (på sv 1961: Afrikas kulturarv). Av Oliver finns även The Middle age of African History (sv övers 1968: Afrikas medeltidshistoria). På franska finns *Robert Cornevin,* Histoire de l'Afrique noire des origins à nos jours, 1964. En intressant historiebok skriven av en afrikan, *Joseph Kizerbo* från Övre Volta, är Le monde africain noir. Histoire et civilisation, 1963. *Robert W July:* A History of the African People, som kom 1970, bör också nämnas i sammanhanget.

Mer tonvikt på det *etnografiska* har ett omfattande ryskt arbete, nämligen *A A Olderogge* och *I I Potekin:* Narodi Afriki, 1954, som sedan 1961 också finns tillgängligt i tysk översättning: Die Völker Afrikas, i två band. På svenska finns från 1962 *C G Widstrands* Afrikas folk, nu under omarbetning för nyutgåva.

Av allmänna arbeten om *politik* i Afrika har vi ett översiktligt svenskt i *Göran Hydéns* Politik och samhälle i Afrika (2 uppl 1969). Om panafrikanism och politiskt samarbete i övrigt handlar bl a *Colin Legums* Panafricanism (sv övers 1963: Panafrikanismen) och de ej till svenska översatta *Wallerstein, I,* Africa, the Politics of Unity. An Analysis of a Contemporary Social Movement, 1968, och *Green, Reginald H. & Seidman, Ann,* Unity or Poverty? The Economics of Panafricanism, 1968. Tanzanianen *Ali Mazrui* behandlar i Towards a Pax Africana. A Study of Ideology and Ambition, 1967, också afrikansk in- och utrikes-

[1] Utkommen på svenska 1972: Afrikanerna. En inkörsport till kulturhistorien.

politik. Av fundamental betydelse för den afrikanska politiska medvetenheten har givetvis *Frantz Fanon,* främst med sin Jordens fördömda, varit. Originalet, Les damnés de la terre, utkom 1961, en svensk översättning utkom 1964 och en nyöversättning gjordes 1969. En svensk antologi med ett representativt urval av afrikanska politiska ledares tal och artiklar är *Anders Ehnmark* och *Sven Hamrell*, Afrikaner om Afrika, som kom ut 1962. Afrikainstitutet utgav 1967 på engelska material från en konferens om flyktingproblem i Afrika: Refugee problems in Africa, utg av *Sven Hamrell.*

Det klassiska verket om roten till det postkoloniala Afrikas *ekonomiska* problem och de ödesdigra gränsdragningarna på Berlinkongressen är *René Dumont,* L'Afrique noire est mal partie (på sv 1964: Afrikas dåliga start, ny uppl 1970). 1969 kom en svensk översättning av *Andrew Kamarcks* 1967 utgivna the Economics of African development (Ekonomi och utveckling i Afrika).

Några skrifter, samtliga utgivna av Afrikainstitutet, som belyser *undervisnings-* och *utbildnings*situationen i Afrika är *Archibald Callaway:* Ungdom, utbildning och arbetslöshet i Afrika, 1965 Development and adult education in Africa, utg av *C G Widstrand,* 1965, *Mats Hultin:* Utbildningssituationen i Östafrika, 1967 samt *Tore Nordenstam:* Afrikas universitet, 1970. En annan informativ bok på detta område är *Idrian N Resnick,* utg Revolution by Education, 1970 (ej övers).

Särskilda länder

Allmänna översikter i fråga om särskilda länder finner man, förutom i ovan nämnda allmänna översiktsverk inkl det lilla faktaspäckade av Dagens Nyheter i många upplagor utgivna häftet Det nya Afrika, bl a också i häftesserierna Utrikesdepartementets länderöversikter, i länderbeskrivningar från SIDA (gäller främst preferensländer för det svenska officiella biståndssamarbetet) samt i Afrikainstitutets och Ubildningsförlagets serie med ländermonografier. Beträffande litteraturen i övrigt om de enskilda staterna är tillgången ganska varierande.

Södra Afrika. Man kan här allmänt konstatera att den första större vågen afrikalitteratur i Sverige gällde de sociala förhållandena i södra Afrika. Svenska rapportörer på 1950-talet och början av 60-talet med *Gunnar Helander* (romanen Endast för vita, 1951, Sydafrikanska intryck, 1953, Sydafrikansk rapsodi, 1963, artiklar och föredrag) och framför allt *Herbert Tingsten* (Problemet Sydafrika, 1954) samt senare *Per Wästberg* (Förbjudet område, 1960, och På svarta listan, samma år) och *Sara Lidman* (tidningsartiklar och romanen Jag och min son, 1961) i spetsen väckte en svensk opinion mot förtrycket inom apartheidsystemet, och en rad publikationer i ämnet följde, småskrifter, bl a av dåvarande sekreteraren i Svenska Sydafrikakommittén *Olof G Tandberg,* samt översättningar av sydafrikanska självbiografier, romaner och politiska skrifter. Fredspristagaren *Albert Luthulis* Let my People Go, 1962, utkom med tre svenska upplagor samma år (Släpp mitt folk). Den översattes till norska 1962, till danska, finska, tyska och franska 1963. *Bloke Modisane,* Blame Me on History, 1963, översatt till danska och tyska 1964, kom något senare på

svenska (Lagen är vit) och norska och vittnade om samma förhållanden. *Ndabaningi Sithole* från Rhodesia skrev African Nationalism, 1959, som kom på svenska 1960 (Ge oss vårt Afrika) och i ny upplaga 1968 (Afrikansk nationalism). *Nelson Mandela,* No Easy Way to Freedom kom på svenska 1966 (Den svåra vägen till friheten. Artiklar, tal och rättegångsanföranden.) En annan självbiografisk skildring av en svart sydafrikan är Road to Ghana, av *Alfred Hutchinson,* på svenska (Vägen till Ghana), tyska, franska, ryska 1961, polska 1964. Nyligen, 1970, utkom *Hosea Jaffe,* Revolten mot rasismen, originalet italienskt, som redovisar en del dokumentärt material. Även Jaffe är svart sydafrikan. Också vita sydafrikaner i exil har skrivit om sitt forna hemland. *Colin* och *Margaret Legums* Sydafrika kom ut på svenska och norska 1965 och deras Det bittra valet, åtta sydafrikaners kamp mot tyranniet, kom på svenska 1970. *Ruth Firsts* South West Africa och den bekanta skildringen 117 Days från hennes tid i arrest har båda översatts endast till danska (1967 resp 1966), ej till svenska.

Om Rhodesia har *Holger Benettsson* skrivit bl a Problemet Rhodesia i serien Afrikainstitutets skriftserie, 1966. På engelska har givetvis en hel del skrivits både före och efter UDI. I översättning till svenska finns dock från senare år praktiskt taget bara förutvarande premiärministerns dotter *Judith Todds* bok, Rhodesia från 1967. Det ökade trycket från Sydafrika mot grannstaterna behandlas bl a i *A Johansson,* Sydafrika – offensiv mot norr, 1970, *Basil Davidson,* Sydafrikas imperiedröm, 1970, samt i den uppmärksammade ännu oöversatta boken om Zambias dilemma, *Richard Hall,* The High Price of Principles. Kaunda and the White South, 1969.

Av Afrikainstitutet har nyligen utgivits ett häfte med två uppsatser om Sydafrika, *Randolph Vigne,* Transkei – en sydafrikansk tragedi och *Duncan Innes,* Vårt land – vårt ansvar, 1970, samt *Bengt Ahlséns,* Namibia (Sydvästafrika), 1971. Bortsett från de just nämnda har emellertid utgivningen av böcker om just Sydafrika på senare år blivit mera sparsam. När det gäller rasmotsättningar, kolonialt förtryck och befrielserörelser har uppmärksamheten i stället alltmer kommit att riktas mot de portugisiska besittningarna. Under de tre senaste åren har bl a följande översättningar utkommit om frihetskampen i dessa områden: *Basil Davidson,* Portugiserna i dagens Afrika, 1969, samma författare, Frihetskampen i Guinea-Bissau, 1969, *Eduardo Mondlane,* Kampen för Moçambique, 1969, *Gérard Chaliand,* Väpnad kamp i Afrika, 1968, samt ett häfte i serien Ordfront: *Eduardo Mondlane, Angostino Neto, Amilcar Cabral,* Moçambique, Angola, Guinea-Bissau, 1970 samt på svenska i original *Olle Wästberg,* Angola, 1969 och 1970. Tidigare fanns om dessa områden på svenska i bokform endast *Per Wästberg* och *Anders Ehnmark,* Angola – Moçambique, 1962.

Västafrika. Förvånande få arbeten finns på svenska som uteslutande behandlar Västafrika. Vid tiden för detta områdes avkolonisering hade svenskarnas afrikaintresse tydligen ännu inte vaknat. Så kan man t ex konstatera att inte en enda av *Nkrumahs* många skrifter finns på svenska. (Endast en liten citatsamling Afrika!, 1970, som naturligtvis ej gör hans författarskap rättvisa, finns.) Som jämförelse kan nämnas att hans självbiografi, som kom ut på engelska 1957, före 1962 fanns översatt till

arabiska, tjeckiska, tyska, franska, hebreiska, japanska, norska, polska, rumänska och ryska! Hans I Speak of Freedom, 1961 och Neo-colonialism, The Last Stage of Imperialism, 1965, samt den för den panafrikanska rörelsen i början av 60-talet så viktiga Africa Must Unite, 1963, är om ej så mycket översatta som självbiografin, dock välkända för internationell publik. Att intresse för Nkrumah fortfarande finns vittnar en förra året utkommen biografi av hans landsman *T P Omari* om, Kwame Nkrumah, The Anatomy of an African Dictatorship, som hittills sålts i 5 000 ex i Ghana. Nkrumahs efterföljare på statschefsposten *K A Busia* har bl a skrivit en sociologisk studie: The Position of the Chief in the Modern Political System of the Ashanti, 1951, samt Africa in Search of Democracy, 1967. Vad beträffar Nigeria finns här ett par politiska självbiografier, vars engelska originalversioner rönt viss uppmärksamhet, nämligen *Ahmadu Bellos* My Life, 1962, samt *Awolowos* resp *Azikiwes* autobiografier. Ingen av dem finns på svenska. Över huvud taget fanns knappast någon bakgrundslitteratur alls om Nigeria på svenska innan Biafrakonflikten blossade upp häromåret. I samband med krisen kom dock några svenska originalböcker ut i pocketupplaga *Ulf Himmelstrand* (Världen, Nigeria och Biafra. Sanningen som kom bort, 1969), som tog ställning för centralregeringen, och *G G von Rosen* (Biafra – som jag ser det, 1969) och *Tord Wallström* (Frihetskrig eller fåtalsrevolt, 1970), vilka tog ställning för Biafra. *Ojukwus* egna försvarsskrifter för Biafras sak, som finns i engelsk pocketupplaga, har dock ej kommit ut på svenska. En bredare analys av den politiska situationen i Nigeria står *Olav Stokke* för i Afrikainstitutets endast på engelska utgivna Nigeria, an Introduction to the Politics, Economy and Social Setting of Modern Nigeria, 1970. På engelska finns också av *F A O Schwartz* den översiktliga Nigeria: the Tribes, the Nation or the Race – the Politics of Independence, 1965.

De forna franska kolonierna i Västafrika har om möjligt behandlats ännu mindre i svensk litteratur, likaså de centralafrikanska staterna. Av intresse är här t ex en del skrifter på franska av den marxistiske ekonomen *Samir Amin.* Om Kongokrisen kom dock en del litteratur på svenska, bl a *Carl von Horn,* Fredens soldater, 1966, vars originalmanuskript skrevs på engelska. En bok om politik och samhälle i Västafrika, främst Ghana och Nigeria, kom ut häromåret (*Lloyd, P C,* Afrikas samhällsomvandling, 1969).

Det är däremot jämförelsevis väl sörjt för informationen om *Östafrika.* Intresset för denna region är väl delvis en följd av att de svenska biståndsinsatserna till stor del kommit att koncentreras hit, delvis gäller väl det omvända orsakssambandet. Uhuru kom senare än independence i Västafrika, det har varit lättare att så att säga följa med från början. Framför allt har Afrikainstitutet givit ut en rad skrifter om östafrikanska förhållanden, många stencilböcker samt bl a ett par små översikter av *Göran Hydén* över den politiska situationen i Tanzania resp Kenya (Tanzania – vision och verklighet, samt Kenya, en politisk översikt, båda 1969.) Också en samling av *Nyereres* tal och artiklar har givits ut på svenska av Nordiska afrikainstitutet (Socialism i Tanzania, 1968), vissa av dem direktöversatta från swahili. En större samling av hans tal och

artiklar finns på engelska i Freedom and Unity, Uhuru na Umoja, 1967, och Freedom and Socialism, Uhuru na Ujamaa, 1968.

På svenska finns också några andra av de östafrikanska ledarnas egna skrifter, nämligen, *Tom Mboyas* Freedom and After (sv 1964: Kenyas frihetskamp) och *Kenneth Kaundas* Zambia Shall Be Free (sv 1963: Zambia skall bli fritt) och A Humanist in Africa (sv 1969: En humanist i Afrika). Man saknar dock fortfarande *Jomo Kenyatta,* kanske inte hans direkt politiska produktion, utan mer hans nu närmast klassiska antropologiska avhandling Facing Mount Kenya, som handlar om det traditionella livet hos hans egen stam kikuyu, och som inte minst under mau-mauoroligheternas blodiga dagar hade kunnat ge en bakgrundsförklaring till en del av vad som skedde. Avhandlingen utkom redan 1938, men är som sagt fortfarande av intresse. I Danmark kom en översättning ut så sent som 1964. Mau-mauoroligheterna inifrån har skildrats av ett par andra kenyaner, nämligen *J M Kariuki* (Mau Mau Detainee, London 1963) och *W Itote* ("Mau Mau" General, Nairobi 1967), den senare översatt till svenska samma år under titeln General China. Mau Mau belyst inifrån. Mau mau har också skildrats i Mau Mau and the Kikuyu (sv 1953: Mau Mau) och Defeating Mau Mau, 1954, av *L S B Leakey,* som ju annars är mest bekant för sina utgrävningar i Kenya och fynd av spår efter forntidsmänniskor, redovisade i t ex Stone Age Culture of Kenya, Stone Age Races of Kenya, The Progress and Evolution of Man in Africa m fl. I flera tryckningar på engelska har den sedermera fängslade kenyanske oppositionsledaren *Oginga Odingas* Not Yet Uhuru, 1967, utkommit. Den finns ej på svenska liksom ej heller revolutionsledaren från Zanzibar, *John Okellos* Revolution in Zanzibar, 1967.

Om Uganda finns mycket litet på svenska. Något mer finns på danska och norska, väl främst beroende på att det norska och danska biståndet varit inriktat på detta land, medan det svenska givits till Kenya, Zambia och framför allt Tanzania. Ytterligare ett par böcker om Tanzania bör nämnas, nämligen History of Tanzania, 1969, utg av *I N Kimambo* och *A J Temu,* samt Tanzania oyee, 1970, skriven av en svensk studiegrupp från Verdandi, som hemma och på plats i Tanzania studerat olika aspekter av tanzanskt samhälle. En annan östafrikansk historiebok, skriven av östafrikaner, är Zamani, A Survery of East Africa, utg av *B A Ogot* och *J A Kieran,* 1968 (ej övers). Om det östafrikanska samarbetet skriver dansken *Kjeld Philip* i Det østafrikanske faelleskab (på sv 1969: Den östafrikanska gemenskapen), och en ekonomisk-historisk redogörelse för indiernas roll i framför allt Östafrika ger *Olof G Tandberg* i Brun mans Afrika, 1968. I Prismas u-landsbibliotek utkommer inom kort[1] om asiaternas situation i Östafrika *Dharam* och *Yash Ghai,* Porträtt av en minoritet, översatt från en just utkommen engelsk andraupplaga.

Samarbetet med Etiopien är det svenska biståndssamarbete som har de längsta traditionerna; i cirka hundra år har en jämn ström av svenskar på olika uppdrag och sända av olika uppdragsgivare rest till Etiopien. Mot den bakgrunden är det förvånansvärt få svenska böcker som publicerats om landet. På allra senaste tiden, då den offentliga debatten om principerna för svensk biståndsgivning allt oftare refererat till exemplet Etiopien har ett par böcker i ämnet utkommit: *Bengt Nekby,* CADU –

[1] Utkommen 1971.

etiopisk utmaning, 1971, och Utveckling och underutveckling i Etiopien av Per Carlsson m fl 1970, representerande delvis motsatta synpunkter på biståndsgivningen. Man önskar emellertid att något mera allmänt arbete, varför inte t ex en översättning av *Donald N Levines* Wax and Gold, 1965, en inträngande analys av gammalt och nytt i amharisk tradition, eller *Christopher Claphams* Haile Selassie's Government, 1969, fanns att tillgå även på svenska.

Vid genomgången av facklitteratur ovan har tonvikten medvetet lagts på de afrikanska författarnas egna skrifter. Även om det finns en mängd utmärkta västerländska analyser av liv och samhälle i de s k u-länderna är det ändå av allra största vikt för förståelsen för och kunskapen om dessa länder att man genom deras egna företrädare får möjlighet till en direktkontakt. Detta har nog ofta försummats. Framför allt gäller detta naturligtvis Asien, som ju har en ofantligt rik egen litterär produktion, men inte heller Afrika, vars litteratur vid en internationell jämförelse visserligen framstår mera blygsam både kvantitativt och kvalitativt, saknar mästerverk. Det borde också vara relativt lättare att introducera afrikanska författare på svenska, eftersom de oftast använder sig av engelska eller franska som originalspråk, medan österlänningarna ofta skriver på för oss betydligt mer svåröversatta språk.

14.3.3 Skönlitteratur

Ett försök att sammanföra skandinaviska och afrikanska författare gjordes vid det s k Hässelbyseminariet 1967. Föredrag och diskussionsinlägg från denna konferens finns publicerade i Afrikainstitutets The Writer in Modern Africa, utg av Per Wästberg 1968. *Wästberg* har också skrivit den enda afrikanska litteraturhistoria, som hittills utkommit på svenska, Afrikas moderna litteratur, 1969. Några viktiga litteraturhistoriska arbeten på andra språk är t ex *Jahnheinz Jahn,* Geschichte der neoafrikanischen Literatur, 1966, Introduction to African Literature, utg av *Ulli Beier,* 1967, och *Liliyan Kesteloot,* Les écrivains noirs de langue française, 1963 samt *Ruth Finnegan,* Oral Literature in Africa, 1970.

Vi ska nu övergå till att se i vad mån den afrikanska skönlitteraturen har översatts till svenska.

Vid jämförelse av översättningsfrekvenser nedan har anlitats ett par bibliografier, dels beträffande samtliga språk *Jahn, Jahnheinz,* Die neoafrikanische Literatur. Gesamtbibliographie von den Anfängen bis zur Gegenwart, Düsseldorf-Köln 1965, vilken tämligen fullständigt, dock ej helt, täcker översättningar gjorda fram till 1965, och dels beträffande de nordiska språken en ännu ej publicerad bibliografi, sammanställd av bibliotekarien vid Nordiska afrikainstitutet *Anna-Britta Wallenius,* över litteratur om och från Afrika, som kommit ut i Norden 1960–1968, vilken bibliografi väntas utkomma i tryck 1971.[1]

Muntlig tradition. Den traditionella afrikanska "litteraturen" är muntlig. På de olika stamspråken finns en rik sådan, bäst utforskade är kanske traditionerna inom några västafrikanska språk som yoruba, ewe, akan och hausa.

[1] Utkommen 1971 under titeln Africana scandinavica 1960–1968. Books on Africa published in Denmark, Finland, Norway and Sweden.

Skriven litteratur på stamspråk. De flesta stamspråk saknar eget skriftspråk och det är först med det latinska alfabetets införande som något ur denna litteratur har kunnat nedtecknas. Detta har betytt att den skrivna litteraturen på dessa språk fortfarande är rätt sparsam. Med alfabetet kom också de stora kolonialspråken och många författare föredrar att skriva direkt på dessa språk (som de också fått sin utbildning på) bl a för att över huvud taget ha möjlighet att publicera och för att kunna nå en större publik. På olika sydafrikanska stamspråk finns dock en del litteratur publicerad. På Östafrikas lingua franca, swahili, finns också en del litteratur, dock oftast läroböcker eller litteratur av enklare slag eller av mer begränsat lokalt intresse. En viss spridning har dock tanzanianen *Robert Shaabans* fabler fått.

Etiopien med sin speciella kulturella tradition äger sedan århundraden en skriven litteratur på amhariska, som har ett eget skriftspråk. En av landets främsta författare idag, *Menghistu Lemma,* finns översatt till ryska och engelska (The Marriage of Unequals, 1968), men inte till några andra språk.

En i Nigeria mycket uppskattad författare, som skrev på sitt stamspråk yoruba och byggde på muntlig tradition, var *O D Fagunwa.* Han hade sin produktiva period huvudsakligen under 50-talet. Flera av hans yoruba-original har tryckts av ett skotskt förlag, och han har översatts till engelska av sin landsman Wole Soyinka men veterligen ej till något annat europeiskt språk.

Direktöversättningar till svenska från afrikanska språk saknas även för övrigt så gott som helt. Beträffande översättningar av afrikansk litteratur över huvud taget – alltså även inkluderande engelsk, fransk etc original-litteratur – presenterar Jahn i sin litteraturhistoria en tabell, som visar att fram till 1966 översättningar gjorts till tyska i 40 fall, till ryska resp engelska i 19, till franska i 13, till holländska i 9, till italienska i 8, till tjeckiska i 7, till danska i 6 samt till svenska och norska i vardera fem fall. Till övriga språk hade mindre än fem arbeten vardera översatts. (Man får dock här reservera sig för ev ofullständighet.)

Engelsk orginallitteratur

Nigeria och övriga Västafrika. En av de första skönlitterära afrikanska författare som blev kända utanför hemlandet var nigerianen *Amos Tutuola* som delvis bygger sin epik på muntlig tradition, vilket också är uppenbart av stilen. Han debuterade 1952 på engelska med The Palm Wine Drinkard, vilken nio år senare översattes till svenska (Palmvindrickaren). Dessförinnan hade den översatts 1953 till franska, 1954 till italienska och serbokroatiska, 1955 till tyska, 1962 till danska och 1967 till norska. På yoruba kom den ut i tryck först 1963. Av Tutuolas övriga verk (My Life in the Bush of Ghosts, 1954, Simbi and the Satyr of the Dark Jungle, 1956 – övers till holländska 1959 –, The Brave African Huntress, 1958. Feather Women of the Jungle, 1962, och Ajaiyi and His Inherited Property, 1967) har ännu inget översatts till något nordiskt språk, och tydligen fram till 1965 endast en till något annat europeiskt språk.

Vid sidan av Tutuola och den ovan nämnde Fagunwa finns också i Nigeria en rad framstående mer utpräglade romanförfattare såväl som dramatiker och poeter av hög klass. Nigeria är ju det land i Afrika vid sidan av Sydafrika vars skönlitteratur med all rätt är ojämförligt bäst känd i västvärlden. *Chinua Achebe* gav ut sin debutroman om mötet mellan afrikansk och europeisk livsstil, Things Fall Apart, 1958, vilken översattes till tyska 1959, italienska 1962, ryska 1964, norska 1966 och svenska 1967 (Allt går sönder). Hans No Longer at Ease från 1960 om korruption och förfall i den afrikanska storstaden har tyvärr ännu ej översatts till svenska (endast en tysk översättning kom ut 1963), ej heller Arrow of God, 1964, medan däremot A Man of the People, 1966, översattes 1968 till alla tre skandinaviska språken (En folkets man).

Den tidigaste av de mera framstående socialrealistiska nigerianska författarna, *Cyprian Ekwensi,* av ibo-stammen liksom Achebe, har över huvud ej översatts till svenska, vilket man måste beklaga. Hans Jagua Nana, 1961, (till italienska samma år) med motiv från Lagos har dock översatts till norska och i Danmark till och med utkommit i två upplagor (1967 o 1968). Oöversatta är bl a också hans första roman Burning Grass (publ i England 1962, efter de senare romanerna, övers till ryska 1964) från fulaniområdena i norra Nigeria samt People of the City, 1954, (till tjeckiska 1962), av vilka åtminstone den senare utkommit i flera engelska upplagor, samt Beautiful Feathers, 1963, och The Leopard's Claw, 1950.

Nigerias store dramatiker *Wole Soyinka* har ännu inte många översättare vågat sig på, ingen enda hel översättning har kunnat beläggas på något språk. På svenska finns ett utdrag ur The Swampdwellers i BLM:s specialnummer om Afrika (1968:1) men för någon fullständig version väntar både Soyinka och hans landsman, dramatikern och poeten John Pepper Clark på sina kongeniala uttolkare i Norden. För översättning av drama och poesi krävs ju mer än språkkunskaper och allmän stilkänsla och man kan bara hoppas att en dag någon svensk poet ska lyckas överföra Soyinkas och Clarks dramatik till svenska. Några av Soyinkas kända dramer är A Dance of the Forests, 1963, The Lion and the Jewel, 1963, The Road, 1965, och Kongi's Harvest, 1967. En diktsamling, Idanre, 1967, och en stort anlagd roman, The Interpreters, 1965, har också förblivit oöversatta. Dramatiker och poet är som sagt också *John Pepper Clark,* som är företrädd med sina dikter i så gott som alla diktantologier från Afrika på olika språk, men som åtminstone ej på svenska finns i någon egen volym. Av hans längre verk kan nämnas versdramat The Song of a Goat, 1961, samt The Masquerade och The Raft, två dramatiska stycken, som utkom 1964.

Jämfört med litteraturen i Nigeria är den i det övriga 'engelskspråkiga' Västafrika ganska blygsam. Ett viktigt undantag utgör dock *Mbella Sonne Dipoko* från västra Kamerun, som 1966 debuterade med romanen A Few Nights and Days (ej översatt) med handlingen förlagd till Paris. Några namn från Ghana bör också nämnas, *George Awonoor-Williams* (Songs of Sorrow, 1962, och Rediscovery, 1964) samt *Efua Sutherland* och *Ama Ata Aidoo,* båda dramatiker, och *Ayi Kwei Armah* (The Beautiful Ones Are Not Yet Born, 1968, roman), ingen av dem översatt till skandinaviska språk med undantag för den förstnämnde, vilken såsom poet finns

med i diktantologier.

Östafrika. Många av de väletablerade västafrikanska författarna har ej publicerat mycket under de senaste åren, deras egentliga och väsentliga produktion utkom under 1950-talet och början av 1960-talet. För sydafrikanerna gäller samma sak och vid det här laget lever de flesta av dem i exil. Det kanske finns anledning att i stället rikta blicken mot Östafrika nu. Ett par etablerade författare finns redan där, t ex *James Ngugi* i Kenya. Ingen av hans romaner Weep not Child, 1964, The River Between, 1965 på danska 1969, A Grain of Wheat, 1967, eller dramat The Black Hermit (i tryck på engelska 1968, uppförd som pjäs i Kampala redan 1962) finns på svenska.[1] Däremot är ugandesen *Okot p'Biteks* Song og Lawino, 1967, (som han i sin tur översatt från sitt eget stamspråk, acholi) under översättning till svenska och väntas snart utkomma i Prismas u-landsbibliotek (Lawinos sång)[2] *Grace Ogot* från Kenya är en intressant författarinna, som för oss in i luo-folkets föreställningsvärld. The Promised Land, 1966, är ej heller översatt från engelskan.

Det finns f ö anledning att vara uppmärksam på vad som ges ut av East African Publishing House i serien Modern African Library, och att följa med i den sedan något år utkommande östafrikanska litterära tidskriften ZUKA.

Södra Afrika. Några vita engelskspråkiga författare från södra Afrika är sedan länge välbekanta för svensk publik. *Laurens van der Post* utkom på 1950-talet med sina mest kända, Venture to the Interior, från nuvarande Malawi (sv 1952: Vågspel i det inre), The Face Beside the Fire (sv 1953: Ansiktet vid elden) och The Lost World of the Kalahari (sv 1959: Kalahari). *Alan Patons* romaner från apartheids Sydafrika, Cry, the Beloved Country, 1948 (sv 1949: På lösan sand), Too Late the Phalarope, 1953 (sv 1954: Järnhård är lagen) m fl har utkommit i Skandinavien i några fall i flera upplagor. Även *Nadine Gordimers* sydafrikanska romaner har sedan början av 1950-talet alltefter som de kommit ut också ganska snart översatts till svenska. *Doris Lessing,* som kommer från Rhodesia, är ju också mycket välkänd här och har fått en rad av sina romaner översatta till olika språk sedan början av 1950-talet. Södra Afrika har emellertid också en rad framstående afrikanska författare, av vilka de flesta dock numera lever i exil. Av dem som översatts finner vi bl a *Ezekiel Mphahlele,* vars självbiografiska Down Second Avenue, 1959, översatts till tyska 1961, ungerska 1961, tjeckiska 1962 och svenska 1965 (Nedåt andra avenyn) samt *Peter Abrahams,* vilkens Tell Freedom, 1954 (sv 1960: Mörk gryning) och A Wreath for Udomo, 1956, (sv 1963: Segrarens krans) innan de kom på svenska redan hade översatts till danska, tyska, spanska, holländska, norska resp vitryska, franska och portugisiska. The Path of Thunder, som översatts till minst 22 andra språk, de flesta östeuropeiska, men också franska, norska, gujerati m fl, har märkvärdigt nog ej kommit ut på svenska, ej heller Mine Boy, A Night of Their Own eller Wild Conquest, vilka också finns i flera andra översättningar.

Ytterligare några betydelsefulla författare är *Dennis Brutus,* Rhodesia, (Sirena Knuckles Boots, 1963, poesi), *Lewis Nkosi* (Home and Exile,

[1] The river between kom ut på svenska 1971, Floden mellan bergen.

[2] Utkommen 1971.

1965, litteraturhistoriska essäer) och *Alex La Guma* (A Walk in the Night, 1962, roman, översatt till ryska 1964), vilka ej finns representerade på svenska annat än i utdrag.

Fransk originallitteratur

Västafrika. I de gamla franska kolonierna i Afrika växte en franskspråkig litteratur fram, efter frigörelsen snart manifesterande sig i den s k négrituderörelsen, vilkens mest kände företrädare kom att bli Sénégals president *Leopold Sedar Senghor,* vars litterära kvaliteter troligen även utan hans politiska position skulle givit honom denna ställning. Litterärt introducerades han först för svensk publik av *Artur Lundkvist,* som i Den mörke brodern, en antologi negerlyrik, från 1957, tolkade flera Senghor-dikter. I en egen volym på svenska finns nu också hans dikter i *Leckius* och *Söderbergs* Senghors dikter från 1967. En mera fullständig samling, som omfattar både hans Chants d'ombre och Hosties noires kom 1966 ut på danska (Skyggesange). F ö tycks ej så många fullständiga översättningar av Senghors diktsamlingar finnas. En tjeckisk version av Chants d'ombre kom dock redan 1947, och Poèmes, 1964, översattes samma år till engelska. En annan senegalesisk diktare av klass är *Birago Diop.* Av hans diktsamlingar Contes d'Amadou Koumba, 1947, Les nouveaus contes d'Amadou Koumba, 1958, Leurres et lueurs, 1960, och Contes et lavanes, 1963, är endast den förstnämnda översatt till engelska och ryska och ingen av dem i sin helhet till skandinaviska språk. *Camara Laye* från Guinea intog genom sin debutroman L'enfant noir, 1953, en framträdande plats bland franskspråkiga afrikanska författare. Den översattes till tyska och engelska 1954, till holländska 1958, till makedonska 1962 och har i Danmark kommit i två upplagor (1955 och 1968). På svenska finns ej denna roman liksom ej heller Layes Le regard du roi, 1954 (engelsk övers 1956, tysk 1963). Från Guinea är också *Keita Fudeba,* en begåvad poet, som ej finns översatt.

Tyvärr finns ej heller något ur *Mongo Betis* (Kamerun) utmärkta författarskap på svenska. Le pauvre Christ de Bamba, 1956, som i dagboksform handlar om en afrikansk boy vid en katolsk missionsstation, finns från 1966 på danska. Ville cruelle, 1954, översattes till tyska 1963 och Mission terminée, 1957, har kommit ut på engelska (2 uppl), ryska, estniska och tyska. Av *Ferdinand Onyono,* Kamerun, finns några romaner översatta till tyska, holländska och ryska. *Sembene Ousmane,* marxistisk författare från Sénégal, har blivit översatt till ett antal östeuropeiska språk men tycks f ö endast finnas i en översättning till engelska.

Centralafrika och Madagaskar. Poeter från Centralafrika och Madagaskar har hittills varit ganska okända för svensk publik. *Per Wästberg* har dock introducerat några i sin antologi Afrikansk lyrik, 1970. Mest kända i den franskspråkiga världen torde vara *Gerard Felix Tchicaya U Tam'si* från Kongo-Brazzaville och de tre malagasserna *Flavien Ranaivo, Jean-Joseph Rabearivelo* och *Jaques Rabemananjara.* Valda dikter av Tchicaya utkom helt nyligen, 1971, i en hel volym på engelska i African Writers' Series.

Portugisisk originallitteratur

Än mer svårtillgänglig för svensk publik är givetvis den afrikanska litteratur, som skrivs på portugisiska, eller ofta på ett slags blandning av portugisiska och bantuspråk. Denna litteratur är ej så omfattande men mycket intressant, oftast med politisk anknytning och med motiv från det koloniala förtrycket. Wästberg har med flera exempel på detta i sin nyss nämnda antologi, bl a dikter av *Angostinho Neto* från Angola. I engelska antologier kan man också finna översättningar av *Luis B Honwana* och *Malangatana Gowenha Valente* från Moçambique. *Onesima Silveira* från Kap Verde finns numera bosatt i Sverige, men är ej publicerad på svenska språket.

14.3.4 Antologier och serier

De poeter och andra författare som nämnts ovan finns givetvis representerade i flera antologier på olika språk, även om detta inte i varje enskilt fall angivits. På svenska finns en prosaantologi (*Per Wästberg,* Afrika berättar, ny utökad uppl 1971) och en diktantologi (tidigare nämnda Afrikansk lyrik, 1970, även den utgiven av Per Wästberg) vilka är de enda svenska skönlitterära antologier, som spänner över hela kontinentens produktion.

Både i fråga om skönlitteratur och facklitteratur finns flera utländska förlagsserier, som specialiserat sig på afrikalitteratur. Enbart skönlitteratur finns t ex i African Writers' Series (Heinemann's Educational Books, London & Ibadan) och Modern African Library (East African Publishing House, Nairobi). Traditionell afrikansk litteratur med omfattande kommentarer presenteras i Oxford Library of African Literature (Oxford University Press, London). Såväl skönlitteratur som facklitteratur publiceras i Penguin African Library (Penguin, Harmondsworth) samt av förlaget Présence africaine, Paris.

En svensk serie med afrikansk facklitteratur är Afrikainstitutets skriftserie (se bil). Någon motsvarande för skönlitteratur finns ej. Några svenska serier som ofta tar upp afrikanska ämnen men i huvudsak har en mer allmän inriktning är bl a U-landsbiblioteket (Prisma) och Världspolitikens dagsfrågor (Utrikespolitiska institutet).

14.3.5 Tillgången på utländsk originallitteratur i Sverige

Den största samlingen modern originallitteratur om Afrika, inklusive skönlitteratur, finns tillgänglig, även för interurban utlåning, på Nordiska afrikainstitutet i Uppsala. Där finns även en omfattande samling statstryck, tidskrifter och tidningar. Andra specialbibliotek som är relativt välförsedda med facklitteratur om det moderna Afrika är i Stockholm Utrikespolitiska institutets bibliotek och SIDA:s bibliotek (gäller dock främst SIDA:s "prioritetsländer") samt Dag Hammarskjöldbiblioteket i Uppsala. Vad beträffar den äldre litteraturen om Afrika samt arbeten i fråga om historia, etnografi o d är det Uppsala universitetsbibliotek, som har de största samlingarna.

14.3.6 Nordiska afrikainstitutet

Den verksamhet som bedrivs vid Nordiska afrikainstitutet i Uppsala har redan vid flera tillfällen berörts (bl a på s 432 samt på föregående sida). Vikten av dess informations- och publikationsverksamhet bör i detta sammanhang speciellt understrykas.

Afrikainstitutet är ett fristående institut, som sorterar direkt under det svenska utbildningsdepartementet. Dess styrelse är nordisk.

14.3.7 Sammanfattning och slutsatser

1960-talets svenska bokutgivning om Afrika har visat en stark ökning jämfört med tidigare perioder. Främst är det den politiska och allmänt samhällsvetenskapliga litteraturen som har ökat, och ökningen tycks motsvara ett intresse, som väcktes i början av decenniet i samband med att självständighet uppnåddes i stat efter stat på den afrikanska kontinenten.

Intresset – och med det utgivningen – har dock ingalunda varit jämnt fördelat, utan man kan notera vissa ämnesområden eller geografiska områden, vilka uppmärksammats i särskilt hög grad (t ex apartheid i Sydafrika, utvecklingspolitik i Östafrika), medan andra kommit att mer förbises (t ex Västafrika och Centralafrika i de flesta aspekter).

De fackböcker som utkommit är till stor del av debattbokskaraktär. Även om man måste erkänna att också dessa böcker i många fall innehåller en hel mängd värdefull bakgrundsinformation, vill man kanske ändå efterlysa mer direkt bakgrundsmaterial, t ex ländermonografier av den typ Afrikainstitutet i samarbete med SIDA nu börjat ge ut eller översättningar av utländska arbeten av mer allmän karaktär. En mer systematisk bevakning över hela linjen med information även om de mer okända staterna vore också välkommen. När allt kommer omkring är det egentligen bara ett tiotal av de över 40 afrikanska staterna, som ständigt förekommer i vår afrikalitteratur, medan de övriga fortfarande är tämligen okända.

Det övervägande antalet översättningar till svenska är gjorda från engelskan. En bättre bevakning av speciellt vad som ges ut på franska och därmed flera översättningar framför allt vad gäller förhållandena i fransktalande Afrika vore också önskvärd, speciellt när man betänker att de flesta svenskar har betydligt svårare att läsa fransk litteratur i original än engelsk.

Litteraturen är över lag aktuell och vederhäftig. Kanske är det dock här på sin plats, trots att det ej faller direkt inom ramen för undersökningen, att efterlysa en fackgranskning av afrikainformationen i skolornas läroböcker, vilken tyvärr fortfarande ofta släpar efter betydligt i fråga om u-landsinformationen över huvud taget.

Beträffande översättning av den afrikanska skönlitteraturen står sig Sverige nog ganska väl vid en internationell jämförelse, men man måste likväl konstatera att flera av de mest betydande afrikanska författarna ännu ej har blivit översatta till svenska (Soyinka, Beti, Ekwensi, Clark, Laye).

Noter till avsnitt 14.2

(1) Det bör noteras att ett vetenskapligt standardverk om den tidigare gerillan, Richard Gotts, "The Guerrilla Movements in Latin America", London 1970, föreligger i översättning men att förlaget (Wahlström & Widstrand) avvaktar utgivandet. En bok om den mest "romantiska" stadsgerillan, Uruguays Tupamaros, har utgetts av Rabén & Sjögren.

(2) Ett exempel var Per Persson, "Godmorgon Sydamerika", Bonniers, Stockholm 1956.

(3) Sven Lindqvist, "Slagskuggan, Latinamerika inför 70-talet", Bonniers, Stockholm 1969.

(4) Till denna grupp hör f n Anna Britta Hellbom, Birgitta Leander-Silva, Göran G Lindahl, Sigvald Linné, Magnus Mörner, S Henry Wassén och Åke Wedin.

(5) T ex Mateo Pastor-López, "Modern spansk litteratur. Spanien och Latinamerika", Natur och Kultur, Stockholm 1960.

(6) T ex Hans Kievid, "Sydamerika, morgondagens kontinent", LT:s förlag, Stockholm 1959 – dessutom en mycket bristfällig bok med mängder av sakfel.

(7) Det kan påminnas om den avgörande roll som Hjalmar Gullbergs lysande tolkningar av Gabriela Mistrals lyrik (Norstedts) spelade för den chilenska författarinnans nobelpris 1945. Bland tolkningar tillkomna genom samarbete mellan en svensk diktare och en språkman kan nämnas "Kondor och kolibri". I svensk tolkning av Artur Lundkvist och Francisco Javier Uriz, FIB, Stockholm 1962.

(8) Siffror för 1958 i Magnus Mörner, "Latin American Studies in Scandinavia" i "Handbook of Latin American Studies", XXII, Gainesville, Fla 1960, s 327.

(9) Hans W:son Ahlmann (utg), "Latinamerika", Prisma, Stockholm 1966.

(10) Leif Söderström, Gunnar Schalin & Eivor Halkjaer, "Vår värld. Latinamerika. Politisk-ekonomisk atlas", Generalstabens litografiska anstalt, Stockholm 1968. Tidigare hade Utrikespolitiska institutet bl a utgivit Magnus Mörners "Latinamerika under 60-talet", Stockholm 1962.

(11) Andres Küng, "Latinamerika – reform eller stagnation?", Aldus/Bonniers, Stockholm 1969. På gränsen mellan översikter och reseskildringar står Erland Sundström, "Stenen som gråter", Gummessons, Falköping.

(12) Sven Wernström, "Latinamerika. Områdesbok för högstadiet", Läromedelsförlagen/Bonniers, Stockholm 1970. Se vidare rec av Rolf Norberg i Svenska Dagbladet 23.6.1970; av A Küng i Kvällsposten 30.6.1970.

(13) Artur Lundkvist, "Vulkanisk kontinent. Resa i Sydamerika", Tiden, Stockholm 1957.

(14) Rolf Blomberg har under 1960-talet utgett "Guld att hämta", "Imbabura", "Latitud", "Människor i djungel", "Rio Amazonas", "Vildar" och "Xavante". Förlag har varit: FIB, Bok och Bild. Gebers och Tiden.

(15) Exempel på denna kategori är Anna Barney, "Brev till en syster", Natur och Kultur 1952; Sun Axelsson, "Eldens vagga", Bonniers, Stockholm 1962 och John Hedberg, "Sydamerika, genom en döende", Stockholm 1970.

(16) Den senaste översikten av världsdelens näringsliv är Weine Karlssons kortfattade "Latinamerikas näringsliv", ingående i Hans W:son Ahlmann (utg), "Latinamerika", Prisma, Stockholm 1966.

(17) T ex Keith Griffin, "Underdevelopment in Spanish America", Allen & Unwin, London 1969.

(18) Hans W:son Ahlmann (utg), "Allmän världsgeografi. Amerika", Natur och Kultur, Stockholm 1969.

(19) Jean Dorst, "Sydamerikas natur", Natur och Kultur, Stockholm 1969.

(20) Magnus Mörner, "Latinamerika", Natur och Kultur, Stockholm 1957 (Kulturländernas historia). Senare uppl har titeln "Latinamerikas historia".

(21) George Pendle, "Latinamerikas historia", Aldus/Bonniers, Stockholm 1965. En översikt av den moderna historien av Tulio Halperin Donghi utgavs 1972 av Rabén & Sjögren.

(22) Magnus Mörner, "Rasblandningen i Latinamerikas historia", Natur och Kultur, Stockholm 1969.

(23) André Gunder Frank, "Kapitalism och underutveckling i Latinamerika", Zenit, Stockholm 1970.

(24) Bland annat märks ett par rikt illustrerade verk: Hammond Innes, "Conquistadorerna", Bonniers, Stockholm 1970 och Björn Landström, "Columbus", Forum. Stockholm 1966.

(25) Nils Andrén (utg), "Utländsk statskunskap", Liber, Stockholm 1965, s 335–361. En studie som i vissa avseenden framstår som före sin tid var Herbert

Tingstens "Revolutionens arvtagare. Sydamerikanskt perspektiv", Bonniers, Stockholm 1950.

(26) John Gerassi, "Storm över Anderna. Den kommande revolutionen i Latinamerika", Rabén & Sjögren, Stockholm 1967 (engelsk originaluppl 1963).

(27) Vi syftar på Johan Galtung, Eigil Fossum, Tord Høivik och andra forskare vid Peace Research Institute i Norge. Peter Calverts "Latin America. Internal Conflict and International Peace" (1969) uppgavs 1972 skola utges på svenska av Wahlström & Widstrand. Den har översatts men ännu ej utgivits.

(28) Kjell A Johansson, "Kyrkan i Latinamerika" i Världspolitikens dagsfrågor, 1969, nr 4.

(29) Det är karakteristiskt att Latinamerika bara upptar 23 sid av 207 i B Bolin & S Fockstedt, "Arbetsmarknad och fackföreningar i u-länderna", Rabén & Sjögren, Stockholm 1966.

En av den mexikanske sociologen Rodolfo Stavenhagens böcker om sociala klasser i agrarsamhällen utkommer hösten 1972 på svenska (Rabén & Sjögren).

(30) Bertil Malmberg, "Det spanska Amerika i språkets spegel", Aldus/Bonniers, Stockholm 1966. Den förhistoriska konsten är också väl belyst i Sigvald Linné & H D Disselhoff, "Fornamerikas konst", Allhem, Malmö 1964.

(31) Pastor-Lopez ovan not 5 nämnda bok behandlar bara delvis Latinamerika. I D Andrae (utg), "Utomeuropeiska litteraturer. Orienten, Afrika, Latinamerika", Bonniers, Stockholm 1966, upptar B Pallares avsnitt om Latinamerika s 347–376. En insiktsfull essäsamling är Martin Rogbergs "Avstånden är deras landskap. Sydamerikanska möten i böcker och liv", Natur och Kultur, Stockholm 1964. En kort presentation av ett 30-tal författare ges i Kjell A Johanssons "Latinamerikansk prosa under 1900-talet. Från Azuela till Vargas Llosa", Lund, Bibliotekstjänst 1970.

(32) Axel Paulin, "Svenska öden i Sydamerika", Norstedts, Stockholm 1951. Se även Martin Rogberg, "Svenskar i Latinamerika. Pionjäröden och nutida insatser", Lindqvists, Örebro 1954.

(33) "Svenska produktionsinvesteringar i Latinamerika", Exportföreningens service AB, Stockholm 1970.

(34) Huvudarbetet om svenskarna i Oberá, Argentina, är Prins Wilhelms "Röda jordens svenskar", Norstedts, Stockholm 1948. Utvandringen till Brasilien belyses i Gerda Pehrsons "Floden tog", LT:s förlag, Borås 1965.

(35) Ivan Lind, "Mexico. Natur och folk", Natur och Kultur, Stockholm 1951.

(36) Oscar Lewis, "Sanchez och hans barn", Gebers, Stockholm 1963; "Fem familjer. En studie av fattigkulturen i Mexico", Tema Rabén & Sjögren, Stockholm 1970 samt "Ett dödsfall i familjen Sanchez", Rabén & Sjögren, Stockholm 1971.

(37) Jacques Soustelle, "Dagligt liv hos aztekerna i det gamla Mexico", Prisma, Stockholm 1968; M D Coe, "Mexico. Indianska fornkulturer", Bonniers, Stockholm 1964; Bernal Diaz del Castillo "Mexicos erövring", Natur och Kultur, Stockholm 1965 m fl.

(38) En historisk översikt finns dock: H B Parkes, "Mexicos historia", Natur och Kultur, Stockholm 1940. Svenskfödde Iver Thord-Grays "Gringo bland rebeller. En svensk i Mexico 1913–14" har också utgivits (Bonniers, 1961). Som ett exempel på den typ av böcker som skulle kunna utges i kommenterad svensk upplaga kan nämnas Edmundo Flores, "Vieja revolucion, nuevos problemas", Cuadernos de Joaquin Mortiz, Mexico 1970.

(39) Peter Torbjörnsson, "Terror i u-land", Almqvist & Wiksell, Stockholm 1969. Glädjande nog har ett standardarbete om mayakulturen utgivits på svenska: J E S Thompson, "Maya. En kulturs blomstring och fall", Tiden, Stockholm 1957.

(40) Tord Wallström, "Andarin. Resa i Centralamerika", Norstedt, Stockholm 1953.

(41) Benne Lantz, "Castros Kuba", Clarté, Stockholm 1962; Anders Ehnmark, "Cuba Cubana", Bonniers, Stockholm 1963; Björn Kunn, "Cuba si", Rabén & Sjögren, Stockholm 1963; Artur Lundkvist, "Så lever Kuba", Tiden, Stockholm 1965.

(42) "Kuba – revolutionärt exempel". Av Kerstin Allroth m fl Aldus/Bonniers, Stockholm 1969.

(43) Jan-Olof Sundell, "Revolutionens Kuba", Gebers, Stockholm 1970.

(44) T ex Fidel Castros "Historien skall frikänna mig", Tema/Rabén & Sjögren, Stockholm 1968 och "Kubas väg", Gidlunds, Stockholm 1969 och Ernesto "Che" Guevaras "Vi skall segra!", Tema/Rabén & Sjögren, Stockholm 1968; korrigerad uppl, 1969; "Minnen från det revolutionära kriget på Kuba", Wahlström &

Widstrand, Stockholm 1968. Till samma kategori hör Régis Debray, "Essäer om Latinamerika", Partisan, Mölndal 1969.

(45) Vi syftar på René Dumont, "Är Kuba socialistiskt?", Aldus/Bonniers, Stockholm 1971 och K S Karol, "Castros Kuba. Den kubanska revolutionens politiska utveckling", Wahlström & Widstrand, Stockholm 1971. Det bör också nämnas att Leo Huberman och Paul M Sweezy, "Socialismen på Kuba", Rabén & Sjögren, Stockholm 1970, representerar en mer kritisk inställning. Rabén & Sjögren har även utgivit en antologi om planeringsdebatten på Kuba och en annan Kuba-bok av italienaren Saverio Tutino. Prisma utgav 1971 Eva Björklunds "Dagbok från Kuba" samt Gunnar Adler-Karlssons "Kuba. Seger eller nederlag?".

(46) Miguel Barnets "Biografía de un cimarrón", Havanna 1966, har utgivits på svenska av Rabén & Sjögren ("Jag var slav på Kuba"). Glädjande nog har José Yglesias intryck från en kubansk småstad översatts under titeln "I revolutionens hand", Pan/Norstedts, Stockholm 1968.

(47) Av Jan Sjögrens reseböcker behandlar "Ön som Sverige sålde", Zindermans, Uddevalla 1967, på ett sakrikt sätt S:t Barthélemy.

(48) Georg Dahl, "Den sista floden", "Min vän José Dolores" och "De vilda vägarna", utgivna 1967, 1968 och 1969 på Bonniers förlag, Stockholm.

Lars Persson, "Motilonernas berg. Vandringar och meditationer i Colombias bergsdjungler", Norstedts, Stockholm 1967; densammes "Flodkällornas folk. Sydamerikas försvinnande indianstammar", Norstedts, Stockholm 1968.

En klassisk reseskildring från 1820-talet utkom 1950 i nyuppl: Carl August Gosselman, "Resa i Colombia", I–II, Niloë, Stockholm.

(49) Se ovan not 14. Om Venezuela har en ung svensk sociolog skrivit: Anders Hallström, "Olja och indianer", Bonniers, Stockholm 1960.

(50) D Bergqvist, "Ecuador – ett testfall", Gummessons, Falköping 1970.

(51) H Klemetz (utg), "Camilo Torres: gerillaprästen", Tema/Rabén & Sjögren, Stockholm 1969.

(52) T ex Björn Kumm, "Gerillans ansikte", Tema/Rabén & Sjögren, Stockholm 1968; Rubén Vásquez Díaz, "Bolivia på Che Guevaras tid", Pan/Norstedts, Stockholm 1969: Héctor Béjar, "Peru 65", Tema/Rabén & Sjögren 1970. Kuriöst nog utkom "Ches" berömda dagbok från Bolivia i *två* olika svenska upplagor: Tema/Rabén & Sjögren och Aldus/Bonniers, 1968.

Hösten 1972 utgav Prisma Claes Brundenius "Sådan är imperialismens ansikte: 400 år av underutveckling i Peru".

(53) Böckerna om Chile är Mats Holmberg, "Revolution med piroger och vin", Pan/Norstedts, Stockholm 1971; Sven Erik Östling, "Chile. Beskrivning av ett u-land", Utbildningsförlaget, Stockholm 1972 och Régis Debray, "Samtal med Allende. En intervju om Chiles väg mot socialismen med kommentarer och dokument", Rabén & Sjögren, Stockholm 1971.

Man kan också nämna Arne Björnbergs "Nya indianboken. Inkas ättlingar i dagens kamp för tillvaron", Rabén & Sjögren, Stockholm 1968. Synd att den ej kom tidigare eftersom den skildrar författarens erfarenheter som FN-expert 1956–1959. Det finns också böcker om arkeologi och förhistoria: G H Bushnell, "Peru", Natur och Kultur, Stockholm 1958; S Huber, "Pizarro. Inkarikets erövrare", Rabén & Sjögren, Stockholm 1963.

(54) "Utveckling i baklås. Argentina, Brasilien, Paraguay, Uruguay – politiska, ekonomiska och sociala aspekter", av Carl Magnus Grenninger m fl, LT:s förlag, Stockholm 1969. Studiegruppen leddes av docent Göran G Lindahl. Gilio, María Esther: "Los Tupamaros. Gerilla i storstad", Rabén & Sjögren, Stockholm 1971 kan också noteras.

(55) Vid sidan av reseskildringar märks också Ivar Vingrens "Pionjärens dagbok. Brasilienmissionären Gunnar Vingrens dagboksanteckningar", Lewi Pethrus förlag, Stockholm 1968.

(56) Utgavs av Pan/Norstedts, Stockholm 1970. Carlos Marighela, "Liten handbok för stadsgerilla", Gidlunds, Stockholm 1970 skall också noteras.

(57) Josué de Castro, "En brasiliansk tragedi", Tema/Rabén & Sjögren 1967; samt två av Helder Camara, "Våldets spiral" och "Kapplöpning med tiden", båda utgivna av Gummessons, Falköping. En annan översättning av intresse skall också noteras: Hildegard Goss-Mayr, "Makt utan våld", Verbum, Stockholm 1969. Anmärkningsvärt nog utgavs Euclides de Cunhas klassiska verk "Os sertões" redan 1945 på svenska: "Markerna brinna", Wahlström & Widstrand, Stockholm.

(58) Vi tänker t ex på Florestan Fernandes, Octavio Ianni och Hélio Jaguaribe. Ett intressant dokument av en sluminnevånare, Carolina María de Jésus, har däremot utgetts på svenska, "Skräpkammaren", Tiden, Stockholm 1962.

(59) T ex Jacques Meunier & Anne Marie von Savarin, "Mord i Amazonas", Pan/Norstedts 1970. Den berömda antropologen Claude Lévi-Strauss "Tristes tropiques" på svenska 1959 och i ny upplaga med titeln "Kulturspillror", Aldus/ Bonniers, Stockholm 1968.

(60) Förläggare har varit för Asturias' del Tiden och FIB:s lyrikklubb samt för Neruda Bonniers, Cavefors och FIB:s lyrikklubb.

(61) En av dem, "Stackars neger", Stockholm 1961, utgavs av en venezolansk organisation. Gallegos mest kända bok, "Doña Bárbara", utgavs redan 1946 av Norstedts.

(62) Arne Lundgren (utg), "Latinamerikanska berättare", Norstedts, Stockholm 1963. Av samma typ är Artur Lundkvists "Latinamerikansk berättarkonst. Nittonhundratalsprosa i urval", Aldus, Stockholm 1964.

(63) Sören Lundhall, "Ordlista till Zogoibi av Enrique Larreta", Studentlitteratur, Lund 1968.

(64) En viktig sådan insats gjordes på 1950-talet av Artur Lundkvist, som redigerade FIB:s Världsbiblioteks sydamerikanska serie.

(65) En vidlyftig och ojämn "resehandbok" utgavs redan 1948 av Curt Munthe, "Sydamerika", Gebers, Stockholm 1948, men fick inga efterföljare. 1968 utgav emellertid Börje Söderlund en reseguide om Mexiko, Aldus/Bonniers, Stockholm.

(66) Magnus Mörner, "Problem i modern historia: Latinamerika" Studentlitteratur, Lund 1970 och Pierre Schori, "Latinamerikaner om Latinamerika", Prisma, Stockholm 1968. Ett annat exempel: Francisco Uriz & Caleb J Andersson, "Kontinent i uppror", Tema/Rabén & Sjögren,Stockholm 1967.

(67) Se ovan noterna 1 och 27.

15 Kring översättningsproblematiken

15.1 *Översättning som tillämpad språkvetenskap*[1]

"Romanen Augusti fjorton, som redan för ett år sedan publicerades på ryska i Paris, utkommer på en rad språk i väst. Hos oss är översättningen förtjänstfullt verkställd av Hans Björkegren."

Citatet är hämtat ur Olof Lagercrantz recension i DN den 28/8 1972 och är utomordentligt karakteristiskt för det impressionistiska lättsinne med vilket våra litteraturkritiker merendels behandlar översättningsaspekten. Som regel finner man inte en antydan om att den svenska texten konfronterats med originalet.[2] Nu bör det å andra sidan understrykas att en kritisk granskning av översättningar är så tidskrävande, att man inte rimligtvis kan begära att den mera regelbundet skall ingå i litteraturrecensentens åligganden. Men de regelbundet uppflammande debatterna i dagspressen – senast i DN våren 1972 och i Arbetet sommaren samma år – visar i hur hög grad problemet känns brännande. Det finns emellertid en aspekt som inte tillräckligt har beaktats i den diskussion som förts under senare år.

Hela översättningsproblematiken är nämligen av sådan natur att det ligger nära till hands att här koppla in de språkvetenskapliga institutionerna vid våra universitet. Det senaste decenniets snabba utveckling inom lingvistiken har också på ett helt annat sätt än tidigare aktualiserat språkteoretiska och praktiska problem på detta område. Om översättning som forskningsobjekt orienterar i avsnitt 15.2 forskarassistenten vid Zürichs universitet Werner Koller. Han var tidigare knuten till Tyska institutionen vid Stockholms universitet och kommer i slutet av höstterminen att där disputera på en avhandling om översättningsteoretiska problem. Den bygger bl a på det högeligen intressanta material som framkom vid det av Svenska institutet anordnade svensk-tyska översättarsymposiet i Stockholm 1969. Deltagare var bl a ett antal kvalificerade översättare från det tyska språkområdet. Dessa hade i förväg fått sig tillsänt ett flertal texter för översättning, däribland en till ytterlighet svårtolkad dikt av Göran Sonnevi, "Att förstå", vidare en okänd från svenska överförd text för återöversättning till svenska (ett liknande experiment utfördes för engelskans del i BLM 1953).

Som framgår av avsnitt 15.2 har sedan 1952 översättningsgranskningar

[1] Avsnittet är författat av professor Gustav Korlén, Tyska institutionen vid Stockholms universitet.

[2] Lika otillfredsställande är det naturligtvis när en kritiker nöjer sig med att helt enkelt konstatera att en översättning "föreligger på svenska" – utan att ens nämna översättarens namn. Det senaste exemplet på denna inte ovanliga nonchalans mot översättarkåren erbjuder Karl Vennbergs i övrigt utomordentliga recension av Bölls "Grupporträtt med dam" (i översättning av Eva Liljegren) i Aftonbladet 13/9 1972.

av skönlitterära verk utförts vid tyska institutionen i Stockholm, huvudsakligen i form av trebetygsuppsatser. Liknande verksamhet har, om än i mindre utsträckning, på senare år bedrivits vid andra språkinstitutioner, för engelskans del framförallt vid Lunds universitet, där docenten Arne Zettersten avser att redovisa resultaten i en samlingsvolym som beräknas utkomma 1973.

Ämnen av detta slag är i många avseenden tacksamma som uppgifter på trebetygs- och motsvarande stadier. De är möjliga att lösa – individuellt eller, efter Ukas-reformens genomförande kanske snarast som grupparbete – inom rimlig tid, de ger de studerande tillfälle att ställa språkteoretiska problem i samband med en kontrastiv analys av utgångsspråk och målspråk, och de innebär en åtminstone elementär skolning i litterär analys – utan förståelse av det litterära verket är det knappast möjligt att bedöma en översättnings kvalitet. Faran med uppgifter av detta slag är att de lätt kan urarta i ett pedantiskt och inte alltid helt fruktbart felfinneri, som inte ser till översättningens förtjänster och som inte beaktar de svåra yttre betingelser under vilka många, kanske flertalet översättningar kommer till.

Ett jämförande studium av de inemot 200 uppsatser från olika institutioner och representerande skilda språkområden, som stått till förfogande, ger anledning till två huvudreflexioner.[1] Det som först slår en är hur impressionistiska principerna för urvalet av översatta verk ter sig. En jämförande sammanställning, som assistenten Dieter Stöpfgeshoff företagit för utredningens räkning, om receptionen av tyskspråkig efterkrigslitteratur i Danmark, Norge och Sverige bestyrker ytterligare detta intryck.[1]

I samma riktning pekar en rad enkäter som översättarsektionen inom Svenska Författarförbundet låtit utföra. Samspelet mellan de fria marknadskrafterna och förlagslektorernas individuella preferenser har lett till mycket godtyckliga resultat – allvarligast ter sig för tyskans del i alla tre länderna de påtagliga luckorna när det gäller DDR-litteraturen.

Den andra reflexionen som inställer sig är att översättningarnas kvalitet inte alltid är vad de borde och kunde ha varit. Några drastiska exempel anfördes redan vid en debatt som initierades av Thomas v. Vegesack i Stockholms-Tidningen 1963 i en artikel med den i förstone något gåtfulla titeln "Översättare snavar över nylonhuden". Artikeln redovisade en del resultat från en seminarieuppsats av Monica Esevik, som granskat Günter Grass' då just utkomna debutroman "Blecktrumman". Man finner där redan på första sidan i den svenska översättningen följande sats: "Min advokat exempelvis snavar varje gång ... på nylonhuden över vänstra sängposten vid fotändan". Går man till det tyska originalet finner man "Mein Anwalt stülpt (här ung "placerar") jedesmal ... den Nylonhut über den linken Pfosten am Fussende meines Bettes", dvs översättaren har förväxlat *stülpen* med *stolpern* och *Hut* med *Haut*. Romanen visade sig dessvärre även i fortsättningen vara lika vårdslöst översatt. Det var därvid väl att märka inte bara fråga om bristande insikter i tyska språket. I alltför många fall visade sig översättaren sakna den kulturella och litterära referensram, som utgör en minst lika viktig förutsättning som goda språkkunskaper för att resultatet skall bli acceptabelt. Om man t ex –

[1] Närmare upplysningar om dessa arbeten kan inhämtas från tyska institutionen.

som i föreliggande fall – inte känner till att "Draussen vor der Tür" är titeln på ett av de viktigaste verken i tysk efterkrigsdramatik, blir följden att meningen "Sie spielten Draussen vor der Tür" i den svenska versionen återges med "de lekte ute på gatan".

"Det är omöjligt att ge en tillnärmelsevis fullständig förteckning över de många översättningsfelen", skriver författarinnan till ifrågavarande uppsats, som ändå var på inemot 80 sidor och alltså hade tillkommit vid en tidpunkt, då kraven på trebetygsstadiet både kvantitativt och kvalitativt kunde ställas avsevärt högre än vad som numera är möjligt. I detta fall föranledde Günter Grass förlaget att i en andra upplaga utge en grundligt omarbetad svensk översättning. Lika graverande exempel kan emellertid hämtas från andra tyska efterkrigsromaner, utan att detta faktum föranlett några revideringar. I Heinrich Bölls "Billard um halbzehn" översätts "Der Krieg ist aus" (är slut) med "Nu blir det krig", vilket inte kan undgå att få betänkliga konsekvenser för den fortsatta förståelsen av romanen. Lika gåtfullt för sammanhanget blir återgivandet av "Vielleicht hat Vater getrunken" med "Visserligen hade far drunknat" i ett tredje av den tyska efterkrigslitteraturens mera betydande verk, Alfred Andersch' "Sansibar oder der letzte Grund". Exemplen skulle med lätthet kunna mångfaldigas och utsträckas till övriga språkområden.

Går man till översättningar av sakprosa och vetenskaplig litteratur erbjuder sig ofta en lika oroväckande bild.[1] En mycket omfångsrik undersökning av Anne Tillman vid engelska institutionen i Stockholm, som granskat översättningen av Noam Chomskys "Language and Mind" leder till följande sammanfattning: "Föreliggande översättning måste anses formellt otillfredsställande och sakligt opålitlig." Mot bakgrunden av det rikhaltiga material som presenteras ter sig detta närmast som ett understatement. Det är onekligen ganska betänkligt när ett så centralt och högaktuellt vetenskapligt verk presenteras för svensk publik på ett så otillfredsställande sätt.

Samtidigt pekar översättaren i en intervju med Anne Tillman med avväpnande öppenhet på faktorer som i någon mån förklarar översättningens brister: "Varken den tid han hade till sitt förfogande eller storleken på honoraret gjorde att han tyckte att det skulle löna sig att lägga ned alltför mycket möda på uppgiften." Det är dylika förmildrande omständigheter som man ju ständigt måste ha i minnet, när översättningarnas kvalitet diskuteras. De underströks också med skärpa redan i den debatt som följde på Thomas v Vegesacks artikel i Stockholms-Tidningen. När det gäller nyutkomna skönlitterära verk arbetar översättaren uppenbarligen ofta under stark tidspress från förlagens sida.

Som ett resultat av den diskussion som fördes i Stockholms-Tidningen har under senare år i ett inte ringa antal fall förläggare och teaterregissörer vänt sig till tyska institutionen med begäran om granskning av översättningar på manuskriptstadiet. Detta har t ex varit fallet med så centrala verk som Günter Grass "Hundår", Heinrich Bölls "Grupporträtt med dam" och Bertolt Brechts "Mor Courage". Erfarenheterna från denna verksamhet har varit utomordentligt positiva. Det är självklart att författare av akademiska specialarbeten upplever en helt annan motivation när de på detta sätt bidrar till att förbättra den slutliga produkten i

[1] Det gäller inte sällan också om Sverige-informationen på främmande språk. Som exempel kan nämnas en av Järfälla kommun på tyska utgiven broschyr, som uppvisar generande brister och där t ex kapitlet om miljövård inleds med den fatala satsen: "Lange bevor das Wort Milieupflege in Mode kam". En blick i en tyskspråkig dagstidning från senare år skulle ha kunnat upplysa översättaren om att terminus technicus är "Umweltschutz".

stället för att i efterhand konstatera bristerna. Det är lika uppenbart att även den bästa översättning – och vår översättarkår uppvisar förvisso många högt kvalificerade representanter – mår väl av en dylik förhandsgranskning. Inom parentes kan nämnas att även översättningar från svenska till tyska skulle må väl av en sådan granskning, vilket kan belysas med ett av paradexemplen på den kategori som kallas "false friends": i en dikt av Lars Gustafsson återges frågan "Men denna rädsla, vad betyder den?" med "Aber dieses Rätsel (gåta), was bedeutet es?" (citerat ur tidskriften Sprache im technischen Zeitalter 1969).

Mot bakgrunden av de erfarenheter som här redovisats är det två uppgifter för universiteten som med skärpa avtecknar sig. Som professor Bertil Malmberg påpekar i en artikel om lingvistikens aktuella läge i tidskriften Humanistisk Forskning (1, 1972) har flertalet europeiska länder en organiserad översättar- och tolkutbildning. Det är i högsta grad angeläget att en dylik kommer till stånd även i Sverige, där f n sådan utbildning erbjuds endast i mycket begränsad omfattning. Glädjande nog torde också de förslag till nya studieplaner för de moderna språken, som de av UKÄ och SÖ tillsatta arbetsgrupperna kan väntas framlägga inom kort, innebära helt nya möjligheter inom detta område. Det stela Ukas-systemet kommer av allt att döma i någon mån att brytas upp. Det borde därför bli möjligt att konstruera skräddarsydda kurser av olika tidslängd och med sikte på enskilda översättares behov.

För det andra borde den förhandsgranskning, som hittills helt berott på personliga kontakter, få en fastare organisatorisk förankring vid universiteten och givetvis utsträckas till alla språkområden. Det ligger nära tillhands att tänka sig den förlagd till institutionen för lingvistik vid Stockholms universitet. Den borde i så fall lämpligen organiseras som en "avdelning för teoretisk och tillämpad översättningsvetenskap". Personalkostnaderna skulle inte behöva bli oöverstigliga. Vad som oundgängligen krävs är en fast anställd föreståndare med minst docentkompetens, vidare – förutom skrivpersonal – assistenter för vart och ett av de stora översättarspråken, dvs i första hand engelska, franska, italienska, holländska, spanska, slaviska språk och tyska. Med en konstruktion av detta relativt obyråkratiska slag skulle avdelningen dels kunna tjäna som samordnande vetenskapligt kontaktorgan för övriga språkinstitutioner i landet, dels fungera som serviceorgan för översättare, bokförlag och andra instanser med behov av realiaupplysningar och översättningsgranskning, däribland inte minst åtskilliga statliga och kommunala organ. Man kan överväga om inte också översättningar av svensk litteratur till främmande språk borde ingå som granskningsuppgifter.

Den västtyske litteraturkritikern Marcel Reich-Ranicki hävdade för några år sedan vid en internationell översättarkongress att de svenska erfarenheterna förtjänade att beaktas av andra universitet. (Se samlingsvolymen Übersetzen, Vorträge und Beiträge vom Internationalen Kongress literarischer Übersetzer in Hamburg 1965.) Ett vetenskapligt organ av det slag som här skisserats skulle med andra ord, förutom de ovedersägliga fördelarna det skulle medföra ur svensk synpunkt, kunna tjäna som modell för andra länder inom ett område, där Sverige i övrigt förvisso har mer att hämta än att ge.

15.2 *Översättning som forskningsobjekt*[1]

1. Liksom allt tal och all skrift syftar översättning till *kommunikation*, och det under de försvårande villkor som kommunikation mellan olika språk innebär. Ett vidare översättningsbegrepp omfattar också översättning inom samma språk; översättning mellan olika historiska språkskeden (t ex fornsvenska – nysvenska) och översättning mellan olika språkskikt (t ex kanslistil – talspråk).

Redan tidigt träffar man i den historiska litteraturen på *översättare* och *tolkar*, som skriftligt eller muntligt överför yttranden från ett språk till ett annat och därigenom för dem förståeliga, och på *översättaryrket*.

Dragomanerna, tolkarna, innehade i det gamla Egypten viktiga ämbeten. *Plutarchos* berättar om Alexander den Store, att han lät undervisa tusentals persiska pojkar i grekiska. Den romerska litteraturen börjar i egentlig mening med översättningar av Homeros och den attiska tragedin och komedin. Genom medeltidens skolastik övertas det antika arvet av de germanska folken, huvudsakligen på latin, men de trevande försöken att ge det inhemsk språkdräkt är talrika. Uppräkningen kan fortsättas hur länge som helst, fram till arton- och nittonhundratalen, då översättningen blivit ett oumbärligt allemansgods och en konsumtionsvara. Medan tidigare översättningar av skönlitterära verk dominerat, har i vårt århundrade naturvetenskaplig och teknisk litteratur blivit allt viktigare ur denna synpunkt.(1)[2]

Översättningen bidrar till att övervinna språkets, tidens, rummets och bildningsförutsättningarnas skrankor. Den kan ses som ett led i den *utbildningens demokratisering*, som är ett av de viktigaste inslagen i den allmänna kulturpolitiska målsättningen i världen av idag.

Liksom behovet av översättningar genom utvecklingen inom vetenskap och teknik och genom de internationella ekonomiska och kulturella förbindelserna har ökat i så hög grad att man kan tala om en *översättningslavin*, så har också behovet av översättare och tolkar tilltagit i motsvarande grad. Affärsliv, press, förvaltning, internationella organisationer, vetenskap, diplomati, rättsväsen osv är alltmer hänvisade till kvalificerade tolkars insatser. Som exempel kan nämnas de hundratals internationella konferenserna och vetenskapliga symposierna.

2. Parallellt med den, kulturhistoriskt föga beaktade, praktiska översättar- och tolkverksamheten har förts en *teoretisk diskussion* om översättningens metoder, gränser och villkor och om kraven på den "bra", "rätta" och "optimala" översättningen. Ofta visar man på omöjligheten att åstadkomma en adekvat översättning och på översättningens principiella otillräcklighet med avseende på stil, effekt och trohet – inte sällan i aforismer och liknelser. Så skriver skalden *Esaias Tegnér* i ett ofta citerat brev till Brinkman (7.4.1825):

> Vackra översättningar, liksom vackra fruar, äro icke just alltid de trognaste.(2)

Och språkforskaren *E. Tegnér d y* uttrycker det omöjliga i att uppnå en identitet mellan original och översättning i bilden:

[1] Avsnittet har författats av forskarassistent Werner Koller, tyska institutionen vid Zürichs universitet.

[2] Siffra inom parentes (1) hänför sig till en notförteckning i slutet på kapitel 15.

En översättning kan aldrig återspegla sitt original på annat sätt och med större trohet än den krusade vattenytan förmår återspegla ett ansikte.([3])

I mer eller mindre omfattande ställningstaganden (i förord eller efterskrifter till översättningar eller i separata avhandlingar) redovisar översättarna sina metoder, principer och översättningstekniska svårigheter. Kända skrifter är t ex *Hieronymos'* (ca 340–420) försvar av Vulgata-översättningen, där principen att översätta "mening för mening" (non verbum e verbo, sed sensum exprimere de sensu)([4]) formuleras och *Luthers* "Sendbrief vom Dolmetschen" (1503)([5]), som är av central betydelse för såväl den tyska som den svenska bibelöversättningen([6]) Ännu idag är Platon-översättaren *F. Schleiermachers* uppsats om översättningsmetoder (Über die verschiedenen Methoden des Übersetzens)([7]) utgångspunkt för översättningsteoretiska principdiskussioner.

I hur stor utsträckning översättningsmetoderna och -principerna är beroende av tidens estetiska och moraliska uppfattning och av de syften som eftersträvas med översättandet och översättningen, belyser följande citat ur "Öfversättarens Anmärkning" av den svenske Propertius- och Horatiusöversättaren *Kellgren* (1784):

En litteral öfversättning lär bäst at känna språket; är nyttigast i skolan, och bör ske i prosa. En fri öfversättning lär bäst at känna Skalden: är behageligast för snillet, och bör ske på vers. Skillnaden i språk, i seder, smak och granskning är rätta måttstocken för öfversättarens frihet. Det bör vara honom lofgifvet at nytja flere ord än originalet, blott tankarne blifva de samma, eller equivalenta och homogena; blott deras styrka ej försvagas; ännu heldre om den förökas, om hans hand äger skicklighet, at gifva blomster i stället för frön, guld för malm. Det bör icke nekas honom, at tillägga af sit eget, så ofta sammanhanget skulle brytas, af alt för hastiga transitioner, ej heller at utesluta hvad smaken förkastar, ej heller at förbyta hvad hans språk ej väl kan uttrycka, ej heller at kläda hvad som alt för nakot skulle såra anständigheten. Han bör mildra metaphorerne der de äro för mycket djerfva, gifva nya i stället för dem som äro utnötta. Med ett ord: skrifva såsom *Horatius* eller *Propertius* skulle skrifvit, om de lefvat på samma tid, i samma land, som han. Det är på sådant sätt allena, som han kan göra sig förtjent til en stjelk af den lager, som krönt deras hjessa.([8])

3. I den vetenskapliga diskussion om översättande (som process) och översättning (som produkt), som förts framför allt under arton- och nittonhundratalen och som nu är utomordentligt livaktig, kan följande översättningsteoretiska principfrågor och grundproblem urskiljas:

A. *Vad är översättning?* Vad innebär det att översätta ett yttrande/meddelande i språk S_1 till ett yttrande/meddelande i språk S_2? Vilka subjektiva och objektiva faktorer ingår i översättningsprocessen? Vilka är förutsättningarna och villkoren för och följderna av en sådan överföringsprocess? Hur kan man beskriva/ev formalisera den? Hur ser den tvåspråkiga kommunikationsmodellen sändare (författare/talare) – utgångstext/utgångsmeddelande – översättare/tolk – översatt text/översatt meddelande – mottagare (åhörare/läsare) ut, och vilka är "störnings"-faktorerna?

B. *Översättbarhet.* Vid en grov systematisering kan man urskilja tre

ståndpunkter:

(1) *Översättning principiellt omöjlig:* Varje språk innebär en bestämd "världsbild", som är betingad av de enskilda språkens struktur ("modersmålets struktur"). Genom och i denna ordnas/segmenteras "världen", som därigenom förmedlas och görs "gripbar". Som extremfall anförs ofta s k oöversättliga ord(9) – ord, som kodifierar en bestämd verklighet på ett för *ett* språk karakteristiskt sätt och gör den förståelig bara inom detta enda språk: ty Gemüt, Geist, bodenständig; fr esprit, raison; eng understatement, gentleman; sv lagom, trivas, samhälle osv.

(ii) *Översättning principiellt möjlig:* Översättbarhet, definierad som möjlighet till förståelse och kommunikation, är en fundamental egenskap hos språket. Trots alla inskränkningar, som beror på de enskilda språkens specifika "yttre" struktur, är det avgörande kännetecknet för naturliga språk deras universalitet. Även om de språkliga tecknen inte har direkta motsvarigheter, så kan vilket sakförhållande som helst uttryckas och förklaras i meningar och texter i vilket språk som helst.

(iii) *Relativ översättbarhet:* I fråga om konkreta texter kan man varken tala om principiell översättbarhet eller om principiell oöversättbarhet, Man bör skilja mellan olika grader av översättbarhet, vilka bl a är en funktion av

(a) graden av släktskap mellan ifrågavarande språk (översättbarheten mellan två nära besläktade språk som svenska och tyska är större än mellan svenska och kinesiska);

(b) texttypen (översättbarheten är hos en lyrisk dikt mindre än hos ett naturvetenskapligt verk);

(c) den kulturella nivåskillnaden mellan de båda språkgemenskaperna och bildningsnivån/de encyklopediska kunskaperna hos dem som läser översättningen.

C. *Krav på en översättning:* Principer, metoder, typer och förfarande/teknik. *Principer:* Översättning från poesi till prosa eller till vers; problemen med tillägg, utelämningar, anmärkningar, "förbättringar"; stilistiskt noggrann eller innehållstrogen översättning; ord-för-ord- eller mening-för-mening- resp text-för-text-översättning osv. *Metoder:* adapterande (imiterande) eller medvetet förändrande översättning. *Typer:* "fri" eller "ordagrann" resp "trogen" eller "parafraserande" eller till effekten likvärdig översättning. *Förfarande* för att lösa konkreta översättningstekniska problem: s k översättningslån, textsemantiska och textsyntaktiska förändringar, modulationer och transpositioner.

D. *Krav på översättaren:* Vilka språkliga och fackliga kunskaper och färdigheter måste förutsättas hos översättaren (i relation till bestämda ämnesområden och texttyper)?

4. Under punkterna 3. A till D har de problem, som sysselsätter *översättningsteorin* i korthet skisserats. I tvärvetenskapligt samarbete kan olika forskningsgrenar bidra till att belysa och precisera de enskilda frågeställningarna: lingvistik och kommunikationsvetenskap/informationsteori, hermeneutik, litteraturvetenskap, matematik och matematisk lingvistik/ADB (automatisk översättning).

Översättningsteorin är emellertid bara ett delgebit inom *översättnings-*

vetenskapen. Andra områden är:

(i) Den *pragmatiska översättningsvetenskapen*, som sysslar med produktion och förbättring av hjälpmedel för översättaren i hans praktiska verksamhet (ordböcker, jämförande idiomatiska handböcker, lexika o d).

(ii) Den *lingvistiska översättningsvetenskapen*, som syftar till kontrastiva språkanalyser, till typologier av översättningssvårigheter, till undersökning av översättningsförfarande (transpositioner, modulationer osv).

(iii) Den *textrelaterade översättningsvetenskapen*, som analyserar sammanhängande texter på lingvistisk, stilistisk och litteraturvetenskaplig grund (*översättningskritik*).

(iv) Den *texttyprelaterade översättningsvetenskapen*, som består av de olika översättningstexttypernas teorier (t ex den litterära översättningens teori, den naturvetenskapliga och den tekniska översättningens teori).

(v) Den *översättningshistoriskt* orienterade översättningsvetenskapen, som ägnar sig å ena sidan åt bestämda verks historia och receptionshistoria och å den andra åt översättningens och översättningsprincipernas historia under enskilda epoker.

5. Översättningsvetenskapliga undersökningar, som kan utföras vid *universitetens språkvetenskapliga och litteraturvetenskapliga institutioner* inom ramen för seminarier och seminarieuppgifter ([10]), hör framför allt till de översättningsvetenskapliga områden 4 (3) och (5). Vid tyska institutionen vid Stockholms universitet har under de senaste tjugo åren inemot 100 trebetygsuppsatser och tre licentiatavhandlingar författats, som såväl översättningskritiskt som receptionshistoriskt behandlar tyska och svenska verk/författare i svensk respektive tysk översättning. Licentiatavhandlingarna behandlar – utgående från konkreta texter – översättningens och översättandets problem under fördjupande av den översättningsteoretiska aspekten.([11]) I sammanhanget bör också nämnas de vetenskapligt och praktiskt fruktbara översättningssymposierna som anordnades med stöd av Svenska Institutet i Stockholm 1969 och i Uppsala 1970 och de uppsatser som har tillkommit i samband härmed.([12])

De *översättningskritiska* seminariearbetena står det *praktiska översättningsarbetet* närmast. De jämför original och översättning ord för ord och mening för mening och tar därvid hänsyn till olika språk- och stilskikt, förståelsesvårigheter och estetiska kvaliteter med tonvikt på felöversättningar (grova lexikaliska fel, "faux amis" som sv kind – ty Kind, grammatiska fel osv), stilistiskt inadekvata konstruktioner, oidiomatiska uttryck, tillägg, utelämningar, interpretationer och andra avvikelser, men också under beaktande av de svårigheter som beror på språkens syntaktiskt, semantiskt och stilistiskt olika strukturer. *G. Korlén* redovisar de delvis mycket betänkliga resultaten av dessa översättningskritiska arbeten i en uppsats i tidskriften Babel.([13])

De *receptionshistoriskt* orienterade uppsatserna (typ: "Thomas Mann in Schweden" och "Hjalmar Söderberg in deutscher Übersetzung") ger en bild av de litteratur- och kulturhistoriska förutsättningarna för receptionen av ett bestämt verk/en bestämd författare vid en viss tidpunkt i ett visst land (därvid utnyttjas bl a recensioner, teaterspelplaner, förlagsuppgifter om upplagornas antal och storlek etc). De bibliografiska delarna svarar på frågor som: Vilka verk av en bestämd författare har vid

en viss tidpunkt översatts till ett visst språk? Vilka verk föreligger inte i översättning? Varför inte? Vilka verk borde översättas?

De översättningskritiska och receptionshistoriska undersökningar som här redovisats ger en i många avseenden visserligen ännu så länge ofullständig men ganska mångsidig bild, när det gäller att bedöma svårigheter, kvalitet och kvantitet, luckor, historia, utbredning och reception ifråga om de tre sista århundradenas tyska litteratur i Sverige (med tyngdpunkt på nittonhundratalet) och motsvarande problem beträffande den svenska litteraturen (särskilt fr o m Strindberg) inom det tyska språkområdet. Ansatser till liknande forskningsprojekt föreligger också i utlandet, nämnas kan t ex *H.-P. Naumanns* schweiziska avhandling "Goethes 'Faust' in schwedischer Übersetzung" (publicerad i *Göteborger Germanistische Forschungen,* 10. Göteborg 1970). (14)

Noter till kapitel 15

(1) *Index translationum 16* (1963), International Bibliography of Translations, UNESCO, Paris 1965, upptar 35 143 översatta böcker, som har publicerats i 69 länder. För Norge, Danmark, Sverige, USA och USSR ser statistiken ut på följande sätt:

	Norge	Danmark	Sverige	USA	USSR
General	–	2	9	4	15
Philosophy	10	40	17	95	178
Religion and Theology	13	32	58	252	44
Law, Social Sciences, Education	7	24	16	89	755
Philology, Linguistics	–	–	7	7	–
Natural and Exact Sciences	19	47	55	140	361
Applied Sciences	15	42	34	73	554
Arts, Games and Sports	17	42	41	112	89
Literature	506	707	819	427	2 136
History, Geography, Biography	63	150	100	165	225
Totals	650	1 086	1 156	1 364	4 357

(2) Citerat efter Sten Malmström, Några Horatiusöversättningar som stilspegel, i: *Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri* 47, 2/1971, s 62–80; citatet från s 62.

(3) E. Tegnér, *Språkets makt över tanken* (1880), i: E. T., *Ur språkens värld,* I, Stockholm 1922, s 165–342; citatet från s 297.

(4) Citerat efter R. Kloepfer, *Die Theorie der literarischen Übersetzung,* München 1967 (Freiburger Schriften zur romanischen Philologie 12), s 28.

(5) Luthers "Sendbrief vom Dolmetschen" finns, liksom Hieronymus' och Schleiermachers här nämnda verk, i H. J. Störig, utg, *Das Problem des Übersetzens,* Darmstadt 1963, s 14–32.

(6) Se C. I. Ståhle, Några drag i det svenska bibelspråkets historia 1526–1971, i: *Nyöversättning av Nya testamentet. Behov och principer,* Statens offentliga utredningar 1968:65, s 501–567.

(7) I H. J. Störig, utg (se anm 5), s 38–70.

(8) Citerat efter J. Mogren, *Antik poesi i svensk översättning. Två studier,* Lund 1964 (Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund, Scripta minora 1962–63), s 3 f.

(9) Se t ex kapitlet "Oöversättliga ord" i A. Lindqvists *Mannen, kvinnan och språket,* Sundsvall 1945, s 23–49.

(10) Se D. Stöpfgeshoffs bibliografi "Översättningskritiska och receptionshistoriska uppsatser vid Tyska institutet vid Stockholms universitet" (stencil 1972).

(11) H. Klynne, *Übersetzungstheoretische Studien an Hand der schwedischen*

Übersetzungen der Werke Thomas Manns, Stockholm 1963; G. Östlund, *Gottscheds Übersetzung des Reinke de vos. Ein Beitrag zur Geschichte der Aufklärung mit einer einleitenden Übersicht über die deutsche Übersetzungstradition vor Gottsched,* Stockholm 1963; I Schnitzer, *Übersetzungstheoretische Studien an Hond der Schärentrilogie Stindbergs mit besonderer Berücksichtigung der Milieu- und Naturschilderungen,* Stockholm 1967.

(12) Se W. Koller, Übersetzen, Übersetzung und Übersetzer, i: *Babel* 1/1971; ds Eine linguistische Theorie des Übersetzens, i: *Moderna språk* 1969, s 264–270; ds, Zur Übersetzungstheorie auf literaturwissenschaftlicher Basis, i: *Moderna språk* 1971; ds, Probleme, Problematik und Theorie des Übersetzens, i: *Stockholms Studies in Modern Philology* 1972; ds rec av M. Wandruszka, Sprachen: vergleichbar und unvergleichlich, i: *Moderna språk* 1970, s 407–410; ds, Grundlagen der Übersetzungswissenschaft, i: *Die Neueren Sprachen* 1971, s 158–160; ds, Prolegomena zu einer Typologie schwedisch-deutscher Übersetzungsschwierigkeiten, i: *Materialien zur II. Internationalen Konferenz "Grundfragen der Übersetzungswissenschaft",* utkommer i Leipzig 1972.

(13) Se G. Korlén, Konstruktive Übersetzungskritik als Aufgabe der schwedischen Universitätsgermanistik, i *Babel* 1/1966. Jfr nu också Katharina Reiss, Möglichkeiten und Grenzen der übersetzungskritik. Kategorien und Kriterien fü eine sachgerechte Beurteilung von Übersetzungen. Hueber Verlag München 1971.

(14) Se Werner Koller, Goethes Faust in schwedischer Übersetzung, i: *Moderna språk* 1972, s 258–266.

Utförliga bibliografier till översättningsvetenskapliga och -teoretiska problem finns i *Babel, Revue internationale de la traduction* (1955 ff.); E. A. Nida, *Toward a Science of Translating,* Leiden 1964, s 265–320; R. W. Jumpelt, *Die Übersetzung naturwissenschaftlicher und technischer Literatur,* Berlin-Schöneberg 1961, s 188–205; E./K. Delavenay, *Bibliography of Mechanical Translation,* The Hague 1960; K.-R. Bausch/J. Klegraf/W. Wilss, *The Science of Translation: An Analytical Bibliography,* Tübingen 1970 (Tübinger Beiträge zur Linguistik 21).

16 Jämförande stickprovsundersökningar rörande recenserandet av skönlitteratur 1956 och 1968[1]

16.1 *Inledning och sammanfattande synpunkter*

För att få en föreställning om huruvida recenserandet av skönlitteratur förändrats under de senaste decennierna – och i så fall på vilket sätt – har litteraturvetenskapliga institutionen vid Stockholms universitet för litteraturutredningens räkning utfört tre stickprovsundersökningar. Som jämförelseår har valts 1956 och 1968 för att om möjligt kunna sammanställa resultaten med resultat av andra vid institutionen pågående undersökningar om recensionsverksamhet, vilka avser just åren 1956 och 1968.

De skall här något kommenteras och på ett par punkter sammanställas med uppgifter, som erhållits vid institutionens övriga undersökningar.

Valet av undersökningsobjekt. En stor del – i jämförelse med vissa andra länder en mycket stor del – av recenserandet av nyutkommen skönlitteratur har i Sverige brukat ombesörjas av dagspressen. Det ansågs givet att en av stickprovsundersökningarna skulle gälla en stor rikstidning. Med hänsyn till dess omfattande spridning och ställning som ledande recensionsorgan valdes Dagens Nyheter. Undersökningen begränsades av arbetsekonomiska skäl till den egentliga recensionssäsongen och omfattar sålunda perioderna 15.8.1956–15.1.1957 och 15.8.1968–15.1.1969.

Som komplement till rikstidningen ansågs det lämpligt att även undersöka en någorlunda stor landsortstidning, gärna av annan politisk färg. Valet föll på Arbetarbladet i Gävle. På grund av att läggen för 1968 inte var tillgängliga på bibliotek vid den tidpunkt, då undersökningen gjordes, måste perioden för denna förskjutas ett år och avkortas med två veckor. Den avser sålunda 15.8–31.12.1956 och 15.8–31.12.1967.

Recensioner av skönlitteratur förekommer även i annan press än dagspress. De tidskrifter som haft ambitionen att utföra en mera omfattande bevakning är dock fåtaliga. I praktiken visade det sig att endast BLM kunde komma i fråga för en jämförelse mellan 1956 och 1968 – de översikter av den nya svenska skönlitteraturen som Ord och Bild synes ha publicerat regelbundet alltifrån sin begynnelse på 1890-talet t o m 1950 förekom inte under eller i närheten av de för undersökningen aktuella åren. För BLM utgjorde de naturliga enheterna för en jämförelse hela årgången 1956 och hela årgången 1968.

Vad stickproven tyder på. De tre stickproven gav inte ett alldeles

1 För det inledande avsnittet svarar professor Örjan Lindberger. För redovisningen av de enskilda publikationerna svarar samma personer som utfört stickprovsundersökningarna; för BLM fil kand Leif Löfgren, för Dagens Nyheter fil mag Martin Levander; för Arbetarbladet fil mag Anna Lisa Olsson.

enhetligt utslag. I både DN och BLM sjönk den procentuella andel av årets utgivning av skönlitteratur (exklusive barn- och ungdomslitteratur) som blev föremål för recension, på ett markant sätt från 1956 till 1968. I Arbetarbladet var andelen konstant, vilket i absoluta tal innebär en ökning av antalet recensioner, eftersom antalet utgivna verk ökat.

Endast i fråga om barn- och ungdomslitteratur är tendensen likartad i samtliga tre publikationer; här har andelen recenserade böcker ökat kraftigt.

Ytterligare en skillnad kan avläsas mellan å ena sidan BLM och DN, å andra sidan Arbetarbladet. I de båda förra har de relativt färre recenserade böckerna var och en i genomsnitt ägnats något större utrymme. I den sistnämnda har det i absoluta tal ökade antalet recensioner motvägts av att var och en i genomsnitt blivit kortare.

Man kan fråga sig vilkendera tendensen, som är representativ för svensk dagspress i stort, den i DN eller den i Arbetarbladet. En viss belysning kan fås genom de ovan nämnda undersökningar, som utförts vid litteraturvetenskpliga institutionen. Dessa har avsett att för ett antal stickprovsvis valda *svenska* skönlitterära original kartlägga den totala förekomsten av recensioner, med hänsyn till antal, omfång, fördelning på dags- och annan press samt dessutom med uppmärksammande av ett antal innehållsliga aspekter, som här inte skall närmare beröras. I fråga om svenska romaner och noveller föreligger ett någorlunda stort antal sådana undersökningar med spridning på författare av varierande ålder och position och på flera förlag från både 1956 och 1968.

Siffrorna avser romaner och noveller (exklusive detektivromaner och barnböcker) och kan sammanfattas på nedanstående sätt:

	Antal undersökta		Genomsnittligt antal recensioner per bok (i dagstidningar och tidskrifter)	Genomsnittlig längd i spaltcentimeter
	Böcker	Recensioner		
1956	16	608	38	25
1968	11	308	28	34

Siffrorna behöver kommenteras på flera sätt. Att antalet recensioner per bok sjunkit är vad man kunde ha anledning att vänta sig på grund av den s k tidningsdöden; under åren 1957–1968 har mer än 70 svenska dagstidningar lagts ner. Sannolikt förklarar detta en del av minskningen av det genomsnittliga antalet recensioner, men förmodligen bara en del.

I undersökningsmaterialet ingår två alldeles jämförliga fall, nämligen Sivar Arnérs bok från 1956 (Som svalorna) och samme författares bok från 1968 (Vargkotletter). Siffrorna är följande.

	Antal recensioner			Genomsnittlig längd i spaltcentimeter
	Totalt	Därav i dagspress	Därav i senare nedlagd tidning	
1956	41	28	7	40
1968	20	18	–	49

Siffrorna visar att minskningen av antalet recensioner i dagspress är större än det antal sedermera nedlagda dagstidningar som uppmärksammade 1956 års bok. Alltjämt existerande tidningar tycks även när det gäller en erkänd författare i någon mån ha minskat sin bevakning. Å andra sidan kan det tyckas som om de i gengäld skulle ha ökat recensionsutrymmet (från i genomsnitt 40 till 49 spaltcentimeter). Denna ökning torde emellertid vara skenbar. En närmare granskning av materialet visar, att de längre recensionerna 1968 har ungefär samma omfång som 1956; däremot har andelen korta recensioner minskat. Detta tyder på att man i viss utsträckning – då valet kan tänkas ha stått mellan en kort recension eller ingen alls – stannat för det senare alternativet.

Den troliga tolkningen av de skillnader, som framträder vid en jämförelse mellan de 608 recensionerna från 1956 och de 308 recensionerna från 1968 är att minst två faktorer gjort sig gällande. Dels har tidningsdöden satt sina spår, dels har en tendens att presentera ett mer begränsat antal böcker gjort sig gällande. Det spaltutrymme som ges åt en viss företeelse är grov men ändå brukbar mätare på det nyhetsvärde man i en tidning tillmäter en företeelse. Spaltutrymmet per presenterad bok synes i regel vara oförändrat (eller kanske något ökat), men bedömningen av hur många böcker, som har tillräckligt nyhetsvärde för att presenteras, synes ha blivit mer restriktiv.

Om detta är en riktig tolkning, utgör Arbetarbladet ett undantag från regeln. Man synes där ha eftersträvat en oförändrad – eller med hänsyn tagen även till barn- och ungdomslitteratur – ökad täckningsgrad på bekostnad av det utrymme som ägnats åt varje enskilt objekt.

I Levanders undersökning av DN framkommer omständigheter som tyder på att i varje fall betydande delar av skönlitteraturen tillmäts ett relativt lägre nyhetsvärde än tidigare. Det gäller i påfallande grad översättningar; utslaget stöds här av ett motsvarande i BLM. Det gäller sannolikt även svensk skönlitteratur. Om man nämligen som Levander gjort företar en grov mätning av hur stort omfång av kultursidorna, som litteraturrecensionerna fått, visar det sig att de senares utrymme ökat avsevärt mindre än kultursidorna som helhet, och dessa har i sin tur inte på något vis följt med i den kraftiga ökningen av tidningens totala omfång.

Som Levander påpekat, fordras ytterligare undersökningar för att precisera vilka delar av kultursidorna som ökat och därmed givit litteraturrecensionerna en relativt sett mer undanskjuten plats. Av Löfgrens undersökning rörande BLM framgår att böcker tillhörande klassifikationsgruppen samhälls- och rättsvetenskap ökat från 0 till 9 vid en jämförelse mellan 1956 och 1968. I denna grupp ingår kategorin aktuella debattböcker i sociala frågor. Sannolikt har motsvarande material ökat avsevärt även på DN:s och andra dagstidningars kultursidor.

En sak som vore värd att undersöka är vidare i vad mån TV kommit att påverka dagspressens värdering av nyheter och då speciellt litterära nyheter. TV torde f n vara det nyhetsmedium som har största spridningen. Böcker lämpar sig förhållandevis mindre väl än åtskilliga andra företeelser för presentation i TV. Den svenska televisionens uppmärksammande av skönlitteratur synes huvudsakligen bestå i starkt selektiva

punktinsatser. Man kan i varje fall ställa frågan om det möjligen kan förhålla sig så, att TV blivit i någon mån normgivande även för dagspressen.

16.2 *Bonniers Litterära Magasin*

Eftersom tidskriften utkommer med tio nummer per år, kommer de första numren varje år att även beröra böcker, som utgivits året före. Detta medför att en direkt jämförelse mellan uppgifterna om de båda årens utgivningar och antalet recensioner egentligen blir missvisande, men felet torde i detta sammanhang sakna nämnvärd betydelse. Eftersom förhållandet varit detsamma för båda årgångarna av tidskriften torde inte heller detta förhållande spela någon roll.

Den totala utgivningen

Under år 1956 förekom på den svenska marknaden 3 674 nyutgivningar av böcker. Samma år behandlade BLM, i form av artiklar samt kortare eller längre recensioner, 337 nyutkomna böcker. År 1968 uppgick nyutgivningen på den svenska marknaden till 5 739 böcker. BLM uppmärksammade 198 av dessa.

Sidantalet i BLM var år 1956 863, år 1968 816, alltså en minskning med 57 sidor. Minskningen av antalet recenserade böcker är påtagligt större än minskningen av antalet sidor.

Utgivningen fördelad på kategorier

Svensk Bokförteckning, ur vilken ovanstående uppgifter om den totala utgivningen i Sverige är hämtade, delar även in de under året utgivna böckerna i olika kategorier. Detta gör det möjligt att närmare studera vilka typer av böcker BLM har ägnat mest intresse åt.

En jämförelse mellan de två åren ger vid handen att i endast tre fall föreligger det några markanta skillnader i urvalet av de olika kategorierna. Nämligen i *biografi med genealogi* där utgivningen uppgick till 137 st varav man recenserade 16 st år 1956. Det senare året i undersökningen uppgick antalet utgivningar till 91 st. utan någon av dessa blev föremål för någon recension. Av kategorin *geografi* där utgivningen 1956 var 222 st recenserades 48 st av dessa, medan år 1968 då utgivningen uppgick till 252 st recenserades endast 4 st. En förklaring till detta kan vara att inom denna kategori placeras böcker av typen reseskildringar och resebeskrivningar vilka 1956 recenserades i grupp, en typ av recensioner vilken saknas i BLM 1968. Av kategorin *barn- och ungdomslitteratur,* där utgivningen 1956 uppgick till 528 st recenserades då ingen, medan man 1968 recenserade 15 st utav den totala utgivningen på 354 st.

Recensionernas volym

Ett ytterligare sätt att undersöka intresset för den litteratur man recenserat är att mäta antalet spaltcentimeter per recension och per

Tabell 16.1 Antal utgivna titlar resp antalet i BLM recenserade titlar år 1956 och 1968. (Kategoriindelningen motsvarar Svensk Bokförtecknings.)

Inledning enligt Svensk Bokförteckning	Antal utg 1956	Antal rec BLM 1956	Antal utg 1968	Antal rec 1968
A. Bok o biblioteksväsen	47	1	93	1
B. Allmänt o blandat	15	1	49	4
C. Religion	194	2	222	1
D. Filosofi o psykologi	34	4	81	5
E. Uppfostran o undervis	63		148	
F. Språkvetenskap	144		240	
G. Litteraturhistoria	52	7	76	5
H. Skönlitteratur svensk	417	157	500	97
övers	370	89	583	24
utl orig	5	12	22	13
I. Konst, musik, teater, film	137	9	179	3
J. Arkeologi	25	3	17	3
K. Historia	97	3	164	8
L. Biografi m genealogi	137	16	91	
M. Etnografi m folkl f	13		18	
N. Geografi	222	48	252	4
O. Samhälls o rättsvet	175		364	9
P. Teknik, industri, komm	278		581	
Q. Ekonomi o näringsv	259	1	459	
R. Gymnastik, sport, lek spel	45	1	52	
S. Krigsväsen	18		48	
T. Matematik	35		52	
U. Naturvetenskap	309	2	650	
V. Medicin	154		440	
X. Musikalier	1		3	
U. Barn- o ungdomslitt	528		354	15

kategori. Det totala utrymmet för recensioner minskade från 7 166 cm år 1956 till 6 618 cm år 1968. Beroende på bilder, rubriktyper och dylikt torde man grovt kunna uppskatta detta att motsvara 114–130 sidor. I tabell 16.2 redovisas närmare fördelningen av antalet spaltcentimeter för varje kategori av litteratur inom det tidigare använda klassificeringssystemet.

En granskning av tabellen visar att skillnaderna mellan de två undersökta årgångarna är av två slag. Dels är vissa kategorier företrädda endast det ena året, men ej det andra, dels förekommer inom kategorier som uppmärksammas båda åren vissa förskjutningar i volymen.

Det första slaget representeras av *biografi med genealogi,* där år 1956 16 böcker recenserades på sammanlagt 591 cm, medan denna typ av böcker ej uppmärksammas år 1968. Sistnämnda år tillkommer i stället två kategorier, vilka ej var representerade år 1956, nämligen *samhälls- och rättsvetenskap* (9 böcker med sammanlagt 590 cm) och *barn- och ungdomslitteratur* (15 böcker med sammanlagt 151 cm).

Till den andra gruppen, där samma kategori uppmärksammas såväl 1956 som 1968, hör främst *skönlitteraturen.* Likväl föreligger här en förändring. År 1956 recenserade man 157 svenska original på ett utrym-

Tabell 16.2 Fördelningen av antalet spaltcentimeter på olika litteraturkategorier.

	1956			1968		
	Antal rec vol	Antal sp cm	Andel av tot utg i %	Antal rec vol	Antal sp cm	Andel av tot utg i %
A. Bok o biblioteksväsen	1	69	0,2	1	41	0,1
B. Allmänt o blandat	1	56	0,7	4	215	8,2
C. Religion	2	104	0,3	1	13	0,05
D. Filosofi o psykologi	4	158	1,2	5	262	6,2
E. Uppfostran o undervis						
F. Språkvetenskap						
G. Litteraturhistoria	7	288	13,5	5	253	6,6
H. Skönlitteratur svensk	157	3 212	37,6	97	3 103	19,4
övers	89	1 733	24,8	24	850	4,1
utl orig	12	158		13	463	
I. Konst, musik, teater, film	9	268	6,6	3	108	1,7
J. Arkeologi	3	67	12,0	3	68	17,6
K. Historia	3	20	3,1	8	255	4,9
L. Biografi m genealogi	16	591	11,7			
M. Etnografi						
N. Geografi	48	344	21,6	4	246	1,6
O. Samhälls o rättsv				9	590	2,5
P. Teknik, industri, komm						
Q. Ekonomi o näringsv	1	12				
R. Gymnastik, sport, lek, spel	1	2	0,2			
S. Krigsväsen						
T. Matematik						
U. Naturvetenskap	2	82	0,6			
V. Medicin						
X. Musikalier						
U. Barn- o ungdomslitt				15	151	2,2

me av 3 212 cm, medan man år 1968 recenserade 97 på ett utrymme av 3 103 cm. Det senare året fick alltså färre böcker var för sig ett större utrymme. Samma förhållande kan i viss mån iakttagas beträffande till svenska översatt skönlitteratur, där man 1956 recenserade 89 böcker på ett utrymme av 1 733 cm och 1968 24 böcker på ett utrymme av 850 cm. Delvis kan förändringarna förklaras med att grupprecensioner av den typ som finns 1956 ej längre förekommer 1968. Delvis rör det sig också om en utgallring av vissa recensionsobjekt. Böcker av typ deckare, humoristiska skildringar räknas i Svensk Bokförteckning in under huvudrubriken skönlitteratur. Denna typ recenseras år 1956, men inte år 1968. Om man gör experimentet att från recensionsvolymen 1956 dra bort humorister och deckare från kategorin svensk skönlitteratur i original – inalles 35 böcker med ett spaltutrymme av 202 cm – blir det totala spaltutrymme som ägnades övrig svensk skönlitteratur en aning större år 1968 än år 1956. Motsvarande avdrag för skönlitteratur i översättning är 33 böcker med sammanlagt 253 cm. De "rensade" siffrorna skulle sålunda bli: år 1956 56 böcker med 1 480 cm, att jämföra med 24 böcker med 850 cm år 1968. En markant minskning av antalet recenserade böcker kan alltjämt noteras, och den kompenseras endast i ringa mån av att varje recension i genomsnitt blivit ett par centimeter längre.

Ifråga om *utländska original* föreligger däremot en klar ökning år 1968 av det utrymme, som ägnas varje bok: drygt 35 cm år 1968 mot drygt 13 cm år 1956.

En kategori som finns företrädd båda åren är *geografi,* där man 1956 recenserade 48 böcker på ett utrymme av 344 cm. År 1968 recenserades inom denna grupp endast 4 böcker på ett utrymme av 246 cm. Varje enskild bok fick alltså under det senare året betydligt större utrymme. Grupprecensioner av reseskildningar och motsvarande, som förekommer år 1956, har försvunnit år 1968.

För kategorin *konst, musik, teater och film* kan minskningen från 9 till 3 recenserade böcker delvis bero på att skämttecknare, som i Svensk bokförteckning förs till denna grupp, helt saknas bland recensionerna år 1968.

Sammanfattningsvis kan beträffande de kategorier av böcker, som finns representerade båda åren, konstateras, att det totala utrymmet för recensioner är praktiskt taget oförändrat, medan antalet recenserade böcker minskat påtagligt det senare året. Detta innebär att varje enskild bok i regel tilldelats ett avsevärt större utrymme år 1968 än år 1956. Särskilt markant är denna tendens ifråga om utländska original.

Procentuella andelar

Ytterligare en typ av undersökning kan göras, nämligen en jämförelse av de procentuella andelar som de recenserade böckerna utgör av den totala utgivningen av nya böcker under de år undersökningen avser (se tabell 16.2 spalterna 3 och 6). Den tendens, som de ovan företagna jämförelserna visar, bekräftas härvid. Sålunda minskar den procentuella delen av nyutkomna svenska original som man från BLM:s sida visar intresse för från 37,6 % 1965 till 19,4 % 1968, för översättningar minskar relationstalen från 24,8 % 1956 till 4,1 % 1968 och för geografi från 21,6 % till 1,6 %. Det motsatta förhållandet man avläsas för grupper som Allmänt och blandat, Arkeologi samt Historia vilka visar en ökning vilken dock torde vara alltför osäker till sin storlek i jämförelse med de ovan relaterade sjunkande siffrorna.

Den andel av det totala utgivningen av ny böcker på den svenska marknaden som BLM intresserat sig för visar en stark minskning det senare året i undersökningen. Med tanke på de tidigare redovisade resultaten för t ex de olika grupperna litteratur inom kategorin skönlitteratur torde man kunna konstatera att man från tidskriftens sida intresserat sig för en smalare sektor av bokmarknaden 1968 än man gjorde 1956.

16.3 *Dagens Nyheter*

Följande undersökning behandlar recensionsverksamheten av skönlitteratur i Dagens Nyheter under åren 1956 och 1968. Alla recensioner under perioden 15 augusti till 15 januari året efter har antecknats. De viktigaste punkterna i förfaringssättet har varit följande.

1. Endast originalrecensioner har antecknats, dvs om en bok har recenserats tidigare och sedan uppmärksammats genom en notis eller en artikel med citat från denna recension så har detta inte medtagits i undersökningen. Detta gäller framför allt utländska verk som senare utges i svensk översättning men kan även gälla äldre svenska böcker som omtrycks (t ex i pocket).

2. Endast recensioner av originalverk har medtagits, dvs antologier eller samlingar av översättningar från en eller flera utländska förattare har inte medtagits. Undantag har gjorts för svenska originalantologier av t ex poesi, där dikterna inte tidigare varit tryckta. Utländska originalantologier har inte förekommit.

3. Endast recensioner av skönlitteratur har medtagits, dvs romaner, noveller, lyrik, prosalyrik. Dramatik har inte förekommit. Skämt och kåseriböcker har inte medtagits trots att de enligt Svensk Bokförteckning klassificeras som skönlitteratur. I de fall där jag har varit tveksam, t ex om en bok skall betraktas som en roman, självbiografi eller dokumentärskildring har jag klassificerat verket enligt Svensk Bokförteckning. (Jag vill understryka att detta är ett rent formellt tillvägagångssätt som endast motiveras av fördelen av att kunna jämföra utgivningssiffrorna för en viss kategori böcker med recensionssiffrorna för samma kategori.)

4. Barn och ungdomsböcker har av Svensk Bokförteckning klassats som en särskild kategori, vilket även har gjorts i denna undersökning. I undersökningen har dock inte barnböcker som i recensionerna beskrivits som foto- eller bilderböcker medtagits. Jag är osäker huruvida Svensk Bokförteckning räknat in denna typ av böcker i barn- och ungdomslitteratur; i så fall måste detta beaktas vid betraktandet av siffrorna.

Detektivromaner och thrillers har i undersökningen behandlats för sig, trots att Sv Bokf inte gjort denna distinktion. Skillnaden mellan en roman med thrillerinslag och en "ren" thriller är ofta flytande. Jag har dock försökt att med hjälp av recensentens behandling av boken göra en sådan skillnad, oftast har gränserna varit relativt tydliga.

Äldre romaner som omarbetats för barn och ungdomar har ej tagits med, däremot t ex epos som skrivits om till prosa för barn.

Utländska originalverk har av naturliga skäl inte tagits med i Sv Bokf vilket dock jag har gjort.

4. Notiser som har varit så små och ofullständiga att de inte kunnat betraktas som recensioner har inte medtagits. Detta är på ett sätt missvisande eftersom recensioner av flera böcker på en gång ofta har medfört att varje bok behandlats ungefär lika summariskt som i en notis. Det som i denna undersökning har tagits fasta på är alltså *hela* recensionens storlek och utseende (notiser skrivs i allmänhet med mindre text).

5. Recensionerna har mätts i spaltcentimeter, dessa har avkortats till hela eller halva cm. Övriga siffror i undersökningen, procenttal och genomsnittssiffror på spaltlängden har avkortats till en decimal. Bilder, rubriker och ingresser har inte mätts, bara texten.

De första siffror som är intressanta är utgivningssiffrorna från Sv Bokf jämfört med antalet recenserade böcker under recensionsperioden. Man måste dock komma ihåg att fler böcker har recenserats under *hela* år 1956 respektive 1968 än de som finns medtagna i undersökningen. Man

Tabell 16.3 Antalet utgivna titlar resp antalet i DN recenserade titlar år 1956 och 1968.

	1956			1968		
	Utgivet (hela året)	Recenserat i DN 15/8–15/1		Utgivet (hela året)	Recenserat i DN 15/8–15/1	
		Antal	Procent		Antal	Procent
Skönlitt (ej barn- och ungdomsböcker)						
Svenska original	417	113	27,1	500	116	23.2
Utländsk i sv öv	370	90	24,3	583	39	6,7
Barn- och ungdomsböcker						
Svensk skönlitt	159	43	27,0	144	58	40,3
Utl i sv öv	210	65	31,0	159	12	7,5
Sammanlagt (Alla kategorier ovan)	1 156	312	26,9	1 386	225	16,2

(Procentsiffrorna anger hur stor del av de under året utgivna böckerna som recenserats under recensionsperioden.)

måste alltså göra en allmän reservation, men om man utgår från att recensionerna under året är ungefär likartat spridda både 1956 och 1968 så kan vissa jämförelser göras.

Kommentar

Man kan först konstatera att utgivningen av skönlitteratur har ökat, medan utgivningen av barn och ungdomslitteratur har minskat.

Den största förändringen i recensionsverksamheten tycks gälla de bägge kategorierna utländsk litteratur, som har minskat kraftigt både i absoluta tal och procentuellt. Hårdast har den utländska barnlitteraturen drabbats. Svensk barnlitteratur har däremot fått fler recensioner medan svensk skönlitteratur är någorlunda oförändrad.

Sammanlagt har utgivningen ökat medan recensionerna minskat, både absolut och procentuellt.

Dessa siffror kan nu jämföras med siffrorna i tabell 16.4 som framför allt visar förändringar i recensionernas genomsnittliga längd och dessutom behandlar utländska originalverk.

Kommentar

Vad gäller den svenska litteraturen (förutom barn- och ungdomsböcker) kan man se att kategorin romaner och noveller har fått ökad uppmärksamhet: något fler recenserade verk men framför allt större genomsnittligt utrymme per bok. Detektivromaner behandlas ungefär på samma sätt som 1956 medan lyriken har fått färre böcker recenserade men ungefär

Tabell 16.4 Recenserandets omfattning för olika litteraturkategorier i DN 1956 och 1968.

	1956			1968		
	Antal recencerade verk	Totala rec volymen i spaltcm	Spaltcm per bok	Antal recenserade verk	Totala rec volymen i spaltcm	Spaltcm per bok
Romaner och noveller						
Sv original	69	1 777,5	25,8	76	2 703,0	35,6
Utl i sv öv	74	1 563,5	21,1	31	1 132,0	36,5
Utl orig	10	325,5	32,6	7	527,0	75,3
Detektivromaner och thrillers						
Sv orig	14	143,0	10,2	15	153,5	10,2
Utl i sv öv	16	100,0	6,3	7	85,5	12,2
Utländska orig	–			–		
Lyrik						
Sv i orig	30	814,0	27,1	25	659,0	26,4
Utl i sv öv	–			1	38,0	(38,0)
Utländska orig	2	74,5	(37,3)	3	63,0	(21,0)
Barn- och ungdomsböcker						
Sv orig	43	270,0	6,3	58	615,0	10,6
Utl i sv öv	65	445,5	6,9	12	158,5	13,2
Utländska orig	1	32,0	(32,0)	–		

samma utrymme per bok.

Bland den utländska litteraturen i svensk översättning (förutom barnböcker) har romaner och noveller minskat med drygt hälften i antalet recenserade verk men ökat kraftigt i utrymme per bok; dock har det totala utrymmet för denna kategori minskat. Detektivromaner har minskat i antal men fått mer utrymme per bok. (Det bör dock påpekas, eftersom det rör sig om så pass få verk, att skillnaden beror på en enda lång recension. Skillnaden kan alltså mycket väl vara rent tillfällig. Tendenserna är mycket osäkra när det gäller så få verk.) Utländsk lyrik i svensk översättning förekommer som synes knappast alls.

De svenska barn- och ungdomsböckerna har ökat i antal recenserade verk (trots att antalet utgivna verk minskade, se tabell 16.1) och även fått större utrymme per bok. De utländska barnböckerna däremot har recenserats mycket mer sällan än 1956 men har fått mer utrymme per bok.

Man kan alltså spåra vissa tendenser i de delar av materialet som är stora nog att ge underlag för en någorlunda säker bedömning. Hos de flesta kategorierna har recensionerna ökat i genomsnittlig storlek (speciellt hos romaner, noveller av alla kategorier samt barnböcker). En annan tydlig tendens är minskningen i antalet recenserade verk. Detta gäller framför allt den översatta litteraturen (utom lyrik) samt kategorin svensk lyrik. De enda kategorier som fått märkbart fler recensioner är svenska romaner-noveller och svenska barn- och ungdomsböcker.

För att kunna sätta in dess siffror i ett litet större sammanhang har ytterligare en tabell gjorts.

	1956	1968	Ökningens storlek	
Kultursidans genomsnittliga storlek i spaltcentimeter	182,7	217,6	34,9	(ca 1/5)
Det dagliga utrymmet för recensioner (i spaltcm)	31,4	35,1	3,7	(ca 1/8)
Det genomsnittliga sidantalet i DN under recensionsperioden	37,3	55,1	17,8	(ca 1/2)

Kommentar

Kultursidans genomsnittliga storlek mättes genom en grov mätning (bilder, rubriker och ingresser mättes inte) på två veckor under recensionsperioden 1956 och 1968. Samtidigt antecknades sidantalet under dessa perioder (söndagsbilagan ej medräknad). Barn- och ungdomsböcker recenserades i allmänhet på en särskild sida strax efter eller före kultursidan. I tabell 16.3 har bara kultursidan mätts varför jag har räknat bort barnböcker från siffrorna på recensioner i samma tabell (med undantag för det utländska originalet som behandlades på kultursidan). De veckor som mättes och ligger till grund för beräkningarna av sidantal och kultursida var 24/9–30/9, 1/12–7/12 1956 samt 23/9–29/9 och 1/12–7/12 1968.

Det är självklart att de uppgifter som framkommer ur dessa beräkningar inte är användbara annat än som ungefärliga fingervisningar om ev tendenser. Enligt dessa siffror skulle alltså sidantalet i DN ha ökat med ungefär hälften mellan 1956 och 1968. Motsvarande ökning för kultursidan är bara ca 1/5, medan litteraturrecensioner bara ökar med ungefär 1/8.

Med reservation för materialets ofullständighet kan man säga:

1. Kultursidan har inte fått så stor del av hela tidningens ökning som den skulle ha fått om varje del av tidningen fått i proportion till sin storlek.

2. Samma förhållande tycks gälla mellan litteraturrecensionerna och kultursidan. Recensionerna har fått en mindre procentuell ökning än hela kultursidan.

3. För att kunna konstatera vilka delar av kultursidan som ökat "på litteraturrecensionernas bekostnad" måste ytterligare undersökningar göras.

4. Den ökning som dock har skett har till största delen kommit kategorin svenska romaner och noveller till godo. (Denna kategori har ökat med ca 6 cm per dag medan hela ökningen för recensionerna var 3,7 cm per dag.)

16.4 *Arbetarbladet*

Jämförelsen bygger på siffrorna för den totala nyutgivningen av skönlitteratur enligt Svensk Bokförteckning 1956 och 1967 samt förekomsten av recensioner av skönlitteratur i Arbetarbladet under perioderna 15/8–31/12 samma år.

Ursprungligen avsågs att granskningen av recensionsverksamheten skul-

le omfatta perioderna 15/8 1956–15/1 1957 resp 15/8 1968–15/1 1969. Det gick emellertid inte att på bibliotek få fram exemplar av Arbetarbladet senare än utgången av 1967. Det närmast i tiden liggande undersökningsåret har därför måst bli 1967 och de två första januariveckorna påföljande år har utelämnats. En genomgång har dock gjorts för perioden 1–15 jan 1957, och den visar att denna period har ringa betydelse för siffrorna i stort. Av totalt noterade 145 recensioner för tiden 15/8 1956–15/1 1957 föll endast 5 på tiden 1–15/1 1957. Dessa 5 recensioner avsåg 1 roman, 3 diktsamlingar och 1 barnbok och omfattade sammanlagt 40,5 spaltcentimeter.

Undersökningen omfattar endast skönlitterära verk. För recensionsverksamhetens del har följande uppdelning gjorts:

Romaner (utom detektivromaner)
Detektivromaner
Noveller
Lyrik
Barn- och ungdomslitteratur.

Svensk Bokförteckning skiljer endast mellan barn- och ungdomslitteratur och övrig skönlitteratur.

Den totala utgivningen och antalet recensioner

År 1956 utkom enligt Svensk Bokförteckning 1 220 nya skönlitterära verk. Av dessa recenserades i Arbetarbladet under tiden 15/8–13/12 1956 140 st.

År 1967 omfattade utgivningen av ny skönlitteratur 1 388 böcker. Av dessa recenserades i Arbetarbladet under tiden 15/8–31/12 1968 227 st.

Följande uppställning ger en bild av fördelningen mellan Skönlitteratur (utom barn- och ungdomslitteratur) och Barn- och ungdomslitteratur.

	Total utg 1956	Antal rec 1956	Total utg 1967	Antal rec 1967
Skönlitteratur (utom barn- och ungd)	792	115	1 023	146
Barn- och ungdomslitteratur	428	25	335	81
	1 220	140	1 388	227

Arbetarbladets recensioner fördelade sig på skilda kategorier av skönlitteratur enligt följande:

	Antal	
	1956	1967
Romaner (utom detektivromaner)	69	99
Detektivromaner	18	21
Noveller	7	7
Lyrik	21	19
Barn- och ungdomslitteratur	25	81
Summa	140	227

Procentuell fördelning

Den under den undersökta perioden recenserade skönlitteraturen utgjorde år 1956 11,5 % av den totala nyutgivningen detta år. Den under motsvarande period 1967 recenserade skönlitteraturen utgjorde 16,4 % av den totala nyutgivningen detta år.

En märkbar ökning har således ägt rum. Denna faller på barn- och ungdomslitteraturen. Andelen recenserade böcker utgjorde av den totala nyutgivningen:

	Procent	
	1956	1967
Skönlitteratur (utom barn- och ungdomslitteratur)	14,5	14,3
Barn- och ungdomslitteratur	5,8	24,2

Antalet recensioner av skönlitteratur utom barn- och ungdomslitteratur har praktiskt taget hållit jämn takt med den ökning av utgivningen som skett från 1956 till 1967. Uppmärksammandet av barn- och ungdomslitteratur visar en flerdubbling.

Recensionslängd i spaltcentimeter

Den totala spaltlängden i cm för recensioner av skönlitteratur i Arbetarbladet var för den undersökta säsongen 1956 2 247,5 cm. För motsvarande tid 1967 utgjorde längden 3 546,5 cm. En ökning har alltså skett från 1956 till 1967 med 1 299 cm.

Under det antalet recensioner stigit från 140 st år 1956 till 227 st år 1967, har medellängden per recension sjunkit från 15,8 spaltcentimeter år 1956 till 11,3 spaltcentimeter år 1967.

Sammanfattningsvis kan sålunda konstateras, att Arbetarbladet år 1967 täckt en något större del av den totala nyutgivningen men ägnat något mindre spaltutrymme åt varje enskild bok. Det totala utrymme i tidningen som ägnats åt skönlitteratur har ökat kraftigt (med mer än 50 %). En väsentlig del av utrymmesökningen har kommit barn- och ungdomslitteraturen till godo. Förhållandet kan närmare studeras i de två följande tabellerna.

Tabell 16.5 Fördelningen av antalet recensioner på månad och kategori av skönlitteratur under åren 1956 och 1967.

	Romaner		Noveller		Detektivrom		Lyrik		Barn- o ungd litt	
	1956	1967	1956	1967	1956	1967	1956	1967	1956	1967
Aug	19	33		2	2	3	1	2		
Sept	16	26		1	4	5	5	5	1	
Okt	14	17	3	1	5	5	3	4		
Nov	17	17	1	1	2	4	13	8	9	26
Dec	4	6	3	2	5	4	2		16	55
	69	99	7	7	18	21	21	19	25	81

Tabell 16.6 Fördelningen av recensionerna i spaltcentimeter på månad och kategori av skönlitteratur.

	Romaner		Noveller		Detektivrom		Lyrik		Barn- o ungd litt	
	1956	1967	1956	1967	1956	1967	1956	1967	1956	1967
Aug	258	420		78	33	44,5	3	38		
Sept	287,5	775,5		21	26,5	81,5	150	13,5	2,5	
Okt	257	486	43	52	62	76	147	146		
Nov	366,5	304	12	28	38	60	164,5	168	51,5	246
Dec	130	81	46		28	56	40		101,5	372,5
	1 299	2 066,5	101	179	187,5	318	526	365,5	155,5	618,5

17 Bokproduktionen i världen. En statistisk översikt[1]

17.1 *Inledning*

Det finns tyvärr ingen möjlighet att ge en uttömmande och fullständig redogörelse för världens bokproduktion, då vissa länder, framför allt Kina, Nordvietnam och Nordkorea, inte offentliggör någon som helst statistisk information. För dessa länder kan endast en indirekt skattning av produktionen ske. De mest uttömmande uppgifterna om antalet titlar ger UNESCO-statistiken[2]. I tabell 17.1, som bygger på denna statistik, finns en sammanställning för 25 länder, vilkas årsproduktion överstiger 5 000 titlar. En viss inkonsekvens i beräknings- och uppställningsmetoderna gör dock att översikten inte blir helt tillförlitlig. Här följer några exempel.

Definitionen av begreppet "titel" är inte densamma i samtliga länder. Ej heller gränsen mellan periodica och icke-periodica, mellan flygblad och broschyrer, vetenskapliga "reprints" och "preprints", reproducerade avhandlingar och officiella dokument. Den undre gränsen för en boks sidantal varierar. Dessutom är svårigheterna stora att i statistiken få med skolböcker, i bokhandeln icke tillgängliga privattryck och reproducerade vetenskapliga uppsatser. Detta är några av de olikheter i definitioner och begrepp, som försvårar internationella jämförelser.

Bedömningen av vad som bör medtagas under de 10 respektive 23 ämnesklassificerande rubrikerna i UNESCO-statistiken är olika i nästan varje land. Den i tabell 17.1 förekommande sammanfattningen av alla uppgifterna i fyra stora bibliografiska avdelningar eller ämnesgrupper underlättar jämförelsen och bidrar till att i stort sett eliminera svårigheterna. Dessa stora ämnesgrupper möjliggör om inte en hundraprocentigt riktig så dock mycket klar och tydlig uppdelning mellan å ena sidan länder med övervikt av humaniora i utgivningen och å andra sidan länder med övervikt av teknik och naturvetenskap.

Att se antalet titlar som en måttstock på ett lands kulturella nivå låter sig inte utan vidare göras. Alla beräkningar per 100 000 invånare måste ge ett tvivelaktigt resultat. Läsbehovet är knappast annorlunda i en liten nation än i ett land på samma kulturella nivå som med hänsyn till modersmålets utbredning bildar en stor enhet. I en liten nation, vars

[1] Kapitlet är författat av phil dr Adam Bromberg.

[2] UNESCO Statistical Yearbook 1969, Paris 1970, som var den senast publicerade när sammanställningarna för detta kapitel utfördes, är den viktigaste källan. Den innehåller bokproduktionsdata t o m år 1968.

nationalspråk nästan uteslutande är begränsat till det egna landet, påverkas huvudsakligen upplagestorleken. Endast en ringa del av läsbehovet och behovet av litteratur i undervisningen kan tillfredsställas genom import av böcker på främmande språk. I en stor stat, särskilt där modersmålet är ett världsspråk, hjälper även en omfattande export av böcker till inte bara att höja upplagorna utan också att öka antalet titlar. Antalet titlar ökar också i flerspråkiga länder, där samma titel kan ges ut på flera språk.

Titeltalet per 100 000 invånare är t ex sju gånger större i de skandinaviska länderna än i USA men detta behöver för den skull inte tyda på en skillnad i den kulturella nivån. I stället är just detta ett dilemma för en rad mindre stater med genomsnittligt mycket lägre upplagor, att ett ständigt växande antal nödvändiga och kulturellt viktiga titlar inte av ekonomiska skäl kan ges ut i originalupplagor på det egna språket.

Tack vare UNESCOs Index Translationum har vi förutom titeltal även uppgifter om antalet översättningar, som årligen ges ut i varje land (med undantag för Kina och några mindre stater). Även om översättningarna inte ens uppgår till 10 % av den samlade bokproduktionen, ger en analys av dessa siffror intressanta aspekter på den internationella bokproduktionen. Men värdet av dessa uppgifter hade varit större, om man hade skilt på översättningar av inhemsk litteratur (t ex i flerspråkiga länder) och översättningar av utländsk litteratur.

Vad beträffar de övriga statistiska uppgifter, som tidigare nämnts i denna inledning, har de endast offentliggjorts i enstaka länder och är därför icke användbara vid internationella jämförelser. Det är särskilt beklagligt, att sammanställningen av upplagor i UNESCO-statistiken endast har uppgifter för 27 länder. Tal för den årliga bokproduktionen räknad i antal exemplar offentliggörs endast av de kommunistiska länderna i Europa, av några länder i tredje världen samt av Italien och Spanien. Även om man inte heller här kan tala om exakt jämförbarhet så ger dock relationen exemplar per invånare de på bok- och läsestatistikens område bästa uppgifter som står att få om utvecklingen av bokdistribution och förlagsväsen i respektive land. Då det gäller jämförelser av upplagetal i olika länder måste vi för övrigt nöja oss med skattningar, som framför allt grundar sig på beräkningar av pappersförbrukningen.

17.2 *Antal utgivna titlar*

17.2.1 Källmaterial

År 1968 torde bokproduktionen i världen ha uppgått till cirka 500 000 titlar. (Böcker = "böcker och broschyrer".) Dessa titlar motsvarar en samlad upplaga av uppskattningsvis 6 miljarder exemplar. Tabell 17.1 visar bokproduktionen i 25 länder med mer än 5 000 utgivna titlar under ifrågavarande år (jämte Danmark med 4 972 titlar). Alla uppgifter är hämtade från UNESCO-statistiken med undantag för talen för USA, Kina och Brasilien.

Beträffande USA finns för 1968 fullständiga uppgifter endast om det

samlade antalet titlar; uppdelningen i ämnesgrupper däremot gäller bara sådana titlar som distribuerats genom bokhandeln. Detta betyder att 55 % av titlarna saknas i statistiken, vilket ger en helt skev bild av USAs bokproduktion. I tabell 17.1 har för att motverka missvisningen siffran för "övrig litteratur" sänkts till uppskattningsvis 9,7 % och höjningar av andelen har skett för skönlitteratur från 10,1 till 20,1 %, geografi och historia från 4,9 till 10 %, övrig humanistisk litteratur från 19,8 till 40,3 % samt naturvetenskap från 9,9 till 19,9 %, allt motsvarande genomsnittsnivån för grupp I.

I Folkrepubliken Kina har uppgifter om bokproduktionen inte publicerats sedan 1958, i Brasilien inte sedan 1961. För dessa båda stater är alltså siffrorna beträffande bokproduktionen 1968 approximativa och skattade med hänsyn till beräknad produktionsökning.

De i tabellen upptagna 25 länderna gav under 1968 ut sammanlagt 418 873 titlar, vilket är ca 84 % av världsproduktionen. De resterande 81 127 titlarna i tabellen, ca 16 % av världsproduktionen, utgör bokproduktionen i 53 stater vilka enligt UNESCO-statistiken under 1968 utgav mindre än 5 000 titlar per land. Slutligen ingår ett skattat antal titlar utgivna i länder som ej finns medtagna i UNESCO-statistiken för 1968. Uppdelningen av detta skattade antal titlar på de fyra bibliografiska grupperna har gjorts med hänsyn till motsvarande ländergruppers genomsnittliga procentuella uppdelning. Denna skattade siffra blir förhållandevis obetydlig i den samlade världsproduktionen, som kan avrundas till 0,5 miljoner titlar, och får ingen nämnvärd betydelse för analysresultaten.

Metoden att göra en särskild grupp av de "kommunistiska länderna" (se gruppangivelser i tabellen) torde vara invändningsfri – däremot kan naturligtvis beteckningen, liksom även de två övriga gruppbeteckningarna, diskuteras. Bokproduktionen i de kommunistiska länderna styrs emellertid efter liknande principer. Alla dessa länder har stora likheter inte bara vad beträffar de allmänpolitiska målsättningarna utan även – vilket är viktigt i detta sammanhang – vad beträffar förlagspolitiken som är starkt centraliserad. Vidare befinner sig denna grupp av länder i en specifik urbaniserings- och industrialiseringsprocess, som på flera sätt skiljer sig från motsvarande process i länderna inom första och tredje gruppen.

Till gruppen "västländer" har här förts alla europeiska stater utom de kommunistiska, men bara sex utomeuropeiska, nämligen USA, Kanada, Japan, Australien, Nya Zeeland och Israel. Även här har likheterna i bokproduktionen fått bli utslagsgivande för indelningen. Den tredje gruppen bildas av "utvecklingsländer" (U-länder) eller med en annan term "tredje världens länder".

Sovjetunionen inräknade i sin bokproduktion för år 1968 23 432 tryckalster, som gratis distribuerats av olika organisationer. Då vi inte har någon möjlighet att särskilja sådana trycksaker i övriga länders utgivning får Sovjets produktionssiffror stå kvar oförändrade, dock med den kommentaren att dessa – om man vill räkna endast den försålda litteraturen – i själva verket borde vara ca 30 % lägre och motsvarande siffror för de andra länderna ca 10 % lägre.

Tabell 17.1 Världens bokproduktion år 1968.

Nr	Land	Titlar		Skönlitteratur[a]		Geografi, Historia		Humaniora, Samhällsvetenskaper[b]		Naturvetenskap Teknik[c]		Oplacerade	
		Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Länder-grupper	Totalt	500 000	100	111 999	22,4	38 471	7,7	200 507	40,2	139 866	27,9	9 157	1,8
I	Västländer	285 088	57,0	73 853	25,9	27 519	9,7	115 761	40,6	59 888	21,0	8 067	2,8
II	Kommunistländer	160 405	32,1	25 504	15,9	6 256	3,9	56 386	36,4	72 259	45,0	–	–
III	U-länder	54 507	10,9	12 642	23,2	4 696	8,6	28 360	52,2	7 719	14,2	1 090	1,8
1/II	Sovjet	75 723	15,1	8 504	11,2	2 099	2,8	25 533	33,7	39 587	52,3	–	–
2/I	USA[d]	59 247	11,9	11 999	20,1	5 910	10,0	23 712	40,3	11 753	19,9	5 873	9,7
3/I	Storbritannien	31 372	6,3	8 838	28,2	3 914	12,5	10 717	34,1	7 903	25,2	–	–
4/I	Japan	31 086	6,2	7 762	25,0	2 558	8,2	12 717	41,0	8 049	25,8	–	–
5/I	Västtyskland	30 223	6,1	4 989	16,6	3 033	10,0	17 429	57,7	4 772	15,7	–	–
6/II	Kina[e]	30 000	6,0	6 000	20,0	1 200	4,0	12 000	40,0	10 800	36,0	–	–
7/I	Spanien	20 008	4,0	7 011	35,1	1 609	8,1	8 136	40,6	3 252	16,2	–	–
8/I	Frankrike	18 646	3,7	4 984	26,6	2 129	11,4	5 829	31,3	5 704	30,7	–	–
9/III	Indien	11 413	2,3	3 931	34,4	966	8,5	5 165	45,2	1 351	11,9	–	–
10/I	Holland	11 174	2,2	2 717	24,3	617	5,5	5 569	49,9	2 271	20,3	–	–
11/II	Jugoslavien	9 586	1,9	2 310	23,9	430	4,5	5 102	53,3	1 744	18,3	–	–
12/II	Polen	9 361	1,9	1 502	16,0	531	5,6	3 083	32,8	4 245	45,6	–	–
13/I	Italien	8 868	1,8	2 839	32,0	701	8,0	4 130	46,4	1 198	13,6	–	–
14/II	Tjeckoslovakien	8 103	1,6	1 813	22,4	441	5,4	3 328	41,1	2 521	31,1	–	–
15/I	Sverige[f]	7 482	1,5	2 017	26,9	659	8,8	2 434	32,6	2 372	31,7	–	–
16/II	Rumänien	7 032	1,5	1 357	19,3	232	3,3	2 377	33,6	3 066	43,8	–	–
17/I	Schweiz	6 228	1,3	822	13,3	500	8,1	2 931	47,0	1 885	30,4	90	1,2
18/I	Finland	5 835	1,2	1 116	19,1	449	7,7	2 490	42,7	1 780	30,5	–	–
19/I	Portugal	5 760	1,2	1 455	25,1	526	9,1	2 175	37,9	1 604	27,9	–	–
20/II	Östtyskland	5 568	1,1	1 029	18,3	400	7,3	2 887	51,7	1 252	22,7	–	–
21/III	Brasilien[e]	5 500	1,1	1 100	20,0	275	5,0	2 750	50,0	550	10,0	825	15,0
22/III	Turkiet	5 492	1,1	859	15,6	297	5,5	3 053	55,6	1 283	23,3	–	–
23/I	Österrike	5 164	1,0	1 040	20,2	569	11,0	2 368	45,8	1 187	23,0	–	–
24/II	Ungern	5 030	1,0	1 061	21,1	335	6,6	1 676	33,3	1 958	39,0	–	–
25/I	Danmark	4 972	1,0	1 693	33,9	660	13,3	1 335	26,9	1 284	25,9	–	–
26	Övriga länder	81 127	16,2	23 251	28,7	7 431	9,2	31 581	38,9	16 495	20,3	2 369	2,9

Nr	Land	Titlar		Skönlitteratur[a]		Geografi, Historia		Humaniora, Samhällsvetenskaper[b]		Naturvetenskap Teknik[c]		Oplacerade	
		Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Av övriga länder:													
I	Västländer	39 023	7,8	14 571	37,2	3 685	9,9	13 789	35,2	4 874	12,4	2 104	5,3
II	Kommunistländer	10 002	2,0	1 928	19,3	588	5,9	400	4,0	7 086	70,8	–	–
III	U-länder	32 102	6,4	6 752	21,0	3 158	9,8	17 392	54,2	4 535	14,1	265	0,9

Källa: UNESCO Statistical Yearbook 1969, Paris 1970. Bearb av förf.

[a] Inklusive litteraturkritik och litteraturvetenskap som ej särskiljes i UNESCO-statistiken.

[b] Humaniora – samhällsvetenskaper motsvaras i UNESCO-statistiken av avdelningarna allmänt, filosofi, religion, samhällsvetenskaper, språkvetenskap samt konst, musik och teater.

[c] Naturvetenskap – teknik motsvaras i UNESCO-statistiken av matematik-naturvetenskap (Pure sciences) och tillämpade vetenskaper.

[d] Ang siffrorna för USA se texten.

[e] Approximativa siffror.

[f] Betr Sverige, liksom för övriga länder används genomgående i tabellerna uppgifter ur UNESCO-statistiken, trots att dessa då det gäller Sverige ofta skiljer sig från uppgifterna i nationalbibliografin med ca 0,1–0,5 %.

Den plötsliga utvecklingen av bokproduktionen i Spanien under de senaste tio åren genom en årlig ökning av 1 500–2 000 titlar (år 1961 6 819 titlar, år 1968 20 008 titlar!) beror huvudsakligen på det intensiva statliga stödet för bokexport till Latinamerika samt i viss mån på att förlag och bokhandel är helt befriade från skatt. För säkerhets skull vill vi dock göra läsaren uppmärksam på att en felaktig medräkning av gratistryck som "böcker" även här kan ha bidragit till ett missvisande titeltal.

Världens bokproduktion har under efterkrigsåren stick i stäv mot alla prognoser ständigt ökat. Ökningen under de sista tio åren har uppgått till ca 3 % årligen. Årsproduktionen var t ex år 1968 100 000 titlar större än år 1961.

17.2.2 Fördelning efter litteraturkategorier

Efter dessa inledande kommentarer, avsedda att underlätta ett kritiskt studium av tabellerna, kan vi nu övergå till analysen av de här sammanställda uppgifterna.

Av produktionen 500 000 titlar för år 1968 är nästan hälften (47,9 %) humaniora (exklusive skönlitteratur) och omkring 28 % teknisk och naturvetenskaplig litteratur (tabell 17.1). Skönlitteraturen (111 999 titlar) uppgår till 22 % av titelutbudet men till över 40 % om man uppskattningsvis räknar med upplagesiffrorna.

Mer än hälften av titlarna för år 1968 publicerades i västländerna (grupp I), 32 % i de kommunistiska länderna (grupp II) och 11 % i utvecklingsländerna (grupp III). Vid en jämförelse av denna sammanställning med en liknande, som gjorts för år 1961 (tabell 17.2), framgår att gruppen kommunistiska länder som helhet förblivit nästan oförändrad. Ökningen av det sammanlagda titelantalet beror delvis på anpassningen till UNESCOs uppställningsprinciper (USA ökar då med omkring 30 000 titlar), den trefaldiga ökningen av bokproduktionen i Spanien men framför allt på den stigande produktionen i nästan alla västländer och i U-länderna.

Om man jämför åren 1961 och 1968 märker man vidare, att andelen av skönlitteratur och med den angränsande områden – reseskildringar, memoarer (UNESCO: geografi, historia) – förblir nästan oförändrad i de kommunistiska länderna medan utgivningen minskar (med omkring 12 000 titlar) inom områdena teknik och naturvetenskap till förmån för humaniora. Andelen naturvetenskap – teknik, som år 1961 uppgick till 54 % av den samlade produktionen i de kommunistiska länderna, har 1968 sjunkit till 45 %. Antalet titlar inom den icke-humanistiska produktionen är alltså inte i så hög grad beroende av den rådande samhällsordningen som av investerings- och industrialiseringstempot och kanske framför allt av urbaniseringsprocessen och den därmed sammanhängande ökade tekniska utbildningen. När denna utveckling hejdas – som fallet var under 1960-talet i en rad av länder inom denna grupp (Tjeckoslovakien, Östtyskland m fl) – så påverkar det omedelbart den icke-humanistiska bokproduktionen.

Om vi bortser från differenser på upp till 2 %, så kvarstår alla övriga

Tabell 17.2 Världens bokproduktion år 1961.

Nr	Land	Titlar		Skönlitteratur	Geografi Historia	Humaniora Samhällsvetenskaper	Naturvetenskap Teknik	Övrig litteratur
		Antal	%	%	%	%	%	%
	Totalt	375 000	100	22,7	6,7	31,1	33,7	5,8
I	Kommunistländer	162 768	43,4	13,5	2,9	27,7	53,9	2,0
II	Övriga	212 232	56,6	30,1	9,7	33,9	17,6	8,7
1	Sovjet	73 999	19,7	11,6	2,4	26,3	56,9	2,8
2	Storbritannien	24 893	6,6	34,6	9,2	32,3	23,8	0,1
3	Japan	24 223	6,5	20,7	4,8	25,3	15,1	32,1
4	Västtyskland	21 877	5,8	24,2	8,6	44,4	13,3	9,5
5	USA	18 060	4,8	31,9	13,4	31,9	21,2	1,6
6	Frankrike	12 705	3,4	38,8	13,5	34,9	11,8	1,0
7	Tjeckoslovakien	9 728	2,6	17,3	4,5	28,2	45,0	5,0
8	Holland	9 010	2,4	28,0	8,4	42,6	19,5	1,5
9	Indien	8 967	2,4	40,6	7,2	45,7	5,5	1,0
10	Italien	7 684	2,1	35,0	9,7	37,0	16,7	1,6
11	Polen	7 224	1,9	18,5	5,7	28,5	44,4	2,9
12	Spanien	6 819	1,8	40,7	8,3	29,6	12,6	8,8
13	Östtyskland	6 493	1,7	27,0	5,1	39,7	24,0	4,2
14	Rumänien	6 465	1,7	13,7	2,2	45,8	35,7	2,6
15	Portugal	6 254	1,7	18,6	12,2	35,4	31,2	2,6
16	Ungern	5 672	1,5	18,9	3,2	36,6	39,7	1,6
17	Jugoslavien	5 531	1,5	24,7	5,0	46,8	19,1	4,4
18	Sverige	5 345	1,4	32,2	10,8	27,9	27,1	2,0
19	Brasilien	5 337	1,4	19,3	4,8	50,8	9,8	15,3
20	Schweiz	5 070	1,3	23,1	7,3	40,6	23,4	5,6
	Övriga länder totalt	103 644	27,8	22,7	6,7	31,1	33,7	5,8
	därav kommunistländer	47 636	12,7	13,5	2,9	27,7	53,9	2,0
	därav övriga	56 008	15,1	30,1	9,7	33,9	17,6	8,7

Källa: UNESCO Statistical Yearbook 1961, Paris 1963. Bearb av förf.
Anm: Ang uppdelningen i ämnesgrupper, se noter till tabell 17.1.

indextal nästan oförändrade från år 1961 till 1968 i alla tre ländergrupperna. Detta faktum kan tjäna som ännu ett bevis på att den valda länderindelningen i stort sett eliminerar begreppsfel, ger en god strukturell översikt av bokproduktionen och tillåter internationella jämförelser så långt det är möjligt med hjälp av en översiktlig titelanalys.

Skönlitteratur

Låt oss se litet närmare på olikheterna. De kommer särskilt tydligt fram i den skönlitterära produktionen. (Hit hänför UNESCO-statistiken även litteraturkritik och litteraturvetenskap, vilken dock i regel inte kan beräknas uppgå till något större titeltal.) Var fjärde titel som kommit ut under år 1968 är i grupp I (västländer) skönlitterär, nästan var fjärde är skönlitterär i grupp III (U-länder), men bara var sjätte i grupp II (kommunistländer), alltså omkring 40 % mindre. Av den samlade världsproduktionen utgör skönlitteraturen 22,4 % men större delen av länderna i grupp I (västländerna) kännetecknas av en betydligt högre andel. Särskilt hög är denna andel i mindre stater med ett språk som är

begränsat till den egna nationen. Detta gäller t ex i hög grad för Danmark och även för Sverige och Holland. Högst är emellertid procentsatsen i Spaniens enorma bokproduktion (35 %, över 7 000 titlar). Ett undantag inom denna ländergrupp utgör Västtyskland, där man sedan länge kan tala om en skönlitterär kris. År 1968 var emellertid särskilt dåligt; med 4 989 titlar låg den skönlitterära produktionen i detta land 1 000–1 300 titlar lägre än tidigare år och andelen skönlitteratur var den lägsta sedan 1955. Även i det tyskspråkiga Österrike och delvis tyskspråkiga Schweiz är andelen låg, liksom i tre delvis franskspråkiga länder, Belgien, Schweiz och Kanada, och i de engelskspråkiga länderna utanför England och USA, där de två största engelskspråkiga staternas export spelar en viktig roll på bokmarknaden.

Som orsak till den höga andelen skönlitteratur i länderna inom grupp I brukar man ofta nämna populär- eller massmarknadslitteraturen, som i dessa länder trycks upp i väldiga upplagor. Procentsatsen för denna typ av litteratur uppgår i titlar till 15–30 % (i Sverige betydligt över 30 % av utgiven skönlitteratur). Detta faktum kan man inte bortse från vid en analys av bokproduktionen. Men att försöka jämföra dessa siffror med situationen i länderna inom grupp II skulle vara fullständigt meningslöst. I dessa länder trycks just ingen triviallitteratur av det för västländerna typiska slaget, t ex detektivserier. Däremot finns, i upplagor som ingalunda understiger dem i Västeuropa, s k "positiv" masslitteratur: äventyrshäften med krigs- och partisanhistorier av ringa värde, helgonberättelser om dagens hjältar i det ekonomiska eller politiska livet osv. Även om man här skulle finna en kvantitativ skillnad till förmån för gruppen kommunistländer så förklarar denna på intet sätt den 40 %-iga differensen mellan de båda grupperna. Orsaken ligger snarast i förlagens ensidigt stränga urval av skönlitterära manuskript inom ländergrupp II. Även om man beaktar kommersialiseringen av förlagen inom grupp I och de här rådande urvalsprinciperna, så måste en av de grundläggande orsakerna till det större antalet skönlitterära titlar i västländerna ligga i de rikare möjligheterna för författare och översättare att få sina alster tryckta här. Skillnaden är särskilt stor då det gäller andelen i den samlade produktionen av förstaupplagor av modern prosa. Men siffror och uppgifter härom finns tillgängliga endast för vissa länder.

På detta område är svårigheterna särskilt märkbara i mindre länder med ett litet språkområde för nationalspråket. I sådana länder blir i alla tre ländergrupperna upplagetalen av nyutgåvor på det egna språket ytterst låga. Däremot är kostnaderna högre än för översättningar. Så länge det i dessa stater inte förekommer något statligt stöd till författare och förlag för nyutgåvor, särskilt av debutantverk, så länge torde år från år titlarna inom den egna skönlitteraturen komma att minska, kön av väntande författare att växa och den så viktiga utvecklingen av den nationella litteraturen att bli beroende av förläggarnas osäkra "välgörenhet". Gemensamt för dessa länder är ofta en växande andel av översättningar från främmande språk.

Översättningar av skönlitteratur spelar en stor roll även i länder med många språk, t ex i Sovjet, Jugoslavien, Tjeckoslovakien m fl. De s k "inre" översättningarna, från en befolkningsgrupps språk till ett annat

inom det egna landet, kan knappast jämföras med översättningar från andra länder. Av den samlade produktionen skönlitteratur för år 1968 (111 999 titlar) utgöres uppskattningsvis 20 % av översättningar (ung 23 000 titlar).

Ett land som Sverige med begränsat språkområde för sitt nationalspråk skiljer sig inte i detta hänseende från de andra länderna i samma ländergrupp.

Under rubrikerna 5 och 6 i tabell 17.1 ser vi vidare att Sverige tillhör de länder som har en jämförelsevis hög andel skönlitteratur. Med 26, 9 % hamnar Sverige på femte plats i ländergrupp I efter Spanien, Danmark, Italien och Storbritannien (räknat i procent av den samlade produktionen). Om man ser till antalet titlar kommer Sverige på nionde plats med 2 017 titlar inom sin grupp av femton länder.

I grupp II ligger andelen skönlitterära titlar vanligtvis kring eller under 20 %. I Jugoslavien – och undantagsvis under "tövädersåret" 1968 i Tjeckoslovakien – är denna andel större. Det mycket låga procenttalet för Sovjet är dock missvisande. Om man ur den samlade produktionen kunde frånskilja alla de tryckta skrifter, som gratis distribuerats från olika institutioner, så skulle andelen skönlitteratur uppgå till uppskattningsvis 16 %.

En avslutande anmärkning: tyvärr saknar vi en internationellt jämförbar statistik av skönlitteraturen uppdelad i ämnesgrupper. Man kan inte ens frånskilja barn- och ungdomslitteraturen, eftersom endast ett fåtal länder i sin statistik skiljer på fack- och skönlitteratur bland barn- och ungdomsböcker. Vi saknar även en uppdelning i olika litterära genrer. Man gör i statistiken ingen åtskillnad för t ex lyriken. Men skönlitteratur i betydelsen romaner och noveller uppgår till bortemot 90 % av den samlade produktionen inom denna bibliografiska grupp, i titlar i genomsnitt över 70 %, i omfång (sidtal) och upplagor (exemplar)[1] över 90 %.

Facklitteratur

En skönlitteraturen mycket närstående bibliografisk ämnesgrupp är geografi-historia, som innehåller de för oss intressanta genrerna reseskildringar och biografier. Vi har utskilt denna förhållandevis lilla grupp, därför att man här kan se strukturskillnaderna särskilt tydligt mellan grupp I och grupp II. Andelen av detta slags litteratur är i grupp I 2,5 gånger större än i grupp II (9,7 resp. 3,9 %), men bara 15 % större än i grupp III. Den högsta delen har Danmark (13,3 %), Storbritannien och Frankrike. I Sverige är andelen något under genomsnittet (8,8 %).

Denna bibliografiska grupp är dessutom intressant av den anledningen att den är föremål för ett stigande intresse från såväl läsare som förläggare. I nästan alla länder ökar antalet titlar inom denna genre. I Sverige är antalet titlar år 1968 omkring 150 st fler än år 1961.

I alla läsvaneundersökningar, senast i Holland och Västtyskland, kan man peka på ett stigande intresse för facklitteratur på bekostnad av skönlitteraturen. Även förläggarintresset för dokumentärböcker och överhuvudtaget facklitteratur ökar ständigt. Men de höga produktions-

[1] Sovjetunionen utgör ett karakteristiskt undantag: lyriken är med 2 388 titlar år 1968 särskilt starkt representerad framför allt på icke-ryska språk. På dessa språk utkom i Sovjet under år 1968 1 412 lyrikböcker och obetydligt fler prosaverk. Som framgår av litteraturhistorien har censur och förlagsurval alltid varit mycket liberalare i fråga om lyrik än om prosa.

kostnaderna för dessa böcker gör, att det blir allt svårare för inhemska författare att göra sig gällande.

Den bibliografiska samlingsrubriken humaniora-samhällsvetenskaper (9,10) består i UNESCO-statistiken av ett antal ämnesgrupper, som har nämnts i en not till tabell 17.1. Av humaniora har i tabellen endast skönlitteratur inklusive litteraturvetenskap (vilken såsom nämnts tyvärr ej utskils i UNESCO-statistiken) och historia fått bilda egna grupper, om man bortser från geografiska reseskildringar som gränsfall mellan naturvetenskap och humaniora. I gruppen humaniora-samhällsvetenskaper ingår en mängd titlar som är beroende av den förlagsverksamhet, som huvudsakligen bedrivs av statliga institutioner och av politiska partier eller i länder inom grupp II av staten själv. Böcker om "administration" och "politik" är i UNESCO-statistiken upptagna tillsammans med samhällsvetenskap, juridik och pedagogik. Låt oss se på de länder, som har ett förhållandevis stort antal titlar inom denna grupp. Största antalet finner vi i Sovjetunionen (17 628), med en årlig ökning på ca 1 000 titlar. Förhållandevis hög är siffran även i andra länder inom grupp II. Att även Västtyskland har ett så stort antal publikationer av detta slag tyder på markant administrativ och politisk aktivitet: med 9 350 titlar år 1968 ligger detta land på första plats inom grupp I. Här bör nämnas att denna siffra nästan fördubblats under åren 1966–1968, vilket bevisar vilken roll böcker i ämnena politik, förvaltning och juridik kan spela: dessa år kännetecknas i Västtyskland av särskilt stark politisk aktivitet. USA och Storbritannien med ca 5 000 titlar kommer på andra plats inom grupp I, medan Sverige med 1 003 titlar ligger långt under genomsnittet. (Ang skattningen av USAs tal se inledningen.)

En klart avvikande del i den samlingsgrupp, som fått den något missvisande beteckningen humaniora-samhällsvetenskaper, är ämnesgruppen religion-teologi, i vilken också ateistiska och på annat sätt religionskritiska skrifter ingår. Även här ligger Västtyskland i topp med 1 807 titlar. Endast ytterligare tre länder producerade år 1968 mer än 1 000 titlar inom ämnesgruppen religion, nämligen USA (1 800 titlar), Spanien (1 720 titlar) och England (1 438 titlar). Övriga länders produktion, som varierar mellan 50 och 800 titlar per år, låg år 1968 i genomsnitt en god bit under 500 titlar. Talen är givetvis särskilt låga i öststaterna.

Även inom ämnesgruppen filologi är differensen mellan länderna stor. Länder med ett mycket stort antal titlar har en intensiv massframställning av läroböcker och populära ordböcker för att undervisa om det egna språket eller ett visst främmande språk. Det är alltså ingalunda förvånande att Sovjet för år 1968 har det högsta antalet titlar i världen inom denna ämnesgrupp (2 126 titlar). Men även ett litet land som Holland med 11,7 milj invånare står som en tryckeristormakt i filologi (2 006 titlar!) och – något som vi senare kommer att gå in på – även inom de exakta vetenskaperna, särskilt matematik. Detta är för Hollands del möjligt tack vare en långfristig statlig subventionering under efterkrigsåren av förlag och tryckerier. Denna stora produktion av filologisk litteratur har i många år varit kännetecknande för bokexportlandet Holland. Det enda land, förutom Sovjetunionen och Holland, som

år 1968 producerat mer än 500 titlar i detta ämne är Västtyskland. Siffran 1 488 titlar blev först 1968 så hög genom en årlig ökning med ca 300 titlar. Överraskande stor är bokproduktionen inom ämnet filologi i Sydkorea – 526 titlar för år 1968 – vilket delvis beror på den stora exporten till USA. Alla andra länder har mindre än 500 titlar per år; genomsnittet ligger långt under 200 titlar i detta ämne.

Dessa tre ämnesgrupper – juridik, religion och filologi – har vi uppehållit oss speciellt vid för att visa att ett så omfattande begrepp som "humaniora" döljer stora skillnader inom enskilda ämnesgrupper. Om det här rör sig om verkligt små skillnader mellan ländergrupper – 40,6 % i grupp I och 36,4 % i grupp II – så betyder detta bara att det inte går att peka på några typiska gruppskillnader. Till de länder, som har den lägsta andelen "humaniora", hör Sovjet (33,7 %), Storbritannien (34,1 %), Rumänien, Ungern och Sverige (alla tre omkring 33 %) samt Danmark (26 %). I Västtyskland uppgår andelen humaniora till nära 60 %, men såväl i Jugoslavien som i Östtyskland och Turkiet är andelen över 50 %. Andelens storlek då det gäller denna ämnesgrupp hänger inte så mycket samman med typen av statsbildning som med inre, individuella skillnader inom de tre ovan behandlade ämnesområdena.

En betydande skiljaktighet mellan ländergrupperna finner vi däremot i fråga om år 1968 utgivna böcker i tekniska och naturvetenskapliga ämnen. Den genomsnittliga andelen ligger på 21 % i grupp I. Här ligger Sverige på första plats med 31,7 %, sedan kommer Frankrike, Finland och Schweiz med omkring 30 % av den samlade bokproduktionen i den teknisk-naturvetenskapliga ämnesgruppen. Den lägsta procentsatsen och tillika ett förhållandevis litet antal titlar har Italien (13,6 %) och Västtyskland (15,7 %). Detta hänger troligtvis samman med det faktum att nivån på den tekniska massutbildningen är så förhållandevis låg i dessa länder. Men självfallet inverkar också det stora antalet titlar humanistisk-samhällsvetenskaplig litteratur på siffran för Västtyskland. I länderna inom grupp II spelar dock den tekniska och naturvetenskapliga litteraturen den största rollen för bokproduktionens struktur. I Sovjet utgör den mer än hälften av bokproduktionen för år 1968. Polen ligger traditionsenligt sedan två årtionden på andra plats (45,6 %). På tredje plats då det gäller andelen av teknisk-naturvetenskaplig litteratur kommer Rumänien (43,8 %). Utan att gå in på detaljer kan man urskilja likheter i industrialiseringen mellan dessa tre länder: en ytterst kraftig tillväxtandel i kombination med en förhållandevis svag rationaliseringsprocess och ett ständigt överskott på arbetskraft. Även i jämförelse med övriga länder i grupp II har dessa tre länder den största årliga tillväxten av industriarbetare och en alltjämt intensiv migrations- och urbaniseringsprocess. Man får inte heller underskatta de stora framsteg som görs inom de exakta vetenskaperna i de socialistiska länderna, något som sätter sin prägel på förlagsväsendet. Ett särskilt stort antal titlar uppvisar bokproduktionen inom ämnesområden som matematik och naturvetenskap. I Polen uppgår enbart de matematiska böckernas andel till 2 % av den årliga bokutgivningen, något som i världens bokproduktion endast har sin motsvarighet i ett land – Holland, som har den högsta andelen matematiska böcker i världen (ca 200 per år). I absoluta värden är

matematiken starkast i Sovjet (över 1 000 titlar om året).

Ytterst liten är andelen av teknisk-naturvetenskaplig litteratur i Jugoslaviens (18,3 %) och Östtysklands (22,7 %) bokproduktion. När vi talar om den höga andelen av denna litteratur som något typiskt för länderna i grupp II, utgör alltså dessa två stater undantag av helt skilda orsaker. I Jugoslavien inverkar industrialiseringssvårigheter och därmed förknippade arbetsmarknadsproblem. Jugoslavien är det enda landet i denna grupp med en stor mängd utvandrare. I Östtyskland har man däremot minskat den tekniska massutbildningen i brist på framför allt ung arbetskraft. En del av böckerna inom detta ämnesområde importeras, eftersom importrestriktioner av olika slag är minst rigorösa på just detta område.

Andelen teknisk-naturvetenskaplig litteratur i länderna inom grupp III är omkring 14 %, vilket betyder ca 1/3 mindre än genomsnittet i grupp I och ca 2/3 mindre än i grupp II. Av de omkring 140 000 titlarna i dessa ämnesgrupper utkom mer än hälften i de kommunistiska länderna, något som har en betydande inverkan på bokproduktionens struktur i dessa länder.

17.3 *Upplagor, massupplagor*

17.3.1 Källmaterial

Låt oss komma med några kompletteringar till de uppgifter som ovan lämnats om skattade upplagesiffror. Av hela världsproduktionens 6 miljarder exemplar faller 2,3 miljarder inom grupp II, alltså ca 38 %. Alla i UNESCO-statistiken förekommande länders upplagesiffror för år 1968 har inräknats. Beträffande Folkrepubliken Kina grundar sig beräkningarna på den genomsnittliga upplagesiffran för länderna i grupp II. I andra länder har vi utgått från pappersförbrukningen.

Tabell 17.3 visar fördelningen på enskilda kommunistiska länder. Uppgifter om upplagestorlek i tabellen fattas för Folkrepubliken Kina och några mindre stater i grupp II (Kuba, Nordvietnam, Nordkorea,

Tabell 17.3 Bokproduktionen i de kommunistiska länderna år 1968 med särskild hänsyn till skönlitteraturen (exemplar i miljoner).

Nr	Land	Upplagetal		Därav skönlitteratur	
		Milj ex	%	Milj ex	% av landets totala produktion
	Alla kommunistiska länder	2 300	100	846	36,6
1	Sovjet	1 383	59,8	512	37,0
2	Polen	116	5,0	47	40,3
3	Östtyskland	115	5,0	19	16,8
4	Rumänien	87	3,8	30	34,4
5	Tjeckoslovakien	79	3,4	35	44,0
6	Jugoslavien	68	2,9	22	32,0
7	Ungern	56	2,4	19	34,6
8	Bulgarien	39	1,7	17	43,3
9	Övriga kommunistiska länder	357	16,0	143	40,0

Källa: UNESCO Statistical Yearbook 1969, Paris 1970.

Tabell 17.4 Genomsnittsupplagor för skönlitteratur år 1968.(Grupp II + Frankrike, Italien och Spanien).

Nr	Land	Genomsnittsupplaga i tusental
1	Sovjet	60,2
2	Polen	31,3
3	Östtyskland	18,4
4	Rumänien	22,1
5	Tjeckoslovakien	19,1
6	Jugoslavien	9,6
7	Ungern	18,3
8	Bulgarien	18,3
9	Frankrike	14,8[a]
10	Italien	15,4
11	Spanien	7,7

Källor: UNESCO Statistical Yearbook 1969, Paris 1970, bearb av förf. Statistique annuelles du Syndicat National de l'Edition 1969, Paris 1970.

[a] Därav i genomsnitt 20 386 för pocketböcker, 33 823 för detektivromaner. Uppgifterna för Frankrike avser 1969.

Albanien). Endast upplagesiffrorna för skönlitteraturen är separat angivna.

Upplagestatistik för år 1968 har av UNESCO offentliggjorts endast för två länder i grupp I: Italien och Spanien. Uppgifterna om Frankrike har vi hämtat ur den franska förläggarföreningens inofficiella statistik (Statistique annuelles du Syndicat National de L'Edition 1969, Paris 1970). Genom division av uppgifterna i tabell 17.3 med uppgifterna i tabell 17.1 har genomsnittsupplagorna för skönlitteratur framräknats och anföres i tabell 17.4.

För de andra länderna i grupp I uppskattas upplagesiffrorna för skönlitteraturen enligt Barker och Escarpit till i genomsnitt 10–15 tusen ex. Dessa siffror gäller för år 1958 och kan betraktas som tillförlitliga endast då det gäller de största bokproducentländerna. Som regel kan man inte räkna med mer än 5 000–8 000 ex i genomsnitt för länderna i grupp I. Andelen exemplar av skönlitteratur i länderna inom grupp I och II är ungefär densamma och uppgår till 30–40 % av den sammanlagda produktionen. Som tidigare påpekats beror skillnaderna på olika metoder för titelurvalet vid förlagen inom grupp II: ett betydligt mindre antal "tillåtna" eller rekommenderade titlar sprids med alla medel i stora upplagor. Detta innebär inga svårigheter då det gäller den del av upplagan, som direkt hamnar i det statliga biblioteksnätet. Däremot är svårigheterna större vid den fria försäljningen i bokhandeln. Där blir alltid stora restupplagor liggande, som efter några år måste slumpas bort eller makuleras.

17.3.2 Upplagepolitiken i öst och väst

I västländerna är det inte lika svårt som i öst att få en första upplaga av en roman utgiven, ens för en obekant författare. Man kan knappast överskatta den kulturella betydelsen av en liberal förlagspolitik gentemot debutanten. Men detta leder, som t ex i Frankrike, till att en stor del av den moderna skönlitteraturen endast kommer ut i en upplaga. Av hundra nya skönlitterära titlar utkommer nittio enbart i en första upplaga, nio i två eller tre upplagor och endast en blir "bestseller" och utkommer i mer än tre upplagor. I länderna inom grupp II måste man ha ett visst

"tillstånd" för att trycka en ny upplaga lika väl som man är beroende av detta "tillstånd" för en nyutgivning. Om en upplaga är slut i länderna inom grupp I, är det i regel enbart ekonomiska skäl som avgör om en ny upplaga skall ges ut. Så snart man hyser minsta hopp om behov av en ny upplaga låter man satsen stå i tryckeriet för att snabbt kunna förse bokhandeln med nya upplagor och på så sätt undvika att boken saknas medan efterfrågan är som störst. Man kan utan överdrift uttrycka saken så att en västförläggares största intresse ligger i nya upplagor. Varje dag en leverans försenas betyder en förlust som ofta avgör bokens öde. Hela förlagsorganisationen och bokmarknaden i västvärlden är inställd på att inte missa det moment då försäljningskurvan stiger och läsintresset växer. Den ekonomiska jämvikten är till stor del beroende av andelen nya upplagor: vinsten av nya upplagor och främst "bestsellers" finansierar ju de utgåvor, som endast kommer ut med en upplaga.

Förlagen i de kommunistiska länderna trycker ofta nyutgivna böcker i alltför stora upplagor, eftersom en snabb slutförsäljning här inte garanterar en ny upplaga, åtminstone aldrig med kort varsel (tidigast året därpå). Man kan här tala om ett ojämförligt mindre beroende för förlagen av bokmarknaden och av försäljningsresultaten, vilket leder till att man efter att ha fastställt maximalt arkpris bestämmer sig för högsta möjliga förstaupplagesiffra. De större upplagorna av förstautgåvorna är även ur upphovsrättslig synpunkt ekonomiskt fördelaktiga, eftersom författarhonoraret huvudsakligen utgår med en klumpsumma per ark för ett visst antal exemplar. Däremot innebär inköpet av upphovsrätten här inga garantier från förläggaren att framställa en ny upplaga när den första är slutsåld, vilket i de västliga länderna ofta är säkrat för författaren i kontraktet.

Alla dessa olikheter i fråga om upplagepolitiken återspeglas inte bara i skönlitterära genomsnittsupplagor utan även i hela upplagestrukturen. Spännvidden mellan de lägsta och de största upplagorna är mycket större i länderna inom grupp I än inom grupp II. I länderna inom grupp I är för en första upplaga av en okänd författare 1 000 ex nästan en norm – en upplagestorlek som är okänd även i de minsta kommunistiska staterna då det gäller prosaverk. Men inte heller de största toppupplagorna på mer än 100 000 och upp till en miljon ex. av skönlitterära "bestsellers" förekommer inom grupp II. Upplagesiffrorna i länderna inom grupp II skiljer sig mera sällan från genomsnittet än i grupp I. Man kan här tala om en utjämning av upplageskillnaderna.

Dessa skillnader mellan de två ländergrupperna framträder särskilt tydligt om man bortser från barn- och ungdomslitteraturen, som når betydligt större genomsnittsupplagor men har stränga urvalsprinciper, låga titeltal och en ytterst liten spännvidd mellan stor och liten upplaga.

Om man tar ett exemplarantal på över 100 000 som tecken på en massupplaga, måste man i grupp I skilja på *undergruppen I a* med *stater vilkas bokproduktion utges på världsspråk* och *I b*, som omfattar övriga *stater med språkområden som i stort sett begränsas av nationens egna gränser.*

I grupp I a utkommer i massupplagor följande boktyper inom ämnesgruppen skönlitteratur:

1. Massmarknadslitteratur, dvs av "icke-seriösa" förläggare utgivna sensationella eller sentimentala böcker och broschyrer utan nämnvärt kulturellt värde.
2. Pocketböcker i serier och serieutgivning i bokklubbar, som når massupplagor endast i dessa länder.
3. Bestsellers som endast i länder med ett mycket brett läsarunderlag når en försäljning av mer än 100 000 ex.
4. Läromedel och billiga bilderböcker för barn och ungdom.

I grupp I b trycks främst böcker under punkt 4 men även under punkt 1 och 3 i upplagor över 100 000 ex, nämligen viss massmarknadslitteratur, enstaka bestsellers, vissa titlar varje år av skolböcker samt bilderböcker för barn. Pocketböcker trycks vanligtvis i ca 5 000 ex, vilket utesluter en rationell användning av de billiga, industrialiserade produktionsmetoderna. En paradox i de förhållandevis små länderna, dvs länder med nationalbegränsat språk och ett lågt läsarunderlag, är att det där inte lönar sig att förlägga billiga böcker. Den större avsättningen vid lägre priser binder ett större kapital, risken blir större och vanligtvis bortfaller en del av den vinst, som kan nås vid en mindre upplaga genom högre pris per exemplar.

I länderna inom grupp II bortfaller nästan helt den ekonomiska lockelsen av billiga massupplagor. Priserna för "normaltryckta" böcker hålls nere av staten, prisdifferensen är så liten och massupplagornas utseende är även i jämförelse med genomsnittsnivån så föga tilltalande, att de billigaste böckerna endast går att sälja då de inte har konkurrens av dyrare utgåvor av samma titel. Det bör här påpekas att den billiga boken i västländerna omvänt betraktas som konkurrent till en dyrare utgåva, även om den inte helt kan konkurrera ut den från marknaden, något som man fruktade i början av "pocketrevolutionen". Pocketboken ökar läsarnas skara av ett visst verk, alltså även den typ av läsare som vill ha boken i sin egen bokhylla. Bokklubbarnas ständigt ökande medlemsantal visar dock att efterfrågan på bundna böcker ej upphört.

Det kulturellt så viktiga problemet med billiga böcker i pocketutgåvor och i bokklubbar, som aktiverar även de potentiella läsarna att köpa böcker för eget bruk, är som tidigare nämnts alltid svårare att lösa i "mindre" länder (grupp I b). Den enda cybernetiska modellen för en utvecklingsprognos över bokproduktionen fram till år 1980 – framlagd i Holland – föreslår en kulturellt tvivelaktig lösning på problemet att minska kostnaderna per exemplar: en upplageökning – såväl genomsnittligt som i massupplagor – kan endast uppnås genom en minskning av titlarnas antal. Ett sådant resonemang innebär en stegrad selektion och refusering av inhemska författares och i synnerhet debutanters verk. Den holländska modellen är ett svårt hinder för en målmedveten statlig bildnings- och förlagspolitik genom att den över huvud taget inte befattar sig med icke-ekonomiska, kulturella faktorer när det gäller förlagens upplage- och urvalspolitik.

17.4 *Översättningar*

Översättningarna är av många orsaker viktiga vid en analys av bokproduktionen. De möjliggör en inblick i det internationella informations- och åsiktsutbytet och man upptäcker gränser för detta, vilka inte alltid är av politisk natur. Det fria åsiktsutbytet lider av språkliga hinder, försvåras av förläggarnas traditionella inställning, möter kulturella men även politiska barriärer. Antalet översättningar i varje land och deras fördelning på olika ämnen (översättningsstrukturen) har många likheter i länder med olika politiska system, något som inte alltid entydigt kan förklaras. Det bör dock framhållas att översättningarna utgör en ytterst elastisk del av förlagspolitiken. Vad och hur mycket som skall översättas avgör förläggaren; avgörandena sker med en betydligt bättre kännedom om verken, om hur de bemötts i recensioner, om försäljningsutsikter och läsintresse än vad som är möjligt då det gäller originalutgåvor. Vidare är kapitalinvesteringen normalt sett mindre. Förlagens beslut om utökning eller inskränkning av produktionen är i regel lättare att effektuera med hjälp av översättningarna än genom nya villkor eller refuseringar av inhemska författare.

17.4.1 Källmaterial

Tabellerna 17.5, 17.6 och 17.7 ger en intressant översikt av översättningarna i världens bokproduktion. Några kommentarer om källmaterialet är dock nödvändiga.

UNESCO-statistiken redovisar översättningsproduktionen i Statistical Yearbook och Index Translationum. De senaste uppgifterna i Statistical Yearbook 1969 gäller för översättningar för år 1967 efter länder, ämnesgrupper och språk (= originalets språk). Uppgifterna om översättningarnas fördelning efter originalens språk är emellertid inte uppdelade på ämnesgrupper och vi har tyvärr ingen uppdelning efter språk för

Tabell 17.5 Översättningar i världens bokproduktion 1964–1968 efter originalspråk.

Originalspråk	1964	1965	1966	1967	1968
Titlar totalt	37 484	36 072	39 620	39 438	36 817
Engelska:					
Antal	13 432	13 330	14 228	15 279	13 698
% av alla övers	35,8	37,0	35,9	38,7	37,2
Franska	4 973	5 101	5 314	5 368	5 128
Tyska	3 607	3 440	3 912	3 892	3 721
Ryska	4 792	4 144	4 353	3 822	3 809
Nordiska språk	1 185	1 163	1 377	1 331	1 336
därav Svenska	529	558	696	657	660
Danska	373	350	404	394	405
Norska	283	255	277	280	271
Grekiska och latin	880	780	950	872	849
Italienska	907	850	881	869	917
Spanska	850	929	827	849	515
Andra språk	6 858	6 335	7 778	7 156	6 844

Källa: UNESCO Statistical Yearbook 1969 och 1970, Paris 1970–1971.

Tabell 17.6 Översättningar av skönlitteratur 1967–1968 efter utgivningsländer[a]

Utgivningsland	Antal titlar 1967				Antal titlar 1968			
	Totalt	Skönlitt	% av landets alla övers	% av världens skönlitt övers	Totalt	Skönlitt	% av landets alla övers	% av världens skönlitt övers
Summa	39 438	19 624		100	36 809	17 910		100
Tyskland (Väst-, Öst-, Västberlin)[b]	3 536	2 245	63,5	11,4	3 026	1 763[c]	58,2	9,8
Sovjet	3 545	1 757	49,6	9,0	3 607	1 880	52,1	10,5
Nederländerna	1 983	1 085	54,8	5,5	1 942	1 033	53,2	5,8
Sverige	1 440	1 010	70,1	5,2	1 479	956	64,6	5,3
Jugoslavien	1 712	989	57,8	5,0	1 294	667	51,5	3,7
Spanien	2 306	938	40,8	4,8	2 538	987	34,5	5,5
Italien	2 102	921	43,9	4,7	1 688	660	39,1	3,7
Danmark	1 332	911	68,5	4,6	1 419	967	68,1	5,4
Frankrike	1 874	869	46,5	4,4	2 035	993	48,8	5,5
Tjeckoslovakien	1 725	833	48,4	4,3	1 750	1 013	57,9	5,7
Portugal	982	765	78,1	3,9	383	222	57,9	1,2
Japan	1 787	736	41,1	3,8	2 145	871	40,6	4,9
Belgien	1 044	620	59,6	3,2	931	534	57,4	3,0
Norge	787	554	70,4	2,8	858	616	71,8	3,4
USA	2 045	541	26,4	2,8	2 182	582	26,7	3,3
Finland	764	508	66,5	2,6	749	461	61,5	2,6
Rumänien	886	410	46,3	2,1	812	398	49,0	2,2
Schweiz	728	389	53,4	2,0	680	312	45,9	1,7
Indien	1 051	355	33,8	1,8	854	354	41,5	2,0
Polen	885	350	39,5	1,8	924	374	40,5	2,1
Turkiet	715	350	49,0	1,8	715	366	51,2	2,0
Ungern	745	288	38,7	1,5	1 043	391	37,5	2,2
Israel	553	268	48,5	1,4	406	182	44,8	1,0
Bulgarien	577	265	45,9	1,4	561	243	43,3	1,4
Storbritannien	784	262	33,4	1,3	631	230	36,5	1,3
Österrike	363	219	60,3	1,1	319	191	59,9	1,1
Övriga länder	3 187	1 186	37,1	6,1	3 287	664	20,2	3,7

Källor: UNESCO Statistical Yearbook 1969, Paris 1970. Index Translationum, Paris 1970. Bearb av förf.

[a] Länderna uppställda i ordningsföljd efter antal skönlitterära översättningar 1967.

[b] UNESCO-uppgifterna anges tyvärr sammanslagna för Västtyskland, Västberlin och Östtyskland.

[c] Enligt författarens egna beräkningar utkom 1968 av hela "Tysklands" 1 763 översättningar av skönlitteratur 115 titlar i Östtyskland.

ämnesgruppen "skönlitteratur".

UNESCOs siffermaterial har legat till grund för bearbetningen i ovan nämnda tabeller. Tabell 17.5 visar hur det totala antalet översättningar fördelas på olika originalspråk för åren 1964–1968. De skönlitterära översättningarna har i tabell 17.6 redovisats för olika utgivningsländer först i absoluta tal och sedan i procent av landets alla översättningar samt i procent av världens översättningsproduktion av skönlitteratur. Dessa uppgifter har för år 1967 hämtats ur UNESCO Statistical Yearbook 1969[1] och för 1968 ur Index Translationum. Indelningen efter utgivningsländer och originalets språk i tabell 17.7 grundar sig på det samlade antalet översättningar. En indelning av översättningarna från de skandinaviska språken i danska, norska och svenska finns tyvärr endast att tillgå för den samlade världsproduktionen enligt tabell 17.5.

[1] UNESCO-uppgifterna för år 1968 i Statistical Yearbook 1970, Paris 1971, har vi haft tillgång till först efter bearbetningen av uppgifterna för år 1967. Men då de inte pekar på någon väsentlig förändring i produktionsstrukturen har de här inte beaktats.

Tabell 17.7 Översättningarna år 1967 efter originalspråk och utgivningsländer [a]

Utgivningsland	Summa	Översatta titlar efter originalspråk									
		Engelska		Franska	Tyska	Ryska	Nord språk	Grekiska latin	Italienska	Spanska	Övriga språk
		Antal	%								
Summa	39 438	15 279	38,7	5 368	3 892	3 822	1 331	872	869	849	7 156
Tyskland (Väst-, Öst-, Väst-Berlin[b])	3 536	1 969	55,7	629	8	200	117	79	107	62	365
Sovjet	3 545	486	13,7	127	178	1 516	32	5	32	41	1 128
Nederländerna	1 983	1 009	50,9	255	408	41	49	45	23	15	138
Sverige	1 440	986	68,5	89	105	21	155	6	10	10	58
Jugoslavien	1 712	339	19,8	171	161	214	49	24	31	9	714
Spanien	2 306	934	40,5	695	292	61	26	34	119	–	145
Italien	2 102	898	42,7	572	270	70	25	101	12	44	110
Danmark	1 332	744	55,9	116	130	15	229	22	13	3	60
Frankrike	1 874	986	52,6	28	346	78	34	131	69	54	48
Tjeckoslovakien	1 725	199	11,5	140	149	220	22	7	46	16	926
Portugal	982	266	27,1	251	34	20	4	2	29	364	12
Japan	1 787	1 081	60,5	221	210	144	16	12	26	13	64
Belgien	1 044	593	56,8	171	144	10	10	38	16	7	55
Norge	787	533	67,7	45	50	12	116	5	7	1	18
USA	2 045	14	0,7	509	517	253	94	129	85	79	365
Finland	764	421	55,1	51	61	24	143	3	13	5	43
Rumänien	886	83	9,4	92	54	73	8	10	25	18	523
Schweiz	728	392	53,8	122	61	27	24	22	25	9	46
Indien	1 051	482	45,9	10	24	49	5	17	3	–	461
Polen	885	222	25,1	96	93	200	12	15	13	9	225
Turkiet	715	231	32,3	117	63	52	11	16	12	3	210
Ungern	745	71	9,5	49	75	112	6	24	7	2	399
Israel	553	240	43,4	42	37	64	6	4	15	2	143
Bulgarien	577	41	7,1	34	39	194	5	6	12	9	237
Storbritannien	784	3	0,4	264	226	46	52	13	47	23	110
Österrike	363	192	52,9	63	9	17	17	12	7	1	45
Övriga länder	3 187	1 864	58,1	414	148	89	64	90	65	70	508

Källa: UNESCO Statistical Yearbook 1969, Paris 1970. Bearb av förf.

[a] Länderna uppställda i ordningsföljd efter antal skönlitterära översättningar. Se tabell 17.6.

[b] UNESCO-uppgifterna anges tyvärr sammanslagna för Västtyskland, Västberlin och Östtyskland.

Tyskland betyder i UNESCO-statistiken över översättningsproduktionen både Väst- och Östtyskland samt Västberlin.

Med hjälp av Index Translationum har antalet översättningar av skönlitteratur år 1969 i Östtyskland räknats fram. Resultatet blev 115 titlar, vilket är en obetydlig siffra (6,5 %) jämförd med 1 763 titlar för hela Tyskland. Även sedan den östtyska produktionen frånräknats kommer Västtyskland jämte Västberlin med 1 648 titlar på andra plats 1968 efter Sovjetunionen då det gäller skönlitteratur och på första plats 1967 (omkring 2 100 titlar).

17.4.2 Fördelning efter ländergrupper

Med hänsyn till antal och typer av översättningar kan man särskilja olika grupper av länder. Man måste dock ta hänsyn till översättningsstrukturen

som inte alltid framgår i tabellerna. *En första grupp* bildar länder med flerspråkig befolkning och stort antal s k "inre översättningar". Till denna grupp hör Sovjet, Jugoslavien och Tjeckoslovakien. Här utgörs det största antalet översättningar från "andra språk" av sådana "inre översättningar" mellan den egna befolkningens olika språk. För Sovjets del kan man räkna minst 95 % av översättningarna från ryska till de "inre översättningarna" och hit hör också 80 % av översättningarna från andra språk till ryska. Om man bara utgår från utländska författares verk, skulle Sovjet med 1 200 översättningar hamna på elfte plats i tabell 17.7.

Om man på samma sätt utesluter 80 % av översättningarna från andra språk som "inre översättningar" i Jugoslaviens och Tjeckoslovakiens översättningsproduktion, så hamnar dessa länder med ca 1 200 respektive 1 000 titlar på tionde respektive fjortonde plats.

En andra, liknande *grupp* utgör länder med en förhållandevis stor språklig "minoritet" – ett ord som passar särskilt illa på republiken Indien, som räknas till denna grupp – och med ett stort antal översättningar från "andra språk": Rumänien, Indien, Ungern och Bulgarien. En stor del av dessa översättningar från "andra språk" kan också betraktas som "inre översättningar". Särskilt komplicerat är problemet i Indien, där verk av indiska författare ofta översätts från engelska och många översättningar till engelska från andra språk kan räknas som "inre översättningar".

En tredje grupp utgörs av länder inom det engelska språkområdet. I tabellerna är denna grupp företrädd endast av USA och England. Andra länder inom detta språkområde (t ex Kanada, Australien, m fl) har ett alltför litet antal översättningar för att komma med på listan över de 30 största "översättningsländerna". De engelskspråkiga länderna kännetecknas av en förhållandevis liten andel översättningar, och man kan beträffande England t o m tala om en kulturell ostracism, dvs nära nog en bannlysning av översättningar. Låt oss jämföra siffrorna i den engelskspråkiga bokproduktionen för originalutgåvor och översättningar av skönlitteratur år 1967. Med sina 59 247 titlar, av vilka 11 999 är skönlitterära, står USA på andra plats i världsproduktionen (se tabell 17.1); översättningarna av skönlitterära verk uppgår till endast 541 titlar och placerar USA först på femtonde plats (tabell 17.6). Men England, som är den näst största "förlagsmakten" i världen med 8 838 titlar skönlitteratur, har endast låtit översätta 262 verk (år 1968 230!) av utländska författare som inte skriver på engelska och hamnar sålunda på tjugofemte plats på listan över skönlitterära översättningar. Det är intressant att förlagen i dessa båda länder tycks hysa ett speciellt intresse för översättningar från de nordiska länderna. Med 94 respektive 52 översättningar av allt slags litteratur från de nordiska länderna ligger dessa synnerligen väl framme inom den begränsade översättningsproduktionen i de två stora engelskspråkiga länderna. För USAs del kan man märka en brist på intresse för översättningar endast då det gäller skönlitteratur. Denna har i USA den minsta andelen i världen av översättningar. Under de senaste femton åren – sedan Sputnikchocken – har antalet översättningar ständigt ökat vad gäller alla ämnesområden utom skönlitteraturen.

Betecknande för både England och USA är en positiv royaltybalans

gentemot utlandet. De båda länderna översatte år 1967 totalt ca 2 900 titlar, men från engelska översattes samma år 15 279 titlar (tabell 17.7) – huvudsakligen från England och USA.

Vad gäller skönlitteraturen översattes 1967 i England och USA cirka 800 titlar, medan andra länders översättningar från engelskan kan uppskattas till drygt 10 000 titlar – alltså förhållandet 1:12,5. Ur andra källor har uppgifter hämtats om de båda ländernas inkomster på licensavgifter för rättigheter till böcker för år 1961. De uppgår uppskattningsvis till 75 % av den sammanlagda honorarsumma som betalas i världen för översättningar av utländska författares verk.

Med utgångspunkt i det ovan sagda kan man särskilja *en fjärde grupp* bestående av andra länder än USA och England med ett världsspråk, och till denna grupp kan följande länder räknas: Frankrike, Västtyskland, Sovjet, Italien och Spanien. Dessa länder kännetecknas av en väsentlig export av författarrättigheter, även om exporten inte sker i samma utsträckning som i England och USA. Av de nämnda länderna är det endast i Frankrike som förlagen lyckas nå ett överskott på exporten och alltså en positiv balans på detta område. År 1967 var förhållandet 1 874 egna översättningar mot 5 368 utländska översättningar från franskan. 869 skönlitterära verk översattes till franska och ca 3 000 översattes från franska till andra språk, vilket motsvarar förhållandet 1:3,5. Förhållandena i Sovjet kan inte jämföras med andra länders i detta hänseende, eftersom översättningsrättigheterna inte är skyddade där och Sovjet varken undertecknat Bernkonventionen eller UNESCOs världskonvention. Nämnas bör dock, att antalet översättningar av utländska författares verk uppskattningsvis är betydligt lägre än antalet översättningar från ryskan till andra språk. I Västtyskland tycks antalet egna översättningar vara ungefär lika stort som antalet översättningar från tyska till andra språk. Alla andra länder inom denna grupp översätter inom landet betydligt mer än vad som översättes i utlandet av deras egen litteratur. Förhållandet blir här t ex för Italien 2,4:1 och för Spanien 2,7:1.

Den femte och sjätte gruppen utgörs av stater, vars export av författarrättigheter är obetydlig i jämförelse med importen.

I den femte gruppen tar vi med sådana länder, där översättningarna av utländska författares verk överstiger 40 % av den samlade skönlitterära produktionen för år 1967. Avrundat till jämna enheter följer här procentsatsen inom parentes:

Norge (58 %), Danmark (53 %), Portugal (53 %), Belgien (42 %), Sverige (50 %), Turkiet (41 %), Holland (40 %), Schweiz (48 %) och Finland (46 %).

Om vi tills vidare bortser från Portugal och Turkiet, uppvisar denna grupp en enhetlig karaktär; den består av förhållandevis små europeiska länder med hög läskultur och ett högt utvecklat förlagsväsen. Med en viss överdrift kan man beteckna den femte gruppen som den enda med verkligt fri bokmarknad, där utländska författarrättigheter kan importeras utan någon som helst inskränkning. I alla länder utanför denna grupp hämmas förlagens översättningsverksamhet antingen av staten (gruppen kommunistländer) eller av förlagens egen inställning och bokmarknadens

organisation och måste därför inskränkas till översättning av vad man tror skall bli "bestsellers". I länderna inom femte gruppen är omvänt – och även här tillspetsat och med en viss överdrift sagt – förlagsverksamheten med den egna originallitteraturen främst inriktad på "säkra" böcker, på nya upplagor och nyutgivningar, som kan ges ut med minsta möjliga ekonomiska risker. Översättningar däremot trycker man i dessa länder nära nog – skulle man vilja säga – utan urskillning. De sämsta äventyrsromanerna ur den amerikanska och engelska seriefabricerade triviallitteraturen finner här sin förläggare. För förlagen inom de andra ländergrupperna lönar det sig att hålla utkik efter en "bestseller" också bland hundratals boknyheter av inhemska författare. Eftersom marknaden är liten och upplagesiffrorna utjämnade, blir i länderna inom grupp V inte ens en s k "bestseller" av en inhemsk författare en så stor ekonomisk framgång, att den täcker förlusten för 10 misslyckade nya utgivningar av originalutgåvor på det egna språket.

I och med att tryckkostnaderna ökar i länderna inom femte gruppen, ökar även översättningarnas betydelse. Däremot blir det allt svårare att ge ut original- och debutverk av inhemska författare. Eftersom denna tendens anses som en allvarlig kulturell fara, betraktar man inte sällan från förlagshåll inom grupp V ett statligt stöd till den nationella litteraturen som en kulturell nödvändighet.

Vad slutligen gäller Portugal och Turkiet så hade Portugal undantagsvis ett mycket högt antal översättningar år 1967; följande år minskade det med en tredjedel. I Turkiet beror det stora antalet översättningar på en förlagskampanj inom ramen för det statliga utbildningsväsendet.

Till *sjätte gruppen* slutligen kan man föra de länder, (förutom USA och England) som under 1967 givit ut mindre än 40 % av skönlitteraturen i form av översättningar, dvs översättningar av utländska författares verk. Hit hör framför allt de kommunistiska länderna, men även Japan och Indien.

I de kommunistiska länderna är det lättast att begränsa antalet översättningar, eftersom man här har en exakt planering av bokproduktionen. I Sovjet sker detta genom en centralisering av översättningarna till vissa förlag, som ensamma står för landets nästan hela översättningsprogram. Översättningar från förlag, som ej har specialiserat sig på detta, hör till undantagen och kan endast förekomma efter speciellt tillstånd. I de kommunistiska länder, som följer de internationella konventionerna och utbetalar honorar åt utländska författare, är man beroende inte endast av ideologiska och kulturpolitiska instanser utan även av en ytterst knapp valutatillgång, när man skall besluta om en översättning. Med undantag för Jugoslavien är därför informationen om boknyheter i väst knapphändig och ensidig för dessa länders läsare. Vad som i första hand översätts i dessa länder är världslitteraturens klassiker, framför allt den franska och engelska 1800-talsromanen. Den skönlitterära produktionen av aktuellare titlar är otillräcklig och ligger långt under läsbehovet; översättningar från "västspråken" är sällsynta och vanligtvis tryckta i för små upplagor.

Diametralt motsatta är de förhållanden som förklarar den lilla andel översättningar inom den skönlitterära produktion som är utmärkande för Japan och Indien.

I Japan har vi att göra med en typisk "kulturell autarki". En stor produktion av skönlitteratur på japanska tillfredsställer i princip läsbehovet, som huvudsakligen är inriktat på den nationella litteraturen. Den inte obetydliga summan översättningar – år 1968 871 titlar och en nionde placering i världsproduktionen av översättningar – innebär nästan enbart att man inlemmar världslitteraturens bästa verk i den japanska kulturkretsen. Redan vid en flyktig blick på de i Japan år 1968 översatta skönlitterära verken ser man hur de japanska förlagens urvalsprinciper fungerar. Bland översättningarna enligt UNESCO-statistiken förekommer knappast någon triviallitteratur.[1] Av världslitteraturen är de största namnen företrädda: av Dostojevskij 15 volymer, verk av Thomas Mann, Hemingway, Solzjenitsyn m fl. Det finns knappast något annat land med ett så genomtänkt kvalitetsinriktat översättningsprogram.

Indien kännetecknas av förläggarnas konkurrens om att få ge ut verk på hindispråket. Den största delen översättningar kommer ut på detta språk. Huvudsakligen översätts verk från Indiens och Pakistans egna språk, i första hand från bengali och urdu. Den stora utbredningen av engelskan inskränker antalet översättningar från detta språk, men man stöter även på många verk av engelska och amerikanska författare på hindi år 1968. Typiskt för dominansen av engelskan är det faktum, att även verk av icke engelskspråkiga författare nästan undantagslöst översätts via engelska till hindi. En stor del av den skönlitterära originalutgivningen i Indien utkommer som nytryck av engelska och amerikanska författares verk eller av inhemska engelskspråkiga författare. I detta hänseende är Indien ett specifikt land, där de "inre" översättningarna är nära sammankopplade med de utländska och originalutgåvorna med nytryck av utländska författares verk.

Trots att vi har lämnat endast en ofullständig karakteristik av översättningsproblemen i de enskilda länderna med hänsyn till den internationella handeln med författarrättigheter och licenser, skulle man sammanfattningsvis kunna särskilja följande grupper: exportländer, länder med jämn balans, importländer med fri marknad och importländer med begränsad importkvot.

Med hänsyn tagen till läsbehovet kan man urskilja följande typer av länder.

Länder där översättningar huvudsakligen spelar en kompletterande roll. I några länder är det en fråga om förlagens inställning. Man anser då att originalutgivningen nästan helt tillfredsställer läsbehovet. I andra länder, där detta verkligen är ett faktum och där läsbehoven är så speciella att de endast kan tillfredsställas genom den nationella litteraturen, spelar översättningarna visserligen en underordnad roll men är dock av särskild kulturell betydelse (t ex i Japan).

Länder där antalet översättningar inskränks på administrativ väg, även om läsbehovet är stort och inte på långt när kan tillfredsställas genom originalutgivningen av den egna litteraturen.

Länder (däribland Sverige) där översättningarna spelar en allt viktigare roll för täckandet av läsbehovet. Författarrättigheterna importeras fritt och produktionskostnaderna samt förlagens risktaganden talar till förmån för översättningarna. Antalet titlar och framför allt upplagestorleken på

[1] Denna analys bygger på Index Translationum. Man kan givetvis inte utesluta att vad Japan beträffar viss triviallitteratur utgiven i häftesform kan vara utelämnad.

skönlitterära originalverk blir i genomsnitt allt mindre. Då man i dessa länder aldrig kommer att kunna införa importbegränsningar på författarrättigheter eller på administrativ väg strypa antalet översättningar, diskuterar man här olika metoder för att stödja den inhemska skönlitterära produktionen. Man överväger olika former för statlig och samhällelig hjälp och i vissa länder har man redan infört sådan.

17.4.3 Fördelning efter språkområden – "inflytandesfärer"

Vi har, då vi studerat översättningarna i bokproduktionen, uppmärksammat att förlagens inställning och den statliga politiken här är utslagsgivande. Även talen för översättningarna räknat per originalspråk är beroende av dessa faktorer. När originalets språk, alltså det språk från vilket översättningen skett, ligger främst på ett lands översättningslista, räknar vi landet i fråga till originalspråkets "inflytandesfär". Tabell 17.7 ger här de nödvändiga upplysningarna.

Det viktigaste språkområdet är sedan det andra världskriget det engelska. År 1967 var ca 40 % av översättningarna från engelskan. Det största antalet sådana översättningar hade år 1967 Västtyskland med Västberlin – nästan dubbelt så många som land nr 2. I antalet översättningar från engelskan för år 1967 är även Östtysklands produktion medräknad, men den är ytterst obetydlig och ligger långt under 100 titlar (5 % av hela siffran). På andra plats ligger Japan med 1 081 översättningar från engelskan, sedan Holland (1 009), Sverige och Frankrike (båda 986), Spanien (934), Italien (898) och Danmark (744). Men även alla de övriga länderna i tabellen med undantag av de kommunistiska länderna och Portugal har engelskan som främsta språk på översättningslistan. Om vi tittar på översättningarna från engelskan i förhållande till varje lands samlade översättningar, framstår engelskans dominans i västvärldens kulturutbyte ännu tydligare. Med undantag för gruppen kommunistländer, där andelen ligger mellan 10 och 25 % samt Portugal (27 %) och Turkiet (32,3 %), är andelen översättningar från engelskan i alla länder i tabellen högre än 40 %. Den högsta andelen har den engelskspråkiga litteraturen i översättningarna till svenska (68,5 %) och till norska (67,7 %). Över 50 % av översättningarna från engelskan har följande länder: Japan, Danmark, Tyskland, Finland, Schweiz, Österrike, Frankrike och Holland.

Antalet översättningar från engelskan ökar ständigt år från år i nästan alla länder. Sammanlagt har denna siffra ökat med 14 % mellan åren 1964 och 1967, under de senaste tio åren med 50 %.

Denna växande ström av den engelska litteraturen till världens alla språk har också sin motsvarighet för engelska böcker och tidskrifter i original. År 1970 uppgick exporten av böcker och tidskrifter från USA och England till ett värde av ca 250 milj dollar och var redan för många år sedan större än den samlade exporten av tryckta alster från alla andra länder.

Avgörande för denna dominans av engelskspråkiga böcker är naturligtvis utbredningen av det engelska språket i hela världen, särskilt efter andra världskriget. I ordningsföljd efter utbredning följer här de 12

Tabell 17.8 Befolkningsstruktur, potentiella bokläsare och bokproduktion efter språkområden år 1967.

Språk	Språkens andel i % av		
	Befolkning	Läsare	Bokproduktion
Summa	100	100	100
Kinesiska	25	17	6
Engelska	11	16	13
Ryska	8	10	20
Spanska	6	6	5
Tyska	4	5	8
Japanska	4	5	5
Franska	3	4	4
Italienska	2	3	2
Portugisiska	2	2	2
Arabiska	3	1	1
Hindi	9	7	4
Slaviska språk (utom ryska)	2	6	6
Andra europeiska språk	3	4	13
Övriga språk	18	14	11

Källa: UNESCO Statistical Yearbook 1969, Paris 1970.

språk, som vartdera gäller som modersmål för mer än 50 milj människor: kinesiska, engelska, ryska, hindi, spanska, tyska, japanska, bengali, arabiska, franska, portugisiska, italienska.

Dessa tolv språk tjänar som modersmål eller som hemlandets officiella språk för 77 % av mänskligheten. Betydligt svårare är bedömningen av antalet läsare, särskilt antalet potentiella läsare, efter språkområden. Med hjälp av den något problematiska UNESCO-metoden (all befolkning över 15 år med undantag för analfabeter utgör det skattade antalet potentiella bokläsare) kan man komma fram till de beräkningar av antalet läsare för år 1967 som tabell 17.8 redovisar.

Om man bortser från det kinesiska språkets utbredning – begränsat till det egna landet – och något korrigerar den för högt skattade bokproduktionen i Sovjet, ligger det engelska språket inte bara på främsta plats i tabell 17.8 utan har även ännu större, dynamiska utvecklingsmöjligheter inom det engelska språkområdets bokproduktion med ett stort antal nya potentiella läsare. Till de 11 % av befolkningen med engelska som modersmål skulle man kunna lägga ca 14 % av befolkningen i länder, där engelska är andra officiella språk samt de hundratals miljoner människor, som lärt sig engelska i skolan.

Men det vore fel att som enda orsak till efterkrigstidens stora framgångar för den engelska litteraturen se utbredningen av det engelska språket och den engelskspråkiga kulturen. Vi har här också att göra med en genomtänkt och väl förberedd förlagsoffensiv. I alla stora förlagshus i USA och England, där man sällan stöter på lektorat som sysslar med översättningar av utländsk litteratur till engelska, arbetar stora avdelningar med välbetalda experter för exporten av böcker och författarrättigheter. Staten ger här generöst stöd. I USA ger det s k IMG-systemet en garanti åt förlagen för exporten till valutafattiga länder (även till en del länder inom den kommunistiska gruppen). Statlig finansiering (direkt eller indirekt) av billiga exportserier, en sträng begränsning av importen

av böcker på det engelska språket[1], subventionering av läromedel för språkundervisning i engelska för utlandet och av propagandaskrifter om USA är några exempel på denna starka kulturella offensiv. Dessutom tillkommer Science Foundation och en rad offentliga och privata stiftelser, som främjar distributionen av USA:s litteratur i utlandet.

British Council är den viktigaste beståndsdelen i den stora apparat som främjar bokexporten i England. I samarbete med engelska förläggarföreningen gör man en stor insats för utgivning av ambitiösa billiga serier för export, för importlättnader till valutafattiga länder, skattelindringar, bokutställningar i utlandet osv. Det är intressant att se hur viktig man finner bokexporten inte enbart som kulturpolitiskt propagandamedel utan även som en stor exportfrämjande faktor över huvud taget. I de ständiga diskussionerna om stödåtgärder för bokexporten betonas ofta och med rätta sambandet mellan en stigande bok- och tidskriftsexport å ena sidan och utrikeshandelns utveckling med motsvarande länder å den andra.

Översättningarna från franskan kommer på andra plats efter engelskan. Med 5 368 översättningar från franskan framstår år 1967 som det i detta hänseende mest gynnsamma (tabell 17.7). Man kan märka en liten tendens till ökning under de senaste åren, något som även här delvis är en följd av de franska förlagens aktivitet och en statlig stödpolitik. Parallellt med ökningen av antalet översättningar med ca 400 om året mellan 1964 och 1967 ökar även exporten av originalutgåvor till omkring 50 milj dollar under de senaste åren. Typiskt för Frankrike är de kartelliknande förlagsexportföreningarna (t ex FOMA, SODEXPORT, de kristliga förläggarnas exportförening), som alla i samarbete med statliga instanser och Cercle de la Librairie (förläggarföreningen) främjar bokexporten. Även här har man funnit vägar att med valutalättnader exportera till många länder i den tredje världen och att stödja utgivningen av billigare serier och läroböcker i franska för utlänningar. Utländska bokutställningar sammanställda av ett franskt specialorgan och påkostade propagandaboklådor i många städer runt om i världen räknas som de bästa och mest välorganiserade informations- respektive bokförsäljningsställen som finns. Även om vi inte har några uppgifter på kostnader och räntabilitet för den franska bokexporten, är den allmänna uppfattningen bland franska och utländska förläggare och experter, att de medel, som i Frankrike ställs till förlagens förfogande för dessa ändamål, i proportion till exportens storlek är störst i världen.

En liknande organisation för främjande av bokexporten men med mindre budget finns även i Västtyskland, Italien och Spanien. Vidare har Holland en utmärkt förlagsexportorganisation, som med statliga medel främjar exporten av författarrättigheter och originalutgåvor – särskilt till engelskspråkiga länder.

Låt oss återvända till siffrorna i tabell 17.7 och först studera översättningarna från franskan. Det största antalet sådana översättningar har Spanien (695), sedan kommer Tyskland (Väst- + Öst- + Västberlin) (629) och Italien (572).

Tyska språket blev först 1967 det tredje mest översatta språket, sedan antalet översättningar från ryskan sjunkit. Holland är det enda land som

[1] Engelska böcker tryckta i utlandet står under copyrightskydd endast så länge importen inte överstiger 1 500 ex.

översätter betydligt mer från tyskan än från franskan (408 resp 255 titlar). I England och USA är antalet översättningar från franskan ungefär lika stort som från tyskan (509 resp 517 i USA och 264 resp 226 i England). Frankrike översätter 346 titlar från tyskan.

De flesta översättningarna från ryskan år 1967 hade USA (253). I gruppen västländer var det, förutom USA, bara Japan som hade mer än 100 översättningar från ryskan (144). Andra länder i denna grupp hade alla långt mindre än 100, Italien exempelvis 70. Länderna i den kommunistiska gruppen har alla översatt förhållandevis mycket från ryskan år 1967. På första plats ligger Jugoslavien med 214 titlar. Detta land ligger intressant nog främst i denna grupp även då det gäller översättningar från engelskan (339). Liknande fördelning har även Polen, som ligger på tredje plats med 200 översättningar från ryskan och som också har fler översättningar från engelskan (222 titlar) än från ryskan. På andra plats ligger Tjeckoslovakien (år 1967 220 översättningar från ryskan), på fjärde Bulgarien (194). De icke-slaviska länderna inom denna grupp – Ungern och Rumänien – har det lägsta antalet översättningar från ryskan (75 resp 73). Detta synes vara ett bevis för att det regionala språkområdet vid sidan av andra orsaker spelar en viktig roll för den riktning som översättningarna går. Vi kommer att märka det i de typiska regionala språkområdena, som har en jämförelsevis fristående politisk ställning, t ex det nordiska språkområdet.

Antalet översättningar från ryskan har under de senaste tio åren sjunkit med 20–22 %. Ännu år 1961 låg ryskan på andra plats med 5 000 titlar, efter översättningarna från engelskan som då bara uppgick till ca 11 000 titlar. Särskilt tydlig är skillnaden mellan år 1961 och år 1967 i bokproduktionen i de länder, som står under ett omedelbart politiskt och kulturellt sovjetiskt inflytande: Tjeckoslovakien hade 1961 447 översättningar från ryskan, Bulgarien 363 och Rumänien 329!

I Sovjet är exporten av böcker, tidskrifter och "författarrättigheter", som ju egentligen ej borde vara skyddade, i egenskap av statsmonopol starkt centraliserad. Som enda exportcentral i landet representerar den s k "Mezdunarodnaja kniga" i Moskva sovjetryska förlag i utlandet. I Sovjet, som ju inte undertecknat Bernkonventionen, översätts och nytrycks verk av utländska författare utan tillstånd och utan honorar, varvid även redaktionella ändringar, strykningar eller tillägg är vanliga, ofta utan någon som helst information därom.

Det hindrar emellertid inte "Mezdunarodnaja kniga" från att förhandla sig till ett ensidigt erkännande av sovjetryska författares rättigheter (t ex i Västtyskland och i Frankrike). T o m för den dyra och statligt understödda översättningen av ryska vetenskapliga tidskrifter erhåller "Mežunarodnaja kniga" licensprovision. Men i grund och botten räknas exporten av tryckalster och "författarrättigheter" i Sovjet som propaganda och ingalunda som valutakälla. I synnerhet tidskrifter och politisk litteratur försäljs till oerhört låga priser, som ofta ligger under leveranskostnaderna. Men även bokhandeln i utlandet får på många håll ryska böcker med en enorm rabatt (upp till 80 %) på redan låga priser.

Alla utländska förlag informeras systematiskt och utförligt om nyutgivningar med korta innehållsredogörelser på främmande språk. På

alla Sovjets handelskamrar arbetar en representant från "Meždunarodnaja kniga". I större städer har "Meždunarodnaja kniga" speciella författaragenturer eller också ger man en inhemsk agentur i uppdrag att representera författarnas intressen. För den sovjetiska litteraturen arbetar i utlandet en dyrbar propaganda- och försäljningsapparat, som knappast står i proportion till omsättningen.

Sovjet är det enda land, där verk av ryska vetenskapsmän och även författare av skönlitteratur och barnböcker översätts i stora mängder till västliga språk och trycks i betydande upplagor för export. Under de senaste tio åren har ett visst förlag byggt upp ett modernt tryckeri särskilt för detta ändamål och vidareutvecklat produktionen av översättningar från ryskan till kinesiska, japanska och andra språk i Asien och Afrika. Denna förlagsverksamhet redovisas i tabell 17.9.

Av 1 331 översättningar från de skandinaviska språken (tabell 17.7) är hälften översättningar från svenskan, vars antal under de senaste fyra åren ökat med 128 titlar, alltså omkring 24 %, medan antalet översättningar från danskan och norskan förblivit i stort sett oförändrat. Koncentrationen av nästan 50 % av översättningarna (643) i Norden från ett skandinaviskt språk till ett annat (Danmark 229, Sverige 155, Finland 143 och Norge 116) gör att man kan kalla dessa översättningar regionalt begränsade. Utanför Skandinavien uppvisar Tyskland (Väst- + Öst- + Västberlin med 117) och USA (94) det största antalet översättningar från dessa språk.

Över 100 översättningar från gammalgrekiskan och latinet uppvisar år 1967 endast tre länder: Frankrike (131), USA (129) och Italien (101). Från italienskan översätts mest i Spanien (119) och i Tyskland (107). Över 40 % av översättningarna från spanskan utkom 1967 i Portugal, vilket har sin grund i släktskapen mellan de båda ländernas språk. Men en annan orsak är också Spaniens kulturella inflytande i Portugal och på de portugisisktalande i Sydamerika.

Tabell 17.9 Utgivningen på utländska språk i Sovjet år 1968 (ej skol- och ordböcker).

Utgivningsspråk	Antal titlar	
	Sammanlagt	Därav i övers
Summa	3 048	2 017
Engelska	1 389	966
Franska	425	274
Tyska	364	119
Spanska	187	175
Hindi och andra indiska språk	76	75
Arabiska	58	56
Andra språk i U-länderna	163	158
Svenska	1	1
Andra språk	385	193

Källa: Pečat' SSR 1968, Moskva 1969.

18 Några problem kring produktion och distribution av böcker i Sovjetunionen och de östeuropeiska länderna[1]

18.1 *Förlagspolitiken*

Förlagspolitiken som en del av kulturpolitiken är inte enhetlig i Sovjetunionen och de östeuropeiska länderna. (För dessa länder, alltså de östeuropeiska staterna inklusive Sovjetunionen, används i detta avsnitt beteckningen *öststaterna*.) Uppfattningen om förlagspolitiken varierar från dogmatiska idéer till förhållandevis liberala under "töväderstiden" i Polen och Tjeckoslovakien. Dogmatikerna anser att förlagspolitiken bör vara ett förverkligande av partipolitiken, sådan den just för tillfället fastställts. De som har en mer fri och progressiv uppfattning om förlagspolitiken betonar att det – enligt deras uppfattning – endast är socialismen som helt kan tillfredsställa det kulturella läsbehovet.

Denna teoretiskt entydiga och oförargliga inskränkning av begreppet "kulturellt" läsbehov förvanskas emellertid och tolkas på olika sätt, vilket vanligen leder till en uppdelning i *tre olika avgränsade informationskretsar*. Vad som kan anses tillfredsställa det "kulturella" läsbehovet inom varje informationsområde avgörs av censurens och de partipolitiska instansernas bedömning.

Förlagspolitiken i öststaterna bedrivs alltså efter skilda principer för var och en av de tre informationskretsar med olika läsbehov som här skall behandlas. I *den första* – den som är avsedd för den stora massan av medborgare – utges en omsorgsfullt utvald del av den politiska, skönlitterära och populärvetenskapliga litteraturen i stora upplagor, vilka gott och väl täcker läsbehovet; man prioriterar nya upplagor inom denna del av produktionen. Hur gränserna för denna masslitteratur skall dras, vad man i varje land menar med "positiv", "pedagogiskt värdefull" litteratur, beror helt och hållet på den växlande tolkningen under olika politiska konjunkturer. För denna masslitteratur av böcker och broschyrer gör man propaganda med alla medel och man ser till att den sprids genom bokhandelns och tidningsdistributionens alla kanaler.

Den andra typen av läsbehov gäller läsare med mer utvecklad läskultur och specialister på olika områden. De böcker som ges ut för dessa läsare är även de tillgängliga för allmänheten, eftersom de anses oumbärliga för landets kulturella och tekniska framåtskridande. Men de trycks i små

[1] Kapitlet är författat av phil dr Adam Bromberg.

upplagor, som i regel kan sägas ligga långt under försäljningsmöjligheterna, och kommer praktiskt taget aldrig ut i nya upplagor. Dessa böcker är huvudsakligen ämnade för de större biblioteken, där läsaren lätt kan finna dem. Han har däremot svårare att köpa dem, vilket – menar man – försvårar en ideologisk påverkan av de bredare läsargrupperna.

Till böcker i denna kategori hör t ex filosofiska verk av icke-marxistiska klassiker, s k "destruktiv" existentialistisk litteratur, verk av Kafka, Dostojevskij m fl. I den förlagspolitiska terminologin talar man här om böcker med begränsad distribution.

Den tredje kategorien av läsbehov består av de högspecialiserade läsarnas kulturellt så viktiga behov av information även om s k "fientliga" utgivningar. En specialist måste ingående känna till denna litteratur för att kunna ta upp kampen mot den, för att kunna polemisera mot den men också lära känna visst faktamaterial i den. Hit hör – för att nämna några exempel – de i väst utgivna skildringarna av andra världskriget, en Who's who för den polska litteraturen där man kan finna alla upplysningar om polska författare inklusive exilförfattarna – verk inom nutidshistoria och filosofi m m. I minimala upplagor, ofta med numrerade exemplar, har dessa böcker enligt den officiella terminologin enbart en "sluten distribution". De distribueras endast direkt från förlaget till pålitliga läsare "mot mottagningsbevis".

Denna för öststaterna typiska indelning av samhället i olika informations- och läsbehovskretsar med avgränsade målgrupper, vilket f ö inte bara gäller för bokdistributionen, ser något olika ut från land till land. I Sovjet räknas t ex verk av Hemingway och Faulkner till böcker i grupp två, vilka medvetet trycks i otillräckliga upplagor. I Polen trycktes 1956–1968 dessa båda författares verk i massupplagor – Hemingway t o m som obligatorisk läsning i skolorna. Gränserna har aldrig dragits upp eller fastställts i något dokument. I varje land har man byggt upp en speciell uppsiktsapparat, som allt efter läget och från fall till fall bestämmer den aktuella tolkningen av förlagspolitikens principer. Denna apparat består vanligen av följande fyra komponenter:

□ *Avdelningen för förlagsväsen i particentralen* och motsvarande avdelningar inom partiets alla lokalavdelningar. Förlagspolitiken betraktas som en del av den "ideologiska fronten" och bestäms följaktligen direkt av partiet. Dessa avdelningar i partiet beslutar alltså inte enbart om allmänna frågor och riktlinjer utan även om alla för partiet viktiga detaljer inom förlagsverksamheten. Alla medarbetare på förlaget, från redaktions- och avdelningsledare till huvudlektör och förlagschef, är ansvariga inför partiets olika instanser och övervakas i sitt arbete. Alla förlagsplaner eller ändringar av dessa, alla viktiga utgivningsbeslut måste läggas fram för godkännande inför partiavdelningarna. Deras representanter deltar i regel vid förlagets viktigare sammanträden och möten, förlagschefen och huvudlektören står i daglig kontakt med partiet.

□ *Den statliga ledningen för förlagsväsendet.* Denna är uppbyggd på olika sätt i varje land: i Sovjet – en mammutkommitté för förlagsväsen, nästan ett helt ministerium med otaliga avdelningar för redaktionellt överinseende över varje bibliografiskt ämnesområde inom litteraturen; i Jugoslavien däremot – en mycket liten förlagsavdelning inom kulturministeriet.

Alla statliga och andra förlag, som alla på olika sätt är i allmän ägo, är underställda denna ledning antingen direkt eller indirekt genom motsvarande lokala ledande instanser, organisationer, högskolor eller akademier. Där måste förlagets alla års- och kvartalsplaner godkännas liksom frågor beträffande personal och ekonomi och nästan varje annat viktigt beslut. Man kan likna denna apparat vid en enorm statskartell med en strängt centraliserad ledning.

□ *Censuren eller den politiska kontrollen av förlagsväsendet.* I nästan alla öststater har de större städerna ett organiserat nät av officiella censurförvaltningar. Varje bok blir läst tre gånger av denna förvaltning och försedd med tre olika stämplar med "tillåten" innan den ges ut. Första gången läser man manuskriptet för att godkänna det för sättning, sedan läser man korrekturet innan det får lämnas till tryckning och slutligen granskas den färdiga boken. Först därefter får förlaget tillstånd att släppa ut den. Censurmyndighetens beslut avvaktas av tryckeriet, som har ett juridiskt ansvar och alltså inte får organisera produktionsförfarandet utan vederbörligt tillstånd. Hundratals censorer är sysselsatta med att läsa verken åtskilliga gånger, inte bara preventivt, varvid man också rådgör med vederbörande avdelningar inom säkerhetstjänsten (inrikesministeriet) och med partiet.

Där det inte finns någon officiell censur, t ex i Ungern, Jugoslavien och Östtyskland, finns en hemlig kontroll av förlagsverksamheten, organiserad av inrikesministeriet och säkerhetstjänstens lokala organ. I ovan nämnda länder arbetar på varje förlag en "politisk redaktion" eller enstaka personer från säkerhetstjänsten, som läser varje manuskript och ger sitt tillstånd till tryckning. I dessa stater tillsätts en förlagschef i regel först sedan han godkänts av säkerhetstjänsten och måste sedan underteckna varje manuskript, varje slutkorrektur och första färdiga exemplar av en bok. För tryckeriet har här förlagschefens underskrift samma betydelse som stämpeln "för sättning", "för tryckning" eller "godkänd för utgivning" har i stater med officiell censur. Förlagschefen i sin tur är naturligtvis tvungen att följa inrikesministeriets instruktioner och i varje tveksamt fall rådgöra med vederbörande avdelningar. Instruktionerna och förlagschefens ansvarsställning är olika i olika länder. I Jugoslavien syns dessa instruktioner förekomma endast i frågor som berör viktiga statsintressen; i Östtyskland är de, såvitt man kan se, betydligt strängare och mer detaljerade. I princip är emellertid systemet i alla östländerna ungefär detsamma vad gäller den politiska kontrollen.

□ *I de fall där förlaget får bestämma självständigt är inte förlagschefen ensam beslutande.* I varje förlag i öststaterna har han en ersättare, som ansvarar för hela det redaktionella arbetet. Under honom arbetar sedan redaktionscheferna och en rad redaktörer. Hela denna s k "ideologiska apparat" bär ett för västförhållanden okänt ansvar för ordalydelsen av varje offentliggörande. Det redaktionella arbetet är som mest omfattande först efter det att förlaget beslutat ge ut ett visst verk, alltså sedan kontrakt med författaren undertecknats. I västländerna är ofta granskningsarbetet helt eller till stor del avslutat i och med kontraktsupprättandet, i öststaterna börjar det egentligen först då. Man går igenom manuskriptet mening för mening. Man förelägger författaren

förslag till korrigeringar in i minsta detalj. Manuskriptet läses flera gånger om, inte bara av förlagslektörer, utan även av speciellt anlitade experter. Resultatet av deras arbete och diskussionerna med författaren framläggs först inför redaktionschefen, sedan inför huvudlektören och förlagschefen, som alla i regel än en gång måste läsa genom manuskriptet. Slutet på denna mödosamma väg är nått vid ett sammanträde på huvudredaktionen, då man på grundval av en utförlig redogörelse över alla tveksamma frågor beslutar om manuskriptet skall tryckas.

På ett lika omständligt sätt förbereder och beslutar man i denna noga planerade byråkratiska, politiska och polisiära hierarki om programförslag, utgivningsplaner, kontraktsutkast med en författare eller översättare, t o m om en boks yttre form, pris och upplaga. För varje bok upprättar man, långt innan den utgivits, en utförlig dokumentsamling försedd med otaliga underskrifter och denna dossier sparas "för alltid" på förlaget.

Förlagsverksamheten utsätts sålunda för en systematisk kontroll. Internt på förlaget sker detta i diskussioner, sammanträden och partisammankomster, som regelbundet hålls med representanter för stats- och partiapparaten. Förlagets medarbetare får också regelbundet stå till svars för handläggningen inför partiets respektive avdelningar. Utöver de periodiska rapporterna måste förlagsmedarbetarna avge förklaringar, då förlaget råkat ut för ett "missöde" – när en utgivning utsatts för partiets eller censurens kritik. Varje förlags årsproduktion diskuteras och kritiseras i många instanser av parti- och statsapparaten. Den viktigaste punkten i dessa överläggningar är en analys av hur förlaget genomfört de uppgifter, för vilka riktlinjerna uppdragits inom ramen för förlagspolitiken vid ett liknande sammanträde föregående år. I denna kritiska analys ingår då också nästa års arbetsuppgifter. Allt sker i regel med ett förfaringssätt, som föreskrivits av partibyråkratin. I ett protokoll summeras sedan det föregående årets framgångar och misslyckanden och vidare formuleras de planerade arbetsuppgifterna för påföljande år.

Ett förlags planering ingår som en del i landets samlade förlagsplan. För att varje förlag skall kunna sammanställa sin egen plan erhåller det i mars–april besked om de medel, som kommer att ställas till dess förfogande för följande verksamhetsår. Följande produktionsmedel och ramar tilldelas och reglementeras vanligtvis från centralt håll och anges noga för påföljande år:

- ☐ Kapital uppdelat på konton efter beskaffenhet och art (personalkostnader, administration, distributionskostnader, författar- och översättarhonorar, grafisk formgivning, redaktionskostnader, produktionskostnader för tryckning, papper o d).
- ☐ Papper i ton, fördelat på ämnesområden.
- ☐ Produktionens storlek, angiven i antal titlar, sidor (förlagsark), tryckta ark och exemplar.
- ☐ Tilldelning av sättnings-, tryckning- och inbindningskapacitet i ett eller flera tryckerier.
- ☐ Antal anställda, uppdelade på redaktion, produktion, administration och distribution.
- ☐ Tilldelning av investeringsfonder och andra investeringsresurser.

Dessa ransonerade kvoter, vilkas användande kontrolleras noga och nästan dagligen under budgetåret, kan ses som gränser för ett förlags utvecklingsmöjligheter. Inom dessa ramar fastställer förlaget sin tema- och titelplan samt sina finans- och produktionsplaner för påföljande år, vilka efter speciellt godkännande infogas i landets hela bokproduktionsplan. I nästan alla öststater trycks denna samlade titelplan för följande år och presenteras parti- och statsapparatens centralinstanser i och för godkännande. Även om den formellt inte godkänns av partiets politbyrå eller av regeringen, så sker det vanligtvis i dess namn genom en tillfälligt tillsatt eller ständig förlagskommission, som i stort bedömer utvecklingen inom förlagspolitiken och drar upp riktlinjerna för framtiden.

Redogörelsen har varit förhållandevis utförlig för förlagsväsendets mekanismer i de östeuropeiska länderna, eftersom de avviker så markant från förhållandena i Sverige. När vi nu i stora drag skall studera några problem kring bokdistributionen i öststaterna kommer framställningen att koncentreras kring de distributions- och finansieringsmetoder, som används för distributionen av böcker till det ovannämnda första informationsområdet, alltså massupplagorna för den breda distributionen. Metoderna för det partipolitiska urvalet går ut på att sortera ut icke önskvärda böcker ur förlagsplanen och finna sådana, som lämpar sig för massdistribution. Därvid använder man sig av metoder som vi skall redogöra för i det följande, särskilt då de metoder som avser spridning av den skönlitterära masslitteraturen. Vi kommer dock att vara tvungna att avstå från organisatoriska detaljer. Inom ramen för den korta översikten finns inte heller plats att närmare exemplifiera de skillnader i systemet som i praktiken existerar mellan de olika länderna.

18.2 *Metoder för produktion och distribution av skönlitteratur*

18.2.1 Inledning

Denna framställning om litteraturfrämjande åtgärder begränsas som nämnts till den i massupplagor utgivna litteraturen. Vi skall redogöra för de åtgärder, som man i öststaterna använt sig av dels för att gynna framväxten av önskvärd masslitteratur, dels för att göra det enligt den aktuella förlagspolitiken riktiga urvalet och dels för att sedan i massupplagor och i bästa möjliga utförande sprida den till läsarna. Man kan dela in åtgärderna på följande sätt och gruppera dem i tidsföljd:

- ☐ Före kontraktsavtalet. Åtgärder för att främja tillkomsten av böcker med en bestämd problemställning, med vissa idéer och med en populär nivå. (Avsnitt 18.2.2 nedan.)
- ☐ Innan upplagan frigivits för distribution. Interna åtgärder inom förlaget. (Avsnitt 18.2.3.)
- ☐ Åtgärder vid distributionen i ordets snävare bemärkelse. Bokhandeln och andra distributionskanaler. Propaganda. (Avsnitt 18.2.4.)
- ☐ Åtgärder efter försäljningsperioden. (Avsnitt 18.2.5.)

Detta är åtgärder som oftast är kända och använda även utanför öststaterna. En skillnad är att de i öststaterna är centralt planerade och

dirigerade efter geografiska områden. En annan skillnad är den samlade koncentrationen av åtgärder på några få och enligt den aktuella förlagspolitiken viktiga uppgifter. Dessa är även i regel centralt finansierade. Om finansieringen inte skett centralt, sammanställer man åtminstone ett bokslut med alla kostnader efter årets slut för att föra samman alla dessa kostnader centralt.

En skillnad är även den huvudsakligen kortsiktiga, kampanjartade koncentrationen av alla åtgärder till det för tillfället viktigaste problemet, vilket motverkar en rationell produktionsprocess. Ständigt återkommande och intensiva aktivitetsexplosioner, som ideligen riktar in alla åtgärder mot nya mål, har naturligtvis sin motsvarighet i de talrika och häftiga förändringarna i förlagspolitiken och när allt kommer omkring i landets partipolitik.

Man får emellertid inte dra den slutsatsen, att förlagens eller bokhandelns egna initiativ inte skulle spela någon roll i öststaterna. Man har deras initiativ att tacka för mycket i de olika ländernas kulturella utveckling. Men det speciella för dessa länder består i att även "lokala" initiativ "underifrån" går att genomföra, bara om man har partifolkets välsignelse.

18.2.2 Stödåtgärder för litterärt skapande

Priser, tävlingar

Priser och tävlingar organiseras i öststaterna alltid efter överenskommelse med vederbörande myndighet eller direkt av myndigheten. I alla öststaterna utdelas först och främst de s k nationella priserna, som framför allt betraktas som en belöning till en författare för verk som nått bred läsekrets. De nationella priserna bestäms för varje år av regeringen och utgörs av en förhållandevis stor penningsumma. Första pris motsvarar ungefär en universitetslärares årslön.

Samma syfte har de priser och tävlingar, som för att belöna årets bästa bok med lokala mått mätt eller en bok med ett visst tema, organiseras av lokala myndigheter eller i samarbete med dessa av förlag och tidningsredaktioner.

Som exempel kan nämnas följande årliga pristävlingar:

- ☐ den bästa politiska boken
- ☐ den bästa barn- och ungdomsboken
- ☐ den vackraste boken (den yttre formen; skilt från bedömningen av det bästa tekniska utförandet och den vackraste grafiska formgivningen av masslitteratur)
- ☐ den bästa boken om partisanstriderna
- ☐ den bästa boken med militärt innehåll
- ☐ den bästa boken om arbetets hjältar
- ☐ priser och tävlingar om minnen och memoarer, t ex ungdomsminnen, lärarminnen, gruvarbetarminnen, minnesanteckningar av bönder, forna partisaner etc.

Tävlingar och bokpriser utlyses mycket ofta – såväl årliga som sporadiska. Mängden av sådana åtgärder i öststaterna äger väl kanske

en motsvarighet endast i Frankrike där man utlyser 2 000 pristävlingar om året, vilket fört till en inflation av denna propagandaform. Men skillnaden består i att dessa tävlingar i Frankrike utlyses av en mängd olika institutioner och med många olika syften och mål. I öststaterna lockar bokpriser och tävlingar fram en flod av manuskript. Men endast de manuskript har en chans att bli belönade, i vilka författaren medvetet strävat efter att anpassa sig till den enda (vid denna tidpunkt) möjliga riktningen för förlagspolitiken.

Debutanter, unga författare

De litterära debutantkandidaterna blir vanligtvis kända genom pristävlingar men även genom otaliga skol- och företagstidningar. I varje större stad finns lokala sektioner av författarförbunden som organiserar grupper av unga författare. På seminarier diskuterar man de första litterära försöken. De lokala förlagen ger ut debutantantologier, som förberetts och arbetats fram i dessa grupper av unga författare. Seminarierna leds av äldre författare. Deras arbete betalas och medlemmarna i grupper erhåller i regel stipendier, som ofta är förbundna med en skyldighet från den unge författarens sida att arbeta en del av året på en fabrik eller sovchoz. "Obligatoriska övningar" förekommer sedan i form av reportage eller berättelser om lokala produktions- eller vardagsproblem.

Arbetet med de unga författarna finansieras av kulturministeriet och medlen till detta finns upptagna i författarförbundets budget.

Etablerade författare

Den författare som ansluter sig till kulturpolitiken har en privilegierad ställning i öststaterna. Författarförbundet strävar efter att ge den "positiva", och bara den "positiva" författaren allehanda fördelar. Författarförbundet är en mäktig, huvudsakligen ekonomisk organisation, som med statliga medel bygger inte bara styrelse- och samlingslokaler utan även egna hotell och arbets- och fritidslokaler. Läkare inom de egna lokaliteterna, pensioner och sjukförsäkringar i egen regi, understödskassa, juridisk hjälp – detta sammantaget gör förbundet till ett jätteföretag som är helt inlemmat i statsapparaten. Den inre självbestämmanderätten blir under sådana förhållanden en chimär.

En annan form för understöd till de privilegierade "positiva" författarna utgör de "målinriktade" subventionerna och honoraren för "beredvilligheten" att delta i en tematisk pristävling. Den "målinriktade" subventionen eller "beredvillighetshonoraret" förpliktar endast författaren att skriva något på det angivna temat eller att delta i tävlingen.

Ytterst välbetalda blir författare som medverkar vid författaraftnar. Även rese- och studiesubventioner utdelas.

En författare kan även räkna med stora möjligheter till finansiellt stöd för ny bostad osv. Vid massupplagor får författaren i regel ett tillskott ur statskassan på upp till 50 à 100 % av det överenskomna honoraret.

Det viktigaste materiella privilegiet för en "positiv" författare är möjligheten att söka en plats som litterär rådgivare vid press, radio eller

TV, inom filmproduktionen, på en teater, ett förlag eller en litterär tidskrift. Denna syssla, som lätt låter sig kombineras med yrket som författare, är oftast välbetald och tjänar som en extra belöning.

Författarna i öststaterna har i många fall en skattereduktion på ca 50 %. Honorar och extraarbete av redaktionellt slag beskattas ytterst lågt.

18.2.3 Förlagsarbetet med skönlitterär masslitteratur

Den skönlitterära masslitteraturen intar en säker och privilegierad ställning i öststaternas bokproduktion. Mera sällan finns speciella förlag för denna produktion; däremot förekommer vanligtvis speciella avdelningar för massupplagor på förlag med skönlitterär utgivning. I några länder finns det t o m en för flera förlag gemensam utgivning av serier och pocketböcker till ett enhetligt lågt pris och med likartat utseende på böckerna. I motsats till motsvarande förlagssamarbete vid serieutgivning i t ex Västtyskland där böckerna ges ut från ett gemensamt utgivningsorgan, finansierat av flera förlag, brukar man i öststaterna göra förarbetet till volymerna i en gemensam serie på varje förlag för sig, tills de är färdiga för tryckning. Organisatoriskt går det till så att man bildar en redaktionskommitté bestående av representanter för de olika förlagen. Där väljer man bland alla förlagens förstaupplagor titlar, som kan anses lämpliga att utges i massupplagor i en pocketbokserie. Ansvarig för utgivningen blir det ursprungliga förlaget. Vanligen finns pengarna för massupplagor reserverade i statens förlagsplan och inom varje förlag. Ett förlag får alltså alla de medel det behöver för att kunna ge ut "sina" titlar i den för förlagen gemensamma serien.

Staten ser alltså till att de billiga serierna, den billiga boken i massupplaga, lönar sig för förlaget. I öststaterna finns ett royaltysystem som beräknar honoraret – en av försäljningen oberoende klumpsumma – per ark och typrum (i vissa länder växlar detta mellan 32 000–40 000 typrum, motsvarande 17–22 maskinskrivna sidor med 30 x 60 = 1 800 typrum per sida). Det är vidare skiftande från land till land, hur man för varje ämnesgrupp bestämmer antalet exemplar, som sedan kan tryckas mot ersättning genom utbetalning av det efter ark beräknade honoraret. Tvärtemot vad som är vanligt i väst, där man ofta har en progression av honoraret vid nya upplagor, har man i öststaterna i regel en minskning. Om vi tänker oss ett i kontraktet fastställt honorar på 100 % för ett bestämt antal exemplar, får författaren då upplagestorleken överstiger detta antal bara 80 %, vid fördubbling av upplagan bara t ex 60 %; vid varje överskridande med det tredubbla, fyrdubbla osv utbetalas endast 50 % av det i kontraktet fastställda honoraret.

Med detta system – där inom parentes sagt honorarets storlek är juridiskt bindande för båda parter – skulle honoraret ändå bli alldeles för högt för förlaget vid massupplagor och låga priser. Därför sätter man in bestämmelser om författarersättningen som föreskriver ytterst låga honorar för massupplagor, vilket är ofördelaktigt för författarna. De har rätt till ett engångshonorar vid massupplagor, vilket ger förlaget rätt att antingen trycka upp ett obegränsat antal exemplar av förstaupplagan eller ett ovanligt stort antal nya upplagor. För att dock kunna ge författare,

vars verk betraktas som "pedagogiska" och därför trycks i massupplagor, en god ersättning får de en extra ersättning ur statskassan sedan man skrivit kontrakt på massupplagan. I några länder betalas detta i form av subventioner direkt från kulturministeriet. I andra länder bildas kulturfonder som bl a tjänar detta ändamål.

För det mesta bildas kulturfonderna genom att förlag och massmedia betalar för utgivning av icke skyddade, framför allt avlidna, författares verk. Det är endast i Tjeckoslovakien som den avlidnes släktingar är skyddade i 50 år; i de andra länder i Östeuropa växlar skyddstiden från 0–20 år. Fonderna används huvudsakligen för att understödja tillkomst och spridning av litteratur i massupplaga.

På förlagen betraktas arbetet med masslitteraturen som en huvudverksamhet och behandlas överallt – även i tryckeriet – med förtur. De för detta ändamål avsatta medlen och de reserverade tryckerierna samt en speciell förlagsplan ger förlagen fria händer, framför allt i ekonomiskt avseende, att förhållandevis snabbt ge ut denna litteratur. Framgång eller misslyckande vid billiga massupplagor påverkar inte nämnvärt andra delar av budgeten; genomförandet av produktionsplanen för masslitteraturen är alltid, då man skärskådar ett förlags verksamhet, det viktigaste tecknet på aktivitet.

Förlagen är måna om att fastställa upplagans storlek så högt som möjligt då det gäller masslitteratur. Eftersom upplagestorleken i öststaterna måste stå i proportion till bokhandelns beställningar (i Sovjet måste den exakt motsvara antalet beställda exemplar), använder man alla politiska påtryckningsmedel för att stimulera distributionen och nå stora förhandsbeställningar. Särskilda konkreta rekommendationer till biblioteken tvingar dessa till förhandsbeställningar. Dessa förhandsbeställningar används i flertalet länder endast som ett underlag för beräkningarna av upplagestorleken som sedan ofta blir två till tre gånger större än antalet förhandsbeställningar. Detta höjer naturligtvis upplagans räntabilitet avsevärt åtminstone under utgivningsåret, vilket är särskilt viktigt i den ekonomiska planering som råder inom förlagsväsendet i öststaterna. Restupplagorna ger nämligen förlaget besvär först påföljande år, men då finansieras de inte med det årets löpande medel utan ur en speciell amorteringsfond.

Priserna på masslitteraturen är synnerligen låga och enhetligt fastställda för varje exemplar i en serie. Prissystemet grundar sig nämligen på ett enhetspris per ark och priset finns publicerat i en bindande statlig prislista. I motsats till förhållandena i västländerna, där inga fasta priser förekommer, är man här vid prissättningen enbart beroende av omfång och genre. Upplagan, dvs de potentiella försäljningsmöjligheterna som ju på ett avgörande sätt påverkar kostnaderna per exemplar, har ingen som helst betydelse vid prissättningen. Då kostnader och priser finns centralt redovisade i en ekonomisk plan behöver förlagsmyndigheterna bara proportionera priserna efter genrer i enlighet med förlagspolitiken. På detta sätt säljer man en del böcker långt under självkostnadspris, alltså med statlig subventionering, medan andra säljs med ett överskott som får finansiera förlustböckerna.

De centrala förlagsmyndigheterna är enbart intresserade av att om

möjligt hålla förlagsväsendet i sin helhet räntabelt. De böcker som säljs till underpris är politisk litteratur i populärutgåvor samt skönlitterär och populärvetenskaplig masslitteratur.

Självkostnaderna för skönlitterär masslitteratur är alltså i regel högre än intäkterna, även om man får hela upplagan såld till sista exemplaret. Särskilt höga är de för samtidslitteraturen. Typiskt för förlagsväsendet i öststaterna är de åtgärder, som syftar till att om möjligt minska den direkta finansieringen av masslitteraturen och söka hålla de i vederbörande ministeriums budget fastställda bidragen så låga som möjligt. Vi har ovan redogjort för honorarbidragen ur kulturfonden. Följande ytterligare åtgärder vidtas för att skenbart "minska" kostnaderna för masslitteraturen; i praktiken för man endast över dem på annan utgivning eller andra konton:

- ☐ Vid översättningar, för vilka kostnader för rättigheter etc utbetalas i utländsk valuta, behöver förlaget endast stå för en viss del.
- ☐ Papper till rotationstryck och över huvud taget material till massupplagor säljs till lågt pris.
- ☐ I tryckerierna är prislistan konstruerad så att man vid massupplagor arbetar med en förlust som täcks vid tryckningen av böcker av annan typ.
- ☐ Reklamkostnaderna reduceras till ett minimum, eftersom massupplagor får en kostnadsfri och intensiv reklam i press och andra massmedia.

Sammanfattningsvis kan sägas att den skönlitterära masslitteraturen tillsammans med bl a politisk litteratur och skolböcker hör till de mest privilegierade ämnesområdena i de östeuropeiska ländernas bokproduktion. Förutom de ovan nämnda åtgärderna gör stats- och partiapparaten allt för att underlätta för förlagen att fullgöra sina åligganden inom denna utgivningssektor.

18.2.4 Distribution av skönlitterär masslitteratur

Distributionen av skönlitterär masslitteratur gynnas genom följande åtgärder:

- ☐ Biblioteksförvaltningen påverkar biblioteken att inköpa största möjliga antal exemplar. I några länder har biblioteken inget som helst inflytande på bokurvalet utan förses centralt med böcker. Där är bokhyllorna fulla med masslitteratur och låntagarnas möjlighet att välja begränsad.
- ☐ Bokhandeln. Man söker få till stånd största möjliga antal förbeställningar. I några länder (t ex Östtyskland) behandlas masslitteraturen, bl a den skönlitterära pocketboken, på ett särskilt sätt och försäljningssiffrorna av denna litteratur läggs till grund för bokhandlarnas premier. Men för att även göra den ekonomiskt attraktiv för bokhandeln arbetar man i vissa länder med olika rabattsatser och rabatten sätts då högt på masslitteraturen (t ex i Polen upp till 50 % av detaljhandelspriset). Bokhandeln får också speciella statsbidrag för marknadsföring

av detta slags litteratur. I nästan alla östeuropeiska länder säljs politisk och skönlitterär masslitteratur dessutom genom väl uppbyggda organisationer av ombud på arbetsplatserna och på landsbygden. För en provision på 10–20 %, delvis bekostad av sovchos och industri, bidrar de väsentligt till en ökad spridning av masslitteraturen.

- ☐ Tidningsförsäljningsställen. Bykooperativen. En stor del av masslitteraturens upplagor sprids genom dessa försäljningsnät. I nästan alla öststater finns serier, som endast distribueras genom pressens försäljningsnät och inte har någon chans att kunna säljas genom bokhandeln. Även här laborerar man med speciella omsättnings- och rabattsystem.[1]
- ☐ Bokklubbar. Mest utvecklade är de skönlitterära bokklubbarna i Tjeckoslovakien. Men även i andra öststater gör man stor propaganda för masslitteraturen i bokklubbar. Organisationen av bokklubbarna liknar den i västländerna.
- ☐ Bokveckor arrangeras i skilda former som kulturella festdagar. Här bemödar man sig särskilt om att sprida den skönlitterära masslitteraturen.
- ☐ Tävlingar bland läsarna är mycket vanliga i öststaterna och får betraktas som ett slags propaganda för masslitteraturen. Man arrangerar t ex folkomröstningar bland läsarna. Vanligen blir man då rekommenderad att läsa t ex tio romaner för vuxna eller ungdom. Sedan röstar man på den bästa boken och väljer på så sätt ut "årets bästa bok". I omröstningarna deltar flera hundratusen människor och hundratals penning- och andra priser delas ut. Man har även tävlingar mellan olika bibliotek, som arrangerar sina egna läsecirklar, där man träffas och ibland läser en viss bok tillsammans för att sedan arbeta fram kortare omdömen. Vidare förekommer litterära tävlingar bland lyrikvännerna.

I några länder anordnas utslagningstävlingar mellan recitatörer från olika delar av landet, vid vilka t ex i Polen och Tjeckoslovakien 30 000–40 000 deltagare tävlar om priset. Ofta görs då urvalet av de upplästa dikterna så att man kan finna dem i sådana diktböcker som utgivits i massupplagor.

18.2.5 Restupplagor och realisation

Några enhetliga regler för böckers livslängd och metoder för efterkalkylering finns inte i öststaterna. I princip fastställs för alla utgåvor en given försäljningsperiod, som kan vara från ett till tre år beroende på bokens genre. Efter denna period avgör en kommitté bokens vidare öden.

Vad den skönlitterära masslitteraturen beträffar använder man sig av följande metoder för att få omsättning på restupplagorna:

- ☐ Restupplagorna behålls i sortimentet för försäljning, varvid man gör försök att genom förnyad reklam understödja försäljningen. Det förekommer även att restupplagorna förses med nya skyddsomslag etc.
- ☐ Prisnedsättning förekommer då det gäller den redan från början mycket billiga skönlitterära masslitteraturen bara vid verk i flera band. Om man sänker priserna sker det drastiskt och böckerna säljs nästan

[1] I alla öststater skämtar man om det "bindande försäljningssystemet". Man kan t ex en viss dag inte köpa en snabbt slutsåld modetidning utan att samtidigt också köpa en politisk ledares senaste tal. Man väntar länge i ett bykooperativ på t ex bleckhinkar – när de kommer kan man emellertid bara köpa dem tillsammans med en ny roman i en populärutgåva. Ingen människa protesterar – det kostar ju så litet, och folket bakom disken måste ju också kunna uppfylla sin plan inom detta område.

för papperspriset.

- ☐ Restupplagor bjuds ut genom boklotterier. Ofta är det ett lotteri med vinst på varje lott, till vilket man lockar de verkliga lotterivännerna med stora och fina vinster. Man lottar ut bokcheckar på stora summor men även bilar, motorcyklar osv. Boklotteriet pågår under hela året i många boklådor, men framför allt vid alla större kulturella arrangemang.
- ☐ Restupplagor makuleras sällan; det gäller dock ej för litteratur som blivit "inaktuell" av något skäl. Sådan litteratur makuleras alltid. Stränga föreskrifter gör att ett sådant beslut endast kan ske efter tillstånd från de högsta förlagsmyndigheterna och partiledningen.

För övrigt måste inte bara makulering av upplagor utan över huvud taget varje beslut om restupplagornas vidare öden ske i samråd med stats- och partiapparaten. Särskilt vad beträffar den skönlitterära masslitteraturen är en restupplaga av en för några år sedan varmt rekommenderad bok ofta med rätta bevis på ett politiskt misslyckande, som man inte gärna erkänner offentligt.

Finansieringen av åtgärderna för att få omsättning på restupplagor sker med förlagets driftsmedel, där 3–8 % av omsättningen får bilda en finansieringsfond. Det förekommer även ofta att statliga medel används för detta ändamål.

Bilaga till kapitel 1

1.1 *Förlagsförteckning 1970*

Förlag tillhörande Svenska Bokförläggareföreningen

Allhems Förlag AB
Almqvist & Wiksells Förlag AB/Gebers/Skoglunds

J Beckmans Bokförlag AB
Berghs Förlag AB
Bibliotekstjänst AB
Bok och Bild AB/Gidlunds
Albert Bonniers Förlag AB/Aldus

Bo Cavefors Bokförlag

Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens Bokförlag[1]
Bokförlaget Fabel AB
Filadelfia – Normans Förlag[1]
Bengt Forsberg Förlags AB
Bokförlaget Forum AB
C E Fritzes Bokförlags AB

Generalstabens Litografiska Anstalts Förlag
C W K Gleerup Bokförlag

Förlags AB Hem i Sverige
Lars Hökerberg

ICA-Förlaget AB

Lindfors Bokförlag AB
LTs Förlag
Läromedelsförlagen

Medéns Förlags AB
Gustaf Melins AB[1]

Bokförlaget Stiftelsen Natur och Kultur
AB Nautic
Nautiska Förlaget
AB PA Norstedt & Söner

Nya Bokförlags AB[1]
Nybloms Förlag

Bokförlaget Prisma

AB Rabén & Sjögren Bokförlag

Saxon & Lindströms Förlags AB
Scoutförlaget – Svenska Scoutförbundets Förlags AB
Skolförlaget Gävle
Smålänningens Förlag AB
Svenska Missionsförbundets Förlag/Gummessons Bokförlag[1]
Svenska Utbildningsförlaget Liber AB
Svenskt Familjebibliotek AB

Teknografiska Institutet AB
Bokförlaget Tiden/Fib
Tomas Förlag AB
Tre Tryckare, Cagner & Co

B Wahlström Bokförlag/Kometförlaget/J A Lindblads Bokförlag/Spegeln
AB Wahlstöm & Widstrand
Westerbergs Förlags AB[1]
AB Verbum-Kyrkliga Centralförlaget[1]
Williams Förlags AB
Förlagsaktiebolaget Västra Sverige

Zindermans Förlag

Åhlén & Åkerlunds Förlagsaktiebolag

Övriga förlag

Arbetarkultur Förlags AB
Asplund G Bokförlag

Förlags AB Bröderna Benson
Bernces Förlag AB
K G Bertmark

[1] Även medlem i Kristna Bokförläggareföreningen.

Sällskapet Bokvännerna
Bokförlaget Bra Böcker
Brevskolan
Brunnhages Förlag

Castell Bokförlaget

Det Bästa AB

Elanders Ewald Bokförlag
Elg & Elg
Evangelipress Förlag[1]

Federativs Förlag
Frälsningsarméns Förlag[1]

Halls Förlag[1]
Handboksförlaget
Harriers Bokförlag AB
Helgelseförbundets Förlag[1]
Hemmets Journal AB
Hermods Korrespondensinstituts Stiftelse
AB Hsonproduktion
Husvagns-Konsult
Förlaget Hägern AB

Illustrationsförlaget

Kristall-Förlaget
Förlags AB Kärnan

Ledarskap och Lönsamhet
A Lindqvist Bokförsäljning
Litteraturförlaget

Bokförlaget Niloé/Iba
Förlagshuset Norden
Nordisk Grafic Bokförlag

Obelisk Förlags AB

Parnass Förlag
Partisanförlaget AB
Personaladministrativa Rådet
Pigalle Bokförlag
Positiv Fritid/Bokfrämjandet
Stiftelsen Pro Caritates Förlag
Proprius Förlag

Bokförlaget Rediviva AB
Bokförlaget Regal/Trots

SAM-förlaget – Svenska Alliansmissionens Förlag[1]
Scania Bokförlag
Bokförlaget Sjöström & Sjöström
Skolvärden AB
Studentlitteratur
Svenska Arbetsgivareföreningens Förlag
Svenska Reproduktions AB
Sveriges Radio Bokförlag

Universitas Bokförlaget

Wennerbergs Förlags AB
Wezäta Förlaget
Vänerförlaget

Örebromissionens Förlag/Libris Förlag[1]

[1] Medlem i Kristna Bokförläggareföreningen.

1.2 *Grunderna för uppdelningen av förlagens bokförsäljning*

1. *Ordinarie böcker* (andra än 2, 3, 4, 5 och 6 nedan).
   a) *skönlitteratur,* böcker som enligt bibliotekens klassificeringssystem hänförs till ämnesområdet H "skönlitteratur". Detta ämnesområde omfattar bl a lyrik och dramatik, detektiv- och äventyrsromaner, allmänna romaner och noveller.
   b) *barn- och ungdomsböcker,* böcker oavsett innehåll som producerats speciellt för barn och ungdom. Dessa böcker är vanligen inbundna och standardiserade till format och har ett förhållandevis lågt pris. De uppfyller således kriterierna för att betraktas som "inbundna billigböcker" (se nedan), men räknas normalt inte till denna kategori i branschen.
   c) *fackböcker,* böcker som enligt bibliotekssklassificeringen hänförs till andra ämnesområden än H och som inte är att anse som barn- och ungdomsböcker. Kategorin omspänner ett brett fält av litteratur från handböcker för gör-det-själv-ändamål till kvalificerad vetenskaplig litteratur.
2. *Uppslagsverk och liknande större verk* avser sådana böcker som fordrat förhållandevis stor redaktionell insats och som vanligen omfattar flera band.
3. *Pocketböcker* (oavsett innehåll), limmade böcker med mjuka pärmar som är standardiserade till format och typografi. Pocketboken ingår vanligen i en serie och marknadsföringen sker av serier, inte av den enskilda titeln.
4. *Inbundna billigböcker* (oavsett innehåll), inbundna böcker som är standardiserade till format och typografi och som därmed är förhållandevis billiga, därav namnet. De inbundna billigböckerna ingår vanligen i serier och försäljning sker i betydande omfattning direkt till konsument via bokklubbar varför ibland benämningen bokklubbsböcker också förekommer.
5. *Läroböcker,* böcker producerade speciellt för grund- och gymnasieskolan samt i viss utsträckning för universiteten.
6. *Övriga böcker,* sådana böcker som inte naturligt kan föras till övriga grupper exempelvis biblar och psalmböcker, handelskalendrar o d.

1.3 a *Bokförsäljningen från förlagen 1966 i mkr (exklusive moms).*

Förlagskategori Omsättningsklass	Antal förlag	Ordinarie böcker			Uppslagsverk	Pocketböcker	Inbundna billigböcker	Läroböcker	Övrigt	Totalt
		Skönlitteratur	Barn- och ungdomslitteratur	Facklitteratur						
Svenska Bokförläggareföreningens medlemmar										
<1 mkr	22	1,1	0,4	3,3	0,6	0,1	–	0,6	0,4	6,5
1 – <5 mkr	10	0,3	0,1	5,7	6,5	3,2	–	0,2	2,0	18,0
5 mkr –	17	35,7	20,1	29,0	33,3	15,1	30,4	99,8	19,8	283,2
Subtotal	49	37,1	20,6	38,0	40,4	18,4	30,4	100,6	22,2	307,7
Övriga förlag										
<1 mkr	38	0,7	0,7	1,4	–	1,6	0,2	0,1	0,5	5,2
1 – <5 mkr	10	2,0	0,5	9,6	1,3	4,7	0,2	0,9	–	19,4
5 mkr –	5	0,7	–	–	16,7	–	12,5	–	0,5	30,4
Subtotal	53	3,4	1,2	11,0	18,0	6,3	12,9	1,0	1,0	55,0
Totalt	102	40,5	21,8	49,0	58,4	24,7	43,3	101,6	122,3	362,7
								Ej fördelad bokförsäljning från 5 förlag		4,4
									Summa	367,1

1.3 b *Bokförsäljningen från förlagen 1969 i mkr (exklusive moms).*

Förlagskategori Omsättningsklass	Antal förlag	Ordinarie böcker			Uppslagsverk	Pocketböcker	Inbundna billigböcker	Läroböcker	Övrigt	Totalt
		Skönlitteratur	Barn- och ungdomslitteratur	Facklitteratur						
Svenska Bokförläggareföreningens medlemmar										
—<1 mkr	23	1,3	0,4	3,8	0,3	1,0	–	0,9	0,7	8,4
1 – <5 mkr	10	0,2	2,0	7,5	6,1	3,3	–	0,7	1,9	20,7
5 mkr –	17	34,2	22,5	36,6	26,6	22,1	34,0	152,6	17,3	345,9
Subtotal	50	35,7	24,9	47,9	33,0	26,4	34,0	154,2	19,9	375,0
Övriga förlag										
<1 mkr	39	0,7	1,2	3,5	–	2,5	0,2	0,1	1,0	9,2
1 – <5 mkr	11	1,6	0,6	16,0	2,7	5,9	1,9	6,6	–	35,3
5 mkr –	5	2,9	–	–	20,1	–	22,4	–	–	45,4
Subtotal	55	5,2	1,8	19,5	22,8	8,4	24,5	6,7	1,0	89,9
Totalt	105	40,9	26,7	67,4	55,8	34,8	58,5	160,9	20,9	464,9
								Ej fördelad bokförsäljning från 5 förlag		3,8
									Summa	468,7

1.3 c *Bokförsäljningen från förlagen 1970 i mkr (exklusive moms).*

Förlagskategori Omsättningsklass	Antal förlag	Ordinarie böcker			Uppslagsverk	Pocketböcker	Inbundna billigböcker	Läroböcker	Övrigt	Totalt
		Skönlitteratur	Barn- och ungdomslitteratur	Facklitteratur						
Svenska Bokförläggareföreningens medlemmar										
<1 mkr	23	1,8	0,5	4,9	0,1	1,6	–	1,4	0,1	10,4
1 – <5 mkr	10	0,1	3,1	7,5	4,1	3,4	–	0,8	3,3	22,3
5 mkr –	17	38,4	23,5	33,6	25,1	23,5	35,9	173,0	19,0	372,0
Subtotal	50	40,3	27,1	46,0	29,3	28,5	35,9	175,2	22,4	404,7
Övriga förlag										
<1 mkr	37	0,7	0,9	4,8	0,3	3,5	0,5	0,1	0,4	11,2
1 – <5 mkr	12	1,6	0,2	18,9	2,2	5,5	3,6	7,5	1,3	40,8
5 mkr –	5	0,3	0,3	0,2	24,5	–	26,1	–	–	51,4
Subtotal	54	2,6	1,4	23,9	27,0	9,0	30,2	7,6	1,7	103,4
Totalt	104	42,9	28,5	69,9	56,3	37,5	66,1	182,8	24,1	508,1
							Ej fördelad bokförsäljning från 3 förlag			3,1
									Summa	511,2

Bilaga till kapitel 2

2.1 *Insamlade uppgifter*

För de undersökta titlarna har nedan angivna uppgifter inhämtats. Uppgifterna innefattar kostnader och intäkter för såväl första upplagan som för eventuella nya upplagor. I de fall nyutgivning förekommit har separata uppgifter lämnats för denna.

Försäljning, priser

Antal försålda exemplar till ordinarie pris under perioden 1966–1970/71, fördelat på respektive år[1].

Antal realiserade exemplar.
Antal försålda exemplar i restupplagor.
Antal exemplar kvar i lager.
Priset till konsument: ordinarie pris och reapris (häftat och inbundet).
Nettopris vid försäljning av restupplagor.
Erhållen ersättning vid utgivning i utlandet.

Kostnader, produktion

Särkostnader, dvs kostnader som direkt kan hänföras till den enskild titeln, fördelade på:

tekniska framställningskostnader
utbetald ersättning till författaren inklusive garantihonorar
kostnader för översättning
reklamkostnader
övriga direkta kostnader (illustrationer, formgivning o d).

Samkostnader, dvs titelns beräknade andel av gemensamma kostnader i förlaget.

Antal producerade exemplar, fördelat på häftade och inbundna.
Antal sidor.

[1] Försäljningen respektive år gäller normalt perioden 1.4–31.3 dvs den redovisningsperiod som tillämpas gentemot författarna.

2.2 *Genomförda beräkningar*

Titlarnas intäkter har beräknats enligt följande:

Intäkter för fullprisförsäljningen och reaförsäljningen har erhållits genom att antalet sålda exemplar multiplicerats med förlagens nettopriser. Nettopriserna har därvid erhållits genom att konsumentpriset reducerats med den av förlagen uppgivna genomsnittliga återförsäljarrabatten.

För fullprisförsäljningen var denna för de fyra storförlagen 40 procent. För övriga förlag vars titlar ingår i undersökningen var denna något mindre, för åtta förlag i genomsnitt 38 procent och för ett 25 procent.

Återförsäljarrabatten på reaförsäljning är högre och denna har för samtliga förlag antagits vara 44 procent.

För titlar som utgivits i både häftad och bunden version har ett genomsnittspris beräknats med antal producerade exemplar i respektive version som vägningstal.

Böcker i lager av originalutgivningen har värderats till 10 procent av konsumentpriset minus återförsäljarrabatten under förutsättning att

a) titeln inte har realiserats
b) den sammanlagda försäljningen har varit större än antalet exemplar kvar i lager och att det förekommit försäljning senaste året (1970/71).

Uppfylldes inte de angivna villkoren betraktades böcker i lager som inkuranta och utan värde.

I de fall en titel utgivits i ny utgivningsform har intäkter och kostnader för denna nyutgivning medtagits vid beräkningen av lönsamheten.

Böcker i lager av nyutgivning har därvid värderats till 20 procent av konsumentpriset minus återförsäljarrabatten under förutsättning att realisation inte skett. Nyutgivningen har skett genomsnittligt två år senare än originalutgivningen och böcker i lager kan därför fortfarande vara relativt säljbara. Därav den högre lagervärderingen.

Bland särkostnaderna ingår bl a reklamkostnader. För de förlag som ursprungligen inte redovisat reklamen som en särkostnad har nämnden beräknat reklamkostnaderna i samråd med respektive förlag.

2.3 *Urvalsförfarandet*

Urvalsram

Undersökningen begränsades till att omfatta bokhandelstitlar första gången utgivna 1966 från 14 förlag. Från dessa förlags utgivning av bokhandelsböcker 1966 drogs ett statistiskt urval av 572 titlar. Urvalsramen var därvid den av Bokförläggareföreningen utgivna förteckningen "Årets böcker" 1966, kompletterad med en förteckning över barnboksutgivningen för samma år samt en förteckning över kvalitetspocketutgivningen utarbetad av litteratursociologiska avdelningen vid Uppsala universitet. I och med dessa kompletteringar täckte urvalsramen – enligt förlagens bedömning – i stort sett hela 1966 års utgivning av bokhandelsböcker.

Urvalets genomförande

Först uttogs sådana titlar som enligt uppgifter från förlagen haft en påtagligt stor försäljning och därför ur lönsamhetssynpunkt var viktiga. Dessa titlar fick urvalsfraktionen 1, dvs de representerar bara sig själva i populationen. Därefter gjordes en stratifiering av de kvarvarande titlarna i populationen – förutom på de nio litteraturkategorierna (prosa, lyrik . . .) – på tre förlagsgrupper – storförlag, mellanförlag, småförlag. Från varje stratum (litteraturkategori, förlagstyp) drogs ett slumpmässigt urval med urvalsfraktionen 1, 1/2, 1/3 eller 1/4. Urvalsfraktionen bestämdes utifrån antalet titlar i varje stratum på så sätt att antal observationer i varje stratum i urvalet skulle vara minst 20. Denna stratifiering genomfördes för att urvalet skulle bli representativt vad gäller litteraturkategorier och förlagstyp.

Syftet med undersökningen var i första hand att belysa lönsamheten för olika litteraturkategorier. Vid urvalsförfarandet togs därför inte någon speciell hänsyn till titlarnas utförande (ordinarie utförande, pocket) eller nationalitet (svenskt original, översättningar). Pockettitlarna respektive översättningarna drogs med den sannolikhet som gällde för stratum ifråga.

Sammanlagt inkom begärda uppgifter för 507 titlar från 13 förlag. 43 titlar av de ursprungliga 572 föll bort på grund av att ett förlag tillhörande förlagskategorin "småförlag" av speciella omständigheter inte kunde lämna begärda uppgifter. Vidare utelämnades 20 titlar därför att det visade sig att de inte tillhörde undersökningspopulationen (utgivits efter 1.3.1967, ej bokhandelsböcker o d). Två titlar, motsvarande sex titlar i populationen, föll bort på grund av att förlagen inte kunde lämna begärda uppgifter för just dessa titlar.

I och med att samtliga titlar från ett av småförlagen föll bort blev antalet titlar i denna kategori för litet för att kunna anses vara representativt. De två kvarvarande småförlagen fick därför ingå i kategorin mellanförlag. Materialet redovisas därför endast på två förlagstyper: "större förlag", "mindre förlag". Totalt sett påverkas undersökningens representativitet inte av detta bortfall.

2.4 *Klassificering på litteraturkategorier*

A Skönlitteratur

1. Prosa
   romaner och noveller (utom de som ingår i A 3).
2. Lyrik
   lyrik, aforismer och dramatik (gruppen har kallats lyrik, eftersom 92 procent av titlarna hör till denna kategori).
3. Förströelse
   detektiv- och äventyrsromaner, kåserier.

B Facklitteratur

4. Humaniora
historia och kulturhistoria; skön konst och konsthantverk; litteraturhistoria och språkvård; teater, film, musik; filosofi, pedagogik, psykologi; religiös litteratur; memoarer, biografier och essäer.
5. Naturvetenskap
matematik, fysik och kemi; teknik; medicin; natur, djur, växter.
6. Samhällsvetenskap
politisk, social och juridisk litteratur; ekonomi, handel och industri; geografi och reseskildringar; debattböcker.
7. Handböcker
för hobby- och fritidsverksamhet; hus och hem; spel, idrott, jakt och fiske; trädgård och husdjur; reseguider och parlörer.
8. Större verk
rikt illustrerade envolymsverk i praktutförande, i prisklassen 100 kr; inom olika fackområden, dock främst humaniora.

C Barn- och ungdomslitteratur

9. Böcker inom olika litteraturområden, speciellt skrivna för barn och ungdom.

2.5 *Titlarnas fördelning på litteraturkategorier, förlagstyp och nationalitet, antal.*

Litteraturkategori	Större förlag			Mindre förlag			Totalt		
	Sve	Utl	Tot	Sve	Utl	Tot	Sve	Utl	Tot
Totalt	424	243	667	209	170	379	633	413	1 046
Prosa	79	69	148	28	51	79	107	120	227
Lyrik	73	3	76	15	9	24	88	12	100
Förströelse	23	38	61	6	12	18	29	50	79
Skönlitteratur	175	110	285	49	72	121	224	182	406
Humaniora	65	24	89	52	29	81	117	53	170
Naturvetenskap	17	26	43	16	21	37	33	47	80
Samhällsvetenskap	53	21	74	56	11	67	109	32	141
Handböcker	32	10	42	30	8	38	62	18	80
Större verk	3	4	7	1	7	8	4	11	15
Facklitteratur	170	85	255	155	76	231	325	161	486
Barn- och ungdomslitteratur	79	48	127	5	22	27	84	70	154
Pocket, separat	38	40	78	42	39	81	80	79	159
Skönlitteratur	3	13	16	4	9	13	7	22	29
Facklitteratur	35	27	62	38	30	68	73	57	130

Sve = svenskt original
Utl = översättningar

2.6 *Titlarnas fördelning på sidintervall, totalt och inom litteraturkategorier, antal.*

Litteraturkategori	Antal titlar	Antal titlar inom olika sidintervall					Medeltal sidor/titel
		0–64	65–128	129–192	193–256	257–	
Totalt	1 046	119	207	300	231	189	183
Prosa	227	1	28	66	67	65	222
Lyrik	100	48	31	17		4	91
Förströelse	79		9	28	31	11	206
Skönlitteratur	406	49	68	111	98	80	186
Humaniora	170	1	21	39	56	53	232
Naturvetenskap	80	1	29	22	21	7	172
Samhällsvetenskap	141	6	38	33	36	28	197
Handböcker	80	8	30	26	10	6	147
Större verk	15				4	11	354
Facklitteratur	486	16	118	120	127	105	202
Barn- och ungdomslitteratur	154	54	21	69	6	4	115
Pocket, separat	159	1	47	37	40	34	197
Skönlitteratur	29		8	9	6	6	208
Facklitteratur	130	1	39	28	34	28	195

2.7 *Titlarnas fördelning på prisklasser, totalt och inom litteraturkategorier, antal*

Litteraturkategori	Antal titlar	Prisklasser, kr							Genomsnittspris, kr
		–4:99	5–9:99	10–19:99	20–29:99	30–39:99	40–49:99	50–	
Totalt	1 046	22	152	353	271	161	46	41	23,38
Prosa	227		13	35	95	67	17		27,30
Lyrik	100		22	53	18	7			17,09
Förströelse	79		8	32	30	9			20,79
Skönlitteratur	406		43	120	143	83	17		23,52
Humaniora	170		19	41	43	31	18	18	28,46
Naturvetenskap	80		12	29	25	7	4	3	21,73
Samhällsvetenskap	141		17	50	38	26	7	3	23,27
Handböcker	80		14	34	16	14		2	20,80
Större verk	15							15	117,37
Facklitteratur	486		62	154	122	78	29	41	27,33
Barn- och ungdomslitteratur	154	22	47	79	6				10,52
Pocket, separat	159		74	83	2				11,17
Skönlitteratur	29		21	8					9,33
Facklitteratur	130		53	75	2				11,58

2.8 *Titlarnas fördelning på upplageintervall efter antal producerade exemplar, procentuell fördelning*

Litteraturkategori	Antal titlar	Andel titlar inom olika upplageintervall						Producerade ex/titel
		–999	1 000–2 999	3 000–5 999	6 000–9 999	10 000–24 999	25 000–	
Totalt	1 046	4,2	20,4	38,2	19,5	15,3	2,4	6 854
Prosa	227	1,3	44,1	36,1	7,0	9,7	1,8	5 053
Lyrik	100	35,0	40,0	19,0	3,0	3,0		2 630
Förströelse	79		3,8	54,4	19,0	13,9	8,9	9 692
Skönlitteratur	406	9,4	35,2	35,5	8,4	8,9	2,7	5 375
Humaniora	170	3,5	22,9	38,8	22,9	11,8		5 698
Naturvetenskap	80		6,3	41,3	41,3	10,0	1,3	6 920
Samhällsvetenskap	141		14,2	47,5	20,6	17,7		5 880
Handböcker	80		2,5	37,5	37,5	20,0	2,5	7 742
Större verk	15		20,0	53,3	20,0	6,7		5 143
Facklitteratur	486	1,2	14,2	42,0	27,6	14,4	0,6	6 271
Barn- och ungdomslitteratur	154		0,6	33,8	23,4	35,1	7,1	12 591
Pocket, separat	159		2,5	27,0	44,0	23,3	3,1	9 015
Skönlitteratur	29		13,8	20,7	20,7	34,5	10,3	12 445
Facklitteratur	130			28,5	49,2	20,8	1,5	8 249

2.9 *Titlarnas fördelning på försäljningsintervall efter försäljningen till fullt pris, procentuell fördelning*

Litteraturkategori	Antal titlar	Andel titlar inom olika försäljningsintervall						Försålda ex till fullt pris/titel
		–999	1 000–2 999	3 000–5 999	6 000–9 999	10 000–24 999	25 000–	
Totalt	1 046	28,0	32,4	21,2	10,3	7,1	1,0	4 138
Prosa	227	46,3	36,6	5,3	7,5	4,0	0,4	2 396
Lyrik	100	81,0	10,0	5,0	1,0	3,0		1 189
Förströelse	79	13,9	38,0	29,1	5,1	10,1	3,8	5 708
Skönlitteratur	406	48,5	30,3	9,9	5,4	4,9	1,0	2 743
Humaniora	170	29,4	34,1	21,2	9,4	5,9		3 216
Naturvetenskap	80	10,0	50,0	25,0	8,7	5,0	1,3	4 084
Samhällsvetenskap	141	15,6	46,8	13,5	17,7	6,4		3 800
Handböcker	80	10,0	22,5	50,0	7,5	7,5	2,5	4 794
Större verk	15	46,7	33,3	13,3	6,7			1 941
Facklitteratur	486	19,5	38,5	24,1	11,3	6,0	0,6	3 749
Barn- och ungdomslitteratur	154	0,6	18,8	42,2	20,1	16,2	1,9	9 044
Pocket, separat	159	5,7	28,9	34,0	17,6	12,6	1,3	5 461
Skönlitteratur	29	24,1	20,7	17,2	10,3	27,6		5 836
Facklitteratur	130	1,5	30,8	37,7	19,2	9,2	1,5	5 378

2.10 *Fullprisförsäljningens fördelning över tiden*

Litteraturkategori	Antal titlar	Försålda ex till fullt pris/titel	Andel av fullprisförsäljning, %				
			1966	1967	1968	1969	1970
Totalt	1 046	4 138	61,0	15,1	9,7	8,1	6,1
Prosa	227	2 396	81,8	12,7	3,0	1,6	0,9
Lyrik	100	1 189	52,8	14,4	11,3	12,6	8,8
Förströelse	79	5 708	88,9	6,8	2,5	1,3	0,5
Skönlitteratur	406	2 743	81,5	10,5	3,7	2,6	1,6
Humaniora	170	3 216	52,9	14,5	14,0	8,9	9,7
Naturvetenskap	80	4 084	54,1	16,2	14,3	8,2	7,1
Samhällsvetenskap	141	3 800	62,7	13,0	9,9	9,8	4,6
Handböcker	80	4 794	41,6	19,6	13,6	12,8	12,3
Större verk	15	1 941	61,5	22,8	7,0	7,7	1,3
Facklitteratur	486	3 749	53,8	15,6	12,7	9,8	8,2
Barn- och ungdomslitteratur	154	9 044	54,2	18,0	10,7	10,1	7,0
Pocket, separat	159	5 461	47,9	16,5	13,0	12,9	10,0
Skönlitteratur	29	5 836	47,8	26,2	8,9	11,0	6,7
Facklitteratur	130	5 378	48,1	14,2	13,9	13,0	10,8

2.11 *Intäkternas fördelning på intäktsslag, genomsnitt per titel*

Litteratur-kategori	Fullpris, kr	Realisation, kr	Restupplagor, kr	Lager, kr	Övrigt, kr	Totalt, kr
Totalt	46 611	4 884	133	426	109	52 165
Prosa	39 100	6 176	124	165	3	45 568
Lyrik	11 389	1 362	67	166	–	12 985
Förströelse	61 862	7 328	34	149	115	69 678
Skönlitteratur	36 704	5 214	92	162	22	42 195
Humaniora	47 976	5 926	394	573	–	54 769
Naturvetenskap	59 977	2 656	38	737	10	68 419
Samhällsvetenskap	46 828	2 557	107	444	17	49 953
Handböcker	49 443	2 402	36	791	544	53 216
Större verk	148 056	47 799	–	–	–	195 855
Facklitteratur	52 949	5 123	181	581	96	58 929
Barn- och ungdomslitteratur	52 728	3 261	86	631	381	57 087
Pocket, separat	36 537	937	79	677	–	38 230
Skönlitteratur	30 798	1 200	428	663	–	33 089
Facklitteratur	37 817	878	1	681	–	39 377

2.12 *Särkostnadernäs fördelning på kostnadsslag, genomsnittligt per titel*

Litteratur-kategori	Antal titlar	Framställningskostnader, kr	Författarersättning, kr	Översättning, kr	Reklam, kr	Summa, kr
Totalt	1 046	22 524	7 344	916	5 646	36 431
Prosa	227	17 447	8 158	1 407	5 718	32 731
Lyrik	100	6 845	2 179	82	2 587	11 692
Förströelse	79	22 187	12 852	1 540	7 022	43 601
Skönlitteratur	406	15 758	7 599	1 107	5 201	29 664
Humaniora	170	25 275	9 611	1 002	6 484	42 374
Naturvetenskap	80	31 452	5 452	1 339	6 187	44 430
Samhällvetenskap	141	20 394	7 227	570	5 516	33 707
Handböcker	80	24 373	4 877	418	5 860	35 528
Större verk	15	112 837	11 761	3 953	24 462	153 013
Facklitteratur	486	27 430	7 522	927	6 606	42 485
Barn- och ungdomslitteratur	154	24 880	6 111	381	3 790	35 162
Pocket, separat	159	14 595	2 970	1 047	4 615	23 228
Skönlitteratur	29	15 183	2 445	816	5 421	23 864
Facklitteratur	130	14 463	3 087	1 099	4 436	23 086

2.13 *Intäkter, särkostnader och bidrag för nyutgivning fördelat på samtliga titlar i populationen*

Litteraturkategori	Antal titlar	Intäkter, kr	Särkostnader, kr	Bidrag, kr
Totalt	1 046	4 093	1 813	2 280
Prosa	227	10 935	4 829	6 106
Lyrik	100	–	–	–
Förströelse	79	8 954	4 510	4 444
Skönlitteratur	406	7 856	3 577	4 279
Humaniora	170	464	215	249
Naturvetenskap	80	8 215	2 677	5 538
Samhällsvetenskap	141	1 583	907	676
Handböcker	80	–	–	–
Större verk	15	–	–	–
Facklitteratur	486	1 974	779	1 195
Barn- och ungdomslitteratur	154	859	420	439
Pocket, separat	159	309	122	187
Skönlitteratur	29	1 678	650	1 028
Facklitteratur	130	–	–	–

2.14 *Titlarnas fördelning på absoluta bidragsintervall.*

Litteratur-kategori	Antal titlar	Andel titlar inom olika bidragsintervall[a] %									
		Underskott				Överskott					
		>15	>6–15	>3–6	⩽3	<3	3–<6	6–<15	15–<30	30–<60	⩾60
Totalt	1 046	3,9	8,5	9,7	11,0	10,1	8,5	16,0	15,5	9,7	7,2
Prosa	227	1,3	11,0	14,1	18,5	9,3	9,3	9,7	11,9	8,8	6,2
Lyrik	100	1,0	13,0	35,0	27,0	5,0	1,0	7,0	7,0	4,0	
Förströelse	79	2,5	2,5	6,3	8,9	10,1	15,2	16,5	15,2	11,4	11,4
Skönlitteratur	406	1,5	9,9	17,7	18,7	8,4	8,4	10,3	11,3	8,1	5,7
Humaniora	170	5,3	14,7	5,9	5,3	8,8	14,1	11,2	15,9	8,8	10,0
Naturvetenskap	80	10,0	5,0	1,2	12,5	17,5	3,8	21,3	12,5	5,0	11,2
Samhällsvetenskap	141	3,5	7,1	5,7	8,5	9,9	9,2	15,6	18,4	13,5	8,5
Handböcker	80	10,0	5,0	2,5	–	10,0	2,5	25,0	22,5	15,0	7,5
Större verk	15	33,3	6,7	–	–	6,7	13,3	–	6,7	6,7	26,7
Facklitteratur	486	7,2	9,1	4,3	6,4	10,7	9,1	16,0	16,9	10,5	9,9
Barn- och ungdomslitteratur	154	–	3,2	5,2	5,2	13,0	7,1	30,5	22,1	11,0	2,6
Pocket, separat	159	–	2,5	6,3	13,2	7,5	15,1	22,0	18,9	8,2	6,3
Skönlitteratur	29	–	10,3	13,8	20,7	6,9	17,2	10,3	6,9	13,8	–
Facklitteratur	130	–	0,8	4,6	11,5	7,7	14,6	24,6	21,5	6,9	7,7

[a] Bidragsintervall i tkr.

2.15 *Titlarnas fördelning på procentuella bidragsintervall*

Litteratur-kategori	Antal titlar	Andel titlar inom olika procentuella bidragsintervall, %						
		0–10,9	11–21,9	22–32,9	33–43,9	44–54,9	55–65,9	66–
Totalt	1 046	8,8	10,4	14,6	16,5	11,0	4,1	1,4
Prosa	227	7,5	12,8	14,1	7,9	11,0	0,9	0,9
Lyrik	100	2,0	1,0	7,0	1,0	12,0	1,0	–
Förströelse	79	11,4	21,5	6,3	25,3	8,9	6,3	–
Skönlitteratur	406	6,9	11,6	10,8	9,6	10,8	2,0	0,5
Humaniora	170	10,6	10,6	15,9	15,3	9,4	5,3	1,8
Naturvetenskap	80	8,7	20,0	12,5	11,2	8,7	10,0	–
Samhällsvetenskap	141	9,9	2,8	21,3	24,1	7,1	6,4	3,5
Handböcker	80	10,0	5,0	12,5	30,0	10,0	10,0	5,0
Större verk	15	20,0	20,0	–	6,7	13,3	–	–
Facklitteratur	486	10,3	9,3	15,8	19,3	8,8	7,0	2,5
Barn- och ungdoms-litteratur	154	9,1	11,0	20,8	26,0	18,2	0,6	0,6
Pocket, separat	159	5,0	9,4	16,4	19,5	11,9	10,7	5,0
Skönlitteratur	29	–	20,7	10,3	10,3	13,8	–	–
Facklitteratur	130	6,2	6,9	17,7	21,5	11,5	13,1	6,2

2.16 *Titlarnas fördelning på upplageintervall efter antal producerade exemplar uppdelat på svenskt original och översättningar*

Kategori	Antal titlar	Andel titlar inom olika upplageintervall, %						Producerade ex/titel
		–999	1 000–2 999	3 000–5 999	6 000–9 999	10 000–24 999	25 000–	
Svenskt	633	7,0	24,3	36,2	17,7	12,8	2,1	6 576
Skönlitteratur	224	17,0	46,0	24,6	5,8	3,1	3,6	4 593
Facklitteratur	325	1,8	15,4	44,9	22,2	15,1	0,6	6 015
Barn- och ungdomslitteratur	84	–	1,2	33,3	32,1	29,8	3,6	14 037
Översättningar	413	–	14,3	41,4	22,3	19,1	2,9	7 280
Skönlitteratur	182	–	22,0	48,9	11,5	15,9	1,6	6 339
Facklitteratur	161	–	11,8	36,0	38,5	13,0	0,6	6 789
Barn- och ungdomslitteratur	70	–	–	34,3	12,9	41,4	11,4	10 856

Titlarnas fördelning på försäljningsintervall efter antal sålda exemplar till fullt pris uppdelat på svenskt original och översättningar.

Kategori	Antal titlar	Andel titlar inom olika försäljningsintervall, %						Sålda ex till fullt pris/titel
		–999	1 000–2 999	3 000–5 999	6 000–9 999	10 000–24 999	25 000–	
Svenskt	633	34,1	28,1	22,3	8,2	5,8	1,4	4 121
Skönlitteratur	224	64,3	21,0	8,9	0,4	3,6	1,8	2 465
Facklitteratur	325	21,8	37,5	24,0	10,8	5,2	0,6	3 579
Barn- och ungdomslitteratur	84	1,2	10,7	51,2	19,0	14,3	3,6	10 632
Översättningar	413	18,6	39,0	19,6	13,6	9,0	0,2	4 165
Skönlitteratur	182	29,1	41,8	11,0	11,5	6,6	–	3 086
Facklitteratur	161	14,9	40,4	24,2	12,4	7,5	0,6	4 092
Barn- och ungdomslitteratur	70	–	28,6	31,4	21,4	18,6	–	7 139

2.17 *Särkostnader för svenskt original respektive översättningar fördelat på kostnadsslag, genomsnitt per titel.*

Kategori	Antal titlar	Särkostnader i kr				
		Framställningskostnad	Författarersättning	Översättning	Reklam	Summa
Svenskt	633	21 330	8 910	–	5 474	35 714
Skönlitteratur	224	13 414	10 148	–	4 948	28 511
Facklitteratur	325	25 231	8 103	–	6 228	39 562
Barn- och ungdomslitteratur	84	27 347	8 729	–	3 960	40 036
Översättningar	413	24 354	4 945	2 321	5 909	37 529
Skönlitteratur	182	18 643	4 461	2 468	5 511	31 084
Facklitteratur	161	31 868	6 350	2 798	7 370	48 387
Barn- och ungdomslitteratur	70	21 920	2 970	838	3 585	29 313

2.18 *Titlarnas fördelning på absoluta bidragsintervall, uppdelat på svenskt original och översättningar.*

Kategori	Antal titlar	Andel titlar inom olika bidragsintervall[a], %									
		Underskott				Överskott					
		>15	>6–15	>3–6	⩽3	<3	3–<6	6–<15	15–<30	30–<60	⩾60
Svenskt	633	3,3	10,3	11,5	12,8	10,1	8,5	15,0	12,8	9,3	6,3
Skönlitteratur	224	0,9	11,2	26,3	24,6	5,8	4,0	8,5	8,0	6,3	4,5
Facklitteratur	325	5,8	10,8	4,3	6,5	12,0	10,8	15,7	14,5	11,4	8,3
Barn- och ungdomslitteratur	84	–	6,0	–	6,0	14,3	11,9	29,8	19,0	9,5	3,6
Översättningar	413	4,8	5,8	6,8	8,2	10,2	8,5	17,4	19,6	10,2	8,5
Skönlitteratur	182	2,2	8,2	7,1	11,5	11,5	13,7	12,6	15,4	10,4	7,1
Facklitteratur	161	9,9	5,6	4,3	6,2	8,1	5,6	16,8	21,7	8,7	13,0
Barn- och ungdomslitteratur	70	–	–	11,4	4,3	11,4	1,4	31,4	25,7	12,9	1,4

[a] Bidragsintervall i tkr.

Bilaga till kapitel 4

4.1 *Urvalsförfarande*

Ur de totalt 181 boklådor som hade en skol- och biblioteksförsäljning över 20 procent av den egna totalförsäljningen drogs genom ett statistiskt urval 48 boklådor. Därvid sorterades först boklådorna efter totalomsättning och andel försäljning till skolor och bibliotek. Därefter drogs ett systematiskt slumpmässigt urval. Otillräckliga uppgifter erhölls från två boklådor vilka därför ej kunde medtagas i undersökningen.

Urvalsfraktioner och antal utvalda butiker framgår av nedanstående tabell.

Andel skol- och biblioteksförsäljning i %	Omsättningsklass mkr						Samtliga
	<1		1–2		>2		
	Fraktion	Antal i urval	Fraktion	Antal i urval	Fraktion	Antal i urval	
20–29	1/4	5	1/2	5	1/2	5	15
30–49	1/7	6	1/6	5	1/3	6	17
50–	1/5	5	1/2	6	1/3	5	16
Summa		16		16		16	48

4.2 *Definitioner till resultat- och räntabilitetsanalyserna*

Försäljning	=	Total försäljning exkl moms och lämnade rabatter.
Varuinköp	=	Sålda varors inköpsvärde.
Varukostnad	=	Varuinköp + lagerreservökning – lagerreservminskning
Bruttovinst	=	Försäljning – varukostnad.
Övriga intäkter	=	Intäkter från annan normal verksamhet såsom tipsmottagning, lotteriförsäljning. Häri ingår även intäktsräntor.
Bruttointäkt	=	Bruttovinst plus övriga intäkter.

Kostnader	=	Företagets kostnader efter justeringar för extraordinära kostnader och ägarens uttag för egen arbetsinsats.
Rörelseöverskott	=	Bruttointäkt – kostnader.
Kalkylränta på eget kapital	=	Den kalkylerade räntan har upptagits till 6 %.
Företagarvinst	=	Rörelseöverskott – kalkylränta på eget kapital.
Eget kapital	=	Genomsnittligt redovisat kapital + halva lagerreserven.
Avkastning	=	$\frac{\text{Rörelseöverskott}}{\text{Försäljning}}$, procent

4.3 *Definitioner till intäkts- och kostnadsanalysen*

Löner	=	Anställdas bruttolöner exklusive lön till ägaren eller till föreståndaren därest ägaren ej är företagsledare.
Övriga personalkostnader	=	Sociala avgifter, utbetalda pensioner, ersättning till styrelse och revisorer samt övriga kostnader till personalens vederkvickelse och nytta.
Lokalkostnader	=	Hyra, el samt städning. I de fall då lokalen är inrymd i egen fastighet har hyran beräknats efter marknadsläget. Till lokalkostnader hänförs även underhåll och reparationer.
Reklam	=	Annonser, skyltning, kataloger m m.
Frakter	=	Utgående frakter. Ingående frakter är förda på ingående varukostnad. Bland frakter återfinns bilkostnader utom avskrivningar.
Kontorskostnader	=	Alla kostnader som är hänförbara till kontoret, dock ej löner, exempelvis porto, tele, kontorsmaterial.
Avskrivningar	=	Upptagna till 10 % av anskaffningskostnaden för inventarier och 20 % för bilar. Avskrivning på goodwill upptas ej.
Räntor	=	Den faktiska räntekostnaden.
Övriga omkostnader	=	Övriga kostnader hänförbara till verksamheten, såsom verkliga kundförluster, resor, traktamenten, föreningsavgifter etc.

4.4 *Definitioner till effektivitets- och balansanalysen*

Antalet sysselsatta	=	Totala antalet arbetstimmar – inklusive ägarens arbetsinsats – dividerat med avtalad arbetstid för en heltidsanställd (1 970 tim).
Lager	=	Fasträkningslager plus kommissionslager.

Lageromsättnings-hastighet	=	Nettoförsäljning/lager, båda beräknade till inköpsvärde.
Genomsnittlig lagertid	=	Årets dagar/lageromsättningshastighet.
Omsättnings-tillgångar I	=	Kassa, bank, kundfordringar, aktier, obligationer och övriga tillgångar av likvid natur.
Omsättnings-tillgångar II	=	Varulager, förskott till leverantörer o d.
Kortfristiga skulder	=	Leverantörsskulder, skatte- och personalskulder samt övriga skulder som förfaller till betalning inom ett år.
Kassalikviditet	=	(Omsättningstillgångar I/kortfristiga skulder) x 100.
Balanslikviditet	=	(Omsättningstillgångar I + II/kortfristiga skulder) x 100.
Soliditet	=	(Eget kapital/totalt arbetande kapital) x 100.

Vid balansanalysen har varulagret upptagits till inventerat lagervärde.

Bilaga till kapitel 6[1]

Följande kostnadsanalys bygger på erfarenheter från produktion av förlagsprodukter i ordinär bokform. Analysen har baserats på genomsnittliga marknadspriser 1972, vilka av olika orsaker kan variera avsevärt. Avsikten med de här återgivna tabellerna och diagrammen är i första hand att ge en bild av hur kostnaderna förändras dels med upplagans storlek, dels med ändringar i den tekniska specifikationen, dvs ändringar av format, papperstjocklek, typstorlek, bindningstyp etc.

Tekniska kostnader för bokframställning

De tekniska produktionskostnaderna för en bok beror av en hel mängd olika faktorer. Kostnaderna för att till bokform omvandla en viss textmängd varierar dels med bokens allmänna form och utförande, dels med den tryckta upplagans storlek. Kostnaderna är också beroende av enligt vilken teknik boken framställs. Produktionspriserna varierar dessutom med konjunktursvängningar inom grafisk industri samt var produktionen geografiskt förläggs.

Den *typografiska formen* för omvandling av manuskriptet till bokform (eller annan grafisk form) kan betyda mycket för de totala kostnaderna för den tekniska produktionen. Kostnaden för en given textmängd, framställd t ex i dagstidningsform i stor upplaga blir oerhört mycket lägre per exemplar än om samma textmängd framställs i ett exklusivt bibliofiltryck i en mycket begränsad upplaga.

För all trycksaksproduktion som utgår från ett manuskript gäller emellertid att vissa kostnader, här kallade *fasta kostnader,* är i stort sett direkt proportionella mot den i boken ingående textmängden. Andra kostnader, här kallade *rörliga kostnader,* är på samma sätt proportionella mot upplagans storlek och bokens sammanlagda sidyta, men varierar med papperets kvalitet och tjocklek samt med bokens slutliga bokbinderitekniska utförande.

Genom att anlita olika *produktionsmetoder* för bokframställningen kan kostnadsbilden förändras något, men för den vanliga boken i

[1] Bilagan är författad av Stig J Hedén, Allmänna Förlaget.

upplagor mellan 1 000 och ca 15 000 exemplar blir dessa förändringar relativt små. Det är t ex idag ingen påtaglig skillnad i framställningskostnader för en bok tryckt i boktryck och för samma bok framställd i litooffset. Vid större upplagor och/eller standardiserade utföranden kan kostnaderna pressas genom att speciella produktionsmetoder blir aktuella.

Formatet spelar i och för sig rätt liten roll för produktionskostnaden om övriga faktorer är oförändrade, t ex typstorlek och radmellanslag, papperstjocklek och -kvalitet, häftningssätt m m. Skillnaden i produktionskostnad mellan t ex pocketformatet och ett ungefär dubbelt så stort format, dvs upp till 170 x 240 mm, är så liten att man vid normal förlagsproduktion kan bortse från den.

Bindnings- och häftningsformen har en viss påverkan på produktionskostnaden. Den metallklamrade boken är den billigaste, därefter kommer den limhäftade, den trådhäftade, den partibundna och slutligen den privatbundna boken. Skillnaden i produktionskostnad mellan en limhäftad oskuren bok och en bok i helt klotband är vid större upplagor avsevärd. Denna kostnadsskillnad påverkas emellertid i mycket ringa grad av valet av format, papperskvalitet och tryckmetod.

Kostnadsberäkning enligt schablonmetod

Tillverkningskostnaden för en bok, räknad per exemplar (den s k styckkostnaden), är sålunda mer eller mindre beroende av

a) textmängd
b) papperskvalitet och tjocklek
c) slutligt utförande (häftning, bindning)
d) upplagans storlek.

Kostnaderna varierar dessutom, men inom snäva gränser, för böcker av ordinärt utförande och form med

e) format
f) sättmetod/sättmaskintyp
g) tryckmetod/presstyp
h) häft- och bindningsmetod.

En formel för beräkning av de olika faktorernas påverkan på styckkostnaden skulle därmed vara möjlig att bygga upp. Denna skulle emellertid bli komplicerad och i huvudsak av teoretiskt intresse, men med hjälp av de viktigaste faktorerna i denna ekvation är det möjligt att ställa upp olika former av schablonkalkyler för en normal bokproduktion av varierande format och utföranden och i olika tryckningsupplagor.

En sådan schablonkalkylering bygger då på uppdelningen av de tekniska kostnaderna i

1 fasta kostnader (FK)
2 rörliga kostnader (RK).

De fasta kostnaderna utgörs i denna kalkyl av

a) sättning (och ev korrigering mot manuskript)
b) ombrytning
c) framställning av ev tryckmedium

d) intagning och tillriktning i press
e) inställning av fals- och häftmaskiner.

De rörliga kostnaderna utgörs av
a) tryckning
b) papper
c) häftning och omslagning resp bindning.

De fasta och rörliga kostnaderna för en boks omslag kan beräknas på samma sätt som för bokens textdel, men de är delvis av annat slag och kan inte utan vidare slås ihop med textdelens fasta och rörliga kostnader.

Som resultat av nämnda resonemang har tabell 6.1 uppställts. Denna kan användas som hjälpmedel om man önskar göra en uppskattning av de tekniska produktionskostnaderna för en ordinär textbok. Tabellen avser genomsnittliga kostnader 1972 per 100 000 tecken (nedslag) och per 1 000 exemplar vid samtidig produktion.

Eftersom de fasta kostnaderna per ett visst teckenantal endast i ringa grad påverkas av med vilken typgrad och med vilket radmellanslag sättningen sker, varierar siffrorna i kolumnen fasta kostnader relativt litet. Man skulle med ytterligare avrundning kunna påstå att de fasta kostnaderna, dvs sättning, intagning i press etc f n (1972) är ca 1 500 kronor per 100 000 tecken, oavsett hur många tecken som varje sida innehåller, respektive hur många sidor det blir av sättningen.

De rörliga kostnaderna är mer sammansatta och något mer komplicerade. De är därför något mindre säkra, men relationerna mellan tabellens

Tabell 6.1 Beräknade tekniska produktionskostnader per 100 000 tecken gällande textbok i normalt utförande. Kostnadsindex 1972 = 100.

Textmängd	ca 200 000 tecken och uppåt
Tryckt upplaga	1 000 ex – 10 000 ex
Sättning	metall- eller fotosats
Format	min 110 x 185 mm, max 170 x 240 mm
Tryckning	boktryck eller offset, svart färg
Bokbinderi	limhäftning, skärning

Grad/ kägel	Sättnings- ledtal	Fast kostnad	Rörlig kostnad, 1 000 ex			
			Mätt träfritt tryck- eller offsetpapper med ytvikt			Matt trähaltigt papper m ytvikt
			80 g/m²	100 g/m²	120 g/m²	70 g/m²
8/9	70	1 425	180	195	210	150
8/10	80	1 450	205	220	235	170
9/10	90	1 475	230	250	270	190
10/10≈9/11	100	1 500	255	275	295	215
10/12	120	1 525	295	320	345	250
10/14	140	1 550	360	385	410	300

Textilhäftning i stället för limhäftning ökar rörlig kostnad med ca 20 %.

För omslaget tillkommer för	2-färg	3-färg	4-färg
Fast kostnad ca	500:–	750:–	1 500:–
Rörlig kostnad/1 000 ex ca	150:–	200:–	250:–

siffror för de olika sättningstyper de avser och för olika papperstjocklek torde i huvudsak stämma med verkligheten.

Nya upplagor

Om ett bokarbete skall utges i ny oförändrad upplaga och man låtit sättningen stå – eller om man sparat film vid offsettryck – kan man ungefärligen räkna med att produktionskostnaden minskar med 2/3 av de fasta kostnaderna eller med hälften om mellan 1/2 och 1 år förflutit mellan två tryckningar. De rörliga kostnaderna är desamma som vid första upplagan, frånsett eventuella mellanliggande kostnadshöjningar.

Bindningskostnad

Vill man veta hur stor merkostnaden är för en boks inbindning i ett enkelt klotband av vanlig förlagstyp kan man räkna med en fast tilläggskostnad av ca 500 kronor och en rörlig kostnad per 1 000 ex av 1 000–1 500 kronor. Detta innebär att en bok i 2 000 exemplar skulle kosta 2 500–3 500 kronor mer att framställa i klotband än i häftad form. Delas upplagan i en del häftade och en del inbundna ex blir merkostnaden per ex högre, hur mycket beror på hur stor del som binds.

Exempel på tabellens användning

Eftersom tabellens siffror avser kostnader för ett visst antal tecken (nedslag) skall tabellens inramade värden multipliceras med det 100 000-tal tecken, som ingår i ett aktuellt bokarbete. Om man sålunda för ett visst manuskript vill beräkna produktionskostnaden vid ett par olika utföranden kallade A och B används tabellen så här:

Manusomfång	350 000 nedslag	
Upplagor	1) 2 000 ex 2) 5 000 ex 3) 10 000 ex	
	A	B
Sättning	10/14	9/10
Papper	120 g/m²	80 g/m²
Omslag	4 färger	3 färger
Utförande	trådhäftad	limhäftad

I alternativ A blir de fasta kostnaderna för 350 000 tecken 3,5 x 1 550 = ca 5 400 kronor. Alternativ A skall textiltrådhäftas. De rörliga kostnaderna för sättning 10/14 och 120 grams papper ökas då med 20 % och vi får 3,5 x 410 x 1,2 = ca 1 725 kronor per 1 000 ex. Omslagets kostnader beräknas på liknande sätt. Dessa kostnader är så litet beroende av bokens omfång, att vi i denna framställning kan bortse härifrån. Genom att lägga samman de fasta kostnaderna med de rörliga multiplicerade med tusentalet tryckta ex får vi inlagans, dvs textarkens kostnad inkl häftning och påsättning av omslag.

För alternativ B beräknas kostnaderna på samma sätt. Dessa blir

genomgående lägre än i alternativ A. Vid stora upplagor blir skillnaden mycket stor. De fasta kostnaderna är i stort sett desamma, men de rörliga kostnaderna är i det närmaste dubbelt så höga i alternativ A som i alternativ B. Se även figur 6.1.

Vi kan sammanställa kostnaderna så här:

Kostnader för 350 000 nedslag i två olika utföranden A och B

		1 000 ex	2 000 ex	5 000 ex	10 000 ex
A	Fasta K (3,5 x 1 550)	5 400	5 400	5 400	5 400
	Rörliga K (3,5 x 410 x 1,2 x u)	1 725	3 450	8 625	17 250
	Omslaget: FK	1 500	1 500	1 500	1 500
	RK = 250/1 000 ex	250	500	1 250	2 500
	Summa kostnader kr	8 875	10 850	16 775	26 650
	Styckkostnad kr	8:88	5:43	3:38	2:67
B	Fasta K (3,5 x 1 475)	5 150	5 150	5 150	5 150
	Rörliga K (3,5 x 230 x u)	805	1 610	4 025	8 050
	Omslaget: FK	750	750	750	750
	RK = 200/1 000 ex	200	400	1 000	2 000
	Summa kostnader kr	6 905	7 910	10 925	15 950
	Styckkostnad kr	6:91	3:97	2:19	1:60

Sättningsledtalen

De i tabell 6.1 insatta "sättningsledtalen" har en viktig uppgift att fylla. Ett ledtal är produkten av typgrad och kägel (radavstånd) i typografiska punkter avrundad till närmaste 10-tal och kan användas som relationstål vid beräkning av den tryckta bokens omfång. Vid ett visst bestämt teckenantal och ett bestämt format blir sidantalet multiplar av ledtalen vid olika sättning. En bok som sätts med 10 punkters typgrad på 14 punkters kägel (10/14 = 10· 14 = ledtal 140) får dubbelt så stort sidantal som om samma bok med oförändrad satsyta satts med 8/9 (8 · 9 = 72 = ledtal 70).

I verkligheten är differensen inte fullt så stor som i tabellen, beroende på att typstorlekarna i ett typsnitt ofta inte är direkt proportionella mot de angivna typgraderna. En 12-punkters typ är inte alltid 50 % större än 8-punkterstypen i samma typsnitt. Eftersom en viss typgrad i ett typsnitt kan vara betydligt större eller mindre än motsvarande grad i ett annat typsnitt blir tabellens rörliga kostnader även av denna anledning endast ungefärliga.

Standardisering och stora upplagor

Tabellen gäller en ordinär bokproduktion i upplagor mellan ca 1 000 ex och ca 10 000 exemplar. Vid hårt standardiserad produktion och i större upplagor kan kostnaderna pressas och komma att ligga betydligt lägre. Vid t ex pocketbokstillverkning av den typ som tillämpas för s k kiosklitteratur blir kostnaderna rätt mycket annorlunda. Vid rationell tillverkning av böcker av denna typ trycker man ofta i s k dubbelproduktion. Två eller flera böcker med samma sidantal trycks parallellt i en rullrotationspress, häftas sammanhängande och delas vid renskärningen. Bästa ekonomi uppnås dessutom om antalet ark i böckerna är jämnt delbart med 4. Papperet är oftast ett trähaltigt tryckpapper i rullar, vilket

A sättning 10/14, 120 g tf papper, trådhäftad, omslag i 4 färger
B sättning 9/10, 80 g tf papper, limhäftad, omslag i 3 färger

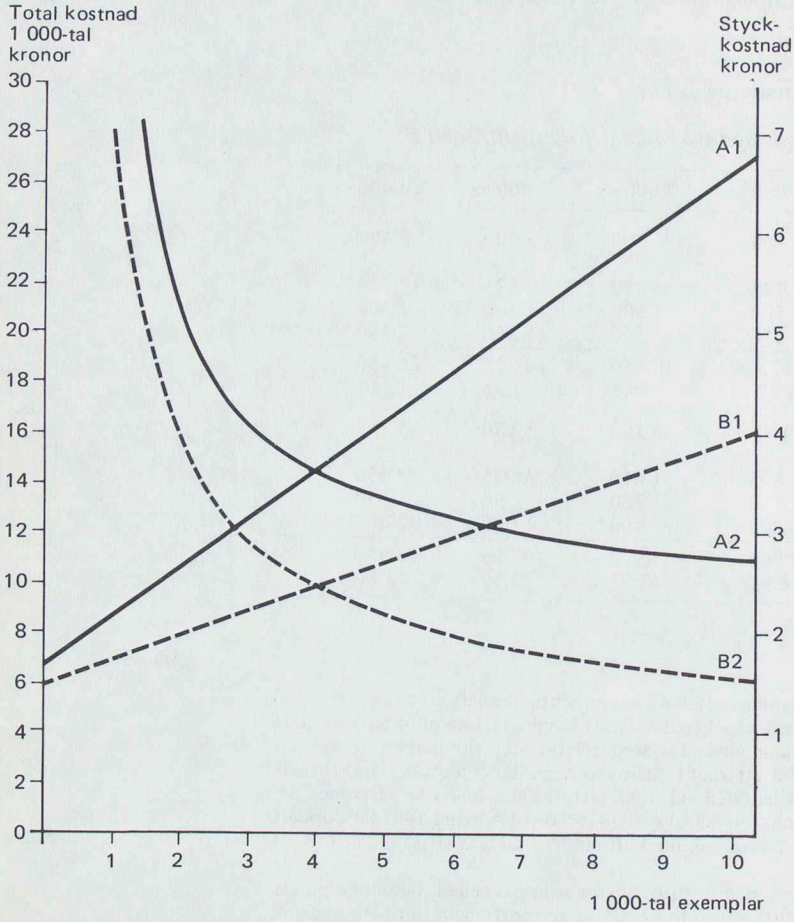

Figur 6.1 Tekniska produktionskostnader för en bok om ca 350 000 nedslag.

per kg kostar ungefär hälften av det ordinära träfria papperet levererat i ark. Man kan dessutom sänka papperets ytvikt till mellan 60 och 70 g/m^2, vilket betyder en papperskostnad som är 30–35 % av papperskostnaden för 100 grams träfritt papper.

De fasta kostnaderna för en produktion som denna är på grund av tryckmediaframställningen för rullrotationspressar högre än för arkpress, men tryckningskostnaden per exemplar reduceras. Se figur 6.2.

Standardiseringen kan emellertid tillämpas på många sätt. Om ett förlag hårt standardiserar sin utgivning till ett bestämt format, ett begränsat antal typsnitt i enhetliga typgrader etc, kan man sänka kostnaderna för sättning, tryckning och bindning åtskilligt. Den största vinsten förlaget gör vid en sådan åtgärd torde emellertid ligga i förlagets interna kostnader. Administrationen av produktionen inom förlaget blir väsentligt förbilligad. Här vinner men oftast mera än vad man gör ifråga om de direkta tekniska kostnaderna.

	A	B
Format	pocket	pocket
Textmängd	ca 500 000 tecken	ca 500 000 tecken
Sättning	Times 9/11 p	Times 9/11 p
Omslag	4-färg	4-färg
Bokbinderi	Limhäftning, skärning	Limhäftning, skärning
Papper	100 g tf matt	70 g th matt
Tryckförfarande	Arkoffset eller boktryck	Rulloffset

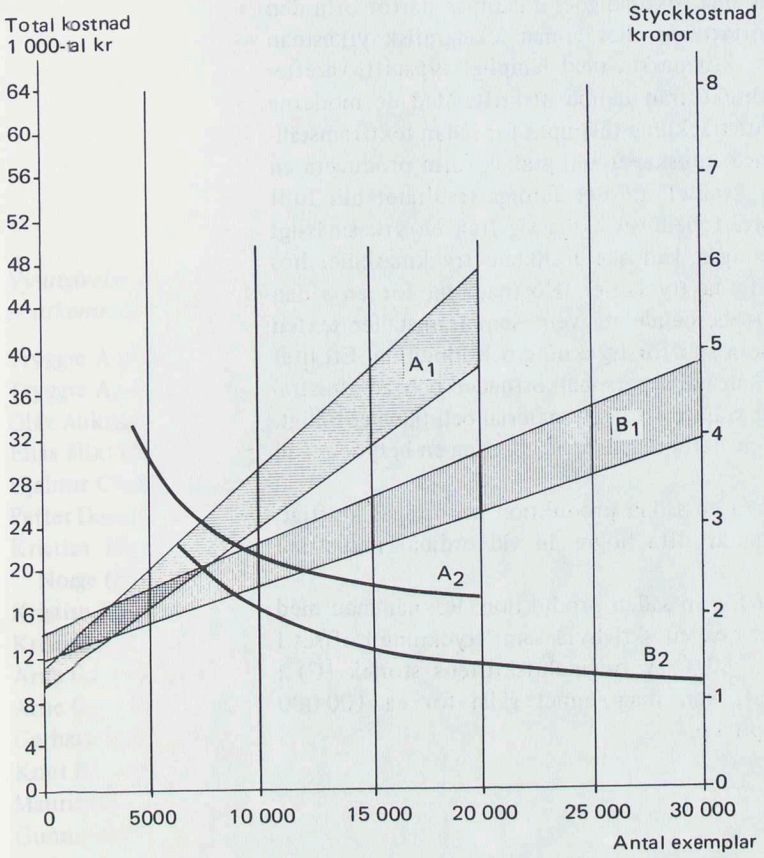

A = Produktion i arkpress, 100 g träfritt papper
A_1 = Total produktionskostnad
A_2 = Styckkostnad
B = Produktion i rulloffsetpress, 70 g trähaltigt papper (gäller vid lägst 10 000 ex)
B_1 = Total produktionskostnad
B_2 = Styckkostnad

Figur 6.2 Teknisk kostnad för bokframställning i olika förfaranden.

Små upplagor

För vissa böcker har man ett speciellt behov av sänkta produktionskostnader. Det är böcker i små upplagor, där det är viktigt att de fasta kostnaderna nedbringas till ett minimum. Här kan enklare sättningsmetoder och småformatiga pressar vara lämpliga produktionsalternativ. Det torde emellertid idag inte finnas någon radikal lösning på problemet

små upplagor = låga priser. Det är textframställningen som är den stora kostnaden. Någon skall via ett tangentbord "registrera" texten, antingen på en skrivmaskin direkt till ett tryckfärdigt original, som genom fotografisk överföring till ett tryckmedium är klart att produceras i bokform, eller till en hålremsa eller magnetband. Inte ens de ultrasnabba fotosättmaskinerna kan nedbringa de fasta kostnaderna för textframställningen nämnvärt så länge inregistrering av texten måste ske manuellt.

För enstaka böcker med små textmängder tillämpas därför ofta den metod som innebär att författaren eller annan icke-grafisk yrkesman skriver manuskriptet på en skrivmaskin med lämpligt typsnitt, varefter tryckning kan ske t o m direkt från denna utskrift. Med de moderna skrivmaskiner som i större utsträckning tillämpas för sådan textframställning kan vem som helst med kunskaper om grafisk form producera en tryckningsförlaga av sådan kvalitet att det färdiga resultatet blir fullt acceptabelt och inte nämnvärt behöver skilja sig från en yrkesmässigt framställd sättning. Tryckningen kan ske i enklare tryckmaskiner hos producentföretag eller i interna tryckerier. Kostnaderna för en sådan produktion varierar avsevärt beroende på vem som framställer texten samt vilka tryckeriföretag som står för tryckning och bindning. Ett litet företag med små resurser kan hålla personalkostnader och administrationskostnader nere men har svårare att köpa material och tjänster billigt. Även ifråga om produktion av detta slag är specialisering en betydelsefull faktor.

De fasta kostnaderna kan i en sådan produktion nedbringas kraftigt, men de rörliga kostnaderna är ofta högre än vid ordinär industriell produktion.

Figur 6.2 visar kostnader för en sådan produktion. Räknar man med normal utskriftskostnad hos t ex en skrivbyrå samt tryckning i offset i hel skala, A och B, och i 80 % av originalutskriftens storlek (C) i motsvarande mindre format, kan diagrammet gälla för ca 100 000 nedslag. Se även figur 6.4 kapitel 6.

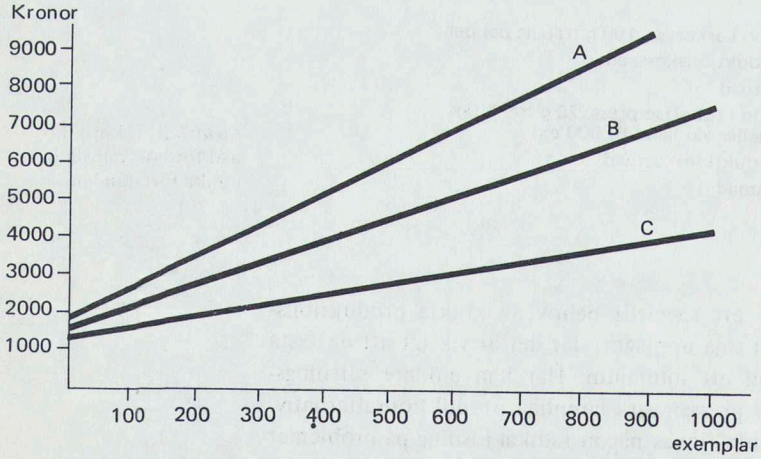

A Utskrift med vanlig skrivmaskin breddsteg 1/11" 1 1/2 höjdsteg. Tryckning i hel skala.

B Utskrift med vanlig skrivmaskin breddsteg 1/11" 1 höjdsteg. Tryckning i hel skala.

C Utskrift med skrivmaskin med teckenpassat breddsteg, 1 höjdsteg. Tryckning i 80% skala.

Figur 6.3 Kostnadsskillnader mellan skrivmaskinsskrivna produkter tryckta i offset.

Bilaga till kapitel 13

Ny-utgivelse av norske klassikere og annen eldre norsk litteratur som er utkommet med støtte fra Norsk kulturfond 1966–1970

Tryggve Andersen: Fortellinger i utvalg (Aschehoug 1966)
Tryggve Andersen: Mot kvæld (Eide 1970)
Olav Aukrust: Dikt i samling (Gyldendal 1967)
Elias Blix: Der eit fjell stig mot sky (Noregs Boklag 1968)
Hjalmar Christensen: Et liv (Aschehoug 1969)
Petter Dass: Nordlands Trompet (Aschehoug 1967)
Kristian Elster d.e.: Om modsætningen mellom det vestlige og østlige Norge (Eide 1969)
Kristian Elster d.e.: Farlige folk (Eide 1970)
Kristian Elster d.e.: Tora Trondal (Eide 1970)
Arne Garborg: Artiklar (Noregs Boklag 1967)
Arne Garborg: Trætte mænd (Aschehoug 1970)
Gerhard Gran: Essays i utvalg (Aschehoug 1970)
Knut Hamsun: Mysterier (Gyldendal 1970)
Mauritz Hansen: Fortællinger (Eide 1969)
Gunnar Heiberg: Balkonen/Kjærlighedens tragedie (Eide 1970)
Ludvig Holberg: Jeppe på Bierget (Eide 1970)
Ludvig Holberg: Reiser 1704–1726 (Fonna Forlag 1968)
Hans Jæger: Syk kjærlighet (Pax 1969)
Hans Jæger: Bekjendelser (Pax 1970)
Hans Jæger: Fængsel og Fortvilelse (Pax 1970)
Alexander L. Kielland: Gift (Gyldendal 1970)
Alexander L. Kielland: Samlede novelletter (Gyldendal 1970)
Hans E. Kinck: Samlede noveller, bind I (Aschehoug 1970)
Sigurd Kvåle: Natta og eg (Samlaget 1967)
M.B. Landstad: Norske Folkeviser (Norsk Folkeminnelag/Universitetsforlaget 1968)
Gunnar Larsen: Week-end i evigheten (Gyldendal 1969)
Gunnar Larsen: Bull (Gyldendal 1970)
Jonas Lie: Når sol går ned (Eide 1970)
Jonas Lie: Fortellinger og skildringer fra Norge (Ansgar 1970)

Sven Moren: Aust or markom (Noregs Boklag 1968)
Jørgen Moe: Dikt og prosa (Eide 1968)
Norges historie/Historien om de gamle norske kongene/Historien om danenes ferd til Jerusalem (Aschehoug 1969)
Orknøyingenes saga (Aschehoug 1970)
Passio Olavi (Det Norske Samlaget 1967)
Fredrik Paasche: Essays i utvalg (Aschehoug 1970)
Ragnvald Skrede: Dikt i utval (Noregs Boklag 1969)
Eilert Sundt: Om sædelighetstilstanden i Norge I/II (Pax 1968)
Marcus Thrane: Arbeidere, foren dere! (Pax 1969)
Kristoffer Uppdal: Galgberget/Hagamannen/Løysinga (Noregs Boklag 1968)
Tarjei Vesaas: Kvinner ropar heim (Norli 1969)
Tarjei Vesaas: Huset i mørkret (Gyldendal 1970)
A.O. Vinje: Fjøllstaven min (Det Norske Samlaget 1967)
A.O. Vinje: Storegut (Noregs Boklag 1968)
A.O. Vinje: Ferdaminni (Eide 1969)
A.O. Vinje: Dølen, bind I (Noregs Boklag 1970)
Aslaug Vaa: Dikt i utval (Noregs Boklag 1970)
Henrik Wergeland: Den engelse Lods (Eide 1967)
Henrik Wergeland: Skabelsen, Mennesket og Messias (Cappelen 1968)
Henrik Wergeland: For Almuen (Pax 1968)
Henrik Wergeland: Den engelske Lods (Eide 1967)
Tore Ørjasæter: Gudbrand Langleite (Norli 1966)
Tore Ørjasæter: Dikt i utval (Noregs Boklag 1970)

Tabell 13.1 Svenska klassiker: aktualitet och lagerhållning. Författare födda senast 1865 med aktualitet i litteraturhistoriska handböcker, skolantologier, universitetskurser, lexikon och recensioner samt i bokförlagens lagerhållning.

	Vägningstal											Lagerhållning antal volymer[a] 1971
	Ny ill litt h	Tiger-stedt	Dikt o data	Dikt o tanke	Brodow m fl	Univ kurser	Litt handb	Litt lex	Bonniers 3bd lex	Recen-sioner	Summa	
Medeltiden och reformationstiden												
Birgitta 1303–1373	2	2	1	1	1	2	1	1	1		12	5 (4)
Olaus Petri 1493–1552	1	1	1	1	1	1	1	1	1		9	5 (4)
Tomas Simonsson, biskop 1380–1443	1	1	1	1		1	1	1	1		8	
Petrus de Dacia o 1230–1289	1	2	1				1	1	1		7	1
Stormaktstiden												
Stiernhielm, Georg 1598–1672	2	2	1	2	2	2	1	1	1	1	15	
Wivallius, Lars 1605–1669	1	2	1	2	2	2	1	1	1		13	
Lucidor, Lars Johansson 1638–1674	1	1	1	1	1	2	1	1	1		10	
Columbus, Samuel 1642–1679	1	1		1		2	1	1	1		8	
Runius, Johan 1679–1713	1	1	1	1		1	1	1	1		8	
Spegel, Haquin 1645–1714	1	1		1		1	1	1	1		7	2
Dahlstierna, Gunno 1661–1709	1	1				2	1	1	1		7	
Frese, Jacob 1690–1729	1	1	1			1	1	1	1		7	
"Skogekär Bergbo"	1	1		1		1	1	1	1		7	
Swedberg, Jesper 1653–1735	1	1		1			1	1	1		6	1
Rudbeck, Olof 1630–1702		1	1	1		1		1	1		6	

	Vägningstal											Lagerhållning antal volymer[a] 1971
	Ny ill litt h	Tiger-stedt	Dikt o data	Dikt o tanke	Brodow m fl	Univ kurser	Litt handb	Litt lex	Bonniers 3bd lex	Recen-sioner	Summa	
Upplysningstiden												
Bellman, Carl Michael 1740–1795	2	2	2	2	2	2	1	1	1	2	17	17 (10)
Kellgren, Johan Henric 1751–1795	2	2	2	2	2	2	1	1	1	1	16	
Lenngren, Anna Maria 1754–1817	2	2	1	2	2	2	1	1	1	1	15	3
Dalin, Olof von 1708–1763	2	2	1	2	2	2	1	1	1		14	
Linné, Carl von 1707–1778	2	2	1	1	1	2	1	1	1	1	13	33 (16)[b]
Leopold, Carl Gustaf af 1756–1829	2	2	1	2		2	1	1	1		12	1
Creutz, Gustaf Philip 1731–1785	2	1	1	2		2	1	1	1		11	
Swedenborg, Emanuel 1688–1772	2	2	1			2	1	1	1		10	30 (17)[c]
Nordenflycht, Hedvig Ch. 1718–1763	2	1	1	1		2	1	1	1		10	1
Gyllenborg, Gustaf Fredric 1731–1808	2	1	1	1		2	1	1	1		10	
Ehrensvärd, Carl August 1745–1800	2	1				2	1	1	1		8	3
Oxenstierna, Johan Gabriel 1750–1818	2	1				1	1	1	1		7	1
Wallenberg, Jacob 1746–1778	1	1	1			1	1	1	1		7	1
Förromantiken och romantiken												
Tegnér, Esaias 1782–1846	2	2	2	2	2	2	1	1	1	2	17	15 (11)
Stagnelius, Erik Johan 1793–1823	2	2	2	2	2	2	1	1	1	2	17	8 (5)
Geijer, Erik Gustaf 1783–1847	2	2	2	2	2	2	1	1	1	1	16	4
Atterbom, P.D.A. 1790–1855	2	2	2	2	2	2	1	1	1	1	16	

	Vägningstal											Lagerhållning antal volymer[a] 1971
	Ny ill litt h	Tiger-stedt	Dikt o data	Dikt o tanke	Brodow m fl	Univ kurser	Litt handb	Litt lex	Bonniers 3bd lex	Recen-sioner	Summa	
Wallin, Johan Olof 1779–1839	2	2	1	2	1	2	1	1	1		13	2
Thorild, Thomas 1759–1808	2	2	1	1		2	1	1	1	1	12	1
Franzén, Frans Michael 1772–1847	2	2	1	2		2	1	1	1		12	
Lidner, Bengt 1757–1793	2	1	1	2		2	1	1	1		11	
Hedborn, Samuel 1783–1849	1	1		2		1	1	1	1		8	
Liberalismen och senromantiken												
Rydberg, Viktor 1828–1895	2	2	2	2	2	2	1	1	1	2	17	27 (19)
Almqvist, C.J.L. 1793–1866	2	2	2	2	2	2	1	1	1	2	17	18 (5)
Runeberg, Johan Ludvig 1804–1877	2	2	2	2	2	2	1	1	1	2	17	3
Bremer, Fredrika 1801–1865	2	1	1	2		2	1	1	1	1	12	2
Snoilsky, Carl 1841–1903	2	2	1	2		2	1	1	1		12	1
Blanche, August 1811–1868	1	1					1	1	1	1	6	5
Flygare-Carlén, Emilie 1807–1892	1	1	1				1	1	1		6	3
Wirsén, Carl David af 1842–1912	1	1					1	1	1	1	6	
Strandberg, C.V.A. 1818–1877			1	2			1	1	1		6	
Åttiotalet												
Strindberg, August 1849–1912	2	2	2	2	2	2	1	1	1	2	17	53 (18)
Hansson, Ola 1860–1925	2	2	1	1	1	2	1	1	1	1	13	1

	Vägningstal											Lagerhållning antal volymer[a] 1971
	Ny ill litt h	Tiger-stedt	Dikt o data	Dikt o tanke	Brodow m fl	Univ kurser	Litt handb	Litt lex	Bonniers 3bd lex	Recen-sioner	Summa	
Benedictsson, Victoria 1850–1888	2	1	1			1	1	1	1		8	2
Hedberg, Tor 1862–1931	1	1	1			1	1	1	1		7	1
Tavaststjerna, Karl August 1860–1898	2	1					1	1	1		6	
Nittiotalet												
Lagerlöf, Selma 1858–1940	2	2	2	2	2	2	1	1	1	2	17	21 (11)
Fröding, Gustaf 1860–1911	2	2	2	2	2	2	1	1	1	2	17	12 (6)
Heidenstam, Verner von 1859–1940	2	2	2	2	2	2	1	1	1	2	17	7 (1)
Karlfeldt, Erik Axel 1864–1931	2	2	2	2	2	2	1	1	1	2	17	1
Levertin, Oscar 1862–1906	2	2	1	1		2	1	1	1	1	12	2
Hallström, Per[d] 1866–1960	1	1	1			1	1	1	1		7	2

[a] Siffrorna inom parentes anger antal volymer ingående i samlade verk *av* den angivna huvudsiffran. Observera att vissa vetenskapliga editioner, speciella utgåvor för skolbruk o d *ej* har räknats. (Se kommentar i avsnitt 13.3)
[b] Utgörs till hälften av Linnés avhandlingar.
[c] Utgörs i huvudsak av religionsfilosofiska skrifter.
[d] Medtagen trots födelseår 1866; H:s generationstillhörighet till nittiotalsgruppen motiverar detta.

Tabell 13.1 b

Författare med vägningstalet 5
Ev lagerhållning noterad inom parentes (antal volymer).

Olaus Magnus (1) 1490–1557	Triewald, Samuel 1688–1742	Cederborgh, Fredric 1784–1835	Bååth, A. U. (1) 1853–1912
Kolmodin, Israel 1643–1709	Rosenstein, Nils von 1752–1824	Knorring, Sophie von 1797–1848	Molin, Pelle (1) 1864–1896
Holmström, Israel 1660–1708	Ling, Per Henrik 1776–1839	Sturzen-Becker, O. P. 1811–1869	Lybeck, Mikael 1864–1925

Författare med vägningstalet 4
Ev lagerhållning noterad inom parentes (antal volymer).

Johannes Magnus 1488–1544	Gustav III 1746–1792	Sjöberg, Erik (Vitalis) 1794–1828	Geijerstam, Gustaf af 1858–1909
Messenius, Johannes 1579–1636	Adlerbeth, G. J. 1751–1818	Malmström, B. E. 1816–1865	Lundegård, Axel 1861–1930
Lindschöld, Erik 1634–1690	Hammarsköld, Lorenzo 1785–1827	Wikner, Pontus 1837–1888	Larsson, Hans (3) 1862–1944
Hiärne, Urban 1641–1724	Palmblad, V. F. (1) 1788–1852	Bondeson, August (1) 1854–1906	Wallengren, Axel (7) (Falstaff, fakir) 1865–1896
Gyllenborg, Carl 1679–1746	Dahlgren, C. F. 1791–1844	Högberg, Olof 1852–1932	

Källor och anmärkningar

Bokförlagens gemensamma lagerkatalog, 1971 (upptagande förlagsartiklar tillgängliga den 31 mars 1971).

Gränser för bestämning av vägningstalen för undersökningsobjekten:
Ny illustrerad svensk litteraturhistoria, 2 uppl, 1967: Förf behandlade på 2–10 sidor = 1, över 10 sidor = 2.
Tigerstedt, E.N., Svensk litteraturhistoria, 3 uppl, 1967: Förf behandlade på 15 rader – 3 sidor = 1, över 3 sidor = 2.
Nordberg, O., & Wittrock, U., Dikt och data, 3 uppl, 1969: Förf behandlade på 5 rader – 2 sidor = 1, över 2 sidor = 2.
Tideström, G., & Tarschys, B., Dikt och tanke, 2 uppl, 1967–68: Representation = 1, över 4 sidors prosaurval eller minst 3 dikter (alternativt 1–2 dikter på mer än 2 sidor) = 2.
Brodow, B. m fl, Svenska för gymnasiet, 1966–68: Samma som för Dikt och tanke.
Universitetskurser: Representation på 2–3 kurslistor = 1, 4–5 listor = 2.
Litteraturhandboken, 4 uppl, 1971: Biograferade förf = 1.
Svenskt litteraturlexikon, 2 uppl, 1970: Representation = 1.
Bonniers trebandslexikon, 1970: Representation = 1.
Recensioner: 5–25 omnämnanden i K.E. Rosengrens recensionsmaterial 1953–56, 1962–63 och 1964–65 för avhandlingen Sociological aspects of the literary system (1968) ger vägningstalet 1, över 25 omnämnanden = 2.

Tabell 13.1–13.7 har sammanställts av bibliotekarien Tommy Sundin.

Tabell 13.2 Lagerhållning 1971 av skönlitteratur från tiden före 1950 av svenskspråkiga 1900-talsförfattare med debut senast 1945.

Källor och urvalsramar: Bokförlagens gemensamma lagerkatalog, 1971 (upptagande förlagsartiklar tillgängliga den 31 mars 1971).
Brandell, G., Svensk litteratur 1900-1950 (1967).
Epoker och diktare, del 2, 1972.
Litteraturhandboken, 4. omarb uppl, 1971, avsnitten "Svensk litteratur efter 1900" och "Finlandssvensk litteratur".

Författare	Antal volymer
Ahlin, Lars f 1915	4
Alfons, Sven f 1918	1
Andersson, Dan 1888–1920	4
Arnér, Sivar f 1909	1
Aronson, Stina 1892–1956	2
Aspenström, Werner f 1918	1
Asplund, Karl f 1890	2
Aurell, Tage f 1895	6
Bengtsson, Frans G. 1894–1954	13
Bergman, Bo 1869–1967	5
Bergman, Hjalmar 1883–1931	14
Björling, Gunnar 1887–1960	1
Blomberg, Erik 1894–1965	2
Boye, Karin 1900–1941	5
Dagerman, Stig 1923–1954	5
Diktonius, Elmer 1896–1961	1
Edfelt, Johannes f 1904	2
Ekelund, Vilhelm 1880–1949	5
Ekelöf, Gunnar 1907–1968	6
Engström, Albert 1869–1940	25
Ferlin, Nils 1898–1961	11
Fridegård, Jan 1897–1968	9
Fridell, Folke f 1904	3
Gierow, Karl Ragnar f 1904	3
Gullberg, Hjalmar 1898–1961	14
Hedberg, Olle f 1899	6
Hellström, Gustaf 1882–1953	2
Höijer, Björn-Erik f 1907	2
Johnson, Eyvind f 1900	14
Jonsson, Thorsten 1910–1950	1
Jändel, Ragnar 1895–1939	1
Jönsson, Gabriel f 1892	1
Koch, Martin 1882–1940	1
Krusenstjerna, Agnes von 1894–1940	3
Lagercrantz, Olof f 1911	1
Lagerkvist, Pär f 1891	26
Lidman, Sven 1882–1960	1
Lindegren, Erik 1910–1968	3
Lindorm, Erik 1889–1941	1
Lindström, Sigfrid 1892–1950	1
Ljungdal, Arnold 1901–1968	2
Ljungquist, Walter f 1900	1
Lo-Johansson, Ivar f 1901	8
Lundkvist, Artur f 1906	2
Löwenhjelm, Harriet 1887–1918	1
Malmberg, Bertil 1889–1958	4
Martinson, Harry f 1904	16
Martinson, Moa 1890–1964	2
Moberg, Vilhelm f 1898	22
Nilsson Piraten, Fritiof 1895–1972	16

Författare	Antal volymer
Nordström, Ludvig 1882–1942	2
Olsson, Hagar f 1893	1
Ossiannilsson, K.G. 1875–1970	1
Selander, Sten 1891–1957	1
Siwertz, Sigfrid 1882–1970	4
Sjöberg, Birger 1885–1929	8
Sjögren, Peder 1905–1966	2
Stolpe, Sven f 1905	1
Söderberg, Hjalmar 1869–1941	12
Södergran, Edith 1892–1923	1
Taube, Evert f 1890	17
Thoursie, Ragnar f 1919	1
Vennberg, Karl f 1910	1
Wägner, Elin 1882–1949	2
Österling, Anders f 1884	3

Tabell 13.3 Svenskspråkiga 1900-talsförfattare med debut senast 1945 vilkas skönlitterära produktion från tiden före 1950 saknas i lagerhållningen 1971.

Källor och urvalsramar: Bokförlagens gemensamma lagerkatalog, 1971 (upptagande förlagsartiklar tillgängliga den 31 mars 1971).
Brandell, G., Svensk litteratur 1900-1950 (1967).
Epoker och diktare, del 2, 1972.
Litteraturhandboken, 4 omarb uppl, 1971, avsnitten "Svensk litteratur efter 1900" och "Finlandssvensk litteratur".

Författare
Adelborg, Gustaf-Otto 1883–1965
Berger, Henning 1872–1924
Brenner, Arvid se Heerberger, Helge
Browallius, Irja 1901–1968
Conradson, Ivar 1884–1968
Dahl, Tora f 1886
Enckell, Rabbe f 1903
Forsslund, Karl-Erik 1872–1941
Grave, Elsa f 1918
Hedenvind-Eriksson, Gustav 1880–1967
Heerberger, Helge (Arvid Brenner) f 1907
Hemmer, Jarl 1893–1944
Hildebrand, Karl-Gustaf f 1911
Janson, Gustaf 1866–1913
Kjellgren, Josef 1907–1948
Mörne, Arvid 1876–1946
Sandel, Maria 1870–1927
Sandgren, Gustav f 1904
Schildt, Runar 1888–1925
Silfverstolpe, Gunnar Mascoll 1893–1942
Ullman, Gustaf 1881–1945
Värnlund, Rudolf 1900–1945

Tabell 13.4 Lagerhållning 1971 av utländska klassiker i svensk översättning.

Källor och urvalsram: Bokförlagens gemensamma lagerkatalog, 1971 (upptagande förlagsartiklar tillgängliga den 31 mars 1971).
Litteraturhandboken, 4 omarb uppl, 1971.

Författare	Antal volymer[a]
Aischylos o 525–456 f Kr	1
Aristofanes o 450–385 f Kr	5
Caesar 100–44 f Kr	1
Catullus o 84–54 f Kr	1
Cicero 106–43 f Kr	7
Euripides 480–407 f Kr	6
Herodotos o 485–425 f Kr	2
Homeros	4
Horatius 65–8 f Kr	5
Marcus Aurelius 121–180 e Kr	2
Ovidius 43 f Kr–17 e Kr	3
Petronius –66 e Kr	1
Platon 427–347 f Kr	4
Plautus o 250–184 f Kr	1
Plutarchos o 50–120 e Kr	1
Seneca o 4 f Kr–65 e Kr	1
Sofokles o 497–406 f Kr	6
Tacitus o 55–120 e Kr	5
Vergilius 70–19 f Kr	2
Medeltiden	
Augustinus 354–430	2
Marco Polo o 1255–1325	3
Thomas a Kempis 1380–1471	1
Snorre Sturlason 1179–1241	5
Italiensk litteratur	
Boccaccio, Giovanni 1313–1375	2
Cellini, Benvenuto 1500–1571	2
Dante Alighieri 1265–1321	7
Leopardi, Giacomo 1798–1837	1
Machiavelli, Niccolò 1469–1527	4
Svevo, Italo 1861–1928	1
Verga, Giovanni 1840–1922	1
Spansk och portugisisk litteratur	
Cervantes Saavedra, Miguel de 1547–1616	2
Juan de la Cruz (Johannes av Korset) 1542–1591	1
Lope de Vega 1562–1635	1
Fransk litteratur	
Balzac, Honoré de 1799–1850	7
Baudelaire, Charles 1821–1867	3
Choderlos de Laclos, P.A.F. 1741–1803	1
Daudet, Alphonse 1840–1897	2
Diderot, Denis 1713–1784	1
Dumas d y, Alexandre 1824–1895	3
Dumas d ä, Alexandre[b] 1803–1870	2
Flaubert, Gustave 1821–1880	8
France, Anatole 1844–1924	5
Hugo, Victor 1802–1885	5
La Bruyère, Jean de 1645–1699	1
La Fontaine, Jean de[c] 1621–1695	1
La Rochefoucauld, François de 1613–1680	2
Lautréamont, Comte de 1846–1870	1
Loti, Pierre 1850–1923	1
Maupassant, Guy de 1850–1893	12
Mérimée, Prosper 1803–1870	2
Molière, Jean Baptiste 1622–1673	7

[a] Observera at speciella utgåvor för skolbruk o d ej har räknats. (Se kommentar i avsnitt 13.3)

[b] Dessutom 8 volymer klassificerade om barn- och ungdomslitteratur.

[c] Dessutom 2 volymer klassificerade om barn- och ungdomslitteratur.

Författare	Antal volymer
Montaigne, Michel de 1533–1592	1
Musset, Alfred de 1810–1857	1
Pascal, Blaise 1623–1662	1
Prévost, Abbé Antoine François 1697–1763	2
Rabelais, François o 1494–1553	2
Rimbaud, Arthur 1854–1891	1
Rousseau, Jean-Jacques 1712–1778	2
Sade, Markis de 1740–1814	1
Stendhal 1783–1842	6
Verne, Jules[a] 1828–1905	3
Voltaire, François Marie de 1694–1778	3
Zola, Émile 1840–1902	5
Engelsk litteratur	
Austen, Jane 1775–1817	4
Blake, William 1757–1827	1
Boswell, James 1740–1795	2
Brontë, Charlotte 1816–1855	1
Brontë, Emily 1818–1848	3
Bunyan, John 1628–1688	3
Carlyle, Thomas 1795–1881	1
Chaucer, Geoffrey o 1340–1400	2
Conrad, Joseph 1857–1924	8
Defoe, Daniel[b] o 1660–1731	1
Dickens, Charles 1812–1870	9
Doyle, Arthur Conan[c] 1859–1930	2
Fielding, Henry 1707–1754	2
Goldsmith, Oliver 1730–1774	1
Hardy, Thomas 1840–1928	3
James, Henry 1843–1916	1
Jerome, Jerome K. 1859–1927	4
Kipling, Rudyard[d] 1865–1936	3
Scott, Walter 1771–1832	2
Shakespeare, William 1564–1616	55
Shaw, George Bernard 1856–1950	4
Sterne, Laurence 1713–1768	1
Stevenson, Robert Louis 1850–1894	2
Swift, Jonathan 1667–1745	4
Thackeray, William 1811–1863	3
Walton, Izaak 1593–1683	1
Wilde, Oscar 1854–1900	5
Amerikansk litteratur	
Hawthorne, Nathaniel 1804–1864	1
Poe, Edgar Allan 1809–1849	4
Thoreau, Henry David 1817–1862	2
Twain, Mark 1835–1910	6
Tyskspråkig litteratur	
Brentano, Clemens 1778–1842	1
Burckhardt, Jacob 1818–1897	1
Büchner, Georg 1813–1837	1
Goethe, Johann Wolfgang 1749–1832	7
Grillparzer, Franz 1791–1872	1
Hauptmann, Gerhart 1862–1946	1
Heine, Heinrich 1797–1856	3
Hoffmann, E.T.A. 1776–1822	4
Huch, Ricarda 1864–1947	1
Hölderlin, Friedrich 1770–1843	1
Keller, Gottfried 1819–1890	1
Kleist, Heinrich von 1777–1811	2
Nietzsche, Friedrich 1844–1900	4
Reuter, Fritz 1810–1874	2
Schiller, Friedrich von 1759–1805	2

[a] Dessutom 18 volymer klassificerade som barn- och ungdomslitteratur.

[b] Dessutom 4 volymer klassificerade som barn- och ungdomslitteratur.

[c] Dessutom 14 volymer klassificerade som barn- och ungdomslitteratur.

[d] Dessutom 10 volymer klassificerade som barn- och ungdomslitteratur.

Författare	Antal volymer
Schnitzler, Arthur 1862–1931	1
Schopenhauer, Arthur 1788–1860	1
Stifter, Adalbert 1805–1868	1
Storm, Theodor 1817–1888	1
Rysk litteratur	
Dostojevskij, Fjodor 1821–1881	14
Gogol, Nikolaj 1809–1852	7
Gontjarov, Ivan 1812–1891	1
Lermontov, Michail 1814–1841	1
Leskov, Nikolaj 1831–1895	4
Pusjkin, Alexander 1799–1837	1
Tjechov, Anton 1860–1904	16
Tolstoj, Leo 1828–1910	11
Turgenjev, Ivan 1818–1883	6
Dansk och norsk litteratur	
Andersen, H.C.[a] 1805–1875	1
Hamsun, Knut 1859–1952	5
Holberg, Ludvig 1684–1754	2
Ibsen, Henrik 1828–1906	1
Kielland, Alexander L. 1849–1906	1
Kierkegaard, Søren 1813–1855	5
Övrig litteratur	
Sienkiewicz, Henrik (polack) 1846–1916	1

[a] Dessutom 16 volymer klassificerade som barn- och ungdomslitteratur.

Tabell 13.5 Utländska klassiker vilkas skönlitterära produktion saknas i lagerhållningen 1971.

Källor och urvalsram: Bokförlagens gemensamma lagerkatalog, 1971 (upptagande förlagsartiklar tillgängliga den 31 mars 1971).
Litteraturhandboken, 4 omarb uppl, 1971.

Författare
Antiken
Aisopos[a] 500-talet f Kr
Anakreon 500-talet f Kr
Aristoteles 384–322 f Kr
Hesiodos 700-talet f Kr
Juvenalis o 60–140 e Kr
Livius 59 f Kr–17 e Kr
Lucretius o 96–55 f Kr
Lukianos o 120–180 e Kr
Martialis o 40–104 e Kr
Menandros 342–291 f Kr
Pindaros 520–442 f Kr
Propertius o 50–15 f Kr
Sapfo 600-talet f Kr
Terentius o 185–159 f Kr
Theokritos o 305–250 f Kr
Tibullus o 55–19 f Kr
Xenofon o 430–355 f Kr
Medeltiden
Adam de la Halle o 1250–1288
Hartmann von Aue o 1170–1215
Jean de Meung o 1240–1305
Joinville, Jean de 1225–1317
Marie de France 1100-talet

[a] 2 volymer klassificerade som barn- och ungdomslitteratur finns i lager.

Författare

Saxo Grammaticus
  början 1200-talet
Walther von der Vogelweide
  o 1170–1230

Italiensk litteratur
d'Annunzio, Gabriele
  1863–1938
Aretino, Pietro
  1492–1556
Ariosto, Ludovico
  1474–1533
Bandello, Matteo
  1485–1561
Carducci, Giosuè
  1835–1907
Frogazzaro, Antonio
  1842–1911
Manzoni, Alessandro
  1785–1873
Lorenzo de Medici
  1449–1492
Michelangelo Buonarroti
  1475–1564
Pellico, Silvio
  1789–1854
Petrarca, Francesco
  1304–1374
Tasso, Torquato
  1544–1595

Spansk och portugisisk litteratur
Calderón de la Barca, Pedro
  1600–1681
Camões, Luis de
  1524–1580
Góngora, Luis de
  1561–1627
Gracián, Baltasar
  1601–1658
Pérez Galdós, Benito
  1843–1920
Téllez, Gabriel (Tirso de Molina)
  1571–1648
Teresa de Jesús (Den heliga Teresa)
  1515–1582
Unamuno, Miguel de
  1864–1936

Fransk litteratur
Amiel, Henri Frédéric
  1821–1881
Barrès, Maurice
  1862–1923
Beaumarchais, P.-A. Caron de
  1732–1799
Bergson, Henri
  1859–1941
Bourget, Paul
  1852–1935
Chateaubriand, F.-R. de
  1768–1848

Författare

Chénier, André de
  1762–1794
Constant, Benjamin
  1767–1830
Corneille, Pierre
  1606–1684
Gautier, Théophile
  1811–1872
Goncourt, Edmond & Jules de
  1822–1896, 1830–1870
Huysmans, Joris-Karl
  1848–1907
La Fayette, Marie M. de
  1634–1695
Lamartine, Alphonse de Prat de
  1790–1869
Le Sage, Alain René
  1668–1747
Maeterlinck, Maurice
  1862–1949
Mallarmé, Stéphane
  1842–1898
Margareta av Navarra
  1492–1549
Marivaux, Pierre de
  1688–1763
Montesquieu, Charles de Secondat de
  1689–1755
Moréas, Jean
  1856–1910
Nerval, Gérard de
  1808–1855
Perrault, Charles[a]
  1628–1703
Racine, Jean
  1638–1699
Renan, Ernest
  1823–1892
Rétif de la Bretonne, Nicolas
  1734–1806
Ronsard, Pierre de
  1524–1585
Sainte-Beuve, Charles Augustin
  1804–1869
Sand, George
  1804–1876
Sévigné, Marie de R.C. de
  1626–1696
Staël von Holstein, Germaine
(Madame de Staël)
  1766–1817
Sue, Eugène
  1804–1857
Taine, Hippolyte
  1828–1893
Verhaeren, Émile
  1855–1916
Verlaine, Paul
  1844–1896
Vigny, Alfred de
  1797–1863

[a] 1 volym klassificerad som barn- och ungdomslitteratur finns i lager.

Författare
Villon, François o 1431–1463
Engelsk litteratur
Borrow, George 1803–1881
Bridges, Robert 1844–1930
Browning, Elizabeth Barrett 1806–1861
Browning, Robert 1812–1889
Burns, Robert 1759–1796
Byron, George Gordon 1788–1824
Cain, Hall 1853–1931
Coleridge, Samuel Taylor 1772–1834
De Quincey, Thomas 1785–1859
Donne, John 1572–1631
Dryden, John 1631–1700
Eliot, George 1819–1880
Glyn, Elinor 1864–1943
Gray, Thomas 1716–1771
Housman, A.E. 1859–1936
Johnson, Samuel 1709–1784
Jonson, Ben 1573–1637
Keats, John 1795–1821
Marlowe, Christopher 1564–1593
Marryat, Frederick[a] 1792–1848
Meredith, George 1828–1909
Milton, John 1608–1674
Moore, Thomas 1779–1852
Pope, Alexander 1688–1744
Rossetti, Christina 1830–1894
Rossetti, Dante Gabriel 1828–1882
Shelley, Percy Bysshe 1792–1822
Swinburne, Charles 1837–1909

Författare
Tennyson, Alfred 1809–1892
Trollope, Anthony 1815–1882
Wordsworth, William 1770–1850
Yeats, William Butler 1865–1939
Amerikansk litteratur
Beecher Stowe, Harriet[b] 1811–1896
Cooper, James Fenimore[c] 1789–1851
Dickinson, Emily 1830–1886
Emerson, Ralph Waldo 1803–1882
Henry, O. (eg William Sydney Porter) 1862–1910
Longfellow, Henry Wadsworth 1807–1882
Melville, Herman 1819–1891
Santayana, George 1863–1952
Wharton, Edith 1862–1937
Whitman, Walt 1819–1892
Tyskspråkig litteratur
Arnim, Achim von 1781–1831
Chamisso, Adalbert von 1781–1838
Dehmel, Richard 1863–1920
Eichendorff, Joseph von 1788–1857
Fontane, Theodor 1819–1898
Frenssen, Gustav 1863–1945
Freytag, Gustav 1816–1895
Gotthelf, Jeremias 1797–1854
Grimm, Jacob & Wilhelm[d] 1785–1863, 1786–1859
Grimmelshausen, H.J.C. von[e] o 1625–1676
Hebbel, Friedrich 1813–1863
Heyse, Paul 1830–1914
Jean Paul (eg Jean Paul Richter) 1763–1825
Keyserling, Eduard von 1855–1918
Klopstock, Friedrich Gottlieb 1724–1803

[a] 3 volymer klassificerade som barn- och ungdomslitteratur finns i lager.

[b] 4 volymer klassificerade som barn- och ungdomslitteratur finns i lager.

[c] 6 volymer klassificerade som barn- och ungdomslitteratur finns i lager.

[d] 7 volymer klassificerade som barn- och ungdomslitteratur finns i lager.

[e] 1 volym klassificerad som barn- och ungdomslitteratur finns i lager.

Författare

Lenau, Nikolaus
1802–1850
Lessing, Gotthold Ephraim
1729–1781
Liliencron, Detlev von
1844–1909
Meyer, Conrad Ferdinand
1825–1898
Mörike, Eduard
1804–1875
Novalis (eg Fr. von Hardenberg)
1772–1801
Platen-Hallermund, August von
1796–1835
Rückert, Friedrich
1788–1866
Sachs, Hans
1494–1576
Spitteler, Carl
1845–1924
Sudermann, Hermann
1857–1928
Tieck, Ludwig
1773–1853
Uhland, Ludwig
1787–1862
Wagner, Richard
1813–1883
Wedekind, Frank
1864–1918
Wieland, Martin Christoph
1733–1813

Rysk litteratur
Garsjin, Vsevolod
1855–1888
Merezjkovskij, Dimitrij
1865–1941
Ostrovskij, Aleksander
1823–1886
Saltykov, Michail
1826–1889
Serafimovitj, Aleksander
1863–1949

Dansk och norsk litteratur
Aarestrup, Emil
1800–1856
Baggesen, Jens
1764–1826
Bang, Herman
1857–1912
Bjørnson, Bjørnstjerne
1832–1910
Blicher, Steen Steensen
1782–1848
Brandes, Edvard
1847–1931
Brandes, Georg
1842–1927
Claussen, Sophus
1865–1931

Författare

Drachmann, Holger
1846–1908
Ewald, Johannes
1743–1781
Garborg, Arne
1851–1924
Gjellerup, Karl
1857–1919
Goldschmidt, Meir A.
1819–1887
Grundtvig, N.F.S.
1783–1872
Hauch, Carsten
1790–1872
Heiberg, Gunnar
1857–1929
Heiberg, Johan Ludvig
1791–1860
Holstein, Ludvig
1864–1943
Ingeman, B.S.
1789–1862
Jacobsen, J.P.
1847–1885
Jørgensen, Johannes[a]
1866–1956
Kinch, Hans E(rnst)
1865–1926
Lie, Jonas
1833–1908
Michaëlis, Sophus
1865–1932
Obstfelder, Sigbjørn[b]
1866–1900
Oehlenschläger, Adam
1779–1850
Paludan-Müller, Frederik
1809–1876
Pontoppidan, Henrik
1857–1943
Schack, Hans Egede
1820–1859
Skjoldborg, Johan
1861–1936
Skram, Amalie
1846–1905
Welhaven, Johan Sebastian
1807–1873
Wergeland, Henrik
1808–1845
Wessel, Johan Herman
1742–1785
Winther, Christian
1796–1876

Finsk litteratur
Aho, Juhani
1861–1921
Canth, Minna
1844–1897

[a] Medtages trots födelseår 1866; J:s generationstillhörighet till nittiotalsgruppen motiverar detta.

[b] Medtages trots födelseår 1866; O:s generationstillhörighet till nittiotalsgruppen motiverar detta.

Författare	Författare
Järnefelt, Arvid 1861–1932	Mickiewicz, Adam (polack) 1798–1855
Kivi, Aleksis 1834–1872	Multatuli (eg E. Douwes Dekker, holl) 1820–1887
Övrig litteratur	Tagore, Rabindranath (indier) 1861–1941
Kavafis, Konstantinos (grek) 1863–1933	Zeromski, Stefan (polack) 1864–1925

Tabell 13.6 Lagerhållning 1971 av svenska översättningar av utländska författare födda 1866–1920.

Källor och urvalsramar: Bokförlagens gemensamma lagerkatalog, 1971 (upptagande förlagsartiklar tillgängliga den 31 mars 1971).
Epoker och diktare, del 2, 1972.
Litteraturhandboken, 4 omarb uppl, 1971.
Västerlandets litteraturhistoria, del 2, 2 uppl, 1966.

Författare	Antal volymer
Italiensk litteratur	
Alvaro, Corrado 1895–1956	3
Bacchelli, Riccardo f 1891	1
Montale, Eugenio f 1896	2
Moravia, Alberto f 1907	8
Quasimodo, Salvatore 1901–1968	1
Ungaretti, Giuseppe 1888–1970	1
Spansk, portugisisk och latinamerikansk litteratur	
Amado, Jorge f 1912	3
Asturias, Miguel Angel f 1899	8
Borges, Jorge Luis f 1899	1
Carpentier, Alejo f 1904	2
García Lorca, Federico 1898–1936	2
Jiménez, Juan Ramón 1881–1958	2
Machado, Antonio 1875–1939	1
Neruda, Pablo f 1904	6
Fransk litteratur	
Adamov, Arthur 1908–1970	1
Apollinaire, Guillaume 1880–1918	1
Beckett, Samuel f 1906	21
Bernanos, Georges 1888–1948	1
Breton, André 1896–1966	1
Camus, Albert 1913–1960	5
Cendrars, Blaise 1887–1961	2
Gide, André 1869–1951	5
Malraux, André f 1901	4
Mauriac, François 1885–1970	3
Michaux, Henri f 1899	1
Proust, Marcel 1871–1922	5
Sarraute, Nathalie 1902	1
Sartre, Jean-Paul f 1905	5
Simon, Claude f 1913	7
Engelsk litteratur	
Auden, W.H. f 1907	3
Bennett, Arnold 1867–1931	2
Chesterton. G.K. 1874–1936	3
Durrell, Lawrence 1912–	8

Författare	Antal volymer
Eliot, T.S. 1888–1965	2
Forster, E.M. 1879–1970	1
Galsworthy, John 1867–1933	3
Golding, William f 1911	3
Greene, Graham f 1904	9
Huxley, Aldous 1894–1963	4
Joyce, James 1882–1941	3
Lawrence, D.H. 1885–1930	3
Lessing, Doris f 1919	9
Mansfield, Katherine 1888–1923	2
Murdoch, Iris f 1919	7
Orwell, George 1903–1950	3
Russell, Bertrand 1872–1970	7
Thomas, Dylan 1914–1953	1
Wells, H.G. 1866–1946	3
Woolf, Virginia 1882–1941	1
Amerikansk litteratur	
Bellow, Saul f 1915	3
Cather, Willa 1876–1947	1
Faulkner, William 1897–1962	3
Hemingway, Ernest 1898–1961	16
Lewis, Sinclair 1885–1951	3
London, Jack 1876–1916	19
Masters, Edgar Lee 1869–1950	1
Miller, Henry f 1891	3
O'Neill, Eugene 1888–1953	1
Pound, Ezra f 1885	4
Sinclair, Upton 1878–1968	1
Steinbeck, John 1902–1968	18
Wright, Richard 1908–1960	1

Författare	Antal volymer
Tyskspråkig litteratur	
Brecht, Bertolt 1898–1956	8
Broch, Hermann 1886–1951	1
Böll, Heinrich f 1917	4
Hesse, Hermann 1877–1962	7
Hofmannsthal, Hugo von 1874–1929	1
Kafka, Franz 1883–1924	7
Mann, Thomas 1875–1955	7
Morgenstern, Christian 1871–1914	1
Musil, Robert 1880–1942	3
Rilke, Rainer Maria 1875–1926	1
Schmidt, Arno f 1914	2
Trakl, Georg 1887–1914	1
Weiss, Peter f 1916	16
Werfel, Franz 1890–1945	1
Rysk litteratur	
Gorkij, Maxim 1868–1936	12
Jesenin, Sergej 1895–1925	1
Majakovskij, Vladimir 1893–1930	2
Pasternak, Boris 1890–1960	3
Paustovskij, Konstantin 1892–1968	4
Sjolochov, Michail f 1905	2
Solzjenitsyn, Alexander f 1918	10
Dansk litteratur	
Blixen, Karen 1885–1962	2
Dam, Albert f 1880	1
Hansen, Martin A. 1909–1955	1
Heinesen, William f 1900	2
Jensen, Johannes V. 1873–1950	1
Kirk, Hans 1898–1962	3
Nexö, Martin Andersen 1869–1954	1

Författare	Antal volymer
Schade, Jens August f 1903	1
Norsk litteratur	
Borgen, Johan f 1902	1
Grieg, Nordahl 1902–1943	1
Sandel, Cora f 1880	9
Sandemose, Aksel 1899–1965	7
Undset, Sigrid 1882–1949	1
Vesaas, Tarjei 1897–1970	8
Isländsk litteratur	
Gunnarsson, Gunnar f 1889	1
Laxness, Halldór f 1902	6

Författare	Antal volymer
Finsk litteratur	
Linna, Väinö f 1920	4
Övrig litteratur	
Andrić, Ivo (jugoslav) f 1892	1
Čapek, Karel (tjeck) 1890–1938	1
Gombrowicz, Witold (polack) 1904–1969	3
Kazantzakis, Niko (grek) 1885–1957	1
Seferis, Georgios (grek) f 1900	1
Vestdijk, Simon (holl) f 1898	1
White, Patrick (aust) f 1912	4

Tabell 13.7 Utländska författare födda 1866–1920 vilkas skönlitterära produktion saknas i lagerhållningen 1971.

Källor och urvalsramar: Bokförlagens gemensamma lagerkatalog, 1971 (upptagande förlagsartiklar tillgängliga den 31 mars 1971).
Epoker och diktare, del 2, 1972.
Litteraturhandboken, 4 omarb uppl, 1971.
Västerlandets litteraturhistoria, del 2, 2 uppl, 1966.

Författare
Italiensk litteratur
Bontempelli, Massimo 1878–1960
Marinetti, Filippo Tommaso 1876–1944
Papini, Giovanni 1881–1956
Pavese, Cesare 1908–1950
Pirandello, Luigi 1867–1936
Pratolini, Vasco f 1913
Silone, Ignazio f 1900
Vittorini, Elio 1908–1966
Spansk, portugisisk och latinamerikansk litteratur
Alberti, Rafael f 1902

Författare
Baroja, Pío 1872–1956
Drummond de Andrade, Carlos f 1902
Gallegos, Rómulo 1884–1969
Lima, Jorge de 1893–1953
Pessoa, Fernando 1888–1935
Valle-Inclán, Ramón del 1868–1936
Vallejo, César 1892–1938
Fransk litteratur
Anouilh, Jean f 1910
Aragon, Louis f 1897
Barbusse, Henri 1873–1935

Författare

Céline, Louis-Ferdinand[a]
1894–1961
Claudel, Paul
1868–1955
Cocteau, Jean
1889–1963
Duhamel, Georges
1884–1966
Éluard, Paul
1895–1952
Genet, Jean
f 1910
Giono, Jean
f 1895
Giraudoux, Jean
1882–1944
Ionesco, Eugène
f 1912
Larbaud, Valéry
1881–1957
Martin du Gard, Roger
1881–1958
Perse, Saint-John
f 1887
Rolland, Romain
1866–1944
Romains, Jules
1885–1972
Tzara, Tristan
1896–1963
Valéry, Paul
1871–1945

Engelsk litteratur
O'Casey, Sean
1884–1964

Amerikansk litteratur
Anderson, Maxwell
1888–1959
Anderson, Sherwood
1876–1941
Cozzens, James Gould
f 1903
Dos Passos, John
1896–1970
Dreiser, Theodore
1871–1945
Fitzgerald, F. Scott
1896–1940
Miller, Arthur
f 1915
Sandburg, Carl
1878–1967
Stevens, Wallace
1877–1955
Williams, Tennessee
f 1914
Wolfe, Thomas
1900–1938

Författare

Tyskspråkig litteratur
Benn, Gottfried
1886–1956
Döblin, Alfred
1878–1957
George, Stefan
1868–1933
Jünger, Ernst
f 1895
Kaiser, Georg
1878–1945
Lasker-Schüler, Else
1869–1945
Mann, Heinrich
1871–1950
Spengler, Oswald
1880–1936
Toller, Ernst
1893–1939
Wassermann, Jakob
1873–1934

Rysk litteratur
Blok, Alexander
1880–1921
Ehrenburg, Ilja
1891–1967

Dansk litteratur
Aakjær, Jeppe
1866–1930
Abell, Kjeld
1901–1961
Branner, H.C.
1903–1966
la Cour, Paul
1902–1956
Gelsted, Otto
1888–1968
Kristensen, Tom
f 1893
Munk, Kaj
1898–1944
Paludan, Jacob
f 1896
Petersen, Nis
1897–1943
Soya
f 1896

Norsk litteratur
Aukrust, Olav
1883–1929
Bull, Olaf
1883–1933
Christiansen, Sigurd
1891–1947
Duun, Olav
1876–1939
Falkberget, Johan
1879–1967

[a] En uppmärksammad utgåva (av Célines Resa till nattens ände) utgiven efter undersökningstillfället.

Författare

Hoel, Sigurd
1890–1960
Krog, Helge
1889–1962
Uppdal, Kristofer
1878–1961
Wildenvey, Herman
1886–1959
Ørjasæter, Tore
1886–1968
Øverland, Arnulf
1889–1968

Författare

Finsk litteratur
Hellaakoski, Aaro
1893–1952
Leino, Eino
1878–1926
Sillanpää, F.E.
1888–1964

Övrig litteratur
Krleža, Miroslav (jugoslav)
f 1893

Bilaga till kapitel 14

14.1 *Statistiska uppgifter angående böcker och artiklar om Latinamerika 1959–1971.*

	Böcker och broschyrer[a]	Tidskrifts-artiklar
Latinamerika	163	207
Regioner och länder	292	620
Skönlitteratur och litteraturhist	90	67
Totalt	545	894

[a]Inkl nyupplagor samt essäer i samlingsverk.

Fördelning efter utgivningsår. Böcker och broschyrer.

	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971
Latinamerika	*6*	*6*	*4*	*6*	*9*	*7*	*12*	*10*	*11*	*17*	*33*	*23*	*19*
Därav:													
Nya uppl	1			1	1	1	4	1	2	2	2	2	2
Översättn	1		1	2	1	3	5	1	5	5	16	7	5
Del av större arbeten	3		2	3	5	4	7	1	5	7	10	10	7
Regioner och länder	*17*	*12*	*9*	*19*	*18*	*14*	*15*	*17*	*22*	*44*	*32*	*37*	*36*
Därav:													
Nya uppl	3	2		2		1	2	1	1	2	4	2	1
Översättn	8	2	4	5	5	3	2	3	3	9	13	20	11
Del av större arbeten	2		3		1	1	1	2		2	6	9	8
Skönlitt och litt hist	*3*	*8*	*8*	*5*	*7*	*4*	*6*	*8*	*5*	*7*	*9*	*8*	*12*
Undervisn-material	2		3	1	3	2	2	3	1	2	4	7	2
Totalt	26	26	21	30	34	25	33	35	38	68	74	68	67
Index	100	100	81	116	131	96	127	135	146	254	285	254	250
Total svensk bokutgivn	5 959	5 885	5 991	6 084	6 259	7 304	7 400	7 450	8 007	8 209	8 210	8 481	8 423
Index	100	99	101	102	105	123	124	125	134	139	139	142	141

Fördelning efter utgivningsår. Tidskriftsartiklar[a].

	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971
Latinamerika	11	9	12	7	12	9	13	17	16	25	35	23	18
Regioner och länder	27	32	38	45	32	30	63	44	34	46	66	88	75
Skönlitteratur och litthist	1	4	2	5	8	1	6	3	12	9	8	2	6
Totalt	39	45	52	57	52	40	82	64	62	80	109	113	99

Fördelning efter länder.

	Böcker	Tidskrifts-artiklar		Böcker	Tidskrifts-artiklar
Mexico	61	57	Sydamerika	39	35
Centralamerika	6	11	Argentina	21	41
Costa Rica	1	2	Bolivia	14	19
El Salvador	1	6	Brasilien	45	80
Guatemala	9	30	Chile	8	32
Honduras	1	1	Colombia	18	36
Brittiska Honduras	0	1	Ecuador	19	17
Nicaragua	4	1	Falklandsöarna	1	4
Västindien	8	8	Guayana	8	4
Små Antillerna	3	20	Paraguay	5	5
Kuba	52	99	Peru	23	47
Domin Republiken	7	4	Uruguay	7	7
Haiti	1	6	Venezuela	14	12
Jamaica	1	6	Svenskar i Latinamerika	16	15
Puerto Rico	0	4			
Panamá	7	0	Totalt	401[b]	627[b]

Fördelning efter ämne.

	Latinamerika		Regioner och länder	
	Böcker	Tidskrifts-artiklar	Böcker	Tidskrifts-artiklar
Allmänt	28	15	54	18
Arkeologi och etnografi	11	12	29	80
Historia	23	22	20	17
Geografi	17	0	62	43
Politik	38	70	51	178
Ekonomiska förhållanden	28	54	14	73
Sociala förhållanden	8	42	38	89
Kulturella förhållanden	4	9	17	83
Övrigt	20	5	17	14
Svenskar i Latinamerika	0	0	17	16

[a] Fr o m 1968 gäller ändrade urvalsprinciper, som medfört något större täckning av artikelmaterialet.

[b] Några publikationer har redovisats på två eller flera länder.

14.2 *Tillgång till utländsk orginallitteratur om Latinamerika i Sverige*

De vetenskapliga centralbibliotekens utländska accession rörande Latinamerika har alltid varit mycket begränsad och ofta godtycklig. Folkbiblioteken har endast på sistone börjat införskaffa enstaka arbeten på engelska om denna värdsdel. Ett första specialbibliotek om Latinamerika bildades när *Ibero-amerikanska institutionen* i Göteborg grundats 1939. Dess bibliotek uppgår f n till nära 30 000 volymer. Huvudparten utgörs av skönlitteratur, språkvetenskap och övriga humaniora. Institutionens nuvarande adress är *Lundgrensgatan 7, 412 56 Göteborg.* 1951 inrättades i Stockholm Ibero-amerikanska biblioteket och institutet vid Handelshögskolan. Detta instituts bibliotek kom att särskilt förvärva samhällsvetenskaplig och historisk litteratur. Institutionen förstatligades och omorganiserades 1969. Den gjordes till central instans för dokumentation och forskning om Latinamerika. 1970 fick den namnet *Latinamerikainstitutet i Stockholm: Odengatan 61, Fack, 102 30 Stockholm 6.* Bibliotekets samlingar uppgår till omkring 25 000 volymer. De båda institutionerna har kopior av varandras kortregister. Detta står i samband med att de sedan 1960 tillsammans utgivit en stencilerad nyförvärvslista, *Ibero-Americana,* som på begäran kan erhållas av intresserade institutioner. Fr o m 1971 har denna halvårsskrift utgivits av Stockholmsinstitutet på uppdrag av Nordiska samarbetskommittén för Latinamerika-forskning (NOSALF). Den omfattar alla viktigare offentliga svenska samt vissa norska, danska och finska biblioteks nyförvärv av *samhällsvetenskaplig* litteratur om Latinamerika. Det skulle vara önskvärt att det material som nu utesluts, dvs skönlitteratur och språkvetenskap, redovisades i en parallell accessionslista. Bägge instituten har hittills förvärvat huvudparten av sitt material genom gåvor och bytesförbindelserna med latinamerikanska institutioner. Stockholmsinstitutets litteraturanslag uppgick under budgetåret 1971/72 till 33 000 kr. Båda instituten är öppna för allmänheten och beviljar hemlån, även interurbanlån, som dock bör begäras via lokala bibliotek. De står också till tjänst med bibliografiska upplysningar.

14.3 *Statistisk översikt*

Tabell 1 Översikt över antal titlar om Afrika utgivna i Danmark, Finland, Norge och Sverige under åren 1960–1968.

År	Sverige	Danmark	Norge	Finland	Summa
1960	47	15	28	13	103
1961	50	18	15	12	96
1962	47	18	14	9	87
1963	49	17	14	12	92
1964	42	29	13	10	94
1965	36	27	20	12	95
1966	53	26	22	8	109
1967	52	25	12	5	94
1968	39	23	5	2	69
Summa	415	198	143	83	839

Tabell 2 Översikt över antal titlar om Afrika utgivna i Sverige 1960–1968 och fördelade ämnesvis. (Ämnesindelningen gjord enligt SAB:s i de flesta svenska bibliotek tillämpade klassifikationssystem.)

År	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	U	V	Summa
1960	1		5			1		1 (1)	1		7 (3)		3 (3)	21 (6)	1	1 (1)		5 (1)		47
1961			4 (2)			1		3 (3)	1 (1)		10 (6)	4 (4)	1	15 (5)	1		4	6 (2)		50
1962	1		4		2 (1)		1 (1)	1 (1)			9 (7)	2 (1)	2	12 (4)	3 (2)		1	9 (2)		47
1963		1	8 (1)					1 (1)	1 (1)		6 (3)	2 (2)	1 (1)	12 (4)	6 (3)		1	9 (4)	1	49
1964			4 (1)			1		1	1		3 (2)	1 (1)		19 (3)	5 (3)		3 (1)	4 (2)		42
1965			5 (3)		2	1		2 (2)	1	1 (1)	5 (2)	2 (1)		10 (5)	3 (1)	1	1	2 (1)		36
1966	2		13 (2)	1	1	1			1		4	2		16 (5)	5 (2)		1	6 (1)		53
1967	7		2		3	1		2 (2)			7 (2)	2 (2)	3	10 (1)	7		2	6		52
1968			3	1		1	1	1 (1)			9 (7)		1	7	7 (1)		4 (1)	3	1	39
Summa	11	1	48	2	8	7	2	12	6	1	60	15	11	122	38	2	17	50	2	415

Siffrorna inom parentes anger hur många av titlarna som är översättningar.
Anm: Avd H: Här är endast medtagna titlar av afrikanska författare och ej annan skönlitteratur med motiv från Afrika.
Avd N: Det bör påpekas att t ex en hel del resehandböcker från Kanarieöarna ingår i denna siffra!
Avd O och Q: Här – liksom på övriga tillämpliga avdelningar – har endast medtagits de böcker, som nästan uteslutande behandlar afrikanska förhållanden. Böcker, som mera allmänt behandlar förhållanden i u-länderna och u-landssamarbetet, har ej medtagits, trots att de många gånger ingående informerar om afrikanska förhållanden.
Avd U: Häri ingår bl a en del vetenskapliga avhandlingar, flera av dem skrivna på engelska.
Nya upplagor har medräknats i statistiken.

Tabell 3–5 Översikter över antal titlar om Afrika utgivna i Danmark, Norge och Finland 1960–1968, fördelade ämnesvis.

År	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	U	V	Summa
Danmark																				
1960			1			1			1		1	1		6				4		15
1961			2					1	1		5	2		5	1			1		18
1962	1		2					3			5			5	2					18
1963	1								1		5		1	5	3			1		17
1964	1		3						1		6	3	1	11	1			2		29
1965			1					1			4	1		14	3			3		27
1966			1		1			3			7	1	1	6	4	1		1		26
1967	3		1					1	1		5	1	1	7	3			2		25
1968	1							4	1		3			9	3			1	1	23
Summa	7		11		1	1		13	6		41	9	4	68	20	1		15	1	198
Norge																				
1960	1		4					1			2	1	3	7	1			7	1	28
1961			1					1			3	3	1		2	2	1	1		15
1962		1	1			1					1	3		3	2			2		14
1963	1		3		1			2			1			2	3				1	14
1964			5								3	2		1		1		1		13
1965			3					1			6	5		2	2				1	20
1966	2		3					3			7	3		2	2					22
1967			3					2			2	1			1	1	1	1		12
1968	1													2	2					5
Summa	5	1	23		1	1		10			25	18	4	19	15	4	2	12	3	143
Finland																				
1960												6		3		1		3		13
1961			1								1	2	1	4				3		12
1962								1				1		3		1	1	2		9
1963			1					2	1			2		2				4		12
1964			2								2	2	1	2	1					10
1965											2	3	1	4		1		1		12
1966			1									1	1	4				1		8
1967			1								1			3						5
1968													1	1						2
Summa			6					3	1		6	17	5	26	1	3	1	14		83

14.4 *Publikationer utgivna av Nordiska afrikainstitutet, som finns tillgängliga för distribution.*

Titel	Kategori
Africana i nordiska vetenskapliga bibliotek. Uppsala: Nordiska afrikainstitutet, No 1 1963–. (Stencilerad; offset fr no 20)	AFRIKAI (A)
African Boundary problems. Ed Carl Gösta Widstrand. 202 s Uppsala: Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB 1969. Kr 15:–	(B)
Ahlsén, Bengt, Namibia (Sydvästafrika). 37 s Kart Uppsala: Nordiska afrikainstitutet 1970. Kr 3:50 (Offset)	(C)
Allot, Anthony, Enhetssträvanden i afrikansk lagstiftning. 65 s (Afrikainstitutets skriftserie X.) Stockholm 1969. Kr 7:50	(D)
Benettsson, Holger, Problemet Rhodesia. 64 s (Afrikainstitutets skriftserie VIII.) Stockholm 1966. Kr 6:50	(D)
Berg, Bengt-Åke & Ekström, Tord, Afrikas industrialisering. 97 s (Afrikainstitutets skriftserie VI–VII.) Stockholm 1966. Kr 9:00	(D)
Bernander, Elisabeth, Swahili. 2 uppl AB Svenska Bokförlaget, Stockholm 1969. 80 s Kr 14:50	(E)

Bjerén, Gunilla, Makelle Elementary School Dropout 1967. 80 s Kart (Research Report No 5.) Uppsala: Nordiska afrikainstitutet 1969. (Stencilerad) (A)

Bulletin. (Franskspråkig verksamhetsberättelse) Uppsala: Nordiska afrikainstitutet, No 1 1963–. (Stencilerad) (A)

Gustavsson, Rolf, Tre västafrikanska socialismer. 36 s Kart Uppsala: Nordiska afrikainstitutet 1970. Kr 3:50 (Offset) (C)

Hydén Göran, Kenya – en politisk översikt. 62 s (Afrikainstitutets skriftserie XIV.) Stockholm 1969. Kr 7:50 (D)

Hydén, Göran & Saul, John S, Kooperation i Östafrika, Två uppsatser. 55 s Uppsala: Nordiska afrikainstitutet 1970. Kr 3:50 (Offset) (C)

Hydén, Göran, Tanzania – vision och verklighet. 56 s (Afrikainstitutets skriftserie XI.) Sthlm 1969. Kr 7:50 (D)

Klingelhofer, E L, A Bibliography of Psychological Research and Writings on Africa. 33 s Uppsala: Nordiska afrikainstitutet 1967. (Stencilerad) (A)

Knutsson, Karl Eric, Tekniskt bistånd i traditionella samhällen. 101 s 2 uppl Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB. Uppsala 1968. Kr 10:–. (B)

Les pays scandinaves et L'Afrique. Extrait de la Revue Française d'Etudes Politiques africaines. No 42 50 s Uppsala: Nordiska afrikainstitutet 1969. (Offset) (A)

Library Work in Africa. Ed Anna-Britta Wallenius. 75 s Uppsala: Nordiska afrikainstitutet 1966. (Stencilerad) (A)

Liljefors, Åke, Ekonomiska samarbetssträvanden i Afrika. 40 s (Afrikainstitutets skriftserie IV.) Stockholm 1965. Kr 4:50 (D)

Magnusson, Åke, Moçambique. 38 s Ill Uppsala: Nordiska afrikainstitutet 1969. Kr 3:50 (Offset) (C)

Morris, H F, Some perspectives of East African Legal History, 27 s (Crime in East Africa 3.) Uppsala: Nordiska afrikainstitutet 1970. Kr 6:– (Offset) (C)

Newsletter. (engelskspråkig verksamhetsberättelse) Uppsala: Nordiska afrikainstitutet, No 1 1963–. (Stencilerad) (A)

Nordenstam, Tore, Afrikas universitet. 150 s (Afrikainstitutets skriftserie XIII.) Stockholm 1970. Kr 12:50 (D)

Nordenstam, Tore, Sudanese Ethics. Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB, Uppsala 1968. 239 s Kr 15:– (B)

Nyerere, Julius K, Socialism i Tanzania. 175 s 2 uppl Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB, Uppsala 1969. Kr 10:– (B)

Odén, Bertil, Sudans ekonomi. 16 s. Kart. Uppsala: Nordiska afrikainstitutet 1969. (Stencilerad) (A)

Philip, Kjeld, Den östafrikanska gemenskapen. 61 s (Afrikainstitutets skriftserie XII.) Stockholm 1969. Kr 7:50 (D)

Refugee Problems in Africa. Ed Sven Hamrell. 123 s Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB, Stockholm 1967. Kr 10:– (B)

Rudebeck, Lars, Tunisien. En länderbeskrivning. 34 s Uppsala: Nordiska afrikainstitutet 1967. (Offset) (A)

Soviet Bloc, China and Africa. Ed Sven Hamrell. 173 s Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB, Stockholm 1967. Kr 18:– (B)

Stokke, Olav, Nigeria. An introduction to the Politics, Economy and Social Setting of Modern Nigeria. 142 s. Kart Uppsala: Nordiska afrikainstitutet 1970. Kr 13:50 (Offset) (C)

Söderberg, B, & Widman, R, Kikongo. 73 s AB Svenska Bokförlaget, Stockholm 1966. Kr 19:– (E)

Tanner, R E S, Homicide in Uganda 1964. 136 s (Crime in East Africa 1.) Uppsala: Nordiska afrikainstitutet 1970. Kr 15:– (C)

Tanner, R E S, Three Studies in East African Criminology. 67 s (Crime in East Africa 2.) Uppsala: Nordiska afrikainstitutet 1970. Kr 11:– (Offset) (C)

Utvecklingsproblem i Tredje världen. Fem föredrag. Red Olle Nordberg. 77 s 3 uppl Uppsala: Nordiska afrikainstitutet 1970. Kr 3:25. (offset) (A)

Wästberg, Olle, Angola. 29 s. Kart Ill Uppsala: Nordiska afrikainstitutet 1969. Kr 3:50 (Offset) (C)

Wästberg, Per, The Writer in Modern Africa. 123 s Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB, Uppsala 1968. Kr 15:– (B)

Böcker utgivna av Nordiska afrikainstitutet som är slutsålda.

Callaway, Archibald, Ungdom, utbildning och arbetslöshet i Afrika. (Afrikainstitutets skriftserie III.) 36 s Stockholm 1965. Kr 4:50

Chisiza, Dunduzu, K, Afrikanska utvecklingsproblem. (Afrikainstitutets skriftserie V.) 43 s Stockholm 1965. Kr 4:50

Development and Adult Education in Africa. Ed Carl Gösta Widstrand. 97 s Uppsala: Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB 1965. 7 sh.

Fockstedt, Sven, Afrikansk fackföreningsrörelse. (Afrikainstitutets skriftserie I.) 47 s Stockholm 1964. Kr 4:50

Hultin, Mats, Utbildningssituationen i Östafrika. (Afrikainstitutets skriftserie IX.) 32 s Stockholm 1967. Kr 6:50

Legum, Colin, Panafrikanismen och kommunismen. (Afrikainstitutets skriftserie II.) 31 s Stockholm 1964. Kr 4:50

Stencilböcker som är utgångna från förlaget, Nordiska afrikainsitutet
(Xerox-kopior kan beställas för Kr 1:–/sida.)

Afrikanska utbildningsproblem. Red Olle Nordberg. 47 s Uppsala: Nordiska afrikainstitutet 1967.

Benettsson, Holger, Svensk skolinsats i Rhodesia. 19 s Uppsala: Nordiska afrikainstitutet 1967.

Benettsson, Holger, Östafrikansk verklighetsuppfattning och människosyn. 9 s Uppsala: Nordiska afrikainstitutet 1966.

Carlsson, Gunnar, Benthonic Fauna in African Watercourses with Special Reference to Black Fly Populations. 13 s. (Research Report No 3.) Uppsala: Nordiska afrikainstitutet 1968.

Eldblom, Lars, Land Tenure – Social Organisation and Structure. 18 s. Kart (Research Report No 4.) Uppsala: Nordiska afrikainstitutet 1969.

Etiopien, Kenya, Uganda, Tanzania. Red Sven Hamrell & Carl Gösta Widstrand. 79 s Uppsala: Nordiska afrikainstitutet 1965.

Georgulas, Nick, Tendenser inom Tanzanias fackföreningsrörelse efter 1964. 9 s Uppsala: Nordiska afrikainstitutet 1968.

Gullstrand, Rolf, Settlement Scheme i Kenya – Reformförsök i White Highlands. 25 s. Kart Uppsala: Nordiska afrikainstitutet 1969.

Halkjaer, Eivor, Konflikten mellan norra och södra Sudan. 39 s Uppsala: Nordiska afrikainstitutet 1967.

Helleiner, G K, Handel och bistånd i Tanzania. 13 s Uppsala: Nordiska afrikainstitutet 1968.

Hornwall, Margareta & Rudebeck, Lars, Litteratur om Etiopien, Kenya, Tanzania, Tunisien. 42 s Uppsala: Nordiska afrikainstitutet 1967.

Hultner, Gunnar, ECA. FN:s ekonomiska kommission för Afrika. 16 s Uppsala: Nordiska afrikainstitutet 1966.

Kaunda, K, & Rothberg, R I & de St Jorre, J, Politiska och ekonomiska problem i Zambia. 16 s Uppsala: Nordiska afrikainstitutet 1968.

Kooperation i u-land. Ed Gun-Britt Andersson, 48 s Uppsala: Nordiska afrikainstitutet 1966.

Mazrui, A, & Whiteley, W H, Språkproblem i Östafrika. 25 s Uppsala: Nordiska afrikainstitutet 1967.

Meyer-Heiselberg, R, Notes from Liberated African Department in the Archives at Fourah Bay College, Freetown, Sierra Leone. 61 s (Research Report No 1.) Uppsala: Nordiska afrikainstitutet 1967.

Nord, Erik, Militärkupper i Afrika, 23 s Uppsala: Nordiska afrikainstitutet 1967.

Nyerere, Julius K, Tanzania skall byggas med hängivelse. 15 s Uppsala: Nordiska afrikainstitutet 1967.

Ridaeus, T, & Widstrand, C G, Drontens ö – Mauritius. 8 s Uppsala: Nordiska afrikainstitutet 1968.

Sandberg, B, & Wohlgemuth, L, Kenyas ekonomi och utvecklingsplanering, 35 s Uppsala: Nordiska afrikainstitutet 1967.

Svendsen, Knud Erik, Den politiska och ekonomiska utvecklingen i Tanzania. 7 s Uppsala: Nordiska afrikainstitutet 1966.

Tevoedjre, Albert, Africa and International Cooperation – ILO in

Africa. 11 s Uppsala: Nordiska afrikainstitutet 1966.
Widstrand, Carl Gösta, Familjeplanering – en selektiv litteraturförteckning. 7 s Uppsala: Nordiska afrikainstitutet 1966.
Wohlgemuth, Lennart, Etiopiens ekonomi, 29 s Uppsala: Nordiska afrikainstitutet 1967.
Wohlgemuth, L, & Engellau, P, Tanzanias ekonomi och planering, 30 s Uppsala: Nordiska afrikainstitutet 1968.
Ziegler, Jean, Kriget i Sudan. 10 s Uppsala: Nordiska afrikainstitutet 1967.
Östberg, Wilhelm, Botswana och Sydafrika 32 s Uppsala: Nordiska afrikainstitutet 1966.

Tillägg till publikationslistan:

Cervenka, Z, Republic of Botswana. A brief outline of its geographical setting, history, economy and policies. 35 s Uppsala: Nordiska afrikainstitutet 1970. (Stencilerad) (A)
Co-operatives and Rural Development in East Africa. Ed Carl Gösta Widstrand, 271 s Uppsala: Nordiska afrikainstitutet 1970. Kr 35:50 (C)
Khama, Serētsē, Botswana – a Developing Democracy in Southern Africa. 17 s Uppsala: Nordiska afrikainstitutet 1970. (Stencilerad) (A)
Nyström, Kjell, Tanzania. En länderbeskrivning. 42 s Uppsala: Nordiska afrikainstitutet och Stockholm: SIDA 1970. (Offset) (A)
Stokke, Olav, Integration and Disintegration: the Case of the Nigerian Federation up to June 1967. 32 s Uppsala: Nordiska afrikainstitutet 1970. (Stencilerad) (A)
Vigne, Randholph, Transkei – en sydafrikansk tragedi. Innes, Duncan, Vårt land – vårt ansvar. Två uppsatser om Sydafrika. 63 s Uppsala: Nordiska afrikainstitutet 1970. Kr 8:25. (Offset) (C)
Tanner, R E S, The Witch Murders in Sukumaland – a Sociological Commentary. 41 s (Crime in East Africa:4.) Uppsala: Nordiska afrikainstitutet 1970. Kr 8:25. (Offset) (C)

Förklaring till kategoriindelning (A, B, C, D, E)

(A) Titlarna rekvireras: Nordiska afrikainstitutet, Box 345, 751 06 UPPSALA

(B) Titlarna rekvireras:
(C) Titlarna rekvireras:
(D) Titlarna rekvireras:
(E) Titlarna rekvireras:
} Bokhandeln

A Summary

The directives given to the Literary Commission request the experts to consider and propose measures to promote consumption, distribution and production in the literary field. To be able to adopt a position on these questions, the Commission has considered itself obliged to acquire a picture of how far "the existing terms for the production and dissemination of books meet requirements in respect of qualified information and literary benefit".

Having started the study, the Commission soon noticed that the book sector to a surprising extent lacks even elementary statistics on its own activities. This perhaps applies particularly to statistics of an economic nature, but it is true also of questions relating to the field of literary research. These shortcomings have also been criticised in public discussion in recent years.

The present publication reports the results of the Literary Commission's studies of the sector. Chapters 1–4 deal with the structure and profitability of publishing and the book trade. Chapter 5 reports regional differences in sales by the specialised book trade, making comparisons with the Swedish Press Bureau and the public libraries. The role played by technical costs for the price of books is discussed in Chapter 6. Chapter 7 reports the development of prices for different categories of book. Chapters 8–12 contain a detailed account of publication in – above all – the last decade, both totally and within certain categories. Future tendencies are also discussed. The availability of Swedish and foreign classics in discussed in Chapter 13. Chapter 14 deals with the publication of literature on certain foreign conditions; Chapter 15 is concerned with the problems of translation. Chapter 16 reports a study on book reviews. Certain data on the world production of books are given in Chapter 17, while Chapter 18 deals with certain problems relating to the production and distribution of books in the Soviet Union and Eastern European countries.

The publication is included in the overall programme of inquiry drafted by the Commission. This programme includes also the Commission's already published studies on reading habits (SOU 1972:20) and libraries (SOU 1972:61).

It is the hope of the Commission that these studies may serve as a meaningful basis for future discussion on the conditions under which books are published and distributed in this country, at the same time as it stimulates continued and wider research on these questions.

1 *The structure of the book publishing sector*

The purpose of the study is to give a picture of the structure of Swedish publishing. This is done primarily by an account of the scale of publishing and sales, and of how these figures are distributed between different categories of literature and different publishing houses.

1.1 Scale of the study, and collection of information

The information acquired, which was collected from publishers by written questionnaires in 1970 and 1971, relates primarily to the business year 1970, but in some cases also to 1966 or 1969. The publishers covered include all members of the Swedish Publishers' Association and the Swedish Christian Publishers' Association.

The account is based on information from over 100 publishing houses. Non-response is negligible, so that the study can be said to cover all Swedish publishing intended for the public market.

The turnover figures given in the following relate in the great majority of cases not to the consumer value but to the publishers' net sales value, i.e. the consumer value minus retailers' discount. On the other hand, direct sales by the publishers are given at consumer value. All figures are exclusive of purchase tax.

1.2 The major publishers

This section briefly presents the major publishing houses within and outside the Swedish Publishers' Association.

The account deals mainly with ownership, publishing policy, and turnover.

1.3 Book sales

Total book sales

In 1966, total book sales by the publishers studied amounted to SKr. 367 million. The corresponding figure for 1970 was SKr. 511 million. Sales have thus increased by SKr. 144 million, or just under 40 percent (at current prices).

During this period, the increase in sales was particularly marked among the publishers outside the Association; these increased their share of the market from 15 to 20 percent. Among members of the Swedish Publishers' Association, the sales increase related mainly to teaching books.

The eight largest publishing houses in Sweden are Läromedelsförlagen,

Bonniers, Almqvist & Wiksell, Natur o. Kultur, Utbildningsförlaget Liber, Det Bästa, Norstedt and Gleerups.

With one exception, the same firms were among the 16 largest in 1966 and 1970, even if their internal ranking was in some cases different. It is mainly the publishers producing teaching books that have claimed a larger share of the market.

Compared with 1966, the market shares of the major houses have fallen. The four largest publishers claimed in 1966 50 percent of the market, as compared with 44 percent in 1970; the eight largest claimed 64 percent as against 60 percent in 1970.

Over half the publishers studied have a turnover of less than SKr. 1 million. These publishers answered for less than 5 percent of the publishers' total book sales.

If book sales are distributed by category of owner, the Esselte Group including Norstedt and Läromedelsförlagen, the Bonnier Group, and the Almqvist & Wiksell Group answered together for 47.6 percent of the publishers' book sales in 1970. The publically owned publishers – Utbildningsförlaget including Gleerup, Beckmans Bokförlag and Svenska Reproduktions AB – covered 8.2 percent of the market. The twelve publishing houses that are run by or associated to religious communities answered for 3.4 percent. Those owned by voluntary movements – comprising Rabén & Sjögren, Tiden/Fib, Prisma, Brevskolan and LT:s Förlag – had 8.2 percent of the market. Other publishers answered for 33.0 percent of the book sales reported in 1970.

Sales of teaching books

Since 1966, publishers' sales of teaching books have increased from SKr. 102 to 183 million, i.e. by SKr. 81 million or 79 percent. Thanks to this strong expansion, this category has increased its share of book sales from 29 percent 1966 to 36 percent 1970. A comparison with a previous SPK study[1] suggests that sales of teaching books have almost quadrupled since 1961 (current prices).

The largest publishing house on the teaching books market is Läromedelsförlagen, which in 1970 claimed over 40 percent of the market. The four largest publishers – Läromedelsförlagen, Almqvist & Wiksell, Natur o. Kultur, and Gleerups Förlag – claimed three quarters of the market in that year. With the acquisition by Utbildningsförlaget of Gleerups Förlag with subsidiary, the production of teaching books has become further concentrated to a few houses.

The greater part of sales of teaching books (72 percent) in 1970 went to the book trade, while direct sales to schools answered for 15 percent.

Sales of general literature

Publishers' total sales of general literature, i.e. other literature than teaching books, amounted in 1970 to SKr. 328 million, which is an increase from 1966 by SKr. 63 million or 24 percent. The greater part of this increase (SKr. 41 million) related to publishers outside the Swedish

[1] SPK – the Swedish Price and Cartel Board.

Publishers' Association.

Bonniers Förlag answers for the highest sales of general literature, claiming in 1970 a market share of approx. 20 percent. Bonniers were followed by Almqvist & Wiksell, Det Bästa, Norstedt, B Wahlström, Rabén & Sjögren, K G Bertmark and Tiden/FiB. Reckoning in total turnover of general literature in 1970:

the four largest publishers claimed 38 percent
the eight largest publishers claimed 55 percent
the sixteen largest publishers claimed 73 percent.

During the period 1966–70, the larger publishers have faced increasing competition, and lost part of the market – contrary to development on the teaching books market. The eight largest publishers – which, with one exception, were the same 1966 and 1970 – thus claimed 63 percent of the market in 1966 and 55 percent in 1970.

Since 1966, sales of general literature have undergone considerable changes. The most marked of these is a decline – both absolute and relative – in sales of reference books and similar "larger works". Also, sales of fiction in the ordinary form of publication have lost ground on the market. An increased share of the market can be noted, on the other hand, for non-fiction, pocketbooks[1], and cheap bound editions.

Fiction. Since 1966, sales of fiction in the ordinary published form have increased from SKr. 40.5 million to 42.9 million in 1970, or by 6 percent. 35 publishers reported such sales, and the big publishing houses in the Swedish Publishers' Association were here dominant. Bonniers, Norstedts, Wahlström & Widstrand, and Almqvist & Wiksell thus answered for 60 percent of the market.

In 1970, fiction in pocketbook form and cheap bound editions was also sold to figures of SKr. 23 and 56 million respectively; total sales of fiction in that year thus amounted to SKr. 122 million.

Books for children and young people. Sales of books for children and young people increased during the period from just under SKr. 22 million to just over 28 million, or by 30 percent. Of the 25 publishers reporting publication of such literature in 1970, 4 houses (Rabén & Sjögren, B. Wahlström, Bonniers and Tiden/FiB) answered for 72 percent of sales. There is thus a considerable degree of concentration on the children's book market.

Non-fiction. Since 1966, sales of non-fiction in the ordinary published form have increased from SKr. 49 million to 70 million, corresponding to an increase by 42 percent. This sharp increase in turnover means that such literature has come to claim an increasing share of the market, just over 21 percent by 1970.

The publication of non-fiction is spread over a full 58 publishers. The largest of these are Norstedt, Bonniers, Forum, ICA-Förlaget, Rabén & Sjögren, Almqvist & Wiksell, Natur o. Kultur and Tiden/FiB. Together, these eight publishers claimed 65 percent of the market in 1970.

[1] The *pocketbook* (in Swedish *pocketbok*) corresponds to the British and American *paperback*, but in Sweden even the first editions are usually paperbound. The normal paperbound edition is uncut and rather expensive, while the *pocketbook* is cut, has a handy format and a relatively low price.

In the form of pocketbooks and cheapbound editions, non-fiction was sold in 1970 to SKr. 14 and 10 million respectively. Total sales of non-fiction books thus reached SKr. 94 million.

Reference books and similar "larger works". In 1966, this category answered for almost one quarter of book sales (excl. teaching books). Since then, however, sales have dropped from SKr. 58 to 56 million, and the share of book sales has fallen to about one sixth.

The publication of larger works is markedly concentrated to a few publishing houses, some of which concentrate entirely on the publication of reference books.

Pocketbooks. Since 1957, when pocketbooks in Sweden were introduced, sales have steadily risen until they covered – in 1970 – over 11 percent of publishers' sales of general literature, by value. This figure includes both "quality pocketbooks" and mass-market pocketbooks.

From 1966 to 1970, sales rose from SKr. 25 million to 37 million, by about one half. At the same time the number of firms publishing such books has risen from 25 to 37. The four largest, Aldus/Bonnier, B Wahlström, Wennerberg and Prisma covered 62 percent of the market.

Since 1966, quality pocketbooks have increased their share of pocketbook turnover from 56 to 59 percent. This would not seem to have its counterpart in any increase in the proportion of copies sold, since the price increase on quality pocketbooks has been considerably higher than with mass-market pocketbooks.

Cheap bound editions. Sales of cheap bound editions, which were distributed over 12 publishers, amounted in 1970 to SKr. 66 million, an increase over 1966 by SKr. 23 million, or 53 percent.

Certain publishers, such as Det Bästa, Bra Böcker, Positiv Fritid and Förlagshuset Norden, have concentrated almost entirely on the publication of cheap books. Sales are made almost exclusively direct to the customer via book clubs or mail order. This category has answered for the greater part of the sales increase.

Other publishers, such as Bonniers, B Wahlström, Norstedt and Tiden, use cheap books as a complement to their regular publishing activities. Sales are then made both directly and via retailers.

1.4 Number of titles published

In 1970, the publishing houses published 5,021 titles, of which 3,301 were general literature. Old titles published in a new form are here included, but not new editions.

With the classification used above, the general literature titles published break down as in the following table. The breakdown by value is also given, for the purposes of comparison.

	Categories of literature in percent							
	Regular books							
	Fiction	Literature for children and young people	Non-fiction	Works of reference	Pocket-books	Cheap bound editions	Other books	Total
No. of titles	16.6	15.1	20.7	0.7	32.5	5.7	8.7	100
Value	13.2	8.8	21.5	17.3	11.5	20.3	7.4	100

As seen from the table, certain differences arise depending whether the market share claimed by different categories is calculated by value or number of new titles. Pocketbooks, which are relatively cheap, thus answered in 1970 for a third of the titles published, but for only 11.5 percent of sales. The proportion of titles was greater than the share of turnover also for children's and youth literature.

Compared with 1969, the publication of general literature increased by a total of 51 titles (1.5 percent). Pocketbooks and non-fiction increased by 100 and 20 titles respectively, while other categories noted a decline.

The largest publishing houses in number of titles published 1969 and 1970 are reported below.

	No. new titles	
	1969	1970
Bonniers	560	508
B Wahlström	345	288
Norstedt & Söner	276	250
Rabén & Sjögren	167	228
Wennerbergs Förlag	136	195
Tiden/FiB	139	130
Forum	70	94
Almqvist & Wiksell	121	91

1.5 Book sales by channel of distribution

In 1970, the publishers belonging to the Swedish Publishers' Association showed almost the same breakdown over channels of distribution as in the SPK study 1961. The following table shows in more detail the distribution structure of these and other publishing houses in 1970 (excl. teaching books).

Category of publisher	Book trade	Swedish Press Bureau	Other retail trade	Book clubs	Direct sales by mail	Home sales	Other customers	Total
Members of Swedish Publishers' Association								
SKr. mill.	103.0	9.8	16.3	28.3	8.3	30.8	32.8	229.5
Percent	44.9	4.3	7.1	12.3	3.6	13.4	14.1	
Other publishers								
SKr. mill.	8.4	9.3	4.4	7.8	32.8	23.1	9.8	95.8
Percent	8.8	9.6	4.6	8.2	34.4	24.2	10.2	
Total								
SKr. mill.	111.5	19.1	20.7	36.1	41.1	53.9	42.6	325.3
Percent	34.3	5.9	6.4	11.1	12.6	16.6	13.1	

Pocketbooks are sold almost exclusively via retailers. In the case of quality pocketbooks, 74 percent of sales in 1970 were to the book trade, 6 percent to the Swedish Press Bureau[1] and 15 percent to other retailers. In the case of mass-market pocketbooks, 80 percent went to the Press Bureau, 1 percent to the book trade, and 3 percent to other retailers.

Reference books and other "larger works" are marketed predominantly by home selling, and to some extent by mail order. Only 10 percent of sales are to the book trade. It is interesting to note in this context that even the publishers who mainly use the book trade for distribution of their other lines use direct selling for their reference works.

1.6 Book sales at consumer prices

On the basis of information obtained on the breakdown of sales over different channels of distribution, it is possible to calculate book sales at their consumer value.

The consumer value of general literature in 1970 has been calculated to SKr. 418 million. Of this figure, SKr. 244 million was sold via retailers, while SKr. 131 million comprised direct sales from the publishers to individual consumers via book clubs, mail orders or home selling. The rest mainly comprised direct sales to such institutional buyers as libraries, companies and institutions.

Sales of teaching books can be calculated to a consumer value of SKr. 192 million.

Total book sales at consumer prices thus reached SKr. 610 million.

1.7 Foreign trade

According to the foreign trade statistics of the Central Bureau of Statistics, the import value of books in foreign languages more than doubled since 1966, amounting in 1970 to SKr. 43 million. The greatest imports are from the United Kingdom, the United States, and Germany (FR).

During the same period, exports of books in the Swedish language increased by 34 percent, reaching SKr. 14 million in 1970. Exports are practically all to the other Nordic countries, primarily Finland.

[1] *Svenska Pressbyrån* (the Swedish Press Bureau) is a distributional organisation with approx. 14,000 points of sale, mostly news agents and station stalls.

2 *The profitability of different categories of literature. A comparative analysis of contributions to overheads in publication 1966*

2.1 Introduction

This section offers an orientation on certain circumstances of importance in understanding how the publishing sector functions. It discusses, among other things, the various types of cost involved in publishing, and the importance of these for pricing and number of copies printed.

2.2 The approach used

The investigators have chosen to illustrate the economic conditions that prevail in publishing by analysing the *contribution to overheads* of a number of titles, i.e. the extent to which revenues from these titles help to cover – in addition to their direct costs – also the company's joint costs, or overheads.

The analysis is based on a statistical selection of titles[1] from the "book-trade products" published 1966. The year 1966 was chosen so that the period of study would cover the full lifetime of the titles. The entire costs and revenues of titles until 31.3.1971 have thus been included. The study does not include teaching books, literature sold from stalls, book-club literature and larger works of reference.

The titles studied have been divided into the following main and subsidiary categories: *fiction* (prose, poetry and light fiction), *non-fiction* (arts, natural sciences, social sciences, manuals and larger works) and *children's and youth literature.*[2]

The material consists of 1,046 titles, of which 39 percent fiction, 46 percent non-fiction, and 15 percent children's and youth literature.

13 publishers producing general literature are represented in the study. These answered for some 90 percent of the fiction sold through the book trade in 1966, some 60 percent of the non-fiction sold, and some 70 percent of books for children and young people. In reporting results, they have been divided according to turnover into 4 major and 9 minor publishing houses.

It should be observed below that the sub-sections on copies printed, sales, receipts and costs take into account only the original editions, i.e. the form in which the book is first published. After a few years, certain titles appear in new forms as a pocketbook or cheap bound edition. Secondary publication of this kind is reported separately. In the sub-section on profitability, however, the total effect of both forms of publications is considered.

2.3 Results of the study on titles

Copies printed. The titles investigated were printed in an average edition of 6,850 copies, the median figure being 4,450. Children's and youth literature noted the clearly highest figures, poetry the lowest. The median edition of a collection of poetry was only 1,215 copies.

[1] Only titles appearing for the first time in 1966 have been included.

[2] For classification, see Appendix 2.4.

Non-fiction lay on average at a higher level than fiction.

Within the different categories, there was a considerable spread in sizes of edition. This applied particularly to fiction, where as much as 44 percent of titles were printed in less than 3,000 copies and 12 percent in over 10,000 copies. See further Table 2.1.

Just over 2 percent of the titles (25 in number) answered for 17 percent of the aggregate edition of 7.2 million copies.

Sales at full price. On average, 4,140 copies of each title were sold at the full price. The median figure here was 2,150. Books for children and young people noted easily the best sales results, while sales figures for, above all, poetry, and also for "larger works" and prose were very low.

A marked intra-category spread was noted also in number of copies sold. Almost 50 percent of fiction titles sold less than 1,000 copies, while 6 percent sold over 10,000 copies. As regards copies printed, only 9 percent of the same titles were printed in editions of less than 1,000, and 12 percent were printed in editions of over 10,000. Similar, if not so extreme, examples can be quoted from the non-fiction titles. This shows the existence of a major discrepancy between editions and sales of different titles.

Of the 100 poetry titles included in the study, 50 sold less than 250 copies and 81 less than 1,000 copies.

The 25 most sold titles answered for almost one quarter of the total sales figure of just over 4 million copies. These included above all children's books and *causeries*, but also a few novels and manuals.

The previously demonstrated discrepancy between production and sales is clearly reflected in Table 2.3. This table shows that only 60 percent of all copies printed were sold at the full price. Fiction reached a figure of only 50 percent. On the other hand, over 70 percent of children's and youth books were sold at the full price.

No less than 60 percent of sales were noted during the year of publication. This concentration to the first year was much more marked in the case of fiction than with other categories.

Clearance sales. Approx. 63 percent of titles were included in clearance sales. The proportion was much higher for fiction titles than the other categories; 86 percent of fiction titles were sold in clearance sales.

The average reduction in price for the purpose of clearance sales was 54 percent. The greatest reductions were made for fiction, the smallest on non-fiction.

The relationship between size of edition, sales at full price, and clearance sales is illustrated graphically in Figure 2.1.

Receipts. Receipts per title amounted at current prices to just over SKr. 52,000. Almost 90 percent of this figure comprised receipts from sales at full price, and 9 percent from clearance sales. In the case of fiction, the proportion of receipts from clearance sales was higher (12 percent).

The proportion of "theoretical receipts" (the revenues that would have been received if all copies printed had been sold at the full price)

reached by real receipts was about 62 percent for the total material, and for non-fiction alone. It was lower for fiction, and as much as 77 percent for children's and youth literature.

Costs. Publishers' costs can be roughly divided into separable and overhead costs. The separable cost is a cost that can be traced to a specific title, i.e. it would not have arisen if the title had not been published. The separable cost has been divided into production cost, authors's fee, translation cost and publicity cost. Overheads comprise primarily the costs of administration, editing, storage and distribution.

The separable cost per title was just over SKr. 36,000 (current prices). Non-fiction lay clearly above this figure, fiction clearly below. A larger part of this discrepancy is ascribable to the previously mentioned differences in size of editions.

As regards the piece cost of different categories of literature, we can note that non-fiction, owing to higher expenditure on editing and illustration, was usually more expensive to produce than fiction. This applied particularly to the larger works, but also to the arts and natural sciences.

The difference in piece cost between different categories is reflected to some extent in price differences. However, the share of the price claimed by such costs varied. It was lowest for fiction, which means that this category noted, for each copy sold, the greatest percentage contribution towards joint costs.

Easily the largest cost item for all categories, and particularly for non-fiction, was production costs. Royalties, which were the next largest item, played a large role for fiction. The proportion of total costs claimed by *overheads* was roughly 33 percent.

Secondary publication. Of just over 1,000 titles studied, 40 – mostly works of fiction – have been published in a secondary form. The sales noted by such editions were more than twice as high as those for the previously reported original editions. They have therefore had a favourable effect on profitability in the categories concerned, primarily fiction.

Contributions to overheads.[1] The highest percentage contribution was made by children's and youth literature (38.6 percent), followed by fiction (33.6 percent), while non-fiction gave a contribution of only 29 percent. Among the subsidiary categories, books of poetry were easily the most unprofitable, with a contribution of 10 percent. With non-fiction, it was the arts and the "larger works" that gave low contributions. In adult literature, only light fiction can be said to have noted a major contribution to overheads.

The spread between titles as regards profitability was considerable. 75 titles gave a contribution of at least SKr. 60,000, while 41 gave receipts that fell more than SKr. 15,000 short of separable costs. Profitable titles included several children's books and works of light fiction, plus – in the field of non-fiction – university literature, nature books, memoir-

[1] Contribution in SKr. = receipts – separable costs.
Contribution in percent = (receipts – separable costs) 100/receipts

es and manuals. Certain "larger works" and books in the arts emerged as extremely unprofitable.

The following table shows the proportion of titles in different categories that has given contributions to overheads, and full coverage of costs.[a]

Category	Proportion of titles giving contributions %	Proportion of titles giving contributions >33 percent %
prose	55	21
poetry	24	14
light fiction	80	41
Fiction	52	23
arts	69	32
natural sciences	71	30
social sciences	75	41
manuals	83	55
larger works	60	20
Non-fiction	73	38
Children's and youth literature	86	46
Total	67	33

[a] A contribution of 33 percent is reckoned as full coverage of costs, since joint costs answered for 33 percent of total costs.

Only half the fiction titles gave a contribution, and less than a quarter full coverage. The situation was even worse in the case of poetry.

Among non-fiction books, almost three quarters were able to cover their separable costs, while just under 40 percent gave a profit. The manuals succeeded best in these respects, while the "larger works" were least successful.

Of the three main categories, children's and youth literature noted the best results. Some 85 percent of these titles gave a contribution, almost half gave full coverage.

Results. In aggregate, the titles covered by the study noted a loss corresponding to approx. 1.5 percent of turnover. This is if all receipts and costs are reckoned at current prices. Deflation to 1966 prices makes the loss somewhat greater.

As regards the three categories of literature, it can be noted that literature for children and young people gave a profit, that fiction covered its costs thanks to a small number of real best-sellers, and that the publication of non-fiction as a whole was unprofitable. This was due largely to major deficits on a limited number of titles.

Groups of publishers

The 13 publishing houses studied have been classified according to turnover into two groups. The larger publishers, which answered for 64 percent of the titles, noted larger average editions and sales, and a higher proportion of copies sold. This was due mainly to their successful publication of children's books, but also to their answering for the majority of best-sellers in different categories. On the other hand, the big

publishers dominated also the unprofitable publication of poetry and new authors, which acted in the opposite direction.

The smaller publishers had lower piece costs, both in absolute figures and in relation to price. However, the differences in profitability observable between the two groups of publishers can be traced largely to the differences in publication that have been briefly outlined above. In aggregate, the smaller publishers achieved a somewhat better relative contribution to overheads, but the difference was too small to permit any conclusions as to the most favourable size of operation. However, the publishing sector seems to offer no benefits from large-scale production.

Translations

Some 40 percent of the titles covered by the study are translations, most of them in the field of fiction, above all prose.

It is interesting to note that 63 percent of original Swedish works of fiction as compared with only 22 percent of the translations were printed in less than 3,000 copies. However, the proportion of copies sold was clearly lower in the latter category, which suggests excessively optimistic editions.

The translation cost per copy sold was SKr. 0.55 (for fiction 0.80). This cost however, which is specific to translations, was more than offset by the lower author's fee for this category. This applied above all to fiction, where Swedish and foreign authors received respectively SKr. 4.10 and SKr. 1.45 per copy sold.

In the case of adult literature, no clear differences were noted in profitability as between translations and original Swedish works. On the other hand, books for children and young people were considerably more profitable in the latter category.

As regards the spread of titles over different intervals, certain clear differences could be noted between categories. A high proportion of Swedish fiction noted small editions, low sales, and poor profitability. Included here are the majority of works of poetry, but also numerous novels and short stories. Only 15 percent of Swedish fiction titles gave full cost coverage, as compared with 32 percent in the case of foreign fiction. Obviously, the publishers have tended to take less risks in the publication of foreign fiction.

Pocketbooks

The study covers only quality pocketbooks, and of these only titles originally published in this form. Pocketbooks answer for 15 percent of the titles in the total material, the great bulk of them being non-fiction titles. No books for children and young people were published in this form. Below, pocketbooks are compared with the total material of fiction and non-fiction.

Pocketbooks differed considerably from the total material in respect of price (SKr. 11.15 as compared with SKr. 25.60), size of edition (9,000

copies as compared with 5,900), and sales (5,500 as compared with 3,300).

In spite of larger editions, average receipts and costs per title lay at a considerably lower level for pocketbooks than for other products. The production cost per copy was SKr. 1.60 and 3.75 respectively, and author's fee per copy sold SKr. 0.55 and 2.30. Also, pocketbooks noted a greater relative difference between costs and prices, and thus a relatively greater margin than other books.

The publication of pocketbooks gave a clearly better relative contribution to overheads than other titles. In absolute figures, on the other hand, which are of greater interest to the publishers since overheads are independent of the nature of products, the profitability of pocketbooks hardly differed from other publication.

The comparisons given above relate only to titles originally produced in pocketbook form. Some pocketbooks, however, are secondary publications. The profit noted by these was considerably higher than reported above for original pocketbook titles.

New Swedish authors of fiction

Works by new authors have been defined in the study as an author's first or second work of fiction. Of the over 1,000 titles studied, 71 were by new authors.

The editions printed, and above all the sales figures, were lower for new authors than for fiction at large. Average sales for a new prose author were thus 500 copies, as compared with 2,400 for the category as such. Editions of more than 3,000 copies, and sales figures above 1,000 were extremely rare among new prose authors and poets.

Almost all titles in these categories gave a deficit on their own costs. However, this deficit could for the most part be limited to SKr. 6,000, owing to the low total costs; these, in their turn, were the result of a small number of pages, simple production and small editions.

2.4 Follow-up of the study of titles

With a view of following up and extrapolating the results of this study, supplementary information has been obtained from the relevant publishers on, above all, sales and costs.

Book sales by the 13 publishers concerned increased during the period 1966–1970 by roughly 17 percent (current prices). Although price increases for printing services were to some extent held back by the printing industry's excess capacity, total costs rose by over 20 percent – this, in spite of efficiency engineering in the form of reduced personnel, and more simply produced books etc. In other words, profitability in the publishing sector would seem if anything to have deteriorated since 1966.

Development of profitability. To throw further light on how profitability has developed, an analysis was made of the 13 publishers' final accounts

for 1968–1970. The object was to arrive at the "true" results of operations, i.e. receipts from the sale of books minus total costs burdening these activities.

The account includes teaching books and other products not covered by the study on titles, since it has been impossible to separate these categories in the final accounts.

The following table shows business results in percent of turnover for the two different groups of publishers:

Year	Major publishers	Minor publishers	Total
1968	3.5	0.2	2.5
1969	0.5	4.0	1.6
1970	−3.3	1.5	−1.8

Profitability development among the major publishers was thus clearly negative during this period, while the smaller publishers as a whole slightly improved their situation in 1970 compared with 1968. No tendency, however, could be traced among the latter.

Only three publishers, all minor publishers, noted better business results in relation to turnover 1970 than 1968. All the major publishers have thus noted a fall-off in profitability. Of the 13 publishers, 5, including 3 major publishers, noted a deficit on business in 1970.

According to calculations, the business capital in operation corresponded on average to 80 percent of turnover. At the current level of interest rates, the absolute minimum demand for satisfactory results can therefore be put at a business profit of approx. 5 percent of turnover. In 1970, this was achieved by only three publishers.

It can be mentioned in conclusion that several of the publishers studied have since 1970 undertaken, or decided to undertake, certain measures to combat the negative development of profitability, e.g. efficiency engineering and reduced publication.

3 *The Structure of the Book Trade*

3.1 Purpose of the study

The present study will concern itself mainly with the structure of the book trade. Certain structural data will also be reported for two other relatively important retail channels – the Swedish Press Bureau and the department stores.

3.2 Altered terms of competition in the book trade

This section reports the restrictions on competition prevailing in the book trade before the abolition of retail price maintenance on 1 April 1970, and the institutional changes that have subsequently taken place.

3.3 Organisations etc. in the book trade

A brief description is given of the Swedish Booksellers' Association, the Marketing Institute for the Book Trade, and the distribution firm of Seelig.

3.4 Structure of the specialised book trade

The study was performed by means of a written questionnaire sent in 1971 to the about 300 Swedish bookshops carrying the full range. Questions related primarily to the scale and composition of sales 1969 and 1970. Responses were received from 289 bookshops. Non-response was limited, and restricted mainly to bookshops that had closed by the time of the questionnaire.

Sales by bookshops carrying the full range, 1970. The bookshops studied reported for 1970 a total sales level of almost Skr. 500 million.[1] Of this figure, almost SKr. 350 million or 70 percent related to books.

Commodity group	SKr. mill.	Percent
Teaching books	131	26
Foreign books in the original	34	7
Other books	183	37
Total books	348	70
Magazines and periodicals	13	3
Papergoods and other goods	138	27
Total	499	100

Of the book sales figure, 21 book departments in department stores answered for something over SKr. 28 million (8 percent). The 17 departments run by KF/Domus (the Swedish co-op) answered for most of this figure. Sales from bookshops owned by the publishing companies amounted to approx. SKr. 46 million. The highest sales were noted by the 9 bookshops belonging to the Almqvist & Wiksell Group. Three of these were among the largest bookshops in the country, each noting sales of books in excess of SKr. 9 million.

Sales to schools and libraries amounted to over SKr. 160 million, of which about SKr. 150 million for books. Other major customers, i. e. the universities, study associations etc., purchased to approx. SKr. 30 million, of which SKr. 18 million for books, the rest for papergoods and periodicals. Some 62 percent of total sales and 52 percent of book sales were to individual consumers.

Clearance sales reached a figure of SKr. 12 million, or just over 3 percent of book sales (the same proportion as in the SPK study 1961).

Sales of books in foreign languages reached SKr. 34 million. As much as 85 percent of this figure is ascribable to 13 bookshops. Sales were dominated by university and scientific literature, easily the most important language area being English.

In the following table, bookshops have been grouped according to

[1] All figures on turnover are reported at consumer value exclusive of sales tax.

turnover. In the highest class, 12 percent of bookshops answered for 41 percent of aggregate turnover. The 46 percent in the two lowest classes answered for only 16 percent of turnover.

Turnover class in SKr. 1,000	No. of bookshops		Approximate percentage of			
	No.	Percent	Total sales	Book sales	Sales to schools	Sales to libraries
3,000–	34	12	41	38	33	39
2,000–2,999	39	13	19	20	25	18
1,500–1,999	34	12	12	15	14	14
1,000–1,499	48	17	12	10	13	11
500– 999	82	28	12	13	12	13
<500	52	18	4	4	3	5
Total	289	100	100	100	100	100

As regards the distribution of sales by different categories of commodity and customer, we can note that the proportion of sales of teaching books, like the proportion of sales to schools, increases with the size of turnover. The very largest bookshops, however, are an exception in this respect. These note the lowest proportion of sales to schools, since they are situated in metropolitan areas and in university towns, and thus have a different structure of custom. In these areas, the local authorities often buy teaching books directly from the publishers. In spite of this, the very largest shops answer for one third of the book trade's total sales to schools. For the structure of custom and goods among different bookshops, see also Tables 3.8 and 3.9.

Sales by the book trade 1961–1970. The most pronounced feature of development between 1961 and 1970 is the ever increasing importance of sales to the educational system. Deliveries to schools answered in 1961 for about 12 percent of the book trade's total sales; by 1970, the proportion had risen to as much as 24 percent, almost one quarter of all sales.

The book trade's sales to schools and libraries, reckoned in fixed prices, have increased since 1961 by 230 and 133 percent respectively. Sales to other categories of customer rose during this period by only 32 percent.

Among the various commodity groups, teaching books answered for the greatest increase in sales 1961–1970, namely 138 percent at fixed prices. Sales of foreign books increased by 67 percent, while the increase for other books stopped at 41 percent.

Costs in the book trade. The largest cost item (excluding commodity costs) were personnel costs, which in 1970 answered for 60 percent of the total. Payment to the owner and his family in the form of own withdrawals amounted to just under 6 percent of total costs. As expected, this proportion was considerably higher for the smaller bookshops. Other important items were rents and freights, which together answered for 16 percent.

Bookshops not carrying the full range. According to an estimate based on delivery figures, the bookshops that do not carry the full range sold in 1969 books to a value of just over SKr. 15 million, of which approx. SKr. 6 million teaching books and SKr. 1,6 million library books. Such units thus sold a considerably higher proportion of their total to institutional buyers than shops carrying the full range. The average turnover per shop amounted in 1969 to only SKr. 80 000.

3.5 Other retailers

In 1970, other retailers than the specialised book trade sold books to a value of SKr. 56 million, which corresponds to 20 percent of sales through all types of retailer (excl. teaching books). The assortment carried by these shops is limited almost entirely to pocketbooks (primarily mass-market pocketbooks), children's books, hobby books, and fiction bestsellers.

The Swedish Press Bureau. The Press Bureau functions both as a retailer through its own stalls, and as distributer to a large number of other retailers. The consumer value of books sold via the Press Bureau's own stalls and other retailers amounted in 1970 to SKr. 44,2 million, an increase by 31 percent since 1966.

The Press Bureau buys books from approx. 170 publishing houses, often enjoying sole right to their entire range, or part of it. The Press Bureau also has the right to return books to the publishers, and itself gives its retailers the full right to return books.

In 1970, The Press Bureau's 1 200 *own stalls* sold books to a value of SKr. 10,5 million, an increase by 11 percent since 1966. This, however, corresponds to only 2 percent of the Press Bureau's total retail sales.

The Press Bureau's 12 800 *other retailers* of books noted in 1970 a book turnover of SKr. 33,7 million, which was 38 percent more than in 1966. The great majority of retailers were private stalls (38 percent) and tobacconists (21 percent). Together, these answered for 71 percent of sales.

The department stores. Total sales of books, excluding teaching books, by the department stores amounted in 1970 to SKr. 35,1 million. This, however, includes SKr. 19,5 million sold via the 21 book departments carrying a full range, and SKr. 3,4 million delivered by the Press Bureau.

However, the department stores also buy books directly from the publishers, which are sold by the book departments not carrying the full range. In 1970 such sales amounted to SKr. 12,2 million, of which half was ascribable to the Åhlén Group including Wessel (80 department stores), the rest being divided more or less equally between the Epa stores (115) and Domus/KF (150).

3.6 Development on the book market since the abolition of retail price maintenance

Channels of distribution. With the transition to free book prices as from 1 April 1970, the old commission system was replaced by a subscription agreement. A number of bookshops not carrying the full range chose in this context to increase their assortment to the full, while others did exactly the opposite. From 1969 to 1972, the number of bookshops carrying the full range fell from 313 to 289, and the number carrying less than the full range from 186 to 176. These changes are not necessarily due to abolition of the commission system. Many bookshops were already hard pressed.

In general, it can be noted that the department stores have slightly expanded their range, above all of presumptive bestsellers, and that student bookshops run by the students themselves have opened in the university towns. No entirely new sales channels of importance appear to have been created since 1970.

Price competition. Free book prices have not produced any great price competition in respect of books. Approx. 85 percent of book sellers reported that during the first year they had followed the recommended prices set practically without exception.

Such reductions as occurred related mainly to a few bestsellers and reference books, the differences lying as a rule around 10–15 percent. By way of summary, we can say that these deviations have in total been of only marginal importance for the level of book prices.

The abolition of retail price maintenance meant that the publishing houses no longer dictated prices. This has had a marked effect. In August 1971, the Swedish Booksellers' Association sent a recommendation to its members to increase the price of all books except those for schools and libraries by 3 percent, a recommendation which seems on the whole to have been followed by the trade. In April 1972, a new circular was sent recommending an increase by a further 1 percent.

Sales to schools. With the free pricing system, the local authorities can arrange their purchases of school-books by inviting tenders; this has meant both a concentration of purchases to a smaller number of bookshops, and a narrowing of the margins on such sales. In aggregate, however, the book trade – according to the publishers' figures on sales via different channels of distribution – has not reduced its share of the market.

From and including April 1972, the publishers of school-books have introduced a net price system, by which local authorities and other major buyers enjoy the same purchasing terms as the book trade. It is too early as yet to say what effects this new system may have on distribution.

4 *Profitability in the book trade – with special emphasis on sales to schools and libraries*

4.1 Introduction

It is noted by way of introduction that the altered conditions of the book market, with the abolition of resale price maintenance, exclusive rights, and control over the establishment of businesses, have not as yet had any marked effect on the structure of book distribution. Such changes, however, may very well occur in the future, particularly as regards sales to schools and libraries, to which radically different conditions apply since 1972.

The introductory section contains also a brief description of the sales organisation dealing with schools and libraries.

4.2 The material, and the design of the study

The study covers a statistical selection of the 181 bookshops carrying a full range that in 1970 noted sales to schools and libraries to a figure of at least 20 percent of their total turnover. This limitation of the material was made in view of the purpose of the study, namely to investigate specifically the importance to the book trade of sales to schools and libraries.

The bookshops covered by the study answered in 1970 for approx. 85 percent of the book trade's total sales to schools and libraries, which reached a total value of SKr. 161 million. Sales to schools answered for some three quarters of this figure.

4.3 Profitability of the bookshops studied

The total sales of the bookshops studied amounted on average to SKr. 1,7 million, of which 45 percent related to sales to schools and libraries. The costs of book purchases corresponded to roughly 78 percent of turnover, while the booksellers' operating costs answered for some 17 percent. The latter were completely dominated by personnel costs.

Business earnings – before the owner's withdrawal for his own work input – averaged SKr. 90 000, but were lower for most of the bookshops studied (approx. SKr. 70 000). The yield, i. e. business results as a proportion of sales, amounted on average to just over 5 percent.

No decisive differences in profitability emerged between bookshops with a high proportion of school and library sales, and those with a low proportion of such sales. Admittedly, the margins on such sales were considerably lower, but the same applied to costs in so far as sales were mainly effected during the off season, often without the use of extra resources.

Clear differences were noted, on the other hand, between individual bookshops. Every tenth bookshop, for instance, operated at a loss, while three out of four noted a surplus of at least SKr. 40 000.

On average, profitability in 1970 among the bookshops studied can be taken as satisfactory, i. e. the yield was sufficient to give the owner

compensation well in line with a managerial salary – SKr. 42 000, according to the statistics of the Commercial Employers' Association. Operations also provided a reasonable interest on the owner's capital.

Table 4.7 shows the book trade's assets, liabilities and paid-up capital, plus certain measures of liquidity and financial status. It emerges, among other things, that reserve stock answered for 40 percent of the inventory valuation of stock. The bookshops have thus been able to avail themselves of the opportunities of consolidation offered by the tax regulations. Apart from this, it can be noted that the ratios given for liquidity and solvency have improved by comparison with 1961.

4.4 Sales to schools and libraries

This section calculates what receipts and costs would immediately disappear if sales to schools and libraries ceased.

The gross profit on sales to schools and libraries amounted to only 10 percent of turnover; since, however, the direct costs of such operations were very low, the trading result was still 5 percent, i. e. roughly the same as for over-the-counter sales.

Since sales to schools and libraries answered for as much as 45 percent of the turnover of the bookshops studied, a very high proportion of their trading results thus stemmed from sales to local authorities. If such sales are lost, the yield of an average bookshop will fall to a level at which the owner's compensation corresponds roughly to an ordinary managerial salary, while operations no longer provide any interest on invested capital. In the case of bookshops with a high level of sales to local authorities – over 50 percent of total sales – the yield will in many cases be entirely inadequate if such sales are lost.

5 Regional differences in book sales and book lending

5.1 Introduction

This chapter discusses three important channels by which books reach the reading public. Two of these, namely the book trade and the distribution network of the Swedish Press Bureau, presuppose purchasing; the third, the libraries, disseminates books by lending. The chapter studies the two sales channels, with special emphasis on the regional aspects. It reports the number of points of supply and their localisation, the sales noted by different channels, and the distribution of these between regions. Finally, the three major channels of distribution are compared. An attempt is also made to estimate the *number* of books reaching their readers via the respective channels. Unless otherwise stated, figures relate to 1970.

5.2 Population data

This section reports the spread of the Swedish population over the country. It is suggested that – on the assumption that each individual generates the same demand, regardless of place of domicile – this

measure can be used as an expression of how supply and demand are distributed over different regions.

5.3 The professional book trade

By way of introduction, a study is reported on changes in the shop network of the different professional trades. It emerges from this that the total number of specialist shops fell between the end of 1963 and end of 1969 by 6 percent. Easily the greatest decline was in the group "books and papergoods", where the number of shops fell by 31 percent.

The section goes on to deal with the localisation of the *subscription book trade,* i.e. the book trade carrying the full range. Fig. 5.2 charts the regional spread of sales points. It emerges that the situation in Southern and Central Sweden is considerably better than in Norrland. During the period July 1967 – November 1971, 17 districts lost their subscription book shop, the areas hit being mainly in Central Sweden.

The wholesale customers – i.e. the book trade not carrying a full assortment – are localised mainly to the smaller districts. The network of such shops displays a considerably more even spread over the country than with shops carrying the full range.

A special section reports how *sales* from these two types of book shop are distributed regionally. Sales of books in Swedish to the general public show the highest per capita figures in the three big city areas, and in areas with university attachments. Uppsala notes a figure of SKr. 75 per inhabitant, while the national average is SKr. 18 per inhabitant.

Sales of foreign original literature are even more closely tied to the big city areas. The national average is here SKr. 2.50 per inhabitant, but all the big city areas have figures in excess of SKr. 10 per inhabitant.

Sales via the wholesale customers are negligible by comparison with the subscription trade. In total, they correspond to the turnover of a large subscription book shop. Relatively high figures are reported for western Småland, Dalsland, northern Värmland, and above all the inner parts of Norrland.

If we add together the sales of the subscription book trade and the wholesale customers, we arrive at total sales by the professional book trade. This has been done in Fig. 5.9. We find that the strong position of the wholesale customers in sparsely populated areas by no means makes up for the lack of subscription book shops in these areas.

5.4 The distribution network of the Swedish Press Bureau

Sales by the Swedish Press Bureau, and their distribution over different types of shop, have been presented above in section 3.5. Swedish Press Bureau sells books via 14,000 points of sale. In all Sweden there are some 60.000 shops of different kinds, so that the Bureau's books are available at every fourth Swedish point of sale. The Press Bureau's points of sale – contrary to the situation with the professional book trade – are very

evenly distributed throughout the country. The same applies to the spread of actual sales.

5.5 A comparison between distribution channels: the public libraries, the professional book trade and the Swedish Press Bureau

To obtain a comparison between the three most important channels of distribution, there were calculated the number of books sold via the professional book trade and by the Press Bureau, and the number of books lent by libraries. The methods of calculation used are very rough, so that no detailed conclusions can be drawn. We find that a total of over 90 million books were supplied. The public and school libraries answered for 77 percent of this figure, or 70 million volumes. The two channels of sale distributed something over 10 million books each to the general public. There is reason to suppose that the Press Bureau's figures are underestimated, and those of the professional book trade overestimated.

A subsequent section shows how the number of books distributed via the respective channels breaks down regionally (Figur 5.12). The discreapancy between the professional book trade and the Press Bureau is striking. As already indicated, the Press Bureau's books display a very even spread. In 58 of 70 regions, sales per inhabitant are within the 1.1–1.5 bracket. Looking, on the other hand, at the chart for the professional book trade, we find a considerable difference between different regions. The three big city areas and a further couple of regions containing university towns thus note figures well above 1.5 books sold per inhabitant. On the other hand, there are a number of regions – mainly in the underpopulated areas – that fall below 0.5.

The regional spread of books lent by the libraries has certain features in common with both the professional book trade and the Press Bureau. The densely populated urban regions thus note the highest figures, but the difference between sparsely populated and built-up areas is not as great as it was for the professional book trade.

The libraries display on occasion a surprising pattern. Regional differences are not clearly linked with the substratum of population and economic resources. An explanation that has already been suggested in the Commission's report on libraries is that the interests of individual politicians and librarians can have a decisive influence on the standard of libraries in certain districts.

Studying the regional breakdown of book distribution as a whole (Figure 5.14), we again find a marked concentration to the metropolitan and university regions. These consistently note a distribution figure of over 10 books per inhabitant. Much lower figures are to be found in western and central Götaland, the inner parts of Svealand, and almost the whole of Norrland.

6 *Technical production costs*

This chapter discusses the role of technical production costs in book prices. Section 6.1 relates that prices in the printing sector, including

paper costs, have in the last 15 years risen considerably less than the Consumer Price Index. The widespread belief that the sharp increases in book prices are due to the technical side must therefore be rejected. The causes are to be sought elsewhere. The proportion of technical costs in the price of a book has fallen in recent years, and on average hardly answers nowadays for more than 15–20 percent of the selling price.

The idea that book prices are determined entirely by the technical costs, owing to the way in which publishers calculate, is also rejected (section 6.3). Each publishing house has its own method of working out a suitable selling price, and the idea that, for instance, a halving of the technical production costs would permit a 50 percent cut in the selling price is not realistic. Neither the publishers, distributors nor the retail trade could live on the margins that would result.

Section 6.4 "The influence of book type on production cost" shows that differences in technical production cost between pocketbooks and first editions are, with small editions, fairly negligible. The idea that a general switch to pocketbook production would reduce book prices considerably must therefore also be rejected.

Appendix 6 offers a detailed analysis of book production costs. The total and piece cost curves for different types of book at different sizes of edition are reported. Section 6.5 summarizes these results. Figures 6.3 gives the total and piece cost curves for three types of book: the sewn original publication, the quality pocketbook, and the mass-market pocketbook. With small editions, the difference between the two former is negligible; with editions of 10,000 or more copies, considerable gains in cost are to be made with the pocketbook form. With small editions, the piece costs for the mass-market pocketbook are higher than the corresponding costs for the two other types of book – due mainly to the use of web-fed rotaries. With editions of 20,000 copies, a normal size for mass-market books distributed via the Press Bureau, the cost benefits of the mass-market form are considerable.

With very small editions, up to 1,500 copies, it emerges that offset is cheaper than conventional printing.

Section 6.6 discusses the possibility of altering the cost situation by introducing new technical methods. No openings for any radical saving on cost can be traced.

7 *The development of book prices*

Section 7.1 explains what is meant by a price index, and how it is constructed. Section 7.2 discusses questions relating to the Consumer Price Index, and section 7.3 explains the role played by the book price index in calculating the Consumer Price Index until November 1968. The book price index was at that time based exclusively on newly published Swedish fiction; this proved to give price increases unrepresentative of publication at large. Since November 1968, a new book price index has therefore been used, in which all publication – with the exception of school text-books ets. – is represented (see section 7.4 and 7.5).

Figure 7.1 compares the development of prices between 1959 and

1971 for Swedish fiction, cinema tickets, theatre tickets, radio and television licenses, and the Consumer Price Index. It emerges that all cultural goods have noted greater price increases than correspond to the Consumer Price Index. The highest price increases were noted for Swedish fiction.

Table 7.1 shows the results of the methods of measurement used since 1968. During this three-year period, the average increase in prices for the aggregate publication of book has not been higher than the rise in consumer prices.

Fiction and books for children and young people have in reality fallen in price. This drop in prices is particularly marked in the case of fiction, above all foreign fiction in Swedish translation. With non-fiction, price increases are roughly average. A somewhat greater price increase, however, is noted for orientational, vocational literature. Only pocket-books answer for greater than average price increases, above all fiction pocketbooks. In three and a half years, prices in this group have increased by as much as 78 percent. Also, the rate of increase has been accelerating.

Section 7.6 discusses price changes in the different categories in more detail.

Section 7.7 and 7.9 discuss the effects of the abolition of retail price maintenance in 1970. Studies made by the Central Bureau of Statistics show that no immediate price increases were noted. Also, the difference in pricing between different sales channels was found to be negligible. Certain differences were observed in the case of fiction in pocketbook form, but to a maximum of 1 Krona. Nor had the price of literature published before the abolition of RPM been raised. These studies were made in May 1970. Since then, the book trade has made certain adjustments to the prices of books in stock, to an average of about 4 percent.

Section 7.8 discusses the weighting figures used in 1967 and 1968. These figures correspond to the market shares of different categories of book. It can be observed that the market shares of fiction and general orientational non-fiction have fallen, according to these figures, during the three-year period. As already indicated, price reductions had occurred in these categories.

Section 7.10 reports average prices for different categories of book. The difference between the various types of non-fiction work is great. Popular science in pocketbook form notes the lowest figure (SKr. 16.58), while original editions of general orientational non-fiction note the highest (SKr. 41.77).

8 *Swedish Publishing During the Twentieth Century – A Survey*

8.1 Swedish publishing statistics

The statistics kept on Swedish publishing have been – and to some extent still are – rather inadequate. Some statistical information for the periods 1896–1900 and 1920–1951 is to be found, however, in the

periodical Le Droit d'Auteur. From and including 1953, statistics have been produced by the Bibliographical Institute at the Royal Library in Stockholm, and published in *Statistisk Årsbok* (Statistical Abstract of Sweden), and elsewhere.

8.2 Publishing in Sweden

Total publication in 1900 was to a level of 1,683 titles, of which 358 fiction. By 1920, publication had doubled. Publication during the Twenties and Thirties remained markedly stable, and the proportion of works of fiction remained the same. The year 1940 was a record low, but the following war years saw a strong increase. By 1945, total publication amounted to 4,211 titles, of which 1,326 fiction. A downward trend was noted after the war, but a recovery can be seen during the first half of the Fifties.

During the period 1956–1971, the total publication of books has increased according to the Bibliographical Institute's statistics from 4,492 titles to 7,558, i. e. by over 68 percent. The publication of fiction increased by just over 38 percent, and non-fiction by almost 90 percent. The last few years reveal a stagnation, which seems likely to be even more marked in 1972.

8.3 Publication of non-fiction 1956–1971

Two reasons can be noted for the marked increase in non-fiction. To begin with, the great interest displayed in the literary debate in different political and social fields seems an important factor. The two subject fields "Social Sciences and Law" and "Economics" represent one third of the increase. The introduction of the pocketbook[1] has been of decisive importance in this context. Secondly, various reforms in education have left a considerable mark on the publishing statistics.

8.4 Publication of fiction 1956–1971

In the case of fiction, the Bibliographical Institute's statistics indicate a stagnation in the increase in number of titles during the latter Sixties. Trends during this period are discussed in more detail below (Chapters 9–12).

8.5 Problems with the current publishing statistics

The resources of the Bibliographical Institute are at present inadequate, and if no improvement is brought about there is every risk that both the work of registration and its actual statistics will be jeopardized. Even now, the difficulties experienced by the Institute have led to certain cuts, so that the figures for different years are not entirely comparable.

[1] The *pocketbook* (in Swedish *pocketbok)* corresponds to the British and American *paperback,* but in Sweden even the first editions are usually paperbound. The normal paperbound edition is uncut and rather expensive, while the *pocketbook* is cut, has a handy format and a relatively low price.

8.6 Material and main principles for the statistical studies performed on the scale and structure of book production

The collection of material for the studies reported in Chapters 9–12 was based on *Svensk Bokförteckning* (annual catalogues of the Swedish National Bibliography). However, the material has been statistically processed accordning to different principles from those on which the Institute's statistics are based. In certain subsidiary studies, the material has been supplemented by editions not included in *Svensk Bokförteckning*. A guiding principle has been not only to report the total figures on publication of different main categories of literature, but as far as possible to make a more specific breakdown of the material in order, above all, to illustrate the relationship between more highly qualified and light fiction.

9 *The Publication of Fiction in Sweden 1965–1970*

9.1 Introduction

This section discusses the different breakdowns that can be used to analyse the relationship between qualified and light fiction.

9.2 Design of the study

The basic material for data processing has been taken from *Svensk Bokförteckning*. All works of fiction published in Sweden in the Swedish language and printed during any of the years 1965–1970 have been registered, school-books not included. The division into periods is based on the year of printing.

9.3 Annual publication of fiction 1965–1970

The normal publication of fiction during the period lies above 1,300 titles per year, but declines by roughly one hundred titles were noted in 1967 and 1970.

9.4 The publishing houses producing fiction

The study covers publications from over 300 different houses and publishers, including private publications by authors themselves. However, a few publishing houses answer for the bulk of the supply of Swedish fiction. The three largest – Bonnier (21.5 %), B. Wahlström (14.4 %) and Wennerberg (14.1 %) – have together published half of all Swedish fiction 1965–1970. Two of the three biggest houses, Wahlström and Wennerberg, are characteristically mass-market companies which sell primarily via the Press Bureau.[1] In fourth place as regards the supply of titles we find the second largest "quality house", Norstedt, which answered 1965–1970 for 5.2 percent. Between 3 and 4 percent of titles each were published by Tiden/FIB, Rabén & Sjögren, Wahlström & Widstrand, and Almqvist & Wiksell/Geber, in this order. Tiden/FIB,

[1] *Svenska Pressbyrån* (the Swedish Press Bureau) is a distributional organisation with approx. 14,000 points of sale, mostly news agents and station book stalls.

however, owes its position purely to its large scale of publication 1965/66; from 1965 to 1970, its publication of fiction fell by 50 percent.

Among the 43 largest companies, the group that can be classified as "quality houses" has cut down on publication, while the mass-market publishers have increased. Relatively speaking, this means that the "quality houses", which in 1965/66 answered for 58 percent, had fallen back by 1969/70 to 50 percent; their lead over the mass-market publishers, who have gone up from 38 to 45 percent, was thus greatly reduced. Other publishers, including the religious publishers, answered 1969/70 for 5 percent.

9.5 The different genres of fiction

The novel/short story category is easily the largest, claiming as much as 80 percent of publication 1965–1970. Next comes poetry, with 10.5 percent. Only two of the other genres exceed 2 percent, namely *causeries*/anecdotes and drama.

When one considers development over this period, the most striking trend is the decline in the publication of poetry – from 155 titles in 1965 (11.6 percent of total publication) to 110 titles in 1970 (9.5 percent).

9.6 Original Swedish works and translations

Approx. 57 percent of the publication of fiction 1965–1970 comprises translations from other languages, and their proportion has increased slightly during the period. The highest proportion of translations is to be found in the novel/short story category (approx. 65 percent). The largest "quality houses" publish, for the most part, more original Swedish works than translations, and Bonnier alone answer for almost one third of the original Swedish works published during this period. The predominance of translations in the total publication of fiction is thus due to the mass-market literature, which includes a very small proportion of Swedish works.

9.7 The original languages

No less than 72 percent of the fiction translated 1965–1970 was from English. This was followed by French (7.8 percent), German (5.1 percent), Danish (3.0 percent), Russian (2.5 percent), and Norwegian (1.5 percent).

9.8 First editions of fiction

Just over 65 percent of fiction publication, as reckoned in titles, consisted during the period 1965–1970 of works published for the first time in Swedish (whether they were translations, or original Swedish works). The number of works published in Sweden for the first time

increases towards the middle of the period, after which first publications of original Swedish works fall off slightly while the first translated editions continue to increase slightly. This is obviously bound up with the successes noted by popular pocketbooks.[1]

9.9 Average prices and price development

The prices of different categories of fiction show a very disparate development during the period. Publications by the mass-market houses, whose average price is around SKr. 3, have noted a lesser price increase since 1965 than consumer goods in general, and can thus be said, in view of inflation, to have been considerably cheaper 1970 than 1965. The total publication of fiction by the "quality houses", which mainly distribute their books through the stockholding booksellers, rose considerably more in price 1965–1969 than other goods; in 1970, however, the average price fell to a level slightly below that suggested by the general increase in costs since 1965. Ordinary paperbound editions (not pocketbooks) from the "quality houses" have noted a calmer price development, but the tendencies are roughly the same – with, as a rule, a somewhat greater price reduction 1970. Quality pocketbooks[2] in the fiction category, on the other hand, have risen sharply in price – even in relation to the general development of costs.

9.10 Established authors, new authors and authors of less than five years' standing

Works by new authors represented during the years 1965–1970 almost 13 percent of the original Swedish works covered by the material, but their proportion fell off markedly during the latter half of the period. The fall-off relates mainly to new poets, but in the closing years also to new novelists. Among works by new authors, poetry is almost as common as novels and short stories. Bonnier has published something over 30 percent of the first works published during this period. Almost 70 percent of the works published by members of the Association of Swedish Authors have been handled by the five biggest "quality houses". Considerably over half of the works of fiction published during the period have been written by authors born during the period 1901–1930, while less than 3 percent of works were written by authors born before 1800.

9.11 Tendencies in the recent publication of fiction

Publication by the mass-market publishers and by the so-called quality houses has developed entirely differently during the period 1965–1970. The mass-market publishers have increased their number of titles, while the "quality houses" show tendencies to a stagnation, and – at least towards the end of the period – actual reductions in the number of titles published. The first big reduction was noted in 1967, when above all Bonnier, but also, for instance, Tiden and Rabén & Sjögren cut back

[1] See section 11.2, footnote.

[2] See section 12.1, footnote.

their publication. If Norstedt had not started their PAN pocketbook series in precisely that year, with a large-scale investment to build up a backlist, the total figures of the "quality houses" would have looked even more dismal. Above all the publication of poetry has now been hard hit by such cuts.

The following years admittedly saw a certain recovery by the "quality houses" but further cuts were made in the two last years of the period. The supply of original Swedish works, and also of translations, has been reduced by these publishers, which suggests that qualified literature in translation is one of the categories to be hardest hit. The number of works by new authors (both poetry and novels/short stories) has also fallen considerably over the period.

So far as can be judged, the restructuring of publication – with cut-backs in less profitable sectors – that can be clearly discerned in the figures reported has continued 1971 and 1972. The Swedish Publishers' Association has collected data on publication by member firms during these years, and Bonnier have provided information on their publication. All these data suggest even greater cut-backs subsequent to the period studied – cut-backs that have hit practically all categories of literature, but primarily poetry and translated works. A development by which the publishers put steadily increasing emphasis on light fiction and on authors well established with both the reading public and the critics, with increasingly little emphasis on new Swedish literature and qualified works in translation, is very much to be deplored.

10 *The Publication of Poetry 1965–1970*

10.1 Design of the study

The main features of the publication of poetry during this period are dealt with in the study on fiction (Chapter 9), and the emphasis here is therefore on the results of a survey made on sales of books of poetry printed in 1966.

10.2 The annual publication of poetry

Divided biannually, the publication of poetry has fallen off from 321 titles 1965/66 to 263 titles 1967/68 and 230 1969/70. The first fall-off can be ascribed almost entirely to the largest publishers, above all Bonnier; towards the end of the period, however, it is mainly the minor publishers who are reducing their publication, while the major publishers remain at the same low level. By and large, the number of new poets published follows the same trend. Hardest hit, apparently, are the other writers of shorter standing, which suggests that the publishers are giving authors fewer chances than previously.

10.3 Houses publishing poetry

A very high proportion of the firms and publishers producing poetry 1965–1970 can be classified as occasional publishers. Bonnier answers for

33.6 percent of the poetry titles published, which is a considerably higher proportion than this company claims in the total publication of literature. The other major "quality houses" also note, in general, a relatively high proportion of poetry in their publication, while the mass-market publishers are naturally missing altogether in this context.

10.4 The publication of first editions of poetry

A previous study by Hans Olof Johansson has shown that first publications of works of poetry have risen on the whole over the period 1931–1960. It is uncertain what has happened in the intervening five-year period, but the figure for the period 1966–1970 is somewhat lower than that for 1956–1960, if we allow for the discrepancy caused by differences in calculation. The publication of new works of poetry has thus stagnated during the last decade. During the period 1965–1970, Bonnier notes a stronger position than was normal in earlier decades.

10.5 Sales of books of poetry printed 1966

The average sales at full price of first editions of works of poetry published by Bonnier in 1966 were 637 copies. Works by new poets published by the same house noted lower average sales – 402 copies – but these are greatly influenced by a single success, and a figure that better corresponds to reality is the average for other new poets, namely 213 copies. Average sales for all publications of new works by Rabén & Sjögren and Wahlström & Widstrand lay considerably below Bonnier's figure, 291 copies, while their works by new poets sold on average 227 copies. One can note that roughly one quarter of the new works published by these three companies sold less than 100 copies, and a further quarter between 100 and 200 copies. Only six first editions of poetry published by Bonnier sold more than 2,000 copies, and none of those published by Rabén & Sjögren or Wahlström & Widstrand.

The publication of first editions of poetry (excluding new poets) by other houses shows lower average total sales than with the three largest publishers. Publications by the religious houses, however, note higher sales, 744 copies.

New editions of original works of poetry – the first editions of which have appeared prior to 1966 – note as a rule higher sales figures, as do collected works of poetry, and selections from the production of individual writers. Some publications of the latter type, which have been printed as a rule on several occasions prior to 1966, have reached over the years sales figures of over 50,000 copies.

11 *The Publication of Books in Mass-market Series 1965–1970*

Books are distributed in Sweden mainly by two major retail networks. The chartered or stockholding booksellers of different categories offer at their approx. 500 shops a far broader selection of books than the approx. 14,000 points of sale of the Swedish Press Bureau, which mainly sell

cheap editions of light fiction. Reckoned in number of copies sold, the Press Bureau answers for a considerable proportion of total book sales in Sweden.

11.1 Popular literature, quantity literature, mass-market literature

The term *mass-market literature* reflects the Press Bureau's large number of points of sale. However, we cannot consider every book that is sold to some extent via the Press Bureau as mass-market literature. In the present study, two criteria are demanded of a mass-market book: it must be routinely delivered to at least 2,500–3,000 retailers, and sales must be to a greater extent via the Press Bureau than the ordinary booksellers.

11.2 The predecessors of the popular pocketbook[1]

The first *popular pocketbooks* appeared in Sweden in the early Fifties, but mass-market literature is a much older phenomenon. The number of popular pocketbook series in 1965 was roughly 35, and in 1970 almost 50.

11.3 The popular pocketbook and the quality pocketbook[2] – a comparison

There are many outward similarities between the popular pocketbook and the quality pocketbook, but they are designed to satisfy different needs. The gap has also widened in that attempts to market quality pocketbooks via the Press Bureau have failed. The two types thus differ also in respect of distribution, and there are now very considerable price differences.

11.4 Design of the study

The study is restricted to the mass-market books included in series; these, however, constitute at least 90 %. Since *Svensk Bokförteckning* has not incorporated a complete registration of popular pocketbooks, the material for the study on fiction (Chapter 9) was supplemented by 480 publications, mainly taken from the manuscript for *Svensk Bokkatalog* (the five-year catalogues of the Swedish National Bibliography).

11.5 The annual publication of books in mass-market series

On the whole, the publication of mass-market series has increased during the period 1965–1970; this means that its share of total fiction publication has also risen, from approx. 33 to 39 percent. During the latter part of the period, the publication of mass-market books in series lies above 500 titles per annum.

[1] The *popular pocketbook* (in Swedish *populärpocketbok*) has av very low price and exclusively consists of light fiction. It is mainly distributed through the Swedish Press Bureau.

[2] See section 12.1, footnote.

11.6 Paperbound and hardcover books in mass-market series

Paperbound books comprise over 90 percent of publication in mass-market series. The great bulk of these can be classified as popular pocketbooks.

11.7 Categories by content

The Press Bureau classifies popular pocketbooks in three categories, according to content; this breakdown is essentially followed in the present study. *Detective and spy stories* are the largest category in number of titles and have by and large maintained their publication figures; however, their share of the total publication of mass-market series has fallen during the period from 47 percent to approx. 35 percent. *Westerns* are the next largest category, answering for just over 30 percent during the greater part of the period. *Romances* have increased in number, but more or less stagnated in the latter part of the period. Their share rose from 19 percent to 24 percent. Outside the popular pocketbook sector proper is *pornography*, which noted the highest increase during the period – from just over 1 percent of the total publication of mass-market series in 1965 to almost 11 percent.

11.8 Writers and heroes

In publication for the mass-market, the name of the series is often emphasised at the expense of the writer. The publisher makes it more difficult for the public to judge the quality of such books in advance, in order to maintain sales figures at as even and profitable a level as possible. It has been found, however, that the public even so selects books largely according to the name of the writer, and an increasing number of series now consists of the works of a single writer. At the same time, syndicate authorships are also becoming more common. These are companies consisting of several writers, writing under a common pseudonym about one hero. The growing number of syndicate authorships is probably due to the difficulty of finding individual writers with a sufficiently high rate of production and popularity to carry a series on their own.

11.9 Publishers producing mass-market series

As few as 18 publishers answered for the entire publication of mass-market series during the period 1965–1970. The two largest companies, Wennerberg and B. Wahlström, dominate the market completely with their 71.6 percent of publication. However, a couple of companies, Williams and Åhlén & Åkerlund, which have previously published magazines on a very large scale, are expanding on the book market. The publishers of pornography, on the other hand, such as Hsonproduktion and Obelisk, seem to have their best years behind them, and are cutting back on publication.

11.10 Original Swedish works and translations

Translations answered for more than 85 percent of the publication in mass-market series, but the proportion of original Swedish works has increased slightly in recent years – owing mainly to the secondary publication of Sigge Stark's[1] vast production of novels, and the growth of pornography. In the case of translations, English is easily the most common language of origin, with a share of something over 87 percent; only three titles have been translated from any other language than English, French, German, Danish and Norwegian.

11.11 First editions, reprints and new editions

The proportion of first editions is greater in the mass-market sector than in fiction as a whole. It can sometimes be difficult to establish whether or not a work has previously appeared in Swedish, but one can assume that almost 85 percent of mass-market books are appearing for the first time.

11.12 Price levels and development

Popular pocketbooks cost in general less than SKr. 4, and the increase in prices during the period has been very moderate by comparison, for instance, with those of quality pocketbooks. It is true that the total average price of mass-market books has increased by over 30 percent, but this is due mainly to the growing number of relatively expensive books of pornography. Popular pocketbooks proper have increased in price only by an average of 16 percent, while the price increase for romances alone is as low as 9 percent. There is a clear connection between the content and price of popular pocketbooks. The most expensive are the romances, followed by the detective and spy stories. Cheapest of all are the Westerns.

11.13 Sales of popular pocketbooks

A total of about 8 million popular pocketbooks per year are now sold, and average sales per title seem to be almost 17,000 copies. A series sold in less than 10,000 copies per title is regarded as unprofitable, and usually abandoned as soon as possible. Three series – *Bill och Ben, Manhattan* and *Succéromanen ur Allers* – sold over 25,000 copies per title in 1970. In all, some 25 series with altogether 280 titles sold more that 15,000 copies per title.

12 *The Publication of Quality Pocketbooks*[2] *1954–1969*

12.1 What is a pocketbook?

Quality pocketbooks – which are distributed mainly via the booksellers – answer for a considerable proportion of the total Swedish supply as measured in titles. Some 15 percent of fiction titles and slightly more

[1] A Swedish writer of rural romances.

[2] The *quality pocketbook* (in Swedish *kvalitetspocketbok*) covers a wide field from highly qualified literature to very light fiction. It is chiefly distributed through the stockholding booksellers and more expensive than the *popular pocketbook*, distributed in mass-market series through the Swedish Press Bureau.

titles of non-fiction appear in pocketbook form.

The quality pocketbook is characterised by its handy format, unsewn paper binding, its marketing in series, distribution through the booksellers, exhibits for the customer's independent choice, its relatively low price, and – for Swedish conditions – relatively large editions. As shown, however, by the study, the pocketbook is about to lose these two last properties. To these outward characteristics we can add more elusive qualitative properties as regards content, which best appear by comparison with the popular pocketbook series sold on the mass-market (see Chapter 11). The quality pocketbook, however, covers a wide field, from highly qualified non-fiction and fiction, to light fiction.

12.2 Foreign models

This new type of cheap publication was first developed in England and the United States, the technical advances made in printing during the Thirties being of the utmost importance for the breakthrough of paperbacks. In 1935, the English publisher Allen Lane launched ten books of fairly high literary standard in a new series (*Penguin*) for sales also in department stores and news stands. In the United States, Robert Fair de Graff started in 1939 the successful *Pocket Books* series which carried a more popular selection. A further differentiation of the market was initiated in the United States in 1953, with *quality paperbacks* and later *university paperbacks.*

12.3 The introduction of pocketbooks in Sweden

The "lighter" paperback series had some successors in Sweden in the early Fifties – the most lasting being Bonnier's Zebra, from 1954, which has at times occupied an intermediate position between the quality and popular series. The publication of pocketbooks resembling the *quality paperbacks* started in 1957, with Bonnier's Aldus series in the field of popular science. This was followed in 1960 by Delfin, Bonnier's fiction series, and the Prisma series. Prisma has developed into the most marked pocketbook publisher in Sweden.

12.4 Design of the study

The study is concerned to analyse the growth and development of Swedish pocketbook publication from and including the Fifties, when this type of book was introduced. Seelig's pocketbook catalogues have provided the initial material for a selection of series. The main bibliographical source has been *Svensk Bokförteckning.* Information on size of editions has been obtained from the relevant publishers.

In the study on quality pocketbooks, each edition is taken as a unit – regardless of whether it is an first pocket edition, a reprint, or a new edition. Only books in series of at least five titles are considered.

12.5 Annual publication, and breakdown into fiction and non-fiction

One can speak of a pocketbook market with competing publishers in Sweden from and including 1960, when the Delfin series of fiction and the predominantly popular-scientific Prisma series were introduced. There has since been a continuous expansion of total publication from 87 pocketbooks in 1960, to 659 in 1969, and 760 in 1970. A decline in absolute figures was noted only in one year: in 1966, a year of self-imposed reduction in the publishing sector, the number of titles fell by 63 to 428.

The breakdown between fiction and non-fiction shows an interesting pattern. In 1960, fiction represented two thirds of the titles published, while non-fiction answered for the remaining third. A swing has subsequently occurred, and by 1970 the proportions were exactly the reverse. In absolute figures, however, fiction has increased strongly from 58 titles in 1960 to 217 in 1969 and 250 in 1970.

12.6 The different genres of fiction

During the initial period, publication is entirely dominated by novels. Later on, publication broadens out as the publishers lower their sights as regards size of editions. During the latter 1960's, the proportion of novels/short stories was approx. 80 percent. A slight broadening of the genres of fiction covered has been noted in recent years, but other categories than novels/short stories still represent only a few percent each of the pocketbook supply of fiction. The attempts made in the mid-Sixties to expand the publication of poetry and drama seem to have foundered on the difficulties encountered in achieving reasonably acceptable sales figures.

12.7 The different fields of non-fiction

The pocketbook publication of non-fiction is highly comprehensive, covering all the subjects of the library classification system. The most remarkable development in recent years has been the very sharp increase in the field of "Social Sciences and Law", owing mainly to the increased publication of literature on political and social questions. "Economics and business" has also increased markedly during the years 1967–1969. The strongest sector in the humanities is "History". A more restricted subject field like "Literary History" has increased in absolute figures, but not percentually. The same is true of "Fine Arts, Music and Theatre".

When we study what has happened with the pocketbook publishers' backlist (number of titles in stock), the change occurring during the Sixties seems revolutionary. In 1962, "Social Sciences and Law" had a backlist of some 15 titles in the pocketbook series; Seelig's special catalogue from September 1970 lists 279 pocketbook titles under this heading, which includes the great bulk of books contributing to the social and political debate. "History", and above all "Literary History" are relatively stronger in the stock catalogue then in the publishing

statistics. "Social Sciences and Law", which concentrate more on the current debate, thus have – like "Science" – a somewhat shorter period of circulation than "History" and "Literary History".

Two of the functions of the pocketbook have been of particular importance during the Sixties, namely the pocketbook as a contribution to debate and as a text-book.

12.8 Original Swedish works and translations

Translations originally predominated, but subsequently fell off; since 1966, original Swedish works have answered for something over 45 percent. In fiction the proportion is lower, amounting in the last four years to one third of the total production of fiction in pocketbook form. In the field of non-fiction, original works represented on average something over half of total publication.

12.9 Publishers and series

Bonnier, with their foreign contacts and large backlist, took the decisive initiative in introducing pocketbooks to Sweden – this whether one prefers to start from 1954 with the Zebra books, or 1957 with the Aldus series. The almost complete dominance on the part of Bonnier during the Fifties was broken by the Prisma series which started in 1960.

In 1969, Aldus/Bonnier were the largest publishers, with 30 percent of titles (cf, 57 percent in 1961). They were followed in 1969 by Prisma (12.5), PAN/Norstedt (13.2), Wahlström & Widstrand (9.6) and Rabén & Sjögren (7.4).

An account of the shares claimed by different groups of owners and interested parties in the period of publication 1967–1969 shows that the *Bonnier Group* (Aldus/Bonnier, Forum, W & W) answers for approx. 44 percent of titles. *Other major private publishers* (PAN/Norstedt, N & K, A & W/Geber and Cavefors) answer for 25 percent, and the *publishing houses owned by popular movements* (Prisma, Rabén & Sjögren, Verbum, LT, Tiden/FIB, Liber, EFS, Folk och Samhälle) for roughly the same figure. The remaining five or so percent is ascribable to the *Other publishers* group. The shares have remained remarkably stable during this three-year period.

12.10 Types of pocket edition: first pocket editions, reprints and new editions

The new editions and reprints of works previously published in pocketbook form answer as a rule for between 13 and 15 percent of total publication 1961–1967. A marked increase is then noticeable, and in 1969 as much as one quarter consists of new editions and reprints. A basic reason for this, obviously, is that the pocketbook publishers have had time to acquire an increasingly varied backlist of their own, and have more rights to different literary works at their disposal. An important subsidiary explanation is also the declining size of editions.

12.11 Original pocket editions and other first pocket editions

In 1960, 28 of the year's pocketbooks were original editions, corresponding to 35 percent of the year's "first pocket editions"; the one hundred mark was passed in 1964, and 1969 saw the largest number of original editions to date, namely 281 titles (58 percent).

Original publications of fiction, and original anthologies, mainly translations, have answered on average for approx. 20 percent of the total publication of fiction in pocketbook form (approx. 26 percent in 1969). In the field of non-fiction, almost two thirds of titles are now works never previously published in Sweden. One can thus note that the pocketbook series – which it was originally considered should consist of new editions from the publishers' backlist assortment – have come to an increasing extent to answer for the launching of original editions on the Swedish book market.

12.12 Size of editions

The way the size of Swedish pocket editions has developed is highly disturbing. First pocket editions of works of fiction were printed 1960–1963 in an average of over 15,000 copies, only to fall steadily to a figure of about 8,900 copies in 1968. A slight, probably temporary, recovery was noted in 1969. New editions of fiction display an even more negative trend.

In the field of non-fiction, we can note that first pocket editions have fallen from 9,100 copies in 1960 to 5,400 in 1969. New editions of non-fiction reached their highest average figure in 1966 (7,450 copies), only to fall by 1969 to something over 5,400 copies.

Editions of works of fiction thus reached their peak in the early Sixties, while editions of non-fiction noted their highest figure in the middle of the decade.

The individual works noting the highest aggregate editions are, in the case of fiction, sexual descriptions of a more or less pornographic nature (*Kärlek* and *Sänghästen*), some of which have been printed in 160,000 copies. Detective stories answer for a high percentage of fiction editions of 20,000 copies and above. However, very high aggregate pocket editions are also noted by works of some of the most famous names in the established, quality literature, i. e. such Nobel Prize-winners as Hemingway, Steinbeck and Lagerkvist. These authors achieve some of their highest figures with editions of works that are required reading at universities and pre-university schools.

In non-fiction, the bestsellers are mainly works of sex education, one of which has been printed in almost 200,000 copies. Very large editions (between 40,000 and 78,000 copies) are noted also for a number of dictionaries, guides and handbooks, and informational books within the political field.

The average sales figure per title in stock bears even greater witness to how the difficulties are growing: 6,295 sold volumes per title in stock in 1960 was an exceptionally high figure during the introductory period,

but even the average sales for 1961 and 1962 (4,810 and 3,750 volumes, respectively) suggest an entirely different and more hopeful situation from the figures of below 1,500 copies noted in the last three years; the absolutely lowest notation to date was in 1970, with 1,220 volumes sold per title. Stocks increased in 1970 by almost a million copies, a return to the disturbing figures that obliged the publishing sector to take special measures in 1966. This is a problem that the sector finds accumulating from year to year.

By way of summary, we can observe that the negative trend in size of edition must be regarded as a serious warning to the publishers of Swedish pocketbooks. It has been impossible to achieve a broadening of the market, in step with the expansion in the supply of titles.

12.13 Development of prices

The study illustrates the development of prices to the buyer. For the entire publication of pocketbooks, the mean price in 1960 was SKr. 4.56. A steady year-by-year increase put the price up to SKr. 12.92 by 1969. If 1960 is taken as the base year (100), the index figure for 1969 is 283. During the same period, the Consumer Price Index has risen from 100 to 138.7. Pocketbooks thus show a very sharp price increase by comparison with the Consumer Price Index, much sharper than for other categories of books. (See also the price comparison given in section 9.9)

The figures indicate that the sharpest price increase has been in fiction, from SKr. 3.58 in 1960 to SKr. 10.35 in 1969; during the same period, non-fiction has gone up from SKr. 6.53 to SKr. 14.18. The total increase is also due to a large extent to the more expensive non-fiction having increased its share of total publication.

12.14 The situation of the quality pocketbook – a vicious circle

Pocketbook series have made an important contribution to the book supply in the last ten years, particularly in the field of modern education. They have also acquired an increasing importance for the public libraries.

The *pocketbook* became for many a positive concept – equivalent to the quality-type cheap edition – when it made its breakthrough in the early Sixties. Increasing numbers of publishers tried to exploit the highly positive image of this category of book, and entered the pocketbook market at the same time as the companies already established there increased their supply. Publication came to be highly differentiated and specialised, in a manner that deviated from the original marketing ideas of the pocketbook. It proved impossible to achieve the broadening of the market that was a necessary condition for preserving the balance of editions – and to some extent also prices – during the second phase of development on this market in Sweden. Writers have followed developments with anxiety, and begun to question the current setting of royalties:[1] "There aren't any pocketbooks any more, and the standard contract must therefore apply" (Sven Fagerberg).

The quality pocketbook has thus entered a vicious circle: the wider

[1] For pocketbook editions, 7–10 percent; for normal paperbound editions, 16 2/3 percent.

range of publication – with original works in narrow fields – leads to lower sales figures, which forces the publishers to raise prices; this, in its turn, further reduces the sales figures etc. The process is stimulated and kept alive by further increases in publication by the competing houses.

The question for the future is whether the publishers of pocketbooks will again assert the original character of this category of book, and possibly even further reduce it at the expense of original publications or more exclusive editions in pocket series.

If a viable and attractive mass-market series for quality literature is to be created, one that is capable of surviving in the Press Bureau's distribution network, it will be necessary for the leading publishers to collaborate.

13 *Are the classics available? Stocks of classics and generally recognized Twentieth century literature in 1971*

13.1 Introduction

The purpose of the study is to analyse the current publishing operations in the classical field, by studying the stocks of the classics,[1] and the current situation of the special series of classics. Also, the "creation of classics" in Sweden has been investigated – primarily to obtain a comparative material, and with its help to illustrate the question of whether the classics in stock correspond to the status and currency of the classics in our literary culture.

State support for cheap popular editions of Swedish and foreign classics was proposed in a bill to the Swedish Parliament as early as in 1920. On the basis of this, Parliament requested a commission, and the King in Council referred the question to the 1920 Expert Committee on Popular Education. This question, however, subsequently disappeared in the bureaucratic mill.

Finally, the Introduction discusses also a proposal by a Norwegian committee that support to the classics should be provided within the framework of the Norwegian Cultural Council (1965). This has resulted, in Norway, in a measure of support to projects to publish classical works, this support being distributed by the Cultural Council (see also the appendix, section 13).

13.2. General design of the studies

The material is reported under four subsidiary studies, namely of the Swedish classics, Swedish Twentieth century literature (1900–1950), foreign classics, and foreign Twentieth century literature.

An account is given of the premises common to all these investigations. The date for the checking of works in stock is 31 March 1971. (Changes after this time are discussed in section 13.7.) The basic source material has been taken from the Swedish publishers' joint catalogue of works in stock 1971, collated also with Seelig's catalogue of works in

[1] I. e. ancient *and* modern classics.

print, the clearance sales catalogues, and information obtained from publishers.

13.3 The Swedish classics

As classical authors are reckoned authors born not later than 1865, who have achieved a certain score in a "currency measurement". This score depends on the attention devoted to the author in ten different contexts (manuals of literary history, school anthologies, university courses, dictionaries and literary reviews).

A total of 57 Swedish authors have been assigned to the classics in this way. These are divided into two subsidiary groups: I) 21 authors noting particularly high scores, and II) 36 authors with an essentially lesser currency as classics. In 1971, this population of classical writers was represented in the publishers' stock by 295 volumes, of which 225 stem from group I. (Cf. Table 13.1 in the appendix.) Within group I there is a concentration to 11 authors, who answer for no less than 182 volumes. Strindberg alone answered for 53 volumes (including a number of works in two or more editions). For the aggregate group of classical authors, the number of volumes in stock fell between 1970 and 1971 by 36 units.

Stagnelius, Fröding and Lagerlöf are comparatively well represented in the stock. Otherwise, stocks of leading Swedish classics are far from satisfactory. In spite of the great number of volumes of Strindberg available, the stock reveals great gaps in his production and the situation also seems to have deteriorated considerably in the last few years. The publication of Almqvist is in an even worse state.

Naturally, the situation is particularly unfavourable in the case of "minor" classical writers, above all poets. The existence of anthologies from different periods of Swedish poetry compensates for this to some extent, but not adequately. It is also clear that publishing projects of the type "Collected works" or "Selected works" find themselves in even greater difficulties.

A number of examples of classical works not available on the market is given in the text (section 13.3), while Table 13.1 (appendix) lists the Swedish classical authors who are not represented on the book market at all. Parallel with this lack, we find some 50 works by Swedish classical writers in two or more editions: *Hemsöborna* (The People of Hemsö) by Strindberg in 9 editions, *Fredmans epistlar* (Fredman's Epistles) by Bellman, *Singoalla* by Rydberg and *Röda rummet* (The Red Room) by Strindberg in 7 editions each, etc.

13.4 Swedish Twentieth century literature (1900–1950)

The stock has been investigated in respect of a selection of writers, covering 86 leading Swedish authors born since 1865 and first published no later than 1945. In total, 340 volumes by these authors were in stock in 1971. At the time of the study, 21 of these authors were not represented by a single title originally published prior to 1950.

As regards individual works, a comparison has been made between

titles listed in *Berömda svenska böcker* (Famous Swedish Books, 1972) and what is available at the booksellers. Of a total of 198 works listed from the period 1900–1950, as many as 95 were lacking.

13.5 Foreign classics

Foreign classical authors listed in a dictionary of literature (332 authors) are represented in the stock by 437 volumes, a decline by 16 from 1970. Publication, however, is concentrated to a small number of authors (e. g. 55 volumes of Shakespeare), and a number of overlapping editions are to be found. The list of foreign classical authors whose works are entirely lacking in the stock is embarrassingly long (Table 13.5 in the appendix). The text also incorporates lists of individual titles whose publication seems warranted.

The largest language areas in the publication of classical works are English 29 percent, French 22 percent, Russian 14 percent, and German 8 percent. Greek and Latin classics taken as a unit, reach 13 percent. Literature from countries outside the Western culture is represented on a negligible scale.

A special problem is the speculation in abridged or severely tailored editions of the classics that occurs on the book market. Often, no indication whatsoever is given that the work has been radically edited.

13.6 Foreign Twentieth century literature

Books in stock were studied in respect of the 191 foreign authors born during the period 1866–1920 and included in at least two out of three specified literary manuals. (Cf. Tables 13.6 and 13.7 in the appendix.) 411 volumes were available in 1971, a decline by 33 since 1970. The most important original languages are English 37 percent (of which 18 percent American literature), French 15 percent, German 15 percent, Danish, Norwegian and Icelandic 11 percent, and Russian 8 percent. The literature of many countries is grossly neglected in Swedish publishing, and what is presented as recognized Twentieth century literature originates almost entirely from the Western culture.

13.7 Development on the classical market in the early Seventies

All four of the groups discussed above have noted a decline in volumes available between 1970 and 1971. In total, the number of titles in stock has fallen by 6 percent. Hardest hit is the exclusive, less marketable range; obviously, the publishers are basing their policy to an increasing extent on purely business considerations. To judge from information received from the publishers in respect of 1972, the situation seems likely to deteriorate still further.

The stock of classical writings is decreasing for two reasons. To begin with, entire stocks of titles previously regarded as staple goods are being sold off at clearance sales. Secondly, a clear reduction is evident in new publication. Series that have together answered for a major share of the

publication of classical works and recognized Twentieth century literature have in the last few years been more or less finally discontinued. This applies to *Levande litteratur, Tidens klassiker, Bonnierbiblioteket* and *Kammarbiblioteket.* In *Den svenska lyriken* and the avant-garde series *Panache*, publishing is on a markedly cautious scale. A certain amount of publication has been transferred to pocketbook series, but editions in this form are now sold off fairly quickly in clearance sales.

Major contributions in publishing the classics are at present restricted essentially to two series, namely *Forumbiblioteket/Forum pocket* which specialises in foreign literature, and *Svalans klassiker* which publishes selections from the works of Swedish classical authors. However, even these series find themselves in a tight situation. The main difficulties are considered to be the high capital costs involved, and the costs of keeping goods in stock.

13.8 Summary, and a tentative forecast

The overall impression given by the calculations made, and by a study of the classical series published, is that the current publishing crisis in Sweden has hit the classics and established Twentieth century works very hard. The study made of stocks as of 31 March 1971 indicates a number of grave problems, and development since that date has been negative. In 1972, the publication and stocking of classics in Sweden is in a precarious position.

Funds seem to be lacking for major translation projects by the publishers, and for editions of the collected or selected works of leading Swedish authors. On the other hand, we find on the market a number of small editions of works, primarily by Swedish classical authors, that are interesting enough in themselves, but still peripheral. These are editions that require a small input of capital and have a certain news value in that they have not previously been published; they can thus count on a modest, but assured level of sales.

The writer of this section sets out to criticise the fact that the publishers of text-books and the general publishing houses seldom or never collaborate; if they did, the collective need of the schools and universities plus the general public could in many cases be satisfied by joint publications. Nor are classical works kept in stock as they were previously, and clearance sales are made considerably earlier than was once the custom with such works.

14 *The availability of literature in certain special fields*

This chapter deals with problems in the sector of Swedish publishing concerned with conditions abroad. The studies reported are designed to show the extent to which certain types of literature are translated into Swedish, and to provied a basis for an evaluation of the Swedish publishing of original works on foreign affairs. The emphasis is on non-fiction.

Three institutions with special knowledge in this field have contri-

buted, namely the Swedish Institute of International Affairs, the Latin American Institute, and the Dag Hammarskiöld Library. The Institute of International Affairs is responsible for a study dealing with the publication of books on five problem areas: the *Soviet Union, Eastern Europe, the Middle East crisis, the EEC,* and *strategy.* Publications that concern *conditions in Latin America,* or are the result of translations from the language areas in question, are dealt with by the Latin American Institute. The Dag Hammarskiöld Library deals with *Africa "south of the Sahara".*

The reports of the three institutions are presented in sections 14.1–3. Lists are given of the literature available in the respective fields. The authors have also noted titles and subject fields not covered by Swedish publishing. A recurrent feature is that the larger works – standard works and reference literature – are not available in translation. Similarly, the difficulty is noted of getting qualified Swedish writers to deal in book form with questions that they are in fact concerned with in their daily activities. Usually, the compensation offered by publishers for their work is rejected as inadequate.

The result is that books of pamphlet character – both translations and original Swedish publications – have come to dominate a broad sector of this type of publishing. The publishers are forced for economic reasons to limit their production to titles with a brief but intensive period of sales. A high proportion of publication presupposes the use of the titles in question as required reading at the universities.

In the case of translations, a strong Anglo-Saxon predominance is noticeable. If one considers the publications available from and about South America and Africa, one finds a marked predominance of certain subjects and geographical areas. This too can be explained by the demand for current topicality. The interests of individual editors also seem to play a certain role.

15 *The problems of translation*

It is noted, by way of introduction, how nonchalantly the literary critics tend to deal with the aspect of translation. The author also observes that the interplay between the free forces of the market and the individual preferences of editors leads to very arbitrary results in the publication of literature in translation. The chapter goes on to report experiences from the checking of translations by a number of university departments, above all the Department of German Studies in Stockholm. Various examples of serious errors in translation are quoted. These, however, must be largely ascribed to the economic terms on which translators work.

In conclusion, the author pleads that two tasks in this sector be assigned to the universities. To begin with, the organised training of translators and interpreters should be arranged. Secondly, the preliminary reading of texts, which has so far been entirely a matter of personal contacts, should be given a firmer organisational anchorage at the universities, and be extended to cover all language areas. A logical step

might be to assign this task to the Department of Linguistics at the University of Stockholm, organising it in the form of a "Section for theoretical and applied translation".

Section 15.2 contains a paper on translation as research object.

16 *Comparative random sample studies of fiction reviews 1956 and 1968*

To find out whether the reviews accorded to fiction have changed during the past decades – and if so, how – the Department of Literature at the University of Stockholm has performed three sandom sample surveys on behalf of the Literary Commission. The years chosen for comparison were 1956 and 1968, to permit, if possible, the collation of results with other studies on literary reviews being made by the Department (and which related to 1956 and 1968).

The selection of objects of study. To a large extent – by comparison with certain other countries a very large extent – the critical review of newly published fiction has been customarily handled by the daily press. It was taken as self-evident that one of the random sample studies should cover a larger national paper. Dagens Nyheter was chosen in view of its extensive circulation, and its status as a leading publisher of reviews.

As a supplement to the national paper, it was considered suitable to investigate a fairly large provincial paper, preferably of a different political colour. The choice made was Arbetarbladet, Gävle.

Fiction is reviewed also in other publications than the daily press. Few publications, however, have aimed at any broad coverage. In practice, it was found that only Bonniers Litterära Magasin (BLM) was suitable.

What the samples suggest. The indications given by these samples were not entirely consistent. In both DN and BLM, the percentage of the year's publication of fiction (excl. children's and youth literature) that was reviewed fell markedly from 1956 to 1968. In Arbetarbladet, the proportion remained constant, which means, in absolute figures, an increase in the number of reviews, since the number of works published had increased.

Only in the case of children's and youth literature is the tendency similar in all three publications; here, the proportion of books reviewed has increased sharply.

A further difference can be traced between, on the one hand, BLM and DN, as compared with Arbetarbladet. In the two former, the relatively fewer number of books reviewed have each been accorded somewhat greater space. In the latter, the greater absolute number of reviews has been offset by individual reviews becoming on average shorter.

One can therefore ask which tendency is representative of the Swedish daily press at large, that in DN or that in Arbetarbladet. Some light on the question is thrown by the above-mentioned studies performed by the Department of Literature. The objekt of these was, for a number of

randomly chosen original works of *Swedish* fiction, to chart the total occurrence of reviews in respect of number, scale, and distribution by daily and other press, with attention also to certain aspects of content that will not here be discussed.

These studies relate to novels and short stories (excluding detective stories and children's books), and they can be summarised as follows:

	No. of investigated		Average no. of reviews per book (in dailies and periodicals)	Average length in cm. column space
	Books	Reviews		
1956	16	608	38	25
1968	11	308	28	34

The probable interpretation of the differences emerging from a comparison between the 608 reviews from 1956 and the 308 from 1968 is that at least two factors have been involved. Partly, the present mortality rate of newspapers has left its mark. Also, there has been a tendency to present a more limited number of books. The column space devoted to a given phenomenon is a rough but practicable measure of the news value assigned to it in a paper. The column space per book reviewed seems as a rule to have remained unchanged (or perhaps to have increased slightly); on the other hand, the judgement of how many books have sufficient news value to be presented seems to have become more restrictive.

If this is a proper interpretation, Arbetarbladet is an exception to the rule. This paper seems to have aimed at an unchanged, or if we take children's and youth literature into account increased, degree of coverage, at the expense of the space devoted to individual items.

In the study of Dagens Nyheter, circumstances emerge which suggest that at least considerable areas of fiction are accorded a relatively lesser news value than previously. This applies in striking degree to translations; this evidence is supported by a corresponding trend in BLM. The same probably applies also to Swedish fiction. Making a rough measurement of the proportion of the "culture pages" devoted to literary reviews, we find that the space accorded to the latter has increased considerably less than the cultural pages as a whole; these, in their turn, have by no means kept up with the marked increase in the total bulk of the newspapar.

Section 16.2–16.4 present the studies made on BLM, DN and Arbetarbladet.

17 *World book production. A statistical survey*

In section 17.1, the writer points to the difficulties of acquiring a coherent and reliable picture of world book production. Certain countries publish no statistical information whatsoever, others only very inadequate statistics. Also, the definition of the term "title", and classification into different categories of literature, varies widely between different countries. However, an impression of the total supply of titles can be obtained from the UNESCO statistics.

Section 17.2 reports the number of titles published, and their breakdown into fiction and non-fiction, and over different countries and groups of countries. It emerges, among other things, that the total world publication in 1968 reached some 500,000 titles, an increase by 125,000 from 1961. Almost half of this supply represented the humanities, while fiction answered for just under one quarter.

Over half the titles for 1968 were published in the Western countries, one third in the Communist countries, and one tenth in the developing countries. The largest subject categories in the first of these groups were the humanities and fiction, while natural sciences and humanities were easily predominant in the second.

In 1968, Sweden lay in fifteenth place in these statistics with approx. 7,500 titles, of which just over one quarter were fiction.

It emerges from section 17.3 that figures on sizes of edition are even more difficult to calculate than the number of titles. For 1968, the aggregate edition has been estimated at 6,000 million copies, about 12,000 copies per title.

This section discusses also the policy of Eastern and Western countries on sizes of edition. The most essential difference seems to be that while Western publishers often produce a limited first edition and await results before deciding on new further editions, their colleagues in the East often print new titles in very large editions – a quick sell-out of a title does not in fact guarantee a new edition.

Section 17.4 considers translations. Countries are divided into different groups, according to numbers and types of translations from other languages. Sweden is assigned to a group of Western European countries with a small language area, a high reading culture, and a highly developed publishing sector. In these countries, we find both the need and the right conditions for the large-scale publication of literature in translation.

Over against this group, we can put countries within the English language area, above all the United States and England, where publishing houses regard the need to translate books from other languages as relatively small, owing to the scale of publication in the native language.

In certain other countries, such as the Communist countries, the number of translations is administratively restricted, even if reading requirements are high and not entirely satisfied by own publication.

The number of translations in 1967 was approx. 40,000, i. e. only 8 percent of the total number of titles. No less than 40 percent comprised translations from the English. Other important translation languages were French, German, and Russian. In the case of Russian, however, the figure is influenced by a large number of "internal translations" to other official languages within the Soviet Union.

The majority of translations (excluding internal translations) were published in the German language area. Sweden lay in eleventh place with approx. 1,450 translations, of which almost 70 percent from English. English was easily the most important translation language also in other Western countries.

The dominant position of English in the translated literature cannot be ascribed exclusively to the spread of the English language and the

Anglo-Saxon culture throughout the world. It is due also, according to the writer, to a conscious publishing offensive by the English-speaking countries, an offensive supported by great resources.

18 *Some problems relating to the production and distribution of books in the Soviet Union and Eastern European countries*

By way of introduction, the writer observes in section 18.1 that publishing policy in the Eastern European countries is based on different principles for each of three separate information circuits. For the first, which comprises the great mass of citizens, a selected proportion of the political, fictional, and popular-scientific literature is published in large editions. The second comprises readers with more highly qualified informational needs, and for these a certain amount of non-Marxist literature is printed in small editions. The third comprises highly specialist readers, who are permitted to study special literature for the purpose of information within a closed distribution system.

The judgement as to what titles should be distributed to these different circuits varies from country to country in Eastern Europe, and also changes over time. Interpretation is in the hands of a special controlling apparatus built up in the different countries.

Section 18.2 deals exclusively with the fiction published in mass editions. The writer describes what measures have been taken at different stages of the literary process to promote this type of literature.

A large number of literary prizes and competitions on set literary subjects are announced to stimulate the production of new manuscripts. There exist also a number of more selective procedures to promote the publication of new authors, and to favour established authors with a positive attitude to the system.

Mass-market publications usually enjoy priority, and titles are consistently sold at very low prices, thanks to state grants. The libraries and bookshops are persuaded or stimulated to keep very large stocks of such literature. There are also special channels for the distribution of mass editions, including news stands and book clubs.

When the period of sale is at an end, books are not usually remaindered; instead, new efforts are made to find a market for what is left in stock.

Statens offentliga utredningar 1972

Kronologisk förteckning

1. Ämbetsansvaret II. Ju.
2. Svensk möbelindustri. I.
3. Personal för tyg- och intendenturförvaltning. Fö.
4. Säkerhets- och försvarspolitiken. Fö.
5. CKR (Centrala körkortsregistret) K.
6. Reklam I. Beskattning av reklamen. U.
7. Reklam II. Beskrivning och analys. U.
8. Reklam III. Ställningstaganden och förslag. U. (Utkommer senare.)
9. Reklam IV. Reklamens bestämningsfaktorer. U. (Utkommer senare.)
10. Godsbefordran till sjöss. Ju.
11. Förenklad löntagarbeskattning. Fi.
12. Skadestånd IV. Ju.
13. Kommersiell service i glesbygder. In.
14. Revision av vattenlagen. Del 2. Ju.
15. Ny regeringsform • Ny riksdagsordning. Ju.
16. Ny regeringsform • Ny riksdagsordning. (Följdförfattningar) Ju.
17. Nomineringsförfarande vid riksdagsval • Riksdagen i pressen. Ju.
18. Norge och den norska exilregeringen under andra världskriget. Ju.
19. Uppsökande verksamhet för cirkelstudier inom vuxenutbildningen. U.
20. Läs- och bokvanor i fem svenska samhällen. Litteraturutredningens läsvanestudier. U.
21. Svävarfartslag. K.
22. Domstolsväsendet IV. Skiljedomstol. Ju.
23. Högre utbildning — regional rekrytering och samhällsekonomiska kalkyler. U.
24. Vägfraktavtalet II. Ju.
25. Naturgas i Sverige. I.
26. Förskolan 1. S.
27. Förskolan 2. S.
28. Konsumentköplag. Ju.
29. Konsumentupplysning om försäkringar. H.
30. Bostadsanpassningsbidrag. In.
31. Lag om hälso- och miljöfarliga varor. Jo.
32. Kommunalt samlingsstyre eller majoritetsstyre? C.
33. Förhandlingsrätt för pensionärer. In.
34. Familjestöd. S.
35. Skogsbrukets frö- och plantförsörjning. Jo.
36. Samhälle och trossamfund. Slutbetänkande. U.
37. Samhälle och trossamfund. Bilaga 1—19. U.
38. Samhälle och trossamfund. Bilaga 20. Andra trossamfunds ekonomi. U.
39. Abortfrågan. Remissyttranden. Ju.
40. Konkurrens i bostadsbyggandet. In.
41. Familj och äktenskap I. Ju.
42. Vägtrafikbeskattningen. Fi.
43. Utnyttjande och skydd av havet. I.
44. Reformerad skatteutjämning. Fi.
45. Kulturminnesvård. U.
46. Landskapsvård genom täktsamverkan. Ju.
47. Data och integritet. Ju.
48. Riksdagen och försvarsplaneringen. Fö.
49. Tryckfriheten och reklamen. Ju.
50. Skyddsrum. Fö.
51. Sjölagens befraktningskapitel. Ju.
52. Rapport angående kommunal information m.m. C.
53. Handräckningstjänst i försvaret. Fö.
54. Skyddat arbete. In.
55. Decentralisering av statlig verksamhet — ett led i regionalpolitiken. Del 2. Slutrapport. Fi.
56. Glesbygder och glesbygdspolitik. In.
57. Ledningsrättslag. Ju.
58. Koncession för pipelines. K.
59. Att välja framtid. Ju.
60. Beskattade förmåner vid sjukdom och arbetslöshet m. m. S.
61. Försök med bibliotek. Litteraturutredningens biblioteksstudier. U.
62. Offentligt stöd till de politiska partierna. Ju.
63. Näringslivets försörjning med riskkapital från allmänna pensionsfonden. Fi.
64. Kriminalvård. Ju.
65. Barnavårdsmannafrågan. Ju.
66. Ny kulturpolitik. Del 1. Nuläge och förslag. U.
67. Ny kulturpolitik. Del 2. Sammanfattning. U.
68. Värnpliktsförmåner. Fö.
69. Värnpliktigas ekonomiska och sociala situation. Bilaga 5 till UFV betänkande Värnpliktsförmåner. Fö.
70. Rätten till ratten. Förslag till körkortsreform. Del 1. Allmän motivering. Ju.
71. Rätten till ratten. Förslag till körkortsreform. Del 2. Lagtext och specialmotivering. Ju.
72. Rätten till ratten. Förslag till körkortsreform. Del 3. Expertutredningar. Ju.
73. Ersättning för vissa obefogade frihetsinskränkningar. Ju.
74. Arbetskraften inom byggnadsverksamheten. In.
75. Skyddat arbete. Bilagor. In.
76. Unga lagöverträdare II. Ju.
77. Låginkomstproblemet. In.
78. Företagsservice för utveckling av mindre och medelstora företag. I.
79. Kreditupplysning och integritet. Ju.
80. En bok om böcker. Litteraturutredningens branschstudier. U.

KUNGL. BIBL.
6 DEC 1972
STOCKHOLM

Statens offentliga utredningar 1972

Systematisk förteckning

Justitiedepartementet

Ämbetsansvaret II. [1]
Godsbefordran till sjöss. [10]
Skadestånd IV. [12]
Revision av vattenlagen. Del 2. [14]
Grundlagberedningen. 1. Ny regeringsform • Ny riksdagsordning. [15] 2. Ny regeringsform • Ny riksdagsordning (Följdförfattningar) [16] 3. Nomineringsförfarande vid riksdagsval • Riksdagen i pressen. [17] 4. Norge och den norska exilregeringen under andra världskriget. [18]
Domstolsväsendet IV. Skiljedomstol. [22]
Vägfraktavtalet II. [24]
Konsumentköplag. [28]
Abortfrågan. Remissyttranden. [39]
Familj och äktenskap I. [41]
Landskapsvård genom täktsamverkan. [46]
Data och integritet. [47]
Tryckfriheten och reklamen. [49]
Sjölagens befraktningskapitel. [51]
Ledningsrättslag. [57]
Att välja framtid. [59]
Offentligt stöd till de politiska partierna. [62]
Kriminalvård. [64]
Barnavårdsmannafrågan. [65]
Trafikmålskommittén. 1. Rätten till ratten. Förslag till körkortsreform. Del 1. Allmän motivering. [70] 2. Rätten till ratten. Förslag till körkortsreform. Del 2. Lagtext och specialmotivering. [71] 3. Rätten till ratten. Förslag till körkortsreform. Del 3. Expertutredningar. [72]
Ersättning för vissa obefogade frihetsinskränkningar. [73]
Unga lagöverträdare II. [76]
Kreditupplysning och integritet. [79]

Försvarsdepartementet

Personal för tyg- och intendenturförvaltning. [3]
1970 års försvarsutredning. 1. Säkerhets- och försvarspolitiken. [4] 2. Riksdagen och försvarsplaneringen. [48]
Skyddsrum. [50]
Handräckningstjänst i försvaret. [53]
Utredningen rörande systemet för förmåner åt värnpliktiga m. fl. (UFV) 1. Värnpliktsförmåner. [68] 2. Värnpliktigas ekonomiska och sociala situation. Bilaga 5 till UFV betänkande Värnpliktsförmåner. [69]

Socialdepartementet

1968 års barnstugeutredning. 1. Förskolan 1. [26] 2. Förskolan 2. [27]
Familjestöd. [34]
Beskattade förmåner vid sjukdom och arbetslöshet m. m. [60]

Kommunikationsdepartementet

CKR. (Centrala körkortsregistret) [5]
Svävarfartslag. [21]
Koncession för pipelines. [58]

Finansdepartementet

Förenklad löntagarbeskattning. [11]
Vägtrafikbeskattningen. [42]
Reformerad skatteutjämning. [44]
Decentralisering av statlig verksamhet — ett led i regionalpolitiken. Del 2. Slutrapport. [55]
Näringslivets försörjning med riskkapital från allmänna pensionsfonden [63]

Utbildningsdepartementet

Reklamutredningen. 1. Reklam I. Beskattning av reklamen. [6] 2. Reklam II. Beskrivning och analys. [7] 3. Reklam III. Ställningstaganden och förslag. [8] (Utkommer senare). 4. Reklam IV. Reklamens bestämningsfaktorer. [9] (Utkommer senare.)
Uppsökande verksamhet för cirkelstudier inom vuxenutbildningen. [19]
1968 års litteraturutredning. 1. Läs- och bokvanor i fem svenska samhällen. Litteraturutredningens läsvanestudier. [20] 2. Försök med bibliotek. Litteraturutredningens biblioteksstudier. [61] 3. En bok om böcker. Litteraturutredningens branschstudier. [80]
Högre utbildning — regional rekrytering och samhällsekonomiska kalkyler. [23]
1968 års beredning om stat och kyrka. 1. Samhälle och trossamfund. Slutbetänkande. [36] 2. Samhälle och trossamfund. Bilaga 1—19. [37] 3. Samhälle och trossamfund. Bilaga 20. Andra trossamfunds ekonomi. [38]
Kulturminnesvård. [45]
Kulturrådet. 1. Ny kulturpolitik. Del 1. Nuläge och förslag. [66] 2. Ny kulturpolitik. Del 2. Sammanfattning. [67]

Jordbruksdepartementet

Lag om hälso- och miljöfarliga varor. [31]
Skogsbrukets frö- och plantförsörjning. [35]

Handelsdepartementet

Konsumentupplysning om försäkringar. [29]

Inrikesdepartementet

Kommersiell service i glesbygder. [13]
Bostadsanpassningsbidrag. [30]
Förhandlingsrätt för pensionärer. [33]
Konkurrens i bostadsbyggandet. [40]
Utredningen rörande den skyddade sysselsättningen. 1. Skyddat arbete. [54] 2. Skyddat arbete. Bilagor. [75]
Glesbygder och glesbygdspolitik. [56]
Arbetskraften inom byggnadsverksamheten. [74]
Låginkomstproblemet. [77]

Civildepartementet

Kommunalt samlingsstyre eller majoritetsstyre? [32]
Rapport angående kommunal information m. m. [52]

Industridepartementet

Svensk möbelindustri. [2]
Naturgas i Sverige. [25]
Utnyttjande och skydd av havet. [43]
Företagsservice för utveckling av mindre och medelstora företag. [78]

Anm. Siffrorna inom klammer betecknar utredningarnas nummer i den kronologiska förteckningen.

Bokbranschen har under senare år varit föremål för en intensiv debatt. Såväl förlag som bokhandel har sagts stå inför allvarliga kriser. Sällan har emellertid dessa påståenden underbyggts med fakta.

En bok om böcker ger en god inblick i bokbranschens villkor. Här analyseras förlags- och bokhandelsbranschernas struktur och lönsamhet, totalt och i sektorer. Olika utgivningskategorier ägnas specialundersökningar, och utvecklingstendenser diskuteras.

En bok om böcker bör kunna intressera alla som följt branschens problem och ge debatten ny näring.

Allmänna Förlaget

ISBN 91-38-01398-3